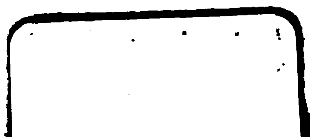
September 9 1818



SELECTÆ
M. T. CICERONIS
ORATIONES,

Cum INTERPRETATIONE et NOTIS

IN USUM DELPHINI

CONSCRIPTIS

A P. CAROLO MEROUVILLE, S. J.

QUIBUS ACCESSERUNT

De SENECTUTE et De AMICITIÂ

DIALOGI;

VITA CICERONIS

PER ANNOS CONSULARES DIGESTA;

EXCERPTÆ EX ASCONIO, P. MANUTIO, ALIISQUE,

IN TRES ORATIONES NOTÆ;

CUM VARIARUM LECTIONUM SPICILEGIO.

EDITIO DECIMA SEXTA.

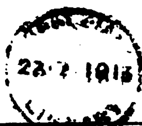


LONDINI:

IMPENSIS F. C. ET J. RIVINGTON; G. WILKIE; SCATCHERD ET LETTERMAN; J. RICHARDSON; LAW ET WHITTAKER; LONGMAN, HURST, REES, ORME, ET BROWN; W. GINGER; BALDWIN, CRADOCK, ET JOY; R. SCHOLEY; T. BOOSEY; E. WILLIAMS; J. MAWMAN; R. HUNTER; ET B. REYNOLDS.

1817.

Miss K. Richardson.



Excudit S. Hamilton, Weybridge, Surrey.

AD LECTOREM.

CUM Ciceronis ORATIONES universæ, in Serenissimi Delphini usum illustratæ, non nisi ingenti pecuniâ comparandæ fuerint; non ingratum fortassis videatur, frugi Lector, selectas quasdam, easque præclaras, in usus etiam tuos, leviori impensâ accommodâsse. Quid, præter cæteros, Gallicus hic Interpres præstiterit, scire si velis, pro me respondeant Montauserii Dux, Episcopus Condomiensis, atque Huetius, operis hujus fautores adjutoresque eximii. Hoc procul dubio egregiè præstitit, quòd, cùm plerique aut variis Lectionibus, non rarò ineptis, quandoque etiam confictis; aut perexiguis, iisque sæpe frivolis, logicorum rhetorumque topicis atque tropis laboriosissimè insudaverint; Gallicus hic, Asconium Pedianum, Paulum Manutium, aliosque melioris notæ interpretes secutus, utilissimâ, ut plurimum, rerum ipsarum verborumque expositione, lectoribus prodesse maluit [plùs tamen profuturus, si ab illis Interpretibus doctioribus rariùs discessisset].

Quid autem à nobis præstitum fuerit, paucis accipe. Habes imprimis, Lector, librum hunc nostrum, licèt non emendatissimum, Parisiensi tamen longè emendatiorem. Habes etiam Divi-

nationem, C. Rabirium, Muræuam, Cœlium, atque Pisonem, Orationes admodùm jucundas, et semper et multùm laudatas, quæ tamen nunquam antehac inter selectas positæ fuerant. Cæterùm, cùm in Divinatione, Pisone, atque Milone, pulcherrima multa, quædam autem paulò difficiliora occurrant, in iisque explicandis felicissimè elaboraverit Asconius, interpretum omnium antiquissimus longè, clarissimusque; non inconsultum fore putavimus, ex eodem potissimùm Asconio notas quasdam perbreves in loca illa obscuriora adjunxisse, de quibus à Gallico interprete aut nihil prorsus est dictum, aut saltem vix satis dilucidè. Denique Milonis Argumentum Asconianum, cùm plurima contineat quæ alibi frustrà quæsiveris, non minùs tamen ad universam eorum temporum historiam, quàm ad orationem istam illustrandam necessaria, integrum hìc, prælongum licèt, apponendum curavimus. Nihil restat, Lector, nisi fortè analysin Parisiensem tibi deesse conquestus fueris: nos quidem, summa rerum capita perstrinxisse contenti, analysin ipsam consultò omisimus, cùm multò longior esset, quàm instituti nostri ratio ferebat.

SYLLABUS

Eorum quæ in hoc Volumine habentur.

Breviarium Vitæ *Ciceronis*, ex *Aurelio Victore*, sive ex ejus additamento, desumptum.

MARCUS Tullius Cicero, genere Arpinas, patre equite Romano natus, genus à Tito Tatio rege duxit. Adolescens Rosciano judicio eloquentiam et libertatem suam adversùs Syllanos ostendit: ex quo veritus invidiam, Athenas studiorum gratiâ petivit: ubi Antiochum Academicum philosophum studiosè audivit. Inde eloquentiæ gratiâ Asiam, pòst Rhodum petivit: ubi Molonem Græcum, rhetorem tùm disertissimum, magistrum habuit; qui flêsse dicitur, quòd per hunc Græcia eloquentiæ laude privaretur. Quæstor Siciliam habuit: ædilis C. Verrem repetundarum damnavit: prætor Siciliam latrociniis liberavit: consul conjuratos capite punivit. Mox invidiâ Publii Clodii, instinctuque Cæsaris et Pompeii, quos, dominationis suspectos, eâdem, quâ quondam Syllanos, libertate perstrinxerat, sollicitatis Pisone et Gabinio consulibus, qui Macedoniam Syriamque provincias in stipendium operæ hujus acceperant, in exsilium actus; mox, ipso referente Pompeio, rediit; eumque civili bello secutus est. Quo victo, veniam à Cæsare ultrò accepit; quo interfecto, Augustum fovit, Antonium hostem judicavit. Et cùm III. viros se fecissent Cæsar, Lepidus, Antoniusque, concordia non aliter visa est inter eos jungi posse, nisi Tullius necaretur: qui, immissis ab Antonio percussoribus, cùm fortè Formiis quiesceret, imminens exitium corvi auspicio didicit: et fugiens occisus est: caput ad Antonium relatum.

EPITOME

RERUM GESTARUM ET SCRIPTORUM

M. T. CICERONIS.

Anni U.C.	ante ordin. Julian.	ætatis Tullii.	
647	62	—	M. Tullius Cicero Arpini natus iii. Non. Januar.
664	45	17	In juris civilis studio operam dedit Q. Mutio Scævolæ J.C.
665	44	18	Philonem philosophum Academicum, qui, Mithridate eo tempore in Græciam exercitum mittente, Athenis Romam profugerat, in philosophiâ audivit.
666	43	19	Apollonio Moloni Rhodio rhetori in oratoriâ operam dedit.
672	37	25	P. Quinctium oratione privatim defendit coram M. Tullio et Cn. Dolabellâ Coss.
673	36	26	Sext. Roscium Amerinum ad L. Syllam et Q. Pium Coss. publicè defendit.
674	35	27	Susceptâ peregrinatione Asiaticâ, Athenis Antiochum Academicum in philosophiâ 6 menses audivit.
675	34	28	Asiâ et Rhodo peragratâ, Romam rediit à Molone Rhodio laudatus.
678	31	31	Quæsturam petit; mox Sex. Peducæi prætoris Siciliæ quæstor.
684	25	37	Ædilis curulis Verrem accusavit. Pro Fonteio et pro Cæcinâ dixit.
687	22	40	Prætor Urb. inter 8 primus, Orationes pro Lege Maniliâ et pro Cluentio habuit.
689	20	42	Filium Marcum ex Terentiâ uxore suscepit.
690	19	43	Consul factus, Orationes 12 consulares habuit: de L. Agrariâ 3 contra P. Servilium Rullum: pro C. Rabirio perduellionis reo: pro Murenâ: 4 in L. Catilinam, cujus conjurationem in senatum detexit, fortiterque repressit; et tres alias, quæ perierunt. Et ab hoc tempore, usque ad extremum vitæ, 16 libros Epistolarum ad Atticum scripsit.
691	18	44	Consulatu abiens, præter morem, publico juramento affirmavit, suâ unius operâ Remp. et Urbem esse salvam. Frater ejus Q. Tullius prætor urbanus.
692	17	45	Idem Q. Tullius Asiæ prætor per triennium.
694	15	47	Valerium Flaccum oratione defendit.
695	14	48	Clodii furoribus cedens in Macedoniam exsul abiit: et maximam rei familiaris jacturam fecit.
696	13	49	Romam honorificè ab exsilio reductus Prid. Non. Septemb. Orationes Post Reditum in senatu, ad Quirites: pro Domo: de Harusp. Responsis, habuit.

Anni			
U.C.	ante ordin Julian.	ætatis Tullii.	
697	12	50	Acta Clodiana rescidit. Tulliam filiam Crassipedi desponsavit Orat. pro Sextio habuit, et interrogationem in Vatinium.
698	11	51	Scripsit libros 3 de Oratore: et 6 de Republicâ, qui interierunt. Orationem habuit in Pisonem.
699	10	52	Cn. Plancium ambitûs reum defendit. Scripsit ad Lentulum longam illam epistolam Lib. 1. Famil. itemque illas ad Trebatium. C. Rabirium Postumum defendit.
700	9	53	Epistolas ad Curionem scripsit.
701	8	54	Orationem habuit pro T. Annio Milone.
702	7	55	Ariobarzanem juniorem, regem Cappadociæ, restituit. Proconsul in provinciam Ciliciam profectus Parthos et Arabas ad Amanum Montem feliciter devicit, Imperator ab exercitu salutatus. Epistolæ primæ lib. 15, et Cœlii ad Cic. lib. 8, et ad Cœlium lib. 2, et ad Appium Pulchrum lib. 3, exaratæ.
703	6	56	Filiam suam Tulliam viduam Dolabellæ desponsavit.
704	5	57	Proconsul Capuam atque oram maritimam Campaniæ obtinuit: cùm Cæsar Hispaniis occupatis Massiliam expugnâsset, Epistol. lib. 7. 8. 9. 10. ad Atticum scripsit.
705	4	58	Dyrrhachii fuit cùm prœlium Pharsalicum inter Cæsarem et Pompeium committeretur.
706	3	59	Brundisii Cæsarem victorem ex Ægypto reducem exspectavit.
707	2	60	Ad Cæsarem Orationem habuit pro M. Marcello, libros reliquos Oratorios scripsit: item illos de Finibus: Quæstiones Academicas et Tusculanas, et de Naturâ Deorum. Epistolas scripsit ad Torquatum et Cæcinam. Cum Terentiâ divortium fecit.
708	1	61	Virginem nomine Publiliam uxorem duxit. Tulliam filiam amisit partu exstinctam. Paulò pòst conjugem Publiliam dimisit. Orationes pro Ligario, et pro Rege Deiotaro habuit ad Cæsarem, qui, sub id tempus, anni formam ordinavit.
	Ann. Ord. Jul.		
709	1	62	Post Cæsaris cædem Idibus Martiis factam, libros de Divinat. et de Fato scripsit. Athenas ad filium Marcum navigaturus, ventoque adverso in Italiam rejectus, in itinere confecit Epistolas ad Atticum lib. 16. itemque Topica ad Trebatium: Romamque reversus 3 libros de Officiis, cùm ante hos librum quoque de Senectute ad Atticum scripsisset.
710	2	63	Philippicas in M. Antonium dixit. Epistolas ad Plancum lib. 10. Famil. et ad D. Brutum lib. 2. et ad Cassium lib. 12. misit: sub finem anni à Cæsare Octavio fil. quem suis antè sententiis ornaverat, proscriptus; paulò pòst Antonii jussu per Popilium in fugâ interfectus est.

MARCI TULLII CICERONIS

VITA

PER

ANNOS CONSULARES DIGESTA,

partim ex Plutarcho, partim ex Fabricio, Pighio, aliisque Scriptoribus collecta.

ANNUS URBIS CONDITÆ 647.

Coss. Q. Servilio Cæpione, C. Attilio Serrano, ante Christum natum 105.

CICERO Romanæ eloquentiæ princeps hoc anno Arpini, tertio Januarii, natus est matre Helviâ, patre M. Tullio ex equestri ordine, quem ex regio Volscorum sanguine originem traxisse scribunt Plutarchus, et Silius Italicus lib. 8. Hi genus illius ad Tullium Attium Volscorum regem referunt. At id ne cogitavisse quidem Cicero videtur, nedum credidisse. Non enim ita laudum suarum abstinens fuit, ut id de se præterierit. Ex nomine avi, qui M. Tullius Cicero nuncupabatur, vocatus est, quo vivo, se, lib. 2. de Legibus, natum ait. Pater ejus nullis dignitatum ornamentis domum suam illustravit; cùm enim infirmâ valetudine esset, vitam privatam domi in literis egit, ubi fulloniam exercuisse dicitur: his ipsis Coss. et se natum esse, et L. Crassum legem Serviliam suasisse, in Bruto dicit, quâ de communicandis cum Senatu et equitibus judiciis agebatur. Eodem anno, novem mensibus post Ciceronem, natus est Pompeius magnus, si D. Hieronymo apud Eusebium, et Velleio credamus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 648.

Coss. Pub. Rutilio Rufo, Cn. Mallio, ante Christum 104. *Ciceronis secundus.*

Hoc anno duplex bellum Romanis contigit, funestum utrumque, alterum in Lusitaniâ, ubi cæsus est eorum exercitus: alterum Cim-

bricum, quod nec Consules sustinere potuerunt. Hinc magna Romæ exorta trepidatio, et seditiones, tum propter imminens periculum, tum propter imperium Q. Servilio Cæpioni abrogatum rogatione Norbani Tribuni plebis.

ANNUS URBIS CONDITÆ 649.

Coss. C. Mario II. C. Flavio Fimbriâ, ante Christum 103. *Ciceronis tertius.*

Marius, deportatis ex Africâ legionibus, ipsis Kal. Januariis Consulatum iniit, et magnificentissimè triumphavit: quo in triumpho vinctum Jugurtham exhibuit. Longinus Tribunus plebis leges contrarias nobilitati tulit, hanc præsertim, ne esset in Senatu, qui damnatus esset à populo, aut cui imperium esset abrogatum.

ANNUS URBIS CONDITÆ 650.

Coss. C. Mario III. Aurelio Oreste, ante Christum 102. *Ciceronis quartus.*

Hic annus consumptus est in belli apparatu, quod à Mario contra Cimbros susceptum est, et duce Athenione servile exortum fuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 651.

Coss. C. Mario IV. Q. Lutatio Catulo, ante Christum 101. *Ciceronis quintus.*

Ad Aquas Sextias Marius contra Teutones pugnavit; quo in certamine hostium ducenta millia trucidâsse, ac nonaginta cepisse, dicitur. His Consulibus Archias poëta Romam venit, quem in oratione pro eodem dicit Cicero à primâ pueritiâ principem et ad suscipiendam, et ad ingrediendam rationem suorum studiorum se habuisse.

ANNUS URBIS CONDITÆ 652.

Coss. C. Mario V. M. Aquilio, ante Christum 100. *Ciceronis sextus.*

Clarus hic annus fuit C. Marii et Catuli triumpho; nam utrique simul decretus est, cùm ab eis centum quadraginta Cimbrorum millia aut in pugnâ, aut in fugâ cæsa essent, et sexaginta capta millia: eodem anno M. Aquilius bellum servile confecit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 653.

Coss. C. Mario VI. L. Valerio Flacco, ante Christum 99. *Ciceronis septimus.*

Apuleius Saturninus, iterùm Tribunus plebis, legem Agrariam per vim tulit, et Q. Metello Numidico, qui in eam jurare noluit, diem dixit. At ille maluit urbe cedere, quàm de sententiâ dimoveri: cùm idem Saturninus Memmium candidatum Consulatûs occidisset, efficeretque ut C. Servilius Glaucia Consul fieret, Senatûs-consultum factum est, ut viderent Consules, ne quid detrimenti caperet Respub.

Statim Saturninus et Glaucia interfecti sunt. Saturnini caput Rabirius Senator per convivia circumtulit. Verùm posteà, Cicerone Consule, Rabirius perduellionis accusatus fuit à Labieno, cujus patruus Q. Labienus cum Saturnino occisus fuerat. Hoc eodem anno natus est Julius Cæsar, mense Julio, die duodecimâ.

ANNUS URBIS CONDITÆ 654.

Coss. M. Antonio, A. Postumio Albino, ante Christum 98. *Ciceronis octavus.*

Summâ totius populi consensione perhonorificè Metellus Numidicus revocatus est; et Furius, qui pertinaciter hujus reditui obsistebat, ne exspectato quidem judicio, in quod à Canuleio Tribuno plebis vocatus erat, à furente multitudine discerptus est: his Consulibus à Dolabellâ Lusitani subacti sunt.

ANNUS URBIS CONDITÆ 655.

Coss. Q. Cæcilio Metello Nepote, T. Didio, ante Christum 97. *Ciceronis nonus.*

Ab his Consulibus lata lex est Cæcilia Didia, et ab his sic nuncupata, quâ sancitum est, ne de diversis rebus lex ferretur, ut leges trinundino promulgarentur. Hic porrò Metellus pater illius Metelli fuit, qui cum Cicerone inimicitias habuit, et qui Consul cum eo rediit in gratiam.

ANNUS URBIS CONDITÆ 656.

Coss. Cn. Cornelio Lentulo, P. Licinio Crasso, ante Christum 96.
Ciceronis decimus.

Hoc anno Antonius Censor imperatoriis manubiis Rostra ornavit, ut scribit Cicero lib. 3. de Oratore; et superstitiosæ illæ religiones S. C. sublatæ sunt, cum sacrificiis, in quibus homines immolabantur.

ANNUS URBIS CONDITÆ 657.

Coss. Cn. Domitio Ænobarbo, Cassio Longino, ante Christum 95.
Ciceronis undecimus.

Cicero, Pro Domo, ait Cn. Domitium Consulem, Censorem, et Pontificem maximum se puerum vidisse: his Coss. Ptolemæus Cyrenarum rex, cognomento Apio, moriens populum Romanum hæredem reliquit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 658.

Coss. L. Licinio Crasso, Q. Mutio Scævolâ, ante Christum 94.
Ciceronis duodecimus.

Duo illi Consules legem Mutiam Liciniam tulerunt de redigendis in suas civitates sociis, qui se passim pro civibus Romanis gerebant: quæ

lex fomes fuit illius incendii civilis, quod post triennium exortum est. Gallia provincia Crasso obtigit, Asia Scævolæ, quam tantâ abstinentiâ rexit, ut à Senatu in exemplum deinceps cæteris magistratibus proponeretur. At, quia publicanis regere Asiam non permiserat, eorum conspiratione in judicium vocatus est, et ab equitibus, qui tum judicabant, condemnatus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 659.

Coss. Cælio Caldo, L. Domitio Ænobarbo, ante Christum 93.
Ciceronis decimus tertius.

Hoc anno nihil memorabile apud Romanos gestum est. Huic Consuli Caldi seu Calidi cognomen à ferventiori indole datum fuisse, ait Cicero, lib. 2. de Inventione.

ANNUS URBIS CONDITÆ 660.

Coss. C. Valerio Flacco, M. Herennio, ante Christum 92.
Ciceronis decimus quartus.

Hic M. Herennius Philippum summâ virum eloquentiâ et nobilitate in petitione Consulatûs superavit. T. Didius de Celtiberis, P. Licinius Crassus de Lusitanis triumphavit. P. Rutilius, vir summæ innocentiæ, qui à publicanorum insidiis Asiam liberaverat, invisus equestri ordini, repetundarum damnatus est, et in exilium ejectus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 661.

Coss. C. Claudio Pulchro, M. Perpennâ, ante Christum 91.
Ciceronis decimus quintus.

His Coss. nobilissima M. Curii, et M. Coponii causa apud centumviros à duobus Consularibus atque æqualibus, L. Crasso et Q. Scævolâ, defensa est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 662.

Coss. L. Marcio Philippo, Sexto Julio Cæsare, ante Christum 90.
Ciceronis decimus sextus.

Hoc anno ætatis decimo-sexto Cicero excessit è pueritiâ, in quâ mirâ animi felicitate iis omnibus artibus instructus est, quibus per illam ætatem pueri ad humanitatem informari solent: incredibile est quantum ejus ingenium eluxerit, quantâque esset apud æquales in veneratione. Nam eum euntem ad ludum, et redeuntem, honoris gratiâ, medium deducebant. Delectabatur in primis poësi. Plutarchus scribit, Pontium Glaucum tetrametris composuisse, atque eum suâ ætate adhuc extitisse. Juxta antiquum morem, sumptâ virili togâ, à

parentibus in forum deductus est, ut esset auditor, et sectator judiciorum.

ANNUS URBIS CONDITÆ 663.

Coss. L. Julio Cæsare, P. Rutilio Lupo, ante Christum 89.
Ciceronis decimus septimus.

Hoc anno acriter bellum Italicum gestum est, in quo plures clades accepêre, quàm intulêre Romani: cùm itaque tota tumultibus repleta esset Italia, Senatûs decreto judicia intermissa sunt. Quo tempore totum se eloquentiæ studio dedit. Nam quotidie et scribebat, et legebat, et commentabatur: quæ legerat, aliis verbis, et quæ fuerat commentatus, pronuntiabat. Græcas summorum oratorum orationes Latinè reddebat. Arati carmina de cœlo stellisque, lib. 2. de Nat. Deor. refert se convertisse, et lib. 1. de Leg. et 1. de Divin. Marium scripsisse. Quoniam verò, sumptâ virili togâ, adolescentes ad aliquem virum præstantem à parentibus deducebantur, à patre Q. Mutio Scævolæ Auguri traditus est, cujus à latere nunquam se discessisse in Lælio asseverat. Huic igitur Mutio operam dedit, à quo tantum juris civilis accepisse se in Bruto ait, quantum satis esset oratori.

ANNUS URBIS CONDITÆ 664.

Coss. Cn. Pompeio Strabone, L. Porcio Catone, ante Christum 88.
Ciceronis decimus octavus.

L. Cæsar, occisis octo millibus hostium ad Asculum, morbo periit. Hoc in bello Marsico Cicero aliquandiu sub Syllâ militavit, apud quem se legatum fuisse, lib. 1. de Divinat. scribit, cùm, ante oppidum Nolam, Samnitum castra diripuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 665.

Coss. L. Cornelio Syllâ, Q. Pompeio Rufo, ante Christum 87.
Ciceronis decimus nonus.

Confectum est bellum Italicum seu Marsicum; cùmque Sylla rebus proximè in Italiâ, nuper in Asiâ, et jamdudum in Galliâ, Africâque gestis clareret, omnium suffragiis Consulatum obtinuit, eique bellum Mithridaticum cum Asiâ provinciâ sorte obtigit. Verùm ei à Sulpicio Tribuno plebis abrogatum est in gratiam Marii; quod cùm Sylla intellexisset, cum sex legionibus ad urbem venit, quam initâ cum Marianis pugnâ victor occupavit, ac Marium profugere in oras Africæ extremas coëgit, Sulpicio occiso, cujus caput pro Rostris expositum est, veluti fatale quoddam futuræ proscriptionis omen. Dum hæc in Italiâ geruntur, Mithridates rex Ponti Asiam intravit, ubi unâ die in urbibus uno nuntio et unâ significatione literarum cives Rom. omnes necandos

imperavit. Cùm autem princeps Academiæ Philo cum Atheniensium optimatibus propter bellum Mithridaticum Romam profugisset, tum ei se Cicero tradidit, admirabili quodam ad philosophiam studio incitatus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 666.

Coss. Cn. Octavio, L. Cornelio Cinnâ, ante Christum 86. *Ciceronis vigesimus.*

Cùm Cinna perniciosas leges per vim ferret, urbe à Cn. Octavio collegâ pulsus, corrupit exercitum Appii Claudii, quem in suam potestatem redegit. Redux statim ex Africâ ei Marius se adjunxit cum sex Hetruscorum millibus; atque ita isto agmine urbem obsident, et invadunt; quam captam cædibus et rapinis vastavêre. Octavius Consul capite truncatur. Catulus, M. Antonius, C. Julius, oratores præstantissimi interficiuntur: M. Antonii caput in ipsis Rostris exponitur, à quo erant multorum civium capita conservata. Hoc anno Cicero Moloni Rhodio Romæ operam dedit, et actori summo causarum, et magistro, ut ait in Bruto. Cùm ille videret Ciceronem natum ad eloquentiam, mirum est quantùm vir tantus ejus studia acuerit. Circa hoc tempus Cicero adolescens commentarios Rhetoricos de Inventione inchoatos et rudes edidit, ut ipse initio libri 1. de Orat. significat.

ANNUS URBIS CONDITÆ 667.

Coss. C. Mario VII. L. Cornelio Cinnâ, ante Christum 85.
Ciceronis vigesimus primus.

Romæ Cinna et Marius sine comitiis semetipsos in sequentem annum Consules designârunt. Marius, post multa crudeliter acta in civitate, decimo sexto sui Consulatûs die mortuus est. Cinna Valerium sibi collegam substituit, quem misit in Asiam, ut pro Syllâ jam hoste declarato provinciæ præesset, ac bellum contra Mithridatem gereret. Verùm ei clausa est Asia, et à Fimbriâ suo legato anno sequente interfectus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 668.

Coss. L. Cornelio Cinnâ, Cn. Papirio Carbone, ante Christum 84.
Ciceronis vigesimus secundus.

Cùm Cinna Romæ summum haberet imperium, se tertiùm Consulem creavit, assumpto sibi collegâ Carbone pro Valerio, qui occisus est. Fimbria crudelissimè sæviit in Asiâ contra Ilienses, qui ad Syllam confugerant: nam eorum urbem cædibus replevit. Sylla, deficientibus rebus omnibus ad bellum, hostis à populo Romano judicatus, pacem cum Mithridate facere coactus est: atque ita primo bello Mithridatico finis impositus, in quo à Syllâ centum sexaginta hostium millia interfecta sunt: initâ hâc pace, Sylla contra Fimbriam profectus est, qui desertus à suis militibus sibimet violentas manus in templo Æsculapii intulit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 669.

Coss. iisdem, ante Christum 83. *Ciceronis vigesimus tertius.*

Sylla, rebus compositis in Asiâ, civitates ejus in provincias descripsit, atque, ibi Murænâ relicto cum duabus Fimbriæ legionibus, ipse in Græciam, ac inde in Italiam trajecit, extortis anteà per vim publicè privatimque pecuniis, quas partim sibi ad bellum assumpsit, partim militibus distribuit. Cùm autem hostiliter ad urbem veniret, missos a senatu legatos non audivit: ac, cùm ei Cinna vellet occurrere, à suis confossus est. Reliquo anno solus Carbo Consulatum gessit. Totum autem hoc triennium, quo ab armis cessavit civitas, noctes et dies in omni doctrinarum meditatione versatus est Cicero, ut ait in Bruto: erat cum Stoïco Diodoro, qui apud eum habitavit, et apud eum mortuus est. Ejus artibus variis ita erat deditus, ut ab oratoriis exercitationibus nullus dies vacuus esset. Commentabatur declamitans sæpe cum Pisone, et cum Q. Pompeio, aut cum aliquo quotidie, idque faciebat multùm etiam Latinè, sed Græcè sæpiùs, tum quia Græca oratio plura ornamenta suppeditabat, et similiter dicendi consuetudinem afferebat: tum quia arbitrabatur, quòd à Græcis summis doctoribus, nisi Græcè diceret, neque corrigi posset, neque doceri. Aratum versibus hexametris edidit, Xenophontis Œconomicum è Græco sermone in Latinum, ut scribit Hieronymus in præfatione in Eusebii Chronica, Platonis libros aliquos, et Protagoram convertit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 670.

Coss. L. Cornelio Scipione Asiatico, C. Norbano Flacco, ante Christum 82. *Ciceronis vigesimus quartus.*

Consules unàque Carbo contra Syllam cum suis copiis profecti sunt: ac, licèt ipse se æquis conditionibus descensurum ad pacem testaretur, contra Consules pugnavit, et utrumque profligavit. Carbo ad urbem rediit, effecitque, ut Sylla, et qui ejus à partibus stabant, hostes à Senatu judicarentur. Hoc eodem tempore Capitolium incensum fuit annis ferè viginti ante Catilinæ conjurationem.

ANNUS URBIS CONDITÆ 671.

Coss. Cn. Papirio Carbone, Cn. Mario Gratidiano, ante Christum 81. *Ciceronis vigesimus quintus.*

Carbo tertiùm factus est Consul cum Mario Gratidiano, quem Marius septies Consul adoptavit. Is parùm feliciter cum Syllâ pugnavit, rebusque desperatis, sibi ipsi manus intulit. Inde ad urbem Sylla contendit, ubi commisso prœlio octoginta hominum millia cecidit, et duodecim millia se victori dediderunt. Fuso Carbonis exercitu, victor

urbem ingreditur, et, advocatâ statim concione, multa de se magnificè dixit, ac populi statum in melius se mutaturum. Tantam autem civium carnificinam edidit, ut nulla unquam major extiterit. Cn. Pompeius cum imperio missus in Siciliam, Carbonem interfecit. His peractis, Sylla Dictator creatus est ab interrege Flacco, qui tulit, ut quæcumque ille fecisset, essent rata, ut quem vellet civium, indictâ causâ, impunè posset occidere.

ANNUS URBIS CONDITÆ 672.

Coss. M. Tullio Deculâ, Cn. Cornelio Dolabellâ, ante Christum 80.
Ciceronis vigesimus sextus.

Licèt summum Reipublicæ teneret imperium Sylla, tamen ad speciem aliquam Reipublicæ retinendam permisit illos Consules creari: ei, ut Dictatori, viginti quatuor secures præferebantur, legibus aliis pro arbitrio latis, aliis antiquatis: denique de Mithridate jamdudum victo tertio Kalend. Febr. et Pompeius, bello in Africâ maximo confecto, de Domitio et Hierbâ præter legitimam ætatem triumphavit. Hoc anno Sertoriani belli in Hispaniâ initium fuit: causas etiam Cicero agere cœpit: nam pro Quinctio causam privatam apud Aquilium Gallum judicem dixit, et iterùm se Moloni, qui legatus ad Senatum dé Rhodiorum præmiis venerat, operam dedisse, in Bruto ait.

ANNUS URBIS CONDITÆ 673.

Coss. L. Cornelio Syllâ II. Q. Cæcilio Metello Pio, ante Christum 79.
Ciceronis vigesimus septimus.

Sextum Roscium Amerinum parricidii reum defendit Cicero, quâ in causâ Chrysogonum Syllæ libertum præpotentem invidiosè insectatus est. Hæc actio prima illius publica fuit, in quâ victor tantum commendationis habuit, ut nulla jam deinceps fuerit, quæ non ejus digna patrocinio videretur. Statim post hanc defensionem metu Syllæ, quem perstrinxerat, Athenas secessit, unde tantùm post triennium Romam redivit. Hoc anno M. Thermus Mitylenas expugnavit, et imperio Romano addidit. Deposuit quoque Sylla Dictaturam, et in Cumanum secessit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 674.

Coss. P. Servilio Vatiâ Isaurico; Appio Claudio Pulchro, ante Christum 78.
Ciceronis vigesimus octavus.

Cicero, causatus valetudinem, hujus anni æstate Athenas profectus est. Erat certè eo tempore in Cicerone summa gracilitas, et infirmitas corporis, procerum et tenue collum, qui habitus non procul abesse putatur à vitæ periculo, si accedit labor, et laterum contentio. Itaque, cùm eum amici et medici hortarentur, ut à causis agendis abstineret,

ipse autem quodvis periculum adire, quàm à speratâ dicendi gloriâ discedere mallet, Athenas profectus est, ubi commutato genere dicendi vitavit periculum; nam temperantiùs sine illâ summâ vocis ac totius corporis contentione dixit: antequam discederet, Aretinæ mulieris causam dèfendit. Athenis sex menses cum Antiocho, clarissimo philosopho, studium philosophiæ nunquam intermissum ab adolescentiâ renovavit: Epicureos Phædrum et Zenonem frequenter cum Attico audivit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 675.

Coss. M. Æmilio Lepido, Q. Lutatio Catulo, ante Christum 77. Ciceronis vigesimus nonus.

Hoc anno pediculari morbo in agro Cumano mortuus est Sylla, cujus cùm mors Ciceroni renuntiata est, confirmatâ jam valetudine, et precibus amicorum, et Antiochi cohortatione Romam redire statuit, ut Rempublicam capesseret. Athenis apud Demetrium, non ignobilem dicendi magistrum, exercebatur: post, totam Asiam lustravit cum summis oratoribus. Audivit Menippum cognomento Catocam, nobilem oratorem; Xenoclem Adramyttenum, Æschylum Cnidium; assiduè autem fuit cum Cicerone Dionysius Magnes. Venit Rhodum, ubi iterùm, quem jam Romæ Molonem audiverat, frequentavit, qui actor in veris causis, scriptorque nobilis, et in notandis corrigendisque vitiis, et instituendo, docendoque prudentissimus fuit. Is effecit ut Cicero redundantem nimis illam dicendi copiam reprimeret. Hic fertur rogâsse Ciceronem Græcæ linguæ rudem, ut Græcè declamaret: paruit, ut ab eo emendaretur. Cùm autem cæteri multa de Cicerone gloriosè prædicarent, nihil lætitiæ præ se tulit Molo: quod cùm ægrè Ciceronem ferre sensisset, exclamavit: *Te miror, Cicero, et laudo: sed me Græcorum fortunæ miseret, cùm videam, doctrinæ et eloquentiæ laudem, quæ sola nobis restabat, per te ad Romanos translatum iri.*

ANNUS URBIS CONDITÆ 676.

Coss. D. Junio Bruto, Æmilio Lepido Liviano, ante Christum 76. Ciceronis trigesimus.

Hoc anno Cicero se recepit è Græciâ, biennio postquam huc profectus erat, totus pænè mutatus. Cùm autem summo studio raperetur ad gloriam, ardor ejus oraculo quodam repressus est: nam, cùm Delphis illud consuluisset, respondit, suam ut naturam, non multitudinis opinionem, ducem vitæ sequeretur: quare Romam reversus timidè vixit, et per contemptum Græculus appellatus est: sed partim patris, partim amicorum adhortationibus, se totum patrociniis dedit, tantâ porrò felicitate, ut dicendi gloriâ reliquos oratores superârit. Hoc anno Pompeius privatus, et adhuc Eques, pro Consule contra Sertorium missus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 677.

Coss. Cn. Octavio, C. Scribonio Curione, ante Christum 75: Ciceronis trigesimus primus.

Reversus è Græciâ, cùm annum in causis posuisset, ac maximè pro Roscio Comœdo dixisset, Quæsturam petiit (cùm Cotta Consulatum peteret) quam omnibus suffragiis consecutus est. In Hispaniâ adversus Sertorium acerrima illa prœlia et maxima, Sucronense et Duriense, commissa sunt.

ANNUS URBIS CONDITÆ 678.

Coss. L. Octavio, C. Aurelio Cottâ, ante Christum 74. Ciceronis trigesimus secundus.

Quæstor Cicero designatus Siciliam, Sex. Peducæo Prætore, sortitus est. Cùm autem duo Quæstores essent in eâ provinciâ, Lilybætanus alter, alter Syracusanus, prior factus est. Verùm cùm in difficultate annonæ magnus frumenti numerus Romam mittendus esset, Siculos initio offendit: at postquam noverunt quàm negotiatoribus comis, mercatoribus justus, municipibus liberalis, sociis abstinens, et in omni officio diligentissimus esset, majores illi honores quàm ulli Prætori reddiderunt. Eo tempore multi adolescentes Romani nobiles cùm apud Prætorem intemperantiæ et neglectæ disciplinæ militaris essent accusati, magnâ eos commendatione Cicero defendit, et conservavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 679.

Coss. L. Licinio Lucullo, M. Aurelio Cottâ, ante Christum 73. Ciceronis trigesimus tertius.

Cicero rediit è Siciliâ, ac decedens habuit orationem Lilybæi, in quâ omne genus officii Siculis promisit se præstiturum. Tum videbatur facultas illa sua dicendi esse perfecta, et maturitatem quamdam suam habere. Antonius, qui pater fuit M. Antonii Triumviri, re malè gestâ contra Cretenses, morbo periit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 680.

Coss. M. Terentio Varrone Lucullo, C. Cassio Varo, ante Christum 72. Ciceronis trigesimus quartus.

L. Lucullus, qui anno superiori Consul contra Mithridatem profectus erat, ad Cyzicum urbem exercitum ejus ferro et fame delevit: bellum quoque à gladiatoribus, duce Spartaco, excitatum est; quod Cicero Servile vocat.

ANNUS URBIS CONDITÆ 681.

Coss. L. Gellio Poplicolâ, Cn. Cornelio Lentulo Clodiano, ante Christum 71. Ciceronis trigesimus quintus.

Hoc anno Lucullus Mithridatem in Pontum persecutus est, et eum

legionibus Romanis patefecit, qui antè populo Romano ex omni aditu clausus fuerat.

ANNUS URBIS CONDITÆ 682.

Coss. Cn. Aufidio Oreste, P. Cornelio Lentulo Surâ, ante Christum 70.
Ciceronis trigesimus sextus.

Hoc anno Servile bellum à Crasso Prætore sex mensibus confectum est, eique permissum, ut ovans urbem ingrederetur. Eodem tempore ex Hispaniâ in Italiam Pompeius exercitum reduxit, et quinque millia fugitivorum, qui è prœlio fugerant, interfecit. Ultimo hujus anni die, pridie quàm Consulatum iniret, Eques Romanus de Hispaniâ præter morem triumphavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 683.

Coss. M. Licinio Crasso, Cn. Pompeio Magno, ante Christum 69.
Ciceronis trigesimus septimus.

Defunctus Quæsturâ Cicero, quinquennium ferè in causis agendis versatus est summâ cum admiratione, sed præcipuè, quòd ab iis, quos defendebat, nulla dona accipiebat. Hoc anno dixit pro M. Tullio et L. Vareno. Orationem utramque in lucem edidisse Ciceronem Quintiliani et Prisciani testimonio certum est: at utraque periit. Verrem quoque in judicium vocavit in gratiam Siculorum. Eodem anno tulit legem ad populum L. Aurelius Cotta Prætor, ut Senatores cum Equitibus et Tribunis ærariis judicarent.

ANNUS URBIS CONDITÆ 684.

Coss. Q. Hortensio, Q. Cæcilio Metello Cretico, ante Christum 68.
Ciceronis trigesimus octavus.

Hoc anno Ædilis fuit Cicero, ipsique ludi sanctissimi maximâ cum cæremoniâ Cereri, Libero, Liberæque faciendi fuerunt. Multa Siculi ex insulâ suâ ad eum Ædilem attulerunt, quorum ille nihil ad suum quæstum contulit, tantùm hominum liberalitate ad annonam levandam usus est. Lucullus Tigranocertam urbem ex imperio Tigranis cepit exiguâ manu, magno hostium numero profligato. M. Pupius Piso de Hispanis triumphavit. Cicero pro Fonteio dixit; fortassè etiam pro Cæcinâ: nam tempus incertum est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 685.

Coss. L. Cæcilio Metello, Q. Marcio Rege, ante Christum 67.
Ciceronis trigesimus nonus.

Luculli exercitum Clodius sollicitavit, dum Nisibim oppugnabat,

quam, frustrà totâ æstate oppugnatam, hieme cepit. Bellum Creticum publicâ auctoritate à Q. Metello Proconsule renovatum est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 686.

Coss. Calpurnio Pisone, M. Acilio Glabrione, ante Christum 66.
Ciceronis quadragesimus.

Triarius legatus Luculli à Mithridate victus est, et capta Romanorum castra. Pompeius bellum Piraticum confecit. Hoc anno licitum fuit Ciceroni Præturam petere, nempe biennio post Ædilitatem: licèt multos haberet competitores, eosque viros illustres; tamen primus ex octo, qui tum fiebant, incredibili totius populi voluntate renuntiatus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 687.

Coss. M. Æmilio Lepido, L. Volcatio Tullo, ante Christum 65.
Ciceronis quadragesimus primus.

Ad Kalendas Januarias Præturam iniit Cicero, et quæstioni de pecuniis repetundis præfuit. Judicia castè integrèque exercuit: cùm enim Licinius Macer, qui multum in civitate poterat, apud eum esset accusatus de pecuniis repetundis, et Crasso patrono ille uteretur, omnium sententiis damnatus est. Quo ex judicio multò majorem fructum ex populi existimatione cepit, quàm ex ipsius, si absolutus esset, gratiâ percepisset. Cùm verò Manilius Tribunus plebis legem promulgâsset, ut bellum Mithridaticum Pompeio committeretur, eique adversarentur Q. Hortensius et Catulus, viri Consulares; Cicero Prætor eam suasit hâc oratione, quæ Pro Lege Maniliâ inscribitur. Defendit quoque Aulum Cluentium, veneficii reum, apud Volcatium Prætorem. Dixit pro M. Fundanio, et Gallio. Licèt verò Præturâ fungeretur, tamen scholam M. Antonii Gniphonis frequentavit. Extremo mense hujus anni, cùm Ciceroni jam biduum aut triduum Præturæ superesset, Manilium quidam furti apud ipsum postulavit. Studebat Manilio populus, quòd propter Pompeium accusari videretur. Cùm igitur Manilius unum diem petiisset, ac Cicero tantùm insequentem dedisset, populus indignè tulit: quòd mos esset, ut decem minimùm dies Prætores reis darent. Quare productus in concionem à Tribunis plebis, ibique accusatus, cùm rogâsset ut audirent, dixit, se, qui in reos semper, quantùm leges permitterent, comis et humanus fuisset, indignum judicâsse, non eundem se Manilio præstare. Itaque ei diem, quem unum Prætor in suâ potestate haberet, deditâ operâ præfinivisse: cùm non sit ejus qui rei causam adjuvare velit, ad alium magistratum judicium rejicere. Hâc oratione animi populo ita commutati sunt, ut Ciceronem totis acclamationibus prosecuti rogarent, ut Manilii patrocinium susciperet; quod ille præsertim ob Pompeium absentem cupidè recepit,

magnâque vi orationis in studiosos potentiæ paucorum, et Pompeii invidos invectus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 688.

Coss. L. Aurelio Cottâ, L. Manlio Torquato, ante Christum 64.
Ciceronis quadragesimus secundus.

Hoc anno plura contigêre prodigia, quæ versibus descripsit Cicero. Ex Præturâ in provinciam abire noluit; quia in annum sequentem de Consulatu petendo cogitabat. Cornelium de majestate apud Q. Gallium Prætorem quatriduo defendit: sed illarum orationum reliquiæ quædam tantùm extant apud Asconium.

ANNUS URBIS CONDITÆ 689.

Coss. L. Julio Cæsare, C. Marcio Figulo, ante Christum 63.
Ciceronis quadragesimus tertius.

Cùm annum quadragesimum tertium, qui consularis est, Cicero attigisset, consulatum petivit: in quo petendo cùm sex competitores haberet, unâ voce populi Romani primus Consul renuntiatus est. Cùm autem in dies licentia ambitûs augeretur propter præcipuam Catilinæ et Antonii audaciam, censuerat Senatus, ut ad legem ambitûs pœna gravior adderetur. Cui rei cùm Q. Mucius Orestinus Tribunus plebis intercessisset, graviter Senatu intercessionem ferente, Cicero surrexit, atque in coitionem Catilinæ et Antonii invectus est, habitâ oratione in togâ candidâ, quâ utebantur qui magistratus petebant. Hoc eodem anno Q. Gallium de ambitu defendit, quòd Præturæ candidatus gladiatorum munus dedisset.

ANNUS URBIS CONDITÆ 690.

Coss. M. Tullio Cicerone, C. Antonio, ante Christum 62.
Ciceronis quadragesimus quartus.

Cùm Kal. Januariis de more Consulatum Cicero iniisset, vidit nihil esse mali, quod non boni metuerent, et improbi exspectarent. Eo enim tempore multa multi moliebantur; ac in primis Tribuni plebis, Antonio freti, proscriptorum à Syllâ liberos, qui petitione honorum privati erant, ad magistratus adducebant. Rullus legem ferebat de agris per Italiam dividendis: Labienus contra Rabirium tabulas proponebat: tumultus in theatro contra Othonem et equites excitabatur, quibus latâ lege fas erat, ut in quatuordecim gradibus in theatro sederent: Catilina de evertendâ Repub. cogitabat. At his omnibus tum mirâ animi fortitudine, tum admirabili eloquentiâ Cicero occurrit. Nam Antonium patientiâ et obsequio mitigavit, eique Macedoniam, quam sortitus erat, provinciam detulit, sibique Galliam assumpsit, quæ Antonio obvenerat: proscriptorum liberos suis inimicitiis, nullâ Senatûs malâ gratiâ, magistratuum honore privavit, ne, si

capesserent, Reip. status ab eis convelleretur: Rullo obstitit, ac primam in eum, secundam, et tertiam orationem Consularem habuit tum in Senatu, tum ad populum, effecitque ut Respub. magno largitionum metu liberaretur: Othonem populo conciliavit: nam ille veniens in theatrum, cùm partim ab equitibus summo plausu, partim à plebe sibilis et conviciis exciperetur, ac nihil propè abesset, quin cædes utrimque maxima fieret, Cicero Consul, cujus erat saluti civium prospicere, populum in concionem ad ædem Bellonæ convocavit, effecitque et reprehendendo, et paternè admonendo, ut universi ad theatrum reversi magno plausu Othonem exciperent: apud populum verò Rabirium defendit, cui, instigante C. Julio Cæsare, dies perduellionis à Labieno dictus erat.

At præsertim Catilinæ perniciosissimè omnium de Repub. cogitantis fregit audaciam, et compressit impetus. Cùm enim ille vix ferret antepositum sibi fuisse in Consulatu petendo Ciceronem, arma per Italiam locis opportunis paraverat; quò, ac præsertim Fæsulas, pecuniam, suâ aut amicorum fide sumptam, ad C. Manlium Centurionem portabat, multosque sibi cujusvis generis homines adjungebat, quibus juvantibus aut Consul in sequentem annum designaretur, aut Rempub. perderet; id ubi compertum habuit Cicero, retulit ad Senatum, placuitque, ut ad pœnam, quæ ambitûs crimini constituta erat, decem annorum exilium lege latâ ad populum adderetur. Ferebatur eâdem lege, ne biennio, quo quis peteret magistratum, petiturusve esset, gladiatores daret, nisi ex testamento præstitutâ die. Cùm hâc lege peti se Catilina arbitraretur, adjunctâ sibi sceleratorum hominum manu, interficere Ciceronem in Campo conatus est, ut eo interfecto statim Consul designaretur. Sed cùm pridie illius diei Catilinæ consilia Cicero ad Senatum detulisset, factum est Senatûs-consultum, ne postero die comitia haberentur, ut de iis rebus agi posset in Senatu: itaque postridie frequenti Senatu Catilinam excitavit, jussitque iis de rebus dicere, quæ ad se allatæ essent. Nihil dissimulavit Catilina, dixitque duo corpora esse in Repub. unum debile infirmo capite, alterum firmum sine capite; huic, cùm ita de se meritum esset, caput se vivo non defuturum. Eo interim die, id est, decimo octavo, antequam primam orationem Cicero contra Catilinam dixit, factum est Senatûs-consultum, ut viderent Consules, ne quid detrimenti caperet Respub. itaque Cicerò res externas Q. Metello commisit, ipse verò urbis curam suscepit. Cùm autem sciret homines conjuratos in Campum ad comitia deduci, ipse descendit ingenti loricâ tectus, firmissimo hominum præsidio stipatus. Cæteri qui videbant Consulem periclitari, ad ejus defensionem concurrerunt: quare Catilinæ et Antonii copias et conatum compressit, nullo tumultu excitato. His comitiis iterùm Catilina repulsam tulit. Nam D. Junius Silanus, et L. Licinius Muræna Consules designati sunt. Verùm cùm videret Catilina suos conatus omnes inutiles fuisse, conjuratos nocte in M. Porcii Læcæ domum convocavit, eâ videlicet, quæ posterum diem Nonarum Novemb. consecuta est.

Hic Catilinæ dies exeundi, tum cæteris manendi conditio, tum descriptio per totam urbem cædis atque incendiorum constituta est: quin etiam, ubi dixit Catilina paululum sibi esse etiam tum moræ, quòd Cicero viveret, reperti sunt duo equites Romani, qui sese illâ ipsâ nocte paulò ante lucem Ciceronem in suo lectulo interfecturos polliciti sunt. Cùm autem Cicero de dolo malo, qui parabatur, vix cœtu dimisso, per Fulviam certior factus esset, domum suam majoribus præsidiis munivit, nec eos admisit, quos Catilina salutationis causâ miserat. VI. Idus Novemb. Senatum in Jovis Statoris ædem convocavit, quò etiam Catilina cum cæteris venire ausus est; sed ei assidere nemo voluit: eo viso, sive ejus aspectum Consul formidaret, sive irâ commoveretur, hanc habuit in eum orationem, quæ prima ejus in Catilinam extat: perculsus hâc oratione Catilina nocte cum trecentis armatis hominibus, lictoribus et fascibus, imperii insignibus, ex urbe in Manliana castra profectus est. Eo profecto, ad populum orationem habuit, in quâ ei et Reipub. gratulatus est, quòd Catilina abiisset. Ubi Romæ cognitum est Catilinam ad Manliana castra profectum esse, eum cum Manlio Senatus hostem patriæ judicavit, edixitque Consulibus uti delectum haberent, Antonius cum exercitu Catilinam insequeretur, Cicero urbis præsidium susciperet. Cùm autem in urbe de sociis Catilinæ nondum compertum esset, Cicero interim Muræenam accusatum ambitûs cum Hortensio defendit. Quâ in defensione ei fuit inferior, tum propter vigilias noctis, cujus nullam partem quieverat, tum propter curas, quibus continuis premebatur.

Fortè illis temporibus legati Allobrogum Romam venerunt, ut de suorum magistratuum avaritiâ quererentur. Illi à Pub. Lentulo Surâ sollicitati sunt, et ad suos remissi cum literis. Re cognitâ per Q. Fabium Sangam, qui Allobrogibus Romæ patrocinabatur, Cicero L. Valerio Flacco, et C. Pomptino Prætoribus imperavit, ut in Ponte Milvio legatos illos comprehenderent, quos summo mane ad Consulem cum literis deduxerunt. III. Nonas Cicero principes conjurationis ad se venire jussit, convocato in ædem Concordiæ Senatu, ubi T. Vulturcii et Allobrogum indiciis omnis patefacta est conjuratio. Introducti sunt in Senatum, constitutique quatuor viri graves, qui omnia indicum dicta, interrogata, et responsa perscriberent. Tum Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius, et Ceparius, ex Senatûsconsulto in custodiam traditi sunt. Eo die Senatus testimonium conservatæ Reip. Ciceroni dedit, quod nemini hactenus concessum erat, et supplicationis genere singulari deorum templa patefecit. Sub noctem concionem habuit ad populum, qui frequens aderat, eique, quod in Senatu gestum erat, exposuit: à concione in domum suæ vicinam à populo deductus est, quia tunc in ejus ædibus matronæ et Vestales Bonæ Deæ sacra faciebant. Nonis Decembribus Consul admonitus est cogitare nonnullos de Lentulo et Cethego eripiendis è carcere. De iis statim ad Senatum retulit. Rogati sunt sententiam Senatores. Silanus decrevit in eos ultimum supplicium.

Plures ejus sententiæ acquievêre. Censuit T. Nero, ut in vinculis tenerentur; C. Cæsar, ut, bonis eorum publicatis, per municipia circumferrentur. Cicero in utramque partem disseruit, ac ita dixit, ut favere potiùs Silani quàm aliorum sententiæ videretur. Et hæc quarta ejus in Catilinam oratio fuit. Reliqui Senatores Cæsari quidem assentiebantur; sed cùm Cato, Tribunus plebis, sententiam rogatus esset, tantâ contentione dixit, ut, qui eos à morte eximerent, suspectos conjurationis redderet: tot laudibus sedulitatem et virtutem Consulis extulit, ut ejus sententiam universi secuti sint. Itaque factum est Senatûs-consultum in Catonis sententiam, quo Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius, et Ceparius, reì conjurationis, morte multati sunt: atque ita Cicero sine tumultu, sine armis, sine exercitu, sublatis illis hominibus, internecione cives, urbem flammis, Rempub. perditione liberavit. Mirum autem fuit quo plausu sub vesperam in domum Cicero reductus est: nam alii eum patriæ liberatorem, alii conservatorem, alii conditorem vocabant. Crassus palàm dixit, se, quòd esset Senator, quòd civis, quòd liber, Ciceroni acceptum referre. E Syriâ decedens Pompeius pronuntiavit se Ciceronis beneficio patriam visurum esse, ac frustrà se tertium triumphum deportaturum, nisi ejus beneficio Rempub. ubi triumpharet, esset habiturus. Q. Catulus, Senatûs princeps, aliique cum eo plurimi, eum parentem patriæ nominârunt.

Non defuêre qui gloriosissimum Ciceronis facinus in invidiam traxêre, in primis Metellus et Bestia novi Tribuni plebis, sed Metellus præsertim, qui pridie Kal. Januarii eum abeuntem magistratu concionis habendæ potestate privavit. At id non modò non obfuit Ciceroni, ut etiam summæ ejus laudi cesserit. Nam, cùm ille tantùm eum jurare permitteret, Rempublicam et urbem suâ unius operâ esse salvam juravit. Huic populus assensit: nam magnâ voce eum verè jurâsse juravit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 691.

Coss. Junio Silano, L. Licinio Murænâ, ante Christum 61.
Ciceronis quadragesimus quintus.

L. Catilina post detectam atque punitam in urbe conjurationem, cum exercitu, quem collegerat C. Manlius in Etruriâ, profugus, desciscentibus multis, dum per tramites atque invia conatur se proripere in Galliam Transalpinam, in agro Pistoriensi à C. Antonio, et Q. Metello Celere clausis itineribus obsessus, C. Antonii Procos. auspiciis à M. Petreio ejus legato uno conflictu victus, ipse cum suis omnibus fortissimè dimicans cecidit. Metellus, Tribunus plebis, ad populum egit, tertio quoqne suæ orationis verbo Ciceronem appellans, et arguens ei non licuisse Lentulum, Cethegum, et reliquos cives indictâ causâ necâsse. Cicero forti animo ei restitit, et contra concionem Metelli scripsit, cùm ille prior scripsisset. Defendit circa idem tempus P. Cornelium Syllam, qui à L. Torquato de duplici conjuratione accusabatur. De priore dixit Hortensius, de posteriore

Pompeius bellum Mithridaticum confecit. Clodius, adolescens ad audendum projectissimus, extremo hoc anno in operta Bonæ Deæ muliebri habitu irrepsit, et agnitus foràs ejectus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 692.

Coss. M. Pupio Pisone, M. Valerio Messalâ, ante Christum 60.
Ciceronis quadragesimus sextus.

Cùm Clodius ab optimatibus propter violatam Bonæ Deæ religionem vocatus esset in judicium, contenderetque idem Clodius, se eâ nocte non Romæ, sed Interamnæ apud Cassinium Scholam fuisse, productus testis est Cicero, qui dixit Clodium ad se domum venisse, et quibusdam de rebus unà egisse. Et id quidem verum erat. Verùm, pecuniâ corruptis judicibus, judicium Clodius evasit. Hinc fons odiorum Clodii in Ciceronem. Eodem anno pro Archiâ dixit Cicero, et Pompeius de Mithridate triumphavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 693.

Coss. Q. Cæcilio Metello Celere, L. Afranio, ante Christum 59.
Ciceronis quadragesimus septimus.

Primis hujus anni mensibus Cicero in urbe fuit, effecitque ne Q. fratri in Asiâ succederetur. Clodius, ut Tribunus plebis fieret, patriciatum ejuravit, et ad plebem transivit, statimque Tribunatum petivit: sed ejus petitioni Metellus propinquus ejus obstitit. Cicero commentarium Consulatûs sui Græcè compositum ad Atticum misit, et Rhodum ad Posidonium: scripsit quoque de Consulatu suo versibus tres libros. Post idus Martii cùm aliquando ruri fuisset, Romam è Pompeiano se recepit ad 4. Id. Maii. Kal. Junii Antium ivit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 694.

Coss. C. Julio Cæsare, M. Calpurnio Bibulo, ante Christum 58.
Ciceronis quadragesimus octavus.

Antonium collegam suum à Cœlio accusatum defendit Cicero, qui condemnatus in Cephaleniâ exulavit. Clodius verò beneficio Cæsaris ad plebem transivit, seque adoptari à Fonteio effecit, ut Tribunus plebis creatus certiùs Ciceroni noceret: licètque Pompeius eum omni cautione et fœdere devinxisset, nihil in Tribunatu contra Ciceronem facturum esse, in fide tamen non mansit. Tullius porrò mense Aprili et Maio, extra urbem, Antii, in Pompeiano, Formiano, et Arpinati in literis vixit, et Attico in Epirum profecto, se Romam recepit, ubi relictis omnibus consiliis publicis, totum se ad forensem operam contulit: nam bis Thermum defendit, semel Valerium Flaccum, qui repetundarum accusabatur. Invitatus circa illud tempus fuit à Cæsare Cicero, ut sibi esset legatus in Galliâ, et mortuo Cos-

conio, esse vellet inter viginti viros agro Campano dividendo præpositos: sed utrumque, molestè id ferente Cæsare, repudiavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 695.

Coss. L. Calpurnio Pisone Cæsonino, A. Gabinio, ante Christum 57. Ciceronis quadragesimus nonus.

Hoc anno Cicero à Clodio perditissimo Tribuno plebis in exilium actus est: atque ut citra populi offensionem eum opprimeret, multas leges populares quidem, sed Reipub. perniciosas tulit. Consules verò mercede provinciarum sibi devinxit. Nam Gabinio Syriam, Babylonem, Persas; Pisoni Achaïam, Thessaliam, Græciam, Macedoniam, omnemque Bœotiam dedit. Tum tulit legem, ut qui civem indemnatum interemisset, ei aquâ et igni interdiceretur. Licèt Cicero non nominaretur, solus tamen petebatur. Igitur Cicero reus vestem mutavit, et sordidatus populo supplicavit. Ei ubique Clodius nefariis stipatus hominibus occurrens, mutationem vestis objiciebat, ac, luto et lapidibus in eum conjectis, ejus supplicationes impediebat. Cum Cicerone universus equester ordo vestem mutavit, quem adolescentes nobilissimi, numero ad 20 millia, ejus salutis deprecatores, sordidati comitati sunt. Senatus verò frequens convenit, et tamquam in luctu publico vestem mutandam censuit: sed vetuêre Consules. Equites in Capitolio adfuêre, qui ad Consules, et ad Senatum legatos non solùm ex suo ordine, verùm etiam ex Senatorio Q. Hortensium, et C. Curionem miserunt, qui pro Cicerone deprecarentur; sed eos respuêre Consules; immò L. Ælius Lamia, equestris ordinis princeps, à Gabinio relegatus est. Itaque Cicero à Consulibus derelictus, proditus à Pompeio, cui toties faverat, urbe potiùs cedere, quàm eam armatis hominibus objicere maluit: abeuntem omnes cum lacrymis prosecuti sunt, cum publicâ ad reges principesque Senatûs commendatione. Cæsar, qui in Gallias proficisci cum imperio debebat, non priùs ad exercitum abiit, quàm Ciceronem per Clodium Italiâ expulisset. Nihil non in eum crudeliter egit Clodius; nam edictum proposuit, ut ei aquâ et igni interdiceretur, et ne intra quingenta millia passuum ab Italiâ tecto reciperetur, et qui eum reciperent, impunè interficerentur. At pœnam illam omnes neglexêre; nam eum et comiter omnes et benevolè accipiebant, et prosequebantur. Clodius villas ejus incendit, cum domo quæ erat in Palatio; aream in ædem Libertatis consecravit, reliqua bona hastæ subjecit: nemo tamen ad hastam accessit. Summo suo dolore profectus Cicero per Lucaniam, Siciliam versùs venit: hinc Vibonem, Brundusium; et inde Dyrrhachio Thessalonicam ad Plancium profectus, ubi ab eo septem menses detentus est. Interim Senatus frequens, referente L. Mummio, nullo dissentiente, de Ciceronis reditu decrevit. Pompeius, sive quòd eum suæ perfidiæ puduisset, sive quòd à Clodio offensus esset, quia Tigranem, Armeniæ regis filium, captivum, invito Pom-

peio, muneribus corruptus liberâsset, de illius reditu operâ amicorum agere cœpit. Resistente frustrà Clodio, placuit Senatui, nihil in Repub. decernere, nullâ de re agere, nisi priùs Cicero ab exilio revocaretur. Quarto Kal. Novembris octo Tribuni plebis de Ciceronis reditu legem promulgârunt: iisdemque referentibus, P. Lentulus, Consul designatus, præstantissimam sententiam de Cicerone dixit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 696.

Coss. P. Cornelio Lentulo, Q. Cæcilio Metello Nepote, ante Christum 56.
Ciceronis quinquagesimus.

Non priùs Lentulus cum Metello Consulatum inivit, quàm de Cicerone revocando agendum putavit. Itaque de illius reditu Senatores sententiam rogati sunt. Cotta dixit nihil jure actum esse de Cicerone, nihil more majorum, nihil legibus, ideòque lege non opus esse ut revocaretur; at censuit Pompeius, ut Senatûs auctoritas beneficio populi firmaretur. Res subitò confecta esset, nisi Sextus Attilius è factione Clodii, vir turbulentus, non ausus quidem intercedere, noctem sibi ad deliberandum postulâsset. Sed cùm perspecta esset Senatûs voluntas, causa ad populum VIII. Kal. Feb. delata fuit. Nihil non effecêre Clodiani, ut Ciceronis reditum prohiberent. Ipse Clodius, acceptis à fratre Appio gladiatoribus, quos in funere Marci propinqui sui daturus erat, in multitudinem impetum fecit. Multi cives cum Tribunis plebis vulnerati sunt, multi occisi. Q. Cicero inter cadavera tamquam occisus jacuit: crudelissimæ in foro cædes factæ sunt. Milo, qui summo studio Ciceronem prosequebatur, Clodium de vi postulavit. Verùm in judicium non adductus est, quia creati nondum Quæstores erant, per quos sortitio judicum fieri debebat. Quare cùm Milo videret judicio locum non esse, ne omnia interim Clodius perturbaret, emptis gladiatoribus, ejus furores et conatus repressit.

Antequàm autem de Ciceronis reditu sententia ferretur, iis civitatibus gratias agendas esse Senatus censuit, quæ M. Tullium receperant: decrevit etiam, ut qui provincias cum imperio obtinebant, salutem et vitam Ciceronis custodirent, et cunctam in Italiam literæ Consulares mitterentur, ut qui Remp. salvam esse vellent convocarentur, ut de Cicerone ageretur. Cùm igitur ex omnibus Italiæ partibus tanta multitudo, quanta nunquam, Romam confluxisset, Lentulus Senatum in Capitolium convocavit. Adfuerunt Senatores quadringenti et ampliùs. Q. Nepos, Consul alter, qui Ciceroni erat inimicus, tum Senatûs auctoritate, tum Pub. Servilii gravitate dicendi permotus, cum M. Tullio absens rediit in gratiam, ac pro eo mitissimam habuit orationem. Pompeius de scripto sententiam dixit, unique Ciceroni Reipublicæ conservatæ testimonium dedit: omnes Pompeii sententiam secuti, excepto uno Clodio, ab exilio Ciceronem revocârunt. Senatûs illud consultum summo totius populi plausu

et clamore comprobatum est. Postridie in curiâ decretum fuit populi admonitu, ne quis de cœlo servaret, ne quis moram ullam afferret; si quis aliter fecisset, is eversor Reipub. haberetur. Legem magistratus promulgârunt, cui solus Appius Prætor, duoque Tribuni plebis, Quintius et Sex. Attilius, adversati sunt, sed frustrà: nam pridie Non. Sext. cùm comitia centuriata Lentulus Consul in campo Martio haberet, dissuadente Clodio, legem hanc suasit Pompeius, cui populus universus assensit. Statim autem atque cognovit Cicero ex literis Q. fratris mirifico omnium studio de reditu legem perlatam esse, Dyrrhachio Brundusium venit, ubi ab honestissimis civibus ornatus est. Iter Appiâ viâ Romam versùs fecit. Toto autem illo itinere incredibilis ad eum ex omnibus oppidis et coloniis concursus factus est, ut illi reditum gratularentur. Veniebant undique legati, et patres-familiâs cum conjugibus è domibus: totâ passim Italiâ festi dies celebrabantur. Porrò ad urbem ut venit, ad eum Senatus universus egressus est cum populo, ut conservatorem suum videret. Cùm ad portam Capenam advenisset, quâ Appia via ad urbem ducit, gradus templorum ab infimâ multitudine completi sunt, à quâ maximus plausus datus est, et summa Ciceroni facta gratulatio; ita populo eum deducente ad Capitolium pervenit, unde inter acclamationes populi ad domum per forum reductus est.

Postridie in Senatum venit, ubi et Senatui et populo gratias egit eâ oratione, quæ Post Reditum in Senatu, et alterâ, quæ Ad Quirites inscribitur. Hoc biduo cùm summa esset annonæ caritas, tumultus à plebe concitatus est, quæ cædem et flammam Senatui, qui in Capitolio habebatur, minitata est. Cicerone suadente, lex promulgata est, ut per quinquennium Cn. Pompeio rei frumentariæ potestas toto orbe terrarum decerneretur. Secuta est deinde magna contentio de Ciceronis domo, quæ à Clodio consecrata fuerat. Populus enim comitiis centuriatis eam eodem jure esse jusserat, quo fuisset. Senatus, ut de ejus religione ad Pontificum Collegium referretur, edixit. Egit causam suam tantâ vi dicendi Cicero, ut vacuam omni religione domum ejus Pontifices judicârint: ea sumptibus publicis restituta est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 697.

Coss. Cn. Cornelio Lentulo Marcellino, L. Marcio Philippo, ante Christum 55. Ciceronis quinquagesimus primus.

Initio hujus anni Cicero omni studio in id incubuit, ut Pub. Lentulo, qui Ciliciam pro Consule obtinebat, Ptolemæi regis reductio decerneretur. Pub. Sextius à M. Tullio Albinovano lege Lutatiâ de vi postulatus fuit, propter cædem quæ anno superiore, cùm de Ciceronis reditu ageretur, in foro facta est; sed defensus fuit tum ab Hortensio, tum a Cicerone, cujus oratio Pro Sextio exstat. Cùmque Vatinius maximè Sextium oppugnavisset, atque in illum testimonium dixisset, Cicero Vatinium testem perpetuâ interrogatione accusavit.

Dixit eodem anno pro Bestiâ, de ambitu, apud Prætorem Cn. Domitium in foro medio, maximo conventu. Nonis April. factum fuit senatûs-consultum in Ciceronis sententiam, ut de agro Campano frequenti Senatu Idibus Maii referretur. Hoc eodem anno multa prodigia facta sunt, de quibus consulti haruspices responderunt, quòd loca sacra et religiosa profana haberentur. Hinc occasionem nactus Clodius, Ædilis, vexandi Ciceronem, de sacris et religionibus concionem habuit; atque Ciceronis domum inter ea loca esse dixit, quæ consecrata profana haberentur. Itaque postridie Cicero defendens se in Senatu, qui ex haruspicum responso decreverat ut de locis sacris et religiosis Consules ad Senatum referrent, orationem habuit De Haruspicum Responsis; in quâ omnia illa prodigia contra Clodium interpretatus est. Hoc tempore actum fuit in Senatu de stipendio Cæsaris exercitûs, quod non solùm Cicero decrevit, sed etiam ut et alii decernerent, laboravit. Decrevit quoque de decem legatis Cæsari dandis. Habuit etiam orationem in Senatu De Provinciis Consularibus, in quâ suadet ut Macedonia et Syria futuris Consulibus decernantur, et Galliæ Cæsari non adimantur. Cornelium Balbum, et Cœlium, de vi accusatos defendit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 698.

Coss. C. Pompeio Magno secundùm, M. Licinio secundùm, ante Christum 54. Ciceronis quinquagesimus secundus.

Hoc anno dixit contra Pisonem: cùm enim ille, suadente Cicerone, è Macedoniâ revocatus esset, graviter de eo conquestus est in Senatu. Cicero ei respondit. Hoc etiam tempore scripsit tres libros De Oratore.

ANNUS URBIS CONDITÆ 699.

Coss. L. Domitio Ænobarbo, Ap. Claudio Pulchro, ante Christum 53. Ciceronis quinquagesimus tertius.

Cicero absentis Crassi causam in Senatu defendit: et Româ profectus, in Cumano et Pompeiano fuit: atque in Cumano scribere instituit de Optimo Statu Civitatis, et optimo cive. Eductus à Reatinis in eorum agrum, apud Ap. Claudium Cos. et decem legatos, eorum causas contra Interamnates egit. Hinc Romam rediit, ubi totus fuit in causis agendis; nam defendit Messium et Drusum; Vatinium, dignitati suæ semper infestum, duobus publicis judiciis tutatus est. Pro M. Æmilio Scauro, qui à Triario repetundarum postulatus est, apud M. Catonem Prætorem dixit: item pro Planco; extremis anni mensibus, Pompeii rogatu, pro Gabinio, à quo Consule expulsus est, et pro Rabirio Postumo.

ANNUS URBIS CONDITÆ 700.

Coss. Cn. Domitio Calvino, M. Valerio Messalâ, ante Christum 52. Ciceronis quinquagesimus quartus.

Hoc anno Cicero Augur factus est, quem à toto collegio expetitum Cn. Pompeius et Q. Hortensius nominârunt.

ANNUS URBIS CONDITÆ 701.

Coss. Cn. Pompeio Magno tertiùm, sine collegâ, ante Christum 51. Ciceronis quinquagesimus quintus.

Cùm Clodium Milo interfecisset, postulatus in judicium, à solo Cicerone defensus est: at cùm dicere inciperet, ita importunis Clodianorum clamoribus exceptus est, ut eâ, quâ solitus erat, constantiâ non dixerit: quare eam quam habemus orationem Cicero posteà scripsit, cùm Milo Massiliæ esset, quò, statim post judicium, profectus fuerat in exilium. M. Saufeius, Cicerone defendente, absolutus est; et Sex. Clodius summo omnium consensu damnatus. Hoc anno fingitur habitus sermo De Finibus Bonorum et Malorum, quem Cicero libris quinque posteà perscripsit. T. Munacius Plancus Bursa à Cicerone accusatus est, et Pompeio defendente damnatus, quòd curiam incendisset.

ANNUS URBIS CONDITÆ 702.

Coss. Ser. Sulpicio Rufo, M. Claudio Marcello, ante Christum 50. Ciceronis quinquagesimus sextus.

Post Clodii cædem Cicero De Legibus scripsit: quâ de re cùm plures libros scripsisset, tres tantùm ad nos, iique mutili, pervenêre. Cùm anno superiore factum esset Senatûs-consultum, ne quis Prætorius aut Consularis intra quinquennium in provinciam ire posset, hoc Senatûs-consulto ire in provincias coacti sunt, qui in eas ex Præturâ aut Consulatu non iverant. In his fuit M. Tullius, cui Cilicia provincia Consularis obtigit cum exercitu peditum XII. mill. equitum duorum mill. et 600. Tenuit etiam Proconsul Cyprum insulam Ciliciæ oppositam, cum tribus diœcesibus Asiaticis, Cibyraticâ, Synnadensi, et Apamensi. Maio ex urbe profectus est, et Brundusii aliquot diebus commoratus, Athenas 7 Kal. Sextil. ad castra venit ad 7. Kal. Sept. ad tertium verò apud Iconium exercitum lustravit. Ex his castris, cùm graves de Parthis nuntii venirent, perrexit in Ciliciam, per eam Cappadociæ partem, quæ provinciam illam attingit: eo consilio, ut Armenius Artavasdes et ipsi Parthi Cappadociâ se excludi putarent: at certior factus, Parthos procul hinc abesse, et magis Ciliciæ imminere, confestim iter in eam fecit per Tauri pylas. Tarsum venit ad 3. Non. Octob. inde ad Amanum montem plenum hostium contendit, ubi ad 3. Idus Octob. magnum eorum nu-

merum cecidit, castella munitissima nocturno Pomptinii legati sui adventu, et suo matutino cepit, atque incendit; moxque Imperator est appellatus. Inde Pindenissum oppidum munitissimum, modis omnibus oppugnatum, post septimum et quinquagesimum diem deditione accepit. Tum in hiberna exercitum dimisit, eique Q. fratrem præfecit, qui et ipse in ejus legatis fuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 703.

Coss. L. Æmilio Paulo, C. Claudio Marcello, ante Christum 49.
Ciceronis quinquagesimus septimus.

Ad hos Consules è Ciliciâ scripsit Cicero, petiitque ut quàm honorificentissimum senatûs-consultum de rebus à se gestis faciendum curarent. Ei reverà pro re benè gestâ supplicationes decretæ sunt. Nonis Januarii Tarso profectus fuit in Asiam, ut in suis diœcesibus jus diceret. Ex Asiâ in Ciliciam nonis Maii perrexit: provinciâ decedens, C. Cœlium Quæstorem suum ei præfecit: Athenas venit, inde Brundusium, unde Romam reversus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 704.

Coss. C. Claudio Marcello, L. Cornelio Lentulo Crure, ante Christum 48.
Ciceronis quinquagesimus octavus.

M. Tullio Ciceroni, pridie Non. Januar. ad urbem accedenti, sic est obviàm proditum, ut nihil fuerit magnificentius: at invenit plenam motibus internis rempublicam, dissentientibus Pompeio et Cæsare. Dixit omnia et fecit, quæ ad concordiam pertinerent. Ad Cæsarem et Pompeium scripsit, ut utrumque placaret, attestatus nihil civili bello miserabilius esse in republicâ. Cùm itaque varias in partes Italia descripta esset, ut quisque suam partem defendendam susciperet, Capuam Cicero sumpsit. Româ igitur Capuam profectus est 14. Kal. Feb. lustratisque Formiis, iterum Capuam rediit, ubi triduum fuit. In Apuliam à Pompeio advocatus est. Sed cùm in viâ Cæsar esset, Theani Sidicini mansit, unde Leptam cum literis ad Pompeium misit, reversusque Formias est. Pompeius verò Brundusium iter fecit, quò Ciceronem vocavit: sed mansit in Formiano. Cæsar interim Brundusio, quò ingressus erat postero die, quo Pompeius oppidum deseruerat, Romam reversus est. Eo in itinere Cicero illum convenit: deinde Arpinum profectus, ibi Tullio filio suo togam puram dedit, mansitque in villis mense Aprili, et Maio, et 7. Idus Junii ad Pompeium in Græciam navigavit. Ejus adventus multis gratus fuit, sed non Catoni, à quo reprehensus est, quòd Pompeium secutus esset, neque mansisset in Italiâ, rebus prospecturus. Catonis verbis non mediocriter commotus est, eòque graviùs, quòd nullâ ejus operâ Pompeius utebatur: quarè eum facti pœnituit, non tam propter suum periculum, quàm propter vitia multa, quæ ibi offendit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 705.

Coss. C. Julio Cæsare secundùm, P. Servilio Vatiâ Isaurico, ante Christum 47. Ciceronis quinquagesimus nonus.

Vicit Cæsar Pompeium ad Pharsalum: in acie Cicero non fuit, sed in castris, propter valetudinem. Erant cum Cicerone M. Varro, et M. Cato: nam Cato Dyrrhachii relictus est à Pompeio cum 15 cohortibus, ut impedimentis præsidio esset. Victo Pompeio, Cato, qui copias magnas et classem ingentem Dyrrhachii habebat, ad M. Tullium, qui Consularis erat, imperium deferre voluit: at cùm illud recusaret, propiùs factum est nihil, quàm ut occideretur, cùm et Pompeius filius, et amici, eum proditorem appellarent, gladiosque stringerent; sed Cato resistens vix leto eum eripuit: quarè Cicero cum multis aliis Senatoribus continuò Romam profectus est, et Brundusii moratus, Cæsarem exspectavit. Brundusium quoque M. Antonius, post victoriam, cum legionibus venit, et Ciceroni pepercit. Scripsit tum Cæsar ad Antonium, prohibere omnes Italiâ, nisi quorum ipse causam cognovisset: quarè cùm Antonius petiisset à Cicerone per literas, ut sibi ignosceret: facere se non posse, quin Cæsaris literis pareret: misit ad eum Cicero L. Lamiam, qui demonstraret, Cæsarem Dolabellæ dixisse, ut ad Ciceronem scriberet, ut in Italiam quamprimùm veniret: Itaque Antonius edixit ita, ut M. Tullium exciperet nominatim. Vide epist. 7. lib. 11. ad Att.

ANNUS URBIS CONDITÆ 706.

Coss. Julio Cæsare secundùm Dictatore, M. Antonio Equitum Magistro, ante Christum 46. Ciceronis sexagesimus.

Constituerat Cicero filium suum Ciceronem cum Cn. Sallustio obviàm Cæsari mittere; sed cùm de ejus adventu nihil afferretur, consilium mutavit. Cicero literas à Cæsare accepit, quas ille ei ex Ægypto miserat, quibus petebat ut esset idem qui fuisset. Sed opinione citiùs Cæsar venit in Italiam; quod ubi Ciceroni perlatum est, et eum Tarentum navibus appulisse, atque inde Brundusium pedibus contendere, obviàm illi processit. Cæsar, ut eum longè ante alios occurrere vidit, descendit, et cum eo solo colloquens, multa stadia processit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 707.

Coss. Julio Cæsare tertiùm Dictatore, M. Æmilio Lepido, ante Christum 45. Ciceronis sexagesimus primus.

Toto hoc anno bellum Africanum gestum est, ac ferè semper Romæ commoratus est Cicero, vel in villis; nec ferè exibat, propter varias

hominum suspiciones. Totus fuit in studiis: eo enim tempore putatur scripsisse Partitiones Oratorias et librum qui *Brutus* inscribitur, qui de Claris Oratoribus est. Cato sibi Uticæ mortem conscivit. Cæsar, Africano bello confecto, Romam rediit, ubi ab eo honore Cicero afficiebatur. Scripsit vitam Catonis. Pepercit Marcello Cæsar, rogante Senatu. Cicero, qui silere in posterum statuerat, rogatus sententiam, amplissimis verbis Cæsari gratias egit: quæ oratio pro Marcello exstat. Dixit quoque apud Cæsarem pro Ligario, quem crimine liberavit. Tullius cum Terentiâ divortium fecit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 708.

Coss. C. Julio Cæsare quartùm Dictatore sine collegâ, ante Christum 44. *Ciceronis sexagesimus secundus.*

Dimissâ Terentiâ, Cicero virginem quamdam, nomine Publiliam, uxorem duxit, eamque divitem, ut æs alienum dissolveret. Non ita multò pòst Tullia ejus filia pariens apud Lentulum obiit. Mirum est quanto ejus desidero exarserit. Plures viri graves eum literis consolati sunt; M. Brutus, Lucceius, et Cæsar, qui tum erat Hispali; sed cùm omnem consolationem dolor vinceret, scripsit librum, quem *Consolationem* inscripsit. Dicitur paulò pòst Publiliam conjugem dimisisse, quòd morte Tulliæ visa esset lætari. Post illius mortem Cicero domo abfuit, atque in cæteris villis maximam anni partem in philosophiæ studiis posuit. Hortensium scripsit: quo in libro philosophiam ab Hortensio vituperatam defendit. Meminit hujus libri D. Augustinus, aitque, illius lectione ad Christianæ philosophiæ contemplationem se incensum fuisse. Duobus libris Academicis posteriores duos adjecit: scripsit quoque libros de Finibus et Laudationem Porciæ, sororis M. Catonis, et uxoris L. Domitii Ænobarbi. Cæsar ex Hispaniâ victor mense Octobri in urbem rediit, apud quem Cicero pro rege Dejotaro orationem habuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 709.

Coss. C. Julio Cæsare, M. Antonio, ante Christum 43. *Ciceronis sexagesimus tertius.*

Cicero, post quinque libros de Finibus, quinque alios Tusculanarum Quæstionum edidit. Initio hujus anni Romæ fuit, et Kal. Jan. in Senatu adfuit, cùm Cæsar, resistente Antonio, Dolabellam subrogare sibi voluit. Idibus Martiis, à conjuratis, in Pompeii curiâ, confossus est: sed quia eo interfecto Brutus pugionem extollens, Ciceronem exclamavit, illius conjurationis particeps creditus est: sed reverà non fuit, ut Plutarchus scribit. Dio refert, lib. 44. percussores Cæsaris, cùm è curiâ in forum se conferrent, crebrò Ciceronem ex-

clamâsse: cum illis Cicero se recepit in Capitolium, neque adduci potuit ut ad Antonium iret. Post diem tertium in ædem Telluris venit, ubi Senatus habebatur, et ad pacem cives hortatus est, Atheniensium exemplo: habuit quoque Antonius orationem de concordiâ. Cicero initio Aprilis ex urbe rus profectus est, villas suas lustraturus. In hâc rusticatione tres libros de Naturâ Deorum scripsit: duos de Divinatione, et dialogum de Senectute, aut sanè jam scriptum ad Atticum misit. Eodem tempore, cùm omnes cogitationes suas defixas in concordiâ civium haberet, atque omnium, etiam Antonii amicitiam retinere vellet, scripsit Lælium, sive librum de Amicitiâ. Circa illud tempus Octavius, qui Augustus dictus est, auditâ morte Cæsaris, qui magnus ejus avunculus erat, Apolloniâ in Italiam venit, et Neapolim transivit, ubi honorificè cum Cicerone fuit et amicè. Hic posteà mense Maio cum Hirtio, Cos. designato, in Puteolano commoratus est, ubi de Fato sermonem habuit. Extremo mense Maio Romam versùs profectus est, ut Kal. Junii in Senatu, sicut Antonius edixerat, adesset. Sed cùm ille se Romam stipatus armis retulisset, Senatores metu perterriti repentè diffugerunt. IV. Nonas igitur Cicero ab urbe abfuit, nec in urbem rediisse, nisi pridie Kal. Septemb. videtur. Eo tempore de Officiis scribere aggressus est; et cùm haberet jus legationis liberæ, iter in Græciam suscepit, ut Romæ adesset Kal. Januarii, quibus Hirtius et Pansa Consulatum erant inituri. Veliam venit XIII. Kal. Sextil. ibique diem constitit. Veliâ proficiscens, Topica ad Trebatium, in ipsâ navigatione, conscripsit. Miserat etiam paulò antè ad Atticum duos libros de Gloriâ, quorum meminit lib. 2. de Officiis. Inde venit in Siciliam, Syracusas, et Leucopetram, ubi navim conscendit transmissurus in Græciam. Stadia trecenta circiter provectus, rejectus Austro vehementi est ad Leucopetram. Sed cùm in villâ P. Valerii maneret, ibique ventum commodum exspectaret, Rhegini quidam viri illustres Româ huc redierunt, qui nuntiabant spem esse, fore ut Antonius cederet, res conveniret, Cæsaris interfectores redirent. Addebant etiam Ciceronem desiderari. Nihil moratus ille statim Veliam adductus est. Convenit Brutum, qui apud Hebetem fluvium circa Veliam cum navibus erat, atque inde in patriam omni festinatione properavit. Accedenti ad urbem tanta multitudo obviàm venit, ut dum ad portas cives Romam ingredientem excipiunt, adventumque gratulantur, dies ferè consumptus fuerit. Kalendis Sept. Antonius Senatum habuit de supplicationibus Cæsari decernendis: Ciceronem in curiam vocavit; sed cùm è viâ langueret, non adfuit, causatus valetudinem. Antonius, id ægrè ferens, palàm in Senatu, nisi veniret, fabros se missurum, et domum ejus disturbaturum dixit. Adfuit postridie in Senatu Cicero, sed Antonius abfuit. Cicero minùs quidem liberè de republicâ dixit quàm sua consuetudo; liberiùs tamen, quàm pericula minæque postulabant. Habuit in Senatu primam Philippicam, quâ sic Antonius offensus est, ut inimicitias Ciceroni

denuntiaverit. Itaque in Senatu eum adesse jussit XIII. Kal. Octob. ubi orationem contra Ciceronem absentem non tam dixit, quàm furiosè evomuit. Ciceroni cupienti adesse in Senatu, per amicos non licuit, eò quòd Antonius à Cicerone cædis initium facturus putaretur. Antonio Tullius respondit nobili et divinâ suâ Philippicâ, in quâ totam Antonii vitam excussit egregiè. Verùm non adfuit Antonius, quem tamen quasi præsentem alloquitur: obviàm nempè iverat legionibus quatuor, quæ in Macedoniam à Cæsare missæ, post ejus cædem in Italiam redierant, ut eas sibi pecuniâ conciliaret, et in urbem adduceret. Brundusium itaque venit VII. Idus Octob. Profecto Antonio, Octavianus primùm à Calatiâ, mox à Cassilino veteranos milites excivit, quorum alii secuti exemplum brevi exercitum conflaverunt. Cicero tum rusticabatur, et libros de Officiis absolvebat. Sunt qui putent eo tempore Paradoxa scripsisse. Cùm rediisset Romam Antonius, atque adesse jussisset Senatum in Capitolio, audivit legionem Martiam et quartam ad Octavianum transivisse: quarè mente concidit, et statim in Galliam citeriorem paludatus properare decrevit, quam acceperat à populo: sed Brutus eum provinciâ exclusit, et edictum proposuit, quo promittebat se provinciam Galliam in Senatûs populique Romani potestate retenturum. Cicero Romam reversus, cùm audivisset decretum à Bruto propositum, venit in Senatum, quò plures cum eo Senatores convenêre. Retulerunt Tribuni plebis ad Senatum, de præsidio Consulum designatorum Pansæ et Hirtii, ut Senatus Kal. Jan. tutò haberi, et sententiæ de summâ Reipub. dici possent. Cicero, suam rogatus, censuit, ut præsidium decerneretur, et quæ Octavius Cæsar egisset, publicâ auctoritate confirmarentur, &c. De his vide Philippicam tertiam. Factum est igitur in ejus sententiam senatûs-consultum; et progressus in concionem, quid actum esset in Senatu, Philippicâ quartâ exponit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 710.

Coss. C. Vibio Pansâ, A. Hirtio, ante Christum 42.
Ciceronis sexagesimus quartus.

Kalendis Januarii Consules Senatum habuerunt in Capitolio, de Antonio, qui Mutinam obsidebat, et D. Brutum oppugnabat. Cicero id egit ut hostis Antonius judicaretur, alii ut legati ad eum mitterentur. Habuit igitur quintam Philippicam, in quâ legationem dissuadet, contendit bello Antonium esse persequendum, honores esse decernendos iis, qui adversùs eum Rempublicam defensuri essent. Judicatus fuisset hostis Antonius, nisi Salvius, Tribunus plebis, intercessisset. Decrevit tamen Senatus ut Brutus laudaretur, quòd Antonio Galliam non concessisset; ut Cæsar Octavianus cum Pansâ bellum gereret, sententiam loco consulari diceret, Consulatum peteret decem annis priùs quàm lege fas esset. Decreti sunt itaque legati ad Anto-

nium, cum iis verbis quæ Cicero perscriberet. Quæ ad eam rem pertinent, sextâ Philippicâ populo exposuit. Cùm interim legati exspectarentur, veritus Cicero, ne ad pacem Senatus inclinaret, Philippicâ septimâ pacem dissuasit: at cùm plena superbiæ responsa retulissent, tumultus à Senatu decretus est, cùm belli nomen quibusdam non placeret: quod à Cicerone Philippicâ octavâ reprehensum est. Deinde cùm in Senatu ageretur de ornando Ser. Sulpicio, qui in legatione obierat, Philippicam nonam habuit.

M. Brutus, anno superiore ex Italiâ in Græciam profectus, Athenas venit, ubi multos nobiles adolescentes sibi adjunxit. In his fuit M. Ciceronis filius, quem summis laudibus propter multas virtutes, ut scribit Plutarchus, Brutus efferebat. Hunc ille secum in Macedoniam duxit, quo legato usus multa feliciter gessit. Venit igitur Brutus in Macedoniam, cùm C. Antonius, Marci frater, Q. Hortensio decedenti succederet. Sed Hortensius exercitum Bruto dedit. Legio verò, quam L. Piso legatus Antonii ducebat, Ciceroni filio se tradidit; pars equitatûs, qui in Syriam ducebatur, ad Brutum se contulit: partem alteram ad se Cn. Domitius abduxit: P. Vatinius, qui Dyrrhachium occupaverat, portas Bruto aperuit, et exercitum tradidit. His de rebus Brutus literas publicè misit, quas Pansa Consul, laudato Bruto, in Senatu recitavit. Q. Fusius, rogatus sententiam, Brutum oppugnavit: contra quem Cicero Philippicam decimam dixit. C. Antonius, qui se Apolloniam receperat cum septem cohortibus, Buthrotum contendens, tres amisit, quæ à Bruto concisæ sunt: verùm prœlio cum Cicerone filio ad Byllidem commisso, victus in Bruti potestatem venit. Cùm Antonius Apolloniam teneret, ante Kal. Apr. allatum fuit de morte Trebonii, quem Dolabella Smyrnæ verberibus in quæstione interfecit. Hostis Dolabella à Senatu judicatus est, et actum de imperatore deligendo. Cicero, rogatus sententiam, Philippicam undecimam dixit, censuitque ut Cassius bello Dolabellam persequeretur: cùm autem pacis sermo ab amicis Antonii spargeretur, Senatus legatos ad eum, Ciceronem et P. Servilium, decrevit: sed habuit Cicero duodecimam Philippicam, quâ inutilem illam esse legationem, seque minùs idoneum esse legatum ostendit. Pansâ, initio mensis Aprilis, ad bellum profecto, M. Æmilius Lepidus Romam ad Senatum misit, quem ad pacem cum Antonio faciendam cohortatus est. Multi pacem suaserunt, quòd incertus belli exitus videretur. Tullius, rogatus sententiam, Philippicam decimam tertiam dixit, cum Antonio et Antonianis pacem esse non posse docens. Cùm multi de Mutinâ desperarent, optatissimi nuntii, et literæ de victoriâ Mutinensi venerunt, quo tempore maximo concursu ad Ciceronem multitudo venit, à quâ in Capitolium quasi triumphans deductus est, indèque in Rostris collocatus, domum reductus est. Hæc exponit Cicero Philippicâ decimâ quartâ, in quâ supplicationes Consulibus et Cæsari decernit. Interim Antonius, fugâ transgressus Alpes, spe primùm colloquii, repulsus est à Lepido; mox sæpiùs in

conspectum militum veniens, à militibus receptus est. Sed tandem Lepidus se conjunxit cum Antonio; quâ de causâ Lepidus à Senatu hostis judicatus est, et cæteri qui cum eo à Repub. defecerant. Illis tamen redeundi ad mentem ante Kal. Septemb. potestas fuit. Octavianus verò Cæsar, ut cognovit Antonium à Lepido receptum esse, atque ab ipso stare cæteros exercitûs duces, causam optimatum statim deseruit: tum inter eum et Antonium commercia epistolarum fuêre, et conditionum facta mentio, ut milites inter se jurarent, cum nullo exercitu, qui Caii Cæsaris fuisset, bellum se gesturos. Quadringentos igitur milites Romam ad Senatum misit, qui Consulatum pro se nomine exercitûs peterent. Cùm Senatus cunctari videretur, unus Centurio, Cornelius nomine, dicere non dubitavit, ostendens gladii capulum, *Hic faciet, vos si non feceritis.* Ferunt responsum dedisse Ciceronem, *Si ita petitis Consulatum, eum accipiet.* Cùm re infectâ milites illi abiissent ad Octavianum, ille Antonium et Lepidum in Italiam arcessivit, et legiones ad urbem hostiliter admovit. Cicero tunc ad Octavianum venit, et paulò post ex urbe fugit. Statim verò Octavianus Cæsar anno ætatis vigesimo cum Q. Pedio Consul factus est. In Consulatu Octavianus tulit legem de quæstione in eos habendâ, quorum operâ pater occisus est: Pedius, ut, qui C. Cæsarem interfecerant, eis aquâ et igni interdictum esset. Octavianus, parùm gratus in Ciceronem, eum valere jussit. Factâ cum Antonio et Lepido pace, in unum locum copias contraxerunt, et provincias imperii Romani tres illi inter se partiti sunt. Cæsar utramque Africam cum Siciliâ et Sardiniâ, Lepidus Hispanias et Galliam Narbonensem, Antonius reliquas Gallias habuit. Addidêre, ut ipsi triumviri per quinque annos essent, ut suos quisque inimicos proscriberet. Proscribendis quidem civibus primùm Cæsar restitit; sed, cùm incepisset, duobus collegis acerbiùs egit: nam Ciceronem, qui de eo benè meritus fuerat, per summam perfidiam Antonii furori permisit. Fugerat interim Cicero ex urbe, cùm illi triumviri Romam venerunt, primò in Tusculanum, inde transversis itineribus in Formianum; cognitâque proscriptione, cum Quinto fratre Asturam in maritimum suum fundum proficisci statuit, atque inde in Macedoniam ad M. Brutum, de cujus victoriâ audierat, transire. Ferebantur lecticis confecti mœrore, et inter se casum suum lamentabantur. Quintus magis angebatur animo propter inopiam, quia nihil secum domo extulerat, et Marco perexiguum viaticum erat. Satius igitur affirmabat, Marcum fugâ antecedere, se convasatum domum recurrere. Complexi inter se, multisque lacrymis profusis, digressi sunt. Quintus non ita multis pòst diebus à servis proditus, unà cum filio à percussoribus interfectus est. De utriusque morte loquitur Dio, lib. 47. Marcus Asturam delatus navem statim conscendit, et oram legens, Circæum usque vento pervenit. Inde solvere cùm pararet, vel maris motu permotus, vel de Cæsaris fide non planè desperans, in terram regressus est, habens in animo, Romam et domum Cæsaris clam ingredi, sibique ante lares ejus manus

inferre, ut in patriâ quam servaverat moreretur, et Cæsaris perfidiam argueret, à quo tam ignavè prodebatur. Sed cruciatuum metu depulsus, servis se ad Cajetam deportandum navigio commisit, ubi prædia habebat. Ad Ciceronis navem, quæ ad litus appellebatur, corvi confertim advolârunt, atque ex utrâque parte antennæ insidentes partim crocitârunt, partim rudentum capita rostris tutuderunt: quod signum infaustum omnibus visum est. Cicero tamen egressus in villam se recepit, et quieti se dedit: ibi corvorum magna pars tristi voce ad fenestram assedit, unus in lectum devolavit, et rostro vestem, quâ Cicero tectus erat, paulatim ab ore ipsius removit. Servi cùm id prodigii viderent, suam ignaviam ipsi damnaverunt, si herilis cædis spectatores esse sustinerent, neque ipsum defenderent: partim igitur precibus, partim vi impositum lecticæ ad mare detulerunt: interim percussores advenêre, Herennius Centurio, et Popilius Tribunus militum, quem parricidii reum defenderat: qui, nec unquam re nec verbo à Cicerone læsus, hoc sibi crudele liberatoris sui interficiendi munus Antonium rogaverat.

Percussores cùm fores clausas invenissent, eas effregerunt; cùmque Cicero non appareret, et ii, qui intus erant, ubi esset, scire se negâssent, fertur Philologum quemdam, Quinti fratris libertum, quem bonis artibus et disciplinis ipse Cicero instituerat, Tribuno dixisse, lecticam per silvestres et opacas ambulationes ad mare deferri. Tribunus rectà per easdem accurrens, Ciceronem est assecutus; at ubi illum vidit, Cicero servos lecticam ibi deponere jussit, et paratos fortiter et fideliter ad dimicandum, quietos pati quod sors iniqua cogeret. Cùm obsideri se armatis hominibus circumspexit: Ego verò consisto, inquit: et mentum, ut consueverat, tangens, in percussoribus oculos constanter fixit, et extra lecticam cervicem immotam præbenti, caput à Popilio præcisum est, cum manibus, quibus Philippicas in Antonium scripserat. Caput statim ad Antonium Romam delatum est, quod post multa probra inter duas manus in Rostris posuit, ubi ille Consul, ubi sæpe Consularis, ubi defensor bonorum omnium, patriæ parens, urbis liberator, et conservator civium, eâ eloquentiæ admiratione, quâ nulla unquam major ante eum, nulla post eum, auditus est.



IN

Q. CÆCILIUM,

De Accusatore in C. Verrem constituendo, Oratio, quæ Divinatio dicitur.

ARGUMENTUM.

C. VERRES per triennium Siciliæ præfuit; ubi cùm avarè multa, crudeliter, et libidinosè gessisset; repetundarum à Siculis, exceptis Syracusanis et Mamertinis, postulatus est. Illi sibi patronum ob eas causas, quæ in hâc oratione exponuntur, Ciceronem delegerunt. Sed cùm accusandi munus ad se potiùs pertinere Q. Cæcilius, qui Verris quæstor fuerat, contenderet: ortâ contentione, Cicero hanc orationem habuit; quæ Divinatio dicitur, quòd judices, remotis testibus et tabulis, sola argumenta sequantur, et quasi divinent uter debeat accusare.

DE GENERE CAUSÆ.

Publica causa est, agitur enim de accusatore constituendo in publico crimine, quale est de repetundis. Genus est quidem judiciale, sed mixtum demonstrativo et deliberativo, quia versatur in vituperatione Cæcilii, et quæritur uter accusator eligendus sit, Cicero an Cæcilius.

PERSONÆ IN JUDICIO.

Actores Siculi, reus Caius Verres. Accusatoris munus sibi deposcunt Cicero et Q. Cæcilius natione Siculus, et Judaïcæ superstitioni obnoxius, Verris anteà quæstor in Siciliâ.

JUDICES. M. Glabrio prætor: aderant ei tunc in consilio iidem, qui in causâ Verris adfuerunt, ex ordine senatorio lectissimi quique viri, penes quos tunc judicandi potestas erat ex lege Syllæ.

PARTES

Partes quinque sunt. Exordium, Constitutio causæ, Confirmatio, Confutatio, Peroratio.

TEMPUS.

Habita est anno Urbis Conditæ 685. *Marco Licinio Crasso, et Cn. Pompeio consulibus, anno Ciceronis* 37, *cum ædilitatem peteret, tribus et ampliùs mensibus antequàm à Cicerone Verres accusari cœperit.*

LOCUS.

Habita est hæc oratio in foro, audiente ac spectante populo, quia est causa publica.

EVENTUS.

Victus est Cæcilius, et accusatio ad Ciceronem delata.

EXORDIUM,

In quo causas affert, quarè nunc petit accusare Verrem, qui hactenùs plures defendit.

SI quis vestrûm, judices, aut eorum qui adsunt, fortè miretur, me, qui tot annos in causis judiciisque publicis ita sim versatus, ut defenderim multos, læserim neminem, subitò nunc mutatâ voluntate ad accusandum descendere: is, si mei consilii causam rationemque cognoverit, unà et id quod facio probabit, et in hâc causâ profectò neminem præponendum esse mihi [a] actorem putabit. Cùm quæstor in Siciliâ fuissem, judices, ità-que ex eâ provinciâ decessissem, ut Siculis omnibus jucundam diuturnamque memoriam quæsturæ nominisque mei relinquerem: factum est, uti cùm summum in veteribus patronis multis, tum nonnullum etiam

INTERPRETATIO.

a *accusatorem.*

NOTÆ.

1. *Eorum qui adsunt.*] Aderant aut assessores, aut auditores ex senatorio ordine sine potestate. Quia ad magistratus non pertinebat judicare, sed tantùm judices constituere.

2. *In causis judiciisque publicis.*] Causæ aliæ fuerunt privatæ, quæ de controversiis, et quæ privatas tantùm personas attingebant; aliæ publicæ, quæ de criminibus, et ad totam Rempub. pertinebant; unde Cic. pro Cæcinâ, *Omnia judicia aut distrahendarum controversiarum, aut puniendorum maleficiorum, causâ reperta sunt.*

4. *Ad accusandum descendere.*] Excusat se quòd illud accusandi munus suscipiat, quod erat tantùm adolescentum. Certè illam ætatem sine ullà accusatione transegerat.

5. *Unà et id.*] Id est, ille *simul* cum omnibus.

7. *Cum quæstor.*] Quæstor fuit Cicero ante annos abhinc quatuor, prætore Sexto Pæduceo, qui successorem habuit C. Sacerdotem, et ille Verrem. Duo autem fuerunt in Siciliâ quæstores, Lilybætanus alter, alter Syracusanus. Cicero Lilybætanus fuit.

in me præsidium suis fortunis constitutum esse arbitrarentur: qui nunc populati atque vexati, cuncti ad me [b] publicè sæpè venerunt, ut suarum fortunarum omnium causam, defensionemque susciperem; me sæpè esse pollicitum, sæpè ostendisse dicebant, si quod tempus accidisset, quo tempore aliquid à me requirerent, commodis eorum me non defuturum; venisse tempus aiebant, non jam ut commoda sua, sed ut vitam, salutemque totius provinciæ defenderem: sese jam ne Deos quidem in suis urbibus, ad quos confugerent, habere: quòd eorum simulacra sanctissima C. Verres ex delubris religiosissimis sustulisset: quas res luxuries in flagitiis, crudelitas in suppliciis, avaritia in rapinis, superbia in contumeliis, efficere potuisset, eas omnes sese hoc uno prætore per triennium pertulisse: rogare et orare, ne illos supplices adspernarer, quos, me incolumi, nemini supplices esse oporteret. Tuli graviter et acerbè, judices, in eum me locum adductum, ut aut eos homines spes falleret, qui opem à me atque auxilium petîssent, aut ego, qui me ad defendendos homines ab ineunte adolescentiâ dedissem, tempore atque officio coactus ad accusandum traducerer. Dicebam, habere eos actorem Q. Cæcilium, qui præsertim quæstor in eâdem provinciâ post me quæstorem fuisset. Quo ego [c] adjumento sperabam hanc à me molestiam posse dimoveri, id mihi erat [d] adversarium maximè: nam illi multò mihi hoc faciliùs [e] remisissent, si istum non nôssent, aut si iste apud eos quæstor non fuisset.

[b] *publico* consilio. [c] *excusatione.* [d] *contrarium.* [e] *concessissent.*

10. *In veteribus patronis.*] Siculi veteres patronos habebant, Marcellum, qui à primo illo Marcello natus est qui Syracusas cepit; Scipiones, propter Scipionem Africanum, qui, excisâ Carthagine, rapta quondam à Pœnis Siciliæ sua ornamenta retulit; Metellos, qui Lepidum quæstorem in illâ provinciâ accusârunt.

12. *Populati atque vexati.*] Avaritiâ Verris et crudelitate non mediocriter Siculi vexati sunt, ut patebit ex hâc, et sequentibus orationibus.

Ib. *Ad me publicè.*] Oratoriè omnes venisse dicit; nam neque Mamertini venerunt, neque Syracusani.

18. *Ne Deos quidem.*] Per oxymoron odium in Verrem excitat, qui ita omnia depopulatus est, ut vel ipsa Deorum simulacra abstulerit.

19. *Ex delubris.*] Inter delubra et templa Asconius id ponit discriminis, quòd *templa sunt singulorum diis attributorum locorum: delubra multarum ædium sub uno tecto, à diluvio pluviæ munitarum.*

22. *Per triennium pertulisse.*] Per tres annos Siculi Arrium quemdam Verri successorem exspectabant. Nota autem prætorias provincias annuas quidem fuisse, sed si, neque primo, neque secundo anno revocarentur prætores, triennium eas administrâsse.

23. *Rogare et orare.*] *Rogantur homines, orantur Dii,* inquit Pedianus.

24. *Nemini.*] Omisit *alteri,* ne hæc laus sibi usurpata superbissima videretur.

Ib. *Graviter et acerbè.*] *Graviter* tulit Cicero, quòd præter consuetudinem suam accusare cogeretur: *acerbè,* quòd Siculorum calamitas eum moveret, qui pessimè à Verre tractabantur.

28. *Habere eos.*] Indicat quòd munus accusandi Verrem à se rejecerit.

30. *Post me.*] Non proximè, nam Sext. Peduceo prætore, quæstor tantùm fuit Cicero, at Cæcilius Verre. Inter Peduceum autem et Verrem, prætor in eâ fuit Sacerdos.

33. *Non nôssent.*] Noverant Siculi Cæcilium, cùm genere Siculus esset, et quia noverant eum ignarum et improbum, ei causam suam confidere ausi non sunt.

II. Adductus sum, judices, officio, fide, misericordiâ, multorum bonorum exemplo, veteri consuetudine, institutoque majorum, ut onus hoc laboris atque officii, non ex meo, sed ex meorum necessariorum tempore mihi suscipiendum putarem. Quo in negotio tamen illa me res, judices, consolatur, quòd hæc, quæ videtur esse accusatio mea, non potiùs accusatio quàm defensio est existimanda. Defendo enim multos mortales, multas civitates, provinciam Siciliam totam. Quamobrem si mihi unus est accusandus, propemodùm manere in instituto meo videor, et non omninò à defendendis hominibus, sublevandisque discedere. Quòd si hanc causam tam idoneàm, tam illustrem, tam gravem non haberem: si aut hoc à me Siculi non petiissent, aut mihi cum Siculis causa tantæ necessitudinis non intercederet, et hoc, quod facio, me reipub. causâ facere profiterer, ut homo singulari cupiditate, audaciâ, scelere præditus, cujus furta atque flagitia non in Siciliâ solùm, sed in Achaîâ, Asiâ, Ciliciâ, Pamphyliâ, Romæ denique ante oculos omnium maxima turpissimaque nôssemus, me [a] agente in judicium vocaretur; quis tandem esset, qui meum factum aut consilium posset reprehendere? Quid est, proh Deûm hominumque fidem! in quo ego Reipub. plùs hoc tempore prodesse possim? Quid est,

[a] *accusante.*

1. *Officio.*] Cùm quæstor in Siciliâ fuisset Cicero, petentibus Siculis officium denegare non debuit.

Ib. *Fide.*[Cùm promisisset se commodis eorum non defuturum, fidem præstare debuit.

Ib. *Misericordiâ.*] Cùm crudeliter Siculi vexarentur, debuit eos sublevare.

2. *Exemplo.*] Pub. Sulpitius C. Norbanum civem seditiosum in jus vocavit. L. Fusius M. Aquilium accusavit. Vide lib. 2. Offic.

Ib. *Consuetudine.*] Non adolescentes, ut tunc temporis; sed ipsi viri graves accusare consueverant, cùm de Repub. et patrocinio agebatur: nunc autem agitur de patrocinio Siculorum.

3. *Non ex meo, sed, &c.*] Hotomannus docet hic tempus pro ratione negotiorum poni, id est, commodo, vel incommodo recenti, cui ex tempore prospiciendum est.

4. *Necessariorum.*] Cum Siculis amicitiam junxerat Cicero, in quos præter cæteros necessaria officia conferre debuit.

8. *Si mihi unus.*] Is sensus est, etsi unum accusem, tamen hæc actio non est dicenda accusatio, sed defensio, quia Siculos, cum eorum civitatibus, contra unum Verrem defendo.

9. *In instituto meo.*] Gloriatur Cicero se permultos defendisse, neminem accusâsse, vel paucos.

11. *Causam tam idoneam.*] Oratori idonea est causa unde sibi multam laudem comparare potest.

Ib. *Tam illustrem.*] Illustris est propter quæstoris munus, quod in eâ gessit.

Ib. *Tam gravem.*] Propter res momenti quas continet, gravis est.

13. *Reipub. causâ.*] Cicero *Nullis inimicitiis, nullis injuriis, nullo præmio, nullâ denique aliâ re, quàm utilitate communi, adductus*, Verrem in judicium vocat. Nec quemquam alium advocâsse ait Verr. 5.

16. *Achaïâ, Asiâ.*] Dolabellæ legatus Verres, et proquæstor, multa in his provinciis flagitia commisit. *Achaïa* verò regio est Græciæ, undique mari septa, præterquam à Septentrione, cujus metropolis Corinthus. Plin. lib. 4. cap. 4.

Ib. *Ciliciâ.*] Regio minoris Asiæ, Syriæ proxima. Vide Plin. lib. 5. cap. 26. Hanc posteà regendam Cicero sortitus est.

Ib. *Pamphyliâ.*] Pamphylia Asiæ minoris regio ad mare Mediterraneum sita.

Ib. *Romæ.*] Romæ prætor urbanus fuit Verres.

quod aut populo Rom. gratius esse debeat, aut sociis, exterisque nationibus optatius esse possit, aut saluti, fortunisque omnium magis accommodatum sit? Populatæ, vexatæ, funditùs eversæ provinciæ: socii stipendiariique populi Romani afflicti, miseri, jam non salutis spem, sed exitii solatium quærunt. Qui judicia manere apud ordinem senatorium volunt, queruntur accusatores se idoneos non habere; qui accusare possunt, judiciorum severitatem desiderant. Populus Rom. intereà, tametsi multis incommodis, difficultatibusque affectus est, tamen nihil æquè in Repub. atque illam veterem judiciorum vim, gravitatemque requirit. Judiciorum desiderio, tribunitia potestas efflagitata est: judiciorum [b] levitate, ordo quoque alius ad res judicandas postulatur. Judicum culpâ atque dedecore etiam censorium nomen, quod asperius anteà populo videri solebat, id nunc poscitur: id jam populare, atque plausibile factum est. In hâc libidine hominum nocentissimorum, in populi Rom. quotidianâ querimoniâ, judiciorum infamiâ, totius ordinis offensione, cùm hoc unum his

[b] *improbitate.*

21. *Aut sociis.*] Tria erant sociorum genera: alii victi bello, quibus leges imponebantur: alii, qui bello pares æquo fœdere in amicitiam venerant: alii, qui nunquam hostes fuerant, sed sociali fœdere amicitiam junxerant.

24. *Stipendiarii.*] Stipendiarii illi populi dicebantur, qui certum vectigal pop. Rom. aut in pecuniâ, aut in frumento pendebant.

25. *Qui judicia.*] Ab equitibus ad senatores judicia Sylla transtulit, quòd Cinnam contra se adjuvissent. Sed cum infamià judicârunt: nam apud omnes invaluit hæc de iis opinio, hominem divitem, quantumvis sit nocens, damnari non posse.

26. *Accusatores idoneos.*] Idonei non erant accusatores, aut quia rudes erant propter juniorem ætatem, aut quia pecuniâ corrupti. Unde metu accusationis audacia improborum civium non continebatur.

27. *Judiciorum severitatem.*] Severitas judiciorum patet maximè in damnandis improbis, et bonis vindicandis.

28. *Multis incommodis, difficultatibusque.*] Incommoda sunt rerum præteritarum quæ maxima Reipub. Sylla intulit, quia ab ipso populus Rom. agris suis et jure civitatis spoliatus est; difficultates verò sunt rerum præsentium; nulla autem jam integra judicia sunt.

30. *Judiciorum vim.*] Equester ordo judicavit annos ferè quinquaginta, sine ullâ, ne tenuissimâ quidem, acceptæ pecuniæ suspicione; sed posteà, non minore infamiâ quàm senatores, judicia exercuit.

31. *Tribunitia potestas.*] Ante Syllæ dictaturam, potestatem habebant tribuni vocandi ad populi judicium quemlibet, non modò senatorem, sed etiam magistratum, qui pecuniam ob rem judicandam accepisset. Vide Orat. pro Cluentio: hanc autem potestatem paucis pòst mensibus. Coss. Pompeius et Crassus restituerunt, quam Sylla abstulerat.

32. *Ordo alius.*] Equester nempe.

33. *Censorium nomen.*] Censores quinto quoque anno creabantur: illi porrò corrigendis civium moribus invigilabant. Si senatorem notâssent, è senatu ejiciebatur: si equitem, equum amittebat: si plebeium, in Cæritum tabulas referebatur, ut esset tantùm capite census, neque esset in albo centuriæ suæ.

34. *Id nunc poscitur.*] Petitur ut illa censoria dignitas, quæ tam odiosa populo erat, restituatur. Enimverò restituta fuit illo tempore: nam Gellius et Lentulus facti censores quatuor et sexaginta à senatu removerunt.

37. *Ordinis.*] Senatorius ordo graviter offensus est, quòd nihil propius esset, quàm ut Aurelius Cotta legem ferret, ut iterum equites cum senatoribus, et tribunis ærariis, unà judicarent, quam reverà

tot incommodis remedium esse arbitrarer, ut homines idonei, atque integri causam Reipub. legumque susciperent; fateor me salutis omnium causâ ad eam partem accessisse Reipub. sublevandæ, quæ maximè laboraret.

tulit aliquot pòst mensibus. Unde Verr. 7. *Itaque cùm primò agere cœpimus, lex non erat promulgata.*

38. *Idonei.*] Idonei sunt qui et auctoritate et gravitate præstant adolescentibus.

39. *Integri.*] Integri sunt qui pecuniâ non corrumpuntur, et possunt iis opponere sese quorum vitio judicia depravata sunt.

PARTITIO, SIVE CONSTITUTIO CAUSÆ.

III. Nunc, quoniam quibus rebus adductus ad causam accesserim demonstravi, dicendum necessariò est de contentione nostrâ, ut in constituendo accusatore, quod sequi possitis, habeatis. Ego sic intelligo, judices, cùm de pecuniis repetundis nomen cujuspiam deferatur, si certamen inter aliquos sit, cui potissimùm [a] delatio detur, hæc duo in primis spectari oportere: quem maximè velint actorem esse ii, quibus factæ esse dicantur injuriæ; et quem minimè velit is, qui eas injurias fecisse arguatur.

[a] *accusatio.*

2. *De contentione nostrâ.*] Contendit Cicero cum Cæcilio, uter eligi debeat accusator.

4. *De pecuniis repetundis.*] De repetundis, seu repetundarum, judicium inde dictum est, quòd eo judicio socii pecunias sibi contra leges erepta repetebant.

Ib. *Nomen cujuspiam deferatur.*] Deferre nomen non est tam accusare, quàm apud magistratum; vel judicem, aliquem alicujus criminis reum denuntiare. Factâ autem hâc nominis delatione, sequebatur accusatio.

CONFIRMATIONIS PRIMA PARS.

Quòd Siculi accusatorem Ciceronem, minimè Cæcilium velint.

IV. In hâc causâ, judices, tametsi utrumque esse arbitror perspicuum; tamen de utroque dicam, et de eo priùs, quod apud vos plurimùm debet valere, hoc est, de voluntate eorum, quibus injuriæ factæ sunt; quorum causâ judicium de pecuniis repetundis est constitutum. Siciliam provinciam C. Verres per triennium depopulatus esse, Siculorum civitates vastâsse, domos exinanîsse, fana spoliâsse dicitur. Adsunt, queruntur Siculi universi: ad meam fidem, quam habent spectatam jam et diu cognitam, confugiunt: auxilium sibi per me à vobis, atque à populo Romano legibus petunt: me defensorem calamitatum suarum, me ultorem injuriarum, me cognitorem juris sui, me actorem causæ totius esse voluerunt.

6. *Fana spoliâsse.*] Alii fanum dictum putant à Faunis, alii à fando, quia divina oracula ibi edere solebant; alii à Fauno, qui, Probo auctore, primus illorum locorum conditor fuit.

8. *Spectatam fidem.*] Fides, quæ publicè cognita est, spectata dicitur.

Utrùm, Q. Cæcili, hoc dices, me non Siculorum rogatu ad causam accedere? an optimorum fidelissimorumque sociorum voluntatem apud hos gravem esse non oportere? Si id audebis dicere, quod C. Verres, cui te inimicum esse simulas, maximè existimari vult, Siculos hoc à me non petiisse; primùm causam inimici tui [a] sublevabis, de quo non præjudicium, sed planè judicium jam factum putatur: quod ita percrebuit, Siculos omnes actorem suæ causæ contra illius injurias quæsiisse. Hoc si tu inimicus ejus factum negabis, quod ipse, cui maximè hæc res obstat, negare non audet; videto ne nimiùm familiariter inimicitias exercere videare. Deinde sunt testes viri clarissimi nostræ civitatis, quos omnes à me nominari non est necesse: eos qui adsunt, appellabo, quos, si mentirer, testes esse impudentiæ meæ minimè vellem. Scit is qui est in [b] consilio, C. Marcellus: scit is, quem adesse video, Cn. Lentulus Marcellinus; quorum fide atque præsidio Siculi maximè nituntur, quòd omninò Marcellorum nomini tota illa provincia adjuncta est. Hi sciunt, hoc non modò à me petitum esse, sed ita sæpè, et ita vehementer esse petitum, ut aut causa mihi suscipienda fuerit, aut officium necessitudinis repudiandum. Sed quid ego his testibus utor, quasi res dubia aut obscura sit? Adsunt homines ex totâ provinciâ nobilissimi, qui præsentes vos orant atque obsecrant, judices, ut, in actore causæ suæ deligendo, vestrum judicium à suo judicio ne discrepet. Omnium civitatum totius Siciliæ legationes adsunt, præter duas civitates: quarum duarum, si adessent, duo crimina vel maxima minuerentur, quæ cum his civitatibus C. Verri communicata sunt. At enim cur à me potissimùm hoc præsidium petiverunt? Si esset dubium, petîssent à me præsidium, nec-ne, dicerem cur pe-

[a] *defendes.* [b] *in cætu.*

11. *Me cognitorem.*] *Cognitor olim erat,* inquit Brissonius, *qui præsentis alterius causam tuebatur, ut suam.* Nunc verò, inquit idem, *sumitur pro eo judice, qui de negotio, causâve disceptat, eamque cognoscit.*

17. *Non præjudicium.*] Præjudicium, inquit Asconius, *dicitur res, quæ cùm statuta fuerit, affert judicaturis exemplum, quod sequantur; judicium autem res, quæ causam, litemque determinat.*

21. *Ne nimiùm familiariter,* &c.] Ironia: id est, videto ne te inimicum fingas, ut possis prævaricari.

22. *Sunt testes.*] Sunt testes, quorum testimoniis probatur Ciceronem à Siculis esse delectum accusatorem.

25. *C. Marcellus.*] Judex sedebat ille Marcellus.

26. *Lentulus Marcellinus.*] L. Marcellinus aderat advocatus, et Marcelli gentilis; de quo ita loquitur in lib. de Clar. Orat. *Lent. Marcellinus nec unquam indisertus, et in consulatu pereloquens visus est, &c.*

28. *Marcellorum nomini.*] Propter Marcellum, qui Syracusas cepit, et conservavit, tota Marcellorum familia Siculis addicta fuit.

31. *Officium necessitudinis.*] Officium necessitudinis non solùm sanguine et affinitate, sed etiam beneficiis et benevolentiâ æstimatur.

36. *Præter duas civitates.*] Syracusæ et Mamercum Verrem non accusabant, quia Mamercum erat illius furtorum receptaculum, Syracusæ libidinis domicilium.

tiissent. Nunc verò, cùm id ita perspicuum sit, ut oculis judicare possitis, nescio cur hoc mihi detrimento esse debeat, si id mihi objiciatur, me potissimùm esse delectum. Verùm id mihi non sumo, judices, et hoc non modò in oratione meâ non pono, sed ne in opinione quidem cujusquam relinquo, me omnibus patronis esse præpositum. Non ita est: sed uniuscujusque temporis, valetudinis, facultatis ad agendum, [a] ducta ratio est. Mea fuit semper hæc in hâc re voluntas, et sententia, quemvis ut hoc mallem de iis, qui essent idonei, suscipere, quàm me; me ut mallem, quàm neminem.

V. [b] Reliquum est jam, ut illud quæramus, cùm hoc constet, Siculos à me petiisse, ecquid hanc rem apud vos, animosque vestros valere oporteat: ecquid auctoritatis apud vos in suo jure repetundo socii populi Rom. supplices vestri habere debeant. De quo quid ego plura commemorem? quasi verò dubium sit, quin tota lex de pecuniis repetundis sociorum causâ constituta sit. Nam civibus cùm sunt ereptæ pecuniæ, civili ferè actione, et privato jure repetuntur. Hæc lex socialis est: hoc jus nationum exterarum est: hanc habent arcem minùs aliquantò nunc quidem munitam, quàm anteà: verumtamen, siqua reliqua spes est, quæ sociorum animos consolari possit, ea tota in hâc lege posita est: cujus legis non modò à populo Romano, sed etiam ab ultimis nationibus, jampridem severi custodes requiruntur. Quis igitur est, qui neget oportere eorum arbitratu lege agi, quorum causâ lex sit constituta? Sicilia tota, si unâ voce loqueretur, hoc diceret: Quod auri, quod argenti, quod ornamentorum in meis urbibus, sedibus, delubris fuit; quod in

[a] *habita.* [b] *restat.*

46. *Non ita.*] Removet causam à se, et rejicit in circumstantias temporis, valetudinis, et facultatis.

Ib. *Temporis.*] Affert rationes quarè ad Marcellos non hæc sit delata accusatio: 1. Quia Marcellus judicabat. 2. Quia Marcellinus infirmâ erat valetudine. 3. Quia Marcellus alter non tam eloquens erat, quàm juris civilis peritus.

50. *Qu..m neminem.*] Maluerunt Siculi Ciceronem actorem habere, quàm Cæcilium.

4. *Supplices vestri.*] Id est, Siculi, qui vobis supplices sunt.

6. *Lex de pecuniis repetundis.*] Lex illa à L. Pisone tribuno plebis, qui Frugi dictus est, ut Cic. lib. de Clar. Orat. ait, lata est primùm L. Martio et M. Manilio Coss. anno 604.

7. *Nam civibus.*] Discrimen ponit inter legem civium et socialem: hæc erat nempè publica, illa privata.

Ib. *Civili actione.*] Actio civilis seu forensis civium est propria, quâ præcipuè cives utuntur. Jus autem privatum illud est, cui urbis prætor præerat, qui inter privatos jus dicebat.

8. *Socialis.*] Instituta est ad tutandas sociorum fortunas lex de repetundis pecuniis, contra eos qui exteras nationes opprimebant. Qui enim in provinciis magistratus populi Rom. eorumve comites pecunias contra leges cepissent, earum provinciarum homines, judicio Romæ constituto, suas pecunias repetebant.

13. *Severi custodes.*] Severi custodes dicuntur judices, quia leges vindicant, et tutantur.

15. *Lege agi.*] Agere lege, est judicio secundum legem contendere: id lege autem repetundarum Siculi agere volebant contra Verrem.

unâquâque re beneficio senatûs populique Romani juris habui; id mihi tu, C. Verres, eripuisti, atque abstulisti: quo nomine abs te sestertiûm millies ex lege repeto. Si universa, ut dixi, provincia loqui posset, hâc voce uteretur. Quoniam id non poterat, harum rerum actorem, quem idoneum esse arbitrata est, ipsa delegit. In hujusmodi re quisquam tam impudens reperietur, qui ad alienam causam, invitis iis, quorum negotium est, accedere aut adspirare audeat? Si tibi, Q. Cæcili, hoc Siculi dicerent; Te non novimus: nescimus quis sis: nunquam te anteà vidimus: sine nos per eum nostras fortunas defendere, cujus fides est nobis cognita: non-ne id dicerent, quod cuivis probare deberent? Nunc hoc dicunt: utrumque se nôsse: alterum se cupere defensorem esse fortunarum suarum; alterum planè nolle. Cur nolint, etiamsi taceant, satis dicunt: verùm non tacent; tamen his invitissimis te offeres? tamen in alienâ causâ loquêre? tamen eos defendes, qui se ab omnibus desertos potiùs, quàm abs te defensos esse malunt? tamen his operam tuam pollicebere, qui te neque velle suâ causâ, nec, si cupias, posse arbitrantur? Cur eorum spem exiguam reliquarum fortunarum, quam habent in legis et judicii severitate positam, vi extorquere conaris? cur te interponis, invitissimis iis, quibus maximè lex consultum esse vult? cur, de quibus in provinciâ non optimè es meritus, eos nunc planè fortunis omnibus conaris evertere? cur his non

18. *Beneficio senatûs.*] Devictis nationibus vel novæ leges imponebantur à victoribus, vel antiquæ permittebantur. Senatus autem permiserat Siculis ut suis uterentur.

20. *Sestertiûm millies.*] Concisum genus orationis, inquit Hotomannus, *quo veteres millies centena millia significabant*, id est, duos milliones et quinquaginta sestertios, qui efficiunt 250,000 libras Gallicas. Ad plenam sestertiorum cognitionem quædam annotanda sunt: 1. de pretio; nam sestertius apud Romanos nummus erat, qui duos asses et semissem valebat. 2. Observandum est, quòd sestertia in numero plurali neutro enuntiata millenos sestertios continebant: quod tamen ab omnibus auctoribus non admittitur. 3. Quòd cùm reperitur ista nota H-S, eam de nummis tantùm sestertiis intelligi. 4. Quòd, ut à nummis sestertiis ad sestertia transeundo numerus millies multiplicatur, ita, cùm ad eam locutionem ventum est, quæ per adverbia numeralia nuntiatur, crescunt sestertia singula conduplicata: v. g. si centum sestertia dicam, intelligi debere centena millia sestertiûm: sic, ubi centies sestertiûm dicitur, intelligenda sunt centiès centena sestertia, sive centies centena millia sestertiûm. Hæc annotavit Balduinus, in Comm. Inst. de Success. Libert. et Cujacius lib. 10. Observ. 37. Plures auctores sestertios ad nostram monetam Gallicam revocare conati sunt; imprimis Budæus, Abrahamus, Petavius, &c. quorum omnium una non est æstimatio, quia ab eorum temporibus argenti pretium auctum est. Omnium recentissimus, Pater Harduinus Societatis Jesu, sestertium ex pondere æstimavit; probatque in Commentariis, quos eruditissimos in Plinium scripsit, duobus nostris Gallicis assibus æquivalere: hunc consule in lib. 33. cap. 3. nos ejus supputationi acquiescimus.

24. *Accedere aut adspirare.*] Adspirare ad rem dicitur, qui tam propè accedit, ut halitum in eam immittere possit.

35. *Velle suâ causâ.*] In plerisque codicibus legitur, *causam suam*, subaudiendo, inquiunt interpretes nonnulli, *defendere.* Sed nihil mutandum videtur. *Velle enim suâ causâ*, perinde est, ac alteri studere, vel favere. Sic ipse Cic. Epist. 1. ad Lent. *Regis causâ si qui sint, qui velint*, &c.

modò persequendi juris sui, sed etiam deplorandæ calamitatis adimis potestatem? Nam, te actore, quem eorum affuturum putas, quos intelligis, non, ut per te alium, sed ut per aliquem teipsum ulciscantur, laborare?

SECUNDA PARS CONFIRMATIONIS.

Quod Verres minimè velit Ciceronem accusatorem, maximè Cæcilium.

VI. At enim solum id est, ut me Siculi maximè velint? alterum illud credo obscurum est, à quo Verres minimè se accusari velit. Ecquis unquam tam palàm de honore, tam vehementer de salute suâ contendit, quàm ille, atque illius amici, ut ne hæc mihi [a] delatio detur? Sunt multa, quæ Verres in me esse arbitratur, quæ scit in te, Q. Cæcili, non esse: quæ cujusmodi in utroque nostrûm sint, paulò pòst commemorabo. Nunc tantùm id dicam, quod tacitus tu mihi assentiare, nullam rem in me esse, quam ille contemnat: nullam in te, quam pertimescat. Itaque magnus ille defensor, et amicus ejus, tibi Hortensius suffragatur, me oppugnat: apertè ab judicibus petit, ut tu mihi anteponare: et ait hoc se honestè, sine ullâ invidiâ, ac sine ullâ [b] offensione, contendere. Non enim, inquit, illud peto, quod soleo, cùm vehementiùs contendi, impetrare; reus ut absolvatur, non peto: sed, ut ab hoc potiùs quàm ab illo accusetur, id peto. Da mihi hoc: concede, quod facile est, quod honestum, quod non invidiosum: quod cùm dederis, sine ullo tuo periculo, sine infamiâ illud dederis, ut is absolvatur, cujus ego causâ laboro. Et ait idem, ut aliquis metus adjunctus sit ad gratiam, certos esse in consilio, quibus ostendi tabellas velit: id esse perfacile; non enim singulos ferre sententias, sed universos constituere: cera-

[a] *accusatio.* [b] *infamiâ postulare.*

10. *Magnus defensor.*] Hortensius magnus defensor à Cicerone appellatur, non quia multos defendit, sed quia hunc præcipuè Verrem omni operâ defendere conatur.

13. *Non enim, inquit, illud peto.*] Ethopoeïa Hortensii, ad illius improbitatem in judiciis corrumpendis ostendendam.

15. *Da mihi.*] Fingit Cicero Hortensium id dicere, corruptis pecuniâ judicibus.

19. *Metus adjunctus sit.*] Id agit corruptor, ut gratiosus judex non solùm velit servare fidem suo corruptori, verùm etiam aliquid habeat, cur vel invitus cogatur ad custodiendam pactionem promissæ à se gratiæ.

20. *Ostendi tabellas velit.*] Hortensius voluit, ut illi judices corrupti tabulas priùs ostenderent, quàm in urnas mitterent. Erat autem duplex ratio ferendæ sententiæ. Quando parva erat causa, ex tabulis suum judicium pronuntiabant, v. g. si absolverent, imprimebant ceræ literam A: si damnarent, C: si ampliabant, N. L. nempe quòd parùm liqueret, et iterùm agi causam optarent. Si verò magna esset causa et invidiosa, scribebant suas sententias, et cumulatim præconi dabant, qui in urnam eas conjiciebat.

tam unicuique tabellam dari cerâ legitimâ, non illâ infami ac nefariâ. Atque is non tam propter Verrem laborat, quàm quòd eum minimè res tota delectat. Videt enim, si à pueris nobilibus, quos adhuc elusit, si à quadruplatoribus, quos non sine causâ contempsit semper, ac pro nihilo putavit, accusandi voluntas ad viros fortes spectatosque homines translata sit, se in judiciis dominari non posse.

VII. Huic ego homini jam antè denuntio, si à me causam hanc vos agi volueritis, rationem illi defendendi totam esse mutandam; et ita tamen mutandam, ut meliore et honestiore conditione sit, quàm quâ ipse esse vult: ut imitetur homines eos quos ipse vidit amplissimos, L. Crassum, et M. Antonium; qui nihil se arbitrabantur ad judicia, causasque amicorum, præter fidem et ingenium, afferre oportere. Nihil erit, quòd, [a] me agente, arbitretur judicium sine magno multorum periculo posse corrumpi. Ego in hoc judicio mihi Siculorum causam receptam, populi Rom. susceptam esse arbitror: ut mihi non unus homo improbus opprimendus sit, id quod Siculi petiverunt; sed omninò omnis improbitas (id quod populus Rom. jam diu flagitat) exstinguenda atque delenda sit. In quo ego quid [b] eniti, aut quid efficere possim, malo in aliorum [c] spe relinquere, quàm in oratione meâ ponere. Tu verò, Cæcili, quid potes? quo tempore, aut quâ in [d] re, non modò specimen cæteris aliquod dedisti, sed tute tui periculum fecisti? in mentem tibi non

[a] *me accusante.* [b] *suscipere.* [c] *cogitatione.* [d] *causâ.*

22. *Cerâ legitimâ.*] Cera legitima erat in quâ A, litera absolutionis, scripta erat, et quæ erat unius coloris.

Ib. *Non illâ infami.*] Per infamem, discolorem intelligit, in quâ litera C scripta erat: alludit autem ad judicium quod contra Varronem constitutum est; qui ab Hortensio defensus est, qui tabulas infames, varii nempe coloris, protulit, cùm judicum metueret corruptionem.

24. *A pueris nobilibus.*] Appium Claudium et Cæsarem, adhuc adolescentes, significat, quorum alter Terentium Varronem, alter Dolabellam accusavit. At Hortensii fraude, qui discoloribus ceris usus est, liberati sunt.

25. *A quadruplatoribus.*] Quadruplatores delatores erant criminum publicorum: in quâ re quartam partem bonorum ex suâ delatione referebant.

27. *Spectatos.*] Pungit Hortensium, cui dicit, non ei rem esse cum pueris et quadruplatoribus, sed cum viris generosis, qui virtutem amant.

Ib. *Dominari non posse.*] Hortensius Rex fori dicebatur, iisque judiciis dominari, per judices, quos corrumpebat.

2. *Totam esse mutandam.*] Acriter pungit Hortensium: ait enim ita corruptam ejus esse defendendi rationem, ut tota res mutanda sit.

3. *Meliore conditione sit.*] Optat ut melior sit Hortensius, cùm possit, et debeat honestè agere, quod facilius est, quàm judices corrumpere.

5. *Ipse vidit.*] Superior erat ætate Tullio Hortensius, ideò vidit Crassum et M. Antonium, qui soli oratores Romani à Cicerone laudati sunt, quosque ipse in lib. de Orat. introduxit: et quos majores Hortensio videtur indicare.

9. *Causam receptam.*] Suscipimus nostrâ sponte, recipimus rogati.

17. *Periculum fecisti.*] Id est, tute ipse tentâsti, quando te exercuisti, secreto, et remotus ab arbitris.

venit, quid negotii sit causam publicam sustinere? vitam alterius totam explicare, atque eam non modò in animis judicum, sed etiam in oculis, conspectuque omnium exponere? sociorum salutem, commoda provinciarum, vim legum, gravitatem judiciorum defendere? Cognosce ex me, quoniam hoc primum tempus discendi nactus es, quàm multa esse oporteat in eo, qui alterum accuset: ex quibus si unum aliquod in te cognoveris, ego jam tibi ipse istuc, quod expetis, meâ voluntate concedam: primùm integritatem atque innocentiam singularem: nihil est enim quod minùs ferendum sit, quàm rationem ab altero vitæ reposcere eum, qui non possit suæ reddere.

VIII. Hîc ego de te plura non dicam: unum illud credo omnes animadvertere, te adhuc ab nullis nisi à Siculis potuisse cognosci: Siculos hoc dicere, cùm eidem sint irati, cui tu te inimicum esse dicis, sese tamen, te actore, ad judicium non affuturos. Quarè negent, ex me non audies: hos patere id suspicari, quod necesse est. Illi quidem (ut est hominum genus nimis acutum et suspiciosum) non te ex Siciliâ literas in Verrem deportare velle arbitrantur, sed, cùm iisdem literis illius prætura et tua quæstura consignata sit, asportare te velle ex Siciliâ literas suspicantur. Deinde accusatorem [a] firmum verumque esse oportet. Eum ego si te putem cupere esse, facilè intelligo esse non posse. Nec ea dico, quæ si dicam, tamen [b] infirmare non possis, te, antequàm de Siciliâ decesseris, in gratiam rediisse cum Verre: Potamonem, scribam et familiarem tuum, retentum esse à Verre in provinciâ, cùm tu decederes: M. Cæcilium fratrem tuum, lectissimum atque ornatissimum adolescentem, non modò non adesse, neque tecum tuas injurias persequi, sed esse cum Verre, cum illo familiarissimè atque amicissimè vivere. Sunt

[a] *constantem et liberum.* [b] *negare.*

19. *Totam explicare.*] Est accusatoris totam illius, quem accusat, vitam explicare: at Verris crimina, quorum Cæcilius socius est, non aperiet.

24. *Ipse istuc.*] *Istuc* pro *istud* ponitur, nam sæpè Romani D in C mutabant.

2. *A Siculis.*] Nulli certiùs Siculis nôrunt Cæcilium, quia Siculus est, et Verris quæstor in Siciliâ.

6. *Acutum.*] Acuto ingenio Siculos exstitisse Cicero ait in Bruto: idque ipsius Aristotelis testimonio.

7. *Literas in Verrem.*] Per literas intelligit testimonia quæ in Verrem conscripta sunt.

9. *Asportare.*] Cùm quis accusator erat constitutus, huic à prætore potestas dabatur omnia obsignandi, et deportandi Romam, quæ ad accusationem pertinebant. Cùm autem furtorum Verris Cæcilius conscius sit et particeps, non deportabit è Siciliâ testimonia, quæ Verri nocere possunt.

11. *Eum ego.*] Probat Cic. Cæcilium furem et prævaricatorem esse à multis signis: 1. Rediit in gratiam cum Verre, antequàm discederet ex Siciliâ.

14. *Potamonem, scribam.*] Secundum signum, quia quasi communis amicus remansit in Siciliâ, ubi non remansisset, si reverà cognovisset intercedere Cæcilium inter et Verrem simultates. Nam decedente quæstore discedebat etiam ejus scriba.

15. *Fratrem tuum.*] Tertium signum, quod frater, lectissimus propter judicium hominum, et ornatissimus propter dignitatem rei familiaris, remaneat cum Verre.

hæc et alia in te falsi accusatoris signa permulta: quibus ego nunc non utor. Hoc dico, te, si maximè cupias, tamen verum accusatorem esse non posse. Video enim permulta esse crimina, quorum tibi societas cum Verre ejusmodi est, ut ea in accusando attingere non audeas. Queritur Sicilia tota, C. Verrem ab aratoribus, cùm frumentum sibi in cellam imperavisset, et cùm esset tritici modius H-S II. pro frumento in modios singulos duodenos sestertios exegisse. Magnum crimen! ingens pecunia! furtum impudens! injuria non ferenda! ego hoc uno crimine illum condemnem necesse est.

IX. Tu, Cæcili, quid facies? Utrùm hoc tantum crimen prætermittes? an objicies? Si objicies, id-ne alteri crimini dabis, quod eodem tempore in eâdem provinciâ tu ipse fecisti? audebis ita accusare alterum, ut quominùs tute condemnere, recusare non possis? Sin prætermittes; qualis erit ista tua accusatio, quæ, domestici periculi metu, certissimi et maximi criminis non modò suspicionem, verùm etiam mentionem ipsam pertimescat? Emptum est ex S.C. frumentum ab Siculis prætore Verre, pro quo frumento pecunia omnis soluta non est. Grave est hoc crimen in Verrem, grave me agente; te accusante nullum: eras enim tu quæstor: pecuniam publicam tu tractabas: ex quâ, etiamsi cuperet prætor, tamen ne qua deductio fieret, magnâ ex parte tua potestas erat. Hujus quoque criminis igitur, te accusante, mentio nulla fiet. Silebitur toto judicio de maximis et notissimis illius furtis et injuriis. Mihi crede, Cæcili, non potest in accusando socios verè defendere is, qui cum reo criminum societate conjunctus est. Mancipes à civitatibus pro frumento pecuniam exegerunt. Quid? hoc, Verre prætore, factum est solum? non: sed etiam quæstore Cæcilio. Quid igitur? [a] daturus es huic crimini, quod et potuisti prohibere ne fieret, et debuisti? an totum id relinques? Ergo id omninò Verres in judicio suo

[a] *objicies crimen huic* Verri.

21. *Video permulta.*] Quartum signum, quòd, cùm sit conjunctus cum reo affinitate criminum, non potest defendere socios, à quibus accusatur.

23. *Ab aratoribus.*] Aratores erant, qui pop. Rom. agros conduxerant ad arandum.

24. *Cellam.*] Cella vocatur quodlibet receptaculum rei domesticæ. Hic verò intelligit annonam prætoris, quæ in frumenti certo numero præbebatur à Siculis, à quibus Verres et pecuniam pro frumento exegit, et eo pretio, ut, pro duobus sestertiis, duodenos per singulos modios exigeret, sexies plusquàm merebatur. De sestertiis dictum est suprà.

7. *Emptum est.*] Sicilia dabat decumanum fructum, quod ab aratoribus exigebatur sine pretio: præter id emebatur aliud à Siculis, pro quo ex senatûs-consulto pecunia solvebatur.

10. *Nullum.*] Illius criminis nullam mentionem fecisset, si accusator constitutus fuisset Cæcilius.

12. *Deductio fieret.*] Deductio est debitæ pecuniæ compensatio, cùm pro re aliquâ aliud compensatur, et detrahitur.

17. *Mancipes.*] Mancipes erant publicanorum principes, qui vectigalia à populo redimebant.

non audiet, quod cùm faciebat, quemadmodum defensurus esset, non reperiebat. Atque ego hæc, [b] quæ in medio posita sunt, commemoro. Sunt alia magis occulta furta, quæ ille, ut istius, credo, animos atque impetus retardaret, cum quæstore suo benignissimè communicavit. Hæc tu scis ad me esse delata: quæ si velim proferre, facilè omnes intelligent, vobis inter vos non modò voluntatem fuisse conjunctam, sed ne prædam quidem adhuc esse divisam. Quapropter si tibi judicium postulas dari, quod tecum unà fecerit; concedo, si id lege permittetur: sin autem de accusatione dicimus; concedas oportet iis, qui nullo suo peccato impediuntur, quominùs alterius peccata demonstrare possint. Ac vide, quantum interfuturum sit inter meam atque tuam accusationem. Ego, etiam quæ tu sine Verre commisisti, Verri crimini daturus sum, quòd te non prohibuerit, cùm summam ipse haberet potestatem: tu, contrà, ne quæ ille quidem fecit, objicies, ne quâ ex parte conjunctus cum eo reperiare. Quid? illa, Cæcili, contemnenda-ne tibi videntur esse, sine quibus causa sustineri, præsertim tanta, nullo modo potest? aliqua facultas agendi, aliqua dicendi consuetudo, aliqua in foro, judiciis, legibus, aut ratio, aut exercitatio?

X. Intelligo quàm [a] scopuloso, difficilique in loco verser: nam cùm omnis arrogantia odiosa est, tum illa ingenii atque eloquentiæ multò molestissima. Quamobrem nihil dico de meo ingenio, neque est quod possim dicere, neque si esset, dicerem: aut enim id mihi satis est, quod est de me opinionis, quidquid est; aut si id parum est, ego majus id commemorando facere non possum. De te, Cæcili, jam, mehercule, hoc extra hanc contentionem, certamenque nostrum, familiariter tecum loquar. Tu ipse, quemadmodum existimes, vide etiam atque etiam, et tu te collige; et qui sis, et quid facere possis, considera. Putas-ne te posse de maximis, acerbissimisque rebus, cùm causam sociorum fortunasque provinciæ, jus populi Rom. gravitatem judicii legumque susceperis, tot res, tam graves, tam varias, voce, memoriâ, consilio, ingenio, sustinere? Putas-ne te posse, quæ C. Verres in quæsturâ, quæ in legatione, quæ in præturâ, quæ Romæ, quæ in Italiâ, quæ in Achaïâ, Asiâ, Pamphyliâque patrârit, ea quemadmodum locis temporibusque divisa

[b] *quæ omnes sciunt.* [a] *periculoso.*

25. *Benignissimè communicavit.*] Cæcilium et Verrem fures esse designat, quasi tota ista quæstura ad societatem furtorum, non ad accusationem, valeret.

1. *Scopuloso.*] Metaphora sumpta à navigantibus, cùm naufragium timent.

9. *Tu te collige.*] Id est, ad te redi, et tanquam dispersum animum revoca, ut rectiùs cogites, et fortiùs agas.

15. *In quæsturâ.*] Quæstor fuit Verres Carbonis in provinciâ consulari.

Ib. *In legatione.*] Idem legatus fuit Cn. Dolabellæ in Asiâ.

16. *Quæ Romæ.*] Prætor urbanus Romæ.

Ib. *In Italiâ.*] Præturam exercuit Verres in Italiâ et Romæ.

Ib. *In Achaïâ, &c.*] Ubi legatione functus est.

sint, sic criminibus et oratione distinguere? Putas-ne te posse, id quod in ejusmodi reo maximè necessarium est, facere, ut quæ ille libidinosè, quæ nefariè, quæ crudeliter fecerit, ea æquè acerba et indigna videantur esse iis, qui audient, atque illis visa sunt, qui senserunt? magna sunt ea, quæ dico, mihi crede; noli hæc contemnere: dicenda, demonstranda, explicanda sunt omnia: causa non solùm exponenda, sed etiam graviter, copiosèque agenda est: perficiendum est, si quid agere aut perficere vis, ut homines te non solùm audiant, verùm etiam libenter, studiosèque audiant. In quo si te multùm natura adjuvaret, si optimis à pueritiâ disciplinis atque artibus studuisses, et in his elaborâsses, si literas Græcas Athenis, non Lilybæi, Latinas Romæ, non in Siciliâ didicisses: tamen esset magnum tantam causam, tam exspectatam, et diligentiâ consequi, et memoriâ complecti, et oratione exponere, et voce et viribus sustinere. Fortasse dices, Quid? ergo hæc in te sunt omnia? Utinam quidem essent: verumtamen, ut esse possent, magno studio mihi à pueritiâ est elaboratum. Quòd si ego hæc propter magnitudinem rerum ac difficultatem assequi non potui, qui in omni vitâ nihil aliud egi, quàm longè tu te ab his rebus abesse arbitrare, quas non modò anteà nunquam cogitâsti, sed ne nunc quidem, cùm [b] in eas ingrederis, quæ et quantæ sint, suspicari potes? Ego, qui, sicut omnes sciunt, in foro judiciisque ita verser, ut ejusdem ætatis aut nemo, aut pauci plures causas defenderint, et qui omne tempus, quod mihi ab amicorum negotiis datur, in his studiis [c] laboribusque consumam, quò paratior ad usum forensem promptiorque esse possim; tamen, ita Deos mihi velim propitios, ut cùm illius diei mihi venit in mentem, quo die, citato reo, mihi dicendum sit, non solùm commoveor animo, sed etiam toto corpore perhorresco. Jam nunc mente et cogitatione prospicio, quæ tum studia hominum, qui concursus futuri sint, quantam exspectationem magnitudo judicii sit allatura, quantam auditorum multitudinem C. Verris infamia concitatura, quantam denique audientiam orationi meæ improbitas illius

[b] *accedis ad eas.* [c] *defensionibus.*

29. *Athenis.*] Athenis florebat sermonis puritas, et artium doctrina.

Ib. *Non Lilybæi.*] Lilybæum, ex tribus Siciliæ promontoriis unum, in Libyam spectans, ut ait Polybius, lib. 1. de Bello Punico primo.

30. *Non in Siciliâ.*] Imperitiam Cæcilii ridet; qui literas tam Græcas, quàm Latinas in Siciliâ didicit, ubi utraque lingua planè inculta erat.

40. *Ejusdem ætatis.*] Juvenis licèt, Cicero jam sibi dicendi gloriam in foro fecerat, ad quam nemo suæ ætatis pervenerat.

44. *Ita Deos mihi.*] Genus jurisjurandi, id est, tantùm mihi faveat Deus, quantùm verum est quod dico.

46. *Citato reo.*] Vocato reo in judicium, dicere incipiens timebat Cicero, ut de se confitetur in Cluentianâ: *Semper cum metu incipio dicere.*

51. *Audientiam.*] Audientia novum tum fuit vocabulum, et à Cicerone inventum, per quod attentionem significat.

factura sit. Quæ cùm cogito, jam nunc timeo, quidnam pro offensione hominum, qui illi inimici, infensique sunt, et exspectatione omnium, et magnitudine rerum, dignum eloqui possim. Tu horum nihil metuis, nihil cogitas, nihil laboras; et si quid ex vetere aliquâ oratione, "*Jovem ego Optimum Maximum,*" aut "*Vellem, si fieri potuisset, judices,*" aut aliquid ejusmodi ediscere potueris, præclarè te paratum in judicium venturum arbitraris. Ac si tibi nemo responsurus esset, tamen ipsam causam, ut ego arbitror, demonstrare non posses. Nunc ne illud quidem cogitas, tibi cum homine disertissimo, et ad dicendum paratissimo, futurum esse certamen; [d] quîcum modò disserendum, modò omni oratione pugnandum, certandumque sit? Cujus ego ingenium ita laudo, ut non pertimescam: ita probo, ut me ab eo delectari faciliùs, quàm decipi, putem posse. Nunquam ille me opprimet consilio: nunquam ullo artificio pervertet: nunquam ingenio me suo labefactare atque infirmare conabitur: novi omnes hominis petitiones, rationesque dicendi: sæpè in iisdem, sæpè in contrariis causis versati sumus. Ita contra me ille dicet, quamvis sit ingeniosus, ut nonnullum etiam de suo ingenio judicium fieri arbitretur.

XI. Te vero, Cæcili, quemadmodum sit elusurus, quàm omni ratione jactaturus, videre jam videor: quoties ille tibi potestatem optionemque facturus sit, ut eligas utrum velis factum esse, nec-ne; verum esse, an falsum: utrum dixeris, id contra te futurum: [a] qui tibi æstus, qui error, quæ tenebræ (Dii immortales!) erunt, homini minimè [b] malo? Quid? cùm accusationis tuæ membra dividere cœperit, et in digitis suis singulas partes causæ constituere? quid, cùm unumquodque transigere, expedire, absolvere? ipse profectò metuere incipies, [c] ne innocenti periculum facesseris. Quid, cùm

[d] *cum quo.* [a] *quæ conturbatio.* [b] *callido.*
[c] *ne vocaveris innocentem in periculum* capitis.

56. *Jovem ego optimum.*] Festivè ridet Cæcilium; qui tam imperitus est orator, ut aliquod tritum et vulgare causidicis sit allaturus exordium, aut ab invocatione, aut à superioris temporis reprehensione.

61. *Disertissimo.*] Disertus est, qui naturâ, arte, usu, atque exercitatione paratus est ad dicendum.

62. *Modò disserendum, modò pugnandum.*] Disserere est acutè ac subtiliter dicere et argumentari; pugnare verò, vim et copiam orationis exercere. Hoc utrumque munus oratori convenit maximè.

63. *Cujus ingenium.*] Se parem hic Hortensio Cicero significat, cum quo sæpè vel in contrariis causis versatus est, vel in iisdem: cùm uterque defendit et accusavit.

1. *Elusurus.*] Metaphora à gladiatoribus sumpta, qui tela et ictus motu corporis evitant.

3. *Optionem facturus.*] Pergit in metaphorâ: nam qui prævalebant in prœlio, quærebant ab adversariis, an suprà, vel infrà, &c. feriri vellent.

7. *Et in digitis.*] Ita insequitur Cæcilii imperitiam, ut rideat etiam Hortensium, qui orationis divisionem in digitos diductam habebat.

8. *Transigere.*] In principio orationis transigimus cum adversario, distinguendo et explicando ejus argumenta.

Ib. *Expedire.*] *Expedimus* in medio, afferendo nostras argumentationes.

Ib. *Absolvere.*] Absolvimus in fine, amplificando et concludendo orationem.

commiserari, conqueri, et ex illius invidiâ [d] deonerare aliquid, et in te trajicere cœperit? commemorare quæstoris cum prætore necessitudinem constitutam? morem majorum? sortis religionem? poteris-ne ejus orationis [e] subire invidiam? Vide modò, etiam atque etiam considera; mihi enim videtur periculum fore, ne ille non modò verbis te obruat, sed gestu ipso, ac motu corporis [f] præstringat aciem ingenii tui, teque ab institutis tuis, cogitationibusque abducat. Atque hujusce rei judicium jam continuò video futurum.

XII. Si enim mihi hodie respondere ad hæc quæ dico potueris; si [a] ab isto libro, quem tibi magister ludi, nescio quis, ex alienis orationibus compositum dedit, verbo uno discesseris; posse te et illi quoque judicio non deesse, et causæ atque officio tuo satisfacere arbitrabor. Sin mecum in hâc prolusione nihil fueris; quem te in ipsâ pugnâ cum acerrimo adversario fore putemus? Esto: ipse nihil est, nihil potest: at venit paratus cum subscriptoribus exercitatis et disertis. Est tamen hoc aliquid; tametsi non est satis. Omnibus enim rebus is, qui princeps in agendo est, ornatissimus et paratissimus esse debet. Verumtamen L. Apuleium esse video proximum subscriptorem, hominem non ætate, sed usu forensi, atque exercitatione tironem. Deinde, ut opinor, habet Allienum: hunc tamen à subselliis: qui quid in dicendo posset, nunquam satis attendi: in clamando quidem video eum esse benè robustum atque exercitatum. In hoc spes tuæ sunt omnes: hic, si tu eris actor constitutus, totum judicium sustinebit. Ac ne is quidem tantum contendet in dicendo, quantum potest: sed consulet laudi et existimationi tuæ, et ex eo quod ipse potest in dicendo, aliquantum remittet, ut tu tandem ali-

[d] *cœperit diminuere aliquid, et in te deducere.* [e] *sustinere.* [f] *obtenebret.* [a] *ab istâ oratione* compositâ.

12. *Morem majorum.*] Majores vetabant à quæstore prætorem accusari.

Ib. *Sortis religionem.*] Religio sortis sanctissima esse debebat, quia sorte ducebantur magistratus.

15. *Gestu ac motu.*] Ita laudat Hortensium, ut pungat etiam: cujus gestus plus habebat artis, quàm erat satis oratori.

2. *Isto libro.*] Continens posuit pro contento: liber enim continet quod scriptum est.

Ib. *Magister ludi.*] Ludi-magister dicitur, qui primas literas docet. Ergo libellum aliquem obsoletum significat attulisse Cæcilium, unde magister dictata pueris argumenta præbere solitus esset.

5. *In hâc prolusione.*] Nempe de constituendo Verris accusatore.

7. *Cum subscriptoribus.*] Subscriptores erant, qui accusatori subscribebant. Nulli autem fas erat subscribere, nisi acceptâ à judicibus potestate.

9. *Qui princeps.*] Id est, qui primas egit, et qui accusator dictus est. Quatuor autem fuêre ut plurimùm.

11. *Apuleium.*] Apuleius secundo loco accusator est, senex ille quidem, sed imperitus orator.

13. *Allienum.*] Allienus minoribus tantùm judiciis interfuit. Nam, teste Nonio, subsellia sunt tribunorum, quæstorum, et minorum judicum, qui non in sellis curulibus, sed subselliis considebant.

14. *In clamando.*] Habebat ille quidem naturam, sed non facultatem, adeòque erat imperitus orator.

19. *Remittet.*] Remittere est non agere eâ diligentiâ, et studio, quo par est.

quid esse videare. Ut in actoribus Græcis fieri videmus, sæpè illum qui est secundarum aut tertiarum partium, cùm possit aliquantò clariùs dicere, quàm ipse primarum, multùm summittere, ut ille princeps quàm maximè excellat: sic faciet Allienus: tibi serviet, tibi lenocinabitur; minùs aliquantò contendet, quàm potest.

XIII. Jam hoc considerate, cujusmodi accusatores in tanto judicio simus habituri; cùm et ipse Allienus ex eâ facultate, si quam habet, aliquantum detracturus sit, et Cæcilius tum denique se aliquid futurum putet, si Allienus minùs vehemens fuerit, et sibi primas in dicendo partes concesserit. Quartum quem sit habiturus, non video, nisi quem fortè ex illo grege oratorum, qui subscriptionem sibi postulârunt, [a] cuicumque vos delationem dedissetis. Ex quibus alienissimis hominibus, ita paratus venis, ut tibi [b] hospes aliquis sit recipiendus. Quibus ego non sum tantum honorem habiturus, ut, ad ea quæ dixerint, certo loco, aut singulatim unicuique respondeam. Sic breviter, quoniam non consultò, sed casu, in eorum mentionem incidi, quasi præteriens satisfaciam universis. Tantâ-ne vobis inopiâ videor esse amicorum, ut mihi non ex his, quos mecum adduxerim, sed de populo, subscriptor addatur? vobis autem tanta inopia reorum est, ut mihi causam præripere conemini potiùs, quàm aliquos à columnâ Mæniâ vestri ordinis reos reperiatis? Custodem, inquit, Tullio me apponite. Quid? mihi quàm multis custodibus opus erit, si te semel ad meas capsas admisero? qui non

[a] *quemcumque vos constituissetis accusatorem.* [b] *ignotus.*

20. *In actoribus.*] Histrionibus nempe.

21. *Secundarum.*] In fabulis, primarum partium persona erat, quæ sæpiùs prodibat in scenam; secundarum, quæ minùs, &c.

24. *Lenocinabitur.*] Lenocinari est gratiam sibi conciliare, nam lenonum est conciliare gratiam inter amatores.

6. *Ex illo grege.*] Ad contemptum vocat gregem, nempe sordidum et abjectum genus causidicorum, qui adhibebantur ad moram faciendam, dum meliores reperirentur.

8. *Ex quibus alienissimis.*] Id est, oratores isti, (sic explicat Hotomannus) qui subscriptionem sibi postulârunt, nihilo magis versati sunt in judiciis, quàm tu aut Apuleius, adeòque à foro alieni sunt et ignari disciplinæ, consuetudinisque forensis, ut, cùm tu te speres posse ab iis usum rationemque forensem addiscere, contrà ipsi tibi docendi sint, tamquam hospites et peregrini, qui nunquam in forum venerunt.

13. *Tantâ-ne vobis inopiâ.*] Id est, ita destitutus gratiâ apud judices.

14. *Sed de populo subscriptor.*] Amarulentè id dicit, quasi subscriptores ejusmodi in vulgo numerandi sint.

17. *Columnâ Mæniâ.*] Columna Mænia erat in foro, ad quam fures, et servi nequam puniebantur à triumviris, et minoris notæ rei accusabantur, ad quam denique magnus vilissimorum hominum concursus fiebat. Porrò cùm Mænius suam domum Catoni venderet, ut ibi basilica ædificaretur, excepit jus sibi unius columnæ, ut inde ludos ipse et posteri spectarent.

Ib. *Custodem.*] Accusatoribus custodes apponebantur; ne ipsi corrumperentur. Reis etiam fas fuit accusatoribus apponere, qui cuncta nôssent, quæ accusator attentaret, ut nihil fraudis subesset in judicio.

19. *Ad meas capsas.*] Capsa à capiendo dicitur: in iis capsis literas et tabulas ait se repositurum, quæ ex Siciliâ afferentur, si Verrem accuset.

solùm ne quid enunties, sed etiam ne quid auferas, custodiendus sis. Sed de isto custode toto sic vobis brevissimè respondebo: non esse hos tales viros commissuros, ut ad causam tantam à me susceptam, mihi creditam, quisquam subscriptor, me invito, [c]adspirare possit. Etenim fides mea custodem repudiat, diligentia speculatorem reformidat.

[c] *pervenire.*

20. *Ne quid enunties.*] Ex consiliis et secretis meis in Verrem.

24. *Speculatorem.*] Id est, non opus habet speculatore, cùm fides nunquam in me defuerit.

CONFUTATIO.

XIV. Verùm ut ad te, Cæcili, redeam, quàm multa te deficiant, vides: quàm multa sint in te, quæ reus nocens in accusatore suo cupiat esse, profectò jam intelligis. Quid ad hæc dici potest? non enim quæro quid tu dicturus sis. Video mihi non te, sed hunc librum, esse responsurum, quem monitor tuus hîc tenet: qui, si te rectè monere volet, suadebit tibi, ut hinc discedas, neque mihi verbum ullum respondeas. Quid enim dices? an id quod dictitas, injuriam tibi fecisse Verrem? Arbitror; neque enim esset verisimile, cùm omnibus Siculis faceret injurias, te illi unum eximium, cui consuleret, fuisse. Sed cæteri Siculi ultorem suarum injuriarum invenerunt: tu, dum tuas injurias per te, id quod non potes, persequi conaris, id agis, ut cæterorum quoque injuriæ sint impunitæ atque inultæ: et hoc te præteriit, non id solum spectari solere, qui debeat, sed etiam illud, qui possit ulcisci; in quo utrumque sit, eum superiorem esse: in quo alterum, in eo non quid is velit, sed quid facere possit, quæri solere. Quòd si ei potissimùm censes permitti oportere accusandi potestatem, cui maximam C. Verres injuriam fecerit; utrum tandem censes hos judices graviùs ferre oportere, te ab illo esse læsum, an provinciam Siciliam esse vexatam ac perditam? Opinor, concedis, multò hoc et esse gravius, et ab omnibus ferri graviùs oportere. Concede igitur, ut tibi anteponatur in accusando provincia: nam provincia accusat, cùm is agit causam, quem sibi illa defensorem sui juris, ultorem injuriarum, actorem totius causæ adoptavit. At eam tibi C. Verres fecit injuriam, quæ cæterorum quoque animos posset alieno incommodo commovere. Minimè; nam id quoque ad rem pertinere arbitror, qualis injuria dicatur; quæ causa inimicitiarum proferatur. Cognoscite ex me: nam iste eam profectò, [a] nisi planè nihil sapit, nunquam proferet.

[a] *nisi sit stultus.*

5. *Monitor tuus.*] Subscriptor tuus Allienus.

10. *Eximium.*] Eximius dicitur, qui à reliquis segregatus est, propter dignitatis excellentiam.

15. *Utrumque.*] Ut debeat et possit.

Agonis est quædam, Lilybætana, liberta Veneris Erycinæ; quæ mulier, ante hunc quæstorem, copiosa planè et locuples fuit. Ab hâc præfectus Antonii quidam symphoniacos servos abducebat per injuriam, quibus se in classe uti velle dicebat. Tum illa, (ut mos in Siciliâ est omnium Venereorum, et eorum qui à Venere se liberaverunt) ut præfecto illi religionem Veneris, nomenque objiceret, dixit, et se et omnia sua Veneris esse. Ubi hoc quæstori Cæcilio, viro optimo, et homini æquissimo, nuntiatum est; vocari ad se Agonidem jubet: judicium dat statim, "*Si pareret*," eam se et sua Veneris esse dixisse. Judicant recuperatores id, quod necesse erat; neque enim erat cuiquam dubium, quin illa dixisset. Iste in possessionem bonorum mulieris mittit: ipsam Veneri in servitutem adjudicat: deinde bona vendit, pecuniam redigit. Ita, dum pauca mancipia, Veneris nomine, Agonis, ac religione retinere vult, fortunas omnes, libertatemque suam, istius injuriâ perdidit. Lilybæum Verres venit posteà; rem cognoscit: factum improbat: cogit quæstorem suum pecuniam, quam ex Agonidis bonis redegisset, eam mulieri omnem annumerare, et reddere.

XV. Est adhuc, id quod vos omnes admirari video, non Verres, sed Q. Mucius; quid enim facere potuit elegantius ad hominum existimationem? æquius ad levandam mulieris calamitatem? vehementius ad quæstoris libidinem coërcendam? Summè hæc omnia mihi videntur esse laudanda. Sed repentè, è vestigio, ex homine,

30. *Liberta.*] Liberta dicitur, quæ defuncta erat sacerdotio Veneris, et se ejus religione liberaverat: *ut enim domini servos*, ita dii homines religione sibi obstrictos habebant.

Ib. *Veneris Erycinæ.*] Eryx collis Siciliæ est excelsus, in quo Veneri sacrum est templum; ubi illius ministerio dicatæ sunt mulieres plurimæ. Vide Strabonem, lib. 6. Geographiæ.

32. *Præfectus Antonii.*] Hic Antonius curator fuerat oræ maritimæ ante piraticum bellum; sed bello Cretensibus indicto, re malè gestâ, infeliciter periit.

Ib. *Symphoniacos servos.*] Symphoniaci musici sunt, qui erant in classe, ut vel modulis remiges excitarent, vel ut pugnantibus classicum canerent; unde ipsi tubæ classis est nomen positum classicum. Vide Budæum in Annot. Pandect. Juris Civil.

34. *Omnium Venereorum.*] Qui quæve consecrati erant Veneri, ii Venerei et Venereæ dicebantur. Strabo enim scribit, lib. Geogr. 6. quòd non tantùm mulieres, sed etiam viri Veneri consecrati essent.

37. *Viro optimo.*] Ironicè.

38. *Judicium dat statim.*] Prætores et quæstores in provinciis judices in privatis causis constituebant.

39. *Judicant recuperatores.*] Recuperatores judices erant ex equestri aut publicanorum ordine. Illi autem à recuperando recuperatores dicti sunt, quòd per eos jus suum quisque recuperare posset.

41. *In possessionem bonorum.*] Id est, possessione bonorum mulierem privat, alteri datâ possessione.

43. *Mancipia.*] Pueros symphoniacos intelligit.

1. *Non Verres, sed Q. Mucius.*] Verres non provinciæ prædo; sed Mucius singularis vir probitatis et innocentiæ factus est: novem menses ille consul Asiam tam sanctè administravit, ut Asiani diem festum in ejus honorem instituerint, quem Mucia nominaverunt.

5. *E vestigio.*] Id est, brevissimè, quantum tempus est in uno vestigio faciendo.

tamquam aliquo Circæo poculo, factus est Verres: redit ad se, atque ad mores suos: nam ex illâ pecuniâ magnam partem ad se vertit, mulieri reddidit quantulum visum est. Hîc tu, si læsum te à Verre esse dices, patiar, et concedam: si injuriam tibi factam quereris, defendam, et negabo. Deinde de injuriâ, quæ tibi facta sit, neminem nostrûm graviorem vindicem esse oportet, quàm teipsum, cui facta dicitur. Si tu cum illo posteà in gratiam rediisti, si domi illius aliquoties fuisti, si ille apud te posteà cœnavit, utrùm te perfidiosum an prævaricatorem existimari mavis? Video esse necesse alterutrum: sed ego tecum in eo non pugnabo, quominùs, utrum velis, eligas. [a] Quid, si ne injuriæ quidem, quæ tibi ab illo facta sit, causa remanet; quid habes, quod possis dicere, quamobrem non modò mihi, sed cuiquam anteponare? nisi fortè illud, quod dicturum te esse audio, quæstorem illius fuisse. Quæ causa gravis esset, si certares mecum, uter nostrûm illi amicior esse deberet; in contentione suscipiendarum inimicitiarum, ridiculum est putare, causam necessitudinis [b] ad inferendum periculum justam videri oportere. Etenim si plurimas à tuo prætore injurias accepisses; tamen eas ferendo majorem laudem, quàm ulciscendo, mererere. Cùm verò nullum illius in vitâ rectius factum sit, quàm id quod tu injuriam appellas; hi statuent hanc causam, quam ne in alio quidem probarent, in te justam ad necessitudinem violandam videri? qui si summam injuriam ab illo accepisti, tamen quoniam quæstor ejus fuisti, non potes eum sine vituperatione accusare; si verò nulla tibi facta est injuria, sine scelere eum accusare non potes. Quarè cùm incertum sit de injuriâ, quemquam esse horum putas, qui non malit te sine ullâ vituperatione, quàm cum scelere discedere? At vide, quid [c] differat inter meam opinionem ac tuam. Tu, cùm omnibus rebus inferior sis, hâc unâ in re te mihi anteferri putas oportere, quòd quæstor illius fueris: ego, si superior cæteris rebus esses, te hanc unam ob causam accusatorem repudiari putarem oportere. Sic enim à majoribus nostris accepimus, prætorem quæstori suo parentis loco esse oportere: nullam neque justiorem, neque graviorem causam necessitudinis posse reperiri, quàm conjunctionem sortis, quàm provinciæ, quàm officii, quàm publicam muneris societatem.

[a] *quid si ne ratio quidem remanet* conquerendi? [b] *ad accusandum.* [c] *distet.*

6. *Circæo poculo.*] Poculum pro potione ponitur. Nempe alludit ad illud poculum, quòd hospitibus suis Circe offerebat, quo hausto, virgâ percussi statim in sues mutabantur; et alio uncti medicamento ad pristinam formam redibant. Vide Homer. lib. 10. Odyss.

Ib. *Factus est Verres.*] Ludit in nomine, nam Verres porcum non sectum significat.

14. *Perfidiosum, an prævaricatorem.*] Perfidiosus est, qui amicum se simulat, cùm sit inimicus. Si talis est Cæcilius, igitur non est ipsi credendum. Prævaricator est, qui se inimicum fingit, cùm sit amicus. Si talis est Cæcilius, non est ei causa committenda.

22. *Necessitudinis.*] Per necessitudinem sortem intelligit: quia prætores, cæterique magistratus, qui in provincias mitte-

XVI. Quamobrem, si jure eum posses accusare, tamen, cùm is tibi parentis [a] numero fuisset, id piè facere non posses: cùm verò neque injuriam acceperis, et [b] prætori tuo periculum crees, fatearis necesse est, te illi injustum impiumque bellum inferre conari. Etenim ista quæstura ad eam rem valet, ut elaborandum tibi in ratione reddendâ sit, quamobrem eum, cui quæstor fueris, accuses: non, ut ob eam ipsam causam postulandum sit, ut tibi potissimùm accusatio detur. Neque ferè unquam venit in contentionem de accusando, qui quæstor fuisset, quin repudiaretur. Itaque neque L. Philoni in C. Servilium nominis deferendi potestas est data, neque M. Aurelio Scauro in L. Flaccum, neque Cn. Pompeio in T. Albucium; quorum nemo propter indignitatem repudiatus est, sed ne libido violandæ necessitudinis auctoritate judicum comprobaretur. Atque ille Cn. Pompeius ita cum C. Julio contendit, ut tu mecum. Quæstor enim Albucii fuerat, ut tu Verris. Julius hoc secum auctoritatis ad accusandum afferebat, quòd, ut hoc tempore nos ab Siculis, sic tum ille ab Sardis rogatus ad causam accesserat. Semper hæc causa plurimùm valuit: semper hæc ratio accusandi fuit honestissima, pro sociis, pro salute provinciæ, pro exterarum nationum commodis inimicitias suscipere, ad periculum accedere, operam, studium, laborem interponere. Etenim si probabilis est eorum causa, qui injurias suas persequi volunt, quâ in re dolori suo, non Reipub. commodis serviunt: quantò illa causa honestior, quæ non solùm probabilis videri, sed etiam grata esse debet, nullâ privatim acceptâ injuriâ, sociorum atque amicorum populi Romani dolore atque injuriis commoveri? Nuper, cùm in P. Gabinium vir fortissimus et innocentissimus L. Piso [c] delationem nominis postularet, et contrà Q. Cæcilius peteret, isque se veteres inimicitias jamdiu susceptas persequi diceret; cùm auctoritas et dignitas Pisonis valebat plurimùm, tum illa erat causa justissima, quòd eum sibi Achæi patronum adoptârant.

[a] *loco.* [b] *accuses tuum prætorem.* [c] *peteret accusationem ejus.*

bantur, sorte eligebantur. Unde necessitudo illa sortis fuit, non sanguinis.

4. *Injustum impiumque bellum.*] Attingit hîc veterum Rom. consuetudinem, qui bellum nullum inferebant, quin priùs à fecialium collegio justum declaratum esset.

9. *Itaque neque.*] Exempla quæstorum affert, qui suos prætores non permissi sunt accusare.

10. *Lucio Philoni.*] Lucius Philo quæstor fuit, alter prætor.

12. *Pompeio.*] Strabo ille Pompeius Pompeii magni parens fuit.

Ib. *T. Albucium.*] Albucius post præturam Sardiniæ præfuit: de quo in Pison. et lib. 2. Offic.

14. *Cum C. Julio.*] Julium hunc lepore et facetiis excelluisse, lib. 1. de Offic. ait. Accusavit pro Sardis Albucium.

23. *Dolori suo serviunt.*] Dolorem suum mitigant, quia homo affectus injuriâ facilè hominis inimici supplicio lenitur.

27. *Pub. Gabinium.*] Qui Achaïam administravit.

28. *L. Piso.*] L. Piso causas egit, et tribunus plebis legem tulit de repetundis. Cic. de Clar. Orator.

29. *Q. Cæcilius.*] Non is, qui Verris accusationem postulat.

31. *Achæi.*] Qui repetundarum Gabinium accusabant.

XVII. Etenim, cùm lex ipsa de pecuniis repetundis, sociorum atque amicorum populi Romani causâ, comparata sit; iniquum est, non eum legis judiciique actorem idoneum maximè putari, quem actorem causæ suæ socii, defensoremque fortunarum suarum, potissimùm esse voluerunt. An quod ad commemorandum est honestius, id ad probandum non multò videri debet æquius? Utra igitur est splendidior, utra illustrior commemoratio? Accusavi eum, quîcum quæstor fueram, quîcum me sors, consuetudoque majorum, quîcum me Deorum hominumque judicium conjunxerat; an, Accusavi rogatu sociorum atque amicorum: delectus sum ab universâ provinciâ, qui ejus jura, fortunasque defenderem? Dubitare quisquam potest, quin honestius sit, eorum causâ, apud quos quæstor fueris, quàm eum cujus quæstor fueris, accusare? Clarissimi viri nostræ civitatis, temporibus optimis, hoc sibi amplissimum, pulcherrimumque ducebant, ab hospitibus clientibusque suis, ab exteris nationibus, quæ in amicitiam populi Rom. ditionemque essent, injurias propulsare, eorumque fortunas defendere. M. Catonem illum sapientem, clarissimum virum et prudentissimum, cum multis graves inimicitias gessisse accepimus propter Hispanorum, apud quos consul fuerat, injurias. Nuper Cn. Domitium scimus M. Silano diem dixisse propter unius hominis Egritomari, paterni amici atque hospitis, injurias. Neque enim magìs animos hominum nocentium res unquam ulla commovit, quàm hæc majorum consuetudo, [a] longo intervallo repetita atque relata: sociorum querimoniæ delatæ ad hominem [b] non inertissimum, susceptæ ab eo, qui videbatur eorum fortunas fide, diligentiâque suâ posse defendere. Hoc timent homines, hoc laborant: hoc institui, atque adeò institutum referri ac renovari molestè ferunt: putant fore, utì, si paulatim hæc consuetudo serpere ac [c] prodire cœperit, per homines honestissimos, virosque fortissimos, non imperitos adolescentulos aut illiusmodi quadruplatores, leges judiciaque administrentur. Cujus consuetudinis atque instituti patres majoresque

[a] *petita longo tempore* retrorsùm. [b] *non imperitissimum.* [c] *progredi.*

8. *Sors.*] Sorte obveniebant provinciæ.

9. *Deorum hominumque judicium.*] Propter sortem hoc dicit, quæ quasi quoddam est deorum judicium: hominum verò, nempe consulum, quia, licèt sorte et divinitùs obvenirent, tamen à consulibus et à populo provinciæ decernebantur.

14. *Temporibus optimis.*] Heroïca illa tempora indicat, quibus vigebat fides in Repub. et nulla lex erat adhuc instituta de repetundis.

18. *Marcum Catonem.*] M. Cato accusavit Servium Galbam pro direptis Lusitanis, et Pub. Furium pro iisdem propter iniquam æstimationem frumenti.

21. *Cn. Domitium.*] Domitius Marcum Silanum virum consularem accusavit propter Egritomari Transalpini hospitis injurias.

Ib. *Diem dixisse.*] Diem dicere, et accusare, in hoc differunt, quòd accusare privatorum hominum sit; diem dicere magistratuum, ut videre licet ubique apud Cicer.

nostros non pœnitebat tum, cùm P. Lentulus, is qui princeps senatûs fuit, accusabat M. Aquilium, subscriptore C. Rutilio Rufo, aut cùm P. Africanus, homo virtute, fortunâ, gloriâ, rebus gestis amplissimus, posteaquàm bis consul et censor fuerat, L. Cottam in judicium vocabat. Jure tum florebat populi Romani nomen: jure auctoritas hujus imperii, civitatisque majestas, gravis habebatur. Nemo mirabatur in Africano illo, quod in me nunc, homine parvis opibus ac facultatibus prædito, simulant sese mirari, cùm molestè ferant. Quid sibi iste vult? accusatorem-ne se existimari, qui anteà defendere consueverat? nunc præsertim, eâ jam ætate, cùm ædilitatem petat? Ego verò, et [d] ætatis non modò meæ, sed multò etiam superioris, et honoris amplissimi, puto esse, et accusare improbos, et miseros calamitososque defendere. Et profectò aut hoc remedium est ægrotæ ac propè desperatæ Reipub. judiciisque corruptis ac contaminatis paucorum vitio ac turpitudine, homines ad legum defensionem, judiciorumque auctoritatem, quàm honestissimos et integerrimos diligentissimosque accedere: aut si ne hoc quidem prodesse poterit, profectò nulla unquam medicina his tot incommodis reperietur. Nulla salus Reipubl. major est, quàm eos, qui alterum accusant, non minùs de laude, de honore, de famâ suâ, quàm illos, qui accusantur, de capite ac fortunis suis pertimescere. Itaque semper illi diligentissimè, laboriosissimèque accusârunt, qui se ipsos in discrimen existimationis venire arbitrati sunt.

[d] *senectutis.*

34. *Cùm Pub. Lentulus.*] Lentulus Lentuli Suræ pater, qui in carcere propter Catilinæ conjurationem strangulatus est.

Ib. *Princeps senatûs.*] Princeps senatûs à censoribus is legebatur, qui eorum vetustissimus erat.

35. *M. Aquilium.*] Aquilius à Marco Antonio defensus est, apertâ tunicâ, ut ejus cicatrices apparerent.

37. *L. Cottam.*] Cotta à P. Africano, post secundum consulatum et censuram, accusatus est: qui tamen (teste Cicer. in Orat. pro Murænâ) absolutus est, ne tanti adversarii potentiâ oppressus videretur.

42. *Quid sibi iste vult?*] Calumniam improborum contra se exponit, qui molestè ferunt à Cicerone Verrem accusari, veriti ne deinceps ad homines probos accusandi consuetudo deveniat.

44. *Cùm ædilitatem petat.*] Ædilitas secundus erat magistratus, qui gerebatur in Repub. Natus autem erat tum Cicero annos 36. hæc autem ætas ædilitati legitima fuit.

45. *Sed multò etiam superioris.*] Ostendit hic non solùm ad adolescentes, sed etiam ad viros pertinere munus accusandi, cùm de sublevandis miseris agitur, cùm illud præsertim usurpârunt viri ætate provecti, et consulares.

Ib. *Honoris amplissimi.*] Per honorem amplissimum consulatum intelligit, qui omnium magistratuum erat maximus.

47. *Ægrotæ.*] Ægrota est Respub. cùm malis civibus scatet: desperata est, cùm ab iis opprimitur.

PERORATIO.

XVIII. Quamobrem hoc statuere, judices, debetis, Q. Cæcilium, de quo nulla unquam [a] opinio fuerit, nullaque in hoc ipso judicio exspectatio futura sit, qui neque ut antè [b] collectam famam

[a] *existimatio* bona. [b] *acquisitam.*

conservet, neque ut reliqui temporis spem confirmet, laborat, [c] non nimis hanc causam severè, non nimis accuratè, non nimis diligenter acturum. Habet enim nihil, quod in offensione [d] deperdat: ut turpissimè, flagitiosissimèque discedat, nihil de suis veteribus ornamentis requiret. A nobis multos obsides habet populus Rom. quos ut incolumes conservare, tueri, confirmare, ac recuperare possimus, omni ratione erit dimicandum; habet honorem quem petimus: habet spem, quam propositam nobis habemus; habet existimationem multo sudore, labore, vigiliisque collectam: ut, si in hâc causâ nostrum officium ac diligentiam probaverimus, hæc, quæ dixi, retinere per pop. Rom. incolumia ac salva possimus; si [e] tantulùm offensum titubatumque sit, ut ea, quæ singulatim ac diu collecta sunt, uno tempore universa perdamus. Quapropter, judices, vestrum est deligere, quem existimetis facillimè posse magnitudinem causæ ac judicii sustinere fide, diligentiâ, consilio, auctoritate. Vos si mihi Q. Cæcilium anteposueritis, ego me dignitate superatum non arbitrabor: populus Romanus ne tam honestam, tam severam, diligentemque accusationem neque vobis placuisse, neque ordini vestro placere arbitretur, providete.

[c] *nullâtenus.* [d] *id amittet.* [e] *aliquantulùm peccatum est.*

6. *In offensione.*] Ostendit, qui ab officio suo accusatoris discedit, minùs rectè et sincerè accusare.

7. *Veteribus ornamentis.*] Vetera ornamenta dignitates sunt quibus aliquis defunctus est, quas nullas obtinuit Cæcilius.

8. *Multos obsides.*] Habet vel uxorem, liberos, et amicos Cicero: vel potiùs ædilitatem, quam tum temporis petebat. Unde dicit, *habet honorem quem petimus.*

11. *Habet spem.*] Adspirabat ad præturam et consulatum.

Ib. *Existimationem.*] Existimationem maximam sibi jam Cicero comparaverat in dicendo, quæ nulla erat in Cæcilio.

14. *Per pop. Rom.*] Suis suffragiis magistratus populus Rom. decernebat.

19. *Vos si.*] Comminatur modestè judicibus indignationem pop. Rom. si sibi Cæcilium præferant, qui in omnibus Cicerone inferior est.

ORATIO

PRO

LEGE MANILIA.

ARGUMENTUM.

DIUTURNUM et grave bellum cum Mithridate, rege Ponti, Romani gessêre. Contra hunc primùm missi sunt cum imperio Sylla, et post hunc L. Lucullus. Hi duo, quamquam magnis cladibus regem afficerent, stantem tamen, neque victum, relinquere cogebantur. Sylla enim, Marianâ factione Romæ sæviente, coactus est pacem facere cum Mithridate, et domum reverti, ut hanc compesceret: L. Lucullus, cùm bello ita regem fatigâsset, ut jam propè ad angustias redactus videretur, exortâ inter milites seditione, delere eum prohibitus est. Adde quòd Romæ nonnulli Lucullo infensi efficiebant, ut Lucullus senatûs-consultò à bello revocaretur; at eo revocato, ejusque exercitu dissipato, Mithridates hostis impunè grassabatur: quarè C. Manilius, tribunus plebis, legem tulit, ut Pompeius in provincias, quotquot Lucullus tenebat, succederet, et belli gerendi adversus Mithridatem et Tigranem imperator extra ordinem mitteretur. Ut hâc lege Maniliâ potentia Pompeii crescere, et Lucullus rerum gestarum gloriâ privari videbatur, ita optimi quique rogationi huic obsistere statuebant, ne omnia ad unum Pompeium deferrentur. Verùm nemo intercessit, metu plebis, quæ Pompeio favebat. Solus Catulus et Hortensius legem dissuadebant, quibus hâc oratione Cicero respondet, ostenditque bellum esse necessarium ac difficile, nec alium imperatorem præter Pompeium inveniri, qui huic bello gerendo sit idoneus.

TEMPUS ET LOCUS.

Habita est hæc oratio in Rostris anno urbis conditæ 687. *Ciceronis* 41. *cum prætor esset, Coss. M. Æmilio Lepido, et Volcatio Tullo.*

GENUS CAUSÆ.

Duobus generibus constat, deliberativo scilicet, et demonstrativo: deliberativum est, quia deliberatur an mittendus sit Pompeius imperator: demonstrativum est, quia Cn. Pompeium summis laudibus extollit, ut illi bello præficiatur.

PARTES

Ejus quinque sunt, Exordium, Narratio, Propositio, Confirmatio, Peroratio.

EVENTUS.

Missus est Pompeius imperator.

EXORDIUM.

I. QUAMQUAM mihi semper frequens conspectus vester multò jucundissimus; hic autem locus [a] ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites! [b] tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maximè patuit, non mea me volun-

INTERPRETATIO.

[a] *Commodissimus ad tractanda negotia, pulcherrimus ad habendas orationes.*

[b] *Tamen non mea voluntas, sed meum institutum vivendi inceptum ab adolescentiâ, impedivit me, quominùs adspirarem ad hanc gloriam dicendi apud vos.*

NOTÆ.

2. *Hic autem locus.*] Rostra intelligit, quæ, L. Furio Camillo et C. Mœnio Coss. ex rostris navium Antiatium condita fuerunt: de quibus Livius lib. 8. *Naves Antiatium partim in navalia Romæ subductæ; partim incensæ, rostrisque earum suggestum in foro exstructum adornari placuit; Rostraque id templum appellatum.* In Rostris ferebantur leges, agebantur causæ, et conciones habebantur ad populum.

Ib. *Amplissimus.*] In Rostris, nullis nisi viris amplissimis, et magistratum gerentibus, agere cum populo licebat. Legitur quòd Antonius occisi Ciceronis caput præcisum in Rostris poni curaverit, ubi ille consul, ubi sæpe consularis auditus erat.

3. *Ornatissimus ad dicendum.*] In Rostris tantùm agebatur apud populum. Neque autem eadem est dicendi apud eum, et apud judices ratio: cùm populus delectari et doceri vellet, ornatior et elegantior oratio esse debebat; cùm judices doceri tantùm, simplicior et severior. Observabis autem quòd diversa sunt *agere* et *dicere*. *Dicere* enim est simpliciter orationem habere ad populum. Sic apud Suetonium Cæsar dicitur adhuc junior defunctam uxorem Corneliam laudâsse, de more, pro Rostris. *Agere* autem ex Gellio l. 13. c. 15. est rogare aliquid *populum*, quod *suffragiis suis aut jubeat aut vetet.* Ex Festo, Agere *est populum ad concilium aut comitia vocare.* Quare *agerè* auctoritatem continet, et publicorum negotiorum tractationem, quæ non potest absque auctoritate haberi; tamen aliquando utrumque conjungitur, et sæpè actio significat orationem, ut Actiones in Verrem; sæpe agere significat etiam *dicere*, præsertim si cum auctoritate dicatur, ut mox infrà, *et ad agendum facultatis tantum, quantum*, &c.

Ib. *Quirites.*] Quirites populi Romani appellatio est à Curibus Sabinis populis: qui cùm ex fœdere Romulum inter ac Tatium eorum regem constituto, post asperrima prœlia, Romam commigrarent; ita rempublicam temperârunt, ut commune regnum esset Romulo ac Tatio, et urbs à Romulo Roma vocaretur; cives à Curibus, *Quirites.* Porrò Cures ipsi nomen inde habuerunt, quòd bello ut plurimùm hastati essent: hasta autem Sabinis, Festo teste, dicta est Curis, sive Quiris. Hinc et Romulus *Quirinus* dicitur; vel quia pariter hastâ seu curi armatus erat, vel quia Cures sibi adjunxerat; vel quia *Quiritum*, id est, Romanorum, rex erat: quæ triplex sententia proponitur ab Ovidio Fast. 2. 477.

4 *Optimo cuique.*] Fas erat unicui-

tas, sed meæ vitæ rationes ab ineunte ætate susceptæ prohibuerunt. Nam, cùm anteà per ætatem [c] nondum hujus auctoritatem loci contingere auderem; statueremque, nihil huc, nisi perfectum ingenio, elaboratum industriâ, afferri oportere, omne meum tempus amicorum temporibus [d] transmittendum putavi. Ita neque hic locus vacuus unquam fuit ab iis qui [e] vestram causam defenderent; et meus labor, in privatorum periculis [f] castè integrèque versatus, ex vestro judicio fructum est amplissimum consecutus. Nam cùm propter dilationem comitiorum ter prætor primus centuriis cunctis

[c] *nondum auderem accedere ad dignitatem hujus loci propter ætatem juniorem.* [d] *tribuendum necessitatibus amicorum meorum.* [e] *tuerentur vestra commoda publica.* [f] *versatus sine ullo accepto munere, sine ullâ proditione, in periculis propulsandis.*

que magistratum gerenti in superiorem locum adscendere, indeque concionari ad populum, non autem privato homini, nisi acceptâ ab aliquo magistratu potestate. Cic. ad Att. lib. 4. 2. de Clodio adhuc privato: *Cùm subitò ille in concionem adscendit, quam Appius ei dedit.*

5. *Prohibuerunt.*] Licèt quæstor et ædilis fuisset Cicero, et, annos natus viginti sex, Quintium in privato judicio et Amerinum in publico defendisset, nondum tamen in Rostris egerat, quò tantum magistratibus licebat adscendere, ut nihil huc nisi perfectum ingenio et dignum amplitudine loci afferretur, quod hâc minore ætate dicit se præstare non potuisse.

9. *Temporibus.*] Cùm non posset adhuc per ætatem hanc juniorem vàcare Reipub. amicis suis periclitantibus dedit operam; familiare enim est apud Ciceronem pro *periculis* usurpare *tempora*. Sic pro Mil. *Bona, fortunas meas, ac liberorum meorum in communionem tuorum temporum contuli.*

11. *Castè integrèque.*] Integritatem suam et abstinentiam in causis defendendis profert: nam, lege Cinciâ jam inde latâ, ab anno U. C. 550. cautum erat, ne quis munus aut pecuniam ob causam orandam acciperet.

13. *Propter dilationem.*] Abrumpebantur, et in alium diem differebantur comitia, vel obnuntiatione, vel intercessione paris vel majoris magistratûs: obnuntiatione, cùm quis magistratus, dum comitia habebantur, nuntiabat, se cœli vel avium signa deprehendisse. Sic Cic. lib. 3. ad Quintum fratrem. *Comitiorum quotidie singuli dies tolluntur obnuntiationibus, magnâ voluntate bonorum omnium.* Credebant videlicet, dato à Jove signo, fas non esse agere cum populo; intercessione verò, cùm differebantur per magistratus, et maximè per tribunos. Sic in lib. epist. ad Att. 4. scribit comitia, quibus Pub. Clodius præturam, et Milo consulatum petebant, sæpiùs esse dilata; ea autem vel obnuntiatio vel intercessio fiebat in candidatorum gratiam: cùm aliquis parari sibi repulsam videbat.

Ib. *Ter prætor.*] Plures fuêre creati prætores, unus tantùm primis urbis temporibus; tum duo, ac tandem, Syllâ dictatore, octo, deinde decem, crescente in dies imperii Romani magnitudine, ac civium numero: à populo jurisdictionem accipiebant, sed incertam; designati enim, conjectis in sortem jurisdictionibus, quam quisque sortiebatur, hanc exercebat. Ex illis prætoribus duo præerant privatis judiciis, urbanus alter qui civibus, peregrinus alter qui sociis et externis jus dicebat; ex octo aliis, duo de sicariis decernebant, unus de repetundis quærebat, alius de peculatu, alius de ambitu, alius de falso, alius de majestate, alius de vi: ac tandem sub imperatoribus duo Cereales additi sunt, qui de fideicommisso jus dicebant, et ultimus tutelaris, cujus munus fuit cogere tutores et satisdare rem pupilli salvam fore, et delatam tutelam accipere.

Ib. *Primus.*] Non aliquem populus dignitatis gradum inter prætores ponebat; sed qui omnium primus ab eo renuntiatus erat, præ cæteris populo placuisse videbatur. Certè Plutarchus in Ciceronis vitâ

[g] renuntiatus sum; facilè intellexi, Quirites, et quid de me judicaretis, [h] et quid aliis præscriberetis. Nunc cùm et auctoritatis in me tantum sit, [i] quantum vos honoribus mandandum esse voluistis; et ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilanti ex forensi usu propè quotidiana dicendi exercitatio potuit afferre, certè, et si quid auctoritatis in me est, eâ apud eos utar, qui eam mihi dederunt; et si quid etiam dicendo consequi possum, iis ostendam potissimùm, [k] qui ei quoque rei fructum suo judicio tribuendum esse censuerunt. Atque in primis mihi lætandum jure esse video, quòd, in hâc insolitâ mihi ex hoc loco ratione dicendi, causa talis oblata est, in quâ oratio nemini deesse potest. Dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari eximiâque virtute: hujus autem orationis difficilius est exitum, quam principium, invenire. Itaque non mihi tam copia, quàm modus in dicendo quærendus est.

[g] *declaratus sum.* [h] *et quid desideraretis in aliis.* [i] *quantum voluistis attribui præturæ et ædilitati.* [k] *qui suo suffragio judicaverunt præmium dandum esse huic etiam eloquentiæ.*

scribit multos maximæ dignitatis viros præturæ competitores habuisse, hisque omnibus antepositum fuisse. Unde in lib. De Claris Oratoribus, de seipso ait, *Atque ut multa omittam, in hoc spatio, et in his post ædilitatem annis, et prætor primus, et incredibili populari voluntate, sum factus.*

13. *Centuriis cunctis.*] Centuriatis comitiis creabantur consules, prætores, censores; proconsules interdum, reges sacrorum, tribuni militares consulari potestate, et decemviri legibus scribendis: ædiles verò, tribuni plebis, et minores aliqui, tantùm tributis comitiis. Erant autem centuriata comitia, quibus populus per classium centurias divisus suffragium ferebat; ita ut suffragia colligerentur centuriatim. Tributa verò sunt, in quibus populus per curias divisus suffragium dicebat.

16. *Honoribus.*] Familiare est Romanis auctoribus honores vocare magistratus, ut hic: sic et apud Hor. lib. 1. Od. 1.

Hunc, si mobilium turba Quiritium
Certat tergeminis tollere honoribus, &c.

NARRATIO.

II. Atque ut inde oratio mea [a] proficiscatur, unde hæc omnis causa [b] ducitur; bellum grave, et periculosum vestris vectigalibus [c] atque sociis, à duobus potentissimis regibus infertur, Mithridate

[a] *incipiat.* [b] *incipit.* [c] *tributariis.*

3. *Potentissimis regibus.*] Reges illi sunt Mithridates et Tigranes: primum, in Lucullo, Cicero post Alexandrum regum maximum nominavit. Nicomedem ille è Bithyniâ, Ariobarzanem è Cappadociâ expulit: alterum regem regum Plutarchus appellavit; qui tantâ potentiâ vigebat, ut ab Asiâ Parthos arcens Græcas in ipsam Mediam civitates traduceret, et Syriæ et Palæstinæ imperaret.

et Tigrane; quorum alter relictus, alter lacessitus, occasionem sibi ad occupandam Asiam oblatam esse arbitratur. Equitibus Romanis, honestissimis viris, afferuntur ex Asiâ quotidie literæ, [d] quorum magnæ res aguntur, in vestris vectigalibus exercendis occupatæ, qui ad me, pro necessitudine quæ mihi est cum illo ordine, causam reipublicæ, periculaque rerum suarum, detulerunt: Bithyniæ, quæ nunc vestra provincia est, vicos exustos esse complures: regnum Ariobarzanis, quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate: Lucullum, magnis rebus gestis, ab eo bello discedere: huic qui [e] succurrerit, non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum: unum ab omnibus sociis et civibus ad id bellum imperatorem deposci, atque expeti; eumdem hunc unum ab hostibus metui, [f] prætereà neminem.

[d] *quorum de magnis opibus agitur, quæ collocatæ fuerunt in colligendis vestris tributis.* [e] *successerit.* [f] *præter hunc.*

4. *Alter relictus.*] Mithridates, ingenti clade acceptâ, cùm nihil propius esset, quàm ut caperetur à Lucullo, desertus est; causa fuit militum avaritia, qui fugientem insequi noluerunt, sed avidè se projecerunt in thesauros, quos de industriâ effundi per vias jusserat, ut, dum prædæ vacarent, ad Tigranem socerum suum confugiendi sibi tempus esset.

Ib. *Alter lacessitus.*] Tigranem Lucullus provocavit, cùm tradere Mithridatem recusâsset; et ita provocavit, ut, Tigranocertâ urbe ejus regiâ occupatâ, ingentes ejus copias parvâ manu bis profligaverit; quarè rerum suarum desperatione coactus, relicto Mithridate, fugere in extremam Armeniam compulsus est.

5. *Occupandam Asiam.*] Provinciam illam, ab annis 137, Cornelius Scipio Romano imperio adjunxerat, Antiocho rege debellato.

Ib. *Equitibus Romanis.* Publicanos intelligit, qui ex genere equestri erant, ut ex testimonio Ciceronis patet in oratione pro Postumo. *Curius princeps equestris ordinis, fortissimus et maximus publicanus.* Conducebant autem illi quæstûs sui causâ publica vectigalia populi Romani à censoribus in foro, certâ se obligantes pecuniâ, quam quæstoribus urbanis repræsentabant. Societatem illi conficiebant, cui qui præerat, Magister societatis dicebatur; penès quem erat, quasi sociorum reliquorum senatum cogere, ad eos referre de societatis negotiis, curamque omnem tabularum et rationum suscipere, quæ undique ab aliis, qui publicanorum societati operam dabant, Romam mitterentur. Hic porrò quemdam habuit pro magistro in provinciâ, quasi sui muneris vicarium, et societatis præfectum, ad quem alii literas darent.

8. *Cum illo ordine.*] Ex genere equestri Cicero fuit, quem ille consul, ut Plinius lib. 33. scribit, senatui conciliando, et ex eo ordine ortum se prædicando, maximè stabilivit.

9. *Bithyniæ.*] Bithynia Asiæ minoris est regio ad Pontum sita, Thraciæ adversa, et Troadi finitima.

Ib. *Quæ nunc vestra.*] Illius Bithyniæ rex fuit Nicomedes, à quâ cùm pulsus fuisset à Mithridate, in idem suum regnum à Syllâ restitutus est. Sed demùm ille paulò pòst moriens populum Romanum sui regni hæredem reliquit, quod à republicâ in provinciæ formam redactum est.

10. *Provincia est.*] Provincia sumitur quandoque pro regione, quam aut armis devictam, aut quocumque modo in potestatem adductam, ipse populi Romani imperator administravit.

Ib. *Regnum Ariobarzanis.*] Cappadociæ rex ille fuit, pop. Rom. amicus, qui ter à Mithridate regno cedere coactus, à Lucullo bis et tertiùm, devictis Mithridate et Tigrane, in idem suum à Pompeio restitutus est.

PROPOSITIO ET DISTRIBUTIO.

III. [a] Causa quæ sit, videtis; nunc, quid agendum sit, considerate. Primùm mihi videtur de genere belli, deinde de magnitudine, tum de imperatore deligendo, esse dicendum. Genus est enim ejusmodi, quod maximè vestros animos excitare atque inflammare debet; in quo agitur populi Romani gloria, quæ vobis à majoribus cùm magna in rebus omnibus, tum summa in re militari, tradita est: [b] agitur salus sociorum atque amicorum, pro quâ multa majores vestri magna et gravia bella gesserunt: aguntur certissima populi Romani vectigalia et maxima; quibus amissis, et pacis ornamenta et subsidia belli [c] requiretis: aguntur bona multorum civium, quibus est, et à vobis et ab [d] imperatoribus reipublicæ, consulendum.

[a] *quæstio ea de quâ debetis ferre suffragium.* [b] *agitur de salute.* [c] *desiderabitis.* [d] *moderatoribus.*

6. *In re militari.*] Ita Romanum imperium à Romulo ad Augustum usque Cæsarem gloriâ militari floruit, ut de eo ita loquatur Florus in Prologo Hist. *Ita latè per orbem terrarum arma circumtulit, ut qui res ejus legunt, non unius populi, sed generis humani facta discant:* et lib. 4, cap. 10. vel Parthorum testimonio victores gentium eos fama loquitur.

9. *Certissima vectigalia.*] Duo erant genera tributorum, unum certum, seu ordinarium et stipendiarium, quod in caput, atque in solum impositum, quotannis exigebatur; qui porrò hoc pendebant, tributarii seu stipendiarii nominati sunt. Aliud incertum sive extraordinarium, quod aut ex lege, aut senatûs-consulto, pro usu provinciæ vel imperii, aliquando imperabatur, nec locari usquam, nisi Romæ per censores, licebat.

10. *Pacis ornamenta.*] Contra Rullum in senatu, vectigalia subsidia belli et ornamenta pacis appellat.

11. *Imperatoribus reipublicæ.*] Non tam de iis qui ducebant exercitus Romanos hic loquitur, quàm de iis, penès quos est Reipub. administratio, quos etiam lib. 2. de Nat. Deor. *Rectores et moderatores, et tamquam architectos tanti operis, tantique muneris,* vocat.

CONFIRMATIONIS

Primum Argumentum.

Bellum Asiaticum genere suo grave et necessarium est.

PARS PRIMA ARGUMENTI PRIMI.

Quia agitur gloria populi Rom.

IV. Et quoniam semper appetentes gloriæ præter cæteras gentes,

1. *Appetentes gloriæ.*] Gloria militaris tantâ fuit apud Romanos in commendatione, ut ab urbe ferè conditâ ad usque incensam à Gallis, id est, per annos circiter trecentos quinquaginta, nullo sumptu publico, sed solâ gloriæ cupiditate, stipendia fecerint.

atque avidi laudis fuistis, delenda est vobis illa [a] macula, Mithridatico bello superiore [b] suscepta, quæ penitus jam [c] insedit atque inveteravit in populi Romani nomine: quòd is, qui uno die, totâ Asiâ, tot in civitatibus, uno nuntio atque unâ literarum significatione, cives Roman. necandos trucidandosque denotavit, non modò adhuc pœnam nullam suo dignam scelere [d] suscepit, sed ab illo tempore annum jam tertium et vicesimum regnat; et ita regnat, ut se non Ponto, neque Cappadociæ latebris occultare velit; sed emergere è patrio regno, atque in vestris vectigalibus, hoc est, in Asiæ luce, versari. Etenim adhuc ita vestri cum illo rege contenderunt imperatores, ut ab illo [e] insignia victoriæ, non victoriam, reportârint. Triumphavit L. Sylla, triumphavit L. Muræna de Mithridate, duo fortissimi viri, et summi imperatores: sed ita triumphârunt, ut ille pulsus superatusque regnaret. Verumtamen illis imperatoribus laus est tribuenda, quod [f] egerunt: venia danda, quod reliquerunt: propterea quòd ab eo bello Syllam in Italiam Respub. Murænam Sylla, revocavit. Mithridates autem omne reliquum tempus non ad oblivionem veteris belli, sed ad comparationem novi contulit: qui, posteaquàm maximas ædificâsset [g] ornâssetque classes, exercitusque permagnos, quibuscumque ex gentibus potuisset, [h] comparâsset, et se Bosporanis, [i] finitimis suis, bellum inferre simu-

[a] *ignominiæ labes.* [b] *contracta.* [c] *adhæresscit.* [d] *dedit.* [e] *decora.* [f] *de eo quod egerunt.* [g] *instruxisset.* [h] *collegisset.* [i] *vicinis suis.*

3. *Bello superiore.*] Illud bellum superius instauratum est à Quinto Pompeio et Lucio Syllâ Coss. nam initio illius belli Q. Oppius, sive proconcul, sive proprætor fuerit, in manus Mithridatis venit, à quo in vincula conjectus est. Ejusdem jussu Manius Attilius, asino insidens, Pergamum deductus est, ubi in os aurum liquefactum infundi per summam crudelitatem jussit.

4. *Uno die,* &c.] Mithridates ad omnes urbium Asiæ præfectos literas dedit, quibus imperabat, ut trigesimo ab acceptis literis die, omnes tum Romani tum Itali cum liberis et uxoribus trucidarentur, atque insepulti feris relinquerentur. Tanta fuit strages edita, ut uno die centum quinquaginta millia interfecta sint. De iis vide Appianum in libro qui Mithridaticus inscribitur, et Plutarchum in vitâ Syllæ.

8. *Annum jam.*] Totum bellum Mithridaticum per annos 40 gestum est, ut ex Floro lib. 3. patet.

12. *Insignia victoriæ.*] Per insignia victoriæ triumphum intelligit, quem magnificentissimum duxit Lucullus: qualis anteà nullus Romæ visus erat.

18. *Syllam in Italiam.*] Cùm iterùm Romæ seditiones à Cinnâ, Carbone, Sertorio, et Mario excitarentur, multique è primoribus reipublicæ trucidarentur, Sylla, factâ pace cum Mithridate, Romam ad motus illos comprimendos revertitur, jussu senatûs, relicto Murænâ, ut reliqua Asiæ negotia componeret. Sed pacis conditiones vix ille tenuit; nam ductus triumphi cupiditate, statim leves contra Mithridaticos, deinde graviores expeditiones suscepit. Sylla verò, arbitratus indignum esse Romanâ fide non stare pacis conditionibus, Murænam ab Asiâ revocavit.

22. *Quibuscumque ex gentibus.*] Tam ingentem exercitum ex omnibus nationibus Mithridates comparavit, ut Romani peti se arbitrarentur; persuaserat sibi videlicet rex ille, à se Romanos frangi posse, si contra eos varios ex variis partibus hostes suscitaret.

23. *Bosporanis.*] Bosporani populi sunt

lässet; usque in Hispaniam legatos Ecbatanis misit ad eos duces, quibuscum tum bellum gerebamus; ut, cum duobus in locis disjunctissimis, maximèque diversis, uno consilio, à binis hostium copiis bellum terrâ marique gereretur, vos, ancipiti contentione distracti, de [k] imperio dimicaretis. Sed tamen alterius partis periculum, Sertorianæ atque Hispaniensis, quæ multò plus firmamenti ac roboris habebat, Cn. Pompeii divino consilio ac singulari virtute depulsum est; in alterâ parte ita res à L. Lucullo summo viro est administrata, ut initia illa gestarum rerum magna atque præclara, non felicitati ejus, sed virtuti; hæc autem extrema, quæ nuper acciderunt, non culpæ, sed fortunæ, tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco; et ita dicam, Quirites, ut neque vera laus ei detracta oratione nostrâ, neque falsa afficta esse videatur. Sed, pro vestri imperii dignitate atque gloriâ, quoniam [l] is est exorsus orationis meæ, videte, quem vobis animum suscipiendum putetis. Majores vestri sæpè, mercatoribus ac naviculatoribus injuriosiùs tractatis, bella gesserunt: vos, tot civium Rom. millibus uno nuntiò atque uno tempore necatis, quo tandem animo esse debetis? Legati quòd erant appellati superbiùs, Corinthum patres vestri, totius Græciæ lumen, exstinctum esse voluerunt:

[k] *veniretis in discrimen amittendi imperii.* [l] *feci inde initium orationis meæ.*

qui Bosporum Thracium incolunt, cui ab occasu Pontus finitimus est. His autem, cùm Sylla in Italiam reversus esset, bellum intulit Mithridates, quibus devictis Macharum filium suum regem dedit.

24. *Legatos.*] L. Magium et L. Fannium indicat, qui à Mario ad Mithridatem confugerant, ut in tertiâ Verrinâ aït Cicero.

Ib. *Ecbatanis.*] Ecbatana caput erat Mediæ, quæ urbs, ex Plinio, lib. 6. à Seleuco condita est.

Ib. *Ad eos duces.*] Sertorium designat, et alios duces, quos senatum ipse Sertorius appellabat.

25. *In locis disjunctissimis.*] In Asiâ cum Mithridate, in Hispaniâ cum Sertorio, bellum gerebat.

26. *Uno consilio.*] Consilio Mithridatis et Sertorii, qui inter se fœdus inierant, adeò ut facilè sibi persuaderent, quòd conjuratos simul et irruentes respublica non sustineret.

28. *Dimicaretis.*] Romani in discrimen totius imperii veniebant, deliberando vel de ducibus, quos adversùs tantos hostes mittendos judicarent, vel ancipites hærendo, an Mithridates vel Sertorius imperaret.

29. *Sertorianæ atque.*] Sertorius Marianas partes secutus, cum Cinnâ, Syllâ redeunte, fugerat in Hispaniam, ubi cùm Hispanos sibi devinxisset, multas clades exercitibus Romanis intulit; sed à Syllâ proscriptus, à M. Antonio et M. Perpennâ, aliisque conjuratis proditus, in convivio interfectus est anno urbis 681. Ita Florus, Plutarchus, et Appianus.

32. *Initia.*] Lucullus consul cum Mithridate congressus supra sexaginta hostium millia interfecit, ac regem usque in Armeniam fugavit.

33. *Extrema.*] Cùm Lucullus reliquit Mithridatem, nec fugientem eum insecutus est, detrectantibus ducis imperium militibus; quod non culpâ suâ, sed fortunæ casu accidit, quæ vel præstantissimis ducibus non semper favit.

39. *Naviculatoribus.*] Naviculatores sunt qui per mare merces transvehunt.

42. *Appellati superbiùs.*] Corinthus, urbs Achaïæ, ad Isthmum sita est, Peloponnesum inter et Græciam, illis temporibus ditissima et potentissima, quæ à Leptine alter Græciæ oculus, et Athenæ alteræ appellata est; hæc anno ab urbe conditâ 607. post bellum Punicum tertium, et ante bellum Numantinum, à Romanis,

vos eum regem inultum esse patiemini, qui legatum populi Rom. consularem vinculis ac verberibus atque omni supplicio excruciatum necavit? Illi libertatem civium Rom. imminutam non tulerunt: vos vitam ereptam negligetis? Jus legationis verbo violatum illi persecuti sunt: vos legatum populi Rom. omni supplicio interfectum, inultum relinquetis? Videte, ne, ut illis pulcherrimum fuit tantam vobis imperii gloriam relinquere, sic vobis turpissimum sit, illud quod accepistis, tueri et conservare non posse.

duce Mummio, eversa est. Causa fuit, Strabone teste, lib. 3. quòd Corinthii sordes è tectis in legatos pop. Rom. conjecerint: Livio et Ascenio, quòd pulsaverint eos et violaverint: Cicerone, quòd eos superbiùs appellaverint. Id dicit fortassè, ut factum imminuat, et invidiam augeat in Mithridatem, qui tam crudeliter in virum consularem desævìit. Tam sancta autem habebantur legatorum corpora, ut sagmina, seu verbenas, quod herbæ sacræ genus est, gestarent, ne quis ea violare auderet.

44. *Legatum populi Rom.*] Legatus ille Manius Attilius fuit, qui et illius legationis et belli hujus auctor fuerat. De ejus supplicio jam superiùs not. ad IV. 3. Livius scribit Aquilium fuisse. Certè cùm Cicero consularem eum appellet, crediderim eum esse M. Aquilium, qui C. Marii collega in sexto illius consulatu fuit, à quo servile bellum in Italiâ confectum est.

49. *Videte.*] Complexio, seu conclusio argumentationis: igitur bellum suscipiendum est in Asiâ.

PRIMI ARGUMENTI SECUNDA PARS.

Quia agitur salus sociorum.

V. Quid, quòd salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur? Regno expulsus est Ariobarzanes rex, socius populi Romani atque amicus: imminent duo reges toti Asiæ, non solùm vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis atque amicis: civitates autem omnes, cuncta Asia atque Græcia, vestrum auxilium exspectare propter periculi magnitudinem coguntur: imperatorem à vobis certum deposcere, cùm præsertim vos alium miseritis, neque audent, neque se id facere summo sine periculo posse arbitrantur: vident et sentiunt hoc idem, quod et vos, unum virum esse, in quo summa sint omnia, et eum propè [a] esse, (quò [b] etiam carent ægriùs)

[a] *non abesse longè.* [b] *quò magis eum desiderant.*

2. *Ariobarzanes.*] De quo jam in narratione.

Ib. *Socius.*] Tanto in honore habebatur inita à pop. Rom. cum exteris regibus et populis societas, ut benè meritis tantùm de Repub. concederetur: in signum autem societatis aurea corona cum aureâ paterâ, sellâ curuli, quam proximam imperatori Romano habere poterant, et scipione eburneo, toga picta, et palmata, cum equitum turmâ custodiæ causâ, mittebantur.

3. *Duo reges.*] Mithridates et Tigranes.

6. *Imperatorem certum.*] Pompeium intelligit.

7. *Alium.*] Acilium Glabrionem.

Ib. *Neque audent.*] Veriti ne quid populum Rom. offendant.

9. *Unum virum.*] Indicat quòd ab omnibus Pompeius imperator expetatur.

cujus adventu ipso atque nomine, tametsi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse intelligunt ac retardatos. Hi vos, quoniam liberè loqui non licet, tacitè rogant, ut se quoque, sicut cæterarum provinciarum socios, dignos existimetis, quorum salutem tali viro commendetis: atque hoc etiam magis quàm cæteros, quòd ejusmodi in provinciam homines cum [c] imperio misimus, ut, etiam si ab hoste defendant, tamen ipsorum adventus in urbes sociorum non multùm ab hostili expugnatione differant. Hunc audiebant anteà, nunc præsentem vident, tantâ temperantiâ, tantâ mansuetudine, tantâ humanitate [d], ut ii beatissimi esse videantur, apud quos ille diutissimè commoratur. Quarè si propter socios, nullâ ipsi injuriâ lacessiti, majores vestri cum Antiocho, cum Philippo, cum Ætolis, cum Pœnis bella gesserunt; quanto vos studio convenit, injuriis provocatos, sociorum salutem unà cum imperii vestri dignitate defendere, præsertim cùm de vestris maximis vectigalibus agatur?

[c] *cum summâ auctoritate.* [d] supple *præditum.*

11. *Ad maritimum bellum.*] Ingens piratarum multitudo effusa per mare commercium omne prohibebat: lege Gabiniâ missus est contra eos Pompeius, quos omnes trigesimo post bellum susceptum die toto mari persecutus, nè unâ quidem ex suis navibus amissâ, expulit. De hoc bello Plutarchus in vitâ Pompeii.

12. *Repressos.*] Hostes in Asiâ metu Pompeii repressi sunt.

13. *Liberè loqui non licet.*] Propter metum proconsulis Acilii.

18. *Hostili expugnatione differant.*] Avaritiam carpit aliorum qui missi sunt, quia non tam provinciam illam defenderunt, quàm exspoliârunt.

23. *Cum Antiocho.*] Cùm Antiochus rex Syriæ fecisset societatem cum Ætolis, quibuscum fœderatas Græciæ civitates bello persequebatur, et maximè Lysimachiam urbem, quam repetebat; populus Rom. contra eos Glabrionem misit.

Ib. *Cum Philippo.*] Philippus ille Macedoniæ rex fuit, non quidem Alexandri pater; sed alter, qui multò pòst regnavit. Causa belli fuit, quòd Athenienses socios obsideret.

Ib. *Cum Pœnis.*] Cùm Pœni Messanam, civitatem fœderatam, factâ cum Hierone Syracusarum tyranno societate, oppugnarent, eis, Appio Claudio duce, bellum à Romanis illatum est; unde primum bellum Punicum ortum duxit. Observabis autem quod hic ordo temporum à Cicerone non servetur. 1. enim bellum gestum fuit cum Pœnis, 2. cum Philippo, 3. cum Antiocho.

24. *Quanto vos.*] Complexio hujus secundæ partis, cum transitione ad tertiam.

TERTIA PARS ARGUMENTI PRIMI.

Quia aguntur vectigalia maxima.

VI. Nam cæterarum provinciarum vectigalia, Quirites, [a] tanta sunt, ut iis, ad ipsas provincias tutandas, vix contenti esse pos-

[a] *tam exigua sunt.*

simus: Asia verò tam opima est et fertilis, ut et ubertate agrorum, et varietate fructuum, et magnitudine pastionis, et multitudine earum rerum quæ exportantur, facilè omnibus terris antecellat. Itaque hæc vobis provincia, Quirites, si ad belli utilitatem et pacis dignitatem retinere vultis, non modò à calamitate, sed etiam à metu calamitatis est defendenda. Nam cæteris in rebus cùm venit calamitas, tum detrimentum accipitur: at in vectigalibus non solùm adventus mali, sed etiam metus ipse affert calamitatem. Nam cùm hostium copiæ non longè absunt, etiamsi irruptio facta nulla sit, tamen pecora relinquuntur, agricultura deseritur, mercatorum navigatio conquiescit. Ità neque ex portu, neque ex decumis, neque ex scripturâ vectigal conservari potest; quarè sæpè totius anni fructus uno rumore periculi, atque uno belli terrore amittitur. Quo tandem animo esse existimatis, aut eos qui vectigalia vobis [b] pensitant, aut eos qui exercent atque exigunt, cùm duo reges cum maximis copiis propè adsint? cùm una excursio equitatûs perbrevi tempore totius anni vectigal auferre possit? cùm publicani familias maximas, quas in salinis habent, quas in agris, quas in portubus atque custodiis, magno periculo se habere arbitrentur? Putatis-ne vos illis rebus [c] frui posse, nisi eos, qui vobis fructui sunt, conservaveritis, non solùm (ut antè dixi) calamitate, sed etiam calamitatis formidine liberatos?

[b] *qui solvunt.* [c] *fructum capere.*

3. *Ubertate agrorum.*] Tria sunt vectigalium genera, ex quibus magnas opes colligebant Romani:

Primum *decumæ*, sive *decimæ;* exigebantur autem illæ ab civibus Romanis, vel Latini nominis sociis, qui in Italiâ, aut extra Italiam, publicum agrum arabant, ut frumenti decumas solverent: illæ verò potissimùm colligebantur ex frumento, vino, oleo, et frugibus minutis.

Secundum *scriptura*, et erat illud vectigal quod pendebatur ab iis qui silvis et pascuis publicis fruebantur: inde autem scriptura vectigal illud dictum est, quòd de certo ære publicanus conveniret cum pastore, illudque describeret.

Tertium vectigal, *portoria.* Pecuniæ erant, quæ portitoribus pendebantur, id est, iis qui mercedes ex mercibus in portum devehendis exigebant.

14. *Ex scripturâ.*] Qui pascua publica locabant, pecuarii, eorumque rationes scripturæ dicebantur, unde scripturarius ager.

20. *In salinis habent.*] Multi dubitant de hâc voce *salinis;* nam certum est quòd ab Anco Martio, ut Plinius refert lib. 31. cap. 7. salinæ Romæ institutæ fuerint. Sed illud vectigal, ejectis regibus, senatûs-consulto sublatum est, quod tandem Romæ iterùm censor Marcus Livius retulit, qui ob id Salinator dictus est. Certè nusquam legitur in Asiâ aut ullâ aliâ provinciâ impositum esse; adde quòd Cicero de tribus tantùm tributorum generibus loquitur, de salinis nusquam; itaque mallem, sicut in multis codicibus, legi *salictis;* cùm salicta ad pascua possent pertinere, quæ plerumque salicibus consita sunt. [*Salinis* exhibent omnes libri MSS. tuetur etiam eamdem lectionem *Cujacius* ad l. 17. D. de Verb. Signif. et meritò retinet *Grævius.*]

23. *Conservaveritis.*] Argumentationis brevis conclusio, cum adhortatione ad eos conservandos.

QUARTA PARS ARGUMENTI PRIMI.

Quia aguntur fortunæ multorum civium.

VII. Ac ne illud quidem vobis negligendum est, quod mihi ego extremum proposueram, cùm essem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona civium Romanorum pertinet: quorum vobis, pro vestrâ sapientiâ, Quirites, habenda est ratio diligenter. Nam et publicani, homines et honestissimi et ornatissimi, suas [a] rationes et copias in illam provinciam contulerunt: quorum ipsorum per se res et fortunæ curæ vobis esse debent: etenim si vectigalia nervos esse reipublicæ semper [b] duximus; eum certè ordinem, qui [c] exercet illa, firmamentum cæterorum ordinum rectè esse dicemus. Deinde cæteris ex ordinibus homines [d] gnavi et industrii partim ipsi in Asiâ negotiantur, quibus vos absentibus consulere debetis; partim suas, et suorum, in eâ provinciâ pecunias magnas collocatas habent. Erit igitur humanitatis vestræ magnum eorum civium [e] numerum calamitate [f] prohibere; sapientiæ, videre multorum civium calamitatem à [g] republicâ sejunctam esse non posse. Etenim illud primùm parvi refert, vos publicanis amissa vectigalia posteà victoriâ recuperare; neque enim iisdem redimendi facultas erit propter calamitatem, neque aliis voluntas propter timorem. Deinde quod nos eadem Asia, atque idem iste Mithridates initio belli Asiatici docuit, id certè calamitate docti memoriâ retinere debemus. Nam tum, cùm in Asiâ res magnas permulti amiserunt, scimus Romæ, solutione impeditâ, fidem [h] concidisse. Non enim possunt unâ in civitate multi [i] rem atque fortunas amittere, ut [k] non plures secum in eamdem calami-

[a] *qui detulerunt fortunas et pecunias.* [b] *existimavimus.* [c] *colligit.* [d] *diligentes et laboriosi.* [e] *multitudinem.* [f] *liberare.* [g] *à calamitate reipub.* [h] *periisse.* [i] *divitias.* [k] *quin.*

5. *Suas rationes.*] Id est, tanti vectigalia conducunt, ut omnes eorum fortunæ in vectigalibus collocatæ sint: non enim intelligit literas et tabulas rationum, cùm omnes essent Romæ, quò ad magistrum societatis mittebantur.

13. *Collocatas habent.*] Cives quamplurimi suas fortunas collocatas habebant in ratione negotiatorum, quibus malè cederet, si res suæ à negotiatoribus amitterentur. Scribit Plutarchus, in Lucullo, infinitam in Asiâ publicanorum ac negotiatorum multitudinem fuisse, qui miserè provinciam illam vexârunt, eosque, excepto senatorio, ex omni ordinum genere, sed potissimùm equestri fuisse; ex eo enim decumani, aratores, publicani, pascuarii, aliique quamplurimi exstitêre.

14. *Civium.*] Qui etiam Romæ degebant, suas rationes cum iisdem negotiatoribus communicatas habebant.

17. *Redimendi facultas.*] Publicani dicuntur redimere vectigalia, cùm ex pacto certæ pecuniæ ea à censoribus conducunt, quæ posteà suo vel bono vel incommodo sunt exacturi; *redimere* enim et *conducere* idem sunt.

20. *Initio belli.*] Tempus illud intelligit, quo Mithridates per summam crudelitatem annis antè viginti tribus tot civium Romanorum millia trucidavit. Vide parag. 4. l. 4.

22. *Solutione impeditâ.*] Cùm illi publicani, qui occisi sunt in Asiâ, solvere non potuissent suis creditoribus, etiam vicissim accidit ut illi Romæ, quibus pecuniam

tatem trahant. A quo periculo prohibete rempublicam; et mihi credite, id quod ipsi videtis, hæc fides, atque hæc ratio pecuniarum, quæ Romæ, quæ in foro versatur, implicita est [l] cum illis pecuniis Asiaticis, et cohæret; ruere illa non possunt, ut [m] hæc non eodem labefactata motu concidant. Quarè videte, num dubitandum vobis sit omni studio ad id bellum [n] incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunæ plurimorum civium cum republicâ defenduntur.

[l] *pecuniæ Asiaticæ.* [m] *quin.* [n] *applicare totos animos vestros.*

debebant, facere satis non potuerint: et ita fides periit, quæ nihil est aliud quàm dictorum conventorumque constantia et veritas, quam Cicero lib. 2. de Offic. ait maximè in solutione rerum creditarum consistere.

27. *In foro versatur.*] Qui argentariam exercebant, suas circa forum tabernas habebant.

29. *Quarè videte.*] Conclusio generalis primæ propositionis de genere belli per brevem argumentorum repetitionem.

SECUNDUM ARGUMENTUM.

Bellum Asiaticum esse magnitudine periculosum.

VIII. Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. Potest enim hoc dici, belli genus esse ita necessarium, ut sit gerendum; non esse ita magnum, ut sit pertimescendum; in quo maximè laborandum est, ne fortè à vobis quæ diligentissimè providenda sunt, contemnenda esse videantur. Atque, ut omnes intelligant, me L. Lucullo tantum [a] impertiri laudis, quantum forti viro, sapientissimo homini, et magno imperatori debeatur; dico ejus adventu maximas Mithridatis copias omnibus rebus ornatas atque instructas fuisse, urbemque Asiæ clarissimam, nobisque amicissimam, Cyzicenorum, obsessam esse ab ipso rege maximâ multitudine, et oppugnatam vehementissimè: quam L. Lucullus [b] virtute, [c] assiduitate, consilio, summis obsidionis periculis liberavit: ab eodem imperatore classem magnam et ornatam,

[a] *tribuere.* [b] *magnitudine animi.* [c] *perseverantiâ.*

8. *Maximas Mithridatis copias.*] Habuit ille rex in armis peditum centum viginti millia, equitum decem et sex millia. Ita Plutarchus.

10. *Cyzicenorum.*] Cyzicum, urbs Asiæ nobilissima, terrâ marique obsessa fuit à Mithridate cùm variis machinamentis, tum ligneâ turri centum cubitorum altitudinis: sed omni commeatu à Lucullo interclusus, recedere ab obsidione coactus est.

13. *Classem magnam.*] Classem habuit quinquaginta navium, ut volunt alii, alii quadraginta, quam ad Lemnum Lucullus superavit; ei præfuisse Varum Sertorii legatum Appianus, Plutarchus Marium scribit, cum Alexandro Paphlagonio, et Dionysio eunucho, quos ei comites Mithridates adjunxerat; neuter tamen illorum auctorum in Italiam missam esse ait.

quæ ducibus Sertorianis ad Italiam [d] studio inflammato raperetur, superatam esse atque depressam: magnas hostium prætereà copias multis prœliis esse deletas, patefactumque nostris legionibus esse Pontum, qui antè populo Rom. ex omni aditu clausus esset: Sinopen atque Amisum, quibus in oppidis erant domicilia regis, omnibus rebus ornata atque referta, cæterasque urbes Ponti et Cappadociæ permultas uno aditu atque adventu esse captas: regem, spoliatum regno patrio atque avito, ad alios se reges, atque alias gentes supplicem contulisse: atque hæc omnia, salvis populi Romani sociis atque integris vectigalibus, esse gesta. Satis opinor hoc esse laudis, atque ita reputo, ut hoc vos intelligatis, à nullo istorum qui huic obtrectant legi atque causæ, L. Lucullum similiter ex hoc loco esse laudatum. Requiretur fortassè nunc, quemadmodum, cùm hæc ita sint, reliquum possit esse magnum bellum; cognoscite, Quirites: non enim sine causâ quæri videtur. Primùm ex suo regno sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quon-

[d] *odio maximo.*

16. *Multis prœliis esse deletas.*] In pugnâ ad Rhyndacum fluvium, multis hostium trucidatis, sex equitum, quindecim virorum millia cepit; in alterâ pugnâ ad Granicum flumen, captis plurimis, viginti hostium millia occidit. In tertiâ pugnâ navali multi barbari ceciderunt, et inter captivos Marius, qui missus fuerat à Sertorio, captus est, et posteà necatus.

Ib. *Patefactum Pontum.*] Cùm se in fugam rex dedisset, in Pontum ingressus est Lucullus, ubi, paucis exceptis, omnes urbes sibi subjecit.

17. *Sinopen.*] Sinope urbs est ad Pontum Euxinum sita, quæ Romanis primùm obstitit; sed cùm ad angustias redacta esset, cives, navibus majoribus incensis, in leviores conscenderunt, ut fugâ saluti consulerent; sed captam tandem Lucullus liberam civitatem fecit, quòd per somnum, dum illam obsideret, visus est ab Antigono vocari, qui comes olim Herculis contra Amazonas hanc sibi delegerat.

18. *Amisum.*] Amisum oppidum in confinio Paphlagoniæ et Cappadociæ, distans à Sinope 130 m. passuum. Primâ hâc devictâ, ad istam castra posuit; quâ, statim fugientibus civibus, potitus est; hanc tamen suis legibus Lucullus vivere permisit, quia olim colonia ab Atheniensibus condita fuerat.

19. *Cappadociæ.*] Cappadociam, pulso Nicomede, Mithridates occupavit.

21. *Regno patrio atque avito.*] Mithridates primus fuit ortus è regio Persarum sanguine, qui cum paucis equitibus fugiens Antigonum Syriæ regem, à quo morti fuerat destinatus, venit in Cappadociam, ubi locum sibi munivit; ad eum multis convenientibus, Cappadociam tandem et finitimas Ponto nationes occupavit, et amplissimum liberis suis imperium reliquit, quod ad hunc Mithridatem, qui ab primo sextus fuit, illi conservârunt.

Ib. *Ad alios reges.*] Ad Tigranem generum suum; et eo victo, ad regem Parthorum, ad quem legatos misit auxilia petiturus, profugit.

22. *Salvis pop. Rom.*] Multis regibus et populis pecuniam conferentibus Lucullo, nullâ ex ærario publico sumptâ, suâ, ut Plutarchus refert, bellum gerebat.

25. *Qui obtrectant.*] Perstringit Q. Hortensium et Q. Catulum, qui hanc legem dissuadebant, quam Manilius de mittendo Pompeio tulit.

29. *Medea illa.*] Medea Æetam patrem, Colchorum regem, ob proditionem, et raptum vellus aureum fugiens, ut ejus iram devitaret, Absyrti fratris, quem fugæ socium habebat, discerptum corpus et divulsa membra adventanti patri objecit, ejus persequendi celeritatem, filii luctu, ac lacerati corporis adspectu retardans. Vide Ovidii Eleg. 9. Trist. lib. 3.

dam profugisse dicitur: quam prædicant in fugâ fratris sui membra in iis locis, [e] quà se parens persequeretur, dissipavisse, ut eorum collectio dispersa, mœrorque patrius celeritatem persequendi retardaret; sic Mithridates fugiens maximam vim auri atque argenti, pulcherrimarumque rerum omnium quas à majoribus acceperat, et ipse bello superiore ex totâ Asiâ direptas in suum regnum congesserat, in Ponto omnem reliquit; hæc dum nostri colligunt omnia diligentiùs, rex ipse è manibus effugit; ita illum in persequendi studio mœror, hos lætitia retardavit. Hunc in illo timore et fugâ Tigranes rex Armenius excepit; diffidentemque rebus suis confirmavit, afflictum erexit, perditumque recreavit; cujus in regnum posteaquàm L. Lucullus cum exercitu venit, plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatæ sunt. Erat enim metus injectus iis nationibus, quas nunquam populus Romanus neque lacessendas bello, neque tentandas putavit. Erat etiam alia gravis atque vehemens opinio, quæ per animos gentium barbararum pervaserat, fani locupletissimi et religiosissimi diripiendi causâ in eas oras nostrum exercitum esse adductum. Ita nationes multæ atque magnæ novo quodam terrore ac metu concitabantur. Noster autem exercitus, etsi urbem ex Tigranis regno ceperat, et prœliis usus erat secundis, tamen nimiâ longinquitate locorum ac desiderio suorum commovebatur. Hîc jam plura non dicam. Fuit enim illud extremum, ut ex iis locis à militibus nostris reditus magis maturus quam processus longior quæreretur. Mithridates autem et suam manum jam confirmârat, et eorum, qui se ex ejus regno [f] collegerant, et magnis

[e] *per quæ loca.* [f] *congregaverant.*

33. *Sic Mithridates.*] Similitudo; nam sicut Medea patrem, sic Mithridates Lucullum retardavit, dum thesauros ejus exercitui diripiendos objecit post cladem ad Cyzicum, ubi tanta hominum pecorumque strages facta est, ut Granicus et Asopus amnes cruenti sanguine fluxerint.

46. *Fani locupletissimi.*] Fanum Cumanum significat, quod à Muræna spoliatum est, suadente quodam Archelao, qui à Mithridate defecerat, de quo Appianus in Mithrid. Quid sit fanum, dictum est in Div. par. 4. l. 6.

49. *Urbem.*] Tigranocertam intelligit, quam Tigranes condidit, et suo nomine appellavit. Ejus muros quinquaginta cubitis altos fecit, in quam totius sui regni ditissimi quique, ut regi gratificarentur, suos thesauros deportaverunt. In hâc, inquit Plutarchus, præter multas opes, talentorum octo millia Lucullus reperit; ad hanc urbem Mithridatis et Tigranis copias, in quibus erant ducenta quinquaginta peditum, et equitum quinquaginta millia, Lucullus parvo suorum numero superavit. Post hanc cladem, duo illi reges alium parârunt exercitum, in quo septuaginta peditum millia, et equitum triginta quinque numerabantur: hunc iterùm Lucullus profligavit. Quarè Tigranes in Armeniam interiorem, Mithridates in Pontum fugit.

50. *Longinquitate.*] Occultat hîc Luculli turpitudinem, qui hostem fugientem reliquit, et factum ejus excusat longinquitate locorum, aut potiùs seditione militum. Nam Valerianæ legiones detrectârunt imperia; quòd sua stipendia implevissent. Plutarchus ait Luculli superbiâ et avaritiâ offensos fuisse milites, qui ad defectionem à Pub. Clodio sollicitati sunt.

adventitiis multorum regum et nationum copiis juvabatur. Hoc jam ferè sic fieri solere accepimus, ut regum afflictæ fortunæ facilè multorum opes alliciant ad misericordiam, maximèque eorum, qui aut reges sunt, aut vivunt in regno; quòd regale iis nomen magnum et sanctum esse videatur. Itaque tantum victus efficere potuit, quantum incolumis nunquam est ausus optare. Nam cùm se in regnum recepisset suum, non fuit eo contentus, quod ei præter spem acciderat, ut eam, posteaquàm pulsus erat, terram unquam attingeret: sed in exercitum vestrum clarum atque victorem impetum fecit. Sinite hoc loco, Quirites, (sicut poëtæ solent, qui res Romanas scribunt) præterire me nostram calamitatem; quæ tanta fuit, ut eam ad aures L. Luculli non ex prœlio nuntius, sed ex sermone rumor afferret. Hîc in ipso illo malo, gravissimâque belli offensione, L. Lucullus, qui tamen aliquâ ex parte iis incommodis mederi fortassè potuisset, vestro jussu coactus, quòd imperii diuturnitati modum statuendum, veteri exemplo putavistis, partem militum, qui jam stipendiis confecti erant, dimisit, partem Glabrioni tradidit. Multa prætereo

56 *Adventitiis.*] Mithridates novum in Ponto exercitum collegit.

Ib. *Regum et nationum*] Medorum, Adiabenorum, Gordyenorum, Arabum, Albanorum, Iberorum auxilium sibi comparavit.

60. *Sanctum.*] Ulpianus sanctum illud esse dicit, quod non sacrum est nec profanum, sed sanctione quâdam confirmatum.

64. *In exercitum vestrum.*] Mithridates, cùm rediisset in Pontum, Fabium superavit, quem ibi Lucullus reliquerat. Deinde temeritate Triarii legati, supra septem Romanorum millia, centuriones centum, et tribuni militum viginti quatuor occisi sunt.

65. *Sinite.*] Occupatione utitur quâ simulat nolle se dicere quæ acciderunt, quò majora videantur, quàm ille efficere dicendo possit: nam ait calamitatem istam tantam esse, ut eam ad aures Luculli non ex prœlio nuntius, sed ex sermone rumor afferret.

Ib. *Sicut poëtæ.*] Poëtæ res, non quales gestæ sunt, exponunt; sed fingunt ad ingenii ostentationem.

67. *Ex prœlio nuntius.*] Elatè id dicit: nam ex prœlio Triarius evasit cum aliquot militibus: hanc tamen omnium cladem maximam in hoc bello Romani passi sunt.

70. *Vestro jussu.*] Populus jubebat, censebat senatus: nam non penes senatum, sed populum, summa erat auctoritas, unde hæc formula, *velitis, jubeatis, Quirites.* Populus igitur imperium dabat aut adimebat; jubebat et abrogabat leges: bella denuntiabat aut dissolvebat.

71. *Diuturnitati imperii.*] Lucullus consul, provinciam Asiam sortitus, bellum contra Mithridatem gerendum suscepit, quod omnino septem annos continuavit.

Ib. *Veteri exemplo.*] Post ejectos reges imperium consulum annuum erat; quo finito, semper novi consules creabantur; aliquando tamen ad tres annos vel plures etiam pro rerum occasione concedebatur. Unde Livius lib. 4. *Maximam libertatis pop. Rom. custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent, et temporis modus imponeretur, quibus juris imponi non posset.*

72. *Stipendiis.*] Confecisse stipendia veterani censebantur, cùm novem annos militaverant. Hoc autem tempus ponere in castris, ab anno decimo sexto ad quadragesimum quintum, si Respub. postulabat, tenebantur.

73. *Dimisit.*] Lucullus Valerianos dimisit, qui sequi eum noluerunt, qui Fimbriani tunc dicebantur, quòd Fimbriâ legato in ducem assumpto, Valerium consulem ob avaritiam invisum occiderunt.

Ib. *Glabrioni tradidit.*] Glabrio Bithyniæ in provinciam redactæ præerat, et, jubente populo, Lucullo successit.

consultò: sed ea vos conjecturâ perspicite, quantum illud bellum futurum putetis, quod conjungant reges potentissimi, renovent agitatæ nationes, suscipiant integræ gentes, novus imperator vester accipiat, vetere [g] expulso exercitu. Satis mihi multa verba fecisse videor, quarè hoc bellum esset genere ipso necessarium, magnitudine periculosum. Restat ut de imperatore ad illud bellum deligendo, ac tantis rebus præficiendo, dicendum esse videatur.

[g] *dimisso.*

73. *Multa prætereo.*] Conclusio partis est, per repetitionem eorum quæ bellum illud grave et periculosum reddunt: 1. quòd Mithridates et Tigranes bellum conjunctim gerunt: 2. quòd Ponti et Armeniæ nationes utrique regi parent: 3. quòd integræ gentes nondum à Romanis lacessitæ bellum suscipiunt, quibus juvari reges poterunt.

76. *Novus imperator.*] Auget denique periculum à novo imperatore, qui ad hoc bellum mittendus est; qui novum exercitum accepturus est; expulso vetere, qui exercitus et ad parendum longè promptissimus est, et ad pugnandum fortissimus.

79. *Restat.*] Transitio ad aliam Confirmationis partem, in quâ de imperatore dicendum est.

TERTIUM ARGUMENTUM.

Cn. Pompeius est bonus imperator, quia in eo sunt quatuor virtutes, quæ bonum imperatorem commendant: scientia rei militaris, virtus, auctoritas, felicitas.

PRIMA PARS.

IX. Utinam, Quirites, virorum fortium atque innocentium copiam tantam haberetis, ut hæc vobis deliberatio difficilis esset, quemnam potissimùm tantis rebus ac tanto bello præficiendum putaretis. Nunc verò cùm sit unus Cn. Pompeius, qui non modò eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superârit; quæ res est, quæ cujusquam animum in hâc causâ dubium [a] facere possit? Ego enim sic existimo, in summo imperatore quatuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem. Quis igitur hoc homine scientior unquam aut fuit, aut esse debuit? qui è [b] ludo atque pueritiæ disciplinâ, bello maximo, atque acerrimis hostibus, ad patris

[a] *reddere.* [b] *scholâ.*

10. *E ludo.*] Per ludum scholas intelligit, quas communi nomine *ludum* Romani dixêre, *et ludi magistros,* qui eas docebant. Statim à scholis causas egit in foro: de cujus eloquentiâ Cicero loquitur in lib. de claris Oratoribus.

11. *Ad patris exercitum.*] Magni Pompeii pater Cn. Pompeius Strabo exer-

exercitum, atque in militiæ disciplinam profectus est: qui [c] extremâ pueritiâ miles fuit summi imperatoris, ineunte adolescentiâ maximi ipse exercitûs imperator: qui sæpiùs cum hoste conflixit, quàm quisquam cum inimico concertavit: plura bella gessit quàm cæteri legerunt: plures [d] provincias confecit quàm alii concupiverunt: cujus adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis præceptis, sed suis imperiis; non [e] offensionibus belli, sed victoriis; non [f] stipendiis, sed triumphis est traducta. Quod denique genus belli esse potest, in quo illum non exercuit fortuna reipublicæ? Civile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense, mixtum ex civitatibus atque ex bellicosissimis nationibus servile,

[c] *extremâ parte pueritiæ.* [d] *subjugavit plures nationes.* [e] *jacturis.* [f] *non annis quos posuit in bello.*

citum contra Cinnam patriæ rebellantem duxit, quem filius in castra secutus est anno ætatis suæ decimo septimo. Hic autem cùm Cinnam ab urbis mœnibus expelleret, cum pluribus aliis fulmine periit.

13. *Extremâ pueritiâ.*] In tres partes ait A. Gellius lib. 10. sic à Servio Tullio Romanorum rege ætatem divisam esse, ut pueri essent usque ad annum decimum septimum, ad quadragesimum sextum juvenes, et ætate reliquâ senes; hâc primâ ætate Syllæ imperatoris miles fuit Pompeius.

14. *Maximi exercitûs.*] Cum Cinna consul occisus esset, qui bellum in Repub. concitârat, Carbo ejus collega contra Syllam profectus est, qui ex Asiâ victorem exercitum reduxerat. Pompeius, vix annos natus viginiti tres, privatus adhuc, tres legiones in agro Piceno conscripsit, totâ sibi additâ nobilitate; itaque florentissimum exercitum ad Syllam adduxit, in itinere multas Italiæ civitates confirmavit, multos ad suas, qui inimicorum Scipionis et Carbonis partes secuti fuerant, adduxit, et utrumque prœlio lacessivit. Cùm ad Syllam Pompeius pervenisset, equo desiliens eum Imperatorem salutavit, et à Syllâ vicissim Pompeius Imperator salutatus est, antequàm admissus esset in senatum: eum Sylla mox in Celtiberiam misit cum exercitu.

Ib. *Qui sæpiùs, &c.*] Hostes propriè tantùm dicebantur, quibus per Feciales à populo Romano bellum indicebatur: inimici verò quibuscum privatæ simultates habebantur; utitur autem his verbis eleganti hyperbole ad extollendas Pompeii laudes.

16. *Plures provincias confecit.*] Nationes plures et populos subjecit, qui in provincias pop. Rom. redacti sunt.

Ib. *Quàm alii.*] Sive imperatores, sive alii magistratus subjici Reip. concupiverunt.

18. *Suis imperiis.*] Pompeio nemo ferè sæpiùs imperator fuit; ideòque non tam præceptis et lectione bellorum scientiam militarem, quàm usu proprio et experientiâ assecutus est.

19. *Triumphis.*] Ter Pompeius triumphavit, nempè, ut ait Velleius Paterculus, de Africâ, Europâ, et Asiâ, propter victorias quas in illis tribus orbis partibus retulit; de quibus infrà.

21. *Civile.*] De civili bello loquitur quod in republicâ cum Cinnâ et Carbone gestum; de quo infrà.

Ib. *Africanum.*] Africanum bellum cum Cn. Domitio, quem proscripti plerique ex Italiâ secuti fuerant, et Hierbâ Numidiæ rege, qui et à Plutarcho Hiarba nominatur, gestum est: quos omnes adversùs Syllam molientes uno prœlio interemit. Hoc autem bellum intra dies quadraginta confecit, ac posteà Romam rediit, ubi Magnus à Syllâ salutatus est, ipsique contigit, quod nulli anteà, ut annos viginti quatuor natus, et tantùm eques Rom. victor triumpharet.

Ib. *Transalpinum.*] Quod gessit contra Gallos qui transeunti in Hispaniam exercitui Rom. iter prohibebant.

Ib. *Hispaniense.*] In quo Sertorium jam ab annis octo contra Rempub. bellum agentem superavit.

22. *Mixtum.*] Dum bellum in Asiâ gereretur, exortum est civile a gladiatoribus conflatum, qui Capuæ è ludo Lentuli 74 eruperant, et servis ex ergastulis tanto nu-

navale bellum; varia et diversa genera et bellorum et hostium, non solùm gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant in usu militari positam, quæ hujus viri scientiam [g] fugere possit.

[g] *quæ possit ignorari ab hoc viro.*

mero, ut sexaginta millia numerarentur. Ducem illi Spartacum habuerunt cum Chryso et Granico. Sedem belli fecerunt Vesuvium montem, Claudium Pulchrum legatum, et P. Vatinium prætorem prœlio vicerunt, sed demùm à M. Crasso superati sunt, cæsis hostium duodecim millibus et trecentis; tribus verò millibus, ut Florus ait, à Pompeio qui è pugnâ evaserant. Idem bellum mixtum appellatur, quòd è Gallis et Germanis bellicosissimis nationibus plurimi ad hunc fugitivorum exercitum confluxerant, quos ducem habuisse Granicum T. Livius lib. 97. commemorat.

23. *Navale.*] Navale bellum cum piratis gestum est, et post quatuor menses à Pompeio confectum.

Ib. *Varia genera.*] Alia terrestria, alia maritima confecit.

Ib. *Et hostium.*] Gessit bellum cum regibus, cum exsulibus, cum proscriptis, cum piratis et servis.

SECUNDA PARS.

In quâ probatur Pompeii virtus militaris.

X. Jam verò virtuti Cn. Pompeii quæ potest par oratio inveniri? quid est, quod quisquam aut illo dignum, aut vobis novum, aut cuiquam inauditum possit afferre? Non enim illæ sunt solæ virtutes imperatoriæ, quæ vulgò existimantur, labor in negotiis, fortitudo in periculis, [a] industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo: quæ tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidimus aut audivimus, non fuerunt. Testis est Italia, quam ille ipse victor L. Sylla hujus virtute et consilio confessus est liberatam: testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis, non terrore belli, sed celeritate consilii [b] explicavit: testis est Africa, quæ magnis oppressa hostium copiis, eorum ipsorum sanguine redundavit: testis est Gallia, per

[a] *perseverantia vel assiduitas.* [b] *liberavit.*

8. *Testis est Italia.*] Cùm Carbo et Perpenna multas clades accepissent à Syllâ, et pulsi ex Italiâ in Siciliam confugissent, senatûs-consulto Pompeius cum exercitu in eam missus est. Fugit statim Perpenna, Carbo venit in Pompeii potestatem, à quo mori jussus est. Inde omnes ab ipsis occupatas civitates amicè recepit, præter Messanam: de his vide T. Livium lib. 89. Plutarchum in Pomp. Florum, Appianum.

11. *Testis est Africa.*] De quâ jam superiùs paragr. ix. 21. ibi autem viginti hominum millia delevit, quorum tria tantùm millia Pompeium effugerunt, omnes reliqui cum Domitio interfecti sunt; de quo Plutarchus in Pomp.

12. *Testis est Gallia.*] De itinere suo in Galliam sic loquitur Pompeius, &c. in epistolâ suâ ad senatum apud Sallustium: *Equidem fateor, me ad hoc bellum majore studio quàm consilio profectum, quippe qui, nomine modò imperii à vobis accepto, diebus*

quam legionibus nostris in Hispaniam iter, Gallorum internecione, patefactum est: testis est Hispania, quæ sæpissimè plurimos hostes ab hoc superatos prostratosque conspexit: testis est iterùm et sæpiùs Italia, quæ cùm servili bello tetro periculosoque premeretur, ab hoc auxilium absente expetivit: quod bellum exspectatione Pompeii attenuatum atque imminutum est, adventu sublatum ac sepultum; testes verò jam omnes oræ, atque omnes exteræ gentes ac nationes: denique maria omnia, tum universa, tum in singulis oris omnes sinus atque portus. Quis enim toto mari locus per hos annos, aut tam firmum habuit præsidium, ut tutus esset? aut tam fuit abditus, ut lateret? quis navigavit, qui non se aut mortis aut servitutis periculo [c] committeret? cùm aut hieme, aut referto prædonum mari navigaretur. Hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam latè divisum atque dispersum, quis unquam arbitraretur aut ab omnibus imperatoribus uno anno, aut omnibus annis ab uno imperatore confici posse? Quam provinciam tenuistis à prædonibus liberam per hosce annos? quod vectigal vobis tutum fuit? quem socium defendistis? cui præsidio classibus vestris fuistis? quàm multas existimatis insulas esse desertas? quàm multas aut metu relictas, aut à prædonibus captas urbes esse sociorum? Sed quid ego longinqua commemoro? Fuit hoc quondam, fuit proprium populi Romani, longè à domo bellare, et [d] propugnaculis imperii sociorum fortunas, non sua tecta defendere. Sociis vestris ego mare clausum

[c] *exponeret*. [d] *viribus*.

XL. exercitum paravi: hostesque in cervicibus jam Italiæ agentes, ab Alpibus in Hispaniam submovi, per eas iter aliud atque Annibal nobis opportunius patefeci; recepi Galliam, Pyrenæum, Laletaniam, Indigetes; et primum impetum Sertorii victoris, novis quidem militibus, et multò paucioribus, sustinui; hiememque in castris inter sævissimos hostes, non per oppida, neque ex ambitione meâ egi. Appianus iter ab eo patefactum in Alpibus inter Padi et Rhodani fontes fuisse ait. Unde Lucanus lib. 8.

Adde truces Lepidi motus, Alpinaque bella,
Armaque Sertori revocato consule victa.

14. *Testis est Hispania.*] Plinius lib. 3. de Pompeio victore in Hispaniâ sic loquitur: *Statim ad solis occasum congressus, excitatis in Pyrenæo tropæis, oppida Dccclxxvi, ab Alpibus ad fines Hispaniæ Ulterioris in ditionem redacta victoriæ suæ adscribit.*

19. *Testes omnes oræ.*] Mithridates naves quasdam instituerat cum paucis hominibus in eis, ut Romanis navigantibus in Asiam iter clauderet; his ita se prædones et piratæ cum exsulibus et servis fugitivis adjunxerunt, ut mare non solùm et insulas et urbes omnes maritimas, sed etiam Italiam infestarent. Tanta autem facta est eorum multitudo, ut naves mille haberent. Cilices porrò dicti sunt, sive Cilices illi fuerint plerique, sive quòd se in Ciliciam reciperent. Contra eos missus Pompeius imperator lege Gabiniâ statim bellum illud confecit; de hoc bello scripsêre Appianus, Florus, &c.

25. *Hoc tantum bellum*, &c.] Bello hoc infestabatur totum mare Mediterraneum, quod *turpe* appellat, quia in dedecus populi Rom. susceptum est: *vetus*, quia annis viginti tribus duravit, ab Octavii scilicet et Cinnæ consulatu, ad Lepidi et Tullii consulatum.

28. *Omnibus annis.*] Florus tradit intra diem quadragesimum confectum fuisse à Pompeio.

33. *Captas urbes.*] Plutarchus numerat quadringentas.

per hosce annos dicam fuisse, cùm exercitus nostri Brundusio nunquam, nisi summâ hieme, [e] transmiserint? Quid, ad nos cùm ab exteris nationibus venirent, captos querar, cùm legati populi Romani redempti sint? mercatoribus tutum mare non fuisse dicam, cùm duodecim [f] secures in prædonum potestatem pervenerint? Quid aut Colophonem aut Samum, nobilissimas urbes, innumerabilesque alias, captas esse commemorem, cùm vestros portus, atque eos portus, [g] quibus vitam et spiritum ducitis, in prædonum fuisse potestate sciatis? An verò ignoratis, portum Caietæ celeberrimum, atque plenissimum navium, inspectante prætore, à prædonibus esse direptum? ex Miseno autem, ejus ipsius liberos, qui cum prædonibus anteà ibi bellum gesserat, à prædonibus esse sublatos? Nam quid ego Ostiense [h] incommodum, atque illam labem atque ignominiam reipublicæ querar, cùm propè inspectantibus vobis, classis ea, cui consul populi Romani præpositus esset, à prædonibus capta atque oppressa est? Pro dii immortales! tantam-ne unius hominis incredibilis ac divina virtus tam brevi tempore lucem afferre reipublicæ potuit, ut vos, qui modò ante [i] ostium Tiberinum classem hostium videbatis, ii nunc nullam intra Oceani ostium prædonum navem esse audiatis? Atque hæc quâ celeritate gesta sint quamquam videtis, tamen à me

[e] *transierint mare.* [f] *duo prætores cum insignibus suis.* [g] *eas res quibus vita et spiritus continetur.* [h] *direptionem.* [i] *ante portum Ostiæ, qui est in ostio Tibris.*

37. *Brundusio.*] Brundusium civitas Italiæ in Calabria, portu nobilis, unde in Græciam trajicitur, et unde solvit Pompeius contra piratas ducturus exercitum. Hanc oram circa Brundusium invaserant piratæ.

41. *Duodecim secures.*] Insignia dignitatis pro ipsis prætoribus ponit; illi fuerunt Sextilius et Bilinus, qui cum suis insignibus et lictoribus abducti sunt à piratis, ut ait Plutarchus; quilibet autem prætor sex lictores habebat extra urbem qui præirent, in urbe vero tantùm fasces præferebantur.

42. *Colophonem.*] Colophon urbs Ioniæ celeberrima suis equitibus.

Ib. *Aut Samum.*] Urbs ejusdem provinciæ.

44. *Spiritum.*] Nulla jam frumenta ex Asiâ, Africâ, Siciliâ, et Sardiniâ Romam afferebantur: sicut et alia id genus quæ ad vitam pertinent conservandam.

45. *Caietæ.*] Caieta portus est in Campaniâ, à nutrice Æneæ sic dictus, quia ibi sepulta est, de quâ Virg. 7. Æneid.

Tu quoque litoribus nostris, Æneïa nutrix,
Æternam moriens famam, Caieta, dedisti.

46. *Inspectante prætore.*] Quis fuerit ille prætor, non constat ex auctoribus, nisi fortassè sit M. Antonius, qui ante Pompeium ad hoc bellum missus, pessimè rem gessit, et ibidem periit. Certè Florus in Epit. scribit filiam ejus à prædonibus raptam fuisse.

47. *Miseno.*] Misenum Italiæ promontorium est, ab Ænese comite sic appellatum. Virg. 6. Æneid.

49. *Ostiense incommodum.*] Ostia urbs fuit condita ab Anco Martio rege in ostiis Tiberinis. Tanta fuit piratarum audacia, ut ad eam urbem appulerint, ibique Romanorum naves incenderint, omniaque diripuerint, immò quasi de reditu non cogitarent, ibi morabantur, et omnes quos non occiderant, prædamque universam, tamquam in suâ civitate, deposuerunt; de his vide Dionem, lib. 26.

51. *Consul pop. Rom.*] Nihil de illo consule reperitur, ne nomen quidem.

in dicendo prætereunda non sunt. Quis enim unquam, aut obeundi negotii, aut consequendi quæstûs studio, tam brevi tempore tot loca adire, tantos [k] cursus conficere potuit, quàm celeriter, Cn. Pompeio duce, belli [l] impetus navigavit? qui, nondum tempestivo ad navigandum mari, Siciliam adiit, Africam exploravit, inde Sardiniam cum classe venit: atque hæc tria frumentaria subsidia reipublicæ firmissimis præsidiis classibusque munivit. Inde se cùm in Italiam recepisset, duabus Hispaniis, et Galliâ Cisalpinâ præsidiis ac navibus confirmatâ, missis item in oram Illyrici maris et in Achaïam, omnemque Græciam navibus, Italiæ duo maria maximis classibus firmissimisque præsidiis adornavit: ipse autem, ut à Brundusio profectus est, undequinquagesimo die totam ad imperium populi Romani Ciliciam adjunxit: omnes qui ubique prædones fuerunt, partim capti interfectique sunt, partim unius hujus imperio ac potestati se dediderunt. Idem Cretensibus, cùm ad eum usque in Pamphyliam legatos [m] deprecatoresque misissent, spem deditionis non ademit, obsidesque [n] imperavit. Ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longè latèque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premeban-

[k] *navigationes.* [l] *classis Pompeii.* [m] *intercessores.* [n] *imperavit ut darent obsides.*

53. *Ante ostium.*] Oceani ostium appellat quà Oceanus in mare, quod alii Interius, alii Mediterraneum vocant, influit.

61. *Belli impetus.*] Pompeii classis, in quâ totius belli impetus consistebat.

62. *Siciliam adiit,* &c.] Siciliæ maximè prædones infesti erant, et frumenta Romam ex eâ afferre prohibebant; unde porrò illa provincia vulgò Reipub. horreum appellabatur, teste Livio.

65. *Inde se cùm in Italiam recepisset.*] Gabiniâ lege imperium exercitûs in piratas Pompeio datum est, quarè nihil habuit prius quàm ut statim eas suis legatis singulis maris partes assignaret, quas quique eorum defenderent.

Ib. *Duabus Hispaniis.*] Hispaniarum altera cis est, altera ultra Iberum flumen; mari autem Hispanico Tiberium Neronem et Manlium Torquatum præfecit.

Ib. *Galliâ Cisalpinâ.*] Gallia Cisalpina est pars Italiæ ab Alpibus ad Rubiconem fluvium, quæ ab iis Gallis dicta est, qui Alpes transgressi, dimidiam propè Italiam occupaverunt. Hæc à Romanis Cisalpina, altera, unde venerant, Transalpina dicta est. Mari Gallico M. Pomponium præfecit.

67. *Illyrici maris.*] Illyricum mare ab Illyrico denominatum est: pars est autem Europæ Pannoniam inter et mare Adriaticum. Huic præfecit, sicut et Tyrrheno, L. Gellium et Cn. Lentulum.

Ib *Omnemque Græciam.*] Græciæ diversis oris præfecit Cinnam, L. Gellium, et Pisonem.

Ib. *Italiæ duo maria.*] Adriaticum et Tyrrhenum.

69. *Ipse autem, ut à Brundusio.*] Cum sexaginta navibus profectus, piratas insecutus est, quos in Ciliciam redire compulit: suis autem omnibus legatis jusserat suâ in statione remanere, nec hostes insequi, sed mutuis auxiliis se juvare, ut eos intercluderent.

73. *Idem Cretensibus.*] Creta aliud fuit cum Ciliciâ piratarum receptaculum, quos ibi Metellus oppugnabat, quorum multos interemit.

Ib. *In Pamphyliam.*] Pamphylia regio minoris Asiæ fuit, Ciliciam inter et Lyciam.

Ib. *Legatos deprecatoresque.*] Territi Cretenses ne reliquos interficeret Metellus, miserunt legatos ad Pompeium, ut ei se potiùs quàm Metello dederent, rati videlicet quòd ab illo mitiùs secum ageretur; quarè Pompeius, ut hanc laudem Metello praeriperet, Octavium legatum

tur, Cn. Pompeius extremâ hieme [o] apparavit, ineunte vere suscepit, mediâ æstate confecit. Est hæc divina atque incredibilis virtus imperatoris. Quid cæteræ, quas paulò antè commemorare cœperam, quantæ atque quàm multæ sunt! non enim solùm bellandi virtus in summo atque perfecto imperatore quærenda est: sed multæ sunt partes eximiæ, hujus administræ comitesque virtutis. Ac primùm quantâ innocentiâ debent esse imperatores! quantâ deinde omnibus in rebus temperantiâ! quantâ fide! quantâ facilitate! quanto ingenio! quantâ humanitate! Quæ breviter, qualia sint in Cn. Pompeio, consideremus; summa enim omnia sunt, Quirites: sed ea magis ex aliorum [q] contentione, quàm ipsa per sese cognosci atque intelligi possunt. Quem enim possumus imperatorem aliquo [r] in numero putare, cujus in exercitu [s] veneant centuriatus atque venierint? quid hunc hominem magnum aut amplum de republicâ cogitare, qui pecuniam, ex ærario deprompta ad bellum [t] administrandum, aut propter cupiditatem provinciæ magistratibus diviserit, aut propter avaritiam Romæ in quæstu reliquerit? Vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agnoscere videamini, qui hæc fecerint. Ego

[o] *præparavit.* [p] *virtutes quæ sunt famulæ et comites hujus virtutis militaris.* [q] *comparatione.* [r] *numerare in aliquo ordine imperatorum.* [s] *vendantur.* [t] *gerendum.*

suum Metello misit, ut ab obsidione cessaret: ipseque legatus præsidium contra Metellum Cretensibus tulit, quos tamen ad deditionem compulit Metellus, sumpto de iis supplicio: quod etsi turpe fuit Pompeio, tamen ejus laudi Cicero vertit.

77. *Ineunte vere.*] Docent hoc bellum intra quatuor menses apparatum fuisse, susceptum, et confectum: Livius lib. 99. prædones intra quadragesimum diem toto mari pulsos fuisse: Plutarchus intra tres menses, Appianus intra septuaginta dies omnes piratarum naves, id est, trecentas et amplius, in Pompeii potestatem venisse: centum autem et viginti diebus cunctas illorum urbes, arces, perfugia, et castella, pop. Rom. cæsis ipsorum decem millibus, subjecta fuisse.

79. *Quid cæteræ.*] Illustris amplificatio, per quam extollit egregiam et divinam Pompeii virtutem militarem, enumeratis aliis, quibus hæc prima maximè illustratur.

82. *Artes eximiæ.*] Bellicas virtutes intelligit, quas lib. 2. de Finibus, *maximas artes* appellat.

85. *Facilitate.*] Non *felicitate*, ut in pluribus codicibus legitur, nam posteà aget de ejus felicitate; adde quòd hæc facilitas maximè ad imperatoris humanitatem pertineat.

90. *Centuriatus.*] Centuriatus munus est centurionis, qui centum præest militibus; carpit autem hic imperatorum avaritiam, qui officia militaria vendebant, quæ virtuti militum concedi debent.

92. *Ex ærario depromptam.*] Imperatoribus, qui mittebantur, concedebatur ex ærario publico pecunia, quæ vulgò attributa dicebatur, ut Varro probat.

93. *Propter cupiditatem provinciæ.*] Seligebantur provinciæ à senatu, quæ consulibus, quæ prætoribus darentur, quas posteà vel sortitione obtinebant, vel à senatu, vel aliquando à tribunis plebis, quas illi per vim pecuniâ corrupti concedebant, ut avaritiæ vel consulum vel prætorum satisfaccrent.

94. *Admurmuratio.*] Præmunitio, quâ removet à se calumniæ suspicionem, quam ingeniosè detorquet, aut in ipsos auditores, qui Lucullum notare, aut in eos ipsos, qui irasci poterant. Consuetudo autem populi erat, ut, cùm, quod sibi placeret in concione audivisset, submissâ voce, alius alii benè dictum insusurraret; quod admurmuratio dicebatur.

autem neminem nomino; quarè irasci mihi nemo poterit, nisi qui antè de se voluerit confiteri. Itaque, propter hanc avaritiam imperatorum, quantas calamitates, quocumque ventum sit, nostri exercitus [u] ferant, quis ignorat? Itinera, quæ per hosce annos in Italiâ, per agros atque oppida civium Romanorum nostri imperatores fecerunt, recordamini: tum faciliùs statuetis, quid apud exteras nationes fieri existimetis; utrùm plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis hostium urbes, an hibernis sociorum civitates esse deletas? neque enim potest exercitum is continere imperator, qui se ipsum non continet: neque severus esse in judicando, qui alios in se severos esse judices non vult. Hîc miramur, hunc hominem tantùm excellere cæteris, cujus legiones sic in Asiam pervenerunt, ut non modò manus tanti exercitûs, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur? Jam verò quemadmodum milites hibernent, quotidie sermones ac literæ perferuntur; non modò, ut sumptum faciat in militem, nemini vis affertur; sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur; hiemis enim, non avaritiæ, perfugium majores nostri in sociorum atque amicorum tectis esse voluerunt. Age verò, cæteris in rebus quali sit temperantiâ, considerate; unde illam tantam celeritatem, et tam incredibilem cursum initum putatis? non enim illum eximia vis remigum, aut ars inaudita quædam gubernandi, aut venti aliqui novi tam celeriter in ultimas terras pertulerunt; sed hæ res, quæ cæteros remorari solent, non retardârunt: non avaritia ab instituto cursu ad prædam aliquam revocavit, non libido ad voluptatem, non amœnitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse

[u] *afferant.*

99. *Per hosce annos.*] Tempus significat quo ducti sunt exercitus contra Mithridatem, piratas, Sertorium, et Spartacum.

103. *Hibernis.*] Hiberna dicuntur loca, ubi per hiemem exercitus manent.

108. *Manus tanti exercitûs.*] Ita pervenerunt in Asiam legiones Pompeii, ut non modò nihil rapuerint per viam; sed ne pedem quidem tulerint apud eum qui hostis non esset.

111. *Ut sumptum faciat.*] Nemini vis infertur ut sumptus fiant erga milites, subministrando, v. g. vestes, pecuniam, &c. Sed ne permittitur quidem, ut eos sumptus vel ipsi Asiani sponte faciant.

113. *Majores nostri.*] Censuerunt socios in hibernis non esse gravandos sumptibus. Itaque cùm innocentia virtus sit quæ nulli nocet, colligere facilè licet, quanta Pompeii sit, non modò quia nemini nocuit suâ avaritiâ, sed ne nocere quidem vel leviter suis permisit.

114. *Age verò.*] Nunc de temperantiâ Pompeii; est autem temperantia virtus, quæ ex rectâ ratione libidini, voluptati, et aliis pravis affectionibus dominatur.

119. *Remorari solent.*] Avaritia Lucullum à persequendo Mithridate retardavit.

121. *Non libido.*] Eâ continentiâ fuisse Pompeium narrat Plutarchus, ut, captis Mithridatis pellicibus, omnes salvas ad parentes remiserit.

122. *Nobilitas urbis.*] Cùm solvisset Brundusio, multas urbes pulcherrimas prætermisit, tantùm Athenas lustravit, ubi sacra fecit, habitâ oratione ad populum.

ad quietem: postremò signa et tabulas, cæteraque ornamenta Græcorum oppidorum, quæ cæteri [x] tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne visenda quidem existimavit. Itaque omnes quidem nunc in his locis Cn. Pompeium, sicut aliquem non ex hâc urbe missum, sed de cœlo delapsum intuentur: nunc denique incipiunt credere, fuisse homines Romanos hâc quondam abstinentiâ; quod jam nationibus exteris incredibile, ac falsò memoriæ proditum videbatur: nunc imperii nostri splendor illis gentibus lucet: nunc intelligunt, non sine causâ majores suos tum, cùm hâc temperantiâ magistratus habebamus, servire populo Romano, quàm imperare aliis maluisse. Jam verò ita faciles aditus ad eum privatorum, ita liberæ querimoniæ de aliorum injuriis esse dicuntur; ut is qui dignitate principibus excellit, facilitate par infimis esse videatur. Jam quantùm consilio, quantùm dicendi gravitate et copiâ valeat, in quo ipso inest quædam dignitas imperatoria, vos, Quirites, hoc ipso in loco sæpè cognôstis. Fidem verò ejus inter socios quantam existimari putatis, quam hostes omnium gentium sanctissimam esse judicârint? Humanitate jam tantâ est, ut difficile dictu sit, utrùm hostes magis virtutem ejus pugnantes timuerint, an mansuetudinem victi dilexerint. Et quisquam dubitavit, quin huic tantum bellum hoc [y] transmittendum sit, qui, ad omnia vestræ memoriæ bella conficienda, divino quodam consilio natus esse videatur?

[x] *auferenda.* [y] *decernendum.*

123. *Signa et tabulas.*] Si quæ statuæ et picturæ essent in urbibus devictis, ab imperatoribus assumebantur, quas Romam mittebant; eorum autem usus immodicus fuit apud Romanos veteres, ex quo Asia devicta fuit. Certè M. Scaurus ædilis tria signorum millia in scenam produxit.

128. *Fuisse Romanos.*] Tantâ abstinentiâ quondam apud veteres Romanos fuêre Curius Dentatus, Fabricius, ut oblata sibi munera repudiarent. Vide Valerium Max. lib. 4. cap. 3.

135. *Facilitate.*] Facilitas virtus est, quâ quis aliis intempestivè accedentibus, aut imprudenter interrogantibus, obsequentem et blandum se exhibet.

142. *Et quisquam.*] Conclusio, quâ concludit locum de virtute Pompeii.

TERTIA PARS.

In quâ probatur Pompeii auctoritas in bellis administrandis.

XI. Et, quoniam auctoritas multùm in bellis quoque administrandis atque imperio militari valet, certè nemini dubium est, quin eâ in re idem ille imperator plurimum possit: vehementer autem pertinere ad bella administranda, quid hostes, quid socii de imperatoribus vestris existiment, quis ignorat? cùm sciamus homines in tantis rebus, [a] ut aut contemnant, aut metuant, aut oderint, aut

[a] *moveri opinione famæ, et certâ aliquâ ratione, ut aliquem contemnant aut metuant.*

ament, opinione non minùs famæ, quàm aliquâ certâ ratione commoveri. Quod igitur nomen unquam in orbe terrarum clarius fuit? cujus res gestæ pares? de quo homine vos (id quod maximè facit auctoritatem) tanta et tam præclara judicia fecistis? An verò ullam usquam esse oram tam desertam putatis, quò non illius diei fama pervaserit, cùm universus populus Romanus, referto foro, repletisque omnibus templis, ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ad commune gentium bellum Cn. Pompeium imperatorem depoposcit? Itaque, ut plura non dicam, neque aliorum exemplis confirmem, quantùm hujus auctoritas valeat in bello, ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla sumantur; qui quo die à vobis maritimo bello præpositus est imperator, tanta repentè vilitas annonæ ex summâ inopiâ et caritate [b] rei frumentariæ consecuta est, unius hominis spe et nomine, quantam vix ex summâ ubertate agrorum diuturna pax efficere potuisset. Jam verò, acceptâ in Ponto calamitate ex eo prœlio, de quo vos paulò antè invitus admonui, cùm socii pertimuissent; hostium opes animique crevissent; cùm satis firmum præsidium provincia non haberet; amisissetis Asiam, Quirites, nisi ipsum [c] id temporis divinitùs Cn. Pompeium ad eas regiones fortuna populi Romani attulisset. Hujus adventus et Mithridatem insolitâ inflammatum victoriâ continuit, et Tigranem magnis copiis minitantem Asiæ retardavit. Et quisquam dubitabit, quid virtute perfecturus sit, qui tantum auctoritate perfecerit? aut quàm facilè imperio atque exercitu socios et vectigalia conservaturus sit, qui ipso nomine ac rumore defenderit? Age verò, illa res quantam declarat ejusdem hominis apud hostes populi Romani auctoritatem, quòd ex locis tam longinquis, tamque diversis, tam brevi tempore omnes huic uni se dediderunt? quòd Cretensium legati, cùm in eorum insulâ noster imperator exercitusque esset, ad Cn. Pompeium in ultimas propè

[b] *frumenti.* [c] *eo ipso tempore.*

10. *Præclara judicia.*] Præclara judicia de Pompeio fecit populus Romanus, cùm adhuc equiti triumphus decretus est, et quæstor tantùm, cum imperio proconsulis contra Sertorium missus est, et ante omnes gestos magistratus, consul declaratus est.

12. *Referto foro.*] Locum comitiorum pro foro ponit, quia ita foro propinquus erat, ut sæpè pro eo nominetur.

13. *Repletisque.*] Circa forum templa fuisse quamplurima Asconius scribit.

14. *Commune gentium.*] Bellum illud contra piratas commune idcircò fuit gentium omnium, quia illi omnibus nationibus erant infesti.

22. *Acceptâ calamitate.*] Cùm Triarius à Mithridate victus est, de quo suprà.

26. *Ad eas regiones.*] Pamphyliam et Ciliciam Asiæ minoris, aptissimas provincias ad bellum piraticum gerendum, Pompeius adventu suo confirmavit.

27. *Insolitâ.*] Vinci, non vincere solitus fuit Mithridates.

28. *Tigranem.*] Tigranes secutus est redeuntem in Pontum Mithridatem, adversùs quem cùm Lucullus duceret exercitum, à senatu revocatus est in Italiam.

32. *Age verò.*] Comprobationem amplificat ab exemplis, ut certiùs Pompeii ostendat auctoritatem.

35. *Noster imperator.*] Metellus intelli-

terras venerunt, eique se omnes Cretensium civitates dedere velle dixerunt? Quid? idem ipse Mithridates, nonne ad eumdem Cn. Pompeium legatum usque in Hispaniam misit? eumque Pompeius legatum semper judicavit; ii quibus semper erat molestum, ad eum potissimùm esse missum, [d] speculatorem, quàm legatum judicare maluerunt. Potestis igitur jam constituere, Quirites, hanc auctoritatem multis posteà rebus gestis, magnisque vestris judiciis amplificatam, quantùm apud illos reges, quantùm apud exteras nationes valituram esse existimetis.

[d] *exploratorem.*

gitur, qui contra Cretenses bellum gerebat.

37. *Eique omnes.*] Non solùm illi piratæ qui obsidebantur à Metello; sed omnes reliquæ totius insulæ civitates dedere se venienti Pompeio voluerunt. Legimus enim verò apud Livium, lib. 100. quòd Cretenses legatos miserint ad Pompeium, ut eorum civitates deditione reciperet.

40. *Ii quibus erat molestum.*] Probabile est Metellum et Perpennam designari, quibus molestum erat, cùm haberent exercitum in Hispaniâ, non ad se, sed ad Pompeium legatos mitti.

41. *Speculatorem.*] Credibile admodum est potiùs speculatorem quàm legatum ad Metellum et Perpennam misisse, quia fœdus cum Sertorio Mithridates iniverat.

42. *Potestis constituere.*] Complexio, quâ concludit ad illud bellum mittendum esse Pompeium, cùm tanta sit illius auctoritas.

QUARTA PARS.

In quâ probatur felicitas Pompeii.

XII. Reliquum est, ut de felicitate, quam [a] præstare de seipso nemo potest, meminisse et commemorare de altero possumus, (sicut æquum est homini de potestate deorum) timidè et pauca dicamus. Ego enim sic existimo, Maximo, Marcello, Scipioni, Mario, et cæteris magnis imperatoribus, non solùm propter virtutem, sed etiam propter fortunam, sæpiùs imperia mandata, atque exercitus esse commissos. Fuit enim profectò quibusdam summis viris quædam ad amplitudinem et gloriam, et ad res magnas benè gerendas, divinitùs adjuncta fortuna. De hujus autem hominis felicitate, quo

[a] *prædicare certam fore.*

1. *Quam præstare.*] Nihil humanâ felicitate inconstantius est. Unde Seneca in Agamem. *Nulla longi temporis felicitas.*

4. *Maximo.*] Fabius Maximus cunctando Annibalem superavit. Is dictator, et quinquies consul fuit.

Ib. *Marcello.*] Marcellus quinquies consul fuit, Gallos vicit, Insubres reipub. subjecit, Annibalis exercitum ad Nolam fudit, Syracusas expugnavit.

Ib. *Scipioni.*] Africanus, annos natus viginti quatuor, in Hispaniam cum imperio consulari missus est. Africam vicit, et relatâ insigni victoriâ, redire in Africam Annibalem coëgit; bis consul fuit.

Ib. *Mario.*] Marius Jugurtham regem vicit, de quo triumphavit. Teutones, Ambrones, Cimbros funditùs delevit; septies consul fuit.

de nunc agimus, hâc utar moderatione dicendi, non ut in illius potestate fortunam positam esse dicam, sed ut præterita meminisse, reliqua sperare videamur: ne aut invisa diis immortalibus oratio nostra, aut ingrata esse videatur. Itaque non sum prædicaturus, Quirites, quantas ille res domi militiæque, terrâ marique, quantâque felicitate gesserit; ut ejus semper voluntatibus non modò cives assenserint, socii obtemperârint, hostes obedierint, sed etiam venti [b] tempestatesque [c] obsecundârint. Hoc brevissimè dicam, neminem unquam tam impudentem fuisse, qui à diis immortalibus tot et tantas res tacitus auderet optare, quot et quantas dii immortales ad Cn. Pompeium detulerunt. Quod ut illi proprium ac perpetuum sit, Quirites, cùm communis salutis atque imperii, tum ipsius hominis causâ, sicuti facitis, velle et optare debetis. Quarè, cùm et bellum ita necessarium sit, ut negligi non possit; ita magnum, ut accuratissimè sit administrandum; et cùm ei imperatorem præficere possitis, in quo sit eximia belli scientia, singularis virtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna; dubitabitis, Quirites, quin hoc tantum boni, quod vobis à diis immortalibus oblatum et datum est, in rempublicam conservandam atque amplificandam conferatis? Quòd si Romæ Cn. Pompeius privatus esset hoc tempore; tamen ad tantum bellum is erat deligendus, atque mittendus; nunc, cùm ad cæteras summas utilitates hæc quoque opportunitas adjungatur, ut in iis ipsis locis adsit, ut habeat exercitum, ut ab iis, qui habent, accipere statim possit; quid exspectamus? aut cur non, ducibus diis immortalibus, eidem, cui cætera summâ cum salute reipublicæ commissa sunt, hoc quoque bellum regium committimus?

[b] *serenitates.* [c] *secundæ fuerint.*

12. *Aut invisa.*] Oratio invisa diis esset, si fortunam in potestate Pompeii fuisse diceretur.

13. *Ingrata.*] Si omitterentur beneficia quibus nos affecit.

17. *Venti.*] Tam facilè piratas non ejecisset Pompeius, nec tam pauco tempore, nisi ventos secundos habuisset.

Ib. *Tempestates.*] Sæpè pro serenitate tempestas usurpatur. Sic Virgilius, Æneid. 9.

.... *Unde hæc tam clara repentè*
Tempestas?

22. *Quarè cùm.*] Brevis velut peroratio, quâ tum ex iis omnibus quæ attulit hactenùs, tum ex Pompeii virtutibus, concludit lege Maniliâ ad bellum Mithridaticum imperatorem mittendum esse.

32. *In iis ipsis locis.*] Erat tum Pompeius in Asiâ contra prædones, ubi vicinus erat Mithridati.

Ib. *Ut habeat exercitum.*] Integrum et florentem exercitum habebat.

33. *Ut ab iis.*] Poterat habere exercitum, tum à Glabrione, cui Lucullus partem sui dederat, tum ab aliis Romanis qui in vicinis provinciis erant cum imperio.

CONFUTATIONIS

PRIMA PARS.

In quâ confutat Hortensium, qui omnia tribuenda uni non censebat.

XIII. At enim vir clarissimus, amantissimus reipublicæ, vestris beneficiis amplissimis affectus, Q. Catulus, itemque summis ornamentis honoris, fortunæ, virtutis, ingenii præditus, Q. Hortensius, ab hâc ratione dissentiunt; quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimùm valuisse, et valere oportere, confiteor: sed in hâc causâ, tametsi cognoscitis auctoritates contrarias fortissimorum virorum et clarissimorum; tamen omissis auctoritatibus, ipsâ re et ratione exquirere possumus veritatem; atque hoc faciliùs, quòd ea omnia, quæ adhuc à me dicta sunt, iidem isti vera esse concedunt, et necessarium bellum esse et magnum, et in uno Cn. Pompeio summa esse omnia. Quid igitur ait Hortensius? si uni omnia tribuenda sunt, unum dignissimum esse Pompeium; sed ad unum tamen omnia deferri non oportere. [a] Obsolevit jam ista oratio, re multò magis quàm verbis refutata. Nam tu idem, Q. Hortensi, multa, pro tuâ summâ copiâ ac singulari facultate dicendi, et in senatu contra virum fortem A. Gabinium graviter ornatèque dixisti, cùm is de uno imperatore

[a] *jam non valet.*

1. *At enim.*] Sic hanc refutationem aggreditur, ut incipiat à laude Hortensii et Catuli, quorum auctoritatem et dignitatem amplificat, quò se faciliùs in animos audientium insinuet, et causæ suæ probet æquitatem.

2. *Beneficiis amplissimis.*] Beneficiis amplissimis Catulus ornatus est, quia populo suffragante, factus est consul cum M. Lepido.

Ib. *Summis ornamentis.*] Per summa ornamenta, consulatûs dignitatem, quâ non major erat in urbe, intelligit. Hortensius autem cum C. Cæcilio Metello consulatum gessit.

13. *Ad unum omnia.*] Si Plutarcho credimus, Manilius legem ferebat, ut provincia tota, cui Lucullus præfuerat, omneque illius imperium Pompeio transmitteretur, adjungereturque etiam Bithynia, quæ Glabrioni obvenerat: totum bellum adversùs reges Mithridatem et Tigranem administraret; classem quoque, et copias omnes navales haberet, quas initio belli maritimi habuerat, cum Phrygiâ, Lycaoniâ, Galatiâ, Cappadociâ, Ciliciâ, Colchide superiore, Armeniâ, unà cum exercitu cui Lucullus præerat.

15. *Summâ copiâ.*] Idem Cicero scribit in Bruto Hortensium magnâ eloquentiæ laude floruisse, atque Asiaticæ dictionis studio in primis fuisse delectatum, eoque factum, ut adolescens in causis agendis magis quàm senior videretur.

16. *Contra virum fortem.*] Cùm Gabinius tribunus plebis legem tulit de belli administratione Pompeio dandâ, L. Trebellius alter tribunus plebis fortiter intercessit, et senatui promisit moriturum se potiùs quàm illa lex ferretur: cùm autem sic perseveraret, Gabinius tribus intro vocare cœpit, ut Trebellio magistratum abrogaret. Aliquamdiu Trebellius eâ re perterritus non adfuit; persistebat tamen in intercessione, sed posteaquàm 7. et 10. tribus rogationem acceperunt, et una mens esset totius populi qui supererat, ut jussum conficeret, remisit intercessionem

contra prædones constituendo legem promulgâsset: et ex hoc ipso loco permulta idem contra legem verba fecisti. Quid? tum, per deos immortales, si plùs apud populum Romanum auctoritas tua, quàm ipsius populi Romani salus, et [b] vera causa valuisset, hodie hanc gloriam, atque hoc orbis terræ imperium teneremus? an tibi tum imperium esse hoc videbatur, cùm populi Romani legati, prætores, quæstoresque, capiebantur? cùm ex omnibus provinciis commeatu et privato et publico prohibebamur? cùm ita clausa erant nobis omnia maria, ut neque privatam rem transmarinam, neque publicam, jam obire possemus? Quæ civitas anteà unquam fuit, non dico Atheniensium, quæ satis latè quondam mare tenuisse dicitur; non Carthaginiensium, qui permultùm classe, maritimisque rebus valuerunt; non Rhodiorum, quorum usque ad nostram memoriam disciplina navalis et gloria remansit: quæ civitas anteà unquam tam tenuis, quæ tam parva insula fuit, quæ non portus suos et agros, et aliquam partem regionis, atque oræ maritimæ, per se ipsa defenderet? At, hercle, aliquot annos continuos ante legem Gabiniam ille populus Romanus, cujus usque nostram memoriam nomen invictum in navalibus pugnis permanserat, magnâ, et multò maximâ parte, non modò utilitatis, sed dignitatis atque imperii, caruit. Nos, quorum majores Antiochum regem classe, Persenque superârunt,

[b] *bona.*

Trebellius, atque ita lex à Gabinio de piratis persequendis lata est: ita Asconius. Vocat autem virum fortem Gabinium, quia contra senatûs voluntatem et collegæ intercessionem hanc legem tulit.

18. *Ex hoc ipso loco.*] In Rostris tum orabat Cicero.

24. *Prætores.*] Jam de his superiùs paragr. iv. l. 43.

25. *Commeatu et privato.*] Intelliguntur omnia cibaria, quæ ad victum sive exercitûs sive populi necessaria sunt. Appianus autem refert, antequàm imperium belli piratici Pompeio decerneretur, summam fuisse rei frumentariæ caritatem et inopiam.

26. *Clausa maria.*] Clausum mare dicitur, cùm aut propter tempestates et frigus sæviens, aut propter piratarum pericula, tutò navigare non licet.

Ib. *Privatam rem, neque publicam.*] Neque mercatores navigare, neque magistratus in provincias proficisci audebant.

29. *Mare tenuisse.*] Dionysius Hal. lib. 2. Antiquit. refert ita viribus navalibus valuisse Athenienses, ut per annos duodeseptuaginta maris imperium tenuerint.

Ib. *Carthaginiensium.*] Appianus de iis in Libyco scribit magnam sibi maris partem subjecisse, et in Siciliâ, Sardiniâ, aliisque insulis, quæ in illo mari sunt, ac in ipsâ Hispaniâ bellum gessisse, multa in loca colonias misisse, æquavisseque Græcorum potentiam.

30. *Non Rhodiorum.*] Strabo lib. xi. de Rhodiis refert, res maritimas in primis curavisse, quare diu maris imperium tenuerunt, piratas profligando.

36. *In navalibus pugnis.*] Antiochi regis legati à Romanis victi sunt, Livii testimonio, lib. 36. Carthaginienses in primo bello Punico, à Cneo Duillio, deinde ab Attilio Regulo.

38. *Utilitatis.*] Quia vectigalia intercepta sunt.

Ib. *Dignitatis.*] Captis legatis et duodecim-securibus, de quibus tertiùm loquitur.

39. *Persenque superârunt.*] Patet de Antiocho, ut jam diximus, sed non de Perse,

omnibusque navalibus pugnis Carthaginienses, homines in maritimis rebus exercitatissimos paratissimosque, vicerunt, ii nullo in loco jam prædonibus pares esse poteramus. Nos quoque, qui anteà non modò Italiam tutam habebamus, sed omnes socios in ultimis oris auctoritate nostri imperii salvos præstare poteramus, tum, cùm insula Delos tam procul à nobis in Ægæo mari [c] posita, quò omnes undique cum mercibus atque oneribus commeabant, referta divitiis, parva, sine muro, nihil timebat: iidem non modò provinciis, atque oris Italiæ maritimis, ac portubus nostris, sed etiam Appiâ jam viâ carebamus: et his temporibus non pudebat magistratus populi Romani in hunc ipsum locum adscendere, cùm eum vobis majores vestri exuviis nauticis et classium spoliis ornatum reliquissent. Bono te animo tum, Q. Hortensi, populus Romanus, et cæteros, qui erant in eâdem sententiâ, dicere existimavit ea quæ sentiebatis: sed tamen in salute communi idem populus Romanus dolori suo maluit, quàm auctoritati vestræ, obtemperare. Itaque una lex, unus vir, unus annus, non modò nos illâ miseriâ ac turpitudine liberavit; sed etiam effecit ut aliquando verè videremur omnibus gentibus ac nationibus terrâ marique imperare. Quò mihi etiam indigniùs videtur [d] obtrectatum esse adhuc, (Gabinio? dicam, anne Pompeio? an utrique? id quod est verius) ne legaretur A. Gabinius Cn. Pompeio expetenti ac postulanti? Utrùm ille qui postulat legatum ad tantum bellum, quem velit, idoneus non est qui impetret, cùm cæteri ad expilandos socios, diripiendasque provincias, quos voluerunt legatos eduxerint? an ipse, cujus lege salus ac dignitas populo Romano atque omnibus gentibus constituta est, expers esse

[c] *sita.* [d] *contradictum.*

quòd superatus sit: quarè aut erravit Cicero, aut de illâ victoriâ omiserunt historici, apud quos nulla illius mentio fit. [Sic quidem *Hottomannus* et alii censent; sed *Cn. Octavium de rege Perse navalem triumphum egisse*, scribit Livius lib. 45. c. 42.]

40. *Omnibus navalibus pugnis.*] 1. Siciliam Carthaginiensibus Romani ademerunt: 2. Sardiniam: 3. secundo bello Punico Hispaniam, atque per id tempus, dum Annibal Italiam, P. Scipio Libyam populabatur, adeò ut Romani stipendium Carthaginiensibus imperârint; tandem post annos quinquaginta postremum bellum exortum est, in quo Scipio minor Carthaginem evertit.

45. *Delos.*] Delos mercibus celebris fuit, et commoda in Asiam ex Italiâ et Græciâ navigantibus, ut Strabo scribit lib. Geogr. 10.

49. *Appiâ viâ.*] Appia via ab Appio Claudio censore dicta est, qui Cæcus nuncupatus est, à portâ autem Capenâ usque ad urbem Capuam, ut ait Frontinus in libro de Aquæ Duct. tum Brundusium usque lapidibus strata est; hâc autem caruisse pop. Rom. dicit, quia ea pars quæ ad mare vergebat prædonibus infestabatur.

50. *Hunc ipsum locum.*] Id est, in Rostra; de quibus jam in exordio. Porrò oratores ex Rostris illis navium dicebant ad populum. Livius lib. 8. docet sub Rostris partem inferiorem fuisse, unde privatis loqui fas erat.

61. *Ne legaretur Gabinius.*] Postulavit sibi legatum Gabinium Pompeius, qui ipsi denegatus est; mittebantur autem legati vel à senatu, vel à populo; quia sumptibus publicis mittebantur.

64. *Ad expilandos socios.*] Eos designat, qui dividunt magistratibus pecuniam, ut idonei sibi legati seligantur; nisi etiam Lucullum indicet, quem hîc sæpè pungit.

debet gloriæ ejus imperatoris, atque ejus exercitûs, qui consilio ipsius atque periculo est constitutus? an Cn. Falcidius, Q. Metellus, Q. Cœlius Latiniensis, Cn. Lentulus, quos omnes honoris causâ nomino, cùm tribuni plebis fuissent, anno proximo legati esse potuerunt? in hoc uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello, quod lege Gabiniâ geritur, cum hoc imperatore atque exercitu, quem per se ipse constituit, etiam præcipuo jure esse deberet? de quo legando spero consules ad senatum relaturos; qui si dubitabunt, aut [e]gravabuntur, ego me profiteor relaturum: neque me impediet cujusquam, Quirites, inimicum edictum, quò minùs, fretus vobis, vestrum jus beneficiumque defendam: neque, præter intercessionem, quidquam audiam; de quâ (ut arbitror) isti ipsi qui minantur, etiam atque etiam [f]quî id liceat considerabunt. Meâ quidem sententiâ, Quirites, unus A. Gabinius belli maritimi, rerumque gestarum auctor, comes Cn. Pompeio adscribitur, propterea quòd alter uni id bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit; alter delatum susceptumque confecit.

[e] *faciant molesta.* [f] *quomodo.*

70. *Anno proximo.*] Qui tribuni fuerant, non poterant esse legati, nisi post annum, iis imperatoribus qui per eorum tribunatum delecti fuerant. Probat tamen multorum exemplo, qui aliquando legati anno proximo iis imperatoribus missi sunt, quos ipsi lege latâ mittendos esse censuerant.

75. *Ego me relaturum.*] Non cuilibet jus erat habendi senatum; sed tantùm dictatoribus, consulibus, prætoribus, tribunis plebis, urbis præfecto; quamquam nec fas fuit illis minoribus magistratibus petere, quando in urbe consules aderant. Vide A. Gellium, c. 7. l. 14.

77. *Vestrum jus,* &c.] Nam tribuni plebis, qui tulerant legem de imperio alicui committendo, postquam magistratu suo defuncti erant, legati dari illi imperatori solebant, qui populi beneficio ad hanc dignitatem evectus fuisset.

Ib. *Præter intercessionem.*] Varro lib. 14. apud A. Gellium docet intercedendi, ne senatûs-consultum fieret, jus fuisse iis solis qui eâdem potestate, quâ ii qui senatûs-consultum facere vellent, aut majore, essent.

CONFUTATIONIS

SECUNDA PARS.

In quâ confutat jam Cicero Q. Catulum, qui 1. dicebat niti in Pompeio totam Reipub. spem. 2. esse contra instituta majorum, ut uni omnia concederentur.

XIV. Reliquum est, ut de Q. Catuli auctoritate et sententiâ dicendum esse videatur; qui, cùm ex vobis quæreret, si in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, si [a]quid de eo factum esset, in quo spem

[a] *si contingeret eum mori.*

3. *Si quid de eo factum.*] Refert Plutarchus, cùm Catulus multa honorificè de Pompeio apud populum, atque conservandum, nec temerè periculis objiciendum, esse talem virum diceret; quia neminem alium habeat quem mitteret, si semel esset amis-

essetis habituri; cepit magnum suæ virtutis fructum ac dignitatis, cùm omnes propè unâ voce in eo ipso vos spem habituros esse [b] dixistis. Etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit ac tam difficilis, quam ille non et consilio regere, et integritate tueri, et virtute conficere possit; sed in hoc ipso ab eo vehementissimè dissentio, quòd, quò minùs certa est hominum ac minùs diuturna vita, hoc magis Respub. dum [c] per deos immortales licet, frui debet summi hominis vitâ atque virtute. At enim nihil novi fiat contra exempla atque instituta majorum. Non dico hoc loco majores nostros semper in pace consuetudini, in bello utilitati paruisse, semper, ad novos casus temporum, novorum consiliorum rationes accommodâsse: non dicam duo bella maxima, Punicum et Hispaniense, ab uno imperatore esse confecta; duas urbes potentissimas, quæ huic imperio maximè minabantur, Carthaginem atque Numantiam, ab eodem Scipione esse deletas: non commemorabo, nuper ita vobis patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur; ut idem cum Jugurthâ, idem cum Cimbris, idem cum Teutonis bellum administraret: in ipso Cn. Pompeio, in quo novi constitui nihil vult Q. Catulus, quàm multa sint nova, summâque Catuli voluntate constituta, recordamini. Quid enim tam novum, quàm adolescentulum privatum [d] exercitum difficili reipublicæ tempore conficere? confecit: huic præesse? præfuit: rem optimè ductu suo gerere? gessit. Quid tam præter consuetudinem, quàm homini peradolescenti, cujus à senatorio gradu ætas longè abesset, imperium atque exercitum dari,

[b] *respondistis.* [c] *dum immortales dii permittunt.* [d] *cogere exercitum tempore bellorum civilium Reipub.*

sus, unâ voce respondisse, *teipsum;* quarè destitisse Catulum.

13. *Semper in pace.*] Refert de Mario Valerius Max. quòd, &c. cùm præter fœderis leges duas cohortes civitate donâsset, atque propterea argueretur, responderit, se inter armorum strepitum verba juris civilis audire non potuisse.

15. *Punicum et Hispan.*] Pub. Scipio Æmilianus, cùm tantùm ædilitatem peteret, et ante decem annos fieri consul non posset, extra leges consul factus est, et in Africam missus, ubi Carthaginem delevit: deinde à senatu, populoque Rom. præter leges, quibus cautum erat, ne quis ante decem annos post gestum consulatum fieret consul, iterùm vel invitus creatus est, et anno quarto decimo post excisam Carthaginem, Numantiam cepit.

19. *Ut in uno Mario.*] Mario per plures annos prorogatus est consulatus, nam septimùm consul fuit.

20. *Cum Jugurthâ.*] Jugurtham vicit Marius, et duxit in triumphum cum duobus filiis, qui omnes in carcere posteà necati sunt.

Ib. *Cum Cimbris.*] Cimbri sæpissimè Romanos exercitus vicerunt, captis eorum ducibus; at illos Marius tandem duobus prœliis fudit, in quibus cæsa sunt hostium ducenta millia, et capta nonaginta.

21. *Cum Teutonis.*] Teutonis post victoriam Cimbri se junxerunt: sed tam gloriosè eos Marius superavit, ut cæsa tradantur centum quadraginta millia, capta sexaginta.

24. *Adolescentulum.*] Viginti tantùm tres annos natus erat, cùm in agro Piceno tres comparavit legiones, de quo jam suprà.

28. *Ætas longè abesset.*] De eo scribit Plutarchus, facilè in senatum potuisse adscribi ante ætatem; sed sibi gloriosius duxisse, si tantùm eques triumpharet.

Siciliam permitti, atque Africam, bellumque in eâ administrandum? Fuit in his provinciis singulari innocentiâ, gravitate, virtute: bellum in Africâ maximum confecit; victorem exercitum [e] deportavit. Quid verò tam inauditum, quàm equitem Rom. triumphare? at eam quoque rem populus Romanus non modò vidit, sed etiam studio omni visendam putavit. Quid tam inusitatum, quàm ut, cùm duo consules clarissimi fortissimique essent, eques Rom. ad bellum maximum formidolosissimumque pro consule mitteretur? missus est. Quo quidem tempore, cùm esset non-nemo in senatu, qui diceret, Non oportere mitti hominem privatum pro consule; L. Philippus dixisse dicitur, Non se illum suâ sententiâ pro consule, sed pro consulibus mittere. Tanta in eo reipublicæ bene gerendæ spes constituebatur, ut duorum consulum munus unius adolescentis virtuti committeretur. Quid tam singulare, quàm ut, ex senatûs-consulto legibus solutus, consul antè fieret, quàm ullum alium magistratum per leges [g] capere licuisset? quid tam incredibile, quàm ut iterùm eques Rom. ex S.C. triumpharet? Quæ in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non sunt, quàm hæc quæ in hoc uno homine vidimus. Atque hæc tot exempla, tanta ac tam nova, profecta sunt in eumdem hominem à Q. Catulo, atque à cæterorum ejusdem dignitatis amplissimorum hominum auctoritate. Quarè videant, ne sit periniquum, et non ferendum, illorum auctoritatem de Cn. Pompeii dignitate à vobis comprobatam semper esse; vestrum ab illis de eodem homine judicium, populique Romani auctoritatem improbari: præsertim

[e] *deduxit.* [f] *dispensatus.* [g] *suscipere magistratum gerendum.*

29. *Siciliam atque Africam.*] De his jam superiùs, parag. x. l. 9.

33. *Triumphare.*] Triumphavit idcircò, ut ex Floro patet, quòd in Africâ Domitium proscriptum, et Hierbam regem Numidarum victor interfecit.

Ib. *Non modò vidit.*] Vidit rem in Pompeio novam prorsùs, quòd eques eâ ætate triumpharet, cùm id gloriæ aut tantùm consuli, aut saltem senatori deferretur.

35. *Duo consules.*] Appianus Lepidum et Catulum consules nominat.

39. *Pro consule.*] Proconsules non ii tantùm dicebantur, qui post gestum consulatum in provincias summo cum imperio; sed etiam ii qui pro consulibus mittebantur, unde illæ provinciæ consulares appellatæ sunt, sive prætoriæ, quando in easdem prætores mittebantur.

Ib. *L. Philippus.*] Philippus senator fuit magnæ auctoritatis.

44. *Ullum magistratum.*] Primus magistratus quæstura fuit; nam adolescentuli quæstores fiebant, quarè Cic. in lib. 2. Epist. *Quæstorem Cæcilium præposui provinciæ: puerum, inquis? at quæstorem,* &c.

45. *Iterùm triumpharet.*] De Sertorio triumphavit, cùm priùs jam de Domitio et Hierbâ triumphâsset.

49. *A Q. Catulo.*] Catulus cum aliis senatoribus Pompeium tantis his honoribus decorandum censuerat.

52. *A vobis comprobatam.*] Comprobavit populus Rom. senatûs-consulta, quibus triumphus Pompeio decernebatur. Populus autem Rom. suos habebat magistratus, nempe tribunos, ad quos decreta senatûs examinanda deferebantur: quæ si

cùm jam suo jure populus Romanus in hoc homine suam auctoritatem vel contra omnes qui dissentiunt possit defendere; propterеà quòd, istis reclamantibus, vos unum illum ex omnibus delegistis, quem bello prædonum præponeretis. Hoc si vos temerè fecistis, et reipublicæ parùm consuluistis, rectè isti studia vestra suis consiliis regere conantur; sin autem vos plus tum in republicâ vidistis, vos, his repugnantibus, per vosmetipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis: aliquando isti principes, et sibi et cæteris, populi Romani universi auctoritati parendum esse fateantur. Atque in hoc bello Asiatico, et regio, non solùm militaris illa virtus, quæ est in Cn. Pompeio singularis, sed aliæ quoque virtutes animi multæ et magnæ requiruntur. Difficile est in Asiâ, Ciliciâ, Lyciâ, Syriâ, regnisque interiorum nationum, ita versari vestrum imperatorem, ut nihil aliud quàm de hoste ac de laude cogitet: deinde etiam si qui sunt pudore ac temperantiâ moderatiores, tamen eos esse tales propter multitudinem cupidorum hominum nemo arbitratur. Difficile est dictu, Quirites, quanto in odio simus apud exteras nationes, propter eorum, quos ad eas per hos annos cum imperio misimus, injurias ac libidines. Quod enim fanum putatis in illis terris nostris magistratibus religiosum, quam civitatem sanctam, quam domum satis clausam ac munitam fuisse? Urbes jam locupletes ac copiosæ [h] requiruntur, quibus causa belli propter diripiendi cupiditatem inferatur. Libenter hæc coràm cum Q. Catulo et Q. Hortensio disputarem, summis et clarissimis viris; noverunt enim sociorum vulnera; vident eorum calamitates; querimonias audiunt. Pro sociis vos contra hostes exercitum mittere putatis, an hostium simulatione contra socios atque amicos? Quæ civitas est in Asiâ, quæ non modò unius imperatoris, aut legati, sed unius tribuni militum animos ac spiritus [i] capere possit? Quarè, etiamsi quem habetis, qui, [k] collatis signis, exercitus regios superare posse videatur; tamen nisi erit idem, qui se à pecuniis sociorum, qui ab eorum conjugibus ac

[h] *inquiruntur.* [i] *continere et satiare.* [k] *pugnâ datâ.*

improbâssent, rata non habebantur: sin autem aliter, admittebantur.

57. *Istis reclamantibus.*] Cùm invito senatu, lege Gabiniâ imperium belli contra prædones Pompeio delatum est, Hortensius, Catulus, aliique reclamârunt.

59. *Suis consiliis.*] Jus suffragii senatores non habebant, sed tantùm orationes ad populum habere poterant, ut aliquid vel suaderent, vel dissuaderent; quarè studia populi suis consiliis regebant.

64. *Regio.*] Gestum cum Mithridate et Tigrane bellum *regium* appellat.

72. *Quos ad eas.*] Fortè Glabrionem designat, qui Lucullo successit.

75. *Sanctam.*] Sanctæ res apud jurisconsultos dicuntur, quæ ritè per pontifices Deo consecratæ sunt, veluti ædes sacræ, donaria templis dicata, muri et portæ civitatis.

76. *Urbes jam locupletes.*] Urbes ab avaris magistratibus inquirebantur, ut belli occasionem haberent, et eas hostiliter diriperent.

liberis, qui ab auro gazâque regiâ manus, oculos, animum cohibere possit, non erit idoneus qui ad bellum Asiaticum regiumque mittatur. Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, quæ locuples sit? ecquam esse locupletem, quæ istis pacata esse videatur? Ora maritima, Quirites, Cn. Pompeium non solùm propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi continentiam,[l] requisivit; videbat enim populum Romanum non locupletari quotannis pecuniâ publicâ, præter paucos; neque nos quidquam aliud assequi [m] classium nomine, nisi ut detrimentis accipiendis majore affici turpitudine videremur. Nunc quâ cupiditate homines in provincias, quibus jacturis, quibus conditionibus proficiscantur, ignorant videlicet isti qui ad unum deferenda esse omnia non arbitrantur; quasi verò Cn. Pompeium non cùm suis virtutibus, tum etiam alienis vitiis, magnum esse videamus. Quare nolite dubitare quin huic uni credatis omnia, qui [n] inter annos tot unus inventus sit, quem socii in urbes suas cum exercitu venisse gaudeant. Quòd si auctoritatibus hanc causam, Quirites, confirmandam putatis, est vobis auctor, vir bellorum omnium maximarumque rerum peritissimus, P. Servilius; cujus tantæ res gestæ terrâ marique exstiterunt, ut, cùm de bello deliberetis, auctor vobis gravior esse nemo debeat: est C. Curio, summis vestris beneficiis, maximisque rebus gestis, summo ingenio et prudentiâ præditus: est Cn. Lentulus, in quo omnes, pro amplissimis vestris honoribus, summum consilium, summam gravitatem, esse cognoscitis: est C. Cassius, integritate, virtute, constantiâ singulari. Quarè videte, ut [o] horum auctoritatibus, illorum orationi qui dissentiunt, respondere posse videamur.

[l] *quæsivit studiosè.* [m] *quòd præfecti sint exercitui navali.* [n] *à tot annis.* [o] *per auctoritates eorum.*

87. *Gazâ regiâ.*] Mithridatis et Tigranis pecunias intelligit, monetque, imperatorem, qui ab iis animum avocare possit, seligendum esse, qualis est Pompeius.

93. *Non locupletari.*] Pecunia ab hostibus detracta ab imperatoribus in ærarium publicum deferebatur Romam: quarè cum illis quæstores mittebantur, ut rem pecuniariam administrarent, et prædam in publicas rationes referrent.

94. *Præter paucos.*] Imperatores prædas illas et pecuniam sibi per summam rapinam vindicabant, cùm in illas exteras regiones mittebantur.

100. *Tum alienis vitiis.*] Summa laus Pompeii, qui continens est et innocens, ubi omnes alii et avaritiâ, et incontinentiâ famosi sunt.

105. *P. Servilius.*] Servilius post Antonium ad bellum piraticum missus est contra prædones, quos non incruentâ victoriâ superavit: sed nec eos mari submovisse contentus, validissimas urbes eorum, et diutinâ prædâ abundantes, Phaselim, et Olympum, Isauronque ipsam arcem Ciliciæ evertit. Conscius sibi tam magni laboris, *Isaurici* cognomen adamavit. Vide Flor. in Epit. Justin. lib. 40.

107. *Est C. Curio.*] Curio fuit consul cum Cn. Octavio, qui proconsul Dardanos superavit.

109. *Cn. Lentulus.*] Lentulus Luculli collega in consulatu cum Spartaco conflixit.

111. *Est C. Cassius.*] Ad hunc Cassium Ciceronis Epistolæ sunt lib. 15.

PERORATIO.

XV. Quæ cùm ita sint, C Manili, primùm istam tuam et legem, et voluntatem, et sententiam laudo, vehementissimèque comprobo: deinde te hortor, ut, auctore populo Romano, maneas in sententiâ, neve cujusquam vim aut minas pertimescas. Primùm in te satis esse animi constantiæque arbitror: deinde, cùm tantam multitudinem cum tanto studio adesse videamus, quantam nunc iterùm in eodem homine præficiendo videmus; quid est, quòd aut de re aut de perficiendi facultate dubitemus? Ego autem, quidquid in me est studii, consilii, laboris, ingenii, quidquid hoc beneficio populi Romani, atque hâc potestate prætoriâ, quidquid auctoritate, fide, constantiâ possum, id omne ad hanc rem conficiendam tibi et populo Romano polliceor et defero; testorque omnes deos, et eos maximè qui huic loco temploque præsident, qui omnium mentes eorum qui ad Rempub. adeunt, maximè perspiciunt, me hoc neque rogatu facere cujusquam, neque quò Cn. Pompeii gratiam mihi per hanc causam conciliari putem, neque quò mihi, ex cujusquam amplitudine, aut præsidia periculis aut adjumenta honoribus quæram; propterea quòd pericula facilè, [a] ut hominem præstare oportet, innocentiâ tecti pellemus; honores autem, neque ab uno, neque ex hoc loco, sed eâdem nostrâ illâ laboriosissimâ ratione vitæ, si vestra voluntas feret, consequemur. Quamobrem, quidquid in hâc causâ mihi susceptum est, Quirites, id omne me reipublicæ causâ suscepisse [b] confirmo: tantumque abest ut aliquam bonam gratiam mihi quæsîsse videar, ut multas etiam simultates, partim obscuras, partim apertas, intelligam, mihi non necessarias, vobis non inutiles, suscepisse. Sed ego me hoc honore præditum, tantis vestris beneficiis affectum, statui, Quirites, vestram voluntatem, et reipublicæ dignitatem, et salutem provinciarum atque sociorum, meis omnibus commodis et rationibus præferre oportere.

[a] *quatenùs.* [b] *affirmo.*

1. *Manili.*] Lex illa non parùm displicuit viris bonis, tum quia publica libertas lædi videbatur, si uni totum imperium belli concederetur; tum quia Lucullus rerum gestarum suarum gloriâ privabatur. Multi quidem obsistere huic legi conabantur, sed plebis metu nemo præter Catulum intercessit. Plutarch. in vitâ Pomp.

13. *Huic loco.*] Circa forum erant templa Jovis, Castoris, et Concordiæ.

Ib. *Temploque.*] Quamvis templum sæpè pro curiâ dicatur, tamen aliquando pro foro nominatur. Sic Livius lib. 8. *Rostraque id templum appellatum.*

18. *Adjumenta honoribus.*] Testatur Cicero hâc defensione legis Maniliæ se non ad consulatum, qui inter maximos honores habebatur, adjumenta et gratiam, sed Reipub. bonum quærere.

20. *Laboriosissimâ vitæ ratione.*] In defensione privatorum multus labor insumendus est.

25. *Mihi non necessarias.*] Facere sibi invidiam facilè potuit apud Lucullum, et alios, qui ad hoc bellum Asiaticum summo cum imperio missi fuerant.

26. *Vobis non inutiles.*] Tacitè hic insinuat, quòd earum simultatum causâ, sit aperturus plurimas res ab iis minùs honestè gestas, quarum cognitio fortassè Reipub. utilis erit.

ORATIO

PRO

C. RABIRIO,

PERDUELLIONIS REO:

AD QUIRITES.

ARGUMENTUM.

L. APULEIUS SATURNINUS factus tribunus plebis Glauciam suum satellitem, ut Plinius refert in Vitâ Saturnini, prætorem; consulem, ut narrat Livius lib. 69. facere volebat; C. Memmius ejus competitor obstabat; quarè, jubente et impellente Saturnino, Memmius in comitiis consularibus fustibus necatus est; et comitia, non ferente tantum facinus populo, dissoluta sunt. Postridie, senatûs-consulto, Mario et L. Val. Flacco consulibus mandatum est, ut viderent consules, ne quid detrimenti caperet Respub. consules verò, qui salvam Rempub. esse vellent, arma capere et se sequi jubent. Obsidetur Capitolium, quò se Saturninus cum Glauciâ, Saufeio, Æquitio, et Labieno receperat. Illi, aquâ defecti, in Marii fidem se dediderunt, quos inclusit in curiâ, ubi furente multitudine, Saturninus lapidibus obrutus est, Glauciæ fracta cervix, Labienus interfectus. Dicitur Rabirius caput Saturnini in ludibrium per convivia circumtulisse.

PERSONÆ.

Accusator fuit T. Labienus, quem Cæsar subornavit, ut scribit Suetonius, ad Rabirium perduellionis accusandum, et cui sorte datus est judex, et a quo damnatus Rabirius provocavit ad populum.

Reus Rabirius, qui perduellionis accusatur, quod summum est imminutæ majestatis crimen.

Patroni, Q. Hortensius, qui contendit Saturninum ab Rabirio occisum non esse; Cicero consul, qui legitimè sumpta esse arma à Rabirio, interficiendi Saturnini causâ, disputavit, cùm omnes boni cives id fecerint.

LOCUS.

Acta fuit hæc causa in comitio, de quo jam in Oratione pro lege Maniliâ.

QUÆSTIO

Est in genere judiciali, an Rabirius, perduellionis reus, sit absolvendus.

PARTES

Sunt quinque; Exordium, Distributio, Confutatio, Digressio, Confirmatio.

TEMPUS.

Quartam hanc orationem consul Cicero anno urbis conditæ 690. habuit, à morte Saturnini 37, ætatis suæ 44.

EVENTUS.

Narrat Dio nihil abfuisse quin à populo Rabirius damnaretur; sed Metellum Celerem prætorem et augurem militare signum de Janiculo protulisse; quod cùm fieret, dissolvi comitia antiquo more oportuisse: ac noluisse iterùm Labienum restaurari comitia, atque ita Rabirium servatum fuisse.

EXORDIUM.

In quo proponit causas quibus adducitur ad Rabirium defendendum.

I. ETSI, Quirites, non est meæ consuetudinis, initio dicendi rationem reddere, quâ de causâ quemque defendam, propterea quòd cum omnibus civibus in eorum periculis semper satis justam mihi causam necessitudinis esse duxi: tamen in hâc defensione [a] capitis, famæ, fortunarum omnium C. Rabirii, proponenda ratio videtur esse [b] officii mei: propterea quòd, quæ justissima mihi causa ad hunc defendendum esse visa est, eadem vobis ad absol-

INTERPRETATIO.

[a] *vitæ.* [b] *defensionis hujus.*

NOTÆ.

1. *Quirites.*] Vide Orationem pro Lege Maniliâ, ubi fusè de Quiritibus dictum est par. i. l. 3. Nota porrò in comitiis, ubi judex erat populus, oratores hâc appellatione usos esse.

Ib. *Meæ consuetudinis.*] Etsi dicat non esse consuetudinis suæ rationem reddere cur aliquem defendat; tamen aliquando reddidit, ut patet in Oratione pro Syllâ et Archiâ Poëtâ.

4. *Necessitudinis.*] Tenetur necessitudine defendere Rabirium: quos enim æquius est defendere, quàm quos amicos habemus?

vendum debet videri. Nam me cùm amicitiæ vetustas, tum dignitas hominis, tum ratio humanitatis, tum meæ vitæ perpetua consuetudo, ad C. Rabirium defendendum est adhortata: tum verò, ut id studiosissimè facerem, salus Reipub., consulare officium, consulatus denique ipse mihi unà vobiscum cum salute Reipub. commendatus, coëgit. Non enim C. Rabirium culpa delicti, non invidia, vitæque turpitudo, non denique veteres, justæ, gravesque inimicitiæ civium in discrimen capitis vocaverunt; sed ut illud summum auxilium majestatis atque imperii, quod nobis à majoribus est traditum, de Repub. tolleretur; ut nihil posthàc auctoritas senatûs, nihil consulare imperium, nihil consensio bonorum contra pestem ac perniciem civitatis valeret: idcircò in his rebus evertendis unius hominis senectus, infirmitas, [c] solitudoque tentata est. Quamobrem, si est boni consulis, cùm cuncta auxilia Reipub. labefactari convellique videat, ferre opem patriæ, succurrere saluti fortunisque communibus, implorare civium fidem, [d] suam salutem posteriorem salute communi ducere; est etiam bonorum et fortium civium, quales vos omnibus Reipub. temporibus exsti-

[c] *desertio.* [d] *pluris facere salutem civium quàm suam.*

8. *Amicitiæ vetustas.*] Vetustâ amicitiâ nulla certior est, quam ipse Cicero violaret, si periclitanti amico non adesset.

Ib. *Dignitas hominis.*] Auctore Dione, erat Rabirius senator.

9. *Ratio humanitatis.*] Humanitate instituimur ad sublevandam hominum calamitatem.

Ib. *Perpetua consuetudo.*] Gloriatur sæpè Cicero se quamplurimos defendisse, et accusavisse neminem; quarè Verrem accusaturus, professus est id se fecisse potiùs, ut Siculis subveniret, quàm ut eum accusaret.

11. *Salus Reipub.*] Agitur in hâc causâ de Reipub. salute, quam convellere seditiosi cives conati sunt olim in Saturnini tumultu, ut patet ex argumento orationis.

Ib. *Consulare officium.*] Cicero consul hanc habuit orationem; illius autem est tueri consulare imperium, quo Saturninus interfectus est.

Ib. *Consulatus denique.*] Senatûs-consulto Ciceroni et Quiritibus mandatum fuerat ut consulatûs dignitatem in Rabirio defendendo tuerentur, quæ labefactaretur, si fas non esset consulibus in seditiosos cives animadvertere.

13. *Culpa delicti.*] Rabirius non ob crimina vocatur in judicium, sed quòd consuli paruerit, cùm ad arma cives vocaret, cui tum non obedire mali civis est.

16. *Summum auxilium.*] Per summum auxilium intelligit illud senatûs-consultum, quod periclitante Repub. fieri solebat, cùm exortâ aliquâ seditione aut tumultu mandabatur ut viderent consules *ne quid detrimenti caperet Respub.* tum enim penès eos erat summum imperium cogendi exercitus, bellum gerendi, &c.

Ib. *Majestatis.*] Majestas est amplitudo ac dignitas Reipub.

17. *Tolleretur.*] Innuit quòd nisi summum illud imperium penès esset consules, brevi Reipub. dignitas à seditiosis civibus tolleretur.

18. *Consensio bonorum.*] Per bonorum consensionem senatum intelligit, et qui partes et jussum senatûs secuti sunt, cùm Saturninus egressus è Capitolio oppressus est.

Ib. *Contra pestem.*] Scelerati et seditiosi cives Reipub. pestes sunt.

20. *Hominis senectus.*] Senex tum necessariò Rabirius erat, cùm à Cicerone defensus est: nam annis abhinc triginta sex Saturninum interfecerat, jam inter senatores adscriptus, ideòque trigesimum annum agens.

Ib. *Solitudo.*] Solitudo propriè de iis

tistis, intercludere omnes seditionum vias, munire præsidia Reipub., summum in consulibus imperium, summum in senatu consilium, putare; ea qui secutus sit, laude potiùs et honore, quàm pœnâ et supplicio dignum judicare. Quamobrem labor in hoc defendendo præcipuè meus est; studium verò conservandi hominis commune mihi vobiscum esse debebit. Sic enim existimare debetis, Quirites, [e] post hominum memoriam rem nullam majorem, magis periculosam, magis ab omnibus vobis providendam, neque à tribuno pleb. susceptam, neque à consule defensam, neque ad populum Rom. esse delatam. Agitur enim nihil aliud in hâc causâ, Quirites, quàm ut nullum sit posthàc in Repub. publicum consilium, nulla bonorum consensio contra improborum furorem et audaciam; nullum extremis Reip. temporibus perfugium et præsidium salutis. Quæ cùm ita sint, primùm, quod in tantâ dimicatione capitis, famæ, fortunarumque omnium fieri necesse est, ab Jove Optimo Max. cæterisque diis deabusque immortalibus, quorum ope et auxilio multò magis hæc Resp. quàm ratione hominum et consilio gubernatur, pacem ac veniam peto: precorque ab iis, ut hodiernum diem et ad hujus salutem conservandam, et ad Rempub. [f] constituendam, illuxisse patiantur. Deinde vos, Quirites, quorum potestas proximè ad deorum immortalium numen accedit, oro atque obsecro, quoniam uno tempore vita C. Rabirii, hominis miserrimi atque innocentissimi, et salus Reip. vestris manibus suffragiisque permittitur, adhibeatis in hominis fortunis misericordiam, in Reip. salute sapientiam, quam soletis.

[e] *nunquam ullam rem.* [f] *stabiliendam.*

dicebatur, qui ab omnibus deserti erant, qualis sanè non fuit Rabirius, cùm à principibus civitatis defenderetur; sed oratoriè id dixit, ut commiserationem in eum populi excitaret.

26. *Seditionum vias.*] Indicat seditionem quam Saturninus ante annos triginta sex excitavit: et quibus viis, si quæ novæ excitarentur, toto conatu senatus populusque debet obsistere.

27. *Summum in consulibus imperium.*] Magna et quasi regia fuit consulum auctoritas, si cum reliquis aliis magistratibus conferatur: at auctoritate populi inferior, penès quem summa fuit.

Ib. *In senatu consilium.*] Pertinebat ad senatum deliberare de Repub. sine cujus consilio nulla ejus est auctoritas.

29. *Labor in defendendo.*] Ait sæpè Cicero defendendi laborem, quam accusandi, majorem esse.

33. *A tribuno plebis.*] Loquitur de Labieno. Vide Orat. Argum.

38. *Extremis Reipub. temporibus.*] Extrema sunt Reipub. tempora, quibus periclitatur, et consulibus præscribitur ut videant *ne quid detrimenti capiat Respub.*

40. *Ab Jove.*] Non solis oratoribus Græcis, sed Romanis etiam familiare fuit deorum numen initio dicendi implorare. Jupiter autem quasi *juvans pater* dictus est; *maximus*, propter summam rerum omnium potestatem; *optimus*, quia omnibus prodesse potest.

43. *Pacem ac veniam.*] Profitetur se deorum opem et auxilium implorare. Propriè autem venia à diis petitur, cùm iratos metuimus, et propitios nobis postulamus.

46. *Numen accedit.*] Per numen deorum, vulgò potestas intelligitur: unde in lib. de Nat. Deor. *Omnes naturæ numini divino parent.*

48. *Suffragiisque permittitur.*] Agebatur hæc causa apud populum, de quâ suis suffragiis ferre sententiam decebat.

CONFUTATIO;

Quam inchoat per apostrophen ad Labienum, conquerendo de semihoræ tantùm spatio ad Rabirium defendendum; ac objecta ipsi crimina breviter diluit.

Deinde duo sibi ipsi objecta crimina diluit.

II. Nunc, quoniam, T. Labiene, diligentiæ meæ temporis angustiis obstitisti, meque ex comparato et constituto spatio defensionis in semihoræ curriculum coëgisti, parebitur, et (quod iniquissimum est) accusatoris conditioni, et (quod miserrimum) inimici potestati: quamquam in hâc [a] præscriptione semihoræ [b] patroni mihi partes reliquisti, consulis ademisti; propterea quòd ad defendendum propemodùm satis erit hoc mihi temporis, verùm ad conquerendum parum: nisi fortè de locis religiosis, ac de lucis, quos ab hoc violatos esse dixisti, pluribus verbis tibi respondendum putas: quo in crimine, nihil est unquam abs te dictum, nisi à C. Macro objectum esse crimen id C. Rabirio: in quo ego demiror, meminisse te, quid objecerit C. Rabirio Macer inimicus; oblitum esse, quid æqui et jurati judices judicârint. An de peculatu facto, an de tabulario incenso, longa oratio est expromenda? quo in crimine, propinquus C. Rabirii judicio clarissimo C. Curtius, pro virtute suâ, est honestissimè liberatus: ipse verò Rabirius, non modò in judicium horum criminum, sed ne in tenuissimam quidem suspicionem, verbo est unquam vocatus. An de so-

[a] *definitione.* [b] *defensoris.*

1. *T. Labiene.*] Tribunus plebis erat Labienus, qui à Cæsare defecit ad Pompeium.

3. *Semihoræ.*] Vox illa semel hic apud Ciceronem reperitur. Queritur autem hic quòd tam breve temporis spatium sibi ad dicendum concedatur: cùm accusatori vulgò horæ duæ, defensori tres permittantur.

8. *De locis religiosis.*] Loca religiosa habebantur quò mortui fuerant illati, ita Marianus Juriscons. lib. Digest. vel etiam luci in fundi villæque conspectu, in quibus lares certis diebus à dominis et famulis colebantur.

Ib. *De lucis.*] Luci nemora erant religiosis locis, aut delubris vicina, quæ alicui numini consecrabantur. Ita Virg. lib. 6. Æneid. *Unde etiam Triviæ templo lucisque sacratis, Cornipedes arcentur equi:* possunt etiam intelligi arbores, quas ad tumulos soliti fuerant serere, quæ pro lucis habebantur.

11. *A Macro.*] Macer in aliâ causâ ejusdem criminis Rabirium insimulaverat, à quo judicum sententiâ liberatus est. Macer ille vir prætorius fuit Calvi oratoris pater: de eo meminit Cicero in Bruto.

13. *Jurati.*] Solebant judices, antequàm sententiam ferrent, se sincerè judicaturos jurare.

Ib. *An de peculatu.*] Peculatus furtum est pecuniæ publicæ aut sacræ: cujus fur dicitur peculator.

14. *Tabulario incenso.*] Tabularium locus est ubi tabulæ et civitatis scripta reponuntur; tale fuit Saturni ac Libertatis templum; cùm autem objiceretur Rabirio ab eo fuisse tabularium incensum, nondum id patebat; nam posteà, id se fecisse Q. Sosius eques Rom. confessus est.

18. *Verbo.*] Id est, ne uno quidem verbo.

roris filio diligentiùs respondendum est, quem ab hoc necatum esse dixisti, cùm ad judicii [c] moram familiaris funeris excusatio quæreretur? Quid enim est tam verisimile, quàm cariorem huic sororis maritum, quàm sororis filium fuisse? atque ita cariorem, ut alter vitâ crudelissimè privaretur, cùm alteri ad prolationem judicii biduum quæreretur? An de servis alienis contra legem Fabiam retentis, aut de civibus Rom. contra legem Porciam verberatis aut necatis, plura dicenda sunt, cùm tanto studio C. Rabirius totius Apuliæ, singulari voluntate Campaniæ vicinitatis, ornetur? cùmque, ad ejus propulsandum periculum, non modò homines, sed propè regiones ipsæ convenerint, aliquantò etiam latiùs excitatæ, quàm ipsius vicinitatis nomen ac termini postulabant. Nam quid ego ad id longam orationem comparem, quod est in eâdem multæ irrogatione præscriptum, hunc nec suæ nec alienæ pudicitiæ pepercisse? Quinetiam suspicor, eò mihi semihoram à Labieno præstitutam esse, ut ne plura de pudicitiâ dicerem. Ergo ad hæc crimina, quæ patroni diligentiam desiderant, intelligis mihi semihoram istam nimiùm longam fuisse: illam alteram partem, de nece Saturnini, nimis exiguam atque angustam esse voluisti; quæ non orationis ingenium, sed consulis auxilium, implorat et flagitat. Nam de perduellionis judicio, quod à me sublatum esse criminari soles, meum crimen est, non Rabirii. Quòd utinam, Quirites, ego id aut primus, aut solus, ex hâc Repub. sustulissem! utinam, quod ille crimen esse vult,

[c] *prolationem.*

20. *Familiaris funeris.*] Ulpianus, Digest. lib. 2. ait non licuisse in jus eum vocari, qui funus duceret, aut justa mortuis faceret.

24. *Legem Fabiam.*] Hâc lege cavebatur, ne quis hominem liberum pro servo, aut servum alienum pro suo vendat. Putant aliqui legendum esse legem Flaviam; cùm illa de plagio agat: is autem qui servos alienos sollicitat, vendit, emit, aut liberos pro servis, plagiarius dicitur.

25. *Legem Porciam.*] Hæc lex à Porcio Catone trib. pleb. lata est, Valerio et Apuleio Coss. anno urbis conditæ CDLIV. ne quis magistratus civem Rom. virgis cæderet necaretve: sed damnato exsilium permitteretur, cùm anteà nudorum cervix insereretur furcæ, corpus virgis ad necem cæderetur.

27. *Totius Apuliæ.*] Credibile est ex Apuliâ fuisse Rabirium, aut in eâ magistratum gessisse. Veniebant enim ex provinciis vel urbibus legati, qui reum publicâ oratione commendarent, cùm periclitaretur in judicio.

Ib. *Campaniæ.*] Rabirius fundos habuit in Campaniâ, et domum Neapoli, ut ex Ep. ad Attic. patet. Illic etiam homines liberos verberâsse et occidisse ipsi objiciebatur.

32. *Multæ irrogatione.*] Irrogatio lex est in aliquem lata. Multa porrò à *Mulgeo, mulctum*, dicta est, quòd mulgeat, id est, exhauriat: in eâ autem hæc observabantur: reo magistratus diem dicebat: ter eum accusabat, tum rogabat populum ut certâ bonorum parte multaretur; hæc irrogatio per trinundinum durabat, tum reus accusabatur.

39. *Nam de perduellionis judicio.*] Hic rejicit quædam crimina quæ in eum Labienus jecerat, primum, quòd sumi supplicium de perduellionis condemnatis prohibuerat: alterum, Ciceronem crudelem esse, neque favere populo: perduelles verò dicebantur, qui nunc hostes à nobis appellantur.

proprium testimonium meæ laudis esset! Quid enim optari potest, quod ego mallem, quàm me in consulatu meo carnificem de foro, crucem de Campo, sustulisse? Sed ista laus primùm est majorum nostrorum, Quirites, qui, expulsis regibus, nullum in libero populo vestigium crudelitatis regiæ retinuerunt: deinde multorum virorum fortium, qui vestram libertatem, non acerbitate suppliciorum [d] infestam, sed lenitate legum munitam, esse voluerunt. Quamobrem uter nostrûm tandem, Labiene, popularis est? tu-ne, qui civibus Roman. in concione ipsâ carnificem et vincula adhiberi putas oportere; qui in Campo Martio, comitiis centuriatis, auspicato in loco, crucem ad civium supplicium defigi et constitui jubes? an ego, qui funestari concionem contagione carnificis veto; qui expiandum forum pop. Romani ab illis nefarii sceleris vestigiis esse dico; qui castam concionem, sanctum Campum, inviolatum corpus omnium civium Rom. integrum jus libertatis defendo servari oportere? Popularis verò tribunus plebis, custos, defensorque juris et libertatis. Porcia lex virgas ab omnium civium Rom. corpore amovit; hic misericors flagella retulit. Porcia lex libertatem civium lictori eripuit; Labienus, homo popularis, carnifici tradit. C. Gracchus legem tulit, ne de capite civium Rom. injussu vestro judicaretur; hic popularis à duumviris, injussu vestro, non judicari de cive Rom. sed indictâ causâ civem

[d] *vexatam.*

44. *Carnificem de foro.*] Labienus carnificem in forum duxerat, cùm Rabirii causa agebatur, ut damnatum eum inde in Campum Martium abduceret, ut ibi in crucem paratam ageretur.

50. *Popularis est.*] Popularis dicitur qui et verbis et factis placere populo studet.

52. *In Campo Martio.*] Campus Martius ager fuit Tarquiniorum Marti consecratus, quem Livius lib. 1. Martium appellatum fuisse narrat.

Ib. *Comitiis centuriatis.*] Comitia centuriata omnium maxima habebantur, tum quia fiebant ex censu et ætate per centurias, in quibus singulis centum cives erant: tum quia in eis consules et majores magistratus creabantur: tum quia in his de maximis solùm criminibus agebatur.

Ib. *Auspicato in loco.*] Auspicatus locus ille dicitur, qui auspiciis consularibus consecratur, neque enim illa comitia sine auspice, nec nisi in loco inaugurato, haberi licuit.

54. *Funestari.*] Existimabant pollui eum non modò qui attrectâsset, sed etiam qui vidisset cadaver hominis mortui.

Ib. *Contagione carnificis.*] Lex fuit, ne carnifex impurus in concione quemquam attingeret, nec civis verberaretur.

55. *Nefarii sceleris.*] Nefarium scelus erat, si caperetur civis Romanus, et ad patibulum duceretur, quod tamquam funestum aliquod piaculum expiandum erat.

56. *Castam.*] Castum id dicitur quod purum est, nec violatum; violabatur autem Campus Martius et carnificis et crucis contagione.

58. *Popularis verò tribunus.*] Ironicè hic ludit Labienum dissimili collatione civium popularium, quorum meminerat in oratione suâ Labienus.

63. *Injussu vestro.*] Populus jubebat, censebat senatus.

Ib. *A duumviris.*] Suetonius in vitâ Cæsaris refert duumviros à Tullo Hostilio rege in causâ Horatiorum fuisse primùm constitutos, cum potestate tamen ad populum provocandi: acta verò primùm hæc Rabirii causa apud duumviros fuit, et ab iis condemnatus ad populum appellavit.

64. *Indictâ causâ.*] Nulla est audita Ra-

Roman. capitis condemnari coëgit. Tu mihi etiam legis Porciæ, tu C. Gracchi, tu horum libertatis, tu cujusquam denique hominis popularis mentionem facis, qui non modò suppliciis inusitatis, sed etiam verborum inauditâ crudelitate, violare libertatem hujus populi, [e] tentare mansuetudinem, commutare disciplinam, conatus es? Namque hæc tua, quæ te hominem clementem popularemque delectant: "*I, lictor,* [f] *colliga manus:*" quæ non modò hujus libertatis, mansuetudinisque non sunt, sed ne Romuli quidem, aut Numæ Pompilii; sed Tarquinii, superbissimi atque crudelissimi regis, ista sunt cruciatûs carmina, quæ tu, homo lenis ac popularis, libentissimè commemoras, "*Caput obnubito; arbori infelici suspendito:*" quæ verba, Quirites, jam pridem in hâc Repub. non solùm tenebris vetustatis, verùm etiam luce libertatis, oppressa sunt.

III. An verò, si actio ista popularis esset, et si ullam partem æquitatis haberet aut juris, C. Gracchus eam reliquisset? Scilicet tibi graviorem dolorem patrui tui mors attulit, quàm C. Graccho fratris; et tibi acerbior ejus patrui mors est quem nunquam vidisti, quàm illi ejus fratris, quîcum concordissimè vixerat: et similis viri tu ulcisceris patrui mortem, atque ille persequeretur fratris sui,

[e] *tollere.* [f] *liga.*

birii defensio: nam non dicunt causam qui contra leges damnantur.

71. *I, lictor,* &c.] Formula fuit judicii, quod ferebatur à duumviris in reos perduellionis.

72. *Romuli quidem, aut Numæ.*] Hi primi omnium regum Romanorum fuerunt, iique clementissimi principes.

73. *Sed Tarquinii.*] Auctor illius sententiæ fuit Tullus Hostilius in judicio Horatiorum, non Tarquinius; sed eam ei attribuit, quòd eam per summam tyrannidem erga cives Rom. sæpè usurpârat.

74. *Cruciatûs carmina.*] Id est, sunt voces, formulæ, et cantus. Carmen enim à canendo dictum est, immò leges et judicum sententiæ quæ per præconem denuntiabantur, carmen appellatæ sunt. Vide Livium, lib. 1.

75. *Caput obnubito.*] Id est, vela, ne videlicet adspectu patibuli reus terreretur, aut in voces irrumperet: vel ut significarent luce indignum esse.

76. *Arbori infelici.*] Per arborem crucem intelligit, quæ ex aliquo ligno vel arbore infelici componebatur: porrò arbores infelices, auctore Plinio cap. 27. lib. 16. illæ censebantur, et damnatæ religione, quæ neque seruntur unquam, neque fructum ferunt, vel quæ diis inferorum sacratæ sunt.

Ib. *Suspendito.*] Funibus religabantur, qui in crucem suspendebantur.

77. *Tenebris vetustatis, luce libertatis.*] Translata verba, illud à nocte, istud à die; vult autem indicare illas durissimas perduellionis leges, latis novis et mitioribus, antiquatas esse.

1. *Actio ista.*] Actionem intelligit quâ Rabirii civis Rom. mortem persequitur Labienus.

4. *Fratris.*] Ex his verbis fas est conjicere Q. Labienum, Titi patruum, tum tribunum plebis fuisse, quando cum Saturnino occisus est; duo autem Gracchi fuerunt fratres, Tiberius et Caius, uterque seditiosus, uterque tribunus plebis: primus cùm iterùm tribunus creari vellet, Nasicâ auctore, alter à Lucio Opimio consule interfectus est.

5. *Et similis.*] Vox ista, *Et*, interrogativè ponitur. Sic apud Virg. *Et quæ tanta fuit Romam tibi causa videndi?*

si istâ ratione agere voluisset? et par desiderium sui reliquit apud populum Romanum Labienus iste, patruus vester, quisquis fuit, ac Tib. Gracchus reliquerat? An pietas tua major, quàm Gracchi? an animus? an consilium? an opes? an auctoritas? an eloquentia? quæ si in illo minima fuissent, tamen, [a] præ tuis facultatibus, maxima putarentur. Cùm verò his rebus omnibus C. Gracchus omnes vicerit, quantum intervallum tandem inter te atque illum interjectum putas? Sed moreretur priùs acerbissimâ morte millies Gracchus, quàm in ejus concione carnifex consisteret: quem non modò foro, sed etiam [b] cœlo hoc ac spiritu censoriæ leges, atque urbis domicilio carere voluerunt. Hic se popularem dicere audet, me alienum à commodis vestris; cùm iste omnes et suppliciorum et verborum acerbitates, non ex memoriâ vestrâ ac patrum vestrorum, sed ex annalium monimentis, atque ex regum commentariis, conquisierit; ego omnibus meis opibus, omnibus consiliis, omnibus dictis atque factis, repugnârim et restiterim crudelitati? Nisi fortè hanc [c] conditionem vobis esse vultis, quam servi, si libertatis spem propositam non haberent, ferre nullo modo possent. Misera est ignominia judiciorum publicorum, misera [d] multatio bonorum, miserum exsilium: sed tamen in omni calamitate retinetur aliquod vestigium libertatis; mors denique si proponitur, in libertate moriamur; carnifex verò et obductio capitis, et nomen ipsum crucis, absit, non modò à corpore civium Roman. sed etiam à cogitatione, oculis, auribus. Harum enim omnium rerum non solùm eventus atque perpessio, sed etiam conditio, exspectatio, [e] mentio ipsa denique, indigna cive Romano atque homine libero est. An verò servos nostros horum supplici-

[a] *In comparatione facultatum tuarum.* [b] *aëre.* [c] *hanc sortem.* [d] *publicatio.* [e] *cogitatio.*

7. *Desiderium.*] Tanto dolore affectus est de morte Gracchorum pop. Rom. ut Plutarchus asserat in eorum vitâ, erectas ipsis fuisse statuas in eodem loco ubi interfecti sunt.

10. *Eloquentia.*] Cicero in Claris Oratoribus ait, *C. Graccho pleniorem et uberiorem ad dicendum oratorem ante eum nullum fuisse.* Laudat verò Gracchum, quia libenter ejus laudes populus audiebat.

16. *Censoriæ leges.*] Quibus cavebatur ne carnifex civis Rom. esset, ne in foro conspiceretur, neve in urbe domicilium haberet.

20. *Annalium monimentis.*] Ex Cic. lib. 2. de Orat. erat historia nihil aliud nisi annalium confectio, rei memoriæque publicæ retinendæ causâ, ab initio rerum Rom. usque ad P. Mucium pontificem max. pontifex enim max. res omnes singulorum annorum mandabat literis.

Ib. *Ex regum commentariis.*] Constat ex Livio, lib. 1. reges Romanos de suis rebus gestis, aut constitutis commentarios scripsisse, in quo probabile est eos fuisse imitatum Cæsarem.

25. *Judiciorum publicorum.*] In judiciis publicis de capite civium agebatur, et eorum exsecutio cuique ex populo committebatur.

31. *Conditio.*] Misera illa est conditio in quâ aliquis ita vivit, ut in eum cadere supplicii servilis nota possit.

orum omnium metu dominorum benignitas unâ vindictâ liberabit; nos à verberibus, ab unco, à crucis denique terrore, neque res gestæ, neque acta ætas, neque nostri [f] honores vindicabunt? Quamobrem fateor, atque etiam, T. Labiene, profiteor et [g] præ me fero, te ex illâ crudeli, importunâ, non tribunitiâ actione, sed regiâ, meo consilio, [h] virtute, auctoritate esse depulsum. Quâ tu in actione, quamquam omnia exempla majorum, omnes leges, omnem auctoritatem senatûs, omnes religiones atque auspiciorum publica jura, neglexisti: tamen à me hæc in hoc tam exiguo meo tempore non audies. Liberum tempus nobis dabitur ad istam disceptationem: nunc de Saturnini crimine, ac de clarissimi patrui tui morte, dicemus.

[f] *magistratus.* [g] *non dissimulo.* [h] *fortitudine.*

34. *Unâ vindictâ.*] Vindicta erat virga quam prætor vel lictor servi capiti imponens, eumdem servum in libertatem, verba quædam sollennia proferens, vindicabat.

35. *Ab unco.*] Unco recurvo quorumdam criminum damnati ad supplicium trahebantur.

40. *Exempla majorum.*] Majores nunquam carnifices et crucem adhibuerunt in concione.

Ib. *Omnes leges.*] Intelligit leges censorias, quæ voluerunt carere foro carnifices.

41. *Omnes religiones.*] Cùm in Campo Martio crucem defigi voluit, religiones et auspicia neglexit, quia observatum erat de cœlo, et Labieno obnuntiatum, quòd mala erant auspicia, non tamen ab actione destitit.

CONFIRMATIO;

In quâ duas affert rationes Cicero; primam, Rabirius non occidit Saturninum; secundam, Rabirius jure sumpsit arma contra Saturninum.

IV. Arguis occisum esse à C. Rabirio L. Saturninum: et id C. Rabirius multorum testimoniis, Q. Hortensio copiosissimè defendente, anteà falsum esse docuit. Ego autem, si mihi esset integrum, susciperem hoc crimen, agnoscerem, confiterer. Utinam hanc mihi facultatem causa concederet, ut possem hoc prædicare, C. Rabirii manu L. Saturninum hostem populi Romani interfectum! Nihil me clamor iste commovet, sed consolatur; cùm indicat esse quosdam cives imperitos, sed non multos. Nunquam, mihi credite, pop. Rom. hic, qui silet, consulem me fecisset, si

4. *Susciperem hoc crimen.*] Crimen hoc licèt à Rabirio non sit commissum, tamen ultrò commissum ab eo esse libenter ait se confessurum, et suum prædicaturum, quia crimen non est appellandum, quod reipublicæ causâ committitur.

5. *Causa.*] Rabirius nolebat interfector Saturnini appellari.

7. *Clamor iste.*] Si quid in concionibus dictum esset quod populo placeret, acclamabat; si quid verò displiceret, admurmurabat et obstrepebat.

vestro clamore perturbatum iri arbitraretur. Quantò jam levior est acclamatio! quùm continetis vocem, indicem stultitiæ vestræ, testem paucitatis? Libenter, inquam, confiterer, si verè possem, aut etiam si mihi esset integrum, C. Rabirii manu L. Saturninum esse occisum; et id facinus pulcherrimum esse arbitrarer: sed, quoniam id facere non possum, confitebor id, quod ad laudem minùs valebit, ad crimen non minùs. Confiteor, interficiendi Saturnini causâ, C. Rabirium arma cepisse. Quid est, Labiene? quam à me graviorem confessionem, aut quod in hunc majus crimen exspectas? nisi verò interesse aliquid putas inter eum qui hominem occidit, et eum qui cum telo occidendi hominis causâ fuit. Si interfici Saturninum nefas fuit, arma sumpta esse contra Saturninum sine scelere non possunt: si arma jure sumpta concedis, interfectum jure concedas necesse est.

Paucula quædam deesse videntur.

V. Fit S. C. ut C. Marius, L. Valerius, consules, adhiberent tribunos plebis et prætores, [a] quos eis videretur; operamque darent, ut imperium populi Rom. majestasque conservaretur: adhibent omnes tribunos plebis præter Saturninum, prætores præter Glauciam: qui rempublicam salvam esse vellent, arma capere, et se sequi, jubent. Parent omnes: ex ædificiis armamentariisque publicis arma populo Romano, C. Mario consule distribuente, dantur. Hîc jam, ut omittam cætera, de te ipso, Labiene, quæro: cùm Saturninus Capitolium teneret armatus, esset unà C. Glaucia, C. Saufeius, etiam ille ex compedibus atque ergastulo Gracchus, (addam, quoniam ita vis, [b] eòdem Q. Labienum patruum tuum:) in

[a] *quos placeret sibi.* [b] *ad hos.*

12. *Libenter, inquam.*] Acclamatione et admurmuratione sedatâ, repetit suam propositionem.

15. *Ad laudem minùs valebit.*] Nam minor Rabirii laus est, quòd arma ceperit Saturnini occidendi causâ, quàm fuisset si eum occidisset.

22. *Concedas necesse est.*] Desiderantur hìc omnia quæ de seditione Saturnini, et tumultu populi ad eam reprimendam dicta sunt.

1. *Fit S. C.*] Loquitur de senatûs-consulto, quo probat arma jure sumpta esse. Illud autem senatûs-consultum fuit, ut consules viderent ne quid detrimenti caperet Respub.

2. *Tribunos plebis.*] Decem tum erant tribuni plebis.

5. *Glauciam.*] Glaucia turpissimus vir fuit et levissimus, de quo Cicero lib. 3. De Oratore loquitur; et quem tum prætorem fuisse Livius lib. 69. refert.

6. *Armamentariis,*] Armamentarium locus est, ubi omnia armorum genera; armarium verò, ubi libri reponuntur.

8. *De te, Labiene.*] Ostendit Rabirium arma debuisse sumere, non domi latere, non cum Saturnino Capitolium occupare: nam foro pulsus illud Saturninus occupârat.

10. *C. Saufeius.*] Is esse videtur Saufeius, quem C. Saffinium appellat Appianus, lib. 1. qui tum censor fuit.

Ib. *Ergastulo.*] Ergastulum locus est, in quo vincti nequiores servi opus faciunt.

Ib. *Gracchus.*] Equitius quidam se Gracchi filium finxit, ut sibi populum demereretur, apud quem valebat pluri-

foro autem C. Marius et L. Valerius Flaccus, Coss. pòst cunctus senatus, atque ille senatus, quem etiam vos ipsi (qui hos P. conscriptos, qui nunc sunt, in invidiam vocatis, quo faciliùs de hoc senatu detrahere possitis) laudare consuevistis; cùm equester ordo (at quorum equitum Roman. dii immortales! patrum nostrorum, atque ejus ætatis, quæ tunc magnam partem Reipub. atque omnem dignitatem judiciorum tenebat) cùm omnes omnium ordinum homines, qui in salute Reipub. salutem suam repositam esse arbitrabantur, arma cepissent; quid tandem C. Rabirio faciendum fuit? De teipso, inquam, Labiene, quæro: cùm ad arma consules ex S. C. vocavissent, cùm armatus M. Æmilius, princeps senatûs, in comitio constitisset, qui, cùm ingredi vix posset, non ad insequendum sibi tarditatem pedum, sed ad fugiendum impedimento fore putabat; cùm denique Q. Scævola confectus senectute, præpeditus morbo, mancus, et membris omnibus captus ac debilis, hastili nixus, et animi vim et infirmitatem corporis ostenderet; cùm L. Metellus, Ser. Galba, C. Serranus, P. Rutilius, C. Fimbria, Q. Catulus, omnesque qui tum erant consulares, pro salute communi arma cepissent; cùm omnes prætores, cuncta nobilitas ac juventus accurreret, Cn. et L. Domitius, L. Crassus, Q. Mucius, C. Claudius, M. Drusus: cùm omnes Octa-

mùm Gracchorum familia. Is cum Saturnino, Glauciâ, et Saufeio arma cepit. Vide Valerium, lib. 9.

18. *Omnem dignitatem judiciorum.*] Lege Gracchi equester ordo judicia administrabat, quorum auctoritas à Syllâ devoluta est ad senatores: sed tandem legem tulit Aurelius Cotta, ut cum senatoribus equites et tribuni ærarii judicarent.

22. *M. Æmilius.*] M. Æmilius Scaurus, cujus constantiam et gravitatem sæpè Cicero laudat, cùm videret concitatum à Saturnino aliisque populum, Marium sextùm consulem hortatus est, ut libertatem Reipub. tueretur, atque ipse in summâ senectute armatus et innixus spiculo constitit ante curiæ fores. Vide Val. lib. 3.

23. *In comitio.*] Comitium erat curiæ proximum.

Ib. *Ingredi.*] Ambulare propter summam senectutem vix poterat.

24. *Ad insequendum.*] Putabat videlicet illam pedum tarditatem fore sibi impedimento, non ut fugeret; sed quominùs seditiosos cives insequeretur.

25. *Q. Scævola.*] Is Scævola cum L. Metello Dalmatico consul fuerat, nam alter quinquennio post Marium et Flaccum consules, qui Saturninum oppresserunt, consulatum gessit.

26. *Præpeditus morbo.*] Morbo pedum seu podagrâ laborabat.

28. *L. Metellus.*] Dalmaticus dictus est, et consulatu functus anno urbis 636. censurâ et triumpho de Dalmatis illustris fuit.

Ib. *Galba.*] Galba consul fuit cum M. Æmilio Scauro, cujus ex familiâ sex aut septem consulares exstitêre.

Ib. *Serranus.*] Serranus cum Q. Cæpione, Rutilius cum Cn. Manlio, Fimbria cum C. Mario, Q. Catulus cum eodem Mario, consulatum gesserunt.

31. *Cn. et L. Domitius.*] Uterque Domitius Ænobarbus, ut opinor, fratres, quorum primus cum Cassio Longino, alter cum Cœlio Caldo, consul fuit.

Ib. *L. Crassus.*] Crassus orator fuit, Mucius verò pontifex max.

32. *Claudius.*] Claudius fuit consul cum Perpennâ.

Ib. *M. Drusus.*] Drusus tribunus plebis domi suæ interfectus est.

Ib. *Octavii.*] Octavii tres consulatum gesserunt.

vii, Metelli, Julii, Cassii, Catones, Pompeii; cùm L. Philippus, L. Scipio; cùm M. Lepidus, cùm D. Brutus; cùm hic ipse P. Servilius, quo tu imperatore, Labiene, [c] meruisti; cùm hic Q. Catulus, admodum tum adolescens; cùm hic C. Curio; cùm denique omnes clarissimi viri cum consulibus essent, quid tandem C. Rabirium facere convenit? utrùm inclusum atque abditum latere in occulto, atque ignaviam suam tenebrarum ac parietum custodiis tegere? an in Capitolium pergere, atque ibi se cum tuo patruo, et cæteris ad mortem propter vitæ turpitudinem confugientibus, congregare? an cum Mario, Scauro, Catulo, Metello, Scævolâ, cum bonis denique omnibus, coire, non modò salutis, verùm etiam periculi, societatem? Tu denique, Labiene, quid faceres tali in re ac tempore? cùm ignaviæ ratio te in fugam atque in latebras impelleret, improbitas et furor Lucii Saturnini in Capitolium [d] arcesseret, consules ad patriæ salutem ac libertatem vocarent; quam tandem auctoritatem, quam vocem, cujus sectam sequi, cujus imperio parere potissimùm velles? Patruus, inquit, meus cum Saturnino fuit. Quid? pater quîcum? quid? propinqui vestri, equites Romani? quid? omnis præfectura, regio, vicinitas vestra? quid? ager Picenus universus, utrùm tribunitium furorem, an consularem auctoritatem secutus est?

VI. Equidem hoc affirmo, quod tu nunc de tuo patruo prædicas, neminem unquam adhuc de sese esse confessum. Nemo est, inquam, inventus tam profligatus, tam perditus, tam ab omni non

[c] *militâsti.* [d] *vocaret.*

33. *Metelli.*] Q. Metellus Nepos consul anno 655. fuit cum T. Didio: ob dissipatam rem domesticam, Nepos dictus est.

Ib. *Julii.*] Sex. Julius Cæsar consul cum Philippo, et L. Cæsar cum P. Rutilio Lupo.

Ib. *Cassii.*] C. Cassius Varus consul cum L. Gellio.

Ib. *Catones.*] L. Porcius Cato consul cum Cn. Pompeio Strabone.

Ib. *Pompeii.*] Cn. Strabo Pompeius consul fuit cum Porcio Catone, Q. Pompeius Rufus cum L. Syllâ.

Ib. *Philippus.*] Consul cum Sexto Julio Cæsare.

34. *L. Scipio.*] Consul cum Norbano.

Ib. *M. Lepidus.*] Lepidus cum Q. Catulo, Brutus cum Æmilio Lepido Liviano.

35. *P. Servilius.*] Servilius, qui Isauricus posteà dictus est ab Isauro urbe Ciliciæ captâ, cum Appio Pulchro consul fuit.

Ib. *Imperatore.*] Cùm bellum gereret in Ciliciâ, is primus omnium in Isauriam ingressus est; et triumphum et Isaurici nomen adeptus est.

36. *C. Curio.*] Curio pater ejus Curionis fuit, qui bello civili, pro Cæsare pugnans, periit in Africâ.

45. *Ac tempore.*] Quo Saturninus cum suis excitabat seditionem.

50. *Quid? pater.*] Videtur hic significare Labieni patrem non cum seditiosis sed cum consulibus fuisse.

51. *Omnis præfectura.*] Præfecturæ in Italiâ eæ urbes dicebantur, in quibus et jus dicebatur, et nundinæ agebantur; in eas legibus præfecti quotannis jus dicturi mittebantur. De his Festus.

52. *Ager Picenus.*] Ager Picenus est Italiæ quinta regio trans Apenninum, ab ipsis montibus ad mare Adriaticum usque extensus. Vide Strabonem, lib. 5. Hodie Marchia Anconitana dicitur ab Anconâ emporio celeberrimo.

1. *Patruo prædicas.*] Nemo est qui prædicet se cum Saturnino fuisse; et tamen eâ est impudentiâ Labienus, ut id de patruo suo jactet.

modò honestate, sed etiam simulatione honestatis, relictus, qui se in Capitolio fuisse cum Saturnino fateretur. At fuit vester patruus: fuerit; et fuerit nullâ desperatione rerum suarum, nullis domesticis [a] vulneribus coactus: induxerit eum L. Saturnini familiaritas, ut amicitiam patriæ præponeret: idcirco-ne oportuit C. Rabirium desciscere à republicâ? non comparere in illâ armatâ multitudine bonorum? consulum voci atque imperio non obedire? Atqui videmus, hæc in rerum naturâ tria fuisse, ut aut cum Saturnino esset, aut cum bonis, aut lateret. Latere, mortis erat [b] instar turpissimæ; cum Saturnino esse, furoris et sceleris; virtus, et honestas, et pudor cum consulibus esse cogebat. Hoc tu igitur in crimen vocas, quòd cum iis fuerit C. Rabirius, quos, amentissimus fuisset, si oppugnâsset; turpissimus, si reliquisset? At C. Decianus, de quo tu sæpè commemoras, quia, cùm hominem omnibus insignem notis turpitudinis, P. Furium, accusaret, summo studio bonorum omnium, queri est ausus in concione de morte Saturnini, condemnatus est: et Sextus Titius, quòd habuit imaginem L. Saturnini domi suæ, condemnatus est. Statuerunt equites Romani illo [c] judicio, improbum civem esse, et non retinendum in civitate, qui hominis hostilem in modum seditiosi imagine aut mortem ejus honestaret, aut desideria imperitorum misericordiâ commoveret, aut suam significaret imitandæ improbitatis voluntatem. Itaque mihi mirum videtur, unde hanc tu, Labiene, imaginem, quam habes, inveneris: nam, Sex. Titio damnato, qui istam habere auderet, inventus est nemo: quod tu si audîsses, aut si per ætatem scire potuisses, nunquam profectò istam imaginem, quæ, domi posita, [d] pestem atque exsilium Sex. Titio attulisset, in Rostra atque in concionem attulisses; nec tuas unquam rationes ad eos scopulos appulisses, ad quos Sex. Titii afflictam navem, et in quibus C. Deciani naufragium fortunarum, videres.

[a] *incommodis.* [b] *imago.* [c] *consensu.* [d] *calamitatem et condemnationem.*

6. *Nullâ desperatione rerum.*] Qui enim ære alieno tenebantur adstricti, ut plurimùm seditiosos cives sequebantur.

16. *At C. Decianus.*] Hic ostendit à præjudiciis sive judicatis, Labienum potiùs quàm Rabirium perduellionis accusandum esse. Nam Decianus tantùm damnatus est, quia de Saturnino questus est, cùm Furium defendebat. Vide Val. Max. lib. 8. cap. 1.

20. *Sextus Titius.*] Titius homo loquax et acutus, ut ait Cicero, licèt innocens esset, et lege Agrariâ gratiosus populo, tamen condemnatus est, quia domi Saturnini imaginem habebat.

21. *Equites Romani.*] Qui soli tum judicabant.

24. *Imperitorum.*] Id est, imperitæ multitudinis, quæ facilè rebus ejusmodi ducitur.

29. *Istam imaginem.*] Labienus produxerat imaginem L. Saturnini in concione, aut quam apud se Titius habebat, aut aliam huic certè similem.

31. *In Rostra.*] Ubi hæc causa acta est.

Ib. *Tuas rationes.*] Quibus voluisti impellere pop. Rom. ad perdendum Rabirium.

32. *Afflictam navem.*] Per navem intelligit familiam et domum; metaphora à nave sumpta, et naufragio.

Sed in his rebus omnibus imprudentiâ [e] laberis: causam enim suscepisti antiquiorem memoriâ tuâ; quæ causa antè mortua est, quàm tu natus esses; quâ in causâ tute profectò fuisses, si per ætatem esse potuisses, eam causam in judicium vocas. An non intelligis, primùm, quos homines, et quales viros, mortuos, summi sceleris arguas; deinde quot ex iis, qui vivunt, eodem crimine in summum capitis periculum arcessas? Nam, si C. Rabirius [f] fraudem capitalem admisit, quòd arma contra L. Saturninum tulit; huic quidem afferret aliquam deprecationem periculi ætas illa, quâ tum fuit: Q. verò Catulum, patrem hujus, in quo summa sapientia, eximia virtus, singularis humanitas fuit; M. Scaurum, illâ gravitate, illo consilio, illâ prudentiâ, duos Mucios, L. Crassum, M. Antonium, qui tum extra urbem cum præsidio fuit, (quorum in hâc civitate longè maxima consilia atque ingenia fuerunt) cæteros pari dignitatè præditos, custodes gubernatoresque Reipub. quemadmodum mortuos defendemus? Quid de illis honestissimis viris, atque optimis civibus, equitibus Rom. dicemus, qui tum unà cum senatu salutem Reipub. defenderunt? quid de tribunis ærariis, cæterorumque ordinum omnium hominibus, qui tum arma pro communi libertate ceperunt? Sed quid ego de iis omnibus, qui consulari imperio paruerunt, loquor? de ipsorum Coss. famâ quid futurum est? L. Flaccum hominem cùm semper in Repub. tum in magistratibus gerendis, in sacerdotio cærimoniisque quibus præerat diligentissimum, nefarii sceleris ac parricidii mortuum condemnabimus? adjungemus ad hanc labem ignominiamque mortis etiam C. Marii nomen? C. Marium, quem verè patrem patriæ, parentem, inquam, vestræ libertatis atque hujusce Reip. possumus dicere, sceleris ac parricidii nefarii mortuum condemnabimus? Etenim si C. Rabirio, quòd iit ad arma, crucem T. Labienus in Campo Martio defigendam putavit; quod tandem excogitabitur in eum supplicium, qui vocavit? Ac, si fides Saturnino data est,

[e] *cadis sensim.* [f] *crimen.*

35. *Antiquiorem memoriâ tuâ.*] Quia occisus est Saturninus annis sex et triginta ante hanc Rabirii accusationem. Labienus autem juvenis erat; nam tribunatus anno ætatis vigesimo gerebatur.

42. *Ætas quâ tum fuit.*] Tunc enim erat adolescens Rabirius.

45. *Duos Mucios.*] Scævolam utrumque pontificem et augurem.

Ib. *L. Crassum et Antonium.*] Oratores, de quibus sæpè in libris Oratoriis.

51. *Tribunis ærariis.*] Tribunis ærariis pecunia militaris erat credita.

55. *L. Flaccum.*] Lib. 1. de Divinatione, Flaccum Martialem flaminem fuisse ait.

59. *Marium.*] Appellat Marium hunc popularem suum Cicero patrem patriæ propter relatam de Cimbris victoriam: quam laudem Q. Catulus Ciceroni omnium primo detulit.

60. *Vestræ libertatis.*] Illè Marius contra Syllam patriæ libertatem defendit.

64. *Qui vocavit.*] Ad arma.

Ib. *Si fides Saturnino.*] Cùm in Capitolio Saturninus obsideretur, jussit Marius aquæductus rescindi: quarè oppressus siti, coactus est se Mario in fidem dare: hunc occlusit in curiâ, ubi irruptione factâ à multitudine, cum sociis occisus est.

quod abs te sæpissimè dicitur; non eam C. Rabirius, sed C. Marius, dedit; idemque violavit, si in fide non stetit. Quæ fides, Labiene, quî potuit sine senatûs-consulto dari? adeò-ne hospes hujusce urbis, adeò-ne ignarus es disciplinæ consuetudinisque nostræ, ut hæc nescias? ut peregrinari in alienâ civitate, non in tuâ magistratum gerere, videare? Quid jam ista C. Mario, inquit, nocere possunt, quoniam sensu et vitâ caret? Ita-ne verò? Tantis in laboribus C. Marius, periculisque, vixisset, si nihil longius, quàm vitæ termini postulabant, spe atque animo de se et gloriâ suâ cogitâsset? At, credo, cùm innumerabiles hostium copias in Italiâ fudisset, atque obsidione Rempub. liberâsset, omnia sua secum ùnà moritura arbitrabatur. Non est ita, Quirites; neque quisquam nostrûm in Reipub. periculis cum laude ac virtute versatur, quin [g] spe posteritatis fructuque ducatur. Itaque cùm multis aliis de causis, virorum bonorum mentes divinæ mihi atque æternæ videntur esse, tum maximè quòd optimi et sapientissimi cujusque animus ita præsentit in posterum, ut nihil nisi sempiternum spectare videatur. Quapropter equidem et C. Marii, et cæterorum virorum sapientissimorum, ac fortissimorum civium mentes, quæ mihi videntur ex hominum vitâ ad deorum [h] religionem et sanctimoniam demigrâsse, testor, me pro illorum famâ, gloriâ, memoriâ, non secùs ac pro patriis fanis atque delubris propugnandum putare: ac, si pro illorum laude mihi arma capienda essent, non minùs strenuè caperem, quàm illi pro communi salute ceperunt. Etenim, Quirites, exiguum nobis vitæ curriculum natura circumscripsit, immensum gloriæ. Quarè si eos, qui jam de vitâ decesserunt, [i] ornabimus; justiorem nobis mortis conditionem relinquemus. Sed si illos, Labiene, quos jam videre non possumus, negligis; ne his quidem, quos vides, consuli putas oportere? Neminem esse dico, ex iis omnibus qui illo die Romæ fuerint, quem tu diem in judicium vocas, pubesque tum fuerit, quin arma ce-

[g] *tangatur sensu posteritatis.* [h] *accessisse ad numerum deorum.* [i] *laudabimus.*

67. *Sine senatûs-consulto dari.*] Arguit Labienus Marium, quòd fidem Saturnino datam non servaverit. Respondet Cicero publicam non fuisse, nec valuisse sine senatûs auctoritate.

68. *Consuetudinisque nostræ.*] Consuetudo non patitur fidem publicam valere sine senatûs auctoritate.

70. *Magistratum gerere.*] Tribunatum plebis magistratum appellat, quem Plutarchus non fuisse tradit, quia tribunis ejusmodi nulla erant insignia dignitatis.

74. *Innumerabiles.*] Refert Eutropius, lib. 5. trecenta quadraginta millia Cimbrorum, Teutonum, et Ambronum occidisse Marium.

81. *Præsentit.*] Posteritatis præsensione et spe ducitur animus.

84. *Ad deorum religionem.*] Colebant Romani non solùm deos qui cœlites dicebantur, verùm etiam eos quos virtus ad cœlum extulerat. Unde ait Cicero omnium animos immortales esse, sed fortium bonorumque divinos.

91. *Mortis conditionem.*] Contendit, si à nobis vivis celebrentur ii qui priores nobis mortui sunt, quòd, et qui vivent post mortem nostram, nos etiam honoribus prosecuturi sint; secùs autem, si eorum memoriæ injuriam facimus.

95. *Pubes.*] Quando hoc verbum *pubes* substantivè sumitur, significat propriè la-

perit, quin consules secutus sit; omnes ii, quorum tu ex ætate conjecturam facere potes, quid tum fecerint, abs te rei capitis, C. Rabirii nomine, citantur. At occidit Saturninum Rabirius; utinam fecisset; non [k] supplicium deprecarer, sed præmium postularem. Etenim si Scævæ, servo Q. Crotonis, qui occidit L. Saturninum, libertas data est; quod equiti Rom. præmium dari par fuisset? et, si C. Marius, quòd fistulas, quibus aqua suppeditabatur Jovis Optimi Maximi templis ac sedibus, præcidi imperârat, quòd in clivo Capitolino improborum civium * * * *

Desunt, ut videtur, non pauca.

[k] *precarer ut parceretur ei.*

nuginem illam, quæ anno 14, genas vestit; quando adjectivè, eum designat, qui hanc ætatem attigit: ita pro Milone, *omnem Italiæ pubem commiserat.*

102. *Fistulas.*] Per fistulas plumbeas aqua è fontibus in loca quælibet ducitur.

Ib. *Aqua suppeditabatur.*] Anio fons primò in Capitolium deductus est anno urbis conditæ 627. à Cnæo Servilio Cæpione et L. Cassio Longino censoribus. Vide Frontinum de Aquæductibus.

ORATIO PRIMA

IN

L. CATILINAM,

HABITA IN SENATU.

ARGUMENTUM.

CUM multa de hâc conjuratione apud Sallustium, Plutarchum in vitâ Ciceronis, Appianum in lib. 2. de bell. civil. et Florum lib. 4. legi possint: afferam duntaxat, quæ ad rem nostram pertinent. Catilina et conjurati reliqui in domum M. Læcæ vii. Id. Novemb. nocte consequente convenerant, quâ constitutum est ut Catilina ex urbe exiret, alii remanerent cædis atque incendiorum causâ; moræ paululum sibi Catilina depoposcit, quòd Cicero consul viveret; ad quem C. Cornelium et L. Varగunteium, equites Romanos, paulò ante lucem præmisit, qui, simulatâ honoris salutatione, in lecto eum occiderent; hujus consilii per Fulviam, vilissimum scortum, factus certior, præsidiis domum munivit; quarè ab ingressu prohibiti sunt. Eodem ipso die Cicero consul in Jovis Statoris ædem senatum convocavit, ut ad eum de totâ conjuratione, et imminente Reipub. periculo referret. Adfuit ipse Catilina, quem venientem nemo salutavit, cui nemo assedit, relictâ subselliorum parte quam occupaverat. Cicero verò, seu Catilinæ præsentiâ, seu irâ commoveretur, hanc habuit orationem, quâ eum exhortatur vehementissimè, ut cum sociis ex urbe exeat in exsilium, cùm jam nihil eos in urbe delectare possit, quem omnes boni cives metuunt et oderunt.

TEMPUS.

Habita est hæc oratio in senatu 6. Idus Novemb. in æde Jovis Statoris, anno urbis conditæ 690, ætatis suæ quadragesimo quarto.

PARTES

Tres sunt, Exordium, Contentio, et Peroratio.

EVENTUS.

Commovit totum senatum, et equites qui aderant; necnon Catilinam, furiosum licèt et audacem, perterruit.

GENUS.

Assentior Mureto, qui contra alios benè multos Ciceronis interpretes negat vel esse in genere judiciali, quia in senatu judicia non exercebantur; vel in genere deliberativo; non enim deliberat Cicero, neque sententiam dicit, aut suadet quidquam, aut dissuadet; sed Catilinam exagitat, estque potiùs increpatio vehemens, quàm deliberatio aut accusatio.

EXORDIUM

Abruptum est et inflammatum à Catilinæ præsentiâ et audaciâ.

CONTENTIO.

Hanc facit quasi propositionem. Catilina debet ex urbe discedere vel in exilium, vel in castra Manlii, non jam interfici: 1. quia patet conjuratio, et totius vitæ ratio: 2. quia Catilinæ optandum esse debet ad castra Manlii proficisci: 3. quia Reipublicæ utile est eum non interfici.

I. QUOUSQUE tandem abutêre, Catilina, [a] patientiâ nostrâ? quamdiu etiam furor iste tuus nos eludet? [b] quem ad finem

INTERPRETATIO.

[a] *tolerantiâ.* [b] *quousque.*

NOTÆ.

1. *Quousque.*] Incitatum et abruptum est hujus orationis principium, ut suum in Rempub. amorem, et indignationem in Catilinam ostendat, quòd tam nefariè de patriâ cogitans ausus sit præter spem venire in senatum.

2. *Furor.*] Furor est in patriam conspirare, quam vitæ periculo tueri debemus.

Ib. *Eludet.*] Id est, ludo finem imponet, quæ vox propriè gladiatorum est, cùm vicerunt, ut notat Donatus in Eunuch. Terent. Dicuntur etiam *eludere* ii, qui per ridiculum alios contemnunt. Unde et perinde est ac si dicat, Furiosè nos contemnes, aut nobis quasi prostratis insultabis?

sese effrenata jactabit audacia? nihil-ne te nocturnum præsidium Palatii, nihil urbis vigiliæ, nihil timor populi, nihil consensus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatûs locus, nihil horum ora vultusque moverunt? Patere tua consilia non sentis? constrictam jam omnium horum [c] conscientiâ teneri conjurationem tuam non vides? Quid proximâ, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrûm ignorare arbitraris? O tempora! o mores! Senatus hæc intelligit; consul videt: hic tamen vivit! Vivit? immò verò etiam in senatum venit: fit publici consilii particeps: notat et designat oculis ad cædem unumquemque nostrûm. Nos autem (viri fortes!) satisfacere reipublicæ videmur, si istius ferrum ac tela vitemus! Ad mortem te, Catilina, duci jussu consulis jampridem oportebat: in te conferri pestem istam, quam tu in nos omnes jamdiu machinaris. An verò

[c] *scientiâ.*

3. *Effrenata.*] Translatio ab equis, qui cùm sine freno sunt, retineri non possunt.

4. *Palatii.*] Palatium à Palatino monte dictum est, ubi Evander et Romulus habitârunt. Palatium autem erat quasi arx civitatis, in quâ, cùm quis tumultus oriebatur, statim præsidium collocabatur, quia inde facile erat toti urbi dominari.

Ib. *Urbis vigiliæ.*] Sallustius refert, auditâ conjuratione, decrevisse senatum, ut totâ civitate vigiliæ haberentur, quibus minores magistratus præessent.

Ib. *Nihil consensus.*] In multis codicibus legitur *conventus.* Sed quoad sensum, eodem recidit utrumque verbum. Nam omnes boni et consentiunt et conveniunt ad Rempub. contra Catilinæ furorem defendendam.

5. *Munitissimus.*] Munitissimus nempe ad habendum senatum; quia in Capitolio, in æde Jovis Statoris, non in curiâ, habebatur.

6. *Horum ora vultusque moverunt?*] Vereri debuerat senatores, neque se tam temerè in eorum conspectum senatorum, quos vereri debuerat, dare; tantâ enim indignatione commoti sunt in Catilinam, ut venientem in senatum nemo salutaverit; immò omnia subsellia omnes deseruerint, ne hosti patriæ assiderent.

7. *Constrictam.*] Id est, tuam ab omnibus conjurationem ita cognosci, ut neminem prorsus fugiat. Metaphora à belluis deprehensis et in vincula conjectis.

8. *Quid proximâ nocte.*] In domo M. Porcii Lææ fuerat Catilina, cum aliis suæ conjurationis hominibus.

Ib. *Superiore nocte.*] Quæ proximam præcedebat.

9. *Convocaveris.*] Suæ seditionis participes et socios advocaverat, ut de interficiendo consule Cicerone, et bello patriæ inferendo deliberarent.

10. *O tempora!*] Teste Prisciano, lib. 16. *O* particula ibi indignantis est.

12. *Vivit.*] Vivit Catilina, cùm ab eo jam repetere pœnas Respub. debuisset, ut qui hostis patriæ judicatus sit.

Ib. *Fit publici consilii particeps.*] Auget indignationem Cicero, quòd non venerit in senatum Catilina, ut rogaret et aliquid peteret, ut multi: sed ut ipse particeps esset consiliorum, quæ à senatu caperentur.

14. *Nos autem, viri fortes.*] Ironia, nam jam à nobis interfici Catilina debuerat.

15. *Tela.*] Omne genus armorum intelligit, quibus meditabatur civitatem evertere.

Ib. *Ad mortem.*] Propositio quâ proponit interficiendum esse Catilinam, exemplo aliorum.

17. *Machinaris.*] Metaphora ab architectis desumpta.

Ib. *An verò.*] Argumentum à minore ad majus per comparationem.

vir amplissimus, P. Scipio, pontifex maximus, Tib. Gracchum, mediocriter labefactantem statum reipublicæ, privatus interfecit: Catilinam verò, orbem terræ cæde atque incendiis vastare cupientem, nos consules perferemus? nam illa nimis antiqua prætereo, quòd Q. Servilius Ahala Sp. Mælium, [d] novis rebus studentem, manu suâ occidit. Fuit, fuit ista quondam in hâc republicâ virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum, quàm acerbissimum hostem, coërcerent. Habemus enim senatûs-consultum in te, Catilina, [e] vehemens et grave: non deest reipublicæ consilium, neque auctoritas hujus ordinis: nos, nos, dico apertè, consules desumus. Decrevit quondam senatus, ut L. Opimius Cos. videret, ne quid respublica detrimenti caperet: [f] nox nulla intercessit; interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus, clarissimo patre natus, avis, majoribus: occisus est cum liberis M. Fulvius,

[d] *affectantem regnum.* [e] *urgens et severum.* [f] *eodem ipso die.*

18. *P. Scipio.*] Scipio Nasica, qui Livio referente, lib. 49. vir optimus à senatu judicatus est; filius Scipionis censoris, qui porticum in Capitolio exstruxit.

Ib. *Tib. Gracchum.*] Tiberius Gracchus largitione frumenti venit in regni affectati suspicionem, et à Scipione interfectus est.

19. *Privatus.*] Privatus is dicitur, qui sine imperio est, quales erant sacerdotes, præcones, aliique minimi magistratus. Vide Arist. 4. Polit.

22. *Servilius Ahala.*] Cùm pop. Rom. fame premeretur, et Sp. Mælius frumentum daret, venit ille in suspicionem regni affectandi. Servilius, magister equitum, eum imperio dictatoris non obtemperantem interfecit anno urbis conditæ 315. Vide Livium lib. 4.

25. *Coërcerent.*] Magistratuum est, et eorum qui sunt in imperio, coërcere eos qui Reipub. perniciosi sunt.

26. *Senatûs-consultum.*] De hoc ita Sallustius: *Hæc cùm Ciceroni nuntiarentur, constitutus in dubio neque expedire potuit quid esset faciendum: Cicero tamen ad senatum retulit, qui decrevit ut consules viderent, ne quid Respub. detrimenti caperet,* scilicet C. Antonius et Cicero consules. *Permittitur cohibere milites, et socios, et summum jus tenere;* quæ potestas aliter à solo populo concedebatur. Plutarchus in Vitâ Ciceronis ait, hoc senatûs-consultum datum esse postquam C. Cornelius et L. Vargunteius opprimere Ciceronem consulem domi conati sunt, ut ipse posteà declarabit.

27. *Reipub. consilium.*] Quo consilio hæc auctoritas senatûs-consulti faciendi senatui data est.

28. *Nos, nos.*] Distinguit auctoritatem à personâ, quia si officio suo esset functus, jussisset Catilinam ad mortem rapi; sed noluit, tum ut fugâ Catilinæ pateret ejus conjuratio, tum ut urbs periculo liberaretur.

29. *L. Opimius.*] Consul fuit L. Opimius cum Q. Fabio Maximo, urbis conditæ anno 633.

31. *C. Gracchus.*] C. Gracchus filius fuit T. Sempronii Gracchi, qui bis consul fuit, et de Celtiberis triumphavit.

32. *Avis, majoribus.*] Gracchi multâ rerum gestarum gloriâ in Repub. claruerunt. Primus exstitit ejus nominis cæterorum auctor Tiberius Gracchus, à quo prodière Tiberii duo consulatuum et victoriarum gloriâ illustres: quorum postremus ex Corneliâ Africani majoris filiâ Tiberium et Caium suscepit, in quibus summum fuit ingenium, et summa eloquentia; at cùm uterque leges agrarias tribunus plebis promulgâsset, interfectus est Tiberius à Scipione Nasicâ in Capitolio, Caius ab Opimio in Aventino.

Ib. *M. Fulvius.*] M. Fulvius socius erat

consularis. Simili senatûs-consulto, C. Mario et L. Valerio Coss. permissa est Respub. Num unum diem posteà L. Saturninum tribunum plebis, et C. Servilium prætorem, [g] mors ac Reipub. pœna remorata est? At nos vigesimum jam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis; habemus enim hujusmodi senatûs-consultum, verumtamen inclusum in tabulis, tamquam gladium in vaginâ reconditum; quo ex senatûs-consulto confestim interfectum te esse, Catilina, convenit. Vivis; et vivis, non ad deponendam, sed ad confirmandam, audaciam.

II. Cupio, P. C. me esse clementem: cupio in tantis reipublicæ periculis non [a] dissolutum videri: sed jam meipsum inertiæ nequitiæque condemno. Castra sunt in Italiâ contra Rempubl. in Etruriæ [b] faucibus collocata: crescit in dies singulos hostium numerus: eorum autem imperatorem castrorum, ducemque hostium, intra mœnia, atque adeò in senatu, videmus, intestinam aliquam quotidie perniciem reipublicæ [c] molientem. Si te jam, Catilina, comprehendi, si interfici jussero, credo, erit verendum mihi, ne non hoc potiùs omnes boni seriùs à me, quàm quisquam crudeliùs, factum esse dicant. Verùm ego hoc, quod jampridem factum esse oportuit, certâ de causâ nondum adducor ut faciam; tum denique interficiêre, cùm jam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit, qui id non jure factum esse fateatur. Quamdiu quisquam erit, qui te defendere audeat, vives: et vives, ita ut nunc vivis, multis meis et firmis præsidiis obsessus, ne

[g] *numquid interfecti sunt non eodem die?* [a] *negligentem.* [b] *aditu.* [c] *parantem.*

et particeps seditionis cum Caio Graccho; quarè senatûs sententiâ ab Opimianis cum duobus filiis cæsus est, ejus domus eversa et publicata est, in quâ porticum posteà Catulus exstruxit.

33. *Mario et Valerio.*] Servilium Glauciam et Saturninum C. Marius sextùm consul in Curiâ Hostiliâ interfecit. Vide fusiùs in Oratione pro Rab. perduel. reo.

36. *Vigesimum jam diem.*] Conqueritur Cicero, quòd illi eodem ipso die interfecti sunt, quo senatûs-consultum datum est, et jam à viginti diebus simile contra Catilinam datum est, neque tamen contra Catilinam usi sunt.

Ib. *Hebescere.*] Metaphora à gladiis sumpta, quorum ut acies hebescit, et rubiginem contrahit, si diutiùs recondantur, ita vim amittet illud senatûs-consultum, nisi statim contra Catilinam exseratur.

3. *Castra sunt.*] Cn. Manlius habebat tum exercitum Fæsulis prope Florentiam, quem collegerat ex veteranis Syllæ militibus, in cujus castris ille militaverat.

5. *Eorum imperatorem.*] Catilina imperator erat illius exercitûs, cujus Manlius prætor fuit in castris.

8. *Credo, erit.*] Ironia est, et sæpè illud verbum usurpatur à Cicerone.

9. *Omnes boni.*] Per bonos designat, qui salutis Reipub. studiosi sunt. Itaque totius illius sententiæ sensus est, Si te interfici jussero, nemo bonorum civium me id crudeliùs fecisse dicet; sed potiùs omnes dicent priùs me id facere debuisse.

16. *Præsidiis obsessus.*] Id est, circumdatus; habebat enim Cicero multa, cùm ex Italiæ municipiis, tum ex urbe, firmissima præsidia, quæ in eâ erant contra Catilinæ impetus collocata.

commovere te contra rempublicam possis; multorum te etiam oculi et aures, non [d] sentientem, sicut adhuc fecerunt, [e] speculabuntur atque custodient. Etenim quid est, Catilina, quod jam ampliùs exspectes, si neque nox tenebris obscurare cœtus nefarios, nec privata domus parietibus continere voces conjurationis tuæ potest? si [f] illustrantur, si erumpunt omnia? muta jam istam mentem: mihi crede: obliviscere cædis atque incendiorum; teneris undique: luce sunt clariora nobis tua consilia omnia, quæ etiam mecum licet recognoscas. Meministi-ne, me ante diem XII. Kalend. Novemb. dicere in senatu, certo die fore in armis (qui dies futurus esset in ante diem VIII. Kal. Novembris) C. Manlium, audaciæ satellitem atque administrum tuæ? Num me fefellit, Catilina, non modò res tanta, tam atrox, tam incredibilis, verùm (id quod multò magis est admirandum) dies? Dixi ego idem in senatu, cædem te optimatum [g] contulisse in ante diem V. Kal. Novembris, tum, cùm multi principes civitatis Româ, non tam sui conservandi, quàm tuorum consiliorum reprimendorum causâ, profugerunt. Num inficiari potes, te illo ipso die meis præsidiis, meâ diligentiâ circumclusum, commovere te contra rempublicam non potuisse? cùm tu, discessu cæterorum, nostrâ tamen, qui remansissemus, cæde contentum te esse di-

[d] *cogitantem.* [e] *observabunt.* [f] *declarantur et patefiunt.* [g] *destinâsse.*

17. *Commovere.*] Hyberbole, significat enim Catilinam ita observari in Repub. ut nihil contrà possit.

24. *Teneris undique.*] Declarat quòd omnia consilia Catilinæ patefacta sint.

25. *Licet recognoscas.*] Ait quòd si ipsi è memoriâ exciderunt, ea illi omnia revocabit.

Ib. *Ante diem* XII. *Kal.*] Ex Prisciano lib. 18. dicitur, tertium, et tertio Kal. vel Kalendarum: quod ad illum diem pertinet, primùm scias in hunc edicta fuisse comitia consularia. Sed cùm pridie ejus diei Cicero Catilinæ consilia ad senatum detulisset, factum est S. C. ne postero die comitia haberentur, ut de iis rebus in senatu agi posset. Nam aliter comitiali die senatus haberi non poterat. Postridie igitur, id est, ut ait Plutarchus, ipso comitiorum die, Cicero frequenti senatu Catilinam excitavit. Tum senatus decrevit ut viderent cònsules, ne quid detrimenti Resp. caperet. Cùm igitur Asconius dicat, diem quo hæc habita est oratio, à commissâ consulibus Repub. duodevigesimum fuisse, videbit profectò habitam fuisse VI. Id Novemb.

29. *Num me fefellit.*] Indicat Cicero Catilinæ, se ejus omnia acta rescire. Rescivit autem, teste Sallustio, ex Fulviâ; quam Curius quidam flagitiosus senator conjurationis particeps adamabat, et cui ejusdem conjurationis omnia consilia patefecerat.

31. *In ante diem.*] Id est, in die qui esset ante diem, in quem dilata fuerant comitia: tamen ait Sallustius *C. Manlium arma cepisse cum multitudine ante sextum diem.*

34. *Reprimendorum causâ.*] Româ multi principes civitatis discesserunt, ne à Catilinâ optimates, ut statuerat, cum consule occiderentur: ex his dicitur fuisse M. Crassus, quem per literas Catilina monuerat ut abiret, sed ille literas ad Ciceronem detulit.

Ib. *Illo ipso die.*] Id est ante diem quintum Kalend. Novemb.

37. *Remansissemus.*] *Nam alios*, ait Sallustius, *in alia loca Catilina misit, qui initium facerent, seque ad exercitum profecturum, si Ciceronem oppressissent.*

cebas. Quid? cùm te Præneste Kalend. ipsis Novemb. occupaturum nocturno impetu esse confideres; sensisti-ne illam coloniam meo jussu, meis præsidiis, custodiis, vigiliisque, esse munitam? Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non modò non àudiam, sed etiam videam, planèque sentiam. Recognosce tandem mecum illam superiorem noctem: jam intelliges multò me vigilare acriùs ad salutem, quàm te ad perniciem, reipublicæ. Dico te priori nocte venisse inter falcarios (non agam obscurè) in M. Læcæ domum; convenisse eòdem complures ejusdem amentiæ scelerisque socios: num negare audes? quid taces? convincam, si negas; video enim esse hîc in senatu quosdam, qui tecum unà fuêre. O dii immortales! ubinam gentium sumus? quam Rempubl. habemus? in quâ urbe vivimus? hîc, hîc sunt, in nostro numero, P. C. in hoc orbis terræ sanctissimo gravissimoque concilio, qui de meo, nostrûmque omnium interitu, qui de hujus urbis, atque adeò orbis terrarum, exitio cogitent! hosce ego video consul, et de Rep. sententiam rogo; et quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero. Fuisti igitur apud Læcam eâ nocte, Catilina: distribuisti partes Italiæ: statuisti quò quemque proficisci placeret: delegisti, quos Romæ relinqueres, quos tecum educeres: descripsisti urbis partes ad incendia: [h]confirmâsti, te ipsum jam esse exiturum: dixisti [i]paululum tibi esse etiam tum moræ, quòd ego viverem. Reperti sunt duo equites Romani, qui te istâ curâ liberarent, et sese illâ ipsâ nocte paulò ante lucem me

[h] *affirmâsti.* [i] *nihil te morari, nisi.*

38. *Præneste.*] Oppidum fuit in Italiâ, quod occupare Catilina conatus est, unde imminere urbi commodiùs posset.

39. *Illam coloniam.*] Gellius lib. 16. cap. 13. refert, Prænestinos à Tiberio imperatore petiisse, ut ex coloniâ in municipii statum redigerentur: est autem Præneste urbs Latii 24. mil. Româ distans.

43. *Superiorem noctem.*] Noctem dicit, quâ convenit iste in domum Porcii Læcæ senatoris cum cæteris conjuratis.

45. *Priori nocte.*] Nempe superiore, eâ videlicet, quæ illum diem cum nocte proximâ antecesserat, quo die habita est oratio.

Ib. *Inter falcarios.*] Falcarii milites fuerunt, qui falcibus erant armati. Vide Priscianum lib. 8. fortè etiam hîc translatè loquitur, appellando participes conjurationis *falcarios*, qui ferro et flammâ demetere civitatem volebant, nisi fortè vicus sit Romæ ita appellatus, in quo M. Læcæ domus sita erat.

46. *Complures.*] Sallustius nominat undecim senatores.

51. *Gravissimo concilio.*] Per concilium senatum intelligit, cujus dignitatem extollit.

53. *Urbis, atque adeò orbis.*] Agnominatio seu allusio, literæ unius mutatione.

55. *Voce vulnero.*] Translatio à telo.

56. *Distribuisti partes Italiæ.*] Sallustius narrat Cn. Manlium Fæsulas, Septimium in agrum Picenum, C. Julium in Apuliam dimisisse.

57. *Romæ relinqueres.*] Constituit Catilina, cùm ab urbe discederet, ut Lentulus in urbe relinqueretur, cum Cassio, qui incendiis, et Cethego qui cædibus, præesset.

58. *Urbis partes.*] In duodecim partes urbs dividebatur, quarum incendiis Statilius et Gabinius præfecti erant.

60. *Duo equites.*] Ex Sallustio C. Cor-

in meo lectulo interfecturos pollicerentur. Hæc ego omnia, vix dum etiam cœtu vestro dimisso, comperi: domum meam majoribus præsidiis munivi atque firmavi: exclusi eos quos tu manè ad me salutatum miseras, cùm illi ipsi venissent, quos ego jam multis viris ad me venturos id temporis esse prædixeram. Quæ cùm ita sint, Catilina, perge quò cœpisti: egredere aliquando ex urbe: patent portæ, proficiscere: nimiùm diu te imperatorem illa tua Manliana castra desiderant. Educ tecum etiam omnes tuos; si minùs, quamplurimos: purga urbem: magno me metu liberabis, dummodò inter me atque te murus intersit: nobiscum versari jam diutiùs non potes; non feram, non patiar, non sinam. Magna diis immortalibus habenda est gratia, atque huic ipsi Jovi Statori, antiquissimo custodi hujus urbis, quòd hanc tam tetram, tam horribilem, tamque infestam reipublicæ pestem toties jam effugimus. Non est sæpiùs in uno homine salus summa periclitanda reipublicæ. Quamdiu mihi, consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me præsidio, sed privatâ diligentiâ, defendi; cùm proximis comitiis consularibus me consulem in Campo, et competitores tuos interficere voluisti, compressi tuos nefarios conatus amicorum præsidio et copiis, nullo tumultu publicè concitato: denique, quotiescumque me petiisti, per me tibi obstiti: quamquam videbam, perniciem meam cum magnâ calamitate reipublicæ esse conjunctam. Nunc jam apertè rempublicam universam petis: templa deorum immortalium, tecta urbis, vitam

nelius et L. Vargunteius fuêre: at Vargunteium senatorem nominat: Dio quidem duos affirmat, sed, ut Cicero, nullum nominat.

63. *Comperi.*] Per Fulviam vile scortum, omnium certior factus fuerat Cicero.

64. *Exclusi.*] Eos equites, qui salutationis causâ Ciceronem convenire debebant, in domum suam non recepit: illi autem exclusi ita clamaverunt, ut rem propè proderent, ut ait Plutarchus.

71. *Murus intersit.*] Muri et mœnia publica sunt, parietes privati.

73. *Jovi Statori.*] In Jovis Statoris templo senatus habebatur. Stator autem dictus est, quòd precibus Romuli fœdam Romanorum à Sabinis profligatorum fugam stitisset. Vide Livium, lib. 1.

75. *Tam infestam Reip. pestem.*] Pestis vulgò à Cicerone appellatur quodcumque damnum maximum infert.

76. *In uno homine.*] Id est, non est ferendus diutiùs ille homo, qui sæpiùs Rempub. perdere voluit; aliam enim jam conjurationem Catilina molitus fuerat.

78. *Privatâ diligentiâ.*] Cùm toties Ciceroni designato consuli Catilina pararet insidias, noluit unquam publico se præsidio Cicero defendere, ne tyrannidem affectare in Repub. videretur.

79. *Proximis comitiis.*] Quibus, Cicerone consule, D. Silanus et L. Muræna consules designati sunt: anno superiore repulsam passus Catilina in hunc annum consulatum petebat cum L. Antonio; quærebat autem Catilina Ciceronem ad necem, quia consiliis suis obsistebat.

Ib. *In Campo.*] Martio in Campo, ubi comitia habebantur.

81. *Amicorum præsidio.*] Venit in Campum stipatus amicorum præsidio, et loricâ tectus, ut boni videntes consulis periculum, ad ejus defensionem excitarentur.

Ib. *Nullo tumultu.*] Sine ullo bellico apparatu.

82. *Me petiisti.*] Metaphora à gladiatoribus, quorum impetus petitiones dicebantur.

omnium civium, Italiam denique totam, ad exitium et vastitatem vocas.

III. Quarè, quoniam id, quod primum, atque hujus imperii disciplinæque majorum proprium est, facere non audeo; faciam id quod est ad [a] severitatem lenius, et ad communem salutem utilius; nam, si te interfici jussero, residebit in republicâ reliqua conjuratorum manus; sin tu (quod te jamdudum hortor) exieris, exhaurietur ex urbe tuorum comitum magna et perniciosa sentina reipublicæ. Quid est, Catilina? num dubitas id, me imperante, facere, quod jam tuâ sponte faciebas? exire ex urbe consul hostem jubet; interrogas me, num in exsilium? non jubeo: sed, si me consulis, suadeo. Quid enim, Catilina, est, quod te jam in hâc urbe delectare possit, in quâ nemo est, [b] extra istam conjurationem perditorum hominum, qui te non metuat, nemo qui te non oderit? Quæ nota domesticæ turpitudinis non [c] inusta vitæ tuæ est? quod privatarum rerum dedecus non [d] hæret infamiæ? quæ libido ab oculis, quod facinus à manibus unquam tuis, quod flagitium à toto corpore, abfuit? Cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris [e] irretivisses, non aut ad audaciam ferrum, aut ad libidinem facem, prætulisti? Quid verò? nuper, cùm, morte [f] superioris uxoris, novis nuptiis domum vacuam fecisses, non-ne etiam alio incredibili scelere hoc scelus cumulâsti? quod ego prætermitto, et facilè patior sileri, ne in hâc civitate tanti facinoris immanitas aut exstitisse, aut non vindicata esse, videatur. Prætermitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnes impendere tibi proximis Idibus senties: ad illa venio, quæ

[a] *minùs severum.* [b] *exceptis tuis conjuratis.* [c] *infixa.* [d] *manet.* [e] *illexisses.* [f] *prioris.*

6. *Sentina.*] Metaphora à navi, ex quâ quidquid aquæ et sordium est, in sentinam influit, ita quotquot improbi et scelerati fuerunt in civitate ad Catilinam profecti sunt. Quint. lib. 8. laudat hanc Ciceronis metaphoram ad fœditatem hominum significandam.

9. *Non jubeo.*] Non jubet ut abeat Catilina in exsilium, sed suadet tantùm; id autem dicit, ut removeat à se invidiam; nam regium imperium præ se ferret, si juberet ire in exsilium.

13. *Domesticæ turpitudinis.*] Si Sallustio, Plutarcho, et Asconio credamus, Catilina fratrem occidit, et filium, ut Aureliam Orestillam uxorem duceret; et filiam denique suam violavit.

17. *Ad audaciam ferrum.*] Id est, quos corruperat nefariè Catilina, eos vel ad arma, vel ad vim faciendam excitabat.

18. *Ad libidinem.*] Scribit de eo Sallustius, quòd juvenes sibi devinciebat, quos, secundùm cujusque studium, accendebat ad vitia.

19. *Vacuam fecisses.*] Domum vacuam fecit, necando filium quem ex superiore uxore habuerat.

20. *Incredibili scelere.*] Filiam quam ex adulterio susceperat, uxorem duxit.

24. *Proximis Idibus.*] Idus Novembris notat, quo tempore usuram creditæ pecuniæ fœneratori solvere oportebat; unde Horatius, *Fœnerator Alfius, &c. omnem relegit Idibus pecuniam, quærit Kalendis ponere.* Cùm autem eodem illo tempore multi ære alieno tenerentur, et in primis Catilina, et nemo debita solveret, eorum bona proscribenda censuit Cicero, ut creditoribus fieret satis; quarè Catilina sibi fortunarum ruinam impendere sentiebat.

non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domesticam tuam difficultatem ac turpitudinem, sed ad summam Reipub. atque omnium nostrûm vitam salutemque, pertinent. Potestne tibi hæc lux, Catilina, aut hujus [g] cœli spiritus esse jucundus, cùm scias horum esse neminem, qui nesciat te pridie Kalendas Januar. Lepido et Tullo Coss. stetisse in comitio cum telo? [h] manum, consulum et principum civitatis interficiendorum causâ, paravisse? sceleri ac furori tuo non mentem aliquam aut timorem tuum, sed fortunam Reipublicæ, obstitisse? Ac jam illa omitto: neque enim sunt aut obscura, aut non multa, posteà commissa; quoties tu me designatum, quoties me consulem, interficere conatus es? quot ego tuas [i] petitiones, ita conjectas, ut vitari posse non viderentur, parvâ quâdam declinatione, et, ut aiunt, corpore effugi? Nihil agis, nihil assequeris, nihil moliris, quod mihi [k] latere valeat in tempore: neque tamen conari ac velle desistis. Quoties jam tibi extorta est sica ista de manibus? quoties verò excidit casu aliquo, et elapsa est? tamen eâ carere diutiùs non potes; quæ quidem quibus abs te [l] initiata sacris ac devota sit, nescio, quòd eam necesse putas esse consulis in corpore defigere. Nunc verò, quæ tua est ista vita? sic enim jam tecum loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debeo; sed ut misericordiâ, quæ tibi nulla debetur. Venisti paulò antè in senatum: quis te ex hâc tantâ frequentiâ, ex tot tuis amicis ac necessariis, salutavit? Si hoc

[g] *respiratio aëris.* [h] *turbam* hominum. [i] *ictus.* [k] *incognitum possit esse.* [l] *dicata.*

30. *Lepido et Tullo Coss.*] Anno urbis conditæ 607. Catilina repetundarum reus factus à Clodio, à consulatu petendo prohibitus est, quarè odio incensus, de novis consulibus interficiendis cogitavit.

Ib. *In comitio cum telo.*] Neque in comitium, ne quein forum, neque in curiam ferre telum fas fuit.

Ib. *Manum.*] Socios conspirationis sibi Syllam et Antonium cum Crasso et Julio Cæsare adjunxerat.

32. *Non mentem.*] Mens aliqua divina hoc consilium deterruit: neque enim Crassus adfuit, neque ipse Catilina signum, quod convenerat, dedit, quarè res effecta non est, sed in Nonas Februarias dilata.

34. *Non multa, posteà.*] Cùm Antonius et Cornelius Sylla, consules designati, ambitûs pœnas dedissent; consules Torquatus et Cotta in eorum locum suffecti sunt, quos interficere conatus est Catilina. Post hos facti sunt L. Cæsar et C. Figulus, eis verò Coss. designati sunt Antonius et Cicero.

36. *Ego tuas petitiones.*] Metaphora à gladiatoribus qui gladio corpus hominis petunt, ut illud vulnerent.

37. *Ut aiunt.*] Proverbium tunc temporis usitatum; totâ hâc metaphorâ significat se petitum fuisse sæpè à Catilinâ, et vitâsse semper ejus insidias.

39. *In tempore.*] Quo illud scire mihi utile fuit.

40. *Sica ista.*] Sica à *secando;* genus est gladii parvi, quod facilè occultari potest.

42. *Initiata sacris.*] Id est, dicata, nam cultri quibus utebantur ad victimas jugulandas, sacri habebantur; neque iis uti in re profanâ fas erat. Vide Servium in lib. 6. Æneïd. Objicit Catilinæ, ita eum gerere illam solere, ut videatur divis vovisse se sicâ consules interfecturum.

post hominum memoriam contigit nemini, vocis exspectas contumeliam, cùm sis gravissimo judicio taciturnitatis oppressus? Quid, quòd adventu tuo ista subsellia vacua facta sunt? quid, quòd omnes consulares, qui [n]tibi persæpè ad cædem constituti fuerunt, simul-atque assedisti, partem istam subselliorum nudam atque inanem reliquerunt? Quo tandem animo hoc tibi ferendum putas? Servi, mehercule, mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem: tu tibi urbem non arbitraris? et, si me meis civibus injuriâ suspectum tam graviter atque infensum viderem; carere me adspectu civium, quàm infestis oculis omnium conspici, mallem: tu, cùm, conscientiâ scelerum tuorum, agnoscas odium omnium justum, et jam tibi diu debitum, dubitas, quorum mentes sensusque vulneras, eorum adspectum præsentiamque vitare? Si te parentes timerent atque odissent tui, neque eos ullâ ratione placare posses; ut opinor, ab eorum oculis aliquò concederes: nunc te patria, quæ communis est omnium nostrûm parens, odit ac metuit; et jamdiu de te nihil judicat, nisi de [o]parricidio suo cogitare: hujus tu neque auctoritatem verebere, neque judicium sequêre, neque vim pertimesces? quæ tecum, Catilina, sic [p]agit, et quodammodo tacita loquitur: Nullum jam tot annos facinus exstitit, nisi per te: nullum flagitium sine te: tibi uni multorum civium neces, tibi vexatio direptioque sociorum impunita fuit ac libera: tu, non solùm ad negligendas leges et [q]quæstiones, verùm etiam ad evertendas perfringendasque valuisti. Superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli: nunc verò, me totam esse in metu propter te unum; quidquid increpuerit, Catilinam timeri; nullum videri contra me consilium iniri posse, quod

[n] *à te.* [o] *interitu.* [p] *loquitur.* [q] *judicia.*

49. *Judicio taciturnitatis.*] Silentium omnium, cùm nemo Catilinam venientem in senatum salutavit, tacitum quoddam fuit indicium, quantùm ab illo abhorrerent universi.

51. *Consulares.*] Consulares, ut cæteris honoratiores ætate et dignitate, subsellia sua vacua reliquerunt, ne huic scelerato et conjurato assiderent.

56. *Urbem.*] Ait quòd, si servi sui tanto se odio persequerentur, quanto cives Catilinam, domum suam statim relinqueret; quarè infert ab eo relinquendam esse patriam.

66. *Auctoritatem verebere.*] Penès magistratum est auctoritas, videlicet, qui leges ferre potest, et cujus sanctitatem vereri quisque debet.

Ib. *Judicium sequêre.*] Magistratui obedire par est: jubet ut abeat è patriâ Catilina.

Ib. *Neque vim pertimesces.*] Magistratum, qui gladium potest adhibere in rebelles et sceleratos cives, pertimescere debet Catilina, si in urbe remaneat.

68. *Nullum jam tot annos.*] Illustris prosopopœia patriæ alloquentis et objurgantis Catilinam.

69. *Nullum flagitium sine te.*] Syllam in crudeli illâ proscriptione secutus est, in quâ multos cives interfecit, ut Dio lib. 37. testatur.

70. *Direptio.*] Catilina prætor Africam obtinuerat, à quâ cùm Romam rediisset, Coss. Cottâ et Torquato, à P. Clodio repetundarum accusatus est, et absolutus à judicibus, quos pecuniâ corruperat.

à tuo scelere abhorreat; non est ferendum. Quamobrem discede, atque hunc mihi timorem eripe; si sit verus, ne opprimar; sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam. Hæc si tecum, ut dixi, patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiamsi vim adhibere non possit? Quid, quòd tu te ipse in custodiam dedisti? quid, quòd, vitandæ suspicionis causâ, apud M. Lepidum te habitare velle dixisti? à quo non receptus, etiam ad me venire ausus es; atque, ut domi meæ te asservarem, rogâsti. Cùm à me quoque id responsum [r] tulisses, me nullo modo posse iisdem parietibus tutò esse tecum, qui magno in periculo essem, quòd iisdem mœnibus contineremur; ad Q. Metellum prætorem venisti; à quo repudiatus, ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum, demigrâsti: quem tu videlicet et ad custodiendum te diligentissimum, et ad suspicandum sagacissimum, et ad vindicandum fortissimum, fore putâsti. Sed quàm longè videtur à carcere atque à vinculis abesse debere, qui seipsum jam dignum custodiâ judicaverit?

IV. Quæ cùm ita sint, Catilina, dubitas, si hîc emori [a] æquo animo non potes, abire in aliquas terras, et vitam istam, multis suppliciis justis debitisque ereptam, fugæ solitudinique mandare? Refer, inquis, ad senatum (id enim postulas): et, si hic ordo sibi placere decreverit, te ire in exsilium, obtemperaturum te esse dicis. Non referam id quod abhorret à meis moribus: et tamen faciam, ut intelligas quid hi de te sentiant. Egredere ex urbe, Catilina: libera Rempub. metu: in exsilium, si hanc vocem exspectas, proficiscere. Quid est, Catilina? ecquid attendis? ecquid animadvertis horum silentium? patiuntur, tacent. Quid exspectas [b] auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicis? At si hoc idem huic adolescenti optimo, P. Sextio, si fortissimo viro, M. Marcello

[r] *accepisses.* [a] *quieto.* [b] *sententiam.*

87. *Sodalem tuum.*] Sodalitates Romæ fuerunt, quæ legibus concedebantur; hinc autem sodales dicti sunt, teste Festo, *quòd unà sederent essentque:* Marcus autem Marcellus unus ex sociis Catilinæ fuit, pro quo Cicero posteà apud Cæsarem dixit.

3. *Fugæ solitudinique mandare.*] Mandare se fugæ, id est, profugere: *et mandare se solitudini* est se occultare, et fugere hominum societatem.

4. *Refer, inquis, ad senatum.*] Nullum unquam fiebat senatûs-consultum, quin priùs à consule referretur.

6. *Abhorret à meis moribus.*] Cùm ab omni severitate et duritiâ Cicero alienus esset, videbatur contra suam naturam agere, si de Catilinâ referret ad senatum, à quo procul dubio damnandus erat, quare nihil de eo retulit: igitur falsum est quod ait Dio, senatûs-consulto ex urbe abiisse Catilinam, quia nullum ferri potuit, nisi referente Cicerone consule.

11. *Patiuntur.*] Catilinam ire in exsilium patientur facilè senatores.

Ib. *Tacent.*] Tacendo approbant ejus profectionem.

12. *Tacitorum.*] Id est, etsi taceant, tamen hoc suo silentio voluntatem illi suam satis aperiunt.

13. *Pub. Sextio.*] Sextius hoc anno quæstor Antonii consulis erat, pro quo Cicero orationem habuit.

Ib. *M. Marcello.*] Is M. Marcellus fuit, quem Cicero defendit.

dixissem, jam mihi consuli hoc ipso in templo, jure optimo, senatus vim et manus intulisset: de te autem, Catilina, cùm quiescunt, probant: cùm patiuntur, decernunt: cùm tacent, clamant; neque hi solùm, quorum tibi auctoritas est videlicet cara, vita vilissima; sed etiam illi equites Romani, honestissimi atque optimi viri, cæterique fortissimi cives, qui circumstant senatum; quorum tu et frequentiam videre, et studia perspicere, et voces paulò antè exaudire potuisti; quorum ego vix abs te jamdiu manus ac tela contineo; eosdem facilè adducam, ut te hæc, quæ jampridem vastare studes, relinquentem, usque ad portas prosequantur. Quamquam quid loquor? te ut ulla res frangat? tu ut unquam te corrigas? tu ut ullam fugam [c] meditere? tu ullum ut exsilium cogites? utinam tibi istam mentem dii immortales darent! tametsi video, si, meâ voce perterritus, ire in exsilium animum induxeris, quanta tempestas invidiæ nobis, si minùs in præsens tempus, recenti memoriâ scelerum tuorum, at in [d] posteritatem impendeat. [e] Sed est mihi tanti, dummodò ista mea privata sit calamitas, et à Reipub. periculis sejungatur. Sed tu ut vitiis tuis commoveare, ut legum pœnas pertimescas, ut temporibus Reipub. [f] cedas, non est postulandum; neque enim, Catilina, is es, ut te aut pudor à turpitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore revocârit. Quamobrem, ut sæpè jam dixi, proficiscere: ac, si mihi inimico (ut prædicas) tuo conflare vis invidiam, rectà perge in exsilium: vix feram [g] sermones hominum, si id feceris: vix [h] molem istius invidiæ, si in exsilium ieris jussu consulis, sustinebo. Sin autem servire meæ laudi et gloriæ mavis, egredere cum [i] importunâ sceleratorum manu: confer te ad Manlium; concita perditos cives; secerne te à bonis; infer patriæ bellum; exsulta impio latrocinio; ut à me non ejectus ad alienos, sed

[c] *cogites.* [d] *in futurum.* [e] *sed non tanti facio* eam. [f] *accommodes te.* [g] *famam.* [h] *onus.* [i] *crudeli.*

15. *Cùm quiescunt.*] Distributio elegans, ubi tribuitur unicuique quod proprium est.

17. *Videlicet cara.*] Ironia: nam de morte eorum cogitaverat.

20. *Voces.*] Quibus favebant Ciceroni contra Catilinam.

22. *Quæ jampridem vastare studes.*] Rempublicam et totam Italiam vastare cupiebat Catilina.

26. *Istam mentem.*] Ut eundi in exsilium mentem immittant dii, Cicero apprecatur; arbitrabantur enimvero illi veteres omnium consiliorum auctores deos exsistere.

28. *Tempestas invidiæ.*] Translatio, nam invidiâ sæpiùs homines, non secùs ac tempestate, ac vi ventorum ingruente obruuntur.

Ib. *In præsens tempus.*] Id est, in præsenti tempore: nam, ut notavit Priscianus lib. 18. Latini præpositionem *in* accusativo sæpè adjungunt, loco ablativi.

Ib. *Recenti memoriâ scelerum.*] Id est, cùm adhuc erit recens scelerum memoria, quæ à Catilinâ patrata sunt.

30. *Est mihi tanti.*] Id est, tanti Reipub. interesse duco, te ex urbe exire, ut, dum id fiat, non recusem omnem invidiam.

33. *Ut te aut pudor,* &c.] Figura quæ adjunctio dicitur.

42. *Latrocinio.*] Bellum contra patriam susceptum latrocinium vocat.

invitatus ad tuos ìsse videaris. Quamquam quid ego te invitem, à quo jam sciam esse præmissos, qui tibi ad Forum Aurelium præstolarentur armati? cùm sciam pactam et constitutam esse cum Manlio diem? à quo etiam aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis omnibus perniciosam esse confido et funestam futuram, cui domi tuæ sacrarium scelerum tuorum constitutum fuit, sciam esse præmissam? Tu [l] ut illâ diutiùs carere possis, quam venerari ad cædem proficiscens solebas? à cujus altaribus sæpè istam dextram impiam ad necem civium transtulisti? Ibis tandem aliquando, quò te jampridem tua ista cupiditas effrenata ac furiosa rapiebat; neque enim tibi hæc res affert dolorem, sed quamdam incredibilem voluptatem. Ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit; nunquam tu non modò otium, sed ne bellum quidem, nisi nefarium, concupìsti; nactus es ex perditis atque ab omni non modò fortunâ, verùm etiam spe derelictis, conflatam improborum [m] manum; hìc tu quâ lætitiâ perfruêre? quibus gaudiis exsultabis? quantâ in voluptate bacchabere, cùm, in tanto numero tuorum, neque audies virum bonum quemquam, neque videbis? Ad hujus vitæ studium [n] meditati illi sunt, [o] qui feruntur, labores tui: jacere humi, non modò ad obsidendum stuprum, verùm etiam ad facinus obeundum; vigilare, non solùm ad insidiandum somno maritorum, verùm etiam bonis occisorum. Habes ubi ostentes illam præclaram tuam patientiam famis, frigoris, inopiæ rerum omnium; quibus te brevi tempore confectum esse senties. Tantum profeci tum, cùm te à consulatu repuli, ut exsul potiùs [p] tentare, quàm consul vexare, Rempub. posses;

[l] *quomodo.* [m] *multitudinem.* [n] *exercitati.* [o] *dicuntur* vulgò. [p] *lacessere.*

44. *Ad Forum Aurelium.*] Tribunal fuit Romæ, ubi milites conscribebantur; fuit etiam oppidum haud procul ab urbe, unde Aurelia via dicta est; quâ profectus est Catilina in castra Manlii.

46. *Aquilam argenteam.*] Aquila argentea signum fuit legionis quod Marius bello Cimbrico in exercitu habuit. Vegetius autem refert aquilam proprium signum fuisse Romanorum: cùm autem legio quælibet in decem divideretur cohortes, primam cujusque legionis cohortem pro signo sumpsisse aquilam.

48. *Sacrarium.*] Sacrarium seu sacellum idem est; erat autem aquila illa parvum quoddam sacellum, seu sacrarium, in quo inerat aquilæ effigies aurea vel argentea, quæ hastæ erat imposita, quam qui portabat aquilifer dicebatur.

49. *Tu ut illâ diutiùs carere possis.*] Facilè accidit, ut qui spes suas in aliquâ re collocârunt, ab eâ difficilè dimoveantur.

52. *Cupiditas effrenata.*] Metaphora ab equis indomitis.

54. *Natura peperit.*] Compar seu dissolutum affert, cùm membra paria sunt, nec juncta conjunctionibus.

59. *Bacchabere.*] Bacchari, verbum est voluptatis longè gravissimum; et est *furere.*

62. *Obsidendum stuprum.*] Obsidere stuprum est exspectare ut mariti dormiant, ut uxoribus eorum quis potiatur: quod tam familiare fuit Catilinæ, quàm insidiari divitum vitæ, ut eos occisos spoliaret.

67. *A consulatu repuli.*] Cicero Catilinam ambitûs accusavit, et effecit ne consul esset; ejus quidem accusationis oratio desideratur: at in eam tamen aliqui Asconii commentarii sunt.

atque ut id, quod esset à te sceleratè susceptum, latrocinium potiùs quàm bellum nominaretur.

V. Nunc, ut à me, P. C. quamdam propè justam patriæ querimoniam detester ac [a] deprecer; percipite, quæso, diligenter quæ dicam, et ea penitus animis vestris mentibusque mandate. Etenim si mecum patria, quæ mihi vitâ meâ multò est carior, si cuncta Italia, si omnis Respub. loquatur: M. Tulli, quid agis? tu-ne eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem exspectari imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem conjurationis, evocatorem servorum et civium perditorum, exire patiêris, ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur? non-ne hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari, imperabis? Quid tandem impedit te? mos-ne majorum? at persæpè etiam privati in hâc Repub. perniciosos cives morte multârunt: an leges, quæ de civium Romanorum supplicio rogatæ sunt? at nunquam in hâc urbe ii, qui à Repub. defecerunt, civium jura tenuerunt. An invidiam posteritatis times? præclaram verò populo Rom. refers gratiam, qui te, hominem per te cognitum, nullâ commendatione majorum, tam maturè ad summum imperium per omnes honorum gradus extulit, si propter invidiam, aut alicujus periculi metum, salutem civium tuorum negligis! Sed si quis est invidiæ metus, num est vehementiùs seve-

[a] *depellam.*

69. *Latrocinium potiùs quàm bellum.*] Pertinet ad magistratus bellum denuntiare, non ad privatum; quarè nominari debet, cùm à privato declaratur, latrocinium; quia invadit in potestatem magistratuum populi Rom.

3. *Etenim si mecum patria.*] Elegans patriæ prosopopœïa, cum frequentatione et agnominatione.

8. *Evocatorem.*] Is dicitur evocator, qui ad militiam per conquisitores servos advocat apertis ergastulis ut iis contra patriam utatur, quos idcirco pileo seu libertate donat; quod tantùm Spartiatis et seditiosis civibus usitatum legitur.

9. *Non emissus, sed immissus.*] Annominatio, quæ fit vel literæ diminutione, vel transpositione.

12. *Mactari.*] Mactare verbum est sacrificiorum, cùm sacrificatur pro avertendis malis; significat ergo sacrum hominem Catilinam, id est, exsecrabilem, in quem totius urbis maledicta conjici debent.

Ib. *Mos-ne majorum.*] Majores nolebant civem interfici sine jussu pop. Rom.

13. *Etiam privati.*] Sæpè privati de malis civibus vindictam sumpsêre, sic P. Scipio Nasica Gracchum novis rebus studentem interfecit.

14. *An leges, &c.*] Lex Sempronia tulit, ne de civis capite injussu populi judicaretur: qui indictâ causâ in civem Rom. animadvertisset, de eo populi quæstio constitueretur.

17. *Hominem per te cognitum.*] Id est, novum hominem, qui majores tuos illustrâsti; in quo majus eluxit pop. Rom. beneficium in Ciceronem, pro quo jam invidiam improborum civium timere non debet.

18. *Tam maturè.*] Eodem anno quo per ætatem licitum erat consulatum gerere, hunc obtinuit; quod novo homini nunquam antè contigerat.

19. *Per omnes honorum gradus.*] Per quæsturam, ædilitatem, præturam, quos omnes magistratus Cicero gesserat cum laude, ad consulatum pervenit.

21. *Invidiæ metus.*] In 4. Tuscul.

ritatis ac fortitudinis invidia, quàm inertiæ ac nequitiæ, pertimescenda? an, cùm bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt; tum te non existimas invidiæ incendio conflagraturum? His ergo sanctissimis Reipub. vocibus, et eorum hominum, qui idem sentiunt, mentibus, pauca respondebo. Ego si hoc optimum factu judicarem, P. C. Catilinam morte multari, unius [b] usuram horæ gladiatori isti ad vivendum non dedissem; etenim si summi viri, et clarissimi cives, Saturnini, et Gracchorum, et Flacci, et superiorum complurium sanguine non modò se non contaminârunt, sed etiam honestârunt; certè verendum mihi non erat, ne quid, hoc parricidâ civium interfecto, invidiæ mihi in posteritatem redundaret. Quòd si ea mihi maximè impenderet, tamen hoc animo semper fui, ut invidiam, [c] virtute partam, gloriam, non invidiam putarem. Quamquam nonnulli sunt in hoc ordine, qui aut ea, quæ imminent, non videant; aut ea, quæ vident, dissimulent: qui spem Catilinæ mollibus sententiis aluerunt, conjurationemque nascentem non credendo corroboraverunt: quorum auctoritatem secuti, multi, non solùm improbi, verùm etiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter et regiè factum esse dicerent. Nunc intelligo, si iste, quò intendit, in Manliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore, qui non videat conjurationem esse factam; neminem tam improbum, qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto, intelligo hanc Reip. pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi, posse. Quòd si se ejecerit, secumque suos eduxerit, et eòdem cæteros undique collectos naufragos aggregaverit; exstinguetur, atque delebitur, non modò hæc tam [d] adulta Reipubl. pestis,

[b] *tempus.* [c] *fortitudine.* [d] *matura.*

Quæst. lib. sic describit invidiam, *eam esse dicunt ægritudinem susceptam propter alterius res secundas, quæ nihil nocent invidenti.*

28. *Gladiatori.*] Gladiator seu sicarius hîc dicitur, qui audax est, et assuefactus ad cædem hominum.

29. *Saturnini, Gracchorum,* &c.] Vide Orat. pro Rabirio.

32. *Hoc parricidâ.*] Cùm patria sit communis omnium parens, fratres cives habendi sunt, quarè qui unum interficit, parricida dicendus est. Inde Festus Pompeius ait, quòd prisci Latini interfectorem quemlibet, parricidam vocabant.

33. *Redundaret.*] Translatio à fluminibus, quæ aquis et imbribus redundant.

35. *In hoc ordine.*] De senatorio ordine loquitur.

37. *Qui spem Catilinæ.*] De occupando consulatu semper cogitaverat Catilina.

Ib. *Mollibus sententiis.*] Blandiebantur Catilinæ quidam senatores; dicebant enim fortassè veram non esse conjurationem istam, exspectanda esse certiora illius signa.

45. *Reprimi, non comprimi.*] Quintilianus lib. 9. hoc inter utrumque verbum discrimen ponit, quòd *reprimi,* dicitur ad tempus: *comprimi* verò, omnino et in perpetuum.

46. *Quòd si se ejecerit.*] Id est, suâ sponte abierit ad castra Manliana; verbum translatum à naufragis.

47. *Collectos naufragos.*] Per naufragos eos notat, qui per scelera et flagitia quasi in altum navigantes, sua omnia decoxerunt, et, quasi patriâ amissâ, ejecti sunt ad litus. Egregia translatio.

Ib. *Exstinguetur, atque delebitur.*] Cre-

verùm etiam stirps ac semen malorum omnium. Etenim jamdiu, P. C. in his periculis conjurationis insidiisque versamur: sed nescio quo pacto omnium scelerum ac veteris furoris et audaciæ maturitas in nostri consulatûs tempus erupit. Quòd si ex tanto latrocinio iste unus tolletur, videbimur fortassè ad breve quoddam tempus curâ et metu esse relevati: periculum autem residebit, et erit inclusum penitus in venis atque in visceribus reipublicæ. Ut sæpè homines ægri morbo gravi, [e] cùm æstu febrique jactantur, si aquam gelidam biberint, primò [f] relevari videntur; deinde multò graviùs vehementiùsque [g] afflictantur: sic hic morbus, qui est in republicâ, relevatus istius pœnâ, vehementiùs, vivis [h] reliquiis, ingravescet.

[e] *æstuante febri.* [f] *convalescere.* [g] *ægrotant.* [h] *conjuratis.*

bras hic metaphoras affert, qualia sunt ista, pestis, stirps, semen malorum omnium, &c.

51. *Veteris furoris.*] Jam à duobus annis conceptam hanc conjurationem in suo consulatu dicit erupisse.

52. *Ex tanto latrocinio.*] Per latrocinium, conjuratorum et sceleratorum civium turbam intelligit.

PERORATIO.

VI. Quarè, P. C. secedant improbi; secernant se à bonis; unum in locum congregentur: muro denique (id quod sæpè jam dixi) secernantur à nobis: desinant insidiari domi suæ consuli, circumstare tribunal prætoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos et faces ad incendendam urbem comparare: sit denique inscriptum in fronte uniuscujusque civis, quid de Repub. sentiat. Polliceor vobis hoc, P. C. tantam in nobis Coss. fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Rom. virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinæ profectione omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicata esse videatis. Hisce ominibus, Catilina, cum summâ Reip. salute, et cum tuâ peste ac pernicie, cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere parricidioque junxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. Tum tu, Jupiter, qui iisdem, quibus hæc urbs, auspiciis à Romulo es constitutus, quem Statorem hujus urbis atque imperii verè nominamus! hunc, et

4. *Prætoris urbani.*] L. Valerius Flaccus tunc erat prætor urbanus, pro quo Cicero peroravit.

Ib. *Malleolos.*] Malleoli sunt jaculares ignes ad incendendas hostium munitiones comparati, sparto et pice conflati.

6. *Inscriptum in fronte.*] Videatur in frontibus cujusque, quid sentiat; frons enim sic dicta est, quòd præ se ferat animi affectiones.

15. *Quem Statorem hujus urbis.*] Jupiter Stator, per quem stat hæc urbs et imperium. Vide superiùs.

hujus socios, à tuis aris, cæterisque templis, à tectis urbis ac mœnibus, à vitâ fortunisque civium omnium [a] arcebis: et omnes inimicos bonorum, hostes patriæ, latrones Italiæ, scelerum fœdere inter se ac nefariâ societate conjunctos, æternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.

[a] *repelles.*

17. *Aris.*] Aras pro templis, sive partem pro toto, posuit.

ORATIO SECUNDA

IN

L. CATILINAM,

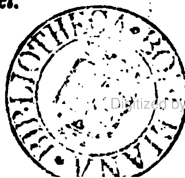
HABITA APUD QUIRITES.

ARGUMENTUM.

PRIMA Ciceronis oratione commotus Catilina suppliciter à patribus petiit, ne quid de se temerè crederent, se ex eâ natum esse familiâ, è quâ multa in Rempub. beneficia profecta essent: sed tum obstrepere omnes dicenti, et hostem patriæ vocare. Quarè, omni spe abjectâ, cum trecentis delectis hominibus ad Manliana castra profectus est, relictis in urbe Cethego et Lentulo ad factionem confirmandam. Cicero postridie illius diei, advocatâ concione, hanc habuit orationem ad Quirites, quos monet de fugâ Catilinæ, à quo jam nihil timendum est; residuos verò in urbe conjuratos monet, ut ducem sequantur suum; et tandem de totâ conjuratione opprimendâ consilium suum aperit.

GENUS.

In eodem est genere quo superior, cùm nihil aliud agat, quàm ut exponat populo quæ gesta sunt, quem benè sperare jubet.



PARTES.

Non tam habet Exordium hæc oratio quàm Propositionem, à quâ statim incipit, tum Confirmationem, et Perorationem.

PROPOSITIO.

Sic incipit Cicero: Abiit Catilina, liberati sumus. Hanc propositionem amplificat à scelere Catilinæ, et periculi magnitudine, quo liberata est Respub. Parag. 1.

CONFIRMATIO.

Propositio totius confirmationis hæc est: Utile est non interfici Catilinam, et ejus socios discedere; *quia magis in urbe timendi sunt quàm foris.*

I. TANDEM aliquando, Quirites, L. Catilinam furentem audaciâ, scelus anhelantem, pestem patriæ nefariè molientem, vobis atque huic urbi [a] ferrum flammamque minitantem, ex urbe vel ejecimus, vel emisimus, vel ipsum egredientem verbis prosecuti sumus. Abiit, excessit, evasit, erupit: nulla jam pernicies à monstro illo atque prodigio mœnibus ipsis intra mœnia comparabitur. Atque hunc quidem unum, hujus belli domestici ducem,

INTERPRETATIO.

[a] *cædem et incendium.*

NOTÆ.

1. *Tandem.*] Particula est tarditatem significans, cùm aliquid tardius dicitur, quod jam factum esse oportuit.

2. *Scelus anhelantem.*] Scelus anhelat Catilina, quia cupit conjurationem suam per scelera perficere, et omnes perdere.

4. *Ejecimus.*] Ejicitur Catilina imperio consulis, et minis ejus resistere non potuit, quem opprimere volebat.

Ib. *Vel emisimus.*] Emittitur, quia jam fugam suam meditans exire permittitur.

Ib. *Egredientem prosecuti.*] Nullâ vi adhibitâ volens exivit; cùm nihil haberet optatius, quàm ut esset in Manlii castris.

5. *Abiit, excessit, evasit, erupit.*] Verborum congregatione crescit velut per gradus oratio: *abiit* et *excessit* ejectus, *evasit* emissus quasi ex loco ubi non erat in tuto; *erupit* ita coactus, ut, cum impetu quodam, et alacritate animi gestientis ad Manlium abiret.

Ib. *A monstro illo.*] Monstrum seu monstrosum civem appellat, qui cùm naturâ esset homo, et ortu civis Romanus, bellua erat animo, et reverà hostis patriæ, et parricida, ut dixit superiori oratione; talis figura appellatur Hypallage.

sine [b] controversiâ vicimus: non jam inter latera nostra sica illa versabitur: non in Campo, non in foro, non in curiâ, non denique intra domesticos parietes pertimescemus. Loco ille motus est, cùm est ex urbe depulsus; palàm jam cum hoste, nullo impediente, bellum justum geremus. Sine dubio perdidimus hominem, magnificèque vicimus, cùm illum ex occultis insidiis in apertum latrocinium conjecimus. Quòd verò non cruentum mucronem, ut voluit, extulit, quòd vivis nobis egressus est, quòd ei ferrum de manibus extorsimus, quòd incolumes cives, quòd stantem urbem reliquit, quanto tandem illum mœrore afflictum esse et profligatum putatis! Jacet ille nunc prostratus, Quirites; et se perculsum atque abjectum esse sentit; et retorquet oculos profectò sæpè ad hanc urbem, quam ex suis faucibus ereptam esse luget: quæ quidem lætari mihi videtur, quòd tantam pestem evomuerit, forasque projecerit.

II. At, si quis est talis, quales esse omnes oportebat, qui hoc in ipso, in quo exsultat et triumphat oratio mea, me vehementer accuset, quòd tam capitalem hostem non comprehenderim potiùs quàm emiserim; non est ista mea culpa, Quirites, sed temporum. Interemptum esse L. Catilinam, et gravissimo supplicio affectum, jampridem oportebat: idque à me et mos majorum, et hujus imperii severitas, et Respub. postulabat. Sed quàm multos fuisse putatis,

[b] *dubio.*

8. *Sica illa*] De hâc, superiori oratione, Paragr. iii. not. ad lin. 40.

9. *In Campo.*] In Campum Martium in consularibus comitiis venit loricâ tectus Cicero, quia sibi à Catilinâ timebat.

Ib. *In foro.*] Catilinâ præsente, non tutò exerceri judicia et quæstiones potuerunt.

Ib. *In curiâ.*] Cùm ipso veniente vacua subsellia facta sunt, nemoque ei assidere voluit.

10. *Intra domesticos parietes.*] Intra domesticos parietes voluit consulem Ciceronem interficere in lectulo, præmissis ad cædem duobus sicariis.

Ib. *Loco motus.*] Metaphora à bello, ubi hostis loco motus faciliùs superatur

12. *Bellum justum.*] Bellum justum cum hoste et patriæ proditore Catilinâ geretur.

13. *Ex occultis insidiis.*] Nocturno tempore de suâ proditione agebat cum conjuratis, quorum consilia Cicero in lucem protulit.

14. *Non cruentum mucronem.*] Indicat se non interfectum fuisse à Catilinâ; ut habebat in animo.

15. *Vivis nobis.*] Dixerat in Læcæ domo, se non priùs ad exercitum profecturum, quàm Ciceronem interfecisset.

16. *Quòd stantem urbem.*] Urbem ferro et flammâ perdere statuerat.

19. *Perculsum.*] Percellere est ad humum dejicere.

20. *Suis faucibus.*] Metaphora à belluis immanibus.

22. *Evomuerit.*] Metaphora ab ægrotis, qui sæpè vomitu recreantur.

1. *Quales esse omnes oportebat.*] Omnes interficiendum esse Catilinam debebant judicare.

2. *Triumphat oratio.*] Metaphora à triumphis, in quibus omnes lætantur, hoste devicto.

6. *Hujus imperii severitas.*] Tanta autem fuit severitas consularis imperii, ut eo ipso die, quo decretum fuerat à senatu ut viderent consules ne quid detrimenti caperet Respub. interempti sint C. Gracchus, M. Fulvius, L. Saturninus, seditiosi cives.

7. *Sed quàm multos.*] Multi non credebant Ciceroni, cùm de illâ conjura-

qui, quæ ego deferrem, non crederent? quàm multos, qui propter [a] stultitiam non putarent? quàm multos, qui etiam defenderent? quam multos, qui propter improbitatem faverent? Ac si, sublato illo, depelli à vobis omne periculum judicarem, jampridem ego L. Catilinam, non modò invidiæ meæ, verùm etiam vitæ periculo, sustulissem; sed, cùm viderem, ne vobis quidem omnibus re etiam tum probatâ, si illum, ut erat meritus, morte multâssem, fore, ut ejus socios invidiâ oppressus persequi non possem; rem huc deduxi, ut tum palàm pugnare possetis, cùm hostem apertè videretis. Quem quidem ego hostem, Quirites, quàm vehementer forìs esse timendum putem, licet hinc intelligatis, quòd illud etiam molestè fero, quòd ex urbe parùm comitatus exierit. Utinam ille omnes secum suas copias eduxisset! Tongillum mihi eduxit, quem amare in prætextâ cœperat; Publicium et Munatium, quorum æs alienum, contractum in popinâ, nullum Reip. motum afferre poterat. Reliquit, quos viros! quanto alieno ære! quàm valentes! quàm nobiles! Itaque ego illum exercitum, et Gallicanis legionibus, et hoc de-

[a] *simplicitatem.*

tione referret. 1. Quia putabant eum inimicum Catilinæ, quia competitorem eum habuerat in petendo consulatu. 2. Quia alii pericula non prospiciebant imminentia. 3. Quia multi Catilinæ favebant, quarè illa pericula dissimulabant. Unde multi Ciceronem crudelitatis accusâssent, si eum interfecisset.

13. *Ne vobis quidem omnibus.*] Id est, sed cùm viderem ex vobis omnibus non paucos, qui non crederent, totâ conjuratione patefactâ; si illùm interficerem, ut meritus erat, fore ut non possem persequi alios ejusdem conjurationis participes, propter invidiam quæ mihi subeunda erat, et cui mihi fuisset cedendum.

19. *Parùm comitatus.*] Trecenti duntaxat satellites eum ad Manlii castra secuti sunt.

21. *Tongillum mihi eduxit.*] Ista vox *mihi* ad sensum nihil, sed plurimum ad orationis venustatem facit; quæ dicendi ratio satis Ciceroni familiaris est. Tongillus, Publicius, et Munatius, abjecti homines, secuti sunt Catilinam, nobiles cum illo conjurati in urbe manserunt.

Ib. *In prætextâ.*] Pueri prætextâ utebantur ad annum ætatis 17.

22. *Æs alienum.*] Mutuam acceperat à Publicio et Munatio pecuniam, sed eam Catilina in popinâ et ganeis consumpsit. Nota autem, quòd subauditur iterùm *eduxit* Publicium et Munatium. Quarè ex eâ pecuniâ nihil mali Reipub. impendere potest.

23. *Reliquit, quos viros!*] Ostendit longè magìs esse ab eis pertimescendum, quos in civitate reliquit: quia nobiles sunt, quia ære alieno gravantur, et prompti manu sunt et audaces. Putat hic aliquid omissum esse Muretus: crediderim verò enumerationem bonorum civium desiderari, qui opponere se Catilinariis possunt; quod ex sequenti oratione facilè cognoscitur, ubi comparat utrumque exercitum.

24. *Itaque ego illum exercitum.*] Ostendit contemnendum esse exercitum Catilinæ. 1. Quia Resp. habet in suo legiones Gallicas quas quotidie comparat. 2. Delectum, quem Metellus habuit in Piceno agro et Gallico. 3. Copias quæ quotidie colliguntur per Italiam.

25. *Et Gallicanis legionibus.*] Legunt aliqui *pro*; illæ verò sunt legiones, quæ in Galliâ Transalpinâ comparatæ sunt, ubi tum erant Boii.

lectu quem in agro Piceno et Gallico Q. Metellus habuit, et his copiis quæ à nobis quotidie comparantur, [b] magnoperè contemno, collectum ex senibus desperatis, ex [c] agresti luxuriâ, ex rusticis mendiculis, ex decoctoribus; ex iis qui vadimonia deserere, quàm illum exercitum, maluerunt; quibus ego non modò si [d] aciem exercitûs nostri, verùm etiam si edictum prætoris ostendero, concident. Hos, quos video volitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in senatum venire; qui nitent unguentis, qui fulgent purpurâ, mallem secum suos milites eduxisset; qui si hîc permanent, mementote non tam exercitum illum esse nobis, quàm hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos.

III. Atque hoc etiam magis sunt timendi, quòd, quid cogitent, me scire sentiunt, neque tamen permoventur. Video, cui Apulia sit [a] attributa, qui habeat Etruriam, qui agrum Picenum, qui Gallicum, qui sibi has urbanas insidias cædis atque incendiorum depoposcerit: omnia superioris noctis consilia ad me perlata esse sentiunt; patefeci in senatu hesterno die: Catilina ipse pertimuit, profugit: hi quid exspectant? næ illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram. Quod exspectavi,

[b] *nihil metuo.* [c] *agrestibus luxuriosis.* [d] *arma.* [a] *assignata.*

26. *Agro Piceno.*] Picenum agrum vulgò nominant Marchiam Anconitanam ab urbe Anconâ.

Ib. *Et Gallico.*] Ager Gallicus is est, quem Lombardiam vulgò dicimus.

Ib. *Et his copiis quæ à nobis.*] Decretum fuerat à senatu, ut delectum haberent consules.

28. *Senibus desperatis.*] Desperati senes sunt, à quibus nihil sperari potest propter debilem ætatem, quam luxus et voluptas corrupit.

29. *Decoctoribus.*] Decoctores ii dicuntur, qui in libidinibus et ganeis patrimonia consumunt.

Ib. *Vadimonia deserere.*] Vadimonium sponsio est sistendi se comparendique in judicio: qui porrò vadimonium deserebat, infamis habebatur, et in ejus bona creditores à prætore mittebantur.

31. *Edictum prætoris.*] Ex edicto prætoris cognoscent se periclitari de fortunis omnibus amittendis ob deserta à se vadimonia.

32. *Concident.*] Id est, metu perterriti animum amittent.

Ib. *Volitare in foro.*] Hîc volitare in foro intelliguntur qui nihil aliud cogitant, quàm ut acquirant pecuniam, quam in popinis consumant.

Ib. *Stare ad curiam.*] Stant videlicet, ut cognoscant quid agatur novi.

33. *In senatum venire.*] Senatores undecim inter conjuratos reperti sunt.

Ib. *Nitent unguentis.*] Parabant sibi certa medicamenta ad leniendam cutem, et faciem cohonestandam, quæ ab eis *unguenta* nominabantur.

34. *Fulgent purpurâ.*] Solis senatoribus purpureâ tunicâ uti fas fuit.

2. *Cui Apulia.*] Catilina distribuerat urbis partes et provincias, Apuliam C. Julio, Etruriam Manlio, agrum Picenum Septimio.

5. *Superioris noctis.*] Non ait ultimam superiorem, sed illam noctem quæ superiorem illam antecessit, quod probant verba quæ proximè sequuntur, *patefeci hesterno die.*

7. *Hi.*] Conjuratos indicat, qui in urbe remanserunt.

8. *Lenitatem perpetuam.*] Cùm vehemens et grave senatûs-consultum contra conjuratos habuisset, tamen usus est erga Catilinam lenitate, ei fugam suadendo, non ipsum interficiendo.

Ib. *Quod exspectavi.*] Exspectabat ut fugeret, et sic omnibus pateret conjuratio.

jam sum assecutus, ut vos omnes factam esse apertè conjurationem contra Rempub. videretis: nisi [b] verò si quis est, qui Catilinæ similes cum Catilinâ sentire non putet. Non est jam lenitati locus; severitatem res ipsa flagitat: unum etiam nunc concedam: exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere: demonstrabo iter: Aureliâ viâ profectus est: si accelerare volent, ad vesperam consequentur. O fortunatam Remp. si quidem hanc sentinam hujus urbis ejecerit! uno, mehercule, Catilinâ exhausto, relevata mihi et recreata Resp. videtur. Quid enim mali aut sceleris fingi aut excogitari potest, quod non ille [c] conceperit? quis totâ Italiâ veneficus, quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum subjector, quis [d] circumscriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quæ mulier infamis, quis corruptor juventutis, quis corruptus, quis perditus inveniri potest, qui se cum Catilinâ non familiarissimè vixisse fateatur? quæ cædes per hosce annos sine illo facta est? quod nefarium stuprum non per illum? Jam verò quæ tanta in ullo unquam homine juventutis illecebra fuit, quanta in illo? qui alios ipse amabat turpissimè, aliorum amori flagitiosissimè serviebat: aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum, non modò impellendo, verùm etiam adjuvando, pollicebatur. Nunc verò quàm subitò non solùm ex urbe, verùm etiam ex agris ingentem numerum perditorum hominum collegerat! Nemo, non modò Romæ, sed nec ullo in angulo totius Italiæ, oppressus ære alieno fuit, quem non ad hoc incredibile sceleris fœdus adsciverit. Atque, ut ejus diversa studia in dissimili ratione perspicere possitis, nemo est in ludo gladiatorio paulò ad facinus audacior, qui se non intimum Catilinæ

[b] *nisi quis est.* [c] *commiserit.* [d] *deceptor.*

14. *Tabescere.*] Metaphora à tabidis, qui, cùm phthisi consumuntur, propriè dicuntur tabescere.

Ib. *Aureliâ viâ.*] Vide primam orat. Paragr. iv. not. ad l. 44.

17. *Relevata mihi et recreata.*] Hæret in sentinæ metaphorâ, quâ navis premitur, quæ cùm exhauritur, recreatur.

19. *Veneficus.*] Qui veneno homines tollit, veneficus dicitur.

Ib. *Gladiator.*] Gladiator exhibet pugnæ simulacrum, et alios gladiatoriam docet.

20. *Parricida.*] Non hic sumitur parricida pro eo qui parentem interficit, sed qui adolescentes inducit ad interficiendos parentes.

Ib. *Testamentorum subjector.*] Subjector testamentorum est, sive testamentarius, qui pro veris falsa testamenta subjicit.

21. *Circumscriptor.*] Circumscriptor dicitur qui inducendi aut circumveniendi homines artem docet.

Ib. *Quis ganeo.*] Ganeo à ganeis dictus. Ganeæ verò loca sunt rei vinariæ et libidinibus apta.

Ib. *Quis nepos.*] Nepos luxuriosus et prodigus est, qui abliguriendo patrimonium dissipat. Vide Sallustium, à quo enumerantur omnes flagitiosi quos socios habebat.

26. *Jam verò quæ.*] Enumerat omnia vitia, quæ singularia fuerunt in Catilinâ.

35. *In ludo gladiatorio.*] Ludus gladiatorius ubi se exercent gladiatores.

esse fateatur: nemo in scenâ levior et nequior, qui se non ejusdem propè sodalem fuisse commemoret. Atque idem tamen stuprorum et scelerum exercitatione assuefactus, frigore, et fame, et siti, ac vigiliis perferendis, fortis ab istis suis sociis prædicabatur, cùm industriæ subsidia, atque instrumenta [e] virtutis in libidine audaciâque consumeret. Hunc verò si sui fuerint comites secuti, si ex urbe exierint desperatorum hominum flagitiosi greges, ô nos beatos! ô Rempubl. fortunatam! ô præclaram laudem consulatûs mei! Non enim jam sunt mediocres hominum libidines, non humanæ audaciæ, ac tolerandæ: nihil cogitant, nisi cædes, nisi incendia, nisi rapinas: patrimonia sua profuderunt, fortunas suas obligurierunt: res eos jampridem, fides deficere nuper cœpit; eadem tamen illa, quæ erat in abundantiâ, libido permanet. Quòd si in vino et aleâ comissationes solùm et scorta quærerent, essent illi quidem desperandi, sed tamen essent ferendi: hoc verò quis ferre possit, inertes homines fortissimis viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebriosos sobriis, dormientes vigilantibus? qui mihi accubantes in conviviis, complexi mulieres impudicas, vino languidi, [f] confecti cibo, sertis redimiti, unguentis obliti, debilitati stupris, eructant sermonibus suis cædem bonorum atque urbis incendia; quibus ego confido impendere fatum aliquod; et pœnas, jamdiu improbitati, nequitiæ, sceleri, libidini debitas, aut instare jam pla-

[e] *fortitudinis.* [f] *conferti.*

37. *Levior.*] Gellius dicit hoc verbum non differre à nepote, et nequam.

38. *Sodalem.*] Sodalis hic dici videtur pro socio in rebus levioribus et voluptuariis.

40. *Fortis ab istis suis sociis.*] Interdum abusione nomina commutantur, ita ut fortis, audax; crudelis, severus vocetur.

41. *Industriæ subsidia.*] Habebat multa virtutis instrumenta, nobilitatem videlicet, vim corporis et animi: sed his omnibus ad libidines et audaciam abusus est.

42. *Audaciâ.*] Ad facinus obeundum, ad insidiandum occisorum bonis, et ad obsidenda stupra, audax fuit.

48. *Obligurierunt.*] Legunt aliqui *abligurierunt*, quæ vox frequentiùs reperitur; id est, bona sua suavibus mensis et cupediis consumpserunt.

Ib. *Fides deficere.*] Id est, fefellerunt creditores, quarè nemo eis ampliùs pecuniam credit.

49. *Libido permanet.*] Hæc libido omnium pessima est, quæ eadem post dilapidata bona permanet.

50. *Comissationes.*] Ante prandium jentacula, post cœnam comissationes dicebantur.

52. *Inertes homines.*] Contentio elegantissima. Per inertes exprimit molles et languidos.

53. *Ebriosos.*] Ebriosi sunt qui ad ebrietatem proclives sunt, ebrii verò qui vino madent.

54. *Qui mihi accubantes.*] Subjectionis exemplum nobilissimum.

55. *Vino languidi.*] Metaphora ab herbis, quas languere dicimus, cùm flaccescere incipiunt.

56. *Sertis redimiti.*] In conviviis maximè luxuriosis coronas et unguenta adhibere soliti erant veteres: ut videre sæpiùs est apud Horatium.

Ib. *Eructant sermonibus.*] Translatum verbum ab hominibus vino languidis, et cibo confectis.

58. *Fatum aliquod.*] Fatum prosperum, et adversum, generaliter dicitur.

59. *Instare.*] Instat quod quasi præsens est.

nè, aut certè jam appropinquare. Quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit; non breve nescio quod tempus, sed multa sæcula propagârit reipublicæ; nulla est enim natio, quam pertimescamus; nullus rex, qui bellum populo Romano inferre possit; omnia sunt externa, unius virtute, terrâ marique pacata; domesticum bellum manet: intus insidiæ sunt; intus inclusum periculum est; intus est hostis; cum luxuriâ nobis, cum amentiâ, cum scelere, certandum est. Huic ego me bello ducem profiteor, Quirites: suscipio inimicitias hominum perditorum: quæ sanari poterunt, quâcumque ratione sanabo: quæ resecanda erunt, non patiar ad perniciem civitatis manare. Proinde aut exeant, aut quiescant: aut, si et in urbe et in eâdem mente permanent; ea quæ merentur exspectent. At etiam sunt, Quirites, qui dicant à me in exsilium ejectum esse Catilinam: quod ego si verbo assequi possem, istos ipsos ejicerem, qui hæc loquuntur; homo enim videlicet timidus et permodestus vocem consulis ferre non potuit: simul-atque ire in exsilium jussus est, paruit. Quid? quòd hesterno die, cùm domi meæ pænè interfectus essem, senatum in ædem Jovis Statoris convocavi; rem omnem ad patres conscriptos detuli. Quò cùm Catilina venisset, quis eum senator appellavit? quis salutavit? quis denique ita adspexit, ut perditum civem, ac non potiùs ut [g] importunissimum hostem? Quin etiam principes ejus ordinis partem illam subselliorum, ad quam ille accesserat, nudam atque inanem reliquerunt.

IV. Hîc ego, vehemens ille consul, qui verbo cives in exsilium ejicio, quæsivi à Catilinâ, an nocturno conventu apud M Læcam

[g] *perniciosissimum.*

60. *Appropinquare.*] Appropinquat id, quod si non præsens est, at paulò pòst aderit. Vide igitur discrimen inter utrumque verbum, *instare* et *appropinquare.*

64. *Omnia sunt externa.*] Nulla in Europâ tunc temporis bella gerebat populus Rom.

Ib. *Terrâ marique.*] Ubique vicit Pompeius: nam ejus virtute terrâ Mithridates victus est, et mari bellum piraticum confectum. Vide pro Lege Man.

69. *Quæ sanari poterunt, &c.*] Sumpta translatio à medicis, et chirurgis, qui, quæ membra sanari non possunt, resecant, ne reliqua inficiantur.

71. *In eâdem mente.*] Id est, in eodem animo conjurationis.

72. *Exspectent.*] Debitas suis sceleribus pœnas exspectent.

73. *Quod ego si verbo assequi possem.*] Quod si verbo tantùm valerem, ut eo possem civem ejicere, eos ipsos ejicerem, qui hæc de me loquuntur.

75. *Homo videlicet timidus.*] Ironicè Catilinam timidum vocat, quem jam toties ad omne scelus patrandum audacissimum appellavit.

77. *Hesterno.*] Id est, tertio ab hinc die.

78. *Convocavi.*] Pertinebat tantùm ad consules senatum convocare.

79. *Catilina venisset.*] Senator erat Catilina, ideòque venit in senatum, licèt contra patriam conjuraret. Vide super. orat.

82. *Principes ejus ordinis.*] Per principes viros consulares intelligit, qui primi omnium sententiam rogabantur.

1. *Vehemens ille consul.*] Se vehementem consulem appellat, quemadmodum à conjuratis appellabatur.

2. *Apud M. Læcam.*] De Læcâ, superiori oratione dixit, parag. ii. l. 44, 55.

fuisset, nec-ne: cùm ille, homo audacissimus, conscientiâ convictus, primò reticuisset, patefeci cætera: quid eâ nocte egisset, ubi fuisset, quid in proximam constituisset, quemadmodum esset ei ratio totius belli descripta, edocui. Cùm hæsitaret, cùm teneretur; quæsivi quid dubitaret eò proficisci, quò jam pridem parârat: cùm arma, cùm secures, cùm fasces, cùm tubas, cùm signa militaria, cùm aquilam illam argenteam, cui ille etiam sacrarium scelerum domi suæ fecerat, scirem esse præmissam. In exsilium ejiciebam, quem jam ingressum esse in bellum videbam? Etenim, credo, Manlius iste centurio, qui in agro Fæsulano castra posuit, bellum populo Romano suo nomine indixit: et illa castra nunc non Catilinam ducem exspectant; et ille, ejectus in exsilium, se Massiliam, ut aiunt, non in hæc castra conferet. O conditionem miseram, non modò administrandæ, verùm etiam conservandæ republicæ! nunc si L. Catilina, consiliis, laboribus, periculis meis circumclusus ac debilitatus, subitò pertimuerit, sententiam mutaverit, deseruerit suos, consilium bellum faciundi abjecerit, ex hoc cursu sceleris et belli iter ad fugam atque exsilium converterit; non ille à me spoliatus armis audaciæ, non obstupefactus ac perterritus meâ diligentiâ, non de spe conatuque depulsus, sed indemnatus, innocens, in exsilium ejectus à consule, vi et minis, esse dicetur: et erunt, qui illum, si hoc fecerit, non improbum, sed miserum; me, non diligentissimum consulem, sed crudelissimum tyrannum, existimari velint. [a] Est mihi tanti, Quirites, hujus invidiæ falsæ atque iniquæ tempestatem subire, dummodò à vobis hujus horribilis belli ac nefarii periculum depellatur. Dicatur sanè ejectus esse à me, dummodò eat in exsilium; sed, mihi credite, non est iturus. Nunquam ego à diis immortalibus optabo, Quirites, invidiæ meæ levandæ causâ, ut L. Catilinam ducere exercitum hostium, atque in armis [b] volitare, audiatis:

[a] *non recuso.* [b] *exsultare.*

5. *Quid in proximam.*] Legit *proximam* Muretus, eam nempè, quâ exire constituerat Catilina.

6. *Descripta.*] Sic descripserat totam belli rationem, ut alios cædibus, alios incendiis, alios variis urbis partibus præfecerit.

Ib. *Cùm teneretur.*] Sic convictus est manifestis signis, quæ à Cicerone prolata sunt, ut nihil contrà proferre ausus sit Catilina.

8. *Secures, cùm fasces.*] Secures et fasces insignia sunt consulum, quæ sibi sumpsit Catilina ad castra Manlii proficiscens.

9. *Aquilam argenteam.*] Vide superiorem orationem, paragr. iv. l. 46.

10. *In exsilium ejiciebam.*] Purgat se Cicero, quòd ejecerit in exsilium Catilinam, ut vulgò a fautoribus conjuratorum dicebatur, cùm in patriam bellum suscepturus, ad castra profectus esset.

12. *Etenim, credo.*] Ironia.

15. *Massiliam, ut aiunt.*] Sallustius refert, optimo cuique literas dedisse Catilinam, se falsis criminibus circumventum, quoniam inimicorum factioni resistere non potuerat, Massiliam in exsilium proficisci; non quòd se tanti sceleris conscium reputaret, sed ne qua ex suâ contentione seditio oriretur. Est autem Massilia Galliæ Narbonensis urbs præclara et nobilis, in quâ cives literis et moribus præcellebant, de quorum fidelitate lege Cic. lib. 2. de Officiis.

sed [c]triduo tamen audietis: multòque magìs illud timeo, ne mihi sit invidiosum aliquando, quòd illum èmiserim potiùs, quàm quòd ejecerim. Sed, cùm sint homines, qui illum, cùm profectus sit, ejectum esse dicant; iidem, si interfectus esset, quid dicerent? Quamquam isti, qui Catilinam Massiliam ire dictitant, non tam hoc queruntur, quàm verentur. Nemo est istorum tam misericors, qui illum non ad Manlium, quàm ad Massilienses, ire malit. Ille autem, si, mehercule, hoc, quod agit, nunquam antè cogitâsset, tamen latrocinantem se interfici mallet, quàm exsulem vivere; nunc verò, cùm ei nihil adhuc [d]præter ipsius voluntatem cogitationemque acciderit, nisi quòd vivis nobis Româ profectus est; optemus potiùs, ut eat in exsilium, quàm queramur. Sed cur tamdiu de uno hoste loquimur, et de eo hoste qui jam fatetur se esse hostem, et quem, quia, (quod semper volui) murus interest, non timeo; de his qui dissimulant, qui Romæ remanent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus? quos quidem ego, si ullo modo fieri posset, non tam [e]ulcisci studeo, quàm sanare, et ipsos placare Reipub. neque, id quarè fieri non possit, si me audire voluerint, intelligo. Exponam enim vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum istæ copiæ comparentur: deinde singulis medicinam consilii atque orationis meæ, si quam potero, afferam. Unum genus est eorum, qui, [f]magno in ære alieno, majores etiam possessiones habent, quarum amore adducti dissolvi nullo modo possunt. Horum hominum species est honestissima; sunt enim locupletes; voluntas verò, et causa, impudentissima. Tu agris, tu ædificiis, tu argento, tu familiâ, tu rebus omnibus ornatus et copiosus sis, et dubites aliquid de possessione detrahere, ac fidem acquirere? quid enim exspectas? bellum? quid? ergo in vastatione omnium, tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? an tabulas novas? errant, qui istas à Catilinâ exspectant: meo beneficio tabulæ novæ proferentur, verùm auctionariæ:

[c] intra *tres dies*. [d] *contra*. [e] *punire*. [f] *debentes multa*.

40. *Hoc, quod agit.*] Nempè patriæ bellum inferre.

41. *Latrocinantem.*] Id est, patriæ bellum inferentem.

55. *Dissolvi.*] Dissolvitur æs alienum, cùm creditoribus fit satis.

59. *Detrahere.*] Detrahitur aliquid de possessionibus, cùm quis vendit aliquid ex eis, ut ære alieno liberetur.

60. *Fidem acquirere.*] Fidem amittit debitor, qui æs alienum non dissolvit.

61. *Sacrosanctas.*] Sacrosanctum est quod nemo violare audet. Sic sacrosancti tribuni plebis dicebantur. Vide Livium, lib. 2.

62. *Tabulas novas.*] Cùm quis ære alieno oppressus erat, aut senatûs-consulto, aut imperatoris decreto, tabulæ novæ in foro proponebantur, quibus credita debitoribus pecunia condonabatur; pollicebatur autem Catilina se publicè incensurum omnes argentariorum tabulas, ita ut nemo, quod æris alieni anteà contraxisset, persolvere cogeretur. Sallust.

63. *Auctionariæ.*] Tabulæ auctionariæ sunt quæ in auctione proferuntur, cùm nempè publica bonorum venditio fit, et res ei addicitur, qui majus pretium obtulerit.

neque enim isti, qui possessiones habent, aliâ ratione ullâ salvi esse possunt. Quod si [g] maturiùs facere voluissent, neque (id quod stultissimùm est) certare cum usuris fructibus prædiorum; locupletioribus his et melioribus civibus uteremur. Sed hosce homines minimè puto pertimescendos, quòd aut deduci de sententiâ possunt, aut, si permanebunt, magìs mihi videntur vota facturi contra Remp. quàm arma laturi. Aliud genus est eorum, qui, quamquam premuntur ære alieno, dominationem tamen expetunt; rerum potiri volunt; honores, quos, quietâ Repub. desperant, perturbatâ consequi se posse arbitrantur. Quibus hoc præcipiendum videtur, unum scilicet et idem, quod cæteris omnibus, ut desperent se id, quod conantur, consequi posse: primum omnium, me ipsum vigilare, adesse, providere Reipub. deinde magnos animos esse in bonis viris, magnam concordiam, maximam multitudinem: magnas prætereà copias militum: deos denique immortales huic invicto populo, clarissimo imperio, pulcherrimæ urbi, contra tantam vim sceleris, præsentes auxilium esse laturos. Quòd si jam sint id, quod cum summo furore cupiunt, adepti; num illi in cinere urbis et sanguine civium, quæ mente conscelerâtâ ac nefariâ concupierunt, se consules ac dictatores, aut etiam reges, sperant futuros? non vident id se cupere, quod si adepti fuerint, fugitivo alicui, aut gladiatori, concedi sit necesse?

V. Tertium genus est ætate jam confectum, exercitatione robustum; quo ex genere est ipse Manlius, cui nunc Catilina successit. Hi sunt homines ex his coloniis, quas Fæsulis Sylla constituit; quas ego universas civium esse optimorum, et fortissimorum virorum, sentio: sed tamen hi sunt coloni, qui se insperatis repentînisque pecuniis sumptuosiùs insolentiùsque jactârunt. Hi dum ædificant tamquam beati, dum prædiis, lecticis, familiis magnis, conviviis, ap-

[g] *citiùs.*

64. *Salvi.*] Non possunt aliter ære alieno liberari.

66. *Certare cum usuris fructibus.*] Id est, putare fructus prædiorum usuris majores esse.

72. *Rerum potiri volunt.*] Discrimen est inter illa verba, *potiri rebus*, et *rerum potiri*. *Potiri rerum* de iis dicitur, qui dominantur, et principatum tenent: *potiri rebus* de iis qui fruuntur voluptate, pecuniâ, &c.

1. *Ætate confectum.*] In conjuratione Catilinæ multi erant Syllani milites fugitivi per Italiam, et bellicosi, quos spe prædæ et rapinarum ad se Catilina adduxerat.

2. *Ipse Manlius.*] Manlius in castris Syllæ militaverat.

3. *Ex his coloniis.*] 47 colonias deduxit Sylla post victoriam, suisque militibus civium domos et agros largitus est.

Ib. *Fæsulis.*] Politianus, lib. 1. epist. ait Fæsulas ab Atlante conditas, easque Fæsulas à filiâ suâ Fæsulâ appellâsse.

6. *Jactârunt.*] Hi milites deducti in colonias, divitias suas ostentabant, sumptuosè eas profundendo.

7. *Lecticis.*] Lecticis utebantur ægroti et senes, mulieres, et homines delicatuli.

paratibus delectantur, in tantum æs alienum [a] inciderunt, ut, si salvi esse velint, Sylla sit iis [b] ab inferis excitandus: qui etiam nonnullos agrestes homines, tenues atque [c] egentes, in eamdem istam spem rapinarum veterum impulerunt. Quos ego utrosque, Quirites, in eodem genere prædatorum direptorumque pono. Sed eos hoc moneo, desinant furere, et proscriptiones et dictaturas cogitare. Tantus enim illorum temporum dolor [d] inustus est civitati, ut jam ista non modò homines, sed ne pecudes quidem mihi passuræ esse videantur. Quartum genus est sanè varium et mixtum et turbulentum, qui jampridem premuntur; qui nunquam emergent: qui, partim inertiâ, partim malè gerendo negotio, partim etiam sumptibus, in vetere ære alieno vacillant: qui vadimoniis, judiciis, proscriptionibus bonorum, defatigati, permulti et ex urbe, et ex agris, se in illa castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites acres, quàm insidiatores lentos esse arbitror; qui homines primùm, si stare non possunt, corruant; sed ita, ut non modò civitas, sed ne vicini quidem proximi sentiant; nam illud non intelligo, quamobrem, si vivere honestè non possunt, perire turpiter velint: aut cur minore dolore perituros se cum multis, quàm si soli pereant, arbitrentur? Quintum genus est parricidarum, sicariorum, denique omnium facinorosorum: quos ego à Catilinâ non revoco; nam neque divelli ab eo possunt: et pereant sanè in latrocinio, quoniam sunt ita multi, ut eos capere carcer non possit. Postremum autem genus est, non solùm numero, verùm etiam genere ipso, atque vitâ, quod proprium est Catilinæ, de ejus delectu, immò verò de [e] complexu ejus ac sinu: quos

[a] *contraxerunt tantum æs alienum.* [b] *revocandus ad vitam.* [c] *mendiculos.* [d] *allatus.* [e] *de familiarissimis ipsi et intimis.*

11. *Rapinarum veterum.*] Spe rapinarum attraxerunt, quales factæ sunt temporibus Syllæ.

13. *Proscriptiones.*] Homines ejusmodi tenues et egeni non debent sperare fore ut dictatorem se constituat Catilina, et similis sit Syllæ, qui eorum omnium bona proscripsit, quos suis partibus contrarios habuit.

17. *Et turbulentum.*] Aliud hominis genus, qui Catilinam sequuntur, turbulentum est et seditiosum, ex turbâ et multitudine, et veluti colluvione hominum conflatum.

Ib. *Nunquam emergent.*] Translatio sumpta ab aquis, ex quibus dicitur quis emergere tamquam ex naufragio. Significat verò homines ejusmodi nunquam divites fore, quia ære alieno nunquam liberabuntur.

19. *Vadimoniis.*] Vadimonia sunt sponsiones sistendi se in judicio, quibus si quis deest, adversùs eum judicium datur, et creditor in ejus possessiones mittitur.

21. *In illa castra.*] Fæx illa hominum ad castra Manlii confluebat.

22. *Insidiatores lentos.*] Multi legunt *inficiatores*, id est, homines exercitatos ad negandum quibus debent. Ita Muretus.

23. *Corruant.*] Si in suis bonis stare illi non possunt, semetipsos interficiant; nam ipsis honestius est pacificè, quàm tumultuosè, et cum reipublicæ periculo, mori.

30. *In latrocinio.*] Bellum id contra patriam latrocinium semper nominavit, quia conjuratis non indictum fuerat.

pexo capillo nitidos, aut imberbes, aut benè barbatos videtis; manicatis et talaribus tunicis; velis amictos, non togis: quorum omnis industria vitæ, et vigilandi labor, in antelucanis cœnis expromitur. In his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes [f] impuri impudicique versantur. Hi pueri tam lepidi ac delicati, non solùm amare et amari, neque cantare et saltare, sed etiam sicas vibrare, et spargere venena didicerunt: qui nisi exeunt, nisi pereunt, etiamsi Catilina perierit, scitote hoc in Repub. seminarium Catilinarium futurum. Verumtamen quid sibi isti miseri volunt? num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? quemadmodum autem illis carere poterunt, his præsertim jam noctibus? quo autem pacto illi Apenninum, atque illas pruinas ac nives, perferent? nisi idcircò se faciliùs hiemem toleraturos putant, quòd nudi in conviviis saltare didicerunt. O bellum magnoperè pertimescendum, cùm hanc sit habiturus Catilina scortatorum cohortem prætoriam! Instruite nunc, Quirites, contra has tam præclaras Catilinæ copias vestra præsidia, vestrosque exercitus: et primùm gladiatori illi confecto et saucio, consules imperatoresque vestros opponite: deinde contra illam naufragorum ejectam ac debilita-

[f] *improbi.*

34. *Pexo capillo.*] Jam eorum mollitiem describit, qui Catilinam sequuntur.

Ib. *Aut imberbes.*] Imberbes, vel pueri et adolescentes, vel molles et effeminati sunt.

Ib. *Aut benè barbatos.*] Benè barbati sunt qui comptam et delibutam unguentis barbulam fovent. Romanis mos fuit, ut barbam alerent; sed anno urbis conditæ quadringentesimo quinquagesimo quarto, adductis è Siciliâ à P. Lucino Menâ in urbem tonsoribus, radi barba cœpta est. Vide Plinium, lib. 8.

35. *Manicatis.*] Tunica vestis Romanorum interior fuit: quam habere talarem ac manicatam, flagitium veteres existimabant, solis enim mulieribus permissum id erat.

Ib. *Velis amictos.*] Vel tenuitatem togarum, vel laxitatem arguit.

36. *Antelucanis.*] Cœnas eorum arguit, quæ à primâ nocte usque ad auroram producebantur.

38. *Tam lepidi.*] Ironia.

40. *Sicas vibrare.*] Sciunt sicas in civium corpora adigere.

Ib. *Spargere venena.*] Veneno homines tollere.

42. *Seminarium.*] Seminarium est locus subactus, in quo cùm semina fruticum arborumve excreverunt, in viretum aut arbustum transferuntur. Est autem translatum, quod pro principio et origine sumitur.

45. *His noctibus.*] Cùm ad sextum Idus Novembris hanc orationem haberet, frigidiores jam et longiores noctes erant.

46. *Apenninum.*] Mons Apenninus mediam Italiam dividit, quem Livius ait vento et frigore biduum Annibali obstitisse.

48. *O bellum magnoperè.*] Ironia egregia, et comparatio exercitûs Catilinarii cum præsidiis pop. Rom.

49. *Cohortem prætoriam.*] Dicitur prætoria cohors, quæ nunquam discedit à prætore vel consule; hanc primùm instituit Scipio Africanus, in eam autem assumpsit ex toto exercitu fortissimum quemque militem.

51. *Gladiatori confecto.*] Gladiator confectus idem est ac graviter vulneratus. Sic lib. Tuscul. 3. confectos vocat gravissimè vulneratos gladiatores, ad quos maximè videtur verbum *conficere* pertinere.

53. *Naufragorum.*] Naufragos conjuratos vocat, quia, cùm fortunarum omnium

tam manum, florem totius Italiæ ac robur educite. Jam verò urbes coloniarum ac municipiorum respondebunt Catilinæ tumulis silvestribus; neque verò cæteras copias, ornamenta, præsidia vestra, cum illius latronis inopiâ atque egestate conferre debeo. Sed si, omissis his rebus omnibus, quibus nos suppeditamus, eget ille, senatu, equitibus Romanis, populo, urbe, ærario, vectigalibus, cunctâ Italiâ, provinciis omnibus, exteris nationibus; si, inquam, his rebus omissis, ipsas causas, quæ inter se confligunt, [g] contendere velimus, ex eo ipso, quàm valdè illi jaceant, intelligere possumus. Ex hâc enim parte pudor pugnat, illinc petulantia; hinc pudicitia, illinc stuprum; hinc fides, illinc fraudatio; hinc pietas, illinc scelus; hinc constantia, illinc furor; hinc honestas, illinc turpitudo; hinc continentia, illinc libido; hinc denique æquitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes certant cum iniquitate, cum luxuriâ, cum ignaviâ, cum temeritate, cum vitiis omnibus: postremò copia cum egestate, bona ratio cum perditâ, mens sana cum amentiâ, bona denique spes cum omnium rerum desperatione, confligit. In hujusmodi certamine ac prœlio, nonne, etiamsi hominum studia deficiant, dii ipsi immortales cogent ab his præclarissimis virtutibus tot et tanta vitia superari?

[g] *comparare.*

naufragium fecissent, et eversi funditus essent, ad Manlii castra confugerunt. Translatio à naufragantibus.

55. *Urbes coloniarum,* &c.] Id est, coloni et municipes resistent multitudini rusticorum et silvestrium hominum, à quibus ordo nullus in pugnâ servatur.

56. *Cæteras copias, ornamenta.*] Per copias et ornamenta intelligit senatum; equites Rom. ærarium, eaque omnia quibus munitur, ornatur, et corroboratur respublica.

58. *Suppeditamus.*] Abundamus. Manut.

73. *Dii ipsi.*] Dii justis causis favere solent.

PERORATIO.

VI. Quæ cùm ita sint, Quirites, vos, quemadmodum jam anteà dixi, [a] vestra tecta custodiis vigiliisque defendite: mihi, ut urbi, sine vestro motu ac sine ullo tumultu, satis esset præsidii, consultum ac provisum est. Coloni omnes, municipesque vestri, certiores à me facti de hâc nocturnâ excursione Catilinæ, facilè urbes suas finesque defendent: gladiatores, quam sibi ille maximam manum et certissimam fore putavit, quamquam meliore animo

[a] *vestras domos.*

sunt quàm pars patriciorum, potestate tamen nostrâ continebuntur. Q. Metellus, quem ego, prospiciens hoc, in agrum Gallicanum Picenumque præmisi, aut opprimet hominem, aut omnes ejus motus conatusque prohibebit; reliquis autem de rebus constituendis, [b] maturandis, agendis, jam ad senatum referemus, quem vocari videtis. Nunc illos qui in urbe remanserunt, atque adeò qui contra urbis salutem, omniumque vestrûm, in urbe à Catilinâ relicti sunt, quamquam sunt hostes, tamen, quia nati sunt cives, monitos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc si cui [c] solutior visa est, hoc exspectavit, ut id, quod latebat, erumperet. Quod reliquum est, jam non possum oblivisci, meam hanc esse patriam, me horum esse consulem; mihi aut cum his vivendum, aut pro his esse moriendum. Nullus est portæ custos, nullus insidiator viæ: si qui exire volunt, consulere sibi possunt: qui verò in urbe se commoverit, cujus ego non modò factum, sed inceptum ullum conatumve contra patriam deprehendero, sentiet in hâc urbe esse consules vigilantes, esse egregios magistratus, esse fortem senatum, esse arma, esse carcerem, quem vindicem nefariorum ac manifestorum scelerum majores nostri esse voluerunt. Atque hæc omnia sic agentur, Quirites, ut res maximæ minimo motu, pericula summa nullo tumultu, bellum intestinum ac domesticum, post hominum memoriam crudelissimum ac maximum, me uno togato duce et imperatore, sedetur; quod ego sic administrabo, Quirites, ut, si ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quisquam in hâc urbe pœnam sui sceleris sufferat. Sed, si vis manifestæ audaciæ, si impendens patriæ periculum me necessariò de hâc animi lenitate deduxerint, illud profectò perficiam, quod in tanto et tam insidioso bello vix optandum videtur, ut ne quis bonus intereat, paucorumque pœnâ vos omnes jam salvi esse possitis. Quæ quidem ego, neque meâ prudentiâ neque humanis consiliis fretus, polliceor vobis, Quirites, sed multis, et non dubiis

[b] *accelerandis.* [c] *major.*

8. *Quàm pars.*] E patricio genere quidam secuti sunt Catilinam. Certè multos è senatoribus Sallustius nominat, qui in conjuratione fuerunt.

9. *Q. Metellus.*] Is Metellus Celer fuit, cui se dare voluit in custodiam Catilina, sed qui eum repudiavit.

16. *Nati sunt cives.*] Inter conjuratos alii erant nati cives, alii civitate donati.

18. *Latebat.*] Conjuratio latebat, sed à Cicerone aperta est.

21. *Insidiator.*] Nullus est, qui in viâ illos, qui ad Catilinam proficiscentur, ad mortem rapiat.

25. *Carcerem.*] Ulpianus ait, carcerem ædificatum fuisse non ad plectendos cives improbos, sed reprimendos; tamen hic Cicero manifestè indicat ad eos etiam puniendos fuisse institutum: refert autem Livius, lib. i. mediâ in urbe foro imminentem fuisse.

30. *Togato.*] Togâ Romani in pace, in bello sagis, sed togâ semper consules, utebantur.

deorum immortalium [d] significationibus, quibus ego ducibus in hanc spem sententiamque sum ingressus: qui jam non procul (ut quondam solebant) ab extero hoste atque longinquo, sed hîc præsentes suo numine atque auxilio sua templa atque urbis tecta defendunt: quos vos, Quirites, precari, venerari, atque implorare debetis, ut quam urbem pulcherrimam, florentissimam, potentissimamque esse voluerunt, hanc, omnibus hostium copiis terrâ marique superatis, à perditissimorum civium nefario scelere defendant.

[d] *indiciis.*

40. *Deorum immortalium significationibus.*] Plutarchus narrat in vitâ Ciceronis, cùm in ejus domo virgines Vestales pro salute populi sacra facerent, ex arâ flammam erupisse.

42. *Ut quondam.*] Abesse quondam dii videbantur à Romanis, cùm videlicet bello Senonico, et bello Punico secundo, superati sunt.

ORATIO TERTIA

IN

L. CATILINAM,

AD QUIRITES.

ARGUMENTUM.

DETECTA totâ conjuratione, comprehensis conjuratis, et convictis in senatu, quem ad ædem Concordiæ Cicero consul convocaverat, prodit eodem ipso die in concionem, et populum Rom. docet ea quæ acta et comperta sunt: excitatque omnes ad celebrandam cum uxoribus et liberis supplicationem: deinde declarat in quanto urbs periculo fuerit: ac tandem conservatæ à se Reipub. memoriam postulat sempiternam.

TEMPUS.

Constat hanc habitam Orationem fuisse III. *Non. Decemb. anno urbis conditæ* 690.

PARTES

Tres habet: quarum prima non tam Exordium quàm Propositio dicenda est; secunda est Narratio; tertia Peroratio.

PROPOSITIO

Continet beneficii commemorationem, et diei consecrationem, quia hodie Cicero Rempub. servavit: parag. 1.

REMPUBLICAM, Quirites, vitamque omnium vestrûm, bona, fortunas, conjuges, liberosque vestros, atque hoc domicilium clarissimi imperii, fortunatissimam pulcherrimamque

NOTÆ.

2. *Bona.*] Bona sunt genera rerum, *fortunæ* verò pecuniæ sunt.

Ib. *Domicilium imperii.*] Roma domicilium imperii dicitur, quia dominabatur toti imperio, quod ab eâ Romanum dictum est.

urbem, hodierno die, deorum immortalium summo erga vos amore, laboribus, consiliis, periculisque meis, ex flammâ atque ferro, ac pænè ex faucibus fati ereptam, et vobis conservatam ac restitutam, videtis. [a] Et, si non minùs nobis jucundi atque illustres sunt ii dies quibus conservamur, quàm illi quibus nascimur; quòd salutis certa lætitia est, nascendi incerta conditio; et quòd sine sensu nascimur, cum voluptate conservamur; profectò, quoniam illum, qui hanc urbem condidit, Romulum ad deos immortales benevolentiâ famâque sustulimus; esse apud vos posterosque vestros in honore debebit is, qui eamdem hanc urbem conditam amplificatamque servavit; nam toti urbi, templis, delubris, tectis ac mœnibus, subjectos propè jam ignes, circumdatosque restinximus: iidemque gladios in Rempub. districtos retudimus, mucronesque eorum à jugulis vestris rejecimus. Quæ quoniam in senatu illustrata, patefacta, compertaque sunt per me, vobis jam exponam breviter, Quirites, ut et quanta, et quàm manifesta, et quâ ratione investigata et comprehensa sint, vos, qui et ignoratis et exspectatis, scire possitis.

[a] *quòd si.*

6. *Ex faucibus fati.*] Metaphora à belluis ferocibus. Fatum sumebatur à Stoïcis pro serie quâdam immutabili rerum omnium, quæ homini cuilibet evenire ita necessariò debebant, ut ne quidem à Deo possent immutari. Quòd autem fatum pro interitu sæpè ab iis sumeretur, hinc factum est, ut crederent illi veteres, quo temporis momento quis nasceretur, eo ipso fataliter de illius morte, atque de interitu, constitui. Quod Seneca satis indicat his verbis, *Primusque dies dedit extremum.*

8. *Quibus nascimur.*] Celebrabant Romani diem suum natalem, et amicorum.

9. *Quòd salutis certa lætitia est.*] Cùm conservamur, de salute nostrâ dubitare non possumus, ideòque dies ille nobis felix est et lætus; at cùm nascimur, incertum est an bona mala-ne sit futura vitæ nostræ conditio. Etenim quotocuique vita misera et infelix contingit? certè exstitêre populi, qui, cùm quis nasceretur, miseram illius conditionem lamentabantur.

11. *Romulum ad deos.*] Sic refert de eo Aurelius Victor, cap. 2. de Viris Illust. *Cùm ad Capreæ paludem exercitum lustraret, nusquam comparuit; unde inter patres et populum seditione ortâ, Julius Proculus, vir nobilis, in concionem processit, et jurejurando firmavit, Romulum à se in colle Quirinali visum augustiore formâ, cùm ad deos abiret; eumdemque præcipere ut seditionibus abstinerent, virtutem colerent; futurum ut omnium gentium domini exsisterent. Hujus auctoritati creditum est; ædes in colle Quirinali Romulo constituta, ipse pro deo cultus, et Quirinus est appellatus.*

13. *Debebit is.*] Significat se tum apud cives, tum apud posteros in honore debere esse, quòd consul hanc urbem ab incendio servavit: unde se tacitè cum Romulo confert.

14. *Templis, delubris.*] Templa *dicuntur singulorum locorum diis attributorum.* Delubra *verò multarum ædium sub uno tecto, à diluvio pluviæ munitarum,* &c. Ita Festus.

NARRATIO.

Narratio hæc, seu expositio, duas veluti partes complectitur, quarum

est hæc prima: Consilio ac diligentiâ meâ Catilinæ conjurationem comperi et exstinxi.

Secunda. Non sine singulari meâ prudentiâ, ac deorum beneficio, sine civium sanguine exstinxi.

II. Principio, ut Catilina paucis antè diebus erupit ex urbe, cùm sceleris sui socios, et hujusce nefarii belli acerrimos duces Romæ reliquisset; semper vigilavi et providi, Quirites, quemadmodum, in tantis et tam absconditis insidiis, salvi esse possemus. Nam tum, cùm ex urbe Catilinam ejiciebam (non enim jam vereor hujus verbi invidiam, cùm illa magis sit timenda, quòd vivus exierit) sed tum, cùm illum exterminari volebam; aut reliquam conjuratorum [a] manum simul exituram, aut eos qui restitissent, infirmos sine illo, ac debiles, fore putabam. Atque ego, ut vidi, quos maximo furore et scelere esse inflammatos sciebam, eos nobiscum esse, et Romæ remansisse; in eo omnes dies noctesque consumpsi, ut, quid agerent, quid molirentur, sentirem ac viderem: ut, quoniam auribus vestris, propter incredibilem magnitudinem sceleris, minorem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehenderem, ut tum demùm animis salutique vestræ provideretis, cùm oculis [b] maleficium ipsum videretis. Itaque, ut comperi legatos Allobrogum, belli Transalpini et tumultûs Gallici excitandi causâ, à P. Lentulo esse sollicitatos, eosque in Galliam ad suos cives, eodem itinere cum literis mandatisque ad Catilinam esse missos, comitemque iis adjunctum Vulturcium, atque huic datas esse ad Catilinam literas; [c] facultatem mihi oblatam putavi, ut (quod erat difficillimum, quodque ego semper optabam à diis immortalibus) tota res, non solùm à me, sed etiam à senatu et à vobis, manifestè deprehenderetur.

[a] *turbam.* [b] *conjurationem.* [c] *occasionem.*

17. *Comperi.*] Per Sangam, amicum Allobrogum, totam conjurationem comperit.

Ib. *Allobrogum.*] Allobroges populi Galliæ fuerunt juxta Rhodanum, nunc Sabaudi et Delphinates, tunc autem socii pop. Rom. populi fortes et generosi, qui à conjuratis vocati sunt.

Ib. *Transalpini.*] In ulteriore Galliâ bellum dicebatur, et tumultus in citeriore: in eo verò differt tumultus à bello, quòd bellum latius sit nomen, nec tam grave quàm tumultus. Tumultus enim perturbatio tanta est, ut timorem longè maximum excitet; quia vel in Italiæ sinu, vel in Galliis Italiæ proximis excitabatur. De utroque Cicero in Philippicâ 8. *Potest enim esse bellum sine tumultu, tumultus esse sine bello non potest. Quid est enim aliud tumultus, nisi perturbatio tanta ut major timor oriatur? unde etiam nomen dictum est tumultus; itaque majores nostri tumultum Italicum, quòd erat domesticus: tumultum Gallicum, quòd erat Italiæ finitimus; præterèa nullum tumultum nominabant,* &c.

19. *Cum literis mandatisque.*] Legati Allobrogum ad Catilinam cum literis et mandatis missi sunt, quibus videlicet significabatur, ut fides eis haberetur; Gallicè dicimus *des lettres de créance;* Anglicè, *credentials.*

Itaque hesterno die L. Flaccum et C. Pomptinum, prætores, fortissimos atque amantissimos reipublicæ viros, ad me vocavi; rem omnem exposui; quid fieri placeret, ostendi. Illi autem, qui omnia de Republ. præclara atque egregia sentirent, sine recusatione ac sine ullâ morâ negotium susceperunt; et, cùm advesperasceret, occultè ad pontem Milvium pervenerunt; atque ibi in proximis villis ita bipartiti fuerunt, ut Tiberis inter eos, et pons interesset; [d] eòdem autem et ipsi, sine cujusquam suspicione, multos fortes viros eduxerunt; et ego de præfecturâ Reatinâ complures delectos adolescentes, quorum operâ utor assiduè in reipublicæ præsidio, cum gladiis miseram. Interim tertiâ ferè vigiliâ exactâ, cùm jam pontem cum magno comitatu legati Allobrogum ingredi inciperent, unàque Vulturcius; fit in eos impetus: educuntur ab illis gladii, et à nostris: res erat prætoribus nota solis: ignorabatur à cæteris. Tum, interventu Pomptini atque Flacci, pugna, quæ erat commissa, sedatur: literæ, quæcumque erant in eo comitatu, [e] integris signis prætoribus traduntur: ipsi, comprehensi, ad me, cùm jam dilucesceret, deducuntur. Atque horum omnium scelerum improbissimum [f] machinatorem, Cimbrum Gabinium, statim ad me, nihildum suspicantem, vocavi. Deinde item arcessitur P. Statilius, et post eum Cethegus: tardissimè autem Lentulus venit, credo, quòd, literis dandis, præter consuetudinem proximâ nocte vigilârat. Cùm verò summis ac clarissimis hujus civitatis viris, qui, auditâ re, frequentes ad me manè convenerant, literas à me priùs aperiri, quàm ad senatum referri placeret, ne, si nihil esset inventum, [g] temerè à me tantus tumultus injectus civitati videretur, negavi me esse facturum, ut de periculo publico non ad concilium publicum rem integram deferrem. Etenim, Quirites, si ea, quæ erant ad me delata, reperta non essent; tamen ego non arbitrabar, in tantis Reip. periculis, esse mihi nimiam diligentiam pertimescendam. Senatum frequentem celeriter, ut vidistis, coëgi: atque intereà statim, admonitu Allobrogum. C. Sulpicium prætorem, fortem virum, misi, qui ex ædibus Cethegi, si quid telorum esset, efferret: ex quibus ille maximum sicarum numerum et gladiorum extulit. Introduxi Vul-

[d] *huc.* [e] *non apertis.* [f] *auctorem.* [g] *imprudenter.*

25. *L. Flaccum.*] L. Flaccum posteà Cicero repetundarum reum in judicio defendit.

30. *Pontem Milvium.*] Pons Milvius extra urbem est, versùs Hetruriam, supra Tiberim, sexdecim stadiis ab urbe Româ.

33. *Præfecturâ Reatinâ.*] Reate Sabinorum est oppidum, Varronis patria; hic nundinæ habebantur, et ibi magistratus Rom. jus dicebat.

35. *Tertiâ vigiliâ.*] Nox in quatuor vigilias divisa erat, et vigilia quælibet in tres horas.

46. *Lentulus venit.*] Is erat prætor, vir pinguis, et obesus, et somnolentus.

56. *Admonitu Allobrogum.*] Ex hoc loco patet Allobrogum legatos conscios fuisse conjurationis.

59. *Sicarum.*] De his 1. Orat. parag. iii. l. 40.

turcium sine Gallis: fidem ei publicam jussu senatûs dedi: hortatus sum, ut ea, quæ sciret, sine timore indicaret. Tum ille dixit, cùm vix se ex magno timore recreâsset, à P. Lentulo se habere ad Catilinam mandata et literas, ut servorum præsidio uteretur, et ad urbem quamprimùm cum exercitu accederet: id autem eo consilio, ut, cùm urbem omnibus ex partibus, quemadmodum [h] descriptum distributumque erat, incendissent, cædemque infinitam civium fecissent, præstò esset ille, qui et fugientes [i] exciperet, et se cum his urbanis ducibus conjungeret. Introducti autem Galli, jusjurandum sibi, et literas à P. Lentulo, Cethego, Statilio ad suam gentem datas esse, dixerunt; atque ita sibi ab his et à L. Cassio esse præscriptum, ut equitatum in Italiam quamprimùm mitterent, pedestres sibi copias non defuturas: Lentulum autem sibi confirmâsse, ex fatis Sibyllinis haruspicumque responsis, se esse tertium illum Cornelium, ad quem regnum urbis hujus atque imperium pervenire esset necesse: Cinnam ante se, et Syllam fuisse: eumdemque dixisse, fatalem hunc esse annum ad interitum hujus urbis atque imperii, qui esset decimus annus post virginum absolutionem, post Capitolii autem incensionem vicesimus; hanc autem Cethego cum cæteris controversiam fuisse dixerunt, quòd, cùm Lentulo et cæteris, Satur-

[h] *partitum et divisum.* [i] *exciperet* et occideret.

60. *Fidem publicam.*] Id est, impunitatem ex fide publicâ pollicitus est Vulturcio; nam sine auctoritate senatûs, etiam à consule data, non valebat.

63. *Mandata.*] Vulturcius habebat mandata, quæ à P. Lentulo ore proferret ad Catilinam.

68. *Ducibus.*] Conjuratos, qui in urbe relicti fuerant à Catilinâ, duces urbanos nominat.

Ib. *Introducti Galli.*] Profert jam Allobrogum indicium, quod actis et scriptis primùm exponit.

73. *Ex fatis Sibyllinis.*] Fata Sibyllina vaticinia sunt Sibyllarum, quæ, quia fata comprehendunt, fata, et casus, et interitus fatales vulgò vocabantur.

Ib. *Haruspicumque responsis.*] Haruspex, seu Aruspex, hinc dici putatur, quia in arâ exta animalium inspicit. Aliter censet Donatus, quòd nempè *Haruspex ab harugâ nominatur; nam Haruga dicitur hostia, ab harâ in quâ concluditur et servatur. Hara autem est, in quâ pecora includuntur.*

74. *Tertium Cornelium.*] Dicebat Lentulus ex libris Sibyllinis tertium se esse Cornelium cui regnum portendebatur. Scriptum enim erat in illis carminibus, tria K K K pessima; quod Græci ad Cappadoces, Cilices, et Cretenses, referebant; Romani verò ad tres Cornelios, Cinnam, Syllam, et Lentulum.

76. *Fatalem hunc.*] Ut ipse accepisse se dicebat ab haruspicibus, hunc fatalem annum advenisse, qui cruentus Reipub. portendebatur.

78. *Post virginum absolutionem.*] Fabia Vestalis virgo non multò ante hanc conjurationem incesti causam dixit: ei Catilina objectus est. Fuit autem absoluta, quia soror erat Terentiæ Ciceronis uxoris, ut scribit Asconius.

Ib. *Capitolii incensionem.*] L. Scipione et C. Narbone Coss. custodum negligentiâ Capitolium conflagravit, paulò ante Syllæ tempora, quod à Q. Catulo posteà, Hortensio et Metello Coss. restitutum est.

80. *Saturnalibus.*] Diem Saturnaliorum, qui in diem decimum quartum Februarii incidebat, seligere volebant, ad cædem faciendam; quo tempore tota civitas omni generi lætitiæ et voluptatibus dedita erat.

nalibus cædem fieri atque urbem incendi placeret, Cethego nimiùm id longum videretur. Ac, ne longum sit, Quirites, [l] tabellas proferri jussimus, quæ à quoque dicebantur datæ: primùm ostendimus Cethego signum; cognovit: nos linum incidimus: legimus; erat scriptum ipsius manu, Allobrogum senatui et populo, sese, quæ eorum legatis confirmâsset, esse facturum; orare, ut idem illi facerent, quæ sibi legati eorum [m] præcepissent. Tum Cethegus, qui paulò antè aliquid tamen de gladiis ac sicis, quæ apud ipsum erant deprehensæ, respondisset, dixissetque se semper bonorum ferramentorum studiosum fuisse, recitatis literis debilitatus atque abjectus, conscientiâ convictus repentè conticuit. Introductus Statilius cognovit et signum et manum suam; recitatæ sunt tabellæ in eamdem ferè sententiam: confessus est. Tum ostendi tabellas Lentulo, et quæsivi, cognosceret-ne [n] signum: annuit: Est verò, inquam, signum quidem notum, imago avi tui, clarissimi viri, qui amavit unicè patriam, et cives suos; quæ quidem te à tanto scelere etiam muta revocare debuit.

III. Leguntur eâdem ratione ad senatum Allobrogum populumque literæ: si quid de his rebus dicere vellet, feci potestatem. Atque ille quidem primò negavit: pòst autem aliquantò, toto indicio exposito atque edito, surrexit: quæsivit à Gallis quid sibi esset cum iis, quamobrem domum suam venissent; itemque à Vulturcio; qui cùm illi breviter constanterque respondissent, per quem ad eum quotiesque venissent; quæsîssentque ab eo, nihil-ne secum esset de fatis Sibyllinis locutus; tum ille subitò, scelere [a] demens, quantâ vis conscientiæ esset, ostendit; nam, cùm id posset inficiari, repentè præter opinionem omnium confessus est: ita eum non modò ingenium illud, et dicendi exercitatio, quæ semper valuit, sed

[l] *literas.* [m] *exposuissent.* [n] *imaginem.* [a] *attonitus.*

84. *Cethego signum.*] Antequàm literæ reserarentur, cùm quis ex eis convincendus erat, signum quo signatæ erant cognoscere jubebatur.

Ib. *Cognovit.*] Id est, agnovit signum suum, sive sigillum, et confessus est.

Ib. *Linum incidimus.*] Lineo filo literæ vinciebantur, ne apertæ essent omnibus.

85. *Legimus.*] Præsente senatu et Cethego, lectæ sunt illæ literæ.

90. *Ferramentorum.*] Ferramenta dicuntur ferrea instrumenta. Posuit hîc per metonymiam *ferramenta* pro quolibet armorum genere.

93. *In eamdem ferè sententiam.*] Id est, quæ ferè conveniebant cum illis rebus quæ in Cethegi tabulis continebantur.

96. *Avi.*] Avus illius fuit P. Lentulus, qui Gracchum seditiosum interfecit, et grave vulnus accepit, ne quid de summâ Reipub. dignitate minueretur. Nota autem, quòd sæpè in annulis sculpta clarorum virorum capita haberent.

4. *Surrexit.*] Lentulus sedebat, quia senator.

Ib. *Quæsivit à Gallis.*] Ab Allobrogibus quæsivit, quos non credebat fore se prodituros.

7. *Respondissent.*] Semper asserendo Allobroges responsum dedêre, Vulturcium cum eis egisse.

Ib. *Per quem.*] Per P. Umbrenum.

8. *Ab eo.*] A Lentulo scilicet.

12. *Ingenium illud.*] Acutum et excellens fuit ejus ingenium, sed statim defecit.

etiam, propter vim sceleris manifesti atque deprehensi, impudentia, quâ superabat omnes, improbitasque, defecit. Vulturcius verò subitò proferri literas, atque aperiri jussit, quas sibi à Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat. Atque ibi vehementissimè perturbatus Lentulus, tamen et signum et manum suam cognovit; erant autem scriptæ sine nomine, sed ita: "*Qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Cura ut vir sis; et cogita, quem in locum sis progressus: et vide, quid jam tibi sit necesse. Cura ut omnium tibi auxilia adjungas, etiam* [b] *infimorum.*" Gabinius deinde introductus, cùm primò impudenter respondere cœpisset, ad extremum nihil ex iis, quæ Galli insimulabant, negavit. Ac mihi quidem, Quirites, cùm illa certissima sunt visa argumenta atque indicia sceleris, tabellæ, signa, manus, denique uniuscujusque confessio; tum multò illa certiora, color, oculi, vultus, taciturnitas: sic enim obstupuerant, sic terram intuebantur, sic furtim nonnunquam [c] inter se adspiciebant, ut non jam ab aliis indicari, sed indicare se ipsi, viderentur. Indiciis expositis atque editis, Quirites, senatum consului, de summâ reipublicæ quid fieri placeret: dictæ sunt à principibus acerrimæ ac fortissimæ sententiæ, quas senatus sine ullâ varietate est consecutus. Et, quoniam nondum est perscriptum senatûs-consultum, ex memoriâ vobis, Quirites, quid senatus censuerit, exponam. Primùm mihi gratiæ verbis amplissimis aguntur, quòd virtute, consilio, prudentiâ meâ, respublica periculis sit maximis liberata: deinde L. Flaccus et C. Pomptinus, prætores, quòd eorum operâ forti fidelique usus essem, meritò ac jure laudantur: atque etiam viro forti, collegæ meo, C. Antonio, laus impertitur, quòd eos, qui hujus conjurationis participes fuissent, à suis et à reipublicæ consiliis removisset: atque ita censuerunt, ut P. Lentulus, cùm se præturâ abdicâsset, tum in custodiam traderetur; itemque utì C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinius, qui omnes præsentes erant, in custodiam trade-

[b] *servorum.* [c] *adspiciebant se mutuò.*

15. *Aperiri jussit.*] Nihil renuit ille Vulturcius, quia impunitas ei promissa erat.

31. *A principibus.*] Primus dicebat sententiam, quem censores senatûs principem legerant; tum sequebantur viri consulares, denique reliqui senatores. Vide lib. 14. cap. 7. quid de eâ re scripserit Gellius, auctore Varrone.

33. *Ex memoriâ.*] Id est, exponam, quantum meminisse potero.

39. *C. Antonio.*] Is Antonius collega fuit in consulatu Ciceronis, sive consul secundus, qui primò quidem Catilinæ studuerat, sed per Ciceronem à conjuratione revocatus est. Vide Sallust.

41. *Se præturâ abdicâsset.*] Privabantur suis honoribus scelerati cives, antequàm Reipub. pœnas darent, quia sacrosancti habebantur magistratus.

43. *In custodiam.*] Non in publicam custodiam dati sunt, sed apud aliquos è civibus; ubi laterent incogniti detenti, ne aliquo plebis tumultu educerentur.

rentur: atque idem hoc decretum est in L. Cassium, qui sibi procurationem incendendæ urbis depoposcerat; in M. Cæparium, cui ad sollicitandos pastores Apuliam esse attributam, erat indicatum; in P. Furium, qui est ex his colonis quos Fæsulas L. Sylla deduxit; in Q. Magium Chilonem, qui unà cum hoc Furio semper erat in hâc Allobrogum sollicitatione versatus; in P. Umbrenum, libertinum hominem, à quo primùm Gallos ad Gabinium perductos esse constabat. Atque eâ lenitate senatus est usus, Quirites, ut, ex tantâ conjuratione tantâque vi ac multitudine domesticorum hostium, novem hominum perditissimorum pœnâ, Republ. conservatâ, reliquorum mentes sanari posse arbitraretur. Atque etiam supplicatio diis immortalibus, pro singulari eorum merito, meo nomine decreta est, Quirites: quod mihi primùm post hanc urbem conditam togato contigit: et his decreta verbis est, "*Quod urbem incendiis, cæde cives, Italiam bello liberâssem.*" Quæ supplicatio si cum cæteris conferatur, Quirites, hoc interest, quòd cætera benè gestâ, hæc una conservatâ Repub. constituta est. Atque illud, quod faciendum primum fuit, factum atque transactum est; nam P. Lentulus, quamquam, patefactus indiciis et confessionibus suis, judicio senatûs, non modò prætoris jus, verùm etiam civis amiserat; tamen magistratu se abdicavit; ut, quæ religio C. Mario, clarissimo viro, non fuerat, quò minùs C. Glauciam, de quo nihil nominatim erat decretum, prætorem occideret, eâ nos religione in privato P. Lentulo puniendo liberaremur.

IV. Nunc, quoniam, Quirites, sceleratissimi periculosissimique belli nefarios duces captos jam et comprehensos tenetis; existima-

55. *Supplicatio.*] Supplicatiò ex senatûs decreto tum decernebatur, cùm quis imperator rem feliciter in bello gesserat; ibant ad templa, ad omnia deorum pulvinaria gratias acturi.

57. *Togato contigit.*] Hic honos maximus habebatur, et nulli anteà *togato* et in urbe manenti decretus erat.

60. *Quòd cætera, benè gestâ.*] Id est, cæteris supplicatio decernebatur, qui feliciter pugnaverant in bello; at Ciceroni, quòd suâ industriâ à Repub. bellum propulsârit, et hostes sine armis expulerit. Cotta, vir summo ingenio, et benè de Repub. meritus, assentientibus omnibus, hujus decernendæ supplicationis auctor fuit.

64. *Magistratu se abdicavit.*] Plutarchus de eo ait, posuisse vestem purpuream in medio senatu quâ indutus erat, et assumpsisse suæ fortunæ congruam.

65. *Quæ religio.*] Commendat suum illud factum comparatione illius quod à Mario factum est, nam nihil moratus est ille, quominùs Glauciam interficeret, qui Saturninum tribunum plebis contra Remp. molientem secutus fuerat. Nullâ autem religione tenebatur sic agere: at ipse Cicero religione obstringebatur: quia decretum non solùm fuit à senatu, ut viderent consules ne quid Respub. detrimenti caperet, verùm etiam, ut Lentulum in custodiam traderent. At Marius tantùm jussus est à senatu Rempub. conservare, neque ei quidquam de Glauciâ demandatum fuerat.

67. *In privato Lentulo.*] Cùm magistratum deposuisset, privatus censebatur; est autem argumentum à minore ad majus.

re debetis, omnes Catilinæ copias, omnes spes atque opes, his depulsis urbis periculis, concidisse. Quem quidem ego cùm ex urbe pellebam, hoc providebam animo, Quirites, remoto Catilinâ, nec mihi esse P. Lentuli somnum, nec L. Cassii adipem, nec C. Cethegi furiosam temeritatem pertimescendam. Ille erat unus timendus ex his omnibus, sed tamdiu, dum mœnibus urbis continebatur. Omnia nôrat: omnium aditus tenebat: [a] appellare, tentare, sollicitare poterat, audebat: erat ei consilium ad facinus aptum; consilio autem neque lingua neque manus deerat: jam ad cæteras res conficiendas certos homines delectos ac [b] descriptos habebat: neque verò, cùm aliquid mandaverat, confectum putabat: nihil erat, quod non ipse obiret, occurreret, vigilaret, laboraret: frigus, sitim, famem ferre poterat. Hunc ego hominem, tam acrem, tam paratum, tam audacem, tam callidum, tam in scelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentem, nisi ex domesticis insidiis in [c] castrense latrocinium compulissem, (dicam id, quod sentio, Quirites) non facilè hanc tantam [d] molem mali à cervicibus vestris depulissem; non ille vobis Saturnalia constituisset; neque, tantò antè, exitium ac fati diem Reipubl. denuntiâsset; neque commisisset, ut signum, ut literæ suæ, testes denique manifesti sceleris, deprehenderentur; quæ nunc, illo absente, sic gesta sunt, ut nullum in privatâ domo furtum unquam sit tam palàm inventum, quàm hæc tanta in Rempub. conjuratio manifestò inventa atque deprehensa est. Quòd si Catilina in urbe ad hanc diem remansisset, quamquam, quoad fuit, omnibus ejus consiliis occurri atque obstiti, tamen, ut levissimè dicam, dimicandum nobis cum illo fuisset: neque nos unquam, dum ille in urbe hostis fuisset, tantis periculis rempublicam tantâ pace, tanto otio, tanto silentio, liberâssemus. Quamquam hæc omnia, Quirites, ita sunt à me administrata, ut deorum immortalium nutu atque consilio et gesta et provisa esse videantur; idque cùm conjecturâ consequi possumus, quòd vix videtur humani consilii tantarum rerum gubernatio esse potuisse; tum verò ita præsentes his temporibus opem

[a] *salutare.* [b] *dispositos.* [c] *bellum et castra.* [d] *magnitudinem.*

6. *Lentuli somnum.*] Adducit in contemptum conjurationis socios. De Lentulo paulò antè dictum est.

Ib. *Cassii adipem.*] Cassius erat obeso corpore, ac animo stolido.

7. *Cethegi furiosam temeritatem.*] Cethegus cædi præpositus fuerat, et damnârat sæpè sociorum ignaviam, et tarditatem ad facinus obeundum.

Ib. *Ille erat.*] Catilina maximè omnium formidandus erat, utpote qui nôrat rationem alloquendi omnes, et sollicitandi.

10. *Tentare.*] Tentabat et explorabat Catilina, qui cujusque esset animus, vel pro Republ. vel contra Rempub.

Ib. *Ad facinus.*] Seu bonum, seu malum obeundum.

20. *Saturnalia constituisset.*] Saturnaliorum diebus urbem incendere, et occidere cives statuerat.

28. *Ut levissimè dicam.*] Id est, ne gravioribus et atrocioribus verbis utar; nam bellum civile cum ipso gerendum fuisset.

et auxilium nobis tulerunt, ut eos pænè oculis videre possemus. Nam, ut illa omittam, visas nocturno tempore ab Occidente faces, ardoremque cœli, ut fulminum jactus, ut terræ motus, cæteraque, quæ tam multa, nobis consulibus, facta sunt, ut hæc, quæ nunc fiunt, [e] canere dii immortales viderentur; hoc certè, Quirites, quod sum dicturus, neque prætermittendum neque relinquendum est. Nam profectò memoriâ tenetis, Cottâ et Torquato Coss. complures in Capitolio turres de cœlo esse percussas, cùm et simulacra deorum immortalium depulsa sunt, et statuæ veterum hominum dejectæ, et legum æra liquefacta. Tactus est etiam ille, qui hanc urbem condidit, Romulus: quem inauratum in Capitolio, parvum atque lactentem, uberibus lupinis inhiantem, fuisse meministis. Quo quidem tempore, cùm haruspices ex totâ Etruriâ convenissent, cædes atque incendia, et legum interitum, et bellum civile et domesticum, et totius urbis atque imperii occasum, appropinquare dixerunt, nisi dii immortales, omni ratione placati, [f] suo numine propè fata ipsa flexissent. Itaque ex illorum responsis tunc et ludi decem per dies facti sunt, neque res ulla, quæ ad placandum deos pertineret, prætermissa est; iidemque jusserunt simulacrum Jovis facere majus, et in excelso collocare, et, contrà atque antè fuerat, ad Orientem convertere: ac se spera-

[e] *prænuntiare.* [f] *suâ potestate.*

36. *Ut eos.*] Id est, deos videre possemus, licèt videri non possint. Id dicit propter prodigia quæ his diebus visa sunt, quæ portendere aliquid Reipub. videbantur.

37. *Ab Occidente faces.*] Apparuerunt stellæ crinitæ, quæ cometæ vulgò dicuntur; stellæ autem ejusmodi aliud nihil sunt quàm aër accensus, qui varias figuras exhibet.

38. *Fulminum jactus.*] Vargunteius Pompeius de cœlo exanimatus est.

Ib. *Terræ motus.*] Terræ motu Spoletum totum concussum est, et quædam ædificia corruerunt. Vide lib. 1. de Divinatione, ubi omnia hæc prodigia versibus Cicero persecutus est.

42. *Cottâ et Torquato Coss.*] Anno urbis conditæ 688, quo tempore prior conjuratio facta est; de quâ Sallustius.

43. *Complures in Capitolio.*] Arx munitissima erat in saxo Tarpeio, in quâ arce plures erant turres.

45. *Statuæ.*] Statuæ olim ad æternam posteritatis memoriam ibi erectæ fuerant.

Ib. *Legum æra.*] Legum æra significant duodecim tabularum leges, quas in ære descriptas fuisse narrat T. Livius, lib. 3.

46. *Romulus.*] Per Romulum, Romuli statuam intellige.

47. *Lactentem.*] Romulus sugens lac lupæ, et aperto ore captans, repræsentabatur.

48. *Haruspices ex totâ Etruriâ.*] Aruspicinæ præ cæteris dediti fuerunt Hetrusci, apud quos Tages ejus disciplinæ inventor exstitit; immò ex senatûs auctoritate quondam decretum est, ut sex filii principum singulis Etruriæ populis hâc disciplinâ instituendi traderentur, ne ars illa vilesceret.

52. *Propè fata.*] Decreta divina, seu fata, immutari non possunt: at secundùm Tagem, tantùm decem annos differri potuerunt.

53. *Ludi decem per dies.*] O cæcitatem hominum! quasi ludis ejusmodi dii placarentur.

re dixerunt, si illud signum, quod videtis, solis ortum, et forum curiamque conspiceret, fore, ut ea consilia, quæ clam essent inita contra salutem urbis atque imperii, illustrarentur, ut à S. P. Q. R. perspici possent. Atque illud ita collocandum consules illi statuerunt: sed tanta fuit operis tarditas, ut neque à superioribus consulibus, neque à nobis ante hodiernum diem, collocaretur. Hîc quis potest esse, Quirites, tam [g] aversus à vero, tam præceps, tam mente captus, qui neget hæc omnia quæ videmus, præcipuèque hanc urbem, deorum immortalium nutu atque potestate administrari? Etenim cùm esset ita responsum, cædes, incendia, interitumque reipublicæ comparari, et ea à perditis civibus; quæ tum propter magnitudinem scelerum nonnullis incredibilia videbantur, ea non modò cogitata à nefariis civibus, verùm etiam suscepta esse sensistis. Illud verò non-ne ita præsens est, ut nutu Jovis Optimi Maximi factum esse videatur, ut, cùm hodierno die manè per forum, meo jussu, et conjurati et eorum indices in ædem Concordiæ ducerentur, eo ipso tempore signum statueretur? quo collocato, atque ad vos senatumque converso, omnia et senatus, et vos, quæ erant contra salutem omnium cogitata, illustrata et patefacta vidistis. Quo etiam majore sunt isti odio supplicioque digni, qui non solùm vestris domiciliis atque tectis, sed etiam deorum templis atque delubris, sunt funestos ac nefarios ignes inferre conati: quibus ego si me restitisse dicam, nimium mihi [h] sumam, et non sim ferendus: ille, ille Jupiter restitit; ille Capitolium, ille hæc templa, ille hanc urbem, ille vos omnes salvos esse voluit. Diis ego immortalibus ducibus hanc mentem, Quirites, voluntatemque suscepi, atque ad hæc tanta indicia perveni. Jam verò illa Allobrogum sollicitatio à Lentulo cæterisque domesticis hostibus, tanta res, tam dementer credita et ignotis et barbaris, commissæque literæ nunquam essent profectò, nisi à diis immortalibus [i] huic tantæ audaciæ con-

[g] *perversus.* [h] *arrogabo.* [i] *tam audacibus.*

60. *Consules illi.*] Cotta et Torquatus.

61. *Superioribus consulibus.*] L. Cæsar et C. Figulus consules antè Ciceronem fuêre.

72. *In ædem Concordiæ.*] In æde Concordiæ Cicero senatum habiturus erat. Tria fuerunt Romæ templa Concordiæ; unum in areâ Vulcani, aliud in arce, tertium in foro.

73. *Signum statueretur.*] Jovis simulacrum.

80. *Non sim ferendus.*] Prædicat summum deorum beneficium, quo ab incendio templa et urbs liberata est, quod sibi arrogare sine summâ impietate non posset.

85. *Tanta res, tam dementer.*] Tanta conjuratio, et bellum tam perniciosum excogitatum, sine summâ dementiâ non potuit committi ignotis et barbaris hominibus, id est, Allobrogibus: nota autem quòd *barbaros* externos omnes appellabant Romani.

silium esset ereptum. Quid verò? ut homines Galli ex civitate malè pacatâ, quæ gens una restat quæ populo Rom. bellum facere et posse, et non nolle videatur, spem imperii, et rerum amplissimarum ultrò sibi à patriciis hominibus oblatam negligerent, vestramque salutem suis opibus anteponerent; id non-ne divinitùs factum esse putatis? præsertim qui nos, non pugnando, sed tacendo, superare potuerunt.

88. *Ex civitate malè pacatâ.*] Videntur habuisse civitatem, quæ Allobrogum diceretur; quæ malè pacata appellatur, quòd molestissimè ferrent imperium pop. Rom. ex quo victi sunt à Q. Fabio, qui Allobrogicus dictus est.

91. *A patriciis.*] Quidam erant è conjuratis patricii.

PERORATIO.

V. Quamobrem, Quirites, quoniam ad omnia pulvinaria supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum conjugibus ac liberis vestris. Nam multi sæpè honores diis immortalibus justi habiti sunt ac debiti, sed profectò justiores nunquam. Erepti enim estis ex crudelissimo ac miserrimo interitu, et erepti sine cæde, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione: togati, me uno togato duce et imperatore, vicistis. Etenim recordamini, Quirites, omnes civiles dissensiones, neque solùm eas quas audîstis, sed et has quas vosmetipsi meministis et vidistis. L. Sylla P. Sulpicium oppressit; ex urbe ejecit C. Marium, custodem hujus urbis; multosque fortes viros partim ejecit ex civitate, partim interemit; Cn Octavius Cos. armis ex urbe collegam suum expulit: omnis hic locus

1. *Ad omnia pulvinaria.*] Pulvinaria erant lecti qui sternebantur in templis, cùm diis convivium apponebatur; quod sacrificii genus lectisternium dicebatur, aut epulum.

2. *Celebratote illos dies.*] Ibant per urbem redimiti pueri, matronæ, virgines, canebantque hymnos compositos in laudem deorum.

4. *Justi.*] Justi sunt honores qui rependuntur diis immortalibus, pro acceptis ab ipsis beneficiis.

10. *Sulpicium oppressit.*] Cùm Syllæ decretum esset à senatu bellum Mithridaticum, egit Marius cum Sulpicio tribuno plebis, ut ea sibi provincia pop. Rom. suffragiis decerneretur. Sylla interim simulans profectionem ad bellum, exercitum Romam convertit; pugnat in urbe cum Mario et Sulpicio; Sulpicius occiditur, et Marius fugit in Africam. Appianus, lib. l. bell. civil.

11. *Custodem hujus urbis.*] Verè Marius urbis Romæ custos fuit, propter confectum à se bellum Cimbricum. Is Arpinas et Ciceronis popularis fuit, quem semper laudat.

12. *Cn. Octavius.*] Cn. Octavius habuit collegam Cornelium Cinnam. Octavius partes Syllæ secutus est. Expulit autem Cinnam propter leges quasdam Reipub. perniciosas, quas Octavius ferri noluit. Sic expulsus, consulatu abdicatus est, et hostis patriæ judicatus. Marius rediens ex Africâ, cum Cinnâ se conjungit: Romam obsident, capiunt, eamque civium nobilissimorum sanguine et cædibus replent.

acervis corporum et civium sanguine redundavit. Superavit posteà Cinna cum Mario; tum verò, clarissimis viris interfectis, lumina civitatis exstincta sunt. Ultus est hujus victoriæ crudelitatem posteà Sylla: nec dici quidem opus est, quantâ diminutione civium, et quantâ calamitate Reipub. Dissensit M. Lepidus à clarissimo et fortissimo viro Q. Catulo; attulit non tam ipsius interitus Reipub. luctum, quàm cæterorum. Atque illæ dissensiones erant hujusmodi, Quirites, quæ non ad delendam, sed ad commutandam Rempub. pertinerent; non illi nullam esse Rempub. sed, in eâ quæ esset, se esse principes; neque hanc urbem conflagrare, sed se in hâc urbe florere, voluerunt. Atque illæ tamen omnes dissensiones, quarum nulla exitium Reipub. quæsivit, ejusmodi fuerunt, ut non reconciliatione concordiæ, sed internecione civium, [a] dijudicatæ sint. In hoc autem uno post hominum memoriam maximo crudelissimoque bello (quale bellum nulla unquam barbaria cum suâ gente gessit; quo in bello lex hæc fuit à Lentulo, Catilinâ, Cassio, Cethego constituta, ut omnes qui salvâ urbe salvi esse possent, in hostium numero [b] ducerentur) ita me gessi, Quirites, ut omnes salvi conservaremini; et cùm hostes vestri tantum civium superfuturum putâssent; [c] quantum infinitæ cædi restitisset; tantum autem urbis, quantum flamma [d] obire non potuisset; et urbem et cives integros incolumesque servavi. Quibus pro tantis rebus, Quirites, nullum ego à vobis præmium virtutis, nullum [e] insigne honoris, nullum monimentum laudis postulo, præterquam hujus diei memoriam sempiternam. In animis ego vestris omnes triumphos me-

[a] *terminatæ.* [b] *haberentur.* [c] *reliquum fuisset* factâ *cæde infinitâ.* [d] *attingere.* [e] *nullum triumphum.*

16. *Lumina.*] Interfecti sunt Q. Catulus, Merula, Crassus, Scævola, M. Antonius, et C. Cæsar, præstantissimi oratores. Vide Livium, lib. 79.

17. *Quantâ diminutione civium.*] Appianus refert, ex equestri ordine duo millia et sexcentos, senatores nonaginta, consulares quindecim occidisse; et Tit. Livius, lib. 88. Italiam universam cædibus replevisse; unde à Fufidio admonitus dicitur, ut aliquos vivere sineret, ut essent quibus imperaret.

18. *Dissensit M. Lepidus.*] Dissensit in eo M. Lepidus, tum quia impediebat ne Syllæ demortui corpus in Campo Martio sepeliretur, qui honos anteà tantùm regibus concessus fuit, tum quia ejus acta rescindere conabatur.

19. *Q. Catulo.*] Hic Catulus Ciceronem patrem patriæ nominavit.

Ib. *Ipsius interitus.*] Pugnavit Lepidus cum Catulo in Campo Martio, ubi multâ suorum clade victus, fugit in Sardiniam, ibique morbo periit.

20. *Cæterorum.*] Multi cum eo cæsi sunt.

23. *Neque hanc urbem conflagrare.*] Il omnes, de quibus dixit, volebant aut commutare Reipub. statum, aut in eâ dominari tantùm; sed Catilina funditùs flammis illam delere voluit.

37. *Nullum monimentum.*] Hominibus de patriâ benè meritis statuæ in Rostris collocabantur.

os, omnia ornamenta honoris, monimenta gloriæ, laudis insignia, condi et collocari volo: nihil me mutum potest delectare, nihil tacitum, nihil denique hujusmodi, quod etiam minùs digni assequi possint. Memoriâ vestrâ, Quirites, nostræ res alentur, sermonibus crescent, [f] literarum monimentis inveterascent et corroborabuntur: eamdemque diem intelligo, quam spero æternam fore, et ad salutem urbis, et ad memoriam consulatûs mei propagatam: unoque tempore in hâc republicâ duos cives exstitisse, quorum alter fines vestri imperii, non terræ, sed cœli regionibus terminaret; alter ejusdem imperii domicilium sedemque servaret. Sed quoniam earum rerum, quas ego gessi, non est eadem fortuna atque conditio, quæ illorum qui externa bella gesserunt; quòd mihi vivendum sit cum illis, quos vici ac subegi; isti hostes aut interfectos aut oppressos reliquerunt; vestrum est, Quirites, si cæteris recta sua facta prosunt, mihi mea ne quando obsint, providere; mentes enim hominum audacissimorum sceleratæ ac nefariæ ne vobis nocere possent, ego providi: ne mihi noceant, vestrum est providere. Quamquam, Quirites, mihi quidem ipsi nihil jam ab istis noceri potest; magnum enim est in bonis præsidium, quod mihi in perpetuum comparatum est: magna in republicâ dignitas, quæ me semper tacita defendet; magna vis est conscientiæ, quam qui negligent, cùm me violare volent, se ipsi indicabunt. Est etiam in nobis is animus, Quirites, ut non modò nullius audaciæ cedamus, sed etiam omnes improbos ultrò semper lacessamus. Quòd si omnis impetus domesticorum hostium, depulsus à vobis, se in me unum converterit; vobis erit providendum, Quirites, quâ conditione posthac eos esse velitis, qui se pro salute vestrâ obtulerint invidiæ periculisque omnibus. Mihi quidem ipsi quid est quod jam ad vitæ fructum possit acquiri, præsertim cùm neque in honore vestro, neque in gloriâ virtutis, quidquam videam altius, quò quidem mihi libeat adscendere? Illud perficiam profectò, Quirites, ut ea, quæ gessi in consulatu, privatus tuear, atque ornem; ut, siqua est invidia in conservandâ republicâ suscepta, lædat invidos, mihi valeat ad gloriam. Denique ita me in republicâ [g] tractabo, ut me-

[f] *historiis.* [g] *geram.*

41. *Nihil mutum.*] Testatur se rebus mutis non delectari, quales sunt statuæ; nec tacitis, quales sunt triumphi.

47. *Duos cives.*] Se et Pompeium notat: Pompeius enim eodem ferè tempore piraticum bellum et Mithridaticum confecit: ipse verò civitatem incendio, cives cæde liberavit.

54. *Mea obsint.*] Poterat obesse Ciceroni invidia, quam subibat à conjuratis qui supererant.

60. *Magna vis est conscientiæ.*] Locus communis de conscientiâ, quâ nulla major vis est.

70. *Videam altius.*] Populi beneficio consul erat, quâ dignitate nulla fuit illustrior in Repub.

minerim semper quæ gesserim, curemque ut ea virtute, non casu, gesta esse videantur. Vos, Quirites, quoniam jam nox est, veneramini illum Jovem, custodem hujus urbis ac vestrûm; atque in vestra tecta discedite; et ea, quamquam jam periculum est depulsum, tamen æquè, ac priori nocte, custodiis vigiliisque defendite. Id ne vobis diutiùs faciendum sit, atque ut in perpetuâ pace esse possitis, providebo.

76. *Jam nox est.*] Patet sub noctem habitam hanc fuisse orationem; quod et Plutarchus testatur.

77. *Illum Jovem.*] Hortatur ad venerationem Jovis Statoris, cujus in templo primam orationem in Catilinam habuit.

81. *Providebo.*] De senatûs-consulto pro puniendis conjuratis habendo, provisurum se ac executurum quamprimùm pollicetur.

ORATIO QUARTA

IN

L. CATILINAM,

IN SENATU.

ARGUMENTUM.

CUM Cicero audivisset, opifices, aliosque è fæce populi, à conjuratorum clientibus et amicis sollicitari, ad eos per vim ex carcere extrahendos, dispositis undequaque præsidiis, Nonis Decembris senatum in curiam convocavit, retulitque, quid fieri de iis placeret, qui traditi erant in carcerem. Silanus, consul designatus, prior rogatus sententiam, morte eos multandos esse pronuntiavit. Cæsar verò, remotâ mortis sententiâ, cæteras omnium suppliciorum acerbitates amplexus est. Cicero in utramque sententiam ita disseruit, ut inclinaret potiùs in Silani severiorem. Itaque totum hujus orationis argumentum in duabus illis excutiendis sententiis versatur: quarè ad genus deli-

berativum pertinet hac oratio; suadet enim ut Silani potiùs quàm Cæsaris sententiam patres conscripti sequantur.

PARTES

Sunt quatuor; Exordium, Propositio, Contentio, et Peroratio.

TEMPUS.

Habita est hæc oratio Nonis Decembribus, ut ipse, lib. 2. ad Atticum, scribit.

EVENTUS.

Morte puniti sunt in carcere Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius, et Cæparius, conjurati.

EXORDIUM.

Sic hortatur senatum Cicero de conjuratorum pœnâ ferre sententiam fortiter, ut tacitè eos occidendos esse suadeat.

I. VIDEO, P. C. in me omnium vestrûm [a] ora atque oculos esse conversos: video vos, non solùm de vestro ac reipublicæ, verùm etiam, si id depulsum sit, de meo periculo esse sollicitos. Est mihi jucunda in [b] malis, et grata in dolore, vestra erga me voluntas: sed eam, per deos immortales quæso, deponite; atque, obliti salutis meæ, de vobis ac de liberis vestris cogitate. Mihi quidem si hæc conditio consulatûs data est, ut omnes acerbitates, omnes dolores cruciatusque perferrem; feram, non solùm fortiter, sed etiam libenter, dummodò, meis laboribus, vobis populoque Romano dignitas salusque pariatur. Ego sum ille consul, P. C. cui non forum, in quo omnis æquitas continetur; non Campus, consularibus

INTERPRETATIO.

[a] *vultus.* [b] *periculis.*

NOTÆ.

7. *Data est.*] Quasi fato et deorum decreto, datum sibi esse consulatum dicit, ut multa perferat.

10. *Non forum.*] In foro creatum est ei periculum à Catilinâ.

11. *In quo omnis æquitas.*] In foro judicia exercebantur, ubi regnare debet æquitas.

Ib. *Non Campus.*] In Campo Martio, captatis auguriis magistratus creabantur; nam huc se conferre debuit loricâ tectus, uti priore oratione dictum est.

auspiciis consecratus; non curia, summum auxilium omnium gentium; non domus, commune perfugium; non lectus, ad quietem datus; non denique hæc sedes honoris, sella curulis, unquam vacua mortis periculo atque insidiis fuit. Ego multa tacui, multa pertuli, multa concessi, multa meo quodam dolore in vestro timore sanavi. Nunc si hunc exitum consulatûs mei dii immortales esse voluerunt, ut vos, P. C. populumque Romanum ex cæde miserâ, conjuges liberosque vestros, virginesque Vestales, ex acerbissimâ vexatione; templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium nostrûm, ex fœdissimâ flammâ; totam Italiam ex bello et vastitate eriperem; quæcumque mihi uni proponetur fortuna, subeatur. Etenim, si P. Lentulus suum nomen, inductus à vatibus, fatale ad perniciem reipublicæ fore putavit; cur ego non læter, meum consulatum ad salutem reipublicæ propè fatalem exstitisse? Quarè, P. C. consulite vobis; prospicite patriæ; conservate vos, conjuges, liberos, fortunasque vestras: populi Romani nomen salutemque defendite: [c] mihi parcere, ac de me cogitare, desinite. Nam primùm debeo sperare, omnes deos,

[c] *misereri mei.*

12. *Non curia.*] In curiâ Ciceroni minatus est Catilina: refert enim Plutarchus tum dixisse Catilinam, duo esse in Repub. corpora, quorum alterum caput haberet, sed ægrum; alterum sine capite, sed potens et validum, cui se ipse caput adjungeret.

13. *Commune perfugium.*] Plutarchus in vitâ Gracchorum refert, quòd apud Romanos veteres, ne in capitali quidem causâ reum domi licebat facere, sed ante domum consistens præco, tubâ eum citabat.

Ib. *Non lectus, ad quietem.*] Equites duo præmissi fuerant à conjuratis, ut manè Ciceronem in lecto suo interficerent; quarè ne in lecto quidem quietus fuit.

14. *Sella curulis.*] Curules magistratus erant consules, censores, prætores, et ædiles; hinc autem appellati, ut Festus ait, quia curru vehebantur, in quo erat sella eburnea, vel saltem, ebore tecta, pedibus incurvis, cui insidebant illi magistratus.

17. *Exitum consulatûs.*] Quia Nonis Decembris hanc habuit orationem Cicero, et Calendis Januariis designati consules magistratum inire debebant, exitus ejus consulatûs imminebat.

19. *Vestales.*] Vestales inde dictæ sunt, quòd Vestæ sacra, et ignem ejus perpetuum curarent. Longè ante Romam conditam earum fuit institutio, si quidem Æneas, condito Lavinio, ibi Vestæ ædem exstruxerit. Dionysius ait Numam Pompilium primum omnium Vestales virgines Romæ instituisse.

20. *Templa atque delubra.*] *Templa* (ex Donato) loca sunt notata ab augure, et diis consecrata: *delubra* verò, ubi simulacra deorum ponuntur.

23. *Subeatur.*] Proponit sibi omnia perferenda fortiter et generosè, quæ erant pro patriæ defensione subeunda.

Ib. *Suum nomen.*] Nomen nempè Cornelii, de quo, superiori orat. paragr. ii. not. ad l. 74. Hic autem locus est à dissentaneis. Lentulus enim, velut hostis patriæ, Ciceroni patriæ servatori opponitur.

24. *A vatibus.*] Per vates, aruspices et versus Sibyllarum intelligit. De quibus vide superiorem orationem, paragr. ii. not. ad l. 73.

26. *Fatalem exstitisse.*] Stoïcorum more loquitur, qui omnia fato advenire volebant; quasi in fatis esset, ut per ipsum Respub. conservaretur.

qui huic urbi præsident, pro eo mihi ac mereor, relaturos gratiam esse; deinde, si quid obtigerit, æquo animo paratoque moriar; neque enim turpis mors forti viro potest accidere, neque immatura consulari, nec misera sapienti. Nec tamen ego sum ille ferreus, qui fratris carissimi atque amantissimi præsentis mœrore non movear, horumque omnium lacrymis à quibus me [d] circumsessum videtis: neque meam mentem non domum sæpè revocat exanimata uxor, abjecta metu filia, et parvulus filius, quem mihi videtur amplecti respublica, tamquam obsidem consulatûs mei; neque ille, qui, exspectans hujus exitum diei, adstat in conspectu meo gener: moveor his rebus omnibus, sed in eam partem, ut salvi sint vobiscum omnes, etiam [e] si vis aliqua me oppresserit, potiùs quàm ut et illi et nos unâ Reipub. peste pereamus. Quarè, P. C. incumbite ad Reipub. salutem: circumspicite omnes procellas, quæ impendent, nisi providetis. Non Tib. Gracchus, qui iterùm tribunus plebis fieri voluit; non C. Gracchus, qui agrarios concitare conatus est; non L. Sa-

[d] *circumdatum.*

[e] *percundum sit mihi.*

30. *Urbi præsident.*] Credebant illi veteres urbem quamlibet suos habere deos tutelares. Vide Macrobium lib. 1. Saturn. Unde Romani, urbem obsessuri, priùs deos ejus tutelares sibi propitiôs invocabant.

Ib. *Relaturos gratiam.*] Referre gratiam dii dicuntur, cùm suis cultoribus benefaciunt.

32. *Turpis mors.*] Turpis mors ea dicitur, quæ ob turpem causam accidit; at gloriosa erit Ciceroni, si in defendendâ patriâ moriatur.

33. *Immatura consulari.*] Immatura mors est, quæ ante cursum gloriæ peractum accidit; cùm igitur ad consulatum, maximam omnium dignitatem, pervenerit Cicero, jam ei mors evenire immatura nequit.

Ib. *Misera sapienti.*] Stoïci etiam in tormentis beatum esse censebant sapientem.

34. *Fratris carissimi.*] Frater ipsius Quintus, cognati reliqui ac propinqui aderant, ut viderent quem exitum res habitura esset, et an morte multarentur conjurati: refert Plutarchus Quintum non mediocriter Ciceronem impulisse ad sumendum de conjuratis supplicium.

37. *Exanimata uxor.*] Terentiam uxorem metu et pavore consternatam esse ait.

Ib. *Filia.*] Tullia Ciceronis filia nominabatur, quæ formâ, moribus, et doctrinâ, excellens fuisse dicitur.

Ib. *Parvulus filius.*] Filius Ciceronis à patre Marco Marcus dictus est; is post mortem patris, Augusti Cæsaris in consulatu collega fuit, ut Plutarchus refert.

38. *Tamquam obsidem.*] Obsides quidem ii dicuntur qui à victis victori dantur: sed hîc obses ponitur pro sponsore consulatûs Ciceronis. Nam cùm unicè à Cicerone filius diligeretur, confirmabat nihil suscepturum patrem, nisi quod saluti Reipub. foret: quia salus liberorum et incolumitas à salute et incolumitate Reipub. dependet.

40. *Gener.*] Tullia filia Ciceronis tres habuit maritos, ex primo matrimonio Pisonem, ut ex lib. I. Epist. famil. patet; ex secundo Crassipedem; ex tertio Dolabellam: hîc de Calp. Pisone agitur.

44. *Omnes procellas.*] Per procellas intelligit omnia pericula: translatio à maris tempestate.

45. *Tiberius Gracchus.*] Tiberius cùm fieri vellet tribunus plebis, occisus est à Scipione Nasicâ, ut refert Livius, lib. 58.

46. *Agrarios.*] Seditiosos illos notat qui legi agrariæ favebant, nempè ut agri sibi distribuerentur.

turninus, qui C. Memmium occidit, in discrimen aliquod, atque in vestræ severitatis judicium, adducitur: sed tenentur ii, qui ad urbis incendium, ad vestrûm omnium cædem, ad Catilinam accipiendum Romæ [f] restiterunt: tenentur literæ, signa, manus, denique uniuscujusque confessio: sollicitantur Allobroges: [g] servitia excitantur: Catilina arcessitur: id est initum consilium, ut, interfectis omnibus, nemo, ne ad deplorandum quidem Reip. nomen, atque ad lamentandam tanti imperii calamitatem, relinquatur. Hæc omnia indices detulerunt, rei confessi sunt, vos multis jam judiciis judicavistis: primùm, quòd mihi gratias egistis singularibus verbis, et meâ virtute atque diligentiâ perditorum hominum patefactam esse conjurationem decrevistis; deinde, quòd P. Lentulum, ut se abdicaret præturâ, coëgistis; tùm, quòd eum, et cæteros, de quibus judicavistis, in custodiam dandos censuistis; maximèque, quòd meo nomine supplicationem decrevistis, qui honos togato habitus ante me est nemini: postremò, hesterno die præmia legatis Allobrogum, Titoque Vulturcio, dedistis amplissima: quæ sunt omnia ejusmodi, ut ii, qui in custodiam nominatim dati sunt, sine ullâ dubitatione à vobis damnati esse videantur.

[f] *remanserunt.* [g] *servi.*

47. *Memmium occidit.*] Saturninus tribunus plebis Memmium candidatum consulatûs, ac suum competitorem, quem suis actionibus adversarium timebat, interfecit.

51. *Sollicitantur Allobroges.*] Sollicitabantur Allobroges à Catilinariis, ut ex eorum patet literis, quas ad Allobrogum senatum dederant. Vide superiorem orationem, ubi fusè de his, et aliis sequentibus dictum est.

65. *Damnati esse videantur.*] Ex Sallustio habemus, senatum judicavisse hos conjuratos fecisse contra Rempub.

PROPOSITIO.

Proponit conjuratos morte multandos esse; primùm ambiguè; et celeriter, propter imminens periculum.

II. Sed ego institui referre ad vos, P. C. tamquam integrum, et de facto, quid judicetis; et de pœnâ, quid censeatis: illa [a] prædicam, quæ sunt consulis. Ego magnum in republicâ versari furorem, nova quædam misceri et concitari mala, jampridem videbam: sed hanc tantam, tam exitiosam haberi conjurationem à civibus nunquam putavi. Nunc quidquid est, quocumque vestræ mentes inclinant atque sententiæ, statuendum vobis ante noctem est. Quantum facinus ad nos delatum sit, videtis: huic si paucos puta-

[a] *præmonebo.*

tis [b]affines esse, vehementer erratis. Latiùs opinione disseminatum est hoc malum: manavit, non solùm per Italiam, verùm etiam transcendit Alpes; et, [c]obscurè serpens, multas jam provincias occupavit. Id opprimi [d]sustentando ac prolatando nullo pacto potest; quâcumque ratione placet, celeriter vobis vindicandum est.

[b] *conscios.* [c] *latenter.* [d] *ferendo et differendo.*

PARTITIO ET CONTENTIO.

Proponit utranque sententiam, ac ita discutit, ut Cæsaris, quasi popularem, laudet, sed Silani, in quam inclinat, latiùs explicet.

III. Video duas adhuc esse sententias; unam D. Silani, qui censet eos, qui hæc delere conati sunt, morte esse multandos: alteram C. Cæsaris, qui mortis pœnam removet, cæterorum suppliciorum omnes acerbitates amplectitur. Uterque, et pro suâ dignitate, et pro rerum magnitudine, in summâ severitate versatur. Alter eos, qui nos omnes, qui populum Romanum vitâ privare conati sunt, qui delere imperium, qui populi Romani nomen exstinguere, punctum temporis frui vitâ et hoc communi [a]spiritu non putat oportere; atque hoc genus pœnæ sæpe in improbos cives in hâc Republ. esse usurpatum recordatur. Alter intelligit, mortem à diis immortalibus non esse supplicii causâ constitutam, sed aut necessitatem naturæ, aut laborum ac miseriarum quietem, esse: itaque eam sapientes nunquam inviti, fortes etiam sæpè libenter oppetiverunt; [b]vincula verò, et ea sempiterna, certè ad singularem pœnam nefarii sceleris inventa sunt: itaque municipiis dispertiri jubet. Habere videtur ista res iniquitatem, si imperare velis; difficultatem, si rogare: decernatur tamen, si placet. Ego enim [c]suscipiam, et, ut spero, reperiam, qui id, quod salutis omnium causâ statueritis, non putet suæ dignitatis recusare. Adjungit gravem pœnam municipibus, si quis eorum vin-

[a] *aëre.* [b] *perpetuus carcer.* [c] *recipiam* in me.

1. *Silani.*] Silanus consul designatus, et C. Cæsar, primi suas sententias protulerunt, quas passim reliqui secuti sunt.

12. *Necessitatem naturæ.*] Cùm quis extremâ senectute aut morbo perit, dicitur necessitate naturæ mori, quia omnia occidant necesse est.

13. *Quietem esse.*] Cùm quis sibi mortem inferebat, tunc mors ab illis quies dicebatur; quarè enim mori vult, nisi ut quietem ab aliquo incommodo sibi quærat?

16. *Municipiis.*] Municipia liberæ erant civitates.

Ib. *Habere videtur, &c.*] Dilemma hic facit Cicero, aut illa municipia rogare, aut iis imperare oportet, ut accipiant illos conjuratos: quod utrumque refellit.

17. *Decernatur.*] Id est, decernatur à senatu ut per municipia distribuantur, nemoque audeat eos sublevare.

cula ruperit: horribiles custodias circumdat, et digna scelere hominum perditorum sancit; ne quis eorum pœnam, quos condemnat, aut per senatum aut per populum levare possit: eripit etiam spem, quæ sola hominem in miseriis consolari solet; bona præterea publicari jubet; vitam solam relinquit nefariis hominibus; quam si eripuisset, multas uno dolore animi ac corporis, et omnes scelerum pœnas ademisset. Itaque, ut aliqua in vitâ formido improbis esset posita, apud inferos ejusmodi quædam illi antiqui supplicia impiis constituta esse voluerunt; quòd videlicet intelligebant, his remotis, non esse mortem ipsam pertimescendam. Nunc, P. C. ego [d] mea video quid intersit: si eritis secuti sententiam C. Cæsaris, quoniam hanc is in republicâ viam, quæ popularis habetur, secutus est, fortassè minùs erunt, hoc auctore et cognitore hujusce sententiæ, mihi [e] populares impetus pertimescendi: sin illam alteram secuti eritis, nescio an amplius mihi negotii contrahatur. Sed tamen meorum periculorum rationes utilitas reipublicæ vincat: habemus enim à C. Cæsare, sicut ipsius dignitas, et majorum ejus amplitudo postulabat, sententiam tamquam obsidem perpetuæ in rempublicam voluntatis; intellectum est, quid intersit inter lenitatem concionatorum, et animum verè popularem, saluti populi consulentem. Video de istis, qui se populares haberi volunt, abesse non-neminem, ne de capite videlicet civium Romanorum sententiam ferat: is et nudiustertius in custodiam cives Romanos, Cethegum et P. Lentulum, dedit, et supplicationem mihi decrevit, et indices hesterno die maximis præmiis affecit. Jam hoc nemini dubium est, qui reo custodiam, quæsitori gratulationem, indici præmium decrevit, quid de totâ re

[d] *video quàm utile sit mihi.* [e] *populi.*

23. *Levare possit.*] Nisi velit se hostem patriæ profiteri.

26. *Uno dolore animi ac corporis.*] Si vita conjuratis adempta esset, ab omni corporis et animi dolore vacui essent: loquitur autem ex sententiâ Cæsaris, qui censebat animam cum corpore exstingui.

28. *Apud inferos.*] Inferos negat esse Cicero, lib. 1. Tuscul. Quæst. quos nos Christiani et credimus, et formidamus.

33. *Hoc auctore.*] Cæsare.

35. *Illam alteram.*] De Silani consulis designati sententiâ loquitur.

36. *Negotii contrahatur.*] Non minus periculi sibi incumbere declarat, si Silani, quàm si Cæsaris sententiam sequantur.

38. *Tamquam obsidem.*] Laudat Cæsaris sententiam, tamquam is benè de Repub. sentiret; nam reverà multi eum favere conjuratis suspicabantur: alii, molliore hâc pœnâ, sibi apud populum dominatum affectare.

40. *Concionatorum.*] Per concionatores, vel illos tribunos plebis qui conciones apud populum seditiosas habebant, vel eos, qui omnes concionum ventos colligebant, indicat.

42. *Non-neminem.*] Carpit aliquem incognitum, è senatorum numero, qui, ut popularis haberetur, eo die venire noluit in senatum. Huic anteponit Cæsarem, qui reverà popularis est, et salutis publicæ studiosus.

46. *Quæsitori.*] Se quæsitorem vocat, quia conjurationem detexit.

47. *Gratulationem.*] Loquitur de supplicatione, quæ decreta fuit à senatu, vide Orat. superiorem, paragr. III. not. ad l. 55.

et causâ judicârit. At verò C. Cæsar intelligit, legem Semproniam esse de civibus Romanis constitutam: qui autem Reipub. sit hostis, eum civem esse nullo modo posse: denique ipsum latorem legis Semproniæ, jussu populi, pœnas Reip. dependisse: idem etiam ipsum Lentulum, largitorem et prodigum, non putat, cùm de pernicie Reip. et exitio hujus urbis tam acerbè tamque crudeliter cogitârit, appellari posse popularem. Itaque homo mitissimus atque lenissimus non dubitat P. Lentulum [f] æternis tenebris vinculisque mandare: et sancit in posterum, ne quis hujus supplicio [g] levando se jactare, et in perniciem Reipub. posthac popularis esse possit; adjungit etiam publicationem bonorum, ut omnes animi cruciatus et corporis etiam egestas ac mendicitas consequatur. Quamobrem, sive hoc statueritis, dederitis mihi comitem ad concionem populo Romano carum atque jucundum: sive illam Silani sententiam sequi malueritis; facilè me atque vos à crudelitatis vituperatione defendetis; atque obtinebo, eam multò leviorem fuisse. Quamquam, P. C. quæ potest esse in tanti sceleris immanitate puniendâ crudelitas? Ego enim de meo sensu judico. Nam ita mihi salvâ Rep. vobiscum perfrui liceat, ut ego, quòd in hâc causâ vehementior sum, non atrocitate animi moveor, (quis enim est me mitior?) sed singulari quâdam humanitate et misericordiâ. Videor enim mihi hanc urbem videre, lucem orbis terrarum, atque arcem omnium gentium, subitò uno incendio concidentem: cerno animo sepultâ in patriâ miseros atque insepultos acervos civium: versatur mihi ante oculos adspectus Cethegi, et furor, in vestrâ cæde bacchantis. Cùm verò mihi proposui regnantem Lentulum, sicut ipse se ex fatis sperâsse confessus est; purpuratum esse hunc Gabinium; cum exercitu venisse Catilinam; tum lamentationem matrumfamiliâs, tum fugam virginum atque puerorum, ac vexationem virginum Vestalium; perhorresco: et, quia mihi vehementer hæc videntur misera atque miseranda, idcir-

[f] *detrudere in perpetuum carcerem.* [g] *minuendo.*

48. *Legem Semproniam.*] Lege latâ à C. Graccho cautum est, ne injussu pop. Rom. quisquam civis Rom. morte plectatur: at lex hæc non favet conjuratis, nam hostes illi judicati non jure civium gaudent ampliùs.

51. *Dependisse.*] Interfectus est Gracchus ab Opimio consule, tamquam perniciosæ legis auctor, atque ita Reipub. pœnas dedit.

52. *Largitorem et prodigum.*] *Largitor* is dicitur, qui spe dignitatis largitur et effundit pecunias in populum: *prodigus* verò, qui in societatibus sua bona profundit.

69. *Videor enim mihi.*] Mirifica descriptio seu subjectio malorum impendentium à conjuratis.

70. *Arcem omnium gentium.*] Romam arcem omnium gentium appellat, quia ad eam omnes nationes confugiunt: alludit autem ad Asylum Romuli, de quo Livius, lib. I.

74. *Purpuratum Gabinium.*] Purpura signum fuit regiæ potestatis: quarè consules Rom. gerebant fasciam quamdam purpuream in togis, quâ magistratûs sui auctoritatem ostenderent.

78. *Misera atque miseranda.*] Cœlius sic ait duo illa verba inter se differre, quòd *miser* sit qui meritis pœnis afficitur, *miserandus* vero, qui immeritus patitur.

cè in eos, qui ea perficere voluerunt, me severum vehementemque præbeo.

IV. Etenim quæro, si quis paterfamiliâs, liberis suis à servo interfectis, uxore occisâ, incensâ domo, supplicium de servo non quàm acerbissimum sumpserit, utrùm is clemens ac misericors, an inhumanus et crudelissimus, esse videatur? mihi verò [a]importunus ac ferreus, qui non dolore ac cruciatu nocentis suum dolorem cruciatumque lenierit. Sic nos in his hominibus, qui nos, qui conjuges, qui liberos nostros trucidare voluerunt; qui singulas uniuscujusque nostrûm domos, et hoc universum reipublicæ domicilium delere conati sunt; qui id egerunt ut gentem Allobrogum in vestigiis hujus urbis, atque in cinere deflagrati imperii, collocarent; si vehementissimi fuerimus, misericordes habebimur: sin remissiores esse voluerimus, summæ nobis crudelitatis in patriæ civiumque pernicie fama subeunda est. Nisi verò cuipiam L. Cæsar, vir fortissimus et amantissimus Reipub. crudelior nudiustertius est visus, cùm sororis suæ, feminæ lectissimæ, virum, præsentem et audientem, vitâ privandum esse dixit; cùm avum jussu Coss. interfectum, filiumque ejus impuberem, legatum à patre missum, in carcere necatum esse dixit. Quorum quod simile fuit factum? quod initum delendæ Reip. consilium? Largitionis voluntas tum in republicâ versata est, et

[a] *crudelis.*

1. *Etenim quæro.*] Argumentum affert ab exemplo ficto, sic autem illud profert; non est crudelitas interfici à patrefamiliâs servum, qui uxorem ejus et liberos interfecit; ergo neque conjuratos, qui servi patriæ, eam perdere voluerunt.

6. *Dolorem.*] Dolorem conceptum videlicet ex uxore et liberis interfectis, et incensâ domo.

9. *Gentem.*] Gens Allobrogum semper infensissima fuit pop. Rom.

11. *Si vehementissimi.*] Ait quòd summa sit misericordia in patriam si plectantur conjurati, at summa inhumanitas si ipsis parcatur.

13. *Nisi verò.*] Probat ab exemplo L. Cæsaris, crudeliter non agi cum conjuratis, si interficiantur; siquidem dixit Lentulum principem conjurationis, et sororis suæ virum, quem præsentem et audientem videbat in senatu, sibi morte dignum videri.

15. *Sororis suæ.*] Lucii Cæsaris soror, et uxor Lentuli, Julia vocabatur, et ex priori matrimonio illius M. Antonii mater, qui posteà triumvir fuit. Ex hoc autem Lentuli supplicio, ut refert Plutarch. in vitâ Ant. fons inimicitiarum, quæ Ciceronem inter et Antonium intercesserunt, redundavit.

17. *Cùm avum.*] Jam confirmat quod dixit Cæsar, videlicet Lentulum morte afficiendum esse; quòd avus ejus longè minore scelere infectus, tamen jussu Opimii consulis interfectus fuisset; avus porrò maternus L. Cæsaris fuerat M. Fulvius Flaccus; nam ejus filiam L. Cæsar, hujus Lucii pater, in matrimonio habuerat.

Ib. *Filiumque ejus impuberem.*] Habebat filium, adolescentem ornatissimum, vix annos natum viginti, quem mittebat ut pacis tantùm conditiones proponeret, et cujus frater major in acie perierat; qui tamen in carcere necatus est.

19. *Quorum quod simile factum.*] Nullum tantum illi facinus conceperant, quantum Lentulus ille seditiosorum princeps; ergo longè acerbiore morte dignus est.

20. *Largitionis voluntas.*] Volebat Gracchus tenuioribus civibus agros largiri,

partium quædam contentio. Atque illo tempore hujus avus Lentuli, clarissimus vir, armatus Gracchum est persecutus, et grave tum vulnus accepit, ne quid de summâ dignitate Reipub. minueretur: hic ad evertenda fundamenta Reip. Gallos arcessivit, servitia concitavit, Catilinam evocavit, attribuit nos trucidandos Cethego, cæteros cives interficiendos Gabinio, urbem inflammandam Cassio, totam Italiam vastandam diripiendamque Catilinæ. Vereamini, censeo, ne, in hoc scelere tam immani ac nefario, nimis aliquid severè statuisse videamini; cùm multò magis sit verendum, ne remissione pœnæ crudeles magis in patriam, quàm ne severitate animadversionis nimis vehementes in acerbissimos hostes, fuisse videamini. Sed quæ exaudio, P. C. dissimulare non possum; jactantur enim voces, quæ perveniunt ad aures meas, eorum, qui vereri videntur ut habeam satis præsidii ad ea, quæ vos statueritis hodierno die, [b] transigenda. Omnia provisa, parata, et constituta sunt, P.C. cùm meâ summâ curâ atque diligentiâ, tum multò etiam majore populi Romani ad summum imperium retinendum, et ad communes fortunas conservandas voluntate. Omnes adsunt omnium ordinum homines, omnium denique ætatum: plenum est forum, plena templa circa forum, pleni omnes aditus hujus loci ac templi. Causa enim est, post urbem conditam, hæc inventa sola, in quâ omnes sentirent unum atque idem, præter eos,

[b] *exsequenda.*

dare vestimenta militibus sine stipendiorum diminutione, &c. his largitionibus veniebat tantùm in suspicionem imperii affectandi.

21. *Partium quædam contentio.*] Contendebant inter se tantùm populus et senatus, sive patricii.

Ib. *Hujus avus Lentuli.*] In illâ seditione, ut his verbis refert Valer. Max. lib. 5. cap. 3. *P. Lentulus*, hujus seditiosi Lentuli avus, *clarissimus et amantissimus Reipub. civis, in Aventino C. Gracchi nefarios conatus et aciem piâ ac fortì pugnâ, magnis vulneribus exceptis*, fugavit.

24. *Hic ad evertenda fundamenta.*] Argumentatur jam à minori ad majus: nam si morte dignus propter suspicionem Gracchus judicatus est, aut quia visus solùm est minuere dignitatem populi; graviori morte dignus judicari debet, qui fundamenta Reipub. evertere voluit: quod probat amplificatione per distributionem.

Ib. *Gallos arcessivit.*] Allobroges sunt, quos nomine Gallorum exprimit ad invidiam conciliandam, quia Galli infensissimi erant Romanis.

25. *Attribuit nos.*] Cuique conjuratorum suum munus attributum erat, ut sæpè jam in istis orationibus dictum est; at Cethego, ut Ciceronem et senatores interficeret.

28. *Vereamini, censeo.*] Ironia; non enim dubitandum est de morte ipsis inferendâ.

32. *Sed quæ exaudio.*] Occupatione utitur, ut eos præveniat, qui satis non esse præsidii Ciceroni dicere potuissent ad eos morte afficiendos, si ita de iis senatus decerneret,

40. *Plenum est forum.*] Habebatur hæc oratio in foro Romano, quod erat in Capitolio, quod omnium nobilissimum fuit.

41. *Hujus loci ac templi.*] Varia templa fuerunt circa forum, per quæ in causâ Milonis præsidia Pompeius disposuit; vel templum ait, quia in loco sacro semper senatus habebatur.

42. *In quâ omnes sentirent.*] In aliis contentionibus suas quisque partes sequebatur; ut in tumultibus civilibus, nobiles Syllæ, plebeii Mario adhærebant; at in hâc causâ nemo præter conjuratos paucos Catilinæ et Lentulo favit.

qui, cùm sibi viderent esse pereundum, cum omnibus potiùs quàm soli perire voluerunt. Hosce ego homines excipio et secerno libenter; neque enim in improborum civium, sed in acerbissimorum hostium, numero habendos puto. Cæteri verò, dii immortales! quâ [c] frequentiâ, quo studio, quâ virtute, ad communem dignitatem, salutemque consentiunt? Quid ego hìc equites Romanos commemorem? qui vobis ita summam ordinis consiliique concedunt, ut vobiscum de amore Reip. certent; quos, ex multorum annorum dissensione, ad hujus ordinis societatem concordiamque revocatos, hodiernus dies vobiscum atque hæc causa conjungit; quam conjunctionem si, in consulatu confirmatam meo, perpetuam in republicâ tenuerimus, [d] confirmo vobis, nullum posthac malum civile ac domesticum ad ullam Reipub. partem esse venturum. Pari studio defendendæ Reipub. convenisse video tribunos ærarios, fortissimos viros; scribas item universos; quos cùm casu hic dies ad ærarium frequentes advocâsset, video ab exspectatione sortis ad communem salutem esse conversos. Omnis ingenuorum adest multitudo, etiam [e] tenuissimorum. Quis est enim, cui non hæc templa, adspectus urbis, possessio libertatis, lux denique hæc ipsa, et hoc commune patriæ solum, cùm sit carum, tum verò dulce atque jucundum? [f] Operæ pretium est, P. C. libertinorum hominum studia cognoscere, qui, suâ virtute fortunam civitatis

[c] *multitudine, desiderio, fortitudine.* [d] *promitto.* [e] *pauperrimorum.* [f] *est res digna.*

44. *Hosce homines.*] Secernit conjuratos, viros impios et infames, à cæteris civibus.

47. *Ad communem dignitatem.*] Per communem dignitatem, libertatem intelligit, quâ nihil homini melius est.

49. *Summam ordinis.*] Per summam ordinis, summum imperium seu primas Reipub. partes accipit, quas ita proprias senatui esse concedit, ut tamen nullis concedant equites amore in Rempub.

50. *Multorum annorum dissensione.*] Tulerat Sempronius tribunus pleb. Q. Cæcilio et T. Quintio Coss. anno urbis sexcentesimo tricesimo, ut judicia, quæ penès senatum fuerant, ad solos equites transferrentur. Hinc semper dissenserunt senatores ab equitibus. Posteà à Syllâ ab equitibus ad senatores translata sunt anno sexcentesimo septuagesimo tertio; denique anno sexcentesimo octogesimo tertio, à Cottâ senatoribus, equitibus, et tribunis ærariis communicata sunt: atque ita omnes ordines ad concordiam revocati sunt.

56. *Tribunos ærarios.*] Tribunos ærarios dicimus *receptores generales*, quibus etiam cum senatu in equestri ordine Aurelius Cotta prætor, lege latâ, judicandi potestatem fecit.

57. *Scribas.*] Scribarum ordo honestus erat: eorum erat munus acta publica scribere. Vide actionem quintam in Verrem, ubi fusè de iis loquitur Cicero.

58. *Exspectatione sortis.*] Sorte ministeria ad ærarium præstabant scribæ: immò eorum sortitio fiebat, qui in provincias sequerentur magistratus.

59. *Ingenuorum.*] Ingenui dicuntur, qui statim ac nascuntur liberi sunt. Vide Cic. lib. 1. de Inventione, ubi de iis agit.

63. *Libertinorum hominum.*] Libertini dicuntur, qui ex justâ servitute manumissi sunt; et qui probitate et fortitudine suâ benè merendo de dominis, libertate et civitate donati sunt.

consecuti, hanc verè suam patriam esse judicant; quam quidàm hinc nati, et summo nati loco, non patriam suam, sed urbem hostium esse judicaverunt. Sed quid ego hujusce ordinis homines commemorem, quos privatæ fortunæ, quos communis respublica, quos denique libertas, ea, quæ dulcissima est, ad salutem patriæ defendendam excitavit? servus est nemo, qui modò tolerabili conditione sit servitutis, qui non audaciam civium perditorum perhorrescat; qui non obstare cupiat; qui non tantum, quantum audet, et quantum potest, conferat ad communem salutem, voluntatis. Quarè, si quem vestrûm fortè commovet hoc, quod auditum est, lenonem quemdam Lentuli concursare circum tabernas, pretio sperantem sollicitari posse animos egentium atque imperitorum; est id quidem cœptum atque tentatum: sed nulli sunt inventi tam aut fortunâ miseri, aut voluntate perditi, qui non ipsum illum sellæ atque operis et quæstûs quotidiani locum, qui non cubile ac lectulum suum, qui denique non [g] cursum hunc otiosum vitæ suæ salvum esse velint. Multò verò maxima pars eorum qui in tabernis sunt, immò verò (id enim potiùs est dicendum) genus hoc universum amantissimum est [h] otii. Etenim omne eorum instrumentum, omnis opera ac quæstus, frequentiâ civium sustinetur, alitur otio: quorum si quæstus, occlusis tabernis, minui solet, quid tandem incensis futurum est?

[g] *hanc brevitatem vitæ pacatam.* [h] *pacis.*

66. *Hinc nati.*] Lentulum et Cethegum intelligit, qui nati Romæ, eam quasi urbem hostium ferro flammâque delere voluerunt.

70. *Tolerabili conditione.*] Tolerabili conditione servus esse dicitur, qui dominos crudeles et duros non habet.

72. *Obstare cupiat.*] Illorum conjuratorum civium audaciæ nemo non resistere vult.

75. *Concursare.*] Sallustius refert quòd Lentuli clientes et liberti diversis itineribus per urbem opifices et servitia concitare conati sunt, ut vi eum ex carcere extraherent.

79. *Sellæ atque operis.*] Sella seu officina locus est, ubi opifices suas operas faciunt. A sellâ verò Sellularii illi dicti sunt.

80. *Cubile ac lectulum.*] Utrumque videtur distinguere Cicero; fortè vilius fuit cubile quàm lectus, cùm illud talpis et corvis à Virgilio, lib. Georg. 1. assignetur.

82. *In tabernis sunt.*] In tabernis res vendendæ proponuntur à propolis. Sumitur etiam *taberna* pro *cauponâ*, ubi pretium hospitii solvitur.

PERORATIO.

In hâc peroratione postulat, et hortatur senatum, ut Silani sententiam sequatur, cui se obtemperaturum profitetur.

V. Quæ cùm ita sint, P.C. vobis populi Rom. præsidia non desunt: vos ne populo Rom. deesse videamini, providete. Habe-

tis consulem, ex plurimis periculis et insidiis, atque ex mediâ morte, [a] non ad vitam suam, sed ad salutem vestram, reservatum: omnes ordines ad conservandam Rempub. mente, voluntate, studio, virtute, voce consentiunt: obsessa facibus et telis impiæ conjurationis, vobis supplex [b] manus tendit patria communis; vobis se, vobis vitam omnium civium, vobis [c] arcem et Capitolium, vobis aras Penatium, vobis illum ignem Vestæ perpetuum ac sempiternum, vobis omnia deorum templa atque delubra, vobis muros atque urbis tecta commendat. Præstereà de vestrâ vitâ, de conjugum vestrarum ac liberorum animâ, de fortunis omnium, de sedibus, de focis vestris, hodierno die vobis judicandum est. Habetis ducem memorem vestri, oblitum sui; quæ non semper facultas datur: habetis omnes ordines, omnes homines, universum populum Romanum (id quod in civili causâ hodierno die primùm videmus) unum atque idem sentientem. Cogitate, quantis laboribus fundatum imperium, quantâ virtute stabilitam libertatem, quantâ deorum benignitate auctas exaggeratasque fortunas, una nox pænè delêrit. Id ne unquam posthac non modò confici, sed ne cogitari quidem possit, vobis hodierno die providendum est. Atque hæc, non ut vos, qui mihi studio pænè [d] præcurritis, excitarem, locutus sum, sed ut mea vox, quæ debet esse in Repub. [e] princeps, officio functa consulari videretur. Nunc, antequàm P. C. ad sententiam redeo, de me pauca dicam. Ego, quanta [f] manus est conjuratorum, quam videtis esse permagnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse video: sed eam esse judico turpem et infirmam, contemptam et abjectam. Quòd si aliquando alicujus furore et scelere concitata manus ista plùs [g] valuerit quàm vestra ac reipublicæ dignitas, me tamen meorum factorum atque consiliorum nunquam, P. C. pœnitebit. Etenim mors, quam illi mihi fortassè minitantur, omnibus est parata: vitæ tantam laudem, quantâ vos me vestris decretis honestâstis, nemo est assecutus. Cæteris enim semper benè gestæ, mihi uni conservatæ reipublicæ, gratulationem decrevistis. Sit Scipio clarus, ille, cujus consilio atque virtute Hannibal in

[a] *non ut vivat sibi.* [b] *precatur.* [c] *arcem Capitolinam.* [d] *prævenitis.* [e] *prima.* [f] *multitudo.* [g] *potuerit.*

9. *Penatium.*] Penates dii selecti sunt duodecim, qui et dii patrii dicebantur, seu domestici, quod penès nos nati sunt, sive penitus insident, vel per quos spiramus.

Ib. *Ignem Vestæ.*] Ignis erat in arâ perpetuus, quem curabant virgines Vestales.

10. *Delubra.*] Delubra sacella sunt in templis.

13. *De focis.*] Focus locus est, ubi ignis fovetur, et ubi putabant deos Penates et domesticos Lares residere.

19. *Una nox.*] Saturnalium nocte cædem facere cogitabant conjurati.

27. *Sed eam.*] Multitudinem eam dicit conflatam è vili plebeculâ, à quâ nihil formidandum.

34. *Benè gestæ.*] Benè gesta Respub. tum dicebatur, cùm hostes devicti erant.

35. *Sit Scipio clarus.*] Scipio Africanus

Africam redire, atque ex Italiâ decedere coactus est: ornetur alter eximiâ laude Africanus, qui duas urbes huic imperio infestissimas, Carthaginem Numantiamque, delevit: habeatur vir egregius L. Paulus ille, cujus currum rex potentissimus quondam et nobilissimus Perses honestavit; sit in æternâ gloriâ Marius, qui bis Italiam obsidione et metu servitutis liberavit: anteponatur omnibus Pompeius, cujus res gestæ atque virtutes iisdem, quibus Solis cursus, regionibus ac terminis continentur: erit profectò inter horum laudes aliquid loci nostræ gloriæ; nisi fortè majus est patefacere nobis provincias, quò exire possimus, quàm curare, ut etiam illi qui absunt, habeant quò victores revertantur; quamquam est uno loco conditio melior externæ victoriæ, quàm domesticæ, quòd hostes [h] alienigenæ aut oppressi serviunt, aut recepti in amicitiam beneficio se obligatos putant; qui autem ex numero civium, dementiâ aliquâ depravati, hostes patriæ semel esse cœperunt, eos, cùm à pernicie reipublicæ repuleris, neque vi coërcere, neque beneficio placare, possis. Quarè mihi cum perditis civibus æternum bellum susceptum esse video; quod ego vestro bonorumque omnium auxilio, memoriâque tantorum periculorum, (quæ non modò in hoc populo, qui servatus est, sed etiam in omnium gentium sermonibus ac mentibus semper hærebit) à me, atque à meis, facilè propulsari posse confido. Neque ulla profectò tanta vis reperietur, quæ conjunctionem vestram equitumque Romanorum, et tantam conspirationem bonorum omnium perfringere et labefactare possit. Quæ cùm ita sint, patres conscripti,

[h] *externi.*

major, anno 15. secundi belli Punici, traduxit exercitum in Africam: quarè Hannibal decedere ex Italiâ, et subvenire patriæ coactus est. Vide Livium, lib. 30.

37. *Ornetur alter.*] Minor Africanus, filius Pauli, adoptatus est à superioris Africani filio. Vide Flor. lib. 2. cap. 1. et 18.

39. *Carthaginem.*] Carthago fuit urbs Africæ celeberrima et Romæ æmula, à Didone condita septuagesimo post Romam anno: à Scipione deleta fuit cum Carthagine novâ in Hispaniâ Bæticâ.

Ib. *Numantiam.*] Numantia urbs fuit Hispaniæ Tarraconensis, à Romanis obsessa et victa.

40. *Paulus ille.*] Hujus vitam scripsit Plutarchus.

Ib. *Cujus currum.*] Cùm triumphabant victores, ante eorum currum victi duces duci solebant in pompam.

41. *Marius.*] Marius Teutones et Ambrones duobus prœliis ad Aquas Sextias in Provinciâ, et Cimbros eorum socios in agro Claudio superavit, cæsis eorum ducentis millibus, et captis nonaginta. Vide Plutarchum in vitâ Marii.

43. *Pompeius.*] De eo fusè in oratione pro Lege Manil.

47. *Quò victores revertantur.*] Debent habere victores urbem quò revertantur, ut ibi debitum suæ virtuti triumphum referant: unde lib. 1. Offic. refert ipse Cicero de Pompeio, quòd sibi dixerit, *frustrà se triumphum tertium deportaturum fuisse, nisi meo in Rempub. beneficio, ubi triumpharet, habiturus esset.* Cùm autem arderet hæc conjuratio, tum in Asiâ Pompeius cum Mithridate bellum gerebat.

50. *Recepti.*] Qui se dedunt, recipiuntur in populi Rom. amicitiam.

pro imperio, pro exercitu, pro provinciâ quam neglexi, pro triumpho cæterisque laudis insignibus, quæ sunt à me propter urbis vestræque salutis custodiam repudiata, pro clientelis hospitiisque provincialibus, quæ tamen urbanis opibus non minore labore tueor, quàm comparo; pro his igitur omnibus rebus, et pro meis in vos singularibus studiis, proque hâc, quam conspicitis, ad conservandam rempublicam diligentiâ, nihil aliud à vobis, nisi hujus temporis, totiusque mei consulatûs memoriam postulo: quæ dum erit vestris mentibus infixa, firmissimo me muro septum esse arbitrabor. Quòd si meam spem vis improborum fefellerit atque superaverit, commendo vobis parvum meum filium; cui profectò satis erit præsidii, non solùm ad salutem, verùm etiam ad dignitatem, si ejus, qui hæc omnia suo solus periculo conservaverit, illum esse filium memineritis. Quapropter de summâ salute vestrâ, populique Romani, P.C. de vestris conjugibus ac liberis; de aris ac focis; de fanis ac templis; de totius urbis tectis ac sedibus; de imperio, de libertate, de salute Italiæ, deque universâ Rep. decernite diligenter, ut instituistis, ac fortiter. Habetis enim consulem, qui et parere vestris decretis non dubitet, et ea quæ statueritis, quoad vivet, defendere, et per se ipsum præstare possit.

63. *Pro imperio.*] Consulibus provinciæ administrandæ decernebantur, dabantur exercitus, et re benè gestâ triumphus decernebatur, quo nihil apud Romanos ad gloriam fuit illustrius.

65. *Pro clientelis.*] Clientes dicebantur qui patronos honorabant; nam Romulus, cùm patres plebeiosque discrevisset, ne qua inter eos esset dissensio, permisit unicuique plebeio, ut quemcumque è patribus vellet, patronum sibi compararet; hunc autem, honoris causâ, domo deducebant in senatum, &c. Vide Sigonium, lib. 1. cap. 7.

Ib. *Hospitiisque provincialibus.*] Hospitia multa sibi in provinciâ Siciliæ comparavit Cicero.

73. *Meum filium.*] M. Ciceronem filium senatui commendat, cui posteà scripsit libros de Officiis, et qui legitimâ ætate collega Octavii Augusti Cæsaris in consulatu Antonii statuas dejecit, qui interficiendum Ciceronem patrem curaverat.

81. *Parere vestris decretis.*] Pollicetur se obtemperaturum esse senatûs decretis, si velit conjuratos morte mulctari.

82. *Per se ipsum præstare.*] Pollicetur iterùm se statuta à senatu, sine cujusquam alterius ope aut periculo præstiturum.

ORATIO

PRO

L. MURÆNA.

ARGUMENTUM.

LICINIUS MURÆNA, plebeio genere natus, patrem habuit L. Murænam, qui in præturâ cum adolescente filio de Mithridate triumphavit. Actâ sub patre adolescentiâ, mox quæstor unà cum Ser. Sulpicio factus est; deinde legatus L. Lucullo in Asiam contra Mithridatem, ubi singulari fide ac diligentiâ industriam suam imperatori probavit. Ædilitatem deinde et præturam obtinuit, quam primùm Romæ in jure dicendo, deinde et in Galliâ Cisalpinâ, gessit. Inde petiit consulatum cum Silano, L. Catilinâ, et Servio Sulpicio. Is, cum Silano, consul designatus, à Sulpicio de ambitu accusatus est. Tria fuerunt accusationis capita: unum in mores Murænæ, quòd in Asiâ fuerit, quòdque saltaverit; alterum in genus, quia Sulpicius dignitate Murænâ superior est, quòd patricius, quòd juris civilis peritus, quòd in quæsturâ, quòd in præturâ prior renuntiatus; Muræna verò plebeio aut equestri saltem genere natus est, et in exercitu ferè semper fuit. Tertium ambitûs fuit, quòd, contra legem Calpurniam et senatûs-consultum, multi candidato Murænæ obviam venissent; quòd multi sectati sint; quòd ad spectandos gladiatores tributim locum dederit; quòd ad prandia vulgò invitârit.

PERSONÆ.

Tres fuerunt accusatores Murænæ: Sulpicius, qui competitor illius fuerat, et repulsam tulerat; Cn. Postumius adolescens; M. Porcius Cato, quem, in ejus vitâ scripsit Plutarchus, jurâsse se eum accusaturum quem pecuniam populo dare cognovisset. Defenderunt verò Murænam Q. Hortensius, M. Crassus, et M. Cicero, qui, cùm Hortensium, eloquentiæ laude tum florentem, superare contenderet, nullam partem noctis conquievit, usque eò, ut nimiis curis et vigiliis afflictus, inferior quàm ille in actione visus fuerit.

TEMPUS.

Acta fuit hæc causa sub finem anni urbis conditæ 690. *ipso Cicerone et Antonio Coss. antequàm Muræna magistratum iniret.*

EVENTUS

Felix fuit Ciceroni et Murænæ, quandoquidem anno proximè sequenti consulatum gessit.

PARTES

Sunt; Exordium, Propositio cum Distributione, Contentio, Peroratio.

EXORDIUM.

Exordium duas partes habet. Prima precationem continet, quam facit de more pro felici Murænæ consulatu, quâ eidem sibique judicum benevolentiam conciliat, eorum extollendo potentiam, quam à diis translatam habent.

Secunda pars continet excusationem apud Catonem et Sulpicium, duos Murænæ accusatores.

I. QUÆ precatus sum à diis immortalibus, judices, more institutoque majorum, illo die quo auspicatò comitiis centuriatis L. Murænam consulem [a] renuntiavi, ut ea res mihi [b] magistratuique

INTERPRETATIO.

[a] *declaravi.* [b] *consulatui.*

NOTÆ.

1. *More.*] Julius Festus, lib. 13. de verborum significatione, *Mos est*, inquit, *institutum patrium pertinens ad religiones, cærimoniasque majorum.* Sic Macrob.

Ib. *Institutoque.*] Ex Macrobio, lib. 3. cap. 8. Saturn. *institutum certi auctoris est*, quod vulgus laudabilem consuetudinem appellat.

2. *Auspicatò.*] Id est, captatis auspiciis, sine quibus nihil prorsus vel publicè, vel privatim apud Romanos agebatur.

Ib. *Comitiis.*] Comitia fuerunt populi cœtus, quem magistratus legitimè convocabat, ut aliquid suo suffragio vel juberet vel prohiberet. Eorum verò tria genera exstiterunt, Curiata, Centuriata, et Tributa. *curiata* Romulus, *centuriata* Ser. Tullius, *tributa* tribuni plebis in Remp. intulerunt. *Curiata* dicta sunt, cùm populus in curias, *centuriata* cùm in centurias, *tributa* cùm in tribus descriptus, suffragium tulit. Curiæ porrò triginta fuerunt illæ partes, in quas Romulus populum Rom. distribuit; centuriæ verò sunt illi conventus populi ad concilia per centenas turbas ex censu et ætate divisi: tribus denique sunt tres illæ partes, in quas primùm populus Rom. descriptus est à Romulo (inquit Dionysius) ubi primùm ab agresti illâ Albanorum, convenarumque multitudine rex declaratus est.

Ib. *Centuriatis.*] Centuriata comitia fuerunt maxima et justa, in quibus consul et majores magistratus creabantur à populo, ex singulis centuriis secundùm censum ordinis et ætatis, descripto. Curiata verò minora fuêre, quibus ex generibus omnium ætatum, ordinum promiscuâ multitudine; populus de minoribus magistratibus, et rebus militaribus suffragium

meo, populo, plebique Romanæ benè atque feliciter eveniret; eadem precor ab iisdem diis immortalibus ob ejusdem hominis consulatum unà cum[c] salute obtinendum, et ut vestræ mentes atque sententiæ cum populi Rom. voluntate suffragiisque consentiant; eaque res vobis populoque Rom. pacem, tranquillitatem, otium, concordiamque afferat. Quòd si illa sollennis comitiorum precatio, consularibus auspiciis consecrata, tantam habet in se vim et religionem, quantam reipublicæ dignitas postulat; idem ego sum precatus, ut eis quoque hominibus, quibus hic consulatus, me rogante, datus esset, ea res faustè, feliciter, prosperèque eveniret. Quæ cùm ita sint, judices, et cùm omnis deorum immortalium potestas aut translata sit ad vos, aut [d] certè communicata vobiscum; idem consul eum vestræ fidei commendat, qui anteà diis immortalibus commendavit: ut ejusdem hominis voce et declaratus consul, et defensus, beneficium populi Rom. cum vestrâ atque omnium civium salute tueatur. Et quoniam in hoc officio studium meæ defensionis ab accusatoribus, atque etiam ipsa susceptio causæ reprehensa est; antequàm pro L. Murænâ dicere insti-

[c] *absolutione.* [d] *saltem.*

ferebat. Tributis etiam minores magistratus creabantur, atque in iis etiam agebatur de legibus ferendis, quas plebs, magistratu publico rogante, constituebat. Nota autem, quòd etiam Comitia calata nominantur, non autem proprium et peculiare genus efficiunt; nam omnia primùm Calata Comitia dicta sunt, quia per præcones patres vocabantur, plebeii verò per cornicines; hâc autem voce *Calare*, id est, vocare, dicta sunt. Cùm verò verbum hoc desiisset in usu esse, retentum est nomen Calatorum Comitiorum in his tantùm quæ pro collegio pontificum, aut regis sacrorum, aut flaminum inaugurandorum, vel testamentorum condendorum causâ fiebant. De his omnibus comitiis fusè tractat Rosinus, lib. 6. hunc consule.

4. *Populo, plebique.*] Plebs à populo eò differt, quò species à genere; nam appellatione populi universi cives significantur, connumeratis etiam patriciis et senatoribus. Plebis autem appellatione, sine patriciis et senatoribus, cæteri cives significantur. Hinc plebis-scitum definitur lex quam plebs, non populus, accipit. Ad plebem autem pertinere censebantur opifices, rustici qui agros colebant, et denique hominum genus abjectum, quod vitam laboribus propter inopiam tolerabat.

7. *Suffragiis.*] Populi suffragiis consules eligebantur, iisque consul Muræna factus est.

9. *Quòd si illa sollennis.*] Auget illam ipsam sententiam; si qua vis est in precatione, quod ad publicum jus attinet, eamdem esse ait in privato; cùm igitur facta sit pro toto pop. Rom. etiam facta est pro Murænâ.

12. *Eis quoque hominibus.*] Silano et Murænæ fausta precatus est, cùm pro toto populo preces fecit.

Ib. *Me rogante.*] Vel ait se præfuisse comitiis centuriatis, in quibus Muræna creatus est, vel se populum rogavisse, ut Murænam consulem eligeret. Sic autem consul rogabat: *Velitis, jubeatis, Quirites, hunc aut illum consulem fieri?*

18. *Beneficium pop. Rom.*] Consulatum beneficium populi vocat, quia à populo Romano suffragiis Murænæ et consuli cuivis concedebatur.

19. *Et quoniam.*] Altera pars exordii, in quâ objectis sibi criminibus respondet.

tuo, pro me ipso pauca dicam; non quò mihi potior hoc quidem in tempore sit officii mei, quàm hujusce salutis, defensio; sed ut, meo facto vobis probato, majore auctoritate ab hujus honore, famâ, fortunisque omnibus, inimicorum impetus propulsare possim. Et primùm M. Catoni, vitam ad certam rationis normam dirigenti, et diligentissimè perpendenti momenta officiorum omnium, de officio meo respondebo. Negat fuisse [e] rectum Cato, me et consulem, et legis ambitûs latorem, et tam severè gesto consulatu, causam L. Murænæ attingere; cujus reprehensio me vehementer movet, non solùm ut vobis, judices, quibus maximè debeo, verùm etiam ut ipsi Catoni, gravissimo atque integerrimo viro, rationem facti mei probem. À quo tandem, M. Cato, est æquius consulem defendi, quàm à consule? Quis mihi in Repub. potest aut debet esse conjunctior, quàm is cui Respub. à me uno traditur sustinenda, magnis meis laboribus et periculis sustentata? Quòd si in iis rebus repetundis, quæ mancipî sunt, is periculum judicii præstare debet, qui se nexu obligavit; profectò etiam rectiùs, in judicio consulis designati, is potissimùm consul, qui consulem declaravit, auctor beneficii populi Rom. defensorque periculi esse debebit. Ac

[e] *justum*. [f] *testis*.

26. *M. Catoni.*] Sic et philosophum Catonem, et Stoïcum significat. Ut Stoïcus, omnia ad certam rationis normam dirigebat; est autem insignis translatio proverbialem figuram complectens, quali et Græci uti solent, cùm maximam curam et exquisitiorem significare volunt. Norma enim est, quam veteres Κανόνα dixêre, quæ constituit rectum angulum. Ut philosophus, omnia officiorum genera et veluti particulas perpendebat, ne quid insidiosè, simulatè, aut fallaciter diceretur.

29. *Legis ambitûs latorem.*] Ambitus et ambitio differunt hoc, quòd prior appellatio sit criminis, posterior cupiditatis. Ambitus autem committebatur, cùm benignè quis per tribus appellabat populum, et suffragia corrogabat. Verùm cùm profusione et largitionibus corrumpebat populum, et suffragia mercede comparabat, reus ambitûs dicebatur, et lege latâ puniebatur. Refert Dio hujus legis auctorem et suasorem Ciceronem fuisse.

30. *Severè gesto.*] Consulatum severè gessit, præcipuè in Catilinam, et alios ejusdem conjurationis socios et participes, qui morte multati sunt.

32. *Ipsi Catoni.*] Laudat Catonem, ne virum tantæ virtutis apud Rom. sibique amicum lædere videatur, cujus consilio ipse consul Rempub. administravit, et quem reliquâ vitâ semper observavit, ut notat in Cat. Plutar.

33. *A quo tandem.*] Affert rationes quibus honestè adductus est ad Murænam defendendum.

36. *A me uno.*] Suas vices imperii habebant consules in comitiis; iis igitur præerat Cicero, cùm Muræna consul designatus est.

38. *Quæ mancipî sunt.*] Omnes res quæ abalienari possunt, id est, quæ à nostro ad alterius transire dominium possunt, mancipî dictæ sunt; est autem vocabulum factum à *manûs captione*, ne quid is, qui emit, damni patiatur.

Ib. *Qui se nexu obligavit.*] Id est, qui vendidit, efficere debet, ut venditio rata sit; nexus autem sollennitas quædam juris fuit, ut, adhibitis quinque testibus, et libripende, homo, seu res ei daretur mancipio; hoc est, potestati illius traderetur, qui suum emptione coram iis testibus fecisset.

si, ut nonnullis in civitatibus fieri solet, patronus huic causæ publice constitueretur, is potissimè [g] honore affecto defensor daretur, qui, eodem honore præditus, non minus afferret ad dicendum auctoritatis quàm facultatis. Quòd si è portu solventibus ii qui jam in portum ex [h] alto invehuntur, præcipere summo studio solent et tempestatum rationem, et prædonum, et locorum; quod natura affert ut eis faveamus, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur; quo tandem me animo esse oportet, propè jam ex magnâ jactatione terram videntem, in hunc, cui video maximas Reip. tempestates esse subeundas? Quarè, si est boni consulis, non solùm videre quid agatur, verùm etiam providere quid futurum sit; ostendam alio loco, quantum salutis communis intersit, duos consules in republicâ Calendis Januariis esse. Quod si ita est; non tam me officium debuit ad hominis amici fortunas, quàm respublica consulem ad communem salutem defendendam vocare. Nam, quòd legem de ambitu tuli, certè ita tuli, ut eam, quam mihimetipsi jampridem tulerim de civium periculis defendendis, non abrogarem. Etenim si largitionem factam esse confiterer, idque rectè factum esse defenderem; facerem improbè, etiam si alius legem tulisset: cùm verò nihil commissum contra legem esse defendam, quid est quod meam defensionem latio legis impediat?

II. Negat esse ejusdem severitatis Cato, Catilinam, exitium Reipub. intra mœnia molientem, verbis, et pænè imperio, urbe expulisse; et nunc pro L. Murænâ dicere. Ego autem has partes lenitatis et misericordiæ, quas me natura ipsa docuit, semper egi libenter: illam verò gravitatis severitatisque personam non appetivi, sed ab Repub. mihi impositam sustinui, sicut hujus imperii dignitas in summo periculo civium postulabat. Quòd si tum, cùm Respub. vim et severitatem desiderabat, vici naturam, et tam vehemens fui, quàm cogebar, non quàm volebam; nunc, cùm omnes me causæ ad misericordiam atque ad humanitatem vocent, quanto tandem studio debeo naturæ meæ consuetudinique [i] servire? Ac de officio defensionis

[g] *gerenti magistratum.* [h] *mari.* [i] *obedire.*

50. *Ex magnâ jactatione terram videntem.*] Allegoricè loquitur de consulatu suo, qui Calendis Januariis proximis finiri debebat, quem variis agitatum fuisse tempestatibus ait propter Catilinæ conjurationem.

54. *Duos consules.*] D. Silanus et Muræna Ciceroni et Antonio in consulatum successerunt.

Ib. *Calendis Januariis esse.*] Calendis Januariis jam designati magistratum inibant.

57. *Legem de ambitu.*] Tulit Cicero consul legem, ut senatoribus ambitûs damnatis aquâ et igni interdiceretur ad annos decem, et ut in plebem pœna gravior esset, quàm lege Calpurniâ fuisset. Itaque respondet Catoni, quòd priorem hâc ambitûs lege sibi imposuerit, cives videlicet defendere; 2. huic posteriori priorem non obstare in hâc causâ, quia nulla largitio à Murænâ facta est.

1. *Negat esse ejusdem severitatis.*] Tertia Catonis objectio, quâ Ciceronem inconstantiæ arguere videbatur, quòd, severus antea

meæ, et de ratione accusationis tuæ, fortassè etiam aliâ in parte orationis dicendum nobis erit. Sed me, judices, non minùs hominis sapientissimi atque ornatissimi Ser. Sulpicii conquestio, quàm Catonis accusatio, commovebat; qui gravissimè et acerbissimè se ferre dixit, me, familiaritatis necessitudinisque oblitum, causam L. Murænæ contra se defendere. Huic ego, judices, satisfacere cupio, vosque adhibere arbitros. Nam, cùm grave est verè accusari in amicitiâ, tum etiam, si falsò accuseris, non est negligendum. Ego, Ser. Sulpici, me in petitione tuâ tibi omnia studia atque officia, pro nostrâ necessitudine, et debuisse confiteor, et præstitisse arbitror; nihil tibi consulatum petenti à me defuit, quod esset aut ab amico, aut à gratioso, aut à consule postulandum. Abiit illud tempus; mutata ratio est; sic existimo, sic mihi persuadeo, me tibi contra honorem L. Murænæ, quantum tu à me postulare ausus sis, tantum debuisse; contra salutem nihil debere. Neque enim, si tibi tum, cùm peteres consulatum, affui, idcircò nunc, cùm Murænam ipsum petas, adjutor eodem pacto esse debeo. Atque hoc non modò non laudari, sed ne concedi quidem potest, ut, amicis nostris accusantibus, non etiam alienissimos defendamus. Mihi autem cum Murænâ, judices, et vetus et magna amicitia est, quæ in capitis dimicatione à Ser. Sulpicio non idcircò obruetur, quòd ab eodem [b] in honoris contentione superata est. Quæ si causa non esset; tamen vel dignitas hominis, vel honoris ejus, quem adeptus est, amplitudo, summam mihi superbiæ crudelitatisque [c] famam inussisset, si hominis et suis et pop. Rom. ornamentis amplissimi causam tanti periculi repudiâssem. Neque enim jam mihi licet, neque est integrum, ut meum laborem [d] hominum periculis sublevandis non impertiam:

[b] *in petitione consulatûs.* [c] *attulisset infamiam.* [d] *defendendis reis.*

in Catilinæ causâ, jam lenis sit in Murænæ defensione.

21. *In petitione.*] Sulpicius cum Murænâ petebat consulatum.

22. *Studia.*] Testatur Cicero se studuisse et favisse Sulpicio consulatum petenti; per illud suum studium propensionem in illum, per officium voluntatem, significat.

24. *Gratioso.*] Gratiosus est, qui multâ gratiâ valet apud multos potentes.

26. *Me tibi contra honorem.*] Ostendit sibi fas esse Murænam defendere, quia non de petendo honore seu consulatu, sed de perdendo illo Sulpicius meditatur: at amicis subvenire in periculo par est.

32. *Alienissimos.*] Qui nullo modo sunt amici, alienissimi sunt.

33. *In capitis dimicatione.*] Dimicatio capitis sumitur pro causâ capitali. Capitis autem causa est, cùm reo capitis pœna infertur, ad quam pœnam non tantùm ultimum supplicium, sed etiam exsilium pertinet, quo civis eximitur à numero civium.

35. *Quæ si causa non esset.*] Hujus Murænæ defensionis causa est amicitia, quæ jubet præstò nos esse amicis.

38. *Ornamentis amplissimi.*] Habet domestica ornamenta Muræna, nobilitatem generis, et familiæ quæstoriæ et prætoriæ, virtutem, scientiam rei militaris: populi verò Rom. gestos honores ædilitatis, præturæ, et nunc renuntiati consulatûs.

nam, cùm præmia mihi tanta pro hâc industriâ sint data, quanta anteà nemini; labores, per quos ea ceperis, cùm adeptus sis, deponere, esset hominis et astuti et ingrati. Quòd si licet desinere, si te auctore possum, si nulla inertiæ, nulla superbiæ turpitudo, nulla inhumanitatis culpa suscipitur, ego verò libenter desino. Sin autem fuga laboris, desidiam; repudiatio supplicum, superbiam; amicorum neglectio, improbitatem coarguit; nimirum hæc causa est hujusmodi, quam nec industrius, nec misericors, nec officiosus, deserere possit. Atque hujusce rei conjecturam de tuo ipsius studio, Servi, facillimè ceperis. Nam si tibi necesse putas etiam adversariis amicorum tuorum de jure consulentibus respondere; et, si turpe existimas, te advocato, illum ipsum, quem contra veneris, [e] causâ cadere; noli tam esse injustus, ut, cùm tui fontes vel inimicis tuis pateant, nostros rivulos etiam amicis putes clausos esse oportere. Etenim, si me tua familiaritas ab hâc causâ removisset, et si hoc idem Q. Hortensio, M. Crasso, clarissimis viris, si item cæteris, à quibus intelligo tuam gratiam magni æstimari, accidisset; in eâ civitate consul designatus defensorem non haberet, in quâ nemini unquam infimo majores nostri patronum deesse voluerunt. Ego verò, judices, ipse me existimarem nefarium, si amico; crudelem, si misero; superbum, si consuli defuissem. Quarè, quod dandum est amicitiæ, largè dabitur à me; ut tecum agam, Servi, non secùs ac si meus esses frater, qui mihi est carissimus: isto in loco quod tribuendum est officio, fidei, religioni, id ita moderabor, ut meminerim me contra amici studium, pro amici periculo dicere.

[e] *perdere litem.*

41. *Præmia tanta.*] Videtur hîc indicare Cicero propter defendendi studium et labores se factum consulem fuisse.

43. *Astuti et ingrati.*] Astutus et ingratus est, qui frustratur populum Rom. et tantùm ad tempus illi inservit commodi sui causâ: affertque ipsius Sulpicii exemplum ad excusandam defensionem suam, qui jurisconsultus sæpè respondere inimicis suis tenetur de jure: cur igitur etiam orator amicos non defendat?

52. *Te advocato.*] Advocatus dicitur, qui aut in judicio jus suggerit, aut amico suam præsentiam commodat: hîc priori significatione sumitur.

Ib. *Quem contra veneris.*] Nempè adversarium amici tui, contra quem alio tempore, in alio judicio veneris.

53. *Fontes vel inimicis tuis pateant.*] Tam sancta fuit apud illos veteres juris professio, ut ne quidem inimicis jurisconsulti responsum negarent.

PARTITIO

Tres habet partes. 1. Muræna non est reprehendendus. 2. Non est inferior Sulpicio dignitate. 3. Non est ambitûs reus.

CONTENTIO

Tres partes continet. 1. Vitæ reprehensionem. 2. Contentionem dignitatis. 3. Crimen ambitûs.

PRIMA PARS.

De vitæ reprehensione.

III. Intelligo, judices, tres totius accusationis partes fuisse, et earum unam in reprehensione vitæ, alteram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitûs, esse versatam.

IV. Atque harum trium partium prima illa, quæ gravissima esse debebat, ita fuit infirma et levis, ut illos [a] lex magis quædam accusatoria, quàm vera maledicendi facultas, de vitâ L. Murænæ dicere aliquid coëgerit. Objecta est enim Asia, quæ ab hoc non ad voluptatem et luxuriam expetita est, sed in militari labore peragrata; qui si adolescens, patre suo imperatore, non [b] meruisset; aut hostem aut patris imperium timuisse, aut à parente repudiatus, videretur; an, cùm sedere in equis triumphantium prætextati potissimùm filii soleant, huic donis militaribus patris triumphum decorare fugiendum fuit, ut rebus communiter gestis pænè simul cum patre triumpharet? Hic verò, judices, et fuit in Asiâ, et viro fortissimo, parenti suo, magno adjumento in periculis, solatio in laboribus, gratulationi in victoriâ fuit. Et si habet Asia suspicionem luxuriæ quamdam, non Asiam nunquam vidisse, sed in

[a] *consuetudo.* [b] *militâsset.*

4. *Asia.*] T. Livius, lib. 34. Asiam ait omnibus libidinum illecebris repletam fuisse, et inde Romanam luxuriam ortam fuisse; et lib. 39. luxuriæ peregrinæ originem ab exercitu Asiatico invectam in urbem fuisse.

6. *Patre suo imperatore.*] L. Muræna illius parens in Asiâ in bello Mithridatico Syllæ legatus fuit; is, cùm Sylla icto fœdere cum Mithridate civilium contentionum causâ Romam revertisset, cum Mithridate bellum renovavit. Nam, ut reliquam Asiam componeret, cum duabus legionibus relictus est.

8. *Prætextati potissimùm filii.*] Primus omnium Tarquinius Priscus de Sabinis triumphans filium annos 14 natum, quòd hostem in eo bello percusserat, et pro concione laudavit, et bullâ aureâ, prætextâque donavit. Prætextati autem à *prætextâ* dicti sunt. Fuit autem illa toga quidem alba, sed quæ in orâ habebat purpuram. Hâc utebantur pueri, magistratus, sacerdotes, et ii, qui publicum munus curabant. Hinc, et qui in ætate essent prætextatâ, id est, puerili, et qui in magistratu, prætextati dicti sunt.

9. *Donis militaribus.*] Dona militaria dicebantur, quæ virtutis ergò ab imperatore triumphaturo militibus dabantur, ut coronæ, torques, armillæ, hastæ puræ, phaleræ, cornicula, &c.

10. *Fugiendum fuit.*] Ironia; quasi propter vitam in Asiâ turpiter actam fugiendum fuisset Murænæ, ne parentis triumphum decoraret; pater enim ejus post Syllam de Mithridate triumphavit.

Asiâ continenter vixisse, laudandum est. Quamobrem non Asiæ nomen objiciendum Murænæ fuit, ex quâ laus familiæ, memoria generi, honos et gloria nomini constituta est; sed aliquod aut in Asiâ susceptum, aut ex Asiâ deportatum, flagitium ac dedecus. Meruisse verò stipendia in eo bello, quod tum populus Romanus non modò maximum, sed etiam solum gerebat, [c] virtutis; patre imperatore libentissimè meruisse, pietatis; finem stipendiorum patris victoriam ac triumphum fuisse, felicitatis fuit. Maledicto quidem idcircò nihil in hisce rebus loci est, quòd omnia laus occupavit. Saltatorem appellat L. Murænam Cato: maledictum est, si verè objicitur, vehementis accusatoris; sin falsò, maledici conviciatoris. Quarè, cùm istâ sis auctoritate, non debes, M. Cato, arripere maledictum ex trivio, aut ex scurrarum aliquo convicio, neque temerè consulem populi Romani saltatorem vocare; sed conspicere, quibus præterea vitiis affectum esse necesse sit eum, cui verè istud objici possit. Nemo enim ferè saltat sobrius, nisi fortè insanit; neque in solitudine, neque in convivio moderato atque honesto. [d] Tempestivi convivii, amœni loci, multarum deliciarum, comes est extrema saltatio. Tu mihi arripis id, quod necesse est omnium vitiorum esse postremum: relinquis illa, quibus remotis, hoc vitium omninò esse non potest; nullum turpe convivium, non amor, non comissatio, non libido, non sumptus, ostenditur. Et, cùm ea non reperiantur, quæ voluptatis nomen habent, quæque vitiosa sunt; in quo ipsam luxuriam reperire non potes, in eo te umbram luxuriæ reperturum putas? Nihil igitur in vitam L. Murænæ dici potest? nihil, inquam, omninò, judices; sic à me consul designatus defenditur, ut ejus nulla fraus, nulla avaritia, nulla perfidia, nulla crudelitas, nullum petulans dictum, in vitâ proferatur. Benè habet; jacta sunt fundamenta defensionis; nondum enim nostris laudibus, quibus utar posteà, sed propè inimicorum confessione, virum bonum, atque integrum hominem defendimus: quo constituto, facilior est mihi aditus ad contentionem dignitatis; quæ pars altera fuit accusationis.

[c] *fortitudinis.* [d] *in longum protracti.*

20. *Non modò maximum.*] Bellum Mithridaticum, quod etiam in Orat. pro Lege Manil. maximum vocat, ubi fusè de eo dictum est.

Ib. *Sed etiam solum.*] Nondum bellum Sertorii exarserat in Hispaniâ, quod antè fuit exortum quàm Lucullus contra Mithridatem proficisceretur.

22. *Maledicto.*] Maledictum nihil habet propositi præter contumeliam; quæ si petulantiùs jactatur, convicium; si facetiùs, urbanitas vocatur.

24. *Saltatorem.*] Turpe fuit et indecorum apud Romanos saltare.

27. *Ex trivio.*] Maledictum ex trivio seu fæce populi, cujus mos est, ut cùm quis cui conviciatur, eum saltatorem vocet.

Ib. *Scurrarum.*] Moriones à Græcis scurræ dicuntur, leve hominum genus et ridiculum.

34. *Vitiorum esse postremum.*] Reprehendit Catonem, quòd, cùm mores Murænæ reliqui honesti sint, quos non reprehendit, extremum convicium et omnium turpissimum arripiat.

SECUNDA PARS.

De contentione dignitatis.

Hæc pars tres complectitur alias. 1. Murænam esse parem genere Sulpicio. 2. Parem quæsturâ. 3. Arte superiorem.

V. Summam video esse in te, Ser. Sulpici, [a] dignitatem generis, integritatis, industriæ, cæterorumque ornamentorum omnium, quibus fretum ad consulatûs petitionem aggredi par est. Paria cognosco esse ista in L. Murænâ, atque ita paria, ut neque ipse dignitate vinci potuerit, neque te dignitate superârit. Contempsisti L. Murænæ genus; extulisti tuum. Quo loco si tibi hoc [b] sumis, nisi qui patricius sit, neminem bono esse genere natum; facis ut rursus plebs in Aventinum sevocanda esse videatur. Sin autem sunt amplæ et honestæ familiæ plebeiæ; et proavus L. Murænæ et avus prætores fuerunt; et pater, cùm amplissimè atque honestissimè ex præturâ triumphâsset, hòc faciliorem huic gradum consulatûs adipiscendi reliquit, quòd is, jam patri debitus, à filio petebatur. Tua verò nobilitas, Ser. Sulpici, tametsi summa est, tamen hominibus literatis, et historicis est notior; populo verò, et suffragatoribus, obscurior. Pater enim fuit equestri loco, avus nullâ illustri laude celebratus: itaque non ex sermone hominum recenti, sed ex annalium vetustate, eruenda est memoria nobilitatis tuæ. Quarè ego te semper in nostrum numerum aggregare soleo, qui virtute, industriâque

[a] *nobilitatem.* [b] *arrogas.*

7. *Patricius.*] Patricii dicebantur, qui ex primis illis senatoribus, quos Romulus instituit, genus ducebant.

8. *In Aventinum.*] Romæ factæ sunt tres plebis secessiones; una in Montem Sacrum; altera in Aventinum; tertia in Janiculum. Libido App. Claudii decemviri, quæ in Virginii filiam exarserat, secessionem hanc in Aventinum excitavit, propter quam decemviri magistratu abdicare se coacti sunt. Vide Liv. lib. 3.

11. *Ex præturâ.*] Murænæ pater in præturâ Asiæ multa præclarè gessit; nam in eâ Mithridate debellato triumphum obtinuit: ut ipse Cicero dixit in Orat. pro Lege Maniliâ.

13. *Patri debitus.*] Ob triumphum debitus fuerat Murænæ patri consulatus; ideòque petenti filio facilius fuit eum obtinere.

15. *Populo et suffragatoribus obscurior.*] Etiamsi nobiliori ex genere natus sit Sulpicius, tamen ejus non tam fuit nota populo, quàm Murænæ nobilitas; cujus patrem proximè viderat triumphantem.

Ib. *Pater fuit equestri loco.*] Dixit mox antè Sulpicium patricium fuisse; ex quo licet conjicere, nonnullos, equestri genere natos, esse patricios. Patricii autem propriè sunt illi nobiles, qui à senatoribus à Romulo constitutis oriundi sunt.

17. *Ex annalium vetustate.*] Cicero lib. de Clar. Orat. anno decimo post exactos reges Ser. Sulpicium cum M. Tullio consulem fuisse scribit, adeòque Sulpiciorum familia antiquissima fuit; videtur autem indicare Cicero ab illo tempore neminem ex illâ Sulpiciorum familiâ rebus gestis illustrem exstitisse.

perfecisti, ut, cùm equitis Rom. esses filius, summâ tamen [c] amplitudine dignus putarere; nec mihi unquam minus in Q. Pompeio, novo homine, et fortissimo viro, virtutis esse visum est, quàm in homine nobilissimo, M. Æmilio. Etenim ejusdem animi atque ingenii est, posteris suis (quod Pompeius fecit) amplitudinem nominis, quam non acceperit, tradere; et, ut Scaurus, memoriam propè intermortuam generis sui, virtute renovare. Quamquam ego jam putabam, judices, multis viris fortibus ne ignobilitas objiceretur generis, meo labore esse perfectum; qui non modò Curiis, Catonibus, Pompeiis, antiquis illis, fortissimis viris, novis hominibus, sed his recentibus, Mariis, et Didiis, et Cœliis commemorandis, jacebant. Cùm ego verò tanto intervallo claustra ista nobilitatis refregissem, ut aditus ad consulatum posthac, sicut apud majores nostros fuit, non magis nobilitati, quàm virtuti, pateret; non arbitrabar, cùm ex familiâ vetere et illustri consul designatus ab equitis Romani filio, consule, defenderetur, de generis novitate accusatores esse dicturos. Etenim mihi ipsi accidit, ut cum duobus patriciis, altero improbissimo atque audacissimo, altero modestissimo atque optimo viro, peterem; superavi tamen dignitate Catilinam, gratiâ Galbam. Quòd si id crimen homini novo esse deberet, profectò mihi neque

[c] *consulatu.*

21. *In Quinto Pompeio.*] Q. Pompeius cum L. Cornelio Syllâ consul fuit, anno ab urbe conditâ 666, et altero post consulatum anno, cùm Italicis copiis præfectus esset, odio et invidiâ interfectus est.

23. *M. Æmilio.*] Æmilius Scaurus humili vitâ et genere ad summos honores elatus est, de quo ita Asconius scribit: *M. Scaurus ita fuit patricius, ut tribus suprà ætatibus jacuerit domûs ejus fortuna: nam neque pater, neque avus, neque etiam proavus, ut puto, propter tenues opes et nullam vitæ industriam, honores adepti sunt. Itaque M. Scauro æquè ac novo homini laborandum fuit.* Cicero pro Deiot. *M. Scaurum principem civitatis appellat.*

29. *Curiis.*] M. Curius Dentatus ter triumphavit, 1. de Samnitibus, deinde de Sabinis, postremò de Pyrrho.

Ib. *Catonibus.*] M. Porcius Cato, referente Plutarcho, se quidem hominem novum, quoad honores et æstimationem attineret. rebus autem gestis, et majorum virtute, perantiquum dicebat.

30. *Mariis.*] Marius, Arpinas, ex humili loco natus, multas victorias retulit, et septies consulatum adeptus est.

Ib. *Didiis.*] Didius prætor fuit post Cimbricum et Teutonicum bellum, sub quo tribunus militum Sertorius fuit. Vide Plut. in Sert.

31. *Cœliis.*] T. Livius, lib. 73. scribit in Galliâ Salvios à Cœlio victos esse.

Ib. *Jacebant.*] Hominum eorum majores ad honores et consulatum non evehebantur, quibus posteri eorum potiti sunt.

Ib. *Tanto intervallo.*] Indicat Cicero se novum hominem primum post C. Cœlium factum esse consulem.

32. *Claustra nobilitatis.*] Claustrum à *claudo* dicitur; significat autem penès se quasi inclusum consulatum habuisse nobiles, et eum locum, quem nobilitas firmatum præsidiis et omni ratione vallatum tenebat, se ducem rescidisse.

37. *Ut cum duobus patriciis.*] Cum Catilinâ et Galbâ è patricio genere, Cicero consulatum petebat.

40. *Homini novo.*] Se novum hominem Cicero dicit, quia ex ejus familiâ nemo con-

inimici neque invidi defuissent. Omittamus igitur de genere dicere, cujus est magna in utroque dignitas: videamus cætera. "Quæsturam unà petiit, et sum ego factus prior." Non est respondendum ad omnia; neque enim quemquam vestrûm fugit, cùm multi pares dignitate fiant, unus autem primùm solus possit obtinere, non eumdem esse ordinem dignitatis et renuntiationis; propterea quòd renuntiatio gradus habeat, dignitas autem sit persæpè eadem omnium. Sed quæstura utriusque propemodum pari momento sortis fuit; habuit hic lege Titiâ provinciam [d] tacitam et quietam; tu illam, cui, cùm quæstores sortiuntur, etiam acclamari solet, Ostiensem, non tam gratiosam et illustrem, quàm negotiosam et molestam. [e] Consedit utriusque nomen in quæsturâ; nullum enim vobis sors campum dedit, in quo excurrere virtus, cognoscique posset. Reliqui temporis spatium, quod in contentionem vocatur, ab utroque dissimillimâ ratione tractatum est. Servius hic nobiscum hanc urbanam militiam respondendi, scribendi, cavendi, plenam sollicitudinis ac [f] stomachi, secutus est: jus civile didicit: multùm vigilavit: laboravit: præstò multis fuit: multorum stultitiam perpessus est, arrogantiam pertulit, difficultatem [g] exsorbuit; vixit ad aliorum arbitrium, non ad suum. Magna laus, et grata hominibus, unum homi-

[d] *pacatam.* [e] *jacuit.* [f] *molestiæ.* [g] *exhausit.*

sul factus erat, quamvis ex eâdem aliqui jam prætores exstitissent.

43. *Quæsturam unà petiit.*] Affert contentionem dignitatis ex paribus honoribus, quam Cicero per prosopopœiam Sulpicii gloriantis exprimit. Primùm de quæsturâ loquitur, in quâ ita competitores Sulpicius et Muræna fuerunt, ut Sulpicius priori loco renuntiatus sit, unde Sulpicius præstantiam dignitatis suæ demonstrabat.

47. *Renuntiatio.*] Jam contendit Cicero in appellatione seu nominatione eorum qui alicujus sunt dignitatis, non posse omnes esse primos, quarè necesse est ut hic sit primus, ille secundus, &c.

48. *Sed quæstura.*] Quæstura primus omnium magistratus gerebatur, deinde ædilitas, tum prætura, ac tandem consulatus.

49. *Pari momento sortis fuit.*] Id est, eodem ferè temporis puncto facta est quæsturarum sortitio, utra utri provincia obveniret. Nam solebant, qui quæstores designati erant, sortiri provincias in quas proficiscerentur.

Ib. *Lege Titiâ.*] De istâ lege Titiâ nihil reperitur, nec quo tempore lata sit. Credunt aliqui senatûs-consultum aliquod fuisse à Porcio et Decio Coss. quo latum est, ut quæstores, sicut alii magistratus, provincias sortirentur.

Ib. *Provinciam tacitam.*] Provincia tacita et quieta est, in quâ nulla est belli perturbatio.

51. *Ostiensem.*] Difficilis fuit et negotiosa, propter salinas, Ostiensis provincia: quarè qui eam sortiebatur, populi acclamationibus, vel in signum approbationis, si vir negotiosus esset et strenuus, vel indignationis, si deses et languidus, excipiebatur.

Ib. *Gratiosam.*] Gratiosa provincia dicitur, à quâ multam sibi gratiam conciliat, qui eam administrat.

53. *Campum dedit.*] Nulla sors provinciam dedit Sulpicio, in quâ laudem colligeret, quemadmodum colligitur ex provinciis in quibus bellum geritur.

54. *Reliqui temporis.*] Sequitur studiorum comparatio, in quâ primò utriusque studii dignitatem ita per congeriem partitum amplificat, ut tamen ex ipsarum partium inter se collatione appareat, L. Murænæ studium Sulpiciano anteferri.

nem elaborare in eâ scientiâ, quæ sit multis profutura. Quid Muræna intereà? Fortissimo et sapientissimo viro, summo imperatori legatus L. Lucullo fuit; quâ in legatione duxit exercitum, signa contulit, manum conseruit, magnas copias hostium fudit, urbes partim vi, partim obsidione cepit: Asiam istam refertam, et eamdem delicatam, sic obiit, ut in eâ neque avaritiæ neque luxuriæ vestigium reliquerit: maximo in bello sic est versatus, ut hic multas res et magnas sine imperatore gesserit, nullam sine hoc imperator. Atque hæc quamquam præsente L. Lucullo loquar; tamen, ne ab ipso propter periculum nostrum concessam videamur habere licentiam fingendi, publicis literis testata sunt omnia; quibus L. Lucullus tantum laudis impertit, quantum neque [h]ambitiosus imperator neque invidus tribuere alteri in communicandâ gloriâ debuit. Summa in utroque est honestas, summa dignitas; quam ego, si mihi per Servium liceat, pari atque eâdem in laude ponam: sed non licet: [i]agitat rem militarem: insectatur totam hanc legationem: assiduitatis, et operarum harum quotidianarum, putat esse consulatum. "Apud exercitum mihi fueris," inquit, "tot annos? forum non attigeris? abfueris tamdiu? et, [k]cùm longo intervallo veneris, cum iis qui in foro habitârunt, de dignitate contendas?" Primùm ista nostra assiduitas, Servi, nescis, quantum interdum afferat hominibus fastidii, quantum satietatis. Mihi quidem vehementer expediit, positam [l]in oculis esse gratiam; sed tamen ego mei satietatem magno meo labore superavi; et tu idem fortassè: verumtamen utrique nostrûm [m] desiderium nihil obfuisset.

[h] *cupidus* gloriæ. [i] *vituperat.* [k] *post longum spatium.* [l] *ante oculos beneficium esse.* [m] *absentia.*

66. *Refertam et delicatam.*] Asia plena opibus, et luxui dedita fuit.

70. *Præsente Lucullo.*] Lucullus, qui imperator fuerat in Asiâ, contra Mithridatem, judex erat in hâc causâ.

71. *Periculum nostrum.*] Periculum Murænæ intelligit, ne videlicet damnetur à judicibus.

75. *In utroque.*] In Murænâ et Sulpicio summa est dignitas, propter gestos ab utroque magistratus, non propter generis nobilitatem; quia Sulpicius patricius erat, Muræna plebeius. Contendit tamen Murænam superiorem esse dignitate propter rem militarem; quam cognitioni juris civilis anteponit.

78. *Assiduitatis.*] Assiduitas de iis dicitur propriè, qui resident; unde assiduus dicitur qui residet.

Ib. *Operarum harum quotidianarum.*] Sulpicius consulatum tantùm ad eos pertinere putabat, qui Romæ sunt assidui; adeòque se Murænæ anteponendum, qui sæpè aberat propter bellicas expeditiones.

79. *Apud exercitum mihi fueris.*] *Mihi* ad venustatem orationis ponitur; id est, fueris in exercitu. Hoc autem, et quæ sequuntur, quasi per indignationem refert Sulpicius.

82. *Ista nostra.*] Respondit Cicero Sulpicio, ejus et suam assiduitatem in foro et in causis utrique eorum molestam fuisse.

84. *Positam esse gratiam.*] Innuit Cicero plùs reverà valere ad honores assequendos, esse domi quàm foris: quia populus plus oculis quàm auribus prospicit: quarè cùm è quæsturâ Siciliensi rediit, statuit assiduè Romæ versari.

86. *Labore superavi.*] Hanc urbis satietatem et fastidium reorum defensione superavit.

VI. Sed ut, hoc omisso, ad studiorum atque artium contentionem revertamur; quî potest dubitari quin ad consulatum adipiscendum multò plus afferat dignitatis rei militaris, quàm juris civilis, gloria? Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas; ille, ut, quò intendit, maturè cum exercitu perveniat: te gallorum, illum buccinarum, cantus exsuscitat: tu actionem instituis; ille aciem instruit: tu caves ne tui consultores, ille ne urbes aut castra, capiantur. Ille tenet, et scit, ut hostium copiæ; tu ut aquæ pluviæ arceantur: ille exercitatus est in propagandis finibus, tu in regendis. Ac nimirum (dicendum est enim quod sentio) rei militaris virtus præstat cæteris omnibus. Hæc nomen populo Romano, hæc huic urbi æternam gloriam peperit: hæc orbem terrarum parere huic imperio coëgit: omnes urbanæ res, omnia hæc nostra præclara studia, et hæc forensis laus et industria, latent in tutelâ ac præsidio bellicæ virtutis; simul atque increpuit suspicio tumultûs, artes illicò nostræ conticescunt. Et, quoniam mihi videris istam scientiam juris tamquam filiolam osculari tuam, non patiar te in tanto errore versari, ut istud, nescio quid, quod tantoperè didicisti, præclarum aliquid esse arbitrere. Aliis ego te virtutibus, continentiæ, gravitatis, justitiæ, fidei, cæteris omnibus, consulatu et omni honore semper dignissimum judicavi: quòd quidem jus civile didicisti, non dicam, operam perdidisti; sed illud dicam, nullam esse in illâ disciplinâ munitam ad consulatum viam: omnes enim artes, quæ nobis populi Romani studia conciliant, et admirabilem dignitatem et pergratam utilitatem debent habere. Summa dignitas est in iis, qui militari laude antecellunt: omnia enim, quæ sunt in imperio et in statu civitatis, ab iis defendi et firmari putantur: summa etiam utilitas; siquidem eorum consilio et periculo, cùm republicâ, tum etiam nostris rebus, perfrui possumus: gravis etiam illa est et plena dignitatis dicendi facultas, quæ sæpè valuit in consule deligendo, posse, consilio atque oratione, et senatûs et populi, et eorum qui res judicant, mentes permovere. Quæritur consul, qui dicendo nonnunquam comprimat tribunitios furores, qui concitatum populum flectat, qui largitioni resistat. Non mirum, si ob hanc facultatem homines sæpè etiam [a] non nobiles consulatum consecuti sunt; præ-

[a] *homines novi.*

1. *Sed ut, hoc omisso.*] Transit ad contentionem artium, quas uterque factitavit.

9. *Aquæ pluviæ.*] Aqua pluvia ea dicitur, quæ de cœlo cadit, et imbre excrescit, sive illa noceat, sive cum aliâ mixta sit.

10. *Tu in regendis.*] Fines regi dicuntur, cùm propriis ager quisque finibus terminatur. Hinc finium regendorum, vel finibus regendis judicium est, quod inter confines redditur, ut fines agrorum vicinorum dirigantur.

15. *Increpuit suspicio tumultûs.*] Id est, insonuit, metaphorâ sumptâ à tubis: suspicio tumultûs, belli videlicet Italici aut Gallici: hæc enim duo bella tumultûs nomine significabantur.

sertim cùm hæc eadem res plurimas gratias, firmissimas amicitias, maxima studia pariat: quorum in isto vestro artificio, Sulpici, nihil est. Primùm dignitas in tam tenui scientiâ quæ potest esse? res enim sunt parvæ, propè in singulis literis atque [b]interpunctionibus verborum occupatæ. Deinde, etiam si quid apud majores nostros fuit in isto studio admirationis, id, enuntiatis vestris mysteriis, totum est contemptum et abjectum. Posset [c]agi lege, nec-ne, pauci quondam sciebant: fastos enim vulgò non habebant: erant in magnâ potentiâ, qui consulebantur: à quibus etiam dies, tamquam à Chaldæis, petebantur. Inventus est scriba quidam, Cn. Flavius, qui cornicum oculos confixerit, et singulis diebus ediscendos fastos populo proposuerit, et ab ipsis cautis jurisconsultis eorum sapientiam [d]compilârit. Itaque irati illi, quòd sunt veriti, ne, dierum ratione promulgatâ et cognitâ, sine suâ operâ lege posset agi, [e]notas quasdam composuerunt, ut omnibus in rebus ipsi interessent. Cùm hoc fieri bellissimè posset; "Fundus Sabinus meus est:"—"immò meus;" deinde judicium; noluerunt. *Fundus*, inquit, *qui est in agro qui Sabinus vocatur*,

[b] *distinctionibus.* [c] *litigari.* [d] *furatus sit.* [e] *formulas.*

43. *Vestris mysteriis.*] Proverbium translatum ex arcanis sacris Græcorum, in quibus Eleusinia fuêre præcipua, quæ enuntiare, id est, profanis prodere, capitale fuit.

44. *Pauci.*] Pauci sciebant quibus diebus fas erat litigari; sed tandem à jurisconsultis omnes edocti sunt.

Ib. *Fastos enim non habebant.*] Fasti nihil aliud sunt quàm distinctio quædam anni, et mensium dierumque descriptio, festorum et profestorum notatio, et sacrorum publicorum quasi indicatio. Fasti autem et nefasti dies à Numâ Pompilio instituti sunt: quos Ovidius, lib. Fast. 1. sic explicat:

Ille nefastus erit, per quem tria verba silentur;
Fastus erit, per quem lege licebit agi.

Tria illa erant verba, *Do*, *Dico*, *Addico*; id est, nefastis illis diebus non fas erat prætori agere, et illa verba pronuntiare sine piaculo: fastis autem fas fuit, qui idcirco à *fando* dicti sunt. Lege plura apud Macrobium, lib. 1. cap. 16.

46. *A Chaldæis.*] Chaldæi pro astrologis dicuntur, quia apud populos illos floruit ars divinandi. Genethliaci quoque dicti sunt, quòd, die notato quo quisque in lucem prodierit, de vitæ fortunâ, et exitu prædicere soleant.

47. *Cn. Flavius.*] De Flavio sic scribit Livius, lib. 9. dec. 1. *fuisse callidum virum et facundum, et jus civile repositum in pontificum penetralibus evulgâsse.* Non pauci sunt, auctore Cic. in epist. ad Att. lib. 6, qui credunt hunc fastos protulisse, actionesque composuisse.

Ib. *Qui cornicum oculos.*] Cornicum oculos configere, est proverbium quod de iis dicitur, qui callidos et prudentes, qui cavere et scirent et deberent, fallunt ac circumveniunt. Nam cornix cùm aliorum animalium oculos potissimùm appetat, ipsam scilicet suis maximè prospicere oportet: unde proverbialiter dicitur, unam cornicem alterius oculos non confodere.

53. *Fundus Sabinus.*] Ostendit Cicero, facilius esse de aliquo fundo contendere sine formulis jurisconsultorum, quàm eas adhibere, quia per eas tota ratio judiciorum intricatur: sufficit enim ut petitor dicat: *Ille fundus Sabinus meus est*; et respondeat defensor, *meus est:* deinde uterque ad judicium veniat, et auditis utriusque partis rationibus, judex decidat.

54. *Inquit.*] At jurisconsultus, qui suas notas composuit, alias verborum ambages proponit, nempè, *Fundus qui est in agro Sabino, &c.*

Satis verbosè: cedo, quid posteà? *Eum ego ex jure Quir. meum esse aio.* Quid tum? *Inde ibi ego te ex jure manu consertum voco.* Quid huic tam loquaciter litigioso responderet ille, unde petebatur, non habebat. Transit idem jurisconsultus tibicinis Latini modo: *Unde tu me*, inquit, *ex jure manu consertum vocâsti, inde ibi ego te revoco.* Prætor intereà ne [f] pulchrum se ac beatum putaret, atque aliquid ipse suâ sponte loqueretur, ei quoque [g] carmen compositum est, cùm cæteris rebus absurdum, tum verò nullo usu: *Utrisque superstitibus præsentibus: istam viam dico: inite viam;* præstò aderat sapiens ille, qui inire viam doceret: *Redite viam;* eodem duce, redibant. Hæc jam tum apud illos barbatos ridicula, credo, videbantur: homines, cùm rectè atque in loco constitissent, juberi abire, ut, unde abîssent, eòdem statim redirent. Iisdem ineptiis fucata sunt illa omnia, *Quando te in jure conspicio;* et hæc, *Sed*

[f] *ne putaret se optimâ esse conditione.* [g] *formula.*

55. *Satis verbosè.*] Ridet has verborum tricas Cicero.

Ib. *Jure Quir.*] Quiritium jus dicebatur, quod civium Rom. causâ propriè constitutum erat, ut peregrini omnes ejus planè expertes essent.

56. *Ex jure manu.*] Ut conserere manum vel manu cum hoste, sic ex jure manu vel manum conserere dicitur, cùm quis judicio contendit. Solebant autem quodam ritu glebam attingere, et testari se velle de hoc bono litigare.

57. *Unde petebatur.*] Per illas voces, *unde petebatur*, intelligitur debitor seu defensor. Modus autem ille loquendi usitatus fuit apud veteres.

58. *Tibicinis Latini modo.*] Tibicinis Latini modo is transire dicitur, qui petitoris et defensoris causam agit, vel probationes invenit. Tibicines verò Latini dicebantur, quorum usus erat in feriis Latinis, qui præludebant jam huic, jam alteri choro. De his vide Liv. lib. 4. Ait autem jurisconsultos, veluti tibicines illos, modò petitoris modò defensoris notas componere, ut uterque jus suum tueri possit.

59. *Ibi ego te revoco.*] Postquam jurisconsultus docuit petitorem quid dicere debeat, jam docet defensorem quid dicat; nempè ut eâdem formulâ utatur, quâ prior petitor usus est. *Ibi* autem dicitur pro *ad eum locum*, quod usitatum satis fuit veteribus. Sic Plautus: *Pergam in ædibus nunc jam.*

61. *Suâ sponte loqueretur.*] Ipsis prætoribus verba præripuêre jurisconsulti, iisque propria verba assignârunt, seu formulas, quibus in pronuntiandâ suâ sententiâ uterentur.

62. *Utrisque superstitibus.*] Superstitibus, id est, salvis, et ob eam causam præsentibus, qui enim morbo sontico laborabant, lege excusabantur à judicio.

63. *Inite viam.*] Litigantibus decernebat prætor, ut viam consuetam, præscriptam nempè à jurisconsultis, sequerentur.

Ib. *Præstò aderat sapiens ille.*] Ironicè sapiens vocatur ille jurisconsultus, quia in iis ineptiis ferè tota ejus sapientia posita est.

64. *Redite viam.*] Idem jurisconsultus qui viam quâ eundum erat, quâ quoque redeundum erat, docebat: idem ait, quod superiùs, not. ad lin. 58, dictum est.

65. *Apud illos barbatos.*] Id est, apud illos veteres graves et sapientes, qui prolixâ barbâ erant.

66. *Homines.*] Petitorem et reum intelligit, quia ad fundum, de quo erat controversia, ire jubebantur, et inde statim ad prætorem redire.

68. *Fucata sunt.*] Fucata dicuntur, quæ alieno colore picta sunt. Jam novam aliam jurisconsultorum formulam tam ridiculam quàm superiores profert.

anne tu dicis causâ vindicaveris? quæ dum erant occulta, necessariò ab eis, qui ea [h]tenebant, petebantur: posteà verò pervulgata, [i] atque in manibus jactata et excussa, inanissima prudentiæ reperta sunt, fraudis autem et stultitiæ plenissima.

VII. Nam, cùm permulta præclarè legibus essent constituta, ea jurisconsultorum [a]ingeniis pleraque corrupta ac depravata sunt. Mulieres omnes, propter infirmitatem consilii, majores in tutorum potestate esse voluerunt: hi invenerunt genera tutorum, quæ potestate mulierum continerentur: sacra interire illi noluerunt: horum ingenio senes ad coëmptiones faciendas, interimendorum sacrorum causâ, reperti sunt. In omni denique jure civili æquitatem reliquerunt, verba ipsa tenuerunt; ut, qui in alicujus libris, exempli causâ, id nomen invenerant, putârunt omnes mulieres, quæ coëmptionem facerent, Caias vocari. Jam illud mihi quidem mirum videri solet, tot homines, tam ingeniosos, per tot

[h] *intelligebant.* [i] *propiùs considerata et cognita.* [a] *inventionibus.*

68. *Quando te in jure.*] Actionis formula est in auctorem præsentem; hæc autem ita exponitur à Valerio Probo, *Quando te in jure conspicio, postulo an fuas auctor.*

Ib. *Sed anne tu dicis causâ.*] Vox ista, *dicis*, jurisconsultorum est, et, ut explicat Hotomannus, perinde significat ac, *simulandi causâ*, vel *per simulationem.* Eustachius verò putat, *dicis* sumi pro more et consuetudine. Varro lib. 5. de L.L. pro eo quod non seriò, sed perfunctoriè fit. Itaque varius esse potest sensus hujus sententiæ, *anne tu dicis causâ vindicaveris?* quasi diceret; *anne tu simulandi causâ tu tuum illud ac proprium asseruisti:* vel *pro more et consuetudine:* vel, *non seriò, sed perfunctoriè.* Sanè cùm truncatæ sint et mutilatæ sententiæ ex veteribus jurisconsultis, quæ non exstant ampliùs, eas ad verum sensum explicare quis possit? cùm in istis tantum nugetur Cicero.

3. *In tutorum potestate.*] Antiquo jure mulieres sub perpetuâ tutelâ erant; neque ratum id habebatur, quod à muliere sine tutoris auctoritate gestum erat. Id autem à legibus Atheniensium ad Romanos translatum fuit.

4. *Potestate mulierum continerentur.*] Andreas Alciatus hanc potestatem sic explicat, aitque *Mulieres servos suos actori publico concessisse; et postquam publici effecti essent, procurâsse utì sibi in tutores darentur. Etenim tales hodie quoque non planè servi sunt, nec magìs à tutelâ rejici, quàm cæteri tabularii possunt: et tamen nec omninò liberi videntur, et propter reliquias prioris dominii, aliquo modo possunt dici potestate mulierum contineri.*

5. *Sacra interire.*] Præter sacra publica, erant etiam privata in familiis, quæ perpetuò conservabantur.

6. *Horum.*] Jurisconsultorum ingenio et argutiis exstinguendorum sacrorum ratio inventa est.

Ib. *Ad coëmptiones faciendas.*] Per coëmptiones matrimonia intelligit, quæ per coëmptionem fiebant; coëmptio verò certis solennitatibus peragebatur, et sese invicem communicando interrogabant; vir ita, an sibi mulier materfamiliâs esse vellet? illa respondebat, velle. Item mulier interrogabat, an vir sibi paterfamiliâs esse vellet; ille respondebat, velle; itaque mulier in manum viri conveniebat, et vocabantur hæ nuptiæ *per coëmptionem.*

Ib. *Interimendorum sacrorum causâ.*] Nullâ prole procreatâ, privata sacra interibant.

10. *Caias vocari.*] Cùm nubebant, sponsa ingrediendo sponsi domum dicebat, *Ubi tu Caius, ego Caia:* id est, *ubi tu dominus, ego hera;* quia verò Caia Cæciliana Tarquinii Prisci regis uxor præ cæteris celebrata est, et optima lanifica fuit; institutum fuit, ut novæ nuptæ ante januam mariti interrogatæ de nomine, se Caias dicerent.

annos etiam nunc statuere non potuisse, utrùm *diem tertium* an *perendinum*, *judicem* an *arbitrum*, *rem* an *litem*, dici oporteret. Itaque, ut dixi, dignitas in istâ scientiâ consularis nunquam fuit, quæ tota ex rebus fictis commentitiisque constaret; gratiæ verò multò etiam minus. Quod enim omnibus patet, et æquè promptum est mihi et adversario meo, id esse gratum nullo pacto potest. Itaque non modò beneficii collocandi spem, sed etiam illud quod aliquando fuit, *Licet consulere*, jam perdidistis. Sapiens existimari nemo potest in eâ prudentiâ, quæ neque extra Romam usquam, neque Romæ rebus [b]prolatis, quidquam valet: peritus ideò haberi non potest, quòd, in eo quod sciunt omnes, nullo modo possunt inter se discrepare; difficilis autem res ideò non putatur, quòd et perpaucis et minimè [c]obscuris literis continetur. Itaque, si mihi, homini vehementer occupato, [d]stomachum moveritis, triduo me jurisconsultum esse profitebor. Etenim quæ de scripto aguntur, scripta sunt omnia: neque tamen quidquam tam angustè scriptum est, quò ego non possim, *Quâ de re agitur*, addere; quæ consuluntur autem, minimo periculo respondentur: si id quod oportet, responderis; idem videare respondisse quod Servius; sin aliter, etiam controversum jus nôsse et tractare videare. Quapropter non solùm illa gloria militaris vestris formulis atque actionibus anteponenda est, verùm etiam dicendi consuetudo longè et multùm isti vestræ exercitationi [e]ad honorem antecellet. Itaque mihi videntur plerique initio multò hoc maluisse;

[b] *munerum urbanorum vacatione concessâ, vel justitio indicto.* [c] *præceptis perspicuis.* [d] *irritaveritis me.* [e] *præstabit ad magistratum.*

11. *Per tot annos.*] Cn. Flavius jus civile ante bella Punica, aliquot annis ante Pyrrhi in Italiam adventum, pervulgavit.

12. *An perendinum.*] Perendinus dies dicitur, cùm judex statuit, aut cùm inter partes convenit, ut omne litis instrumentum, aut acta utrimque proferantur intra triduum; tunc lis et res comperendinari dicitur, quasi judex post tertium diem, aut etiam die tertio sententiam laturus sit.

13. *Judicem an arbitrum.*] Discrimen intercedit *arbitrum* inter et *judicem*, quòd per judicem aut tota causa obtineatur, aut amittatur: per arbitrum verò, ut neque nihil, neque tantum quantum postulatur, obtineatur.

19. *Licet consulere.*] Consulere licet, dicebant, vel qui jurisconsultos volebant consulere; vel ipsi jurisconsulti dicebant, cùm consulebantur: consulere autem licet, nempè libros Fastorum.

27. *Quæ de scripto aguntur.*] Agi de scripto, aut per scriptum, idem est. Bipartita porrò est jurisconsultorum professio: nam aut actiones et formulas judiciorum tradunt, quæ omnes sunt perscriptæ, et versantur in tractatione aperti et usitati juris, legum et edictorum; aut de jure respondent, quod est opus prudentiæ et intelligentiæ ipsorum, cùm de voluntate et scientiâ legis, aut omninò de juris ratione dubitatur et quæritur.

28. *Angustè scriptum est.*] Angustè scribere est versiculis proximis, et quasi constrictis compressisque, et non latis et amplis scribere, quò plus laboris insumptum videatur, plusque pecuniæ colligatur.

31. *Controversum.*] Jus controversum dicitur, de quo videlicet inter utramque partem controvertitur.

35. *Multò hoc maluisse.*] Ut eloquentes fierent.

pòst, cùm id assequi non potuissent, istuc potissimùm sunt delapsi; ut aiunt in Græcis artificibus, eos [f]aulœdos esse, qui citharœdi fieri non potuerint; sic nonnullos videmus, qui oratores evadere non potuerunt, eos ad juris studium [g]devenire. Magnus dicendi labor, magna res, magna dignitas, summa etiam gratia. Etenim à vobis salubritas quædam, ab iis qui dicunt, salus ipsa petitur. Deinde vestra responsa atque decreta et evertuntur sæpè dicendo, et sine defensione oratoris firma esse non possunt. In quâ re si satis profecissem, parciùs de ejus laude dicerem: nunc nihil de me dico, sed de iis, qui in dicendo magni sunt, aut fuerunt. Duæ sunt artes, quæ possunt locare homines in amplissimo gradu dignitatis; una imperatoris, altera oratoris boni. Ab hoc enim pacis ornamenta retinentur; ab illo belli pericula repelluntur. Cæteræ tamen virtutes ipsæ per se multùm valent, justitia, fides, pudor, temperantia, quibus te, Servi, excellere omnes intelligunt: sed nunc de studiis ad honorem [h]dispositis, non de insitâ cujusque virtute, disputo. Omnia ista nobis studia de manibus [i]excutiuntur, simul atque aliquis motus novus bellicum canere cœpit. Etenim, ut ait ingeniosus poëta et auctor valdè bonus, prœliis promulgatis, *Pellitur è medio*, non solùm ista vestra verbosa simulatio prudentiæ, sed etiam illa ipsa domina rerum *sapientia: vi geritur res. Spernitur orator*, non solùm odiosus in dicendo, ac loquax, verùm etiam *bonus: horridus miles amatur.* Vestrum verò studium totum jacet. *Non ex jure manu consertum, sed mage ferro*, inquit, *rem repetunt*. Quod si ita est, cedat, opinor, Sulpici, forum castris, otium militiæ, stylus gladio, umbra soli:

[f] *tibicines.* [g] *[velut delapsos] pervenire.* [h] *ordinatis.* [i] *auferuntur.*

36. *Istuc potissimùm.*] Quòd fieri oratores non possunt, fiunt jurisconsulti.

41. *Salubritas.*] Salubre id dicitur, quod salutem aut sanitatem affert. A jurisconsultis petitur quidem in rebus capitalibus consilium, quod reo periclitanti absolutionem afferat, sed ab oratoribus dicendo salus affertur, dum efficiunt ut reus absolvatur.

48. *Pacis ornamenta.*] Leges, judicia, religio, concordia civium, &c. pacis ornamenta dicuntur, quia tunc potissimùm florent.

53. *Bellicum canere.*] Bellicum, ut auctor est Servius, nomen est soni ad dandum tubâ pugnæ signum.

54. *Ingeniosus poëta.*] Ennius ingeniosus est ille poëta, qui anno 515. urbis conditæ natus, et 585. mortuus est: cujus à Gellio, lib. 20. cap. 10. referuntur versus:

Pellitur è medio sapientia; vi geritur res.
Spernitur orator bonus; horridu' miles amatur.
Haud doctis dictis certantes, sed maledictis,
Miscent inter sese inimicitias agitantes.
Non ex jure manu consertum, sed magè ferro
Rem repetunt, regnumque petunt; vadunt solidâ vi.

sit denique in civitate ea prima res, propter quam ipsa est civitas omnium princeps.

VIII. Verùm hæc Cato nimiùm nos nostris verbis magna facere demonstrat, et oblitos esse, bellum illud omne Mithridaticum cum mulierculis esse gestum; quod ego longè secùs existimo, judices: deque eo pauca disseram; neque enim causa in hoc continetur. Nam, si omnia bella, quæ cum Græcis gessimus, contemnenda sunt; derideatur de rege Pyrrho triumphus M' Curii; de Philippo, T. Flaminii; de Ætolis, M. Fulvii; de rege Perse, L. Pauli; de Pseudophilippo, Q. Metelli; de Corinthiis, L. Mummii: sin hæc bella gravissima, victoriæque eorum bellorum gravissimæ fuerunt; cur Asiaticæ nationes, atque ille à te hostis contemnitur? Atqui ex veterum rerum monimentis, vel maximum bellum populum Roman. cum Antiocho gessisse video: cujus belli victor L. Scipio, partâ cum Publio fratre gloriâ, quam laudem ille, Africâ oppressâ, cognomine ipso præ se ferebat, eamdem hic sibi ex Asiæ nomine assumpsit. Quo quidem in bello virtus enituit egregia M. Catonis, proavi tui: quò ille (cùm esset, ut ego mihi statuo, talis, qualem te esse video) nunquam cum Scipione esset profectus, si cum mulierculis bellandum esse arbitraretur. Neque verò cum P. Africano senatus egisset, ut legatus fratri proficisceretur, cùm ipse paulò antè,

6. *M' Curii.*] M' Curius de Pyrrho triumphavit, cùm iterùm ille ex Siciliâ in Italiam rediret, ex quâ prorsus eum expulit. Vide Livium, lib. 14.

7. *De Philippo, T. Flaminii.*] Post bellum Punicum secundum, Philippus rex Macedoniæ bellum cum pop. Rom. renovavit, quod à T. Flaminio confectum est. Vide Livium, lib. 32. et duobus sequentibus.

Ib. *De Ætolis.*] Fulvius Nobilior consul, subactis Ambraciensibus, Ætolos vicit, et Reipub. pacem dedit; ob idque triumphavit.

Ib. *De rege Perse.*] Perses ille, Philippi regis Macedoniæ filius, à Paulo victus et captus est cum filiis, qui ante ejus currum per triumphum ducti sunt.

8. *Pseudophilippo.*] Pseudophilippus primùm Andriscus appellatus est, et se filium Persei finxit. Hic occupatâ Macedoniâ à Q. Cæcilio Metello victus est, et captus. Liv. lib. 49. et 50.

Ib. *De Corinthiis.*] Vide Orat. pro Lege Manil. paragr. iv. l. 43.

12. *Cum Antiocho.*] Antiochus pacis conditionibus à pop. Rom. coactus est ab Europâ abstinere, et omni Asiâ, quæ cis Taurum montem est, decedere. Vide Liv. lib. 35, 36, 37, et 38.

13. *L. Scipio.*] L. qui Asiaticus nominatus est.

Ib. *Cum Publio fratre.*] Is est Pub. Scipio Africanus major, qui fratri consuli legatus profectus est in Asiam, ad bellum Antiochi.

14. *Cognomine ipso.*] Lucius ille Scipio primus omnium imperatorum devictæ à se nationis nomine insignitus est.

16. *M. Catonis.*] M. Cato in bello Antiochi cum duobus millibus militum missus ab imperatore suo Flaminio, Callidromum, unum ex Thermopylarum jugis, occupavit. Vide Livium, lib. 36.

Ib. *Proavi tui.*] Cato minor pronepos fuit majoris, ut refert Gell. lib. 13. cap. 19.

19. *Cum P. Africano.*] Libro 37. Livius narrat contentionem fuisse inter L. Scipionem et C. Lælium consules de Græciâ, quam uterque sibi decerni postulabat bellum gerendi causâ cum Antiocho. Verùm cùm Pub. Scipio Africanus dixisset, si Lucio fratri suo daretur illa, se legatum cum illo profecturum; hæc vox, magno assensu audita, certamen omne sustulit.

Hannibale ex Italiâ expulso, ex Africâ ejecto, Carthagine oppressâ, maximis periculis Remp. liberavisset, nisi illud grave bellum et vehemens putaretur. Atqui, si diligenter, quid Mithridates potuerit, et quid effecerit, et qui vir fuerit, considerâris; omnibus regibus, quibuscum populus Rom. bellum gessit, hunc regem nimirum antepones: quem L. Sylla maximo et fortissimo exercitu, pugnâ exercitatum, non rudis imperator, ut aliud nihil dicam, eum bello invectum totam in Asiam, cum pace dimisit: quem L. Muræna, pater hujusce, vehementissimè vigilantissimèque vexatum, repressum maximâ ex parte, non oppressum, reliquit: qui rex, sibi aliquot annis sumptis ad confirmandas rationes et copias belli, tantùm ipse opibus conatuque invaluit, ut se Oceanum cum Ponto, Sertorii copias cum suis, conjuncturum putaret. Ad quod bellum duobus consulibus ita missis, ut alter Mithridatem persequeretur, alter Bithyniam tueretur; alterius res, et terrâ et mari calamitosæ, vehementer et opes regis et nomen auxerunt: L. Luculli verò res tantæ exstiterunt, ut neque majus bellum commemorari possit, neque majore consilio et virtute gestum. Nam, cùm totius impetus belli ad Cyzicenorum mœnia constitisset, eamque urbem sibi Mithridates Asiæ januam fore putavisset, quâ effractâ et revulsâ, tota pateret provincia; perfecta ab Lucullo hæc sunt omnia, ut urbs fidelissimorum sociorum defenderetur, et omnes copiæ regis diuturnitate obsidionis consumerentur. Quid? illam pugnam navalem ad Tenedum (cum, contento cursu, acerrimis ducibus, hostium classis Itali-

21. *Hannibale ex Italiâ expulso.*] Hannibal primùm ad Nolam à Marcello victus est, posteà à Sempronio Graccho magnâ suorum clade repulsus, deinde Carthaginem rediit, ut eam à P. Scipione obsessam liberaret, ubi toto ejus ferè deleto exercitu victus est.

23. *Atqui, si diligenter.*] Postquam Cicero Asiaticorum bellorum magnitudinem declaravit, jam ostendit belli cum Mithridate gesti gravitatem, quæ quidem ex ipsius Mithridatis potentiâ, rebus gestis, et auctoritate, planè summa fuisse intelligitur. His enim consideratis facilè conjicere licet Mithridatem omnibus regibus, quibuscum pop. Rom. bellum gessit, anteponendum esse.

26. *Quem L. Sylla.*] De his omnibus quæ gesta sunt in Asiâ tum à L. Syllâ, tum ab aliis imperatoribus cum Mithridate, fusè jam diximus in Oratione pro Lege Maniliâ, quæ facilè repetet lector.

33. *Oceanum.*] Elatè dicit conjunctu-rum Oceanum cum Ponto, ut ostendat, suas copias conjungere voluisse cum Sertorianis, quæ erant in Hispaniâ, quæ ex maximâ parte Oceano alluitur.

Ib. *Sertorii copias.*] Cùm Sertorius Syllanis temporibus proscriptus fuisset, bellum ingens in Hispaniâ ulteriore excitavit; quod non tam virtute, quàm fraude, eo interfecto, Romani absolverunt. Vide Orat. pro Lege Manil. Paragr. iv. l. 29.

34. *Consulibus.*] L. Lucullus et M. Aurelius Cotta, urbis conditæ anno 679, fuêre consules.

35. *Alterius res.*] Aurelius Cotta à Mithridate, irruptione factâ in Bithyniam, superatus est.

39. *Cyzicenorum.*] Urbem Cyzicenorum cùm obsessam teneret Mithridates, à Lucullo liberata est.

44. *Ad Tenedum.*] Tenedos insula est in mari Ægæo extra Hellespontum, Sigeo litori adjacens. Hìc Mithridates pugnâ navali à Lucullo victus est.

am spe atque animis inflata peteret) mediocri certamine et parvâ dimicatione commissam arbitraris? Mitto prœlia; prætereo oppugnationes oppidorum: expulsus regno tandem aliquando, tantùm tamen consilio atque auctoritate valuit, ut se, rege Armeniorum adjuncto, novis opibus copiisque renovârit. Ac si mihi nunc de rebus gestis esset nostri exercitûs imperatorisque dicendum, plurima et maxima prœlia commemorare possem: sed non id agimus: hoc dico: si bellum hoc, si hic hostis, si ille rex contemnendus fuisset; neque tantâ curâ senatus et populus Rom. suscipiendum putâsset, neque tot annos gessisset, neque tantâ gloriâ L. Luculli; neque verò ejus belli conficiendi curam tanto studio populus Romanus ad Cn. Pompeium detulisset; cujus ex omnibus pugnis, quæ sunt innumerabiles, vel acerrima mihi videtur illa, quæ cum rege commissa est, et summâ [a] contentione pugnata. Quâ ex pugnâ cùm se ille eripuisset, et Bosporum confugisset, quò exercitus adire non posset, etiam in extremâ fortunâ et fugâ nomen tamen retinuit regium. Itaque ipse Pompeius, regno possesso, ex omnibus oris ac notis sedibus hoste pulso, tamen tantum in unius [b] animâ posuit, ut cùm omnia, quæ ille tenuerat, adierat, sperârat, victoriâ possideret; tamen non antè, quàm illum vitâ [c] expulit, bellum confectum judicârit. Hunc tu hostem, Cato, contemnis, quocum per tot annos, tot prœliis, tot imperatores bella gesserunt? cujus expulsi et ejecti vita tanti æstimata est, ut, morte ejus nuntiatâ, tum denique bellum confectum arbitraretur? Hoc igitur in bello L. Murænam legatum fortissimi animi, summi consilii, maximi laboris cognitum esse defendimus; et hanc ejus operam non minus ad consulatum

[a] *summo labore.* [b] *vitâ.* [c] *coëgit mori.*

49. *Rege Armeniorum.*] Tigranes gener fuit Mithridatis et rex Armeniæ, qui noluerat societatem inire cum socero, ne suis viribus auctus nimiùm cresceret, at afflicto adfuit.

58. *Quæ sunt innumerabiles.*] Plinius, lib. 7, cap. 26, dicit, Pompeium æquâsse non modò Alexandri Magni rerum fulgorem, sed etiam Herculis propè ac Liberi patris.

60. *Bosporum.*] Bosporus est angustum fretum, per quod Mæotis Palus in Pontum influit, appellaturque Cimmerius, ad distinctionem Thracii ad Chalcedonem et Byzantium. Bosporus autem à *bovis* meabili *transitu* nominatus est. *Bosporus* etiam urbis nomen est in Thracio litore, ubi mare non excedit latitudine suâ spatium quingentorum passuum.

66. *Vitâ expulit.*] Sic de Mithridatis morte scribit Appianus: *Extremâ fortunâ exagitatus Mithridates venenum temperavit, quod in gladii capulo assiduè gerebat; eo autem exstingui non potuit, et quòd continuò ambulabat, et quòd medicaminibus ad prohibenda venena assuetus erat, quæ ab eo hâc quoque ætate Mithridatica appellantur; fortem igitur et strenuum Celtarum ducem Bithium rogat, ut illam postremam sibi præstet operam, ut se interficeret, ne vivus in manus Romanorum veniens, ad triumphum servaretur; illacrymans Celta Mithridatem gladio necavit.*

68. *Tot imperatores.* Ad illud bellum imperatores profecti sunt L. Sylla, L. Muræna hujus pater, L. Lucullus, et Cn. Pompeius.

adipiscendum, quàm hanc nostram forensem industriam, dignitatis habuisse.

IX. At enim in præturæ petitione prior renuntiatus est Servius! Pergitis-ne vos, tamquam ex syngraphâ, agere cum populo, ut, quem locum semel honoris cuipiam dederit, eumdem reliquis honoribus debeat? Quod enim fretum, quem Euripum tot motus, tantas, tam varias habere putatis agitationes fluctuum, quantas perturbationes et quantos æstus habet ratio comitiorum? Dies intermissus unus, aut nox interposita, sæpè perturbat omnia: et totam opinionem parva nonnunquam commutat aura rumoris. Sæpè etiam, sine ullâ apertâ causâ, fit aliud atque existimamus, ut nonnunquam ita factum esse etiam populus admiretur: quasi verò non ipse fecerit. Nihil est incertius vulgo, nihil obscurius voluntate hominum, nihil fallacius ratione totâ comitiorum. Quis L. Philippum, summo ingenio, opibus, gratiâ, nobilitate, à M. Herennio superari posse arbitratus est? quis Q. Catulum, humanitate, sapientiâ, integritate antecellentem, à Cn. Manlio? quis M. Scaurum, hominem gravissimum, civem egregium, fortissimum senatorem, à Q. Maximo? Non modò horum nihil ita fore putatum est, sed ne cùm esset factum quidem, quarè ita factum esset, intelligi potuit. Nam, ut tempestates sæpè certo aliquo cœli signo commoventur, sæpè improvisò nullâ ex certâ ratione, obscurâ aliquâ ex causâ excitantur; sic in hâc comitiorum tempestate populari, sæpè intelligas, quo signo commota sit; sæpè ita obscura est, ut casu excitata esse videatur. Sed tamen, si est reddenda ratio, duæ res vehementer in præturâ desideratæ sunt,

1. *At enim in præturæ petitione.*] Sulpicius se digniorem consulatu judicabat, quòd Murænâ prior præturam obtinuerat. Id modò à Cicerone refutatur, 1. à populi inconstantiâ, deinde ab exemplis.

2. *Ex syngraphâ.*] Syngrapha est pacti vel promissi alicujus scripta confirmatio.

4. *Quod enim fretum.*] Fretum, teste Varrone et Servio, à *fervore* æstûs marini nomen accepit.

Ib. *Quem Euripum.*] Euripi dicebantur alvei magnifico opere aquas in morem fluviorum deducentes. Maximè tamen nobilis est Euripus inter Eubœam et Bœotiam, qui Chalcidicus et Euboïcus, et simpliciter *Euripus* nominatur; is, ut Pomponius Mela, lib. 11. cap. 7. auctor est, *Septies die atque septies nocte, fluctibus invicem versis adeò immodicè fluit, ut ventos etiam ac plenis velis navigia frustretur.* Strabo septies tantùm viginti quatuor horarum spatio reciprocare vult.

13. *L. Philippum.*] De Philippo sic Cicero in Bruto loquitur: *Eodem tempore M. Herennius, in mediocribus oratoribus Latinè et diligenter loquentibus, numeratus est: qui tamen summâ nobilitate hominem, cognatione, sodalitate, collegio, summâ etiam eloquentiâ, L. Philippum in consulatûs petitione superavit.* Fuit autem hic Philippus cum Sexto Julio Cæsare consul anno urbis conditæ 648, et Herennius cum L. Valerio Flacco 661.

14. *Q. Catulum.*] Manlius Maximus fuit consul cum Publio Rutilio anno urbis conditæ 648. Q. Catulus cum Mario Nepote anno 652.

16. *M. Scaurum.*] Q. Maximus cum C. Licinio Getâ consul fuit anno 638. et anno sequenti cum M. Cæcilio, M. Scaurus, quem Cicero passim laudat, ac potissimùm lib. Off. 1. ubi sic de eo loquitur: *Mihi quidem neque, pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque, cùm versaremur in Repub. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur.*

quæ ambæ in consulatu tum Murænæ profuerunt: una, exspectatio muneris, quæ et rumore nonnullo, et studiis sermonibusque competitorum, creverat: altera, quòd ii, quos, in provinciâ ac legatione, omnes et liberalitatis et virtutis suæ testes habuerat, nondum decesserant. Horum utrumque ei fortuna ad consulatûs petitionem reservavit: nam et L. Luculli exercitus, qui ad triumphum convenerat, idem comes L. Murænæ præstò fuit; et munus amplissimum, quod petitio præturæ desiderabat, prætura restituit. Num tibi hæc parva videntur adjumenta et subsidia consulatûs? voluntas militum? quæ cùm per se valet multitudine, tum apud suos gratiâ; tum verò in consule declarando multum etiam apud universum populum Rom. auctoritatis habet suffragatio militaris: imperatores enim comitiis consularibus, non [a] verborum interpretes, deliguntur. Quarè gravis est illa oratio: "Me saucium recreavit: me prædâ donavit: hoc duce castra cepimus, [b] signa contulimus: nunquam iste plus militi laboris imposuit, quàm sibi sumpsit ipse; cùm fortis, tum etiam felix." Hoc quanti putas esse ad famam hominum, ac voluntatem? etenim, si tanta illis comitiis religio est, ut adhuc semper omen valuerit prærogativum; quid mirum est, in hoc felicitatis famam sermonemque valuisse? Sed si hæc leviora ducis, quæ sunt gravissima, et hanc urbanam suffragationem militari anteponis; noli ludorum hujus elegantiam et scenæ magnificentiam valdè contemnere, quæ huic admodùm profuerunt. Nam quid ego dicam populum ac [c] vulgus imperitorum ludis magnoperè delectari? minùs est mirandum: quamquam huic causæ satis est; sunt enim populi ac multitudinis comitia. Quarè, si populo ludorum magnificentia voluptati est, non

[a] *non jurisperiti.* [b] *commisimus prælium.* [c] *imperitam multitudinem.*

25. *Exspectatio muneris.*] Favit Murænæ ludorum exspectatio; ut enim in honorem Apollinis munificentissimos in præturâ dederat, ita tales ab eo in consulatu à plebe exspectabantur, quæ virtutes ejus celebrabat.

28. *Legatione.*] Cùm Lucullo legatus esset Muræna, multi ipsi favebant, virtutis ejus testes, qui nondum ab urbe in provinciam decesserant, à quâ redierant, ut Luculli triumphum honestarent.

29. *Decesserant.*] Ex civitate Romanâ.

Ib. *Ad consulatûs petitionem reservavit.*] Tum ei exercitus Luculli, tum memoria ludorum quos exhibuerat in præturâ, profuerunt ad consulatûs petitionem.

32. *Quod petitio præturæ desiderabat, &c.*] Non ludos Muræna exhibuerat, cùm ab eo prætura petebatur, vel cùm ædilis erat; hos autem dedit in præturâ.

38. *Gravis est illa oratio.*] Multam vim habet hæc oratio, quæ nempè ab unoquoque milite de suo duce habetur, et in quâ multi commemorant quid ab eo obtinuerint, quid cum eo gesserint.

42. *Ac voluntatem.*] Ea enumerat quæ ad voluntatem sibi conciliandam militum potentissima sunt, quæ de Sulpicio dici non possunt.

43. *Omen prærogativum.*] Centuriæ prærogativæ dicebantur, quæ sorte eductæ primùm rogabantur; eæque velut omen comitiorum fuerunt, quia sæpè reliquæ primarum suffragia sequebantur.

47. *Et scenæ magnificentiam.*] Scenam illam quam pauló pòst argenteam fuisse dicet; cujus etiam meminit Plinius, lib. 33. cap. 3.

est mirandum, eam L. Murænæ apud populum profuisse. Sed si nosmetipsi, qui et ab delectatione omni negotiis impedimur, et in ipsâ occupatione delectationes alias multas habere possumus, ludis tamen oblectamur et ducimur; quid tu admirere de multitudine indoctâ? L. Otho, vir fortis, meus necessarius, equestri ordini restituit, non solùm dignitatem, sed etiam voluptatem; itaque lex hæc, quæ ad ludos pertinet, est omnium gravissima; quòd honestissimo ordini, cum splendore, fructus quoque jucunditatis est restitutus. Quarè delectant homines, mihi crede, ludi, etiam illos qui dissimulant, non solùm eos qui fatentur: quod ego in meâ petitione sensi: nam nos quoque habuimus scenam competitricem. Quòd si ego, qui trinos ludos ædilis feceram, tamen Antonii ludis commovebar; tibi, qui casu nullos feceras, nihil hujus istam ipsam, quam irrides, argenteam scenam adversatam putas? Sed hæc sanè sint paria omnia: sit par forensis opera militari; sit par militari suffragatio urbana: sit idem magnificentissimos et nullos unquam fecisse ludos: quid? in ipsâ præturâ nihil-ne existimas inter tuam et istius sortem interfuisse? hujus sors ea fuit, quam omnes tui necessarii tibi optabamus, juris dicundi; in quâ gloriam conciliat magnitudo negotii, gratiam æquitatis largitio: quâ in sorte sapiens prætor, qualis hic fuit, offensionem vitat æquabilitate decernendi, benevolentiam adjungit lenitate audiendi. Egregia et ad consulatum apta provincia; in quâ laus æquitatis, integritatis, facilitatis, ad extremum, ludorum voluptate concluditur. Quid tua sors? tristis, atrox, quæstio pecula-

56. *L. Otho, vir fortis.*] L. Roscius Otho tribunus plebis legem tulit, ut apud Asconium legitur, ut equitibus Romanis in theatro quatuordecim gradus proximi assignarentur; quo facto odium multitudinis in eum concitatum est, quod Cicero consul restinxit habitâ concione ad pop. in templo Bellonæ: eâdem lege Rosciâ decoctoribus certus locus in theatro constitutus est, ut dicitur in Phil. 2.

62. *Scenam competitricem.*] Significat Cicero habuisse se in petitione consulatûs competitores, qui ludos populo dederant, adeò ut scena illa petere pro eis consulatum videretur. Scena autem locus erat in theatro, ubi histriones et actores agebant.

63. *Trinos ludos.*] Trinos ludos Cicero exhibuit populo, cùm ædilis erat.

Ib. *Antonii ludis.*] Ludos fecit Antonius cùm ædilitate fungeretur, cujus in petitione consulatûs competitor fuit; hos autem dedisse in scenâ argenteâ refert Plinius, lib. 33. cap. 3. quod et de Murænâ etiam commemoratur, qui scenam exhibuit, in quâ fuêre argenti pondo centum viginti quatuor.

66. *Sed hæc sint.*] Transit ad comparationem præturæ, eamque ita tractat, ut si fortè priora non ejusmodi esse videantur, quæ tantum honorem, præ Sulpicio, Murænæ conciliare deberent, ipsa tamen prætura facilè ad hoc fastigium extulerit; estque in hoc concessio quædam, de illis omnibus, quæ valdè probare studuit.

70. *Juris dicundi.*] Inter prætores alii præerant in urbe causis privatis, alii publicis, alii civilibus, alii criminosis. Muræna sortitus est causas privatas, Sulpicius publicas; ait autem Cicero quòd Sulpicio, utpote jurisconsulto, omnes sortem Murænæ, id est, privatis causis præesse, optavissent.

71. *Gratiam æquitatis largitio.*] Sæpè quod jus negat, æquitas largitur.

76. *Quæstio peculatûs.*] Quæstio peculatûs judicium publicum est de peculatu, hoc est, de furto publicæ vel sacræ pecuniæ: hic commemorat omnia incommoda,

tûs; ex alterâ parte lacrymarum et squaloris, ex alterâ plena catenarum atque indicum: cogendi judices inviti, retinendi contra voluntatem: scriba damnatus, ordo totus alienus: Syllana gratificatio reprehensa: multi viri fortes, et propè pars civitatis offensa est: lites severè æstimatæ: cui placet, obliviscitur; cui dolet, meminit. Postremò tu in provinciam ire noluisti; non possum id in te reprehendere, quod in me ipso et prætor et consul probavi; sed tamen L. Murænæ provincia multas bonas gratias cum optimâ existimatione attulit: habuit proficiscens delectum in Umbriâ: dedit ei facultatem Respub. liberalitatis; quâ fisus, multas sibi tribus, quæ municipiis Umbriæ conficiuntur, adjunxit; ipse autem in Galliâ, ut nostri homines desperatas jam pecunias exigerent, æquitate diligentiâque perfecit. Tu intereà Romæ scilicet amicis præstò fuisti; fateor: sed tamen illud cogita, nonnullorum amicorum studia minui solere in eos, à quibus provincias contemni intelligant. Et quoniam ostendi, judices, parem dignitatem ad consulatûs petitionem, disparem fortunam provincialium nogotiorum, in Murænâ atque in Sulpicio fuisse; dicam jam apertiùs, in quo meus necessarius fuerit inferior Servius; et ea dicam, vobis audientibus, amisso jam tempore, quæ ipsi soli, re integrâ, sæpè dixi.

X. Petere consulatum nescire te, Servi, persæpè dixi: et in iis rebus ipsis, quas te magno et forti animo et agere et dicere videbam, tibi solitus sum dicere, magis te fortem senatorem mihi videri, quàm sapientem candidatum. Primùm accusandi terrores et

quæ ex judiciis publicis prætori obvenire possunt.

77. *Squaloris.*] Rei in judicium veniebant mutatâ veste, barbâ, capilloque neglecto, ad miserationem erga se judicum excitandam.

Ib. *Plena catenarum.*] Oratoriè dicit catenas pro vinculis et carcere, quibus rei mancipantur.

78. *Cogendi judices inviti.*] Ex decuriâ judicum eâ, cujus erant quolibet tempore judicandi vices, etiam contra voluntatem suam judices citabantur à prætore, et ex iis post sortitionem subsortitionemque factam, selecti jurabant in legem, et referebantur in libellum publicum, ne quis corruptus supponi posset. Hi posteà religione obstricti sententiam ferre de civibus cogebantur.

79. *Scriba damnatus.*] Si quis scriba damnatus est, totum ordinem sibi infensum habet prætor. Certè Sulpicius unum scribam peculatûs damnaverat, indèque factum est, ut in comitiis omnes scribæ contra Sulpicium Murænæ faverint.

Ib. *Syllana gratificatio reprehensa.*] Sylla victor multas largitiones de bonis proscriptorum fecerat: eo mortuo plures eorum, qui hæc bona acceperant, repetundarum accusati, et damnati sunt.

81. *Lites æstimatæ.*] Æstimatio litis est, cùm quantum solvere, aut quid sufferre damnatum oporteat, statuitur.

84. *Murænæ provincia.*] Galliæ Transalpinæ sortitione post præturam præpositus est.

85. *Habuit delectum.*] Militum.

Ib. *In Umbriâ.*] Umbri antiquissimi totius Italiæ populi habiti sunt: quos ab Umbriis Græciæ populis profectos esse putant, quòd in inundatione terrarum imbribus superfuissent; ὄμβρος, enim pluvia, ὄμβριος pluvialis est. Vide Plin. lib. 3. cap. 14.

88. *Nostri homines.*] Publicanos dicit, qui in Galliâ negotiantur.

4. *Prim`m accusandi terrores.*] Profert causas Cicero cur Sulpicio antepositus fuerat Muræna: prima fuit ejus accusandi consuetudo, quæ hominum benevolentiam avertit.

minæ, quibus tu quotidie uti solebas, sunt fortis viri; sed et populi opinionem à spe adipiscendi avertunt, et amicorum studia debilitant. Nescio quo pacto semper hoc fit, (neque in uno aut altero animadversum est, sed jam in pluribus) simul atque candidatus accusationem meditari visus est, ut honorem desperâsse videatur. Quid ergo? acceptam injuriam persequi non placet? immò vehementer placet: sed aliud tempus est petendi, aliud persequendi. Petitorem ego, præsertim consulatûs, magnâ spe, magno animo, [a] magnis copiis in forum et in Campum deduci volo. Non placet mihi inquisitio candidati, prænuntia repulsæ; non testium potiùs, quàm suffragatorum comparatio: non minæ magìs quàm blanditiæ; non declamatio potiùs quàm persalutatio; præsertim cùm jam, hoc novo more, omnes ferè domos omnium concursent, et ex vultu candidatorum conjecturam faciant, quantum quisque [b] animi et facultatis habere videatur. Vides-ne tu illum tristem, demissum? jacet, diffidit, abjecit hastas. Serpit hic rumor: scis tu illum accusationem cogitare? inquirere in competitores? testes quærere? alium faciam, quoniam sibi hic ipse desperat. Ejusmodi candidatorum amici intimi debilitantur; studia deponunt, aut testatam rem abjiciunt, aut suam operam et gratiam judicio et accusationi reservant. Accedit eòdem, ut etiam ipse candidatus totum animum atque omnem curam, operam, diligentiamque suam in

[a] *magno comitatu.* [b] *fiduciæ.*

11. *Tempus petendi,* &c.] Non debet accusare qui ad magistratum aliquem adspirat, sed in aliud tempus accusationem differre.

13. *In Campum.*] Qui candidatus est consulatûs, debet magnâ hominum multitudine stipari, cùm in forum, aut in Campum Martium, ad comitia venit; hinc enim patet populi in eum benevolentia, penès quem est decernere magistratus.

14. *Inquisitio candidati.*] Inquisitio dicitur de testibus, qui comparantur ab accusatore contra reum. Odiosum autem est candidato contra suos competitores testes ejusmodi quærere.

15. *Non minæ magìs,* &c.] Profert res multas, quæ candidatis nocent, quales sunt minæ, quæ offendunt animos; blanditiæ, quæ suspectum hominem reddunt; declamatio, quâ quis se comparat contra competitorem ad dicendum: assiduâ enim meditatione, quæ dicturi erant in foro, præparabant: salutatio denique, quæ cùm nimia videretur, facilè in suspicionem ambitûs veniebant.

17. *Novo more.*] Priscis temporibus non hæc invaluerat consuetudo, ut domos petituri magistratus concursarent, sed sese populi judicio suâ solâ virtute freti permittebant. Sed hunc morem mutavit ambitio.

19. *Vides-ne illum tristem.*] Prosopopœiam elegantem subjicit, per quam exhibet judicium, quod ab unoquoque fit de candidatis ex eorum vultu.

20. *Abjecit hastas.*] Proverbiali figurâ hastas abjicere dicebantur, qui de dignitate obtinendâ desperabant, sumptâ metaphorâ à militibus, qui metu perterriti vel à certamine fugiunt relictis armis, aut victori se dedunt.

22. *Alium faciam.*] Cùm populus videt hunc de magistratu suo desperantem, alium seligit.

Ib. *Ejusmodi candidatorum.*] Jam aliam rationem, cur non electus sit Sulpicius, affert, quia aversis ab eo studiis populi propter accusationes, amicorum conatus debilitati sunt, seque reservârunt, ut ipsi præstarent opem, si quem accusaret.

25. *Accedit eòdem.*] Tertiam rationem

petitione non possit ponere. Adjungitur enim accusationis cogitatio, non parva res, sed nimirum omnium maxima. Magnum est enim te comparare ea, quibus possis hominem è civitate, præsertim non inopem neque infirmum, exturbare; qui, et per se et per suos, et vero etiam per alienos defendatur; omnes enim ad pericula propulsanda concurrimus; et qui non apertè inimici sumus, etiam alienissimis, in capitis periculis, amicissimorum officia et studia præstamus. Quarè ego, expertus et petendi et defendendi et accusandi molestiam, sic intellexi; in petendo studium esse acerrimum, in defendendo officium, in accusando laborem. Itaque sic statuo, fieri nullo modo posse, ut idem accusationem, et petitionem consulatûs diligenter adornet atque instruat; unum sustinere pauci possunt, utrumque nemo. Tu, cùm te de [c] curriculo petitionis deflexisses, animumque ad accusandum transtulisses, existimâsti te utrique negotio satisfacere posse? vehementer errâsti; quis enim dies fuit, posteaquàm [d] in istam accusandi denuntiationem ingressus es, quem tu non totum in istâ ratione consumpseris? Legem ambitûs flagitâsti, quæ tibi non deerat; erat enim severissimè scripta Calpurnia; [e] gestus est mos et voluntati et dignitati tuæ. Sed tota illa lex accusationem tuam, si haberes nocentem reum, fortassè armâsset: petitioni verò [f] refragata est: pœna gravior in plebem tuâ voce efflagitata est; commoti animi tenuiorum; exsilium in nostrum ordinem: concessit senatus postulationi tuæ; sed non li-

[c] *cursu.* [d] *suscepisses accusationem.* [e] *obeditum est.* [f] *nocuit.*

profert ab imminutione diligentiæ in petendo consulatu, quæ tantò major est, quantò difficilior accusatio.

29. *Comparare ea.*] Multis rebus opus est, ut quis accusatione dejiciatur à magistratu: oportet enimverò inquirere crimina, comparare testes, subscriptores, advocatos, &c.

30. *Exturbare.*] Exturbare aliquem è civitate, est eum compellere in exsilium: qui enim suæ causæ diffidebant, non exspectato judicio, abibant in exsilium.

34. *Quarè ego expertus.*] Difficultatem in accusando à personâ assumit.

40. *De curriculo.*] Ostendit quòd Sulpicius petitioni consulatûs et accusationi simul non poterit satisfacere.

45. *Scripta Calpurnia.*] Tulit C. Calpurnius Piso consul cum M. Glabrione anno urbis 686. ut ambitûs damnati omnis honoris petitione prohiberentur, certâque pecuniâ multarentur. Sed cùm hæc lex non satis Sulpicio gravis videretur, ipso annitente Cicero aliam tulit, quâ majores pœnas addidit; nempè ut senatoribus ambitûs damnatis, aquâ et igni ad annos decem interdiceretur.

46. *Tota illa lex.*] Objicit quidem Sulpicio, quòd legem ambitûs habet, quâ possit accusare, sed non habere nocentem reum; reus autem dicitur, qui defendit et propulsat actionem: nocens verò, qui objecti criminis convincitur.

48. *Petitioni verò refragata est.*] Hæc lex ambitûs, quâ uti voluit Sulpicius ad accusandum Murænam, contraria est petitioni consulatûs.

Ib. *Pœna gravior.*] Exsilio, quo damnabat ambitiosos, voluit Sulpicius ut multa pecuniaria adjiceretur; quarè non mediocriter offensi sunt plebeii et viles homines.

49. *Exsilium in nostrum ordinem.*] Petiit etiam ut aliis pœnis adderetur exsilium in senatores.

benter duriorem fortunæ communi conditionem, te auctore, constituit. Morbi excusationi pœna addita est: voluntas offensa multorum, quibus aut contra valetudinis commodum laborandum est, aut incommodo morbi etiam cæteri vitæ fructus relinquendi: quid ergo? hæc quis tulit? is qui auctoritati senatûs, voluntati tuæ paruit: denique is tulit, cui minimè proderant. Quid? illa, quæ meâ summâ voluntate senatus frequens repudiavit, mediocriter adversata tibi esse existimas? confusionem suffragiorum flagitâsti, prorogationem legis Maniliæ, æquationem gratiæ, dignitatis, suffragiorum. Graviter homines honesti, atque in suis civitatibus et municipiis gratiosi, tulerunt, à tali viro esse pugnatum, ut omnes et dignitatis et gratiæ gradus tollerentur. Idem editititios judices esse voluisti, ut odia occulta civium, quæ tacitis nunc discordiis continentur, in fortunas optimi cujusque erumperent. Hæc omnia tibi accusandi viam muniebant, adipiscendi [g] obsepiebant. Atque ex omnibus [h] illa plaga est injecta petitioni tuæ, non tacente me, maxima; de quâ ab homine ingeniosissimo et copiosissimo, Hortensio, multa gravissimè

[g] *occludebant.* [h] *me dicente tibi, id nocuit maximè tibi.*

51. *Duriorem fortunæ communi conditionem.*] Licèt Calpurniâ lege gravis pœna sancita esset, tamen adhuc gravior huic adjecta est.

52. *Morbi excusationi.*] Additum est legi, ut reis morbum excusantibus pœna certa esset.

54. *Cæteri vitæ fructus.*] Grave quidem est morbo affligi, at quantò gravius est jure suffragii propter eumdem morbum privari, et carere civitate?

55. *Is qui auctoritati senatûs.*] Hæc quidem lex à Cicerone lata est; sed hanc severitatem excusat à senatûs auctoritate et voluntate Sulpicii. qui legem tam severam ferri à senatu obtinuit.

58. *Confusionem suffragiorum.*] Confusio suffragiorum est, cùm in comitiis centuriatis non servatur ordo classium nec centuriarum; sed confusè omnes ferunt suffragium; quinque enim in classes totus populus distributus erat, et classes in centurias. Prima classis hominum maximi censûs erat; secunda, secundi censûs; tertia, inferioris; quarta, minoris; quinta omnium infimi. Porrò omnes istæ classes centum nonaginta tres centurias efficiebant; in ferendis suffragiis primæ classis centuriæ vocabantur. Si autem in eâ classe multis candidatis suffragarentur, secundæ classis centuriæ vocabantur; et sic de tertiæ classis centuriis, quoad nonaginta septem centuriæ, quæ earum major pars est, alicui uni candidato fuissent suffragatæ. Postulabat Sulpicius ut totus ille ordo ferendorum suffragiorum confunderetur.

59. *Prorogationem legis Maniliæ.*] Petebat quoque Sulpicius, ut novâ lege lex Manilia continuaretur, quâ nempè Manilius tribunus plebis tulit, ut libertinis in omnibus tribubus jus suffragiorum esset

Ib. *Æquationem gratiæ.*] His omnibus adjiciebat Sulpicius, ut non majorem gratiosi homines et principes civitatis, quàm abjectissimi quique auctoritatem haberent, sed tota ratio suffragiorum æquaretur.

61. *Et municipiis.*] Municipes et rustici in comitiis jus habebant suffragiorum.

63. *Edititios.*] Edititii judices dicuntur, quos una pars eligit.

65. *Hæc omnia.*] Hæc omnia, quæ hactenus commemorata sunt, adjumento fuêre Sulpicio, ut accusaret; at impedimento ne consul eligeretur.

68. *Hortensio.*] Hortensius et Crassus priores dixêre pro Muræna; ultimus verò Cicero. De Hortensio jam sæpè dictum: Crassus verò insignis fuit orator, Hortensii

dicta sunt: quò etiam mihi durior locus est dicendi datus; ut, cùm ante me et ille dixisset, et vir summâ dignitate et diligentiâ et facultate dicendi, M. Crassus, ego in extremo non partem aliquam agerem causæ, sed de totâ re dicerem, quod mihi videretur. Itaque in iisdem rebus ferè versor, et [i]quod possum, judices, occurro vestræ satietati. Sed tamen, Servi, quam te securim putas injecisse petitioni tuæ, cùm tu populum Romanum in eum metum adduxisti, ut pertimesceret ne consul Catilina fieret, dum tu accusationem comparares, depositâ atque abjectâ petitione? Etenim te inquirere videbant, tristem ipsum: mœstos amicos, observationes, testificationes, seductiones testium, secessionem subscriptorum animadvertebant; quibus rebus certè ipsi candidatorum vultus obscuriores videri solent: Catilinam intereà alacrem atque lætum, stipatum [k]choro juventutis, vallatum indicibus atque sicariis, inflatum, cùm spe militum, tum collegæ mei (quemadmodum dicebat ipse) promissis, circumfluente colonorum Aretinorum et Fæsulanorum exercitu; quam turbam, dissimillimo ex genere, distinguebant homines perculsi Syllani temporis calamitate. Vultus erat ipsius plenus furoris, oculi sceleris, sermo arrogantiæ, sic ut ei jam exploratus, et domi conditus consulatus videretur. Muræenam contemnebat:

[i] *quantum possum præverto vestrum tædium.* [k] *comitatu.*

æqualis, qui in principibus patronis aliquot annos fuit. Vide Cicer. in Clar. Orat.

78. *Te inquirere videbant.*] Describit Sulpicium meditantem et comparantem accusationem contra Catilinam, dum uterque peteret consulatum.

79. *Testificationes.*] Testificatio signatum testimonium est, quod ab absente missum est.

Ib. *Seductiones testium.*] Qui testes producturus erat, eos domum advocabat, ac variis percontationibus explorabat.

80. *Secessionem subscriptorum.*] Subscriptores dicebantur, qui accusatori, qui rei nomen detulerat, subscribebant; hi porrò secedebant, ut meditarentur quâ ratione Sulpicii accusationem adjuvarent.

81. *Vultus obscuriores.*] Ex vultu obscuriori et tristiori, non qualem debent habere candidati, qui benè sperant, videbatur de consulatu obtinendo desperare.

Ib. *Catilinam intereà.*] Describit qualis exstiterit Catilina in petitione consulatûs, quem competitorem Sulpicius habuit, et quam ex spe suâ obtinendi consulatum alacritatem præ se ferret.

82. *Vallatum indicibus.*] Non debere legi *indicibus* videtur, sed potiùs *audacibus*, quibus stipatum fuisse sæpè dixit Cicero in Catilinariis orationibus.

84. *Collegæ mei.*] Antonius collega erat Ciceronis in consulatu, qui primùm Catilinæ favere visus est; sed quem ab eo abstraxisse se, in orationibus aliquando dicit.

85. *Aretinorum et Fæsulanorum.*] Aretium et Fæsulæ in Etruriâ populi Romani coloniæ erant, quarum coloni Catilinæ studebant: undè tanto numero ex iis locis Romam ad comitia venerunt, ut exercitus crederetur.

86. *Perculsi Syllani temporis calamitate.*] In illâ perditâ hominum turbâ præcipuè notabantur, qui à Syllâ proscripti fuerant.

87. *Vultus erat.*] Describit habitum Catilinæ, qualis ferè à Sallustio describitur.

89. *Domi conditus.*] Tam certus de consulatu, ac si eum in suâ potestate haberet, Catilina sibi videbatur.

Sulpicium accusatorem suum numerabat, non competitorem: ei vim denuntiabat: reipublicæ minabatur. Quibus rebus, qui timor bonis omnibus injectus sit, quantaque desperatio reipublicæ, si ille factus esset, nolite à me commoveri velle: vosmetipsi vobiscum recordamini; meministis enim, cùm illius nefarii [1]gladiatoris voces percrebuissent, quas habuisse in concione domesticâ dicebatur, cùm miserorum fidelem defensorem negâsset inveniri posse, nisi eum qui ipse miser esset; integrorum et fortunatorum promissis saucios et miseros credere non oportere: quarè qui consumpta replere, erepta recuperare vellent, spectarent quid ipse deberet, quid possideret, quid auderet: minimè timidum, et valdè calamitosum esse oportere eum, qui esset futurus dux et signifer calamitosorum. Tum igitur, his rebus auditis, meministis fieri senatûs-consultum, referente me, ne postero die comitia haberentur, ut de his rebus in senatu agere possemus. Itaque postridie frequenti senatu Catilinam excitavi, atque eum de his rebus jussi, si quid vellet, quæ ad me allatæ essent, dicere. Atqui ille, ut semper fuit apertissimus, non se purgavit, sed indicavit, atque induit. Tum enim dixit, duo corpora esse Reip. unum debile, infirmo capite; alterum firmum sine capite: huic, cùm ita de se meritum esset, caput, se vivo, non defuturum. Congemuit senatus frequens; neque tamen satis severè pro rei indignitate decrevit: nam partim ideò fortes in decernendo non erant, quia nihil timebant, partim quia timebant. Tum erupit è senatu triumphans gaudio, quem omninò vivum illinc exire non oportuerat; præsertim cùm idem ille in eodem ordine, paucis diebus antè, Catoni, fortissimo viro, judicium minitanti, ac denuntianti, respondisset, si quod esset in suas fortunas incendium excitatum, id se, non aquâ, sed ruinâ, restincturum. His tum rebus commotus, et quòd homines jam tum conjuratos cum gladiis in Campum deduci à Catilinâ sciebam, descendi in Campum cum firmissimo præsidio for-

[1] *Catilinæ.*

92. *Si ille factus esset.*] Permittit judicibus cogitare de malis quæ Reipub. obvenissent, si Catilina factus esset consul.

106. *Atqui ille.*] Ex Plutarcho, Cicero ipso comitiorum die retulit ad senatum de iis, quæ audiverat de Catilinæ conjuratione. Cùm autem Catilina crederet multos esse in senatu, qui rebus novis studerent, atque ut audaciam ostentaret, mollissimè Ciceroni hæc respondit: *Quid pecco, si duorum corporum, quorum alterum caput habeat, sed ægrum et pertenue; alterum sine capite, sed validum et præpotens; huic me caput adjicio?* Allegoricè videbatur senatum intelligere per primum corpus, cujus Cicero, quasi consul, caput erat. Per secundum, populum, cui se caput adjungere velle significabat.

118. *Sed ruinâ.*] Minari videbatur Catilina, fore ut, si quid contra se tentaretur, omnia ultima experiretur.

120. *Descendi in Campum.*] Cùm sibi aliquid metueret à Catilinâ Cicero, venit in Campum Martium ad comitia stipatus magno juvenum agmine, et thorace indutus, quo sibi periculum imminere declarabat, unde indignati cives, in Catilinam commoti, ad Ciceronem animum adjecerunt, atque in comitiis iterùm Catilina repulsus est, et Silanus et Murena consules electi sunt.

tissimorum virorum, et cum illâ latâ insignique loricâ, non quæ me tegeret, (etenim sciebam Catilinam, non latus aut ventrem, sed caput et collum, solere petere) verùm ut omnes boni animadverterent; et, cùm in metu et periculo consulem viderent, (id quod est factum) ad opem præsidiumque meum concurrerent. Itaque, cùm te, Servi, [m]remissiorem in petendo putarent, Catilinam et spe et cupiditate inflammatum viderent, omnes, qui illam ab Repub. pestem depellere cupiebant, ad Murænam sé statim contulerunt. Magna est autem comitiis consularibus repentina voluntatum inclinatio; præsertim cùm incubuit ad virum bonum, et multis aliis adjumentis petitionis ornatum. Qui cùm honestissimo patre atque majoribus, modestissimâ adolescentiâ, clarissimâ legatione, præturâ probatâ in jure, gratâ in munere, ornatâ in provinciâ, petîsset diligenter, et ita petîsset, ut neque minanti cederet, neque cuiquam minaretur; huic, mirandum est, magno adjumento Catilinæ subitam spem consulatûs adipiscendi fuisse?

[m] *negligentiorem.*

122. *Non latus aut ventrem.*] Indicat quòd non abjectos, sed præcipuos cives Catilina aggrediatur: vel potiùs alludit ad illud ejus facinus, cùm, in proscriptione Syllæ, Marii Gratidiani collum secuit, et caput à Janiculo ad ædem Apollinis ad Syllam suis ipse manibus detulit.

125. *Itaque cùm te, Servi.*] Concludit totam hanc partem ab improbis Catilinæ conatibus et à comparatione Sulpicii cum Murænâ, hujus virtutes, et alterius remissionem animi proferendo.

TERTIA PARS.

De crimine ambitûs.

L. Murænâ nihil commisit contra legem ambitûs.

XI. Nunc mihi tertius ille locus est orationis de ambitûs criminibus, [a]perpurgatus ab iis qui ante me dixerunt, à me, quoniam ita Muræna voluit, [b]retractandus. Quo in loco, Postumio, familiari meo, ornatissimo viro, de divisorum indiciis, et de deprehensis pecuniis; adolescenti ingenioso et bono, Ser. Sulpicio, de equitum

[a] *defensus.* [b] *tractandus* iterùm.

2. *Qui ante me dixerunt.*] Hortensius et M. Crassus jam pro Murænâ dixerant.

4. *Divisorum indiciis.*] Divisores dicuntur, qui pecuniam per tribus dividebant populo ad corrumpenda suffragia, quorum operâ curiarum magistri utebantur.

5. *Adolescenti Sulpicio.*] Sulpicius filius est alterius Sulpicii, Murænæ competitoris.

Ib. *Equitum centuriis.*] Sulpicius ille centurias pecuniâ corruptas à Murænâ esse dicebat. Nota autem, quòd Ser. Tullius omnem populum Rom. in sex classes distri-

centuriis; M. Catoni, homini in omni virtute excellenti, de ipsius accusatione, de senatûs-consulto, de Repub. respondebo. Sed pauca, quæ meum animum repentè moverunt, priùs de L. Murænæ fortunâ conquerar. Nam, cùm sæpè anteà, judices, et ex aliorum miseriis, et ex meis curis laboribusque quotidianis, fortunatos eos homines judicàrem, qui, remoti à studiis ambitionis, otium ac tranquillitatem vitæ secuti sunt: tum verò in his L. Murænæ tantis tamque improvisis periculis ita sum animo affectus, ut non queam satis neque communem omnium nostrûm conditionem, neque hujus eventum fortunamque miserari; qui, primùm, dum ex honoribus continuis familiæ majorumque suorum, unum adscendere gradum dignitatis conatus est, venit in periculum, ne et ea quæ relicta, et hæc quæ ab ipso parta sunt, amittat; deinde, propter studium novæ laudis, in veteris fortunæ discrimen adducitur; quæ cùm sunt gravia, judices, tum illud acerbissimum est, quòd habet eos accusatores, non qui odio inimicitiarum ad accusandum, sed qui studio accusandi ad inimicitias descenderent. Nam, ut omittam Ser. Sulpicium, quem intelligo non injuriâ L. Murænæ, sed honoris contentione permotum; accusat paternus amicus, Cn. Postumius, vetus, ut ait ipse, vicinus ac necessarius, qui necessitudinis causas complures protulit, [c]simultatis nullam commemorare potuit: accusat Ser. Sulpicius, sodalis filii, cujus ingenio paterni omnes necessarii munitiores esse debebant: accusat M. Cato, qui, quamquam à Murænâ nullâ re unquam alienus fuit, tamen eâ conditione nobis erat in hâc civitate natus, ut ejus opes et ingenium præsidio multis etiam alienissimis, exitio vix cuiquam inimico, esse deberet. Respondebo igitur Postumio primùm, qui, nescio quo pacto, mihi videtur prætorius candidatus in consularem, quasi desultorius in quadrigarum curriculum, incurrere. Cujus competitores si [d] nihil deliquerunt, dignitati eorum concessit, cùm petere destitit: sin autem eorum aliquis largitus est, expetendus amicus est, qui alienam potiùs injuriam, quàm suam, persequatur. * * * * * *

[c] *inimicitiæ.* [d] *non commiserunt* ambitum.

buit; classes autem in centum tres ac nonaginta centurias. In classibus autem et centuriis describendis censum secutus est; qui, ut in quoque variatus est, sic varios ille fecit classium gradus; nam in primam qui centum millium æris, aut majorem censum haberent, conjecit.

18. *Quæ relicta.*] De iis honorum insignibus loquitur, quæ ei à patre relicta sunt.

28. *Sodalis filii.*] Sodales dicuntur, qui in aliquo ordine aut collegio conjuncti sunt: unde et sodalitates, et sodalitia.

34. *Desultorius.*] Desultorius dicitur, qui, ne cursum interrumpat, ab uno equo in alium insilit: sive qui, relicto equestri certamine, confert se in certamen curule: nam licèt non petat consulatum, tamen accusat consulem; debebat potiùs ambîsse præturam quàm consulatum.

Ib. *In quadrigarum curriculum.*] Alludit ad Olympicum stadium, ubi de quadrigarum celeritate certabatur.

Ea omnia, quæ et Postumio et Ser. Sulpicio adolescenti responsa sunt, desiderantur.

XII. Venio nunc ad M. Catonem, quod est firmamentum ac robur totius accusationis; qui tamen ita gravis est accusator et vehemens, ut multò magìs ejus auctoritatem quàm criminationem pertimescam. In quo ego accusatore, judices, primùm illud deprecabor, ne quid L. Murænæ dignitas illius, ne quid exspectatio tribunatûs, ne quid totius vitæ splendor et gravitas noceat: denique ne ea soli huic obsint bona M. Catonis, quæ ille adeptus est, ut multis prodesse posset. Bis consul fuerat P. Africanus, et duos terrores hujus imperii, Carthaginem Numantiamque, deleverat, cùm accusavit L. Cottam. Erat in eo summa eloquentia, summa fides, summa integritas, auctoritas tanta, quanta in ipso imperio populi Romani, quod illius operâ tenebatur. Sæpè hoc majores natu dicere audivi, hanc accusatoris eximiam dignitatem plurimùm L. Cottæ profuisse. Noluerunt sapientissimi homines, qui tum rem illam judicabant, ita quemquam [e] cadere in judicio, ut nimiis adversarii viribus abjectus videretur. Quid? Serv. Galbam (nam traditum memoriæ est) nonne proavo tuo, fortissimo atque florentissimo viro, M. Catoni, incumbenti ad ejus perniciem, populus Romanus eripuit? Semper in hâc civitate nimis magnis accusatorum opibus et populus universus, et sapientes ac multùm in posterum prospicientes judices restiterunt. Nolo accusator in judicium potentiam afferat, non vim majorem aliquam, non auctoritatem excellentem, non nimiam gratiam; valeant hæc omnia ad salutem innocentium, ad opem [f] impotentium, ad auxilium calamitosorum: in periculo verò, et in pernicie civium, repudientur. Nam si quis hoc fortè dicit, Catonem descensurum ad accusandum non fuisse, nisi priùs de causâ judicâsset;

[e] *condemnari.* [f] *inopum.*

5. *Exspectatio tribunatûs.*] Cùm Cato Murænam accusavit, erat tribunus plebis designatus.

8. *Bis consul.*] Æmilianus Scipio primùm fuit consul tempore tertii belli Punici, iterùm bello Numantino: hic in Africâ Carthaginem, in Hispaniâ Numantiam, æmulas Romæ, evertit.

10. *L. Cottam.*] Cùm septies ejus causa ampliata fuisset, octavo tandem judicio absolutus est Cotta, ne dignitas accusatoris obesse ei videretur.

Ib. *Summa eloquentia.*] Lib. 1. Offic. ait, *Ab hoc Scipione bellicam gloriam, quam à patribus acceperat, eloquentiâ cumulatam esse.*

16. *Serv. Galbam.*] Cùm à Libone tribuno plebis, apud populum Galba accusaretur, quòd, præter fidem datam publicam, magnam Lusitanorum manum interfecisset prætor in Hispaniâ, is nil excusans se, parvulos liberos flens commendare cœpit. Eo facto mitigatus populus, ipse judicio liberatus est. Vide Val. Max. lib. 8.

18. *Incumbenti.*] Incumbere in perniciem, est anniti ut Galba damnaretur.

27. *De causâ judicâsset.*] Id est, Cato tantæ vir probitatis est, ut non accusaret Murænam, nisi priùs eum dignum condemnatione judicâsset: nam condemnatio sequitur judicium.

iniquam legem, judices, et miseram conditionem instituet periculis hominum, si existimabit judicium accusatoris in reum pro aliquo præjudicio valere oportere. Ego tuum consilium, Cato, propter singulare animi mei de tuâ virtute judicium, vituperare non audeo: nonnullâ in re forsitan [a] confirmare, et leviter emendare possim. Non [b] multa peccas, inquit ille fortissimo viro senior magister: sed si peccas, te regere possum. At ego te verissimè dixerim peccare nihil, neque ullâ in re te esse hujusmodi, ut corrigendus potiùs quàm leviter inflectendus esse videare. [c] Finxit enim te ipsa natura ad honestatem, gravitatem, temperantiam, magnitudinem animi, justitiam, ad omnes denique virtutes, magnum hominem et excelsum; accessit his tot doctrina non moderata, nec mitis, sed, ut mihi videtur, paulò asperior et durior, quàm aut veritas aut natura patiatur.

XIII. Et quoniam non est nobis hæc oratio habenda aut cum imperitâ multitudine, aut in aliquo conventu agrestium, audaciùs paulò de studiis humanitatis, quæ et mihi et vobis nota et jucunda sunt, disputabo. In M. Catone, judices, hæc bona, quæ videmus divina et egregia, ipsius scitote esse propria: quæ nonnunquam [d] requirimus, ea sunt omnia non à naturâ, sed à magistro. Fuit enim quidem summo ingenio vir, Zeno, cujus inventorum æmuli Stoïci nominantur. Hujus sententiæ sunt et præcepta ejusmodi: Sapientem [e] gratiâ nunquam moveri, nunquam cujusquam delicto ignoscere: neminem misericordem esse, nisi stultum et levem: viri esse neque exorari, neque placari: solos sapientes esse, si [f] distortissimi sint, formosos; si [g] mendicissimi, divites; si servitutem serviant, reges; nos autem, qui sapientes non sumus, fugitivos, exsules, hostes, insanos denique esse dicunt: omnia peccata esse pa-

[a] vulgò *reformare*. [b] *multùm*. [c] *perfecit*. [d] *desideramus*. [e] *nunquam facere gratiam* alicui. [f] *deformissimi*. [g] *pauperrimi*.

33. *Senior magister.*] Chiron fortassè intelligitur à Cicerone, aut Phœnix ille qui Achilli præceptor à patre datus est.

39. *Doctrina non moderata.*] Per doctrinam non moderatam, Stoïcam intelligit, quam ab Antipatro Tyrio, philosopho Stoïco, accepit.

4. *In M. Catone.*] Digreditur ad reprehensionem doctrinæ Stoïcorum, ut Catonis auctoritatem extenuet.

7. *Zeno.*] Zeno Citiæus, ex Cypro cùm venisset Athenas negotiandi gratiâ, philosophiæ operam dedit; et audivit Cynicum Crateta, et mox Polemonem Academicum. Illius durior disciplina fuit, cujus sectatores Stoïci dicti sunt à Porticu ubi ille docuit.

8. *Hujus sententiæ sunt et præcepta.*] Præcepta Stoïcorum enumerat, quæ et dicta sunt vulgò paradoxa, à communi captu et sensu hominum abhorrentia; quæ Cicero ad quemdam absurditatis modum exponit, ut Catonis auctoritatem diminuat.

10. *Misericordem esse.*] *Misericordia*, ex Stoïcorum definitione, *est ægritudo ex miseriâ alterius injuriâ laborantis:* volebantque misericordem hominem esse inconstantem, rudem, imperitum, et hebetem ingenio; unde Seneca, epist. ad Lucil. sic ait: *Stultitia est, cui nihil constat, nihil diu placet.*

ria: omne delictum scelus esse nefarium: nec minùs delinquere eum, qui gallum gallinaceum, cùm opus non fuerit, quàm eum, qui patrem suffocaverit: sapientem nihil opinari, nullius rei pœnitere, nullâ in re falli, sententiâ mutari nunquam. Hæc homo ingeniosissimus, M. Cato, auctoribus eruditissimis inductus, arripuit; neque disputandi causâ, ut magna pars, sed ita vivendi. Petunt aliquid publicani? cave quidquam habeat momenti gratia. Supplices aliqui veniunt, miseri et calamitosi? sceleratus et nefarius fueris, si quidquam misericordiâ adductus feceris. Fatetur aliquis se peccâsse, et ejus delicti veniam petit? nefarium est facinus ignoscere. At leve delictum est: omnia peccata sunt paria. Dixisti quidpiam? [h] fixum et statutum est. Non re ductus es, sed opinione? sapiens nihil opinatur. Errâsti aliquâ in re? maledici putat. Hâc ex disciplinâ nobis illa sunt. Dixi in senatu, me nomen consularis candidati delaturum: iratus dixisti; nunquam, inquit, sapiens irascitur. At temporis causâ: improbi, inquit, hominis est mendacio fallere; mutare sententiam, turpe est; exorari, scelus; misereri, flagitium. Nostri autem illi (fatebor enim, Cato, me quoque in adolescentiâ, diffisum ingenio meo, quæsîsse adjumenta doctrinæ) nostri, inquam, illi, à Platone et Aristotele, moderati homines et temperati, aiunt, apud sapientem valere aliquando gratiam: viri boni esse misereri: distincta genera esse delictorum, et dispares pœnas: esse apud hominem constantem ignoscendi locum: ipsum sapientem sæpè aliquid opinari, quod nesciat: irasci nonnunquam: exorari eumdem, et placari: quod dixerit, interdum, si ita rectius sit, mutare: de sententiâ decedere aliquando: omnes virtutes mediocritate quâdam esse mo-

[h] *stabile et firmum.*

16. *Omne delictum.*] Volebant Stoïci delictum omne, quantumcunque minimum aliis videatur, crimen esse maximum.

18. *Nihil opinari.*] Opinari est incertæ, aut parùm cognitæ, vel etiam rei prorsus falsæ assentiri: cùm autem ex Stoïcorum sententiâ neque capi, neque falli possit sapiens, opinari etiam non potest.

21. *Ita vivendi.*] Non disputat de illis dogmatis Stoïcorum Cato, sed ex iis vitam suam instituit.

22. *Publicani.*] Si illi, qui vectigalia conducunt, petunt ut aliquid sibi remittatur vel propter bellum, vel propter cœli injurias, non audiunt Stoïci.

27. *Non re.*] Id est, ipsâ rei veritate et scientiâ.

31. *Sapiens irascitur.*] Plutarchus in Catone ait, eum temerè non irasci, sed si quando irascitur, implacabilem esse solitum fuisse.

35. *Quæsisse adjumenta doctrinæ.*] Cicero, licèt nulli philosophorum sectæ addictus fuerit, visus est tamen Academicos sequi.

Ib. *Illi, à Platone et Aristotele.*] Platonis et Aristotelis præcepta Academici et Peripatetici secuti sunt, quæ contraria fuisse Stoïcis ostendit.

36. *Moderati homines et temperati.*] Doctrina Stoïcorum durior fuit, ut anteà Cicero dixit, et mitior Academicorum et Peripateticorum.

40. *Irasci nonnunquam.*] Aristoteles lib. 3. Ethic. iram cotem fortitudinis nominat.

42. *Mediocritate esse moderatas.*] Virtus ita in mediocritate sita est, ut si quid nimis excedat, virtus non sit.

deratas. Hos ad magistros si qua te fortuna, Cato, cum istâ naturâ detulisset; non tu quidem vir melior esses, nec fortior, nec temperantior, nec justior (neque enim esse potes), sed paulò ad lenitatem propensior: non accusares, nullis adductus inimicitiis, nullâ lacessitus injuriâ, prudentissimum hominem, summâ dignitate atque honestate præditum: putares, cùm in ejusdem anni custodiâ te atque L. Murænam fortuna posuisset, aliquo te cum hoc Reipub. vinculo esse conjunctum; quod atrociter in senatu dixisti, aut non dixisses, aut seposuisses, aut mitiorem in partem interpretarere. Ac te ipsum, quantùm ego opinione auguror, nunc et animi quodam impetu concitatum, et vi naturæ atque ingenii elatum, et recentibus præceptorum studiis flagrantem, jam usus flectet, dies leniet, ætas mitigabit. Etenim isti ipsi mihi videntur vestri præceptores et virtutis magistri fines officiorum paulò longiùs, quàm natura vellet, protulisse; ut, cùm ad ultimum animo contendissemus, ibi tamen, ubi oportet, consisteremus. Nihil ignoveris: immò aliquid, non omnia. Nihil gratiæ causâ feceris: immò resistito gratiæ, cùm officium et fides postulabit. Misericordiâ commotus ne sis, etiam in dissolvendâ severitate: sed tamen est laus aliqua humanitatis. In sententiâ permaneto: verò, nisi sententia alia vicerit melior. Hujuscemodi Scipio ille fuit, quem non pœnitebat facere idem, quod tu: habere eruditissimum hominem, et pænè divinum domi; cujus oratione et præceptis, quamquam erant eadem ista quæ te delectant, tamen asperior non est factus, sed, ut accepi à senibus, lenissimus. Quis verò C. Lælio comior? quis jucundior, eodem ex studio isto? quis

48. *Cùm in ejusdem anni custodiâ.*] Eodem anno tribunus plebis Cato et Muræna consul designati sunt, iisque Reipub. curâ commissa est.

50. *Atrociter in senatu dixisti.*] Dixerat Cato in senatu, se quemcumque candidatum consulatûs vocaturum in judicium, si aliqua in eo suspicio ambitûs resideret.

54. *Recentibus præceptorum studiis.*] Excusat Catonem à præceptis quibus recens imbutus erat, quæ facilè, cum maturior erit ætas, corriget.

56. *Fines officiorum.*] Fines officiorum dicuntur ea, quæ extrema sunt et ultima in quâque re seu virtute; translatione sumptâ a terminis agrorum aut regionum, quibus illorum spatia terminantur. At illi Stoïci fines gratiæ, misericordiæ, clementiæ, cæterarumque virtutum non tantùm protulerunt, sed etiam ita prætergressi sunt, ut sustulisse omnem humanitatem videantur.

57. *Ut, cùm ad ultimum.*] Id est, quamvis ad ultimum officiorum finem pervenire contenderet quis, tamen ibi hæreret, ubi natura pateretur.

59. *Non omnia.*] Utile est aliquando non omnia remittere, ne sint audaciores ad peccandum impii.

60. *Resistito gratiæ.*] Resistere gratiæ, est nihil gratiæ causâ facere; quod tum maximè fieri debet, cùm quis jurejurando obstringitur. Hicque elegans est dialogismus.

63. *Scipio ille fuit.*] Non est dubium quin Cicero de Æmiliano Scipione loquatur, cui comes fuit Panætius in illâ illustri legatione quam ante censuram obiit, cùm à senatu tertiùm missus est, ut populorum ac civitatum leges, tanquam sanctioris disciplinæ arbiter et restaurator, inspiceret. Vide Cic. lib. 4. Acad. Quæst.

68. *C. Lælio comior.*] Lælius Scipionis Africani amicissimus fuit, de quo Horat. Ser. 2. Sat. 1.

illo gravior? sapientior? Possum de L. Philippo, de C. Gallo, dicere hæc eadem: sed te domum jam deducam tuam. Quemquam-ne existimas Catone proavo tuo commodiorem, comiorem, moderatiorem fuisse ad omnem rationem humanitatis? de cujus præstanti virtute cùm verè graviterque diceres, domesticum te habere dixisti exemplum ad imitandum. Est illud quidem exemplum tibi propositum domi: sed tamen naturæ similitudo illius ad te magìs, qui ab illo ortus es, quàm ad unumquemque nostrûm pervenire potuit; ad imitandum verò tam mihi propositum exemplar illud est, quàm tibi. Sed, si illius comitatem et facilitatem tuæ gravitati severitatique adsperseris, non ista quidem erunt meliora, quæ nunc sunt optima, sed certè condita jucundiùs.

XIV. Quarè, ut ad id quod institui revertar, tolle mihi è causâ [a]nomen Catonis: remove, ac prætermitte auctoritatem, quæ in judiciis aut nihil valere, aut ad salutem debet valere: congredere mecum criminibus ipsis. Quid accusas, Cato? quid affers in judicium? quid arguis? Ambitum accusas? non defendo. Me reprehendis, quòd idem defendam quod lege punìverim? punivi ambitum, non innocentiam: ambitum verò ipsum vel tecum accusabo, si voles. Dixisti senatûs-consultum, me referente, esse factum: "Si mercede corrupti obviam candidatis îssent, si conducti sectarentur, si gladiatoribus vulgò locus tributim, et item prandia si vulgò essent data; contra legem Calpurniam factum videri." Ergò ita senatus judicat contra legem facta hæc videri, si facta sint: decernit, quod nihil opus est, dum candidatis morem gerit; [nam factum sit, nec-ne, vehementer quæritur; si factum sit, quin contra legem sit, dubitare ne-

[a] *auctoritatem*.

69. *L. Philippo.*] Philippus ille Græcis literis excelluit, ut dicit Cic. in Bruto.

Ib. *De C. Gallo.*] De Gallo loquitur etiam in Bruto. Astrologiæ peritissimus fuit. Hic de Liguribus triumphavit.

80. *Condita.*] Condita, à condiendo.

1. *Quarè, ut ad id quod institui.*] Redit ad rem, petitque ut ab hâc causâ Catonis removeatur auctoritas, quæ plùs Murænæ, quàm objecta ipsi crimina, quæ nulla sunt, nocere potest.

3. *Quæ in judiciis.*] In judiciis non debet attendi accusatoris auctoritas, ut quis damnetur, sed potiùs absolvatur.

7. *Punivi ambitum.*] Cicerone referente ad senatum, senatûs-consultum factum est de ambitu, contra quem legem tulit Cicero, cujus sequentibus proximè verbis puncta quælibet explicat.

10. *Conducti sectarentur.*] Homines pecuniâ corrupti, honoris causâ, candidatos, cùm in Campum Martium veniebant, sequebantur, ut inde appareret populo, quàm digni essent magistratu.

Ib. *Gladiatoribus.*] Vetabat illa lex ne quis munus gladiatorium biennio quo magistratum petierat, petiturusve erat, ederet, nisi ex testamento præstitutâ die.

11. *Legem Calpurniam.*] De hâc lege jam dictum est.

12. *Contra legem videri.*] Si hæc omnia à Murænâ commissa sunt, quæ vetat lex, non est dubium quin contra legem peccaverit; at hæc, aut eorum aliqua fecisse, probare debent adversarii.

mo potest. Est igitur ridiculum, quod est dubium, id relinquere incertum; quod nemini dubium potest esse, id judicare. Atque id decernitur; omnibus postulantibus candidatis, ut ex S. C. neque cujus intersit, neque contra quem sit, intelligi possit. Quarè doce, à L. Muræna illa esse commissa: tum egomet tibi contra legem commissa esse concedam. Multi obviàm prodierunt de provinciâ decedenti, consulatum petenti; solet fieri; eccui autem non proditur revertenti? quæ fuit ista multitudo? primùm, si tibi istam rationem non possim reddere, quid habet admirationis, tali viro advenienti, candidato consulari, obviàm prodîsse multos? quod nisi esset factum, magis mirandum videretur. Quid si etiam illud addam, quod à consuetudine non abhorret, rogatos esse multos? num aut criminosum sit aut mirandum, quâ in civitate rogati [b]infimorum hominum filios [c]propè de nocte ex ultimâ sæpè urbe deductum venire soleamus, in eâ non esse gravatos homines prodire horâ tertiâ in Campum Martium, præsertim talis viri nomine rogatos? Quid, si omnes societates venerunt, quarum ex numero multi hîc sedent judices? quid, si multi homines nostri ordinis honestissimi? quid, si illa officiosissima, quæ neminem patitur non honestè in urbem introire, tota natio candidatorum? si denique ipse accusator noster Postumius obviàm cum benè magnâ catervâ suâ venit; quid habet ista multitudo admirationis? Omitto clientes, vicinos, tribules, exercitum totum Luculli, qui ad triumphum per eos dies venerat: hoc di-

[b] *obscurorum.* [c] *paulo ante lucem.*

16. *Quod est dubium, id relinquere incertum.*] Dubium est, utrùm Muræna quid contra legem fecerit; id autem non debet relinqui incertum, sed probari. Deinde nemini dubium est, quin ex lege Calpurniâ decretum contra ambitiosos latum sit a senatu; ergo de eo judicare non est opus, sed judicare utrùm contra illud Muræna peccaverit.

21. *Multi obviàm prodierunt.*] Proponit argumenta quibus Cato utebatur ad ostendendum peccâsse contra legem Murænam. 1. Quòd multi obviàm ivissent Murænæ: at refutat Cicero, quia non corrupti pecuniâ venerunt, sed de more, ut fit, honoris et amicitiæ causâ, iis qui redeunt è provinciis.

27. *Rogatos esse multos.*] Secundum argumentum refutat; quòd multi videlicet rogati sunt Murænam deducere in Campum Martium; at id quotidie evenit, ut vel ipsos filios candidatos ipsorum hominum abjectorum primâ luce ex extremâ urbis parte rogati deducant plerique: cur non etiam à rogatis homo magnæ auctoritatis deducatur?

31. *Horâ tertiâ.*] Hora tertia à Romanis dicebatur, quæ media est inter solem nascentem et meridiem.

32. *Quid, si omnes societates.*] Refutat à concursu hominum ex omnibus ordinibus quorumdam suorum judicum, immò etiam Postumii accusatoris; quid igitur accusant, si istorum exemplo tanta multitudo populi ad illum convenerit?

35. *Tota natio candidatorum.*] Omnes qui adspirabant ad magistratus, quasi unam nationem propter multitudinem efficere videbantur.

38. *Omitto clientes.*] Reliquos citat, qui honestatis et honoris causâ adesse Murænæ debuerunt.

Ib. *Clientes.*] Clientes sunt, qui in tutelâ alicujus sunt, quem patronum habent.

Ib. *Tribules.*] Tribules sunt, qui sunt ex eâdem tribu.

co, frequentiam in isto officio gratuitam, non modò dignitati ullius unquam, sed ne voluntati quidem defuisse. At sectabantur multi! Doce, mercede; concedam esse crimen: hoc quidem remoto, quid reprehendis? Quid opus est, inquit, sectatoribus? à me tu id quæris, quid opus sit eo, quo semper usi sumus? Homines tenues unum habent in nostrum ordinem aut promerendi aut proferendi beneficii locum, hanc in nostris petitionibus operam atque assectationem; neque enim fieri potest, neque postulandum est à nobis, aut ab equitibus Romanis, ut suos necessarios candidatos sectentur totos dies; à quibus si domus nostra [d] celebratur, si interdum ad forum deducimur, si uno Basilicæ spatio honestamur, diligenter observari videmur et coli. Tenuiorum et non occupatorum amicorum est ista assiduitas, quorum copia bonis et beneficis deesse non solet. Noli igitur eripere hunc inferiori generi hominum fructum officii, Cato: sine eos, qui omnia à nobis sperant, habere ipsos quoque aliquid, quod nobis tribuere possint: si nihil erit præter ipsorum suffragium, tenue est; si, ut suffragantur, nihil valent gratiâ; ipsi denique, ut solent loqui, non dicere pro nobis, non spondere, non vocare domum suam possunt: atque hæc à nobis petunt omnia; neque ullâ re aliâ, quæ à nobis consequuntur, nisi operâ suâ, compensari putant posse. Itaque et legi Fabiæ, quæ est de numero sectatorum, et S. C. quod est L. Cæsare consule factum, restiterunt; nulla est enim pœna, quæ possit observantiam tenuiorum ab hoc vetere instituto officiorum excludere. At spectacula sunt tributim data, et ad pran-

[d] *frequentatur.*

40. *Gratuitam.*] Tota hæc frequentia quæ convenit, nullâ mercede vel pecuniâ conducta venit.

44. *Eo, quo semper usi sumus.*] Non debet reprehendere Cato quod semper factum est, neque inde arguere Murænam hominem ambitiosum.

50. *Si interdum ad forum deducimur.*] Varia commemorat officia, quibus homines tenues suos patronos aut primates viros prosequebantur, quæ ipsis crimini verti non debent.

Ib. *Si uno Basilicæ spatio.*] Id est, si deducimur per spatium tam longum, quàm Basilica est. Basilica porrò foro adjuncta fuit, à Catone ampliata, et Porcia cognominata, ad instar regiæ domûs.

61. *Legi Fabiæ.*] Fabia lex de ambitu tulit, ut certus numerus sectatorum esset, id est, eorum qui candidatos in Campum deducerent. Sed huic legi et senatûs-consulto L. Cæs. tanto studio plebs restitit, ut nullâ prorsus pœnâ ab hoc assectationis officio removeri potuerit, quia vetus erat institutum.

Ib. *Et senatûs-consulto.*] Quo anno cœpit Catilinæ conjuratio, consules erant L. Cæsar et C. Figulus. Cicerone verò petente consulatum, cùm in dies ambitûs furor augeretur propter Catilinam et Antonium, paucis diebus ante comitia censuit senatus, ut lex ambitûs additâ majore pœnâ ferretur. Huic cùm intercederet senatûs-consulto Q. Mutius Orestinus, Cicero in gratiam senatûs contra Catilinæ et Antonii concionem invectus est, suasitque ut sectatorum numerus definiretur: sed per eumdem tribunum plebs legi obstitit.

64. *At spectacula sunt tributim data.*] Objectioni novæ Cicero respondet, nempè Murænam suis tribulibus ad spectacula locum dedisse, et vocâsse ad convivia. Id autem ab omni memoriâ factum esse contendit. Porrò spectacula loca erecta sunt, quæ à Græcis theatra dicuntur, ex quibus ludi spectabantur.

dium vulgò vocati. Etsi hoc factum à Murænâ omninò, judices, non est, ab ejus amicis autem more et modo factum est; tamen admonitus re ipsâ, recordor quantum hæ quæstiones in senatu habitæ punctorum nobis, Servi, detraxerint. Quod enim tempus fuit, aut nostrâ aut patrum nostrorum memoriâ, quo hæc, sive ambitio est, sive liberalitas, non fuerit, ut locus et in circo et in foro daretur amicis et tribulibus? hæc homines tenuiores primùm, ne-dum qui ea suis tribulibus veteri instituto assequebantur. * * * *

* *Deest nonnihil.*

XV. * * * præfectum fabrûm semel locum tribulibus suis dedisse: quid statuent in viros primarios, qui in circo totas tabernas, tribulium causâ, comparârunt? hæc omnia sectatorum, spectaculorum, prandiorum item crimina à multitudine in tuam nimiam diligentiam, Servi, conjecta sunt; in quibus tamen Muræna ab senatûs auctoritate defenditur. Quid enim? senatus num obviàm prodire crimen putat? non, sed mercede: convince: num sectari multos? non, sed conductos: doce conductos: num locum ad spectandum dare, aut ad prandium invitare? minimè, sed "*vulgò*" passim. Quid est *vulgò*? universos. Non igitur, si L. Natta, summo loco adolescens, qui et

66. *More et modo factum est.*] Fatetur quidem concessa fuisse hæc spectacula ab amicis Murænæ; sed id neque repugnante more, neque immoderatè factum esse.

68. *Punctorum.*] Puncta suffragia sunt, hinc dicta, quòd in tabulis notarentur.

70. *Locus in circo.*] Qui loca habebant in circo, ea quandoque amicis benevolentiâ concedebant, ut inde ludos spectarent, qui à circo Circenses dicti sunt.

71. *In foro.*] In foro ludi gladiatorii dabantur.

1. *Præfectum fabrûm.*] Præfectus fabrorum dicebatur, qui fabris lignariis, carpentariis, ferrariis, &c. præerat.

3. *Tabernas, tribulium.*] Tabernæ exstructæ erant in circo maximo, quò commodiùs ludi spectarentur; eæ porrò locabantur pecuniâ, quandoque etiam liberaliter à dominis tribulibus suis concedebantur. Plutarchus unâ nocte à Graccho sublatas esse scribit.

4. *Crimina à multitudine.*] Cicero objicit Servio, credere multitudinem, quòd nimiâ quâdam accusandi cupiditate hæc omnia levissima ab ipso collecta quasi tot crimina in Murænam conjiciantur.

7. *Senatus num obviàm.*] Ait Cicero, prodire obviàm, sectari, &c. nunquam senatum pertinere ad crimen judicavisse, nisi, qui prodeunt et sectantur, mercede corrumpantur.

10. *Sed vulgò passim.*] Non est crimen dare locum ad spectandum, invitare multos ad prandium, verbi gratiâ tribules suos; sed crimen est universos invitare; quòd Muræna non fecit.

11. *Si L. Natta.*] Non debet accusari Muræna ambitûs, si Natta privignus ejus aliquem locum vel convivium centuriis dederit, quod non tam dedit ut Murænæ faveret, quàm ut ipse suis tribulibus gratiosus esset.

Ib. *Summo loco adolescens.*] Natta ille ex familiâ Pinariorum fuit, nobilissimâ et antiquissimâ apud Romanos, siquidem jam Evandri temporibus celebris erat. Virg. Æneïd. 8.

quo animo jam sit, et qualis vir futurus sit, videmus, in equitum centuriis voluit esse, et ad hoc officium necessitudinis, et ad reliquum tempus gratiosus, id erit ejus vitrico fraudi, aut crimini: nec si virgo Vestalis, hujus propinqua et necessaria, locum suum gladiatorium concessit huic, non et illa piè fecit, et hic à culpâ est remotus: omnia hæc sunt officia necessariorum, commoda tenuiorum, munia candidatorum.

XVI. At enim agit mecum austerè et Stoïcè Cato: negat [a]verum esse, allici benevolentiam cibo: negat judicium hominum in magistratibus mandandis corrumpi voluptatibus oportere. Ergò, ad cœnam petitionis causâ si quis vocat, condemnetur; quippe, inquit, tu mihi summum imperium, summam auctoritatem, tu gubernacula Reipub. petis fovendis hominum sensibus, et deleniendis animis, et adhibendis voluptatibus? utrùm lenocinium, inquit, à [b]grege delicatæ juventutis, an orbis terrarum imperium à populo Romano petebas? Horribilis oratio: sed eam [c]usus, vita, mores, civitas ipsa respuit. Neque tamen Lacedæmonii (auctores istius vitæ atque orationis) qui quotidianis epulis in robore accumbunt, neque verò Cretes, quorum nemo gustavit unquam cubans, meliùs quàm Romani homines, qui tempora voluptatis laborisque dispertiunt, respublicas suas retinuerunt: quorum alteri uno adventu nostri exercitûs deleti sunt, alteri nostri imperii præsidio disciplinam

[a] *justum.* [b] *multitudine juventutis luxuriosæ.* [c] *consuetudo.*

12. *In equitum centuriis.*] Centuriæ equitum à Romulo institutæ sunt; quæ appellatio, aucto posteà numero, à Tarquinio Prisco conservata est; voluit autem ut mille trecenti equites in tribus centuriis essent.

15. *Virgo Vestalis.*] Vestales habebant locum distinctum, unde ludos gladiatorios spectare possent.

3. *Magistratibus mandandis.*] Mandare honores dicitur populus Rom. cùm suo suffragio alicui magistratum concèdit.

4. *Petitionis causâ.*] Reponit Cicero Catoni non fas esse aliquem ad convivium vocare, ut quid ab eo petatur, si nefas est sibi benevolentiam voluptatibus conciliare; hoc autem per dialogismum tractat ad Catonem irridendum.

9. *Horribilis oratio.*] Ironia, quâ fidem tam asperæ Catonis orationi detrahit simulatione quâdam assentationis, ac quasi concepti metûs et horroris.

10. *Sed eam usus.*] Hanc vitam asperam alienam à moribus Romanis esse contendit, utiturque dissimilium exemplorum collatione, Lacedæmoniorum videlicet et Cretensium, qui non meliùs quàm Romani Respub. suas conservârunt.

12. *Quotidianis epulis.*] Lacedæmonii, præter quotidianas epulas, convivia publica celebrabant, quæ Phiditia dicebantur, quæ non fiebant impensis publicis, sed ad quæ suam quisque partem conferebat. De his loquitur Cic. Tusc. Quæst. 5.

Ib. *In robore accumbunt.*] Lacedæmonii non in lectulis, ut mos erat reliquorum Græcorum, sed in durâ quâpiam materiâ ac ligno accumbebant; per robur enim lignum intelligit.

13. *Gustavit unquam cubans.*] Cretes ne quidem in epulis accubabant.

15. *Nostri exercitûs.*] Cretenses à Q. Metello victi sunt, qui iis leges imposuit, et ab hâc victoriâ Creticus dictus est.

16. *Disciplinam suam.*] Cretenses à Lycurgo disciplinam suam acceperunt; quamquam Plutarchus ait Lycurgum è Cretâ suas leges detulisse.

suam legesque conservant. Quarè noli, Cato, majorum instituta, quæ res ipsa publica, quæ diuturnitas imperii comprobat, nimiùm severâ ratione reprehendere. Fuit eodem ex studio vir eruditus apud patres nostros, et honestus homo et nobilis, Q. Tubero: is, cùm epulum Q. Maximus, Africani patrui sui nomine, populo Rom. daret, rogatus est à Maximo, ut [d]triclinium sterneret, cùm esset Tubero ejusdem Africani sororis filius: atque ille, homo eruditissimus, ac Stoïcus, stravit pelliculis hædinis lectulos Punicanos, et exposuit vasa Samia: quasi verò esset Diogenes Cynicus mortuus, et non divini hominis, Africani, mors honestaretur: quem cùm supremo ejus die Maximus laudaret, gratias egit diis immortalibus, quòd ille vir in hâc republicâ potissimùm natus esset; necesse enim fuissé, ibi esse terrarum imperium ubi ille esset. Hujus in morte celebrandâ graviter tulit populus Rom. hanc perversam sapientiam Tuberonis; itaque homo integerrimus, civis optimus, cùm esset L. Pauli nepos, P. Africani, ut dixi, sororis filius, his hædinis pelliculis præturâ dejectus est. Odit populus Rom. privatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit: non amat profusas epulas; sordes et inhumanitatem multo minùs. Distinguit rationem officiorum ac temporum, vicissitudinem laboris ac voluptatis. Nam, quod ais, nullâ re allici hominum mentes oportere ad magistratum mandandum, nisi dignitate; hoc tu ipse, in quo summa est dignitas, non servas; cur enim quemquam, ut [e]studeat tibi, ut te adjuvet, rogas? rogas tu me, ut mihi præsis, ut committam ego me tibi; quid tandem? istuc me rogari oportet abs te, an te potiùs à me, ut pro meâ salute laborem periculumque suscipias? Quid, quòd

[d] *cœnaculum.* [e] *faveat.*

19. *Eodem ex studio.*] Eamdem doctrinam Stoïcorum secutus est Q. Tubero, de quo loquitur lib. de Claris Orat. quem fuisse nepotem L. Pauli ait; fuit autem Scipio Africanus minor, filius Pauli Æmilii, hujus nepos Maximus; ita Maximus hic habuit patruum Scipionem, id est, fratrem patris sui Pauli.

21. *Cùm epulum.*] Tubero publicum convivium in funere Scipionis dedit.

24. *Lectulos Punicanos.*] Lectuli Punicani viles sunt et abjecti, qualibus utebantur Africani olim, et Carthaginienses.

25. *Vasa Samia.*] Vasa Samia fictilia sunt, quæ in insulâ Samo fiebant.

Ib. *Diogenes Cynicus mortuus.*] Diogenes patriâ Sinopensis fuit, Antisthenis discipulus, qui, abjectâ omni sollicitudine, cibum suum in singulos dies emendicabat; habitavit in portarum vestibulis; cùmque se contorqueret in dolio, volubilem se habere domum jocabatur, et se cum temporibus immutantem. Obiit fermè nonagenarius.

27. *Supremo ejus die.*] Ultimus vitæ dies supremus dicitur.

Ib. *Maximus laudaret.*] Fabius Maximus, Scipionis frater, oratione funebri Africanum laudavit. Orationes autem ejusmodi à propinquis vulgò habebantur.

31. *Perversam sapientiam.*] Illam austeram Stoïcorum sapientiam, seu philosophiam, perversam vocat, quia omnis humanitatis expers videbatur.

33. *Præturâ dejectus est.*] Tubero in petitione præturæ repulsam passus est à populo propter illius sordes et avaritiam.

habes nomenclatorem? in eo quidem [f] fallis et decipis. Nam, si nomine appellari abs te cives tuos honestum est; turpe est eos notiores esse servo tuo quàm tibi; sin, etiam si nôris, tamen per monitorem appellandi sunt; cur antè petis, quàm insusurravit? aut quid, cùm admoneris, tamen, quasi tute nôris, ita salutas? quid, posteaquàm es designatus, multò salutas negligentiùs? hæc omnia ad rationem civitatis si dirigas, recta sunt; sin perpendere ad disciplinæ præcepta velis, reperiantur pravissima. Quare nec plebi Romanæ eripiendi fructus isti sunt ludorum, gladiatorum, conviviorum; quæ omnia majores nostri comparaverunt: nec candidatis ista benignitas adimenda est, quæ liberalitatem magis significat, quàm largitionem.

XVII. At enim te ad accusandum Respub. adduxit. Credo, Cato, te isto animo, atque eâ opinione venisse: sed tu imprudentiâ laberis. Ego quod facio, judices, cùm amicitiæ dignitatisque L. Murænæ gratiâ facio; tum me pacis, otii, concordiæ, libertatis, salutis, vitæ denique omnium vestrûm causâ facere clamo atque obtestor. Audite, audite consulem, judices, nihil dicam arrogantius, tantùm dicam, totos dies atque noctes de republicâ cogitantem. Non usque eò L. Catilina rempublicam despexit atque contempsit, ut eâ copiâ, quam secum eduxit, se hanc civitatem oppressurum arbitraretur; latiùs patet illius sceleris contagio, quàm quisquam putat: ad plures pertinet. Intus, intus, inquam, est equus Trojanus, à quo nunquam, me consule, dormientes opprimemini. Quæris à me, quid ego Catilinam metuam? Nihil; et curavi ne quis metueret: sed copias illius, quas hîc video, dico esse metuendas: nec tam timendus est nunc exercitus L. Catilinæ, quàm isti, qui illum exercitum deseruisse dicuntur: non enim deseruerunt; sed ab illo in speculis atque insidiis relicti, in capite atque in cervicibus nostris restiterunt. Hi et integrum consulem, et bonum imperatorem, et naturâ et fortunâ cum Reipub. salute conjunctum, dejici de urbis præ-

[f] *falleris et deciperis.*

44. *Nomenclatorem.*] Nomenclator est is qui subjicit nomina civium ignotorum: quem tamen habuisse Catonem negat Plutarchus, cùm etiam lege vetitum esset ne petitores haberent nomenclatorem.

48. *Tute.*] Id tu ipse per te, et non per alium, nôris.

1. *At enim.*] Jam aggreditur eam partem refutare, in quâ dixerat Cato se Reipub. causâ Murænam accusare: cui Cicero respondet, se eum et ipsius et reipublicæ causâ defendere.

12. *Est equus Trojanus.*] Equi Trojani egregiè describitur historia apud Virg. lib. 2. Æneïd. ideòque nota omnibus. Sed tantùm vult ostendere, non ab iis qui Catilinam secuti sunt, sed ab iis qui in civitate remanserunt, pertimescendum esse.

17. *In speculis.*] Speculæ loca sunt editiora, è quibus venientes prospiciuntur.

19. *Integrum consulem.*] Integer vitæ dicitur, qui nullâ labe sceleris infectus est.

sidio, et de custodiâ civitatis vestris sententiis deturbari volunt: quorum ego ferrum et audaciam rejeci in Campo, debilitavi in foro, compressi etiam domi meæ sæpè, judices; his vos si alterum consulem tradideritis, plus multò erunt vestris sententiis, quàm suis gladiis, consecuti. Magni interest, judices, id quod ego multis repugnantibus egi atque perfeci, esse Kalendis Januar. in Repub. duos consules. Nolite arbitrari, mediocribus consiliis, aut usitatis viis, aut lege improbâ, aut perniciosâ largitione, auditum aliquando aliquod malum Reipub. quæri. Inita sunt in hâc civitate consilia, judices, urbis delendæ, civium trucidandorum, nominis Romani exstinguendi; atque hæc cives, cives inquam, si eos hoc nomine appellari fas est, de patriâ suâ et cogitant, et cogitaverunt. Horum ego quotidie consiliis occurro, audaciam debilito, sceleri resisto: sed vos moneo, judices, in exitu est jam meus consulatus: nolite mihi subtrahere [a] vicarium meæ diligentiæ; nolite adimere eum, cui Remp. cupio tradere incolumem, ab his tantis periculis defendendam. Atque ad hæc mala, judices, quid accedat aliud, non videtis? te, te appello, Cato; non-ne prospicis tempestatem anni tui? jam enim hesternâ concione intonuit vox perniciosa designati [tribuni] collegæ tui: contra quem multùm tua mens, multùm omnes boni providerunt, qui te ad tribunatûs petitionem vocaverunt. Omnia, quæ per hoc triennium agitata sunt, jam ab eo tempore, quo à L. Catilinâ et Cn. Pisone initum consilium senatûs interficiendi scitis esse, in hos dies, in hos menses, in hoc tempus erumpunt. Qui locus est, judices? quod tempus? qui dies? quæ nox? cùm ego non ex illorum insidiis ac mucronibus non solùm meo, sed multò etiam magis divino consilio, eripiar atque evolem? neque isti me meo nomine

[a] *successorem.*

22. *Rejeci in Campo.*] In Campo Martio rejecit impetus conjuratorum, quando in comitia loricâ tectus venit, et omnes se consuli adjunxerunt.

Ib. *Debilitavi in foro.*] Debilitavit in foro, cùm tam vehementer concionatus est apud populum in Catilinam.

23. *Compressi domi meæ.*] Compressit domi, cùm Cornelius eques Rom. et T. Vargunteius missi à Catilinâ sunt, quasi eum salutaturi; sed ut eum reverà interficerent. Vide Orat. in Catil.

Ib. *Alterum consulem.*] Murænam.

25. *Multis repugnantibus.*] Catilina et cæteri conjurati nolebant esse consules Kalendis Januariis.

34. *In exitu est jam meus consulatus.*] Proximis Kalendis Januariis consulatum deponebat.

40. *Designati tribuni.*] Metellus Nepos conjuratis favebat.

41. *Te ad tribunatûs petitionem vocaverunt.*] Plutarchus scribit in vitâ Catonis, hunc ad sua prædia in Lucaniam, per otium, rusticationis gratiâ euntem, hoc consilio statim ante vesperam ejus diei quo fuerat egressus, monentibus et rogantibus amicis, ex ipso itinere Romam revertisse, ut hîc sese Metello et ejus furiosis consiliis opponeret, quem hoc ipso in itinere ad petitionem tribunatûs Romam properare, primùm resciverat.

43. *A L. Catilinâ, et Cn. Pisone.*] Loquitur de primâ conjuratione, quæ Lepido et Volcatio Coss. facta est. Vide Sallust.

interfici, sed vigilantem consulem de Reip. præsidio demovere volunt: nec minùs vellent, Cato, te quoque aliquâ ratione, si possent, [b]tollere: id quod, mihi crede, et agunt et moliuntur: vident quantum in te sit animi, quantum ingenii, quantum auctoritatis, quantum Reipub. præsidii: sed cùm consulari auctoritate et auxilio spoliatam vim tribuniciam viderint, tum se faciliùs inermem et debilitatum te oppressuros arbitrantur; nam, ne sufficiatur consul, non timent: vident in tuorum potestate collegarum fore: sperant sibi Silanum, clarum virum, sine collegâ, te sine consule, Rempub. sine præsidio, objici posse. His tantis in rebus, tantisque in periculis, est tuum, M. Cato, qui non mihi, non tibi, sed patriæ natus es, videre quid agatur, retinere adjutorem, defensorem, socium in republicâ, consulem non [c]cupidum, consulem (quod maximè tempus hoc postulat) fortunâ constitutum ad amplexandum otium, scientiâ ad bellum gerendum, animo et usu ad quod velis negotium. Quamquam hujusce rei potestas omnis in vobis sita est, judices: totam Rempub. vos in hâc causâ tenetis, vos gubernatis. Si L. Catilina, cum suo [d]concilio nefariorum hominum, quos secum eduxit, hâc de re posset judicare, condemnaret L. Muræнam: si interficere posset, occideret; petunt enim rationes illius, ut orbetur auxilio Resp. ut minuatur contra suum furorem imperatorum copia; ut major facultas tribunis plebis detur, depulso adversario, seditionis ac discordiæ concitandæ. Idem-ne igitur delecti amplissimis ex ordinibus honestissimi atque sapientissimi viri judicabunt, quod ille importunissimus gladiator, hostis Reipub. judicaret? Mihi credite, judices, in hâc causâ non solùm de L. Murænæ, verùm etiam de vestrâ salute sententiam feretis: in discrimen extremum venimus; nihil est jam unde nos reficiamus, aut ubi lapsi resistamus; non solùm minuenda non sunt auxilia quæ habemus; sed etiam nova, si fieri possit, comparanda: hostis est enim, non apud Anienem, quod bello Punico gravissimum visum est, sed in urbe,

[b] *occidere.* [c] *avarum.* [d] *cœtu.*

54. *Spoliatam vim tribuniciam.*] Periculum Catonis cum Murænæ periculo conjungit; nam si damnetur Muræna, dabitur occasio Catilinariis Catonem opprimendi: nam ipsi consul non aderit; nam in locum Murænæ nullus substituetur alius invitis tribunis, quia intercessione suâ comitia impedient: et sic Silano sibi sumendi collegam potestatem auferent.

68. *Petunt enim.*] Conjurati conantur perdere eum et fortunas et dignitatem.

71. *Tribunis plebis.*] Tribuni plebis, qui seditiones moliuntur, faciliùs ad exitum perniciosa sua consilia perducent, si Murænam à consulatu removeant.

79. *Apud Anienem.*] Bello secundo Punico, cùm Capuam F. Fulvius obsideret, Hannibal, ut eum castra movere cogeret, subitò consilium cepit ad urbem exercitum adducendi; itaque castra locavit ad fluvium Anienem, ad tertium ab urbe lapidem. Vide Livium, lib. 26.

in foro: dii immortales! sine gemitu hoc dici non potest: non-nemo etiam in illo sacrario Reipub. in ipsâ, inquam, curiâ non-nemo hostis est. Dii [e] faxint, ut meus collega, vir fortissimus, hoc Catilinæ nefarium latrocinium armatus opprimat: ego togatus, vobis bonisque omnibus adjutoribus, hoc, quod conceptum respublica periculum parturit, consilio discutiam et comprimam. Sed quid tandem fiet, si hæc, elapsa de manibus nostris, in eum annum, qui consequitur, redundârint? Unus erit consul, et is non in administrando bello, sed in sufficiendo collegâ occupatus; hunc jam qui impedituri sint **** Illa pestis immanis, importuna, Catilinæ prorumpet; quâ poterit: et jam populo Romano minatur: in agros suburbanos repentè advolabit: versabitur in castris furor, in curiâ timor, in foro conjuratio, in Campo exercitus, in agris vastitas: omni autem in sede ac loco ferrum flammamque metuemus; quæ jam diu comparantur: eadem ista omnia, si [f] ornata suis præsidiis erit Respub. facilè et magistratuum consiliis et privatorum diligentiâ opprimentur.

[e] *faciant.* [f] *instructa.*

82. *In illo sacrario Reip.*] Loquitur de curiâ, quæ in loco sacrato semper habebatur propter sanctitatem consiliorum.

Ib. *Non-nemo hostis est.*] Quis fuerit, non indicatur: certum est quosdam, tum è senatoribus, tum ex equitibus, inter conjuratos fuisse, quos Sallustius nominat.

88. *Unus erit consul.*] P. Silanus solus erit consul, si Muræna damnetur; quarè non tam in Reipub. administratione occupabitur, quàm in consule altero sufficiendo; quia tribuni plebis seditiosi ipsi obstatent.

PERORATIO.

Peroratio in motibus commiserationis excitandis tota versatur.

XVIII. Quæ cùm ita sint, judices, primùm Reipub. causâ, quâ nulla res cuiquam potior debet esse, vos, pro meâ summâ et vobis cognitâ in Rempub. diligentiâ, moneo, pro auctoritate consulari hortor, pro magnitudine periculi obtestor, ut otio, ut paci, ut saluti, ut vitæ vestræ et cæterorum civium consulatis: deinde ego fidem vestram, vel defensoris et amici officio adductus, oro atque obsecro, judices, ut ne hominis miseri, et cùm corporis morbo, tum animi dolore confecti, L. Murænæ recentem gratulationem novâ lamentatione obruatis. Modò maximo beneficio populi Rom. ornatus, fortunatus videbatur, quòd primus in familiam veterem, primus in

8. *Recentem gratulationem.*] Gratulatio ipsi facta est, cùm è bello Mithridatico proximè rediit.

9. *Maximo beneficio.*] Consulatu ornatus est à populo.

municipium antiquissimum, consulatum attulisset: nunc idem squalore sordidus, confectus morbo, lacrymis ac mœrore perditus, vester est supplex, judices; vestram [a] fidem obtestatur, misericordiam implorat; vestram potestatem ac vestras opes intuetur. Nolite, per deos immortales, judices, hâc eum re, quâ se honestiorem fore putavit, etiam cæteris antè partis honestatibus, atque omni dignitate fortunâque privare. Atque ita vos Muræna, judices, orat atque obsecrat, si injustè neminem læsit, si nullius aures voluntatemve violavit, si nemini, ut levissimè dicam, odio nec domi nec militiæ fuit; sit apud vos modestiæ locus, sit [b] demissis hominibus perfugium, sit auxilium pudori. Misericordiam spoliatio consulatûs magnam habere debet, judices; unà enim eripiuntur cum consulatu omnia; invidiam verò his temporibus habere consulatus ipse nullam potest; objicitur enim concionibus seditiosorum, insidiis conjuratorum, telis Catilinæ: ad omne denique periculum, atque omnem invidiam solus opponitur. Quarè quid invidendum Murænæ aut cuiquam nostrûm sit in hoc præclaro consulatu, non video, judices; quæ verò miseranda sunt, et ea mihi ante oculos versantur, et vos videre et perspicere potestis. Si (quod Jupiter omen avertat!) hunc vestris sententiis [c] afflixeritis, quò se miser vertet? domum-ne? ut eam imaginem clarissimi viri, parentis sui, quam paucis antè diebus laureatam in suâ gratulatione conspexit, eamdem deformatam ignominiâ, lugentemque videat? an ad matrem, quæ misera, modò consulem osculata filium suum, nunc cruciatur et sollicita est, ne eumdem paulò pòst spoliatum omni dignitate conspiciat? Sed quid ego matrem aut domum appello, quem nova pœna legis et domo, et parente, et omnium suorum consuetudine conspectuque privat? Ibit igitur in exsilium miser? quo? ad Orientis-ne partes, in quibus annos multos legatus fuit, et exercitus duxit, et res maximas gessit? at [d] habet magnum dolorem, unde cum honore decesseris, eòdem cum ignominiâ reverti. An se in contrariam partem terrarum abdet, ut Gallia Transalpina, quem nuper summo cum imperio libentissimè viderit, eumdem lugentem, mœrentem, exsulem videat? In eâ porrò provinciâ, quo animo C. Murænam fratrem suum adspi-

[a] *auxilium.* [b] *supplicibus.* [c] *damnaveritis.* [d] *id affert, &c.*

11. *Municipium antiquissimum.*] Lanuvium pagus erat in viâ Appiâ, at olim municipium à Diomede post eversam Trojam conditum; è quo prodiit Muræna.

32. *Laureatam.*] Qui triumphabant, lauro coronabantur: cùm autem fuisset Luculli legatus, ut illius victoriæ, sic et gratulationis etiam et gloriæ, particeps esse debuit; ideoque *laureatam* ejus imaginem vocat.

37. *Nova pœna legis.*] Exsilium significat, quo, novâ lege latâ, præter alias pœnas multantur, qui ambitûs crimine convincuntur.

39. *Orientis partes.*] In Asiam, quæ in parte Orientali sita est, legatus Luculli fuit.

42. *In contrariam partem.*] Pars Orienti contraria Occidentalis est; in hâc autem parte fuit Gallia, quò prætorem ivisse superiùs dixit.

ciet? qui hujus dolor? qui illius mœror erit? quæ utriusque lamentatio? quanta autem [e] perturbatio fortunæ atque sermonis, quòd, quibus in locis paucis antè diebus factum esse consulem Murænam nuntii literæque celebrâssent, et unde hospites atque amici gratulatum Romam concurrerint, repentè eò accedat ipse, nuntius suæ calamitatis? Quæ si acerba, si misera, si luctuosa sunt, si alienissima à mansuetudine et misericordiâ vestrâ, judices; conservate populi Romani beneficium: reddite Reipub. consulem: date hoc ipsius pudori, date patri mortuo, date generi et familiæ, date etiam Lanuvio, municipio honestissimo, quod in hâc causâ frequens mœstumque vidistis; nolite à sacris patriis Junonis Sospitæ, cui omnes consules facere necesse est, domesticum et suum consulem potissimùm avellere. Quem ego vobis, si quid habet aut momenti commendatio, aut auctoritatis [f] confirmatio mea, consul consulem, judices, ita commendo, ut cupidissimum otii, studiosissimum bonorum, acerrimum contra seditionem, fortissimum in bello, inimicissimum huic conjurationi, quæ nunc rempublicam labefactat, futurum esse promittam ac spondeam.

[e] *commutatio.* [f] *affirmatio.*

55. *Lanuvio.*] In causis reorum veniebant è municipiis et à provinciis legati, ut pro reo deprecarentur.

56. *Junonis Sospitæ.*] Sospita Juno à servando dicta est. Hæc in primis Lanuvii colebatur magnâ religione, ut docet Livius. Simulacrum fingebatur cum pelle caprinâ, hastâ, et scutulo, et cum calceolis repandis. Hanc Junonem, cujus Lanuvii ædes erat, Romani etiam colebant; unde sæpè Romanos apud Livium legitur misisse Lanuvium, qui sacrificio Junonem Sospitam placarent.

57. *Facere necesse est.*] Facere, est sacrum facere: faciebant autem, cùm magistratum consules inibant, Lanuvii Junoni Sospitæ.



ORATIO

PRO

A. LICINIO

ARCHIA, POËTA.

ARGUMENTUM.

SILVANUS et Carbo legem tulerant, ut ii cives Romani haberentur, qui fœderatis civitatibus adscripti essent, et domicilium in Italiâ tum, cùm lex ferebatur, habuissent, ac intra sexaginta dies apud prætorem professi essent. Hâc lege adductus, Gracchus quidam Archiam poëtam in judicio accusavit, quòd in urbe se pro cive gereret, cùm non esset civis. Negavit enim Archiam adscriptum esse fœderatis civitatibus, et latæ legis tempore in Italiâ domicilium habuisse, ac apud prætorem professum esse. Cicero, cùm maximè Archiam diligeret, hâc oratione ipsum defendit. Ac primùm ostendit Archiam civem legitimum esse, cùm Heracleæ, et aliis civitatibus adscriptus sit; quia in Italiâ domicilium habuerat, quando lata lex est: ac denique apud prætorem professus erat. In hâc oratione multa dicit de studiis literarum, et de Archiæ laudibus, persuadetque judicibus, etiamsi non esset civis, tamen propter eruditionem inter cives adscribendum esse.

PERSONÆ.

Gracchus accusator est, Cicero defensor, prætor judex.

GENUS CAUSÆ.

In genere judiciali est hæc causa. Quæritur enim an civis sit Romanus Archias: tamen secundùm aliquam sui partem pertinere potest ad genus demonstrativum; cùm Archias commendetur, et poëticum nomen extollatur; sed cùm omnia referantur ad Archiæ defensionem, potissimùm in genere judiciali esse dicenda est; quarè probabile est habitam fuisse in foro, ubi publica judicia exercebantur.

TEMPUS.

Habita est anno urbis conditæ 692, *M. Pupio Pisone et M. Val. Messalâ consulibus, annum agente Cicerone quadragesimum sextum.*

PARTES

Quatuor sunt; Exordium, Narratio, Confirmatio, Peroratio.

EXORDIUM.

1. *Ab officio Cicero exorditur, quo obstringitur Archiam defendere.* 2. *Deprecatur, ut sibi fas sit novo dicendi modo uti.*

I. SI quid est in me ingenii, judices, quod sentio quàm sit exiguum; aut si qua exercitatio dicendi, in quâ me non inficior mediocriter esse versatum; aut si [a] hujusce rei ratio aliqua optimarum artium studiis et disciplinâ profecta, à quâ ego nullum confiteor ætatis meæ tempus abhorruisse; earum rerum omnium vel in primis hic A. Licinius fructum à me repetere propè suo

INTERPRETATIO.

[a] *dicendi.*

NOTÆ.

1. *Si quid est in me ingenii.*] Nihil potentius est ad conciliandos auditorum animos oratori, quàm modesta de se commemoratio; nec ad alienandos, quàm vana de se ostentatio; hæc autem singularis fuit in Cicerone modestia, ut in plerisque ejus orationibus, ac præcipuè pro Quintio, Cor. Balbo, etc. videre est.

5. *Ætatis meæ tempus.*] Bonarum artium studiis deditus semper, ut qui maximè, fuit Cicero. Adolescens philosophiæ operam dedit Romæ, seseque tradidit Philoni erudiendum, *admirabili quodam ad philosophiam studio concitatus*, ut ipse in Bruto ait. Certè de eo scribit Plutarchus, in discendo ejus ingenium ita eluxisse, tantumque sibi nominis et gloriæ inter pueros fecisse, ut parentes, eum visendi gratiâ, commemorat, ad ludum venisse solitos; quod philosophandi desiderium semper habuit; posteaquàm enim ad rempublicam accessit, quod otii supererat, philosophiæ dabat: et cùm respublica perturbata Cæsaris dominatione fuit, dum silebant oratores, iterùm philosophiæ vacavit.

Ib. *Earum rerum omnium.*] Si quid ingenii et exercitationis, rationis et artis in Cicerone fuit, id totum acceptum ad Archiam refert.

6. *Propè suo jure debet.*] Archias ille præceptor fuit Ciceronis; puer autem Cicero cùm imprimis poësi delectaretur, Pontium Glaucum tetrametris composuit, quem suâ etiam ætate extitisse Plutarchus ait.

jure debet. Nam, quoad longissimè potest mens mea respicere spatium præteriti temporis, et pueritiæ memoriam recordari ultimam, inde usque repetens, hunc video mihi [b] principem et ad suscipiendam et ad ingrediendam rationem horum studiorum exstitisse. Quòd si hæc vox, hujus hortatu præceptisque [c] conformata, nonnullis aliquando saluti fuit; à quo id accepimus, quo cæteris opitulari, et alios servare possemus, huic profectò ipsi, quantum est situm in nobis, et opem et salutem ferre debemus. Ac, ne quis à nobis hoc ita dici fortè miretur, quòd alia quædam in hoc facultas sit ingenii, neque hæc dicendi ratio aut disciplina; ne nos quidem huic cuncti studio penitùs unquam dediti fuimus. Etenim omnes artes, quæ ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum, et quasi cognatione quâdam inter se continentur. Sed ne cui vestrûm mirum esse videatur, me in quæstione legitimâ, et in judicio publico, cùm res agatur apud prætorem populi Romani, lectissimum virum, et apud severissimos judices, tanto conventu hominum ac frequentiâ, hoc uti genere dicendi, quod non modò a consuetudine judiciorum, verùm etiam à forensi sermone abhorreat; quæso à vobis, ut in hâc causâ mihi detis hanc [d] veniam, accommodatam huic reo, vobis, quemadmodum spero, non molestam; ut me, pro summo poëtâ atque eruditissimo homine di-

[b] *auctorem.* [c] *formata.* [d] *potestatem.*

9. *Ad suscipiendam et ad ingrediendam.*] Suscepit, ductus consiliis Archiæ, et ingressus est labore et exercitatione continuâ, studium literarum.

13. *Alios.*] Ait se edoctum fuisse ab Archiâ eloquentiam, quâ eos sublevavit qui suo patrocinio indigebant.

16. *In hoc facultas.*] Archias, cùm poëta sit, aliâ facultate præditus est; nam ab oratore differt poëta, quarè alia in eo fuit dicendi ratio.

17. *Ne nos.*] Oratores.

Ib. *Cuncti.*] Aptius, *uni*, legeretur, et ita reponendum Lambinus censet.

20. *Continentur.*] Omnes artes inter se uniri contendit, et loquitur de hâc omnium disciplinarum encyclopædiâ, quam ex sententiâ Platonis exponit sic lib. 3. de Orat. *Est etiam illa Platonis vera, et tibi, Catule, certè non inaudita vox, omnem doctrinam harum ingenuarum et humanarum artium uno quodam societatis vinculo contineri; ubi enim perfecta vis est rationis ejus, quâ causæ rerum atque exitus cognoscuntur, mirus quidam omnium quasi consensus doctrinarum, concentusque reperitur.*

21. *In quæstione legitimâ.*] Quæstio legitima ea causa dicitur, quæ legibus constituta est, et quæ quærendi, et vocandi quempiam in judicium potestatem facit.

Ib. *In judicio publico.*] Publica judicia dicta sunt, quæcumque aut magistratus ipsi jus dicentes decreverunt, aut judices à magistratu jus dicente dati de jure statuerunt; quoniam autem jus aliud privatum fuit, aliud publicum, propterea judicia alia privata, alia publica exstiterunt; privata quidem de controversiis inter cives; publica verò de criminibus agebant.

22. *Apud prætorem.*] De numero prætorum, et de eorum potestate jam dictum in Orat. pro Lege Manil. parag. 1. not. ad lin. 13. loquitur de urbano, apud quem de controversiis civium agebatur.

23. *Severissimos judices.*] Dabantur judices à prætore, apud quos nullus misericordiæ et lenitati locus est.

centem, hoc concursu hominum literatissimorum, hâc vestrâ humanitate, hoc denique prætore exercente judicium, patiamini de studiis humanitatis ac literarum paulò loqui liberiùs; et in [e] ejusmodi personâ, quæ propter otium ac studium [f] minimè in judiciis periculisque tractata est, uti propè novo quodam et inusitato genere dicendi. Quod si mihi à vobis tribui concedique sentiam, perficiam profectò, ut hunc A. Licinium non modò non segregandum, cùm sit civis, à numero civium; verùm etiam, si non esset, putetis adsciscendum fuisse.

[e] *tali.* [f] *nunquam habuit experientiam judiciorum.*

29. *Hominum literatissimorum.*] Convenerant ad illud judicium ferè omnes illi qui bonarum literarum studiis erant dediti, quòd non solùm Archiæ, verùm etiam literarum, literatorumque omnium causa agi videretur.

NARRATIO.

In hâc narratione describit vitam Archiæ à quinque capitibus: 1. à studiis: 2. à patriâ: 3. à famâ: 4. ab adventu ejus in urbem, et familiaritate cum viris clarissimis: 5. à civitate.

II. Nam, ut primùm ex pueris excessit Archias, atque ab iis artibus, quibus ætas puerilis ad humanitatem informari solet, se ad scribendi studium contulit; primùm Antiochiæ (nam ibi natus est, [a] loco nobili, et celebri quondam urbe et copiosâ, atque eruditissimis hominibus liberalissimisque studiis affluenti) celeriter antecellere omnibus ingenii gloriâ contigit; pòst in cæteris Asiæ partibus, cunctæque Græciæ, sic ejus adventus celebrabatur, ut famam ingenii exspectatio hominis, exspectationem ipsius adventus admiratioque superaret. Erat Italia tunc plena Græcarum artium ac disciplinarum: studiaque hæc et in Latio vehementiùs tum cole-

[a] *genere.*

2. *Iis artibus.*] Grammatica, rhetorica, poësis, historia, geographia, artes sunt, quibus ad humanitatem excoluntur animi, et quasi novam formam accipiunt.

3. *Antiochiæ.*] Antiochia urbs Syriæ metropolis, quam Strabo, lib. 16. à Seleuco Nicanore conditam ait.

10. *Græcarum artium.*] Ex Græciâ in Italiam, tamquam ex fonte, omnes artes liberales profluxerunt; sed maximè post eversam Carthaginem.

11. *In Latio.*] Ante Sociale bellum, literæ in Latio floruerunt. Latium separatum fuit ab Italiâ: nam universa Italia sic dividebatur, ut ejus propriè pars Latium diceretur à Tiberi usque L. millium pass. longitudine, quâ in parte Roma fuit. Altera pars nomen universale retinuit, et Italia dicta est. Hinc alii Latini, alii Italici. Tertia, Gallia citerior in provinciæ formam redacta. Hinc jura quatuor, Provincialium, Italicorum, Latinorum, Quiritium, sive civium Rom.

bantur, quàm nunc iisdem in oppidis: et hîc Romæ propter tranquillitatem Reipub. non negligebantur. Itaque hunc et Tarentini, et Rhegini, et Neapolitani, civitate cæterisque præmiis donârunt: et omnes, qui aliquid de ingeniis poterant judicare, cognitione atque hospitio dignum existimârunt. Hâc tantâ celebritate famæ cùm esset jam absentibus notus, Romam venit, Mario consule et Catulo. Nactus est primùm consules eos, quorum alter res ad scribendum maximas, alter cùm res gestas, tum etiam studium atque aures adhibere posset; statimque Luculli, cùm prætextatus etiam tum Archias esset, eum domum suam receperunt. Sed enim hoc non solùm ingenii ac literarum, verùm etiam naturæ atque virtutis fuit, ut domus, quæ hujus adolescentiæ prima fuerit, eadem esset familiarissima senectuti. Erat temporibus illis jucundus Q.

12. *Romæ propter tranquillitatem.*] Primi Romani literas neglexerunt, sed poëtas præcipuè, uni arti militari dediti. Unde Cato, in oratione, M. Nobiliori tamquam probrum objecit, quòd in provinciam poëtas duxisset; at cùm tranquillior facta est Respub. contulerunt se Romani ad disciplinas excolendas, quas à Græcis acceperunt.

13. *Tarentini, &c.*] Tarentini populi sunt in majore Græciâ, id est, in Calabriâ, et in Campaniâ ad oram maritimam, Siciliam versùs, ubi sita Neapolis est.

14. *Civitate donârunt.*] Ex jure Romano, nemo duarum civitatum civis esse poterat; de quo vide Orat. pro Cæcinâ. At inter alias civitates quisque diversarum jure gaudere poterat. Tarentini verò, Rhegini, et Neapolitani erant civitate donati.

16. *Hospitio.*] Mos invaluerat illis temporibus, ut urbium diversarum cives jus inter se privati hospitii contraherent. Hospitii autem necessitudo tum inter privatos, tum inter populos contrahebatur: neque id quidem modò, sed etiam inter singulos privatosque homines, et civitates. Quod inter populos Latini hospitium publicum, Græci προξενίαν, quod inter privatos et singulos privatum, Græci ἰδιοξενίαν vocaverunt; hujus erat nota pignusque tessera hospitalis; unde apud Plautum in Pœnul. *Deum hospitalem et tesseram mecum fero.*

17. *Mario consule et Catulo.*] Anno urbis conditæ 650. Marius et Catulus Coss. fuerunt.

18. *Quorum alter.*] Marius quartum jam consulatum agebat, et capto Jugurthâ, devictis Cimbris, Teutonis, et Ambronibus, scribendi maxima argumenta dederat. De rebus ejus gestis vide Plutarchum, in ejus vitâ.

19. *Alter cùm res gestas.*] De Catulo magnificè loquitur, in lib. 3. de Orat.

20. *Luculli.*] Lucius et Marcus Lucullus fratres fuêre. Lucius autem de Mithridate et Tigrane, Marcus verò de Macedoniâ triumphavit. De Lucio scribit Plutarchus, plurimos pulcherrimosque coëgisse libros, et studioso cuique bibliothecam suam perpetuò aperuisse, ibique loquendo, legendo, disputando, diem jucundè Græcos posuisse, quos fovebat, colebat, conviviis excipiebat; denique proprios lares liberam Græcorum, qui Romam veniebant, aulam fecisse.

Ib. *Prætextatus.*] Vestis fuit puerorum nobilium et ingenuorum apud Romanos *prætexta*, quâ utebantur ad annum decimum quintum. Credibile est provectiori ætate fuisse Archiam, at dici à Cicerone *prætextatum*, quòd, licèt juvenis, tamen, propter ingenium et doctrinam, apud Lucullos receptus est, et donatus civitate.

24. *Familiarissima senectuti.*] Vult ostendere Cicero tantâ fuisse probitate Archiam, ut eamdem laudem, quam sibi juvenis vindicaverat, ad extremam usque senectutem retinuerit.

Ib. *Illis jucundus.*] Multa grata sunt, quæ non sunt jucunda; at nihil jucundum esse potest, quod non sit gratum.

Metello illi Numidico, et Pio ejus filio: audiebatur à M. Æmilio: vivebat cum Q. Catulo, et patre et filio: à L. Crasso colebatur: Lucullos verò, et Drusum, et Octavios, et Catonem, et totam Hortensiorum domum devinctam consuetudine cùm teneret, afficiebatur summo honore, quòd eum non solùm colebant, qui aliquid percipere aut audire studebant, verùm etiam, si qui fortè simulabant. [b]Interim satis longo intervallo, cùm esset cum L. Lucullo in Siciliam profectus, et cùm ex eâ provinciâ cum eodem Lucullo decederet, venit Heracleam. Quæ cùm esset civitas æquissimo jure ac fœdere, adscribi se in eam civitatem voluit: idque, cùm ipse per se dignus putaretur, tum auctoritate et gratiâ Luculli ab Heracleensibus impetravit. Data est civitas Silvani lege, et Carbonis, "*Si qui fœderatis civitatibus adscripti fuissent: si tum, cùm lex ferebatur, in Italiâ domicilium habuissent: et si sexaginta diebus apud prætorem essent professi.*" Cùm hic domicilium Romæ multos jam annos haberet, professus est apud prætorem Q. Metellum, familiarissimum suum.

[b] *posteà.*

25. *Metello Numidico.*] Q. Cæcilius Metellus Numidicus appellatus est, quòd consul duobus prœliis Jugurtham fuderit, et totam Numidiam vastaverit. Hic, Plutarcho referente, Lucullorum avunculus fuit.

Ib. *Pio filio.*] Q. Metellus, Numidici filius, Pius dictus est, quòd precibus suis patris reditum ab exsilio obtinuerit.

Ib. *M. Æmilio.*] Æmilius Scaurus princeps senatûs fuit, et magnæ vir apud Romanos auctoritatis.

26. *Q. Catulo.*] Orator fuit et consul Q. Catulus.

Ib. *L. Crasso.*] Lucius Crassus magnus orator fuit, quem in lib. de Orat. loquentem inducit Cicero.

27. *Drusum.*] M. Catonis is Drusus avunculus fuit, quem tribunum plebis, initio belli socialis, domi interfectum fuisse Velleius scribit.

Ib. *Octavios.*] Tres fuêre Octavii: Cnæus, qui cum Cinnâ consul fuit, et quem leges perniciosas molientem ex urbe expulit; alter Cnæus, non eodem patre natus, qui Curionis in consulatu collega fuit; Lucius Cnæi frater, qui cum Cottâ consul fuit.

Ib. *Catonem.*] Hic Cato pater Uticensis fuit, qui semetipsum interfecit.

32. *Siciliam profectus.*] L. Lucullus quæstor in Asiam profectus est, et prætor Siciliam, ac consul Asiam obtinuit; cum Archias in eas provincias secutus est.

33. *Heracleam.*] Heraclea civitas Italiæ in Campaniæ finibus fuit, ubi Tarentum, Rhegium, aliæque civitates, de quibus suprà. Strabone teste, primùm Troja, sed posteà, inductis Tarentinorum coloniis, Heraclea dicta est; cùm autem haberet jus civitatis Romanæ hæc urbs Heraclea, atque inter ejus cives adscriptus esset Archias, certè jure civitatis Romanæ fruebatur; nam fœderatæ civitates eodem quo Romani privilegio utebantur.

34. *Æquissimo jure ac fœdere.*] Fœdus istud cum Heracleâ sancitum est Pyrrhi temporibus, Fabricio consule, anno U. C. 475.

37. *Silvani lege, et Carbonis.*] Cn. Pompeio Strabone et L. Porcio Carbone Coss. M. Plautius Silvanus et Cn. Papirius Carbo tribuni plebis legem tulêre de peregrinis, ut hic subjacet, *si qui fœderatis*, etc.

39. *Sexaginta diebus.*] Tria legis capita fuerunt, si quis fœderatæ civitati adscriptus esset, si in Italiâ domicilium haberet, si sexaginta diebus censum apud prætorem professus esset, id est, intra diem sexagesimum post latam legem professus esset se civem Romanum esse.

CONFIRMATIO

Duas habet partes, quarum hæc prima est, Civis Romanus est Archias.

III. Si nihil aliud, nisi de civitate ac lege dicimus, nihil dico amplius: causa [a] dicta est. Quid enim horum infirmari, Gracche, potest? Heracleæ-ne esse eum adscriptum negabis? adest vir summâ auctoritate, et religione, et fide, M. Lucullus; qui se non opinari, sed scire; non audivisse, sed vidisse; non interfuisse, sed egisse, dicit. Adsunt Heracleenses legati, nobilissimi homines, qui hujus judicii causâ cum mandatis et cum publico testimonio venerunt, qui hunc adscriptum Heracleensem dicunt. Hîc tu tabulas desideras Heracleensium publicas, quas Italico bello, incenso tabulario, interîsse scimus omnes. Est ridiculum, ad ea quæ habemus, nihil dicere; quærere quæ habere non possumus; et de hominum memoriâ tacere, literarum memoriam flagitare; et, cùm habeas amplissimi viri religionem, integerrimi municipii jusjurandum fidemque, ea, quæ depravari nullo modo possunt, repudiare; tabulas, quas idem dicis solere corrumpi, desiderare. An domicilium Romæ non habuit is, qui, tot annis ante civitatem datam, sedem omnium rerum ac fortunarum suarum Romæ collocavit? At non est professus: immò verò iis tabulis professus, quæ solæ ex illâ pro-

[a] *defensa.*

5. *Non opinari.*] Leviter aliquandò opiniones à rei veritate alienæ concipiuntur. Affert testimonium Luculli.

6. *Adsunt Heracleenses legati.*] Locus à testibus, in quo multum roboris et firmamenti est.

9. *Tabulas publicas.*] In tabulis publicis omnia acta publica civitatis, et omnium civium nomina continebantur.

10. *Italico bello.*] Spe civitatis obtinendæ Italiæ populi dejecti, tandem factâ conspiratione, populo Rom. bellum intulerunt, quod et Sociale dictum est, et Marsicum, quòd à Marsis primùm sit excitatum.

Ib. *Incenso tabulario.*] Tabularium locus est ubi servabantur tabulæ publicæ.

11. *Quærere quæ habere non possumus.*] Ostendit ridiculum esse tabulas quærere quæ perierunt, quæque duntaxat proferuntur, ut per eas præteritorum memoria conservetur, cùm præsertim recens sit memoria Archiam esse civitate donatum; et habeantur testimonia Luculli, Heracleensium, etc.

13. *Religionem.*] Per religionem intelligit juramentum, quia juratus testis dicebat testimonium, quod tunc religiosum putabatur.

14. *Municipii.*] Municipium oppidum est jure civitatis Romanæ donatum, quod alio nomine Plinius oppidum civium Romanorum appellavit.

17. *Sedem omnium rerum.*] Constituit vivere et mori Romæ Archias: argumentatur à domicilio sive loco.

19. *Iis tabulis professus*] Curavit nomen suum in eas tabulas referri, sicut lex præscribebat: non in eas tabulas, quæ negligentiùs asservabantur à prætore, et in quibus plures sæpè nomina furtim inscribebant; sed in eas tabulas quæ à Metello viro sanctissimo asservatæ sunt; probat autem tabulis professum esse Archiam.

fessione, collegioque prætorum obtinent publicarum tabularum auctoritatem. Nam, cùm Appii tabulæ negligentiùs asservatæ dicerentur; Gabinii, quamdiu incolumis fuit, levitas, post damnationem calamitas, omnem tabularum fidem resignâsset; Metellus, homo sanctissimus modestissimusque omnium, tantâ diligentiâ fuit, ut ad L. Lentulum prætorem et ad judices venerit, et unius nominis liturâ se commotum esse dixerit. His igitur tabulis nullam lituram in nomen A. Licinii videtis. Quæ cùm ita sint, quid est quòd de ejus civitate dubitetis, præsertim cùm aliis quoque in civitatibus fuerit adscriptus? Etenim cùm mediocribus multis, et aut nullâ aut humili aliquâ arte præditis, gratuitò civitatem in Græciâ homines impertiebantur; Rheginos, credo, aut Locrenses, aut Neapolitanos, aut Tarentinos, quod scenicis artificibus largiri solebant, id huic summâ ingenii prædito gloriâ, noluisse? Quid? cum cæteri non modò post civitatem datam, sed etiam post legem Papiam, aliquo modo in eorum municipiorum tabulas irrepserint; hic, qui nec utitur quidem illis in quibus est scriptus, quòd semper se Heracleensem esse voluit, rejicietur? Census nostros requiris scilicet. Est enim obscurum, proximis censoribus, hunc cum clarissimo impera-

21. *Appii tabulæ.*] Appius et Gabinius prætores fuerunt, cùm Archias professus est.

22. *Incolumis fuit.*] Qui nondum condemnatus in judicio est, dicitur incolumis.

Ib. *Post damnationem.*] Quo crimine damnatus fuerit, non constat. Hic enim non est iste A. Gabinius, qui posteà cum L. Pisone consul fuit, et cujus mentio fiet in *Pisonianâ.*

23. *Resignâsset.*] Tabulæ evulgatæ sunt post damnationem et calamitatem Gabinii; quia anteà erant tabulæ ejusmodi prætoris annulo obsignatæ.

Ib. *Metellus.*] Apud Metellum prætorem Archias professus est.

26. *Unius nominis liturâ.*] In iis tabulis unius tantùm nominis litura reperta est, quâ se commotum Metellus dixit; at in Archiæ nomine nulla erat.

29. *Cùm mediocribus multis.*] Argumentum à minore ad majus facit: si civitate donati sunt levioris artis homines; certè et eâ donatus est Archias, qui præstantissimis artibus ornatus est.

30. *Gratuitò.*] Sine merito, et artis alicujus gloriâ, civitatem concedebant: quidni concederetur tam insigni viro?

31. *In Græciâ.*] Magnam Græciam intelligit, quæ pars erat Italiæ, cujus initium erat à Latii finibus, et ad Tarentum usque et Cumas extendebatur.

32. *Locrenses.*] A Locrensibus etiam civitate donatus est Archias; populi autem illi sunt in extremâ Italiæ orâ, quæ Magna Græcia dicta est.

33. *Scenicis artificibus.*] Artes intelligit viles et abjectas: argumentatur à minori ad majus.

35. *Post legem Papiam.*] Primùm lege à Petronio latum erat, ut omnes peregrini jure civitatis carerent; hanc iterùm Papius tribunus plebis, Coss. Cottâ et Manlio, anno urbis conditæ 688. restauravit. De utrâque lib. 3. Offic. loquitur.

36. *In tabulas irrepserint.*] Cùm aliqui curaverint, ut nomen suum vel prætorum negligentiâ, vel fraude, in tabulis publicis latenter inscriberetur; cur non obtinebit Archias? etc.

38. *Census nostros requiris.*] Negabat adversarius à censoribus Archiam censum esse; mos enim fuit apud Romanos, ut quintò quoque anno capita civium Romanorum censerentur. Respondet autem Cicero ideo censum non esse, vel quia Româ aberat quandò censebatur populus, vel quia eo præsente censendi ratio neglecta est; census autem non confirmat jus civitatis, hoc est, non facit, neque confirmat civem, sed tantummodò indicat eum qui sit census.

tore L. Lucullo apud exercitum fuisse; superioribus, cum eodem quæstore fuisse in Asiâ; primis, Julio et Crasso, nullam populi partem esse censam! Sed quoniam census non jus civitatis confirmat, ac tantummodò indicat, eum, qui sit census, ita se jam tum gessisse pro cive; iis temporibus, quæ tu criminaris, ne ipsius quidem judicio eum in civium Rom. jure esse versatum, et testamentum sæpè fecit nostris legibus, et adiit hæreditates civium Romanorum, et in beneficiis ad ærarium delatus est à L. Lucullo prætore, et consule. Quære argumenta, si qua potes: nunquam enim hic neque suo, neque amicorum judicio, [b] revincetur.

[b] *convincetur.*

40. *Superioribus.*] L. Marcius Philippus, et M. Perpenna, tertio pòst anno lustrum 66. fecerunt, quo tempore in Asiâ Archias fuit cum Lucullo quæstore. Censura deinde intermissa fuit usque ad annum sexcentesimum septuagesimum tertium, quo L. Gellius, Cn. Lentulus censores lustrum sexagesimum septimum fecerunt, cùm Lucullus in Asiâ bellum contra Mithridatem administrabat: et hi sunt quos Cicero *proximos* appellat. [*Hottoman.*]

41. *Julio et Crasso.*] L. Julius Cæsar, P. Licinius Crassus censores fuêre, Cn. Pompeio et Porcio Catone Coss. anno urbis 664. [*Hottoman.*]

44. *Gessisse pro cive.*] Gerit se pro cive, qui jure civitatis utitur; sive civis sit, sive non sit.

Ib. *Ipsius.*] Archiæ judicio contendebat adversarius eum non esse civem Romanum.

46. *Testamentum fecit.*] A testamento facto, ab aditâ hæreditate, et à delatione ad ærarium, probat Archiam civem esse Rom. Porrò testamentum facere, et accipere quid testamento, ad cives tantùm pertinebat; utroque jure peregrini privabantur.

Ib. *Adiit hæreditates.*] Licebat quemlibet, modò civis Romanus esset, hæredem facere.

47. *In beneficiis ad ærarium.*] Archias delatus est inter eos qui beneficium aliquod accipere debebant; id enim moris fuit, ut milites propter rem benè gestam ab imperatore ad ærarium deferrentur, et aliquod suæ generositatis præmium acciperent.

48. *Quære argumenta.*] Ita fidit suæ causæ Cicero, ut moneat adversarium nunquam posse inveniri argumenta satìs valida, quibus persuadeat Archiam poëtam civem non esse.

SECUNDA PARS CONFIRMATIONIS.

Etiamsi Archias civis Romanus non esset, adsciscendus fuit.

Propositionem hòc syllogismo complectitur: Poëtæ docti et ingeniosi, propter suæ doctrinæ fructum, delectationem, et dignitatem, inter cives adsciscendi sunt: Archias talis est: igitur adsciscendus est inter cives.

IV. Quæres à nobis, Gracche, cur tantoperè hoc homine delectemur? quia suppeditat nobis, ubi et animus ex hoc forensi strepitu reficiatur, et aures convicio defessæ conquiescant. An tu existimas, aut suppetere nobis posse, quod quotidie dicamus in tantâ

1. *Quæres à nobis.*] Occupatione transit ad Archiæ commendationem, cum digressione in laudem literarum.

3. *Convicio.*] Convicium propriè maledictum illud est, quod accusator reo objicit præter crimen quod causæ proprium est, et quod nihil habet propositum præter contumeliam.

varietate rerum, nisi animos nostros doctrinâ excolamus; aut ferre animos tantam posse contentionem, nisi eos doctrinâ eâdem relaxemus? Ego verò fateor, me his studiis esse deditum: cæteros pudeat, si qui ita se literis abdiderunt, ut nihil possint ex his neque ad communem afferre fructum, neque in adspectum lucemque proferre. Me autem quid pudeat, qui tot annos ita vivo, judices, ut ab nullius unquam me tempore aut commodum aut otium meum abstraxerit, aut voluptas avocârit, aut denique somnus retardârit? Quarè quis tandem me reprehendat, aut quis mihi jure succenseat, si, quantum cæteris ad suas res obeundas, quantum ad festos dies ludorum celebrandos, quantum ad alias voluptates, et ad ipsam requiem animi et corporis conceditur temporis; quantum alii tribuunt tempestivis conviviis, quantum denique aleæ, quantum pilæ; tantum mihi egomet ad hæc studia [a] recolenda sumpsero? Atque hoc adeò mihi concedendum est magìs, quòd ex his studiis hæc quoque crescit oratio et facultas; quæ quantacumque in me est, nunquam amicorum periculis defuit; quæ si cui levior videtur, illa quidem certè, quæ summa sunt, ex quo fonte hauriam, sentio. Nam, nisi multorum præceptis, multisque literis mihi ab adolescentiâ suasissem, nihil esse in vitâ magnoperè expetendum, nisi laudem atque honestatem; in eâ autem [b] persequendâ omnes cruciatus corporis, omnia pericula mortis atque exsilii parvi esse ducenda; nunquam me pro salute vestrâ in tot ac tantas dimicationes, atque in hos [c] profligatorum hominum quotidianos impetus objecissem. Sed pleni omnes sunt libri, plenæ sapientium voces, plena exemplorum vetustas: quæ jacerent in tenebris omnia, nisi

[a] *repetenda.* [b] *inquirendâ.* [c] *perditorum.*

11. *Ut ab nullius.*] Al. *ut ab illis nullo me unquam temp.* Sed locum depravatum putat Petrus Victorius, lib. 2. Variar. lect. cap. 9. et sic reponendum esse, *ut à nullius unquam me tempore aut commodo, aut otium meum abstraxerit, &c.* ostendit enim quòd literis incubuerit, et nemini obfuerit; nec se esse è genere illorum hominum, qui his studiis vehementer delectati, cuncta officia et publica et privata deserunt; sed semper se præstò fuisse iis qui operâ suâ uti vellent, et temporibus commodisque eorum diligenter serviisse, nec à muneribus illis potuisse aut otio avelli, aut voluptatè avocari, aut somno retardari; quarè liberum esse omni culpâ: nam quòd tempus poneret in literis bonisque artibus perdiscendis, statim accuratè docet, atque id cum suâ magnâ laude, turpique notâ eorum qui longè aliam vitam, quàm describit, sequerentur.

17. *Tempestivis conviviis.*] Tempestiva convivia, ut et *tempestivæ epulæ, cœnæ, &c.* dicuntur, quæ ante legitimam conviviorum horam ineuntur, et in multam noctem protrahuntur.

18. *Aleæ.*] Alea vulgò dicitur quidquid fortunæ committitur.

20. *Crescit oratio.*] Quintilianus, lib. 10. cap. 1. ait poëtarum lectionem oratoribus conferre plurimum. Ostendit autem his à causis efficientibus eloquentiam literis instrui, et vitam institui.

28. *Tantas dimicationes.*] Intelligit dissensiones quæ illi fuerunt in Reipub. administratione, cum Catilinâ, et cum cæteris conjuratis.

30. *Sed pleni.*] A testimoniis per traductionem idem de literis probat.

literarum lumen accederet. Quàm multas nobis [d] imagines, non solùm ad intuendum, verùm etiam ad imitandum, fortissimorum virorum [e] expressas, scriptores et Græci et Latini reliquerunt! quas ego mihi semper in administrandâ Repub. proponens, animum et mentem meam [f] ipsâ cogitatione hominum excellentium conformabam. Quæret quispiam, quid? illi ipsi summi viri, quorum virtutes literis proditæ sunt, istâ-ne doctrinâ, quam tu laudibus effers, eruditi fuerunt? Difficile est hoc de omnibus confirmare: sed tamen est certum, quid respondeam. Ego multos homines excellenti animo ac virtute fuisse, et, sine doctrinâ, naturæ ipsius habitu propè divino, per seipsos, et moderatos et graves exstitisse fateor; etiam illud adjungo, sæpiùs ad laudem atque virtutem naturam sine doctrinâ, quàm sine naturâ valuisse doctrinam; atque idem ego contendo, cùm ad naturam eximiam atque illustrem accesserit ratio quædam confirmatioque doctrinæ, tum illud nescio quid præclarum ac singulare solere [g] exsistere. Ex hoc esse hunc numero, quem patres nostri viderunt, divinum hominem, Africanum; ex hoc C. Lælium, L. Furium, modestissimos homines, et continentissimos; ex hoc fortissimum virum, et illis temporibus doctissimum, M. Catonem illum senem; qui profectò, si nihil ad percipiendam colendamque virtutem literis adjuvarentur, nunquam se ad earum studium contulissent. Quòd si non hìc tantus fructus ostenderetur, si ex his studiis delectatio sola peteretur; tamen, ut opinor, hanc animi remissionem humanissimam ac liberalissimam judicaretis Nam cætera neque temporum sunt, neque ætatum omnium, neque locorum: at hæc studia adolescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solatium præbent; delectant domi, non impediunt foris; pernoctant nobiscum, peregrinantur,

[d] *exempla.* [e] *veras.* [f] *cogitando de hominibus excellentibus.* [g] *apparere.*

32. *Lumen accederet.*] Multa illustrata literis sunt, quæ vindicantur ab oblivione.

38. *Virtutes*] Per virtutes, res gestas, et egregia fortitudinis facinora intelligit, quæ passim à Cicerone virtutis nomine exprimuntur.

49. *Africanum.*] Pauli Æmilii filius minor Africanus dictus est; is, ut ait Cicero, lib. 1. de Offic. *Eloquentiâ cumulavit bellicam gloriam.*

Ib. *C. Lælium.*] Hic Lælius sapiens nominatus est, quem in libro de Claris Orat. Scipione illustriorem eloquentiâ fuisse ait.

Ib. *L. Furium.*] Eodem lib. de Claris Orat. ait Cicero, *L. Furius perbenè Latinè loqui putabatur, literatiùsque quàm cæteri.*

51. *M. Catonem.*] Cato vir gravissimus, fortissimusque fuit; in extremâ senecute literis Græcis operam dedit, et Latinas pænè senex didicit. De illius eloquentiâ pluribus agit Cic. in Claris Oratoribus, et in libro de Senect.

56. *Liberalissimam.*] Delectatio ex studiis dignissima est homine liberaliter educato.

Ib. *Nam cætera.*] Alia studia non pertinent ad omnia tempora, neque ad omnes ætates et omnia loca: at studia poëtica hæc universa complectuntur. [Alii libri habent *cæteræ*, et ad *literas* referunt.]

rusticantur. Quòd si ipsi hæc neque attingere neque sensu nostro gustare possemus, tamen ea mirari deberemus, etiam cùm in aliis videremus. Quis nostrûm tam animo agresti ac duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui cùm esset senex mortuus, tamen, propter excellentem artem ac venustatem, videbatur omninò mori non debuisse. Ergo ille corporis motu tantum amorem sibi conciliârat à nobis omnibus; nos animorum incredibiles motus, celeritatemque ingeniorum negligemus? Quoties ego hunc Archiam vidi, judices, (utar enim vestrâ benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter [h] attenditis) quoties ego hunc vidi, cùm [i] literam scripsisset nullam, magnum numerum optimorum versuum de his ipsis rebus, quæ tum agerentur, dicere ex tempore! quoties revocatum eamdem rem dicere commutatis verbis atque sententiis! quæ verò accuratè cogitatèque scripsisset, ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem pervenirent.

V. Hunc ego non diligam? non admirer? non omni ratione defendendum putem? Atque sic a summis hominibus eruditissimisque accepimus, cæterarum rerum studia et doctrinâ et præceptis et arte constare; poëtam naturâ ipsâ valere, et mentis viribus excitari, et quasi divino quodam spiritu inflari. Quarè suo jure noster ille Ennius *sanctos* appellat poëtas, quòd quasi deorum aliquo dono atque munere commendati nobis esse videantur. Sit igitur, judices, sanctum apud vos, humanissimos homines, hoc poëtæ nomen, quod nulla unquam barbaria violavit. Saxa et solitudines voci respondent; bestiæ sæpè immanes cantu flectuntur, atque consistunt: nos, in-

[h] *auditis.* [i] *nihil omninò scripsisset.*

64. *Roscii.*] Is est Roscius comœdus ille, pro quo Cicero dixit; et quem Q. Catulus, vir ille gravissimus, oriente sole pulchriorem judicabat, licèt oculis perversissimis esset.

65. *Venustatem.*] Habuit hanc venustatem in motibus corporis, quos adeò eleganter exprimebat, ut qui in aliquo artificio excelleret, is in suo genere Roscius diceretur; vide Cic. lib. 1. de Orat.

73. *Revocatum.*] Postulatus Archias, ut aliter diceret, tam facilè alia verba et sententias proferebat, ut non aliter res scripta fuisse videretur.

4. *Poëtam naturâ ipsâ valere.*] Affert Cicero quod vulgò celebratur de poëtis, *poëtam nasci, oratorem fieri.* Certè idem Cic. lib. 1. Tusc. Quæst. poëtam grave plerumque carmen sine cœlesti aliquo mentis instinctu fundere non putat.

6. *Sanctos appellat poëtas.*] Plato poëtas deorum filios et interpretes vocat.

10. *Saxa et solitudines.*] Cùm agat in hâc oratione pro poëtâ Cicero, poëticè etiam loquitur; nam si oratoriè loqueretur, vitiosa hæc haberetur oratio, utpotè parùm veritati conformis.

Ib. *Voci respondent.*] Saxa scilicet per echo respondent: cùm enim vox in aliquod corpus solidum et concavum vehementiùs impulsa est, eadem remittitur, et eumdem nostris auribus sonum reddit.

Ib. *Bestiæ cantu flectuntur.*] Alludit ad Orphei fabulam, quem poëtæ dixerunt tigres, leones, silvas, arbores suæ testudinis sono demulsisse; quo figmento voluerunt indicare, quanta sit poëseos suavitas ad demulcendos hominum vel agrestissimorum animos.

stituti rebus optimis, non poëtarum voce moveamur? Homerum Colophonii civem esse dicunt suum, Chii suum vindicant, Salaminii repetunt, Smyrnæi verò suum esse confirmant; itaque etiam delubrum ejus in oppido dedicaverunt; permulti alii prætereà pugnant inter se, atque contendunt. Ergò illi alienum, quia poëta fuit, post mortem etiam expetunt: nos hunc vivum, qui et voluntate et legibus noster est, repudiamus? præsertim cùm omne olim studium atque omne ingenium contulerit Archias ad populi Romani gloriam laudemque celebrandam: nam et Cimbricas res adolescens attigit; et ipsi illi C. Mario, qui durior ad hæc studia videbatur, jucundus fuit: neque enim quisquam est tam aversus à Musis, qui non mandari versibus æternum suorum laborum præconium facilè patiatur. Themistoclem illum, summum Athenis virum, dixisse aiunt, cùm ex eo quæreretur, quod acroama, aut cujus

13. *Colophonii.*] Colophon, unde Colophonii dicti sunt, urbs fuit Ioniæ celebris Apollinis oraculo, et Nicandri poëtæ patria.

Ib. *Chii suum vindicant.*] Chios insula fuit maris Ægæi, et nobilissima, si Stephano credimus, Ionum urbs.

Ib. *Salaminii.*] Salaminii populi in Cypro insulâ.

14. *Smyrnæi.*] Smyrna urbs Ioniæ fuit. Omnes illi quidem populi civem suum Homerum esse contendunt, at eum Chii cæteris æquiùs sibi vindicare debent, vel vetustissimorum scriptorum testimonio. Certè Plato in Ione apud Chios Homeridas ab ipsâ Homeri stirpe fuisse commemorat, et, quòd scitè Homerum expoliverit, se vel hoc uno nomine dignum ait, qui ab Homeridis aureâ coronâ donetur. Huic consentit Strabo, lib. 14. huic Ptolemæus Hephæstio in excerptis apud Photium, qui ex Hypermone historico refert Homeri servum à Chiis mille drachmis multatum fuisse, quòd mortuum Homerum non exussisset. Julius Pollux, lib. 9. cap. 6. ait apud Chios monetam fuisse, cui nomen Homerus, et illorum numisma ex unâ parte Homeri effigie, et ex aliâ Sphinge expressum esse; in eâdem sunt sententiâ Simonides, Pindarus, Theocritus, Euthymenes, Constantinus imperator, Themistius, Claudianus, Paulus Silentiarius, qui Homerum vatem Chium appellârunt; quorum omnium testimonia fusè prosecutus est Leo Allatius, vir doctissimus, in libello quem de Homeri patriâ conscripsit.

Hinc fortè nata est de Homero inter civitates contentio, quòd varii variis temporibus fuerint Homeri, omnes quidem aut literis, aut arte aliquâ conspicui. Nam præter hunc nostrum Homerum duo floruerunt apud Chios, medicinæ scientiâ alter, alter magicâ clarus, apud Salaminios quartus institoriâ arte vir ditissimus, quintus picturâ apud Colophonios, sextus juris civilis scientiâ, septimus musicâ apud Athenienses, octavus apud Mæonios Græcarum linguarum peritiâ floruit.

16. *Ergò illi alienum.*] Isti populi Homerum, licèt externum, post mortem habere quasi civem suum voluerunt; igitur Romani Archiam, qui legibus Romanis utitur, civem repudiare non debent.

20. *Cimbricas res attigit.*] Bella contra Cimbros gesta descripsit: in quo gloriam Romani nominis extulit.

21. *Mario.*] Hic Archias Mario gratus et jucundus exstitit, qui ab hoc genere studiorum abhorrere videbátur: et ab ipsâ illâ linguâ Græcâ, quâ utebatur Archias, et studio et voluntate alienissimus fuit, ut refert de eo Sallustius.

22. *Neque enim.*] Reddit rationem cur grati sint poëtæ, quia videlicet versibus suis clarorum virorum gloriam æternæ hominum memoriæ commendant.

24. *Themistoclem.*] Themistocles dux Atheniensis fuit tantus, ut nemo ei Græcorum anteferatur, pauci pares putentur, ut de eo Nepos scripsit.

25. *Acroama.*] Acroama vox, narratio et recitatio est, quæ instrumentis musicis permixta est, tuncque à voce distinguitur.

vocem libentissimè audiret: Ejus, à quo sua virtus optimè prædicaretur. Itaque ille Marius item eximiè L. Plotium dilexit; cujus ingenio putabat ea, quæ gesserat, posse celebrari. Mithridaticum verò bellum magnum atque difficile, et in multâ varietate terrâ marique versatum, totum ab hoc expressum est: qui libri non modò L. Lucullum, fortissimum et clarissimum virum, verùm etiam populi Romani nomen, illustrant. Populus enim Rom. aperuit, Lucullo imperante, Pontum, et regiis quondam opibus et ipsâ naturâ regionis vallatum: populi Romani exercitus, eodem duce, non maximâ manu, innumerabiles Armeniorum copias fudit: populi Rom. laus est, urbem amicissimam Cyzicenorum, ejusdem consilio, ex omni impetu regio, ac totius belli ore ac faucibus ereptam esse atque conservatam: nostra semper laus feretur et prædicabitur, L. Lucullo dimicante, cum interfectis ducibus depressa hostium classis, et incredibilis apud Tenedum pugna illa navalis: nostra sunt tropæa, nostra monimenta, nostri triumphi; quia, quorum ingeniis hæc feruntur, ab iis populi Rom. fama celebratur. Carus fuit Africano superiori noster Ennius: itaque etiam in sepulcro Scipionum putatur is esse constitutus è marmore. At iis laudibus certè non solùm ipsi, qui

27. *Plotium.*] Plotius à Suetonio inter claros rhetores numeratur; alius est etiam Plotius, poëta et philosophus non ignobilis.

28. *Mithridaticum bellum.*] De hoc bello fusè in Orat. pro Lege Manil. dictum est.

30. *Expressum est.*] Ab hoc poëtâ carmine descriptum fuit illud bellum.

33. *Lucullo imperante.*] De eo in Orat. pro Lege Manil. et de Ponto Mithridatis regno dictum est.

35. *Non maximâ manu.*] Quùm Tigranes maximo instructus exercitu venientem cum longè inferiori Lucullum vidisset, dixisse fertur, si legati venirent, satis quidem multos, si verò pugnaturi, paucos admodùm esse.

Ib. *Armeniorum.*] Armeniorum rex erat Tigranes; de copiarum ejus internecione dictum est in Orat pro Lege Manil.

36. *Urbem Cyzicenorum.*] Vide Orat. pro Lege Manil. parag. viii. not. ad l. 10.

37. *Belli ore ac faucibus.*] Elegans metaphora, à feris animantibus ducta, quarum in fauces incidere extremi est periculi. Hanc autem civitatem cùm sibi Mithridates Asiæ januam fore putaret, quâ effractâ tota provincia pateret, eò omnem belli impetum converterat.

40. *Apud Tenedum.*] Vide Orat. pro Muræna, parag. viii. l. 44.

42. *Quorum ingeniis.*] Hinc concludit quanto in honore habendus sit Archias, et cæteri viri ingeniosi et eruditi, qui Romanorum ducum res gestas, et populi Romani gloriam celebrant.

43. *Noster Ennius.*] Ennius antiquus poëta, Rudiis Calabriæ oppido natus, carmine Annalium libros, atque alia multa scripsit, quæ omnia, præter aliqua eorum fragmenta, temporum vetustate perierunt: de eo sic cecinit Horatius, lib. ii. Epist.

Ennius ipse pater nunquam, nisi potus, ad arma
Prosiluit dicenda.

Is autem carus fuit imprimis Scipioni Africano; nam, ut Valerius Max. lib. viii. cap. 1. ait, *Superior Africanus*, qui ab Africâ devictâ dictus est, *Ennii poëtæ effigiem in monimentis Corneliæ gentis collocari voluit, quòd ingenio ejus opera sua illustrata judicaret.* Huic consentit Ovidius, cùm canit,

Ennius emeruit, Calabris in montibus ortus,
Contiguus poni, Scipio magne, tibi.

44. *In sepulcro.*] Sepulcrum Africani erectum erat in viâ Appiâ intra primum ab urbe lapidem.

laudantur, sed etiam populi Rom. nomen ornatur. In cœlum hujus proavus Cato tollitur: magnus honos populi Rom. rebus adjungitur; omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii, non sine communi omnium nostrûm laude decorantur. Ergò illum, qui hæc fecerat, Rudium hominem, majores nostri in civitatem receperunt: nos hunc Heracleensem, multis civitatibus expetitum, in hâc autem legibus constitutum, de nostrâ civitate ejiciemus? Nam si quis minorem gloriæ fructum putat ex Græcis versibus percipi, quàm ex Latinis, vehementer errat; propterea quòd Græca leguntur in omnibus ferè gentibus, Latina suis finibus, exiguis sanè, continentur. Quarè, si res hæ, quas gessimus, orbis terræ regionibus definiuntur; cupere debemus, quò [minùs] manuum nostrarum tela pervenerint, eòdem gloriam famamque penetrare: quòd cùm ipsis populis, de quorum rebus scribitur, hæc ampla sunt; tum iis certè, qui de vitâ gloriæ causâ dimicant, hoc maximum et periculorum incitamentum est, et laborum.

VI. Quàm multos scriptores rerum suarum magnus ille

47. *Hujus proavus.*] Designatur aliquis fortè ex iis qui huic causæ aderant aut patroni aut judices. Hic autem est Cato major, in quo Livius ait tantam vim animi ingeniique fuisse, ut nulla ars neque privata neque publica rei gerendæ ei defuerit. In bello summus imperator fuit, in pace juris peritissimus, in causis orandis eloquentissimus.

48. *Illi Maximi, &c.*] Loquitur de illis qui bello Punico secundo victoriis insignes fuère, quosque suis carminibus mirificè Ennius celebravit: hi fuère præsertim Q. Fabius Maximus, qui *cunctando restituit rem*; M. Claudius Marcellus, qui docuit Hannibalem vinci posse; Q. Fulvius Flaccus, qui Capuam illustri victoriâ recepit.

50. *Rudium hominem.*] Rudiæ porrò sitæ sunt in Calabriâ in Salentinis, civitas à Græcis condita, Ennii patria; quia autem hic præclarissima ducum illorum facinora versibus suis conscripserat, donatus est civitate: an igitur par est ejici Româ Archiam? &c.

Ib. *In civitatem receperunt.*] Ennius donatus est civitate Romanâ à filio M. Fulvii, quem contra Ætolos bellum gerentem secutus erat.

51. *Multis civitatibus expetitum.*] Superiùs vidimus à Rheginis, Locrensibus, Neapolitanis, &c. civitate donatum fuisse Archiam, à quibus summè expetitus fuerat.

53. *Nam si quis minorem.*] Occupatio est, quâ docet eos errare, qui minorem putabant ex Græcorum quàm Latinorum scriptis gloriam colligi, ideòque minoris faciendum Archiam, qui Græcè scripsit.

55. *Leguntur in omnibus gentibus.*] Græca lingua ubique erat in usu; certè Diodorus Siculus, et Cæsar in Commentariis docent, à Gallis ipsis auditam fuisse, cùm Latina illis adhuc esset ignota. Sed crescente in dies imperio Romano, illa tandem, inquit Plinius, *una cunctarum gentium in toto orbe patria facta est.*

57. *Quò minùs manuum.*] Videtur tollenda esse hæc particula *minùs*, quæ sensui officit. Sic itaque argumentatur Cicero: cùm constet Græcam linguam magis patere quàm Latinam, nostraque arma factaque pervagata sint per universum orbem, optare debemus, quò manuum nostrarum tela pervenerunt, eòdem gloriam, famamque penetrare; hoc eximiè præstare potest Græcus sermo, Latinus minimè. Quarè fovendus est omnique honore afficiendus Licinius, qui eâ linguâ poëma scribit, ac fortia Romanorum facta celebrat.

Alexander secum habuisse dicitur? Atque is tamen, cùm in Sigeo ad Achillis tumulum adstitisset, *O fortunate*, inquit *adolescens, qui tuæ virtutis Homerum præconem inveneris!* Et verè; nam, nisi Ilias illa exstitisset, idem tumulus, qui corpus ejus contexerat, nomen etiam obruisset. Quid? noster hic Magnus, qui cum virtute fortunam adæquavit, non-ne Theophanem Mitylenæum, scriptorem rerum suarum, in concione militum civitate donavit? et nostri illi fortes viri, sed rustici ac milites, dulcedine quâdam gloriæ commoti, quasi participes ejusdem laudis, magno illud clamore approbaverunt? Itaque, credo, si civis Rom. Archias legibus non esset, ut ab aliquo imperatore civitate donaretur, perficere non potuit. Sylla, cùm Hispanos et Gallos civitate donaret, credo, hunc petentem repudiâsset: quem nos in concione vidimus, cùm ei libellum malus poëta [a] de populo subjecisset, quòd epigramma in eum fecisset tantummodò alternis versibus longiusculis, statim ex iis rebus quas tunc vendebat, jubere ei præmium tribui, sub eâ conditione, ne quid posteà

[a] *vulgaris.*

2. *Secum habuisse dicitur.*] Probat quanto in honore apud magnos viros poëtæ fuerint, exemplo Alexandri Magni, qui, licèt habuerit secum multos poëtas, et impolitos quidem, tamen eorum scriptis ita delectabatur, ut eos muneribus cumularet, unde Horatius de eo canit,

Gratus Alexandro regi Magno fuit ille
Chœrilus, incultis qui versibus et malè natis
Rettulit acceptos, regale numisma, Philippos.

Ib. *Atque is.*] Alexander Magnus gratulatus fuit Achilli felicitatem suam, cùm ad Sigeum promontorium Trojæ venisset, ubi dicitur fuisse illius sepulcrum.

3. *O fortunate adolescens!*] Duabus de causis quidem felix fuit, 1. propter virtutem suam egregiam. 2. quòd virtutem illam egregiam Homerus prædicavit, cujus beneficio apud posteros perpetua futura est, ut sequentia verba indicant.

5. *Ilias illa.*] Ilias opus Homeri nobilissimum fuit, ab eo dicta, quòd bellum contineat apud Ilium, quod inter Græcos gestum est et Trojanos ob raptam Helenam.

6. *Noster hic Magnus.*] Probat 2. ab exemplo Pompeii Magni, qui, cùm in Hispaniam ad periculosissimum bellum proficisceretur, lege latâ à L. Gellio Publicolâ et Cn. Cornelio Lentulo, potestatem obtinuit donandi civitate, qui benè se strenuèque gessissent in bello.

7. *Theophanem Mitylenæum.*] Theophanes ille fuit historicus et poëta, qui res gestas à Pompeio versibus celebravit: à quo communi militum consensu jus civitatis obtinuit.

9. *Sed rustici ac milites.*] Ex Catone in libro de Re Rusticâ, ex agricolis viri fortissimi et strenuissimi milites fiunt, utpote qui magis quàm urbani laboribus tolerandis assueti sunt.

11. *Itaque, credo.*] Ironia. Si enim Archias donatus non fuisset civitate, id facilè beneficium ab aliquo imperatore, Metello nempè, obtinuisset, cui familiaris fuit, vel à Syllâ, qui etiam in malos poëtas liberalis fuit.

13. *Hispanos et Gallos donaret.*] Probat exemplo Syllæ, qui, cùm milites Gallos et Hispanos, quorum erat usus in bellis operâ, civitate donârit, haud dubiè Archiam civitate donavisset, si hanc ab illo gratiam Archias petivisset; quod confirmat exemplo mali poëtæ, &c.

16. *Alternis versibus longiusculis.*] Id est, hexametris et pentametris, vel illis versibus quales ab Horatio plurimi scripti sunt.

17. *Quas tunc vendebat.*] Dedit illi ex bonis civium Rom. quæ sub hastâ vendebat in foro, quòd Marii partibus studuissent. Id invidiosè contra Syllam dicit.

scriberet. Qui [b]sedulitatem mali poëtæ duxerit aliquo tamen præmio dignam; hujus ingenium et virtutem in scribendo, et copiam, non expetîsset? Quid? à Q. Metello Pio, familiarissimo suo, qui civitate multos donavit, neque per se neque per Lucullos impetravisset? qui præsertim usque eò de suis rebus scribi cuperet, ut etiam Cordubæ natis poëtis, pingue quiddam sonantibus atque peregrinum, tamen aures suas [c]dederet. Neque enim est hoc dissimulandum, quod obscurari non potest; sed præ nobis ferendum: trahimur omnes laudis studio, et optimus quisque maximè gloriâ ducitur. Illi ipsi philosophi, etiam in illis libellis quos de contemnendâ gloriâ scribunt, nomen suum inscribunt: in eo ipso, in quo prædicationem nobilitatemque despiciunt, prædicari se ac nominari volunt. Decimus quidem Brutus, summus ille vir et imperator, Attii, amicissimi sui, carminibus templorum ac monimentorum aditus exornavit suorum. Jam verò ille, qui cum Ætolis, Ennio comite, bellavit, Fulvius, non dubitavit [d]Martis manubias Musis consecrare. Quarè, in quâ urbe imperatores propè armati poëtarum nomen et Musarum delubra coluerunt, in eâ non debent togati judices à Musarum

[b] *diligentiam.* [c] *accommodaret.* [d] *belli.*

23. *Qui præsertim.*] Probat Archiam potuisse obtinere civitatem à Metello, qui cùm summâ laudis cupiditate flagraret, incultos poëtas ad res suas celebrandas assumpsit.

24. *Cordubæ natis.*] Corduba urbs in Hispaniâ Bæticâ, in quâ nati sunt plures eruditione clarissimi viri, inter quos potissimùm duo Senecæ et Lucanus commendantur.

Ib. *Pingue quiddam sonantibus atque peregrinum.*] Imperitiam illorum poëtarum carpit, quorum stylus indoctus, et, ut vulgò dicitur, pingui Minervâ elaboratus, neque Latinus satìs est, quia in eo peregrina quædam vocum expressio reperitur, quæ Romanæ linguæ puritatem non sapit. Certè in iis suprà memoratis auctoribus quidem stylus est turgidus, et inflatus, quem facilè hinc est observare à temporibus Ciceronis ad ætatem usque Senecarum et Lucani, in Cordubensibus viguisse.

31. *D. Brutus.*] D. Brutus consul fuit cum Scipione anno U. C. 616. et in Hispaniam cum imperio profectus sexaginta Gallæciorum millia oppressit. Unde Gallæcius dictus est. Vide Paterculum et Strabonem.

32. *Attii.*] Accius seu Attius scriptor tragœdiarum fuit, cujus meminit Horatius, Serm. 1. Sat. 10.

Nil comis tragici mutat Lucilius Acci?

34. *Bellavit Fulvius.*] Cùm Fulvius Nobilior bellum illaturus in Ætoliam profectus est, duxit secum Ennium, quod, auctore Cicerone, lib. 1. Tuscul. Quæst. à Catone Fulvio tamquam probrum objectum est.

35. *Manubias.*] Manubiæ appellantur pecuniæ à quæstore ex venditione prædæ redactæ.

Ib. *Quarè, in quâ urbe, &c.*] Conclusio à majore, sic profertur: cùm imperatores bellicis laboribus impediti poëtas ita coluerint, ut eorum alii templorum ac monimentorum suorum aditus carminibus exornârint, alii secum comites duxerint, ac Musis belli manubias consecrârint; nos certè, qui togati sumus, et in otio cum dignitate vivimus, et ad hæc studia excolenda, et ad honorandos poëtas, eosque conservandos invitamur. Certè Brutus monimenta sua Attii carminibus exornavit: Ennium Fulvius voluit habere comitem.

honore, et à poëtarum salute abhorrere. Atque ut id libentiùs faciatis, jam me vobis, judices, indicabo; et de meo quodam amore gloriæ, nimis acri fortassè, verumtamen honesto, vobis confitebor. Nam, quas res nos in consulatu nostro, vobiscum simul, pro salute hujus urbis atque imperii, et pro vitâ civium, proque universâ Repub. gessimus, attigit hic versibus, atque inchoavit: quibus auditis, quòd mihi magna res et jucunda visa est, hunc ad perficiendum hortatus sum. Nullam enim virtus aliam mercedem laborum periculorumque desiderat, præter hanc laudis et gloriæ; quâ quidem detractâ, judices, quid est, quòd in hoc tam exiguo vitæ curriculo et tam brevi, tantis nos in laboribus [e] exerceamus? Certè, si nihil animus præsentiret in posterum, et si, quibus [f] regionibus vitæ spatium circumscriptum est, [g] eisdem omnes cogitationes terminaret suas; nec tantis se laboribus frangeret, nec tot curis vigiliisque angeretur, neque toties de vitâ ipsâ dimicaret. [h] Nunc insidet quædam in optimo quoque virtus, quæ noctes et dies animum gloriæ [i] stimulis concitat, atque admonet, non cum vitæ tempore esse dimittendam commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adæquandam. An verò tam parvi animi videamur esse omnes, qui in Repub. atque in his vitæ periculis laboribusque versamur, ut, cùm, usque ad extremum spatium, [k] nullum tranquillum atque otiosum spiritum duxerimus, nobiscum simul moritura omnia arbitremur? An, cùm statuas et imagines, non animorum simulacra, sed corporum, studiosè multi summi homines reliquerint, consiliorum relinquere ac virtutum nostrarum effigiem non-ne multò malle debemus, summis ingeniis expressam et politam? Ego verò omnia, quæ gerebam, jam tum in gerendo spargere me ac disseminare arbitrabar in orbis terræ memoriam sempiternam. Hæc verò sive à meo sensu

[e] *fatigemus.* [f] *terminis.* [g] *et interiret cum corpore.* [h] *sed.* [i] *cupiditate.* [k] *nunquam tranquillè et otiosè vixerimus.*

42. *Pro salute hujus urbis.*] Cicero fatetur eodem desiderio laudis se teneri, quo alii, qui poëtas secum habuerunt: adeòque exhortatum fuisse Archiam, ut opus, quod de se propter conjurationem exstinctam inchoaverat, perficeret.

49. *Animus præsentiret in posterum.*] Docet quòd nisi animus immortalem se futurum præsentiret, non tot se laboribus et curis torqueret.

53. *De vitâ ipsâ dimicaret.*] Dimicare de vitâ animus, qui immortalis est, non potest: quarè, per animum, ipsum hominem intelligit.

57. *Tam parvi animi.*] Parvi est animi, cùm sciamus omnia esse interitura, hoc parvum vitæ spatium assiduis laboribus et periculis conterere.

61. *An cùm statuas et imagines.*] Ostendit, si statuas homines ambiant, quæ vetustate collabuntur, optare potiùs debere consiliorum suorum et virtutum imagines, quæ per poëtas ad perpetuam nominis gloriam exprimuntur.

66. *Spargere me.*] Metaphora sumpta ab agricolis, qui semina spargunt ut metant.

67. *Sive à meo sensu.*] Videtur hic dubitare Cicero de animorum immortalitate; atque, sive animo suo exstincto penitus non sentiat, sive senserit post mortem, se res

post mortem abfutura sunt, sive, ut sapientissimi homines putaverunt, ad aliquam animi mei partem pertinebunt, nunc quidem certè cogitatione quâdam, speque delector.

præclaras gessisse, se tamen nunc recordatione earum consolari.

68. *Sapientissimi homines.*] Pythagoras, Socrates, atque omnes magnæ Græciæ sapientes, animos hominum divinos esse senserunt, iisque, cùm ex corpore abiissent, optimis quibusque patere aditum ad cœlum.

69. *Ad aliquam animi partem.*] Partes esse varias animorum crediderunt quidam è veteribus illis, quarum aliæ alia multa in æternitate contemplabantur, aliæ respiciebant quæ præclarè quondam in hâc vitæ mortalitate gesserant. Plato verò ait tres animæ partes esse: unam, quâ homo discit; alteram, quâ irascitur; tertiam, quâ voluptatum cupiditate ducitur: duas illas posteriores cum corpore perire; primam, in quâ ratio inest, remanere cum animo.

70. *Cogitatione quâdam, etc.*] Dum cogitat animum suum esse immortalem, sperat futurum, ut post mortem sentiens quæ præclarè gessit, eorum recordatione consolationem aliquam percepturus sit Cicero.

PERORATIO.

VII. Quarè, conservate, judices, hominem pudore eo, quem amicorum studiis videtis comprobari, tum dignitate, tum etiam venustate; ingenio autem tanto, quantum id convenit existimari, quod summorum hominum ingeniis expetitum esse videatis; causâ verò ejusmodi, quæ beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, tabulis Metelli comprobetur. Quæ cùm ita sint, petimus à vobis, judices, si qua non modò humana, verùm etiam divina in tantis negotiis commendatio debet esse; ut eum, qui vos, qui vestros imperatores, qui populi Romani res gestas semper ornavit, qui etiam his recentibus nostris vestrisque domesticis periculis, æternum se testimonium laudum daturum esse profitetur, quique est ex eo numero, qui semper apud omnes sancti sunt habiti atque dicti,

2. *Amicorum.*] Maximos, et auctoritate præstantes, quales sunt Luculli, Metelli, amicos habuit Archias.

3. *Venustate.*] Laudat Archiam à venustate et elegantiâ eorum, qui studiis et ingenio ejus capiuntur.

4. *Summorum hominum.*] Maximo vir ingenio Archias habendus est, quòd Mariis, Lucullis, Metellis, his tantis viris, placere potuit.

5. *Beneficio legis.*] Probat valere illius causam tum à beneficio legis quæ à Sylvano et Carbone lata est; tum auctoritate municipii Heracleensis; tum testimonio Luculli, qui non opinari se, sed scire, &c. dicit; tum Metelli tabulis, apud quem professus est.

7. *Si qua non modò humana, &c.*] Affirmativè hæc particula, *Si*, ponitur; adeò ut sit ille sensus: Quandoquidem Archias vestros imperatores, etc. semper ornavit, dignus est qui vobis non modò ab hominibus, sed ab ipsis diis commendetur.

10. *His recentibus periculis.*] Pericula illa sunt, quibus à Catilinâ Respub. exposita fuit.

sic in vestram accipiatis [a]fidem, ut humanitate vestrâ levatus potiùs, quàm acerbitate violatus esse videatur. Quæ de causâ, pro meâ consuetudine, breviter simpliciterque dixi, judices, ea confido probata esse omnibus: quæ non fori, neque judiciali consuetudine, et de hominis ingenio, et communiter de ipsius studio locutus sum, ea, judices, à vobis spero esse in bonam partem accepta: ab eo, qui judicium exercet, certè scio.

[a] *tutelam.*

15. *Violatus.*] Violari acerbo aliquo judicio non debet Archias, quia sanctum est nomen poëtæ.

17. *Non fori consuetudine.*] Cicero postulaverat è judicibus, ut novo quodam et inusitato dicendi genere sibi fas esset uti in defensione Archiæ.

18. *Communiter.*] Tractavit locum communem de studio poëtico.

20. *Qui judicium exercet.*] Prætor exercebat illud judicium, de cujus nomine nihil reperitur.

ORATIO

PRO

M. CŒLIO.

ARGUMENTUM.

M. CŒLIUS RUFUS, eques Romanus, ingenio ac formâ liberali, cùm adolescentiam in domo ac familiaritate Ciceronis egisset, posteà vixit liberiùs, ac venit in familiaritatem Clodiæ, uxoris Q. Metelli, quæ soror erat P. Clodii, et quæ parùm pudica mulier habebatur; cùmque Cælius illâ familiariùs uteretur, et fortè auri certum numerum ab eâ mutuò accepisset; indicatum est Clodiæ, venenum sibi parari à Cælio, per Licinium quemdam, qui pecuniâ servum ejus ad perficiendam rem aggressus erat. Itaque accusatur à Clodiæ amicis Cælius, ac potissimùm à L. Atratino adolescente, cujus patrem Cælius eodem tempore de ambitu accusabat. Alia præterea Cælio crimina objecta sunt; v. g. patrem malè tractâsse; municipibus Puteolanis non probatum esse; Catilinæ fuisse familiarem; matronas attrectâsse; senatorem pulsâsse; seditionem Neapoli concitâsse; Pallæ bona invasisse; legatis Alexandrinorum necem intulisse.

PERSONÆ.

Accusatores Cælii fuerunt Clodia, Atratinus, Herennius, et Balbus. Reus M. Cælius. Patroni Cælii M. Crassus, et Cicero. Prætor Domitius.

TEMPUS.

Habita est hæc oratio anno urbis conditæ 697, Cornelio Lentulo et L. Marcio Coss. ut existimare licet ex eo quod Dio scribit, legatos illos interfectos fuisse; agente verò Cicerone annum 51.

STATUS CAUSÆ.

Conjecturalis est: 1. *an aurum mutuum Cælius sumpserit à Clodiâ;* 2. *an venenum paraverit. Genus autem judiciale est.*

R

PARTES

Tres sunt: Exordium, Confutatio, et Peroratio.

EVENTUS.

Vicit Cicero, et absolutus Cælius posteà præturam adeptus est; et interfectus est civili bello Cæsarem inter et Pompeium.

EXORDIUM.

I. SI quis, judices, fortè nunc adsit ignarus legum, judiciorum, consuetudinis nostræ; miretur profectò, quæ sit tanta atrocitas hujusce causæ, quòd diebus festis, ludisque publicis, omnibus negotiis forensibus intermissis, unum hoc judicium [a] exerceatur; nec dubitet quin tanti facinoris reus [b] arguatur, ut, eo neglecto, civitas stare non possit; idem, cùm audiat esse legem, quæ de

INTERPRETATIO.

[a] *fiat.* [b] *accusetur.*

NOTÆ.

1. *Ignarus legum.*] Hic Cicero per istas leges, Plautiam intelligit, quæ lata est à M. Plautio tribuno plebis, Cn. Pompeio Strabone et L. Porcio Catone Coss. anno urbis 664. ut de iis, qui vim publicam armatis hominibus fecissent, quæstio constitueretur.

2. *Consuetudinis.*] Consuetudo fuit Romanorum, ut primo quoque tempore seditiones vindicarentur: alioquin enim diebus festis judicia non exercebantur.

3. *Diebus festis.*] Dies festi diis dedicati habebantur: quarè ab omni opere alio abstinendum fuit: neque his prætori licebat fari tria hæc verba, *do*, *dico*, *addico*. Dies autem alii *Festi* dicti sunt apud Romanos, alii *Profesti*, alii *Intercisi*. *Festi* dies diis dicati erant: *Profesti* hominibus ad administrandam rem privatam publicamque concessi: *Intercisi* deorum hominumque erant communes. Festis inerant sacrificia, epulæ, ludi, feriæ: profestis fasti, comitiales, comperendini, stati, prœliares. Intercisi, in se non in alios dividebantur, illorum enim dierum quibusdam horis fas erat, quibusdam fas non erat, jus dicere. *Fasti* dies erant quibus licebat prætori fari tria verba, *do*, *dico*, *addico*: his contrarii *nefasti*. Porrò comitiales erant, quibus cum populo agi licebat: et fastis quidem lege agi poterat, cum populo agi non poterat: comitialibus utrumque poterat. Comperendini, quibus vadimonium licebat dicere. Stati denique, qui judicii causâ cum peregrino instituebantur. Vide Macrobium, Sat. lib. 1. cap. 16.

Ib. *Ludisque publicis.*] Romæ feriabantur, dum ludi publici habebantur: quarè causæ intermittebantur, et clausis tabernis forum exornabatur. Nota porrò quòd per ludos, in plurali, spectacula Cicero intelligat; sic in Epist. ad Q. fratrem, *Scripsi quo die ludi committebantur*; ludus verò, in singulari, de privatis dicitur, et de omni exercitatione gymnasticâ, cùm præceptor solus multos docet. Ita Pedianus.

6. *Esse legem.*] De vi publicâ tulit legem Q. Lutatius Catulus, consul cum C. Mario anno urbis 651, ut de seditiosis consceleratisque civibus qui armati senatum obsederint, magistratibus vim attulerint, rempublicam oppugnârint, quotidie, etiam diebus festis, ludisque publicis, quæreretur.

seditiôsis consceleratisque civibus, qui armati senatum obsederint, magistratibus vim attulerint, rempublicam oppugnârint, quotidie quæri jubeat; legem non improbet; crimen quod versetur in judicio, [c] requirat; cùm audiat, nullum facinus, nullam audaciam, nullam vim in judicium vocari; sed adolescentem illustri ingenio, industriâ, gratiâ, accusari ab ejus filio, quem ipse in judicium et vocet et vocârit; oppugnari autem opibus meretriciis; Atratini illius pietatem non reprehendat, muliebrem libidinem comprimendam putet; vos laboriosos existimet, quibus otiosis ne in communi quidem otio liceat esse. Etenim, si attendere diligenter, et existimare verè de omni hâc causâ volueritis; sic [d] constituetis, judices, nec descensurum quemquam ad hanc accusationem fuisse, cui, utrùm vellet, liceret; nec, cùm descendisset, quidquam habiturum spei fuisse, nisi alicujus intolerabili libidine et nimis acerbo odio niteretur. Sed ego Atratino, humanissimo atque optimo adolescenti, meo necessario, ignosco, qui habet excusationem vel pietatis, vel necessitatis, vel ætatis: si voluit accusare, pietati tribuo; si jussus est, necessitati; si speravit aliquid, pueritiæ; cæteris non modò nihil ignoscendum, sed etiam acriter est resistendum.

[c] *inquirat.* [d] *decernetis.*

12. *Ab ejus filio.*] Cœlius accusabat iterùm Polam Atratinum, qui fuerat jam absolutus, et Polæ Atratini filius adolescens Cœlii accusatione paternum dolorem ulciscebatur, quod non tam veri criminis, quàm recriminationis locus videri judicibus debebat.

13. *Opibus meretriciis.*] Id est, opibus Clodiæ, quæ propter incestum cum fratre Clodio pessimè audiit, et quæ hanc accusationem Cœlio conflavit.

14. *Muliebrem libidinem.*] Hæc Clodia, ex quo mortuus est Q. Metellus, cui nupserat, effudit se in omnem libidinem: immò ejus cum hoc Cœlio consuetudo suspecta fuit, quem illa, verso amore in odium, tandem accusavit.

15. *Laboriosos.*] Laboriosos appellat suos judices, quòd laborem sumant eodem ipso tempore quo vacare, et ludis publicis interesse deberent cum cæteris.

19. *Cui, utrùm vellet, liceret.*] Id est, cui liceret vel accusare, vel non accusare. Indicat autem, coactum fuisse Atratinum opibus illius meretricis Clodiæ Cœlium accusare.

Ib. *Descendisset.*] Vox hæc, *descendere ad judicium*, Ciceroni familiaris est et usitata; opinor, quia ferè omnes magnates Romæ in collibus habitabant; vel est metaphora sumpta ab illis qui pugnant, qui descendere vulgò in certamen dicuntur.

24. *Pietati.*] Pietati paret Atratinus, quia patrem defendit, Cœlium accusando.

Ib. *Necessitati.*] Jubenti parenti pareat necesse est filius.

24. *Pueritiæ.*] Præceps est hæc ætas, et facilè spe vanâ deluditur; quibus his tribus sic excusat Atratinum, ut judicii invidiam in alios accusatores, Herennium, Balbum, et Clodiam rejiciat.

CONFUTATIO.

Duas partes continet ista Confutatio. Prior varia crimina complectitur, quæ in Cœlium conjecta sunt, ac citata in argumento hujus orationis. Se-

cunda pars complectitur aurum, quod aiebant accusatores Cælium sumpsisse à Clodiâ; deinde venenum, quod ei paratum à Cœlio dicebatur.

PRIMA PARS.

In quâ varia Cœlio objecta crimina diluit.

II. Ac mihi quidem videtur, judices, hic introitus defensionis adolescentiæ M. Cœlii maximè convenire, ut ad ea quæ accusatores, deformandi hujus causâ, detrahendæ spoliandæque dignitatis gratiâ, dixerunt, primùm respondeam. Objectus est pater variè, quòd aut parùm splendidus ipse, aut parùm piè tractatus à filio diceretur. De dignitate, Cœlius notis ac majoribus natu, etiam sine meâ oratione, tacitus facilè ipse respondet; quibus autem, propter senectutem, quòd jam diu minùs in foro nobiscum versatur, non æquè est cognitus; hi sic [a] habeant: quæcumque in equite Romano dignitas esse possit, quæ certè potest esse maxima, eam semper in M. Cœlio habitam esse summam, hodieque haberi, non solùm à suis, sed etiam ab omnibus, quibus potuerit aliquâ de causâ esse notus. Equitis autem Romani esse filium, criminis loco poni ab accusatoribus, neque his judicantibus oportuit, neque defendentibus nobis. Nam quod de pietate dixistis, est quidem ista nostra existimatio, sed judicium certè parentis. Quid nos opinemur, audietis ex juratis; quid parentes sentiant, lacrymæ matris incredibilisque mœror, squalor patris, et hæc præsens mœstitia, quam cernitis,

[a] *intelligant.*

5. *Parùm splendidus.*] Arguerant adversarii, Cœlii patrem indignum fuisse qui cum illustribus viris versaretur, propter vitæ sordes.

6. *Cœlius.*] Pater hujus Cœlii, qui adest huic judicio, hoc maledictum facilè potest diluere apud eos quibus notus est et cognitus; et iis qui eum ætate superant.

14. *Criminis loco.*] Non quidem adversarii criminis reum esse arguebant, quòd eques esset Romanus; sed quòd non tantâ nobilitate præditi minùs tolerabilis ejus videretur audacia.

Ib. *Neque his judicantibus, neque defendentibus nobis.*] Sedebant judices equites Romani cum senatoribus, et defendebat Cicero reum, ipse quidem senator, sed ex equestri genere natus. Itaque parùm erat honestum accusatoribus coram illis judicibus equestrem ei ordinem quasi vilem objicere.

16. *Est quidem nostra existimatio.*] De ejus pietate existimabimus quidem ut nobis videbitur, sed de eâ judicabit pater. *Existimatio* porrò est opinatio et conjectura, *judicium* verò est sententia, quæ re cognitâ pronuntiatur.

17. *Quid nos opinemur.*] Ex auditis testibus, quid oporteat de illo judicare constabit.

Ib. *Ex juratis.*] Jurati testes dicuntur, quia, antequàm ad judicium producerentur, jurabant se veritatem dicturos. Venerant autem isti testes Puteolis advocati ad testimonium dicendum.

19. *Præsens mœstitia.*] Sedebant in subselliis affines et propinqui sordidati et strati ad misericordiam judicum excitandam, qui quonam affectu essent erga Cœlium, facilè ex eorum lacrymis existimari poterat.

luctusque, declarat. Nam, quod est objectum, municipibus esse adolescentem non [b] probatum suis; nemini unquam præsenti Puteolani majores honores habuerunt, quàm absenti M. Cœlio; quem et absentem in amplissimum ordinem cooptârunt, et ea non petenti detulerunt, quæ multis petentibus denegârunt: iidemque nunc lectissimos viros, et nostri ordinis et equites Romanos, cum legatione ad hoc judicium, et cum gravissimâ atque ornatissimâ laudatione, miserunt. Videor mihi jecisse fundamenta defensionis meæ; quæ firmissima sunt, si nitantur judicio suorum; neque enim vobis satìs [c] commendata hujus ætas esse posset, si non modò parenti tali viro, verùm etiam municipio tam illustri ac tam gravi, displiceret. Equidem, ut ad me revertar, ab his fontibus profluxi ad hominum famam; et meus hic forensis labor vitæque ratio dimanavit ad existimationem hominum paulò latiùs, commendatione ac judicio meorum. Nam, quod objectum est de pudicitiâ, quodque omnium accusatorum non criminibus, sed vocibus maledictisque celebratum est, id nunquam tam acerbè feret M. Cœlius, ut [d] eum pœniteat non deformem esse natum; sunt enim ista maledicta pervulgata in omnes, quorum in adolescentiâ forma et species fuit liberalis. Sed aliud est maledicere, aliud accusare; accusatio crimen desiderat, rem ut definiat, hominem ut notet, argumento probet, teste confirmet: ma-

[b] *gratum.* [c] *placere.* [d] *ille doleat.*

20. *Municipibus.*] Municipes dicebantur, qui in civitatem Romanam recepti muneris publici participes fiebant: sed tandem abusivè municipes dicti sunt suæ cujusque civitatis cives. Ita Ulpianus.

21. *Puteolani.*] Puteoli civitas Campaniæ, propter aquas calidas, à multitudine puteorum nominata.

23. *In amplissimum ordinem.*] Amplissimus ordo fuit senatorius, major ab hoc equester, et infimus plebeius: amplissimus autem ordo in municipiis *Curia* dicebatur; Romæ verò *Senatus*, et qui Romæ *Senatores*, in municipiis *Decuriones* dicebantur; at hic Cœlius ita se suis probavit, ut in illum ordinem ipsum cooptârint.

25. *Lectissimos viros.*] Soliti erant Romanorum socii Romam legatos mittere; qui pro reis testimonium dicerent, qui se laudabiliter in provinciâ gesserant, vel pro eis nomine totius municipii deprecarentur.

Ib. *Nostri ordinis.*] Non miserunt tantùm Puteolanos senatores, sed etiam Romanos; quamquam senatores Romæ domicilium haberent, tamen cùm erant in municipiis unde orti erant, legati decurionum decreto mittebantur.

28. *Nitantur judicio suorum.*] Legunt alii, *nitatur*, referendo ad vocem defensionis; adeò ut ille sit sensus, Firmissima fundamenta sunt, si judicio suorum municipum Cœlii defensio nitatur.

31. *Ab his fontibus.*] Probat exemplo suo Cicero, se sibi ab hâc eâdem popularium suorum commendatione fecisse famam apud homines.

32. *Forensis labor.*] Per forensem laborem, industriam, quâ valet in causis perorandis in foro, significat.

36. *Vocibus maledictisque.*] Convicia et voces sæpè idem significant. Certè Ulpianus vult *convicium* appellari, quasi *convocium*, hoc est, à collatione vocum, cùm in unum complures voces conferuntur. Hîc autem Cœlium ab impudicitiâ excusat.

40. *Rem ut definiat.*] Qui accusat, debet certum crimen afferre, v. g. furtum, sacrilegium, cædem, &c. quod lege judiciorum aliquâ vindicetur.

ledictio autem nihil habet propositi, præter contumeliam; quæ si petulantiùs jactatur, convicium, si facetiùs, urbanitas nominatur. Quam quidem partem accusationis, admiratus sum, et molestè tuli, potissimùm esse Atratino datam; neque enim decebat, neque ætas illa postulabat; neque (id quod animadvertere poteratis) pudor patiebatur optimi adolescentis, in tali illum oratione versari. Vellem aliquis ex vobis robustioribus hunc maledicendi locum suscepisset: aliquantò liberiùs, et fortiùs, et magis more nostro refutaremus istam maledicendi licentiam. Tecum, Atratine, agam leviùs, quòd et pudor tuus [e] moderatur orationi meæ; et meum erga te, parentemque tuum beneficium tueri debeo. Illud tamen te esse admonitum volo: primùm, qualis es, talem te esse existimes; ut quantùm à rerum turpitudine abes, tantùm te à verborum libertate sejungas: deinde ut ea in alterum ne dicas, quæ cùm tibi falsò responsa sint, erubescas; quis est enim, cui via ista non pateat? qui isti ætati [atque etiam dignitati] non possit, quàm velit petulanter, etiam si sine ullâ suspicione, at non sine argumento, maledicere? Sed [f] istarum partium culpa est eorum qui te agere voluerunt; laus pudoris tui, quòd ea te invitum dicere videbamus; ingenii, quòd ornatè politèque dixisti. Verùm ad [g] istam omnem orationem brevis est defensio; nam, quoad ætas M. Cœlii dare potuit isti suspicioni locum, fuit primùm ipsius pudore, deinde etiam patris diligentiâ, disciplinâque munita; qui ut huic virilem togam dedit—nihil dicam hoc loco de me: tantum sit, quantum vos existimatis—hoc dicam, hunc à patre continuò ad me esse deductum: nemo hunc M. Cœlium in illo ætatis flore vidit, nisi aut cum patre, aut mecum, aut in M. Crassi castissimâ domo, cùm artibus honestissimis erudiretur.

III. Nam, quòd Catilinæ familiaritas objecta Cœlio est, lòngè ab

[e] *reprimit orationem.* [f] *istius defensionis.* [g] *istas omnes objectiones.*

47. *In tali oratione versari.*] Non debebat adolescens, qualis est Atratinus, versari in eâ oratione, in quâ agitur de impudicitiâ.

48. *Ex vobis robustioribus.*] Robustiores vocat accusatores, qui aliquâ sunt jam ætate provecti, quales sunt Herennius et Balbus.

52. *Beneficium tueri.*] Hoc ait, quia aliquando defenderat Polam accusatum de ambitu.

53. *Qualis es, talem te esse existimes.*] Monet ut nihil suâ virtute, formâ, ætate indignum faciat, aut loquatur; quemque ita monet amicè, ut etiam modestè carpat.

65. *Virilem togam.*] Positâ prætextâ et bullâ, virilem togam sumebant Romani anno ætatis decimo septimo, ut ex Suetonio licet conjicere.

67. *Ad me deductum.*] Assumptâ virili togâ, statim adolescentes bonis moribus imbuendi, alicui claro viro à parentibus tradebantur. Sic Cicero deductum se ad Scævolam ait, lib. de Amicitiâ.

1. *Catilinæ familiaritas.*] Purgat Cœlium, eumque Catilinæ familiarem non fuisse ostendit.

illâ suspicione abhorrere debet; hoc enim adolescente, scitis consulatum mecum petîsse Catilinam; ad quem si accessit, aut si à me discessit unquam, quamquam multi boni adolescentes illi homini nequam atque improbo studuerunt, tum existimetur Cœlius Catilinæ nimiùm familiaris fuisse. At enim posteà scimus et vidimus esse hunc in illius amicis. Quis negat? sed ego illud tempus ætatis, quod ipsum suâ sponte infirmum, aliorum libidine infestum est, id hoc loco defendo; fuit assiduus mecum: prætore me, non noverat Catilinam: Africam tum prætor ille obtinebat: secutus est annus: causam de pecuniis repetundis Catilina dixit; mecum erat hîc: illi ne advocatus quidem venit unquam: deinceps fuit annus, quo ego consulatum petivi: petebat Catilina mecum: nunquam ad illum accessit, à me nunquam recessit. Tot igitur annos versatus in foro sine suspicione, sine infamiâ, studuit Catilinæ iterùm petenti. Quem ergo ad finem putas custodiendam illam ætatem fuisse? Nobis quidem olim annus erat unus, ad cohibendum brachium togâ constitutus, et ut exercitatione ludoque campestri tunicati uteremur; eademque erat, si statim mereri stipendia cœperamus,

3. *Consulatum mecum petîsse.*] Catilina contra Ciceronem petivit consulatum: sed cùm eligi se statim sperâsset, propter ambitionis suspicionem rejectus est, et ejus loco Cicero cum Antonio consul creatus est. Vide Appianum, lib. 2. bell. civil. tunc autem admodùm erat adolescens Cœlius.

9. *Infestum.*] Is infestus appellatur, teste Gellio, lib. 9. cap. 12. qui malum infert cuipiam.

Ib. *Assiduus mecum.*] Catilinæ non potuit studere Cœlius, quia semper Ciceroni sic adhæsit, ut nunquam à latere ejus discederet.

10. *Africam prætor obtinebat.*] Pedianus in Orat. in togâ candidâ sic ait de illo: *Catilina ex præturâ Africam obtinuit, quam cùm graviter vexâsset, togati Africani in senatu, jam tum absente illo, questi sunt, multæque graves sententiæ in senatu de eo dictæ sunt.*

11. *Causam de pecuniis repetundis dixit.*] Causam dicere, auctore Budæo, est subire judicium. Cùm rediisset igitur ex Africâ Catilina, Torquato et Cottâ Coss. accusatus est repetundarum, et defensus à Cicerone, ut ait Fenestella, et accusatus à Pub. Clodio, qui Ciceronis posteà fuit inimicus.

12. *Ne advocatus.*] Advocatus ibi sumitur pro eo qui suam præsentiam amico commodat in judicio; etenim mos erat in judiciis tum privatis, tum publicis, amicos omnes advocare, quorum auctoritate moveri posse judices putabantur.

16. *Studuit Catilinæ iterùm petenti.*] Petivit iterùm consulatum Catilina, cùm Silanum et Murænam competitores haberet. Sed iterùm repulsam ille passus, præ iracundiâ cœpit perniciosè de patriâ cogitare.

18. *Ad cohibendum brachium.*] De hoc Seneca, lib. declam. 5. *Apud patres nostros qui forensia stipendia auspicabantur, nefas putabant brachium extra togam exserere: nam in togâ pars quædam in dextrâ parte excurrebat, quæ sinus dicebatur, et in dextrum humerum rejiciebatur, ut istud obvolveret.*

19. *Ludoque campestri.*] Exercitatione militari juvenes exercebantur ad bellum in Campo Martio; sed cursu potissimùm, luctâ, saltu, jaculatione, equitatu, saltatione, &c.

Ib. *Tunicati.*] Ita se exercebant adolescentes in illo campo, ut tunicâ semper ad majorem pudicitiam uterentur. Tunica porrò vestis brevior apud Romanos fuit, et sine manicis, quæ propriè viris conveniebat, et sub longiore veste induebatur.

20. *Statim mereri stipendia.*] Stipendium dicitur æs militare, seu præmium quod militibus datur. Merentur autem stipendia qui milites fiunt.

[a] castrensis ratio ac militaris; quâ in ætate, nisi qui se ipse suâ gravitate et castimoniâ, et cùm disciplinâ domesticâ, tum etiam [b] naturali quodam bono defenderat; quoquo modo à suis custoditus esset, tamen infamiam veram effugere non poterat. Sed qui prima illa initia ætatis integra atque inviolata [c] præstitisset; de ejus famâ ac pudicitiâ, cùm is jam se [d] corroboravisset, ac vir inter viros esset, nemo loquebatur. Studuit Catilinæ, cùm jam aliquot annos esset in foro Cœlius, et multi hoc idem ex omni ordine atque ex omni ætate fecerunt; habuit enim ille, sicuti meminisse vos arbitror, permulta maximarum non [e] expressa signa, sed [f] adumbrata, virtutum; utebatur hominibus improbis multis, et quidem optimis se viris deditum esse simulabat; erant apud illum illecebræ libidinum multæ: erant etiam industriæ quidam stimuli ac laboris; flagrabant vitia libidinis apud illum: vigebant etiam studia rei militaris; neque ego unquam fuisse tale monstrum in terris ullum puto, tam ex contrariis diversisque inter se pugnantibus naturæ studiis, cupiditatibusque conflatum. Quis clarioribus viris quodam tempore jucundior? quis turpioribus conjunctior? quis civis [g] meliorum partium aliquando? quis [h] tetrior hostis huic civitati? quis in voluptatibus inquinatior? quis in laboribus patientior? quis in rapacitate avarior? quis in largitione effusior? Illa verò, judices, in illo homine mirabilia fuerunt, comprehendere multos amicitiâ, tueri obsequio, cum omnibus communicare quod habebat, [i] servire temporibus suorum omnium, pecuniâ, gratiâ, labore corporis, scelere etiam, si opus esset, et audaciâ: [k] versare suam naturam, et regere ad tempus, atque huc et illuc torquere et flectere: cum tristibus severè, cum remissis jucundè, cum senibus graviter, cum juventute comiter, cum facinorosis audacter, cum libidinosis luxuriosè vivere. Hâc ille tam variâ multiplicique naturâ, cùm omnes omnibus ex terris homines improbos audacesque collegerat, tum etiam multos fortes viros et bonos, specie quâdam virtutis assimulatæ, tenebat; neque unquam ex illo delendi hujus imperii tam consceleratus impetus exstitisset, nisi tot vitiorum tanta immanitas quibusdam facilitatis et patientiæ radicibus niteretur. Quarè ista conditio, judices, respuatur: nec Catilinæ familiaritatis crimen hæreat: est enim commune cum multis, cum quibusdam etiam bonis. Me ipsum, me, inquam, quondam pænè ille decepit: cùm et civis mihi bonus, et optimi cujusque cupidus, et firmus amicus ac fide-

[a] *disciplina militaris.* [b] *probitate naturæ.* [c] *servâsset.* [d] *grandior factus esset.* [e] *declarata.* [f] *ficta.* [g] *qui plures bonos habuit fautores.* [h] *pejor.* [i] *subvenire periculis omnium.* [k] *mutare.*

27. *Studuit Catilinæ.*] Studuit Catilinæ, cùm secundò consulatum petivit.

56. *Conditio respuatur.*] Ista objectio rejiciatur; respuere enim significat repudiare, et quasi cum sputo per contemptum rejicere.

lis videretur; cujus ego facinora oculis priùs, quàm opinione, manibus antè, quàm suspicione, deprehendi; cujus in magnis catervis amicorum si fuit etiam Cœlius, magis est, ut ipse molestè ferat errâsse se, sicuti nonnunquam in eodem homine me quoque erroris mei pœnitet, quàm ut istius amicitiæ crimen reformidet. Itaque à maledictis pudicitiæ ad conjurationis invidiam oratio est vestra delapsa; posuistis enim, atque id tamen titubanter et strictim, conjurationis hunc, propter amicitiam Catilinæ, participem fuisse: in quo non modò crimen non hærebat, sed vix diserti adolescentis cohærebat oratio. Qui enim tantus furor in Cœlio? quod tantum aut in moribus naturâque vulnus, aut in re atque fortunâ? ubi denique est in istâ suspicione Cœlii nomen auditum? Nimiùm multa de re minimè dubiâ loquor: hoc tamen dico, non modò si socius conjurationis, sed nisi inimicissimus istius sceleris fuisset, nunquam conjurationis accusatione adolescentiam suam potissimùm commendare voluisset: quod, haud scio, an de ambitu, et de criminibus istius sodalium ac sequestrium, quoniam huc incidi, similiter respondendum putem; nunquam enim tam Cœlius amens fuisset, ut, si se isto infinito ambitu commaculâsset, ambitûs alterum accusaret: neque ejus facti in altero suspicionem quæreret, cujus ipse sibi perpetuam licentiam optaret: nec, si sibi semel periculum ambitûs subeundum putaret, ipse alterum iterùm ambitûs crimine arcesseret: quod quamquam nec sapienter, et me invito facit, tamen est ejusmodi cupiditatis, ut magis insectari alterius innocentiam, quàm de se timidè cogitare videatur. Nam quòd æs alienum objectum est, sumptus reprehensi, tabulæ flagitatæ; videte quàm pauca respondeam. Tabulas, qui in patris potestate est, nullas conficit:

61. *Oculis priùs, quàm opinione.*] Priùs patuerunt oculis crimina Catilinæ, quàm eorum reus crederetur: per Fulviam enim conjurationem accepit, antequàm conjuratorum literæ in ponte Milvio fuissent deprehensæ.

63. *Si fuit etiam Cœlius, etc.*] Si inter tot Catilinæ amicos fuit Cœlius, longè justiùs conqueri debet, se in fraudem inductum fuisse, ut Cicero sæpenumerò conquestus est, quàm vereri ne istius Catilinæ amicitia crimini sibi vertatur.

77. *Sequestrium.*] Sequestres vel sunt, auctore Budæo, interpretes ambitûs, et corrumpendarum tribuum auctores, vel qui se tamquam mediatores ad populi gratiam pro candidatis aucupandam interponunt.

83. *Arcesseret.*] Jam suprà notatum est Cœlium ambitûs crimine Polam Atratinum semel accusâsse, eumdemque absolutum iterùm accusâsse.

83. *Quod quamquam.*] Dicit Polam patrem Atratini immeritò fuisse accusatum, ut judicum vitet offensionem, quibus carus erat fortassè Pola.

87. *Sumptus reprehensi.*] Valerius testatur eos, qui maximos sumptus fecissent, aut ingrati fuissent, aut æs alienum contraxissent, gravissimis suppliciis apud Romanos affectos fuisse.

Ib. *Tabulæ flagitatæ.*] Moris fuit apud Romanos ut patres-familiâs, quæcumque per singulos dies aut acciperent aut expenderent, ea primùm properè ac festinanter in codicem memoriæ causâ paratum referrent, quæ adversaria dicebantur, deinde per otium in aliis tabulis ordine, et accuratè perscriberent. Eas tabulas *accepti et expensi* nominabant.

88. *Qui in patris potestate est.*] Filiusfamiliâst abulas non conficit, quia, præter

versuram nunquam omninò fecit ullam. Sumptus unius generis objectus est, habitationis: triginta millibus dixistis eum habitare; nunc demum intelligo, P. Clodii insulam esse venalem, cujus hic in ædiculis habitet, decem, ut opinor, millibus; vos autem, dum illi placere vultis, ad tempus ei mendacium vestrum accommodavistis.

IV. Reprehendistis, à patre quòd semigrârit; quod quidem jam in hâc ætate minimè reprehendendum est; qui, cùm et [a] ex Reipub. causâ esset, mihi quidem molestam, sibi tamen gloriosam victoriam consecutus, et per ætatem magistratus petere posset, non modò permittente patre, sed etiam suadente, ab eo semigravit: et, cùm domus patris à foro longè abesset, quò faciliùs et nostras [b] obire domos, et ipse à suis coli posset, conduxit in Palatio, non magno, domum. Quo loco possum dicere id, quod vir clarissimus M. Cras-

[a] *propter Rempub.* [b] *adire.*

peculium, nihil habet: peculii tamen rationes conficere solitos et filios-familiâs, et servos, satis constat ex titulo Digest. de Pecul.

89. *Versuram nunquam.*] Versura propriè fieri dicitur, 1. Cùm creditoris conversio quædam et mutatio fit, id est, cùm quis, alii ut solvat, ab alio pecuniam mutuatur. 2. Aliquando versuram facere simpliciter significat æs alienum contrahere, ut ex hoc Ciceronis loco patet. 3. Versuram facere dicitur is qui æs alienum ex ære alieno solvit. 4. Dicitur etiam versuram facere, cùm minore fœnore acceptam quis pecuniam majore occupat.

90. *Triginta millibus eum habitare.*] Objectum est conduxisse domum triginta sestertiûm millibus ad habitandum, id est, tribus librarum [Gallic.] millibus.

91. *Clodii insulam.*] Insula, inquit Festus, dicta propriè, quæ non jungitur communibus parietibus cum vicinis, sed circuitu publico aut privato cingitur: à similitudine videlicet earum terrarum, quæ fluminibus ac mari imminent, suntque *in salo;* ait autem Plinius, lib. 36. cap. 15. Pub. Clodium sestertiûm centies et quadragies octies habitâsse.

92. *Decem millibus.*] Mille libris nostratibus, i. e. Gallicanis.

1. *A patre semigrârit.*] Filii-familiâs adolescentes cum parentibus habitabant, à quibus discedere non potuerunt absque probro.

3. *Victoriam consecutus.*] Cœlius accusavit Antonium affinem fuisse conjurationis Catilinariæ, atque adeò eum in exsilium abire compulit: quod permolestum fuit Ciceroni, qui eum, sibi collegam in consulatu, defenderat.

4. *Per ætatem magistratus petere.*] L. Villius tribunus plebis, L. Manlio et Q. Fulvio Coss. anno urbis 624. legem tulit, ut annus quæsturæ non esset ante vigesimum septimum: tribunatûs ante trigesimum: ædilitatis ante trigesimum septimum: præturæ quadragesimum: consulatûs quadragesimum tertium: et quod de quæsturâ dictum est, congruit cum eo, quod Polybius lib. 6. scribit, legem fuisse, ne quis magistratum urbanum gereret, nisi decem stipendia confecisset; annus autem ad militandum legitimus fuit decimus septimus.

8. *M. Crassus.*] M. Crassus prior Cœlium defendit. Eum autem defendens optabat ut nunquam Ptolemæus venisset Romam, citatis ex Medeâ Ennii poëtæ versibus, quibus ancilla queritur Argo navem fuisse fabricatam, quâ Iasone in Colchida devecto, Medea amore ejus capta fuerit; quos ille versus cùm allegoricè ad Ptolemæum accommodâsset, Cicero eodem modo festivè ad Cœlium et Clodium accommodat, dolens Cœlium in Palatium, ubi habitabat Clodia, commigrâsse, quod ei initium malorum fuit.

sus, cùm de adventu regis Ptolemæi quereretur, paulò antè dixit, *Utinam ne in nemore Pelio* — Ac longius quidem mihi contexere hoc carmen liceret: *Nam nunquam hera errans* hanc molestiam nobis exhiberet, *Medea, animo ægra, amore sævo saucia.* Sic enim, judices, reperietis (quod, cùm ad id loci venero, ostendam) hanc Palatinam Medeam, migrationemque, huic adolescenti causam sive malorum omnium, sive potiùs sermonum, fuisse. Quamobrem illa, quæ ex accusatorum oratione præmuniri jam et fingi intelligebam, fretus vestrâ prudentiâ, judices, non pertimesco. Aiebant enim fore testem senatorem, qui se pontificiis comitiis [c] pulsatum à Cœlio diceret; à quo quæram, si prodierit, primùm, cur statim nihil egerit: deinde, si id queri quàm agere maluerit, cur productus à vobis potiùs, quàm ipse per se: cur tantò pòst potiùs, quàm continuò, queri maluerit: si mihi ad hæc acutè, argutèque responderit; tum quæram denique, ex quo iste fonte senator emanet: nam si ipse orietur et nascetur ex sese, fortassè, ut soleo, commovebor; sin autem est rivulus arcessitus et ductus ab ipso capite accusationis vestræ, læ-

[c] *verberatum.*

9. *Regis Ptolemæi.*] Ptolemæus rex Alexandrinus pulsus à suis venit Romam, ut à senatu populoque Romano restitueretur; eodem tempore legati Alexandrini contra eum venerunt: quorum Ptolemæus magnam partem per insidias sustulit, in iis principem legationis Dionem Academicum. Objecerant autem accusatores, Puteolis à Cœlio pulsatos fuisse.

10. *Utinam ne in nemore Pelio.*] Versus desumpti sunt ex Ennii Medeâ. Hæc autem cùm propter Glaucam Creontis regis filiam, se ab Iasone contemptam cerneret, noctu regiam ingressa, radice à Circe inventâ, eâ virtute ut ignis exstingui non posset, eamdem incendit. Fertur autem Iasonem protinùs regiâ incensâ aufugisse, Creontem verò et Glaucam igne fuisse consumptos. Vide Diodorum, lib. v.

Ib. *Pelio.*] Pelion mons est Thessaliæ frequenti pinu referta, ubi navis Argo, quâ Iason vectus est, confecta fuit.

11. *Hera errans.*] Clodia offensa nunquam hâc calumniâ Cœlium afficeret.

12. *Medea.*] Sub Medeâ Clodiam significat, quæ insanum suum amorem in Cœlium, in odium et iram convertit.

14. *Palatinam Medeam.*] Clodia habitabat in monte Palatino, ideoque eam Palatinam vocat.

19. *Pontificiis comitiis.*] Pontificia comitia dicebantur in quibus pontifices creabantur. Tulit autem legem Cn. Domitius Ænobarbus trib. pleb. C. Mario et L. Aurelio Coss. anno urbis 650. ut non sacerdotum collegia, ut anteà, quem vellent cooptarent; sed populi id beneficium esset. Cùm autem populus per religionem sacerdotia mandare non posset, rogavit ut minor pars populi, id est, tribus septemdecim vocarentur; et ab eâ parte qui esset factus, is à collegio cooptaretur.

20. *Primùm cur statim.*] Probat non pulsatum fuisse illum senatorem à Cœlio, idque ex conjecturæ locis per interrogationem.

24. *Ex quo iste fonte emanet.*] Quærit Cicero an senator ille sponte suâ, an adversariorum precibus adductus fuerit ad ferendum contra Cœlium testimonium.

26. *Ductus ab ipso capite.*] Si autem ille senator corruptus est à Clodiâ, ut hanc accusationem susciperet, et contra Cœlium ferret testimonium, erit sanè quod lætetur Cicero, quòd unus tantùm ille reperiatur, qui Clodiæ causæ servire voluerit: hic metaphora ab aquis elegans est.

tabor, cùm tantâ gratiâ tantisque opibus accusatio vestra nitatur, unum senatorem solum esse, qui vobis gratificari vellet, inventum. Nec tamen illud genus alterum nocturnorum testium pertimesco; est enim dictum ab illis, fore qui dicerent, uxores suas à cœnâ redeuntes attrectatas esse à Cœlio. Graves erunt homines, qui hoc jurati dicere audebunt; cùm sit his confitendum, nunquam se, ne congressu quidem et constituto, cœpisse de tantis injuriis experiri. Sed totum genus oppugnationis hujus, judices, et jam [d] prospicitis animis, et, cùm inferetur, propulsare debebitis; non enim ab iisdem accusatur M. Cœlius, à quibus oppugnatur; palàm in eum tela jaciuntur, clàm subministrantur. Neque id ego dico, ut invidiosum sit in eos, quibus gloriosum hoc etiam esse debet: funguntur officio: defendunt suos: faciunt, quod viri fortissimi solent: læsi dolent; irati efferuntur; pugnant lacessiti; sed vestræ sapientiæ tamen est, judices, non, si causa justa est viris fortibus oppugnandi M. Cœlium, ideò vobis quoque vos causam putare esse justam, alieno dolori potiùs quàm vestræ fidei consulendi. Quæ sit multitudo in foro, quæ genera, quæ studia, quæ varietas hominum, videtis; ex hâc copiâ, quàm multos esse arbitramini, qui hominibus potentibus, gratiosis, disertis, cùm aliquid eos velle arbitrentur, ultrò se offerre soleant, operam navare, testimonium polliceri? Hoc ex genere si qui se in hoc judicium fortè projecerint, [e] excluditote eorum cupiditatem, judices, sapientiâ vestrâ; ut eodem tempore hujus saluti, et religioni vestræ, et contra periculosissimas hominum potentias conditioni omnium civium, providisse videamini. Equidem vos ab-

[d] *intelligitis.* [e] *rejicite.*

29. *Nocturnorum testium.*] Ridiculè jocatur in testes, quos idcircò nocturnos vocat, ad eorum obscuritatem alludens, quia noctu commodè videri non poterant.

31. *Attrectatas.*] Ita à mulieribus contrectandis abstinebant Romani, ut à magistratu matronæ ne quidem submoverentur, ut Festus refert, ne pulsari submoverive viderentur.

32. *Jurati.*] Qui testimonium erant laturi, jurabant; quarè religione verum dicere tenebantur.

33. *Congressu et constituto.*] Moris fuit, antequàm ad judicem provocarent, ut domi apud amicos communes experirentur, si fortè sedari ab iis controversia posset; *experiri* autem, vel *experiri jus*, lege agere est; inde deducto verbo, quòd qui rem aliquam judicio petunt, ii, quod juris se habere ad eam rem petendam arbitrantur, id ad judices tentandi, et experiundi causâ exponunt.

37. *Palàm tela jaciuntur.*] Ostendit quòd alii, ut Herennius, Atratinus, Balbus se palàm accusatores profiteantur; sumptâ à militibus metaphorâ, quorum alii sagittas evibrant, alii suppeditant.

43. *Quàm vestræ fidei.*] Per hanc vocem, *fidei*, religionem atque innocentiam, quam vulgò conscientiam dicimus, significat; cùm enim judices jurarent, nil contra fidei suæ sanctitatem præstare debebant.

46. *Gratiosis.*] Gratiosi vulgò dicuntur qui amicis abundant.

48. *Testimonium polliceri.*] Pollicemur sponte, promittimus rogati, inquit Servius, hic autem invidiam ex potentiâ adversariis conciliat.

ducam à testibus; neque hujus judicii veritatem, quæ mutari nullo modo potest, in voluntate testium collocari sinam; quæ facillimè effingi, nullo negotio flecti ac detorqueri potest; argumentis agemus; signis omni luce clarioribus crimina refellemus; res cum re, causa cum causâ, ratio cum ratione pugnabit.

V. Itaque illam partem causæ facilè patior graviter et ornatè à M. Crasso peroratam, de seditionibus Neapolitanis, de Alexandrinorum [a] pulsatione Puteolanâ, de bonis Pallæ; vellem dictum esset ab eodem etiam de Dione; de quo ipso tamen quid est, quod exspectetis, quod is qui fecit, aut non timet, aut etiam fatetur? Etenim reus, qui dictus est et adjutor fuisse et conscius, P. Ascitius, is judicio est liberatus. Quod igitur est hujusmodi crimen, ut, qui commisit, non neget; qui non negavit, absolutus sit: id hic pertimescat, qui non modò à facto, verùm etiam à conscientiæ suspicione abfuit? et, si Ascitio causa plus profuit, quàm nocuit invidia, huic oberit tuum maledictum, qui istius facti non modò suspicione, sed ne infamiâ quidem est [b] adspersus? At prævaricatione est Ascitius liberatus. Perfacile est isti loco respondere, mihi præsertim, à quo illa causa defensa est; sed Cœlius optimam causam Ascitii esse arbitratur: cujusmodi autem sit, à suâ putat esse sejunctam: neque solùm Cœlius, sed etiam adolescentes humanissimi et doctissimi, rectissimis studiis atque optimis artibus præditi, Titus Caiusque Coponii, qui ex omnibus maximè Dionis mortem doluerunt; qui cùm doctrinæ studio atque humanitatis, tum etiam hospitio Dionis [c] tenebantur. Habitabat is apud L. Lucceium, ut audîstis; fuerat ei cognitus Alexandriæ; quid aut hic, aut summo splendore præditus frater ejus, de M. Cœlio existimet, ex ipsis, si producti erunt, audietis. Ergo hæc removeantur, ut aliquando, in quibus causa nititur, ad ea veniamus. Animadverti enim, judices, audiri à vobis meum familiarem L. Herennium perattentè; in quo etsi magnâ ex parte ingenio ejus, et dicendi genere quodam tenebamini, tamen nonnunquam verebar ne illa subtiliter ad crimi-

[a] *cæde.* [b] *notatus.* [c] *delectabantur.*

2. *De seditionibus Neapolitanis.*] Exortæ quædam fuerant Neapoli seditiones, quibus cùm ne quidem interfuisset Cœlius, tamen quasi earum auctor à Clodio accusatus est.

Ib. *Neapolitanis.*] Neapolis Italiæ civitas nobilissima, quæ et Parthenope dicta est.

3. *De bonis Pallæ.*] Hæc falsò erepta à Cœlio dicebantur.

4. *De Dione.*] Fuit hic Dio Alexandrinorum legatus, quem Pub. Ascitius interfecit; qui tamen judicio absolutus est. Unde crimen illud in Cœlium derivandum non est.

11. *Huic oberit.*] Cœlio non debet obesse interfecti Dionis crimen, cùm illius auctor illud ipsum non neget.

13. *Prævaricatione.*] Prævaricatione utitur, qui proditâ causâ suâ diversam partem adjuvat.

23. *Si producti erunt.*] Id est, si ad testimonium dicendum advocati sint omnes illi qui Dionis erant amici, hanc ejus criminis suspicionem à Cœlio removebunt.

nandum inducta oratio ad animos vestros sensim ac leniter accederet; dixit enim multa de luxuriâ, multa de libidine, multa de vitiis juventutis, multa de moribus: et, qui in reliquâ vitâ mitis esset, et in hâc suavitate humanitatis, quâ propè jam delectantur homines, versari perjucundè soleret, fuit in hâc causâ pertristis quidam patruus, censor, magister; objurgavit M. Cœlium, sicut neminem unquam parens: multa de incontinentiâ, intemperantiâque disseruit. Quid quæritis, judices? ignoscebam vobis attentè audientibus, propterea quòd egomet tam triste illud et tam asperum genus orationis horrebam. Ac prima pars fuit illa, quæ me minùs movebat, fuisse meo necessario Bestiæ Cœlium familiarem, cœnâsse apud eum, ventitâsse domum, studuisse præturæ. Non me hæc movent, quæ perspicuè falsa sunt: etenim eos unà cœnâsse dicit, qui absunt, aut quibus necesse est idem dicere. Neque verò illud me commovet, quòd sibi in Lupercis sodalem esse Cœlium dixit. Fera quædam sodalitas, et planè pastoritia atque agrestis [d]germanorum Lupercorum; quorum coitio illa silvestris antè est instituta, quàm humanitas atque leges; siquidem non modò nomina deferunt inter se sodales, sed etiam commemorant sodalitatem in accusando, ut ne, si quis id fortè nesciat, timere videatur. Sed hæc omittam: ad illa, quæ me magis moverunt, respondebo. Deliciarum objurgatio fuit longa, et ea lenior: plusque disputationis habuit, quàm atrocitatis: quo etiam audita est attentiùs. Nam P. Clodius, amicus meus, cùm se gravissimè vehementissimèque jactaret, et omnia inflammatus ageret tristissimis verbis, voce maximâ; tametsi probabam ejus eloquentiam, tamen non pertimescebam: aliquot enim in causis

[d] *verorum.*

33. *Pertristis quidam patruus.*] Id est, severus censor; quâ significatione vox ista sumitur ab Horatio, Sat. 3. lib. 2.

Sive ego pravè
Seu rectè hoc volui, ne sis patruus mihi.

39. *Necessario Bestiæ.*] Bestia hic ambitûs accusatus est, sed defensus à Cicerone fuit; cujus ipse meminit Epist. 7. ad Q. Fratrem; arguebatur autem Cœlius habuisse cum Bestiâ familiaritatem.

40. *Studuisse præturæ.*] Opem tulisse Bestiæ in petitione præturæ, et sæpiùs in ejus venisse domum objiciebatur.

42. *Aut quibus necesse est idem dicere.*] Intelligit amicos Clodiæ, qui eadem dicere cum illâ debebant.

43. *In Lupercis.*] Lupercalia erant dies festi qui Februario mense Pani dedicati peragebantur, quorum sacerdotes Luperci nudi subligaculis succincti per urbem vagabantur, quasi lupos arcerent. Ita Varro, Plinius, et Servius. Luperci porrò, cum Potitiis Herculis sacerdotibus, antiquissimi omnium fuerunt, jam inde ab Evandro ipso ante Æneæ in Italiam adventum instituti.

44. *Sodalem.*] Sodales sunt, inquit Caius, qui ejusdem collegii sunt, lib. 4. D. colleg. et corp.

Ib. *Fera quædam sodalitas.*] Feram vocat sodalitatem propter ejus antiquitatem; utpote quæ condita sit ante Romam.

52. *Clodius amicus meus.*] Ironia. Certè olim summa fuerat Ciceronem inter et Clodium amicitia; sed ab eo tempore quo contra eum testatus est Cicero, quod sacra Bonæ Deæ violâsset, summa fuit inimicitia; tunc autem maximè cùm hanc orationem habuit. [Sed rectè hunc Clodium alium ab isto P. Clodio fuisse censet Manutius.]

eum videram frustrà litigantem. Tibi autem, Balbe, respondebo, primùm precariò, si licet, si fas est, defendi à me eum, qui nullum convivium [e] renuerit, qui unguenta sumpserit, qui Baias viderit. Equidem multos et vidi in hâc civitate, et audivi, non modò qui primoribus labris gustâssent genus hoc vitæ, et extremis, ut dicitur, digitis attigissent; sed qui totam adolescentiam voluptatibus dedidissent, emersisse aliquando, et se ad frugem bonam, ut dicitur, recepisse, gravesque homines atque illustres fuisse. Datur enim concessu omnium huic aliquis ludus ætati, et ipsa natura profundit adolescentiæ cupiditates: quæ si ita erumpunt, ut nullius vitam [f] labefactent, nullius domum evertant, faciles et tolerabiles haberi solent. Sed tu mihi videbare, ex communi infamiâ juventutis, aliquam invidiam Cœlio velle [g] conflare; itaque omne illud silentium, quod est orationi tributum tuæ, fuit ob eam causam, quòd, uno reo proposito, de multorum vitiis cogitabamus. Facile est accusare luxuriam; dies jam me deficiet, si, quæ dici in eam sententiam possunt, coner expromere: de corruptelis, de adulteriis, de protervitate, de sumptibus, immensa oratio est: ut tibi reum neminem, sed vitia proponas, res tamen ipsa et copiosè et graviter accusari potest. Sed vestræ sapientiæ est, judices, non abduci ab reo; nec, quos aculeos habeat severitas gravitasque vestra, (cùm eos accusator [h] erexerit in rem, in vitia, in mores, in tempora) emittere in hominem, et in reum; cùm is non suo crimine, sed multorum vitio, sit in quoddam odium injustum vocatus. Itaque severitati tuæ, ut oportet, ita respondere non audeo: erat enim meum deprecari [i] vacationem adolescentiæ, veniamque petere: non, inquam, audeo: perfugiis non utor ætatis: concessa omnibus jura dimitto: tantùm peto, ut, si qua est invidia communis hoc tempore æris alieni, petulantiæ, libidinum juventutis, (quam video esse magnam) ne huic alie-

[e] *vitaverit.* [f] *contaminent.* [g] *parare.* [h] *defixerit.* [i] *immunitatem.*

56. *Frustrà litigantem.*] Sæpè causâ ceciderat Clodius, immò videtur Cicero latenter indicare prævaricationis fuisse suspectum.

57. *Primum precariò.*] Respondet jam Balbo alteri accusatori, cui cum bonâ ejus veniâ se responsurum dicit.

58. *Unguenta sumpserit.*] Unguenta odores sunt, quibus deliciosi homines utebantur: id autem arguebat in Cœlio Balbus.

Ib. *Baias viderit.*] Baiæ aquæ calidæ sunt in Campaniâ, Puteolos inter et Misenum, tam opportunæ voluptatibus corporis, quàm morbis depellendis.

60. *Primoribus labris gustâssent.*] Proverbium est ductum ab iis qui cibum aut potum tenuiter degustant, nihil inde in stomachum transmittentes.

Ib. *Extremis digitis.*] Proverbium ejusdem significationis cum superiore.

69. *Omne illud silentium.*] Auditus quidem est [Balbus] attentè, non quia unum Cœlium accusabat, sed quia universim corruptos juventutis mores oratione suâ describebat. Hinc autem nihil in Cœlium efficiebat, quia nihil eorum in eo fuisse probabat.

73. *De protervitate.*] Budæus hunc locum explicans, ait protervum eum dici, qui sibi circa libidines temperare non potest.

na peccata, ne ætatis ac temporum vitia noceant. Atque ego idem, qui hæc postulo, quin criminibus, quæ in hunc propriè conferuntur, diligentissimè respondeam, non recuso.

SECUNDA PARS

CONFUTATIONIS.

De auro et veneno.

Ostendit in hâc parte Cicero, totum crimen veneni et auri confictum esse à Clodiâ, muliere impudicâ, quam sprevit Cœlius.

VI. Sunt autem duo crimina, auri, et veneni; in quibus una atque eadem persona versatur. Aurum sumptum à Clodiâ, venenum quæsitum, quod Clodiæ daretur, dicitur: omnia sunt alia, non crimina, sed maledicta, jurgii petulantis magìs, quàm publicæ quæstionis: adulter, impudicus, sequester, convicium est, non accusatio; nullum est enim fundamentum horum criminum, nulla sedes; voces sunt contumeliosæ, temerè ab irato accusatore, nullo auctore, emissæ. Horum duorum criminum video fontem, video auctorem, video certum nomen et caput: auro opus fuit; sumpsit à Clodiâ; sumpsit sine teste; habuit quamdiu voluit: maximum video signum cujusdam egregiæ familiaritatis; necare eamdem voluit; quæsivit venenum; sollicitavit quos potuit; paravit; locum constituit; attulit: magnum rursus odium video cum crudelissimo discidio exstitisse. Res est omnis in hâc causâ nobis, judices, cum Clodiâ, muliere non solùm nobili, sed etiam notâ, de quâ ego nihil dicam, nisi depellendi criminis causâ. Sed intelligis, pro tuâ præstanti prudentiâ, Cn. Domiti, cum hâc solâ rem esse nobis: quæ si se aurum Cœlio commodâsse non dicit, si venenum ab hoc sibi paratum esse non arguit; petulanter facimus, si matrem-familiâs secùs, quàm matronarum sanctitas po-

2. *Persona.*] Clodius accusavit Cœlium de auri et veneni crimine.

5. *Sequester.*] Sequester hìc dicitur de eo qui adulteria conciliat.

9. *Certum nomen.*] Per illas voces, *certum nomen*, crimen intelligit, de quo lex aliqua judiciorum perlata erat, quòd tum *certum nomen* habere dicebatur: de quo autem nulla erat lex, *incertum* habebatur. Vide Cic. 3. de Inventione.

15. *Sed etiam notâ.*] Notâ, id est famosâ libidinum suarum nomine.

16. *Depellendi criminis causâ.*] Depellendi à Cœlio, qui falsò accusatur.

18. *Aurum Cœlio commodâsse.*] Probabile est aurum illud signatum non fuisse (creditum enim aut mutuò datum dixisset) sed aurum solidum et factum, id est, aliquod ornamentum, ut statua, aut quid ejusmodi, quod amico pro tempore commodatur, et recipitur posteà.

20. *Matrem-familiâs.*] In Pandectis matrem-familiâs et matronam pro eâdem usurpari legimus; hoc est, pro muliere pudicâ et honestâ, sive vidua sit, sive nupta. Festus vult appellari matronas, quibus habendi stolas jus erat. Patet autem ex hoc Ciceronis textu promiscuè verbum utrumque usurpari.

stulat, nominamus: sin, istâ muliere remotâ, nec crimen ullum nec opes ad oppugnandum Cœlium illis relinquentur, quid est aliud quod nos patroni facere debeamus, nisi ut eos, qui insectantur, repellamus? quod quidem facerem vehementiùs, nisi intercederent mihi inimicitiæ cum istius mulieris viro — fratrem volui dicere — semper hîc erro. Nunc agam modicè, ne longiùs progrediar, quàm me mea fides, et causa ipsa coget; neque enim muliebres unquam [a] inimicitias mihi gerendas putavi, præsertim cum eâ, quam omnes semper amicam omnium potiùs, quàm cujusquam inimicam putaverunt. Sed tamen ex ipsâ quæram priùs, utrùm me secum severè et graviter et priscè agere malit; an remissè ac leniter et urbanè: si illo austero more ac modo; aliquis mihi ab inferis [b] excitandus est, ex barbatis illis, (non hâc barbulâ, quâ ista delectatur; sed illâ horridâ, quam in statuis antiquis et imaginibus videmus) qui objurget mulierem, et pro me loquatur, ne ista mihi fortè succenseat. Exsistat igitur ex hâc ipsâ familiâ aliquis, ac potissimùm Cæcus ille; minimum enim dolorem capiet, qui istam non videbit; qui profectò si exstiterit, sic aget, et sic loquetur: Mulier, quid tibi cum Cœlio? quid cum homine adolescentulo? quid cum alieno? cur aut tam familiaris huic fuisti, ut aurum commodares; aut tam inimica, ut venenum timeres? non patrem tuum videras, non patruum, non avum, proavum, atavum audieras, consules fuisse? non denique modò te Quinti Metelli matrimonium tenuisse sciebas, clarissimi et fortissimi viri, patriæque amantissimi, qui simul ac [c] pedem limine extulerat, omnes propè cives virtute, gloriâ, dignitate superabat? cui cùm ex amplissimo ge-

[a] *habendas controversias.* [b] *revocandus.* [c] *exiverat de civitate.*

25. *Istius mulieris viro.*] P. Clodium festivè designat, quem Plutarchus incestam cum tribus suis sororibus consuetudinem habuisse scribit.

30. *Inimicam putaverunt.*] Ironicè alludit ad meretriciam Clodiæ familiaritatem.

33. *Ex barbatis illis.*] Teste Plinio, tonsoribus usi non sunt Romani ante annum 454; et primus omnium instituit radi Africanus.

Ib. *Hâc barbulâ.*] Pungit Clodiam, quæ barbatulo amatore, et fratre suo maximè tenebatur.

35. *Ne ista.*] Clodia.

37. *Cæcus ille.*] Appius Clodius, abavus ipsius Clodiæ, Cæcus dictus est, quia longam annorum seriem orbatus luminibus egit, ut refert Valerius lib. 8. cap. 14. Stemma Clodianum descriptum habet Nic. Abrahamus in Orat. pro Cœlio, Num. xxxiii. Not. 5.

39. *Mulier, quid tibi cum Cœlio?*] Prosopopœia elegans, quâ in personâ Cæci Clodiam carpit.

41. *Non patrem tuum videras.*] Appius Claudius Pulcher, Clodiæ parens, consul fuit cum Pub. Servilio Isaurico, anno urbis conditæ 674. Suetonius in Tib. cap. 1. refert, Claudios duodetriginta consulatus, quinque dictaturas, censuras septem, triumphos sex, duas ovationes obtinuisse.

43. *Q. Metelli.*] Q. Metellus Celer, qui fuit consul anno urbis 693, Clodiam uxorem habuit.

46. *Ex amplissimo genere.*] Ex familiâ Clodianâ patriciâ transiverat in familiam Metellorum, quia Metello Celeri nupserat. Amplissima tum Clodiorum tum Metellorum familia fuit, cum hoc discrimine, quòd Clodii illi patricii, Metelli plebeii fuerint. E gente autem Cæciliâ fuerunt Metelli, sic dicti à voce militari, quæ Mercenarium significat.

nere in familiam clarissimam nupsisses, cur tibi Cœlius tam conjunctus fuit? cognatus? affinis? viri tui familiaris? nihil horum: quid igitur fuit, nisi quædam temeritas ac libido? non-ne te, si nostræ imagines viriles non commovebant, ne progenies quidem mea, Q. illa Clodia, æmulam domesticæ laudis in gloriâ muliebri esse admonebat? non virgo illa Vestalis Clodia, quæ patrem complexa triumphantem ab inimico tribuno plebis de curru detrahi passa non est? cur te fraterna vitia potiùs, quàm bona paterna et avita, et, usque à nobis, cùm in viris tum etiam in feminis repetita, moverunt? Ideo-ne ego pacem Pyrrhi diremi, ut tu amorum turpissimorum quotidie fœdera ferires? ideo aquam adduxi, ut eâ tu [d] incestè uterere? ideo viam munivi, ut eam tu alienis viris comitata [e] celebrares? Sed quid ego, judices, ita gravem personam induxi, ut et verear, ne se idem Appius repentè convertat, et Cœlium incipiat accusare illâ suâ gravitate censoriâ? Sed videro hoc posteriùs, atque ita, judices, ut vel severissimis disceptatoribus M. Cœlii vitam me probaturum esse confidam. Tu verò, mulier, (jam enim ipse tecum nullâ personâ introductâ loquor) si ea, quæ facis, quæ dicis, quæ [f] insimulas, quæ moliris, quæ arguis, probare cogitas; rationem tantæ familiaritatis, tantæ consuetudinis, tantæ conjunctionis reddas atque exponas, necesse est. Accusatores quidem libidines, amores, adulteria, Baiis acta convivia, comissationes,

[d] *impurè.* [e] *frequentares.* [f] *accusas.*

50. *Nostræ imagines viriles.*] Imagines intelligit eorum qui in hâc Clodiorum familiâ claruerunt. Hæ autem imagines in domum aliquandò maritorum ab uxoribus transferebantur.

51. *Illa Clodia.*] Hæc Clodia, quòd elegantiori veste indueretur, parùm pudica habita est; sed deæ Cybeles testimonio id falsum deprehensum est, cùm illius Clodiæ operâ Cybeles simulacrum in urbem delatum est, quod vado Tiberino adhærescens cingulo suo ad litus extraxit.

52. *Virgo Vestalis.*] Hæc Vestalis patrem triumphantem injussu populi, ascenso simul curru, usque in Capitolium prosecuta est, ne vetare aut interdicere cuiquam tribunorum fas esset. De hâc Vestali loquitur Suetonius in Tib. et Val. lib. 5.

53. *Tribuno plebis.*] Tribuni plebis intercedere poterant, ne quis triumpharet. Sic apud Livium, lib. 39. M. Albutius tribunus plebis M. Fulvii triumpho obstitit.

56. *Pacem Pyrrhi.*] Per quatuor annos Romani acerbissima bella gesserunt cum Tarentinis, qui Pyrrhum, Epiri regem, in auxilium vocaverunt. Transgressus ille in Italiam, et primo congressu victor, pacem Romanis obtulit, quam illi foræan accepturi erant, ni Appius Cæcus, lecticâ delatus in senatum, magnâ voce et firmis lateribus eam dissuasisset. Vide Ciceronem in Catone.

57. *Fœdera ferires.*] Alludit ad fœderis faciendi verbum, in quo porca feriebatur.

58. *Aquam adduxi.*] Appius ille Cæcus aquam Anienem in urbem induxit anno urbis 441.

Ib. *Viam munivi.*] Via hæc Appia ab urbe Româ, sive à portâ Capenâ ad urbem usque Capuam, eaque strata lapidibus, perducta fuit; sed posteà à Julio vel Augusto Cæsare Brundusium usque porrecta est.

63. *Disceptatoribus.*] Disceptator appellatur à Cicerone in Partitionibus, qui rei et sententiæ moderator est.

69. *Baiis.*] De his dictum est suprà.

Ib. *Comissationes.*] Comissationes convivia sunt, et serotinæ compotationes, quæ

cantus, symphonias, navigia jactant; iidemque significant, nihil se, te invitâ, dicere; quæ tu quoniam mente nescio quâ [g] effrenatâ atque [h] præcipiti in forum deferre judiciumque voluisti, aut diluas oportet, et falsa esse doceas, aut nihil neque [i] crimini tuo neque testimonio credendum esse fateare.

VII. Sin autem urbaniùs me agere mavis, sic agam tecum; removebo illum senem durum, ac pænè agrestem: ex hisque tuis sumam aliquem, ac potissimùm minimum fratrem tuum, qui est in isto genere urbanissimus, qui te amat plurimùm; qui, propter nescio quam, credo, timiditatem, et nocturnos quosdam inanes metus, tecum semper pusio cum majore sorore cubitavit; eum putato tecum loqui: Quid tumultuaris, soror? quid insanis? quid, clamore exorsa, verbis parvam rem magnam facis? vicinum adolescentulum adspexisti: candor hujus te et proceritas, vultus oculique [a] perpulerunt: sæpiùs videre voluisti: nonnunquam in iisdem hortis visa nobilis mulier: illum filium-familiâs, patre parco ac tenaci, habere tuis [b] copiis devinctum non potes: calcitrat, respuit, non putat tua dona esse tanti: confer te aliò: habes hortos ad Tiberim; ac diligenter eo loco præparâsti, quò omnis juventus natandi causâ venit; hinc licet conditiones quotidie legas: cùr huic, qui te spernit, molesta es? Redeo nunc ad te, Cœli, vicissim, ac mihi auctoritatem patriam severitatemque suscipio: sed dubito, quem patrem potissimùm sumam; Cæcilianum-ne aliquem, vehementem atque durum? *Nunc enim demum mihi animus ardet, nunc meum cor cumulatur irâ:* aut illum, *O infelix! ô sceleste!* Ferrei sunt isti patres. *Ego-ne quid dicam? ego-*

[g] *immodestâ.* [h] *iracundâ.* [i] *accusationi.* [a] *allexerunt.* [b] *divitiis.*

post cœnam fiunt. Unde Suetonius in Vitellio refert, quòd ille epulas trifariàm semper, aliquandò quadrifariàm divideret, in jentacula, prandia, cœnas, et comissationes.

70. *Symphonias.*] Symphonia, teste Isidoro, lib. II. cap. 19. *modulationis temperamentum est ex gravi et acuto sono, concordantibus sonis, sive in voce, sive in flatu, sive in pulsu.*

Ib. *Navigia.*] Juxta Baias cives Romani delicati lacus in hortis suis habebant ex aquæ ductibus derivatos, in quibus animi et deliciarum causâ natabant: eosque *Baias* appellabant.

2. *Senem durum.*] Appium illum Clodium censorem intelligit, de quo jam suprà.

6. *Pusio cum sorore.*] Incesti Clodiam arguit. Verùm pusio parvus puer dicitur, frequentiùs tamen masculum scortum; antiqui enim *pusium* et *pusiam* pro puello et puellâ dicebant.

13. *Calcitrat.*] Calcitrat, id est, rebellis est, translatio ab equis, qui pedibus feriunt, cùm repugnant.

15. *Hinc licet conditiones.*] Monet ex juvenibus illis, qui quotidie confluunt ad hortos, quos Tiberi vicinos habet natandi causâ, posse sibi aliquem eligere, qui cupiditati ejus serviat.

18. *Cæcilianum-ne.*] Cæcilius poëta comicus fuit, qui sæpè senes morosos et graves inducit.

20. *Aut illum.*] Subauditur *potissimùm sumam*, nempè hunc alium qui à poëtâ plenus iracundiâ in filium effertur.

Ib. *O infelix! ô sceleste!*] Prosopopœia duri patris et severi Cœlium objurgantis.

21. *Ferrei sunt isti patres.*] Verba Ciceronis sunt ista; ferreos autem vocat, quia nullâ benevolentiæ et amoris significatione ducuntur.

Ib. *Ego-ne quid dicam?*] Verba citat ex poëtâ Cæcilio desumpta.

ne quid velim? quæ tu omnia tuis fœdis factis facis ut [c] *necquidquam velim.* Vix ferenda diceret talis pater; *Cur te in istam vicinitatem meretriciam contulisti? cur illecebris cognitis non refugisti? cur alienam ullam mulierem nôsti? * dide ac dissice, per me licebit: si egebis, tibi dolebit: mihi sat est,* [d] *quî ætatis quod reliquum est oblectem meæ.* Huic tristi ac decrepito seni responderet Cœlius, se nullâ cupiditate inductum de viâ decessisse. Quid signi? nulli sumptus, nulla jactura, nulla versura. At fuit fama. Quotusquisque istam effugere potest in tam maledicâ civitate? vicinum ejus mulieris miraris malè audîsse, cujus frater germanus sermones iniquorum effugere non potuit? Leni verò et clementi patri (cujusmodi ille est—*Fores effregit? restituentur: discidit vestem? resarcietur*) Cœlii causa est [e] expeditissima. Quid enim esset, in quo se non facilè defenderet? Nihil jam in istam mulierem dico: sed si esset aliqua dissimilis istius, quæ se omnibus pervulgaret, quæ haberet palàm [f] decretum semper aliquem; cujus in hortos, domum, Baias, jure suo libidines omnium [g] commearent; quæ etiam aleret adolescentes, et parcimoniam patrum suis sumptibus sustentaret: si vidua liberè, proterva petulanter, dives effusè, libidinosa meretricio more viveret; adulterum ego putarem, si quis hanc paulò liberiùs salutâsset? Dicet aliquis, "Hæc igitur est tua disciplina? sic tu instituis adolescentes? ob hanc causam tibi hunc puerum parens commendavit et tradidit, ut in amore et voluptatibus adolescentiam suam collocaret; et hanc tu vitam atque hæc studia defenderes?" Ego, si quis, judices, hoc robore animi, atque hâc indole virtutis ac continentiæ fuit, ut respueret omnes voluptates, omnemque vitæ suæ cursum in labore corporis, atque in animi contentione [h] conficeret; quem non quies, non remissio, non æqualium

[c] *frustrà.* [d] *quo.* [e] *optima.* [f] *certum* sibi. [g] *congrederentur.* [h] *contereret.*

23. *Vicinitatem.*] Semigrârat à paternis sedibus Cœlius ad Palatinum montem ubi Clodia habitabat.

25. *Dide ac dissice.*] Id est, dissipa ac disperde rem familiarem, per me licebit: verba sunt poëtæ.

27. *Decrepito seni.*] *Decrepitus senex,* ut Festus ait, *est desperatus jam vitâ: ut crepusculum, extremum diei tempus: sive decrepitus dictus, quia propter senectutem, nec movere se, nec ullum facere potest crepitum.* Scaliger vero in Conjectaneis, senes ait dici *decrepitos* translatione petitâ à lucernis, quæ *decrepare* dicuntur, cùm exspirantes *crepitum edunt.*

28. *De viâ decessisse.*] De viâ decedere metaphora est à viatoribus, quâ significat se non à virtute aberravisse; probat autem quia nullos sumptus, nullam jacturam bonorum fecit, nec mutuatus est, ut debitum aliud dissolveret.

33. *Fores effregit?*] Verba sunt patris senis erga filium, qualis describitur à Terentio in Adelph.

36. *Sed si esset aliqua.*] Prætеritione Clodiæ mores describit.

38. *Baias.*] Baiæ lacus fuerunt in Romanorum hortis.

46. *Ego, si quis.*] Optimum vitæ cursum describit.

studia, non ludi, non convivia delectarent; nihil in vitâ expetendum putaret, nisi quod esset cum laude et cum dignitate conjunctum; hunc meâ sententiâ divinis quibusdam bonis instructum atque ornatum puto. Ex hoc genere illos fuisse arbitror Camillos, Fabricios, Curios, omnesque eos, qui hæc ex minimis tanta fecerunt. Verùm hæc genera virtutum non solùm in moribus nostris, sed vix jam in libris reperiuntur: chartæ quoque, quæ illam pristinam severitatem continebant, obsoleverunt; neque solùm apud nos, qui hanc sectam rationemque vitæ, re magis quàm verbis, secuti sumus; sed etiam apud Græcos, doctissimos homines; quibus, cùm facere non possent, loqui tamen et scribere honestè et magnificè licebat. Alia quædam, mutatis Græciæ temporibus, præcepta exstiterunt. Itaque alii voluptatis causâ omnia sapientes facere dixerunt: neque ab hâc orationis turpitudine eruditi homines refugerunt; alii cum voluptate dignitatem conjungendam putaverunt, ut res maximè inter se repugnantes dicendi facultate conjungerent. Illud unum ad laudem cum labore directum iter qui probaverunt, propè jam soli in scholis sunt relicti; multa enim nobis blandimenta natura ipsa genuit, quibus [i] sopita virtus conniveret: et interdum multas vias adolescentiæ [k] lubricas ostendit, quibus illa insistere aut ingredi sine casu aliquo aut prolapsione vix posset: et multarum rerum jucundissimarum varietatem dedit, quâ non modò hæc ætas, sed etiam jam corroborata caperetur. Quamobrem si quem fortè inveneritis, qui adspernetur oculis pulchritudinem rerum, non odore ullo, non tactu, non sapore capiatur, excludat auribus omnem suavitatem; huic homini ego fortassè et pauci deos propitios, plerique autem iratos putabunt. Ergo hæc deserta [l] via et inculta, atque [m] interclusa jam frondibus et

[i] *obruta assentiret.* [k] *periculosas.* [l] *ratio vivendi.* [m] *impedita.*

54. *Camillos.*] Camillus, ejectus in exsilium à suis, succurrit ingratæ patriæ, cùm urbs à Gallis esset occupata, et Capitolium obsessum. Plut. in ejus vitâ.

55. *Fabricios.*] Fabricius oblatum sibi à Pyrrho aurum repudiavit. Is in tantâ paupertate vixit, ut, decreto senatûs, publicis sumptibus funus ejus curatum sit.

Ib. *Curios.*] Curius de Samnitibus triumphavit; quaterna agri jugera populo viritim distribuit, totidem sibi deinde constituit, neminem existimans debere esse cui non tantum sufficeret.

Ib. *Qui hæc ex minimis, &c.*] Hi clari viri gloriam hujus urbis, et populi Romani in tantum extulerunt.

58. *Obsoleverunt.*] Obsoleverunt, id est, ab usu recesserunt, et quasi defecerunt.

59. *Qui hanc sectam.*] Philosophicam nempè.

Ib. *Re magis.*] Romani factis virtutem professi sunt, at verbis tantùm Græci, de quâ solùm magnificè scripserunt.

60. *Doctissimos.*] Stoïcos philosophos intelligit, qui omnia ad virtutis normam dirigebant.

62. *Alia quædam.*] Mutatis antiquæ Græciæ temporibus, præcepta quædam molliora scilicet et accommodata voluptatibus data sunt.

63. *Alii voluptatis.*] Epicureos philosophos denotat, qui virtutes famulari voluptati volebant.

65. *Alii cum voluptate.*] Calliphronem intelligit.

virgultis, relinquatur: detur aliquid ætati: sit adolescentia liberior: non omnia voluptatibus denegentur: non semper superet vera illa et directa ratio: vincat aliquandò cupiditas voluptasque rationem; dummodò illa in hoc genere præscriptio, moderatioque teneatur: parcat juventus pudicitiæ suæ, ne spoliet alienam: ne effundat patrimonium, ne fœnore trucidetur, ne incurrat in alterius domum atque famam: ne probrum castis, labem integris, infamiam bonis, inferat: ne quem vi terreat: ne intersit insidiis: scelere careat: postremò, cùm paruerit voluptatibus, dederit aliquid temporis ad ludum ætatis, atque ad inanes hasce adolescentiæ cupiditates; revocet se aliquandò ad curam rei domesticæ, rei forensis, reipublicæ; ut ea, quæ ratione anteà non perspexerat, satietate abjecisse, experiendo contempsisse videatur. At multi, et nostrâ et patrum majorumque memoriâ, judices, summi homines et clarissimi cives fuerunt, quorum cùm adolescentiæ cupiditates [n]deferbuissent, eximiæ virtutes, firmatâ jam ætate, exstiterunt: ex quibus neminem mihi necesse est nominare: vosmet vobiscum recordamini; nolo enim cujusquam fortis atque illustris viri ne minimum quidem erratum cum maximâ laude conjungere; quod si facere vellem, multi à me summi atque ornatissimi viri prædicarentur, quorum partim nimia libertas in adolescentiâ, partim profusa luxuries, magnitudo æris alieni, sumptus, libidines nominarentur: quæ, multis posteà virtutibus [o]obtecta, adolescentiæ, qui vellet, excusatione defenderet. At verò in M. Cœlio (dicam enim jam confidentiùs de studiis ejus honestis; quoniam audeo quædam fretus vestrâ sapientiâ liberè confiteri) nulla luxuries reperietur, nulli sumptus, nullum æs alienum, nulla conviviorum ac lustrorum libido; quod quidem vitium ventris et gutturis non modò non minuit ætas hominibus, sed etiam auget. Amores autem, et hæ deliciæ quæ vocantur, quæ firmiore animo præditis diutiùs molestæ non solent esse, (maturè enim et celeriter deflorescunt) nunquam hunc occupatum impeditumque tenuerunt. Audîstis, cùm pro se diceret: audîstis anteà, cùm accusaret: defendendi hæc causâ, non gloriandi, loquor; genus orationis, facultatem, copiam sententiarum atque verborum, quæ vestra prudentia est, perspexistis. Atque in eo non solum ingenium elucere ejus videbatis; quod sæpè, etiamsi industriâ non alitur, valet tamen ipsum suis viribus: sed inerat (nisi me propter benevolentiam fortè fallebat) ratio et bonis artibus instituta, et curâ et vigiliis elaborata.

[n] *refriguissent.* [o] *obscurata.*

96. *Cujusquàm fortis.*] Catulum et Cæsarem fortè intelligit, quorum multis vitiis junior ætas inquinata fuit; virili tamen claruerunt.

106. *Lustrorum libido.*] Lustra loca sunt, ubi turpiter ventri et voluptatibus cæteris indulgent.

111. *Cùm accusaret.*] Cœlius Pollam accusavit, ut jam in orationis argumento dictum est.

VIII. Atque scitote, judices, eas cupiditates, quæ objiciuntur Cœlio, atque hæc studia, de quibus disputo, non facilè in eodem homine esse posse; fieri enim non potest, ut animus libidini deditus, amore, desiderio, cupiditate, sæpè nimiâ copiâ, inopiâ etiam nonnunquam impeditus, hoc, quidquid est, quod nos facimus in dicendo, non modò agendo, verùm etiam cogitando, possit sustinere. An vos aliam causam esse ullam putatis, cùm in tantis præmiis eloquentiæ, tantâ voluptate dicendi, tantâ laude, tantâ gloriâ, tanto honore, tam sint pauci, semperque fuerint, qui in hoc labore versentur? Omittendæ sunt omnes voluptates: relinquenda studia delectationis: ludus, jocus, convivium, sermo etiam penè omnium familiarium deserendus: quæ res in hoc genere homines à labore, studioque dicendi deterret; [a] non quo aut ingenia deficiant, aut doctrina puerilis. An hic, si sese isti vitæ dedisset, consularem hominem admodùm adolescens in judicium vocavisset? hic, si laborem fugeret, si obstrictus voluptatibus teneretur, in hâc acie quotidie versaretur? appeteret inimicitias? in judicium vocaret? subiret periculum capitis? ipso inspectante populo Romano, tot menses aut de salute aut de gloriâ dimicaret? Nihil igitur illa vicinitas redolet? nihil hominum fama? nihil Baiæ denique ipsæ loquuntur? illæ verò non loquuntur solùm, verùm etiam personant, huc unius mulieris libidinem [b] esse prolapsam, ut ea non modò solitudinem ac tenebras, atque hæc flagitiorum [c] integumenta non quærat, sed in turpissimis rebus frequentissimâ celebritate et clarissimâ luce lætetur. Verùm si quis est, qui etiam meretriciis amoribus interdictum juventuti putet, est ille quidem valdè severus; negare non possum; sed abhorret non modò ab hujus sæculi licentiâ, verùm etiam à majorum consuetudine, atque [d] concessis; quandò enim hoc non factum est? quandò reprehensum? quandò non permissum? quandò denique fuit, ut, quod licet, non liceret? Hîc ego jam rem definiam; mulierem nullam no-

[a] *non quia.* [b] *devenisse.* [c] *occultationes.* [d] quæ *conceduntur.*

1. *Eas cupiditates.*] Voluptates et libidines non possunt esse cum iis studiis, quæ ad rhetoricam et eloquentiam pertinent.

14. *Doctrina puerilis.*] Per doctrinam puerilem aut ipsas rhetoricæ præceptiones, vel ipsam grammaticam intelligit, quas necesse est à pueritiâ comparari, ut quis orator evadat.

15. *Consularem hominem.*] C. Antonium, qui Ciceronis in consulatu collega fuit, Cœlius vocavit in judicium.

16. *In hâc acie.*] Id est, judiciis et causis forensibus: translatio à gladiatoribus.

17. *Appeteret inimicitias.*] Subibant accusatores potentium inimicitias, cùm eos in judicium vocabant.

18. *Subiret periculum capitis.*] Subire capitis periculum dicitur accusator, qui calumniæ periculum subit; nam calumniæ damnatos sequitur infamia.

Ib. *Ipso inspectante populo Rom.*] In foro habebatur hoc judicium, ubi frequens adesse populus solebat.

19. *Nihil igitur illa vicinitas redolet?*] Id est, non debet venire in suspicionem libidinis Cœlius, qui vicinus Clodiæ in Palatio habitaverit.

20. *Nihil Baiæ*] Navigationes in hortis cum Clodiâ.

minabo; tantùm in medio relinquam. Si quæ non nupta mulier domum suam patefecerit omnium cupiditati, palàmque sese in meretriciâ vitâ collocârit, virorum alienissimorum conviviis uti instituerit; si hoc in urbe, si in hortis, si in Baiarum illâ celebritate faciet; si denique ita sese geret, non incessu solùm, sed ornatu átque comitatu; non flagrantiâ oculorum, non libertate sermonis, sed etiam complexu, osculatione, aquis, navigatione, conviviis, ut non solùm meretrix, sed etiam procax videatur; cum hâc si quis adolescens fortè fuerit, utrùm hic tibi, L. Herenni, adulter, an amator; expugnare pudicitiam, an explere libidinem voluisse videatur? Obliviscor jam injurias, Clodia: depono memoriam doloris mei: quæ abs te crudeliter in meos, me absente, facta sunt, negligo; ne sint hæc in te dicta quæ dixi; sed ex te ipsâ requiro; quoniam et crimen accusatores abs te, et testem ejus criminis te ipsam dicunt se habere; si qua mulier sit hujusmodi, qualem ego paulò antè descripsi, tui dissimilis, vitâ institutoque meretricio, cum hâc aliquid adolescentem hominem habuisse rationis, num tibi perturpe, aut perflagitiosum esse videatur? Ea si tu non es, sicut ego malo, quid est quod objiciant Cœlio? sin eam te volunt esse, quid est, cur nos crimen hoc, si tu contemnis, pertimescamus? Quarè, nobis da viam rationemque defensionis; nam aut pudor tuus defendet, nihil à M. Cœlio petulantiùs esse factum; aut impudentia et huic et cæteris magnam ad se defendendum facultatem dabit.

IX. Sed quoniam emersisse jam è vadis, et scopulos prætervecta videtur oratio mea, perfacilis mihi reliquus cursus ostenditur. Duo sunt enim crimina unâ in muliere summorum facinorum: auri, quod sumptum à Clodiâ dicitur; et veneni, quod ejusdem Clodiæ necandæ causâ parâsse Cœlium criminantur. Aurum sumpsit, ut dicitis, quod L. Lucceii servis daret, per quos Alexandrinus Dio, qui tum apud Lucceium habitabat, necaretur. Magnum crimen vel in legatis insidiandis, vel in servis ad hospitem domi necandum sollicitandis: plenum sceleris consilium, plenum audaciæ. Quo quidem in crimine primùm illud requiram, dixerit-ne Clodiæ, quam ad rem aurum tum sumeret, an non dixerit? si non dixit, cur dedit? si dixit,

32. *In medio relinquam.*] Unicuique permittit ut de eâ ad arbitrium suum judicet.

33. *In meretriciâ vitâ collocârit.*] Nemini mulieri quæstum suo corpore facere licuit, nisi quæ licentiam stupri apud ædiles vulgâsset. Vide Tacitum sub finem 2. lib. Ann. Ea autem ipsis conditio imposita fuit, ut jure cederent et dignitate matronarum; inducit autem exemplum hypotheticum, quo meretricem describit.

40. *Herenni.*] Herennius unus fuit ex accusatoribus Cœlii.

43. *Quæ abs te.*] Familia Ciceronis miserè à Clodianis vexata est, cùm ipse in exsilium abiit. Vide Orat. pro Domo.

47. *Tui dissimilis.*] Ironicè loquitur.

1. *Emersisse è vadis.*] Allegoria sumpta à navigantibus.

6. *Lucceii.*] Lucceius ille fuit historicus, ad quem exstat Ciceronis epistola.

7. *Alexandrinus Dio.*] De hoc dictum est parag. v. l. 4.

eodem se conscientiæ scelere devinxit. Tu-ne aurum ex armario tuo promere ausa es? tu-ne Venerem illam tuam spoliatricem spoliare ornamentis? cæterùm cùm scires, quantum ad facinus aurum hoc quæreretur, ad necem scilicet legati, ad L. Lucceii, sanctissimi hominis atque integerrimi, labem sceleris sempiterni; huic facinori tanto tua mens liberalis conscia, tua domus popularis ministra, tua denique hospitalis illa Venus adjutrix esse non debuit. Vidit hoc Balbus: [facinoris tantum] celatam esse Clodiam dixit, atque ita Cœlium ad illam attulisse, se ad ornatum ludorum aurum quærere. Si tam familiaris erat Clodiæ, quàm tu esse vis, cùm de libidine ejus tam multa dicis; dixit profectò, quò vellet aurum: si tam familiaris non erat, non dedit. Ita, si verum tibi Cœlius dixit, ô immoderata mulier, sciens tu aurum ad facinus dedisti: si non est ausus dicere, non dedisti. Quid ego nunc argumentis huic crimini, quæ sunt innumerabilia, resistam? possum dicere, mores M. Cœlii longissimè à tanti sceleris atrocitate esse disjunctos: minimè esse credendum, homini tam ingenioso tamque prudenti non venisse in mentem, rem tanti sceleris ignotis alienisque servis non esse credendam. Possum etiam illa, et cæterorum patronorum et meâ consuetudine, ab accusatore perquirere, ubi sit congressus cum servis Lucceii Cœlius; qui ei fuerit aditus: si per se, quâ temeritate? si per alium, per quem? possum omnes latebras suspicionum peragrare dicendo: non causa, non locus, non facultas, non conscius, non perficiendi, non occultandi maleficii spes, non ratio ulla, non vestigium maximi facinoris reperietur. Sed hæc, quæ sunt oratoris propria, quæ mihi non propter ingenium meum, sed propter hanc exercitationem usumque dicendi, fructum aliquem ferre potuissent, cùm à me ipso laborata proferri viderentur, brevitatis causâ relinquo omnia. Habeo enim, judices, quem vos socium vestræ religionis jurisque jurandi facilè esse patiemini, L. Lucceium, sanctissimum hominem, et gravissimum testem: qui tantum facinus in famam atque fortunas suas neque non audîsset illatum à Cœlio, neque neglexisset, neque tulisset. An ille vir, illâ humanitate præditus, illis studiis, artibus atque doctrinâ, illius ipsius periculum,

14. *Venerem illam.*] Clodia simulacrum Veneris aureum habere dicebatur, quam, ut meretrix et impudica mulier, colebat.

Ib. *Spoliatricem.*] Spoliatricem appellat, quia Veneris auxilio multos adolescentes patrimonio Clodia spoliaverat.

19. *Popularis.*] Populare dicitur vel quod commune est populo, vel quod illi gratum est et jucundum.

Ib. *Hospitalis.*] Propter simulacrum, quod in suis ædibus Clodia asservabat, hospitalis dicitur.

20. *Vidit hoc Balbus.*] Balbi testimonium allatum ab accusatoribus irritum facit.

24. *Quò vellet.*] In quem usum aurum illud insumere vellet. Cœlius Clodiæ dixit.

33. *Ubi sit congressus.*] Excutit omnes circumstantias tum à loco præcipuè, et facultate, et falsa esse demonstrat, quæ Cœlio objecta sunt.

42. *Jurisjurandi.*] Judices et testes jurabant, se nihil contra justitiam acturos vel dicturos esse.

quem propter hæc ipsa studia diligebat, negligere potuisset? et quod facinus in alienum hominem illatum severè [a] acciperet, id omisisset curare in hospite; quod, per ignotos actum cùm comperisset, doleret, id à suis tentatum negligeret? quod in agris, locis-ve publicis factum reprehenderet, id in urbe, ac suæ domi cœptum esse leviter ferret? quod in alicujus agrestis periculo non prætermitteret, id homo eruditus in insidiis doctissimi hominis dissimulandum putaret? Sed cur diutiùs vos, judices, teneo? ipsius [b] jurati religionem, auctoritatemque percipite, atque omnia diligenter testimonii verba cognoscite. Recita testimonium Lucceii. [*Testimonium Lucceii.*] Quid exspectatis ampliùs? an aliquam vocem putatis ipsam pro se causam et veritatem posse mittere? hæc est innocentiæ defensio, hæc ipsius causæ oratio, hæc una vox veritatis: in crimine ipso nulla suspicio est, et in re [c] nihil est argumenti; in negotio, quod actum esse dicitur, nullum vestigium sermonis, loci, temporis: nemo testis, nemo conscius nominatur, totum crimen profertur ex inimicâ, ex infami, ex crudeli, ex facinorosâ, ex libidinosâ domo: domus autem illa, quæ tentata scelere isto nefario dicitur, plena est integritatis, officii, religionis: ex quâ domo recitatur vobis jurejurando devincta auctoritas: ut res, minimè dubia, tamen in contentione ponatur, utrùm temeraria, procax, irata mulier finxisse crimen, an gravis, sapiens, moderatusque vir religiosè testimonium dixisse videatur.

X. Reliquum est igitur crimen de veneno: cujus ego neque principium invenire, neque evolvere exitum possum. Quæ fuit enim causa, quamobrem isti mulieri venenum vellet dare Cœlius? ne aurum redderet? num petivit? ne [a] crimen hæreret? num quis objecit? num quis denique fecisset mentionem, si hic nemini nomen detulisset? Quinetiam Herennium dicere audîstis, verbo se molestum non futurum fuisse Cœlio, nisi iterùm eâdem de re suo familiari absoluto nomen hic detulisset. Credibile est igitur, tantum

[a] *animadverteret.* [b] *testis.* [c] *nulla est probatio.* [a] *accusaretur* illius *criminis.*

48. *Hæc ipsa studia.*] Humanitatis et eloquentiæ studia intelligit.

54. *Doctissimi hominis.*] Dio legatus Alexandrinus omni eruditione florebat.

57. *Recita testimonium Lucceii.*] Aberat ab hoc judicio Lucceius, sed testimonium suum misit, quod à scribâ recitatum est.

65. *Libidinosâ domo.*] Loquitur de domo Clodiæ, ex quâ verum testimonium proferri non potest, quia infamis est, et libidinosa.

Ib. *Domus autem illa.*] Lucceii domus cùm plena sit integritatis, inde prolatum testimonium valere debet.

66. *Scelere.*] In illâ Lucceii domo dicebatur interfectus fuisse Dio, princeps Alexandrinæ legationis.

5. *Nomen detulisset.*] Deferre nomen non est propriè accusare; sed apud magistratum et judicem, de aliquo crimine ante accusationem denuntiare, et alium in capitis discrimen rapere.

7. *Familiari absoluto.*] Palam Atratinum intelligit, de quo vide argumentum orationis.

facinus nullam ob causam esse commissum? et vos non videtis fingi sceleris maximi crimen, ut alterius causa sceleris suscipiendi fuisse videatur? Cui denique commisit? quo adjutore usus est? quo socio? quo conscio? cui tantum facinus, cui se, cui salutem suam credidit? servis-ne mulieris? sic enim objectum est; et erat tam demens hic, cui vos ingenium certè tribuitis, etiamsi cætera inimicâ oratione detrahatis, ut omnes suas fortunas alienis servis committeret? at quibus servis? refert enim magnoperè id ipsum: his-ne, quos intelligebat, non communi conditione servitutis uti, sed licentiùs, liberiùs, familiariùs cum dominâ vivere? quis enim hoc non videt, judices, aut quis hoc ignorat, in ejusmodi domo, in quâ mater-familiâs meretricio more vivat; in quâ nihil geratur, quod foràs proferendum sit; in quâ lustra, libidines, luxuries, omnia denique inaudita vitia atque flagitia versentur; hîc servos non esse servos, quibus omnia committantur, per quos gerantur, qui versentur iisdem in voluptatibus, quibus occulta credantur, ad quos aliquantum etiam ex quotidianis sumptibus ac luxuriâ redundet? Id igitur Cœlius non videbat? si enim tam familiaris erat mulieris, quàm vos vultis; istos quoque servos familiares esse dominæ sciebat; sin ei tanta consuetudo, quanta à vobis inducitur, non erat, quæ cum servis potuit familiaritas esse tanta? Ipsius autem veneni quæ ratio fingitur? ubi quæsitum est? quemadmodum paratum? quo pacto? cui, quo in loco traditum? Habuisse aiunt domi, vimque ejus esse expertam in servo quodam ad rem ipsam parato, cujus [b] perceleri interitu esse ab hoc comprobatum venenum. Prô dii immortales! cur interdum, in hominum sceleribus maximis, aut connivetis, aut præsentis fraudis pœnas in diem reservatis? Vidi enim, vidi, et illum hausi dolorem vel acerbissimum in vitâ, cùm Q. Metellus abstraheretur è sinu gremioque patriæ: cùmque ille vir, qui se natum huic imperio putavit, tertiâ die postquàm in curiâ, in Rostris, in Repub. floruisset, integerrimâ ætate, [c] optimo habitu, maximis viribus, eriperetur indignissimè bonis omnibus, atque universæ civitati; quo quidem tempore ille moriens, cum jam cæteris

[b] *morte subitâ.* [c] *optimâ sanitate.*

11. *Cui denique commisit?*] Affert Cicero omnes circumstantias, quibus probet Cœlium veneni crimen non admisisse; à personis exorditur; ac 1°. à servis Clodiæ, quibus committere tutò illud facinus non potuit, quia liberiùs in illâ domo plenâ libidinis vivebant.

31. *Ubi quæsitum est?*] 2°. Probat Cœlium non paràsse venenum à circumstantiis loci et auxiliorum.

35. *Prô dii immortales!*] Vehementi exclamatione à proposito digressus in Clodiam invehitur, quæ audeat veneni Cœlium insimulare, cùm ipsa venerit in suspicionem veneno maritum sustulisse: cujus ipse laudes mirè prosequitur.

38. *Metellus abstraheretur.*] Propter Metellum sublatum ab uxore Clodiâ, ipsa dicta est Clytæmnestra, ut ait Fabius lib. 8. cap. 6. quòd ut illa ferro virum suum Agamemnonem, sic ista Metellum veneno interfecerit.

ex partibus oppressa mens esset, extremum sensum ad memoriam Reip. reservabat: cùm, me intuens flentem, significabat, interruptis atque morientibus vocibus, quanta impenderet procella urbi, quanta tempestas civitati: et cùm parietem sæpè feriens eum, qui cum Q. Catulo fuerat ei communis, crebrò Catulum, sæpè me, sæpissimè rempublicam nominabat; ut non tam se emori, quàm spoliari suo præsidio cùm patriam, tùm etiam me doleret. Quem quidem virum si nulla vis repentini sceleris sustulisset, quonam modo ille furenti fratri suo patrueli consularis restitisset, qui consul incipientem furere atque conantem, suâ se manu interfecturum, audiente senatu, dixerit? Ex hâc igitur domo progressa ista mulier de veneni celeritate dicere audebit? non-ne ipsam domum metuet, ne quam vocem eliciat? non parietes conscios, non noctem illam funestam ac luctuosam perhorrescet? Sed revertar ad crimen; etenim hæc facta illius clarissimi ac fortissimi viri mentio et vocem meam fletu debilitavit, et mentem dolore impedivit. Sed tamen venenum unde fuerit, quemadmodum paratum sit, non dicitur. Datum esse hoc aiunt P. Licinio, [d] pudenti adolescenti, et bono, Cœlii familiari: constitutum factum esse cum servis, ut venirent ad balneas Xenias: eòdem Licinium esse venturum, atque iis veneni pyxidem traditurum. Hîc primùm illud requiro, quid attinuerit illud ferri in eum locum constitutum? cur illi servi non ad Cœlium domum venerint? si [e] manebat tanta illa consuetudo Cœlii cum Clodiâ, tantaque familiaritas, quid suspicionis esset, si apud Cœlium mulieris servus visus esset? sin autem jam suberat simultas, exstincta erat consuetudo, discidium exstiterat; hinc illæ lacrymæ nimirùm, et hæc causa est horum omnium scelerum atque criminum. Immò, inquit, cùm servi ad dominam rem istam et maleficium Cœlii detulissent, mulier ingeniosa præcepit suis, ut omnia Cœlio pollicerentur; sed, ut venenum, cùm à Licinio traderetur, manifestò comprehendi posset,

[d] *verecundo.* [e] *erat.*

52. *Fratri suo patrueli.*] Significat Q. Cæcilium Metellum Nepotem consularem. Nam is consul cum P. Cornelio Lentulo fuit anno urbis DCXCVII. *Patrueles fratres vel sorores sunt*, ait Caius, *qui, quæve ex duobus fratribus progenerantur.*

60. *Unde fuerit.*] Unde sit sumptum illud venenum, dici non potest.

62. *Constitutum cum servis.*] Verbum istud *constitutum* est verbum juris, cùm et dies et locus inter quosdam præstitutus est, in quem conveniant.

63. *Balneas Xenias.*] Balneæ Xeniæ solis peregrinis concedebantur. Xeniæ autem quasi hospitales dictæ sunt.

64. *Pyxidem.*] Pyxis vasculum est, in quo unguenta, et res ejusmodi asservabantur, ἀπὸ τῆς πύξου, hoc est buxo, sic dicta, quòd primùm ex illâ arbore pyxides confectæ sint.

70. *Hinc illæ lacrymæ.*] Causam aperit unde ita exarserit in Cœlium Clodia, ut adduceret eum in suspicionem veneni, quòd nempè ab illâ recesserat.

73. *Omnia Cœlio pollicerentur.*] Voluit Clodia, ut servi pollicerentur Cœlio suam operam ad dominam suam Clodiam interficiendam.

constitui locum jussit balneas Xenias, ut eò mitteret amicos, qui delitescerent: deinde repentè, cum venisset Licinius, ut venenum traderet, prosilirent, hominemque comprehenderent. Quæ quidem omnia, judices, [f] perfacilem rationem habent reprehendendi; cur enim balneas publicas potissimùm constituerat? in quibus non invenio quæ latebra togatis hominibus esse possit; nam si essent in vestibulo balnearum, non laterent: sin se in intimum conjicere vellent, nec satis commodè calceati et vestiti id facere possent, et fortassè non reciperentur: nisi fortè mulier potens, quadrantariâ illâ permutatione, familiaris facta erat balneatori. Atque equidem vehementer exspectabam, quinam isti viri boni, testes hujus manifestò deprehensi veneni dicerentur; nulli enim sunt adhuc nominati; sed non dubito quin sint pergraves, qui primùm sint talis feminæ familiares; deinde eam provinciam susceperint, ut in balneas [g] contruderentur; quod illa, nisi à viris honestissimis ac plenissimis dignitatis, [h] quàm velit sit potens, nunquam impetravisset. Sed quid ego de dignitate istorum testium loquor? virtutem eorum diligentiamque cognoscite: in balneis delituerunt; testes egregios! deinde temerè prosiluerunt; homines gravitati deditos! sic enim fingunt, cùm Licinius venisset, pyxidem teneret in manu, conaretur tradere, nondum tradidisset, tum repentè evolâsse istos præclaros testes sine nomine: Licinium autem, cùm jam manum ad tradendam pyxidem porrexisset, retraxisse, atque illo repentino hominum impetu se in fugam conjecisse. O magna vis veritatis, quæ contra hominum ingenia, calliditatem, sollertiam, contraque fictas omnium insidias, facilè se per se ipsam defendat! Verùm hæc tota fabella, veteris et plurimarum fabularum poëtriæ, quàm est sine argumento! quàm nullum invenire exitum potest! Quid enim isti tot viri (nam necesse est fuisse non

[f] *possunt facilè refutari.* [g] *conjicerentur.* [h] *quantamcumque habeat potestatem.*

80. *Togatis hominibus.*] Qui togâ vestiuntur.

81. *In vestibulo.*] Vestibulum non erat in ipsis ædibus, nec pars ædium, sed locus ante januam vacuus, areaque, per quam à viâ publicâ accessus erat ad ædes. Hic autem locus erat statio salutatorum.

83. *Quadrantariâ.*] Teste Plutarcho in Cicerone, Clodia *quadrantaria* appellata fuit, à quadrante, exiguo numismate, quod adolescens quidam, qui eam deperibat, pro aureis nummis in loculos ejus conjecerat. Quadrans autem quartam partem assis valebat. Quod monetæ pretium ab ingredientibus balneum balneatori seu balnearum magistro persolvebatur. Quadrantariam autem hîc permutationem appellavit per contemptum, ut turpe familiaritatis Clodiæ cum balneatore commercium ostenderet.

85. *Isti viri boni.*] Ironia.

87. *Sint pergraves.*] Ironia.

89. *Honestissimis.*] Perseverat in ironiâ.

96. *Evolâsse.*] Id est, ex insidiis apparuisse.

101. *Verùm hæc tota fabella.*] Aggreditur jam ostendere quàm iniquè superior illa narratio conficta sit.

102. *Poëtriæ.*] Clodiam poëtriam appellat, quæ sæpè in mendaciis fingendis versata est.

paucos, ut et comprehendi Licinius facilè posset, et res multorum oculis esset testatior) cur Licinium de manibus amiserunt? qui minùs enim Licinius comprehendi potuit, cùm se retraxit, ne pyxidem traderet, quàm si non retraxisset? erant enim illi positi, ut comprehenderent Licinium; ut manifestò Licinius teneretur, aut cùm retineret venenum, aut cùm tradidisset; hoc fuit totum consilium mulieris, hæc istorum provincia, qui rogati sunt; quos quidem tu quamobrem temerè prosiluisse dicas, atque ante tempus, non reperio: fuerant ad hoc rogati: fuerant ad hanc rem collocati, ut venenum, ut insidiæ, facinus denique ipsum ut manifestò comprehenderetur: potuerunt-ne [i] meliori tempore prosilire, quàm cùm Licinius venisset? cùm in manu teneret veneni pyxidem? quæ si cùm jam erat tradita servis, evasissent subitò ex balneis mulieris amici, Liciniumque comprehendissent; imploraret hominum fidem, atque à se illam pyxidem traditam pernegaret: quem quomodò illi reprehenderent? vidisse se dicerent? primum [k] ad se revocarent maximi facinoris crimen: deinde id se vidisse dicerent, quod, [l] quo loco collocati fuissent, non potuissent videre. Tempore igitur ipso se ostenderunt [m] cùm Licinius venisset, pyxidem expediret, manum porrigeret, venenum traderet. Mimi ergo est jam exitus, non [n] fabulæ; in quo cùm clausula non invenitur, fugit aliquis è manibus, deinde scabella concrepant, aulæum tollitur.

XI. Quæro enim, cur Licinium titubantem, hæsitantem, cedentem, fugere conantem, mulieraria manus ista de manibus emiserit; cur non comprehenderint? cur non ipsius confessione, multorum oculis, facinoris denique voce, tanti sceleris crimen [a] expresserint? an timebant, ne tot unum, valentes imbecillum, alacres perterritum, superare non possent? Nullum argumentum in re, nulla suspicio in causâ, nullus exitus criminis reperietur. Itaque hæc causa

[i] *commodiori.* [k] *facerent se reos illius maximi facinoris.* [l] *ex loco quo positi fuissent.* [m] *quo.* [n] *comœdiæ.* [a] *extorserint.*

110. *Qui rogati sunt.*] A Clodiâ videlicet rogati sunt.

119. *Quomodò illi reprehenderent?*] Id est, quomodò eum dedisse hanc pyxidem veneno plenam arguerent?

124. *Mimi.*] Sumitur *mimus* pro actione histrionicâ turpissimorum facinorum imitatrice. Unde Ovidius, *Scribere si fas est imitantes turpia mimos.* Horum autem nulla erat clausula, ut in comœdiis, sed abrumpi strepitu et tumultu aliquo solebant.

Ib. *Clausula non invenitur.*] Clausula finis est et conclusio alicujus rei. Ita Cicero in Philipp. 13. *Veniamus aliquando ad clausulam.*

125. *Scabella concrepant.*] Id est, scabella, in quibus sedent spectatores, pulsantur. Putant alii, cum Salmasio, scabellum fuisse ligneum instrumentum scabelli instar, quod ab histrionibus ad numerum pede pulsabatur cum soleâ ligneâ vel ferreâ, ut major crepitus ederetur.

126. *Aulæum tollitur.*] Aulæa tapetia erant, quibus scenæ ornabantur.

2. *Mulieraria manus.*] Designat istam mollem et effeminatam amicorum Clodiæ catervam.

ab argumentis, à conjecturâ, ab iis signis, quibus veritas illustrari solet, ad testes tota traducta est. Quos quidem ego testes, judices, non modò sine ullo timore, sed etiam cum aliquâ spe delectationis, exspecto; prægestit animus jam videre, primùm [b] lautos juvenes, mulieris beatæ ac nobilis familiares; deinde fortes viros, ab imperatrice in insidiis atque in præsidio balnearum locatos; ex quibus requiram, quonam modo latuerint, aut ubi; alveus-ne ille, an equus Trojanus fuerit, qui tot invictos viros, muliebre bellum gerentes, tulerit et texerit? Illud verò respondere cogam, cur tot viri ac tales hunc et unum, et tam imbecillum quàm videtis, non aut stantem comprehenderint, aut fugientem consecuti sint: qui se nunquam profectò, si istum in locum processerint, explicabunt: quàm volent in conviviis faceti, dicaces, nonnunquam etiam ad vinum diserti sint; alia fori vis est, alia triclinii: alia subselliorum ratio, alia lectorum: non idem judicum, comissatorumque conspectus: lux denique longè alia est solis, et lychnorum. Quamobrem [c] excutiemus omnes istorum delicias, omnes ineptias, si prodierint: sed, si me audiant, navent aliam operam; aliam ineant gratiam; in aliis se rebus ostentent: [d] vigeant apud istam mulierem venustate; dominentur sumptibus; hæreant, jaceant, deserviant: capiti verò innocentis, et fortunis parcant. At sunt servi illi de cognatorum sententiâ, nobilissimorum et clarissimorum hominum,

[b] *elegantes.* [c] *scrutabimur.* [d] *gratiosi sint isti mulieri.*

11. *Prægestit animus.*] Gestire est gestus edere, qui animi affectum indicent.

13. *Fortes.*] Ironia.

Ib. *Imperatrice.*] Clodiam imperatricem vocat, quia ubique servos disposuerat.

15. *Alveus-ne ille.*] Alveus locus est concavus, per quem rivi et flumina profluunt; hîc tamen videtur intelligi labrum balnearum.

Ib. *Equus Trojanus.*] Cùm Græci urbem Trojam capere non possent, Epeus equum ligneum ingenti magnitudine confecit, qui fraude Sinoniâ in urbem invectus est; unde eo inclusi Græci erumpentes, urbem ceperunt. Vide librum 2. Æneïd. Ridet hîc Cicero consilium adversariorum, qui ita se abdiderunt, ut Licinium comprehenderent.

16. *Muliebre bellum.*] Respicit iterùm ad Græcos, qui propter raptam Helenam bellum Trojanis intulerunt.

22. *Triclinii.*] Triclinium cœnaculum est, à tribus lectis, qui sternebantur, nuncupatum. Veteres enim illi, qui jacentes cœnabant, tres mensas seu lectos adhibebant.

Ib. *Subselliorum.*] Subsellia hæc pro judiciis ponuntur, quia judices in aliis, in aliis rei, in aliis patroni et oratores sedebant.

23. *Lux alia solis.*] Judicia exercebantur sub dio in Rostris. Contrà verò convivia in cœnaculis ad faces celebrabantur.

26. *Navent aliam operam.*] Alterius sibi quàm Clodiæ gratiam mercari debent; aut in rebus aliis amicitiam sibi Clodiæ conciliare.

28. *Dominentur sumptibus.*] Id est, ejus gratiam sumptibus et muneribus aucupentur.

Ib. *Hæreant, jaceant.*] Eam semper comitentur, eique assideant ubique.

29. *At sunt servi, &c.*] Occurrit objectioni Cicero, nempè auctoritate et consilio cognatorum Clodiæ, in fidei suæ mercedem à dominâ manumissos fuisse.

manumissi. Tandem aliquid inveniemus, quod ista mulier de suorum propinquorum, fortissimorum virorum, sententiâ atque auctoritate fecisse videatur. Sed scire cupio, quid [e] habeat argumenti ista manumissio, in quâ aut crimen est Cœlio [f] quæsitum, aut quæstio sublevata, aut multarum rerum consciis servis cum [g] causâ præmium persolutum? At propinquis placuit; cur non placeret, cùm rem [h] tu-te ad eos, non ab aliis tibi allatam, sed à te ipsâ compertam, deferre diceres? Hîc etiam miramur, si illam commentitiam pyxidem obscœnissima sit fabula consecuta? Nihil est quod in ejusmodi mulierem nòn cadere videatur: audita [et pervulgata] et percelebrata sermonibus res est. Percipitis animis, judices, jamdudum quid velim, vel potiùs quid nolim dicere. Quod etiam si est factum, certè à Cœlio non est factum; quid enim attinebat? est enim ab aliquo fortassè adolescente non tam [i] insulso, quàm non verecundo. Sin autem est fictum; non illud quidem modestum, sed tamen non est infacetum mendacium; quod profectò nunquam hominum sermo atque opinio comprobâsset, nisi omnia, quæ cum turpitudine aliquâ dicerentur, in istam quadrare aptè viderentur.

[e] *quid probet.* [f] *conflatum.* [g] *ratione.* [h] *tu ipsa.* [i] *stolido.*

31. *Manumissi.*] Non licebat mulieribus servos manumittere apud Romanos, sine cognatorum sententiâ; manumissi autem fuerant, ne de iis quæstio haberetur, quia liberi apud Romanos non torquebantur, ut ex Cicerone patet in Partitionibus.

35. *Aut quæstio sublevata.*] Tormenta servis adempta sunt, quæ ipsis in quæstione infligebantur.

39. *Obscœnissima fabula.*] Ex illâ pyxide rumores sparsi sunt, de turpissimâ vitâ illius mulieris.

PERORATIO.

XII. [a] Dicta est à me causa, judices, et perorata; jam intelligitis, quantum judicium sustineatis, quanta res sit commissa vobis. De vi quæritis: quæ lex ad imperium, ad majestatem, ad statum patriæ, ad salutem omnium pertinet; quam legem Q. Catulus armatâ dissensione civium, Reipub. pænè extremis temporibus tulit; quæque lex, sedatâ illâ flammâ consulatûs mei, fumantes reliquias conjurationis exstinxit. Hâc enim lege Cœlii adolescentia non ad

[a] *defensa.*

4. *Quam legem.*] De istâ lege dictum est initio hujus Orationis, parag. 1. l. 1.

6. *Sedatâ flammâ consulatûs mei.*] Catilina, Cicerone consule, statuerat urbem ferro flammâque delere.

7. *Non ad reipublicæ pœnas.*] Cœlius lege Plautiâ reus non est; sed reus est quia effrenatæ mulieris libidini satisfacere noluit.

reipublicæ pœnas, sed ad mulieris libidines et delicias, deposcitur. Atque hoc etiam loco M. Camurti et C. Eserni damnatio prædicatur. O stultitiam! stultitiam-ne dicam, an impudentiam singularem? audetis-ne, cum ab eâ muliere veniatis, facere istorum hominum mentionem? audetis-ne excitare tanti flagitii memoriam, non exstinctam illam quidem, sed repressam vetustate? Quo enim illi crimine, peccatoque perierunt? nempè, quòd ejusdem mulieris dolorem et injuriam Vettiano nefario sunt stupro [b] persecuti. Ergo ut audiretur Vettii nomen in causâ, ut illa vetus Afraniana fabula refricaretur, idcircò Camurti et Eserni causa est renovata? qui quamquam lege de vi certè non tenebantur, eo maleficio tamen erant implicati, ut ex nullius legis laqueis emittendi viderentur. M. verò Cœlius cur in hoc judicium vocatur? cui neque proprium quæstionis crimen objicitur, nec verò aliquid ejusmodi, [c] quod sit à lege sejunctum, et cum vestrâ severitate conjunctum; cujus prima ætas dedita disciplinis fuit, iisque artibus, quibus instruimur ad hunc usum forensem, ad [d] capessendam rempublicam, ad honorem, gloriam, dignitatem: [e] iis autem fuit amicitiis majorum natu, quorum imitari industriam continentiamque maximè velit; iis æqualium studiis, ut eumdem, quem optimi ac nobilissimi, petere cursum laudis videretur. Cùm autem paulum jam roboris accessisset ætati, in Africam profectus est, Q. Pompeio proconsuli contubernalis, castissimo viro, atque omnis officii diligentissimo: in quâ provinciâ cùm [f] res erant et possessiones paternæ, tum etiam usus quidam provincialis, non sine causâ, à majoribus huic ætati tributus. Discessit illinc Pompeii judicio probatissimus, ut ipsius testimonio

[b] *ulti sunt violatâ pudicitiâ Vettii.* [c] *quod non licet per legem.* [d] *gubernandam.* [e] *habuit eas amicitias cum senioribus.* [f] *facultates.*

9. *Camurti et C. Eserni damnatio.*] Videntur hi damnati, quòd ex iis fuerint, qui legatos Alexandrinos interfecêre, ut placet Hotomanno. Sed aliis videntur fuisse damnati, quòd Vettio cuidam adolescenti vim intulissent, ut Clodiæ facerent satis, à quâ ejus pudicitia non potuit oppugnari.

16. *Ut illa vetus Afraniana fabula refricaretur.*] Videtur hoc facinore renovari memoria flagitii illis similis flagitiis, de quibus Afranius poëta, qui togatas turpissimè scripsit: nisi fortassè designet Caiam Afraniam, impudentissimam fœminam, poëtriam, et multarum fabularum inventricem, de quâ loquitur Val. Max. lib. 8. cap. 3.

18. *Lege de vi non tenebantur.*] Tenebantur de vi quidem, non quòd armis rempublicam turbâssent; sed quia vim intulerant juvenis sanctissimi pudicitiæ, quod quidem ad vim publicam pertinere videbatur.

28. *Nobilissimi.*] Eumdem vitæ cursum tenuit Cœlius, quem nobilissimi quique semper tenuerunt.

30. *Proconsuli.*] Proconsules dicti sunt, quòd pro consulibus ad administrandas provincias mitterentur.

Ib. *Contubernalis.*] Contubernales milites dicebantur, qui decem sub uno papilione degebant.

32. *Usus quidam provincialis.*] Romani solebant adolescentes ad provincias cum præsidibus mittere, ut paratiores ad rempublicam administrandam accederent; unde hic usus pro experientiâ ponitur.

cognoscetis; voluit, vetere instituto, eorum adolescentium exemplo, qui pòst in civitate summi viri et clarissimi cives exstiterunt, industriam suam à populo Romano ex aliquâ illustri accusatione cognosci. Vellem aliò potiùs eum cupiditas gloriæ detulisset; sed abiit hujus tempus querelæ. Accusavit C. Antonium, collegam meum: cui misero præclari in rempublicam beneficii memoria nihil profuit, nocuit opinio maleficii cogitati. Posteà nemini concessit æqualium, plùs ut in foro, plùs ut in negotiis versaretur causisque amicorum, plus ut valeret inter suos gratiâ; quæ nisi [g] vigilantes homines, nisi sobrii, nisi industrii, consequi non possunt, omnia labore et diligentiâ est consecutus. In hoc flexu quasi ætatis (nihil enim occultabo, fretus humanitate ac sapientiâ vestrâ) fama adolescentis paulùm hæsit ad metas notitiâ novâ mulieris, et infelici vicinitate, et [h] insolentiâ voluptatum; quæ cùm inclusæ diutiùs, et primâ ætate compressæ et constrictæ fuerunt, subitò se nonnunquam profundunt, atque ejiciunt universæ; quâ ex vitâ, vel dicam, quo ex sermone, (nequâquam enim tantum erat, quantum homines loquebantur) verùm ex eo, quidquid erat, emersit, totumque se ejecit atque extulit: tantùmque abest ab illius familiaritatis infamiâ, ut ejusdem nunc ab sese inimicitias odiumque propulset. Atque ut iste interpositus sermo deliciarum desidiæque [i] moreretur, (fecit, me, mehercule, invito et multùm repugnante, sed tamen fecit) nomen amici mei de ambitu detulit: quem absolutum insequitur, revocat: nemini nostrûm obtemperat: est violentior quàm vellem. Sed ego non loquor de sapientiâ, quæ non cadit in hanc ætatem: de impetu animi loquor, de cupiditate vincendi, de ardore mentis ad gloriam: quæ studia in

[g] *studiosi.* [h] *novitate.* [i] *auferretur.*

35. *Vetere instituto.*] Apud veteres concessum adolescentibus fuit, in accusationibus eorum, qui gesserant magistratum, præbere ingenii sui specimen.

37. *Illustri accusatione.*] Cœlius Antonium consularem [de majestate] accusavit, Cicerone defendente.

40. *Beneficii memoria.*] Benè meritus de patriâ fuerat, cùm Catilinæ delevit exercitum.

41. *Opinio maleficii.*] Primò fuerat Antonius in conjuratione Catilinæ, sed ab eâ, Cicerone suadente, revocatus est.

Ib. *Posteà.*] Cœlius, post accusationem Antonii, ita superavit æquales, ut nemo plùs valeret in foro, &c.

47. *Paulùm hæsit ad metas.*] Respicit ad curulia certamina, in quibus metas circumagi oportebat, priusquam vinceretur; idque erat periculosum, ne quis impingeret. Ait igitur Cicero, quòd cùm Cœlius cursum adolescentiæ confecisset, in voluptatis licentiam delapsus est, et aliquantisper immoratus: perinde ac solent qui in metâ non flectentes cursum insistunt, nec finem præmiumque laboris assequuntur.

57. *Nomen amici mei.*] Cœlius Polam Servium Atratini patrem ambitûs accusavit. Vocat autem eum amicum, ne causæ noceat: nam lib. 2. ad Q. fratrem, Polam illum tetrum et ferum hominem vocat.

58. *Absolutum insequitur.*] Absolutus fuerat Pola, sed secundâ eum actione ad judicium Cœlius revocavit.

Ib. *Nemini nostrûm obtemperat.*] Patri videlicet, Crasso, et Ciceroni, quibus erat assiduus, non eâ re obtemperat, quia, ipsis dissuadentibus, iterùm Polam agit in judicium.

his jam ætatibus nostris [l] contractiora esse debent; in adolescentiâ verò, tamquam in herbis, significant, quæ virtutis maturitas, et quantæ fruges industriæ sint futuræ. Etenim semper magno ingenio adolescentes refrenandi potiùs à gloriâ quàm incitandi fuerunt: amputanda plura sunt illi ætati, siquidem efflorescit ingenii laudibus, quàm [m] inserenda. Quarè, si cui nimiùm [n] efferbuisse videtur hujus, vel in suscipiendis vel in gerendis inimicitiis, vis, ferocitas, pertinacia; si quem etiam minimorum horum aliquid offendit; si [o] purpuræ genus, si amicorum catervæ, si splendor, si nitor; jam ista deferbuerint; jam ætas omnia, jam ista dies mitigârit. Conservate igitur reipublicæ, judices, civem bonarum artium, bonarum partium, bonorum virorum; promitto hoc vobis, et reipublicæ spondeo, si modò nos ipsi reipublicæ satisfecimus, nunquam hunc à nostris rationibus sejunctum fore; quod cùm fretus nostrâ familiaritate promitto, tum quòd durissimis se ipse legibus jam obligârit. Neque enim potest, qui hominem consularem, quòd ab eo rempublicam violatam diceret, in judicium vocârit, ipse esse in republicâ civis turbulentus: non potest, qui ambitu ne absolutum quidem patitur esse absolutum, ipse impunè unquam esse largitor. Habet à M. Cœlio respublica, judices, duas accusationes vel obsides periculi vel pignora voluntatis. Quarè oro, obtestorque vos, judices, ut, quâ in civitate paucis his diebus Sext. Clodius absolutus sit, quem vos per biennium aut ministrum seditionis aut ducem vidistis; qui ædes sacras, qui censum populi Romani, qui memoriam publicam suis ma-

minùs *ardentia.* [m] *concedenda.* [n] *flagrâsse.* [o] *elegantia ornatûs.*

63. *Tamquam in herbis.*] Proverbium et metaphora sumpta à segetibus teneris, teste Erasmo, de quibus nihil certi sibi potest sperare agricola, donec ad maturitatem pervenerint.

71. *Jam ista deferbuerint.*] Id est, fervorem suum remiserint, ac veluti refrixerint.

77. *Hominem consularem.*] Antonium consularem vocavit in judicium, ut jam sæpiùs dixit.

78. *Violatam diceret.*] Quia Antonius visus studuisse Catilinæ, propterea dicit, ab eo violatam esse rempublicam, dixisse Cœlium.

80. *Absolutum.*] De Polâ loquitur, de quo jam sæpè.

82. *Obsides periculi.*] Ostendit, nihil esse periculi metuendum à Cœlio, quia duas illas accusationes tamquam fidei suæ obsides erga rempublicam dedit.

84. *Sext. Clodius.*] Sextus Clodius fuit Pub. Clodii familiarissimus et scriba, cui quidem ejus omnia flagitia tribuit Cicero, quia in iis patrandis eo usus est adjutore. Hunc Sextum Clodium mirè describit in Orat. pro Domo.—Locum consule.

Ib. *Per biennium.*] Ab eo tempore quo transiit ad plebem, ad reditum usque Ciceronis, biennium fuit, quo toto tempore Clodius seditiones in republicâ excitavit.

85. *Ædes sacras.*] Ædes ait elatè, nam solum Nympharum templum incendit. Cùm urbs variis incendiis obnoxia esset, crediderunt ope tantùm illarum iis ignibus posse subveniri, utpote quæ aquis præessent: quarè iis ædem consecrârunt.

86. *Censum populi Rom.*] In æde Nympharum publicæ tabulæ, in quibus tum nomina Romanorum, tum uniuscujusque census describebatur, asservabantur. [Vide Orat. pro Milone, p. 338.]

nibus incendit; hominem sine [p] re, sine fide, sine spe, sine sede, sine fortunis; ore, linguâ, manu, vitâ omni inquinatum; qui Catuli monimentum afflixit, meam domum diruit, mei fratris incendit; qui in Palatio atque in urbis oculis servitia ad cædem et inflammandam urbem incitavit; in eâ civitate ne patiamini illum absolutum muliebri gratiâ, M. Cœlium libidini muliebri condonatum; ne eadem mulier, cum suo conjuge et fratre, turpissimum latronem eripuisse, et honestissimum adolescentem oppressisse videatur. Quòd cùm hujus vobis adolescentiam proposueritis, constituitote vobis ante oculos hujus etiam miseri senectutem, qui hoc unico filio nititur, in hujus spe requiescit, hujus unius casum pertimescit: quem vos supplicem vestræ misericordiæ, servum potestatis, abjectum non tam ad pedes, quàm ad mores sensusque vestros, vel recordatione parentum vestrorum, vel liberorum jucunditate sustentate; ut, in alterius dolore, vel pietati vel indulgentiæ vestræ serviatis. Nolite, judices, aut hunc jam naturâ ipsâ [q] occidentem velle maturiùs exstingui vulnere vestro, quàm suo fato; aut hunc, nunc primùm florescentem firmatâ jam stirpe virtutis, tamquam turbine aliquo aut subitâ tempestate, pervertere. Conservate parenti filium, parentem filio, ne aut senectutem jam propè [r] desperatam contempsisse, aut adolescentiam plenam spei maximæ non modò non aluisse vos, sed etiam [s] perculisse atque afflixisse videamini. Quem si vobis, si suis, si reipublicæ conservatis, addictum, deditum, obstrictum vobis ac liberis vestris habebitis; omniumque hujus [t] nervorum ac laborum vos potissimùm, judices, fructus uberes diuturnosque capietis.

[p] *bonis.* [q] *morientem.* [r] *mortuam.* [s] *evertisse.* [t] *virium.*

88. *Catuli monimentum.*] Catuli monimentum porticus fuit in Palatio.

89. *Meam domum diruit.*] Clodius, dum Cicero exsularet, domum ejus Libertati consecravit.

92. *Muliebri gratiâ.*] Si Clodiæ causâ Sextus Clodius absolutus est, non debet propter eam Cœlius ad damnationem et supplicium tradi.

93. *Mulier cum suo conjuge.*] Pungit Clodium, qui infamis fuerat incestu cum illâ suâ sorore Clodiâ.

Ib. *Turpissimum latronem.*] Sextum Clodium latronem vocat, qui Clodiæ beneficio judicio liberatus est.

96. *Hujus miseri.*] Hæc verba pronuntiando Cœlii patrem demonstrabat, qui atratus et sordidatus judicio aderat, movendæ judicum misericordiæ causâ.

104. *Jam stirpe.*] Comparatio à ventis et tempestate; et metaphora ducta à teneris arboribus.

ORATIO

IN

L. CALPURNIUM PISONEM.

ARGUMENTUM.

CUM Piso, ex sententiâ Ciceronis, revocatus esset è provinciâ Macedoniâ, quam proconsul administrabat, graviter in Ciceronem invectus est. Hâc oratione Pisoni Cicero respondet, quam in senatu habuit loco sententiæ, ut testatur Quintilianus, lib. 3. cap. 9.

TEMPUS.

Paucis antè diebus habita hæc oratio, quàm Pompeius ludos faceret, anno urbis conditæ 698, ipso Cn. Pompeio et M. Licinio Crasso secundùm consulibus, et Ciceronis 52.

GENUS CAUSÆ

Demonstrativum est: exagitat enim totâ hâc oratione Pisonem.

PARTES

Tres sunt; Exordium, Insectatio, Peroratio.

EXORDIUM.

I. JAM-NE vides, bellua, jam-ne sentis, [a] quæ sit hominum querela frontis tuæ? nemo queritur, Syrum nescio quem, de grege

INTERPRETATIO.

[a] *quantùm homines querantur de fronte tuâ.*

NOTÆ.

1. *Jam-ne vides, bellua.*] Crediderunt nonnulli nihil in hoc exordio desiderari, sed abruptum et inflammatum esse; verùm aliter sentiunt benè multi, adducti auctoritate Asconii Pediani, antiquissimi interpretum qui in Ciceronem commentati sunt; citat enim vir eruditus fragmenta quædam illius exordii, è quibus conjicitur tantùm secundam illius partem restare.

Ib. *Jam-ne sentis.*] Pisonis stupiditatem indicat, qui belluarum instar tantùm videt et sentit; quo gemino sensu imprimis illæ præditæ sunt.

2. *Frontis tuæ.*] Frons index est severitatis et clementiæ; quam Genio olim dedicatam fuisse Alexander ab Alexandro scribit.

Ib. *Syrum, nescio quem.*] Servis sæpè nomina nationum suarum imponebant, ut

novitiorum, factum esse consulem; non enim nos color iste servilis, non pilosæ genæ, non dentes putridi deceperunt: oculi, supercilia, frons, vultus denique totus, qui sermo quidam tacitus mentis est, hic in errorem homines impulit: hic eos, quibus eras ignotus, decepit, fefellit, in fraudem induxit. Pauci ista tua lutulenta vitia noveramus: pauci tarditatem ingenii, stuporem debilitatemque linguæ; nunquam erat audita vox in foro; nunquam periculum factum consilii; nullum non modò illustre, sed ne notum quidem factum, aut militiæ aut domi: [b] obrepsisti ad honores errore hominum, commendatione fumosarum imaginum; quarum simile habes nihil præter colorem. Is mihi etiam gloriabitur, se omnes magistratus sine repulsâ assecutum? mihi ista licet de me verâ cum gloriâ prædicare: omnes enim [c] honores populus Romanus mihi ipsi, homini novo, detulit. Nam tu cùm quæstor es factus, etiam qui te nunquam viderant, tamen illum honorem nomini [d] mandabant tuo. Ædilis es fac-

[b] *pervenisti* clam. [c] *magistratus.* [d] *concedebant.*

Strabo ait, lib. 7. et præ cæteris nationibus nati fuerunt ad servitutem Syri, Judæi, et Cappadoces, ut dixit Orat. de Provinc. Consul. Censent aliqui hic Gabinium designari, qui Syriæ præerat.

3. *Novitiorum.*] Loquitur de venalibus illis servis, qui recentes nondum per annum servierant.

Ib. *Color iste servilis.*] Atrum colorem indicat, quo maximè fuerunt Syri.

4. *Oculi.*] Oculi quasi nuntii sunt animi, ex iis enim iratus, lætus, &c. conjicitur.

5. *Supercilia.*] Fastum et superbiam supercilia denotant: quæ deflexa sunt, austeros; inflexa, irrisores; demissa malevolos arguunt.

8. *Lutulenta vitia.*] Vitia omnium turpissima in Pisone reprehendit, quibus, quasi sus luto, delectabatur.

9. *Audita vox in foro.*] Stupiditatem hominis describit, quæ tanta fuit, ut nunquam in foro auditus fuerit sive in accusando, sive in defendendo quoquam.

10. *Periculum factum consilii.*] Piso non modò nunquam fuerat auditus in foro, sed ne quidem in senatu cùm de Repub. agebatur; hâc enim Romæ duplici re commendabantur.

11. *Aut militiæ.*] Romani, vel domi eloquentiâ, vel militiæ rebus præclarè gestis, gloriam sibi ac nomen faciebant.

12. *Commendatione fumosarum imaginum.*] Suam nobilitatem commendabant Romani ostensione imaginum, quas suorum majorum asservabant in ædium atriis: *fumosas* verò appellat, aut quia antiquitate nigredinem, aut quia ignibus coram iis accensis fuliginem contraxerant. Soliti enim Romani diebus festis ante eas thus et cereos accendere, ut dicitur à Cic. lib. 3. Offic.

14. *Is mihi etiam gloriabitur.*] Piso contra Ciceronem dixerat se omnes magistratus adeptum esse; sed isti reponit Cicero hanc gloriam non suâ, sed majorum suorum causâ illi, at sibi propter se delatam esse.

16. *Mihi, homini novo.*] Novus homo dicitur, ante quem nemo in familiâ magistratum obtinuerat, sed qui suâ virtute sibi adeptus est.

17. *Quæstor.*] Quæstores, ut ait Varro, à quærendo dicti sunt: quia conquirebant pecunias publicas. Regibus primùm Romæ imperantibus instituti sunt, et posteà populi suffragio creati, sicut reliqui magistratus.

18. *Nomini.*] Piso erat ex illustrissimâ familiâ Pisonis Frugi, cujus magna et præclara exstiterant in rempublicam officia; hujus meminit Cicero in Orat. pro Fonteio: quarè ad contemptum Pisonis, contra quem agit, non tam illi quàm nomini ejus delatam fuisse præturam contendit.

Ib. *Ædilis es factus: Piso.*] Ædiles alii plebeii fuerant, alii curules. Curulium

tus: Piso est à populo Romano factus, non iste Piso. Prætura item majoribus delata est tuis: noti erant illi mortui; te vivum nondum noverat quisquam. Me cùm quæstorem in primis, ædilem priorem, prætorem primum cunctis suffragiis populus Romanus faciebat, homini ille honorem, non generi; moribus, non majoribus meis; virtuti perspectæ, non auditæ nobilitati, deferebat.

autem triplex fuit procuratio: primùm ut ludos curarent; deinde ut ædes sacras publicasque, item vias publicas tuerentur; postremò, ut ne in mancipiorum venditione, et mensuris fraus admitteretur. Plebeiorum verò quadruplex fuit, ex Dionys. Hal. 1. ut essent Tribunor. administri. 2. ut curarent plebeios ludos. 3. ut cloacas tuerentur. 4. ut annonæ præessent. Hi omnes à populo creabantur, et magistratum Kal. Januar. inibant.

19. *Non iste Piso.*] Pisonem intelligit, qui Frugi cognominatus est; vir tantâ virtute, atque integritate, ut optimis illis temporibus, cùm inveniri nequam nemo posset, solus tamen Frugi vel ab inimicis vocaretur.

21. *Me cùm quæstorem.*] Jam se confert cum Pisone Cicero, atque ejus honorem extenuat, dum se superiorem in assequendis magistratibus ostendit, quia sibi, non majoribus, delati sunt.

22. *Prætorem primum.*] De prætoribus et eorum numero dictum est in Orat. pro Lege Manil. parag. 1. not. ad l. 13.

INSECTATIO PISONIS.

Illa Pisonis insectatio duas partes complectitur; in primâ agit de publicis Pisonis flagitiis, in secundâ de privatis.

PRIMA PARS.

Hæc prima pars tres alias continet. In primâ agit de consulatu Pisonis, quem impiè ille gessit; in secundâ, de provinciâ, quam nefariè administravit; in tertiâ, de ejus reditu.

II. Nam quid ego de consulatu loquar? [a] parto, vis, an-ne gesto? Miserum me! cum hâc me nunc peste atque labe confero? sed nihil comparandi causâ loquar; ac tamen ea quæ sunt longissimè disjuncta comprehendam. Tu consul es renuntiatus (nihil dicam graviùs, quàm quod omnes fatentur) impeditis reipublicæ temporibus, dissidentibus Coss. Cæsare et Bibulo, cùm hoc non recusares, quin

[a] *quomodò pepererim, aut gesserim.*

2. *Miserum me!*] Retractatio, quâ se reprehendit, quòd se cum Pisone comparet.

4. *Tu consul renuntiatus.*] Vel præconis, vel ipsius consulis voce magistratus renuntiabantur.

5. *Impeditis Reipub. temporibus.*] Loquitur de civili dissidio, quod tum exortum est, quandò Bibulus obstitit Cæsari, qui, ut egentium sibi voluntates devinciret, rogationem de coloniis deducendis et agris dividendis tulit. Plutar. in Pom.

ii, à quibus dicebare consul, te luce dignum non putarent, nisi nequior, quàm Gabinius, exstitisses: me cuncta Italia, me omnes ordines, me universa civitas, non priùs tabellâ quàm voce, priorem consulem declaravit. Sed omitto, ut sit factus uterque nostrûm; sit sanè Sors domina campi; magnificentius est dicere, quemadmodum gesserimus consulatum, quàm quemadmodum ceperimus. Ego Kalendis Januar. senatum et bonos omnes legis agrariæ maximarumque largitionum metu liberavi. Ego agrum Campanum, si dividi non oportuit, conservavi; si oportuit, melioribus auctoribus reservavi. Ego in C. Rabirio, perduellionis reo XL annis ante me consulem, interpositam senatûs auctoritatem sustinui contra invidiam, atque defendi. Ego adolescentes bonos et fortes, sed usos eâ conditione fortunæ, ut, si essent magistratus adepti, Reipub. statum [b] convulsuri viderentur, meis inimicitiis, [c] nullâ senatûs malâ gratiâ, comitiorum ratione privavi; ego Antonium collegam, cupidum provinciæ, multa in republicâ molientem, patientiâ atque obsequio meo mitigavi. Ego

[b] *perdituri.* [c] *nullo odio concepto in senatum.*

8. *Nequior quàm Gabinius.*] Gabinius ille, ut dicit Cicero in Orat. post Reditum in Sen. prima ætatis suæ tempora ad omnes libidines divulgavit, et egestatem, et luxuriam domestico lenocinio sustentavit; et, ut Plutarchus, inter omnes Pompeii scurras assentator fuit.

9. *Tabellâ quàm voce.*] Declarabant quem eligebant vel scripto, vel voce; Cicero communi omnium voce consul declaratus est.

11. *Domina campi.*] Fortuna et casus sæpiùs regebant comitia quæ in Campo Martio habebantur, quàm consilium et ratio.

13. *Kalendis Januariis.*] Initio Januarii consules magistratum inibant; quod manifestè docet Ovidius lib. 4. de Ponto.

Ergo ubi, Jane biceps, longum reseraveris annum,
Pulsus et à sacro mense December erit;
Purpura Pompeium summi velabit honoris,
Ne titulis quidquam debeat ille suis.

Ib. *Legis agrariæ.*] Cassio et Proculo Coss. primùm lata est lex agraria, et magnis posteà rerum motibus per annos ferè triginta jactata, et restaurata à Rullo tribuno plebis, quâ Campanum agrum populo dividebat; sed hanc legem sustulit Cicero statim atque consul renuntiatus est. Vide Orat. de Lege Agrariâ.

16. *Melioribus auctoribus*] Pompeio et C. Cæsari.

Ib. *In Rabirio perduellionis reo.*] Rabirius cum telo fuerat in collisione Saturnini, qui seditionem tribunus plebis excitaverat; deinde oppressi ejus caput per ludibrium circumtulerat. Triginta sex annis pòst à Labieno tribuno plebis in judicium Rabirius, apud populum, perduellionis reus vocatus est, et defensus à Cicerone consule. Vide ejus Orat.

18. *Adolescentes bonos.*] Tulit legem Cornelius Sylla, ut proscriptorum liberi honorum petendorum potestate privarentur: cùm tamen petere vellent, Cicero contra eos orationem habuit. Vide Plin. lib. 7. cap. 30.

22. *Cupidum provinciæ.*] Obtigerat Macedonia Ciceroni in sortitione provinciarum, et Antonio Gallia. Cùm optaret Macedoniam Antonius, quia opulentior, cum eo Galliam commutavit Cicero, et sic pactione provinciæ eum ad Remp. revocavit.

Ib. *In republicâ molientem.*] Favere Antonius Catilinæ non obscurè videbatur, ut se ære alieno liberaret.

provinciam Galliam senatûs auctoritate, exercitu et pecuniâ instructam et ornatam, quam cum Antonio communicavi, quòd ita existimabam tempora Reipubl. ferre, in concione deposui, reclamante populo Romano. Ego L. Catilinam, cædem senatûs, interitum urbis, non obscurè, sed palàm molientem, egredi ex urbe jussi; ut, à quo legibus non poteramus, mœnibus tuti esse possemus. Ego tela, extremo mense consulatûs mei intenta jugulis civitatis, de conjuratorum nefariis manibus extorsi. Ego faces jam accensas ad hujus urbis incendium comprehendi, protuli, exstinxi. Me Q. Catulus, princeps hujus ordinis, et auctor publici consilii, frequentissimo senatu, Parentem Patriæ nominavit. Mihi hic vir clarissimus, qui propter te sedet, L. Gellius, his audientibus, civicam coronam deberi à Repub. dixit. Mihi togato senatus, non, ut multis, benè gestæ, sed, ut nemini, conservatæ reipublicæ, singulari genere supplicationis, deorum immortalium templa patefecit. Ego cùm in concione, abiens magistratu, dicere à tribuno plebis prohiberer, quæ constitueram; cùmque is mihi tantummodò ut jurarem, permitteret; sine ullâ dubitatione juravi, "Rempubl. atque hanc urbem meâ unius operâ esse salvam." Mihi

24. *Provinciam Galliam.*] Deposuit Galliam, quia ita expedire Reipub. videbatur; et ait, Famil. lib. 5. epist. 11. eam fratri suo se tradere voluisse.

Ib. *Senatûs auctoritate.*] Pertinebat ad senatum provincias decernere, quas sine ejusdem auctoritate deponere nemini fas fuit.

27. *L. Catilinam.*] Vide Orationes in Catilinam, ubi de totâ hujus conjurationis serie fusiùs dictum est.

29. *Jussi.*] Jussit exire Catilinam, non propriâ suâ auctoritate consulari, sed auctoritate senatûs-consulti.

30. *Ego tela.*] A Catilinâ imperium interficiendi Ciceronis C. Cornelio et M. Cethego datum fuerat. Sed horum insidias, qui per salutationes et officii speciem interfecturi consulem fuerant, prodidit Fulvia noctu ad Ciceronem profecta.

Ib. *Extremo mense.*] Nonis Decembribus, quia novi Kal. Jan. inibant magistratum.

31. *Faces jam accensas.*] Significat se per Flaccum prætorem in Ponte Milvio literas conjuratorum comprehendisse, quas publicè legit in senatu, quibus omnia conjuratorum consilia detecta sunt.

33. *Q. Catulus.*] Q. Catulus, senator magnæ auctoritatis, in senatu Patrem Patriæ Ciceronem nuncupavit, quæ appellatio nemini anteà fuerat decreta. Plut. in vitâ Cic.

35. *L. Gellius.*] Vir censorius.

36. *Civicam coronam.*] Ex Gellio lib. 5. cap. 6. *Civica corona appellatur, quam civis civi, à quo servatus est in prœlio, testem vitæ salutisque perceptæ dat; ea fit ex fronde quernâ, quoniam cibus, victusque antiquissimus quernus capi solitus sit.*

37. *Non, ut multis, benè gestæ, &c.*] Gloriatur hîc Cicero honorem, qui nemini anteà concessus fuerat, sibi decretum esse. Nam vulgò supplicationes eis decernebantur, qui benè rem in bello gesserant; at ipsi, propter conservatam Rempub. delatæ sunt, quandò sine ferro, sine armis, à Catilinæ conjuratione Rempub. vindicavit.

38. *Supplicationis.*] De his supplicationis honoribus dictum est fusè in Oratione III. in Catil. parag. iii. l. 56.

40. *A tribuno plebis.*] Mos fuit, ut cùm deponerent magistratum, se nihil contra leges fecisse jurarent. At cùm Cicero concionem tunc apud populum habere vellet, à Q. Metello Nepote prohibitus est, qui pro Rostris subsellia collocavit, ne conscenderet; sed tantùm permisit ut ex inferiori loco magistratum ejuraret, qui non usitatâ, sed novâ jurisjurandi formulâ usus est, ut ait Plutar. in Cic. Timebant verò tribuni plebis, ne qua populi seditio concitaretur.

populus Romanus universus, illâ in concione, non unius diei gratulationem, sed æternitatem immortalitatemque donavit, cùm meum jusjurandum tale atque tantum, juratus ipse, unâ voce et consensu approbavit. Quo quidem tempore is meus domum fuit è foro reditus, ut nemo, nisi qui mecum esset, civium esse in numero videretur. Atque ita est à me consulatus peractus, ut nihil sine consilio senatûs, nihil non approbante populo Romano egerim; ut semper in Rostris curiam, in senatu populum defenderim; ut multitudinem cum principibus, equestrem ordinem cum senatu conjunxerim.

III. Exposui breviter consulatum meum. Aude nunc, ô Furia, de tuo dicere; cujus fuit initium ludi Compitalitii, tum primùm facti post L. Metellum et Q. Marcium Coss. contra auctoritatem hujus ordinis: quos Q. Metellus (facio injuriam fortissimo viro mortuo, qui illum, cujus paucos pares hæc civitas tulit, cum hâc importunâ belluâ conferam) sed ille designatus consul, cùm quidam tribunus plebis suo auxilio magistros ludos contra senatûs-consultum facere jussisset, privatus fieri vetuit; atque id, quod nondum potestate poterat, obtinuit auctoritate. Tu, cùm in III. Kal. Jan. Compitalitiorum dies incidissent, Sex. Clodium, qui nunquam anteà prætextatus fuisset, ludos facere, et prætextatum volitare passus es, hominem impurum, atque non modò facie, sed etiam oculo tuo dignissimum.

45. *Juratus ipse.*] Audito Ciceronis juramento, quo se leges et Rempub. servavisse testabatur, populus vicissim juravit ita esse, et illius operâ conservatam fuisse Rempub.

47. *E foro reditus.*] Sæpè honoris causâ viros principes et benè meritós de republicâ populus redeuntes è foro vel senatu domum deducebant, et comitabantur; quod præcipuè Ciceroni contigit, cùm conjuratos jussit in carcere trucidari. Vide Plutar. in vitâ Cic.

48. *Atque ita est.*] Brevem quasi gesti sui consulatûs epilogum subjicit, ad aliam partem transiturus.

1. *Aude nunc.*] Jam aggreditur de Pisonis consulatu dicere, cujus indignitatem ostendit in hunc modum: pertinet ad consulem senatûs-consulta tueri; at contrà Piso ludos fieri, leges convelli, et alia ejusmodi passus est: Metellus designatus consul obtinuit ne ludi spectarentur, contrà Piso consul fecit, &c.

2. *Ludi Compitalitii.*] Ludi Compitalitii dicti sunt à compitis, ubi in Larium honorem celebrabantur; nullus eis dies certus præfinitus erat, sed non longè à Saturnalibus fuisse celebratos Dionysius lib. 4. testatur. Hi primùm à Servio Tullio instituti sunt, sed sublatis collegiis aboliti sunt.

3. *L. Metellum, et Q. Marcium.*] Consules fuerant novem abhinc annis.

7. *Quidam tribunus.*] Herennius, vel Mummius.

Ib. *Magistros ludos.*] Multi editi habent *magnos*: sed ineptè; nam non de ludis magnis, sed Compitalitiis hîc agitur; per *magistros* intelligit *vicorum magistros*, qui ludos Compitalitios facere solebant prætextati, ut ex *Asconio* liquet.

8. *Privatus.*] Designatus quidem consul erat, sed tunc tantùm privatus.

9. *Potestate poterat.*] Potestas respicit magistratum, et auctoritas personam.

10. *Kal. Jan. dies incidissent.*] Paucis diebus post Saturnalia, quæ Decembri mense celebrabantur, incidebat iste dies Compitalitiorum. Compitalibus verò publicè servi auctoritatem, et Saturnalibus domi auctoritatem habebant.

11. *Prætextatus.*] Prætextæ tantùm jus habuêre magistratus, et qui ludis præerant.

Ergo his fundamentis positis consulatûs tui, triduo pòst, inspectante et tacente te, à P. Clodio, fatali portento prodigioque reipublicæ, lex Ælia et Fusia eversa est, propugnacula murique tranquillitatis atque otii. Collegia non ea solùm, quæ senatus sustulerat, restituta sunt, sed innumerabilia quædam nova ex omni fæce urbis ac servitio constituta. Ab eodem homine in stupris inauditis nefariisque versato, vetus illa magistra pudoris et modestiæ, severitas censoria sublata est: cùm tu interim, bustum Reipubl. qui te consulem tum Romæ dicis fuisse, verbo nunquam significâris sententiam tuam tantis in naufragiis civitatis. Nondum quæ feceris, sed quæ fieri passus sis, dico: neque verò multum interest, præsertim in consule, utrùm ipse perniciosis legibus, improbis concionibus Rempubl. vexet, an alios vexare patiatur. An potest ulla esse excusatio, non dicam malè sentienti, sed [a] sedenti, cunctanti, dormienti in maximo Reipub. motu consuli? Centum propè annos legem Æliam et Fusiam tenueramus; quadringentos judicium, notionemque censoriam; quas leges ausus est non nemo improbus, potuit quidem nemo unquam, convellere: quam potestatem minuere, quò minùs de moribus nostris quinto quoque anno judicaretur, nemo tam effusè petulans conatus est. Hæc sunt, ô carnifex! in gremio sepulta consulatûs tui. Persequere connexos his funeribus dies. [b] Pro Aurelio tribunali, ne connivente quidem te, (quod ipsum esset

[a] *oscitanti.* [b] *propè.*

16. *Lex Ælia et Fusia.*] Legem tulit de comitiis Q. Ælius Cos. cum M. Junio an. 586, ut, quoties cum populo ageretur, augures de cœlo servarent; magistratus et obnuntiandi, (id est, denuntiandi, agi per Jovem non licere) et legislationi intercedendi potestatem haberent. Nam cùm lex ferretur, augures de cœlo servabant: magistratus, si quid observatum erat quo impediri comitia possent, nuntiabant. Tulit P. Curius sive Fusius, consul cum Sexto Attilio, anno urbis 617, ut certis diebus, qui tamen fasti essent, agi cum populo non liceret.

17. *Collegia.*] Collegia dicebantur sodalitates et conventus certorum hominum artem aliquam certam factitantium, ut pistorum, sutorum, &c. Ea autem instituta fuisse à Numâ Pompilio scribit Plutar. in ejus vitâ. Hæc quidem senatûs-consulto sublata erant propter seditiones; at lege Clodiâ restituta sunt, ut comparatos sibi homines ad seditiones faciendas haberet.

20. *Vetus illa censoria.*] Censores per quinque annos suum gerebant magistratum; eorum erat civium familias et facultates describere, invigilare moribus civitatis, populum in tribus partiri, legere tum senatûs, tum equestris ordinis principem, cives improbos notare ignominiâ, &c. Tulit autem legem Clodius, ne quem censores in legendo præterirent, neve quâ ignominiâ afficerent, nisi qui apud eos accusatùs, et utriusque censoris sententiâ damnatus esset.

21. *Bustum.*] Bustum nunc exustum cadaver, nunc et sepulcrum significat.

25. *Præsertim in consule.*] Consul invigilare debet patriæ, et seditiones, et injuriam omnem à civibus amovere.

31. *Non nemo improbus.*] Gabinium designat Pisonis collegam [vel potiùs Vatinium, qui tribunus plebis fuit Pisone et Gabinio Coss. Vide Orat. in Vatinium.]

35. *Connexos his funeribus.*] Perturbationem totius Reipub. et civium vexationem, quæ Clodio tribuno facta est, funera appellat.

36. *Aurelio.*] Tribunal illud ab Aurelio Cottâ Aurelium dictum est. De hoc vide Orat. pro Sextio.

scelus) sed etiam hilarioribus oculis, quàm solitus eras, intuente, delectus servorum habebatur ab eo, qui nihil sibi unquam nec facere nec pati turpe esse duxit. Arma in templo Castoris, ô proditor templorum omnium! vidente te, constituebantur ab eo latrone, cui templum illud fuit, te consule, arx civium perditorum, receptaculum veterum Catilinæ militum, castellum forensis latrocinii, bustum legum omnium ac religionum. Erat non solùm domus mea, sed totum Palatium senatu, equitibus Romanis, civitate omni, Italiâ cunctâ refertum: cùm tu non modò ad eum Ciceronem (mitto enim domestica, quæ negari possunt; hæc commemoro, quæ sunt palàm) non modò, inquam, ad eum, cui primam comitiis tuis dederas tabulam prærogativæ, quem in senatu sententiam rogabas tertium, nunquam adspirâsti; sed omnibus consiliis, quæ ad me opprimendum parabantur, non interfuisti solùm, verùm etiam crudelissimè præfuisti. Mihi verò ipsi coram genero meo, propinquo tuo, quæ dicere ausus es? egere, foris esse Gabinium: sine provinciâ stare non posse: spem habere à tribuno plebis, si tua consilia cum illo conjunxisses: à senatu quidem desperâsse: hujus te cupiditati obsequi, sicuti ego fecissem in collegâ meo: nihil esse quod præ-

38. *Delectus habebatur.*] Deligebantur servi, qui omnium essent aptissimi ad cædem faciendam.

39. *In templo Castoris.*] Templum Castoris, victis Latinis, ob beneficium victoriæ A. Postumius dictator anno 258. in foro Romano posuit, quod longo pòst tempore, victis Dalmatis, Metellus Dalmaticus ex hostium manubiis collapsum restituit.

Ib. *Proditor templorum.*] Elatè id dicit, neque enim ulla templa violaverat Piso, sed templum Castoris, et ædem Nympharum incendi à Publio Clodio impunè permiserat.

41. *Cui templum illud fuit.*] Egregia amplificatio, ut pluribus verbis rei indignitatem ostendat.

48. *Comitiis tuis.*] Id est, comitiis aliquibus, quibus Piso præfuit.

Ib. *Dederas tabulam prærogativæ.*] Hoc est, feceras potestatem magistratum eligendi quem velles. Est enim *prærogativa* quædam antelatio. Unde tribus prærogativæ dicebantur, quæ primæ omnium sententiam rogabantur.

49. *Rogabas tertium.*] Pompeium primò, deinde Crassum, tum Ciceronem.

Ib. *Nunquam adspirâsti.*] Desidiam notat Pisonis; cùm enim ipse Cicero ab inimicis appeteretur, nunquam Piso consul conatus est ei opem ferre.

50. *Parabantur.*] Quæ à Clodio tribuno plebis contra Ciceronem parabantur, vidente Pisone facta sunt.

52. *Coram genero meo.*] Gener Ciceronis Piso Crassipes fuit, qui Tulliam Ciceronis filiam uxorem duxerat; quam, mortuo illo suo marito, Lentulo dedit pater Cicero.

53. *Egere, foris esse Gabinium.*] Abrahamus illas voces de ære alieno, in quo erat Gabinius, intelligit: quia facilè latitant debitores, et abesse se fingunt.

54. *Spem habere à tribuno plebis.*] Sperabat Gabinius se provinciam obtenturum à populo, rogante et intercedente pro eo Publio Clodio tribuno plebis; cùm aliter liberare se ære alieno non posset.

55. *A senatu quidem desperâsse.*] Non potuit senatus ei provinciam denegare; nam legibus populo Rom. designatis consulibus decernendæ erant provinciæ. Quarè hoc potiùs ad ornamenta provinciarum pertinet, veluti ad exercitum et pecuniam.

56. *In collegâ meo.*] Antonium collegam suum Cicero mitigavit, cedendo ei Macedoniam, quam sortitus erat.

sidium consulum implorarem: sibi quemque consulere oportere. Atque hæc dicere vix audeo; vereor ne qui sit, qui istius insignem nequitiam, frontis involutam integumentis, nondum cernat; dicam tamen: ipse certè agnoscet, et cum aliquo dolore flagitiorum suorum recordabitur. Meministi-ne, cœnum, cùm ad te quintâ ferè horâ cum C. Pisone venissem, nescio quo è gurgustio te prodire, involuto capite, soleatum? et, cùm isto ore fœtido teterrimam nobis popinam inhalâsses, excusatione te uti valetudinis, quòd diceres, vinolentis te quibusdam medicaminibus solere curari? quam nos causam cùm accepissemus (quid enim facere poteramus?) paulisper stetimus in illo ganearum tuarum nidore, atque fumo: unde tu nos, cùm improbissimè respondendo, tum turpissimè eructando, ejecisti. Idem illo ferè biduo productus in concionem ab eo, cui sic æquatum præbebas consulatum tuum, cùm esses interrogatus, quid sentires de consulatu meo; gravis auctor, Calatinus credo aliquis, aut Africanus, aut Maximus, et non Cæsonius Semiplacentinus Cal-

61. *Cœnum.*] Jam sordes et perfidiam Pisonis exponit, à quo Clodianorum furoribus expositus est. Vocat autem illum cœnum, quasi tanta esset vitiorum fœditas, ut non tam cœnosus quàm cœnum esse videretur.

62. *Quintâ ferè horâ.*] Id est, quatuor ferè horis ante solitum, cùm tantùm horâ nonâ soliti essent mensis accumbere, juxta illud Martialis:

Imperat exstructos frangere nona toros.

Ib. *Cum Pisone.*] Hic C. Piso Crassipes dicebatur, Ciceronis gener, et hujus Pisonis propinquus.

Ib. *E gurgustio.*] Festus ait, gurgustium est genus habitationis angustum, arundine et straminibus compositum.

63. *Involuto capite.*] Caput involvebant Romani libidini et crapulæ se daturi. Vide Hor. lib. 2. Sat. 7.

Turpis odoratum caput obscurante lacernâ.

Ib. *Soleatum.*] Soleæ erant calceamenta, quibus plantarum calces tantùm infimæ tegebantur, et quæ teretibus habenis vincta erant; quod calceamenti genus maximè ad feminas pertinebat, et indecens viris habebatur. His tamen in conviviis utebantur, ut ante accubitum faciliùs eas deponerent. Vide Horat. in citatâ superiùs Sat.

64. *Teterrimam popinam.*] Per metonymiam odorem popinæ significat, in quâ ebrietati vacabant.

67. *Ganearum tuarum.*] Ganeæ loca sunt abdita, ac veluti defossa, ubi libidinibus et crapulæ indulgebant.

70. *Productus in concionem.*] Vocatus est Piso in concionem à Clodio tribuno plebis, ut suam sententiam de Ciceronis consulatu diceret.

72. *Gravis auctor.*] Ironia.

Ib. *Calatinus.*] De auctoritate Calatini loquitur Cicero in lib. de Senect. et de ejus paupertate Valer. Max. lib. 4. cap. 4. cujus attritæ manus rustico opere salutem publicam stabiliverunt.

Ib. *Africanus.*] P. Africanum à Numantiâ redeuntem, ab ipsâ pænè portâ in Rostra perductum, quid de Tib. Gracchi morte, cujus sororem in matrimonio habebat, sentiret, interrogavit C. Carbo; ut auctoritate clarissimi viri, inchoato incendio, multum incrementi adjiceret; respondit Africanus, *jure eum cæsum videri;* cui cùm succlamâssent, Non efficietis, inquit, ut solutos verear, quos alligatos adduxi. Vide Val. lib. 6. cap. 2.

73. *Maximus.*] Q. Fabius Maximus, qui Fabiæ genti, rebus præclarè gestis, Maximi cognomen adeptus est, dictaturâ, consulatibus quinque, tribus triumphis celeberrimus, et, ut ait Cic. lib. de Senectute, cujus, *non in sententiâ solùm, sed etiam in nutu residebat auctoritas.*

Ib. *Semiplacentinus.*] Semiplacentinus appellatur Piso, quia ex genere materno Placentinus erat. Calventius verò, quia Calventius, maternus avus, Placentiæ præco fuerat. De Pisonis genere dictum est in Orat. pro Sext.

ventius, respondes, altero ad frontem sublato, altero ad mentum depresso supercilio, crudelitatem tibi non placere. Hîc te ille homo, dignissimus tuis laudibus, collaudavit. Crudelitatis tu, furcifer! senatum consul in concione condemnas? non enim me, qui senatui parui; nam delatio illa salutaris et diligens fuerat consulis; animadversio quidem et judicium senatûs; quæ cùm reprehendis, ostendis, qualis tu, si ita fortè accidisset, fueris illo tempore consul futurus; stipendio, mehercule, et frumento Catilinam esse putâsses juvandum; quid enim interfuit inter Catilinam, et eum, cui tu senatûs auctoritatem, salutem civitatis, totam Rempub. provinciæ præmio vendidisti? Quæ enim L. Catilinam conantem consul prohibui, ea P. Clodium facientem consules adjuverunt. Voluit ille senatum interficere, vos sustulistis; leges incendere, vos abrogâstis; interire patriam, vos adjuvistis. Quid est vobis consulibus gestum sine armis? incendere illa conjuratorum manus voluit urbem; vos ejus domum, quem propter urbs incensa non est. Ac ne illi quidem, si habuissent vestri similem consulem, de urbis incendio cogitâssent; non enim se tectis privare voluerunt: sed his stantibus nullum domicilium sceleri suo fore putaverunt; cædem illi civium, vos servitutem expetîstis. His vos etiam crudeliores; huic enim populo ita fuerat ante vos consules libertas insita, ut emori potiùs quàm servire præstaret.

IV. Illud verò [a] geminum consiliis Catilinæ et Lentuli, quòd

[a] *simillimum.*

74. *Altero ad frontem.*] Hyperbolicè describit Pisonis habitum ac deformitatem.

75. *Crudelitatem.*] Quasi crudelis visus esset Cicero, cùm conjuratos morte affecit.

Ib. *Ille homo.*] Clodius.

77. *Furcifer.*] Furciferi servi dicebantur à furcâ, quòd ob commissum aliquod facinus, furcam collo gestarent. *Donatus.*

78. *Qui senatui parui.*] Nam senatûs decreto morte condemnati fuerant illi conjurationis Catilinariæ socii.

Ib. *Nam delatio.*] Cicero consul conjurationem à se detectam senatui tantùm detulit.

86. *Vos sustulistis.*] Cùm senatûs-consultum factum esset, ut propter Ciceronem senatus vestem mutaret, consules prohibuêre. Immò dixit Gabinius, *errare homines, si etiam senatum aliquid in republicâ posse arbitrarentur.* Pro. Sext.

87. *Vos abrogâstis.*] Abrogârunt leges Gabinius et Piso, cùm Clodio non obstitêre, qui rogatione suâ legem Æliam et Fusiam abrogabat.

89. *Vos ejus domum.*] Ciceronis domum incendit, qui detexit consilium conjuratorum, qui urbem incendendam destinârant.

91. *De urbis incendio cogitâssent.*] Volebant Catilinariæ conjurationis affines urbem incendere, ut in illâ urbis perturbatione Ciceronem consulem interficerent, de quo interficiendo nunquam cogitâssent, si Pisoni aut Gabinio in gerendo consulatu par fuisset. Vide Sallust. in Bell. Catil.

92. *Sed his stantibus.*] Non parietes significat, sed patres conscriptos; quasi diceret, Quamdiu tales consules et senatores, quales isti sunt, permanebunt. [Sic *sup.*: *Me stante et manente.* Hottom.]

93. *Illi.*] Conjurati.

1. *Illud verò geminum.*] Id est, effecistis aliquid simillimum ejus quod Catilina et Lentulus effecêre.

me[b] domo meâ expulistis, Cn. Pompeium domum suam compulistis; neque enim, me manente et stante in urbis vigiliâ, neque resistente Cn. Pompeio omnium gentium victore, unquam se illi rempublicam delere posse duxerunt. A me quidem etiam pœnas expetîstis, quibus conjuratorum manes mortuorum [c] expiaretis: omne odium inclusum nefariis sensibus impiorum in me profudistis: quorum ego furori nisi cessissem, in Catilinæ busto, vobis ducibus, mactatus essem. Quod autem majus indicium exspectatis, nihil inter vos et Catilinam interfuisse, quàm quòd eamdem illam manum ex intermortuis Catilinæ reliquiis concitâstis? quòd omnes undique perditos collegistis? quòd in me carcerem effudistis? quòd conjuratos armâstis? quòd eorum ferro ac furori meum corpus, atque omnium bonorum vitam, objicere voluistis? Sed jam redeo ad præclaram illam concionem tuam. Tu es ille, cui crudelitas displicet? qui, cùm senatus luctum ac dolorem suum vestis mutatione declarandum censuisset, cùm videres mœrere rempublicam amplissimi ordinis luctu, ô noster misericors! quid facis? quod nullâ in barbariâ quisquam tyrannus; omitto enim illud, consulem edicere, ut senatus senatûs-consulto ne obtemperet; quo fœdius nec fieri, nec cogitari quidquam potest: ad misericordiam redeo ejus, cui nimis videtur senatus in conservandâ patriâ fuisse crudelis. Edicere est ausus cum illo suo pari, quem tamen omnibus vitiis superare cupiebat, ut senatus, contrà quàm ipse censuisset, ad vestitum rediret. Quis hoc fe-

[b] *misistis in exsilium.* [c] *placaretis.*

2. *Cn. Pompeium.*] Domi se suæ continere Pompeius coactus est, quia deprehensus fuerat servus Clodii cum sicâ, ut Pompeium interficeret.

6. *Manes.*] Manes veteribus mortuorum animæ dicebantur. Festus autem scribit, manes deos ab auguribus invocari, quòd ii per omnia ætherea terrenaque manare credebantur: item deos inferos atque superos dici, quos ideò invocabant augures, quòd hi existimabantur vitæ hominum favere.

9. *Mactatus essem.*] Respicit ad antiquum morem quandò ad busta mortuorum humanæ victimæ mactabantur.

12. *Carcerem effudistis.*] Ex ergastulis servi et scelerati homines educti sunt, ut seditio concitaretur.

16. *Senatus luctum.*] Cùm lata fuisset lex à Clodio, ut Cicero abiret in exsilium, reus Cicero, ut Plutarchus scribit, vestem mutavit, et sordidatus populo supplicavit; cum Cicerone omnis primùm ferè equester ordo vestem mutavit; eumque nobilissimi adolescentes, numero ad viginti millia, sordidati, deprecatores illius salutis, comitabantur. Deinde cùm senatus frequens convenisset, ut vestem tamquam in publico luctu mutandum censeret, idque consules Piso et Gabinius vetarent, et Clodius cum armis ad curiam versaretur: senatores non pauci è senatu, vestibus discissis, et clamore sublato, se proripuerunt.

20. *Consulem edicere.*] Absente Pisone, cùm senatus in æde Concordiæ haberetur, omnes boni, veste mutatâ, se pro Ciceronis capite ad pedes Gabinii projecerunt; quorum precibus ab illo repudiatis, L. Mummius ad senatum de republicâ retulit, senatusque frequens vestem pro Ciceronis salute mutandam censuit; sed consules edixerunt, ut ad suum vestitum senatores redirent.

23. *Suo pari.*] Gabinio.

cit ullâ in Scythiâ tyrannus, ut eos, quos luctu afficeret, lugere non sineret? mœrorem relinquis, mœroris aufers insignia: eripis lacrymas, non consolando, sed minando. Quòd si vestem non publico consilio patres conscripti, sed privato officio aut misericordiâ, mutavissent; tamen id iis non licere per [d] interdicta crudelitatis tuæ, potestatis erat non ferendæ. Cùm verò id senatus frequens censuisset, ordines reliqui jam antè fecissent; tu ex tenebricosâ popinâ consul extractus, cum illâ saltatrice tonsâ, senatum populi Romani occasum atque interitum reipublicæ lugere vetuisti. At quærebat etiam paulò antè de me, quid suo mihi opus fuisset auxilio? cur non meis inimicis, meis copiis, restitissem? quasi verò non modò ego, qui multis sæpè auxilio fuissem, sed quisquam tam inops fuerit unquam, qui, isto non modò propugnatore tutiorem se, sed advocato aut adstipulatore paratiorem, fore putaret. Ego istius pecudis ac putidæ canis consilio scilicet aut præsidio niti volebam? ab hoc ejecto cadavere quidquam mihi aut opis aut [e] ornamenti exspectabam? Consulem ego tum requirebam; consulem, inquam, non illum quidem, (quem in hoc animali invenire non possem) qui tantam Reipub. causam gravitate et consilio suo tueretur; sed qui, tamquam truncus atque stipes, si stetisset modò, posset sustinere tamen titulum consulatûs. Cùm enim esset omnis causa illa mea consularis et senatoria, auxilio mihi opus fuerat et consulis et senatûs: quorum alterum etiam ad perniciem meam erat à vobis consulibus conversum; alterum reipublicæ penitùs ereptum.

[d] *edicta.* [e] *gloriæ.*

26. *Scythiâ.*] Scythia provincia Asiæ gemina fuit, cujus olim populi nullas urbes habuêre, nulla mœnia, domos suas secum ferentes, unde ab Horatio *profugi* dicuntur.

27. *Mœrorem relinquis.*] Summo dolore totam rempublicam affecit Ciceronis exsilium.

33. *Illâ saltatrice.*] Gabinium in feminino genere saltatricem appellat, propter mores ejus effeminatos. Saltatricem porrò vocat, quia post ejectum Ciceronem dicitur in convivio nudus saltavisse.

Ib. *Tonsâ.*] Tonsum esse ante paucos annos in deliciis haberi cœperat, cùm anteà ad urbis conditæ annum quinquagesimum quartum supra quadringentesimum populus Rom. intonsus fuisset.

39. *Sed advocato.*] Asconius, Verrin. I. advocatum in judicio dicit eum esse, qui vel jus suggerit, vel præsentiam suam amico commodat. Etenim moris erat in judiciis tum privatis, tum publicis, amicos omnes advocare, quorum auctoritate moveri judices putabantur.

39. *Adstipulatore.*] Adstipulator dicitur qui vadimonii testis adhibetur.

40. *Istius pecudis.*] De Pisone loquitur, à quo auxilium non petiit, quia propter stoliditatem nihil agere in republicâ poterat.

41. *Ejecto cadavere.*] Propriè ejectum cadaver de eo dicitur, quod fluctibus agitatum ad terram ejicitur: vel de eo etiam cadavere, cui honos sepulturæ non redditur, quod summè ignominiosum fuit apud veteres.

47. *Consularis et senatoria.*] Cicero fuerat consul, et tùm erat senator.

49. *A consulibus conversum.*] Non potuit Cicero exspectare auxilium à consulibus Pisone et Gabinio, quia ambo se Ciceronis inimicos declaraverant.

50. *Ereptum.*] Ab iisdem consulibus

Ac tamen, si consilium exquiris meum, neque ego cessissem, et me ipsa suo complexu patria tenuisset, si mihi cum illo bustuario gladiatore, et tecum, et cum collegâ tuo, decertandum fuisset. Alia enim causa præstantissimi viri Q. Metelli fuit; quem ego civem meo judicio cum deorum immortalium laude conjungo; qui C. illi Mario, fortissimo viro, et consuli et sextùm consuli, et ejus invictis legionibus, ne armis confligeret, cedendum esse duxit. Quod mihi igitur certamen esset hujusmodi? cum C. Mario scilicet, aut cum aliquo pari? an cum altero barbato Epicuro, cum altero Catilinæ laternario? quos neque hercule ego, neque supercilium tuum, neque collegæ tui cymbala ac crotala fugi; neque tam fui timidus, ut qui in maximis turbinibus ac fluctibus reipublicæ navem gubernâssem, salvamque in portu collocâssem, frontis tuæ nubeculam, tum collegæ tui contaminatum spiritum, pertimescerem: alios ego vidi ventos; alias prospexi animo procellas; aliis impendentibus tempestatibus non cessi, sed his unum me pro omnium salute obtuli. Itaque discessu tum meo omnes illi nefarii gladii de manibus crudelissimis exciderunt; cùm quidem tu, ô vecors et amens! cùm omnes boni abditi inclusique mœrerent, templa gemerent, tecta ipsa ur-

tota auctoritas senatui erepta fuerat. Unde nihil ab eo auxilii sperare potuerat Cicero.

51. *Neque ego cessissem.*] Maluit Cicero cedere ei, et abire in exsilium, quàm certando cum consulibus Pisone et Gabinio, et Clodio tribuno plebis, exponere seditionibus rempublicam.

52. *Bustuario gladiatore.*] Clodium significat, qui, ut scribit Dio lib. 39. cùm lex ad populum de revocando Cicerone ferretur, acceptis à fratre Appio gladiatoribus, quos ille in funere Marci propinqui sui daturus erat, impetu in multitudinem facto, multos vulneravit, multosque occidit. Bustuarius porrò dicitur à busto, ubi scilicet mortuorum cadavera comburebantur.

54. *Alia enim causa.*] Reddit jam rationem quarè noluerit Clodio resistere.

Ib. *Q. Metelli.*] Metellus maluit abire in exsilium, quàm in Gracchorum leges jurare, cùm Apuleius Saturninus, Mario consule confisus, minatus est se interdicturum aquâ et igne iis qui juramentum retractarent. Vide Plutarchum in Mario.

59. *Cum altero barbato Epicuro.*] Pisonem intelligit, qui Epicuri sectæ adhærebat. Barbatum verò vocat, quia prisci illi philosophi barbam alebant ad severitatis ostensionem. [Vide not. pag. 477.]

60. *Catilinæ laternario.*] Gabinium denotat, qui comes Catilinæ nocturno tempore ibat ad stupra; unde Orat. 1. in Catil. sic ait de eo, *Cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris irretîsses, non aut ad audaciam ferrum, aut ad libidinem facem prætulisti?* Alibi Gabinii virum Catilinam appellavit; videturque hic etiam eamdem obscœnitatem significare. Appellat igitur *Laternarium*, quòd, ut heri pueros, qui laternas gestant, à tergo sequuntur, sic Catilina Gabinio adolescenti quasi laternario perpetuò à tergo affixus esset.

61. *Cymbala.*] Cymbalum genus est instrumenti musici ex ære, concavum illud, et quod ad saltandum pulsabatur, quo in Deorum Matris sacris, et in bello Arabes utebantur.

Ib. *Crotala.*] Crotalum musicum instrumentum est, quod pulsum in sono vocem ciconiæ imitatur: ipsa enim apud Ægyptios Crotalus appellatur.

62. *Maximis turbinibus.*] Per metaphoram intelligit Catilinæ conjurationem, quam exstinxit.

64. *Contaminatum spiritum.*] Vult significare libidines obscœnas Gabinii.

69. *Cùm omnes boni.*] Hyperbolicè crudelitatem Pisonis describit.

bis lugerent, complexus es illud funestum animal, ex nefariis stupris, ex civili cruore, ex omnium scelerum importunitate et flagitiorum impuritate concretum; atque eodem in templo, eodem et loci vestigio et temporis, arbitria non mei solùm, sed patriæ funeris abstulisti.

V. Quid ego illorum dierum epulas, quid lætitiam et gratulationem tuam, quid cum tuis sordidissimis gregibus intemperantissimas perpotationes prædicem? Quis te illis diebus sobrium, quis agentem aliquid quod esset libero dignum, quis denique in publico vidit? cùm collegæ tui domus cantu et cymbalis personaret; cùmque ipse nudus in convivio saltaret: in quo, ne tum quidem, cùm [a] illum suum saltatorium versaret orbem, fortunæ rotam pertimescebat. Hic autem non tam concinnus helluo, nec tam musicus, jacebat in suo Græcorum fœtore atque vino: quod quidem istius, in illis reipublicæ luctibus, quasi aliquod Lapitharum aut Centaurorum convivium ferebatur; in quo, nemo potest dicere, utrùm iste plus biberit, an vomuerit, an effuderit. Tu etiam mentionem facies consulatûs tui? aut te fuisse Romæ consulem dicere audebis? quid? tu in lictoribus, in togâ et prætextâ, esse consulatum putas? quæ ornamenta etiam in Sex. Clodio, te consule, esse voluisti; hujus tu Clodiani canis insignibus consulatum declarari putas? animo consulem esse oportet, consilio, fide, gravitate, vigilantiâ, curâ, toto denique munere consulatûs, omni officio [tuendo, maximèque, id quod vis nominis præscribit, Reip. consulendo]. Ego consulem esse putem, qui senatum esse in republicâ non putavit? et sine eo consilio consulem numerem, sine quo Romæ ne reges quidem esse potuerunt?

[a] *converteret se in orbem saltando.*

71. *Funestum animal.*] Clodium intellige, qui incestum cum sororibus commisit, et mulieris habitu in operta Bonæ Deæ stupri causâ ingressus est.

72. *Ex civili cruore.*] Clodii factionibus multi cives interfecti sunt, cùm de exsilio et reditu Ciceronis actum est.

73. *Eodem in templo.*] Castoris.

74. *Arbitria funeris.*] Arbitria funeris dicebantur ea, quæ pro mercede Libitinariorum, et eorum omnium qui funera curabant, decernebantur.

2. *Sordidissimis gregibus.*] Videtur designare Epicureos, quibuscum intemperantissimè Piso vivebat.

8. *Hic autem.*] Piso.

10. *Lapitharum.*] Lapithæ populi Thessaliæ sunt, qui Pindum et Othryn montes habitant.

11. *Centaurorum.*] Centauri populi sunt in Thessaliâ, circa Pelion montem, qui primi equos domuêre: hi cùm in nuptiis Pirithoi, vino pleni, sponsam rapere conati essent, à Theseo et Lapithis partim cæsi, partim fugati sunt.

14. *Lictoribus.*] Affert magistratûs consularis insignia, quæ fuêre prætexta, sella curulis eburnea, fasces securibus ornati, qui duodecim ipsis præferebantur.

15. *Quæ ornamenta.*] Ornamenta consularia Piso permisit Sexto Clodio, cùm ludos exhibere Compitalitios ei concessit. De his ludis dictum est.

16. *Clodiani canis.*] Intelligit Sextum Clodium, qui perpetuò fidus comes Publio Clodio in vexandâ republicâ adhæsit.

22. *Ne reges quidem esse potuerunt.*] Romulus senatum instituit, qui centum senatoribus conflatus est, quos sibi consiliarios in administrando imperio cooptavit, ut lib. 1. scribit Livius.

Etenim illa jam omitto: cùm servorum delectus haberetur in foro, arma in templum Castoris et luce et palàm comportarentur; id autem templum, sublato aditu, revulsis gradibus, à conjuratorum reliquiis, atque à Catilinæ prævaricatore quondam, tum ultore, armis teneretur; cùm equites Romani relegarentur, viri boni lapidibus è foro pellerentur; senatui non solùm juvare rempublicam, sed ne lugere quidem liceret; cùm civis is, quem hic ordo, assentiente Italiâ, cunctisque gentibus, conservatorem patriæ judicaret, nullo judicio, nullâ lege, nullo more, servitio atque armis pelleretur, non dicam auxilio vestro, quod verè licet dicere, sed certè silentio; tum Romæ fuisse consules quisquam existimabit? Qui latrones igitur, siquidem vos consules? qui prædones, qui hostes, qui proditores, qui tyranni nominabuntur? Magnum nomen est, magna species, magna dignitas, magna majestas consulis; non capiunt angustiæ pectoris tui, non recipit levitas ista, non egestas animi; non infirmitas ingenii sustinet, non [b] insolentia rerum secundarum, tantam personam, tam gravem, tam severam. Seplasia, mehercule, ut dici audiebam, te ut primùm adspexit, Campanum consulem repudiavit. Audierat Decios Magios, et de Tanreâ illo Jubellio aliquid acceperat; in quibus si moderatio illa, quæ in nostris solet esse consulibus, non fuit; at fuit pompa, fuit species, fuit incessus, saltem Seplasiâ dignus et Capuâ. Gabinium denique si vidissent duumvirum vestri illi unguentarii, [c] citiùs agnovissent: erant illi compti capilli, et

[b] *novitas.* [c] *vidissent lubentiùs.*

23. *Servorum delectus.*] Non fas fuit ad arma ferenda servos colligere.

26. *Prævaricatore.*] Prævaricator dicitur qui diversam partem adjuvat, suâ causâ proditâ. Talis autem fuit Clodius, cùm Catilinam accusare repetundarum simulavit; qui, corruptis ab eodem Clodio judicibus, absolutus est, ut Plutarchus et Asconius Pedianus referunt.

27. *Equites Rom. relegarentur.*] Elatè hoc dicit; nam solus Lamia princeps equestris ordinis relegatus est à Gabinio, cùm pro Cicerone intercedere voluit.

31. *Nullâ lege, nullo more.*] Mos majorum legis vim obtinebat: vide Orat. pro Sext.

34. *Qui prædones.*] Propriè prædones dicuntur, qui, cùm bellum non indixerint, tamen hostiliter grassantur.

40. *Seplasia.*] Seplasia platea fuit sive vicus Capuæ, ubi unguentarii negotiabantur.

41. *Campanum consulem.*] Cùm Cæsar consul coloniam Capuam deduxisset, duumviros ei Pisonem socerum et Pompeium generum præfecit. Sibi autem Piso consulis nomen arrogavit; sensus igitur est, statim atque te duumvirum adspexit Seplasia, te incultum ac sordidum atque hoc quasi indignum munere adspernata est.

Ib. *Decios Magios.*] Exempla confert eorum qui olim Capuæ magnâ tum ingenii, tum rerum gestarum gloriâ floruerunt. Decius ille Magius à Velleio, lib. 2. princeps Campaniæ nominatur.

42. *Taureâ illo Jubellio.*] Taureas Jubellius vir inter Campanos fortissimus fuit, qui singulari certamine Asellium Romanum superavit.

madentes cincinnorum fimbriæ, et fluentes cerussatæque buccæ, dignæ Capuâ, sed illâ vetere; nam hæc quidem, quæ nunc est, splendidissimorum hominum, fortissimorum virorum, optimorum civium, mihique amicissimorum, multitudine redundat: quorum Capuæ te prætextatum nemo adspexit, qui non gemeret desiderio mei; cujus consilio, cùm universam rempublicam, tum illam ipsam urbem, meminerat esse servatam: me inauratâ statuâ donârant: me patronum unum adsciverant: à me se habere vitam, fortunas, liberos arbitrabantur: me et præsentem contra latrocinium tuum suis decretis legatisque defenderunt, et absentem, principe Cn. Pompeio referente, et de corpore Reipub. tuorum scelerum tela revellente, revocârunt. An tu eras consul, cùm in Palatio mea domus ardebat, non casu aliquo, sed ignibus injectis, instigante te? Ecquod in hâc urbe majus unquam incendium fuit, cui non consul subvenerit? At tu illo ipso tempore apud socrum tuam propè à meis ædibus, cujus domum ad meam exhauriendam patefeceras, sedebas, non exstinctor, sed auctor incendii; et ardentes faces Furiis Clodianis pænè ipse consul ministrabas. An verò reliquo tempore consulem te

47. *Madentes cincinnorum fimbriæ.*] Gabinius gerebat capillos promissos, in cincinnos, velut fimbrias, vibratos, et unguentis delibutos. Per unguenta verò intelligit liquores pretiosos et odoratos, quibus caput ad fastum delicatuli adspergebant.

Ib. *Fluentes buccæ.*] Fluebant buccæ Gabinii, fortassè propter balbutiem quam affectabat venustatis causâ; nam, ut ait Ovid. 3. de Arte Amandi:

In vitio decor est, quædam malè reddere verba:
Discunt posse minùs, quàm potuêre, loqui.

Ib. *Cerussatæ.*] Cerussatæ, id est, tinctæ cerussâ. Porrò cerussa fuit genus quoddam pigmenti, quo se, ad candorem sibi adhibendum, illinibant.

48. *Sed illâ vetere.*] Capuæ olim luxus et superbia longè potentiùs dominabantur, quàm istis Ciceronis temporibus.

51. *Prætextatum.*] Duumviri illi magistratus apud Capuanos jus habebant prætextæ.

52. *Desiderio mei.*] Ciceronem optabant duumvirum Campani, non Pisonem.

53. *Inauratâ statuâ.*] Campani inauratâ statuâ Ciceronem donaverunt, propter aliquod haud dubiè beneficium, quod ab illo acceperant; sed quale illud fuerit, nusquam reperitur.

54. *Patronum.*] Ex Romuli instituto, permissum est plebeiis ex patriciis sibi assumere quos vellent, qui ipsorum causas susciperent: ex quo illi quidem patroni, hi verò clientes dicebantur. Hoc idem jus posteà ad civitates transmissum est, quibus liberum fuit sibi patronos Romæ adsciscere, qui eas defenderent.

55. *Et præsentem.*] Censet Abrahamus venisse Capuam Ciceronem, cùm abiret in exsilium, et communi totius civitatis voce Romam legatos missos esse, qui pro eo deprecarentur.

56. *Absentem.*] Cùm Cicero ab Capuanis profectus fuisset in exsilium, Pompeius, qui tunc duumvir erat apud illos, de Cicerone in eorum senatu retulit.

58. *Tuorum scelerum tela.*] Metaphora sumpta à vulneribus, quasi grave aliquod vulnus inflictum fuisset reipublicæ à Pisone, cùm abire in exsilium Ciceronem permisit.

62. *Apud socrum tuam.*] Quæ fuerit illa, ignoratur, quia auctores Romani vix in familiis feminarum nomina appellârunt.

64. *Furiis Clodianis.*] Intelligit viros seditiosos, qui à Clodio concitati sunt.

quisquam duxit? quisquam tibi paruit? quisquam in curiam venienti assurrexit? quisquam consulenti respondendum putavit? Numerandus est ille annus denique in republicâ, cùm obmutuisset senatus, judicia conticuissent, mœrerent boni, vis latrocinii vestri totâ urbe volitaret, neque civis unus ex civitate, sed ipsa civitas tuo et Gabinii sceleri furorique cessisset? At ne tum quidem emersisti, lutulente Cæsonine, ex miserrimis naturæ tuæ sordibus; cùm experrecta tandem virtus clarissimi viri celeriter et verum amicum, et optimè meritum civem, et suum pristinum morem, requisivit: neque est ille vir passus, in eâ republicâ, quam ipse decorârat atque auxerat, diutiùs vestrorum scelerum pestem morari: cùm tamen ille, qualiscumque est, qui est ab uno te improbitate victus, Gabinius, collegit ipse se vix, sed collegit tamen; et contra suum Clodium primùm simulatè, deinde non libenter, ad extremum tamen pro Cn. Pompeio verè vehementerque, pugnavit. Quo quidem in spectaculo mira populi Romani æquitas erat: uter eorum periisset, tamquam lanista, in ejusmodi pari, lucrum fieri putabat; immortalem verò quæstum, si uterque cecidisset. Sed ille tamen agebat aliquid: tuebatur auctoritatem summi viri: erat ipse sceleratus, erat gladiator: cum scelerato tamen, et cum pari gladiatore pugnabat. Tu scilicet, homo religiosus et sanctus, fœdus, quod meo sanguine in pactione provinciarum iceras, frangere noluisti; caverat enim sibi ille sororius adulter, ut, si tibi provinciam, si exercitum, si pecuniam ereptam ex reipublicæ visceribus dedisset, omnium suo-

66. *Venienti assurrexit.*] Venientibus consulibus, equo obvii equites descendebant, caput detegebant, de viâ cedebant; assurgebant, minores magistratus fasces submittebant.

73. *Clarissimi viri.*] De Pompeio loquitur, qui visus primùm fuerat Ciceronem deseruisse, cùm à Clodianis oppressus est: sed qui, facti pœnitens, de illius reditu, amicorum adjutus operâ, egit, ut Plutarchus scribit.

74. *Verum amicum.*] Cicero Pompeio semper studuerat.

80. *Ad extremum.*] Scribit Dio lib. 38. Tigranem juniorem, qui in vinculis apud Lucium Flavium tenebatur, à Clodio pecuniâ corrupto emissum fuisse. Quod cùm Pompeius et Gabinius molestè ferrent, Clodius eos conviciis affecit; immò, quos secum comites habebant, vulneribus affecit, consulis fasces fregit, et ejus bona consecravit: iratus Pompeius, de revocando Cicerone cogitavit, referente ad populum Mummio tribuno plebis.

82. *Lanista.*] Lanista dicebatur qui gladiatores ad mutuam lanienam instituebat. Vult igitur significare Cicero, populo Romano non interfuisse, sive Clodius sive Gabinius illâ contentione periisset, cùm par lucrum ex unius morte, et ex utriusque quæstum immortalem consecuturus esset. Alludit autem ad lanistas, qui lucrum se facere putant, cùm ex duobus gladiatoribus alter occiditur, quia ejus alendi et docendi munere liberantur.

84. *Sed ille tamen.*] Id est, Gabinius.

85. *Summi viri.*] Pompeii.

87. *Homo religiosus.*] Ironia.

Ib. *In pactione provinciarum.*] Clodius, ut sæpè dictum est, pollicitus fuerat, se Pisoni Macedoniam provinciam et Gabinio Syriam daturum, si à se ejici in exsilium Ciceronem paterentur.

89. *Sororius adulter.*] Clodius cum sorore incestum commiserat.

90. *Ex Reipub. visceribus.*] Ærarium publicum intelligit, unde pecuniam Clodius extraxit.

rum scelerum socium te, adjutoremque præberes: itaque in illo tumultu fracti fasces, ictus ipse: quotidie tela, lapides, fugæ: deprehensus denique cum ferro ad senatum is, quem ad Cn. Pompeium interimendum collocatum fuisse constabat. Et quis audivit, non modò actionem aliquam aut relationem, sed vocem omninò, aut querelam tuam? Consulem tu te fuisse putas, cujus in imperio, qui rempublicam senatûs auctoritate servârat, idemque in Italiâ, qui omnes omnium gentium partes tribus triumphis devinxerat, is se in publico tutò statuit esse non posse? An tum eratis consules, cùm, quâcumque de re verbum facere cœperatis, aut referre ad senatum, cunctus ordo reclamabat, ostendebatque nihil esse vos acturos, nisi priùs de me retulissetis? cùm vos, quamquam fœdere obstricti tenebamini, tamen cupere vos diceretis, sed lege impediri? Quæ lex privatis hominibus esse lex non videbatur, inusta per servos, incisa per vim, imposita per latrocinium, sublato senatu, pulsis è foro bonis, captâ republicâ, contra omnes leges, nullo scripta more; hanc qui se metuere dicerent, consules, non dicam animi hominum, sed fasti ulli ferre possunt? Nam si illam legem non putabatis, quæ erat contra omnes leges, indemnati civis, atque integri capitis, bonorumque tribunicia proscriptio; hâc tamen obstricti pactione tenebamini; quis vos non modò consules, sed liberos fuisse putet, quorum mens fuerit oppressa præmio, lingua adstricta mercede? sin illam vos soli legem putabatis, quisquam vos consules tunc fuisse, aut nunc esse consulares putet, qui ejus civitatis, in quâ in principum numero vultis esse, non leges, non instituta, non mores, non jura nôritis?

92. *Fracti fasces.*] Vide superiùs, not. ad l. 80.

Ib. *Ictus ipse.*] Gabinius.

93. *Deprehensus cum ferro.*] Servus Clodii ad interficiendum Pompeium.

98. *Omnes omnium gentium partes.*] Pompeius 1. Ex Africâ. 2. Ex Europâ. 3. Ex Asiâ triumphavit. Vide Plinium, lib. 8. cap. 16.

103. *Fœdere obstricti.*] Privatâ pactione tenebantur obstricti consules Clodio favere pro Cicerone ejiciendo.

107. *Nullo scripta more.*] Moris erat ut lex, quam ferri volebant tribuni, per trinundinum scripta populo proponeretur.

110. *Integri capitis.*] Integrum caput in jure dicitur, quod diminutum non est; diminutus autem quis capite dicitur, cùm ordine ac jure sibi proprio movetur, in quo caput, sive numerum, obtinebat.

111. *Obstricti pactione.* Macedoniam provinciam Pisoni, Syriam Gabinio, Clodius promiserat, si Cicero ejiceretur.

SECUNDA PARS.

Piso nefariè provinciam suam administravit.

VI. An, cùm proficiscebamini paludati in provincias vel emptas vel ereptas, consules vos quisquam putavit? Itaque credo, si minùs frequentiâ suâ vestrum egressum ornando atque [a] celebrando; at ominibus saltem bonis, ut consules, non tristissimis, ut hostes aut proditores, prosequebantur. Tu-ne etiam, immanissimum ac fœdissimum monstrum, ausus es meum discessum illum, testem sceleris et crudelitatis tuæ, maledicti et contumeliæ loco ponere? Quo quidem tempore cepi, P. C. fructum immortalem vestri in me et amoris et [b] judicii; qui non admurmuratione, sed voce et clamore, abjecti hominis et semivivi furorem petulantiamque fregistis. Tu luctum senatûs, tu desiderium equestris ordinis, tu squalorem Italiæ, tu curiæ taciturnitatem annuam, tu silentium perpetuum judiciorum ac fori, tu cætera illa in maledicti loco pones, quæ meus discessus reipublicæ vulnera inflixit? qui si calamitosissimus fuisset, tamen misericordiâ dignior, quàm contumeliâ; et cum gloriâ

[a] *frequentando atque honestando.* [b] *æstimationis.*

1. *Paludati.*] Cùm qui mittebantur in provinciam senatûs-consulto, atque in eâ imperium lege obtinuerant, tum verò aut sponte suâ, aut senatûs-consulto, paludati exibant, nuncupatis priùs votis in Capitolio, pro Repub. Tum paludamento, lictoribus, insignibusque imperii cæteris assumptis, recto itinere ibant ad urbis portam, ad quam veteri instituto salutati, inde continuò amicis officii causâ aliquanto viæ spatio prosequentibus, ac benè ominantibus, in provinciam ita ingrediebantur. Paludamentum autem vestis imperatoria fuit, cocco, purpurâ, et auro distincta, quâ consules, et prætores in provinciam exeuntes amicti fuêre. Vide Varronem lib. 6. de linguâ Latinâ.

Ib. *Vel emptas.*] Suas provincias Piso et Gabinius à Clodio emerant, eâ conditione, ut eum in perdendo Cicerone adjuvarent.

2. *Vel ereptas.*] Ereptæ sunt senatui illæ provinciæ, quia non tam senatûs auctoritate (ad quem pertinebat provincias dare) quàm improbitate Clodii illis consulibus decretæ sunt.

4. *Ominibus bonis.*] Exeuntibus in provincias consulibus fausta omnia cives et amici precabantur. At tantum abfuit, ut populus faustis precationibus quasi bonos consules, ut velut hostes et Reip. proditores exsecrationibus eos prosequeretur.

9. *Admurmuratione.*] Admurmuratione, id est, tacito murmure, quod inter audientes sic excitatur, ut inde, quid approbent, quid improbent, liceat conjicere.

11. *Luctum senatûs.*] Senatus vestem mutandam pro exsilio Ciceronis censuit, ut fit in luctu.

12. *Desiderium equestris ordinis.*] Totus ferè equester ordo cum Cicerone vestem mutavit.

Ib. *Curiæ taciturnitatem.*] Placuit senatui, nihil in Repub. decernere, nullâ de re agere, nisi Cicero ab exsilio revocaretur.

14. *Cætera illa*, &c.] Id est, cætera illa vulnera, quæ meus discessus, &c. sunt enim illa omnia Reipub. quidem vulnera, quæ discessus Ciceronis imposuit, sed agente et ferente Pisone consule. Sic interpretatur Hottomannus.

potiùs esse conjunctus, quàm cum probro, putaretur: atque ille dolor meus duntaxat, vestrum quidem scelus ac dedecus haberetur. Cùm verò (forsitan hoc, quod dicturus sum, mirabile auditu esse videatur; sed certè id dicam, quod sentio) cùm tantis à vobis, P. C. beneficiis affectus sim, tantis honoribus; non modò illam calamitatem esse non duco; sed, si quid mihi potest à Repub. esse sejunctum, (quod vix potest) privatim ad meum nomen augendum, optandam duco mihi fuisse illam expetendamque fortunam. Atque ut tuum lætissimum diem cum tristissimo meo conferam, utrum tandem bono viro et sapienti optabilius putas, sic exire è patriâ, ut omnes sui cives salutem, incolumitatem, reditum precentur, quod mihi accidit; an, quod tibi proficiscenti evenit, ut omnes exsecrarentur, malè precarentur, unam tibi illam viam, et perpetuam esse vellent? Mihi, mediusfidius, in tanto omnium mortalium odio, justo præsertim et debito, quævis fuga, quàm ulla provincia, esset optatior. Sed perge porrò: nam, si illud meum turbulentissimum tempus profectionis tuo tranquillissimo præstat, quid conferam reliqua, quæ in te dedecoris plena fuerunt, in me dignitatis? Me Kalendis Januar. qui dies, post obitum occasumque nostrum, reipublicæ primus illuxit, frequentissimus senatus, concursu Italiæ, referente clarissimo atque fortissimo viro P. Lentulo, consentiente populo Romano, atque unâ voce revocavit; me idem senatus exteris nationibus, me legatis magistratibusque nostris, auctoritate suâ, consularibus literis, non (ut tu insuper dicere ausus es) orbatum patriâ, sed (ut senatus illo ipso tempore appellavit) civem conservatorem reipublicæ, commendavit: ad meam unius salutem senatus auxilium omnium civium cunctâ ex Italiâ, qui Rempub. salvam esse vellent, consulis voce et literis implorandum putavit: mei capitis servandi causâ Romam uno tempore, quasi signo dato, Italia tota convenit: de meâ salute, P. Lentuli, præstantissimi viri atque optimi consulis, Cn. Pompeii, clarissimi atque invictissimi civis, cæterorumque principum civitatis, celeberrimæ et gratissimæ conciones fuerunt: de me senatus ita decrevit,

30. *Mediusfidius.*] Vide Orat. pro Milone, parag. xvii. not. ad l. 9. de eâ voce plura.

35. *Kalendis Jan.*] P. Lentulus, simul ac de sollenni religione retulit, nihil humanarum rerum sibi priùs, quàm de Cicerone agendum judicavit.

36. *Frequentissimus senatus.*] Adfuerunt in Capitolio quadringenti et decem senatores, qui Ciceronem revocandum censuerunt.

39. *Exteris nationibus.*] Plutarchus in Cicerone refert scripsisse senatum ut exteræ civitates laudarentur, quæ Ciceronem exceperant.

46. *Quasi signo dato.*] Respicere videtur ad populi Romani morem, qui in maximis Reipub. motibus vexilla è Capitolio proferebat, quorum altero purpureo pedites, altero cœruleo equites, ex agris locisque finitimis convocabantur.

47. *Italia tota convenit.*] Decrevit senatus, ut iis, qui ex totâ Italiâ salutis M. Tullii causâ convenerant, gratiæ agerentur.

Cn. Pompeio auctore et ejus sententiæ principe, *ut, si quis impedîsset reditum meum, in hostium numero putaretur:* iisque verbis ea de me senatûs auctoritas declarata est, ut nemini sit triumphus honorificentiùs, quàm mihi salus restitutioque [c] perscripta. De me cùm omnes magistratus promulgâssent, præter unum prætorem, (à quo [d] non fuit postulandum) fratrem inimici mei, præterque duos de lapide emptos tribunos plebis, legem comitiis centuriatis tulit P. Lentulus consul de collegæ Q. Metelli sententiâ; quem mecum eadem respublica, quæ in tribunatu ejus disjunxerat, in consulatu virtute optimi ac justissimi viri, sapientiâque conjunxit. Quæ lex quemadmodùm accepta sit, quid me attinet dicere? ex vobis audio, nemini civi ullam, quò minùs adesset, satìs justam excusationem esse visam: nullis comitiis unquam, neque multitudinem hominum tantam, neque splendidiorem fuisse; hoc certè video, quod indicant tabulæ publicæ, vos rogatores, vos diribitores, vos custodes fuisse tabularum: et, quod in honoribus vestrorum propinquorum non facitis, vel ætatis excusatio-

[c] *decreta.* [d] *nihil fuit sperandum.*

51. *Sententiæ principe.*] Princeps sententiæ dicitur, qui primus eam aperuit, quam pars maxima reliquorum sequitur. Censuit verò Pompeius Ciceronem tum senatûs, tum populi, auctoritate revocandum esse.

55. *Omnes magistratus promulgâssent.*] Promulgare aliud nihil est, quàm legem per trinundinum publicè legendam populo proponere; tantùm autem ad prætores et tribunos legem promulgare pertinuit.

56. *Unum prætorem.*] Appium Clodium fratrem Pub. Clodii.

57. *Præterque duos.*] Sextum Attilium Serranum, et Num. Quintium.

Ib. *De lapide emptos.*] Id est, corruptos pecuniâ: alludit autem ad illos præcones, qui in lapide stantes, auctiones proclamabant, vel ad illos servos venalitios, qui in illo lapide insidebant.

58. *Comitiis centuriatis.*] Comitia centuriata dicebantur, in quibus populus in centum turmas divisus ex censu et ætate suffragium ferebat.

59. *Q. Metelli.*] Metellus ille affinis Clodio, cùm tribunus esset, legem tulit de revocando in Italiam Pompeio cum exercitu, sed huic obstitit Cicero consul. Inde exortæ inimicitiæ.

60. *Virtute optimi.*] Publius Servilius Metellum cum Cicerone adhuc exsulante reconciliavit.

61. *Quæ lex.*] Lex de suo reditu, quam tulit P. Lentulus; de eâ fusè dictum est in Oratione pro Sextio.

62. *Quid me attinet dicere?*] Certiùs de iis quæ pro eo revocando facta sunt, dici ab aliis, quàm ab eo potest, cùm absens exsularet.

64. *Nullis comitiis unquam.*] Ex Oratione pro Domo suâ constat, *Nullis unquam comitiis Campum Martium tantâ celebritate, tanto splendore omnis generis hominum, ætatum, ordinum floruisse.*

66. *Tabulæ publicæ.*] Referebantur in tabulas quæcumque gesta essent in comitiis; eæque tamquam publicæ fidei instrumenta asservabantur.

Ib. *Vos rogatores.*] Rogatores appellat, qui Ciceronis reditum populum rogaverunt.

Ib. *Diribitores.*] Diribitores dicuntur, qui tabulas suffragiorum populo per centurias diviso distribuunt.

67. *Custodes.*] Custodes seu observatores illi sunt, qui actiones notant, animadvertunt, quasique speculantur, ne quid fraudis admittatur in suffragiorum distributione.

ne vel honoris, id in salute meâ, nullo rogante, vos vestrâ sponte fecistis.

VII. Confer nunc, Epicure noster, ex harâ producte, non ex scholâ, confer, si audes, absentiam tuam cum meâ. Obtinuisti provinciam consularem finibus iis, quos lex cupiditatis tuæ, non quos lex generi tui pepigerat; nam, lege Cæsaris justissimâ atque optimâ, populi liberi planè et verè erant liberi: lege autem eâ, quam nemo legem, præter te et collegam tuum, putavit, omnis erat tibi Achaïa, Thessalia, Athenæ, cuncta Græcia addicta; habebas exercitum tantum, quantum tibi non senatus aut populus Romanus dederat, sed quantum tua libido conscripserat: ærarium exhauseras. Quas res gessisti imperio, exercitu, provinciâ consulari? quas res gesserit, quæro? qui ut venit statim—nondum commemoro rapinas, nondum exactas pecunias, non captas, non imperatas, non neces sociorum, non cædem hospitum, non perfidiam, non immanitatem, non scelera prædico: mox, si videbitur, ut cum fure, ut cum sacrilego, ut cum sicario, disputabo: nunc meam spoliatam fortunam conferam cum florente fortunâ imperatoris: quis unquam provinciam cum exercitu obtinuit, qui nullas ad senatum literas miserit? tantam verò provinciam cum tanto exercitu, Macedoniam præsertim, quam tantæ barbarorum gentes attingunt, ut semper Macedonicis imperatoribus iidem fines provinciæ fuerint, qui gladiorum atque pilorum;

1. *Confer nunc.*] Nunc suum exsilium cum Pisonis absentiâ confert.

Ib. *Ex harâ producte.*] Ex harâ productum, proverbiali figurâ, dicitur, Erasmo teste, si quid indoctum notetur. *Hara* porrò stabulum porcorum est.

3. *Provinciam.*] Consularis provincia dicebatur, quæ consulibus decernebatur, qualis tum fuit Macedonia.

4. *Generi tui.*] Pisonis Cæsar gener fuit: nam filiam ejus Calpurniam uxorem acceperat.

5. *Populi liberi.*] Tulit C. Julius Cæsar consul cum Bibulo anno urbis conditæ 693. ut Achaïa, Thessalía, cuncta Græcia liberæ essent, neque magistratibus populi Romani jus dicere liceret.

Ib. *Lege autem eâ.*] Tulit legem Clodius tribunus plebis, ut Gabinio Syria, Babylon, Persæ; Pisoni Macedonia, Achaïa, Thessalia, Græcia, omnisque Bœotia proconsulari imperio mandarentur: iisque cum exercitu in eas provincias ituris pecunia ex ærario attribueretur.

10. *Imperio.*] Imperium jus fuit habendi exercitum, gerendi bellum, et totam rem bellicam administrandi, ut testatur Sigonius lib. 2. de antiquo jure provinc. cap. 6.

13. *Non neces sociorum.*] Rabocentum, principem Bessicæ gentis, trecentis talentis Piso regi Cotto cum aliis legatis venditum, securi percussit; de hoc inferiùs.

Ib. *Cædem hospitum.*] Platorem suum hospitem apertis venis mori imperavit.

17. *Imperatoris.*] Pisonem ironicè imperatorem nominat.

20. *Barbarorum gentes attingunt.*] Macedoniam à Septemtrione Thraces finitimam habent, qui, teste Herodoto, post Indos numerosissimi sunt populi, et Thucydide, longè cædibus omnium deditissimi.

21. *Qui gladiorum atque pilorum.*] Vult indicare, quòd Macedonia, ab eo tempore quo in eam Romani imperatores missi sunt, non aliis limitibus quàm eorum armis circumscripta fuit.

Ib. *Pilorum.*] Pilum genus quoddam armorum fuit, quod, ut hastile, ad medium usque quadratum erat, et quod ferro quadrato præfigebatur. Vide Lips. lib. de Milit. Rom.

ex quâ aliquot prætorio imperio, consulari quidem nemo rediit, qui [a] incolumis fuerit, qui non triumphârit. Est hoc novum: multò illud magìs; appellatus est hic vulturius illius provinciæ (si diis placet) imperator; ne tum quidem, Paule noster, tabulas Romam cum laureâ mittere audebas? "Misi," inquit: quis unquam recitavit? quis, ut recitarentur, postulavit? nihil enim meâ jam refert, utrùm tu, conscientiâ oppressus scelerum tuorum, nihil unquam ausus sìs scribere ad eum ordinem, quem despexeras, quem afflixeras, quem deleveras; an amici tui tabulas abdiderint, iidemque silentio suo temeritatem atque audaciam tuam condemnârint. Atque haud scio, an malim te videri nullo pudore fuisse in literis mittendis, [an] amicos tuos plus habuisse et pudoris et consilii, quàm aut te videri pudentiorem fuisse, quàm soles, aut tuum factum non esse condemnatum judicio amicorum. Quòd si non tuis nefariis in hunc ordinem contumeliis in perpetuum [b] tibi curiam præclusisses; quid tandem erat actum aut gestum in illâ provinciâ, de quo ad senatum cum gratulatione aliquâ scribi abs te oporteret? vexatio Macedoniæ? an oppidorum turpis amissio? an sociorum direptio? an agrorum depopulatio? an munitio Thessalonicæ? an obsessio militaris viæ? an exercitûs nostri interitus ferro, fame, frigore, pestilentiâ? Tu verò, qui ad senatum nihil scripseris, ut in urbe nequior inventus es, quàm Gabinius, sic in provinciâ paulò tamen quàm ille demissior; nam ille gurges atque helluo, natus abdomini suo, non laudi atque gloriæ, cùm equites Rom. in provinciâ, cùm publicanos nobiscum et voluntate et dignitate conjunctos, omnes fortunis, multos famâ vitâque privâsset; cùm egisset aliud nihil illo exercitu,

[a] *illæsâ dignitate.* [b] *alienâsses à te senatum.*

44. *Vulturius.*] Vulturium Cicero Pisonem invidioso vocabulo nominat, quasi rapacem, et illius provinciæ direptorem, sumptâ à vulture metaphorâ, ave rapacissimâ.

25. *Si diis placet.*] Ironia.

Ib. *Paule noster.*] L. Paulus de Macedoniâ triumphavit, iterùm consul anno urbis conditæ 585. qui literas laureatas, seu lauro involutas, miserat ad senatum.

29. *Ad eum ordinem.*] Ad senatum.

30. *Tabulas abdiderint.*] Mittebantur ad amicos literæ, quas tum vel abdebant, si ita visum esset, aut perferebant ad senatum, ubi legebantur.

32. *Atque haud scio, an malim.*] Sic hujus orationis sensus dilemmate explicatur: literæ tuæ vel sunt missæ, vel non missæ: si missæ sunt, multos eas damnavisse oportuit: si non sunt missæ, in causâ fuit scelerum tuorum conscientia. Ejusdem igitur sceleris est, aut impudentem te in literis mittendis fuisse, aut pudentem in supprimendis.

41. *Thessalonicæ.*] Vide Orat. de Provinciis Coss.

45. *Natus abdomini suo.*] Nati abdomini dicuntur, qui voluptatibus irretiti sese in omnem libidinem effundunt.

46. *Publicanos.*] Publicani dicebantur qui præsenti pecuniâ vectigalia populi Rom. à censoribus redimebant, ut posteà suis commodis servirent. Hi erant ex equestri ordine; vide Orat. pro Lege Manil. parag. 2. not. ad l. 6.

Ib. *Nobiscum et voluntate et dignitate conjunctos.*] Cicero consul publicanos, qui omnes ex equitibus assumebantur, cum senatoribus dissentientes conciliavit.

nisi ut urbes depopularetur, agros vastaret, exhauriret domos; ausus est (quid enim ille non auderet?) à senatu supplicationem per literas postulare. O dii immortales! tu-ne etiam, atque adeò vos, geminæ voragines scopulique republicæ, vos meam fortunam deprimitis? vestram extollitis? cùm de me ea senatûs-consulta absente facta sint, eæ conciones habitæ, is motus fuerit municipiorum et coloniarum omnium, ea decreta publicanorum, ea collegiorum, ea denique generum ordinumque omnium, quæ ego non modò optare nunquam auderem, sed cogitare non possem; vos autem sempiternas fœdissimæ turpitudinis notas subieritis. An ego, si te et Gabinium cruci suffixos viderem, majore afficerer lætitiâ ex corporis vestri laceratione, quàm afficior ex famæ? Nullum est supplicium putandum, quo affici casu aliquo etiam boni viri fortesque possunt: atque hoc quidem etiam isti tui dicunt voluptarii Græci; quos utinam ita audires, ut erant audiendi: nunquam te in tot flagitia ingurgitâsses; verùm audis in præsepibus, audis in stupris, audis in cibo et vino; sed dicunt ipsi, qui mala dolore, bona voluptate definiunt, sapientem, etiam si in Phalaridis tauro inclusus succensis ignibus torreatur, dicturum tamen suave illud esse, seseque ne tantulùm quidem commoveri: tantam virtutis esse vim voluerunt, ut non posset unquam esse vir bonus non beatus. Quæ est igitur pœna? quod supplicium? id, meâ sententiâ, quod accidere nemini potest, nisi nocenti; suscepta fraus, impedita et oppressa mens conscientiâ, bonorum odium, nota inusta à senatu, amissio dignitatis. Nec mihi ille M. Regulus, quem Carthaginienses, resectis palpebris, illigatum in machinâ vigilando necaverunt, supplicio videtur affectus; nec C. Marius, quem Italia, servata ab illo,

50. *Supplicationem.*] Id est, preces publicas, quæ in ejus gratiam diis immortalibus fierent, quasi rem benè gessisset.

54. *Municipiorum.*] Municipia ea hominum genera dicuntur, qui cùm Romam venissent, neque cives Romani essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum unà cum Rom. præterquàm de suffragio ferendo aut magistratu capiendo.

63. *Voluptarii Græci.*] Intelligit philosophos illos, aut certè Epicureos, qui summum bonum in voluptate ponebant.

64. *In præsepibus.*] Per præsepia hic intelligit lupanaria et popinas; ubi porcorum instar voluptuosi homines obscœnis se vitiis immergunt.

67. *Phalaridis tauro.*] Phalaris, Agrigentinorum tyrannus, in tauro æneo, quem ei Perillus quidam ædificaverat, novo supplicii genere sontes concremabat.

71. *Suscepta fraus.*] Suscipere fraudem, est scelus animo concipere, quod dignum pœnâ sit.

73. *Nota inusta.*] Inusta nota dicitur, quæ infamiam notat.

74. *M. Regulus.*] M. Regulus captus à Pœnis, legatus de permutandis captivis Romam missus, datâ fide, ut si non impetrâsset, rediret, permutationem illam in senatu dissuasit, et invitis liberis et uxore, reversus, à Carthaginiensibus in muscipulam aculeis undequaque munitam conjectus est. Vide Cic. Paradoxa.

76. *C. Marius.*] Septies consul fuit Marius; magnis motibus sæpè rempublicam liberavit, ac demùm, ut Syllæ victoris sævitiam evitaret, mortem sibi properavit.

demersum in Minturnensium paludibus; Africa, devicta ab eodem, expulsum et naufragum vidit: fortunæ enim ista tela sunt, non culpæ: supplicium autem est pœna peccati; neque verò ego, si unquam vobis mala precarer, (quod sæpè feci, in quo dii immortales meas preces audiverunt) morbum, aut mortem, aut cruciatum precarer: Thyestea ista exsecratio est poëtæ, vulgi animos, non sapientum moventis: ut tu, naufragio expulsus uspiam, *saxis fixus asperis, evisceratus, latere penderes,* (ut ait ille) *saxa spargens tabo, sanie, et sanguine atro.*

VIII. Non ferrem omninò molestè, si ita accidisset: sed id tamen [a] esset humanum. M. Marcellus, qui ter consul fuit, summâ virtute, pietate, gloriâ militari, periit in mari; qui tamen ob virtutem gloriâ et laude vivit: in fortunâ quâdam est illa mors, non in pœnâ, putanda. Quæ est igitur pœna? quod supplicium? quæ saxa? quæ cruces? Esse duos duces in provinciis populi Rom. habere exercitus, appellari imperatores; horum alterum sic fuisse infirmatum conscientiâ scelerum et fraudum suarum, ut ex eâ provinciâ, quæ fuerit ex omnibus una maximè triumphalis, nullas sit ad senatum literas mittere ausus; ex quâ provinciâ modò vir omni dignitate ornatissimus, L. Torquatus, magnis rebus gestis, me referente, absens imperator est appellatus; unde his paucis annis Cn. Dolabellæ, C. Curionis, M. Luculli, justissimos triumphos vidimus, ex eâ, te imperatore, nuntius ad senatum allatus est nullus: ab altero allatæ literæ, recitatæ, relatum ad senatum. Dii immortales!

[a] *possit accidere* omnibus *hominibus.*

77. *Demersum.*] Cùm Syllam Marius fugeret, delituit in Minturnensium paludibus, ut mortem evitaret.

Ib. *Africa.*] Cùm trajecisset in Africam Marius, pauperem vitam in tugurio ruinarum Carthaginiensium toleravit.

82. *Thyestea.*] Thyestes Pelopis filius fuit.

Ib. *Poëtæ.*] Ennius hæc carmina conscripsit.

2. *M. Marcellus.*] Marcellus ille nepos ejus fuit, qui bello Punico secundo Syracusas vicit, et quinque consulatus adeptus est. Hic autem Marcellus naufragio ad ipsam Africam periit, paulò ante cœptum bellum Punicum tertium.

6. *Quæ saxa?*] Homines liberi, qui aliquo insigni crimine rei habebantur, è saxo Tarpeio dejiciebantur.

Ib. *Quæ cruces?*] Servi rei in crucem agebantur.

Ib. *Duos duces.*] Gabinium et Pisonem.

12. *Me referente.*] Cùm consul erat Cicero, retulit ad senatum, ut imperatoris nomine Torquatus ille ornaretur, quo jam fuerat ab exercitu decoratus.

13. *Cn. Dolabellæ.*] Cn. Dolabella dicitur à Gellio Asiæ proconsul fuisse.

Ib. *C. Curionis.*] C. Curio filius fuit Curionis tribuni plebis. Is semper Cæsaris partes secutus est, vir luxu et audaciâ singulari.

14. *M. Luculli.*] M. Lucullus de Macedoniâ triumphavit.

Ib. *Justissimos triumphos.*] Ut justus triumphus haberetur, requisitum fuit, ut 1. rem suis auspiciis in provinciâ gessisent: 2. ut auctum esset imperium, non recuperatum: 3. ut saltem quinque hostium millia fusa essent: 4. ut de hostibus, non de civibus, esset relata victoria.

15. *Ab altero.*] Gabinio.

id-ne ego optarem, ut inimicus meus eâ, quâ nemo unquam, ignominiâ notaretur? ut senatus is, qui in eam jam benignitatis consuetudinem venit, ut eos, qui benè rempublicam gesserint, novis honoribus afficiat, et numero dierum, et genere verborum; hujus unius literis nuntiantibus non crederet? postulantibus denegaret? His ego rebus pascor, his delector, his perfruor: quòd de vobis hic ordo opinatur non secùs, ac de teterrimis hostibus: quòd vos equites Rom. quod cæteri ordines, quòd cuncta civitas odit: quòd nemo bonus, nemo denique civis est, qui modò se civem esse meminerit, qui vos non oculis fugiat, auribus respuat, animo adspernetur, recordatione denique ipsâ consulatûs vestri perhorrescat. Hæc ego semper de vobis expetivi, hæc optavi, hæc precatus sum; plura etiam acciderunt, quàm vellem; nam, ut amitteretis exercitum, nunquam, mehercule, optavi. Illud etiam accidit præter optatum meum, sed valdè ex voluntate; mihi enim non venerat in mentem, furorem et insaniam optare vobis, in quam incidistis: atqui fuit optandum; me tamen fugerat, deorum immortalium has esse in impios et consceleratos pœnas certissimas constitutas. Nolite enim putare, P. C. ut in scenâ videtis, homines consceleratos impulsu deorum terreri Furiarum tædis ardentibus: sua quemque fraus, suum facinus, suum scelus, sua audacia de sanitate ac mente deturbat; hæ sunt impiorum Furiæ, hæ flammæ, hæ faces. Ego te non vecordem, non furiosum, non mente captum, non tragico illo Oreste aut Athamante dementiorem putem, qui sis ausus primùm facere (nam id est [b] caput) deinde paulò antè, Torquato, gravissimo et sanctissimo viro [c] premente, confiteri, te provinciam Macedoniam, in quam tantum exercitum transportâsses, sine ullo milite reliquisse? Mitto de amissâ maximâ parte exercitûs: sit hoc infelicitatis tuæ; dimittendi verò exercitûs quam potes afferre causam? quam potestatem habuisti? quam legem? quod senatûs-consultum? quod jus? quod exemplum? quid est aliud furere, nisi non cognoscere homines, non cognoscere leges, non senatum, non civitatem? Cruentare corpus suum, leve est: major hæc est vitæ, famæ, salutis suæ

[b] *præcipuum.* [c] *urgente.*

20. *Et numero dierum.*] Indictæ sunt primò supplicationes ad deorum pulvinaria per unum diem, deinde per duos, per tres, quatuor, quinque, et plures etiam, quin et per quinquaginta.

21. *Hujus unius.*] Gabinii.

40. *Oreste.*] Orestes Agamemnonis et Clytæmnestræ filius fuit. Is matrem interfecit, et in pœnam sceleris Furiis agitatus est.

Ib. *Athamante.*] Athamas rex Thebanorum fuit, qui duos filios ex Nephele uxore suscepit, quos accusationibus novercæ oppressos abire compulit; hinc irata Juno Furias in Athamantem immisit.

41. *Primùm facere.*] Primò Piso dimisit exercitum, et sine ullo milite provinciam suam Macedoniam reliquit.

49. *Cruentare.*] Ostendit quòd cruentare corpus suum furiosi quidem hominis sit, sed furiosi magis in suam famam quàm in corpus sævire.

vulneratio. Si familiam tuam dimisisses, (quod ad neminem nisi ad ipsum te pertineret) amici te tui constringendum putarent: præsidium tu reipublicæ, custodiam provinciæ, injussu populi senatûsque dimisisses, si tuæ mentis compos fuisses? Ecce tibi alter, effusâ jam maximâ prædâ, quam ex fortunis publicanorum, ex agris urbibusque sociorum exhauserat, cùm partim ejus prædæ profundæ libidines devorâssent, partim nova quædam et inaudita luxuries, partim etiam in illis locis, ubi omnia diripuit, emptiones, partim permutationes, ad hunc Tusculani montem exstruendum, cùm jàm egeret, cùm illa ejus immensa et intolerabilis ædificatio constitisset; seipsum, fasces suos, exercitum populi Romani, numen [d] interdictumque deorum immortalium, responsa sacerdotum, auctoritatem senatûs, jussa populi, nomen ac dignitatem imperii regi Ægyptio vendidit; cùm fines provinciæ tantos haberet, quantos voluerat, quantos optaverat, quantos mei capitis pretio periculoque emerat; his se tenere non potuit: exercitum eduxit ex Syriâ; quî licuit extra provinciam? tribuit se mercenarium comitem regi Alexandrino; quid hoc turpius? in Ægyptum venit: [e] signa contulit cum Alexandrinis: quandò hoc bellum aut hic ordo, aut populus, susceperat? cepit Alexandriam; quid aliud exspectamus à furore ejus, nisi ut ad senatum tantis de rebus gestis literas mittat? Hic si mentis esset [f] suæ, nisi pœnas patriæ diisque immortalibus eas, quæ gravissimæ sunt, furore atque insaniâ penderet; ausus esset (mitto, exire de provinciâ) educere exercitum, bellum suâ sponte gerere,

[d] *prohibitionem.* [e] *dimicavit.* [f] *compos mentis.*

51. *Familiam dimisisses.*] Intelligit servos, et argumento à minori utitur: nam si furor est servos, longe major est totum exercitum, dimittere.

52. *Constringendum.*] Ait quòd Pisonis bonis à prætore interdicendum esset, et illi constituendus curator ex amicorum sententiâ.

54. *Ecce tibi alter.*] Jam aggreditur Gabinium, qui alio furoris genere correptus videtur, pecuniis profundendis ad suas libidines satiandas.

55. *Fortunis publicanorum.*] Vide Orat. de Provinc. Consularibus, non longè ab initio.

56. *Partim ejus prædæ.*] Significat eas pecunias partim in libidinibus consumpsisse, &c. sæpè autem *partim* cum genitivo ponitur.

59. *Ad hunc Tusculani montem.*] Gabinius exstruxit villam tam excelsam in Tusculano agro, ut monti potiùs alteri, quàm villæ similis videretur.

62. *Numen interdictumque deorum.*] In Sibyllinis oraculis scriptum erat, ne unquam ad regem Ægypti exercitus subsidii causâ mitteretur.

Ib. *Responsa sacerdotum.*] Illos sacerdotes, seu aruspices intelligere hîc videtur Cicero, qui eâ de re juxta oraculi responsum consulti sunt.

64. *Regi Ægyptio.*] Ptolemæus pulsus à suis, Romam contra suos auxilium à senatu populoque Romano petiturus venerat; quod cùm non obtinuisset, Gabinium corrupit pecuniâ, à quo in regnum restitutus est.

67. *Quî licuit extra provinciam.*] Non fas erat proconsulibus esse extra suas provincias.

68. *Mercenarium.*] Ab eo rege Ptolemæo pecuniâ corruptus fuerat, ut ei opem contra Alexandrinos ferret.

70. *Aut hic ordo.*] Penès senatum fuit belli suscipiendi auctoritas.

in regnum injussu populi aut senatûs accedere? quæ cùm plurimæ leges veteres, tum lex Cornelia majestatis, Julia de pecuniis repetundis planissimè vetant: sed hæc omitto. Ille, si non acerrimè fureret, [g] auderet, quam provinciam P. Lentulus, amicissimus huic ordini, cùm et auctoritate senatûs et sorte haberet, interpositâ religione, sine ullâ dubitatione deposuisset, eam sibi tum adsciscere, cùm, etiamsi religio non impediret, mos majorum tamen, et exempla, et gravissimæ legum pœnæ vetarent?

[g] *auderet sumere sibi provinciam, quam Lentulus, &c.*

76. *In regnum.*] In externum regnum sine potestate senatûs ire non potuit.

77. *Lex Cornelia majestatis.*] Tulit legem Cornelius Sylla, ne qui cum imperio provincias obtinerent, populi senatûsve injussu exercitum de provinciâ deportarent, bellumve suâ sponte gererent.

Ib. *Julia de pecuniis.*] Caius Julius Cæsar tulit, ne cui, qui in provinciâ cum potestate imperiove esset, pecuniam capere, conciliareve liceret, extra quàm si ad templum, monimentumque capiat.

79. *Lentulus.*] Lentulus Spinther in sortitione provinciam Ciliciam obtinuit; quâ obtentâ, à senatu jussus est reducere Ptolemæum in Ægyptum, quæ Ciliciæ erat proxima.

81. *Sine ullâ dubitatione deposuisset.*] Cùm Lentulus ille intellexit, vetari Sibyllinis oraculis, ne rex Ægyptius in regnum à Romanis restitueretur, hoc munus recusavit.

De reditu Ciceronis et Pisonis.

IX. Sed quoniam fortunarum [a] contentionem facere cœpimus, de reditu Gabinii omittamus; quem etsi sibi ipse præcidit, ego tamen, [b] os ut videam hominis, exspecto. Tuum, si placet, reditum cum meo conferamus. At meus quidem is fuit, ut à Brundisio usque Romam agmen perpetuum totius Italiæ viderem; neque enim regio fuit ulla, neque municipium, neque præfectura, aut colonia, ex quâ non publicè ad me venerint gratulatum. Quid dicam adventus meos? quid effusiones hominum ex oppidis? quid

[a] *comparationem.* [b] *impudentiam.*

4. *Brundusio.*] Brundusium urbs est Calabriæ, ad mare Adriaticum sita, viâ Appiâ eò usque perductâ, et portu celebris, unde in Græciam olim Romani frequentissimè trajiciebant.

6. *Municipium.*] Municipium id hominum genus dicitur, qui cùm Romam venissent, neque cives Rom. essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum unà cum Romanis civibus, præterquàm de suffragio ferendo, aut magistratu capiendo.

Ib. *Præfectura.*] Præfecturæ oppida dicebantur quorum incolæ cives Romani erant; hoc tamen à municipiis differebant, quod non suis legibus utebantur, nec ullos à suo corpore magistratus, ut coloni, creare poterant; sed à magistratibus qui Româ quotannis mittebantur, Romanis legibus regebantur; ii magistratus Præfecti dicebantur, unde nomen Præfecturæ.

7. *Colonia.*] Colonia oppidum fuit, quo populus Romanus cives suos ad incolendum deduxit.

concursum ex agris patrum-familiâs cum conjugibus ac liberis? quid eos dies, qui, quasi deorum immortalium festi atque sollennes, sunt apud omnes adventu meo redituque celebrati? Unus ille dies mihi quidem immortalitatis instar fuit, quo in patriam redii; cùm senatum egressum vidi, populumque Romanum universum; cùm mihi ipsa Roma, propè convulsa sedibus suis, ad complectendum conservatorem suum progredi visa est; quæ me ita accepit, ut non modò omnium generum, ætatum, ordinum omnes viri ac mulieres, omnis fortunæ ac loci, sed etiam mœnia ipsa viderentur, et tecta urbis, ac templa lætari. Me consequentibus diebus in eâ ipsâ domo, quâ tu me expuleras, quam expilâras, quam incenderas, pontifices, consules, patres conscripti collocaverunt: mihique, quod ante me nemini, pecuniâ publicâ ædificandam domum censuerunt. Habes reditum meum: confer nunc vicissim tuum: quandoquidem, amisso exercitu, nihil incolume domum, præter os illud pristinum tuum, retulisti: qui primùm quâ veneris cum laureatis tuis lictoribus, quis scit? quos tu mæandros, dum omnes solitudines persequeris, quæ diverticula flexionesque quæsîsti? quod te municipium vidit? quis amicus invitavit? quis hospes adspexit? non-ne tibi nox erat pro die? non solitudo pro frequentiâ? caupona pro oppido? non ut redire ex Macedoniâ nobilis imperator, sed ut mortuus infamis referri videretur? Romam verò ipsam fœdavit adventus tuus. O familiæ, non dicam Calphurniæ, sed Calventiæ; neque hujus urbis, sed Placentini municipii; neque paterni generis, sed brachatæ cognationis dedecus! quemadmodum venisti? quis tibi, non dicam horum, aut civium cæterorum, sed tuorum legatorum, obviàm venit? mecum enim tum L. Flaccus, vir tuâ legatione indignissimus, atque iis consiliis, quibus mecum in consulatu meo conjunctus fuit, ad conservandam rempublicam dignior, mecum fuit tum, cùm te quidam non longè à portâ cum lictoribus errantem visum esse narraret. Scio

14. *Senatum egressum.*] Obviàm triumphantibus veniebat senatus.

22. *Quod ante me nemini.*] Diruta Ciceronis domus, combusta ac consecrata, publicis sumptibus ædificata est.

26. *Laureatis tuis lictoribus.*] Cùm quis dux exercitûs victoriam retulerat, suffragio militum ei fasces laureâ involuti à lictoribus præferebantur.

Ib. *Quos tu Mæandros.*] Id est, flexus, qui mæandri à fluvio Mæandro flexuoso dicti sunt.

33. *Calphurniæ.*] Calphurnii, licèt plebeii, à Calpo Numæ Pompilii filio originem deducebant. Ex eâ familiâ multi consules exstitêre.

Ib. *Calventiæ.*] Ab illâ familiâ ex materno genere traxit originem Piso; maternus enim ejus avus Calventius fuit præco Placentinus, ut dicit infrà.

Ib. *Placentini municipii.*] Placentia urbs in Galliâ togatâ ad Padum. Placentini cùm priùs in coloniam deducti essent, jus municipii consecuti sunt.

34. *Brachatæ.*] Brachata dicta est Gallia, quòd brachis uterentur Galli.

37. *L. Flaccus.*] Is indignus erat, qui Pisoni legatus esset, quia vir erat fortis et sapiens: et deprehendendis Allobrogum legatis, qui conjuratorum literas deferebant, Ciceroni consuli adfuit.

40. *Errantem.*] Quærebat Piso vias ignotas et diverticula, ut in urbem silentio ingressus videretur.

item virum fortem, in primis belli ac rei militaris peritum, familiarem meum, Q. Marcium, (quorum tu legatorum prœlio Imperator appellatus eras) cùm non longè abfuisses, adventu isto tuo domi fuisse otiosum. Sed quid ego enumero, qui tibi obviàm non venerint? cui dico venisse pænè neminem, ne de officiosissimâ quidem natione candidatorum, cùm [c] vulgò essent et illo ipso, et multis antè diebus admoniti et rogati. Togulæ lictoribus ad portam præstò fuerunt; quibus illi acceptis, sagula rejecerunt, et catervam imperatori suo novam præbuerunt; sic iste à tanto exercitu, tantâ provinciâ, triennio pòst, Macedonicus imperator in urbem se intulit, ut nullius negotiatoris obscurissimi reditus unquam fuerit desertior; in quo me tamen, qui esset paratus ad se defendendum, reprehendit: cùm ego Cœlimontanâ portâ introïsse dixissem, sponsione me, ni Esquilinâ introïsset, homo promptissimus lacessivit: quasi verò id aut ego scire debuerim, aut vestrûm quisquam audierit; aut ad rem pertineat, quâ tu portâ introieris, modò ne triumphali; quæ porta Macedonicis semper proconsulibus ante te patuit: tu inventus es, qui consulari imperio præditus ex Macedoniâ non triumphares.

X. At audîstis, P. Conscripti, philosophi vocem; negavit se triumphi cupidum unquam fuisse. O scelus! ô pestis! ô labes! cùm exstinguebas senatum, vendebas auctoritatem hujus ordinis, addicebas tribuno plebis consulatum tuum, Rempub. evertebas, prodebas

[c] *passim.*

42. *Quorum tu legatorum.*] Refundit victoriam, ob quam Piso Imperator salutatus est, in Flaccum et Q. Marcium, ejus legatos; hic autem Marcius inimicorum invidiâ à triumpho probibitus est.

44. *Domi fuisse otiosum.*] Cùm advenit in urbem Piso, ejus legatus Marcius, qui priùs advenerat, ne quidem honoris causâ ei venit obvius: ita suum proconsulem contemnebat.

45. *Officiosissimâ natione candidatorum.*] Candidati dicebantur qui ad dignitates adspirabant, à togâ candidâ sic appellati, quòd eâ induti, in Campum honores petituri descenderent; eos porrò appellat officiosos, quòd omni officiorum genere sibi populum demereri conarentur.

47. *Togulæ lictoribus.*] Ut videretur Piso cum dignitate et comitatu in urbem ingredi, et ire ad Capitolium diis acturus gratias, jussit ut ad urbis portam, depositis sagulis, togulas assumerent, quasi ex urbe ipsi obviàm processerent, eum deducendi causâ.

48. *Sagula.*] Sagum, sive sagulum, vestis genus est brevius, quo milites et cives belli tempore induebantur.

50. *Triennio pòst.*] Per tres annos Macedoniam provinciam proconsul tenuit.

53. *Cœlimontanâ.*] Cœlimontana porta urbis Romæ fuit, quam nonnulli volunt hodie Sancti Joannis appellari.

54. *Sponsione.*] Sponsio sumitur pro certatione pignorum, ni ita se res habeat, ut affirmat qui deponit. Voluit autem Piso certare cum Cicerone, se per Esquilinam portam introivisse, non per Cœlimontanam, ut Cicero dixerat; in quo ridet hominis stupiditatem.

Ib. *Esquilinâ.*] Esquilina fuit porta urbis Romæ, quæ à Procopio *Prænestina* dicitur, hodie Sancti Laurentii.

57. *Triumphali.* Porta triumphalis dicebatur, quâ transibant soli qui in urbem triumphantes ingrediebantur.

4. *Tribuno plebis.*] Clodio.

caput et salutem meam unâ mercede provinciæ; si triumphum non cupiebas, cujus tandem rei te cupiditate arsisse defendes? sæpè enim vidi, qui et mihi et cæteris cupidiores provinciæ viderentur, triumphi nomine tegere atque velare cupiditatem suam. Hoc modò D. Silanus consul in hoc ordine, hoc meus etiam collega dicebat; neque enim quisquam potest exercitum cupere, apertèque petere, ut non prætexat cupiditatem triumphi. Quòd si te senatus, si populus Romanus, aut non appetentem, aut etiam recusantem, bellum suscipere, exercitum ducere coëgisset; tamen erat angusti animi atque demissi, justi triumphi honorem atque dignitatem contemnere: nam, ut levitatis est inanem aucupari rumorem, et omnes umbras etiam falsæ gloriæ consectari; sic levis est animi, lucem splendoremque fugientis, justam gloriam, qui est fructus veræ virtutis honestissimus, repudiare. Cùm verò, non modò non postulante atque cogente, sed invito atque oppresso senatu, non modò nullo populi Romani studio, sed nullo ferente suffragium libero, provincia tibi ista manupretium fuerit non eversæ per te, sed perditæ civitatis; cùmque omnium tuorum scelerum hæc pactio exstiterit, ut, si totam rempublicam nefariis latronibus tradidisses, Macedonia tibi ob eam rem, quibus tu finibus velles, redderetur; cùm exhauriebas ærarium, cùm orbabas Italiam juventute, cùm mare vastissimum hieme transibas; si triumphum contemnebas, quæ te, prædo amentissime, nisi prædæ ac rapinarum cupiditas tam cæca rapiebat? [a] Non est integrum Cn. Pompeio consilio jam uti tuo: erravit enim; non gustârat istam tuam philosophiam; ter jam homo stultus triumphavit. Crasse, pudet me tui: quid est, quòd, confecto per te formidolosissimo bello, coronam illam lauream tibi tantoperè decerni volueris à senatu? P. Servili, Q. Metelle,

[a] *non licet.*

9. *D. Silanus.*] Post Ciceronem ille Silanus consulatum gessit anno urbis 691. et missus est cum exercitu contra Hispanos, qui tumultus excitabant; à quo devicti sunt.

Ib. *Collega.*] Antonius.

20. *Ferente suffragium libero.*] Oratoriè id dicit, nam paucos dicit legi curiatæ ferendæ præter servos et mancipia interfuisse.

21. *Manupretium.*] Manupretium dicitur, inquit Asconius, ubi non tam materiæ ratio, quàm manûs atque artis ducitur; utitur autem hâc voce in contemptum Pisonis.

23. *Latronibus.*] Pisoni et Gabinio, cæterisque Clodii asseclis.

30. *Ter jam homo stultus triumphavit.*] De tribus orbis partibus Pompeius triumphavit.

Ib. *Crasse.*] M. Crassus bellum contra Spartacum confecit; unde Plutarchus scribit, fas ei fuisse ovantem in urbem introire, quasi indignum esset de servis triumphare.

31. *Illam lauream.*] Cùm ei permissum fuisset à senatu myrto tantùm redimitum introire, insolenter hanc coronam repudiavit, obtinuitque à senatu, ut laureâ coronatus incederet. Vide Plin. lib. 15.

32. *Servili.*] Servilius de Isauris ex Ciliciâ triumphavit; unde Isaurici nomen obtinuit.

Ib. *Metelle.*] Metellus de Cretensibus triumphavit; unde Creticus appellatus est.

C. Curio, P. Africane, cur non hunc audîstis tam doctum hominem, tam eruditum, priùs quàm in istum errorem induceremini? C. ipsi Pontino, necessario meo, jam non est integrum: religionibus enim susceptis impeditur. O stultos Camillos, Curios, Fabricios, Calatinos, Scipiones, Marcellos, Maximos! ô amentem Paulum! rusticum Marium! nullius consilii patres horum amborum consulum, qui triumphârint! Sed quoniam præterita mutare non possumus, quid cessat hic [b] homullus ex argillâ et luto fictus, Epicureus, dare hæc præclara præcepta sapientiæ clarissimo et summo imperatori, genero suo? Fertur ille vir, mihi crede, gloriâ; flagrat, ardet cupiditate justi et magni triumphi: non didicit eadem ista, quæ tu: mitte ad eum libellum [c]; et si jam ipse coràm [d] congredi poteris, meditare, quibus verbis incensam illius cupiditatem comprimas atque restinguas: valebis apud hominem [e] volitantem gloriæ cupiditate, vir moderatus et constans, apud indoctum eruditus, apud generum socer: dices enim, ut es homo facetus, ad persuadendum concinnus, perfectus, politus è scholâ: Quid est, Cæsar, quòd te supplicationes toties decretæ, tot dierum, tantoperè delectent? in quibus homines errore ducuntur; quas dii negligunt; qui, ut noster ille

[b] *homuncio.* [c] *literas.* [d] *venire.* [e] *abreptum.*

33. *C. Curio.*] De Macedoniâ triumphavit.

Ib. *Africane.*] De hoc Africano non constat; suspicatur Abrahamus socerum fuisse Pompeii; cùm enim hîc agat de triumphalibus viris qui viverent, non est credibile de illis antiquis Africanis loqui.

35. *Ipsi Pontino.*] Pontinus ille prætor fuit, Cicerone consule, missus in Allobroges, quos superavit.

36. *Camillos.*] M. Furius Camillus quater triumphavit; 1. de Veientibus. 2. de Gallis. 3. de Volscis, Æquis, Etruscis. 4. de Gallis Senonibus.

Ib. *Curios.*] Curius Dentatus quater triumphum duxit; de Samnitibus, deinde de Sabinis, iterùm de Samnitibus, tandem de rege Pyrrho.

Ib. *Fabricios.*] Bis; 1. de Etruscis et Gallis. 2. de Lucanis, Brutiis, Tarentinis, et rege Pyrrho.

37. *Calatinos.*] M. Attilius Calatinus primo bello Punico de Siciliâ triumphavit.

Ib. *Scipiones.*] Ex illâ familiâ septem triumphârunt.

Ib. *Marcellos.*] M. Claudius Marcellus quater, semel de Gallis, ter de Syracusanis.

Ib. *Maximos.*] Q. Fabius Maximus Verrucosus de Liguribus, Æmilius Paulus bis de Liguribus, et de Macedoniâ et rege Perseo.

38. *Rusticum Marium.*] Rusticum appellat, quia rure inter agricolas juventutem egerat. Hic tamen triumphavit bis de Numidis et rege Jugurthâ, de Cimbris, Teutonibus, &c.

Ib. *Horum amborum.*] Ambo illi sunt Pompeius Magnus et Crassus, quibus Coss. habita est hæc oratio. Pater Pompeii de Picentibus, pater Crassi de Lusitanis, triumphavit.

40. *Ex argillâ et luto.*] Appellat Pisonem hominem ex argillâ et luto fictum, propter ejus sordes, et voluptatum turpitudinem.

42. *Genero suo.*] Gener Pisonis fuit Julius Cæsar.

44. *Mitte ad eum.*] Tunc erat in Galliâ Cæsar.

51. *Tot dierum.*] Quindecim dierum supplicationes illi decretæ fuerant.

divinus dixit Epicurus, neque propitii cuiquam esse solent, neque irati. Non facies fidem scilicet, cùm hæc disputabis: tibi enim et esse et fuisse deos videbis iratos. Vertes te ad alteram scholam: disseres de triumpho. Quid tandem habet iste currus? quid vincti ante currum duces? quid simulacra oppidorum? quid aurum? quid argentum? quid legati in equis, et tribuni? quid clamor militum? quid tota illa pompa? inania sunt ista, mihi crede, delectamenta pænè puerorum, captare plausus, vehi per urbem, conspici velle: quibus ex rebus, nihil est quod solidum tenere, nihil quod referre ad voluptatem corporis possis. Quin tu me vides, qui, ex quâ provinciâ T. Flaminius, L. Paulus, Q. Metellus, T. Didius, innumerabiles alii, levi cupiditate commoti, triumphârunt, ex eâ sic redii, ut ad portam Esquilinam Macedonicam lauream conculcârim; ipse cum hominibus quindecim malè vestitis ad portam Cœlimontanam sitiens pervenerim; quo in loco mihi libertus, præclaro imperatori, domum [f] ex hâc die biduo antè conduxerat; quæ vacua si non fuisset, in Campo Martio mihi tabernaculum collocâssem: [g] nummus intereà

[f] *biduo ante adventum meum.* [g] *pecunia.*

53. *Divinus Epicurus.*] Epicurus deus ab antiquis habitus est, ut testatur Lucretius lib. 5. de Nat. Rerum, et Plin. lib. 35. cap. 2.

Ib. *Neque propitii cuiquam.*] Censebat Epicurus deos humanas res non curare, ideòque neque iratos, neque propitios esse hominibus.

55. *Ad alteram scholam.*] Id est, ad eam, quæ omnia ad voluptatem corporis refert.

56. *Iste currus.*] Vehebantur curru triumphantes, et illo quidem eburneo, vel ex aliquâ aliâ pretiosâ materiâ, et in turris speciem efformato, ut à Zonarâ libro secundo scriptum est.

57. *Quid vincti ante currum duces?*] Ducebantur ante currum vincti hostium duces ad triumphi pompam. Verùm ubi triumphator flectere in Capitolium incipiebat, more planè crudeli et barbaro, abripiebantur illi in carcerem, ubi securi feriebantur. Vide Zonar. lib. 1.

Ib. *Simulacra oppidorum.*] Lignea illa, vel eburnea, vel etiam argentea captarum urbium in triumpho præferebantur.

58. *Quid aurum? quid argentum?*] Ferebatur tum aurum collectum ex manubiis, tum coronarium, tum aureæ coronæ, vel argenteæ, quæ cum legatis in præmium victoriæ à variis civitatibus missæ fuerant.

Ib. *Quid legati in equis et tribuni.*] Honestabant illi triumphi pompam.

Ib. *Quid clamor militum.*] His vulgò vocibus utebantur milites, *Io triumphe!* juxta illud Ovid. 4. Trist. Eleg. 2. *Io, Miles, Io, magnâ voce, triumphe, canet;* refert tamen in Libycis Appianus, fas fuisse militibus, aliis imperatorem laudibus, aliis cavillis, aliis vituperiis prosequi.

63. *Quin tu me vides.*] Ridiculè hic fingit à Pisone Cæsarem edoceri triumphorum contemptum.

Ib. *T. Flaminius.*] T. Quintius Flaminius de Macedoniâ et Philippo rege triumphavit anno urbis 559.

Ib. *L. Paulus.*] L. Paulus de Macedoniâ et rege Perse triumphavit anno urbis 586.

64. *Q. Metellus.*] Q. ille Metellus Macedonicus dictus est à devictâ Macedoniâ anno 607.

Ib. *T. Didius.*] T. Didius è Macedoniâ Thraces expulit.

66. *Conculcârim.*] Lauream illam, quam obtinuerat à militibus appellatus Imperator, contempto triumpho abjecit, neque deferre voluit ad Capitolium, more triumphantium, ut eam in sinu Jovis deponeret.

mihi, Cæsar, neglectis ferculis [h] triumphalibus, domi manet, et manebit: rationes ad ærarium retuli continuò, sicut tua lex jubebat: neque aliâ ullâ in re legi tuæ parui: quas rationes si cognôris, intelliges nemini plus, quàm mihi, literas profuisse: ita enim sunt perscriptæ [i] scitè et literatè, ut scriba, ad ærarium qui eas retulit, perscriptis rationibus, secum ipse, caput sinistrâ manu perfricans commurmuratus sit, *Ratio quidem hercle apparet; argentum* [k] *οἴχεται*. Hâc tu oratione non dubito quin illum jam adscendentem, in currum possis revocare. O tenebræ! ô lutum! ô sordes! ô paterni generis oblite, materni vix memor! ita nescio quid istuc fractum, humile, demissum, sordidum, inferius etiam est, quàm ut Mediolanensi præcone, avo tuo, dignum esse videatur. L. Crassus, homo sapientissimus nostræ civitatis, spiculis propè scrutatus est Alpes; ut, ubi hostis non erat, ibi triumphi causam aliquam quæreret. Eâdem cupiditate vir summo ingenio præditus, C. Cotta, nullo certo hoste, flagravit; eorum neuter triumphavit, quòd alteri illum honorem collega, alteri mors ademit. Irrisa est abs te paulò antè M. Pisonis cupiditas triumphandi, à quâ te longè dixisti abhorrere; qui etiamsi minùs magnum bellum gesserat, ut abs te dictum est, tamen istum honorem contemnendum non putavit. Tu eruditior quàm Piso, prudentior quàm Cotta, abundantior consilio, ingenio, sapientiâ, quàm Crassus, ea contemnis, quæ illi idiotæ, ut tu appellas, præclara duxerunt. Quòd si reprehendis, quòd cupidi laureæ fuerint, cùm bella aut parva aut nulla gessissent; tu, tantis nationibus subactis,

[h] *gestaminibus pomparum.* [i] *callidè.* [k] *periit.*

72. *Tua lex jubebat.*] Tulit legem Julius Cæsar consul cum Bibulo, ut duabus in civitatibus provinciæ suæ magistratus decedentes rationes suas relinquerent, easdemque totidem verbis ad ærarium referrent.

76. *Perscriptis rationibus.*] Id est, qui eas descripsit, ut secundùm consuetudinem in ærario servarentur.

82. *Mediolanensi præcone.*] Mediolanum caput Insubriæ fuit, in quâ fuit Placentia, ex quâ avus maternus ejus fuit. Unde nobiliorem civitatem ipsius regionis sumit pro minùs nobili, ut ironicè eum extollat.

Ib. *L. Crassus.*] L. Crassus collegam habuit Q. Scævolam pontificem: qui cùm animadvertisset Crasso, propter summam ejus in Repub. potentiam ac dignitatem, senatum in decernendo triumpho gratificari, non dubitavit Reipub. magis, quàm collegæ haberi rationem: ac, ne fieret senatûsconsultum, intercessit. Sed idem provinciam, cujus cupiditate plerique etiam viri boni delinquebant, deposuerat, ne sumptui esset ærario. Ita *Ascon. Pedian.*

86. *C. Cotta.*] Cotta orator fuit, de quo Cicero sæpè in libris de Orat. qui, decreto sibi triumpho, ante diem triumphi mortuus est, cùm cicatrix illius vulneris, quod antè plures annos in prœlio acceperat, rescissa est repentè.

88. *M. Pisonis.*] Pupius Piso eisdem temporibus, quibus Cicero, vixit, sed tamen eo senior, ad quem pater Ciceronem puerum deducebat, quòd in eo et antiquæ vitæ similitudo, et multæ erant literæ. Proconsul triumphavit de Hispania, Q. Hortensio et Q. Metello Cretico Coss.

93. *Idiotæ.*] Homines omni philosophiæ cognitione destituti, *ἰδιῶται* dicuntur: ita Lucilius.

95. *Tu, tantis nationibus.*] Ironia.

tantis rebus gestis, minimè fructum laborum tuorum, præmia periculorum, virtutis insignia contemnere debuisti: neque verò contempsisti, licèt Themistâ sapientior, si os tuum ferreum senatûs convicio verberari noluisti. Jam vides (quandoquidem ita mihimet fui inimicus, ut me tecum compararem) et digressum meum, et absentiam, et reditum ita longè tuo præstitisse, ut mihi illa omnia immortalem gloriam dederint, tibi sempiternam turpitudinem inflixerint.

98. *Themistâ.*] Themista mulier fuit studio philosophiæ nobilis, quam Lactantius citat, de Falsâ Sapientiâ 3. cap. 25. Lipsius lib. 1. variarum lect. cap. 18. reponit *Themi*, quam deam putabant esse, quæ docebat petere id quod fas esset, et quod liceret; jocatur enim Cicero in Pisonem, qui triumphum, scelerum suorum conscientiâ, ab irato senatu petere ausus non erat, et ipsâ Themi sapientiorem fuisse dicit, ac longè meliùs providisse, quid expediret sibi petere, aut non petere, quàm Dea illa ipsa, quæ mentem hominibus dat justa et æqua petendi, suadere potuisset; acutè enim Piso, quoniam neque triumphum meruisset, et si maximè meruisset, repulsam tamen à senatu accepturum se certò prævidebat, omninò petere triumphum destitit, ut videretur eum potiùs consequi noluisse, quàm non potuisse.

ALTERA PARS INSECTATIONIS.

De privatis flagitiis.

Hæc pars tres continet alias partes, quarum prima vitam Pisonis privatam seu domesticam continet: secunda confutationem, quòd objiciebatur à Pisone Ciceroni quòd versu Pompeium et Cæsarem offendisset: tertia enumerationem scelerum, quæ Piso in provinciæ administratione commisit.

XI. Nunc etiam in hâc quotidianâ, assiduâ, urbanâque vitâ splendorem tuum, gratiam, celebritatem domesticam, operam forensem, consilium, auxilium, auctoritatem, sententiam senatoriam nobis, aut, ut veriùs dicam, cuiquam es infimo ac desperatissimo antelaturus? Age, senatus odit te, (quod eum tu facere jure concedis), afflictorem et perditorem non modò dignitatis et auctoritatis, sed omninò ordinis ac nominis sui: videre equites Romani non possunt, quo ex ordine vir præstantissimus, L. Ælius, est, te consule, relegatus: plebs Romana perditum cupit, in cujus tu infamiam ea, quæ per latrones et per servos de me egeras, contulisti: Italia cuncta exsecratur, cujus idem tu superbissimè decreta et preces repudiâsti. [a] Fac hujus

[a] *Experire tantum odium.*

2. *Celebritatem domesticam.*] Clientes frequentes aderant manè apud magnates, ut patronos suos salutarent.

Ib. *Operam forensem.*] Vel ipsi viri potentissimi civitatis defendere in judicio cives gloriæ ducebant.

9. *L. Ælius.*] L. Ælius Lamia, Pisone consule, relegatus est. Equestris ordinis princeps fuit; de eo dictum est in Orat. pro Sext.

12. *Et preces repudiâsti.*] Repudiavit preces totius Italiæ, quæ pro Ciceronis salute Pisoni et Gabinio Coss. factæ sunt.

odii tanti ac tam universi periculum, si audes. Instant post hominum memoriam apparatissimi magnificentissimique ludi, quales non modò nunquam fuerunt, sed ne quomodò fieri quidem posthac possint, possum ullo pacto suspicari. [b] Da te populo, committe ludis. Sibilum metuis? ubi sunt vestræ scholæ? ne acclametur? ne id quidem est curare philosophi: manus tibi ne afferantur, times; dolor enim est malum, ut disputas: existimatio, dedecus, infamia, turpitudo, verba sunt atque ineptiæ; sed de hoc non dubito; nam non audebit accedere ad ludos; convivium publicum non dignitatis causâ inibit (nisi fortè, ut cum P. Clodio, hoc est, cum amoribus suis, cœnet) sed planè animi sui causâ; ludos nobis idiotis relinquet: solet enim, in disputationibus suis, oculorum et aurium delectationi abdominis voluptates anteferre; nam quòd vobis iste tantummodò improbus, crudelis olim furunculus, nunc verò etiam rapax, quòd sordidus, quòd contumax, quòd superbus, quòd fallax, quòd perfidiosus, quòd impudens, quòd audax esse videatur; nihil scitote esse luxuriosius, nihil libidinosius, nihil protervius, nihil nequius; luxuriam autem in isto nolite hanc cogitare; est enim quædam, quamquam omnis est vitiosa atque turpis, tamen ingenuo ac libero dignior: nihil apud hunc lautum, nihil elegans, nihil exquisitum, (laudabo inimicum) ne magnoperè quidem quidquam, præter libidines, sumptuosum; toreuma nullum: maximi calices; et hi, ne con-

b *Offer.*

14. *Magnificentissimi ludi.*] Spectacula intelligit, quæ data sunt à Pompeio, cùm constructum est ab eo theatrum. De his agit, Epistolâ 1. lib. 7. ad Marium.

17. *Sibilum metuis.*] Quos populus oderat, venientes ad ludos sibilis excipiebat: contrà verò sibi gratis applaudebat.

Ib. *Vestræ scholæ.*] Epicurei, quorum sectabatur Piso doctrinam, dedecus contemnebant. Quarè non est quòd infamiâ notari timeat in ludis. [*Scholæ* autem vocantur disputationes sive dissertationes philosophicæ de quovis argumento. Sic suprà p. 279. *Vertes te ad alteram scholam.*]

Ib. *Ne acclametur.*] Timebat Piso ne sibi acclamaretur faustis apprecationibus. Sic enim viri populo grati vulgò excipiebantur; ut Epist. 29. Seneca refert.

19. *Dolor est malum.*] Sententiam profert Epicureorum, de quâ fusiùs in Tuscul. Quæst. agit.

21. *Convivium publicum.*] Indicat illud convivium, quod à Pompeio in celebratione ludorum illorum datum est.

23. *Cum amoribus suis.*] Vocat Clodium amores ejus, quia pari libidinum et voluptatis fœdissimæ desiderio tenebantur; amant verò pares esse cum paribus.

25. *Abdominis voluptates.*] Fœdissimas omnium tum gulæ tum luxuriæ voluptates intelligit.

27. *Furunculus.*] Furunculus dicitur qui occultè furatur, qualis erat Piso antequam provinciam obtinuisset.

Ib. *Rapax.*] Rapax est apertus et publicus latro, qui provinciam suam latrociniis et rapinis diripuit.

35. *Toreuma.*] Toreumatis nomine vas quodlibet intelligitur, quod artis elegantiâ exsculptum est.

Ib. *Maximi calices.*] Vasa plerumque fictilia, quibus tenuioris fortunæ homines utebantur, ut patet ex Martiali lib. 14. Epig. 96.

Vilia sutoris, calicem, monimenta Vatini,
Accipe.

temnere suos videatur, Placentini: exstructâ mensâ, non conchyliis aut piscibus, sed multâ carne subrancidâ, servi sordidati ministrant; nonnulli etiam senes: idem coquus, idem atriensis: pistor domi nullus, nulla cella; panis et vinum à propolâ atque de cupâ: Græci [c] stipati, quini in lectulis, sæpè plures: ipse solus: bibitur usque eò, dum de solio ministretur: ubi galli cantum audivit, avum suum revixisse putat: mensam tolli jubet. Dicet aliquis, Unde tibi hæc nota sunt? non, mehercule, contumeliæ causâ describam quemquam, præsertim ingeniosum hominem atque eruditum, cui generi esse ego iratus, ne si cupiam quidem, possum. Est quidam Græcus, qui cum isto vivit, homo, verè ut dicam, (sic enim cognovi) humanus, sed tamdiu, quamdiu cum aliis est, aut ipse [d] secum; is cùm istum adolescentem jam tum cum hâc diis iratâ fronte vidisset, non fugit ejus amicitiam, cùm esset præsertim appetitus: dedit se in consuetudinem, sic ut prorsus unà viveret, nec ferè ab isto unquam discederet. Non apud indoctos, sed, ut ego arbitror, in hominum eruditissimorum et humanissimorum cœtu loquor: audîstis profectò dici, philosophos Epicureos omnes res, quæ sunt homini expetendæ, voluptate metiri; rectè an [e] secùs, nihil ad nos; aut si ad nos, nihil ad hoc tempus; sed tamen lubricum genus orationis adolescenti non acriter intelligenti est sæpè præceps. Itaque admissarius iste, simul-

[c] *compressi.* [d] *solus.* [e] *malè.*

36. *Placentini.*] Ad contemptum Pisonis loquitur; quasi materni generis memor vilioribus ejusmodi calicibus uteretur; nam avus ejus maternus præco Placentinus fuit.

Ib. *Conchyliis aut piscibus.*] Mensas suas Romani delicatissimis conchyliis, et piscibus longiùs apportatis ad fastum exstruebant. Unde Plinius lib. Nat. Hist. 9. cap. 34. hanc luxuriam conchyliorum censoriis legibus, auctore M. Scauro, fuisse prohibitam scribit.

37. *Carne subrancidâ.*] Intellige carnem salitam, et jam putidam, ad acuendam sitim.

38. *Atriensis.*] Atrienses sive Atriarii illi servi dicuntur, quibus atrii cura commissa erat, quique venientes excipiebant, et ad dominum intromittebant.

39. *Pistor.*] Pistor panem conficit.

Ib. *Propolâ.*] Propola is est, qui mercàtur à mercatoribus quod statim vendat. Cic. 1. Off.

40. *De cupâ.*] Cupa vas vinarium est, in quo musta coquuntur et deferuntur. Ulpianus, lib. 15.

Ib. *Quini in lectulis.*] Reddit rationem quarè compressi illi fuerint, quia vulgò in lectulis tres tantùm mensæ accumbebant, ut videre est apud Horatium, lib. 2. Sat. ult.

41. *Dum de solio.*] Festus ait *Solia* dici *alveos lavandi causâ institutos, quo singuli descendunt*, seu vasa, in quibus lavabantur sedentes.

Ib. *Ubi galli cantum audivit.*] Ubi totam noctem traduxit Piso compotationibus, ut audit galli cantum, tum meminit avi sui materni Calventii Galli, qui præco fuit Placentinus seu Mediolanensis.

46. *Est quidam Græcus.*] Asconius Pedianus Philodemum philosophum Epicureum significari arbitratur, cujus lasciva fuerunt carmina.

48. *Jam tum.*] In adolescentiâ suâ jam tum, severitatis quâdam specie, multa vitia contegebat Piso.

50. *Appetitus.*] Philodemum optabat Piso habere vitæ comitem.

56. *Adolescenti.*] Adolescentes non satis distinguunt, cùm de voluptate, utrùm de corporis an animi agatur.

57. *Admissarius iste.*] Pisonem admissarium vocat, quia omni mulierculārum impudicarum libidini se exposuerat, sumptâ allegoriâ ab equo, qui feturæ supplendæ causâ in equarum armenta adducitur.

atque audivit à philosopho voluptatem tantoperè laudari, nihil [f] expiscatus est: sic suos sensus voluptarios omnes incitavit, sic ad illius hanc orationem adhinniit, ut non magistrum virtutis, sed auctorem libidinis, à se illum inventum arbitraretur. Græcus primò distinguere, atque dividere illa, quemadmodum dicerentur; iste claudus (quomodò aiunt) pilam retinere, quod acceperat [g] testificari, tabulas obsignare velle, Epicurum [h] disertum decernere; et tamen dictum, ut opinor, se nullum bonum intelligere posse, demptis corporis voluptatibus. Quid multa? Græcus facilis, et valdè venustus, nimis pugnax contra senatorem populi Romani esse noluit. Est autem hic, de quo loquor, non philosophiâ solùm, sed etiam literis, (quod ferè cæteros Epicureos negligere dicunt) perpolitus. Poëma porrò facit ita festivum, ita concinnum, ita elegans, nihil ut fieri possit argutius; [i] in quo reprehendat eum licet, si qui volet, modò leviter, non ut impurum, non ut improbum, non ut audacem, sed ut Græculum, ut assentatorem, ut poëtam. Devenit, aut potiùs incidit in istum eodem deceptus supercilio Græcus atque advena, quo tam sapiens et tanta civitas; revocare se non poterat, familiaritate implicatus: et simul inconstantiæ famam verebatur; rogatus, invitatus, coactus, ita multa ad istum, de isto quoque, scripsit, ut omnes hominis libidines, omnia stupra, omnia cœnarum conviviorumque genera, adulteria denique ejus delicatissimis versibus expresserit; in quibus, si quis velit, possit istius, tamquam in speculo, vitam intueri: ex quibus multa à multis lecta et audita recitarem, nisi vererer ne hoc ipsum genus orationis, quo nunc utor, ab hujus loci more abhorreret: et simul de ipso qui scripsit, detrahi nihil volo: qui si fuisset in discipulo comparando meliore fortunâ, fortassè austerior et gravior esse potuisset; sed eum [k] casus in hanc consuetudinem scribendi induxit, philosopho valdè indignam; siquidem philosophia, ut fer-

[f] *examinavit.* [g] producere *testes.* [h] *distinctè locutum.* [i] *si qui volet reprehendere eum, reprehendat leviter.* [k] *necessitas.*

60 *Adhinniit.*] Remanet in eâdem allegoriâ.

63.] *Iste claudus.*] Proverbium quod de illis dicitur, qui, quod acceperunt à præceptoribus, sive illud doctum sit sive indoctum, mordicùs tenent.

Ib. *Retinere.*] Supple *incepit.*

64. *Tabulas obsignare velle.*] Voluit ut præceptor ille scripto obsignaret quod de voluptate protulerat.

69. *Quod ferè cæteros.*] Cicero loquens de Epicuro, lib. de Finibus, ait, non modò iis artibus non satis politum fuisse, quas qui tenent, eruditi appellantur, sed etiam deterruisse alios à studiis.

73. *Græculum.*] Græci malè audiebant apud Romanos propter adulationem.

74. *Poëtam.*] Poëtæ assentationibus suis placere volunt, ideòque figmentis sæpè veritatem dissimulant.

78. *Ad istum, de isto quoque.*] Id est, multa carmina de Pisone scripsit, sed illa impudica, utpote, quibus ejus infames libidines describebantur.

80. *In quibus.*] Versibus scilicet.

83. *Ab hujus loci more.*] In senatu oportet agere de rebus seriis et gravioribus.

tur, virtutis continet, et officii, et benè vivendi disciplinam; quam qui profitetur, gravissimam mihi sustinere personam videtur.

XII. Sed idem casus illum, ignarum quid profiteretur, cùm se philosophum esse diceret, istius impurissimæ atque intemperantissimæ pecudis cœno et sordibus inquinavit: qui modò, cum res gestas consulatûs mei collaudâsset (quæ quidem laudatio hominis turpissimi mihi ipsi erat pænè turpis), Non ulla tibi, inquit, invidia nocuit, sed versus tui. Nimis magna pœna, te consule, constituta est, sive malo poëtæ, sive libero. Scripsisti enim *Cedant arma togæ.* Quid tum? Hæc res tibi fluctus illos excitavit. At hoc nusquam opinor scriptum fuisse in illo elogio, quod, te consule, in sepulcro reipublicæ incisum est, *Velitis, jubeatis, ut,* non quòd Marcus Cicero versum fecerit, sed quòd vindicârit. Verumtamen, quoniam te non Aristarchum, sed Phalarim grammaticum habemus, qui non notam apponas ad malum versum, sed poëtam armis persequare; scire cupio, quid tandem isto in versu reprehendas, *Cedant arma togæ?* Tuæ dicis, inquit, togæ summum imperatorem esse cessurum. Quid nunc te, asine, literas doceam? non opus est verbis, sed fustibus; non dixi hanc *togam,* quâ sum amictus; nec *arma,* scutum et gladium unius imperatoris: sed, quòd pacis est insigne et otii *toga;* contrà autem *arma* tumultûs atque belli; more poëtarum locutus, hoc intelligi volui, *Bellum ac tumultum paci atque otio concessurum.* Quære ex familiari tuo, Græco illo poëtâ: probabit genus ipsum, et agnoscet; neque te nihil sapere mirabitur. At in illo altero, inquit, hæres,

1. *Sed idem casus.*] Id est, eadem necessitas, quæ Philodemum impulit ad scribendas Pisonis libidines, iisdem eum flagitiis inquinavit.

3. *Pecudis.*] Pisonem intelligit.

5. *Erat pænè turpis.*] Turpe est laudari à turpi viro, et honorificum à laude digno.

Ib. *Inquit.*] Piso, videlicet.

7. *Scripsisti enim.*] Piso in suâ oratione Ciceroni objecerat, quòd versus de suo consulatu scripsisset, quibus offensus ei fuerat Pompeius.

Ib. *Cedant arma togæ.*] Versus à Cicerone editus.

9. *Illo elogio.*] Elogia et tituli sepulcrorum inscriptiones dicebantur.

10. *Velitis, jubeatis.*] Formulam fingit Cicero, quâ à Pisone ejectus est in exsilium.

11. *Sed quòd vindicârit.*] Non quòd scripserit Cicero versus, ejiciebatur à Pisone, sed quòd vindicârit rempublicam à conjuratione, eâque de causâ à nefario consule igni et aquâ interdicebatur.

12. *Aristarchum.*] Aristarchus grammaticus fuit, qui, quos versus non probabat, Homericos non esse contendebat, eosque liturâ, vel stellulâ notabat.

13. *Phalarim.*] Tyrannus Agrigentinorum fuit, qui æneo tauro ignibus subjectis morte damnatos includebat, in quo ipse combustus est.

19. *Quod pacis est insigne.*] Romani pacis tempore togis utebantur.

20. *Tumultûs atque belli.*] Supple, belli sunt insignia et seditionum.

23. *Genus ipsum.*] Nempè dicendi poëticè.

24. *At in altero.*] In alterâ hujus carminis parte difficultatem reperire Pisonem significat.

[a] *Concedat laurea laudi.* Immò, mehercule, habeo tibi gratiam; hærerem enim, nisi tu me expedîsses; nam, cùm tu timidus ac tremens tuis ipse furacissimis manibus detractam è cruentis fascibus lauream ad portam Esquilinam abjecisti; indicâsti, non modò amplissimæ, sed etiam minimæ laudi lauream concessisse. Atque istâ ratione hoc tamen intelligi, scelerate, vis, Pompeium inimicum mihi isto versu esse factum; ut, si versus mihi nocuerit, ab eo, quem is versus offenderit, videatur mihi [b] pernicies esse quæsita. Omitto, nihil istum versum pertinuisse ad illum: non [c] fuisse meum, quem, quantum potuissem, multis sæpè orationibus scriptisque decorâssem, hunc uno violare versu. Sed sit offensus; primò, non-ne compensabit cum uno versiculo tot mea volumina laudum suarum? Quòd si est [d] commotus, [e] ad perniciem-ne, non dicam amicissimi, non ita de suâ laude meriti, non ita de republicâ, non consularis, non senatoris, non civis, non liberi; in hominis caput ille tam crudelis propter versum fuisset? Tu quid, tu apud quos, tu de quo dicas, intelligis? Complecteris amplissimos viros ad tuum et Gabinii scelus; neque id occultè; nam paulò antè dixisti, me cum iis confligere, quos despicerem; non attingere eos, qui plus possent, quibus iratus esse deberem; quorum quidem (quis enim non intelligit quos dicas?) quamquam non est una causa omnium, tamen est omnium mihi

[a] *victoriæ insignia cedant eloquentiæ laudi.* [b] *infortunium comparatum.* [c] *me voluisse.* [d] *iratus.* [e] *tam crudelis fuisset, ut perderet propter versum, non dicam amicissimum, non ita meritum de Repub. &c. sed hominem.*

26. *Hærerem.*] Fatetur Cicero se reperire hoc in carmine difficultatis aliquid, nisi eum ab eâ liberâsset Piso.

27. *Ac tremens.*] Timebat Piso ne repetundarum accusaretur propter furta sua et rapinas in provinciâ.

28. *Lauream abjecisti.*] Cùm Romam ingrederetur, ad portam Esquilinam fasces suos laureatos abjecit, ne provincialium sanguine cruentati viderentur.

30. *Lauream concessisse.*] Ait reverà lauream linguæ [laudi] concessisse, cùm timuit in judicio accusari.

35. *Orationibus decorâssem.*] Neminem frequentiùs Pompeio laudat Cicero, ut videre est in Orat. pro Lege Manil.

37. *Tot mea volumina.*] Sæpissimè de Pompeio loquitur in orationibus suis Cicero, quem ubique triumphâsse commemorat. Porrò volumina à volvendo dicta sunt: neque enim pluribus paginis et quaternionibus olim libri compingebantur, sed spiræ instar convolvebantur.

42. *Complecteris amplissimos viros.*] Adjungere dicit Pompeium et Cæsarem, ut videantur illius et Gabinii sceleris participes.

44. *Quos despicerem.*] Piso objecerat Ciceroni, eum aggredi se et Gabinium, quos suadebat è suis provinciis esse revocandos, quia eos non metuebat, utpotè debiles et infirmos hostes.

45. *Qui plus possent.*] Significabat Pompeium et Cæsarem, quorum longè major erat auctoritas et potentia in republicâ.

47. *Non est una causa omnium.*] Pompeii causam ab aliorum causâ distinguit.

probata; me Cn. Pompeius, multis obsistentibus ejus erga me studio atque amori, semper dilexit, semper suâ conjunctione dignissimum judicavit, semper [f] non modò incolumem, sed etiam amplissimum atque ornatissimum voluit esse; vestræ fraudes, vestrum scelus, vestræ criminationes insidiarum mearum, illius periculorum, nefariè fictæ, simul eorum, qui familiaritatis licentiâ suorum improbissimorum sermonum [g] domicilium in auribus ejus, impulsu vestro, collocaverunt, vestræ cupiditates provinciarum effecerunt, ut ego excluderer, omnesque qui me, qui illius gloriam, qui rempublicam salvam esse cupiebant, sermone atque aditu prohiberentur. Quibus rebus est perfectum, ut illi planè [h] suo stare judicio non liceret; cùm certi homines non studium ejus à me alienâssent, sed auxilium retardâssent. Non-ne ad te L. Lentulus, qui tum erat prætor, non Q. Sanga, non L. Torquatus pater, non M. Lucullus venit? qui omnes ad eum, multique mortales, oratum in Albanum obsecratumque venerant, ne meas fortunas desereret, cum reipublicæ salute conjunctas; quos ille ad te et ad tuum collegam remisit, ut causam publicam susciperetis, ut ad senatum referretis: se contra armatum tribunum plebis sine consilio publico decertare nolle: consulibus ex S.C. rempublicam defendentibus, se arma sumpturum. Ecquid, infelix, recordaris, quid responderis? in quo illi omnes quidem, sed Torquatus præter cæteros, furebat contumaciâ responsi tui; te non esse tam fortem, quàm ipse Torquatus in consulatu fuisset, aut ego: nihil opus esse armis, nihil contentione: me posse iterùm

[f] *non modò optavit meam salutem, sed etiam amplitudinem et gloriam.* [g] *obsederunt aures improbissimis sermonibus.* [h] *manere* in *suâ voluntate* erga me.

48. *Multis obsistentibus.*] Piso, Gabinius, Clodii, aliique omnes Clodiani Pompeium abalienare à Cicerone conati sunt,

52. *Criminationes insidiarum.*] Ciceronem illi detulerunt ad Pompeium, quasi ejus vitæ insidias collocâsset; de quibus fusè loquitur in Orat. pro Sextio.

56. *Ego excluderer.*] Affert, per conglobationem, omnes rationes quibus conati sunt à familiaritate Pompeii Ciceronem excludere.

61. *L. Lentulus.*] Hic anno primo belli civilis consul fuit.

Ib. *Q. Sanga.*] Q. Fabius Sanga is fuit qui indicia conjurationis Catilinariæ ad Ciceronem detulit.

Ib. *L. Torquatus pater.*] Torquatum patrem nominat, ad filii discrimen, qui tum florebat in republicâ.

63. *In Albanum.*] Fundus Albanus pertinuit ad Pompeium, quò secessisse de industriâ scribit Plutarchus, ut, cùm ad eum Cicero venisset, sese per posticum subduceret.

66. *Armatum tribunum.*] Cum Clodio decertare, et venire in contentionem noluit Pompeius.

67. *Coss. ex senatûs-consulto.*] Senatûs illud consultum fuit, cùm dicebat senatus: *Videant consules, ne quid detrimenti capiat respublica:* quo versiculo ait Cicero satìs armatos fuisse consules.

71. *Torquatus in consulatu.*] Fuit ille quidem agresti vir ingenio, quo consule erupit prima Catilinæ conjuratio, in quâ eum cum Cottâ collegâ ejus interficere volebant socii conjurationis Cn. Piso, Catilina, et Antonius.

72. *Aut ego.*] Cicero alteram conjurationem oppressit, de quâ dictum est in Orat. contra Catilinam.

Rempub. servare, si cessissem: infinitam cædem fore, si restitissem; deinde ad extremum, neque te, neque generum, neque collegam tuum, tribuno plebis defuturum; hîc tu, hostis ac proditor, aliis me inimiciorem, quàm tibi, debere esse dicis?

XIII. Ego C. Cæsarem non eadem de republicâ sensisse, quæ me, scio: sed tamen, quod jam de eo, his audientibus, sæpè dixi, me ille sui totius consulatûs, eorumque honorum, quos cum proximis communicavit, socium esse voluit, detulit, invitavit, rogavit: non sum ego, propter nimiam fortassè constantiæ cupiditatem, adductus ad causam: non postulabam ut ei carissimus essem, cujus ego ne beneficiis quidem sententiam meam tradidissem. Adducta res in certamen, te consule, putabatur, utrùm quæ superiore anno ille gessisset, manerent, an rescinderentur. Quid loquar plura? si tantum ille in me esse uno roboris et virtutis putavit, ut ea, quæ ipse gesserat, conciderent, si ego restitissem; cur ei non ignoscam, si anteposuit suam salutem meæ? Sed præterita omitto: me ut Cn. Pompeius omnibus suis studiis, laboribus, vitæ periculis complexus est, cùm municipia pro me adiret, Italiæ fidem imploraret, P. Lentulo consuli, auctori salutis meæ, frequens assideret, senatui sententiam præstaret, in concionibus non modò se defensorem salutis meæ, sed etiam supplicem pro me profiteretur; hujus voluntatis eum, quem multùm posse intelligebat, mihi non inimicum esse cognôrat, socium sibi et adjutorem C. Cæsarem adjunxit. Jam vides, me tibi non inimicum, sed hostem; illis, quos describis, non modò non iratum, sed etiam amicum esse debere? quorum alter (id quod meminero semper) æquè mihi fuit amicus ac sibi; alter (id quod obliviscar aliquandò) sibi amicior quàm mihi. Deinde hoc ita fit, ut viri fortes, etiam si ferro inter se comminùs decertârint, tamen illud contentionis odium simul cum ipsâ pugnâ armisque ponant. Atqui me ille odisse nunquam potuit, ne tum quidem cùm dissidebamus. Habet hoc virtus, [a] quam tu ne de facie quidem nôsti, ut vi-

[a] *cujus ne nôsti quidem faciem externam.*

73. *Si cessissem.*] Tempori videlicet, et armis Clodianorum.

74. *Neque te.*] Polliciti fuerant Piso, Cæsar, et Gabinius suam opem Clodio, si quid à Cicerone susceptum fuisset pro republicâ contra furiosum illum tribunum plebis.

1. *Non eadem de Repub.*] Cicero restitit Cæsari, quando tulit legem de dividendo agro Campano.

3. *Cum proximis.*] Duumviros creâvit Pisonem socerum suum, et generum Pompeium; unde eum, ut ait Orat. de Provinciis Coss. rogavit ut quinqueviratum acciperet, et in tribus sibi conjunctissimis consularibus esse vellet.

9. *Rescinderentur.*] Prætores Mummius et Domitius volebant abolere omnia Cæsaris acta in consulatu.

12. *Si anteposuit suam salutem meæ.*] Maluit Cæsar, ut abiret in exsilium Cicero, quàm acta sua rescinderentur.

15. *Auctori salutis meæ.* Lentulus consul retulit ad senatum de Cicerone revocando.

16. *Sententiam præstaret.*] Id est, cùm esset paratus ad sententiam de me liberè dicendam.

23. *Sibi amicior quàm mihi.*] Loquitur de Cæsare.

ros fortes species ejus et pulchritudo, etiam in hoste posita, delectet. Equidem dicam ex animo, P. C. quod sentio, et quod, vobis audientibus, sæpè jam dixi: Si mihi nunquam amicus C. Cæsar fuisset, sed semper iratus; si adspernaretur amicitiam meam, seseque mihi implacabilem, [b] inexplicabilemque præberet; tamen ei, cùm tantas res gessisset, gereretque quotidiè, non amicus esse non possem; cujus ego imperio non Alpium vallum contra adscensum transgressionemque Gallorum, non Rheni fossam gurgitibus illis redundantem, Germanorum immanissimis gentibus objicio et oppono; perfecit ille, ut si montes [c] resedissent, amnes exaruissent, non naturæ præsidio, sed victoriâ suâ rebusque gestis Italiam munitam haberemus. Sed cùm me expetat, diligat, omni laude dignum putet; tu me à tuis inimicitiis ad simultatem revocabis? sic tuis sceleribus reipublicæ præterita fata [d] refricabis? quod quidem tu, qui benè nôsses conjunctionem meam et Cæsaris, eludebas, cùm à me, trementibus omninò labris, sed tamen, cur [e] tibi nomen non deferrem, requirebas. Quamquam, quod ad me attinet, [f] *Nunquam istam imminuam curam inficiando tibi;* tamen est mihi considerandum, quantum illi, tantis reipublicæ negotiis tantoque bello impedito, ego homo amicissimus, sollicitudinis atque oneris imponam; nec despero tamen, quamquam languet juventus, nec perinde atque debeat in laudis et gloriæ cupiditate versatur, futuros aliquos qui abjectum hoc cadaver consularibus spoliis nudare non nolint, præsertim tam afflicto, tam infirmo, tam enervato reo; qui te ita gesseris, ut timeres ne indignus beneficio videreris, nisi ejus, à quo missus eras, simillimus exstitisses.

XIV. An verò tu parùm putas investigatas esse à nobis labes imperii tui, stragesque provinciæ? quas quidem nos non vestigiis odo-

[b] *inexorabilem.* [c] *plani essent.* [d] *renovabis.* [e] *non facerem te reum.* [f] *Nunquam liberabo te ab hâc curâ.*

35. *Alpium vallum.*] Italia Alpibus tamquam vallo munitur; quod ei à naturâ concessum est.

36. *Rheni fossam.*] Galli à Germanis per Rhenum fluvium separantur.

45. *Requirebas.*] Credebat Piso Ciceronem metu generi sui Cæsaris deterritum fuisse à suo nomine deferendo.

46. *Inficiando tibi.*] Versus est Accii poëtæ in Atreo.

47. *Tantoque bello.*] Bellum tunc in Galliâ contra Britannos et Germanos gerebat Cæsar.

49. *Languet juventus.*] Accusabat potissimùm juvenes, in quibus hæc laus jam frigere videbatur.

51. *Consularibus spoliis nudare.*] Minatur judicium repetundarum pecuniarum, quas Piso proconsul ex Macedoniâ abstulit.

53. *Indignus beneficio.*] Macedonia provincia Pisoni decreta fuit à Clodio, quasi beneficium et merces pro Ciceronis exsilio.

Ib. *Nisi ejus.*] Non decrevisset Pisoni Clodius Macedoniam, nisi ei suis sceleribus simillimus fuisset.

1. *An verò tu parùm.*] Ostendit jam Cicero, non deesse crimina propter quæ possit in judicium appellari.

Ib. *Investigatas.*] Innuit satis esse cognita Pisonis scelera, ob quæ comparari contra eum possit accusatio.

2. *Vestigiis odorantes.*] Metaphora à belluis, quæ ex vestigiis et volutationibus suis deprehenduntur.

rantes ingressus tuos, sed totis volutationibus corporis et cubilibus persecuti sumus. Notata à nobis sunt et prima illa scelera in adventu, cùm, acceptâ pecuniâ à Dyrrhachinis ob necem hospitis tui Platoris, ejus ipsius domum evertisti, [a] cujus sanguinem addixeras; eumque, servis symphoniacis et aliis muneribus acceptis, timentem et multùm dubitantem confirmâsti, et Thessalonicam fide tuâ venire jussisti; quem ne majorum quidem more supplicio affecisti, cùm miser ille securibus hospitis sui cervices subjicere gestiret; sed ei medico, quem tecum eduxeras, imperâsti, ut venas hominis incideret: cùm equidem [b] tibi etiam accessio fuit ad necem Platoris Pleuratus ejus comes, quem necâsti verberibus, summâ senectute confectum. Idemque tu Rabocentum, Bessicæ gentis principem, cùm te trecentis talentis regi Cotto vendidisses, securi percussisti; cùm ille ad te legatus in castra venisset, et ibi magna præsidia et auxilia à Bessis peditum equitumque polliceretur: neque eum solùm, sed etiam cæteros legatos, qui simul venerant; quorum omnium capita regi Cotto vendidisti. Denseletis, quæ natio, semper obediens huic imperio, etiam in illâ omnium barbarorum defectione Macedonicâ, C. Sentium prætorem tutata est, nefarium bellum et crudele intulisti: eisque cùm fidelissimis sociis uti posses, hostibus uti acerrimis maluisti. Ita perpetuos defensores Macedoniæ, vexatores ac perditores effecisti. Vectigalia nostra perturbârunt, urbes ceperunt, vastârunt agros, socios nostros in servitutem abduxerunt, familias abripuerunt, pecus abegerunt; Thessalonicenses, cùm oppido desperâssent, munire arcem coëgerunt. A te Jovis Urii fanum antiquissimum barbarorum sanctissimumque direptum est: tua scelera dii

[a] *cujus vendideras vitam.* [b] *adjunxisti ad mortem Platoris mortem Pleurati.*

3. *Cubilibus.*] Cubilia dicuntur illa loca ubi delitescunt belluæ, et quasi stabulantur.

5. *Dyrrhachinis.*] Dyrrhachium urbs in Macedoniâ ad mare Adriaticum, unde solvitur in Italiam: olim *Epidamnus* vocabatur, nunc *Durazzo*; ubi Cicero tempore sui exsilii commoratus est, donec senatûsconsulto revocaretur.

6. *Platoris.*] De hoc dictum est in Orat. de Harusp. Responsis.

7. *Servis symphoniacis.*] Servos illos acceperat à Platore.

8. *Thessalonicam.*] Thessalonica urbs Macedoniæ, olim sedes proconsulis.

10. *Securibus hospitis.*] Supplicia hæc consueta apud Romanos fuêre, crux, securis, et dejectio de rupe.

11. *Ei medico.*] Medicum pro chirurgo dicit.

15. *Regi Cotto.*] Cottus, aut Cotys, nomen fuit regum Thraciæ, ut Arsaces Persarum, teste Livio.

20. *Denseletis.*] Denseleti, cùm initio pacem ingenti pecuniâ emissent à Romanis, bello lacessiti, acerrimè sese ulti sunt.

21. *Barbarorum.*] Cùm Thraces in Macedoniam incurrissent, atque eam essent populati, Sentium, ut Sigonius ait, non Sextium, Denseleti tutati sunt, à quibus isti barbari superati sunt.

28. *Jovis Urii.*] Jupiter Urius à secundo vento dictus est, cui in faucibus Ponti Euxini templum positum fuisse scribit Turnebus, Advers. lib. 21. cap. 15.

immortales in nostros milites expiaverunt; qui cùm uno genere morbi affligerentur, neque se recreare quisquam posset, qui semel incidisset; dubitabat nemo, quin violati hospites, legati necati, socii nefario bello lacessiti, fana vexata, hanc tantam efficerent vastitatem. Cognoscis ex particulâ parvâ scelerum et crudelitatis tuæ genus universum. Quid avaritiæ, quæ criminibus infinitis implicata est, summam nunc explicem? generatim ea quæ maximè nota sunt dicam; non-ne sestertiûm centies et octogies, quod, quasi vasarii nomine, in venditione mei capitis adscripseras, ex ærario tibi attributum, Romæ in [c] quæstu reliquisti? non-ne cùm CC talenta tibi Apolloniatæ Romæ dedissent, ne pecunias creditas solverent, ultrò Fufidium, equitem Romanum, hominem ornatissimum, creditorem, debitoribus suis addixisti? non-ne, hiberna cùm legato præfectoque tuo tradidisses, evertisti miseras funditùs civitates, quæ non solùm bonis sunt exhaustæ, sed etiam nefarias libidinum contumelias turpitudinesque subierunt? Qui modus tibi fuit frumenti æstimandi? qui honorarii? si quidem potest vi et metu extortum honorarium nominari; quod cùm plerique omnes, tum acerbissimè Bœoti, et Byzantii, Cherronenses, et Thessalonica sensit. Unus tu dominus, unus æstimator, unus venditor totâ in provinciâ per triennium frumenti omnis fuisti. Quid ego [d] rerum capitalium quæstiones, reorum pactiones, redemptiones, acerbissimas damnationes, libidinosissimas liberationes proferam? tantùm, locum aliquem cùm mihi notum esse senseris, tecum ipse, licebit,

[c] *fœnore.* [d] *judicia capitalia.*

32. *Violati hospites.*] Plator, ut superiùs dictum est, ab eo interfectus est, in eoque jus hospitii à Pisone violatum est; hospites autem violare summum apud veteres scelus fuit.

37. *Sestertiûm centies et octogies.*] Quadringenta quinquaginta millia aureorum, quorum quilibet valet sexaginta duo denarios.

Ib. *Vasarii nomine.*] Ea omnia *vasarii* nomine dicebantur, quæ magistratibus in provinciam ituris, ad eorum usus domesticos, ex ærario concedebantur.

38. *In venditione mei capitis.*] Pactionem fecerat cum Pisone Clodius, ut si perderet Ciceronem, pecunia illi ex ærario in sumptum exercitûs attribueretur.

39. *CC talenta.*] Gallicorum nummorum millia centum viginti efficiunt.

40. *Apolloniatæ.*] Apollonia urbs est Illyrici.

42. *Addixisti.*] Addici propriè bona dicuntur, cùm prætor aut secundo decreto bonorum possessionem largitur, hoc est, possidere jubet: aut cùm ejus bona, qui judicatum facere non potest, petitori attribuit. At Piso non creditoribus bona debitorum, sed creditorum bona debitoribus addixit, quia milites in domum Fufidii, ad hiberna, missi sunt.

46. *Honorarii.*] Honorarium frumentum intelligit, quod gratìs et honoris causâ prætoribus provinciarum dabatur.

48. *Bœoti.*] Bœoti olim ob stupiditatem suam malè audiebant: à Bœotiâ regione in finibus Græciæ dicti, et hæc à bove, cujus ductu huc Cadmus pervenit.

Ib. *Byzantii.*] Byzantii à Byzantio Thraciæ civitate sic dicti; quæ Constantinopolis à Constantino posteà nuncupata est.

Ib. *Cherronenses.*] Cherronesus hæc in Thraciâ fuit ad pontum Euxinum, inter Apolloniam et Thyrriadem.

51. *Reorum pactiones.*] Conveniebat cum reis pecuniâ quâ se redimerent à judicio.

quot in eo genere et quanta sint crimina, recordare. Quid? illam armorum officinam ecquid recordaris, cùm, omni totius provinciæ pecore * compulso, pellium nomine omnem quæstum illum domesticum paternumque renovâsti? videras enim, grandis jam puer, bello Italico, repleri quæstu vestram domum, cùm pater armis faciendis tuus præfuisset: quid? vectigalem provinciam, singulis rebus, quæcumque venirent, certo portorio imposito, servis tuis publicanis à te factam esse meministi? quid? centuriatus palàm venditos? quid per tuum servulum ordines assignatos? quid? stipendium militibus per omnes annos à civitatibus, mensis palàm propositis, esse numeratum? quid illa in Pontum profectio, et conatus tuus? quid? debilitatio atque abjectio animi tui, Macedoniâ prætoriâ nuntiatâ, cùm tu non solùm, quòd tibi succederetur, sed quòd Gabinio non succederetur, exsanguis et mortuus concidisti? quid quæstor ædilitius rejectus? præpositus legatorum tuorum optimus abs te quisque violatus? tribuni militum non recepti? M. Bæbius, vir fortis, interfectus jussu tuo? quid, quòd tu toties diffidens ac desperans rebus tuis, in sordibus, lamentis, luctuque jacuisti? quòd populari illi sacerdoti sexcentos ad bestias amicos sociosque misisti?

* *coacto.*

56. *Pellium nomine.*] Pellibus officinæ, in quibus arma fiebant, tegebantur, sicut etiam papiliones, loricæ, clypei.

57. *Paternumque renovâsti.*] Initio hujus orationis vocat eum furacissimi hominis filium.

58. *Bello Italico.*] Bellum illud Italicum Marsicum seu Sociale dictum est, quod anno urbis 663. excitatum est à populis petentibus jus civitatis.

59. *Vectigalem provinciam.*] Macedonia provincia libera erat et immunis, et eam reddidit vectigalem Piso.

60. *Certo portorio.*] Portorium vectigal dicitur, quod pro exportandis mercibus solvitur. Unde qui hoc vectigal publicani redemerunt, portitores dicebantur.

61. *Centuriatus.*] Arguit Pisonem, quòd dignitates militares, quæ militum virtuti gratis dabantur, vendiderit. Centuriones verò sex in quâlibet erant cohorte; cohortes verò decem in legione.

62. *Per tuum servulum.*] Piso dedit servo suo potestatem ordines assignandi, quæ tantùm penès tribunos esse debuit.

63. *Stipendium militibus.*] Stipendium militum ex ærario accipiebatur, quod sibi retinuit Piso: et aliud militibus persolvi imperabat.

Ib. *Mensis propositis.*] Mensas argentariorum proponi in foris et locis publicis jussit, ut militibus stipendium numeraretur.

64. *In Pontum profectio.*] Irruptionem in Pontum, ad prædandam illam provinciam, fecit: unde turpiter cum multâ suorum clade repulsus est.

65. *Macedoniâ prætoriâ.*] Ut ab hâc provinciâ revocaretur Piso, facta est prætoria: ut statim in illam illius anni prætores proficiscerentur.

68. *Quæstor ædilitius rejectus.*] Piso rejecit quæstorem, qui ædilis fuerat, et ei prætulit unum ex legatis, qui omnium erat turpissimus, et quem sibi quæstorem esse, quàm illum ædilitium maluit; licèt autem sorte quæstores obvenirent, si grati proconsulibus non essent, ab eis tamen rejici poterant. [*Hottoman.*]

72. *Populari illi sacerdoti.*] Sacerdotem Clodium vocat, quia in operto Bonæ Deæ irrepserat vestitu muliebri, ubi matronæ pro pop. Rom. facere sacra consueverant.

72. *Ad bestias.*] Piso è suâ provinciâ multos misit, qui cum bestiis pugnarent in iis ludis, quos Publii Clodii amici populo præbebant. Arguit autem Pisonem crudelitatis et perfidiæ, quòd ad id et socios et amicos populi Romani miserit.

XV. Quid? quòd, cùm sustentare vix posses mœrorem tuum, doloremque decessionis, Samothraciam te primùm, pòst inde Thasum cum tuis teneris saltatoribus, et cum Autobulo, Athamante, et Timocle, formosis fratribus, contulisti? quid? quòd, cùm inde te recipiens, in villâ Euchadiæ, quæ fuit uxor Exegisti, jacuisti mœrens aliquot dies; atque inde [a]obsoletus Thessalonicam, omnibus inscientibus, noctuque venisti? qui cùm concursum plorantium, ac tempestatem querelarum ferre non posses, in oppidum devium Berœam profugisti: quo in oppido cùm tibi spe falsâ, quòd Q. Ancharium non esse successurum putares, animos rumor inflâsset; quo te modo ad tuam intemperantiam, scelerate, innovâsti? Mitto aurum coronarium, quod te diutissimè torsit; cùm modò velles, modò nolles; lex enim generi tui et decerni, et te accipere vetabat, nisi decreto triumpho. In quo tu, acceptâ tamen et devoratâ pecuniâ, ut in Achæorum centum talentis, evomere non poteras: vocabula tantùm pecuniarum, et genera, mutabas. Mitto diplomata totâ in provinciâ passim data: mitto numerum navium, [b] summamque prædæ: mitto rationem exacti imperatique frumenti: mitto ereptam libertatem populis, ac singulis, qui erant affecti præmiis nominatim; quorum nihil est, quod non sit lege Juliâ, ne fieri liceat, sancitum diligenter. Ætoliam, quæ procul à barbaris disjuncta gentibus, in sinu pacis posita, medio ferè Græciæ gremio continetur, (ô Pœna! ô Furia sociorum!)

[a] *sordidus.* [b] *magnamque prædam.*

2. *Samothraciam.*] Samothracia insula est in mari Ægæo juxta Lemnon.

3. *Thasum.*] In eodem mari Ægæo insula.

7. *Concursum plorantium.*] Eos designat qui vexati fuerant à Pisone.

9. *Berœam.*] Berœa Macedoniæ urbs, Thraciæ Thessalonicæ proxima.

10. *Ancharium.*] Ancharius successor Pisonis in provinciâ Macedonicâ.

12. *Aurum coronarium.*] Aurum coronarium dicitur, quod à victis gentibus datur; imponebant autem illud imperatores propter concessam vitam, vel, ut ait Gellius, lib. 5. cap. 6. *Triumphales coronæ sunt aureæ, quæ imperatoribus ob honorem triumphi mittuntur. Hæ antiquitùs à lauro erant, posteà fieri ex auro cœptæ.*

13. *Lex enim generi tui.*] Lex Julia, lata à Julio Cæsare, vetabat, ne cui, qui in provinciâ cum potestate imperiove esset, pecuniam capere vel conciliare liceret; extra quàm si ad monimentum, templumve capiat.

15. *Ut in Achæorum.*] Sic locum hunc restituunt Turnebus, Gruterus, et Grævius è MSS. Olim editi habent *Utinachorum*, quæ vox nihili est. Sed, *Quis ignorat Achæos ingentem pecuniam pendere L. Pisoni quotannis?* inquit Cic. in Orat. de Prov. Cons. c. 3.

Ib. *Evomere non poteras.*] Metaphora, id est, rependere illam pecuniam quam à provinciâ abstulerat.

16. *Vocabula tantùm.*] Pecuniam acceptam, non coronarium aurum, sed alio nomine appellabat.

Ib. *Mitto diplomata.*] Diplomata edicta sunt et mandata principum regio signo sancta. Nos vulgò dicimus *patentes literas.*

18. *Imperatique frumenti.*] Frumentum imperabantur dare provinciales ad alendum exercitum proconsulis.

21. *Ætoliam.*] Ætolia Achaiæ regiuncula est, Epiro, Acarnaniæ, et Locris finitima.

decedens miseram perdidisti. Arsinoën, Stratum, Naupactum, ut modò tute indicâsti, nobiles urbes atque plenas, fateris ab hostibus esse captas; quibus autem hostibus? nempè iis, quos tu, Ambraciæ sedens, primo tuo adventu ex oppidis Agrinarum atque Dolopum demigrare, et aras et focos relinquere coëgisti. Hoc tu in exitu, præclare imperator, cùm tibi ad pristinas clades accessio fuisset Ætoliæ repentinus interitus, exercitum dimisisti; neque ullam pœnam, quæ tanto facinori deberetur, non maluisti subire, quàm numerum tuorum militum reliquiasque cognoscere. Atque, ut duorum Epicureorum similitudinem in re militari imperioque videatis: Albucius cùm in Sardiniâ triumphâsset, Romæ damnatus est; hic cùm similem exitum speraret, in Macedoniâ tropæa posuit: eaque, quæ bellicæ laudis victoriæque omnes gentes insignia et monimenta esse voluerunt, noster hic præposterus imperator, amissorum oppidorum, cæsarum legionum, provinciæ præsidio et reliquis militibus orbatæ, ad sempiternum dedecus sui generis et nominis funesta indicia constituit; idemque, ut esset, quod in basi tropæorum incidi inscribique posset, Dyrrhachium ut venit, decedens, obsessus est ab iis ipsis militibus, quos paulò antè Torquato respondit beneficii causâ abs se esse dimissos; quibus cùm juratus affirmâsset, se, quæ deberentur, postero die persoluturum, domum se abdidit: inde nocte intempestâ, crepidatus, veste servili, navem conscendit, Brundusiumque vitavit, et ultimas Hadriani maris oras petivit: cùm interim Dyrrhachii milites domum, in quâ istum esse arbitrabantur, obsidere cœperunt, et cùm latere hominem putarent, ignes circumdederunt; quo metu commoti Dyrrhachini, pro-

24. *Arsinoën.*] Ætoliæ oppidum est Arsinoë.

Ib. *Stratum.*] Urbs Acarnaniæ, quam et Stratopolim Diodorus nominat.

Ib. *Naupactum.*] Naupactum, seu Naupactus, urbs Ætoliæ et regionis caput in orâ sinûs Corinthiaci.

27. *Ambraciæ.*] Ambracia civitas Thesprotiæ, quam Augustus Nicopolim à victoriâ nominavit, quandò vicit Antonium.

Ib. *Agrinarum.*] Turnebus *Agrianum* legit; populi, qui et Agræi dicuntur, in Pæoniâ.

28. *Dolopum.*] Dolopes Thessaliæ populi, ut vult Stephanus: Plinius eos Ætoliæ annumerat, et Epiro Ptolemæus.

33. *Duorum Epicureorum.*] Intelligit Albucium, et Pisonem; de Albucio vide Orat. de Provinciis Consul.

36. *Tropæa posuit.*] Tropæa quædam erant virtutis bellicæ monimenta, quæ vel fusis vel fugatis hostibus ad gloriam victorum erigebantur; primis temporibus fuerunt arborum trunci hostilibus armis vestiti, deinde è lapidibus excitata sunt; ultimis verò Romanorum temporibus, quibus floruit imperatorum nomen et gloria, pro tropæis arcus magnifici insculptis undequaque eorum victoriis erecti sunt.

43. *Beneficii causâ abs se esse dimissos.*] Quadruplex fuit missio, honesta, ignominiosa, gratiosa, causaria: honesta, quæ emeritis stipendiis datur; ignominiosa, quæ datur in pœnam; gratiosa, quæ beneficii loco; causaria, quæ ob morbum.

46. *Crepidatus.*] Græci crepidis utebantur.

47. *Hadriani maris.*] Adrianum sive Adriaticum mare ad septemtrionem Italiam alluit; Inferum, sive Tyrrhenum, ad meridiem.

fugisse noctu crepidatum imperatorem indicaverunt; illi autem statuam istius persimilem, quam stare celeberrimo in loco voluerat, ne suavissimi hominis memoria moreretur, deturbant, affligunt, comminuunt, dissipant; sic odium, quod in ipsum attulerant, id in ejus imaginem ac simulacrum profuderunt.

PERORATIO.

Peroratio conficitur brevi enumeratione eorum omnium quæ per totam orationem sparsa sunt.

XVI. Quæ cùm ita sint, non dubito, quin, cùm hæc, quæ excellunt, me nôsse videas, non existimes, mediam illam partem et turbam flagitiorum tuorum mihi esse inauditam; nihil est, quod me hortere; nihil est, quod invites; admoneri me satis est; admonebit autem nemo alius, nisi reipublicæ tempus; quod mihi quidem magìs videtur, quàm tu unquam arbitratus es, appropinquare. Ecquid vides, ecquid sentis, lege judiciariâ latâ, quos posthac judices simus habituri? non æquè legetur, quisquis voluerit; nec, quisquis noluerit, non legetur; nulli conjicientur in illum ordinem, nulli eximentur: non ambitio ad gratiam, non iniquitas ad simulationem conjicietur; judices judicabunt ii, quos lex ipsa, non quos hominum libido delegerit. Quod cùm ita sit, mihi crede, neminem invitus invitabis: res ipsa, et reipublicæ tempus, aut me ipsum, (quod nolim) aut alium quempiam, aut invitabit, aut dehortabitur. Equidem, ut paulò antè dixi, non eadem supplicia esse in hominibus existimo, quæ fortassè plerique, damnationes, expulsiones, neces: deni-

3. *Nihil est, quod me hortere.*] Ostendit Cicero nihil esse, quod Piso eum hortetur, ut ipsi litem intendat. Nondum tempus esse, quia fortassè Cæsar offensus esset, qui tunc gravissimis bellis in Galliâ detinebatur.

7. *Lege judiciariâ.*] Legem judiciariam ante aliquot annos, quibus temporibus accusatus est Verres à Cicerone, tulit Aurelius Cotta prætor, quâ communicata sunt judicia senatui, et equitibus Rom. et tribunis ærariis; rursus deinde Pompeius in consulatu secundo, quo hæc oratio dicta est, promulgavit, ut amplissimo ex censu ex centuriis aliter, quàm anteà lecti judices, æquè tamen ex illis tribus ordinibus res judicarent.

8. *Non æquè legetur.*] Pompeius legi huic superiori addidit, ut quinque et septuaginta judicarent, et ex censu legerentur, adeò ut nemo posset se eximere à judicio, nec pe gratiam aut fraudem se immittere.

11. *Ad simulationem conjicictur.*] Translatum ab eo more quo lecti per gratiam, aut probitatis simulationem, judices conjiciebantur in numerum, id est, decuriabantur; quarè aberit à judiciis omnis fraus, quæ specie probitatis et justitiæ committebatur.

13. *Invitus invitabis.*] Id dicit, quia Piso, quamquam invitus, Ciceronem invitabat ut ei litem intenderet.

14. *Quod nolim.*] Cicero non vult intendere Pisoni litem, ne Cæsari displiceat, quia socer ejus erat Piso.

17. *Quæ fortassè plerique.*] Subauditur *existimant;* damnationes, expulsionesque reverà non sunt supplicia, quia viris bonis possunt accidere.

que nullam mihi pœnam videtur habere id, quod accidere innocenti, quod forti, quod sapienti, quod bono viro et civi potest. Damnatio ista, [a] quæ in te flagitatur, obtigit P. Rutilio; quod specimen habuit hæc civitas innocentiæ. Major mihi judicum et reipublicæ pœna illa visa est, quàm Rutilii. L. Opimius ejectus est patriâ, is qui prætor et consul maximis Rempubl. periculis liberârat; non in eo, cui facta est injuria, sed in iis qui fecerunt, sceleris ac conscientiæ pœna remansit. At contrà bis Catilina absolutus: emissus etiam ille auctor tuus provinciæ, cùm stuprum Bonæ Deæ pulvinaribus intulisset; quis fuit in tantâ civitate, qui illum incesto liberatum, non eos, qui ita judicârunt, pari scelere adstrictos arbitraretur? An ego exspectem dum de te quinque et septuaginta tabellæ diribeantur, de quo jampridem omnes mortales omnium generum, ætatum, ordinum judicaverunt? quis enim te aditu, quis ullo honore, quis denique communi salutatione dignum putet? omnes memoriam consulatûs tui, facta, mores, faciem denique ac nomen, à republicâ detestantur. Legati, qui unà fuêre, alienati; tribuni militum inimici: centuriones, et si qui ex tanto exercitu reliqui milites exsistunt, non dimissi abs te, sed dissipati, te oderunt, tibi [b] pestem exoptant, te exsecrantur.* Achaïa exhausta; Thessalia vexata; laceratæ Athenæ; Dyrrhachium et Apollonia exinanita; Ambracia direpta; Parthini et Bullidenses illusi;

[a] *quæ exigitur in te.* [b] *mortem.*

20. *P. Rutilio.*] Rutilius ab equitibus de repetundis pecuniis damnatus est, qui gravissimè in eum erant offensi, quòd Q. Mucii quæstor in Asiâ, provinciam à publicanorum fraudibus vindicaverat. Cicero in Bruto.

22. *L. Opimius.*] L. Opimius prætor Fregellas cepit: quo facto cæteros nominis Latini socios malè animatos repressit. Consul Fulvium Flaccum consularem et triumphalem, et C. Gracchum tribunum optimatibus infensos oppressit; quod indignè ferentes equites eum accusatum in exsilium ejecerunt. Ita Asconius Pedian.

25. *Bis Catilina absolutus.*] Catilina repetundarum à Clodio adolescente accusatus est, cùm rediit ex Africâ, et incestûs cum Fabiâ Vestali.

26. *Emissus etiam.*] Clodius evasit etiam judicium, à quo Piso Macedoniam obtinuit.

29. *Quinque et septuaginta.*] Lege Pompeiâ latum est, ut quinque et septuaginta judices causam cognoscerent, et sententiam ferrent tabulâ.

30. *Diribeantur.*] Id est, distribuantur, sive separentur; quod verbum non tantùm in comitiis sed etiam in judiciis usurpabatur; diribebant verò in comitiis, quando suffragantes tabulas à refragantibus, et in judiciis, cùm condemnantes ab absolventibus separabant.

34. *Detestantur.*] Omnes Pisonem tanquam malum auspicium detestabantur.

37. *Achaïa.*] Achaïa Græciæ regio est, quæ à septemtrione Thessaliâ terminatur.

38. *Thessalia.*] Thessalia regio et pars Macedoniæ est, cum ejusdem nominis oppido.

Ib. *Athenæ.*] Athenæ Græciæ civitas inter Macedoniam et Achaiam, in eâ litorali regione, quæ olim Acta, deinde Attica dicta est.

Ib. *Dyrrhachium.*] Dyrrhachium urbs est Macedoniæ mari Adriatico incumbens.

Ib. *Apollonia.*] Apollonia, quæ Taulantinorum dicitur, in Macedoniâ oppidum est ad Ionium mare. Ptol.

39. *Ambracia.*] De eâ superiùs dictum.

Ib. *Parthini.*] Populi Macedoniæ. Plinius, l. 3. cap. 23.

Ib. *Bullidenses.*] Macedoniæ populi non procul ab Apolloniâ, quorum urbs Bullis dicitur, in eâ parte quæ mari Adriatico adjacet.

[* *De Pisone, operæ fuerit consuluisse Catullum, carm.* 10, *et* 28, *et* 47.—A.D. 1817.]

Epirus excisa; Locri, Phocii, Bœoti exusti; Acarnania, Amphilochia, Perrhœbia, Athamanumque gens vendita; Macedonia [c] condonata barbaris; Ætolia amissa; Dolopes finitimique montani oppidis atque agris exterminati; cives Rom. qui in iis locis negotiantur, te unum solum suum [d] depeculatorem, vexatorem, prædonem, hostem, venisse senserunt. Ad horum omnium judicia tot atque tanta, domesticum judicium accessit sententiæ damnationis tuæ: occultus adventus, furtivum iter per Italiam, introitus in urbem desertus ab amicis, nullæ ad senatum è provinciâ literæ, nulla ex trinis æstivis gratulatio, nulla triumphi mentio: non modò, quid gesseris, sed ne quibus in locis quidem fueris, dicere audes. Ex illo fonte et seminario triumphorum cùm arida folia laureæ retulisses, cùm ea abjecta ad portam reliquisti, tum tu ipse de te *fecisse videri* pronuntiavisti: qui si nihil gesseras dignum honore, ubi exercitus? ubi sumptus? ubi imperium? ubi illa uberrima supplicationibus triumphisque provincia? sin autem aliquid sperare volueras, si cogitâras id, quod imperatoris nomen, quod laureati fasces, quod illa tropæa, plena dedecoris et risûs, te [e] commentatum esse declarant; quis te miserior? quis te damnatior? qui neque scribere ad senatum à te benè rempublicam esse gestam, neque præsens dicere ausus

[c] *concessa.* [d] *latronem.* [e] *cogitavisse.*

40. *Epirus.*] Epirus regio est Græciæ finitima; Acheloo fluvio ad ortum terminata, ad occasum Acroceraunis montibus; ad septemtrionem Macedoniâ, ad meridiem Ionio mari.

Ib. *Locri.*] Locri isti Achaiæ populi sunt qui à Pausaniâ Ozolæ nominantur.

Ib. *Phocii.*] Achaiæ populi Bœotiam inter et Ætoliam.

Ib. *Bœoti.*] De his dictum est.

Ib. *Acarnania.*] Acarnania regiuncula et pars Epiri est, mersa medio sinu Ambracio. Vide Plinium lib. 2. cap. 90.

Ib. *Amphilochia.*] Amphilochia urbs in Acarnaniâ, vel in Ætoliâ, ut placet Straboni.

41. *Perrhœbia.*] Perrhœbe vicus Thessaliæ, unde populi Perrhœbi, qui Lapitharum potentiâ fracti fugerunt in Ætoliæ montana Pindo monti proxima; quæ regio ab ipsis Perrhœbia dicta est. Ita Steph.

Ib. *Athamanum gens.*] Athamanes, ex Plinio lib. 4. cap. 2. Ætoliæ populi sunt.

42. *Finitimique montani.*] Mœsiâ montanâ à septemtrione Macedonia terminatur.

46. *Domesticum judicium.*] Judicium intelligit, quo se Piso condemnavit, cùm sine comitatu, &c. in urbem introivit.

49. *Trinis æstivis.*] Per has voces designat tres annos, quibus Piso Macedoniam administravit sine ullâ laude victoriæ.

53. *Fecisse videri.*] Verba sunt judicum, qui condemnabant. Non enim, cùm reus damnabatur ab eis, fecisse dicebant, sed fecisse videri. Cicer. ad Att. lib. 4.

57. *Tropæa, plena dedecoris.*] De tropæis superiùs dictum est, parag. xv. not. ad l. 36. quæ autem sibi Piso erexit, plena dedecoris dicit, quia non victoriarum, quas reportavit, sed perditarum urbium fuêre monimenta.

60. *Benè Rempub. esse gestam.*] Formula fuit supplicationis aut decernendæ aut petendæ, vel etiam triumphi.

Ib. *Præsens dicere.*] Non solùm imperatores absentes, missis ad senatum literis laureatis, verùm etiam præsentes in senatu extra pomœrium, antequàm triumphantes urbem ingrederentur, triumphum aut supplicationes sibi decerni petebant. Vide Livium, lib. 48.

es. An tu mihi (cui semper ita persuasum fuerit, non eventis, sed factis, cujusque fortunam ponderari, neque in tabellis paucorum judicum, sed in sententiis omnium civium famam nostram fortunamque pendere) te indemnatum videri putas, quem socii, quem fœderati, quem liberi populi, quem stipendiarii, quem negotiatores, quem publicani, quem universa civitas, quem legati, quem tribuni militares, quem reliqui milites, qui ferrum, qui famem, qui mortem effugerunt, omni cruciatu dignissimum putant? cui non apud senatum, non apud ullum ordinem, non apud equites Romanos, non in urbe, non in Italiâ maximorum scelerum venia ulla ad ignoscendum dari possit? qui se ipsum oderit, qui metuat omnes, qui suam causam nemini committere audeat, qui se ipse condemnet? Nunquam ego sanguinem expetivi tuum: nunquam illud extremum, quod posset esse improbis et probis commune, supplicium legis ac judicii: sed abjectum, contemptum, despectum à cæteris, à te ipso desperatum et relictum, circumspectantem omnia, quidquid increpuisset pertimescentem, diffidentem tuis rebus, sine voce, sine libertate, sine auctoritate, sine ullâ specie consulari, horrentem, trementem, adulantem omnes videre te volui: vidi. Quarè si tibi evenerit, quod metuis ne accidat; equidem non molestè feram: sin id tardiùs fortè fiet, fruar tamen tuâ indignitate; nec minùs libenter metuentem videbo, ne reus fias, quàm reum; nec minùs lætabor, cùm te semper sordidum, quàm si paulisper sordidatum viderem.

64. *Socii.*] Socii illi populi dicebantur, quibuscum æquis conditionibus, et æquo jure se Romani adstringebant.

65. *Fœderati.*] Fœderati non distinguuntur à sociis, nisi quòd aliquid ex fœdere populo Romano deberent. Verbi gratiâ mittebant auxilia, eaque sumptu proprio, cùm res exigebat.

Ib. *Liberi.*] Liberi populi erant, qui neque leges accipiebant à populo Rom. quibus neque populus Rom. jus dicebat.

Ib. *Stipendiarii.*] Stipendiarii populi dicti sunt, qui aliquid populo Romano pendebant.

83. *Semper sordidum.*] Sordidum hic intelligit, qui in lamentis et luctu semper jacet.

84. *Sordidatum.*] Sordidatum verò intelligit, qui obsoletis vestibus reus amictus est ad misericordiam in se excitandam.

ORATIO

PRO

T. ANNIO MILONE.

ARGUMENTUM.

SUMMÆ erant inimicitiæ Titum Annium Milonem inter et Publium Clodium, utrumque civem Romanum. Odii Clodiani in Milonem hæc causa fuit, quòd Milo peteret consulatum eo anno, quo Clodius præturam. Itaque Clodius summâ vi ac studio nitebatur, ne Milo eo anno consul esset; quod cùm impedire non posset, (Milo enim omnium voce consul futurus pronuntiabatur) Clodius de Milone interficiendo cogitavit. Egressus urbe, in villam quamdam in Albano se recepit; unde vesperi rediens, obvium in viâ Appiâ Milonem habuit pænulatum, cum uxore, ancillis, et pueris; ibi ante fundum Clodianum ortâ inter servos rixâ, et impetu in Milonem facto, Clodius occiditur. Reus cædis Milo in jus vocatur. Qui plura volet, consulat Asconium Pedianum, qui rem fusissimè pertractat, in proliziore illo argumento, quod hisce orationibus subjecimus, pag. 478.

PERSONÆ.

Reus cædis Milo; accusatores Appius major, M. Antonius, et P. Valerius Nepos. Patronus solus Cicero. Quæsitor extra ordinem, populi suffragio, creatus L. Domitius Ænobarbus; judices quinquaginta et unus, senatores nempe octodecim, equites septemdecim, tribuni ærarii sexdecim.

TEMPUS.

Habita est hæc oratio III. *Idus April. Pompeio magno tertiùm consule sine collegâ, anno urbis conditæ* 701. *Ciceronis ætatis* 54. *qui cùm inciperet dicere, Clodianorum clamoribus exceptus est; unde non eâ libertate et vi, quâ solitus erat, pronuntiavit.*

LOCUS.

Acta fuit in foro, quod dispositis armatis militibus complevit Pompeius: ipse verò cum præsidio ad ærarium stabat.

CAUSA

Publica est, de vi, et in genere judiciali; et, quia non ambiguum erat, quin à Milone Clodius interfectus fuisset, quæritur uter utri insidias fecerit.

PARTES.

Illius orationis partes sunt, Exordium, Propositio cum Distributione, Confutatio, Narratio, Constitutio causæ, Confirmatio, Peroratio.

EVENTUS.

Triginta et octo judicum suffragiis damnatus est Milo. Sciebant illi quidem, inscio Milone, Clodium vulneratum esse; sed compererant, inquit Asconius Pedianus, postquam vulneratus esset, jussu Milonis interfectum fuisse. Statim atque condemnatus est Milo, in exsilium Massiliam profectus est, quò cùm ei delata fuisset hæc oratio tantâ ingenii subtilitate elaborata, dixisse fertur: Si sic egisses, M. Tulli, barbatos pisces Milo Massiliæ non ederet.

EXORDIUM.

Exorditur Cicero ab adjunctis hujus judicii.

I. ETSI vereor, judices, ne turpe sit, pro fortissimo viro dicere incipientem timere; minimèque [a] deceat, cùm T. Annius [Milo] ipse magìs de Reipub. salute quàm de suâ perturbetur, me

INTERPRETATIO.

[a] *decorum sit.*

NOTÆ.

3. *Quàm de suâ perturbetur.*] Moris fuit, ut quicumque in judicium vocaretur, sordidatus veniret. Cùm autem non minùs splendidè vestitus Milo staret coram judicibus, periculum erat, ne illi offenderentur. Quarè ut hanc ab illo invidiam removeret, eique benevoles suos judices conciliaret, ait eum non tam de suâ, quàm de totius Reipubl. salute perturbari; verebatur enimverò, ne quid suâ causâ tumultûs in civitate nasceretur.

ad ejus causam parem animi magnitudinem afferre non posse; tamen hæc novi judicii nova forma terret oculos, qui, quocumque [b] inciderunt, veterem consuetudinem fori, et pristinum morem judiciorum requirunt: non enim coronâ consessus vester cinctus est, ut solebat; non usitatâ frequentiâ stipati sumus; nam illa præsidia, quæ [c] pro templis omnibus cernitis, etsi contra vim collocata sunt, non afferunt tamen oratori aliquid, ut in foro et in judicio, quamquam præsidiis salutaribus et necessariis septi sumus, tamen [d] ne non timere quidem, sine aliquo timore, possimus; quæ si opposita Miloni putarem, cederem tempori, judices, nec inter tantam vim armorum existimarem oratori locum esse: sed me recreat et reficit Cn. Pompeii, sapientissimi et justissimi viri, consilium; qui profectò nec justitiæ suæ putaret esse, quem reum sententiis judicum tradidisset, eumdem telis militum [e] dedere; nec sapientiæ, [f] temeritatem concitatæ multitudinis auctoritate publicâ armare. Quam-

[b] *respexerunt.* [c] *in.* [d] *ne possimus quidem audere sine aliquo timore.* [e] *exponere.* [f] *audaciam commotæ plebis.*

5. *Novi judicii.*] Judicium illud novum vocat, quia insuetum fuit; 1. quia lex nova lata est à Pompeio præter morem, ut de morte Clodii quæreretur, cui factas fuisse insidias à Milone Appius Claudius adolescens dixerat centesimo et altero die post cædem Clodii. 2. quia tulerat, ut priusquàm causa hæc ageretur, testes per triduum audirentur, et dicta eorum judices consignarent: quartâ die adesse omnes in posterum diem juberentur, et coram accusatore ac reo pilæ, in quibus nomina judicum inscripta essent, æquarentur; deinde rursus postero die sortitio fieret unius et 80. qui numerus cùm sorte obtigisset, ipsi protinùs sessum irent: tum ad dicendum accusator duas horas, reus tres haberet; resque illo eodem die judicaretur. Priùs autem quàm sententiæ ferrentur, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus rejiceret: ita ut numerus judicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta et unus: ita Asconius in Milonianæ argumento. 3. quia quæsitor fuit, non prætor de more, sed L. Domitius Ænobarbus, vir consularis, creatus populi suffragiis.

Ib. *Nova forma.*] Nova judicii forma fuit, quia Pompeius exercitum in foro, et in omnibus templis armatos homines, collocaverat.

7. *Non enim coronâ.*] Quandò causæ agebantur, confluebat ut plurimùm magna civium multitudo, qui in morem coronæ circumstabant judicum subsellia, tum ut oratores, tum ut exitum judicii audirent.

9. *Contra vim.*] Ut conciliet Pompeium sibi et Miloni, ait, hæc præsidia esse disposita ad tutelam, contra vim quæ à Clodianis huic judicio inferri posset.

10. *Non afferunt tamen oratori aliquid.*] Corrigit se, aitque non tamen efficere, ut orator non timeat, etiamsi ipsi non timendi causa sit.

12. *Sine aliquo timore.*] Plutarchus de Cicerone scribit, dicere incipientem semper timuisse; quarè cùm ipse Milo vereretur ne Cicero militum armatorum præsentiâ percelleretur, ei suasit, ut lecticâ delatus in forum, quiesceret quoad judices convenissent: visis verò militibus armatis, quibus undequaque forum cingebatur, tanto timore correptus est, ut trepidè admodùm inceperit. Itaque sic attentos facit judices, ut ex causis suum metum excuset.

19. *Auctoritate publicâ.*] Auctoritas penès Pompeium erat, quia consulatum gerebat; quâ, ut sibi faventem Pompeium reddat, testatur, illum abuti nolle ad Milonem opprimendum.

obrem illa arma, centuriones, cohortes, non periculum nobis, sed præsidium denuntiant: neque solùm, ut quieto, sed etiam ut magno animo simus, hortantur; neque auxilium modò defensioni meæ, verùm etiam silentium pollicentur. Reliqua verò multitudo, quæ quidem est civium, tota nostra est: neque eorum quisquam, quos undique intuentes ex hoc ipso loco cernitis, unde aliqua pars fori adspici potest, et hujus [g] exitum judicii exspectantes videtis, non cùm virtuti Milonis favet, tum de se, de liberis suis, de patriâ, de fortunis hodierno die [h] decertari putat. Unum genus est adversum infestumque nobis, eorum quos P. Clodii furor rapinis, incendiis, et omnibus exitiis publicis pavit; qui hesternâ etiam concione incitati sunt, ut vobis voce [i] præirent, quid judicaretis; quorum clamor, si quis fortè fuerit, admonere vos debebit, ut eum civem retineatis, qui semper genus illud hominum, clamoresque maximos, pro vestrâ salute neglexit. Quamobrem adeste animis, judices, et timorem, si quem habetis, deponite. Nam, si unquam de bonis et fortibus viris, si unquam de benè meritis civibus, potestas vobis judicandi fuit; si denique unquam [k] locus amplissimorum ordinum delectis viris datus est, ubi sua studia erga fortes et bonos cives, quæ vultu et verbis sæpè significâssent, re et sententiis declararent; hoc profectò tempore eam potestatem omnem vos habetis, ut statuatis, utrùm nos, qui semper vestræ auctoritati dediti fuimus, semper miseri lugeamus; an, diu vexati à perditissimis civibus, aliquandò per

[g] *eventum.* [h] *contendi.* [i] *præscriberent.* [k] *occasio.*

20. *Centuriones.*] Centuriones singulis centuriis præerant.

Ib. *Cohortes.*] In cohorte sexcenti erant milites.

23. *Quæ quidem est civium.*] Tria aderant huic judicio hominum genera: milites, quos apposuit Pompeius: cives, ut exitum hujus judicii viderent: et Clodiani, ut Miloni nocerent. Porrò cives appellat, ut eos à Clodianis separet, qui cives non sunt, quia seditiosi.

30. *Rapinis.*] Malos cives rapinis sibi Clodius devinxerat; nam Pisoni et Gabinio vendidit provincias consulares, cùm eis partitus est ærarium, et Brogitaro Pessinuntem vendidit.

Ib. *Incendiis.*] Idem Clodius Quinti Ciceronis et Marci Ciceronis domum cum prædiis, et Nympharum templum incendit.

Ib. *Exitiis.*] Exitiosus fuit reipublicæ Clodius, quandò sæpiùs seditiones excitavit in foro, ac maximè cùm de reditu Ciceronis actum est: immisit enim gladiatores, à quibus multi interfecti sunt, ut in Sextianâ dictum est.

Ib. *Hesternâ etiam concione.*] Munatius Plancus, tribunus plebis, pridie quàm hæc haberetur oratio, in concione populum adhortatus est, ne Milonem elabi pateretur, ut refert Asconius.

38. *Amplissimorum ordinum.*] Selecti sunt judices à Pompeio ex senatorio et equestri ordine, et ex tribunis ærariis, quibus nunquam sanctiores et clariores selectos fuisse Asconius scribit.

41. *Ut statuatis.*] Videlicet in ferendâ sententiâ statuere debebant, utrùm boni cives ab improbis semper opprimendi, aut liberandi sint.

42. *Vestræ auctoritati dediti fuimus.*] Cicero semper addictus fuit senatui et equestri ordini, cujus utriusque semper auctoritatem ubique defendit contra seditiones Clodianorum.

vos ac vestram fidem, virtutem, sapientiamque recreemur. Quid enim nobis duobus, judices, laboriosius? quid magìs sollicitum, magìs exercitum dici aut fingi potest? qui, spe amplissimorum præmiorum ad rempublicam adducti, metu crudelissimorum suppliciorum carere non possumus. Equidem cæteras [m] tempestates et procellas in illis duntáxat [n] fluctibus concionum semper putavi Miloni esse subeundas, quòd semper pro bonis contra improbos senserat; in judicio verò, et in eo concilio in quo ex cunctis ordinibus amplissimi viri judicarent, nunquam existimavi spem ullam esse habituros Milonis inimicos, ad ejus non salutem modò [o] exstinguendam, sed etiam gloriam per tales viros [p] infringendam.

[m] *contentiones.* [n] *commotionibus.* [o] *perdendam.* [p] *minuendam.*

44. *Ac vestram fidem.*] Per fidem intelligit juramentum, quo se judices adstringebant se sanctè judicaturos; inde post juramentum adstricti religione tenebantur.

Ib. *Quid enim nobis duobus, &c.*] Excitat in se et in Milonem judicum commiserationem à laboribus, quibus uterque à Clodianis exercitatus est.

46. *Spe amplissimorum præmiorum.*] Honores notat, seu magistratus, quos suâ virtute Milò obtinuit; nam tribunus fuerat, et modò consulatum petebat.

47. *Crudelissimorum suppliciorum.*] Conatus fuerat semper Clodius Miloni nocere; et, eo jam mortuo, Clodiani, ejus furoris hæredes, de Milonis pernicie cogitant.

PROPOSITIO.

Proponit, quòd jure Milo occidit Clodium; 1. quia Clodius fuit insidiator: 2. quia perniciosus fuit reipublicæ civis.

II. Quamquam in hâc causâ, judices, T. Annii tribunatu, rebusque omnibus pro salute reipublicæ gestis, ad hujus criminis defensionem non [a] abutemur; nisi oculis videritis insidias Miloni à Clodio esse factas; nec deprecaturi sumus, ut crimen hoc nobis, multa propter præclara in rempublicam merita, [b] condonetis; nec postulaturi, ut, si mors P. Clodii salus vestra fuerit, idcircò eam virtuti Milonis potiùs quàm populi Romani felicitati assignetis: sin illius insidiæ clariores hâc luce fuerint, tum denique obsecrabo obtestaborque vos, judices, si cætera amisimus, hoc saltem no-

[a] *utemur.* [b] *remittatis.*

1. *Quamquam in hâc causâ.*] Æquitatem suæ causæ prædicat, eamque totam informat.

Ib. *Annii tribunatu.*] Anno sequenti, post tribunatum Clodii, Milo tribunus factus est.

Ib. *Rebusque.*] Compescuit excitatas à Clodio seditiones tribunus Milo, et revocandum Ciceronem ab exsilio curavit.

bis ut relinquatur, ab inimicorum audaciâ telisque vitam ut impunè liceat defendere.

CONFUTATIO.

Continet hæc refutatio tria præjudicia, quæ contra Milonem à Clodianis jactabantur. Primum, nefas esse ei vivere, qui à se hominem interfectum esse fateatur. Secundum, Milonem jam damnatam esse senatûs judicio. Tertium, eumdem Milonem esse damnatum sententiâ Cn. Pompeii.

III. Sed, antequàm ad eam orationem venio, quæ est propria nostræ quæstionis, videntur ea esse refutanda, quæ et in senatu ab inimicis sæpè jactata sunt, et in concione sæpè ab improbis, et jam paulò antè ab accusatoribus, ut, omni errore sublato, rem planè, quæ venit in judicium, videre possitis. Negant intueri lucem esse fas ei, qui à se hominem occisum esse fateatur. In quâ tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempè in eâ, quæ primum judicium de capite vidit M. Horatii, fortissimi viri, qui, nondum liberâ civitate, tamen populi Romani comitiis liberatus est, cùm suâ manu sororem interfectam esse fateretur. An est quisquam qui hoc ignoret, cùm de homine occiso quæratur, aut negari solere omninò esse factum, aut rectè ac jure factum esse defendi? Nisi verò existimatis dementem P. Africanum fuisse, qui, cùm à C. Carbone,

2. *Nostræ quæstionis.*] Judicium publicum quæstio vocatur, quoniam in eâ reus in judicium vocatur, et quæritur utrùm nocens sit, an innocens.

5. *Negant.*] Clodiani, et inter eos Munatius Plancus et Q. Pompeius, tribuni plebis, volunt Milonem morte damnari. Primum autem est præjudicium, quo illi contra Milonem utebantur; præjudicium verò propriè est prius judicium, quo sequens aliqua controversia jam tum quodammodo judicata et terminata sit. Primum autem istud præjudicium refutat argumento petito ab auctoritate, exemplo, et majorum instituto.

8. *Horatii, fortissimi viri.*] Tullo Hostilio regnante, cùm tres Curiatii duos Horatios occidissent, ipseque M. Horatius solus superesset, occidit tres Curiatios. Redeunti igitur Horatio à tantâ victoriâ obviàm venit ejus soror, quæ nupserat uni è Curiatiis, quæ triumphanti occurrit, flens, et quærens de suo marito, et dolens ob victoriam Romanorum. Indignatus frater eam occidit; sed ob eam rem captus, cùm ad populum provocâsset, absolutus est.

9. *Nondum liberâ civitate.*] Id facinus patratum est Tullo Hostilio regnante, cùm nondum per consules et populum Roma regebatur.

Ib. *Populi Romani comitiis.*] Comitia nihil aliud fuêre quàm populi Romani conventus, qui in urbe prope forum et curiam fiebant; qui locus inde Comitium dictus est, ubi etiam conciones ad populum habebantur. Comitia verò pro creandis magistratibus fiebant in Campo Martio.

14. *Dementem Pub. Africanum.*] Factum id exponit T. Liv. epit. lib. 58. *Tiberius Gracchus, post multas excitatas seditiones, cùm iterùm tribunus plebis creari vellet, auctore Pub. Cornelio Nasicâ, in Capitolio ab optimatibus occisus est, ictus primùm fragmentis subselliorum; et inter alios, qui in eâdem seditione occisi erant, insepultus, est in flumen dejectus.*

Ib. *Carbone, tribuno.*] Cùm post Numantiam deletam *Carbo tribunus plebis le-*

tribuno plebis in concione seditiosè interrogaretur, quid de Tiberii Gracchi morte sentiret, respondit, jure cæsum videri. Neque enim posset aut Ahala ille Servilius, aut P. Nasica, aut L. Opimius, aut C. Marius, aut, me consule, senatus, non nefarius haberi, si sceleratos cives interfici nefas esset. Itaque hoc, judices, non sine causâ etiam fictis fabulis doctissimi homines memoriæ prodiderunt, eum, qui patris ulciscendi causâ matrem necavisset, variatis hominum sententiis, non solùm divinâ, sed etiam Deæ sapientissimæ sententiâ liberatum. Quòd si duodecim tabulæ nocturnum furem quoquo modo, diurnum autem, si se telo defenderit, interfici impunè voluerunt; quis est, qui, quoquo modo quis interfectus sit, puniendum putet, cùm videat aliquandò gladium nobis ad occidendum hominem ab ipsis porrigi legibus? Atqui si tempus est ullum jure hominis necandi, (quæ multa sunt) certè illud est non modò justum, ve-

gem tulisset, ut eumdem tribunum plebis, quoties quidem vellet, creari liceret, rogationem ejus P. Africanus gravissimâ oratione dissuasit, in quâ dixit, Tib. Gracchum jure cæsum videri. Liv. epit. lib. 59.

15. *Seditiosè interrogaretur.*] Interrogabat seditiosè, quia sperabat eum aliter responsurum, quòd Semproniam Gracchi sororem in matrimonio haberet.

17. *Ahala ille Servilius.*] Ex epitome Liv. lib. 4. *Cùm fame populus Romanus laboraret, Spurius Melius eques Romanus frumentum populo suâ impensâ largitus est: et ob id factum conciliatâ sibi plebe, regnum affectans, à C. Servilio Ahalâ magistro equitum, jussu Quintii Cincinnati Dictatoris, occisus est* anno urbis 314.

Ib. *Aut P. Nasica.*] Cùm Tiberius Gracchus in tribunatu, profusis largitionibus favore populi occupato, rempublicam oppressam teneret, in sedem Fidei convocatus senatus à consule Mucio Scævolâ, jussit ut consul armis rempublicam tueretur. Scævolâ negante, Scipio Nasica se ducem obtulit: atque eo proclamante, *Qui salvam rempublicam esse volunt, me sequantur,* Gracchus cum suâ factione interemptus est anno urbis 620. Valer. Maxim. lib. 3. cap. 2.

18. *L. Opimius.*] Opimius C. Gracchum Tiberii fratrem novas seditiones excitantem occidit anno urbis 632.

Ib. *C. Marius.*] C. Marius Saturninum interfecit. Vide Orat. pro Rabirio perduellionis reo, ubi fusè id agitur.

Ib. *Aut, me consule.*] Cicero consul, jubente senatu, Lentulum et Cethegum cum aliis conjuratis Catilinariæ seditionis interfecit.

21. *Qui patris.*] De Oreste loquitur, qui matrem Clytæmnestram occiderat, quæ patrem ipsius Agamemnonem interfecerat; cùm in judicium adductus esset, variatis judicum sententiis, deorum quæstio constituta est, et eum Minerva absolvendum judicavit.

22. *Variatis hominum sententiis.*] In Areopago à sexdecim judicibus Orestes damnabatur, et à quindecim absolvebatur; accessit Minervæ calculus, atque ita exæquatis sententiis liberatus est.

23. *Deæ sapientissimæ.*] Minerva Dea sapientiæ fingebatur.

Ib. *Quòd si duodecim tabulæ.*] Leges duodecim tabularum illæ sunt, quæ à decemviris perlatæ sunt, et in duodecim tabulis æreis incisæ. Hæc autem de furto lex perlata est, de quâ Macrobius lib. I. Saturn. *Si nox furtum faxit, et im (i. e. eum) aliquis occisit, jure cæsus esto.* Prisco autem idiomate hæc verba posita sunt, id est enim, *nocte, eum, occiderit.*

24. *Quoquo modo.*] Sive se telo defenderit, sive non, sine exceptione licet occidere; hìc autem telum sumitur pro pugione, aut parvo aliquo gladio.

27. *Ab ipsis porrigi legibus.*] Dicuntur leges porrigere, cùm aliquid nobis permittunt.

rùm etiam necessarium, cùm vi vis illata defenditur. Pudicitiam cùm eriperet militi tribunus militaris in exercitu C. Marii, propinquus ejus imperatoris, interfectus ab eo est, cui vim afferebat; facere enim probus adolescens periculosè, quàm perpeti turpiter maluit; atque hunc ille vir summus scelere solutum periculo liberavit. Insidiatori verò et latroni quæ potest inferri injusta nex? Quid comitatus nostri, quid gladii volunt? quos habere certè non liceret, si uti illis nullo pacto liceret. Est enim hæc, judices, non scripta, sed nata lex; quam non didicimus, accepimus, legimus, verùm ex naturâ ipsâ arripuimus, hausimus, expressimus; ad quam non docti, sed facti; non instituti, sed imbuti sumus: ut si vita nostra in aliquas insidias, si in vim, si in tela aut latronum aut inimicorum incidisset; omnis honesta ratio esset [a] expediendæ salutis. Silent enim leges inter arma; nec se exspectari jubent, cùm ei qui exspectare velit, antè injusta pœna [b] luenda sit, quàm justa repetenda: etsi persapienter, et quodammodò tacitè, dat ipsa lex potestatem defendendi; quæ non modò hominem [c] occidi, sed esse cum telo hominis occidendi causâ vetat; ut, cùm causa, non telum quæreretur, qui sui defendendi causâ telo esset usus, non hominis occidendi causâ habuisse telum judicaretur. Quapropter hoc maneat in causâ, judices; non enim dubito quin probaturus sim vobis defensionem meam, si id memineritis, quod oblivisci non potestis, insidiatorem jure interfici posse.

[a] *vitæ liberandæ.* [b] *patienda.* [c] *occidere.*

30. *Pudicitiam cùm eriperet.*] Cùm Caius Luscius, sive Lucius, sororis Marii filius, Trebonium quemdam militem stupri causâ sæpè appellâsset, noctu in tabernaculum vocavit ad se; morem gerit tribuno, sed Lucium vim adhibentem stricto gladio confodit. Is Mario mortis causam aperit, testes producit. Laudatus is à Mario, et coronâ donatus, liberatur. Hæc æquitas Marii tertium ei consulatum promeruit. Vide Plutarchum in Mario, et Val. Max. lib. 6. cap. 1.

33. *Periculosè.*] Impendebat militi periculum, quòd imperatoris propinquum, quòd indemnatum, quòd tribunum suum miles occidisset.

37. *Est enim hæc.*] Amplificatio egregia legis naturæ, ubi vis ejus et facultas exprimitur; quem ipse locum Cicero laudat in Oratore ad Brutum.

45. *Quàm justa repetenda.*] Scilicet ut vi legis scriptæ supplicio afficiatur is qui eum occiderit.

Ib. *Etsi.*] Correctio est oratoria, quasi diceret, *Etsi, quid dico leges silere inter arma, cùm lex dat facultatem se defendendi?*

46. *Lex.*] Intelligit legem Corneliam de sicariis, quæ lata est à L. Cornelio Syllâ dictatore.

48. *Ut, cùm causa,* &c.] Sensus satis implicatus sic videtur explicandus: Non homines condemnantur, cùm justâ de causâ gestant arma; neque præsumitur, eum qui ea gestat, ut se defendat, idcircò ea gestare, ut homines occidat. Lex enim Cornelia non de gestatione, sed de fine gestationis teli vel ensis agit; quarè non reus est qui gerit telum vel ensem, sed qui eo consilio gerit ad interficiendum hominem sine causâ.

50. *Hoc maneat in causâ.*] Id est, hoc constans et fixum maneat in istâ causâ, licere aliquando hominem interficere impunè, insidiatorem videlicet.

IV. Sequitur illud, quod à Milonis inimicis sæpissimè dicitur, cædem, in quâ P. Clodius occisus est, senatum judicâsse contra rempublicam esse factam. Illam verò senatus, non sententiis suis solùm, sed etiam studiis, comprobavit. Quoties enim est illa causa à nobis acta in senatu! quibus assensionibus universi ordinis! quàm nec tacitis, nec occultis! quandò enim, frequentissimo senatu, quatuor, ad summum quinque, sunt inventi, qui Milonis causam non probarent? Declarant hujus ambusti tribuni plebis illæ intermortuæ conciones, quibus quotidie meam potentiam invidiosè criminabatur, cùm diceret, senatum, non quod sentiret, sed quod ego vellem, decernere. Quæ quidem si potentia est appellanda potiùs, quàm, propter magna in rempublicam merita, mediocris in bonis causis auctoritas, aut, propter officiosos labores meos, nonnulla apud bonos gratia; appelletur ita sanè, dummodò eâ nos utamur pro salute bonorum contra amentiam perditorum. Hanc verò [a] quæstionem, etsi non est iniqua, nunquam tamen senatus constituendam putavit: erant enim leges, erant quæstiones, vel de cæde, vel de vi; nec tantùm mœrorem ac luctum senatui mors P. Clodii afferebat, ut nova quæstio constitueretur. Cujus enim senatui de illo incesto

[a] *judicium.*

1. *Sequitur illud.*] Aggreditur convellere secundum præjudicium; dicebant enim adversarii, senatum Pub. Clodii cædem contra Rempub. factam judicâsse. Ubi autem senatus audivit cædem factam fuisse in Appiâ viâ, decrevit (quod in magnis periculis fieri solebat) ut viderent consules ne quid detrimenti respublica caperet. Erat autem hoc quasi præjudicium, quia tali decreto senatûs interfectus est et condemnatus Saturninus. Sed respondet Cicero, hoc tantùm voluisse decreto senatum, ut animadverterent uter utri insidias fecerat.

4. *Quoties enim est illa causa acta.*] Post interfectum Clodium penè jam centum dies effluxerant.

8. *Ambusti tribuni plebis.*] Munatius Plancus, et Pompeius Rufus, tribuni plebis, concionibus suis plebem in Milonem accenderunt; itaque ortâ seditione, cùm Clodii corpus cremaretur, curia incensa est; nec priùs destiterunt, quàm ejus incendii flammâ è concione fugati sunt.

9. *Intermortuæ conciones.*] Cœlius interpretatur futiles, vanas, et nullius momenti; Manutius verò interruptas incendio curiæ.

14. *Officiosos labores.*] Officiosi labores dicuntur, qui ad innocentes defendendos suscipiuntur.

17. *Erant leges, erant quæstiones.*] Veteres leges erant, et quæstiones de cæde, vel de vi, quibus summi prætores et quæstores præerant, quibusque reus postulari Milo poterat. Erat lex Cornelia de sicariis, erat lex Q. Catuli de vi. Sed his omissis legibus et judiciorum consuetudine, nova lex, nova quæstio contra Milonem à Pompeio sancita fuit, et novus quæsitor Cn. Domitius Ænobarbus populi suffragio creatus est.

20. *De illo incesto stupro.*] Sententia est; erepta est, Q. Fusii intercessione, senatui potestas decernendi quæstionem novam de stupro incesto Clodii: quis ergo credat de ejus interitu judicium novum constituendum, senatum putâsse?

Ib. *Incesto stupro.*] Per incestum stuprum

stupro judicium decernendi potestas esset erepta, de ejus interitu quis potest credere senatum judicium novum constituendum putâsse? Cur igitur incendium curiæ, oppugnationem ædium M. Lepidi, cædem hanc ipsam, contra Rempub. senatus factam esse decrevit? Quia nulla vis unquam est in liberâ civitate suscepta inter cives non contra rempublicam. Non enim est ulla defensio contra vim unquam optanda, sed nonnunquam est necessaria: nisi verò aut ille dies, in quo Tiberius Gracchus est cæsus, aut ille, quo Caius, aut quo arma Saturnini oppressa sunt, etiamsi è Republ. Remp. tamen non vulnerârunt. Itaque ego ipse decrevi, cùm cædem in Appiâ viâ factam esse constaret, non eum, qui se defendisset, contra Rempubl. fecisse; sed,

illud facinus intelligit, quod admissum est à Clodio, quum, veste muliebri indutus, in sacra Bonæ Deæ irrepsit, quæ à mulieribus celebrabantur, ut stuprum uxori Cæsaris inferret, à quo tamen scelere absolutus est, corruptis pecuniâ judicibus.

23. *Cur igitur incendium curiæ, &c.*] Hanc totam actionem Asconius Pedianus sic exponit: *Post biduum medium quàm Clodius occisus erat, interrex primus proditus est M. Æmilius Lepidus: non fuit autem moris ab eo qui primus interrex proditus erat, comitia haberi: sed Scipionis et Hypsæi factiones, quia recens invidia Milonis erat, cùm contra jus postularent ut interrex ad comitia consulum creandorum descenderet, idque ipse non faceret, domum ejus per omnes interregni dies (fuerant autem ex more quinque) obsederunt: deinde omni vi januâ expugnatâ, et imagines majorum dejecerunt, et lectulum adversum uxoris ejus Corneliæ, cujus castitas pro exemplo habita est, fregerunt; itemque telas, quæ ex vetere more in atrio texebantur, diruerunt. Pòstque supervenit Milonis manus, et ipsa postulans comitia: cujus adventus fuit saluti Lepido: in se enim ipsæ conversæ sunt factiones inimicæ, atque ita oppugnatio domûs interregis omissa est.*

Ib. *Incendium curiæ, oppugnationem ædium.*] Hæc tria simul complectitur, quæ uno senatûs-consulto facta sunt, quia videlicet non fas fuit eodem die plura senatûs-consulta fieri.

25. *Quia nulla vis unquam.*] Reddit rationem cur senatus judicârit cædem Clodii factam esse contra Rempub. quia vis omnis semper contra eam est, licèt qui eam fecerit, non ipse fecerit contra Rempub. quandò nempè vis illata vi repellitur.

28. *Tiberius Gracchus.*] Gracchus ille cæsus est auctoritate Scipionis Nasicæ anno urbis 620. de eo dictum est Paragr. iii. l. 17.

29. *Caius Gracchus.*] Repulsam in petitione tertii tribunatûs plebis tulit, ac cùm videret plures leges suas senatu applaudente abrogandas esse, deque eâ re L. Opimium consulem referre velle; ipse vim parans, cum M. Fulvio Flacco collegâ in treviratu agrario, et seditionis altero capite, concionis disturbandæ causâ venit cum armatâ manu in Capitolium. Ubi cùm quidam consulis minister in turbâ à Gracchanis occideretur, orto tumultu Gracchani diffugiunt; eoque die de legibus nihil actum ampliùs. Interim consul Opimius nocte Capitolium præsidio firmat: indictoque primâ luce per viatorem senatu, de cæde factâ statuque rerum urbano refert. Jubet senatus videre consulem, ne quid Respub. detrimenti capiat. L. Opimius, cum senatu, atque equitibus armatis, in forum descendit: Gracchus et Flaccus cum suis item armatis Aventinum occupant. Citati mox per consulem ad causam dicendam, cùm non parerent, à consule atque optimatibus armatâ manu Aventino pulsi, in fugâ trucidati sunt.

Ib. *Saturnini.*] Marius anno urbis 653. Saturninum interfecit, civibus ad arma convocatis. Vide Orat. pro Rab. perd. reo.

31. *Ego ipse decrevi.*] Cicero judicavit cædem illam Clodii non esse contra Remp. nam senator erat Cicero, et erat in senatu cùm de illâ cæde ad senatum relatum est.

Ib. *In Appiâ viâ.*] Appia via ab Appio Clodio Cæco dicta est, quam ille stravit à portâ Capenâ usque ad urbem Capuam.

cùm inesset in re vis, et insidiæ, crimen judicio reservavi, [b] rem notavi. Quòd si per furiosum illum tribunum senatui, quod sentiebat, perficere licuisset, novam quæstionem nunc nullam haberemus; decernebat enim, ut veteribus legibus, tantummodò extra ordinem, quæreretur: divisa sententia est, postulante nescio quo; nihil enim necesse est omnium me flagitia proferre; sic reliqua auctoritas senatûs emptâ intercessione sublata est.

V. At enim Cn. Pompeius rogatione suâ et de re et de causâ judicavit: tulit enim de cæde, quæ in Appiâ viâ facta esset, in quâ P. Clodius occisus fuit: quid ergo tulit? nempè, ut quæreretur; quid porrò quærendum est? factum-ne sit? at constat: à quo? at patet: vidit, etiam in confessione facti, juris tamen defensionem suscipi posse; quòd nisi vidisset, posse absolvi eum, qui fateretur; cùm videret nos fateri, neque quæri unquam jussisset, nec vobis tam salutarem hanc in judicando literam, quàm illam tristem, dedisset.

[b] *condemnavi vim factam.*

33. *Judicio reservavi.*] Sensit Cicero pertinere ad judices inquirere uter utri fecisset insidias.

34. *Quòd si per furiosum.*] Cùm priùs decrevisset senatus, ut de cæde Clodii veteribus legibus quæreretur, quamquam extra ordinem, tamen, id ubi promulgandum fuit, intercessit Munatius Plancus, atque ita coactus est senatus contra omnium sententiam hoc facere decretum de novâ quæstione: erat quippe ea tribunorum plebis auctoritas, ut nullum posset confirmari senatûs-consultum, quod illi non approbâssent.

Ib. *Furiosum.*] Furiosus dicitur is, qui nimiùm popularis senatui non paret, sed seditionem per populum excitat.

36. *Extra ordinem.*] De causâ quæri extra ordinem dicitur, cùm, non servatâ juris formulâ, nec ordine judiciario, in causâ proceditur.

37. *Divisa sententia est.*] Cùm aliquis in dicendâ sententiâ duas, pluresve res esset complexus, eæ si non omnes probarentur, postulari solitum fuit à quovis sedente, ut divideret, id est, ut de singulis rebus referretur.

Ib. *Postulante nescio quo.*] Is fuit Q. Fusius senator, qui à Munatio Planco pecuniâ corruptus fuit, quem non appellat, quia senator erat.

1. *At enim Cn. Pompeius.*] Jam tertium præjudicium refutandum aggreditur, quod jactabatur ab adversariis, Milonem videlicet sententiâ Cn. Pompeii damnatum esse.

Ib. *Rogatione suâ.*] Rogatio sic dicta est, quòd populus Romanus per trinundinum, ab illis qui rogandi potestatem habebant, rogaretur; vellet, juberetque talem fieri legem, ratamque habere.

Ib. *De re.*] Res hîc sumitur pro generali quæstione cædis.

4. *At patet.*] Nempè à Milone cædem factam esse apparet. Id enim Milo non negabat.

5. *Vidit etiam.*] Probat Cicero ex vi legis à Pompeio latæ, eum causæ Milonis favere; quia Miloni factam à se cædem confitenti Pompeius fecit potestatem sui defendendi; quam potestatem nunquam dedisset, cùm fateretur Milo se, et Cicero cum ipso, Clodium occidisse.

8. *Salutarem hanc in judicando literam.*] Salutaris litera fuit A, quæ apponebatur in tabulâ, quam à prætore accipiebant judices, ac in urnam projiciebant, si absolverent. Unde *salutaris* dicitur à Cicerone.

Ib. *Illam tristem.*] Litera C tristis dicitur, quia illa quoque in tabulâ judicibus dabatur, quam in urnam projiciebant, si condemnarent. Has autem literas Pompeius judicibus non dedisset, nisi Milonem absolvi posse judicâsset; igitur damnandi et absolvendi eum potestatem judicibus dedit.

Mihi verò Cn. Pompeius non modò nihil gravius contra Milonem judicâsse, sed etiam statuisse videtur, quid vos in judicando spectare oporteret; nam qui non pœnam confessioni, sed defensionem dedit, is causam interitûs quærendam, non interitum putavit. Jam illud dicet ipse profectò, (quod suâ sponte fecit) Publio-ne Clodio tribuendum putârit, an tempori? Domi suæ nobilissimus vir, senatûs propugnator, atque illis quidem temporibus pæně patronus, avunculus hujus nostri judicis, fortissimi viri, M. Catonis, tribunus plebis, M. Drusus occisus est; nihil de ejus morte populus consultus, nulla quæstio [a] decreta à senatu est. Quantum luctum in hâc urbe fuisse à nostris patribus accepimus, cùm P. Africano domi suæ quiescenti illa nocturna vis esset illata! quis tum non gemuit, quis non arsit dolore, quem immortalem, si fieri posset, omnes esse cuperent, ejus ne necessariam quidem exspectatam esse mortem? Num igitur ulla quæstio de Africani morte lata est? certè nulla. Quid ita? quia non alio facinore clari homines, alio obscuri, necantur.

[a] *constituta.*

9. *Mihi verò.*] Interpretatur Pompeii mentem in lege suâ ferendâ: eâ enim voluit eum defendi, non ergo condemnari; hoc est igitur quod sequi judices debent: non enim tantùm debent attendere, quòd Milo occidit Clodium, sed ulteriùs debent pergere, et intendere ad causam propter quam à Milone interfectus est.

13. *Jam illud dicet.*] Pompeius dicet, nec senatu nec populo postulante, se illam legem tulisse.

14. *Publio-ne Clodio tribuendum.*] Ostendit Cicero, non propter Clodium Pompeium legem tulisse, sed ut tempori serviret, ne videlicet lætari de morte Clodii videretur, quocum paucis diebus antè fuerat reconciliatus.

Ib. *Domi suæ.*] Probat Pompeii legem seu rogationem novam esse, et inauditam, comparatione clarissimorum hominum, de quibus nulla lata lex est. Id autem facit, ut ostendat iniquè hanc tulisse Pompeium, aut tempori serviisse.

15. *Nobilissimus vir.*] M. Livius Drusus, quem virum nobilissimum, potentissimum, eloquentissimum nominat Velleius lib. 2. et quem Plutarchus tunc principem senatûs fuisse ait, cùm videret senatum totum seditiosis Tiberii Gracchi legibus oppressum, cupiens eum ad pristinam dignitatem revocare contra equestris ordinis potentiam, ad quem tota senatorii ordinis auctoritas devoluta erat, se popularem simulavit, ac Latinis omnibus jus civitatis promisit; quod cum differret, instabant acriter, ut promissis staret. Tandem cùm intelligeretur à populo simulatè egisse, in ædibus ab ignotâ multitudine occisus est. Vide Liv. lib. 71.

16. *Avunculus hujus nostri judicis.*] Judex sedebat M. Cato, qui dictus est Uticensis, cujus mater Livia M. Drusi soror fuit, apud quem educatus est. Val. Max. lib. 3. cap. 1.

18. *Populus consultus.*] Consuli populus dicebatur Romæ, cùm lex rogabatur, hâc scilicet formulâ, *Velitis, jubeatis, Quirites.*

20. *P. Africano.*] Africanus minor cùm adversaretur C. Graccho, Cn. Fulvio, et Cn. Carboni triumviris agros dividere conantibus, seque domum fortis et validus pridie è senatu recepisset, manè in cubiculo mortuus inventus est. Appianus. De tanti viri morte nulla quæstio lata est.

22. *Ejus ne necessariam.*] Omnes singulari dolore affecti sunt, quòd naturalem vitæ cursum non attigerit, nam occisus est anno ætatis suæ 56. ut Cicero in Somnio Scipionis dicit.

Intersit inter vitæ dignitatem summorum atque infimorum: mors quidem illata per scelus iisdem pœnis teneatur, et legibus; nisi fortè magìs erit parricida, si quis consularem patrem, quàm si quis humilem necaverit, aut eò mors atrocior erit P. Clodii, quòd is in monimentis majorum suorum sit interfectus; hoc enim sæpè ab istis dicitur; perinde quasi Appius ille Cæcus viam munierit, non quâ populus uteretur, sed ubi impunè sui posteri latrocinarentur. Itaque in eâdem istâ Appiâ viâ, cùm ornatissimum equitem Rom. P. Clodius M. Papirium occidisset, non fuit illud facinus puniendum; homo enim nobilis in suis monimentis equitem Roman. occiderat. Nunc ejusdem Appiæ nomen quantas tragœdias excitat! quæ cruentata anteà cæde honesti atque innocentis viri silebatur, eadem nunc crebrò usurpatur, posteaquàm latronis et parricidæ sanguine imbuta est. Sed quid ego illa commemoro? comprehensus est in templo Castoris servus P. Clodii, quem ille ad Cn. Pompeium interficiendum collocârat; extorta est confitenti sica de manibus: caruit foro posteà Pompeius, caruit senatu, caruit publico; januâ se ac parietibus, non jure legum judiciorumque, texit. Num quæ rogatio lata? num quæ nova quæstio decreta est? atqui, si res, si vir, si tempus ullum dignum fuit, certè hæc in illâ causâ summa omnia fuerunt: insidiator erat in foro collocatus, atque in vestibulo ipso senatûs: ei viro autem mors parabatur, cujus in vitâ nitebatur salus civitatis: eo porrò Reipub. tempore, quo, si unus ille occidisset, non hæc solùm civitas, sed gentes omnes concidissent; nisi fortè, quia perfecta res non est, non fuit punienda: perinde quasi exitus rerum, non hominum consilia, legibus vindicentur. Minùs dolendum fuit, re non perfectâ, sed puniendum certè nihilo minùs. Quo-

27. *Nisi fortè magìs erit parricida.*] Loquitur Cicero ex mente Stoïcorum, qui omnia peccata æqualia esse contendebant. Neque enim ea ex rerum eventu, sed ex vitiis hominum metiebantur.

29. *Aut eò mors atrocior.*] Objectio Clodianorum, quam refutat ironicè.

30. *In monimentis.*] Monimentum dicitur non tantùm sepulcrum, sed quidquid etiam rei alicujus conservandæ gratiâ exstructum est. Per illa verò monimenta Appiam viam intelligit, quam Appius Claudius censor, qui posteà Cæcus dictus est, lapidibus sternendam curavit.

34. *M. Papirium occidisset.*] Tigranis filius Romæ apud Valerium equitem Romanum servabatur. Petiit eum à Flavio inter epulas Clodius, huncque catenis solvit, ac mari commisit: sed relatus est tempestate. Cùm igitur Sexto Clodio reducendus ad Pompeium, à quo repetebatur, datus esset, Flavius ad diripiendum Tigranem profectus est; ad quartum ab urbe lapidem pugna commissa est, in quâ Papirius eques Romanus interfectus est. *Ascon.*

39. *Latronis.*] Clodium latronem vocat, quia ex improviso Milonem aggressus est.

40. *In templo Castoris.*] Templum Castoris foro et curiæ proximum fuit.

41. *Extorta est confitenti sica.*] Servum Clodius in insidiis collocaverat, ut Pompeium interficeret.

44. *Num quæ rogatio.*] Clodium in odium adducit, et novam illam rogationem arguit exemplo, et amplificat ab adjunctis et à personâ Pompeii.

ties ego ipse, judices, ex P. Clodii telis et ex cruentis ejus manibus effugi! ex quibus si me non vel mea, vel reipublicæ fortuna servâsset, quis tandem de interitu meo quæstionem tulisset? Sed stulti sumus, qui Drusum, qui Africanum, Pompeium, nosmetipsos, cum P. Clodio conferre audeamus; tolerabilia fuerunt illa; P. Clodii mortem æquo animo nemo ferre potest; luget senatus; mœret equester ordo; tota civitas confecta [b] senio est; squalent municipia; afflictantur coloniæ; agri denique ipsi tam beneficum, tam salutarem, tam mansuetum civem desiderant. Non fuit ea causa, judices, profectò non fuit, cur sibi censeret Pompeius quæstionem ferendam: sed homo sapiens, et altâ et divinâ quâdam mente præditus, multa vidit; fuisse sibi illum inimicum, familiarem Milonem; in communi omnium lætitiâ, si etiam ipse gauderet, timuit ne videretur infirmior fides reconciliatæ gratiæ. Multa etiam alia vidit, sed illud maximè; quamvis atrociter ipse tulisset, vos tamen fortiter judicaturos. Itaque delegit è florentissimis ordinibus ipsa lumina: neque vero (quod nonnulli dictitant) secrevit, in judicibus legendis, amicos meos; neque enim hoc cogitavit vir justissimus, neque in bonis viris legendis id assequi potuisset, etiamsi cupiisset; non enim mea gratia familiaritatibus continetur, quæ latè patere non possunt, propterea quòd consuetudines victûs non possunt esse cum multis; sed si quid possumus, ex eo possumus, quòd respublica nos conjunxit cum multis; ex quibus ille cùm optimos viros legeret, idque maximè ad fidem suam pertinere arbitraretur, non potuit legere non studiosos mei. Quòd verò te, L. Domiti, huic quæstioni præesse maximè voluit, nihil quæsivit aliud, nisi justitiam, gravitatem, humanitatem, fidem: tulit, ut consularem necesse esset; credo, quòd principum munus esse ducebat resistere levitati multitudinis, et perditorum temeritati; ex consularibus te creavit potissimum; dederas enim, quàm contemneres populares insanias, jam ab adolescentiâ documenta maxima. Quamobrem, judices, ut ali-

[b] *ægritudine.*

67. *Infirmior fides, &c.*] Ex hoc loco patet simultates fuisse Clodium inter et Pompeium, sed eas reconciliatione gratiæ fuisse sopitas: et, ne ejus parùm fida crederetur reconciliatio, gaudere noluit Pompeius.

69. *E florentissimis ordinibus.*] E senatorio videlicet, equestri, et ex tribunis ærariis, judices selecti sunt.

75. *Consuetudines victûs.*] Patet familiares eos dici propriè, inter quos victûs consuetudo intercedit: hic autem subtiliter Pompeium et judices sibi conciliat.

77. *Optimos viros legere.*] Pompeius optimos omnium ordinum viros legit, qui posteà sortiti sunt, ut eorum numerus, qui judicarent, compleretur.

79. *Domiti.*] Domitius Ænobarbus quæsitor huic causæ præpositus fuit, cujus à laudatione captat benevolentiam.

83. *Perditorum.*] Clodianos intelligit.

84. *Contemneres populares insanias.*] Cn. Manlius tribunus plebis legem ferebat seditiosè, ut libertini in omnibus tribubus suffragium ferrent. Cùmque per vim Capitolium occupâsset, à Cn. Domitio prætore dejectus fuit, multis è Manlianâ seditione interfectis.

quandò ad causam crimenque veniamus; si neque omnis confessio facti est inusitata, neque de causâ quidquam nostrâ aliter, ac nos vellemus, à senatu judicatum est; et lator ipse legis, cùm esset controversia nulla facti, juris tamen disceptationem esse voluit; et electi judices, isque præpositus quæstioni, qui hæc justè sapienterque disceptet; reliquum est, judices, ut nihil jam aliud quærere debeatis, nisi uter utri insidias fecerit; quod quò faciliùs argumentis perspicere possitis, rem gestam vobis dum breviter expono, quæso, diligenter attendite.

86. *Si neque omnis confessio.*] Breviter repetit Cicero, quæcumque in istâ refutatione præjudiciorum dicta sunt, primùm quod adversarii jactabant fas non ei esse tueri lucem, &c. Secundùm, cædem, in quâ Clodius occisus est, senatum judicâsse contra Rempub. Tertiùm, voluisse Pompeium, ut Milo jus suum tueretur.

90. *Præpositus quæstioni.*] Domitius quæsitor datus est.

NARRATIO.

Tria capita continet hæc narratio. 1. *Clodii consilia.* 2. *Profectionem.* 3. *Pugnam.*

VI. P. Clodius cùm statuisset omni scelere in præturâ vexare Rempub. videretque ita tracta esse comitia anno superiore, ut non multos menses præturam gerere posset; qui non honoris gradum spectaret, ut cæteri, sed ut L. Paulum collegam effugere vellet, singulari virtute civem, et annum integrum ad dilacerandam Rempub. quæreret; subitò reliquit annum suum, seque in annum proximum transtulit, non, ut fit, religione aliquâ, sed ut haberet, (quod ipse dicebat) ad præturam gerendam, hoc est, ad evertendam Rempub. plenum annum atque integrum: occurrebat ei, mancam ac debilem præturam suam futuram, consule Milone: eum porrò summo consensu populi Romani consulem fieri videbat: contulit se ad ejus com-

2. *Ita tracta esse comitia.*] Ita dilata fuerunt comitia propter insanas candidatorum contentiones, ut septimo ferè tantùm mense Domitius Calvinus et Valerius Messala consulatum inierint.

4. *L. Paulum.*] L. Paulus vir fuit singularis, et ad conservandam Rempub. natus, inquit Cicero in Vatinium. Hunc propter summam probitatem collegam habere Clodius nolebat.

5. *Annum integrum.*] Ob dilata comitia, medium tantùm annum habere poterat, cùm circa ferè septimum mensem inierint magistratum consules.

6. *Reliquit annum suum.*] Annus suus dicebatur, quo quis honorem petere ex lege poterat: ut præturam post ædilitatem, post præturam consulatum. Requirebatur autem, ut quis prætor fieret, ut annum ætatis nonum et trigesimum ageret.

10. *Mancam.*] Mancus dicitur cui altera manus inutilis est, sumptâ metaphorâ à corpore ad magistratum.

12. *Ejus competitores.*] Petebant cum Milone *consulatum P. Plautius Hypsæus, et Q. Metellus Scipio, non solùm largitione palàm profusâ, sed etiam factionibus armatorum succincti.* Pedianus.

petitores; sed ita, totam ut petitionem ipse solus, etiam invitis illis, gubernaret; tota ut comitia suis (ut dictitabat) humeris sustineret: convocabat tribus: se interponebat: coloniam novam, delectum perditissimorum scribebat civium: quantò ille plura [a] miscebat, tantò hic magis in dies convalescebat. Ubi vidit homo ad omne facinus paratissimus fortissimum virum, inimicissimum suum, certissimum consulem; idque intellexit non solùm sermonibus, sed etiam suffragiis populi Romani sæpè esse declaratum; palàm agere cœpit, et apertè dicere, occidendum Milonem. Servos agrestes et barbaros, quibus silvas publicas depopulatus erat, Etruriamque vexârat, ex Apennino deduxerat, quos videbatis: res erat minimè obscura; etenim palàm dictitabat, consulatum Miloni eripi non posse, vitam posse. Significavit hoc sæpè in senatu; dixit in concione: quin etiam Favonio, fortissimo viro, quærenti ex eo, quâ spe fureret Milone vivo, respondit, triduo illum, ad summum quatriduo, periturum: quam vocem ejus ad hunc M. Catonem statim Favonius detulit. Interim cùm sciret Clodius (neque enim erat difficile scire) iter sollenne, legitimum, necessarium, ante diem xiii. Kalend. Febr. Miloni esse Lanuvium ad flaminem [b] prodendum, quòd erat

[a] *perturbabat.* [b] *nominandum.*

15. *Convocabat tribus.*] Primùm totus populus Romanus in tres partes est divisus, unde tribus dictæ sunt. Sed posteà, crescente populo, ad triginta quinque, servato priori nomine, pervenerunt. Porrò illæ in curias divisæ sunt, in quibus tamquam in septis unaquæque tribus continebatur tempore comitiorum. At Clodius agebat cum curiis, ut, rejecto Milone, Metellum vel Hypsæum Cos. renuntiarent.

Ib. *Coloniam novam scribebat.*] Clodius pollicebatur se deducturum coloniam novam, si præturam assequeretur. Id autem dicebat, ut ad suas partes pauperes adduceret, eorumque ferret suffragia, spe agrorum, si ipsi deducerentur.

16. *Scribebat civium.*] Eos porrò scribebat, non tam ad ferendum suffragium, quàm ad vim faciendam.

17. *Hic.*] Milo certior consulatûs fiebat.

21. *Servos agrestes.*] Fuit Romanorum divitum consuetudo, ut multos servos in agris alerent, et sæpè suis in prædiis decem eorum millia haberent.

22. *Barbaros.*] Qui convocabantur ex aliis nationibus, barbari dicebantur, vel quia peregrinâ linguâ utebantur, vel quia moribus erant immanes.

Ib. *Silvas publicas depopulatus erat.*] Invidiosè in Clodium loquitur, utpotè qui illorum servorum numero ad perniciem Reipub. abutebatur.

23. *Ex Apennino.*] Mons est Apenninus perpetuo ferè dorso Italiam in duas partes dividens.

26. *Favonio.*] Favonius vir fuit amicissimus Catoni, et ejus constantiæ et doctrinæ æmulus.

29. *Ad hunc Catonem.*] Is est Cato qui posteà Uticensis dictus est, et tum judex sedebat.

30. *Iter sollenne.*] Sollenne dicitur quod certis temporibus fit.

31. *Legitimum.*] Legitimum est quod lege fit et more, ideòque necessarium censetur.

Ib. *Ante diem* xiii. *Kal. Febr.*] Id est, diem Januarii vigesimum.

32. *Lanuvium.*] Lanuvium municipium fuit, quod distat ab urbe Româ stadia ferè centum. quod à Diomede, post eversam Trojam in Italiam advecto, conditum est, ut refert Appianus, lib. 2. bell. civil. Ibi erat Junonis Sospitæ templum celeberrimum, cui à dictatore singulis annis sacerdos constituebatur.

Ib. *Flaminem.*] Flamen nomen commune fuit sacerdotum, nam flamen erat

dictator Lanuvii Milo, Româ subitò ipse profectus pridie est, ut ante suum fundum (quod re intellectum est) Miloni insidias collocaret; atque ita profectus est, ut concionem turbulentam, in quâ ejus furor [c] desideratus est, quæ illo ipso die habita est, relinqueret; quam, nisi obire facinoris locum tempusque voluisset, nunquam reliquisset. Milo autem, cùm in senatu fuisset eo die quoad senatus dimissus est, domum venit: calceos et vestimenta mutavit: paulisper, dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est: deinde profectus est [d] id temporis, cùm jam Clodius, si quidem eo die Romam venturus erat, redire potuisset. Obviàm fit ei Clodius expeditus, in equo, nullâ rhedâ, nullis impedimentis, nullis Græcis comitibus, ut solebat; sine uxore, quod nunquam ferè: cùm hic insidiator, qui iter illud ad cædem faciendam apparâsset, cum uxore veheretur in rhedâ, pænulatus, magno et impedito et muliebri ac delicato ancillarum puerorumque comitatu. Fit obviàm Clodio ante fundum ejus, horâ ferè undecimâ, aut non multò secùs: statim complures cum

[c] *necessarius erat.* [d] *eo tempore.*

Dialis, flamen Martialis, Quirinalis, Junonis. Porrò Flamen dictus est, inquit Vossius, à *flammeo*, hoc est, velamento capitis quo utebantur. *Flammeum* autem vocatum est à flammeo colore. Putant alii quamplurimi quòd dictus sit flamen, quasi filamen, à *filo*, quòd vel pileo sacerdotis erat annexum, vel quòd æstu urgente solo filo caput cingebat; ita Priscianus, lib. 4.

33. *Dictator.*] In municipiis dictator dicebatur, qui nunc magister civitatis dicitur.

34. *Suum fundum.*] Fundus in jure propriè ager cum ædificio dicitur.

Ib. *Quod re intellectum est.*] Id est, eventu pugnæ, quæ hîc commissa est.

35. *Concionem turbulentam.*] Eodem die quò Clodius occisus est, C. Sallustius et Q. Pompeius tribuni plebis, et Milonis inimici, concionati sunt, inquit Asconius, sed potissimùm Q. Pompeius, qui omnium seditiosissimus fuit.

39. *Calceos et vestimenta.*] Senatores calceis utebantur auratis. Pænula autem vestimentum itinerarium fuit contra frigus et pluviam.

40. *Commoratus est.*] Nihil tumultuosè, nihil festinanter Milo fecit, sed pacato et tranquillo animo.

43. *Expeditus.*] Id est, paratus ad pugnam.

Ib. *Nullâ rhedâ.*] Rheda vehiculi genus est.

Ib. *Nullis impedimentis.*] Impedimenta sarcinæ sunt, quæ ad viam necessariæ sunt.

Ib. *Nullis Græcis comitibus.*] Comites illi Græci, vel sunt musici, vel philosophi, quos ut plurimùm ditiores Romani alebant apud se eruditionis causâ, ut Cicero Orat. in Pisonem notavit.

44. *Sine uxore.*] Clodius Fulviam uxorem habuit, quæ posteà nupsit Antonio, quæque caput Ciceronis demortui sputis fœdavit, et linguam acu perforavit.

45. *Cùm hic insidiator.*] Milonem ironicè insidiatorem vocat, quia nihil in eo est quod cædis suspicionem movere possit.

46. *Cum uxore.*] Milo Faustam Syllæ dictatoris filiam uxorem habuit.

47. *Ancillarum.*] Ancillas secum uxor ducebat.

Ib. *Puerorum.*] Per pueros intelligit juniores servos.

48. *Comitatu.*] Delicatum appellat hunc comitatum, quia tum ancillæ, tum illi pueri ad certamen erant inepti.

Ib. *Fundum ejus.*] Fundus ille fuit in Albano.

Ib. *Horâ ferè undecimâ.*] Romani horas duodecim ab oriente ad occidentem solem numerabant, quæ proinde vel longiores vel breviores fuêre secundùm longi-

telis in hunc faciunt de loco superiore impetum: adversi rhedarium occidunt; cùm autem hic de rhedâ, rejectâ pænulâ, desiluisset, seque acri animo defenderet; illi, qui erant cum Clodio, gladiis [e] eductis, partim recurrere ad rhedam, ut à tergo Milonem adorirentur; partim, quòd hunc jam interfectum putarent, cædere incipiunt ejus servos, qui pòst erant; ex quibus, qui animo fideli in dominum et præsenti fuerunt, partim occisi sunt, partim, cùm ad rhedam pugnari viderent, et domino succurrere prohiberentur, Milonemque occisum etiam ex ipso Clodio audirent, et reverà putarent; fecerunt id servi Milonis, (dicam enim non derivandi criminis causâ, sed ut factum est) neque imperante, neque sciente, neque præsente domino, quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.

[e] *evaginatis.*

tudinem vel brevitatem dierum. Primam autem ab ortu solis numerabant, et sic de reliquis; cùm autem commissa fuerit hæc pugna die Januarii vicesimo; hæc hora undecima ferè tertiæ nostræ pomeridianæ cum dimidiâ respondet.

50. *In hunc.*] In Milonem.

Ib. *De loco superiore.*] Superior locus aptior est ad pugnandum.

Ib. *Adversi.*] Illi videlicet qui erant ex parte adversâ oppositâ aurigæ Milonis.

51. *Hic.*] Milo, quem aggrediebantur.

60. *Derivandi criminis.*] Derivari crimen dicitur, cùm culpa quâ quis tenetur, in alium, in quo non est, rejicitur.

CONSTITUTIO CAUSÆ.

VII. Hæc, sicut exposui, ita gesta sunt, judices: insidiator superatus, vi victa vis, vel, potiùs, oppressa virtute audacia est. Nihil dico, quid respublica consecuta sit, nihil, quid vos, nihil, quid omnes boni: nihil sanè id prosit Miloni, qui hoc fato natus est, ut ne se quidem servare potuerit, quin unà rempublicam, vosque servaret. Si id jure non posset, nihil habeo quod defendam: sin hoc et ratio doctis, et necessitas barbaris, et mos gentibus, et feris natura ipsa præscripsit, ut omnem semper vim, quâcumque ope possent, à corpore, à capite, à vitâ suâ propulsarent; non potestis hoc facinus improbum judicare, quin simul judicetis, omnibus, qui in latrones inciderint, aut illorum telis, aut vestris sententiis, esse pereundum. Quòd si ita putâsset, certè optabilius Miloni fuit dare [a] jugulum P. Clo-

[a] *se jugulandum.*

8. *Et mos gentibus.*] Alludit ad jus gentium, quæ ad Romanum imperium non pertinebant.

Ib. *Et feris natura.*] Loquitur de jure naturæ, nam feræ naturaliter se defendunt, ut corpus tueantur.

dio, non semel ab illo, neque tum primùm petitum; quàm jugulari à vobis, quia se illi non jugulandum tradidisset: sin hoc nemo vestrûm ita sentit; illud jam in judicium venit, non occisusne sit, quod fatemur; sed jure, an injuriâ; quod multis anteà in causis jam quæsitum est. Insidias factas esse constat: et id est, quod senatus contra rempublicam factum judicavit: ab utro factæ sint, incertum est: de hoc igitur latum est ut quæreretur. Ita et senatus [b] rem, non hominem, notavit; et Pompeius de jure, non de facto, quæstionem tulit. Numquid igitur aliud in judicium venit, nisi uter utri insidias fecerit? profectò nihil; si hic illi, [c] ut ne sit impunè; si ille huic, tum nos scelere [d] solvamur.

[b] *insidias.* [c] *ut puniatur.* [d] *liberemur.*

20. *Ut quæreretur.*] Hâc de re Pompeius tulit legem, de quâ dictum est.

23. *Si hic.*] Milo videlicet.

24. *Ille.*] Clodius.

CONFIRMATIO.

Duas partes continet hæc confirmatio. In primâ ostendit, insidias fecisse Clodium Miloni. In secundâ gloriosum Miloni fuisse Clodium interfecisse. Primam partem tractat, 1. per conjecturam, ab antecedentibus, sive personis; 2. à concomitantibus, sive ab ipsis facti circumstantiis; 3. à confutatione quorumdam quæ ab adversariis objiciuntur; 4. à consequentibus.

PRIMA PROBATIO.

Ab antecedentibus: *non Milonem Clodio, sed Clodium Miloni, struxisse insidias.*

VIII. Quonam igitur pacto probari potest, insidias Miloni fecisse Clodium? Satis est quidem, in illâ tam audaci, tam nefariâ belluâ, docere, magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud [a] Cassianum,

[a] *quis percepit utilitatem.*

2. *Nefariâ belluâ.*] Clodium belluam appellat invidioso nomine.

4. *Illud Cassianum.*] *Cassius*, inquit Asconius, *vir fuit summæ severitatis: quoties quæsitor alicujus judicii esset, in quo quæreretur de homine occiso, suadebat, atque etiam præcipiebat judicibus hoc quod Cicero nunc admonet, ut quæreretur, cui bono fuisset perire eum, de cujus morte quæreretur.* Valerius lib. 3. cap. 7. ait quòd *ejus tribunal, propter nimiam severitatem, scopulus reorum dicebatur.*

"*Cui bono fuerit*," in his personis valeat; etsi boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi sæpè parvo. Atqui, Milone interfecto, Clodius hoc assequebatur, non modò ut prætor esset, non eo consule, quo sceleris nihil facere posset; sed etiam ut his consulibus prætor esset, quibus, si non adjuvantibus, at [b] conniventibus certè, sperâsset se posse rempublicam [c] eludere in illis suis cogitatis furoribus; cujus illi conatus (ut ipse ratiocinabatur) nec, si possent, reprimere cuperent, cùm tantum beneficium ei se debere arbitrarentur; et, si vellent, fortassè vix possent frangere hominis sceleratissimi corroboratam jam vetustate audaciam. An verò, judices, vos soli ignoratis? vos hospites in hâc urbe versamini? vestræ peregrinantur aures, neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur, quas ille leges (si leges nominandæ sunt, ac non faces urbis, et pestes reipublicæ) fuerit impositurus nobis omnibus, atque inusturus? Exhibe, quæso, Sexte Clodi, exhibe librarium illud legum vestrarum, quod te aiunt eripuisse è domo, et ex mediis armis turbâque nocturnâ, tamquam Palladium, sustulisse, ut præclarum videlicet

[b] *permittentibus.* [c] *fallere.*

7. *Ut prætor esset.*] De prætoribus fusè dictum est in Orat. pro Lege Manil. parag. i. not. ad lin. 13.

9. *His consulibus.*] Plautius Hypsæus et Q. Metellus Scipio designantur, qui cum Milone petebant consulatum.

11. *Cogitatis furoribus.*] Statuerat Clodius in præturâ totam Remp. evertere.

12. *Tantum beneficium.*] Consules Hypsæus et Metellus Scipio nunquam ausi fuissent rempublicam contra Clodii conatus defendere, quia ejus beneficio consulatum fuissent adepti.

14. *Corroboratam vetustate audaciam.*] Metaphora sumpta ab arboribus, quæ, quò vetustiores, eò duriores sunt, ut quercus.

16. *Peregrinantur aures.*] Videtur quasi ignorantiæ arguere judices: peregrinari enim dicuntur qui domi non sunt: et peregrini sæpè rerum ignari sunt, quæ in eo loco ubi sunt geruntur.

19. *Atque inusturus.*] Vel respicit ad incendium quo curia deflagravit, cùm Clodii cadaver ambustum est; vel ad ipsius Clodii tyrannidem, qui leges odiosas omnibus imposuisset, si præturam fuisset assecutus; sumptâ metaphorâ à servis, qui ferro candenti inurebantur.

20. *Sexte Clodi.*] Sextus ille Clodius Clodii fuit consanguineus, quem ejus scribam sæpè vocat Cicero, et quem Asconius ait Clodii cadaver in curiam intulisse.

Ib. *Librarium.*] Id est, codicem, in quo acta omnia describuntur.

21. *Turbâque nocturnâ.*] Postquam interfectus est Clodius, Romam, ut refert Pedianus, perlatum est ejus cadaver ante primam noctis horam: infimæque plebis et servorum maxima multitudo magno luctu corpus in atrio domûs positum circumstetit.

22. *Palladium.*] Palladium simulacrum fuit Palladis, quod, Ilo avo Priami regnante apud Trojanos, è cœlo decidit. Delato in urbem simulacro, Ilus Apollinem consuluit, qui incolumem Trojam fore respondit, dum illud in Ilio conditum servaretur. Alii ferunt Diomedem, Ulyssem alii, abstulisse. Hoc illud ipsum simulacrum Romam pervenit: à quo perlatum fuerit non constat. Cedrenus à Diomede petenti Æneæ redditum fuisse scribit, à quo in Italiam perlatum est; at certum est, Romæ in æde Vestæ repositum fuisse; quod cùm arsisset, ab incendio Metellus pontifex eripuit.

munus ac instrumentum tribunatûs ad aliquem, si nactus esses, qui tuo arbitrio tribunatum gereret, deferre posses. Et adspexit me quidem illis oculis, quibus tum solebat, cùm omnibus omnia minabatur; movet me quippè lumen curiæ. Quid? tu me iratum, Sexte, putas tibi, cujus tu inimicissimum multò crudeliùs etiam punitus es, quàm erat humanitatis meæ postulare? Tu P. Clodii cruentum cadaver ejecisti domo: tu in publicum abjecisti: tu spoliatum imaginibus, exsequiis, pompâ, laudatione, infelicissimis lignis [d] semiustulatum nocturnis canibus dilaniandum reliquisti; quam rem etsi necessariò fecisti, tamen, quoniam in meo inimico crudelitatem [e] exprompsisti tuam, laudare non possum, irasci certè non debeo.

[d] *semiustum.* [e] *ostendisti.*

23. *Instrumentum.*] Instrumentum hìc sumitur pro iis quas Cicero literas publicas appellat: hoc est, quod vel à personâ publicâ, veluti scribâ magistratûs, vel tabellione scriptum est.

25. *Omnibus omnia minabatur.*] Sextus ille Clodius scriba fuit Pub. Clodii (de quo in Oratione pro Domo suâ) qui, quo anno Publius gessit consulatum, potentissimus fuit, et ejus furoris administer.

26. *Movet me quippe lumen curiæ.*] Jocatur hìc ambiguè Cicero: videtur enim indicare incendium curiæ, et per ironiam Sextum Clodium senatorem amplissimum.

27. *Quid? tu me iratum?*] Digreditur à continuâ oratione ad Sextum illum Clodium; cui iratum non esse se profitetur, cùm longè graviùs sævierit in Clodium amicum et consanguineum suum, quàm ipse Cicero in hostem agere voluisset.

28. *Punitus es.*] Ut *impertio* et *impertior*, ita *punio* et *punior* in eâdem significatione à Cicerone dicta sunt.

29. *Cruentum cadaver.*] Exponit sigillatim quid à Sexto Clodio actum est in Publii cadaver, quod cùm cruentum esset à recenti cæde, ne quidem illud lavandum curavit; moris enim fuit apud illos veteres, ut mortui lavarentur, et ungerentur; unde Ennius, *Tarquinii corpus bona femina lavit et unxit.*

Ib. *Ejecisti domo.*] In odium Sexti Clodii, ait, *ejecisti*: quia viri consanguinitate propinquiores solebant multo honore efferre; ejecit autem Sextus, quasi ea quæ invisa sunt.

30. *In publicum abjecisti.*] Asconius Pedianus scribit vulgus imperitum, corpus nudum, discalceatum, sicut in lectulo erat positum, ut vulnera videri possent, in forum detulisse, et in Rostris posuisse.

Ib. *Spoliatum imaginibus.*] Plinius lib. 35, cap. 2. refert, atria nobilium virorum plena fuisse ceratis imaginibus: et si quandò sepeliendus esset aliquis è familiâ, tum ferri omnes eas imagines eorum qui in familiâ vixerant.

Ib. *Exsequiis.*] Servius in lib. 2. Æneïd. sic scribit: *Funus, ardens cadaver: dum portabatur, exsequias; cùm crematum est, reliquias et bustum; cùm conditum est, sepulcrum dici.*

31. *Laudatione.*] Ex nobili et illustri familiâ si quis excederet è vitâ, tum aliquis è propinquis assumebatur, qui mortuum laudaret: hinc orationes funebres habendi consuetudo defluxit.

Ib. *Infelicissimis lignis.*] Pedianus ait, quòd, *Sexto Clodio duce, populus corpus Pub. Clodii in curiam intulit, cremavitque subselliis, et tribunalibus, et mensis, et codicibus librariorum: quo igne et ipsa curia flagravit, et item Porcia basilica, quæ erat ei juncta, ambusta est.* Infelicissima autem hæc ligna appellat, quòd in funeribus illustrium virorum vulgò amomo, balsamo, &c. uterentur.

Ib. *Nocturnis canibus.*] Canes intelligit, qui noctu vagantur, neque certas domos habent.

32. *Quam rem etsi necessariò.*] Coactus est Sextus Clodius statim effugere, et relinquere semiustum illud corpus, propter periculum incensæ curiæ.

P. Clodii præturam non sine maximo rerum novarum metu proponi, et solutam fore videbatis, nisi esset is consul, qui eam auderet possetque constringere. Eum Milonem esse cùm sentiret universus populus Romanus, quis dubitaret, suffragio suo, se metu, periculo rempublicam, liberare? At nunc, P. Clodio remoto, [f] usitatis jam rebus enitendum est Miloni, ut tueatur dignitatem suam; singularis illa huic uni concessa gloria, quæ quotidie augebatur frangendis furoribus Clodianis, jàm morte Clodii cecidit: vos adepti estis ne quem civem metueretis: hic exercitationem virtutis, suffragationem consulatûs, fontem perennem gloriæ suæ perdidit. Itaque Milonis consulatus, qui vivo Clodio [g] labefactari non poterat, mortuo denique [h] tentari cœptus est. Non modò igitur nihil prodest, sed obest etiam P. Clodii mors Miloni. At valuit odium: fecit iratus, fecit inimicus, fecit ultor injuriæ, punitor doloris sui: quid, si hæc, non dico majora fuerunt in Clodio quàm in Milone, sed in illo maxima, nulla in hoc? quid vultis amplius? quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac materiem suæ gloriæ, præter hoc civile odium, quo omnes improbos odimus? illi erat ut odisset, primùm defensorem salutis meæ, deinde vexatorem furoris, domitorem armorum suorum, postremò etiam accusatorem suum; [i] reus enim Milonis lege Plotiâ fuit Clodius, quoad vixit; quo tandem animo hoc

[f] *certandum more solito.* [g] *certissimus erat.* [h] *concuti.* [i] *Milo enim potuit accusare Clodium.*

35. *Clodii præturam.*] Post digressionem, redit ad præturam quam Clodius petebat.

Ib. *Rerum novarum.*] Vulgò per res novas seditiones et motus intelligunt historici, quibus veteres leges infringuntur. Ad hoc autem maximè Pub. Clodius spectabat, cùm prætor fieri voluit.

37. *Eum Milonem.*] Totus populus Romanus optabat Milonem fieri consulem, quasi is unus esset, qui Clodio posset resistere.

39. *At nunc, P. Clodio.*] Objectionem proponit Cicero, et ostendit Clodii mortem nihilo utilem Miloni fuisse.

44. *Fontem perennem.*] Locum hunc citat Quintilianus lib. 8. ubi de egregiis metaphoris loquitur.

48. *At valuit odium.*] Occurrit objectioni, quæ informari sic ab adversariis poterat: si Milo oderat Clodium, sed Clodius non oderat Milonem, credibilius videtur quòd Milo Clodio, quàm Clodius Miloni, struxerit insidias. At hanc objectionem solvit à causis, quia nemo odit eum, à quo ei accrevit gloria: at maxima frangendis Clodii furoribus Miloni accrevit gloria.

52. *Præter hoc civile.*] Ait Milonem non alio odio fuisse Clodium persecutum, quàm quo omnes naturali quâdam propensione oderunt improbos.

53. *Illi erat ut odisset.*] Jam causas profert quarè Clodius odisset Milonem. Prima causa est, quia tribunus plebis Milo studuerat Ciceroni ab exsilio revocando. Secunda, quia sæpiùs rempublicam vexaverat Clodius, cujus Milo sæpiùs arma impedivit. Tertia, quia Clodium accusaverat Milo.

56. *Lege Plotiâ.*] Tulit M. Plotius Silvanus tribunus plebis, Cn. Pompeio Strabone, L. Porcio Catone Coss. anno urbis conditæ 664. secundo anno belli Italici, cùm equester ordo in judiciis dominaretur, ut de iis qui vim publicam armatis hominibus fecissent, quæstio constitueretur. Certè Cicero lib. 4. epist. ad Att. ait quòd ausus est Milo

tyrannum tulisse creditis? quantum odium illius? et in homine injusto, quàm etiam justum esse?

IX. Reliquum est, ut jam illum natura ipsius consuetudoque defendat; hunc autem hæc eadem coarguant: nihil per vim unquam Clodius; omnia per vim Milo. Quid ergo, judices? cùm, mœrentibus vobis, urbe cessi, judicium-ne timui? non servos, non arma, non vim? quæ fuisset igitur causa restituendi mei, nisi fuisset injusta ejiciendi? [a] Diem mihi, credo, dixerat, multam irrogârat, actionem perduellionis intenderat; et mihi videlicet, in causâ aut malâ aut meâ, non et præclarissimâ et vestrâ, judicium timendum fuit; servorum, et egentium civium et facinorosorum armis meos cives, meis consiliis periculisque servatos, pro me objici nolui. Vidi enim, vidi hunc ipsum Q. Hortensium, lumen et ornamen-

[a] *vocaverat me in jus.*

reum Clodium de vi lege Plotiâ facere, quòd impressionem fecisset in fabros Ciceronis domum ædificantes, quæ publicâ pecuniâ restaurabatur, et quam ipse Clodius, dum Cicero exsularet, diruendam curaverat.

57. *Tyrannum.*] Clodium tyrannum vocat.

Ib. *In homine injusto.*] Id est, in Clodio, cujus, licèt ille injustus esset, causæ tamen odii in Milonem accusatorem suum justæ erant.

1. *Reliquum est, ut jam illum natura.*] Hactenus Cicero usus est argumentis sumptis à conjecturis, nunc ab naturâ et consuetudine desumit; incipit autem ab ironiâ, quâ pungit Clodium.

Ib. *Illum.*] Clodium ait, cujus mores, naturam, et anteactam vitam considerat.

2. *Hunc.*] Milonem.

Ib. *Nihil per vim unquam.*] Clodium nihil per vim egisse ironicè dicit.

4. *Mœrentibus vobis.*] Senatores, qui in suis periculis vestem nunquam mutabant, in Ciceronis periculo mutaverunt. Hic autem vim factam à Clodio describit.

Ib. *Urbe cessi.*] Pridie quàm Clodius rogaret suum privilegium, abiit Cicero in voluntarium exsilium; atque adeò dicit se urbe cessisse, cùm injustè exsularet.

5. *Non servos, non arma.*] Cum Cicero reus factus est à Clodio, mutatâ veste sordidatus populo supplicavit; tum Clodius illi omnibus vicis occurrebat stipatus hominibus contumeliosis, qui petulanter mutationem vestis, et ejus habitum exagitantes, multisque locis luto et lapidibus in eum conjectis, supplicationes impediebant. Ita Dio lib. 38.

Ib. *Quæ fuisset igitur.*] Argumentum à repugnantibus, quia Cicero non fuisset restitutus, nisi per vim improbè ejectus esset.

7. *Multam irrogârat.*] Multam irrogare, est rogare populum, an multam alicui velit imponere.

Ib. *Perduellionis.*] *Perduelles dicebantur ab antiquis, quos nos hostes appellamus,* inquit Caius in lib. de verb. signif. Perduellionis autem crimen in eos cadebat, qui summam reipublicæ labefactare conati erant.

Ib. *Intenderat.*] Intendere seu intentare verbum est juris; et nihil allud notat, quàm crimen in adversarium jacere: hinc intentio criminis, cui opponitur recusatio.

8. *Et mihi videlicet in causâ aut malâ.*] Ironia: dicit causam judicum fuisse, cùm punivisset Lentulum et Cethegum, qui in conjuratione Catilinæ fuissent; idque ex jussu populi et senatûs.

9. *Servorum et egentium.*] Suadebant multi Ciceroni, antequàm cederet in exsilium, rem ipsam contra Clodium armis experiri, et vim vi repellere; sed maluit abire in exsilium, quàm cives suos in periculum adducere.

12. *Q. Hortensium.*] Cùm factus fu-

tum reipublicæ, pænè interfici servorum manu, cùm mihi [b]adesset: quâ in turbâ C. Vibienus senator, vir optimus, cum hoc cùm esset unà, ita est [c]multatus, ut vitam amiserit. Itaque quandò illius posteà sica illa, quam à Catilinâ acceperat, conquievit? hæc intentata nobis est: huic ego vos objici pro me non sum passus: hæc insidiata Pompeio est: hæc istam Appiam viam, monimentum sui nominis, nece Papirii cruentavit: hæc, hæc eadem longo intervallo conversa rursus est in me: nuper quidem, ut scitis, me ad regiam pænè confecit. Quid simile Milonis? cujus vis omnis hæc semper fuit, ne P. Clodius, cùm in judicium [d]detrahi non posset, vi oppressam civitatem teneret; quem si interficere voluisset, quantæ, quoties occasiones, quàm præclaræ fuerunt? potuit-ne, cùm domum ac deos penates suos, illo oppugnante, defenderet, jure se ulcisci? potuit-ne, cive egregio et viro fortissimo, P. Sextio, collegâ suo, vulnerato? potuit-ne, Q. Fabricio, viro optimo, cùm de reditu meo legem ferret, pulso, crudelissimâ in foro cæde factâ? potuit-ne, L. Cæcilii, justissimi, fortissimique prætoris, oppugnatâ domo? potuit-ne illo die, cùm est lata lex de me? cùm totius Italiæ concursus, quem mea salus concitârat, facti illius gloriam libens agnovisset;

[b] *patrocinaretur.* [c] malè *tractatus.* [d] *pertrahi.*

isset Cicero reus à Pub. Clodio, voluit senatus decernere, ut populus Rom. vestem mutaret; sed contra sentiebant consules Piso et Gabinius. Clodius paludatus circa curiam cum satellitibus vagabatur: è senatu prorupêre quidam senatores, qui, laceratis vestibus, tumultûs speciem dedêre, ut Plut. refert in Cic. In eo tumultu Hortensius et Vibienus aliquid à militibus passi sunt.

16. *A Catilinâ.*] Catilinæ Clodius amicus fuit.

Ib. *Conquievit.*] Non eo facinore conquievit furor Clodii, sed erupit semper ulteriùs; Ciceronem enim et Pompeium persecutus est.

18. *Pompeio.*] Collocaverat Clodius sicarium in insidiis ad Pompeium occidendum, de quo sæpè Cicero.

19. *Nece Papirii.*] De hoc superiùs.

21. *Me ad regiam pænè confecit.*] Lib. 4 ad Att. sic ait: *Cùm Sacrâ Viâ descenderem, insecutus est me cum suis: clamor, lapides, fustes, gladii, hæc improvisa omnia.* Est autem regia locus in Viâ Sacrâ extra Romam, ubi Numa Pompilius rex Romanorum secundus habitavit. Regia enim regis domus dicitur.

Ib. *Quid simile Milonis?*] Jam confert Milonem cum Clodio.

25. *Domum ac deos penates.*] Lib. 4. Epist. 3. ad Attic. sic ait; Milonis domum, meamque in Ceramio pridie idus Novembres expugnare et incendere ita conatus est, ut palam horâ quintâ cum scutis homines eductis gladiis, alios cum accensis facibus adduxerit. Ipse domum P. Syllæ pro castris ad eam oppugnationem sumpserat, tum ex Annianâ Milonis domo Q. Flaccus eduxit viros, occiditque homines ex omni latrocinio Clodiano notissimos, ipsum cupivit, sed ille se in interiorem partem ædium abdidit.

27. *P. Sextio, collegâ.*] Milo et Sextius tribuni plebis fuerunt anno post Clodium proximo. In Oratione pro Sextio dicit eum viginti accepisse vulnera, et mortem evasisse se mortuum simulando.

28. *C. Fabricio.*] Fabricius tribunus plebis cum Sextio, octavo kalendas Februarii, armatos homines in templum Castoris deduxit.

29. *L. Cæcilii.*] De eo Cæcilio nihil loquitur Asconius; de eo tamen loquitur Cicero in Oratione post Reditum in senatu.

ut, etiam si id Milo fecisset, cuncta civitas eam laudem pro suâ vindicaret? Atqui erat id temporis clarissimus et fortissimus consul, inimicus Clodio, P. Lentulus, ultor sceleris illius, propugnator senatûs, defensor vestræ voluntatis, patronus illius publici consensûs, restitutor salutis meæ; septem prætores; octo tribuni plebis, illius adversarii, defensores mei: Cn. Pompeius, auctor et dux mei reditûs, illius hostis; cujus sententiam senatus omnis de salute meâ gravissimam et ornatissimam secutus est; qui populum Romanum cohortatus est; qui, cùm de me decretum Capuæ fecisset, ipse cunctæ Italiæ cupienti et ejus fidem imploranti signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurrerent: omnia tum denique in illum odia civium ardebant desiderio mei; quem qui tum interemisset, non de impunitate ejus, sed de præmiis, cogitaretur. Tamen se Milo continuit, et P. Clodium ad judicium bis, ad [e] vim nunquam, vocavit. Quid? privato Milone, et reo [f] ad populum, accusante P. Clodio, cùm in Cn. Pompeium pro Milone dicentem impetus factus est; quæ tum non modò occasio, sed etiam causa illius opprimendi fuit! Nuper verò cùm M. Antonius summam spem salutis bonis omnibus attulisset, gravissimamque adolescens nobilissimus Reipub. partem fortissimè suscepisset, atque illam belluam, judicii laqueos declinan-

[e] *arma.* [f] *apud.*

33. *Eam laudem.*] Intelligit eam laudem quam sibi Milo peperit ob interfectum Clodium.

34. *Fortissimus consul.*] Lentulus Spinther.

37. *Septem prætores.*] Omnes illi prætores volebant Ciceronem revocari.

38. *Cn. Pompeius auctor.*] Pompeius cum M. Crasso et Julio Cæsare gloriæ Ciceronis invidebat, quia summâ auctoritate apud omnes valebat ob exstinctam Catilinæ conjurationem. Quâ de causâ passus est Pompeius ut in exsilium à Clodio pelleretur, cui obsistere facile Pompeio fuisset. Verùm cùm intellexit Pompeius, hinc sibi succensere senatores et equites universos, quòd non opem homini et de se, et totâ Repub. benè merito tulisset, et idem sibi periculum à Clodio impendere, primus omnium, licèt Clodii lege cautum esset, ne quis prætor, tribunus, aut alius quispiam de Ciceronis reditu mentionem faceret, retulit ad senatum de Cicerone revocando, cujus laudes mirificè prædicavit.

41. *Decretum.*] Capuani decretum fecerunt, ut Cicero restitueretur. Ex totâ Italiâ venerunt legati ad Pompeium, quibus imperavit venire Romam, idque à senatu petere.

43. *Signum dedit.*] Verbum militare, id est, cohortatus est, quemadmodum miles dat tesseram, quando ineundum est certamen.

47. *Privato Milone.*] Qui functus fuerat magistratu, privatus dicebatur; quem dum gereret, accusare nemo poterat.

48. *In Cn. Pompeium impetus.*] Cùm Pompeius incepit pro Milone dicere, Clodiani clamorem sustulêre. Idque ei perpetuâ oratione contigit, non modò ut acclamaretur, sed etiam ut convicio et maledictis impediretur. Sed à dicendo non est deterritus, sex enim horas dixit.

51. *M. Antonius.*] M. Antonius insecutus est Clodium, ut eum interficeret, remque transegisset, nisi ille se sub scalas tabernæ librariæ conjecisset, hisque oppilatis impetum Antonii compressisset. Is autem Antonius fuit, qui posteà civile bellum cum Augusto gessit, priùs quidem amicus Ciceronis, posteà verò hostis capitalis, et ejus necis auctor.

53. *Illam belluam.*] Clodium intelligit, et allegoriâ utitur ductâ à bellulis, quæ venatorum laqueos devitant.

têm, jam irretitam teneret; qui locus, quod tempus illud, dii immortales, fuit! cùm se ille fugiens in scalarum tenebras abdidisset, magnum Miloni fuit conficere illam pestem nullâ suâ invidiâ, Antonii verò maximâ gloriâ? Quid? comitiis in Campo quoties potestas fuit! cùm ille vi in septa irruisset, gladios distringendos, lapides jaciendos curâsset, deinde subitò, vultu Milonis perterritus, fugeret ad Tiberim, vos et omnes boni vota faceretis, ut Miloni uti [g] virtute suâ liberet? Quem igitur cum omnium gratiâ noluit, hunc voluit cum aliquorum querelâ? quem jure, quem loco, quem tempore, quem impunè non est ausus; hunc injuriâ, iniquo loco, alieno tempore, periculo capitis, non dubitavit occidere? præsertim, judices, cùm [h] honoris amplissimi contentio, et dies comitiorum [i] subesset; quo quidem tempore (scio enim [k] quàm timida sit ambitio, quantaque et quàm sollicita cupiditas consulatûs) omnia, non modò quæ reprehendi palàm, sed etiam quæ obscurè cogitari possunt, timemus: rumorem, fabulam fictam, falsam perhorrescimus: [l] ora omnium atque oculos intuemur; nihil enim est tam molle, tam tenerum, tam aut fragile aut flexibile, quàm voluntas erga nos sensusque civium; qui non modò improbitati irascuntur candidatorum, sed etiam in rectè factis sæpè fastidiunt. Hunc diem igitur [m] Campi speratum atque exoptatum sibi proponens Milo, cruentis manibus scelus et facinus præ se ferens et confitens, ad illa augusta centuriarum auspicia veniebat? quàm hoc nón credibile in hoc! quàm idem in Clodio non dubitandum, quin se ille, interfecto Milone, regnaturum putaret! Quid? quod caput audaciæ est, judices, quis ignorat, maximam illecebram esse peccandi impunitatis spem? in utro igitur hæc fuit? in Milone, qui etiam nunc

[g] *fortitudine.* [h] *consulatûs.* [i] *instaret.* [k] *quàm timidi sint ambientes.* [l] *vultus.* [m] *comitiorum.*

57. *In Campo.*] Martio videlicet, ubi comitia habebantur.

58. *In septa.*] Cùm comitia celebrabantur, populus quibusdam septis, seu ligneis repagulis, concludebatur.

60. *Fugeret ad Tiberim.*] Tiberis Campum Martium præterfluebat.

61. *Quem igitur cum omnium.*] Aliam interficiendi Clodii opportunitatem ostendit, quâ cùm non sit usus, manifestè patet eum non habuisse voluntatem occidendi: tum enim Clodium occidere summâ omnium gratiâ ac summo jure potuisset. Adverte alias loci, temporis, &c. circumstantias, quibus suum firmat argumentum.

73. *Candidatorum.*] Qui petebant magistratum candidâ veste utebantur, ut ab omnibus viderentur.

74. *Sæpè fastidiunt.*] Id est, cum fastu quodam irascuntur.

76. *Augusta centuriarum auspicia.*] Id est, ad comitia centuriata, quibus consules fiebant; de his comitiis dictum est, pro Rabirio perd. reo, parag. ii. l. 52. Augusta porrò dicuntur, quia sancta, quòd auguriis consecrata essent. De auguriis illis captandis fusissimè loquitur Abrahamus in hâc Oratione pro Milone, num. 44.

77. *In hoc.*] Milone videlicet.

80. *Impunitatis spem.*] A spe jam impunitatis probat Clodium Miloni struxisse insidias; quam spem longè majorem in Clodio quàm in Milone fuisse contendit, tum ex judiciis, tum ex pœnis quas contempsit.

reus est facti aut præclari, aut certè necessarii? an in Clodio, qui ita judicia pœnamque contempserat, ut eum nihil delectaret, quod aut per naturam fas esset, aut per leges liceret?

X. Sed quid ego argumentor? quid plura disputo? te, Q. Petilli, appello, optimum et fortissimum civem; te, M. Cato, testor; quos mihi divina quædam sors dedit judices; vos ex M. Favonio audîstis, Clodium sibi dixisse, (et audîstis, vivo Clodio) periturum Milonem triduo; post diem tertium gesta res est, quàm dixerat; cùm ille non dubitaret aperire quid cogitaret, vos potestis dubitare quid fecerit? Quemadmodum igitur eum dies non fefellit? dixi equidem modò. Dictatoris Lanuvini stata sacrificia nôsse, negotii nihil erat; vidit necesse esse Miloni proficisci Lanuvium illo ipso, quo profectus est, die: itaque antevertit; at quo die? quo, ut antè dixi, fuit insanissima concio ab ipsius mercenario tribuno plebis concitata: quem diem ille, quam concionem, quos clamores, nisi ad cogitatum facinus approperaret, nunquam reliquisset. Ergo illi ne causa quidem itineris, etiam causa manendi: Miloni manendi nulla facultas, exeundi non causa solùm, sed etiam necessitas fuit. Quid, si, ut ille scivit Milonem fore eo die in viâ, sic Clodium Milo ne suspicari quidem potuit? Primùm quæro, quî scire potuerit: quod vos idem in Clodio quærere non potestis; ut enim neminem alium, nisi T. Patinam, familiarissimum suum, rogâsset, scire potuit, illo ipso die Lanuvii à dictatore Milone prodi flaminem necesse esse: sed erant permulti alii, ex quibus id facillimè scire posset, omnes scilicet Lanuvini. Milo de Clodii reditu unde quæsivit? quæsierit sanè. Videte, quid vobis largiar; servum etiam, ut Arrius, meus

82. *Aut præclari.*] Præclarum esse contendit Cicero Clodium interfecisse, quia perturbator erat Reipub.

Ib. *Aut necessarii.*] Coactus fuit Milo Clodium interficere, ut vitam suam tueretur.

Ib. *Qui ita judicia.*] Cùm accusatus est sacrilegii, quòd, in sacris Bonæ Deæ, veste muliebri irrepserat, pecuniâ judices corrupit; deinde cùm de vi à Milone vocatus est in judicium, illud auctoritate declinavit.

84. *Per naturam fas esset.*] Per summum nefas sororem suam Clodius constupravit.

Ib. *Per leges liceret.*] Vetabant leges ne quis vir adesset illis sacrificiis, quæ à matronis Romanis in honorem Bonæ Deæ celebrabantur.

1. *Sed quid ego argumentor.*] Jam probat Cicero consilium habuisse Clodium Milonis interficiendi ab ipsius testimonio. Suam enim palàm voluntatem declaravit. Idque efficit tum ab antecedentibus, tum à consequentibus.

5. *Triduo.*] Id est, intra triduum. Ea ferè omnia quæ sequuntur, exposita sunt in narratione. Hanc consule.

11. *Mercenario.*] Mercenarius hîc sumitur pro eo, qui pecuniâ corruptus est. Is autem fuit Quintus Pompeius, qui, quo die Pub. Clodius occisus est, turbulentam concionem habuit, in quâ multa contumeliosè tum contra Milonem, tum contra Ciceronem dixit.

19. *T. Patinam.*] Patinas ille Lanuvinus fuit Clodii familiaris, à quo potuit edoceri Milonem Lanuvium venturum esse.

21. *Flaminem.*] De eo dictum est in narratione, parag. vi. l. 32.

24. *Arrius.*] De hoc Arrio loquitur in Orat. contra Vatinium.

amicus, dixit, corruperit. Legite testimonia testium vestrorum; dixit C. Cassinius, cognomento Schola, Interamnas, familiarissimus et idem comes P. Clodii, (cujus jampridem testimonio Clodius eâdem horâ Interamnæ fuerat et Romæ) P. Clodium illo die in Albano mansurum fuisse; sed subitò ei esse nuntiatum, Cyrum architectum esse mortuum; itaque Romam repentè constituisse proficisci: dixit hoc comes item P. Clodii, C. Clodius. Videte, judices, quantæ res his testimoniis sint confectæ. Primùm certè liberatur Milo, non eo consilio profectus esse, ut insidiaretur in viâ Clodio; quippe qui ei obvius futurus omninò non erat: deinde (non enim video, cur non meum quoque agam negotium) scitis, judices, fuisse, qui in hâc rogatione suadendâ dicerent, Milonis manu cædem esse factam, consilio verò majoris alicujus. Videlicet me latronem ac sicarium abjecti homines et perditi describebant. *Jacent suis testibus ii, qui Clodium negant eo die Romam, nisi de Cyro auditum esset, rediturum fuisse. Respiravi: liberatus sum: non vereor, ne, quod ne suspicari quidem potuerim, videar id cogitâsse. Nunc persequar cætera; nam occurrit illud: igitur ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quoniam fuit in Albano mansurus, si quidem exiturus ad cædem è villâ non fuisset: video enim illum, qui dicitur de Cyri morte nuntiâsse, non id nuntiâsse, sed Milonem appropinquare; nam quid de Cyro nuntiaret, quem Clodius Româ proficiscens reliquerat morientem?

* *convincuntur.*

25. *Legite testimonia.*] Testimonia sunt testium dicta, quæ sæpè in judiciis à scribis legi jubebantur. Et hîc lecta sunt.

26. *Interamnas.*] Interamnas vel Interamnanus gentile fuit nomen, ab Interamnâ Umbriæ civitate: dicta porrò est quasi inter amnes.

28. *Interamnæ fuerat et Romæ.*] Cicero ostendit non esse credendum hujus Cassinii testimonio, qui dixit, se tum cum Clodio fuisse, cùm occisus est à Milone. Nam quâ horâ Clodius deprehensus est Romæ habitu muliebri in sacris Bonæ Deæ, eum fuisse Interamnæ dixerat idem ipse Cassinius juratus testis.

Ib. *In Albano mansurum.*] In agro Albano villam habuit Clodius. Porrò Albanus ager ab Albâ urbe dictus est, et hæc ab albâ sue, quam Ascanius, cùm eam conderet, invenisse dicitur. Tenuit illa imperium 330 annis antequàm Roma conderetur.

29. *Cyrum architectum.*] Illius Cyri meminit Cicero ad Quintum fratrem, et ad Atticum. Is autem fuit ædificandi magister.

31. *C. Clodius.*] C. Clodius Publii frater fuit, cujus filios duos accusatores fuisse Milonis Asconius tradit.

Ib. *Videte, judices.*] Concludit Cicero Milonem non fecisse insidias Clodio, idque adversariorum testimonio: quia nemo ei insidiatur, quem nescit sibi obviàm futurum; id autem scire Milo non potuit.

37. *Majoris alicujus.*] Ciceronis nempe, qui, cùm esset consularis, majore dignitate Miloni præstabat.

38. *Abjecti homines.*] Q. Pompeius Rufus, et C. Sallustius, ut ex Asconio constat.

43. *Clodius quidem de insidiis cogitavit.*] Dicebant Clodiani quòd ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quia eo die remansurus erat in Albano, at ex eo exivisse, ut Romam rediret, quia ei de morte Cyri nuntiatum est. At id Cicero refellit, quia efflantem eum animam reliquerat. Non igitur ei de Cyro, sed de Milonis adventu renuntiatum est.

unà fui: testamentum simul obsignavi cum Clodio: testamentum autem palàm fecerat, et illum hæredem et me scripserat; quem pridie horâ tertiâ animam efflantem reliquisset, eum mortuum postridie horâ decimâ denique ei nuntiabatur? [b] Age, sit ita factum: quæ causa, cur Romam properaret? cur in noctem se conjiceret? quid afferebat festinatio? quòd hæres erat? primùm erat nihil, cur properato opus esset: deinde, si quid esset, quid tandem erat, quod eâ nocte consequi posset, amitteret autem, si postridie manè Romam venisset? Atque, ut illi nocturnus ad urbem adventus vitandus potiùs quàm expetendus fuit, sic Miloni, cùm insidiator esset, si illum ad urbem noctu accessurum sciebat, subsistendum atque exspectandum fuit.

[b] *esto.*

48. *Testamentum simul obsignavi.*] In testamentis faciendis septem testes debebant adesse, deinde hæredes subscribebant et obsignabant testamentum. Poterat autem quis hæres testis esse, ut ex hoc Ciceronis loco colligitur.

50. *Horâ tertiâ.*] Id est, nonâ nostrâ.

51. *Horâ decimâ.*] Nostrâ quartâ serotinâ.

52. *Cur in noctem.*] Id est, cur viæ se committeret horâ quartâ, duabus ante noctem?

54. *Deinde, si quid esset.*] Nihil tunc Romæ noctu aut de hæreditate, aut apud senatum agere poterat.

59. *Subsistendum.*] Id est, in aliquo loco furtim manendum, et exspectandum in insidiis, quoad Clodius veniret.

SECUNDA PROBATIO.

A concomitantibus, sive ab ipsis facti circumstantiis.

XI. Noctu, invidioso et pleno latronum in loco occidisset; nemo ei neganti non credidisset, quem esse omnes salvum, etiam confitentem, volunt. [a] Sustinuisset hoc crimen primùm ipse ille latronum occultator et receptator locus, dum neque muta solitudo indicâsset, neque cæca nox ostendisset Milonem: deinde ibi multi ab illo violati, spoliati, bonis expulsi, multi etiam hæc timentes, in suspicionem caderent; tota denique rea citaretur Etruria. Atque

[a] *locum ipsum omnes criminarentur.*

4. *Et receptator locus.*] In viâ Appiâ monimentum est Basilii; qui locus latrociniis fuit infamis, ut refert Asconius Pedianus. Vocat autem receptatorem locum, quia eò se recipere ad latrocinandum fures solebant, metaphorâ sumptâ ab iis qui latrones et eorum furta recipiunt, et apud se recondunt.

Ib. *Muta solitudo.*] Muta solitudo dicitur, quòd facinus taceat; cæca nox, quæ id occultat; tamquam hæc non videat, illa non loquatur.

6. *Ab illo.*] Clodio.

7. *Etruria.*] Etruscos sæpè Clodius armis pellere suis possessionibus conatus erat. Etruria porrò est Italiæ regio, quæ Tyrrheno mari incumbit, et ad primam usque Tiberis ripam protenditur.

die illo certè Ariciâ rediens divertit Clodius ad Albanum; quòd [b] ut sciret illum Milo Ariciæ fuisse, suspicari tamen debuit, eum, etiam si Romam illo die reverti vellet, ad villam suam, quæ viam tangeret, diversurum; cur neque antè occurrit, ne in villâ resideret; nec eo in loco subsedit, quo ille noctu venturus esset? Video adhuc constare omnia, judices: Miloni etiam utile fuisse, Clodium vivere; illi, ad ea quæ concupierat, optatissimum interitum Milonis fuisse: odium fuisse illius in hunc acerbissimum, in illum hujus nullum: consuetudinem illius perpetuam in vi inferendâ; hujus tantùm in repellendâ: mortem ab illo denuntiatam Miloni, et prædicatam palàm; nihil unquam auditum ex Milone: profectionis hujus diem illi notum; reditum illius huic ignotum fuisse: hujus iter necessarium; illius etiam potiùs alienum; hunc præ se tulisse se illo die Româ exiturum; illum eo die se dissimulâsse rediturum: hunc nullius rei mutâsse consilium; illum causam mutandi consilii finxisse: huic, si insidiaretur, noctem prope urbem exspectandam; illi, etiam si hunc non timeret, tamen accessum ad urbem nocturnum fuisse metuendum. Videamus nunc, (id, quod caput est) locus ad insidias ille ipse, ubi congressi sunt, utri tandem fuerit aptior. Id verò, judices, etiam dubitandum, et diutiùs cogitandum est? ante fundum Clodii, quo in fundo, propter [c] insanas illas substructiones, facilè mille hominum versabatur valentium, edito atque excelso loco, superiorem se fore putabat Milo, et ob eam rem eum locum ad pugnam potissimùm delegerat? an in eo loco est potiùs exspectatus ab eo, qui ipsius loci spe facere impetum cogitârat? Res loquitur, judices, ipsa; quæ semper valet plurimum. Si hæc non gesta audiretis, sed picta videretis, tamen appareret, uter esset insidiator, uter nihil cogitaret mali. Cùm alter veheretur in rhedâ pænulatus, unà sederet uxor; quid horum non impeditissimum? vestitus, an vehiculum, an comes? quid minùs promptum ad pugnam? cùm pænulâ irretitus, rhedâ impeditus, uxore pænè constrictus esset. Videte nunc illum, primùm egredientem è villâ subitò: cur? vesperi: quid necesse est? tardè: quî convenit, præsertim id temporis?

[b] *etsi.* [c] *magna ædificia.*

8. *Ariciâ.*] Clodius redibat Ariciâ quandò Miloni obvius factus est, ubi Aricinorum decuriones allocutus fuerat. Aricia porrò Latii oppidum est in viâ Appiâ.

12. *Subsedit.*] Id est, furtim sedit in insidiis.

28. *Ante fundum.*] Fundus dicitur in jure propriè ager cum ædificio; nam *omninò fundus integrum aliquid est*, inquit Ulpianus.

29. *Mille hominum.*] Non fabros intelligit, sed operas, quas multas habebat in hoc fundo Clodius, ut margines et ripas defenderet, et reficeret.

30. *Edito atque excelso loco.*] Occurrit objectioni adversariorum, qui volebant Milonem editum et superiorem locum occupâsse ad Clodium interficiendum. Sed respondet Cicero, potiùs ibi à Clodio Milonem exspectatum fuisse.

36. *Pænulatus.*] Pænula vestis est, quæ supra tunicam accingitur, quam sumebant viatores, ut se contra vim imbrium et frigoris tegerent.

41. *Id temporis.*] Mense Februario.

Divertit in villam Pompeii. Pompeium ut videret? sciebat in Alsiensi esse. Villam ut perspiceret? millies in eâ fuerat. Quid ergo erat moræ et tergiversationis? dum hic veniret, locum relinquere noluit. Age, nunc iter expediti latronis cum Milonis impedimentis comparate. Sempér ille anteà cum uxore; tum sine eâ: nunquam non in rhedâ; tum in equo: comites Græculi, quocumque ibat, etiam cùm in castra Etrusca properabat; tum nugarum in comitatu nihil. Milo, qui nunquam, tum casu pueros symphoniacos uxoris ducebat, et ancillarum greges: ille, qui semper sècum [d] scorta, semper exoletos, semper [e] lupas duceret, tum neminem, nisi ut virum à viro lectum esse diceres. Cur igitur victus est? quia non semper viator à latrone, nonnunquam etiam latro à viatore, occiditur: quia, quamquam paratus in imparatos Clodius, tamen mulier inciderat in viros. [f] Nec verò sic erat unquam non paratus Milo contra illum, ut non satìs ferè esset paratus; semper ille, et quantum interesset P. Clodii se perire, et quanto illi odio esset, et quantum ille auderet, cogitabat; quamobrem vitam suam, quam maximis præmiis propositam et pænè [g] addictam sciebat, nunquam in periculum sine præsidio et sine custodiâ projiciebat. Adde casus, adde incertos exitus pugnarum, [h] Martemque communem; qui sæpè spoliantem jam et exsultantem evertit et perculit ab abjecto: adde inscitiam [i] pransi, poti, oscitantis ducis; qui, cùm à tergo hostem interclusum reliquisset, nihil de ejus extremis comitibus cogitavit; in quos incensos irâ, vitamque domini desperantes, cùm incidisset, [k] hæsit in iis pœnis, quas ab eo servi fideles pro domini vitâ expetiverunt.

[d] impudicas *mulieres.* [e] *meretrices.* [f] *nec verò tam parùm paratus erat Milo contra Clodium, quin satìs esset semper.* [g] *destinatum.* [h] *pugnam ancipitem.* [i] *saturi, ebrii, negligentis.* [k] *dedit has pœnas.*

42. *Alsiensi esse.*] Alsium oppidum est ad ostia Tiberina.

47. *Comites Græculi.*] Asiaticos servos notat, quorum alii musici fuerunt, alii ad voluptatem comparati.

48. *In castra Etrusca properabat.*] Commemorat Tullius conjurationem Catilinæ, ut in odium judicum Clodium adducat, utpotè quondam illius conjurationis socium; voluit enim se Catilinæ adjungere præ metu Ciceronis consulis, atque adeò se in Catilinæ castra, qui tum Fesulis erat in Etruriâ, conferebat: cùm eum in itinere pœnituit, ac Romam reversus èst. Ita Asconius.

Ib. *Nugarum.*] Tum Clodius neque secum ancillas, neque pueros ad nugas et delectationem comparatos habuit.

49. *Pueros symphoniacos.*] Habebat Milo secum musicos, qui cantu uxorem suam Faustam oblectarent.

51. *Exoletos.*] Istud verbum *exoletus*, substantivè sumptum, ut docet Valla, scortum est masculum, propriè tamen adultæ ætatis.

52. *Virum à viro.*] Moris olim fuit apud Romanos, ut militibus potestas fieret, ut singuli singulos sibi notos eligerent, cùm magnum aliquod sibi periculum imminere prospicerent. Vide T. Livium lib. 9.

55. *Mulier inciderat in viros.*] Vocat mulierem Clodium, quia vir fuit effeminatus, qui à Milone viro forti facilè potuit superari.

62. *Perculit ab abjecto.*] Sæpè accidit in certaminibus, ut qui prostratus est, surgat, et vincat jam superantem.

TERTIA PROBATIO.

Ubi refutantur quæ de servis objiciebantur.

XII. Cur igitur eos manumisit? metuebat scilicet ne indicarent; ne dolorem perferre non possent; ne tormentis cogerentur, occisum esse a servis Milonis in Appiâ viâ P. Clodium confiteri. Quid opus est tortore? quid quæris? occiderit-ne? occidit: jure, an injuriâ? nihil ad tortorem; facti enim in equuleo quæstio est, juris in judicio: quod igitur in causâ quærendum est, id agamus hîc; quod tormentis invenire vis, id fatemur. Manu verò cur miserit, si id potiùs quæris, quàm cur parùm amplis affecerit præmiis; nescis inimici factum reprehendere; dixit enim hic idem, qui omnia semper constanter et fortiter, M. Cato; dixitque in turbulentâ concione, quæ tamen ejus auctoritate placata est, non libertate solùm, sed etiam omnibus præmiis dignissimos fuisse, qui domini caput defendissent. Quod enim præmium satìs magnum est tam benevolis, tam bonis, tam fidelibus servis, propter quos vivit? etsi id quidem non tanti est, quàm quòd propter eosdem non sanguine et vulneribus suis crudelissimi inimici mentem oculosque satiavit; quos nisi manumisisset, tormentis etiam dedendi fuissent, conservatores domini, ultores sceleris, defensores necis. Hic verò nihil habet in his malis, quod minùs molestè ferat, quàm, etiam si quid ipsi accidat, esse tamen illis meritum præmium persolutum. Sed quæstiones urgent Milonem, quæ sunt habitæ nunc in atrio Libertatis; quibusnam de ser-

1. *Manumisit.*] Manumitti servus dicebatur, cùm dominus ejus aut caput ejusdem servi, aut aliud membrum tenens, dicebat, *Hunc hominem liberum esse volo:* et eum emittebat manu. Postero autem die quo occisus est Clodius, Milo ex servis suis duodecim manumisit.

4. *Tortore.*] Tortor is vulgò dicebatur, qui torquebat in equuleo, non interficiebat.

5. *In equuleo.*] Equuleus genus est tormenti, in quo, ad inveniendam alicujus facti veritatem, servi aut malefici torquebantur. Equuleus autem Catasta fuit lignea, cochleata ad intendendum ac remittendum apta. Catastæ huic ubi brachia pedesque nervis quibusdam, quæ fidiculæ dicebantur, alligaverant; tum catastâ intentâ, atque in altum erectâ, ut ex eâ quasi ex cruce quâdam, miser ille penderet, primùm compagem ipsam ossium ejus divellebant: deinde candentibus ejusdem corpori laminis admotis, atque bisulcis ungulis ferreis lateribus laniatis, doloris acerbitatem augebant. Sozomenus Hist. Eccl. lib. 5.

10. *M. Cato.*] Judex in hâc causâ erat M. Cato.

16. *Crudelissimi inimici.*] Clodii.

21. *Sed quæstiones urgent Milonem.*] Cùm servi Milonis manumissi fuissent ab eo, non potuerunt quæstioni subjici. Appius Clodius, qui erat filius C. Clodii, istius Clodii de quo hîc agitur, frater, postulavit ut patrui sui servi quæstioni subjicerentur.

22. *In atrio Libertatis.*] Juxta templa atria fuerunt, ubi sæpè vel exercebantur judicia, vel senatus habebatur, quia alibi quàm in loco sacro haberi nefas fuit.

Ib. *Libertatis.*] Veteres Romani Libertatem pro deâ coluerunt, ut Cicero scribit, lib. 2. De Naturâ Deorum. Huic

vis? rogas? de P. Clodii. Quis eos postulavit? Appius; quis produxit? Appius; unde? ab Appio. Dii boni! quid potest agi severiùs? de servis nulla quæstio est in dominum, nisi de incestu, ut fuit in Clodium; proximè deos accessit Clodius, propiùs quàm tum, cùm ad ipsos penetrârat; cujus de morte, tamquam de cærimoniis violatis, quæritur. Sed tamen majores nostri in dominum de servo quæri noluerunt, non quia non posset verum inveniri, sed quia videbatur indignum esse, et dominis morte ipsâ tristius: in reum de servis accusatoris cùm quæritur, verum inveniri potest? Age verò, quæ erat, aut qualis quæstio? heus! ubi Ruscio? ubi Casca? Clodius insidias fecit Miloni? fecit: certa crux. Nullas fecit: sperata libertas. Quid hâc quæstione certius? subitò arrepti in quæstionem, tamen separantur à cæteris, et in arcas conjiciuntur, ne quis cum iis colloqui possit. Hi, centum dies [a] penès accusatorem cùm fuissent, ab eo ipso accusatore producti sunt; quid hâc quæstione dici potest integrius? quid incorruptius?

[a] *apud.*

Sempronius Gracchus, Gracchorum pater, in Aventino monte ædem ex multatitiâ pecuniâ exstruendam curavit. T. Liv. lib. 24.

24. *Dii boni!*] Severitatem accusatorum arguit, quia non Clodii servi, sed rei Milonis accusari debuerant: neque enim audiuntur in judicio servi contra dominum, nisi accusetur incestûs; ut aliquando in Clodium actum est, cùm de incestu cum sorore commisso accusatus est.

27. *Cùm ad ipsos penetrârat.*] Clodius, ut sæpè dictum est à Cicerone, veste muliebri irrepsit in locum abditum, ubi mulieres sacra Bonæ Deæ faciebant, quæ tum in domo Cæsaris, utpotè consulis, per uxorem ejus, et virgines Vestales peragebantur. Ad ea sacra ne quidem imprudenti viro accedere fas fuit: quod ita religiosè observatum est, ut ab omni memoriâ his adfuisse per summum nefas unus Clodius legatur.

Ib. *Tamquam de cærimoniis violatis.*] Jocatur hîc Cicero, dum ait, de ejus servis quæri, perinde ac si deorum cærimoniæ violatæ essent.

32. *Heus! ubi Ruscio? ubi Casca?*] Servorum nomina sunt, qui appellantur ab Appio, priùs interrogante, quàm eos quæstioni subjiciat.

33. *Insidias fecit Miloni?*] Interrogatio Appii.

Ib. *Fecit.*] Responsio servi.

Ib. *Certa crux.*] Minatur Appius crucem servo, quo vulgò supplicio servi afficiebantur.

34. *Nullas fecit.*] Servus respondet, metu crucis, nullas fecisse.

Ib. *Sperata libertas.*] Respondet Appius, huic esse servo sperandam libertatem, ne ille vacillet in responsionibus.

Ib. *Quid hâc quæstione certius?*] Ironia.

35. *Arrepti.*] A tortore.

Ib. *In arcas conjiciuntur.*] Arcæ fossæ sunt separatæ, quas jurisconsulti, ut refert Hottomannus, *malas mansiones* appellant; tormentorum autem ad exprimendam veritatem genera hæc fuerunt, ignis, rota, flagella, equuleus, aculeus, fidiculæ.

36. *Hi, centum dies.*] Intercessêre centum dies à tempore quo Clodius interfectus est, ad hoc usque tempus quo in jus vocatus est Milo.

QUARTA PROBATIO.

A consequentibus, Milonem non fecisse insidias.

XIII. Quòd si nondum satìs cernitis, (cùm res ipsa tot tam claris argumentis signisque luceat) purâ mente atque integrâ Milonem, nullo scelere imbutum, nullo metu perterritum, nullâ conscientiâ exanimatum, Romam revertisse; recordamini, per deos immortales, quæ fuerit celeritas reditûs ejus; qui ingressus in forum, ardente curiâ; quæ magnitudo animi; qui vultus; quæ oratio. Neque verò se populo solùm, sed etiam senatui commisit; neque senatui modò, sed etiam publicis præsidiis et armis; neque his tantùm, verùm etiam ejus potestati, cui senatus totam rempublicam, omnem Italiæ [a] pubem, cuncta populi Rom. arma commiserat; cui se nunquam hic profectò tradidisset, nisi causæ suæ confideret; præsertim omnia audienti, magna metuenti, multa suspicanti, nonnulla credenti. Magna vis est conscientiæ, judices, et magna in utramque partem; ut neque timeant, qui nihil commiserint, et pœnam semper ante oculos versari putent, qui peccârint. Neque verò sine certâ ratione causa Milonis semper à senatu probata est; videbant enim sapientissimi homines facti rationem, [b] præsentiam animi, defensionis constantiam. An verò obliti estis, judices, recenti illo nuntio necis Clodianæ, non modò inimicorum Milonis sermones et opiniones, sed nonnullorum etiam imperitorum, qui negabant eum Romam esse rediturum? Sive enim illud animo irato ac [c] percito fecisset, ut incensus odio trucidaret inimicum, arbitrabantur eum tanti mortem P. Clodii putâsse, ut æquo animo patriâ careret, cùm sanguine inimici explêsset odium suum: sive etiam illius morte patriam liberare voluisset, non dubitaturum fortem vi-

[a] *juventutem.* [b] *securitatem.* [c] *commoto.*

5. *Celeritas reditûs ejus.*] Quâ nocte incensa fuit curia, eâdem Milo Romam rediit, ut ait Asconius, licèt arbitrarentur benè multi, eum abiisse in exsilium.

6. *Ardente curiâ.*] His verbis docet nos Asconius: *Populus, duce Sexto Clodio scribâ, corpus Pub. Clodii in curiam intulit, cremavitque subselliis, et tribunalibus, et mensis, et codicibus librariorum, quo in igne et ipsa quoque curia flagravit; item Porcia Basilica, quæ erat ei juncta, ambusta est.*

7. *Neque se populo solùm, sed etiam senatui.*] Populus Rom. ferebat aliquandò judicium, ut videre est in causâ Rabirii perduellionis rei: et senatus in rebus atrocioribus; ut in causâ eorum qui Catilinam secuti sunt; tum denique consules, cùm decreto senatûs eis mandatum est, ut viderent ne quid detrimenti caperet Respub.

9. *Ejus potestati.*] Pompeium significat, cui consuli senatus omnem potestatem commiserat, ut videret ne quid detrimenti caperet respublica, vel propter Milonis potentiam, vel ob Clodianorum factiones.

rum, quin, cùm suo periculo salutem reipublicæ attulisset, cederet æquo animo legibus, secum auferret gloriam sempiternam, nobis hæc fruenda linqueret, quæ ipse servâsset. Multi etiam Catilinam, atque illa portenta loquebantur. "Erumpet; occupabit aliquem locum; bellum patriæ faciet." Miseros interdum cives optimè de republicâ meritos, in quibus homines non modò res præclarissimas obliviscuntur, sed etiam nefarias suspicantur! Ergò illa falsa fuerunt, quæ certè vera exstitissent, si Milo admisisset aliquid, quod non posset honestè verèque defendere. Quid quæ posteà sunt in eum congesta? quæ, quamvis etiam mediocrium delictorum conscientiâ [d] perculissent, ut sustinuit! dii immortales! sustinuit? immò verò ut contempsit, ac pro nihilo putavit? quæ neque maximo animo nocens, neque innocens, nisi fortissimus vir, negligere potuisset; scutorum, gladiorum, frenorum, sparorum, pilorumque etiam multitudo deprehendi posse judicabatur: nullum in urbe vicum, nullum angiportum esse dicebant, in quo Miloni non esset conducta domus: arma in villam Ocriculanam devecta Tiberi; domus in clivo Capitolino scutis referta; plena omnia malleolorum ad urbis incendia

[d] *permovissent.*

27. *Cederet æquo animo legibus.*] Id est, pareret legibus quæ jubent eum exsulare, qui civem interfecerit.

29. *Multi etiam Catilinam.*] Credebant aliqui quòd Catilinæ similis bellum inferret patriæ.

30. *Atque illa portenta.*] Intelligit perniciosos illos cives qui Catilinam ducem secuti sunt, quales fuerunt Lentulus, Cethegus, aliique quamplurimi, de quibus in Orat. contra Catil. loquitur.

31. *Miseros interdum cives.*] Exclamatio est quâ concludit hanc brevem narrationem; hos porrò miseros dicit, quòd, licèt de Repub. benè meriti sint, tamen ab ipsis collata Reipub. beneficia facilè populus obliviscitur, et mala de iis sæpè suspicatur.

36. *In eum congesta.*] In est, tot de eo dicta sunt ex quo Romam rediit, ut si mediocrium etiam delictorum sibi conscius fuisset, horum conscientiâ exagitatus statim se proripuisset ex urbe, ut Catilinæ contigit, qui oratione Ciceronis perculsus, noctu statim Româ abiit.

40. *Frenorum.*] De frenis illis nihil constat, sive illis frenentur equi, sive quædam instrumenta et obices ad sistendos hostium impetus sint.

41. *Sparorum.*] Sparus genus est exigui teli rustici, à spargendo dictum, quòd inter hostes spargeretur.

Ib. *Pilorum.*] Pilum telum missile est, quo pedites in exercitu utebantur. Pilum verò, ut scribit Vegetius, aliud majus fuit, quod erat septem pedum et semis, habens ferrum novem unciarum; minus autem trium pedum et semis fuit; hoc armorum genere Romani potissimùm usi sunt.

42. *In urbe vicum.*] Tria in urbe sunt viarum genera, ut Varro scribit; *vici*, quæ viæ latiores sunt, cum exitu ab omni parte: *fundulæ*, quæ exitu carent: et *angiporta*, vel *angiportus*.

Ib. *Angiportum.*] Angiporta vel Angiportus sunt augustiores viæ, ita dictæ, quòd per eas non agi possit quidquam ad portum, non jumentum, non currus.

44. *Ocriculanam.*] Ocricula sive Ocriculum, urbs est in Umbriâ versùs Etruriam, prope Tiberim, ubi Milo domum habuit.

45. *Malleolorum.*] Ex Nonio, *Malleoli manipuli spartei pice contecti, qui incensi, aut in muros, aut in testudines jaciuntur.* Malleolus quandòque generaliter sumitur pro omni aliâ materiâ quæ celerrimè ignem corripit.

comparatorum. Hæc non delata solùm, sed pænè credita; nec antè [e] repudiata sunt, quàm quæsita. Laudabam equidem incredibilem diligentiam Cn. Pompeii: sed dicam, ut sentio, judices; nimìs multa audire coguntur, neque aliter facere possunt, ii, quibus tota commissa est respublica. Quin etiam audiendus sit popa Licinius nescio quis de Circo Maximo, servos Milonis, apud se ebrios factos, sibi confessos esse, de interficiendo Cn. Pompeio conjurâsse; deinde posteà se gladio percussum esse ab uno de illis, ne indicaret. Pompeio in hortos nuntiavit; arcessor in primis; de amicorum sententiâ rem defert ad senatum; non poteram in illius mei patriæque custodis tantâ suspicione non metu exanimari: sed mirabar tamen credi popæ; [ebriosorum] confessionem servorum audiri; vulnus in latere, quod acu punctum videretur, pro ictu gladiatoris probari. Verùm tamen, ut intelligo, cavebat magìs Pompeius, quàm timebat, non ea solùm quæ timenda erant, sed omninò omnia, ne aliquid vos timeretis. Oppugnata domus C. Cæsaris, clarissimi et fortissimi viri, per multas noctis horas nuntiabatur: nemo audierat tam celebri loco, nemo senserat: tamen audiebatur: non poteram Cn. Pompeium, præstantissimâ virtute civem, timidum suspicari: diligentiam, totâ republicâ susceptâ, nimiam nullam putabam. Frequentissimo senatu nuper in Capitolio senator inventus est, qui Milonem cum telo esse diceret: nudavit se in sanctissimo templo, quoniam vita talis et civis et viri fidem non faciebat, ut, eo ta-

[e] *rejecta.*

47. *Quàm quæsita.*] Illa arma non inventa sunt, licèt multâ usi sint inquisitione Clodiani.

51. *Popa.*] Popa sacrificulus ille est, qui victimas impacto in frontem malleo cædit. Poparum etiam munus fuit domos funestas purgare: credebant quippe veteres unius morte totam familiam inquinari.

Ib. *De Circo Maximo.*] Id est, de plebe sacrificorum; sic enim solebant de vilioribus hominibus loqui. Certè Suetonius refert, apud Circum Maximum fuissè collegium hominum perditissimorum, ex quibus fortassè fuit ille Licinius. Tres porrò fuerunt circi, quorum unus Maximus appellatus est, inter Palatinum et Aventinum montem: alter Circus Apollinaris: tertius in Vaticano.

Ib. *Apud se ebrios.*] Licinius ille popinam habuit in Circo Maximo, et ibi vinum vendidit.

52. *Sibi confessos esse.*] Infirmat Cicero illorum servorum testimonium, quasi ebriis hominibus habenda fides non esset.

58. *Acu punctum.*] Hyperbolica diminutio, quòd nempè vulnus leve inflictum acu, pro maximo vulnere, eoque à gladiatore illato, habeatur.

59. *Cavebat magìs Pompeius.*] Mitigat hìc animum Pompeii, dum eum ait retulisse ad senatum, non quòd timeret, sed ut omnes metu liberaret.

63. *Tam celebri loco.*] Erat illa domus Cæsaris in Viâ Sacrâ, ubi maxima erat populi frequentia; tum quia hìc multi fructus vendebantur, tum quia non longè erat à foro.

67. *Senator.*] Narrat Asconius hunc senatorem fuisse P. Cornificium, aitque tunc Ciceronem exclamâsse, *Talia omnia sunt crimina de Milone prolata.*

68. *Nudavit se in sanctissimo templo.*] Senatum significat, quia nunquam senatus, nisi in loco auguriis consecrato, habebatur.

Ib. *Quoniam vita talis, &c.*] Reputabant Romani pro maximo crimine, si quis se nudâsset, sed illius improbitate senatoris Milo coactus est, ut à se tanti sceleris suspicionem removeret.

cente, res ipsa loqueretur: omnia falsa, atque insidiosè ficta comperta sunt.

XIV. Quòd si tamen metuitur etiam nunc Milo, non hoc jam Clodianum crimen timemus, sed tuas, Cn. Pompei, (te enim jam appello eâ voce, ut me audire possis) tuas, tuas, inquam, suspiciones perhorrescimus. Si Milonem times, si hunc de tuâ vitâ nefariè aut nunc cogitare, aut molitum aliquandò aliquid putas; si Italiæ [a] delectus, (ut nonnulli conquisitores tui dictitant) si hæc arma, si Capitolinæ cohortes, si excubiæ, si vigiliæ, si delecta juventus, quæ tuum corpus domumque custodit, contra Milonis impetum armata est, atque illa omnia in hunc unum instituta, parata, intenta sunt; magna in hoc certè vis, et incredibilis animus, et non unius viri vires atque opes indicantur, siquidem in hunc unum et præstantissimus dux electus, et tota respublica armata est. Sed quis non intelligit, omnes tibi reipublicæ partes ægras et labantes, ut eas his armis sanares et confirmares, esse commissas? Quòd si Miloni locus datus esset, probâsset profectò tibi ipsi, neminem unquam hominem homini cariorem fuisse, quàm te sibi; nullum se unquam periculum pro tuâ dignitate fugisse; cum illâ ipsâ teterrimâ [b] peste sæpissimè pro tuâ gloriâ contendisse; tribunatum suum ad salutem meam, quæ tibi carissima fuisset, consiliis tuis gubernatum; se à te posteà defensum in periculo capitis, adjutum in petitione præturæ; duos se habere semper amicissimos sperâsse, te tuo beneficio, me suo: quæ si non probaret; si tibi ita penitus [c] insedisset ista suspicio, nullo ut evelli modo posset; si denique Italia à delectu, urbs ab armis, sine Milonis clade, nunquam esset conquietura; næ iste haud dubitans cessisset patriâ, is, qui ita natus est, et ita consuevit;

[a] *collecti milites.* [b] *Clodio.* [c] *infixa esset.*

2. *Clodianum crimen.*] Crimen Clodianum dicit, quod objicitur de cæde Clodii, qui cùm justissimè occisus sit, nihil est quod Milo vereatur.

4. *Perhorrescimus.*] Cicero non timet Miloni propter interfectum ab eo Clodium, sed propter suspiciones quas Pompeius habuit, à Milone paratas sibi insidias fuisse.

6. *Conquisitores tui.*] Conquisitores illi sunt, sive lictores, sive satellites, sive exploratores, quibus aliquid muneris aut à consule, aut ab aliquo magistratu commissum est.

7. *Capitolinæ cohortes.*] Cohortes in Capitolio ponebantur ad urbis præsidium, cùm seditionis periculum erat aliquod.

15. *Quòd si Miloni.*] Milo voluit venire ad Pompeium, in hortis, periculi causâ, commorantem: sed per propinquum nuntiavit ei, ne ad se veniret, ut refert Asconius.

20. *Defensum.*] De vi accusatus Milo, post suum tribunatum, à Pompeio defensus est; in quem dicentem à Clodianis impetus factus est.

22. *Te tuo.*] Pompeius beneficio sibi Milonem devinxerat, cùm eum defendit.

Ib. *Me suo.*] Milo beneficio Ciceronem affecerat, quia ejus in urbem revocationem plurimùm adjuverat.

te, Magne, tamen antestaretur; quod nunc etiam facit. Vide quàm sit varia vitæ commutabilisque ratio; quàm vaga volubilisque fortuna; quantæ infidelitates in amicis; quàm ad tempus [d] aptæ simulationes; quantæ in periculis fugæ proximorum, quantæ timiditates! Erit, erit illud profectò tempus, et illucescet aliquandò ille dies, cùm tu, salutaribus (ut spero) rebus tuis, sed fortassè [e] motu aliquo communium temporum immutatis, (qui quàm crebrò accidat, experti debemus scire) et amicissimi benevolentiam, et gravissimi hominis fidem, et unius post homines natos fortissimi viri magnitudinem animi desideres. Quamquam quis hoc credat, Cn. Pompeium, juris publici, moris majorum, rei denique publicæ peritissimum, cùm senatus ei commiserit, ut videret *Ne quid respublica detrimenti caperet*, ([f] quo uno versiculo satìs armati semper consules fuerunt, etiam nullis armis datis) hunc, exercitu, hunc, delectu dato, judicium exspectaturum fuisse in ejus consiliis vindicandis, qui vel judicia ipsa tolleret? Satìs judicatum est à Pompeio, falsò ista conferri in Milonem, qui legem tulit, quâ, ut ego sentio, Milonem absolvi à vobis oporteret; ut omnes confitentur, liceret. Quòd vero in illo loco, atque illis [g] publicorum præsidiorum copiis circumfusus sedet; satìs declarat, se non terrorem inferre vobis, (quid enim illo minùs dignum, quàm cogere ut vos eum condemnetis, in quem animadvertere ipse, et more majorum, et suo jure posset?) sed præsidio esse: ut intelligatis, contra hesternam concionem illam, licere vobis, quod sentiatis, liberè judicare.

[d] *accommodatæ.* [e] *discordiâ civili.* [f] *quo dicto.* [g] *militum.*

27. *Te antestaretur.*] Antestari aliquem is dicitur, qui prehensâ ejus auriculâ monet, ut meminerit se testem adhiberi, ubi alii in jus vocantur; estque verbum juridicum.

44. *Legem tulit.*] Tulit legem Pompeius, ut de cæde Clodii quæreretur.

49. *Suo jure posset.*] Cùm consul esset Pompeius, pro datâ sibi potestate, ne quid detrimenti caperet respublica, poterat sine judicio Milonem opprimere.

50. *Contra hesternam concionem.*] Pridie quàm hoc judicium haberetur, seditiosam concionem habuit Munatius Plancus tribunus plebis, quâ populum cohortatus est, ut frequens sequenti die huic adesset judicio; nec pateretur elabi Milonem; quâ concione videbatur præscribere judicibus sententiam; cùm verò Pompeius metueret ne quid seditiosè à populo fieret, à Cicerone dicitur præsidia hæc constituisse.

SECUNDA PARS

CONFIRMATIONIS.

Gloriosum Miloni fuisse Clodium interfecisse.

XV. Nec verò me, judices, [a] Clodianum crimen movet: nec tam sum demens, tamque [b] vestri sensûs ignarus atque expers, ut

[a] *cædes Clodii.* [b] *sententiæ vestræ.*

nesciam quid de morte Clodii sentiatis; de quâ si jam nollem ita diluere crimen, ut dilui, tamen impunè Miloni palàm clamare, atque mentiri gloriosè liceret: Occidi, occidi, non Sp. Melium, qui, annonâ levandâ, jacturisque rei familiaris, quia nimis [c] amplecti plebem putabatur, in suspicionem incidit regni appetendi; non Tiberium Gracchum, qui [d] collegæ magistratum per seditionem abrogavit; quorum interfectores implêrunt orbem terrarum nominis sui gloriâ; sed eum (auderet enim dicere, cùm patriam periculo suo liberâsset) cujus nefandum adulterium in pulvinaribus sanctissimis nobilissimæ fœminæ comprehenderunt; eum, cujus supplicio senatus sollennes religiones expiandas sæpè censuit; eum, quem cum sorore germanâ nefarium stuprum fecisse L. Lucullus, juratus, se, quæstionibus habitis, dixit comperisse; eum, qui civem, quem senatus, quem populus, quem omnes gentes, urbis ac vitæ civium conservatorem judicabant, servorum armis [e] exterminavit; eum, qui regna dedit, ademit;

[c] *amare.* [d] *collegam deposuit magistratu.* [e] *expulit.*

5. *Mentiri gloriosè.*] Non Milo, sed servi Milonis Clodium occiderant.

Ib. *Non Sp. Melium.*] Argumento Cicero utitur à minori ad majus: majorem enim sibi gloriam peperit Milo interficiendo Clodium, quàm Ahala Sp. Melium. Melius enim, cùm videret annonæ caritatem, privatâ suâ pecuniâ frumentum emit, et illud in capita civium largitus est: unde venit in suspicionem regni affectati, quâ de causâ jussu Quintii dictatoris ab Ahalâ Servilio magistro equitum occisus est.

6. *Annonâ levandâ.*] Annona propriè pro re frumentariâ sumitur; promiscuè verò pro quolibet alimentorum genere.

8. *Tiberium Gracchum.*] Gracchus magistratu privavit Octavium collegam suum, quoniam suis rogationibus intercedebat; volebat enim leges agrarias ferre, quibus publicos agros dividere populo intendebat. Cùm nemo obsisteret consulum vel tribunorum, Scipio Nasica, qui longè omnium optimus habebatur, irruens in concionem, Tiberium Gracchum interfecit.

11. *Cujus nefandum adulterium.*] Opponit jam flagitia Clodii, seu violatam religionem, illorum criminibus: nam si illi, quia tantùm in suspicionem venerunt criminis, occisi jure existimantur; quantò æquiùs Clodius, qui et sacrificia infami libidine polluit, et deprehensus est?

12. *In pulvinaribus.*] Id est, in ipsis penetralibus delubri deæ Cybeles: in templis enim erant pulvinaria, sive lectuli, ubi deorum simulacra reponebantur.

Ib. *Nobilissimæ feminæ.*] Et virgines Vestales et aliæ matronæ, quæ in C. Cæsaris consulis ædibus convenerant.

15. *L. Lucullus.*] Lucullus, in jus vocatus, ut testimonium diceret de vitâ Clodii, dixit se per tormenta ab ancillis suis comperisse, Clodium nefarium stuprum cum suâ sorore, quæ ipsi Lucullo nupta erat, commisisse.

17. *Conservatorem.*] Semetipsum Cicero nominat, qui urbis conservator dictus est, quia eam à conjuratione Catilinæ vindicavit.

18. *Regna dedit.*] Cicero, de Haruspicum Responsis, ait Pessinuntem, sedem et domicilium Cybeles, Brogitaro, Gallogræco, impurissimo homini, vendidisse, et eum regem jussisse appellari.

Ib. *Ademit.*] Tulit legem Clodius, ut Cyprus insula in provinciæ formam redigeretur, et ut Ptolemæus rex Cypri, sedens cum purpurâ et sceptro, et aliis insignibus regiis, præconi publico subjiceretur, et cum bonis omnibus publicaretur: et ut M. Cato cum jure prætorio, adjecto etiam quæstore, mitteretur in insulam Cyprum, et regiæ gazæ vendendæ, et pecuniæ deportandæ præficeretur; ut qui Byzantii, rerum capitalium damnati, exsularent, populi Rom. nomine in eamdem civitatem reducerentur.

orbem terrarum, quibuscum voluit, partitus est; eum, qui, plurimis cædibus in foro factis, singulari virtue et gloriâ civem domum vi et armis compulit; eum, cui nihil unquam nefas fuit nec in facinore, nec in libidine; eum, qui ædem Nympharum incendit, ut memoriam publicam recensionis tabulis publicis [f]impressam exstingueret; eum denique, cui jam nulla lex erat, nullum civile jus, nulli possessionum termini; qui non calumniâ litium, non injustis vindiciis ac sacramentis alienos [g]fundos, sed castris, exercitu, signis inferendis petebat; qui non solùm Etruscos, (eos enim penitùs contempserat) sed hunc Cn. Pompeium, virum fortissimum, atque optimum civem, judicem nostrum, pellere possessionibus, armis castrisque conatus est; qui cum architectis et decempedis villas multorum hortosque peragrabat; qui Janiculo et Alpibus spem

[f] *descriptam.* [g] *possessiones.*

19. *Quibuscum voluit, partitus est.*] Elatè hoc dicit, quia Macedoniam Pisoni, Syriam Gabinio decrevit.

20. *In foro.*] Id est, templo Castoris, quod erat foro vicinum, quo in templo Clodius servum collocaverat, cui ex manibus extorta sica est, et delàta ad Gabinium; interrogatus servus respondit sibi à Clodio imperatum fuisse, ut Pompeium occideret: quâ de causâ se domi continuit Pompeius. Asconius.

22. *Ædem nympharum.*] Iis nymphis, quæ fontibus præsunt, Romæ fuit ædificatum templum, ut essent adversùs incendia propitiæ, quod à Clodio incensum est. Vide Orat. de Harusp. Resp.

23. *Ut memoriam publicam recensionis.*] Solebant censores singulis lustris omnes tribus censere, et tabulas habere, in quibus scelera omnium civium notabantur. Cùm autem non ignoraret Clodius sua flagitia in acta publica referri, ibique asservari, incendit illud templum, ut eorum memoria deleretur.

26. *Calumniâ.*] Calumnia est callida et malitiosa juris interpretatio. Vide Dig. l. 2.

Ib. *Injustis vindiciis.*] Ex Festo lib. ult. *vindiciæ appellantur res eæ, de quibus controversia est.* Vindiciæ verò jus est lis vindicandæ possessionis apud prætorem: sed quoniam in hâc lite deponebatur summa quædam pecuniæ; et qui vincebant, auferebant partem pecuniæ; et qui vincebatur, ejus pecunia deponebatur in ærarium, tamquam res sacra esset; inde sacramentum alibi dicitur ex sponsione agere, et sacramento litigare, quæ eadem sunt.

28. *Etruscos.*] Dixit superiùs Clodium Etruscorum silvas depopulatum esse, quibus jam tamquam hostibus bellum intulisse conqueritur.

29. *Cn. Pompeium.*] Non est dubium quin ille Cn. Pompeius alius sit à Pompeio Magno, neque enim Magnus Pompeius fuit in hâc causâ judex, quia tum consul erat. Nisi fortè Q. Pompeius, quem, licèt Milonis inimicum, appellat, ut eidem eum devinciat. [Sed alii rectiùs reponunt Q. Varium, pro Cn. Pompeium.]

31. *Decempedis.*] Decempeda propriè dicitur pertica decem pedibus longa, quâ architecti, fabri, mensores agrorum uti solent; aliquandò etiam sumitur pro ipsis mensoribus, ut hìc à Cicerone videtur sumi.

32. *Janiculo.*] Janiculum urbs erat olim Etruriæ in ripâ citeriore Tiberis; sic dicta ea pars urbis, quòd à Jano antiquissimo Italiæ deo condita sit, cùm totam Italiam cum Saturno divisisset, qui ultra Tiberim etiam urbem ædificavit, quæ ab eo Saturnia dicta est, ut ex Virg. lib. 8. Æneid. habemus; vult autem indicare Cicero, quòd à Janiculo sive Româ ad Galliam usque omnes possessiones vindicare sibi voluerit.

Ib. *Alpibus.*] His montibus Italia à Galliâ separatur.

possessionum terminabat suarum; qui, cùm ab equite Romano, splendido et forti viro, T. Pacavio, non impetrâsset, ut insulam in Lacu Pretio venderet, [h] repentè lintribus in eam insulam materiam, calcem, cæmenta, atque arma convexit; dominoque trans ripam inspectante, non dubitavit ædificium exstruere in alieno: qui huic T. Furfanio, cui viro, dii immortales! (quid enim ego de muliercula Scantiâ, quid de adolescente Apronio dicam? quorum utrique mortem est minitatus, nisi sibi hortorum possessione cessissent) sed ausus est Furfanio dicere, si sibi pecuniam, quantam poposcerat, non dedisset, mortuum se in domum ejus illaturum; quâ invidiâ huic esset tali viro conflagrandum: qui Appium fratrem (hominem mihi conjunctum fidissimâ gratiâ) absentem de possessione fundi dejecit; qui parietem sic per vestibulum sororis instituit [i] ducere, sic agere fundamenta, ut sororem non modò vestibulo privaret, sed omni aditu et limine.

XVI. Quamquam hæc quidem jam tolerabilia videbantur, etsi [k] æquabiliter in Remp. in privatos, in longinquos, in propinquos, in alienos, in suos irruebat: sed nescio quomodò jam usu obduruerat et percalluerat civitatis incredibilis patientia. Quæ verò aderant iam et impendebant, quonam modo ea aut depellere potuissetis, aut ferre? Imperium si ille nactus esset, omitto socios, exteras nationes, reges, tetrarchas: vota enim faceretis, ut in eos se potiùs mitteret, quàm in vestras possessiones, vestra tecta, vestras pecunias: pecunias dico? à liberis, à liberis, mediusfidius, et à

[h] *subitò.* [i] *ædificare.* [k] *æqualiter.*

34. *In Lacu Pretio.*] Lacus Pretius appellatus Romam inter et Viterbium est. [Alii lacum *Prelium* appellare malunt.]

35. *Lintribus.*] Lintres naves parvæ sunt, quibus utuntur piscatores.

38. *Furfanio.*] Furfanius amicus fuit Ciceronis, ad quem prætorem scripsit, ut patet ex libro sexto Epist. ad Famil.

42. *Mortuum se in domum illaturum.*] Minatus est Clodius Furfanio se in ejus domum mortuum illaturum, ut cædis reus haberetur, quasi in suâ domo eum interemisset; vel quia mortuo illato religiosa domus fiebat, et jus ejus domino peribat, quia res religiosæ nullius juri subjectæ sunt. Vide Caium jurisc. lib. Pandect. 11. tit. de religiosis locis.

43. *Appium fratrem.*] Appius Claudius, frater Pub. Clodii, Pulcher dictus est, ad quem plures Ciceronis literæ leguntur, et qui paulò pòst cum Pisone censor fuit.

45. *Vestibulum.*] Vestibulum locus vacuus est ante domûs januam, per quem à viâ aditus et accessus est ad ædes.

4. *Percalluerat.*] Translatio sumpta à manibus et pedibus, quibus assiduo labore callus obducitur.

6. *Socios.*] Socii dicebantur, qui à populo Romano victi aliquod tributum et ex agris suis decimas pendebant, tamen suis legibus utebantur.

7. *Tetrarchas.*] Principes sunt tetrarchæ, qui quartam tantùm regni partem occupabant.

9. *Mediusfidius.*] Mediusfidius vel tres sunt voces, vel unica: non duæ, ut putant aliqui; nam ut dicimus *mehercule*, ita et *mediusfidius*; at utroque per Herculem juratur, ut Tertull. lib. de Idol. cap. 22. Festus vult eâ voce significari *Jovis filium*, id est, *Herculem*, quòd *Jovem* Græci *Dia* appellant; *fidium* autem apponi pro *filio*, quod sæpè antiqui pro L literâ D utebantur. Porrò illud *me*, quod in *mediusfidius* primum locum obtinet, nonnullis placet esse pronomen, pro *ita me Deus fidius amet*. Volunt alii denique, *me* esse adverbium, atque idem significare quod *per*, unde *mehercule*, per Herculem. Vide Vossium lib. Etymol.

conjugibus vestris nunquam ille effrenatas suas libidines cohibuisset. Fingi hæc putatis, quæ patent, quæ nota sunt omnibus, quæ tenentur? servorum exercitus illum in urbe conscripturum fuisse, per quos totam Rempub. resque privatas omnium possideret? Quamobrem, si cruentum gladium tenens clamaret T. Annius, "Adeste, quæso, atque audite, cives! P. Clodium interfeci: ejus furores, quos nullis jam legibus, nullis judiciis frenare poteramus, hoc ferro et hâc dexterâ à cervicibus vestris repuli: per me unum effectum est, ut jus, æquitas, leges, libertas, pudor, pudicitia in civitate manerent;" esset verò timendum, quonam modo id [factum] ferret civitas? nunc enim quis est, qui non probet? qui non laudet? qui non unum, post hominum memoriam, T. Annium plurimùm reipublicæ profuisse, maximâ lætitiâ populum Romanum, cunctam Italiam, nationes omnes affecisse, et dicat et sentiat? Nequeo, vetera illa populi Romani quanta fuerint gaudia, judicare; multas tamen jam summorum imperatorum clarissimas victorias ætas nostra vidit; quarum nulla neque tam diuturnam attulit lætitiam, nec tantam. Mandate hoc memoriæ, judices: spero multa vos liberosque vestros in republicâ bona esse visuros; in his singulis ita semper existimabitis, vivo P. Clodio, nihil horum vos visuros fuisse. In spem maximam, et, quemadmodum confido, verissimam adducti sumus, hunc ipsum annum, hoc ipso summo viro consule, compressâ hominum licentiâ, cupiditatibus fractis, legibus et judiciis constitutis, salutarem civitati fore. Num quis igitur est tam demens, qui hoc, P. Clodio vivo, contingere potuisse arbitretur? Quid? ea, quæ tenetis, privata atque vestra, dominante homine furioso, quod jus perpetuæ possessionis habere potuissent? Non timeo, judices, ne, odio inimicitiarum mearum inflammatus, libentiùs hæc in illum evomere videar, quàm veriùs; etenim, etsi præcipuum esse debebat, tamen ita communis erat omnium ille hostis, ut in communi odio pænè æqualiter versaretur odium meum. Non potest dici satìs, nec cogitari quidem, quantum in illo sceleris, quantum exitii fuerit. Quin sic attendite, judices; nempè hæc est quæstio de interitu P. Clodii; fingite animis (liberæ enim sunt cogitationes nostræ, et, quæ volunt, sic intuentur, ut ea cernimus, quæ videmus) fingite igitur cogitatione imaginem hujus conditionis meæ: si possim efficere, ut Milonem absolvatis, sed ita, si P. Clodius revixerit..... Quid vultu extimuistis? quonam modo ille vos vivus afficeret, qui mortuus inani cogitatione percussit? Quid? si ipse Cn. Pompeius, qui eâ virtute ac fortunâ est, ut ea potuerit semper, quæ nemo præ-

25. *Summorum.*] Hâc ætate exstitêre Sylla et Marius.

32. *Summo viro consule.*] Pompeio.

49. *Quonam modo.*] Argumentum ex minori, et enthymema, non solùm ex comparatione, sed etiam à contrariis.

ter illum; si is, inquam, potuisset aut quæstionem de morte P. Clodii ferre, aut ipsum ab inferis excitare, utrum putatis facturum fuisse? etiam si propter amicitiam vellet illum ab inferis revocare, propter Rempub. non fecisset. Ejus igitur mortis sedetis ultores, cujus vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis: et de ejus nece lata quæstio est, qui si eâdem lege reviviscere posset, lata lex nunquam esset. Hujus ergo interfector qui esset, in confitendo ab his-ne pœnam timeret, quos liberavisset? Græci homines deorum honores tribuunt iis viris qui tyrannos necaverunt. Quæ ego vidi Athenis? quæ aliis in urbibus Græciæ? quas res divinas talibus institutas viris? quos cantus? quæ carmina? propè ad immortalitatis et religionem et memoriam consecrantur. Vos tanti conservatorem populi, tanti sceleris ultorem, non modò honoribus nullis afficietis, sed ad supplicium rapi etiam patiemini? Confiteretur, confiteretur, inquam, si fecisset, et magno animo et libenter se fecisse libertatis omnium causâ; quod ei certè non confitendum modò fuisset, verùm etiam prædicandum. Etenim si id non negat, ex quo nihil petit, nisi ut ignoscatur; dubitaret id fateri, ex quo etiam præmia laudis essent petenda? nisi verò gratius putat esse vobis, sui se capitis, quàm vestri ordinis, defensorem fuisse; cùm præsertim in eâ confessione, si grati esse velletis, honores assequeretur amplissimos: sin factum vobis non probaretur, (quamquam quî poterat salus sua cuique non probari?) sed tamen si minùs fortissimi viri virtus civibus grata [b] cecidisset; magno animo constantique cederet ex ingratâ civitate; nam quid esset ingratius, quàm lætari cæteros, lugere eum solum propter quem cæteri lætarentur? Quamquam hoc animo semper omnes fuimus in patriæ proditoribus opprimendis, ut, quoniam nostra futura esset gloria, periculum quoque et invidiam nostram putaremus; nam quæ mihi contribuenda laus esset ipsi, cùm tantum in consulatu meo pro vobis ac liberis vestris ausus essem, si id, quod conabar, sine [c] maximis dimicationibus meis me esse ausurum arbitrarer? quæ mulier sceleratum ac perniciosum civem occidere non audeat, si periculum non timeret? Propositâ invidiâ, morte, pœnâ, qui nihilo segniùs Rempub. defendit, is vir verè putandus est. Populi grati est,

[b] *fuisset.* [c] *periculo et invidiâ.*

52. *Quæstionem.*] Id est, judicium, in quo habetur quæstio.

62. *Res divinas.*] Intelligit statuas, monimenta, columnas, quæ in deorum honorem erecta sunt.

63. *Religionem.*] Iis habebantur cærimoniæ, quasi inter deos essent.

64. *Ultorem.*] Milo interficiendo Clodium ultus est religionem, quam violavit ille, cùm in sacra Bonæ Deæ se intulit.

83. *Ausus essem.*] Loquitur de Catilinæ conjuratione à se oppressâ.

præmiis afficere benè meritos de republicâ cives; viri fortis, ne suppliciis quidem moveri, ut fortiter fecisse pœniteat. Quamobrem uteretur eâdem confessione T. Annius, quâ Ahala, quâ Nasica, quâ Opimius, quâ Marius, quâ nosmetipsi; et, si grata respublica esset, lætaretur; si ingrata, tamen, in gravi fortunâ, conscientiâ suâ niteretur. Sed hujus beneficii gratiam, judices, fortuna populi Romani, et vestra felicitas, et dii immortales, sibi deberi putant. Nec verò quisquam aliter arbitrari potest, nisi qui nullam [d] vim esse ducit, numenve divinum: quem neque imperii vestri magnitudo, neque sol ille, nec cœli signorumque motus, nec vicissitudines rerum atque ordines movent, neque (id quod maximum est) majorum nostrorum sapientia; qui sacra, qui cærimonias, qui auspicia et ipsi sanctissimè coluerunt, et nobis suis posteris prodiderunt. Est, est profectò illa vis: neque in his corporibus, atque in hâc imbecillitate nostrâ inest quiddam, quod vigeat et sentiat, et non inest in hoc tanto naturæ tam præclaro motu; nisi fortè idcircò esse non putant, quia non apparet, nec cernitur: proindè quasi nostram ipsam mentem, quâ sapimus, quâ providemus, quâ hæc ipsa agimus ac dicimus, videre, aut planè qualis aut ubi sit, sentire possimus. Ea vis, ea est igitur ipsa, quæ sæpè incredibiles huic urbi felicitates atque opes attulit; quæ illam perniciem exstinxit ac sustulit, cui primùm mentem injecit, ut vi irritare, ferroque lacessere fortissimum virum auderet, vinceretur que ab eo, quem si vicisset, habiturus esset impunitatem et licentiam sempiternam. Non est humano consilio, ne mediocri quidem, judices, deorum immortalium curâ, res illa perfecta; religiones, mehercule, ipsæ, quæ illam belluam cadere viderunt, commovisse se videntur, et jus in illo suum retinuisse: vos enim jam, Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro, atque obtestor, vosque Albanorum

[d] al. *vim cœlestem existimat.*

90. *Quâ Ahala.*] De eo dictum est aliisque superiùs.

91. *Quâ nosmetipsi.*] Indicat conjurationis participes, Lentulum et Cethegum, quos consul senatûs-decreto interfecit.

93. *Conscientiâ.*] Nempè præclari sui facinoris.

94. *Fortuna populi Romani.*] Plutarchus, in lib. de Fortunâ Romanorun, eorum imperii initia et incrementa vi Fortunæ facta esse scribit, eâque de causâ plurima Fortunæ templa in urbe dedicata fuisse.

109. *Illam perniciem.*] Perniciem appellat Clodium, quòd suis sceleribus et impietate Reipub. perniciem afferebat.

114. *Religiones.*] Religiones vocat ipsas cærimonias, quibus in suis sacrificiis utebantur. Religiones autem à religando dictæ sunt. Unde qui diligenter observant, quæ ad cærimonias pertinent, religiosi dicuntur.

116. *Albani tumuli.*] Vel colliculi sunt et loci eminentiores, in quibus aræ quibusdam numinibus dedicatæ fuerunt, vel etiam sepulcra et monimenta veterum Albanorum, qui ibi ante urbem conditam sepulti sunt.

117. *Luci.*] Luci nemora opaca sunt, et densa, quæ numinibus consecrata esse bantur, ut ex multis Virgilii locis licet colligere. Luci autem dicti sunt vel per antiphrasim, quòd minimè lucerent propter opacitatem, vel quòd etiam cereis et ignibus, qui in deorum honorem accendebantur, collucerent.

obrutæ aræ, sacrorum populi Romani sociæ et æquales, quas ille, præceps amentiâ, cæsis prostratisque sanctissimis lucis, substructionum insanis [e] molibus oppresserat; vestræ tum aræ, vestræ religiones viguerunt; vestra vis valuit, quam ille omni scelere polluerat: tuque ex tuo edito monte, Latiaris sancte Jupiter, cujus ille lacus, nemora, finesque sæpè omni nefario stupro et scelere maculârat, aliquandò ad eum puniendum oculos aperuisti: vobis illæ, vobis vestro in conspectu seræ, sed justæ tamen et debitæ pœnæ solutæ sunt.

XVII. Nisi fortè hoc etiam casu factum esse dicemus, ut ante ipsum sacrarium Bonæ Deæ, quod est in fundo T. Sextii Galli, in primis honesti et ornati adolescentis, ante ipsam, inquam, Bonam Deam, cùm prœlium commisisset, primum illud vulnus acceperit, quo [a] teterrimam mortem obiret; ut non absolutus judicio illo nefario videretur, sed ad hanc insignem pœnam reservatus. Nec verò non eadem ira deorum hanc ejus satellitibus injecit [b] amentiam, ut sine imaginibus, sine cantu, sine ludis, sine exsequiis, sine lamentis, sine laudationibus, sine funere, [c] oblitus cruore et luto, spoli-

[e] *ædificiis.* [a] *turpissimam.* [b] *furorem.* [c] *sordidus.*

118. *Sacrorum pop. Rom. sociæ.*] Illa sacra sacrificia sunt, quæ Latinis cum populo Romano communia fuerunt, et quæ olim à Tarquinio Superbo instituta sunt; eadem illa sacra feriæ Latinæ dictæ sunt; celebrabantur autem quotannis à Latinis civitatibus septem et quadraginta, quæ cum populo Rom. in Albanum montem conveniebant ad taurum Jovi Latiali sacrificandum, cujus partem uniuscujusque civitatis populus accipiebat. Vide Dionys. Halicar. lib. 4.

122. *Latiaris*, sive *Latialis*, Jupiter dicitur, qui olim humano sanguine colebatur, cui sacra fiunt sollenni festo *Latinorum*, quod et ipsum *Latiar* vocatur. *Macrob.* Sat. l. 1. cap. 16.

123. *Ille lacus.*] Tres fuerunt lacus in Latio, unus Nemorensis, alter Juturnæ, tertius et omnium celeberrimus Albanus.

125. *Seræ.*] Seras ait pœnas persolvisse Clodium, quia dii tardi sunt ad puniendum.

2. *Sacrarium Bonæ Deæ.*] Propè eum locum in quo Bonæ Deæ sacellum est, obvius Miloni Clodius factus est, ut refert Asconius, et vulneratus, quasi ipsa Bona Dea violatæ à Clodio suæ religionis pœnas sumeret.

5. *Absolutus judicio illo.*] Ob violatam illam religionem Clodius in judicium vocatus fuerat, à quo eum pecuniâ corrupti judices liberaverunt.

7. *Satellitibus.*] Per illos satellites designat Sextum Clodium et Munatium Plancum, et alios Clodianæ factionis homines.

8. *Sine imaginibus.*] In funeribus imagines eorum, qui in familiâ claruerant, deferebantur.

Ib. *Sine cantu.*] Tibiæ et cantus in funeribus apud Romanos adhibebantur, qui mos etiam apud Judæos usurpatus est.

Ib. *Sine ludis.*] Gladiatorii ludi, qui funebres dicebantur, in funeribus clarorum virorum apud Romanos fieri soliti sunt, ut sanguine eorum manes placarentur.

Ib. *Exsequiis.*] Per exsequias intelligitur ille comitatus hominum, qui funus persequuntur.

Ib. *Sine lamentis.*] Lamentum, sive planctus, quem mulier, quæ *præfica* dicebatur, incipiebat, dum corpus cremaretur, cui reliqua turba respondebat simili lamentatione.

9. *Laudationibus.*] Priusquàm corpus ureretur, suscipiebatur mortui laudatio, quæ funebris oratio dicebatur.

Ib. *Sine funere.*] Per funus exprimitur funebris pompa, cùm nempè accensis facibus cadaver efferebatur; unde Virg. *Funereas rapuêre faces.*

atus illius supremi diei celebritate, quam concedere etiam inimici solent, ambureretur abjectus. Non fuisse credo fas clarissimorum virorum [d] formas illi teterrimo parricidæ aliquid decoris afferre, neque ullo in loco potiùs mortem ejus lacerari, quàm in quo vita esset damnata. Dura mihi, mediusfidius, jam Fortuna populi Romani et crudelis videbatur, quæ tot annos illum in hanc Rempubl. insultare videret et pateretur: polluerat stupro sanctissimas religiones; senatûs gravissima decreta perfregerat; pecuniâ se palàm à judicibus redemerat; vexârat in tribunatu senatum; omnium ordinum consensu pro salute reipublicæ gesta resciderat; me patriâ expulerat; bona diripuerat; domum incenderat; liberos, conjugem meam vexaverat; Cn. Pompeio nefarium bellum indixerat; magistratuum privatorumque cædes effecerat; domum mei fratris incenderat; vastârat Etruriam; multos sedibus ac fortunis ejecerat; instabat, urgebat: capere ejus amentiam civitas, Italia, provinciæ, regna non poterant: incidebantur jam domi leges, quæ nos nostris [e] servis addicerent; nihil erat cujusquam, quod quidem ille adamâsset, quod non hoc anno suum fore putaret. Obstabat ejus cogitationibus

[d] *imagines.* [e] *libertinis.*

13. *Mortem lacerari.*] Id est, ejus cadaver semiustulatum à nocturnis canibus lacerari, ut dictum est.

14. *Vita esset damnata.*] Multis senatûsconsultis Clodius confixus fuit.

17. *Sanctissimas religiones.*] Id est, cærimonias Bonæ Deæ; de quibus sæpè dictum.

Ib. *Senatûs gravissima decreta.*] Censuerat senatus ejus morte violatas religiones esse expiandas, et de ejus sacrilegio habendam esse quæstionem; sed evasit judicium corruptis pecuniâ judicibus.

19. *Vexârat in tribunatu senatum.*] Tribunus contra senatûs auctoritatem Gabinio et Pisoni provincias decrevit, ut perniciem Ciceronis mercaretur.

19. *Gesta resciderat.* Abrogavit Clodius omnia senatûs acta, cùm exsilium Ciceronis machinatus est propter interfectos Lentulum et Cethegum, aliosque conjurationis Catilinariæ socios: licèt illud factum senatus populusque Romanus approbâsset.

20. *Bona diripuerat.*] V. Or. pro Dom. ad Pontif. circa medium.

21. *Liberos, conjugem.*] Vide eandem Orat. ad Pontifices.

Ib. *Cn. Pompeio bellum indixerat.*] Non bellum quidem indixit Clodius Pompeio, sed eum interficere in insidiis voluit, cùm eà de causâ servus cum sicâ in templo Castoris comprehensus est.

22. *Magistratuum.*] Non legitur magistratus occidisse, sed tantùm Sextium, Q. Fabricium, et M. Cispium ferro appetivisse.

Ib. *Cædes effecerat.*] Cùm de Cicerone revocando actum est, multi partim vulnerati sunt, partim elisi, partim occisi à Clodianis.

23. *Domum mei fratris incenderat.*] Lib. 4. ad Att. epist. 3.

26. *Incidebantur.*] Cogitabat Clodius, si prætor esset, ut scribit Asconius, de hàc lege ferendâ, ut libertini in urbanis tribubus suffragia ferre possent, quod tantùm ab ingenuis præstari poterat. Exitiosa in primis lex illa erat Reip. dabat enim illa occasionem tribunis plebis corrumpendi suffragia, et excitandarum seditionum contra senatores et optimates. Utitur verò hàc voce *incidebantur*, quia olim leges omnes in tabulis æneis signabantur.

nemo, præter Milonem. Illum ipsum, qui poterat obstare, Cn. Pompeium, novo reditu in gratiam quasi devinctum arbitrabatur: Cæsaris potentiam suam potentiam esse dicebat: bonorum animos etiam in [f] meo casu contempserat: Milo unus [g] urgebat. Hic dii immortales, ut suprà dixi, mentem dederunt illi perdito ac furioso, ut huic faceret insidias: aliter perire pestis illa non potuit: nunquam illum Resp. suo jure esset ulta. Senatus, credo, prætorem eum [h] circumscripsisset: ne, cùm volebat quidem id facere in privato eodem hoc, aliquid profecerat. An consules in prætore coërcendo fortes fuissent? primùm, Milone occiso, habuisset suos consules: deinde quis [i] in eo prætore consul fortis esset, per quem tribunum, virum consularem crudelissimè vexatum esse meminisset? Omnia possideret, teneret: lege novâ, quæ est inventa apud eum cum reliquis legibus Clodianis, servos nostros libertos suos fecisset; postremò, nisi eum dii immortales in eam mentem impulissent, ut homo effeminatus fortissimum virum conaretur occidere, hodiè Rempubl. nullam haberetis. An ille prætor, ille verò consul, si modò hæc templa, atque ipsa mœnia stare, eo vivo, tamdiu, et consulatum ejus exspectare potuissent, ille denique vivus mali nihil fecisset, qui mortuus, uno ex suis satellitibus Sex. Clodio duce, curiam incenderit? quo quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius vidimus? templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilii publici, caput urbis, aram sociorum, portum omnium gentium, sedem ab universo populo Romano concessum uni ordini, inflammari, exscindi, funestari! neque id fieri à multitudine imperitâ, (quamquam esset miserum id ipsum) sed ab uno, qui cùm tantum ausus sit ultor pro mortuo, quid signifer pro vivo non esset ausus? In curiam potissimùm [k] abjecit, ut eam mortuus incenderet, quam vivus ever-

[f] *meo exsilio.* [g] *resistebat.* [h] *coërcuisset.* [i] *adversus eum prætorem.* [k] *intulit.*

29. *Cn. Pompeium.*] Nolebat Clodio Pompeius obsistere, qui cum eo redierat in gratiam.

34. *Ut huic.*] Miloni.

36. *Ne, cùm volebat quidem.*] Sensus est, cùm senatus volebat coërcere Clodium privatum, nihil efficiebat; quid igitur efficere poterit, cùm prætor erit? Est argumentum à minori.

38. *Habuisset suos consules.*] Optabat Clodius consules habere Hypsæum et Scipionem.

40. *Per quem tribunum.*] Clodius tribunus vexavit Ciceronem virum consularem.

41. *Lege novâ.*] Multæ leges, quas tulisset prætor Clodius, post ejus mortem inventæ sunt. Inter quas hæc fuit inventa, ut rusticanæ tribus in consulibus creandis, ut libertini in tribubus urbanis, jus suffragiorum haberent.

46. *Hæc templa.*] Loquitur de foro et de curiâ, ubi hæc oratio habebatur. Hostilia autem ab Hostilio rege, à quo condita est, curia dicebatur, in quâ erant Rostra.

52. *Portum.*] Reges et populi exteri ad senatum Rom. tamquam ad refugium, confugiebant.

53. *Funestari.*] Id dicit, quia in eâ combustum est cadaver Clodii, quo curia et forum polluta sunt.

terat. Et sunt, qui de viâ Appiâ querantur, taceant de curiâ? Et qui ab eo [l] spirante forum putent potuisse defendi, cujus non restiterit cadaveri curia? Excitate, excitate ipsum, si potestis, ab inferis: frangetis impetum vivi, cujus vix sustinetis furias insepulti? nisi verò sustinuistis eos qui cum facibus ad curiam cucurrerunt, cum falcibus ad Castoris, cum gladiis toto foro [m] volitârunt. Cædi vidistis populum Romanum, concionem gladiis disturbari, cùm audiretur silentio M. Cœlius tribunus plebis, vir et in Repub. fortissimus, et in susceptâ causâ firmissimus, et bonorum voluntati et auctoritati senatûs deditus, et in hâc Milonis sive invidiâ sive fortunâ singulari, divinâ et incredibili fide.

[l] *vivo.* [m] *discurrerunt.*

58. *De viâ Appiâ querantur.*] In viâ Appiâ occisus est Clodius.

63. *Falcibus.*] Falces militares, non messorias intelligit; de quibus Vegetius.

65. *Cum audiretur M. Cœlius.*] Cùm Romam rediisset Milo nocte quâ curia incensa est, Cœlius tribunus plebis, concione advocatâ eorum qui favebant Miloni, oratione exposuit omnia quæ sceleratè à Clodio commissa sunt. Verùm reliqui tribuni plebis cum armatâ multitudine in forum irrumpunt. Cœlium ipsum et Milonem interemissent, nisi, servorum indumentis vestiti, fugâ consuluissent saluti. Multos cives trucidaverunt, eos præsertim qui habitu vestituque se divites ostendebant. Prætextu quærendi Milonem, multas domus invadunt, easque diripiunt. Ita Asconius, qui Cœcilium, non Cœlium legit.

66. *In susceptâ causâ firmissimus.*] Obstitit ille firmissimè legibus Cn. Pompeii, quibus ferebat, ut in hâc causâ eodem die actor et reus orarent, ut actori horæ duæ, reo tres essent. Aiebat videlicet Cœlius privilegium in Milonem ferri, et judicia præcipitari: et cùm pertinaciùs legem ille vituperaret, eò processit iræ Pompeius, ut diceret, si coactus esset, armis se rempublicam defensurum. Ita Asconius.

PERORATIO.

Tota hæc Peroratio ad misericordiam comparata est.

XVIII. Sed jam satìs multa de causâ; extra causam etiam nimìs fortassè multa. Quid restat, nisi ut orem obtesterque vos, judices, ut eam misericordiam tribuatis fortissimo viro, quam ipse non implorat; ego autem, repugnante hoc, et imploro et exposco? Nolite, si in nostro omnium fletu nullam lacrymam adspexistis Milonis, si vultum semper eumdem, si vocem, si orationem stabilem ac non mutatam videtis, hoc ei minùs parcere; atque haud scio an multò etiam sit adjuvandus magìs. Etenim si, in gladiatoriis

1. *Extra causam.*] Cicero vagatus est extra causam, cùm tam fusè de Clodii vitiis et sceleribus dixit.

3. *Quam ipse non implorat.*] Id dicit, ut placeat judicibus, qui potuissent offendi, quòd neque sordidatus venerit ad hoc judicium Milo, neque supplex ad eorum pedes deprecaturus acciderit.

pugnis, et in infimi generis hominum conditione atque fortunâ, timidos et supplices, et, ut vivere liceat, obsecrantes, etiam odisse solemus; fortes et animosos, et se acriter ipsos morti offerentes, servare cupimus; eorumque nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quàm qui illam efflagitant; quantò hoc magis in fortissimis civibus facere debemus? Me quidem, judices, exanimant et interimunt hæ voces Milonis, quas audio assiduè, et quibus intersum quotidie. "Valeant," inquit, "valeant cives mei; sint incolumes, sint florentes, sint beati: stet hæc urbs præclara, mihique patria carissima, [a] quoquo modo merita de me erit. Tranquillâ repub. cives mei, quoniam mihi cum illis non licet, sine me ipsi, sed per me tamen, perfruantur: ego cedam, atque abibo; si mihi republicâ bonâ frui non licuerit, at carebo malâ: et, quam primùm [b] tetigero benè moratam et liberam civitatem, in eâ conquiescam. O frustrà," inquit, "suscepti mei labores! ô spes fallaces! ô cogitationes inanes meæ! ego, cùm tribunus plebis, Repub. oppressâ, me senatui dedissem, quem exstinctum acceperam; equitibus Romanis, quorum vires erant debiles; bonis viris, qui omnem auctoritatem Clodianis armis abjecerant; mihi unquam bonorum præsidium defuturum putarem? Ego, cum te" (mecum enim sæpissimè loquitur) "patriæ reddidissem, mihi non futurum in patriâ putarem locum? Ubi nunc senatus est, quem secuti sumus? ubi equites Romani illi, illi," inquit, "tui? ubi studia municipiorum? ubi Italiæ voces? ubi denique tua, M. Tulli, quæ plurimis fuit auxilio, vox et defensio? mihi-ne ea soli, qui pro te toties morti me obtuli, nihil potest opitulari?" Nec verò hæc, judices, ut ego nunc, flens, sed hoc eodem loquitur vultu, quo videtis; negat enim se, negat ingratis civibus fecisse, quæ fecerit; timidis, et omnia [c] circumspicientibus pericula, non negat; plebem et infimam multitudinem, quæ, P. Clodio duce, fortunis vestris imminebat, eam, quò tutior esset vita vestra, suam se fecisse commemorat; ut non modò virtute flecteret, sed etiam tribus suis patrimoniis deleniret: nec timet, ne, cùm plebem muneribus placârit, vos non

[a] *sive me damnet, sive liberet.* [b] *pervenero.* [c] *providentibus.*

24. *Ego cùm tribunus plebis.*] Respicit Cicero ad illud tempus quo ab exsilio revocatus est; ad quem revocandum non mediocrem operam tulit Sextius, qui tum tribunus erat: in quo consensit cum senatoribus, quibus ferè semper tribuni plebis infensi fuerunt.

25. *Vires erant debiles.*] Debiles fuerunt propter Clodium, à quo illi vexati sunt.

31. *Tui.*] Cicero ex equestri ordine erat, ex quo ad senatorium transivit.

36. *Negat.*] Excusat hîc cives, quos non ingratos esse ait, sed timidos.

40. *Tribus patrimoniis.*] Milo habuit tria patrimonia: paternum, maternum, et illud quod à C. Annio avo materno, à quo fuerat adoptatus, acceperat. Hæc autem omnia patrimonia largitionibus et impensis ludorum impenderat; ob quas, ut ait Asconius, Milo postero die reus ambitûs factus, absens damnatus est; sed has largitiones eo consilio à Milone factas esse ait Cicero in populum, ut divites à disceptione liberaret.

conciliârit meritis in rempublicam singularibus. Senatûs erga se benevolentiam temporibus his ipsis sæpè esse perspectam; vestras verò, et vestrorum ordinum occursationes, studia, sermones, quemcumque cursum fortuna dederit, secum se ablaturum esse dicit. Meminit etiam sibi vocem præconis [d] modò defuisse, quam minimè desiderârit; populi verò cunctis suffragiis, quod unum cupierit, se consulem declaratum; nunc denique, si hæc arma contra se sint futura, sibi facinoris suspicionem, non facti crimen obstare. Addit hæc, quæ certè vera sunt, *fortes et sapientes viros* non tam præmia sequi solere rectè factorum, quàm ipsa rectè facta: se nihil in vitâ, nisi præclarissimè, fecisse: siquidem nihil sit præstabilius viro, quàm periculis patriam liberare: beatos esse, quibus ea res honori fuerit à suis civibus: nec tamen eos miseros, qui beneficio cives suos vicerint: sed tamen ex omnibus præmiis virtutis, si esset habenda ratio præmiorum, amplissimum esse præmium gloriam: esse hanc unam, quæ brevitatem vitæ posteritatis memoriâ consolaretur; quæ efficeret, ut absentes adessemus, mortui viveremus: hanc denique esse, cujus gradibus etiam homines in cœlum videantur adscendere. "De me," inquit, "semper populus Romanus, semper omnes gentes loquentur; nulla unquam obmutescet vetustas: quin hoc tempore ipso, cùm omnes à meis inimicis faces invidiæ meæ subjiciantur, tamen omni in hominum cœtu, gratiis agendis, et gratulationibus habendis, omni sermone celebramur." Omitto Etruriæ festos et actos et institutos dies: centesima [e] lux est hæc ab interitu P. Clodii, et, opinor, altera: quà fines imperii populi Romani sunt, eà non solùm fama jam de illo, sed etiam lætitia peragravit. "Quamobrem, ubi corpus hoc sit, non," inquit, "laboro, quoniam omnibus in terris et jam versatur, et semper habitabit nominis mei gloria." Hæc tu mecum sæpè, his absentibus: sed iisdem audientibus, hæc ego tecum, Milo. Te quidem, quòd isto animo es, satìs laudare non possum; sed quò est illa magìs divina virtus, eò majore à te dolore divellor. Nec verò, si mihi eriperis, reliqua est illa tamen ad consolandum querela, ut his irasci possim, à quibus tantum vulnus accepero; non enim inimici mei te mihi eripient, sed amicissi-

[d] *tantùm.* [e] *dies.*

44. *Occursationes.*] Id est, obvias salutationes, quæ honoris et benevolentiæ causâ fiunt.

Ib. *Sermones.*] Qui nempè de Milone absente circumferuntur.

46. *Vocem præconis.*] Licèt maxima pars suffragiorum in aliquem incumberet, neque posset in comitiis ignorari, quis consul esset designatus; tamen ille præconis voce renuntiabatur, à quo laudibus efferebatur.

65. *Etruriæ festos.*] Hæc regio planè inimica Clodio. Cùm autem audivisset, eum à Milone interfectum fuisse, festos dies in honorem Milonis instituit.

76. *Non enim inimici mei.*] Ait quòd sibi amicissimi, hujus tanti mali erunt auctores; quibus irasci, aut de iis queri, lex amicitiæ vetat. Loquitur autem de judicibus, quos dixit sibi esse amicissimos.

mi: non malè aliquandò de me meriti, sed semper optimè. Nullum unquam, judices, mihi tantum dolorem [f] inuretis (etsi, quis potest esse tantus?) sed ne hunc quidem ipsum, ut obliviscar, quanti me semper feceritis: quæ si vos cepit oblivio, aut si in me aliquid offendistis, cur non id [g] meo capite potiùs luitur, quàm Milonis? Præclarè enim vixero, si quid mihi acciderit priùs, quàm hoc tantum mali videro. Nunc me una consolatio sustentat, quòd tibi, ô T. Anni, nullum à me amoris, nullum studii, nullum pietatis officium defuit. Ego inimicitias potentium pro te appetivi: ego meum sæpè corpus et vitam objeci armis inimicorum tuorum: ego me plurimis pro te supplicem abjeci: bona, fortunas meas ac liberorum meorum in communionem tuorum temporum contuli: hoc denique ipso die, si qua vis est parata, si qua dimicatio capitis futura, deposco. Quid jam restat? quid habeo quod dicam, quod faciam pro tuis in me meritis, nisi ut eam fortunam, quæcumque erit tua, ducam meam? Non recuso, non abnuo: vosque obsecro, judices, ut vestra beneficia, quæ in me contulistis, aut in hujus salute augeatis, aut in ejusdem exitio occasura esse videatis. His lacrymis non movetur Milo: est quodam incredibili robore animi: exsilium ibi esse putat, ubi virtuti non sit locus: mortem naturæ finem esse, non pœnam. Sit hic eâ mente, quâ natus est: quid? vos judices, quo tandem animo eritis? memoriam Milonis retinebitis, ipsum ejicietis? et erit dignior locus in terris ullus, qui hanc virtutem excipiat, quàm hic qui procreavit? Vos, vos appello, fortissimi viri, qui multum pro republicâ sanguinem effudistis! vos in viri et in civis invicti appello periculo, centuriones, vosque, milites! vobis non modò inspectantibus, sed etiam armatis, et huic judicio præsidentibus, hæc tanta virtus ex hâc urbe expelletur? exterminabitur? projicietur? ô me miserum! ô me infelicem! revocare tu me in patriam, Milo, potuisti per hos; ego te in patriâ per eosdem retinere non potero? Quid respondebo liberis meis, qui te parentem alterum putant? quid tibi, Q. frater, qui nunc abes, [h] consorti mecum temporum illorum? me non potuisse Milonis salutem tueri per eosdem, per quos nostram ille servâsset? at in quâ causâ non potuisse? quæ est grata gentibus: à quibus non potuisse? ab iis qui maximè P. Clodii morte acquiêrunt: quo deprecante? me. Quodnam ego concepi tantum scelus? aut quod in me tantum facinus

[f] *inferetis.* [g] *meâ morte.* [h] *socio meæ calamitatis.*

81. *Offendistis.*] Id est, aliquid invenistis offensionis.

85. *Inimicitias potentium.*] Tanta fuit Ciceronis in Milonem amicitia, ut neque Clodiani, neque Pompeius, qui infensus erat Miloni, deterrere eum potuerint ab hâc Milonis defensione suscipiendâ.

86. *Armis.*] Cicero semper adfuit Miloni in petitione consulatûs, licèt sæpiùs à Clodio armis fuerit Milo appetitus.

89. *Temporum.*] Cicero significat, communicare secum omnes suas fortunas Milonem voluisse.

admisi, judices, cùm illa indicia communis exitii indagavi, patefeci, protuli, exstinxi? omnes in me meosque redundant ex fonte illo dolores. Quid me reducem esse voluistis? an ut, inspectante me, expellerentur ii, per quos essem restitutus? Nolite, obsecro vos, pati, mihi acerbiorem reditum esse, quàm fuerit ille ipse discessus. Nam quî possum putare me restitutum esse, si [i] distrahor ab iis, per quos restitutus sum? Utinam dii immortales fecissent (pace tuâ, patria, dixerim; metuo enim ne sceleratè dicam in te, quod pro Milone dicam piè) ut P. Clodius non modò viveret, sed etiam prætor, consul, dictator esset potiùs, quàm hoc spectaculum viderem. O dii immortales! fortem, et à vobis, judices, conservandum virum! "Minimè, minimè," inquit: "immò verò pœnas ille debitas luerit; nos subeamus, si ita necesse est, non debitas." Hiccine vir, patriæ natus, usquam nisi in patriâ morietur, aut, si fortè, pro patriâ? Hujus vos [k] animi monimenta retinebitis, corporis in Italiâ nullum sepulcrum esse patiemini? Hunc suâ quisquam sententiâ ex hâc urbe expellet, quem omnes urbes expulsum à vobis ad se vocabunt? O terram illam beatam, quæ hunc virum exceperit! hanc ingratam, si ejecerit! miseram, si amiserit! Sed finis sit; neque enim præ lacrymis jam loqui possum; et hic se lacrymis defendi vetat: vos oro obtestorque, judices, ut, in sententiis ferendis, quod sentietis, id audeatis. Vestram virtutem, justitiam, fidem (mihi credite) is maximè probabit, qui in judicibus legendis optimum et sapientissimum et fortissimum quemque legit.

[i] *separor.* [k] *memoriam generositatis.*

115. *Illa indicia.*] Catilinæ conjurationem indicat, qui urbem ferro flammâque delere constituerat.

116. *Ex fonte illo dolores.*] Cicero ejectus in exsilium à Clodio est, quia Lentulum et Cethegum, conjurationis socios, interfecerat in carcere: et quia Milo studuit, ut quì maximè, ut ab exsilio Cicero revocaretur; hinc Clodium inter et Milonem odia gravissima exarserunt.

126. "*Minimè,*" *inquit.*] Inducit jam Milonem loquentem.

137. *Is probabit.*] Pompeium significat, qui, cùm sapientissimos illos judices ex omnibus ordinibus selegerit, probabit eorum sententias. Id autem dicit, ut amoveat suspicionem odii, quo in Milonem Pompeius ferebatur.

ORATIO

PRO

M. MARCELLO.

ARGUMENTUM.

M. CLAUDIUS Marcellus, civis Romanus et consularis, singulari vir eruditione, cùm in consulatu ante annos quinque Cæsarem palàm oppugnavisset, in dissensione civili fuit cum Pompeio, cum multis aliis senatoribus. Confecto bello, Cæsar victor multos ex inimicis suis, Pompeiique fautoribus, in patriam et pristinam dignitatem restituit. Cùm autem in senatu à L. Pisone mentio facta esset de Marcello, qui Mitylenas concesserat, C. Marcellus Claudii frater se supplex ad Cæsaris pedes abjecit cum universo senatu rogante Marcelli reditum. Cæsar multa acerbè de eo questus est, ac se propter injurias et suspiciones, quibus in futurum carere non posset, suo jure contra illum uti posse; se tamen satis vel naturæ vel gloriæ vixisse. Deinde præter omnium spem dixit, se senatui, roganti de Marcello, ne ominis quidem causâ negaturum. Itaque cùm omnes ante Ciceronem rogati gratias egissent Cæsari, Cicero rogatus, ei enim ab universo senatu partes illæ fuerant demandatæ, omnium nomine hâc oratione Cæsari gratias egit.

TEMPUS.

Habita est hæc oratio anno urbis conditæ 707, *C. Julio Cæsare tertiùm, M. Æmilio Lepido consulibus.*

PARTES

Tres habet; Exordium, Contentionem, et Perorationem.

GENUS.

Hæc oratio est in genere demonstrativo: tota enim versatur in laude Cæsaris.

STYLUS.

Stylus elegans est, ornatus, et aureo quodam orationis flumine temperatus.

EXORDIUM.

I. DIUTURNI silentii, P. C. quo eram his temporibus usus, non timore aliquo, sed partim dolore, partim verecundiâ, finem hodiernus dies attulit; idemque initium, [a] quæ vellem, quæque sentirem, meo pristino more dicendi. Tantam enim mansuetudinem, tam inusitatam inauditamque clementiam, tantum in summâ potestate rerum omnium [b] modum, tam denique incredibilem sapientiam ac pænè divinam, tacitus nullo modo præterire possum. M. enim Marcello vobis, P. C. reique publicæ reddito, non solùm illius, sed meam etiam vocem et auctoritatem, et vobis et reipublicæ conservatam ac restitutam puto. Dolebam enim, P. C. ac vehementer angebar, cùm viderem, virum talem, qui in eâdem causâ esset, in quâ

INTERPRETATIO.

[a] *loquendi meo pristino more* ea *quæ vellem, et quæ sentirem.* [b] *moderationem.*

NOTÆ.

1. *Diuturni silentii.*] Diu siluerat Cicero propter illud bellum civile quod Pompeium inter et Cæsarem exarserat; alii enim in alias urbes se senatores receperant; alii secuti fuerant Pompeium, ut ipse Cicero, cum multis è primoribus: quarè Romæ nullus tunc senatus habebatur. Deindè cùm ipse à Cæsare restitutus est, latuit, neque sententiam dixit in senatu.

Ib. *Patres conscripti.*] Ordinum varietatem intulit Romulus in suam civitatem. Idem enim senatum, idem equites instituit: sed qui neque senatores neque equites essent, eos in tertio plebis ordine reliquit. Senatores autem nominavit, quos ad consultationes de Repub. advocavit, quòd senes ferè et majores natu erant, ad quos de summâ Reipub. referret, atque ex eorum auctoritate omnia ageret, quæ publicè sibi suscipienda existimaret. Eosdem etiam Patres appellavit, nempè à curæ similitudine, ut scripsit in Catilinæ conjuratione Sallustius. Undè, procedentibus temporibus, Patres Conscripti nominati sunt, qui in novum senatum erant lecti; quamvis postremò usus obtinuerit, ut omnes senatores uno Patrum Conscriptorum nomine vocarentur.

2. *Non timore aliquo.*] Id dicit ad conciliandam Cæsaris sibi benevolentiam: quid enim ab eo timere poterat, à quo tam humaniter exceptus est, præcipuè cùm illi obviàm venit redeunti ex Asiâ in Italiam; ut enim Plutarchus scribit in Cicerone, non priùs Cæsar Tullium ante alios sibi occurrentem vidit, quàm descenderit, salutaverit, cumque eo solo colloquens multa stadia processerit. Adde quòd singulari clementiâ et animi lenitate præditus est Cæsar.

Ib. *Partim dolore.*] Prima causa ejus silentii dolor fuit; quem ex absentiâ et casu Marcelli percipiebat, quòd, cùm in eâdem causâ fuisset, quâ Cicero, non in eâdem fortunâ jam esset: Cicero pristinæ dignitati redditus est, et M. relictus.

Ib. *Partim verecundiæ.*] Verecundia metus est infamiæ; pudebat enim Ciceronem sine Marcello sententiam dicere in senatu.

12. *In eâdem causâ.*] Secutus fuerat Marcellus Pompeium cum Cicerone contra Cæsarem.

ego fuissem, non in eâdem esse fortunâ: nec mihi persuaderè poteram, nec fas esse ducebam, versari me in nostro veteri curriculo, illo æmulo atque imitatore studiorum ac laborum meorum, quasi quodam socio à me et comite distracto. Ergò et mihi meæ pristinæ vitæ consuetudinem, C. Cæsar, interclusam aperuisti, et his omnibus, ad benè de omni republicâ sperandum, quasi signum aliquod sustulisti. Intellectum est enim mihi quidem in multis, et maximè in me ipso, sed paulò antè omnibus, cùm M. Marcellum senatui populoque Romano et reipublicæ concessisti, commemoratis præsertim offensionibus, te auctoritatem hujus ordinis, dignitatemque reipublicæ, tuis vel [c] doloribus vel suspicionibus anteferre. Ille quidem fructum omnis anteactæ vitæ hodierno die maximum cepit, cùm summo consensu senatûs, tum præthereà judicio tuo gravissimo et maximo; ex quo profectò intelligis, quanta in dato beneficio sit laus, cùm in accepto tanta sit gloria. Est verò fortunatus ille, cujus ex salute non minor pænè ad omnes, quàm ad illum ventura sit, lætitia pervenerit. Quod ei quidem meritò atque optimo jure contigit; quis enim est illo aut nobilitate, aut probitate, aut optimarum artium studio, aut innocentiâ, aut ullo genere laudis præstantior? Nullius tantum est [d] flumen ingenii, nulla dicendi aut scribendi tanta vis, tanta copia, quæ, non dicam exornare,

[c] *iræ tuæ.* [d] *ubertas.*

14. *Veteri curriculo.*] Intelligit senatum, ubi sæpè cum Marcello sententiam dixit: metaphorâ sumptâ à ludis, in quibus currus agi solebant.

15. *Illo æmulo.*] Marcellus orator fuit insignis, qui cum Cicerone de laude eloquentiæ certabat; cujus in lib. de Claris Oratoribus laudes prosequitur.

16. *Comite distracto.*] Longè Marcellus et Cicero à se invicem distracti erant: nam Romæ Cicero tum erat; Marcellus verò Mitylenis exsulabat.

19. *Signum aliquod sustulisti.*] Translatio à bello, in quo dum signum stat, spes affulget victoriæ; et Cæsar, restituto Cicerone et Marcello, significat se rempublicam nolle evertere.

22. *Offensionibus.*] M. Marcellus consul contendit, ut Cæsari in Galliis bellum gerenti successor mitteretur; isque exercitum statim dimitteret, vel hostis patriæ declararetur. In oratione prædonem appellavit: immò decurionem Novicomi, quò coloniam Cæsar deduxerat, virgis cecidit, ut civem eum non esse ostenderet, et ita Cæsaris factum improbaret, eique plagarum suarum vestigia ostenderet.

24. *Suspicionibus.*] Suspicabatur Cæsar, sibi à Marcello mortem intentari.

Ib. *Ille.*] Marcellus.

25. *Summo consensu senatûs.*] Senatus universus postulavit à Cæsare, ut ab eo revocaretur Marcellus, et in pristinam suam dignitatem restitueretur.

29. *Ad illum ventura.*] Indicat maximam percepturum lætitiam Marcellum, cùm audiret in exsilio, se à Cæsare revocari.

31. *Nobilitate.*] Licèt Marcellorum gens plebeia fuerit, tamen honoribus illustrissima et nobilissima exstitit, utpote in quâ sex fuêre consules, quorum unus quinque consulatibus, alter tribus functus est.

Ib. *Optimarum artium studio.*] Commentationibus quotidianis se exercuisse Marcellum ait Cicero lib. de Claris Oratoribus: unde nulla ei oratoris virtus defuit.

sed enarrare, C. Cæsar, res tuas gestas possit; tamen hoc affirmo, et hoc [e] pace dicam tuâ, nullam in his esse laudem ampliorem quàm eam, quam hodierno die consecutus es.

[e] *dicam cum tuâ* veniâ.

CONFIRMATIO.

Duas partes habet Confirmatio. In primâ parte laudat Cæsaris clementiam: in secundâ, diluit suspiciones insidiarum.

PRIMA PARS CONFIRMATIONIS.

In quâ laudat Cæsaris clementiam.

II. Soleo sæpè ante oculos ponere, idque libenter [a] crebris usurpare sermonibus, omnes nostrorum imperatorum, omnes exterarum gentium, potentissimorumque populorum, omnes clarissimorum regum res gestas cum tuis, nec contentionum magnitudine, nec numero [b] prœliorum, nec varietate regionum, nec celeritate conficiendi, nec dissimilitudine bellorum, posse conferri: nec verò disjunctissimas terras citiùs cujusquam passibus potuisse peragrari, quàm

[a] *sæpè dicere.* [b] *expeditionum.*

1. *Soleo sæpè ante oculos ponere.*] Illustri distributione comparat res gestas à Cæsare, cum aliorum imperatorum victoriis, quas longè ait superâsse.

2. *Nostrorum imperatorum.*] Ante Cæsarem claruerunt armorum gloriâ Scævola, Mucius, Cincinnatus, Camillus, Torquatus, Manlius, Curius, Fabius Maximus, Decii, Regulus, Marcellus, Scipiones, Catones, Paulus Æmilius, Pompeius.

Ib. *Exterarum gentium.*] Præ cæteris istæ gentes fortissimæ omnium habitæ sunt: Persæ, Macedones, Thebani, Locrenses, Galli.

3. *Potentissimorum populorum.*] Potentissimi olim fuerunt, ante Romanos, Scythæ, Athenienses, Lacedæmonii.

Ib. *Clarissimorum regum.*] Hi reges cæteros vicerunt nominis gloriâ: Pyrrhus rex Epirotarum, Syphax, Jugurtha, Massinissa, Bocchus, Alexander, Mithridates.

4. *Numero prœliorum.*] Cæsar quinquagies cum hoste signa contulit. Vide Plinium, lib. 7. cap. 26. Et præter civiles victorias undecies centum et nonaginta duo millia hominum prœliis occidit.

5. *Nec varietate regionum.*] Bellum gessit Cæsar in Hispaniâ, Britanniâ, Galliâ, Ægypto, Germaniâ, Asiâ, Africâ, et Græciâ. Pompeium in Thessaliâ, ad Pharsalon vicit, Ptolemæum in Ægypto, Pharnacem filium Mithridatis in Ponto, Scipionem et Jubam in Africâ. Pompeii filios in Hispaniâ.

Ib. *Nec celeritate conficiendi.*] In Commentariis Cæsaris hoc de se frequenter ait: *Celeriùs opinione hoc aut illud Cæsar fecit.* Et de Pharnace à se superato, *Veni, vidi, vici.*

6. *Disjunctissimas terras.*] Vicit in Germaniâ et Africâ.

tuis, non dicam cursibus, sed victoriis, [c] lustratæ sunt. Quæ quidem ego nisi tam magna esse fatear, ut ea vix cujusquam mens aut cogitatio capere possit, amens sim: sed tamen sunt alia majora: nam bellicas laudes solent quidam extenuare verbis, easque detrahere ducibus, communicare cum militibus, ne propriæ sint imperatorum; et certè, in armis, militum virtus, locorum opportunitas, auxilia sociorum, classes, commeatus multùm juvant; maximam verò partem, quasi suo jure, Fortuna sibi vindicat; et quidquid est prosperè gestum, id pæne omne ducit suum. At verò hujus gloriæ, C. Cæsar, quam es paulò antè adeptus, socium habes neminem; totum hoc, quantumcumque est, (quod certè maximum est) totum est, inquam, tuum: nihil sibi ex istâ laude centurio, nihil præfectus, nihil cohors, nihil

[c] *peragratæ.*

8. *Cursibus.*] Hyperbole egregia: vix enim quis has regiones posset cursibus peragrare.

10. *Sunt alia majora.*] Intelligit clementiam, quæ omnibus victoriis et rebus bellicis videtur anteponenda; quia tota est clementia Cæsaris: at victoriæ et res bellicæ ipsi sunt cum reliquis belli ducibus et militibus communes; unde sumunt nonnulli occasionem eas extenuandi.

13. *Imperatorum.*] Imperator dictus est, qui suis auspiciis exercitum ducebat, et aliquot hostium millia in acie ceciderat. Suetonius scribit, Julium Cæsarem Imperatoris prænomen perpetuum, et cognomen Patris Patriæ, à senatu accepisse.

Ib. *Et certè in armis.*] Causas profert, ex quibus victoria efficitur.

14. *Commeatus.*] Per commeatum intelligit ea omnia quæ exercitui vel instruendo, vel alendo, prorsus necessaria sunt.

15. *Fortuna.*] Fortuna maximè in bellis anceps dicitur; quid enim victoriâ incertius?

17. *At verò hujus gloriæ.*] Apponit dissimilitudinem, quâ ostendit laudem clementiæ sibi propriam Cæsarem vindicare, restituendo senatui Marcellum, quia ipsi unica est, nec communis cum aliis.

20. *Centurio.*] Vegetius lib. 2. cap. 8. dicit fuisse *Centuriones, qui singulas centurias curabant, qui nunc Centenarii nominantur.* Centurio verò peditum, est et præfectus equitum dux.

Ib. *Nihil præfectus.*] Præfecti varii fuerunt; alii legionis, qui propriè judicabant, et qui, absentibus legatis, tamquam ipsorum vicarii, potestatem maximam retinebant; alii castrorum, ad quos castrorum positio, valli et fossæ destinatio pertinebant; alii annonæ, qui curabant annonam, et ut equi et vestes semper militibus paratæ essent.

Ib. *Cohors.*] Modestus et Vegetius in unâ legione cohortes decem fuisse scribunt, quarum prima et numero et dignitate militum cæteris præstabat. Hæc autem suscipiebat aquilam, quæ præcipuum Romanorum vexillum erat. Hæc habebat pedites mille centum et quinque, cum equitibus loricatis centum triginta duobus, et Cohors Milliaria dicebatur, et princeps totius legionis erat, à quâ, cùm ad pugnam veniendum erat, prima acies instruebatur. Secunda cohors habebat pedites *555.* et equites *66.* et Quinquagenaria dicebatur. Tertia tot numerabat pedites, et equites: in quâ validiores probabantur, quia in mediâ erat acie. Quarta pedites *600.* et equites *66.* Tot in quintâ numerabantur: sed strenuos quosque milites exigebat, quia, sicut prima cohors dextrum, sic illa sinistrum cornu tenebat; quinque porrò illæ cohortes in primâ acie stabant. Sexta cohors habebat pedites *555.* equites *66.* illa autem in secundâ acie post aquilam ordinabatur. Septima pedites *555.* cum equitibus *56.* in secundâ acie media consistebat. In octavâ, nonâ, et decimâ, totidem erant milites. Hæc ultima in secundâ acie sinistrum cornu possidebat. Licèt

turma [d] decerpit. Quin etiam illa ipsa, rerum humanarum domina, Fortuna, in istius se societatem gloriæ non offert: tibi cedit; tuam esse totam et propriam fatetur; nunquam enim temeritas cum sapientiâ commiscetur, nec ad consilium casus admittitur. Domuisti gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes; sed ea tamen vicisti, quæ et naturam et conditionem, ut vinci possent, habebant; nulla est enim tanta vis, [tanta copia,] quæ non ferro ac viribus debilitari frangique possit: verùm animum vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare, adversarium nobilitate, ingenio, virtute præstantem, non modò extollere jacentem, sed etiam amplificare ejus pristinam dignitatem; hæc qui faciat, eum ego non cum summis viris comparo, sed simillimum Deo judico. Itaque, C. Cæsar, bellicæ tuæ laudes celebrabuntur illæ quidem, non solùm nostris, sed pænè omnium gentium literis atque linguis; neque [e] ulla unquam ætas de tuis laudibus conticescet. Sed tamen ejusmodi res, nescio quomodò, etiam dum audiuntur, aut dum leguntur, obstrepi clamore

[d] *assumit.* [e] *ullum tempus.*

illæ majores et præcipuæ legionis partes fuerint, nullæ tamen primis Romanorum temporibus exstitêre, ut Vegetius ait, cùm nulla earum apud Livium mentio fiat; quarè vulgò plerique credunt à Mario primùm cohortes institutas fuisse.

21. *Turma.* Turma hinc dicta est, quòd terdenis equitibus conflabatur: dividebatur autem in decurias, quæ nomen hinc traxêre, quòd decem equites unaquæque contineret.

23. *Temeritas.*] Temeritas audacia sine consilio dicitur: in bellis autem sæpè temeritas et fortuna dominantur: at in clementiâ minimè; tota enim ab animi consilio proficiscitur.

25. *Domuisti.* Redit Cicero ad enumerationem populorum, quos Cæsar superavit; adhibitâque comparatione cum veniâ quam Marcello dedit, longè hanc omnibus aliis præstantiorem clementiæ victoriam extollit.

Ib. *Barbaras.*] Tales fuerunt Afri, Ægyptii, Britanni, Galli, Germani, Sarmatæ. Dicuntur autem illi populi immanitate barbari, vel propter morum feritatem, vel corporis magnitudinem.

Ib. *Multitudine innumerabiles.*] Legitur Cæsarem in solâ Galliâ vicisse populos quadringentos; sed nota per tot illos populos, eos nominari, qui ab urbe aliquâ vel breviore aliquo regionis tractu denominabantur, quales benè multi erant in quâlibet nunc Galliæ provinciâ.

26. *Locis infinitas.*] Varias nationes in variis orbis partibus vicit Cæsar, ut dictum est superiùs.

Ib. *Copiarum genere.*] Præ cæteris populis qui victi sunt à Cæsare, ditissimi fuêre Galli, Alexandrini, et Hispani.

27. *Vinci possent.*] Vicit Cæsar populos qui vinci quidem, sed non sine maximâ difficultate, poterant. Neque enim omninò insuperabiles fuerunt.

29. *Animum vincere.*] Redditio est dissimilitudinis. Nam si vincere, quæ non facilè vincuntur, gloriosum est, longè est gloriosius animum vincere, &c.

30. *Adversarium.*] Marcellum nempè, qui philosophiæ studio vir fuit eximius.

31. *Virtute.*] Vulgò nomine virtutis Romani intelligunt fortitudinem, quæ cum reliquis suum virtutis nomen communicat.

38. *Obstrepi clamore.*] Id est, strepitu et acclamatione militum ita obrui, ut minùs audiantur. Solebant enim illi veteres, sive quæ belli, sive quæ domi res malè vel benè gestæ videbantur, acclamatione vel probare, vel improbare. Nota verò quòd illa vox

militum videntur, et tubarum sono. At verò cùm aliquid clementer, mansuetè, justè, moderatè, sapienter factum, in iracundiâ præsertim, quæ est inimica consilio, et in victoriâ, quæ naturâ insolens et superba est, aut audimus, aut legimus; quo studio incendimur, non modò in [f] gestis rebus, sed etiam in fictis, ut eos sæpè, quos nunquam vidimus, diligamus? Te verò, quem præsentem intuemur, cujus mentem sensusque et [g] os cernimus, ut, quidquid belli fortuna reliquum reipub. fecerit, id esse salvum velis, quibus laudibus efferemus? quibus studiis prosequemur? quâ benevolentiâ complectemur? parietes, mediusfidius, C. Cæsar, ut mihi videtur, hujus curiæ tibi gratias agere gestiunt, quòd brevi tempore futura sit illa auctoritas in his majorum suorum, et suis sedibus. Equidem cùm C. Marcelli, viri optimi, et [h] commemorabili pietate [ac virtute] præditi, lacrymas modò vobiscum viderem, omnium Marcellorum meum pectus memoria [i] effodit; quibus tu etiam mortuis, M. Marcello conservato, dignitatem suam reddidisti, nobilissimamque familiam, jam ad paucos redactam, pænè ab interitu [k] vindicâsti.

III. Hunc tu igitur diem tuis maximis et innumerabilibus gratulationibus jure antepones; hæc enim res unius est propria C. Cæsaris: cæteræ, duce te, gestæ, magnæ illæ quidem, sed tamen multo magnoque comitatu; hujus autem rei tu idem et dux es et comes; quæ quidem tanta est, ut tropæis, monimentisque tuis [nulla unquam] allatura sit finem ætas; (nihil enim est opere aut manu factum, quod aliquandò non conficiat et consumat vetustas): at verò hæc tua justitia et lenitas animi florescet quotidie magìs,

[f] *rebus veris.* [g] *vultum.* [h] *commemorandâ.* [i] *vulneravit.* [k] *liberâsti.*

obstrepi, passivè sumpta, insolens ac parùm usitata sit.

46. *Quidquid belli.*] Hic locus ab Ennio desumptus est, qui sic cecinit,

Quorum virtuti belli fortuna pepercit:
id est, qui in bello non interierunt.

48. *Parietes.*] Translatio à rebus animatis, ad res inanimatas, quibus sensus ad lætitiam significandam conceditur.

Ib. *Mediusfidius.*] De hoc dictum est pro Milone, parag. 16. not. ad l. 9.

50. *Illa auctoritas.*] Restituto Marcello à Cæsare, restituitur pristina senatûs auctoritas; quæ tempore bellorum civilium planè jacuerat.

51. *C. Marcelli.*] Loquitur de Marcello fratre, qui supplex ad Cæsarem venit, ut pro hoc Marcello deprecaretur.

1 *Hunc tu igitur diem.*] Laudat Cæsarem à proprio clementiæ suæ facto, quod victoriis anteponendum est, quia multos comites victoriarum habet, nullos verò clementiæ, quæ ipsius tota est.

Ib. *Tuis gratulationibus.*] Ante bella civilia, pro rebus feliciter gestis, in Galliâ dierum 25 gratulationes seu supplicationes Cæsari decretæ sunt, quod nulli antè contigerat, ut ipse ait lib. 2. bell. civil. et confectis bellis civilibus, dierum 40. ut Dio refert lib. 2.

5. *Tropæis.*] De his dictum Orat. in Pisonem paragr. 15. not. ad l. 36.

Ib. *Monimentisque.*] Monimentum generaliter res est memoriæ causâ in posterum prodita, in quâ si corpus inferatur, fiet sepulcrum; si nihil erit, monimentum memoriæ causâ factum est.

8. *Hæc tua justitia et lenitas.*] Utraque

ita ut, quantum operibus tuis diuturnitas detrahet, tantum afferat laudibus. Et cæteros quidem omnes victores bellorum civilium jam antè æquitate et misericordiâ viceras; hodierno verò die te ipsum vicisti. Vereor, ut hoc, quod dicam, perindè intelligi auditu possit, atque ego ipse cogitans sentio. Ipsam victoriam vicisse videris, cùm ea ipsa, quæ illa erat adepta, victis remisisti; nam, cùm ipsius victoriæ conditione jure omnes victi occidissemus, clementiæ tuæ judicio conservati sumus: rectè igitur unus invictus es, à quo etiam ipsius victoriæ conditio visque devicta est. Atque hoc C. Cæsaris judicium, P. C. quàm latè pateat, attendite: omnes enim, qui ad illa arma fato sumus nescio quo reipublicæ misero funestoque compulsi, etsi aliquâ culpâ tenemur erroris humani, à scelere certè liberati sumus; nam cùm M. Marcellum, deprecantibus vobis, reipublicæ conservavit, memet mihi et item reipublicæ, nullo deprecante, reliquos amplissimos viros, et sibi ipsos et patriæ reddidit; quorum et frequentiam et dignitatem hoc ipso in [a] consessu videtis. Non ille hostes induxit in curiam, sed judicavit, à plerisque ignoratione potiùs, et falso atque inani metu, quàm cupiditate aut crudelitate bellum esse susceptum; quo quidem in bello semper de pace agendum, audiendumque esse putavi; semperque do-

[a] *senatu.*

hæc virtus Cæsaris elucet in moderatione animadvertendi.

9. *Operibus tuis.*] Intelligit illa monimenta et tropæa, quæ opere et manu Cæsaris erecta sunt.

10. *Omnes victores bellorum civilium.*] Victores illi bellorum civilium fuêre Sylla, Marius, Octavius, Cinna, qui non contenti effuso civium sanguine in bellis, post victoriam multum iterùm effuderunt.

12. *Te ipsum vicisti.*] Vicit semetipsum Cæsar, cùm, odiq deposito, quo in Marcellum exarserat, ei pepercit.

13. *Ipsam victoriam vicisse videris.*] Ait Cicero Cæsarem vicisse victoriam, vel quia veniam eis concessit, in quos victoriæ jure animadvertere poterat, vel quia se victorem clementiâ et lenitate animi vicit.

18. *Atque hoc C. Cæsaris judicium.*] Judicium exprimit, quo Marcellus à Cæsare restitutus est.

19. *Ad illa arma fato.*] Ut illos excuset, qui arma Pompeii secuti sunt, fato causam adscribit, cui parere necessariò oportuit, juxta mentem illius temporis philosophorum, qui bellorum civilium discordias plerumque fato tribuebant, ut videre est apud Horatium, Epod. 7.

Sic est: acerba fata Romanos agunt.

21. *Erroris humani.*] Excusat eos qui contra Cæsarem à Pompeio steterunt, quòd arbitrarentur, in fraudem inducti, eum aliquid contra Remp. moliri, cùm unicè Reipub. et suam dignitatem conservare ac tueri conaretur.

23. *Memet mihi.*] Cicero primùm secutus fuerat Pompeium contra Cæsarem, sed se restitutum putavit, cùm Marcellum vidit Reipub. redditum: quin et omnes alii sese restitutos quoque putaverunt; quarè omnes animum resumpserunt, atque iterùm Reipub. consulere cœperunt.

25. *Non ille.*] Ostendit judicium Cæsaris ex effectis et signis. Fuit autem judicium, quod putabat Cæsar eos non ex malitiâ, sed ex ignorantiâ peccâsse, quia eos restituit in senatum: quos nunquam restituisset, si eos hostes judicâsset.

28. *Semper de pace agendum.*] Semper pacis auctor fuit Cicero. Unde lib. 7. Epist. 14. ad Att. *Pacem hortari non desisto, quæ vel injusta utilior est, quàm justissimum bellum cum civibus.*

lui, non modò pacem, sed orationem etiam civium pacem flagitantium, repudiari. Neque enim ego illa, nec ulla unquam secutus sum arma civilia; semperque mea consilia pacis et togæ socia, non belli atque armorum, fuerunt. Hominem sum secutus privato officio, non publico: tantumque apud me grati animi fidelis memoria valuit, ut nullâ non modò [b] cupiditate, sed ne spe quidem, prudens et sciens, tamquam ad interitum ruerem voluntarium. Quod quidem meum consilium minimè obscurum fuit; nam et in hoc [c] ordine, integrâ re, multa de pace dixi, et in ipso bello eadem etiam cum [d] capitis mei periculo sensi. Ex quo jam nemo erit tam injustus rerum [e] æstimator, qui dubitet, quæ Cæsaris voluntas de bello fuerit, cùm pacis auctores conservandos statim censuerit, cæteris fuerit iratior. Atque id minùs mirum videretur fortassè tum, cùm esset incertus exitus, et anceps [f] fortuna belli; qui verò victor pacis auctores diligit, is profectò declarat, se maluisse non dimicare, quàm vincere. Atque hujus quidem rei M. Marcello sum testis; nostri enim sensus, ut in pace semper, sic tum etiam in bello congruebant. Quoties ego eum, et quanto cum dolore vidi, cùm insolentiam certorum hominum, tum etiam ipsius victoriæ ferocitatem extimescentem? Quo gratior tua liberalitas, C. Cæsar, nobis, qui illa vidimus, debet esse; non enim jam causæ sunt inter se, sed victoriæ,

[b] *ambitione.* [c] *senatu.* [d] *vitæ meæ.* [e] *judex.* [f] *victoria dubia.*

31. *Repudiari.*] Cæsar pacis cupidus fuit, Cicero suasor: hanc Pompeius semper repudiavit.

34. *Grati animi fidelis memoria.*] Beneficio Pompeii revocatus fuerat ab exsilio Cicero, unde eum Cicero secutus est, non odio Cæsaris, sed, ut ait lib. 7. Epist. Fam. 3. *quia veritus sum deesse Pompeii saluti, cùm ille aliquandò non defuisset meæ.*

36. *Ad interitum ruerem voluntarium.*] De Pompeii victoriâ nunquam benè Cicero ominatus est; primùm, quia neque magnas copias, neque bellicosas; deindè, excepto duce, paucisque principibus, reliquos in bello rapaces, et in oratione crudeles; deindè amplissimorum virorum æs alienum, nihil denique boni præter ipsam causam Pompeii invenit. Pompeius signa tirone et collectitio exercitu cum Cæsaris legionibus robustissimis contulit; victus turpissimè, amissis etiam castris, solus fugit. Hæc Cicero scribit Mario lib. 7. Epist. 3. Fam.

38. *Integrâ re.*] Id est, nondum divisâ Repub. bellis civilibus.

39. *Ex quo.*] Conclusio totius argumenti superioris, quam sic informat: Is pacem amavit, qui præcipuè pacis auctores conservavit: sed me pacis auctorem Cæsar conservavit; igitur pacem amavit.

48. *Insolentiam certorum hominum.*] Certos dicit, quasi odiosum esset eos appellare; sed inter eos potissimùm fuêre L. Lentulus, L. Domitius Ænobarbus, Curius, Antonius, qui bellum suadebant, pacis conditionibus repudiatis.

49. *Ferocitatem extimescentem.*] Hîc videtur indicare, fuisse utiliùs Cæsarem, quàm Pompeium, vicisse; propter eorum crudelitatem et cupiditatem qui cum Pompeio erant.

51. *Non enim causæ.*] Sæpè Cicero, cum multis historicis, ac præcipuè Velleio Paterculo l. 2. Pompeii causam multò meliorem fuisse asseverat. Verùm hîc non agitur de causâ, sed de victoriâ; nam victoria Cæsaris longè moderatior exstitit, quàm quæ à Pompeio fuisset relata, propter eorum superbiam et ferocitatem, quos secum habebat.

comparandæ. Vidimus tuam victoriam prœliorum exitu terminatam; [g] gladium vaginâ vacuum in urbe non vidimus: quos amisimus cives, eos Martis vis perculit, non ira victoriæ; ut dubitare debeat nemo, quin multos, si fieri posset, C. Cæsar ab inferis excitaret; quoniam ex eâdem acie conservat quos potest. Alterius verò partis, nihil ampliùs dicam, quàm id, quod omnes verebamur, [h] nimìs iracundam futuram fuisse victoriam: quidam enim non modò armatis, sed interdum etiam otiosis, minabantur; nec, quid quisque sensisset, sed ubi fuisset, cogitandum esse dicebant: [i] ut mihi quidem videantur dii immortales, etiam si pœnas à populo Romano ob aliquod delictum expetiverunt, qui civile bellum tantum et tam luctuosum excitaverint, vel placati jam, vel etiam satiati aliquandò, omnem spem salutis ad clementiam victoris et sapientiam contulisse. Quarè gaude tuo isto tam excellenti bono, et fruere cùm fortunâ et gloriâ, tum etiam naturâ et moribus tuis; ex quo quidem maximus est fructus jucunditasque sapienti. Cætera cùm tua recordabere, etsi persæpè virtuti, tamen plerùmque felicitati tuæ gratulabere: de nobis, quos in Repub. tecum simul salvos esse voluisti, quoties cogitabis, toties de maximis tuis beneficiis, toties de incredibili liberalitate, toties de singulari sapientiâ tuâ cogitabis; quæ non modò summa bona, sed nimirùm audebo vel sola dicere: tantus est enim splendor in [k] laude verâ, tanta in magnitudine animi et consilii dignitas, ut hæc à virtute donata, cæ-

[g] *nudum vaginâ gladium.* [h] *ferociorem.* [i] *ita ut.* [k] *virtute.*

52. *Vidimus.*] Probat ab effectu moderationem Cæsarianæ victoriæ, quia post eam nemo occisus est, sed suis hostibus pepercit Cæsar.

54. *Eos Martis vis perculit.*] Si qui ceciderunt in victoriâ Cæsaris, ceciderunt illi armati. Non verò post prœlium et victoriam interfecti sunt, ulciscente se victore.

57. *Alterius verò partis.*] A parte Pompeii si stetisset victoria, plena illa fuisset crudelitatis: Pompeiani enim eos pro hostibus habebant, qui secum unà non essent, etiam si secuti Cæsarem non essent; at Cæsar eos tantùm oppugnabat, qui contra se essent armati, ut dicetur in Ligarianâ; et patet ex Epist. 9. ad Marcellum hunc, lib. 4. ad Fam.

59. *Otiosis.*] Otiosos hîc dicit, qui neutrius partis fuerunt.

65. *Ad clementiam.*] Mirificè hîc adulatur Cæsari. Ait enim divinâ providentiâ factum esse, ut clementi victori victoria concederetur, tum ut populum Rom. ulciscerentur, tum ut Cæsaris clementiam dii nobilitarent.

66. *Excellenti bono.*] Vocat Cæsaris clementiam bonum excellens.

68. *Cætera cùm tua recordabere.*] Id est, omnes victorias à te relatas, et populos subactos.

73. *Summa bona.*] Summum et solum differunt; summum enim bonum in comparatione eorum dicitur, quæ minora sunt; solum bonum sine comparatione dicitur. Alludit autem ad Peripateticorum et Stoicorum dogmata. Peripatetici summum bonum in animi, corporis, et fortunæ bonis, Stoïci verò in unâ virtute collocabant.

75. *Donata.*] Quæ donantur a virtute, non possunt eripi, quia virtus æterna.

tera à fortunâ commodata esse videantur. Noli igitur in conservandis bonis viris defatigari, non cupiditate præsertim aut pravitate aliquâ lapsis, sed [m] opinione officii, stultâ fortassè, certè non improbâ, et specie quâdam reipublicæ: non enim tua ulla culpa est, si te aliqui timuerunt; contràque summa laus, quòd plerique minimè timendum fuisse senserunt.

[m] *errore.*

76. *Commodata.*] Quæ commodantur, dantur tantùm ad tempus, quia fluxa est fortuna et caduca.

79. *Specie quâdam Reipub.*] Credebant videlicet, qui Pompeium secuti sunt, id ab eis exigere Reipub. conservandæ dignitatem; quam à Cæsare censebant oppugnari.

80. *Si te aliqui timuerunt.*] Qui cum Pompeio fuerunt, timuerunt Cæsarem.

Ib. *Plerique.*] Judicârunt ferè omnes nihil post victoriam pertimescendum esse à Cæsare, cognitâ tantâ illâ clementiâ ejus, et mansuetudine in condonandis injuriis.

SECUNDA PARS.

In quâ diluit insidiarum suspiciones.

IV. Nunc verò venio ad gravissimam querelam, et atrocissimam suspicionem tuam; quæ non tibi ipsi magìs, quàm cùm omnibus civibus, tum maximè nobis qui à te conservati sumus, [a] providenda est; quam etsi spero esse falsam, nunquam tamen verbis extenuabo: tua enim cautio nostra cautio est; ut, si in alterutro peccandum sit, malim videri nimìs timidus, quàm parùm prudens. Sed quisnam est iste tam demens? de tuis-ne? tametsi qui magìs sunt tui, quàm quibus tu salutem insperantibus reddidisti? an ex eo numero, qui unà tecum fuerunt? non est credibilis tantus in ullo furor, ut, quo duce omnia summa sit adeptus, hujus vitam non anteponat suæ. At si tui nihil cogitant sceleris, cavendum est, ne quid inimici: qui? omnes enim, qui fuerunt, aut suâ pertinaciâ vitam amiserunt, aut tuâ misericordiâ retinuerunt; ut aut nulli supersint de inimicis, aut, qui superfuerunt, amicissimi sint. Sed tamen, cùm in animis hominum tantæ latebræ

[a] *cavenda.*

1. *Ad gravissimam querelam.*] Cùm se abjecit Marcelli frater Marcellus ad pedes Cæsaris, de ejusdem Marcelli acerbitate graviter conquestus est Cæsar, dixitque se aliquid ab eo insidiarum metuere.

5. *Tua enim cautio.*] Dicit Cicero, quòd si diligenter sibi caverit Cæsar, omnibus quoque eâdem operâ cavebit; et si illi aliquid mali acciderit, omnibus id quoque accidet.

Ib. *In alterutro.*] In timore nempè vel securitate.

7. *Tam demens?*] Qui sc. tibi insidiaretur.

sint, et tanti recessus, augeamus sanè suspicionem tuam; simul enim augebimus et diligentiam: nam quis est omnium tam ignarus rerum, tam rudis in republicâ, tam nihil unquam nec de suâ nec de communi salute cogitans, qui non intelligat, tuâ salute contineri suam? et ex unius tuâ vitam pendere omnium? Equidem de te dies noctesque, ut debeo, cogitans, casus duntaxat humanos, et incertos eventus valetudinis, et naturæ communis fragilitatem extimesco; doleoque, cùm respublica immortalis esse debeat, eam in unius mortalis animâ consistere: si verò ad humanos casus, incertosque eventus valetudinis, sceleris etiam accedat insidiarumque consensio; quem deum, etiam si cupiat, opitulari posse reipublicæ credamus? Omnia sunt excitanda tibi, C. Cæsar, uni, quæ jacere sentis, belli ipsius impetu (quod necesse fuit) perculsa atque prostrata: constituenda judicia, revocanda fides, comprimendæ [b] libidines, propaganda soboles: omnia, quæ dilapsa defluxerunt, severis legibus [c] vincienda sunt. Non fuit recusandum, in tanto bello civili, tantoque animorum ardore et armorum, quin quassata respublica, quicumque belli eventus fuisset, multa perderet et ornamenta dignitatis, et præsidia stabilitatis suæ; multaque uterque dux faceret armatus, quæ idem togatus fieri prohibuisset: quæ quidem nunc tibi omnia belli vulnera curanda sunt, quibus, præter te, mederi nemo potest. Itaque illam tuam præclarissimam et sapientissimam vocem invitus audivi, satìs te diu vel naturæ vixisse, vel gloriæ: satìs, si ita vis, naturæ fortassè; addo etiam, si placet, gloriæ; at (quod maximum est) patriæ certè parùm. Quarè omitte, quæso, istam doctorum hominum in contemnendâ morte prudentiam: noli nostro periculo sapiens esse; sæpè enim venit ad aures meas, te idem istud nimìs crebrò dicere, satìs te tibi vixisse. Credo:

[b] *improbitates:* [c] *firmanda.*

27. *Omnia sunt excitanda tibi.*] Hic Cicero hortatur Cæsarem, ut reipublicæ formam et dignitatem restituat, quæ bellis civilibus tota jacuerat.

29. *Fides.*] Idest, creditæ pecuniæ solutio.

30. *Propaganda soboles.*] Translatio sumpta à plantis. Curabant diligentissimè Romani, ut soboles augeretur, ut civium multitudinem haberent.

33. *Quicumque belli eventus fuisset.*] Sive Pompeius vicisset, sive Cæsar.

35. *Togatus.*] Toga insigne fuit pacis.

36. *Belli vulnera.*] Intelligit incommoda, quæ bellorum civilium tempore passa fuit Respub.

37. *Itaque illam tuam.*] Venit ad secundam illam partem orationis quam habuit Cæsar in senatu, ubi postquam conquestus est de Marcelli acerbitate, et de suspicione insidiarum, dixit demùm vixisse se satis; hanc verò propositionem Cicero refellendam suscipit.

39. *Vel naturæ vixisse.*] Jam quinquagesimum quartum ætatis annum agebat Cæsar.

41. *Istam doctorum hominum.*] Non est dubium quin hîc de Stoïcis philosophis loquatur, qui de contemnendâ morte acriter disputant.

44. *Te tibi vixisse.*] Suetonius cap. 86. in Julio refert Cæsarem suspicionem quibusdam suorum reliquisse, neque voluisse se diutiùs vivere, neque curâsse, quòd valetudine minùs prosperâ uteretur.

sed tum id [d] audirem, si tibi soli viveres, aut si tibi etiam soli natus esses: nunc, cùm omnium salutem civium, cunctamque rempublicam res tuæ gestæ complexæ sint, tantùm abes à perfectione maximorum operum, ut fundamenta, quæ cogitas, nondum jeceris. Hîc tu [e] modum tuæ vitæ, non salute reipublicæ, sed æquitate animi, definies? Quid, si istud ne gloriæ quidem tuæ satis est? cujus te esse avidissimum, quamvis sis sapiens, non negabis. Parùm-ne igitur, inquies, gloriam magnam relinquemus? immò verò aliis, quamvis multis, satìs; tibi uni parùm; quidquid enim est, quamvis amplum sit, id certè parum est tum, cùm est aliquid amplius. Quòd si rerum tuarum immortalium, C. Cæsar, hic exitus futurus fuit, ut, devictis adversariis, rempublicam in eo statu relinqueres in quo nunc est; vide, quæso, ne tua divina virtus admirationis plus sit habitura, quàm gloriæ; siquidem gloria est illustris ac pervagata multorum et magnorum vel in suos, vel in patriam, vel in omne genus hominum fama [f] meritorum. Hæc igitur tibi [g] reliqua pars est: hic restat actus: in hoc elaborandum est, ut rempublicam constituas, eâque tu in primis, cum summâ tranquillitate et otio, perfruare: tum te, si voles, cùm et patriæ, quod debes, solveris, et naturam ipsam expleveris satietate vivendi, satìs diu vixisse dicito. Quid est enim omninò hoc ipsum *diu*, [h] in quo est aliquid extremum, quod cùm venerit, omnis voluptas præterita pro nihilo est, quia posteà nulla futura sit? quamquam iste tuus animus nunquam [i] his angustiis, quas natura nobis ad vivendum dedit, contentus fuit: semper immortalitatis amore flagravit. Nec verò hæc tua vita dicenda est, quæ corpore et [k] spiritu continetur: illa, inquam, illa vita est tua, Cæsar, quæ vigebit memoriâ sæculorum omnium, quam posteritas alet, quam ipsa æternitas semper tuebitur: huic tu inservias, huic te ostentes oportet; quæ quidem, quæ

[d] *crederem.* [e] *finem.* [f] *beneficiorum.* [g] *restat.* [h] *quod habet aliquem finem.* [i] *hâc brevitate.* [k] *respiratione.*

58. *Admirationis plus, quàm gloriæ.*] Plus admirationis habebat Cæsar propter res feliciter ubique gestas, et triumphos ubique reportatos; minus verò gloriæ, quia Rempub. bellis civilibus labefactatam omninò pristinæ dignitati non restituit.

61. *Hic restat actus.*. Verbum istud *actus* translatum est à comœdiâ. Itaque hic restat actus tamquam catastrophe in comœdiâ, ut omnia restituantur, et habeant lætum exitum.

65. *Satìs diu.*] Dixerat Cæsar in suâ oratione, satis se diu vixisse: jam hanc vocem refutat Cicero, et explicat, ostendendo in hâc voce *diu* erràsse: quod enim habet finem, non est diu; nihil autem est in rebus humanis, quod non habeat finem; ergo nihil est quod sit diu. Quarè Cæsar dicere non potest, se satìs diu vixisse.

67. *Pro nihilo est.*] Voluptas præterita nullo loco habenda est, quia non sentitur.

74. *Huic tu inservias.*] Significat Cæsari huic immortalitati comparandæ dare operam Rempub. constituendo.

Ib. *Ostentes.*] Debet Cæsar ostendere æternitati, qualis, quantusque fuerit in Repub. administrandâ.

miretur, jampridem multa habet; nunc, etiam quæ laudet, exspectat. Obstupescent posteri certè, imperia, provincias, Rhenum, Oceanum, Nilum, pugnas innumerabiles, incredibiles victorias, monimenta, munera, triumphos audientes et legentes tuos: sed, nisi hæc urbs stabilita tuis consiliis et institutis erit, vagabitur [m] modò nomen tuum longè atque latè; sedem quidem stabilem, et domicilium certum non habebit. Erit inter eos etiam, qui nascentur, sicut inter nos fuit, magna dissensio; cùm alii laudibus ad cœlum res tuas gestas efferent, alii fortassè aliquid requirent, idque vel maximum, nisi belli civilis incendium salute patriæ restinxeris; ut illud fati fuisse videatur, hoc consilii. Servi igitur iis etiam judicibus, qui multis pòst sæculis de te judicabunt, et quidem [n] haud scio an incorruptiùs quàm nos; nam et sine amore et sine cupiditate, et rursus sine odio et sine invidiâ, judicabunt. Id autem etiam si tunc ad te, ut quidam falsò putant, non pertinebit, nunc certè pertinet, te esse talem, ut tuas laudes obscuratura nulla unquam sit oblivio. Diversæ voluntates civium fuerunt, distractæque sen-

[m] *tantummodò.* [n] *ut arbitror, incorruptiùs.*

76. *Imperia.*] Cæsar imperator fuit in Galliâ, Britanniâ, Germaniâ, et Africâ, quò duxit exercitus.

Ib. *Provincias.*] Cæsari decreta fuit Hispania post præturam; post consulatum Gallia.

Ib. *Rhenum.*] Primus Rhenum fluvium ponte commisit, et cum exercitu transivit, domuitque Germanos quos hic alluit fluvius.

77. *Oceanum.*] Primus cum classe transivit in Britanniam, quæ Oceano continetur.

Ib. *Nilum.*] Superavit regem Ptolemæum in Ægypto. Nilus autem alluit Ægyptum.

Ib. *Pugnas innumerabiles.*] De his superiùs dictum, parag. ii. l. 4.

Ib. *Incredibiles victorias.*] Præter civiles victorias, undecies centum et nonaginta duo millia hominum in prœliis occidit. Sed nulla illustrior, quàm quæ ab eo de Vercingetorige ad Alesiam relata est, quem cum trecentis hominum millibus superavit.

78. *Monimenta.*] Cæsari post civilem victoriam honores ut deo tributi sunt. Monimenta et statuæ in templis posita sunt et locis publicis, per tribus, municipia, et regiones Romanis amicas. Vidè Appianum, lib. 2. De Bello Civili.

Ib. *Munera.*] Post victoriam imperator militibus qui benè rem gesserant dabat munera, quæ Congiaria dicebantur. Possunt etiam intelligi epulæ, venationes, ludi scenici et theatrales, populo exhibiti, qui nomine munerum significabantur.

Ib. *Triumphos.*] Quinquies Cæsar triumphavit, de Galliâ, de Ponto, Ægypto, Africâ, Hispaniâ. Vide Velleium Paterc. lib. 2.

85. *Ut illud fati fuisse.*] Posteri fato Reip. hæc bella civilia tribuent.

Ib. *Hoc consilii.*] Respub. restituta tribuetur Cæsaris prudentiæ.

86. *Iis judicibus.*] Intelligit posteros, qui incorruptiùs judicabunt de Cæsare, quàm qui illius ætate vivunt.

89. *Id autem.*] Hìc leviter perstringit Cæsarem, qui, ut testatur Sallustius, non credidit post mortem hominum animos esse immortales.

90. *Non pertinebit.*] Mortuo corpore et animo, nihil homines sentiunt. Loquitur ex mente Cæsaris.

92. *Diversæ voluntates civium.*] In bellis civilibus alii Pompeium, alii Cæsarem secuti sunt.

Ib. *Distractæ sententiæ.*] Alii causam Cæsaris meliorem, alii Pompeii crediderunt.

tentiæ; non enim consiliis solùm et studiis, sed armis etiam et castris dissidebamus. Erat autem [o] obscuritas quædam, erat certamen inter clarissimos duces: multi dubitabant, quid optimum esset; multi, quid sibi expediret; multi, quid deceret; nonnulli etiam, quid liceret. [p] Perfuncta respublica est hoc misero fatalique bello: vicit is, qui non [q] fortunâ inflammaret odium suum, sed bonitate leniret; nec qui omnes, quibus iratus esset, eosdem etiam exsilio aut morte dignos judicaret. Arma ab aliis posita, ab aliis erepta sunt. Ingratus est injustusque civis, qui, armorum periculo liberatus, animum tamen retinet [r] armatum; ut etiam ille sit melior, qui in acie cecidit, qui in causâ animam profudit: quæ enim pertinacia est quibusdam, eadem aliis constantia videri potest. Sed quia jam omnis fracta dissensio est armis, et exstincta æquitate victoris; restat, ut omnes [s] unum velint, qui modò habent aliquid, non solùm sapientiæ, sed etiam sanitatis. Nisi te, C. Cæsar, salvo, et in istâ sententiâ, quâ cùm anteà, tum hodiè vel maximè usus es, manente, salvi esse non possumus. Quarè omnes te, qui [t] hæc salva esse volumus, et hortamur et obsecramus, ut vitæ, ut saluti tuæ consulas: omnesque tibi, (ut pro aliis etiam loquar, quod de me ipse sentio) quoniam subesse aliquid putas, quod cavendum sit, non modò excubias et custodias, sed etiam laterum nostrorum [u] oppositus et corporum pollicemur.

[o] *error.* [p] *liberata.* [q] *victoriâ.* [r] *hostilem.* [s] *consentiant.* [t] *rempublicam salvam.* [u] *oppositiones.*

100. *Aut morte.*] Faustum Syllæ filium, Afranium, et L. Cæsarem juvenem, Cæsar ne volens quidem interfecit.

Ib. *Arma ab aliis posita.*] Victo Pompeio, alii omninò quieverunt; alii pertinaciter arma retinuerunt, et secuti sunt Catonem et Scipionem in Africam: quibus victis arma detracta sunt.

103. *In causâ.*] Id est, cùm post victoriam res agitatur, et sontes puniuntur.

109. *Tum hodiè.*] Id est, hoc ipso die quo Marcellus à Cæsare reipublicæ redditus est.

113. *Subesse aliquid.*] Id est, aliquas tibi insidias obscurè parari.

Ib. *Excubias et custodias.*] Custodiæ ad diem, et excubiæ ad noctem pertinent, juxta illud Propertii:

Romulus excubias decrevit in otia solvi.

114. *Laterum nostrorum.*] Plutarchus in Vitâ Cæsaris ait, amicos eum obsecravisse, ut præsidio corpus muniret; cùmque ad id operam multi amicorum pollicerentur, eum facere noluisse. Dicebat enim satius esse mori semel, quàm assiduâ exspectatione pendere.

PERORATIO.

Gratias agit Cæsari pro Marcello restituto; redditque rationes, cur, cæteris tacentibus, ipse potissimùm dixerit.

V. Sed ut, unde est orsa, in eodem terminetur oratio mea; maximas tibi gratias agimus, C. Cæsar, majores etiam habemus. Nam omnes idem sentiunt; quod ex omnium precibus et lacrymis

[a] sentire potuisti. Sed quia non est stantibus omnibus necesse dicere, à me certè dici volunt, cui necesse est quodammodò, et quòd volunt, et quòd, M. Marcello à te huic ordini populoque Romano et reipublicæ reddito, præcipuè id à me fieri debere intelligo; nam lætari omnes, non ut de [b] unius solùm, sed ut de communi omnium salute, sentio: quod autem summæ benevolentiæ est, quæ mea erga illum omnibus semper nota fuit, ut vix C. Marcello, optimo et amantissimo fratri, præter eum quidem cederem nemini; cùm id sollicitudine, curâ, labore, tamdiu præstiterim, quamdiu est de illius salute dubitatum; certè hoc tempore magnis curis, molestiis, doloribus liberatus præstare debeo. Itaque, C. Cæsar, sic tibi gratias ago, ut omnibus me rebus à te non conservato solùm, sed etiam ornato, tamen ad tua innumerabilia in me unum merita, quod fieri jam posse non arbitrabar, maximus [c] hoc tuo facto cumulus accesserit.

[a] *videre.* [b] *Marcelli.* [c] *Marcello restituto.*

14. *Ornato.*] Cæsar pristinam Ciceroni dignitatem restituerat.

ORATIO

PRO

Q. LIGARIO,

AD C. CÆSAREM.

ARGUMENTUM.

QUINTUS Ligarius, civis Romanus, cum C. Considio legatus in Africam fuerat profectus. Decedente provinciâ Considio, Ligarius invitus Africæ præfectus est. Bellum interim Cæsarem inter et Pompeium exarsit. A Pompeio verò Attius Varus missus est, ut Africam occuparet. Paulò pòst, dum in Africâ Ligarius adhuc esset, L. Tubero, cum filio Q. Tuberone, in eam provinciam à senatu, rei frumentariæ causâ, mittitur. Is à Q. Ligario et Varo non recipitur, ita ut nec filium ægrotum in litore poni paterentur. Pulsus igitur Tubero, in Macedoniam, ad Pompeium concessit, ubi etiam adversùs Cæsarem arma tulit. Victo autem Pompeio, se ad Cæsarem adjunxit, eumque est ad bellum Alexandrinum et Africanum secutus. Itaque finitis bellis civilibus, cùm multis Cæsar pepercisset, duo Ligarii fratres, T. Brocchus ejus avunculus, et C. Pansa, aliique Ligarii propinqui et amici, sæpè Cæsarem precati fuerunt, ut Ligario ignosceret. Quod cùm animadvertisset Q. Tubero, Lucii filius, cujus patri Cæsar pepercerat, injuriæ nondùm oblitus, Ligarium in foro apud Cæsarem accusavit, ut ab eo Cæsaris clementiam averteret.

PERSONÆ.

Reus Q. Ligarius, accusator Q. Tubero, patronus Cicero, judex Cæsar, apud quem causa agitur.

TEMPUS.

Habita est hæc oratio anno urbis conditæ 707. *Julio Cæsare tertiùm, M. Æmilio Coss. Ciceronis verò* 61.

GENUS CAUSÆ.

In genere judiciali est : accusatus enim defenditur à Cicerone Ligarius.

STYLUS

Acutus est et subtilis, et in mediocri dicendi genere; suavitate enim condita est hæc oratio, et iis figuris quæ suavitatem afferunt.

PARTES

Quatuor sunt: Exordium, Narratio, Contentio, et Peroratio.

EVENTUS.

Plutarchus in Ciceronis Vitâ refert, Cæsarem dixisse, cum Cicero Ligarii patrocinium suscepit, Quid est causæ cur Ciceronem orantem non audiamus? nam reum quidem hominem improbum et hostem esse, jampridem certum est. Ubi verò Cicero ingressus est dicere, mirificos motus concitavit: nam oratio visa fuit tum affectibus varia, tum venustate admirabilis. Perspicuè cognitum aiunt, varios colores Cæsaris vultum subiisse, ejusque animum omnibus modis fuisse commutatum: ac tandem, cum Pharsalici prœlii mentionem facere cœpisset, immodicis perturbationibus incitatum corpore contremuisse, et libellos quosdam è manu ejecisse. Victus igitur orationis vi, Ligarium crimine liberavit.

EXORDIUM.

Totum istud Exordium ironicum est.

I. NOVUM crimen, C. Cæsar, et ante hunc diem inauditum, propinquus meus ad te Q. Tubero detulit, Q. Ligarium

NOTÆ.

1. *Novum crimen.*] Ironia est, ut vult Aquila, et cum eo ferè interpretes, quâ videlicet Cæsar in rem minùs novam, tamquam novam, se intenderet.

Ib. *C. Cæsar.*] Plutarchus Quæst. Rom. 31. ait quòd *Caius* idem sit ac dominus, seu paterfamiliâs. Unde in matrimoniis quæ per coëmptionem fiebant, usitatum fuit, ut dicerent, Ubi tu Caius, et ego Caia; quibus verbis, ut Plutarchus scribit, quasi paciscitur sibi commune cum viro dominium mulier, et par imperium domi; ac si diceret: *Ubi tu es familiæ princeps et dominus, ego familiæ princeps sum et domina.*

Ib. *Cæsar.*] Cæsaris nomen à cæso matris utero dixit Accurs. in Præfat. Instit. dictione, *Imperator:* cui adstipulatur Servius Virgilii interpres. Primum illud nomen datum est Scipioni Africano, ab elephanto, quem occidit in prœlio; qui linguâ Maurorum *Cæsa* dicitur; vel etiam quòd matre mortuâ, cæso ventre, vel quòd longâ cæsarie sit natus; vel quòd cæsios oculos habuerit, id est, glaucos. Brissonius in Lex. L. Ælium Verum primum eo nomine appellatum tradit, motus auctoritate Spartiani, qui in vitâ ejus sic scribit: Huic naturalis pater fuit L. Ælius Varus, *qui ab Hadriano adoptatus primus Cæsar dictus est.* Unde patet, non soli Juliæ genti hoc nomen proprium fuisse.

Ib. *Inauditum.*] Inauditum dicit, quia novum: nam accusatores Ligarii factum tamquam grande et singulare aliquod scelus extulerant: ironicè semper loquitur.

2. *Q. Tubero.*] Tubero orator fuit: verùm cùm victus à Cicerone in hâc causâ fuisset, ita laudem eloquentiæ desperavit, ut è foro

in Africâ fuisse; idque C. Pansa, præstanti vir ingenio, fretus fortassè eâ familiaritate quæ est ei tecum, ausus est confiteri. Itaque quò me vertam nescio; paratus enim veneram, cùm tu id neque per te scires, neque audire aliunde potuisses, ut ignoratione tuâ ad hominis miseri salutem abuterer. Sed, quoniam diligentiâ inimici investigatum est id, quod latebat, confitendum est, ut opinor; præsertim cùm meus [a] necessarius C. Pansa fecerit ut id jam integrum non esset: omissâque controversiâ omni, oratio ad misericordiam tuam conferenda est, quâ plurimi sunt conservati, cùm à te non liberationem culpæ, sed [b] errati veniam impetravissent. Habes igitur, Tubero, (quod est accusatori maximè optandum) confitentem reum; sed tamen ita confitentem, se in eâ parte fuisse, quâ te, Tubero, quâ virum omni laude dignum, patrem tuum. Itaque priùs de vestro delicto confiteamini necesse est, quàm Ligarii ullam culpam reprehendatis.

[a] *amicissimus.* [b] *imprudentiæ.*

se ad jus civile transtulerit; quæ fuerit autem cum Tuberonibus Ciceroni propinquitas, non apparet ex aliquo auctore. [*Dicebatur Tubero sororem Ciceronis duxisse uxorem*, ut refert Vet. Scholiastes in locum.]

3. *In Africâ fuisse.*] Hâc voce, *fuisse*, utitur, ne offendat Cæsaris animum. De Jubâ rege, et Afris, tacet, quibus se contra Cæsarem adjunxerat.

Ib. *C. Pansa.*] Hic Pansa celebris fuit orator, qui quondam apud Ciceronem declamaverat, et qui jam egerat pro Ligario. Is fuit summâ auctoritate apud Cæsarem, et quo, post Pharsalicam pugnam, multi qui Pompeium secuti fuerunt, deprecatore usi sunt. Is posteà anno urbis conditæ 709. consul cum Hirtio in pugnâ Mutinensi interfectus est.

4. *Itaque quò me vertam.*] Dubitatio ironica, quâ conqueritur sibi rationem negandi facti ereptam esse, quâ se uti voluisse simulat.

5. *Cùm tu id.*] Nesciebat Cæsar in Africâ fuisse Ligarium. Ironia.

8. *Inimici.*] Id est, Tuberonis, qui Ligarium accusavit. Ironia.

Ib. *Quod latebat.*] Non latebat illud crimen, sed Tubero sibi persuadebat latere. Pergit in ironiâ.

10. *Integrum non esset.*] Integrum id dicitur, quod jure hoc vel illo modo facere vel dicere quis potest.

Ib. *Controversiâ.*] Controversia tunc esse dicitur, cùm unus negat, et alter affirmat; aut jure factum esse dicitur, vel non. Si quis autem fateatur, aut deprecetur, jam omnis est sublata controversia: quarè cùm negari non posset à Cicerone, in Africâ fuisse Ligarium, totam suam orationem ad misericordiam Cæsaris refert.

12. *Liberationem culpæ.*] Multi, qui Pompeium secuti fuerant, negare suum factum cùm non possent, erratum confitendo, veniam obtinuerant à Cæsare.

15. *Fuisse, quâ te.*] Ligarius necessitate coactus in Africâ, ut dictum est in argumento; at Tubero pater et filius voluntate remanserunt: in quo graviùs peccaverunt.

NARRATIO.

II. Q. igitur Ligarius, cùm esset adhuc nulla belli suspicio,

legatus in Africam cum proconsule C. Considio profectus est: quâ in legatione et civibus et sociis ita se probavit, ut decedens Considius provinciâ satisfacere hominibus non posset, si quemquam alium provinciæ præfecisset. Itaque Q. Ligarius, cùm diu recusans nihil profecisset, provinciam accepit invitus; cui sic præfuit in pace, ut et civibus et sociis gratissima esset ejus [a] integritas et fides. Bellum subitò exarsit; quod, qui erant in Africâ, antè audierunt geri, quàm parari; quo audito, partim cupiditate inconsideratâ, partim cæco quodam timore, primò salutis, pòst etiam studii sui, quærebant aliquem ducem: cùm Ligarius, [b] domum spectans, et ad suos redire cupiens, nullo se implicari negotio passus est. Interim P. Attius Varus, qui prætor Africam obtinuerat, Uticam venit: ad eum statim concursum est; atque ille non mediocri cupiditate arripuit imperium; si illud imperium esse potuit, quod ad privatum, clamore multitudinis imperitæ, nullo publico consilio defe-

[a] *abstinentia.* [b] *cupiens domum* redire.

2. *Legatus.*] Legatus, qui vices gereret proconsulis vel prætoris, cum proconsule vel prætore mittebatur in provinciam.

Ib. *In Africam.*] Cùm Carthago à Scipione Africano Æmiliano deleta esset, anno urbis conditæ 617. pars illa Africæ in provinciam redacta fuit, ut Velleius narrat; eique de more tributum à Romanis, et Romanæ leges impositæ sunt; et missus prætor, aut proconsul, qui eam regeret.

Ib. *Proconsule Considio.*] Non legitur Considius consul fuisse: itaque intelligendum est hîc, non quòd consul fuerit, sed quòd cum imperio consulari missus fuerit à senatu in Africam; mittebantur enimverò non tantùm consulares aut consules, sed et prætores et prætorii cum imperio consulari in provincias. Sic Cicero, lib. 1. de Legibus, de L. Gellio ait, *Pro consule ex præturâ in Græciam venisse.*

3. *Civibus.*] Intelligit hîc nomine civium illos Romanos qui in Africâ negotiabantur.

Ib. *Sociis.*] Socii dicebantur, qui communi fœdere cum Romanis jungebantur.

5. *Alium provinciæ præfecisset.*] Si proconsules vel prætores provinciâ decederent antequàm successor advenisset, tum legatum vel quæstorem provinciæ præficiebant, sed potiùs quæstorem, quia hæc aliâ dignitas superior erat.

8. *Bellum subitò exarsit.*] Utitur hîc voce, *exarsit*, sumptâ metaphorâ à flammâ, quo meliùs illius belli civilis pernicies ostendatur, quod Cæsarem inter et Pompeium exortum est, et quidem tam subitò, ut ne exspectatis quidem Transalpinis legionibus, cum quinque peditum millibus Rubiconem trajecerit.

11. *Studii sui.*] Cùm studio quodam inclinaret Ligarius in Pompeium, hunc ducem optabant; quia, victo Cn. Domitio, quondam Africæ res composuerat.

13. *Attius Varus.*] Attius Varus, tum privatus, amissis suis ad Auximum cohortibus, ex fugâ in Africam venit, et eam occupavit; quam paucis antè annis prætor obtinuerat.

14. *Uticam.*] Utica urbs est Africæ, quam Phœnices condidêre, quæ nunc Biserta dicitur; à quâ Cato Uticensis dictus est, quòd ibi violentas sibi manus intulit.

15. *Arripuit imperium.*] Cùm Uticam venisset Varus ille, ibi collegit exercitum, sibique imperium exercitûs, et potestatem administrandi Africam vindicavit.

16. *Si illud imperium.*] Dictum corrigit, quia imperium magistratus lege curiatâ privati senatûs-consulto, accipiebant.

rebatur. Itaque Ligarius, qui omne tale negotium cuperet effugere, paulùm adventu Vari conquievit. Adhuc, C. Cæsar, Q. Ligarius omni culpâ vacat: domo est egressus, non modò nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli: legatus in pace profectus, in provinciâ pacatissimâ ita se gessit, ut ei pacem esse expediret. Profectio certè animum tuum non debet offendere; num igitur remansio? multò minùs: nam profectio voluntatem habuit non turpem, remansio etiam necessitatem honestam. Ergo hæc duo tempora carent crimine; unum, cùm est legatus profectus; alterum, cùm, efflagitatus à provinciâ, præpositus Africæ est. Tertium est tempus, quo post adventum Vari in Africâ restitit; quod si est criminosum, necessitatis crimen est, non voluntatis. An ille, si potuisset illinc ullo modo evadere, Uticæ potiùs quàm Romæ; cum P. Attio, quàm cum concordissimis fratribus; cum alienis esse, quàm cum suis maluisset? cùm ipsa legatio plena desiderii ac sollicitudinis fuisset, propter incredibilem quemdam fratrum amorem, hic æquo animo esse potuit, belli discidio distractus à fratribus?

19. *Conquievit.*] Non impulsus fuit deinceps ad accipiendum illius provinciæ imperium, quia sibi illud Varus assumpserat.

Ib. *Q. Ligarius omni culpâ vacat.*] Immiscet commonitionem orator, ut Cæsar diligenter attendat et observet, nihil peccavisse Ligarium.

20. *Domo est egressus.*] Id est, ex urbe Româ.

25. *Necessitatem honestam.*] Habuit necessitatem Ligarius remanendi in Africâ, tum quia jussus est à Considio, à quo illi provinciæ præfectus est; tum quia ab omnibus Afris petebatur.

26. *Duo tempora.*] Primum est quo Româ profectus est; secundum, quo remansit in Africâ.

CONTENTIO.

III. Nullum igitur habes, Cæsar, adhuc in Q. Ligario signum alienæ à te voluntatis; cujus ego causam, animadverte, quæso, quâ fide defendam, cùm prodo meam. O clementiam admirabilem, atque omni laude, prædicatione, literis, monimentisque decorandam! M. Cicero apud te defendit, alium in eâ voluntate non fuisse, in quâ se ipsum confitetur fuisse; nec [a] tuas tacitas cogitationes extimescit; nec quid [b] tibi, de alio audienti, de seipso occurrat, reformidat. Vide, quàm non reformidem: vide, quanta [c] lux liberalitatis et sapientiæ tuæ mihi apud te dicenti oboriatur; quantùm potero, voce

[a] *quid cogites* de eo. [b] *cum audies de alio.*
[c] *spes*, vel *animus, ex tuâ lib. &c.*

3. *Cùm prodo meam.*] Cicero fatetur se in eâdem causâ fuisse, quâ Ligarius quem defendit.

4. *Monimentis.*] In oratione pro Marcello dictum est quid sit monimentum.

10. *Oboriatur.*] Id est, ex insperato oriatur.

contendam, ut hoc populus Romanus exaudiat. Suscepto bello, Cæsar, gesto etiam ex magnâ parte, nullâ vi coactus, judicio meo ac voluntate ad ea arma profectus sum, quæ erant sumpta contra te. Apud quém igitur hoc dico? nempè apud eum, qui, cùm hoc sciret, tamen me, antequàm vidit, reipublicæ reddidit; qui ad me ex Ægypto literas misit, ut essem idem qui fuissem; qui, cùm ipse imperator in toto imperio populi Romani unus esset, esse me alterum passus est; à quo, hoc ipso C. Pansâ mihi nuntium perferente, concessos fasces laureatos tenui, quoad tenendos putavi; qui mihi tum denique se salutem putavit reddere, si eam nullis spoliatam ornamentis redderet. Vide, quæso, Tubero, ut qui de meo facto non dubitem dicere, de Ligarii non audeam confiteri. Atque hæc propterеà de me dixi, ut mihi Tubero, cùm de se eadem dicerem, igno-

11. *Suscepto bello.*] Liberè Cicero suum factum confitetur, ut inde clementiam Cæsaris extollendo, ejus animum Ligario conciliet; cùm enim jam ex magnâ parte bellum illud civile gestum esset, pulso ex Italiâ Pompeio, et profecto in Hispaniam Cæsare, Cicero trajecit in Græciam ad Pompeium, ut refert Plutarchus, et ut ex Epist. ad Att. patet.

15. *Reipub. reddidit.*] Victo debellatoque Pompeio, permisit Ciceroni Cæsar ut rediret in patriam.

16. *Ex Ægypto literas misit.*] Cæsar, post victum Pompeium, venit in Ægyptum, ubi novem menses fuit. Appian. lib. 2. Hinc per Philotimum scripsit ad Ciceronem; cujus literas laudat, lib. 14. famil. Epist. ult. Oraverat autem Cicero Atticum per literas, ut ipse ad Balbum, Pansam, et Hirtium scriberet, ut pro se Cæsarem deprecarentur, quia apud eum valebant familiaritate.

Ib. *Ut essem idem qui fuissem.*] Permisit Cæsar ut Cicero suam pristinam dignitatem, quam fuerat ante bellum assecutus, retineret.

17. *Qui, cùm ipse imperator.*] Duces nomine imperatoris decorabantur ab exercitu, communi militum consensu, qui illos dignos imperio judicabant. Hæc autem appellationis dignitas iis concedebatur, qui decem hominum millia cecidissent.

18. *Me alterum passus est.*] Cicero, Ser. Sulpicio et M. Marcello Coss. in Ciliciam proconsul missus est; ubi vicit Armenios, et Pindenissum urbem cepit. Gessit etiam bellum cum latronibus, qui Amanum montem tenebant, quâ de causâ à militibus Imperator appellatus est. Anno sequente, L. Paulo et C. Marcello Coss. è provinciâ in Italiam reversus est, et urbem accessit, cùm jam (Lentulo et Marcello Coss.) bellum civile conflatum esset; sed quia non urbem ingressus est, imperium retinuit, et proconsul remansit. Tamdiu enim imperium retinebant, quoad Romam ingressi essent. Habemus autem ex lib. Epist. ad Atticum nono epistolam tempore belli civilis scriptam ad Ciceronem, cujus salutatio sic inscribitur: *L. Cornelius Balbus M. Tullio Ciceroni Imperatori salutem.* Et lib. 10. *Cæsar Imperator M. Tullio Ciceroni Imperatori salutem.*

19. *Fasces laureatos.*] Proconsules sex lictores habuerunt; qui ipsis fasces cum securibus præferebant, sontesque virgis cædebant, et securi feriebant, ut refert Plutarchus in Rom. Qui autem Imperatores fuerant appellati, insignia laureæ fascibus adjungebant.

20. *Quoad tenendos putavi.*] Tenuit suos fasces Cicero usque ad mensem Octobrem, Cæsare iterùm dictatore, quo tempore ad portam eos abjecit, et urbem ingressus est, postquam eos cum imperio annos quatuor tenuisset.

22. *Vide, quæso, Tubero.*] Per epiphonema ad Tuberonem convertit orationem suam, et ait, si de suo facto non dubitat confiteri, et ipsi ignovit Cæsar, quidni Ligarii factum quoque ausit confiteri, ut eidem ignoscat?

sceret; cujus ego industriæ gloriæque faveo, vel propter propinquam cognationem, vel quòd ejus ingenio studiisque delector, vel quòd [d] laudem adolescentis propinqui existimo etiam ad meum aliquem fructum redundare. Sed hoc quæro, quis putet esse crimen, fuisse in Africâ Ligarium? nempè is, qui et ipse in Africâ esse voluit, et prohibitum se à Ligario queritur, et certè contra ipsum Cæsarem est congressus armatus. Quid enim, Tubero, tuus ille districtus in acie Pharsalicâ gladius agebat? cujus latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quæ tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? Nimis urgeo: commoveri videtur adolescens: ad me revertar; iisdem in armis fui: quid autem aliud egimus, Tubero, nisi ut, quod hic potest, nos possemus? Quorum igitur impunitas, Cæsar, tuæ clementiæ laus est, eorum ipsorum ad crudelitatem te [e] acuet oratio? Atque in hâc causâ nonnihil equidem, Tubero, etiam tuam, sed multò magis patris tui, prudentiam desidero; quòd homo, cùm ingenio, tum etiam doctrinâ

[d] *ex laude percipere me aliquem fructum.* [e] *incitabit.*

25. *Vel propter propinquam cognationem.*] Ex materno genere aliquam cum Cicerone cognationem habuit Tubero.

26. *Studiisque delector.*] Studebat eloquentiæ Tubero, et causas agebat, quas victus à Cicerone deseruit.

27. *Vel quòd laudem.*] Cùm Cicero et Tubero operam darent eloquentiæ, hâc se mutuâ studiorum similitudine amabant.

28. *Sed hoc quæro.*] Incipit jam criminationem refutare.

29. *Nempè is.*] Tubero, in quem criminationem eamdem rejicit, qui non solùm in Africâ fuit, sed et esse voluit; et prohibitum se fuisse queritur à Ligario portu et oppido, cùm huc venit, rei frumentariæ causâ missus à senatu; quarè Tubero, pulsus à Ligario, venit in Macedoniam ad castra Pompeii.

31. *Quid enim, Tubero.*] Confirmat Cicero criminationem in Tuberonem à fine et consilio armorum quæ cepit contra Cæsarem. Ita autem hâc amplificatione Cæsaris animum permovit, ut Cæsar, quasi elatus iracundiâ contra Tuberonem, libellos, quos in manu habebat, abjiciens, innuerit Ciceroni, quasi omnia daturus et concessurus quæ peteret pro Ligario.

32. *Districtus.*] Contra Cæsarem nempè tunc pugnavit pro Pompeio.

Ib. *In acie Pharsalicâ.*] Pharsalus Thessaliæ oppidum est à Pharsalo Acrisii filio denominatus. Hinc Pharsalicum prœlium quod Cæsarem inter et Pompeium commissum est versùs Enipeum fluvium. Vide Appianum, lib. 2.

Ib. *Cujus latus.*] Cæsaris nempè. Nota porrò quod punctim hostem ferire contendebant.

35. *Commoveri videtur adolescens.*] Cùm Cæsar commoveretur hâc oratione, Cicero hanc commotionem transfert in Tuberonem.

36. *Iisdem in armis fui.*] Fuit quidem in castris Pompeii Cicero, cùm certatum est; sed non pugnavit, propter infirmam valetudinem, ut Plutarchus scribit, et ipse Cicero Epist. 18. lib. 9.

37. *Quod hic potest.*] Id est, nos in acie Pharsalicâ id egimus, ut Cæsarem possemus interficere: hic autem nunc nos potest.

Ib. *Quorum igitur.*] Jam dirigit orationem ad Cæsarem.

40. *Patris tui prudentiam.*] Arguit jam patris temeritatem in accusando Ligario, quæ utcumque ferenda esset in filio, quem junior ætas excusare potest.

41. *Doctrinâ excellens.*] Excelluit Tubero filius juris doctrinâ: Tubero verò pater historiæ cognitione, ut indicat Cicero in Epist. ad Q. fratrem.

excellens, genus hoc causæ quod esset, non viderit; nam, si vidisset, quovis profectò, quàm isto modo, à te agi maluisset. Arguis fatentem: non est satis; accusas eum qui causam habet, aut, ut ego dico, meliorem quàm tu; aut, ut tu vis, parem. Hæc non modò mirabilia sunt, sed prodigii simile est, quod dicam. Non habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius condemnetur, sed ut necetur: hoc egit civis Romanus ante te nemo; externi isti mores usque ad [f] sanguinem incitare solent odium aut levium Græcorum, aut immanium barbarorum. Nam quid aliud agis? ut Romæ ne sit? ut domo careat? ne cum optimis fratribus, ne cum hoc T. Broccho avunculo suo, ne cum ejus filio consobrino suo, ne nobiscum vivat? ne sit in patriâ; num est? num potest magìs carere his omnibus, quàm caret? Italiâ prohibetur, exsulat. Non tu ergò hunc patriâ privare, quâ caret, sed vitâ, vis. At istud ne apud eum quidem dictatorem, qui omnes, quos oderat, morte multabat, quisquam egit isto modo: ipse jubebat occidi, nullo [g] postulante: præmiis etiam invitabat; quæ tamen crudelitas ab hoc eodem aliquot annis pòst, quem tu nunc crudelem esse vis, vindicata est. Ego verò istud non postulo, inquies: ita mehercule existimo, Tubero; novi enim te, novi patrem tuum, novi domum, nomenque vestrum: studia denique generis ac familiæ vestræ, virtutis, humanitatis, doctrinæ, plurimarum artium atque optimarum, nota sunt mihi omnia: itaque certò scio vos non petere sanguinem: sed parùm attenditis; res enim

[f] *mortem.* [g] *accusante.*

45. *Meliorem.*] Melior fuit causa Ligarii, quàm Tuberonis; quia Ligarius invitus remansit in Africâ, Tubero verò volens nec coactus.

47. *Condemnetur.*] Condemnatio sumebatur pro quovis pœnæ genere, quo quis, exceptâ morte, multabatur.

48. *Externi isti mores.*] Ostendit, Tuberonem longè abesse à moribus Romanorum, qui humanitate pleni sunt; sed eos sumpsisse à Græcis, qui et leves sunt, et crudeles, neque facilè suis civibus parcunt.

52. *T. Broccho.*] Brocchus cognomen fuit Furiæ familiæ, ut observat Abrahamus; quod nomen inditum esse ait à vitio corporis, nempè ab ore producto, et dentibus prominentibus.

Ib. *Consobrino.*] Consobrinus hîc vocatur qui ex matris ejus fratre natus est. Natos autem ex fratre et sorore jurisconsulti amitinos vocant: at Trebatius eos quoque consobrinos vocat, ut scribit Paulus lib. D. ultimo, de Gradibus.

56. *Dictatorem.*] Syllam intelligit, qui post victoriam de Marianis, et finito C. Marii et Carbonis consulatu, dictaturam invasit.

58. *Præmiis invitabat.*] Multos proscripsit Sylla, et duo talenta pro morte cujusque proposuit.

59. *Ab hoc eodem.*] Cæsar legem tulit, quâ inter sicarios haberentur illi, qui in proscriptione ob relata civium Romanorum capita pecunias ex ærario acceperant. Suetonius in Julio.

Ib. *Aliquot annis.*] Annis 17.

61. *Mehercule.*] Jurandi adverbium; id est, per Herculem.

62. *Generis.*] Tuberones è genere sive gente Æliorum fuerunt, è quâ exstitère Pæti, Lamiæ, et Tuberones, qui præ cæteris eruditionis laude floruerunt, quorum alii philosophi, alii oratores, alii jurisperiti, alii historici fuerunt.

eò [h] spectat, ut eâ pœnâ; in quâ adhuc Q. Ligarius sit, non videamini esse contenti. Quæ est igitur alia, præter mortem? si enim in exsilio est, sicuti est, quid amplius postulatis? an, ne ignoscatur? hoc verò multò acerbius, multòque est gravius. Quod nos domi petimus precibus et lacrymis, prostrati ad pedes, non tam nostræ causæ fidentes, quàm hujus humanitati, id ne impetremus, [i] pugnabis? et in nostrum fletum irrumpes? et [k] nos jacentes ad pedes supplicum voce prohibebis?

IV. Si, cùm hoc domi faceremus, quod et fecimus, et, ut spero, non frustrà fecimus, tu derepentè irrupisses, et clamare cœpisses, C. Cæsar, cave credas! cave ignoscas! cave te fratrum pro fratris salute obsecrantium misereat! nonne omnem humanitatem exuisses? quantò hoc durius, quod nos domi petimus, id à te in foro oppugnari? et, in tali miseriâ multorum, perfugium misericordiæ tollere? Dicam planè, C. Cæsar, quod sentio: si, in hâc tantâ tuâ fortunâ [a] lenitas tanta non esset, quantam [b] tu per te, per te, inquam, obtines, (intelligo quid loquar) acerbissimo luctu redundaret ista victoria; quàm multi enim essent de victoribus, qui te crudelem esse vellent, cùm etiam de victis reperiantur! quàm multi, qui, cùm à te nemini ignosci vellent, impedirent clementiam tuam, cùm etiam ii, quibus ipse ignovisti, nolint te in alios esse misericordem! Quòd si probare Cæsari possemus, in Africâ Ligarium omninò non fuisse; si honesto et misericordi mendacio saluti civis calamitosi [c] consultum esse vellemus; tamen hominis non esset, in tanto discrimine et periculo civis, refellere et coarguere nostrum mendacium: et si esset alicujus, ejus certè non esset, qui in eâdem causâ et fortunâ fuisset. Sed tamen aliud est [d] errare Cæsarem nolle, aliud nolle misereri: tum diceres, Cave, Cæsar, credas! fuit in Africâ Ligarius; tulit arma contra te. Nunc quid dicis? Cave ignoscas! Hæc nec hominis, nec ad hominem vox est; quâ qui apud te, C. Cæsar, utetur, suam citiùs abjiciet humanitatem, quàm extorquebit tuam. Ac primus aditus, et

[h] *tendit.* [i] *impedies.* [k] *non permittes supplicare.* [a] *clementia.* [b] *natura tua.* [c] *consulere.* [d] *decipi.*

70. *Domi petimus.*] Nempè primùm in domo Cæsaris, deindè jam in foro, ubi hæc causa agitur.

1. *Si, cùm hoc domi.*] A minori amplificat inhumanitatem Tuberonis, atque ita concludit; si nos supplicare domi Cæsaris impedires, certè esses dicendus inhumanus: at in foro supplicantes oppugnas, ergo multò es inhumanior.

Ib. *Quod et fecimus.*] Venerunt enim ad Cæsarem, ut eum domi pro Ligario deprecarentur.

3. *C. Cæsar.*] Prosopopœia.

6. *In tali miseriâ multorum.*] Eos indicat qui Pompeium secuti sunt, quorum una spes est reditûs in Cæsaris clementiâ.

11. *De victis.*] Inter victos fuêre Tuberones, nam erant in castris Pompeii: et est argumentum à minore ad majus.

24. *Ac primus aditus.*] Postquàm crudelitatem Tuberonis insecutus est, proponit crimen quod ab illo objectum est statim ab orationis principio, quam habuit con-

postulatio Tuberonis hæc, ut opinor, fuit, velle se de Q. Ligarii scelere dicere: non dubito, quin admiratus sis, vel quòd de nullo alio quisquam, vel quòd is qui in eâdem causâ fuisset, vel quidnam novi facinoris afferret. Scelus tu illud vocas, Tubero? cur? itso enim nomine illa adhuc causa caruit: alii errorem appellant, alii timorem; qui duriùs, spem, cupiditatem, odium, pertinaciam; qui gravissimè, temeritatem; scelus, præter te, adhuc nemo. Ac mihi quidem, si proprium et verum nomen nostri mali quæratur, fatalis quædam calamitas incidisse videtur, et improvidas hominum mentes occupavisse; ut nemo mirari debeat, humana consilia divinâ necessitate esse superata. Liceat esse miseros, quamquam hoc victore esse non possumus: sed non loquor de nobis: de illis loquor, qui [e] occiderunt: fuerint [f] cupidi, fuerint irati, fuerint pertinaces: sceleris verò crimine, furoris, parricidii, liceat Cn. Pompeio mortuo, liceat multis aliis carere. Quandò hoc quisquam ex te, Cæsar, audivit? aut tua quid aliud arma voluerunt, nisi à te contumeliam propulsare? quid egit tuus ille invictus exercitus, nisi ut suum jus tueretur, et dignitatem tuam? quid? tu cùm pacem esse cupiebas, id-ne agebas,

[e] *mortui sunt.* [f] *ambitiosi.*

tra Ligarium Tubero. Ostenditque crimen seu scelus non esse appellandum.

25. *Postulatio.*] Antequàm nomen alicujus deferretur, potestas à prætore petebatur; atque hæc postulatio nominis delationem præcedebat. Unde Cicero in Divinatione in Verrem, *Nuper cùm in P. Vatinium vir fortissimus et innocentissimus L. Piso delationem nominis postularet.* Deferre verò nomen est reum aliquem facere.

26. *De nullo alio.*] Qui nempè Pompeium secutus fuisset.

29. *Alii errorem.*] Putabant benè multi, specie reipublicæ decepti, meliorem esse causam Pompeii quàm Cæsaris.

30. *Alii timorem.*] Verebantur alii ne nimia Cæsaris potentia in tyrannidem deflecteret.

Ib. *Spem.*] Nam alii certo certiùs sperabant fore ut Pompeius tot victoriis illustris novâ potiretur.

Ib. *Cupiditatem.*] Alii non dubitabant quin, si Pompeio studerent, multa bona et magistratus obtinerent.

Ib. *Odium.*] Alii odio flagrabant in Cæsarem.

30. *Pertinaciam.*] Quia cùm semper in superioribus bellis Pompeio adhæsissent, nolebant jam ab eo recedere.

31. *Temeritatem.*] Inconsultâ belli gerendi cupiditate abripiebantur alii.

32. *Ac mihi quidem.*] Postquam protulit, quid de illo bello civili homines judicarent, jam suum interponit judicium, et totam mali causam ad fatalem necessitatem refert. Nam, ut dictum est in Orat. pro Marcello, omnia bella civilia fatis adscribebant.

36. *Hoc victore.*] Cæsare.

38. *Irati.*] Cæsari videlicet.

39. *Parricidii.*] Non reus tantùm parricidii dicebatur, qui patrem interemisset, sed qualemcumque hominem, ut Festus ait.

41. *Contumeliam propulsare.*] Contumeliâ triplici affectus est Cæsar, ut lib. 1. Comment. ejus intelligitur: 1. quòd cùm per decennium ei fuisset administratio Galliarum credita, successor ei datus sit ante tempus. 2. quòd decedenti Galliis et petenti consulatum, ei denegatus sit. 3. quòd, recusato ei triumpho, voluerit senatus, ut suæ administrationis rationem redderet.

43. *Pacem esse cupiebas.*] Semper ad pacem Cæsar inclinavit. Nam ante civile

ut tibi cum sceleratis, an ut cum bonis civibus, conveniret? Mihi verò, Cæsar, tua in me maxima merita tanta certè non viderentur, si me, ut sceleratum, à te conservatum putarem. Quomodò autem tu de republicâ benè meritus esses, si tot sceleratos incolumi dignitate esse voluisses? Secessionem tu illam existimavisti, Cæsar, initio, non bellum; non hostile odium, sed civile discidium, utrisque cupientibus Rempub. salvam, sed partim consiliis, partim studiis, à communi utilitate aberrantibus. Principum dignitas erat pænè par; non par fortassè eorum, qui sequebantur: causa tum dubia, quòd erat aliquid in utrâque parte, quod probari posset: nunc melior certè ea judicanda est, quam etiam dii adjuverint: cognitâ verò clementiâ tuâ, quis non eam victoriam probet, in quâ occiderit nemo, nisi armatus?

V. Sed ut omittam communem causam, veniamus ad nostram. Utrum tandem existimas facilius fuisse, Tubero, Ligarium ex Africâ exire, an vos in Africam non venire? Poteramus-ne, inquies, cùm senatus censuisset? Si me consulis, nullo modo; sed tamen Ligarium senatus idem legaverat. Atque ille eo tempore paruit, cùm parere

bellum eam petiit, ut ipse narrat lib. 3. de Bello Civili, et patet ex ejus Epist. ad Oppium Cornelium, quæ exstat lib. 9. ad Att. Ep. 8. et ipse Cic. lib. 6. ad famil. ad Cæcinam, ubi de Cæsaris et Pompeii bello loquitur: *Admirari soleo gravitatem, et justitiam, et sapientiam Cæsaris; qui nunquam nisi honorificentissimè Pompeium appellat: at in ejus personam multa fecit asperiùs; armorum ista et victoriæ facta sunt, non Cæsaris.*

44. *Ut tibi cum sceleratis.*] A probitate Cæsaris, non scelus esse appellandum contendit, quia non esset passus sceleratos in urbe, multò minùs cum iis pacem habuisset.

45. *Mihi verò.*] Alia ratio cur scelus non sit. Hanc à se desumit Cicero: qui, si eum tamquam sceleratum conservâsset, non tanti æstimaret Cæsaris in se merita.

48. *Secessionem.*] Ex Budæo *dicitur in bello secessio, quod defectionem dicimus.*

49. *Non bellum.*] Bellum propriè geritur contra externos hostes jure gentium.

50. *Discidium.*] Per hanc vocem *discidium*, et animorum dissensio, et corporum disjunctio notatur.

Ib. *Utrisque.*] Tum Pompeiani, cùm Cæsariani, salvam esse Remp. volebant.

53. *Principum dignitas.*] Principes tunc erant in Repub. Pompeius et Cæsar. Pompeius dignitate et factis superior erat Cæsare, at Cæsar Pompeio æquitate causæ, siquidem eam dii victoriâ comprobârunt.

55. *Cognitâ verò clementiâ.*] A clementiâ quam exhibuit Cæsar, commendat ejus victoriam.

1. *Communem causam.*] Intelligit eam causam, quæ ad omnes Pompeianos pertinet.

Ib. *Ad nostram.*] Id est, ad Ligarii causam, de quâ nunc agitur.

2. *Utrum tandem.*] Jam comparat Ligarii causam cum causâ Tuberonis: Utrùm scilicet Ligarius meliorem habuerit causam in Africâ manendi, quàm Tubero in eam navigandi. Sic autem utramque comparat, ut justiorem fuisse Ligarii ostendat.

3. *Poteramus-ne.*] Introducit loquentes duos Tuberones, qui dicebant se senatûs auctoritate in Africam venisse.

5. *Senatus idem legaverat.*] Id est, Ligarius senatûs-consulto venerat legatus in Africam; etsi enim proconsules sibi legatos assumerent, tamen de iis erat per unum consulem referendum ad senatum, qui constituebat, quid eâ de re sibi placeret.

senatui necesse erat: vos tunc paruistis, cùm paruit nemo qui noluit. Reprehendo igitur? minimè verò; neque enim licuit aliter vestro generi, nomini, familiæ, disciplinæ: sed hoc non concedo, ut, quibus rebus gloriemini in vobis, easdem in aliis reprehendatis. Tuberonis sors conjecta est ex S. C. cùm ipse non adesset, morbo etiam impediretur: statuerat [se] excusare. Hæc ego novi propter communes necessitudines, quæ mihi sunt cum L. Tuberone: domi unà eruditi, militiæ contubernales, pòst affines, in omni denique vitâ familiares: magnum etiam vinculum, quòd iisdem semper studiis usi sumus. Scio igitur Tuberonem domi manere voluisse: sed ita quidam agebant, ita reipublicæ sanctissimum nomen opponebant, ut, etiam si aliter sentiret, verborum tamen ipsorum pondus sustinere non posset. Cessit auctoritati amplissimi viri, vel potiùs paruit; unà est profectus cum iis, quorum erat [a] una causa: tardiùs iter fecit: itaque in Africam venit jam occupatam. Hinc in Ligarium crimen oritur, vel ira potiùs; nam si crimen est prohibere illum voluisse, non minùs magnum est, vos Africam, omnium provinciarum arcem, natam ad bellum contra hanc urbem gerendum, obtinere voluisse, quàm aliquem se imperatorem esse maluisse. Atque is tamen aliquis Ligarius non fuit. Varus imperium se habere dicebat: fasces certè habebat. Sed quoquo modo se illud habeat, hæc querela vestra,

[a] *eadem.*

7. *Neque enim licuit.*] Non improbat Cicero quòd Tuberones paruerint senatui, sed probat justiorem habuisse causam Ligarium manendi in Africâ, eos autem nullam Ligarium reprehendendi.

10. *Tuberonis sors.*] Fatetur Tuberonem patrem non aliquâ cupiditate aut ambitione obtinuisse Africam, sed sortitione juxta leges decernendi provincias. Hanc autem obtinere debuisse Tuberonem Cæsar ipse lib. 1. de Bello Civili declarat.

13. *Domi unà eruditi.*] Eruditi fuerunt Tubero et Cicero in urbe Româ in eâdem scholâ.

Ib. *Contubernales.*] Ex Vegetio lib. 2. de Re Militari cap. 13. *Centuriæ in contubernia divisæ sunt, ut decem militibus sub uno papilione degentibus unus præesset decanus, qui caput contubernii nominatur.* Hinc autem inter milites familiaritates nascebantur. Contubernales autem fuerunt in bello Marsico, quod et Italicum et Sociale dictum est; eo bello Cicero in exercitu Cn. Pompeii Strabonis consulis tiro fuit, ut refert ipse Cic. Phil. 12.

13. *Pòst affines.*] Affinitas per nuptias contrahitur, ut docet Modestinus in lib. 4. D. de Gradibus; fortè autem uxor Tuberonis è genere Tullio fuit.

16. *Sanctissimum nomen opponebant.*] Excusat Tuberonem, qui inductus fuit ad illud bellum specie reipublicæ, cujus jura defendere se Pompeiani jactabant.

18. *Amplissimi viri.*] Pompeii partes senatus tuebatur.

21. *Occupatam.*] A Varo.

22. *Prohibere illum voluisse.*] In argumento de hoc dictum.

23. *Arcem.*] Aptissima fuit Africa ad inferendum populo Romano bellum; hinc enim tria bella Punica eruperunt.

26. *Fasces certè habebat.*] De fascibus dictum superiùs. Præferebantur dictatoribus, consulibus, et prætoribus, velut sui magistratûs insignia.

Tubero, quid valet? Recepti in provinciam non sumus. Quid, si essetis? Cæsari-ne eam tradituri fuissetis, an contra Cæsarem retenturi? Vide quid licentiæ, Cæsar, nobis tua liberalitas det, vel potiùs audaciæ. Si responderit Tubero, Africam, quò senatus eum sorsque miserat, tibi patrem suum traditurum fuisse; non dubitabo apud ipsum te, cujus id eum facere interfuit, gravissimis verbis ejus consilium reprehendere; non enim, si tibi ea res grata fuisset, esset etiam probata. Sed jam hoc totum omitto, non tam ut ne offendam tuas [b] patientissimas aures, quàm ne Tubero, quod nunquam cogitavit, facturus fuisse videatur. Veniebatis igitur in Africam provinciam, unam ex omnibus [c] huic victoriæ maximè infestam: in quâ erat rex potentissimus, inimicus huic causæ, aliena voluntas, conventus firmi atque magni: quæro, quid facturi fuissetis? quamquam quid facturi fueritis non dubitem, cùm videam quid feceritis. Prohibiti estis in provinciâ vestrâ pedem ponere; et prohibiti, ut perhibetis, summâ cum injuriâ: quomodò id tulistis? acceptæ injuriæ querelam ad quem detulistis? nempè ad eum, cujus auctoritatem secuti in societatem belli veneratis. Quòd si Cæsaris causâ in provinciam veniebatis, ad eum profectò exclusi provinciâ venissetis: venistis ad Pompeium: quæ est hæc ergò apud Cæsarem querela, cùm eum accusetis, à quo queramini vos prohibitos contra Cæsarem bellum gerere? Atque in hoc quidem vel cum mendacio, si vultis, gloriari per me licet, vos provinciam fuisse Cæsari tradituros, etiamsi à Varo et quibusdam aliis prohibiti essetis; ego autem confitebor, culpam esse Ligarii, qui vos tantæ laudis occasione privaverit. Sed vide, quæso, C. Cæsar, constantiam ornatissimi viri L. Tuberonis; quam ego, quamvis ipse probarem, ut probo, tamen non commemorarem, nisi à te cognovissem imprimis eam virtutem solere laudari. Quæ fuit igitur unquam in ullo homine tanta constantia?

[b] *attentissimas.*

[c] *Cæsaris.*

28. *Recepti in provinciam non sumus.*] Querelam occupat Tuberonum, qui à Ligario aditu in Africam prohibiti sunt.

29. *Cæsari-ne.*] Respondet autem jam orator, nempè quòd illam provinciam Pompeio, non Cæsari servâssent, immò potiùs inde eum oppugnâssent.

31. *Quò senatus.*] Id est, quò ex senatûs-consulto, sortitione factâ, missus erat.

33. *Cujus id eum.*] Id est, cui utile fuit Africam provinciam à Tuberone tradi.

34. *Ejus consilium.*] Tradendi videlicet Cæsari provinciam, quam à senatu acceperat.

39. *Rex potentissimus.*] Juba rex Mauritaniæ; devicto Pompeio, vicissim ipse in Africâ superatus est. Is autem infensissimus erat dignitati Cæsaris.

40. *Conventus firmi.*] Ita Festus de conventu: *Conventus uno modo intelligitur, cùm à magistratibus judicii causâ populus congregatur.* Hi autem potissimùm in Italiæ præfecturis, tum etiàm in provinciis fiebant.

45. *Nempè ad eum.*] Pompeio Africam tradere voluisse Tuberones constat.

constantiam dico? nescio an meliùs patientiam possem dicere: quotus enim istud quisque fecisset, ut, à quibus partibus in dissensione civili non esset receptus, essetque etiam cum crudelitate ejectus, ad eas ipsas rediret? Magni cujusdam animi, atque ejus viri est, quem de susceptâ causâ propositâque sententiâ nulla contumelia, nulla vis, nullum periculum posset depellere. Ut enim cætera paria Tuberoni cum Varo fuissent, honos, nobilitas, splendor, ingenium, quæ nequaquàm fuerunt; hoc certè præcipuum Tuberonis fuit, quòd justo cum imperio ex S. C. in provinciam suam venerat; hinc prohibitus, non ad Cæsarem, ne iratus; non domum, ne iners; non aliquam in regionem, ne condemnare causam illam, quam secutus esset, videretur; in Macedoniam ad Cn. Pompeii castra venit, in eam ipsam causam à quâ erat rejectus cum injuriâ. Quid? cùm ista res nihil commovisset [d] ejus animum, ad quem veneratis, languidiore, credo, studio in causâ fuistis: tantummodo in præsidiis eratis, animi verò à causâ abhorrebant: an, ut fit in bellis civilibus, nec in vobis magìs, quàm in reliquis, omnes vincendi studio tenebamur? Pacis equidem semper auctor fui; sed tum serò; erat enim amentis, cùm aciem videres, pacem cogitare. Omnes, inquam, vincere volebamus; tu certè præcipuè, [e] qui in eum locum venisses, ubi tibi esset pereundum, nisi vicisses: quamquam, ut nunc se res habet, non dubito quin hanc salutem anteponas illi victoriæ. Hæc ego non dicerem, Tubero, si aut vos constantiæ vestræ, aut Cæsarem beneficii

[d] *Pompeii.* [e] *quoniam.*

66. *Justo cum imperio.*] Justum imperium dicitur, quod ex senatûs-consulto datum est.

67. *Ad Cæsarem.*] Tubero non venit ad Cæsarem, ne iratus videretur Pompeio.

68. *Aliquam in regionem.*] Quâ in regione nullus armorum tumultus, nullum bellum esset.

72. *Credo.*] Ironicè loquitur, neque enim coacti in castra Pompeii venerunt Tuberones, sed irâ concitati, ut contra Cæsarem pugnarent.

73. *In præsidiis eratis.*] Non ad castra profecti fuerant Pompeii Tuberones, ut tantùm essent in illius præsidio, sed reverà ut acie pugnarent.

75. *Pacis equidem semper auctor fui.*] Argumento à minore ad majus, et à se desumpto, ostendit Cicero summam fuisse in Tuberone vincendi cupiditatem. Nam licèt Cicero semper pacis auctor fuisset, tamen ardebat vincendi cupiditate; ergò majore Tuberones, qui tanto studio Pompeium adjuvabant. Quòd autem pacem semper suaserit, patet tum ex Plutarcho, qui refert sæpiùs de pace scripsisse ad Cæsarem, sæpiùs Pompeium obsecrâsse, ut eam acceptaret, sed incensis utrimque animis nihil effecisse, tum ex Epist. lib. 7. tum ex 16. famil. ad Tironem, ubi testatur se omnia et fecisse et dixisse quæ ad pacem pertinerent.

76. *Tum serò.*] Jam nulla pax fieri poterat, cùm instructa jam esset acies, et ad prœlium expedita.

80. *Hanc salutem.*] Loquitur de salute, quam ipse Tubero obtinuit à Cæsare post relatam ab eo victoriam.

81. *Beneficii sui.*] Indicat beneficium salutis, quam ipsi Tuberones obtinuerunt à Cæsare, cùm ipsis ignovit.

sui, pœniteret. Nunc quæro, utrùm vestras injurias, an reipublicæ persequamini: si reipublicæ, quid de vestrâ in eâ causâ perseverantiâ respondebitis? si vestras, videte ne erretis, qui Cæsarem vestris inimicis iratum fore putetis, cùm ignoverit suis. Itaque num tibi videor, Cæsar, in causâ Ligarii [f]occupatus esse? num de ejus facto dicere? quidquid dixi, ad unam [g]summam referri volo, vel humanitatis, vel clementiæ, vel misericordiæ tuæ. Causas, Cæsar, egi multas, et quidem tecum, dum te in foro tenuit ratio honorum tuorum: certè nunquam hoc modo; *Ignoscite, judices: erravit: lapsus est: non putavit: si unquam posthac:* ad parentem sic agi solet; ad judices, *Non fecit, non cogitavit, falsi testes, fictum crimen.* Dic te, Cæsar, de facto Ligarii judicem esse: quibus in præsidiis fuerit, quære: taceo: ne hæc quidem colligo, quæ fortassè valerent etiam apud judicem: legatus ante bellum profectus, relictus in pace, bello oppressus, in eo non acerbus: tum etiam fuit totus animo et studio tuus. Ad judicem sic agi solet: sed ego ad parentem loquor, Erravi, temerè feci, pœnitet: ad clementiam tuam confugio: delicti veniam peto: ut ignoscas oro; si nemo impetravit, arroganter: si plurimi, tu idem fer opem, qui spem dedisti.

[f] *laborare.* [g] *caput.*

82 *Vestras injurias.*] Quænam istæ injuriæ? nisi quibus se affectos putaverunt Tuberones, cùm à portu prohibiti sunt à Ligario. Vide argumentum Orat.

83. *In eâ causâ perseverantiâ.*] Constantes illi Tuberones fuerunt in causâ Pompeii usque ad Cæsaris victoriam: in quo si peccavit Ligarius, illi quoque peccaverunt.

87. *De ejus facto.*] Id est, de facto Ligarii, de quo accusatus est à Tuberone, quòd nempè in Africâ fuerit.

89. *Egi causas tecum.*] Antequàm prætor esset, multas causas egit Cæsar in foro, et orationes edidit in lucem, quas se Brutus legisse apud Ciceronem libro de Claris Oratoribus ait; et ibidem Cicero de eodem, negat videre se, cui Cæsar debeat cedere: aitque eum elegantem, splendidam, magnificam ac generosam dicendi rationem tenere.

Ib. *Dum te in foro.*] Ab anno ætatis suæ vigesimo primo, quo Dolabellam repetundarum accusavit, usque ad annum trigesimum nonum, versatus est in foro Cæsar, et causas egit, ut refert Tacitus.

90. *Nunquam hoc modo.*] Apud judices non agitur deprecatione; cùm ea tantùm apud parentem, non apud judicem valere debeat: tacitè autem et assentatoriè Cæsarem Patrem Patriæ appellat.

94. *Quibus in præsidiis fuerit.*] Nullas urbes contra Cæsarem defendit Ligarius

PERORATIO.

Tota hæc Peroratio in comparandâ Cæsaris clementiâ posita est.

VI. An sperandi Ligario causa non sit, cùm mihi apud te sit [a] locus etiam pro altero deprecandi? Quamquam neque in hâc oratione spes est posita causæ, nec in eorum studiis, qui à te pro Ligario petunt, tui necessarii. Vidi enim et cognovi, quid maximè spectares, cùm pro alicujus salute multi [b] laborarent; causas apud te rogantium gratiosiores esse, quàm preces; neque te spectare, quàm tuus esset necessarius is qui te oraret; sed quàm illius, pro quo laboraret. Itaque tribuis tu quidem tuis ita multa, ut mihi beatiores illi esse videantur interdum, qui tuâ liberalitate fruuntur, quàm tu ipse, qui illis tam multa concedis. Sed video tamen apud te causas, ut dixi, rogantium valere plus, quàm preces; ab iisque te moveri maximè, quorum justissimum dolorem videas in petendo. In Q. Ligario conservando multis tu quidem gratum facies necessariis tuis: sed hoc, quæso, considera, quod soles. Possum fortissimos viros, Sabinos, tibi probatissimos, totumque agrum Sabinum, florem Italiæ, robur reipublicæ proponere; nôsti optimè homines; animadverte horum omnium mœstitiam et dolorem; hujus T. Brocchi, de quo non dubito quid existimes, lacrymas squaloremque ipsius, et filii vides. Quid de fratribus dicam? noli, Cæsar, putare, de unius [c] capite nos agere: aut tres tibi Ligarii in civitate retinendi sunt, aut tres ex civitate exterminandi: quodvis exsilium his est optatius, quàm patria, quàm domus, quàm Dii Penates, uno illo exsulante. Si fraternè, si piè, si cum dolore faciunt, moveant te horum lacrymæ, moveat pietas, moveat germanitas: valeat tua vox illa, quæ vicit: te enim dicere audiebamus, nos omnes adversarios putare, nisi qui nobiscum essent; te omnes, qui contra te non essent, tuos. Vides-ne igitur hunc splendorem, omnem hanc Brocchorum domum, hunc L. Marcium, C. Cæsetium, L. Corfidium, hosce om-

[a] *facultas.* [b] *solliciti essent.* [c] *salute.*

1. *Cùm mihi.*] Argumentum à difficiliori; difficilius enim fuit Ciceroni, qui Pompeium secutus erat, deprecari pro alio qui Pompeium quoque secutus est, quàm alium sperare veniam à Cæsaris clementiâ.

3. *Nec in eorum studiis.*] Intelligit studia eorum qui Cæsari necessitate conjuncti erant.

5. *Causas rogantium.*] Id est, eorum qui rogant pro aliorum salute.

15. *Sabinos.*] Sabinus videtur fuisse Ligarius.

25. *Germanitas.*] Germanitas est conjunctio inter germanos, qui sunt quasi ex eâdem stirpe geniti.

28. *Bracchorum domum.*] Broccham patrem, et filium, qui Ligarii consobrinus fuit.

29. *L. Marcium.*] Marcius eques Romanus fuit, Ligarii affinis.

Ib. *Cæsetium.*] Ille fortè fuit Cæsetius, qui, factus tribunus plebis, ejectus est è tribunatu, quòd coronam lauream albâ fasciâ religatam statuæ Cæsaris impositam detraxisset.

Ib. *L. Corfidium.*] Fatetur Cicero se hic

nes equites Rom. qui adsunt veste mutatâ, non solùm notos tibi, verùm etiam probatos viros, tecum fuisse? Atque his [maximè] irascebamur, et hos [d] requirebamus, et his nonnulli etiam minabantur. Conserva igitur tuis suos; ut, quemadmodum cætera quæ dicta sunt à te, sic hoc verissimum reperiatur. Quòd si penitùs perspicere posses concordiam Ligariorum, omnes fratres tecum judicares fuisse. An potest quisquam dubitare, quin, si Q. Ligarius in Italiâ esse potuisset, in eâdem sententiâ futurus fuisset, in quâ fratres fuerunt? quis est, qui horum consensum conspirantem, et pænè conflatum, in hâc propè æqualitate fraternâ non noverit? qui hoc non sentiat, quidvis priùs futurum fuisse, quàm ut hi fratres diversas sententias fortunasque sequerentur? Voluntate igitur omnes tecum fuerunt: tempestate [e] abreptus est unus; qui si consilio id fecisset, esset eorum similis, quos tu tamen salvos esse voluisti. Sed ierit ad bellum: dissenserit non à te solùm, verùm etiam à fratribus: hi te orant tui. Equidem cùm tuis omnibus negotiis interessem, memoriâ teneo, qualis tum T. Ligarius quæstor urbanus fuerit erga te et dignitatem tuam: sed parum est me hoc meminisse: spero etiam te, qui oblivisci nihil soles, nisi injurias, quoniam [f] hoc est animi, quoniam etiam ingenii tui, te aliquid de hujus quæstoris officio cogitantem, etiam de aliis quibusdam quæstoribus reminiscentem, recordari. Hic igitur T. Ligarius, qui tum nihil egit aliud (neque enim hæc divinabat) nisi ut tu eum tui studiosum, et bonum virum judicares, nunc à te supplex fratris salutem petit: quam, hujus admonitus officio, cùm utrisque his dederis, tres fratres optimos et integerrimos, non solùm sibi ipsos, neque his tot ac talibus viris,

[d] *desiderabamus.* [e] *divisus.* [f] *es hoc animo.*

errâsse Epist. 42. lib. 13. ad Att. *Brutus mihi T. Ligarii verbis nuntiavit, quòd appelletur L. Corfidius in oratione Ligarianâ, erratum esse meum, sed, ut aiunt, μνημονικὸν ἁμάρτημα. Sciebam Corfidium pernecessarium Ligariorum: sed eum video antè esse mortuum. Da igitur, quæso, negotium Pharnaci, Antæo, Salvio, ut id nomen ex omnibus libris tollatur.*

30. *Adsunt veste mutatâ.*] Non solùm rei in judicio vestem mutabant, sed omnes etiam propinqui et amici, qui judicio aderant.

34. *Hoc verissimum.*] Dixerat Cæsar, se suos omnes putare, qui contra se non fuissent. Cùm igitur Ligarius contra eum arma non sumpserit, tamquam suum debet conservare.

35. *Omnes fratres tecum.*] Duo alii Ligarii istius fratres Cæsarem secuti fuerant. Hic solus fuerat in Africâ, qui si Romæ fuisset cum fratribus, ab iis non recessisset.

38. *Conspirantem, et pænè conflatum.*] Metaphora sumpta à ventis.

46. *Qualis tum T. Ligarius quæstor urbanus.*] Ligarius quæstor urbanus, Lentulo et Philippo Coss. cùm stipendium Cæsari decretum est, cujus Cicero meminit lib. 1. ad famil. Epist. 7. ei præstitit; quo tempore ipse Cicero stipendium se non solùm ei decrevisse, sed etiam ut senatus decerneret, laborâsse ait, Orat. de Provinc. Cons. Porrò quæstores urbani curabant ærarium, ejusque pecunias expensas et acceptas in tabulas publicas referebant, ut docet Asconius, Verr. 3.

neque nobis necessariis suis, sed etiam reipublicæ condonaveris. Fac igitur, quod de homine nobilissimo et clarissimo M. Marcello restituto fecisti nuper in curiâ, nunc idem in foro de optimis, et huic omni frequentiæ probatissimis fratribus: ut concessisti illum senatui, sic da hunc populo, cujus voluntatem carissimam semper habuisti: et si ille dies tibi gloriosissimus, populo Romano gratissimus fuit; noli, obsecro, dubitare, C. Cæsar, similem illi gloriæ laudem quàm sæpissimè quærere; nihil est enim tam populare quàm bonitas: nulla de virtutibus tuis plurimis nec gratior, nec admirabilior, misericordiâ est; homines enim ad deos nullâ re propiùs accedunt, quàm salutem hominibus dando: nihil habet nec fortuna tua majus quàm ut possis, nec natura tua melius quàm ut velis, conservare quamplurimos. Longiorem orationem causa forsitan postulat, tua certè natura breviorem. Quarè, cùm utilius esse arbitrer te ipsum, quàm me, aut quemquam loqui tecum, finem jam faciam: tantùm te ipsum admonebo, si illi absenti salutem dederis, præsentibus his omnibus te daturum.

58. *M. Marcello.*] Pepercit M. Marcello Cæsar, licèt infensissimo sibi; de hujus acerbitate palàm in senatu conquestus fuerat.

59. *In foro.*] In foro agebatur hæc Ligarii causa.

IN

M. ANTONIUM

PHILIPPICARUM

LIBER I.

SEU

PHILIPPICA PRIMA.

DE NOMINE.

QUINTILIANUS lib. 10, *ait Philippicas istas orationes in Antonium Ciceronem appellâsse, Demosthenem imitatum, qui quatuor ejusdem nominis in Philippum Macedonum regem scripsit: eas tamen veterum aliqui, et in primis Aulus Gellius, Antonianas suo nomine nonnunquàm vocaverunt.*

ARGUMENTUM PRIMÆ PHILIPPICÆ.

Cùm videret Cicero post mortem Cæsaris ab Antonio ejusdem collegâ rempublicam opprimi, Athenas ire statuit, dum Antonius consulatu suo fungeretur, ut, cùm Hirtius et Pansa consules designati suum magistratum inîssent, statim Romam rediret. Antonius intereà factus audacior Dolabellæ alterius consulis conjunctione, multos cives pessimos restituit, multis immunitates dedit, multorumque decretorum tabulas non tam ex actis Cæsaris, ut dicebat, quàm ex libidine suâ finxit. Profectus itaque Cicero, et in Siciliam delatus, profectione mutatâ Romam reversus est. Postridie verò illius diei Antonius senatum convocavit de faciendis Cæsari suppli-

cationibus. Cicero non adfuit, amicorum consilio: iratus Antonius milites confestim misit, qui, nisi in senatum veniret, domum ejus demolirentur. Sed nec venit propterea in senatum Cicero; nec id perfecit Antonius. Ægrè tulit hanc injuriam Cicero; et sequenti die venit in senatum, ubi suæ profectionis et reversionis consilia exposuit, de hesternâ injuriâ conquestus est; contra Antonii sententiam, de Cæsaris morte, de supplicationibus, et actis, multum disputavit. Postremò utrumque consulem, Dolabellam, qui tum præsens aderat, et Antonium, qui absens erat, commonuit, atque summâ sapientiâ cum omnium admiratione reprehendit.

TEMPUS ET LOCUS.

Habitæ sunt hæ orationes partim in senatu, partim ad populum; et hæc quidem prima Calendis Septembris, Antonio et Dolabellâ Coss. urbis conditæ anno 709. *Ciceronis verò* 63.

GENUS ET STYLUS.

Quæstio est in genere deliberativo, tenuis stylus, qualis esse debet in ejusmodi dicendi genere.

PARTES

Quatuor sunt: Expositio suæ profectionis et reversionis: Confirmatio, ubi docet acta Cæsaris esse servanda: Admonitio ad consules: et brevis Peroratio.

PRIMA PARS.

In quâ I. *Exponit causas suæ profectionis.*
II. *Exponit causas reversionis.*
III. *Queritur de Antonio.*

I. ANTEQUAM de republicâ, patres conscripti, dicam ea quæ dicenda hoc tempore arbitror, exponam vobis breviter consilium et profectionis et reversionis meæ. Ego cùm sperarem [a] ali-

INTERPRETATIO.

[a] *tandem.*

NOTÆ.

1. *Patres conscripti.*] De his dictum est Orat. pro Marcello, parag. 1. l. 1.

quandò ad vestrum consilium auctoritatemque rempublicam esse revocatam, manendum mihi statuebam, quasi in vigiliâ quâdam consulari ac senatoriâ: nec verò usquàm discedebam, nec à republicâ dejiciebam oculos, ex eo die, quo in ædem Telluris convocati sumus; in quo templo, quantum in me fuit, jeci fundamenta pacis; Atheniensiumque renovavi vetus exemplum: Græcum etiam verbum usurpavi, quo tum in sedandis discordiis usa erat civitas illa; atque omnem memoriam discordiarum oblivione sempiternâ delendam censui. Præclara tum oratio M. Antonii; egregia etiam voluntas; pax denique per eum et per liberos ejus cum præstantissimis civibus confirmata est. Atque his principiis reliqua consentiebant; ad deliberationes eas, quas habebat domi de republicâ, principes civitatis adhibebat:

4. *Ad vestrum consilium.*] Per Julium Cæsarem patribus sublata fuerat auctoritas administrandæ reipublicæ: verùm eo occiso, eis restituta est.

5. *In vigiliâ.*] Metaphora sumpta est à militibus qui in statione excubant. Hanc autem vocat *consularem et senatoriam;* quia consul fuerat Cicero, et senator erat, ad quos potissimùm pertinet invigilare reipublicæ.

6. *Usquàm.*] Per illam vocem ostendit, ita se invigilâsse reipublicæ conservandæ, ut nec in locum aliquem, nec ex aliquo loco discesserit, milites in statione suâ imitatus.

7. *Ex eo die.*] Decimo quinto Kalend. April. venit in ædem Telluris. Vide Epist. 11. et 16. lib. 14. ad Att.

Ib. *In ædem Telluris.*] Post cædem Cæsaris ab Antonio convocatus est senatus in Telluris templum, quod ad forum Romanum et Viam Sacram erat, non procul à Capitolio et Palatio. Huic ædi vicinior fuit ædes Antonii, ut ait Appianus; ibique potiùs quàm in curiâ senatum haberi voluit, quòd subjecta hæc erat Capitolio, undè facilè à conjuratis ad cædem gladiatores evocari potuissent.

9. *Atheniensium.*] Cùm Athenienses victi essent à Lacedæmoniis, triginta rectoribus, qui Tyranni dicti sunt, regendi dati sunt; qui cùm tyrannidem in eos exercerent, tandem à Thrasybulo victi sunt et expulsi: restitutâque civitatis libertate, lex ab eodem lata est, ne quis rerum anteactarum accusaretur; ne qua præteritarum injuriarum mentio fieret, ne quis multaretur.

10. *Verbum usurpavi.*] Legem illam Græci dixêre ἀμνηστίαν, id est, *oblivionem* injuriarum. De hâc lege loquitur Valer. Max. lib. 4. tit. de moderatione.

12. *Delendam censui.*] Scribit Dio, ita à Cicerone permotum fuisse senatum, ut senatûs-consultum factum sit, ne quis acceptæ ab alio injuriæ in posterum meminisset.

Ib. *Oratio M. Antonii.*] Antonius in æde Telluris de concordiâ habuit orationem.

13. *Per liberos ejus.*] Plures pro uno hìc reponit Cicero; unum enim tantùm habuisse ex primâ suâ conjuge Fabiâ legitur. Cùm interfectores Cæsaris in Capitolio cautiùs remanerent, non ausi ad senatum venire, parvum filium Antonius obsidem in Capitolium misit: et, ut Plutarchus in Bruto scribit, è Capitolio descenderunt; ac Brutus apud Lepidum, Cassius apud Antonium, cæteri apud alios cœnârunt. Postero die provinciæ eisdem in senatu decretæ, Bruto Creta, Cassio Africa, Trebonio Asia, Cimbro Bithynia, D. Bruto Gallia Citerior. Sed cùm Cæsar funere elatus, et à M. Antonio laudatus esset, plebs cum facibus ad domum Bruti, Cassii, et aliorum concurrit, et ægrè depulsa est. Cicero de his scribit lib. 14. ad Att. Tum M. Brutus et Cassius urbem reliquerunt, et Antium atque Lanuvium profecti, ibi otiosi fuerunt. Lib. 14 et 15. ad Att.

ad hunc ordinem res optimas deferebat; summâ cum dignitate et constantiâ, ad ea quæ quæsita erant, respondebat: nihil tum, nisi quod erat notum omnibus, in C. Cæsaris commentariis reperiebatur. Num qui exsules restituti? unum aiebat, præterea neminem. Num immunitates datæ? nullæ, respondebat. Assentiri enim nos Ser. Sulpicio, clarissimo viro, voluit, ne qua tabula, post Idus Martias, ullius decreti Cæsaris, aut beneficii, figeretur. Multa prætereo, eaque præclara: ad singulare enim M. Antonii factum festinat oratio. Dictaturam, quæ vim jam regiæ potestatis [b] obsederat, funditùs ex republicâ sustulit; de quâ ne sententias quidem diximus: scriptum senatûs-consultum, quod fieri vellet, attulit; quo recitato, auctoritatem ejus summo studio secuti sumus, eique amplissimis verbis per senatûs-consultum gratias egimus. [c] Lux quædam videbatur oblata, non modò regno, quod pertuleramus, sed [d] etiam regni timore, sublato; magnumque pignus ab eo reipublicæ datum, se liberam civitatem esse velle, cùm Dictatoris nomen, quod

[b] *obtinuerat.* [c] *felicitas.* [d] *sublatâ potestate regiâ.*

17. *Ad hunc ordinem.*] Senatorium ordinem intelligit, ad quem res majoris momenti deferebantur. Indè autem sperabatur ut pristinæ libertati respublica restitueretur ab Antonio.

19. *Cæsaris commentariis.*] Commentaria, sive Commentarii, libri sunt, in quibus summa tantùm capita, et velut initia, describuntur.

20. *Unum aiebat.*] Quis fuerit ille exsul restitutus, non facilè judicatur, nisi sit Sextus Clodius, Publii Clodii filius, qui Ciceroni fuit infensissimus. Certè id apertè testatur Antonius epistolâ quâdam ad Ciceronem, lib. 14. ad Att.

21. *Immunitates datæ.*] Dabatur alicui populo vel civitati immunitas, cùm à tributo, quod populo Romano pendebant, liberabantur.

22. *Ser. Sulpicio.*] Sulpicius jurisconsultus fuit doctissimus et eloquentissimus. Is, cùm videret multas immunitates tum civitatibus, tum hominibus qui Cæsari faverant contra Pompeium, ab eodem esse datas, atque illarum immunitatum edicta in tabulas æreas incidi, et in Capitolio figi ad memoriam sempiternam; senatûs-consultum fieri obtinuit, ne id deinceps fieret.

Ib. *Ne qua tabula.*] Leges, fœdera, et decreta quæ lata fuerant, in tabulis æreis incisa, in locis publicis, sed maximè in Capitolio, clavis ad parietes aut columnas figebantur.

25. *Dictaturam.*] Dictator hinc dictus est quòd à consule dicebatur; aliquandò etiam à populo nominatus: sed qui tamen à consule diceretur, ut Livius observat, lib. 27. quandòque verò ab interrege, ut à Valerio Flacco Cornelius Sylla, teste Appiano lib. 1. Bell. Civil. denique etiam à senatu; sic enim Caius Julius Cæsar dictator creatus est, ut Plutarchus in ejus vitâ scribit. Porrò creabatur quandò discordiæ civium graviores poscebant, ut notavit Cicero lib. 3. de Legibus; vel crebra bella, eaque graviora, à finitimis populis oriebantur. Tantum autem illius fuit imperium, ut, eo creato, magistratus omnes, præter tribunos, auctoritate sese abdicarent: haud ampliùs quàm per sex menses, sine provocatione, et majore quàm consules potestate, imperabat. Primus omnium Sylla, deindè Cæsar, perpetuam hanc sibi potestatem usurpârunt; undè ait, Cæsarem usurpavisse sibi regiam potestatem, quâ summâ uti apud omnes videbatur.

31. *Non modò regno.*] Intelligit dictaturam, quam perpetuam invaserat Cæsar.

sæpè justum fuisset, propter perpetuæ dictaturæ recentem memoriam funditùs ex republicâ sustulisset. Liberatus cædis periculo paucis pòst diebus senatus videbatur: uncus impactus est fugitivo illi, qui in C. Marii nomen invaserat. Atque hæc omnia communiter cum collegâ: alia porrò propria Dolabellæ; quæ, nisi collega abfuisset, credo eis fuisse futura communia. Nam cùm serperet in urbe infinitum * malum, idque manaret in dies latiùs; iidemque bustum in foro facerent, qui illam insepultam sepulturam effecerant; et quotidiè magìs magìsque perditi homines, cum sui similibus servis, tectis ac templis urbis minarentur; talis animadversio fuit Dolabellæ, cùm in audaces sceleratosque servos, tum in impuros et nefarios liberos; talisque eversio illius exsecratæ columnæ, ut mirum mihi videatur, tam valdè reliquum tempus ab uno illo die dissensisse. Ecce enim Kalend. Juniis, quibus ut adessemus edixerat, mutata omnia: nihil per senatum, multa et magna per seipsum, et absente populo et invito. Consules designati se audere negabant in senatum venire:

* *seditio domestica.*

34. *Sæpè justum fuisset.*] Dictatoris dignitas sæpè justa fuit, cùm legitimè concedebatur à consule, populo, vel senatu; et post sex menses deponebatur.

Ib. *Recentem memoriam.*] Antonius decreverat, ne quis deinceps dictator crearetur, propter recentem illam dictaturam, quam sibi Cæsar perpetuam vindicàrat contra leges.

35. *Liberatus cædis periculo.*] Periculum indicat, quod nasci poterat ex quodam fugitivo et incognito homine, qui à Livio Epit. lib. 116. *Chamaces;* Valerio lib. 9. cap. 15. *Herophilus, equarius medicus;* ab Appiano lib. 3. *Amatius* nominatur. Is itaque se filium C. Marii, et propterea Cæsaris affinem dictitabat. Hominem popularem et seditiosum Antonius, indictâ causâ, summâ cum approbatione senatûs, interfecit; et interfectus unco ferreo ad Gemonias scalas, ad rupem Tarpeiam tractus est; undè in Tiberim fluvium damnati projiciebantur.

41. *Iidem bustum.*] Bustum propriè locus dicitur, ubi cadaver combustum est. Verùm hîc sumitur pro ipso monimento quod in honorem Cæsaris erectum est, et ad quod plurimæ ejus imagines appensæ sunt.

Ib. *Insepultam sepulturam.*] Vocat Cæsaris sepulturam insepultam, quia quotidiè novæ quædam imagines Cæsaris comburebantur, ut illius mortui ac sepulti memoria semper superesset.

44. *In audaces sceleratosque.*] Plebs solidam columnam, duce Amatio, propè viginti pedum, lapidis Numidici, in foro in busto Cæsaris statuerat, et inscripserat, *Parenti Patriæ;* atque apud eamdem sacrificabat, vota suscipiebat, et controversias quasdam, interposito per Cæsarem jurejurando, distrahebat, ut Suetonius scribit. Hanc Dolabella, consulum alter, sustulit, et homines seditiosos, qui illam eversionem molestè ferebant, partim in crucem egit, partim de saxo dejecit. Vide epist. 17. lib. 14. ad Att. et epist. 14. lib. 9. ad famil.

46. *Exsecratæ columnæ.*] Hanc eamdem columnam bustum appellavit suprà, quod Dolabella, absente collegâ Antonio, in foro evertit.

47. *Ab uno illo die.*] Intelligit diem quo repressi scelerati sunt, et columna disjecta est à Dolabellâ.

48. *Edixerat.*] Antonius consul edixit, ut Cicero, qui mense Aprili et Maio rure fuerat in villis suis, adesset in senatu Kal. Juniis.

50. *Consules designati.*] Hirtius et Pansa, consules designati, inire proximo mense Januario consulatum debebant.

patriæ liberatores urbe carebant eâ, cujus à cervicibus jugum servile dejecerant; quos tamen ipsi consules et in concionibus et in omni sermone laudabant. Veterani, qui appellabantur, quibus hic ordo diligentissimè caverat, non ad conservationem earum rerum, quas habebant, sed ad spem novarum prædarum incitabantur. Quæ cùm audire mallem quàm videre, haberemque jus legationis liberum, eâ mente discessi, ut adessem Kalend. Januariis, quod initium senatûs cogendi fore videbatur.

II. Exposui, P. C. profectionis consilium; nunc reversionis, quæ plus admirationis habet, breviter exponam. Cùm Brundusium, iterque illud, quod tritum in Græciam est, non sine causâ vitavissem, Kalend. Sextilibus veni Syracusas, quòd ab urbe eâ [a] transmissio in Græciam laudabatur; quæ tamen urbs, mihi conjunctissima, plùs

[a] *trajectio.*

51. *Patriæ liberatores.*] Qui Cæsarem interfecerant, M. Brutus, D. Brutus, Cassius, aliique; hos liberatores patriæ nominat.

52. *Ipsi consules.*] Antonius et Dolabella publicè quidem in concionibus liberatores illos patriæ laudabant, quos tamen ad mortem clàm persequebantur.

53. *Veterani.*] Milites veterani dicebantur, qui viginti annis stipendia fecerant, quibus confectis mittebantur in colonias, eisque agri dividebantur. Cùm autem se Romam retulisset Antonius, peragratis veteranorum illorum coloniis, multos secum ex eis adduxit: quod in causâ fuit cur multi senatores metu perterriti repentè diffugerint.

Ib. *Quibus hic ordo.*] Senatus prospexerat, ut omnibus veteranis militibus, ac iis maximè qui cum Cæsare fuerant, nihil deesset, ut commodè et honestè vivere possent.

55. *Quas habebant.*] Possessiones agrorum obtinuerant à Cæsare, dum viveret.

Ib. *Incitabantur.*] Veterani illi milites ab Antonio et Lepido impellebantur ad bona civium interficiendorum diripienda.

57. *Legationis liberum.*] Legatio libera dicebatur, quam senatores privati negotii causâ, à senatu ad aliquod tempus impetrabant. Cicero has legationes annuas lege suâ fecerat; sed posteà (ut scribit lib. ad Att. 15.) lege Juliâ quinquennium iis præfinitum fuit. Qui liberâ legatione aberat, non habebatur reipublicæ causâ abesse, sed suâ. Tribus autem de causis libera legatio dabatur: periculi vitandi causâ, voti solvendi, et hæreditatis nominumque persequendorum.

Ib. *Ut adessem Kalendis Jan.*] Cicero profectus fuerat Româ propter potentiam Antonii; qui omnia ad arbitrium gerebat, sine ullâ senatûs auctoritate. Sperabat autem se rediturum ad Kalendas Januarias, quibus novi consules Pansa et Hirtius magistratum inirent; à quibus senatus cogeretur de rebus publicis deliberaturus.

2. *Brundusium.*] Urbs est Calabriæ, portu suo celebris, undè solvebant Romani ituri in Græciam; quòque redeuntes in Italiam appellebant.

3. *Non sine causâ.*] Brundusii multi erant è veteranis Cæsariani milites, qui ab Antonio sollicitati erant, quos evitare voluit.

4. *Kalendis Sextilibus.*] Kal. Sextilibus, id est, mense Augusto, qui tum Sextilis dicebatur, quique ab Augusto Cæsare Augustus, sicut Quintilis Julius à Julio Cæsare nominatus est.

Ib. *Syracusas.*] Syracusæ urbs fuit Siciliæ amplissima, ab Archiâ Corinthio annis ante Christum plùs septingentis condita.

5. *Conjunctissima.*] Cùm quæstor esset in Siciliâ Cicero, omnes Siculos ita humanitate et abstinentiâ suâ sibi devinxerat, ut deinceps Romæ eum patronum et defensorem habere voluerint.

unâ me nocte cupiens retinere, non potuit: veritus sum, ne meus repentinus ad meos necessarios adventus suspicionis aliquid afferret, si essem commoratus. Cùm autem me ex Siciliâ àd Leucopetram, quod est promontorium agri Rhegini, venti detulissent, ab eo loco conscendi, ut [b] transmitterem; nec ita multùm provectus, rejectus Austro sum in eum ipsum locum, unde conscenderam; cùmque intempesta nox esset, mansissemque in villâ P. Valerii comitis et familiaris mei, postridièque apud eumdem, ventum exspectans, manerem, municipes Rhegini complures ad me venerunt, ex his quidam Româ recentes; à quibus primùm accipio M. Antonii concionem; quæ ita mihi placuit, ut, eâ lectâ, de reversione primùm cœperim cogitare: nec ita multò pòst, edictum Bruti affertur et Cassii; quod quidem mihi, fortassè quòd eos etiam plùs reipublicæ quàm familiaritatis gratiâ diligo, plenum æquitatis videbatur. Addebant prætereà (fit enim plerumque ut ii, qui boni quid volunt afferre, affingant aliquid, quò faciant id, quod nuntiant, lætius) rem conventuram; Kalend. Sextilibus senatum frequentem fore; Antonium, repudiatis malis suasoribus, remissis Galliis provinciis, ad auctoritatem

[b] *trajicerem.*

8. *Leucopetram.*] Leucopetra Italiæ in Calabriæ finibus promontorium est, quod montis Apennini finis esse dicitur, ut Strabo lib. 6. quod à colore *Leucopetram*, id est, *saxum album*, appellant.

9. *Rhegini.*] Rhegium extremum agri Brutii oppidum est; nunc *Reggio.*

11. *Austro.*] Auster ventus est meridionalis, contrarius iis qui è Siciliâ in Græciam navigant.

12. *Intempesta nox.*] Nox intempesta dicitur, in quâ nullum est agendi tempus.

13. *Valerii comitis.*] Valerius fuit jurisconsultus, ad quem scribit Cic. lib. 1. ad familiares; qui cum eo profectus erat.

14. *Municipes.*] Municipes sunt cives Romani ex municipiis, suo jure et legibus suis utentes, muneris tantùm cum populo Romano honorarii participes; à quo munere capessendo appellati videntur, nullis necessitatibus, neque ullâ populi Rom. lege adstricti.

15. *Recentes.*] Id est, qui nuperrimè Româ venerant.

16. *Antonii concionem.*] Antonius concionem habuit in senatu pro Sexto Pompeio, Cn. Pompeii Magni filio, qui tunc in Hispaniâ bellum contra Cæsaris legatos gerebat. Hunc in patriam revocandum esse censuit, et pro patris bonis, quæ in æde Opis in publicum redacta erant, vigesies et quinquagies decies mille drachmas Atticas restitui, et præsidium maris ei institui debere censuit. Ita vulgò omnes Ciceronis interpretes referunt; sed quâ auctoritate fulti, non apparet; saltem credibile est multa benè de republicâ dixisse, quæ spem quietis afferre videbantur.

17. *Edictum Bruti et Cassii.*] Brutus et Cassius prætores urbani edictum tulerunt, ne cui intra vigesimum annum provincia obveniret.

22. *Rem conventuram.*] Id est, rempublicam redituram ad pacem, compositis inter se Cæsaris interfectoribus et Antonio.

24. *Malis suasoribus.*] Multi viri audaces, et parati ad prædam, Antonium in rempublicam et cives accendebant; quales fuêre Capho, Saxa, Mustella, Tamisius.

Ib. *Remissis Galliis.*] In sortitione provinciarum, Cisalpina D. Bruto, Transalpina Planco evenerat. Cisalpinam Macedoniæ loco, quæ ei obtigerat, à senatu Antonius postulabat, ut refert Appianus lib.

senatûs esse rediturum. Tum verò tantâ sum cupiditate incensus ad reditum, ut mihi nulli neque remi neque venti satisfacerent; non quò me ad tempus occursurum putarem, sed ne tardiùs, quàm cuperem, reipublicæ gratularer. Atque ego celeriter Veliam devectus Brutum vidi, quanto meo dolore, non dico: turpe mihi ipsi videbatur, in eam urbem me audere reverti, ex quâ Brutus cederet; et ibi velle tutò esse, ubi ille non posset. Neque verò illum similiter, atque ipse eram, commotum esse vidi: erectus enim maximi ac pulcherrimi facti sui conscientiâ, nihil de suo casu, multa de nostro querebatur; ex quo primùm cognovi, quæ Kalend. Sextilibus in senatu fuisset L. Pisonis oratio; qui quamquàm parùm erat, (id enim ipsum à Bruto audieram) à quibus debuerat, adjutus; tamen èt Bruti testimonio (quo quid potest esse gravius?) et omnium prædicatione, quos posteà vidi, magnam mihi videbatur gloriam consecutus. Hunc igitur ut sequerer, properavi, quem præsentes non sunt secuti; non ut proficerem aliquid, (neque enim sperabam id, neque præstare poteram) sed ut, si [c]quid mihi humanitùs accidisset (multa autem impendere videbantur præter naturam, præterque fatum) hujus tamen diei vocem hanc testem reipublicæ relinquerem meæ perpetuæ erga se voluntatis.

III. Quoniam [a]utriusque consilii causam, patres conscripti, probatam vobis esse confido, priùs quàm de republicâ dicere incipio,

[c] *si mors.* [a] *profectionis et reversionis.*

2. Bell. Civil. Cùm autem fraudem senatus suspicaretur, scripsit ad D. Brutum ut provinciam sibi conservaret, et exercitum compararet, Antonio restiturus.

29. *Veliam.*] Velia urbs est et portus in agro Lucano in Italiâ; quam à terrâ Phocide fugati ab Harpalo, regis Cyri præfecto, condiderunt. Græci *Heliam* appellant, quoniam in paludibus sita est, quas Ἑλη Græci dicunt; nunc autem *Basilicata* ab Italis nominatur. Veliæ autem Cicero Brutum vidit, quò cum legatione liberâ venerat, quia, vires suas confirmante Antonio, non tutùm se Romæ arbitrabatur.

33. *Pulcherrimi facti sui conscientiâ.*] Laudat Brutum, quòd Cæsarem occiderit, et patriam ab ejus servitute liberaverit.

35. *L. Pisonis oratio.*] L. Piso socer fuit interfecti Cæsaris. Suadebat autem ille, depositis armis, omnia ad senatûs auctoritatem esse deferenda; libertatem esse conservandam; Antonio esse obsistendum; eâque de causâ advocandum esse Cn. Octavium, quem Julius adoptaverat.

43. *Præter naturam, præterque fatum.*] Clarissimè omnium, meo judicio, hanc explicuit orationem Abrahamus, in eundem locum; sic autem ait: Illa mors est secundùm naturam, et secundùm fata, quæ ex principiis naturæ intrinsecùs, et ex pugnâ quatuor primarum qualitatum, unâ prævalente, contingit. Illa præter naturam quidem, sed tamen secundùm fata, quæ ab externâ causarum serie infertur; ut si quis incendio, vel naufragio, vel alio casu pereat. Illa præter naturam, præterque fatum, quæ nec à principiis naturæ intrinsecùs, nec à causis externis agendi necessitate constrictis, sed ab hominis libertate dependet; ut cùm quis mortem sibi consciscit, vel alterius scelere occiditur.

pauca querar de hesternâ M. Antonii injuriâ, cui sum amicus: idque me nonnullo ejus officio debere esse, præ me semper tuli. Quid tandem erat causæ, cur in senatum hesterno die tam acerbè cogerer? Solus-ne aberam? an non sæpè minùs frequentes fuistis? an ea res agebatur, ut etiam ægrotos deferri oporteret? Annibal, credo, erat ad portas, aut de Pyrrhi pace agebatur; ad quam causam etiam Appium illum et cæcum et senem delatum esse, memoriæ proditum est. De supplicationibus referebatur; quo in genere senatores deesse non solent: coguntur enim, non pignoribus, sed eorum, quorum de honore agitur, [b] gratiâ: quod idem fit, cùm de triumpho refertur: ita sine curâ consules sunt, ut pænè liberum sit senatori non adesse; qui cùm mihi mos notus esset, cùmque de viâ [c] languerem, et mihimet displicerem, misi, pro amicitiâ, qui hoc ei diceret. At ille, vobis audientibus, cum fabris se domum meam venturum esse dixit; nimìs iracundè hoc quidem, et valdè intemperanter; cujus enim maleficii tanta ista pœna est, ut dicere in hoc ordine auderet, se publicis [d] operis disturbaturum publicè ex senatûs sententiâ ædificatam domum? quis autem unquàm tanto damno senatorem coëgit? aut quid est ultra pignus, aut multam? qui si scîsset, quam sententiam

[b] *causâ.* [c] *fessus essem.* [d] *fabris.*

3. *Hesternâ Antonii injuriâ.*] Cùm rescivisset Antonius Romam advenisse Ciceronem, neque adesse in senatu, minatus est se fabros, ad exturbandam ejus domum, et milites qui eum vi adducerent, missurum.

4. *Nonnullo ejus officio.*] Officium vocat, quòd ab Antonio Brundusii non sit occisus, ubi Ciceronem offendit, quò missus fuerat à Cæsare post pugnam Pharsalicam, ut Pompeianos aditu Italiæ prohiberet.

7. *Annibal, credo.*] Ironicè deprimit Antonii factum, proferendo periculum quod ab Annibale Romæ creatum est, cùm, post Cannensem pugnam, ad Anienem fluvium castra posuit, ad tertium ab urbe lapidem; et urbem obequitando, intra muros hastam injecit: quo tempore summa Romæ trepidatio fuit.

8. *Pyrrhi pace.*] Pyrrhus rex Epirotarum fuit, qui à Tarentinis advocatus contra Romanos bella gessit. Is ad vigesimum ab urbe lapidem castra posuit: cùm de pace cum eo ageretur, Appius senex et cæcus, lecticâ in senatum delatus, turpes conditiones dissuasit. Florus lib. 13. Epit.

10. *De supplicationibus.*] Mos fuit apud Romanos, ut à senatu propter rem benè gestam, nomine imperatoris, supplicationes ad templa, gratulationis causâ, per aliquot dies cum conjugibus et liberis celebrarent. Quoties autem de supplicationibus referendum erat, senatores convocabantur per amicos illius, cujus gratiâ illæ instituebantur.

11. *Non pignoribus.*] Quotiescumque senatus habebatur, adesse senatores debebant, aut multâ cogebantur, nisi justa absentiæ causa subesset; quamquam non eâdem pœnâ tenebantur, cùm de supplicationibus aut triumpho agebatur.

13. *Cùm de triumpho.*] Idem fiebat ac de supplicationibus, cùm de triumpho decernendo agebatur.

Ib. *Sine curâ.*] Id est, non curant consules.

16. *Misi pro amicitiâ.*] Tunc amicus erat Antonio Cicero.

20. *Ex senatûs sententiâ ædificatam.*] Cùm Clodius, exsulante Cicerone, domum ejus incendisset, ex senatûs decreto publicâ pecuniâ restituta est.

21. *Aut quid est ultra pignus, aut multam?*] Pignus est compactum, quo res aliqua

dicturus essem, remisisset aliquid profectò de severitate cogendi. An me censetis, P. C. (quod vos inviti secuti estis) decreturum fuisse, ut parentalia cum supplicationibus miscerentur? ut inexpiabiles religiones in rempublicam inducerentur? ut decernerentur supplicationes mortuo? Nihil dico cui: fuerit ille L. Brutus, qui et ipse regio dominatu rempublicam liberavit, et ad similem virtutem, et simile factum, stirpem jam propè in quingentesimum annum propagavit: adduci tamen non possem, ut quemquam mortuum conjungerem cum deorum immortalium religione; ut, cujus sepulcrum nusquàm exstet, ubi parentetur, ei publicè supplicetur. Ego verò eam sententiam dixissem, patres conscripti, ut me adversùs populum Romanum, si quis accidisset gravior reipublicæ casus, si bellum, si [e]morbus, si fames, facilè possem defendere; quæ partim jam sunt, partim timeo ne impendeant. Sed hoc ignoscant dii immortales, [f]velim, et populo Romano, qui id non probat, et huic ordini, qui decrevit invitus. Quid? de reliquis reipublicæ malis licet-ne dicere? mihi verò licet, et semper licebit, dignitatem tueri, mortem contemnere: potestas modò veniendi in hunc locum sit, dicendi periculum non recuso. Atque utinam, P. C. Kalendis Sextilibus adesse potuissem! non quò proficì potuerit aliquid, sed ne unus modò consularis (quod tum accidit) dignus illo honore, dignus republicâ inveniretur. Quâ quidem ex re magnum accipio dolorem, homines amplissimis populi Romani beneficiis usos, L. Pisonem, ducem optimæ sententiæ non se-

[e] *pestis.* [f] *utinam.*

creditori eâ lege obligatur, ut in illâ ipsâ, cùm primùm ei satisfactum erit, reddendâ, dolum et levem culpam præstet. *Multa* verò species pœnæ est, pecuniaria duntaxat, quæ arbitrio ejus, qui multam pro suo jure dicit, cùm specialis pœna constituta non esset, imponitur.

25. *Parentalia cum supplicationibus.*] Parentare est Manibus defunctorum parentum sacrificare: unde Parentalia dicta sunt sacra, quæ diis Manibus solvuntur.

Ib. *Inexpiabiles religiones.*] Inexpiabiles religiones dicuntur, quæ nullo supplicio, nullo sacrificio purgari et lui possunt. Tales autem dicit supplicationes, quæ pro mortuo fiunt.

27. *Nihil dico cui.*] Id invidiosè dicit contra Cæsarem, quem tyrannum fuisse indicat; cuique opponit Brutum libertatis Romanæ assertorem, cujus ne quidem ad sepulcrum fiunt supplicationes.

Ib. *L. Brutus.*] Repone Junium Brutum, à quo Tarquinius Superbus cum filiis ejectus est.

29. *Stirpem propagavit.*] Extendit stirpem suam in hæc Ciceronis tempora, ex quâ exstitit M. Brutus, qui Cæsarem interfecit, qui regium dominatum vindicare sibi volebat.

31. *Cum deorum immortalium religione.*] Supplicationes ad deos pertinent, non ad mortuos; quibus tantùm parentatur.

36. *Partim jam sunt.*] Bellum gerebatur in Hispaniâ contra filios Pompeii.

38. *Huic ordini.*] Senatorio.

42. *Kal. Sextilibus.*] Hoc tempore ab Antonio relatum est de supplicationibus, et parentalibus Cæsari decernendis.

43. *Unus modò consularis.*] Piso; de quo suprà, paragr. ii. l. 35.

46. *Ducem optimæ sententiæ.*] Dux sententiæ dicebatur, qui primus eam aperuisset. Auctor autem fuerat Piso, ne parentalia et supplicationes Cæsari fierent.

cutos. Idcircò-ne nos populus Romanus consules fecit, ut in altissimo amplissimoque gradu dignitatis locati, rempublicam pro nihilo haberemus? non modò voce nemo L. Pisoni consularis, sed ne vultu quidem, assensus est. Quænam (malum!) est ista voluntaria servitus? fuerit quædam necessaria; nec ego hoc ab omnibus iis desidero, qui sententiam loco consulari dicunt: alia causa est eorum, quorum silentio ignosco; alia eorum, quorum vocem requiro; quos quidem doleo in suspicionem populo Romano venire, non modò metu, (quod ipsum esset turpe) sed alium aliâ de causâ deesse dignitati suæ. Quarè primùm maximas gratias et habeo et ago L. Pisoni, qui non, quid efficere posset in republicâ, cogitavit, sed quid ipse facere deberet: deindè à vobis, P. C. peto, ut, etiamsi sequi minùs audebitis orationem atque auctoritatem meam, benignè me tamen, ut fecistis adhuc, audiatis.

50. *Malum!*] Vox ista, *malum*, interjectio est indignantis hominis.

51. *Quædam necessaria.*] Cæsar suâ potentiâ quamdam tulerat in rempublicam servitutem.

55. *Alium aliâ de causâ.*] Multi, quia affecti fuerant beneficiis à Cæsare, tacuerunt.

SECUNDA PARS.

In quâ probat acta Cæsaris esse servanda.

IV. Primùm igitur acta Cæsaris servanda censeo; non quòd probem; quis enim id quidem potest? sed quia rationem habendam maximè arbitror pacis atque otii. Vellem adesset Antonius, modò sine advocatis: sed, ut opinor, licet ei minùs valere; quod mihi heri per illum non licebat. Doceret me, vel potiùs vos, P. C. quemad-

1. *Acta Cæsaris.*] Actum est in senatu, utrùm omnia Cæsaris acta rescinderentur, quibus aliis provincias, aliis alia beneficia conferebat: servanda senatus decrevit, propter bonum pacis. Libellos ejus conjux Calpurnia detulit ad Antonium, verita ne bona fisco addicerentur. Antonius hæc acta Cæsaris ad arbitrium suum mutavit, ac universam Rempub. laceravit, Cæsaris nomen et auctoritatem prætexens.

4. *Sine advocatis.*] Per advocatos, milites illos veteranos intelligit, et fabros, quibus stipatus venit in senatum; alludens ad consuetudinem Romanorum, qui in judiciis tum privatis, tum publicis, amicos omnes suos advocabant, quorum auctoritate moveri posse judices arbitrabantur.

Ib. *Licet ei minùs valere.*] Carpit Antonium quòd abesset à senatu, qui quidem utebatur excusatione valetudinis, quam excusationem non admisit erga Ciceronem, qui reverà de viâ languebat.

5. *Doceret me.*] Ostendit quòd Antonius Cæsaris acta non servat, quia reverà leges ejus non servat.

modùm ipse Cæsaris acta defenderet. An in commentariolis et chirographis et libellis se uno auctore prolatis, ac ne prolatis quidem, sed tantummodò dictis, acta Cæsaris firma erunt? quæ ille in æs incidit, in quo populi jussa, perpetuasque leges esse voluit, pro nihilo habebuntur? Equidem sic existimo, nihil tam esse in actis Cæsaris, quàm leges Cæsaris: an, si cui quid ille promisit, id erit fixum? quod idem facere non potuit, ut multis multa promissa non fecerit; quæ tamen multò plura illo mortuo reperta sunt, quàm vivo beneficia per omnes annos tributa, et data: sed ea non muto, non moveo: summo enim studio præclara illius acta defendo: pecunia utinam ad Opis maneret; cruenta illa quidem, sed his temporibus, (cùm iis, quorum est, non redditur) necessaria; quamquam ea quoque sit effusa, si ita in actis fuit. Ecquid est, quod tam propriè dici possit actum ejus, qui togatus in Repub. cum potestate imperioque versatus sit, quàm lex? Quære acta Gracchi; leges Semproniæ proferentur: quære Sullæ, Corneliæ. Quid? Cn. Pompeii tertius consulatus in quibus actis constitit? nempè in legibus: à Cæsare ipso si quæreres, quidnam egisset in urbe et in togâ; leges multas responderet se et præclaras tulisse; chirographa verò aut mutaret, aut non daret; aut, si dedisset, non istas res in actis suis [a] duceret. Sed ea ipsa conce-

[a] *existimaret* esse.

6. *Commentariolis.*] Commentarioli libelli sunt, in quibus princeps eorum omnium nomina perscribit, quibus aliqua reipublicæ procuratio commissa est.

7. *Chirographis.*] Chirographum est privata cautio, manu alicujus vel scripta, vel subscripta.

Ib. *Se uno auctore prolatis.*] Solus Antonius hæc dicebat esse acta Cæsaris, quæ ab omnibus aliis ignorabantur.

9. *In æs incidit.*] In æs incidebantur leges, ut perpetuæ servarentur.

Ib. *Populi jussa.*] Plebis-scita et leges intelligit. Nam lex est generale jussum populi, rogante magistratu.

13. *Quæ tamen multò plura.*] Carpit Antonii improbitatem, qui longè plura beneficia seu immunitates promisit, quàm ipse Cæsar promiserat.

16. *Ad Opis.*] Id est, ad Opis ædem, ubi erat ærarium. Ops autem mater est Deûm, et Cybele dicitur, et Bona Dea, et Matuta.

Ib. *Cruenta illa.*] Mortuo Cn. Pompeio, et omnibus Pompeianis profligatis, bona eorum omnia in fiscum redacta sunt, et deportata ad ædem Opis, ut iis populus Romanus uteretur, si opus haberet.

18. *Ea quoque sit effusa.*] Non conqueritur Cicero dissipatam esse pecuniam illam ab Antonio, si in actis Cæsaris reperiatur, ut in aliquos dissiparetur: quamquam grave scelus ab illo committitur, si ad arbitrium suum, et in quos voluerit, dissipetur.

19. *Quod tam propriè dici possit actum.*] Probat leges esse acta per inductionem.

Ib. *Qui togatus.*] Per illam vocem togatus, pacis tempus intelligit: quia tunc togis Romani utebantur, et sagis belli tempore.

21. *Acta Gracchi.*] Leges latæ à Graccho acta ejus sunt, quæ ab ejus nomine Semproniæ dictæ sunt; non enim à prænomine aut cognomine nominabantur.

22. *In quibus actis constitit?*] Tertiùm consul Pompeius multas leges tulit, quæ ejus acta appellantur.

25. *Chirographa.*] Chirographa hîc significant res promissas, et propriâ manu subscriptas.

do: quibusdam in rebus etiam [b] conniveo: in maximis verò rebus, id est, legibus, acta Cæsaris dissolvi, ferendum non puto. Quæ lex melior, utilior, optimâ etiam Republ. sæpiùs flagitata, quàm ne prætoriæ provinciæ plùs quàm annum, neve plùs quàm biennium consulares, obtinerentur? Hâc lege sublatâ, videntur-ne vobis acta Cæsaris servari? Quid? eâ lege, quæ promulgata est de tertiâ decuriâ, nón-ne omnes judiciariæ leges Cæsaris dissolvuntur? et vos acta Cæsaris defenditis, qui leges ejus evertitis? nisi fortè, si quid memoriæ causâ retulit in libellum, id numerabitur in actis, et, quamvis iniquum et inutile sit, defendetur; quod ad populum centuriatis comitiis tulit, id in actis Cæsaris non habebitur. At quæ est ista tertia decuria? Centurionum, inquit. Quid? isti ordini [c] judicatus, lege Juliâ, etiam anteà Pompeiâ, Aureliâ, non patebat? Census præfiniebatur, inquit, non centurioni quidem solùm, sed equiti etiam Romano. Itaque viri fortissimi atque honestissimi, qui ordines duxerunt, res et judicant et judicaverunt. Non quæro, inquit,

[b] *consentio.* [c] potestas *judicandi.*

30. *Ne prætoriæ provinciæ.*] Multas leges egregias quidem tulerat Cæsar; sed hanc præcipuè laudat: ne provinciæ prætoriæ, ad quas nempè prætores, plusquàm annum; consulares verò, ad quas nempè consules mittebantur, ne plusquàm biennium obtinerentur. Nam anteà quandòque triennium, et quinquennium obtinebantur.

31. *Sublatâ.*] Hanc legem sustulit Antonius, quia quotidiè contrarium illi legi et suadet et facit.

32. *Promulgata est de tertiâ.*] Tulit Cæsar ut judicia ad duo genera judicum redigerentur, equestris ordinis et senatorii. Tribuni verò ærarii, quod erat tertium, tollerentur. Tertium genus, seu decuriam judicum, centurionum nempè, adjicere voluit Antonius.

37. *Centuriatis comitiis.*] Comitia centuriata curiatis honestiora fuêre; in illis enim per classes, et secundùm dignitatem, honestatem, et censum suffragia rogabantur: in his verò illud non fiebat; undè est comparatio. De comitiis vide Orat. pro Muræna, paragr. 1. not. ad lin. 2. ubi fusè de comitiis dictum est.

39. *Centurionum.*] Centuriones dicebantur qui centum militum numerum ducebant. Centuriones autem erant etiam equites Rom. Quia verò Cæsar legem tulerat, ut equites Rom. judicarent, volebat Antonius ut centuriones etiam judicarent.

Ib. *Lege Juliâ.*] Lege latâ à Julio Cæsare, de quâ jamjam, soli senatores et equites: lege latâ paulò antè à Pompeio, senatores, equites, et ærarii tribuni: lege latâ ab Aurelio Cottâ, ex tribus illis ordinibus selecti judices judicârunt.

40. *Census præfiniebatur.*] Lege Pompeiâ præfiniebatur, ut ex iis ordinibus nemo judicaret, nisi qui amplissimo censu erat, et equestribus facultatibus: at Antonius tollebat hoc discrimen; volebat quippè, ut quicumque centurio fuisset, quâcumque fortunâ uteretur, posset judicare.

42. *Qui ordines duxerunt.*] Ducere ordinem in militiâ dicuntur, qui magistratum aliquem in eâ gerunt, sive præsint vel decuriæ, vel centuriæ, manipulis, aut coborti.

43. *Non quæro, inquit, istos.*] Respondet Antonius, non istos quidem quærere in judices, qui censum habent equestrem, vel qui in aliquo nominis splendore clari sunt, sed quicumque ordinem duxit, sive pauper, sive dives, &c. Id autem contendebat Antonius, ut omnes sibi militiæ duces addictos haberet, iisque uteretur ad arbitrium.

istos: quicumque ordinem duxit, judicet. At si ferretis, quicumque equo meruisset, (quod est laudatius) nemini probaretis. In judice enim spectari et [d] fortuna debet et dignitas. Non quæro, inquit, ista: addo etiam judices manipulares ex legione Alaudarum; aliter enim nostri negant posse se salvos esse. O contumeliosum honorem iis quos ad judicandum nec-opinantes vocatis! hic enim est legis index, ut ii in tertiâ decuriâ judicent, qui liberè judicare non audeant: in quo quantus est error, dii immortales, eorum, qui istam legem excogitaverunt! ut enim quisque sordidissimus videbitur, ita libentissimè severitate judicandi [e] sordes suas eluet; laborabitque, ut honestis decuriis potiùs dignus videatur, quàm in turpem jure conjectus.

V. Altera promulgata lex est, ut et de vi, et de majestate damnati ad populum provocent, si velint: hæc utrùm tandem lex est, an legum omnium dissolutio? quis enim est hodiè, [a] cujus intersit istam legem manere? nemo [b] reus est legibus illis, nemo, quem futurum putemus; armis enim gesta nunquam profectò in judicium vocabuntur. At res popularis: utinam quidem velletis aliquid esse populare: omnes enim jam cives de Reipub. salute unâ et mente et voce consentiunt. Quæ est igitur ista cupiditas ejus legis ferendæ, quæ turpitudinem summam habeat, gratiam nullam? quid enim turpius, quàm qui majestatem populi Romani per vim minuerit, eum damnatum judició, ad eam ipsam vim reverti, propter quam sit jure damnatus? Sed quid plura de lege disputo? quasi verò id agatur, ut quisquam provocet; id agitur, id fertur, ne quis omninò unquam istis legibus reus fiat. Quis enim aut accusator tam amens reperie-

[d] *census.* [e] *illustrabit suam obscuritatem.* [a] *cui sit utile.* [b] *accusatur.*

44. *At si ferretis.*] Id est, si permittatis, ut quicumque eques est, et cujus gradus splendidior est, judicet, nemo vestram sententiam probabit. Porrò *equo merere* est equum habere ex publico; oportebat eum præstò esse cum equo, quoties Resp. ejus operâ indigebat.

46. *Non quæro, inquit, ista.*] Inducit semper respondentem Antonium, qui nec censum nec dignitatem in judicibus requirebat.

47. *Judices manipulares.*] Volebat Antonius etiam seligi judices ex iis, qui manipulos duxerant; erat verò manipulus parva militum manus ex viginti militibus conflata.

Ib. *Ex legione Alaudarum.*] Cæsar dictator legionem unam ex Transalpinis conscripsit, quam vocabulo quoque Gallico Alaudam appellavit; eamque posteà universam disciplinâ cultuque Romano institutam et ornatam civitate donavit. Suetonius in Cæsare ait hinc dictam esse Alaudam, quòd in galeis pro cristâ Alaudæ formam haberent.

48. *Aliter enim nostri.*] Loquitur Antonius, aitque suæ factionis viros non posse salvos esse, neque evadere judicium, nisi homines ejusmodi judicent.

50. *Hic enim est legis index.*] Antonius viros ad judicandum eligit ex lege suâ, qui neque leges nôrunt, neque audent, conscientiâ scelerum suorum constricti, judicare.

tur, qui, reo condemnato, objici se multitudini conductæ velit? aut judex, qui reum damnare audeat, ut ipse ad operas mercenarias statim protrahatur? Non igitur [c] provocatio istâ lege datur: sed duæ maximè salutares leges [d] quæstionesque tolluntur. Quid est igitur aliud adhortari adolescentes, ut turbulenti, ut seditiosi, ut perniciosi cives velint esse? quam autem ad pestem furor tribunicius impelli non poterit, his duabus quæstionibus, de vi et de majestate, sublatis? Quid, quòd obrogatur legibus Cæsaris, quæ jubent ei, qui de vi, itemque ei, qui majestatis damnatus sit, aquâ et igni interdici? quibus cùm provocatio datur, non-ne acta Cæsaris [e] rescinduntur? Quæ quidem ego, P. C. qui illa nunquam probavi, ita conservanda concordiæ causâ arbitratus sum, ut non modò, quas vivus Cæsar leges tulisset, infirmandas hoc tempore non putarem, sed ne illas quidem, quas post mortem Cæsaris prolatas esse et fixas videtis. De exsilio reducti à mortuo: civitas data non solùm singulis, sed etiam nationibus et provinciis universis à mortuo: immunitatibus infinitis sublata vectigalia à mortuo. Ergo hæc, uno, verùm optimo auctore, domo prolata, defendimus; eas leges, quas ipse vobis inspectantibus recitavit, pronuntiavit, tulit, quibus latis gloriabatur, iisque legibus rempublicam contineri putabat, de provinciis, de judiciis, eas, inquam, Cæsaris leges, nos, qui defendimus acta Cæsaris, evertendas putamus? At de iis tamen legibus, quæ promulgatæ sunt, saltem queri possumus: de iis, quæ jam latæ dicuntur, ne illud quidem licuit; illæ enim nullâ promulgatione latæ sunt antequàm scriptæ. Quærunt quid sit, cur

[c] jus *provocandi*. [d] *judicia*. [e] *tolluntur*.

16. *Multitudini conductæ.*] Per multitudinem conductam intelligit vilissimos è plebe, et mercenariis operis, aliosque seditiosos viros, qui pecuniâ corrumpentur, ut reum absolvant.

19. *Duæ maximè salutares leges.*] Leges de vi et majestate, quas tulit Cæsar.

22. *Furor tribunicius.*] Ferè per tribunos plebis omnes Romæ seditiones excitabantur: quarè sæpè *furiosi* illi à Cicerone nominantur.

25. *Aquâ et igni interdici.*] Alicui interdicere aquâ et igni est illum prohibere ab usu aquæ et ignis, quibus duobus vita humana maximè continetur.

30. *Et fixas.*] Leges in parietibus in æs incisæ figebantur, ut possent ab omnibus legi.

Ib. *De exsilio reducti à mortuo.*] Pungit Antonium, qui multos ab exsilio revocavit, multos civitate donavit, quasi ante mortem id Cæsar in commentariolis suis reliquisset: illi autem qui ab Antonio his affecti sunt beneficiis, *Charonitæ* per jocum dicti sunt, quasi ab inferis transmissi à Charonte.

31. *Nationibus.*] Nationes dicuntur homines, qui in aliquo loco nati sunt, neque aliundè venerunt, quos indigenas dicimus.

33. *Uno, verùm optimo auctore.*] Ironia in Antonium: quod enim ipse domi meditatus est, profert, tamquam à Cæsare scriptum; et quod scriptum est à Cæsare, evertit.

40. *Nullâ promulgatione.*] Ut sæpè scripsimus in his orationibus, leges, antequàm ferrentur, promulgabantur, id est, populo per trinundinum proponebantur; si placerent, permittebat populus; sin minùs, intercedebant apud populum tribuni, ne ferrentur.

aut ego, aut quisquam vestrûm, P. C. bonis tribunis plebis leges malas metuat; paratos habemus, qui intercedant; paratos, qui rempublicam religione defendant: vacui metu esse debemus. Quas tu mihi, inquit, intercessiones, quas religiones nominas? Eas, scilicet, quibus reipublicæ salus continetur. Negligimus ista, et nimìs antiqua et stulta ducimus. Forum [f] sepietur: omnes claudentur aditus: armati in præsidiis multis locis collocabuntur: quid tum? quod erit ita gestum, id lex erit? et in æs incidi jubebitis? cedo, illa legitima: "*Consules populum jure rogaverunt*" (hoc enim à majoribus accepimus jus rogandi) "*populusque jure* [g] *scivit:*" qui populus? is-ne, qui exclusus est? quo jure? an eo, quod vi et armis omne sublatum est? Atque hæc dico de futuris: quòd est amicorum, antè dicere ea, quæ vitari possunt: quæ si facta non erunt, refelletur oratio mea. Loquor de legibus promulgatis, [h] de quibus est integrum vobis: demonstro vitia; tollite: denuntio vim, arma; removete.

[f] *circumdabitur.* [g] *decrevit.* [h] *quas liberum est ferre, vel non ferre.*

42. *Bonis tribunis.*] Id est, cùm sint in Repub. boni tribuni, qui poterunt intercedere.

45. *Quas religiones.*] Per religiones auspicia intelliguntur, sine quibus lex nulla ferri poterat. Undè augures, cùm aliqua ferebatur, de cœlo servabant, et obnuntiabant, si quid observatum erat, quo impediri comitia possent.

46. *Negligimus ista.*] Antonius respondet à se omnes istas religiones augurum et intercessiones negligi.

50. *Cedo, illa legitima.*] Verba sunt Antonii; legitima autem dicuntur, quæ legibus fiunt et continentur.

52. *Qui populus?*] Respondet Cicero, an ille sit populus qui seditiosè partes Antonii, an ille qui partes Reipub. sequitur? cujus maxima pars exclusa est ab Antonio.

53. *Quo jure.*] Negat jus esse, ubi armati homines dominantur.

56. *De legibus promulgatis.*] Promulgabantur leges antequàm ferrentur, et in æs inciderentur.

TERTIA PARS.

Ubi proponit, quæ tum à Dolabellâ, tum ab Antonio facta sunt.

VI. Irasci vos quidem mihi, Dolabella, pro republicâ dicenti non oportebit; quamquàm te quidem id facturum non arbitror: novi enim facilitatem tuam. Collegam tuum aiunt in hâc suâ fortunâ, quæ

1. *Irasci.*] Digreditur ad Dolabellam, qui præsens erat, et ad Antonium qui absens, quos tum vituperat, tum territat, ac demùm dat illis consilium.

3. *Collegam tuum.*] Antonium nominat, qui consul erat cum Dolabellâ, quique Cæsaris dominatum arripuerat.

bona ipsi videtur, (mihi, ne gravius quidpiam dicam, avorum et avunculi sui consulatum si imitaretur, fortunatior videretur) sed eum iracundum audio esse factum. Video autem, quàm sit odiosum habere iratum eumdem et armatum, cùm tanta præsertim [a]gladiorum sit impunitas: sed proponam [b]jus, et (opinor) æquum; quod M. Antonium non arbitror repudiaturum. Ego, si quid in vitam ejus aut in mores cum contumeliâ dixero, quò minùs mihi inimicissimus sit, non recusabo; sin consuetudinem meam [quam semper in republicâ habui] tenuero, id est, si liberè, quæ sentiam, de republicâ dixero, primùm deprecor, ne irascatur: deindè, si hoc non impetro, peto, ut sic irascatur, ut civi: armis utatur, si ita necesse est, ut dicit, sui defendendi causâ: iis qui pro Republ. quæ ipsis visa erunt dixerint, ista arma ne noceant. Quid hâc postulatione dici potest æquius? Quòd si, ut à quibusdam mihi ejus familiaribus dictum est, omnis eum, quæ habetur contra voluntatem ejus, oratio graviter offendit, etiamsi nulla inest contumelia, feremus amici naturam: sed iidem illi ita mecum: Non idem tibi adversario Cæsaris licebit, quod Pisoni socero: et simul admonent quiddam, quod cavebimus: nec erit justior, P. C. in senatum non veniendi morbi causa, quàm mortis. Sed per deos immortales! te enim intuens, Dolabella, qui es mihi carissimus, non possum de utriusque vestrûm errore reticere. Credo enim vos homines nobiles, magna quædam spectantes, non pecuniam, ut quidam nimìs creduli suspicantur, quæ semper ab amplissimo quoque clarissimoque contempta est; non opes violentas, et populo Romano minimè ferendam potentiam, sed caritatem civium, et gloriam concupîsse: est autem gloria laus rectè factorum, magnorumque in rempublicam meritorum, quæ cùm optimi cujusque, tum etiam multitudinis testimonio comprobatur. Dicerem, Dolabella, qui rectè factorum fructus esset, nisi te præter cæteros paulisper esse expertum viderem. Quem potes recordari in vitâ tibi illuxisse diem lætiorem, quàm eùm, expiato foro, dissipato concursu impiorum, principibus sceleris pœnâ affectis, urbe incendio

[a] *armorum.* [b] *æquam conditionem.*

4. *Avorum et avunculi.*] M. Antonius orator ille celeberrimus, de quo tam sæpè Cicero, avus fuit hujus Marci Antonii. Is partes Syllæ secutus est, et à Cinnâ interfectus. Avunculus ejusdem fuit L. Cæsar, Juliæ frater, ex quâ natus est hic Antonius, qui consul fuit, vir magni nominis et integritatis in republicâ.

20. *Feremus amici naturam.*] Quandoquè amici ferre debent amicorum iracundiam, et eam dissimulare, neque statim ab iis discedere.

20. *Sed iidem illi.*] Id est, amici Antonii ita mecum loquuntur.

21. *Pisoni.*] Piso ille, de quo suprà, socer fuit Cæsaris.

22. *Quod cavebimus.*] Indicat tacitè ab familiaribus Antonii fuisse admonitum, quòd sibi mortis periculum ab Antonio impenderet.

35. *Expiato foro.*] Expiavit forum Dolabella, cùm columnam seu aram illam dejecit, quæ ab Amatio, de quo suprà parag. 1. not. ad l. 35. Cæsari erecta est post ejus mortem.

et cædis metu liberatâ, te domum recepisti? Cujus ordinis, cujus generis, cujus denique fortunæ studia tum laudi et gratulationi tuæ se non obtulerunt? Quin mihi etiam, quo [c] auctore te in iis rebus uti arbitrabantur, et gratias boni viri agebant, et tuo nomine gratulabantur. Recordare, quæso, Dolabella, consensum illum theatri, cùm omnes, earum rerum obliti, propter quas tibi fuerant offensi, significârunt se beneficio novo memoriam veteris doloris abjecisse. Hanc tu, P. Dolabella, (magno loquor cum dolore) hanc tu, inquam, potuisti æquo animo tantam dignitatem deponere? Tu autem, M. Antoni, (absentem enim appello) unum illum diem, quo in æde Telluris senatus fuit, non omnibus iis mensibus, quibus te quidam, multùm à me dissentientes, beatum putant, anteponis? Quæ fuit oratio de concordiâ? quanto metu veterani, quantâ sollicitudine civitas tum à te liberata est? Tuum collegam, depositis inimicitiis, oblitus auspicia, teipso augure nuntiante, illo primùm die collegam tibi esse voluisti: Reip. tuus parvulus filius, in Capitolium à te missus, pacis obses fuit. Quo senatus die lætior? quo populus Romanus? qui quidem nullâ in concione unquam frequentior fuit. Denique liberati per viros fortissimos videbamur; quia, ut illi voluerant, libertatem pax consequebatur. Proximo, altero, reliquis consecutis diebus, non intermittebas quasi donum aliquod quotidiè afferre reipublicæ; maximum autem illud, quòd Dictaturæ nomen sustulisti. Hæc [d] inusta est à te, à te, inquam, mortuo Cæsari nota ad ignominiam sempiternam: ut enim, propter unius M. Manlii scelus, decreto gentis

[c] *suasore.* [d] *impressa.*

41. *Consensum illum theatri.*] Cùm post dejectam aram et columnam eversam Dolabella venisset ad theatrum, ei plausus ab omnibus datus est.

42. *Earum rerum obliti.*] Omnes ferè offenderat Dolabella propter tribunatum seditiosè gestum; nam promulgârat legem, quâ omne contractum æs alienum inter cives remittebatur. Hanc verò offensionem destructa illa exsecrata columna abolevit.

47. *In æde Telluris senatus fuit.*] Tertio post Caii Cæsaris mortem die, Antonius senatum in ædem Telluris convocavit.

48. *Omnibus iis mensibus.*] Idibus Martiis Cæsar interfectus est; reliquis aliis mensibus summo cum imperio ad Kalendas Septembres, quibus hæc habita ferè est oratio, in Repub. dominatus est Antonius.

49. *Beatum putant.*] Felicissimus suis amicis Antonius videbatur, quia morte Cæsaris statim rerum potitus est.

50. *Quanto metu veterani.*] Unicè veterani, ne Cæsaris acta rescinderentur, timebant, quia in iis conferenda in ipsos beneficia continebantur.

52. *Collegam.*] Cæsar profecturus in Parthos substituere sibi consulem Dolabellam voluit: obnuntiavit Antonius captis auguriis. At interfecto statim Cæsare, eumdem sibi Dolabellam collegam, oblitus auspiciorum, accepit.

54. *Obses fuit.*] De hoc superiùs paragr. 1. not. ad l. 13.

56. *Per viros fortissimos.*] Brutum et Cassium, qui Cæsarem interfecerunt.

62. *Manlii scelus.*] Ab hoc Manlio obsessum à Gallis liberatum est Capitolium. At cùm ipse liberâsset omnes obæratos, venit in regni affectandi suspicionem, ideòque cum totâ ejus familiâ è medio sublatus est.

Manliæ, neminem patricium M. Manlium vocari licet; sic tum, propter unius Dictatoris odium, nomen Dictatoris funditùs sustulisti. Num hujusce, cùm pro salute reipublicæ tanta gessisses, fortunæ te, num amplitudinis, num claritatis, num gloriæ pœnitebat? Unde igitur subitò tanta ista mutatio? non possum adduci, ut suspicer te pecuniâ captum: licet, quod cuique libet, loquatur; credere non est necesse; nihil enim unquam in te sordidum, nihil humile cognovi; quamquam solent [e] domestici depravare nonnunquam: sed novi firmitatem tuam; atque utinam, ut culpam, sic etiam suspicionem vitare potuisses! Illud magìs vereor, ne, ignorans verum iter gloriæ, gloriosum putes, plus te unum posse quàm omnes, et metui à civibus tuis, quàm diligi malis. Quòd si ita putas, totam ignoras viam gloriæ. Carum esse civem, benè de republicâ mereri, laudari, coli, diligi, gloriosum est; metui verò, et in odio esse, invidiosum, detestabile, imbecillum, caducum: quod videmus etiam in [f] fabulâ, ipsi illi, qui *Oderint, dum metuant* dixerit, perniciosum fuisse. Utinam, Antoni, avum tuum meminisses; de quo tamen multa audîsti ex me, eaque sæpissimè. Putas-ne illum immortalitatem mereri voluisse, ut propter armorum habendorum licentiam metueretur? Illa erat vita, illa secunda fortuna, libertate esse parem cæteris, principem dignitate. Itaque, ut omittam res avi tui prosperas, acerbissimum ejus diem supremum malim, quàm L. Cinnæ dominatum, à quo ille crudelissimè est interfectus. Sed quid oratione te flectam? si enim [g] exitus C. Cæsaris efficere non potest, ut malis carus esse quàm metui, nihil cujusquam proficiet nec valebit oratio; quem qui beatum fuisse putant, miserrimi ipsi sunt. Beatus est nemo, qui eâ lege vivit, ut non modò impunè, sed etiam cum summâ interfectoris gloriâ, interfici possit. Quarè flecte te, quæso, et majores tuos respice; atque ita guberna rempublicam, ut natum te esse cives tui gaudeant; sine quo, nec beatus nec clarus quisquam esse potest. Et populi quidem Romani judicia multa ambo habetis, quibus vos non satis moveri permolestè fero. Quid enim gladiatoribus clamores innumerabilium civium? quid populi concursus? quid Pompeii statuæ plausus infiniti? quid duobus tribunis plebis, qui vobis adversantur?

[e] *familiares.* [f] *tragœdiâ.* [g] *mors.*

78. *Oderint, dum metuant.*] Sententia ista usurpata fuit ab Accio poëtâ tragico, in Atrei personâ.

79. *Avum tuum.*] De hoc avo Antonii dictum est superiùs not. ad l. 4.

88. *Quem.*] Cæsarem.

94. *Populi Romani judicia.*] Multa judicia populus dedit, quibus mortem Cæsaris omprobavit.

96. *Quid enim gladiatoribus.*] Id est, per ludos gladiatorios, in quibus plura hominum paria decertant. De his ludis diximus sæpè.

97, *Quid Pompeii statuæ.*] Interfecto Cæsare, posita est Pompeii statua à populo, quæ coronâ redimita reperta est.

98. *Quid duobus tribunis plebis.*] Duo illi tribuni fuerunt Tiberius Canutius, et L. Nonius Asprenas. Dolabellæ sibi Syriam

parùm-ne hæc significant incredibiliter consentientem populi Romani universi voluntatem? Quid? Apollinaribus ludis plausus, vel testimonia potiùs, et judicia populi Romani, vobis parva esse videbantur? O beatos illos, qui, cùm adesse ipsis propter vim armorum non licebat, aderant tamen, et in medullis populi Romani ac visceribus hærebant! nisi fortè Accio tum plaudi, et sexagesimo pòst anno palmam dari putabatis, non Bruto; qui suis ludis ita caruit, ut in illo apparatissimo spectaculo studium populus Romanus tribuerit absenti, desiderium liberatoris sui perpetuo plausu et clamore lenierit. Equidem is sum, qui istos plausus, cùm à popularibus civibus tribuerentur, semper contempserim: idemque cùm à summis, mediis, infimis, cùm denique ab universis hoc idem fit; cùmque ii, qui antè sequi populi consensum solebant, fugiunt; non plausum illum, sed judicium puto. Sin hæc leviora vobis videntur, quæ sunt gravissima, num etiam hoc contemnitis, quòd sensistis tam caram populo Romano vitam A. Hirtii fuisse? satis enim erat, probatum illum esse populo Romano, ut est; jucundum amicis, in quo vincit omnes; carum suis, quibus est ipse carissimus: tantam tamen sollicitudinem bonorum, tantum timorem omnium, in quo meminimus? certè in nullo. Quid igitur? [h] hoc vos, per deos immortales, quale sit, non interpretamini? quid eos de vestrâ vitâ cogitare

[h] *non expenditis quale sit judicium?*

provinciam petenti obstitit Asprenas. Canutius verò, contra Antonium, Octavium Cæsarem produxit in concionem. Appianus, lib. 3.

100. *Apollinaribus ludis.*] Apollinares ludi dicti sunt, qui in laudem Apollinis, ut volunt alii, pestis averruncatæ, alii victoriæ gratiâ, celebrabantur. Cum autem Romæ tutò non esset Brutus post necem Cæsaris, in Asiam profectus est: et quia prætor tunc erat, prætor absens ludos facere curavit, qui summâ magnificentiâ ab Attico exhibiti sunt, curâ ei à Bruto demandatâ, quibus per epistolam adesse Ciceronem rogavit. In his ludis Bruto, licèt absenti, magnus plausus datus est.

102. *O beatos illos.*] Beatos vocat Brutum et Cassium, quia, licèt absentes, eos summo tamen amore populus Romanus prosequebatur. Id dicit in odium Cæsaris et Antonii.

104. *Nisi fortè Accio.*] Lucius Accius scriptor fuit tragœdiarum, natus Mancino et Serrano consulibus. Pisaurum ille cum colonis ex urbe deductus fuit, et fundum illic habuit, qui Accianus dictus est: non huic autem à populo, cùm jam à sexaginta annis obiisset, sed absenti Bruto liberatori patriæ, plaudebatur.

110. *A summis, mediis, infimis.*] Tres ordines distinguit: patricium seu senatorium, qui omnium nobilissimus erat; equestrem, clarum quidem illum et nobilem, plebeium inter et senatorium; infimum populo et plebe conflatum.

112. *Non plausum, sed judicium.*] Quandò applauditur ab omnibus ordinibus, non tam plausus est, quàm constans populi de alicujus virtute judicium.

114. *Caram pop. Rom. vitam Hirtii.*] Designatus erat consul Hirtius, et inire magistratum mense Januario proximo debebat: cùm autem in morbum incidisset, pro ejus incolumitate populus vota fecit; quia sperabatur reipublicæ consulturus et libertati.

censetis, quibus eorum, quos sperant reipublicæ consulturos, vita tam cara sit?

PERORATIO.

VII. Cepi fructum, P. C. reversionis meæ; quoniam ea et dixi, ut, quicumque casus consecutus esset, [a]exstaret constantiæ meæ testimonium; et sum à vobis benignè ac diligenter auditus. Quæ potestas si mihi sæpiùs sine meò vestroque periculo fiet, utar: si minùs, quantum potero, non tam mihi me, quàm reipublicæ reservabo. Mihi ferè satis est, quod vixi, vel ad ætatem, vel ad gloriam: huc si quid accesserit, non tam mihi, quàm vobis, reique publicæ, accesserit.

[a] *appareret.*

IN

M. ANTONIUM

PHILIPPICA II.

ARGUMENTUM.

GRAVITER offensus Antonius à Cicerone oratione primâ, adesse eum in senatu jussit XIII. *Kalend. Octob. Ipse intereà dies* 17. *de Cicerone in Tiburtino Scipionis declamitavit, et* XIII. *Kalend. in ædem Concordiæ venit, atque in Ciceronem absentem multa turpissimè evomuit: venire enim Cicero ab amicis prohibitus est, eò quòd Antonius à Cicerone cædis initium quæreret, facturusque putaretur. Absenti quamvis, velut præsenti respondet*

hâc divinâ oratione; in quâ primò objecta sibi ab Antonio diluit: secundò vitam ejus insectatur.

GENUS.

Partim est in genere judiciali, partim demonstrativo. In judiciali, quia maledictis Antonii respondet: in demonstrativo, quia Antonium vituperat.

PARTES.

Habet Exordium, Refutationem criminum, Confirmationem, et Perorationem.

TEMPUS.

Habita fuit hæc oratio eodem anno quo superior, Coss. Antonio et Dolabellâ, 13. *Kal. Octob.*

EVENTUS.

Hæc oratio Ciceroni mortem attulit: nam, odio furens in eum, Antonius de eo interficiendo cogitavit.

EXORDIUM.

Exordium illud abruptum est et inflammatum, ideòque breve.

I. QUONAM meo fato, P. C. fieri dicam, ut nemo his annis viginti reipublicæ hostis fuerit, qui non bellum eodem tempore mihi quoque [a] indixerit? Nec verò necesse est à me quemquam

INTERPRETATIO.

[a] *denuntiârit.*

NOTÆ.

1. *Meo fato.*] Fata antiqui definiebant, ex Augustino, lib. v. de Civ. cap. 8. *omnium connexionem seriemque causarum, quâ fit omne quod fit.*

Ib. *His annis viginti.*] A Ciceronis consulatu ad M. Antonii consulatum viginti anni effluxerunt.

nominari vobis, cùm ipsi recordamini. [b] Mihi pœnarum illi plus quàm optarem, dederunt: Te miror, Antoni, quorum facta imitere, eorum exitus non perhorrescere. Atque hoc in aliis minùs mirabar; nemo illorum inimicus mihi fuit voluntarius: omnes à me reipublicæ causâ lacessiti; tu, ne verbo quidem violatus, ut audacior quàm L. Catilina, furiosior quàm P. Clodius viderere, ultrò maledictis me lacessisti; tuamque à me alienationem commendationem tibi ad cives impios fore putavisti. Quid putem? contemptum-ne me? non video, nec in vitâ, nec in gratiâ, nec in rebus gestis, nec in hâc meâ mediocritate ingenii, quid despicere possit Antonius. An in senatu facillimè de me detrahi posse credidit? qui ordo clarissimis civibus benè gestæ reipublicæ testimonium multis, mihi uni conservatæ dedit. An decertare mecum voluit contentione dicendi? hoc quidem beneficium est; quid enim plenius, quid uberius, quàm mihi et pro me, et contra Antonium dicere? Illud profectò est; non existimavit sui similibus probari posse, se esse hostem patriæ, nisi mihi esset inimicus.

[b] *puniti sunt graviùs quàm optavissem.*

6. *Exitus non perhorrescere.*] Catilina, qui contra rempublicam et Ciceronem conspiraverat, armatus in prœlio contra patriam occisus est. Socii illius conjurationis in carcere, senatûs decreto, interfecti sunt. Cæsus à Milone Clodius est Ciceroni perinfensus, qui eum in exsilium factionibus suis ejecerat.

Ib. *In aliis.*] Clodium, Catilinam, Vatinium, Pisonem, et Gabinium intelligit, quos ipse Cicero lacessivit.

10. *Ultrò maledictis.*] Antonius prior Ciceronem aggressus est sponte, cùm minis intentatis eum venire in senatum, quamvis languentem ex itinere, compulit. Vide superiorem Orat.

12. *Gratiâ.*] Benevolentiam gratia significat, quam populus in Ciceronem habuit: quæ tanta fuit, ut, cùm cedere ab urbe, et in exsilium per Clodium et consules Pisonem et Gabinium exire cogeretur, omnis ferè equester ordo vestem mutaverit, nobilissimi adolescentes ad viginti millia numero sordidati deprecatores ejus comitati sint; senatus frequens vestem, tamquam in publico luctu, mutandam censuerit. Redeunti verò ab exsilio egressus senatus ei obviàm venit cum populo universo, à quo plausu maximo à portâ Capenâ usque ad Capitolium, quasi triumphans, deductus est. Accedentem verò ad urbem post reversionem è Græciâ nuperam tanta multitudo convenit, ut dum ad portas ingredientem excipiunt, adventumque gratulantur, dies ferè consumptus fuerit. Vide Plutar. in Cicerone.

14. *Detrahi.*] Antonius credidit habendo orationem illam plenam maledictis in Ciceronem, posse aliquid imminuere de gratiâ, quâ valebat apud populum.

16. *Mihi uni conservatæ dedit.*] Cùm Cicero rempublicam à Catilinæ conjuratione vindicavit, ei supplicationem, quamvis togato, senatus decrevit. M. Cato, eâ de re rogatus sententiam, Ciceronem Patrem Patriæ nuncupavit; qui honos in liberâ civitate anteà nemini datus fuerat.

REFUTATIO.

Tria potissimùm Antonius objecerat Ciceroni; 1. violatas amicitiæ leges; 2. consulatum crudeliter gestum; 3. auctorem fuisse multorum criminum. Hæc tria refutat Cicero.

PRIMA PARS.

De violatâ amicitiâ.

II. Cui priusquàm de cæteris rebus respondeo, de amicitiâ, quam à me violatam esse criminatus est, (quod ego gravissimum crimen judico) pauca dicam. Contra [a] rem suam me, nescio quandò, venisse questus est. An ego non venirem contra alienum pro familiari et necessario meo? non venirem contra gratiam, non virtutis [b] spe, sed ætatis flore collectam? non venirem contra injuriam, quam iste intercessoris nequissimi beneficio obtinuit, non jure prætorio? Sed hoc idcircò commemoratum à te puto, ut te infimo ordini commendares; cùm omnes te recordarentur libertini generum, et liberos tuos nepotes Q. Fadii, libertini hominis, fuisse. At enim te in disciplinam meàm tradideras (nam ita dixisti): domum

[a] *me causam ejus oppugnâsse.*

[b] *opinione*, vel *exspectatione.*

4. *An ego non venirem.*] Venire verbum est judiciale.

Ib. *Contra alienum pro familiari.*] Quis ille fuerit Ciceronis familiaris, nec indicat, nec cognitum est. Quis autem fuerit alienus ille, nisi Q. Fadius Bambalio, homo libertinus, cujus filiam Antonius uxorem duxit? Pro familiari illo suo Cicero venit advocatus in judicium contra Bambalionem; quo iratus Antonius violatam amicitiæ fidem Ciceroni objecit.

5. *Contra gratiam.*] Id est, contra Antonium hominem gratiosum, qui favore suo multum poterat.

6. *Sed ætatis flore collectam.*] Statim à juventute suâ gratiam multorum fuerat aucupatus Antonius, non tam virtute suâ, quàm libidine, quâ tum infamis fuit.

7. *Iste.*] Socer Antonii Bambalio.

Ib. *Intercessoris nequissimi.*] Aliquis tribunus plebis corruptus fuit ab Antonio, vel Bambalione, ut intercederet contra Ciceronis familiarem, ne reus causam diceret; quod prohiberi non potuit.

8. *Jure prætorio.*] Jus prætorium est, quod prætores introduxerunt, adjuvandi, vel supplendi, vel corrigendi juris civilis gratiâ propter utilitatem publicam: quod et honorarium dicitur, ad honorem prætorum sic nominatum, l. 7. De Just. et Jur.

9. *Infimo ordini.*] Plebeium ordinem intelligit, vel saltem in plebeio ordine libertinos, qui neque aditum ad magistratus, vel ad curiam habebant. *Libertini* porrò dicebantur qui ex justâ servitute manumissi sunt. lib. 5. D. de statu hom. quamquam et libertini etiam dicti sunt, non qui manumittebantur, sed ingenui ex eis procreati, ut scribit Suetonius in Claudio.

11. *In disciplinam meam tradideras.*] Sumptâ virili togâ adolescentes ad viros graves deducendi mos fuit, ut ab eis instituerentur ad honestam vivendi rationem.

meam [c] ventitâras: [d] næ tu, si id fecisses, meliùs famæ, meliùs pudicitiæ tuæ consuluisses: sed nec fecisti, nec, si cuperes, tibi id per C. Curionem facere licuisset. Auguratûs petitionem mihi te concessisse dixisti. O incredibilem audaciam! ô impudentiam prædicandam! Quo enim tempore me augurem, à toto collegio expetitum, Cn. Pompeius et Q. Hortensius nominaverunt, (neque enim licebat à pluribus nominari) nec tu solvendo eras, nec te ullo modo, nisi eversâ republicâ, incolumem fore putabas. Poteras autem eo tempore auguratum petere, cùm in Italiâ Curio non esset? aut tum, cùm es factus, [e] unam tribum sine Curione ferre potuisses? cujus etiam familiares de vi condemnati sunt, quòd tui nimìs studiosi fuissent. At beneficio sum usus tuo; quo? quamquam illud ipsum, quod commemoras, semper [f] præ me tuli. Malui me tibi debere confiteri, quàm cuiquam minùs prudenti non satìs gratus videri; sed quo beneficio? quòd me Brundusii non occideris? quem ipse victor (qui tibi, ut tute gloriari solebas, detulerat ex latronibus suis principatum) salvum esse voluisset, in Italiam ire jussisset,

[c] *frequentâras.* [d] *certè.* [e] non *potuisses obtinere suffragium unius tribûs.* [f] *confessus sum.*

15. *Per C. Curionem.*] Denotat Curionis filium, qui consuetudine Antonii ita perditus et corruptus libidinibùs evasit, ut grande æs conflaverit, quod cùm Curio filius dissolvere conaretur, pater illius domo Antonium expulit: ex quo se Clodio adjunxit, cùmque illi vis pararetur, in Asiam se contulit.

Ib. *Auguratûs.*] Augurum collegium nobilissimum Romæ fuit, novem tunc auguribus conflatum, qui non solùm è patriciis, sed è plebe assumebantur: quorum dignitas erat perpetua.

17. *Augurem, à toto collegio.*] Cùm apud Parthos M. Crassus obiisset, in ejus locum augur suffectus est Cicero, anno urbis septingentesimo, ætatis suæ 54.

19. *Nec tu solvendo eras.*] Objecerat Ciceroni Antonius, desiisse se benevolentiæ causâ à petitione auguratûs, cùm eum intellexisset à Cicerone postulari: at refutat Cicero, tum quòd Antonius ære alieno opprimeretur; nam lege cautum fuit, ut qui de repetundis damnati essent vel creditoribus non possent satisfacere, neque peterent auguratum, neque augures nominarent: tum quia Curio erat in Asiâ quæstor; cujus intercessionibus hanc potuisset dignitatem obtinere.

22. *Aut tum, cùm es factus.*] Posteà tamen factus est augur Antonius, acceptâ à Curione pecuniâ, ad obtinenda suffragia populi.

23. *Cujus etiam familiares.*] Cùm à Curione productus esset augur Antonius tribunus plebis, ejus amici, propter seditionem in comitiis excitatam, de vi damnati sunt.

28. *Quòd me Brundusii non occideris.*] Post pugnam Pharsalicam, victo Pompeio, Cato Uticensis voluit Ciceroni persuadere navalis exercitûs imperium accipere, idque amicis rogantibus. Sed Cæsare postulante, fugit Cicero, et Brundusium venit, Romam petiturus. Huc cùm à Cæsare missus jam fuisset Antonius, potuisset hîc Ciceronem, ut Pompeianum et Cæsaris detrectantem imperia, interficere. Appian. lib. 2. Bell. Civil.

Ib. *Ipse victor.*] Cæsar noluit ut Cicero interficeretur.

29. *Ex latronibus suis principatum.*] Perstringit et Cæsarem et Antonium: indicat enim, illud bellum non tam legitimum fuisse, quàm latrocinium, quia contra patriam gerebatur; et in illo bello inter latrones alios Antonium principatum tenuisse, qui ideò à Cæsare missus est in Italiam, ut eam subjectam armis suis et imperio teneret.

eum tu occideres? fac potuisse; quod est aliud, P. C. beneficium latronum, nisi ut commemorare possint, iis se vitam dedisse, quibus non ademerint? Quod si esset beneficium, nunquam ii, qui illum interfecerunt, à quo erant servati, (quos tu ipse viros clarissimos appellare soles) tantam essent gloriam consecuti. Quale autem beneficium est, quòd te abstinueris nefario scelere? quâ in re non tam jucundum videri mihi debuit, non interfectum à te, quàm miserum, id te impunè facere potuisse. Sed sit beneficium, quandoquidem majus accipi à latrone nullum potuit: in quo potes me dicere ingratum? an de interitu reipublicæ queri non debui, ne in te ingratus viderer? At in illâ querelâ, (miserâ quidem et luctuosâ, sed mihi pro hoc gradu, in quo me senatus populusque Romanus collocavit, necessariâ) quid est dictum à me cum contumeliâ? quid non moderatè? quid non amicè? Et quidem cujus temperantiæ fuit, de M. Antonio querentem, abstinere maledicto? præsertim cùm tu reliquias reipublicæ dissipavisses; cùm domi tuæ turpissimo mercatu omnia essent venalia; cum leges eas, quæ nunquam promulgatæ essent, et de te, et à te latas confiterere; cùm auspicia augur, intercessionem consul sustulisses; cùm esses fœdissimè stipatus armatis; cùm omnes impuritates pudicâ in domo quotidie susciperes, vino lustrisque [g] confectus. At ego, tamquam mihi

[g] *consumptus.*

34. *A quo erant servati.*] Bruto et Cassio exceptis, qui nunquam acquievêre Cæsari, omnes reliqui ejus interfectores fuerant ab eo servati. Hos vide apud Appianum, lib. 2. Bell. Civil.

38. *Quàm miserum.*] Sanè miserum est Ciceronem benè de republicâ meritum ab Antonio perditissimo cive impunè interfici potuisse.

40. *De interitu Reipub.*] Rempublicam perdere voluit Antonius, quia non solùm usurpatam à Cæsare summam potestatem sibi vindicare, sed ipsas latas à Cæsare leges evertere voluit; de quibus in Philippicâ primâ dictum est.

42. *Pro hoc gradu.*] Senator erat et consularis Cicero, quo honoris gradu nullus illustrior in republicâ fuit.

46. *Reliquias Reipub.*] Vocat reliquias reipublicæ pecuniam publicam, quæ in Opis æde servabatur, quæque ex largitionibus Cæsaris supererat, sed quam sibi Antonius vindicavit; vel etiam potest intelligere Cicero quatuor millia talenta, quæ à Calpurniâ Cæsaris uxore accepit.

47. *Turpissimo mercatu.*] Turpissimè provincias, immunitates, et magistratus vendebat Antonius; de quibus infrà.

48. *Promulgatæ essent.*] Antequàm lex ferretur, proponebatur per trinundinum populo, cum his verbis: *Velitis, jubeatis, Quirites, ut lex illa*, &c. Et tunc lex promulgari dicebatur. De legibus ab Antonio latis dictum est superiori Orat. parag. iv.

49. *De te.*] Voluit Antonius pro arbitrio suo provinciam retinere.

Ib. *Auspicia augur.*] Auspicia augur Antonius sustulit, licèt pop. Rom. nihil nisi auspicatò faceret.

Ib. *Intercessionem.*] Cùm fuit consul, tribuniciam intercessionem sustulit, quæ semper usurpata est in republicâ.

51. *Omnes impuritates.*] Impuritas nihil est aliud, quàm libidinum intemperantia.

Ib. *Pudicâ in domo.*] Id dicit propter majores, qui summâ virtutis laude in republicâ floruerant.

52. *Lustrisque.*] Lustra propriè sunt ferarum in silvis habitacula, quæ ad lupanaria transferuntur, et loca sordida et occulta, ubi gulæ et luxuriæ libidinosi et infames dant operam.

cum M. Crasso contentio esset, (quocum multæ et magnæ fuerunt) non cum uno gladiatore nequissimo, de Rep. graviter querens, de homine nihil dixi. Itaque hodie perficiam, ut intelligat quantum à me beneficium tum acceperit. At etiam literas, quas me sibi misisse diceret, recitavit, homo et humanitatis expers, et vitæ communis ignarus. Quis enim unquam, qui paululùm modò bonorum consuetudinem nôsset, literas ad se ab amico missas, offensione aliquâ interpositâ, in medium protulit, palàmque recitavit? Quid est aliud tollere è vitâ vitæ societatem, quàm tollere amicorum colloquia absentium? Quàm multa joca solent esse in epistolis, quæ, prolata si sint, inepta esse videantur! quàm multa seria, neque tamen ullo modo divulganda! Sit hoc inhumanitatis tuæ: stultitiam incredibilem videte. Quid habes, quod mihi opponas, homo diserte, ut Mustellæ Tamisio et Tironi Numisio videris? qui cùm hoc ipso tempore stent cum gladiis in conspectu senatûs, ego quoque te disertum putabo, si ostenderis, quo modo sis eos inter sicarios defensurus. Sed quid opponas tandem, si negem me unquam istas literas ad te misisse? quo me teste convincas? an chirographo? in quo habes scientiam quæstuosam: quî possis? sunt enim librarii manu. Jam invideo magistro tuo, qui te tantâ mercede, quantam jam proferam, nihil sapere doceat. Quid enim est minùs, non dico oratoris, sed hominis, quàm id objicere adversario, quod ille si verbo negârit, longiùs progredi non possit qui objecerit? At ego non nego: teque in isto ipso convinco non inhumanitatis solùm, sed etiam amentiæ; quod enim verbum in istis literis est non plenum humanitatis, officii, benevolentiæ? Omne autem crimen tuum est, quòd te in his literis non malè existimem; quòd scribam tamquam ad civem, tamquam ad bonum virum; non tamquam ad sceleratum et latronem. At ego tuas literas, etsi jure poteram, à te lacessitus, tamen non proferam; quibus petis, ut tibi per me liceat quemdam de exsilio reducere; adjurasque id te, invito me, non esse facturum: idque à me impetras; quìd enim me inter-

53. *Cum M. Crasso.*] Cùm illo Crasso homine ditissimo, qui periit in Parthis, multæ et graves fuerunt Ciceroni inimicitiæ; qui eum conjurationis cum Catilinâ insimulavit; sed tamen propter filium, qui studiorum causâ Ciceronem assectabatur, cum eo reconciliatus est.

66. *Mustellæ Tamisio.*] Erant hi adulatores Antonii, sicarii, indocti homines, quibus tantùm doctus et disertus videri poterat.

71. *An chirographo.*] Solent chirographum appellare quidquid manu scribitur.

Ib. *Scientiam quæstuosam.*] Id dicit propter acta Cæsaris, cujus manum imitatus multa proferebat Antonius, tamquam à Cæsare scripta.

72. *Librarii manu.*] Scripta erant à scribâ sive amanuensi.

Ib. *Jam invideo magistro tuo.*] Hoc festivè et mordaciter dicitur in Antonium.

84. *Quemdam de exsilio.*] Exsulabat tunc Sextus Clodius, Publii filius, de quo credibile est loqui Ciceronem.

Ib. *Adjurasque.*] Adjurare est juramento quid confirmare.

85. *Quìd me interponerem.*] Cicero petenti Antonio noluit resistere, quia sciebat ab eo reducendum esse Clodium, qui lege latâ à Cæsare jam reducendus erat; quæ lex in ejus actis reperta est.

ponerem audaciæ tuæ, quam neque auctoritas hujus ordinis, neque existimatio populi Romani, neque leges ullæ possent coërcere? Verumtamen quid erat, quòd me rogares, si erat is, de quo rogabas, Cæsaris lege reductus? sed videlicet [h] meam gratiam voluit esse: in quo ne ipsius quidem ulla poterat esse, lege latâ.

[h] *id debere mihi.*

REFUTATIONIS SECUNDA PARS.

Consulatum crudeliter gessisse.

III. Sed cùm mihi, patres conscripti, et pro me aliquid, et in M. Antonium multa dicenda sint; alterum peto à vobis, ut me pro me dicentem benignè; alterum ipse efficiam, ut, contra illum cùm dicam, attentè audiatis: simul illud oro, si meam cùm in omni vitâ, tum in dicendo, moderationem modestiamque cognôstis, ne me hodie, cùm isti, ut provocavit, respondero, oblitum esse putetis mei: non tractabo ut consulem; ne ille quidem me ut consularem: etsi, ille nullo modo consul, vel quòd ita vivit, vel quòd ita rempublicam gerit, vel quòd ita factus est [consul]; ego sine ullâ controversiâ consularis. Ut igitur intelligeretis, qualem ipse se consulem profitetur, objecit mihi consulatum meum; qui consulatus, [a] verbo meus, P. C. re vester fuit; quid enim constitui, quid gessi, quid egi, nisi ex hujus ordinis consilio, auctoritate, sententiâ? Hæc tu, homo sapiens, non solùm eloquens, apud eos, quorum consilio sapientiâque gesta sunt, ausus es vituperare? Quis autem meum consulatum, præter te et P. Clodium, qui vituperaret, inventus est? cujus quidem tibi fatum, sicuti C. Curioni, [b] manet; quoniam id domi tuæ est, quod fuit illorùm utrique fatale. Non placet M. Antonio consulatus meus: at placuit P. Servilio, (ut eum pri-

[a] *nomine.* [b] *impendet tibi.*

14. *Homo sapiens.*] Ironia.

17. *Publium Clodium.*] Hic infensissimus fuit Ciceroni, ut ex pluribus ejus orationibus colligere licet, et eum damnavit, quòd cives indemnatos, ut dicebat, necavisset, eos videlicet, qui Catilinariæ conjurationis socii fuêre.

18. *Sicuti C. Curioni.*] Docet Appianus, Curionem, cùm duas legiones duceret in Libyam contra Varum, qui à partibus Pompeii stabat, et contra Jubam Mauritaniæ regem, qui se Varo adjunxerat, ad Bagradam fluvium cum suis trucidatum esse.

19. *Utrique fatale.*] Loquitur de Fulviâ, quæ tres duxit nuptias: cum Clodio, qui à Milone occisus est; cum Curione, qui periit in Libyâ interfectus à Pompeianis; jam denique cum Antonio, cui simile fatum afferet.

20. *Placuit P. Servilio.*] Servilius ille Isauros domuit in Ciliciâ; unde Isaurici nomen sortitus est: et extremâ senectute mortuus est, Cæsare quintùm et Antonio Coss.

mum nominem ex illius temporis consularibus, qui proximè est mortuus) placuit Q. Lutatio Catulo, cujus semper in hâc republicâ vivet auctoritas; placuit duobus Lucullis, M. Crasso, Q. Hortensio, C. Curioni, M. Lepido, C. Pisoni, M. Glabrioni, L. Volcatio, C. Figulo, D. Silano, et L. Murænæ, qui tum erant consules designati: placuit idem, quod et consularibus, M. Catoni; qui cùm multa, vitâ excedens, [c] providit, tum quòd te consulem non vidit. Maximè verò consulatum meum Cn. Pompeius probavit; qui ut me primùm decedens ex Syriâ vidit, complexus et gratulans, meo beneficio patriam se visurum esse dixit. Sed quìd singulos commemoro? frequentissimo senatui sic placuit, ut esset nemo, qui non mihi ut parenti gratias ageret, qui non mihi vitam suam, liberos, fortunas, rempublicam referret acceptam. Sed quoniam illis, quos nominavi, tot et talibus viris, respublica orbata est, veniamus ad vivos, qui duo è consulari numero reliqui sunt. L. Cotta, vir summo ingenio, summâque prudentiâ, rebus iis gestis, quas tu re-

[c] *prospexit.*

22. *Q. Lut. Catulo.*] Catulus ille fuit vir magnæ auctoritatis in Repub. qui Ciceronem Patrem Patriæ nominavit.

23. *Duobus Lucullis.*] Lucius et Marcus Luculli ambo consulares fuerunt, Lucius, ætate Pompeio grandior, contra Mithridatem rem benè gessit: ditissimus fuit, cujus imprimis horti propter magnificentiam celebrati sunt.

Ib. *M. Crasso.*] M. Licinius Crassus divitiis suis famosus, qui quantùm Ciceronis consulatum probaverit, intelliges ex ipso Cicerone ad Att. qui de illius consulatu loquens, se, *quòd esset senator, quòd civis, quòd liber, quòd viveret, mihi acceptum referre* dicebat; *quoties conjugem, quoties domum, quoties patriam videret, beneficium meum videre.*

Ib. *Q. Hortensio.*] Post Ciceronem eloquentissimus oratorum habitus est Hortensius, vir consularis, cujus laudes ubique Cicero prædicat.

24. *C. Curioni.*] De hoc Curione patre loquitur Cicero in lib. De Claris Oratoribus; tredecim annis ante Ciceronem consul fuit.

Ib. *M. Lepido.*] Lepidus magister equitum Cæsaris fuit, et posteà unus è triumviris. [De alio tamen Lepido hic loquitur.]

Ib. *C. Pisoni.*] Piso fuit frater Lucii Pisonis, soceri Cæsaris.

Ib. *Glabrioni.*] Quatuor annis ante Ciceronem consul fuit, quem in epistolis ad Atticum inter eos nominat, qui sententiam in Catilinam dixêre.

Ib. *L. Volcatio.*] Consul fuit Volcatius tribus ante Ciceronem annis.

25. *Figulo.*] Ad hunc Figulum scribit Cic. lib. 14. Epist. vir fuit summæ conditionis et probitatis, qui, quo Cicero anno consul designatus est, ipse consulatum gessit.

Ib. *D. Silano.*] D. Junius Silanus et Muræna designati sunt consules Cicerone consule, quorum alterum defendit in judicio.

26. *M. Catoni.*] M. Cato non gessit consulatum, sed præturam tantùm: vir summâ innocentiâ et auctoritate apud Romanos, Stoïcæ doctrinæ addictissimus, qui, ne videret servientem Cæsari patriam, Uticæ sibi violentas manus intulit, unde Uticensis dictus est.

27. *Te consulem non vidit.*] Ponit Cicero Antonii consulatum inter Reipub. Rom. calamitates.

28. *Cn. Pompeius.*] Statim atque ex Asiâ rediit Pompeius, gratias egit Ciceroni, affirmans frustrà se triumphum petere, nisi urbs servata fuisset à Cicerone, in quâ posset triumphare.

36. *L. Cotta.*] L. Aurelius Cotta, vir summæ prudentiæ et virtutis, duobus ante Ciceronem annis consulatum gessit.

prehendis, supplicationem decrevit verbis amplissimis: eique illi, quos modò nominavi, consulares, senatusque cunctus assensus est; qui honos, post conditam hanc urbem, habitus est togato ante me nemini. L. Cæsar, avunculus tuus, quâ oratione, quâ constantiâ, quâ gravitate sententiam dixit in sororis suæ virum, vitricum tuum! Hunc tu cùm auctorem et præceptorem omnium consiliorum, totiusque vitæ, debuisses habere, vitrici te similem, quàm avunculi esse maluisti. Hujus ego alienus consiliis consul usus sum: tu, sororis filius, ecquid ad eum unquam de republicâ retulisti? At ad quos refert? dii immortales! ad eos scilicet, quorum nobis etiam dies natales audiendi sunt. Hodie non descendit Antonius: cur? dat natalitia in hortis; cui? neminem nominabo: putatote tum Phormioni alicui, tum Gnathoni, tum Ballioni. O fœditatem hominis flagitiosam! ô impudentiam, nequitiam, libidinem non ferendam! tu cùm principem senatorem, civem singularem, tam propinquum habeas, ad eum de Republ. nihil referas; ad eos referas, qui suam rem nullam habent, tuam exhauriunt? Tuus videlicet salutaris consulatus, perniciosus meus: adeò-ne pudorem cum pudicitiâ perdidisti, ut hoc in eo templo dicere ausus sis, in quo ego senatum illum, qui quondam florens orbi terrarum præsidebat, consulebam; tu homines perditissimos cum gladiis collocâsti? At etiam ausus es (quid autem est, quod tu non audeas?) clivum Capitolinum dicere, me consule, plenum servorum armatorum fuisse! Ut illa, credo, nefaria senatûs-consulta fierent, vim afferebam senatui. O miser, sive illa tibi nota non sunt, (nihil enim boni nôsti) sive sunt, qui apud tales viros tam impudenter loquare! Quis enim eques Romanus, quis, præter te, adolescens nobilis, quis ullius ordinis, qui se civem esse

38. *Supplicationem decrevit.*] Vide orationem præcedentem parag. iii. not. ad lin. 10.

41. *L. Cæsar.*] Is Lucius Cæsar ante Ciceronem proximè consul fuit.

Ib. *Avunculus.*] Avunculus dicitur matris frater; et patris frater, patruus.

42. *Vitricum tuum.*] Vitricus dicitur matris vir, ex aliis nuptiis, sive matris meæ vir, non pater meus.

44. *Vitrici.*] Vitricus ille Lentulus Sura fuit, qui, conjuratus cum Catilinâ, in carcere necatus est.

45. *Avunculi.*] Avunculus fuit L. Cæsar.

48. *Dies natales audiendi sunt.*] Dies natales apud Romanos maximâ conviviorum magnificentiâ celebrabantur.

Ib. *Non descendit Antonius.*] Antonius non venit in senatum, quia conviviis ejusmodi erat impeditus, non quæ propter sua, sed amici alicujus parasiti natalitia celebrabat.

50. *Phormioni, &c.*] Hominum profert nomina, qui famosi, partim apud Terentium, partim apud Plautum parasiti sunt.

52. *Principem senatorem.*] L. Cæsarem avunculum habuit Antonius.

56. *In eo templo.*] In Concordiæ templo, vel in curiâ, quæ sacra erat, ideòque sæpè templi nomine appellatur: neque enim in alio loco, quàm in sacro, haberi senatum fas erat.

60. *Clivum Capitolinum.*] Clivus Capitolinus collis fuit, cujus in supremo vertice Capitolium erat, ubi arx fuit, et Jovis templum.

61. *Nefaria senatûs-consulta.*] Ironicè loquitur; intelligit enim senatûs-consulta, quæ de conjuratis facta sunt, quibus liberata est Respub. et illi patriæ proditores pœnâ affecti sunt.

meminisset, cùm senatus in hoc templo esset, in clivo Capitolino non fuit? quis nomen non dedit? quamquam nec scribæ sufficere, nec tabulæ nomina illorum capere potuerunt. Etenim cùm homines nefarii de patriæ parricidio confiterentur, consciorum indiciis, suâ manu, voce pænè literarum coacti, se urbem inflammare, cives trucidare, vastare Italiam, delere rempublicam consensisse; quis esset, qui ad salutem communem defendendam non excitaretur? præsertim cùm senatus populusque Romanus haberet ducem, qualis si quis nunc esset, tibi idem, quod illis accidit, contigisset.

IV. Ad sepulturam corpus vitrici sui negat à me datum. Hoc verò ne P. quidem Clodius dixit unquam; quem, quia jure ei fui inimicus, doleo à te jam omnibus vitiis esse superatum. Quid autem tibi venit in mentem [a]redigere in memoriam nostram, te domi P. Lentuli esse educatum? an verebare, ne non putaremus naturâ te potuisse tam improbum evadere, nisi accessisset etiam disciplina? Tam autem eras [b]excors, ut totâ in oratione tuâ tecum ipse pugnares; ut non modò non cohærentia inter se diceres, sed maximè disjuncta, atque contraria; ut non tanta mecum, quanta tecum, tibi esset contentio. Vitricum tuum in tanto fuisse scelere fatebare, pœnâ affectum querebare. Ita, quod propriè meum est, laudâsti; quod totum senatûs est, reprehendisti: nam comprehensio sontium, mea; animadversio, senatûs fuit. Homo disertus non intelligit, eum, quem contra dicit, laudari à se; eos, apud quos dicit, vituperari. Jam illud cujus est, non dico audaciæ, (cupit enim se audacem dici) sed (quod minimè vult) stultitiæ, quâ vincit omnes, clivi Capitolini mentionem facere, cùm inter subsellia nostra versentur armati? cùm in hâc cellâ Concordiæ, ô dii immortales! in quâ, me consule, salutares sententiæ dictæ sunt, quibus ad hanc diem

[a] *revocare.* [b] *stultus.*

66. *Clivo Capitolino.*] Statim atque periculum aliquod seditionis aut tumultûs oriebatur, pergebant cives ad Capitolium, ut indè urbem defenderent.

67. *Quis nomen non dedit?*] Milites dabant nomina, cùm eorum delectus habebatur, deindè militiæ sacramento obstringebantur.

69. *Consciorum indiciis.*] Præter multos, Ceparius quidam, fide publicâ interpositâ totam conjurationem patefecit, quarè, vel propriâ confessione convicti conjuratores condemnati sunt.

74. *Haberet ducem.*] Detectam hanc conjurationem exstinxit consul Cicero, quem ducem tum cum omni senatu populus secutus est.

Ib. *Quod illis accidit.*] Si quis jam consul Ciceroni similis esset, Antonius eodem supplicio, quo Catilinarii conjuratores, afficeretur.

1. *Ad sepulturam.*] Objecit Antonius Ciceroni, quòd sepeliendum Lentuli Suræ cadaver denegârat. Quod falsum fuisse docet Plutarchus in Antonio.

5. *Domi Lentuli.*] Lentulus ille nobilis quidem fuit; sed omnibus flagitiis inquinatus. Vide Plutarch. in Cic.

19. *In hâc cellâ Concordiæ.*] Templum Concordiæ in clivo Capitolino fuit; cella verò pars erat templi, ubi res divina fiebat, et ubi numinis simulacrum.

viximus, cum gladiis homines collocati stent? Accusa senatum; accusa equestrem ordinem, qui tùm cum senatu copulatus fuit; accusa omnes ordines, cives, dum confiteare, hunc ordinem hoc ipso tempore ab Ityræis circumsederi. Hæc tu non propter audaciam dicis tam impudenter, sed quia tantarum rerum repugnantiam non videas: nihil profectò sapis; quid est enim dementius, quàm, cùm ipse reipublicæ perniciosa arma ceperis, objicere alteri salutaria? At etiam quodam loco facetus esse voluisti: quàm id te, dii boni! non decebat! in quo est tua culpa nonnulla; aliquid enim [c]salis ab uxore mimâ trahere potuisti: *Cedant arma togæ:* quid tum? nonne cesserunt? At posteà tuis armis cessit toga. Quæramus igitur utrum melius fuerit, libertati populi Romani sceleratorum arma, an libertatem nostram armis tuis cedere. Nec verò tibi de versibus plura respondebo: tantùm dicam breviter, te neque illos, neque ullas omninò literas nôsse: me nec reipublicæ nec amicis unquam defuisse, et tamen omni genere monimentorum meorum perfecisse operis subsecivis, ut meæ [d]vigiliæ meæque literæ et juventuti utilitatis, et nomini Romano laudis, aliquid afferrent.

[c] *facetiarum.* [d] *elucubrationes.*

24. *Ityræis.*] Ityræi ab Ityræâ Palæstinæ regione dicti, undè Antonius, cùm ibi militaret Gabinio proconsule, multos satellites abduxit.

30. *Uxore mimâ.*] Antonius, nobilis licèt, mimam quamdam nomine Hippiam uxorem accepit, quam Volumniam appellavit.

Ib. *Cedant arma togæ.*] Versus à Cicerone editus de suo consulatu, in quo, licèt togatus, conjurationem excitatam à Catilinâ exstinxit, et arma fregit: de quo versu multa in Oratione in Pisonem dicta sunt, parag. xii. Locum consule.

37. *Monimentorum meorum.*] Monimentum id omne dicitur, quod memoriæ servandæ gratiâ exsistit. Quarè cùm ad posteritatem transmittenda essent, quæ in omni genere disciplinæ et eruditionis à Cicerone scripta sunt, rectè monimentorum nomine consignantur.

Ib. *Subsecivis.*] Subsecivæ operæ dicuntur, quæ à consuetis et quotidianis operis detracta sunt.

TERTIA PARS.

Auctorem fuisse multorum scelerum Antonium.

V. Sed hæc non hujus temporis: majora videamus. P. Clodium meo consilio interfectum esse, dixisti. Quidnam homines putarent, si tum occisus esset, cùm tu illum in foro, inspectante populo Romano, gladio stricto insecutus es; negotiumque [a]transegisses, nisi

[a] *confecisses.*

ille se in scalas tabernæ librariæ conjecisset, hisque [b] oppilatis impetum tuum [c] compressisset? Quod quidem ego favisse me tibi fateor, suasisse ne tu quidem dicis: at Miloni ne favere quidem potui; priùs enim rem transegit, quàm quisquam eum id facturum suspicaretur. At ego suasi! Scilicet is animus erat Milonis, ut prodesse reipublicæ sine suasore non posset! At lætatus sum; quid ergo? in tantâ lætitiâ cunctæ civitatis me unum tristem esse oportebat? Quamquam de morte P. Clodii fuit quæstio non satìs prudenter illa quidem constituta: quid enim attinebat novâ lege quæri de eo, qui hominem occidisset, cùm esset legibus quæstio constituta? quæsitum est tamen. Quod ergo, cùm res agebatur, nemo in me dixit; id, tot annis pòst, tu es inventus, qui diceres? Quòd verò dicere ausus es, idque multis verbis, operâ meâ Pompeium à Cæsaris amicitiâ esse disjunctum, ob eamque causam meâ culpâ civile bellum esse natum; in eo non tu quidem totâ re, sed, quod maximum est, temporibus errâsti. Ego, M. Bibulo, præstantissimo cive, consule, nihil prætermisi, quantum facere enitique potui, quin Pompeium à Cæsaris conjunctione avocarem: in quo Cæsar fuit felicior; ipse enim Pompeium à meâ familiaritate disjunxit. Posteà verò quàm se totum Pompeius Cæsari tradidit, quìd ego illum ab eo distrahere conarer? stulti erat sperare; suadere impudentis. Duo tamen tempora inciderunt, quibus aliquid contra Cæsarem Pompeio suaserim: ea velim reprehendas, si potes: unum, ne quinquennii imperium Cæsari prorogaret; alterum, ne pateretur fieri, ut absentis ejus ratio haberetur: quorum si utrumvis persuasissem, in has mise-

[b] *clausis.* [c] *repressisset.*

12. *Fuit quæstio.*] Legem tulit Pompeius, ut de cæde in Appiâ viâ factâ quæreretur. Vide Orat. pro Mil. ubi ista fusè tractantur, parag. v.

Ib. *Non satìs prudenter.*] Frustrà nova quæstio de Clodii cæde lata est, cùm jam de morte civium lege XII tabularum esset constituta.

19. *Non quidem totâ re.*] Pompeium quidem abducere à Cæsare Cicero conatus est, dum verebatur, ne conjunctis armis reipublicæ et senatûs auctoritatem convellerent; non verò cùm bellum civile inter eos vidit exardere. Nam reverà semper et auctor et suasor pacis fuerat Cicero. Vide Orat. pro Marcello, parag. iii. l. 28.

20. *M. Bibulo.*] Marcus ille Bibulus consul fuit cum Cæsare, qui sibi totius consulatûs potestatem arripuit, immò Bibulum collegam suum à senatu prohibuit. Tunc inita est inter Cæsarem, Pompeium, et Crassum societas: adeò ut eorum arbitrio tota respublica gubernaretur. Tunc autem temporis optabant omnes boni cives, ut Cæsar à Pompeio sejungeretur.

24. *Pompeius Cæsari tradidit.*] Pompeius Juliam Cæsaris filiam uxorem duxit, ex quo matrimonio firmata est Cæsarem inter et Pompeium amicitia.

28. *Ne quinquennii imperium.*] Galliam utramque cum Illyrico lege Vatiniâ Cæsar obtinuerat in quinquennium. Quo elapso, effecit per Pompeium et Crassum iterùm ut per tot annos idem imperium sibi prorogaretur. Cui legi cùm Cato adversaretur, à Trebonio tribuno plebis in vincula conjectus est.

29. *Absentis ejus ratio haberetur.*] Cùm unus esset tantùm consul Pompeius in republicâ post mortem Clodii, egit Cæsar

rias nunquam incidissemus. Atque idem ego, cùm jam omnes opes et suas et populi Rom. Pompeius ad Cæsarem detulisset, seròque ea sentire cœpisset, quæ ego antè multò provideram, inferrique patriæ bellum nefarium viderem; pacis, concordiæ, compositionis auctor esse non destiti: meaque illa vox est nota multis, "Utinam, Cn. Pompei, cum C. Cæsare societatem aut nunquam [d]coîsses, aut nunquam diremisses! fuit alterum gravitatis, alterum prudentiæ tuæ." Hæc mea, M. Antoni, semper et de Pompeio, et de republicâ consilia fuerunt; quæ si valuissent, respublica staret; tu tuis flagitiis, egestate, infamiâ, concidisses. Sed hæc vetera: illud verò recens, Cæsarem meo consilio interfectum. Jam vereor, patres conscripti, ne (quod turpissimum est) prævaricatorem mihi apposuisse videar, qui me non solùm meis laudibus ornaret, sed etiam oneraret alienis: quis enim [e]meum in istâ societate gloriosissimi facti nomen audivit? cujus autem, qui in eo numero fuisset, nomen est occultatum? occultatum dico? cujus non statim divulgatum? citiùs dixerim jactâsse se aliquos, ut fuisse in eâ societate viderentur, cùm conscii non fuissent, quàm ut quisquam celari vellet qui fuisset. Quàm verisimile porrò est, in tot hominibus, partim obscuris, partim adolescentibus, neminem occultantibus, meum nomen latere potuisse? Etenim si auctores ad liberandam patriam [f]desiderarentur illis auctoribus, Brutos ego impellerem, quorum uterque L. Bruti imaginem quotidie videret, alter etiam Ahalæ? Hi igitur, his majoribus orti, àb alienis potiùs consilium peterent, quàm à suis? et foris potiùs, quàm domo?

[d] *conjunxisses.* [e] *nominari me.* [f] *non essent.*

cum tribunis plebis, ut ad populum referrent, ut sibi, licèt absenti, consulatus iterùm decerneretur; quod neque Catoni, neque Ciceroni probatum est, qui Pompeium in Lit. ad Att. provinciæ propagatorem, et absentis Cæsaris in omnibus adjutorem vocat.

31. *Opes et suas et pop. Rom.*] Pompeius duas legiones ad Cæsarem in Galliam misit, ut Plutarchus refert in Pomp.

37. *Alterum gravitatis.*] Pertinuit ad gravitatem Pompeii initam societatem non dirimere; ad prudentiam, non fecisse, sed prævidisse mala ex eâ secutura.

42. *Prævaricatorem.*] Prævaricator dicitur, qui, quam causam defendit, corruptus prodit.

44. *Sed etiam alienis.*] Brutus et Cassius et cæteri qui Cæsarem interfecerunt, singulari laude digni sunt, quia perturbatorem reipublicæ sustulerunt; ejusdem laudis participem Antonius facere voluit Ciceronem, cùm eum auctorem ejus cædis dixit.

52. *Brutos ego impellerem.*] Vult ostendere Cicero non fuisse sibi opus Brutos ad cædem Cæsaris impellere, cùm domesticos haberent impulsores. Nam habebat exemplum M. Brutus illius Junii Bruti, à quo ducebat originem, qui primis imperii Romani temporibus Tarquinios ejecerat: et Ahalæ Servilii, à quo ex materno genere oriundus erat, qui Spurium Melium largitione frumenti regnum affectantem in medio foro interfecit; quique eâ de causâ à Cincinnato dictatore summis laudibus cumulatus est.

55. *Quàm domo.*] Excitabatur ad id facinus ab ipsis suis majoribus Brutus, quorum imagines domi habebat; mos enim fuit apud Romanos, ut majorum suorum imagines in atrio domûs apud se asservarent

Quid? C. Cassius, in eâ familiâ natus, quæ non modò dominatum, sed ne potentiam quidem cujusquam ferre potuit, me auctorem, credo, desideravit; qui etiam sine his clarissimis viris hanc rem in Ciliciâ, ad ostium fluminis Cydni, confecisset, si ille ad eam ripam, quam constituerat, non ad contrariam, naves appulisset. Cn. Domitium non patris interitus, clarissimi viri, non avunculi mors, non spoliatio dignitatis, ad recuperandam libertatem, sed mea auctoritas, excitavit? An C. Trebonio ego persuasi, cui ne suadere quidem ausus essem?' quò etiam majorem ei respublica gratiam debet, qui libertatem populi Romani unius amicitiæ præposuit; depulsorque dominatûs, quàm particeps esse maluit. An L. Tullius Cimber me est auctorem secutus? quem ego magìs fecisse illam rem sum admiratus, quàm facturum putavi; admiratus sum autem ob eam causam, quòd immemor beneficiorum, memor patriæ fuisset. Quid duos Servilios, Cascas dicam, an Ahalas? et hos auctoritate meâ censes excitatos potiùs, quàm caritate reipublicæ? Longum est persequi cæteros: idque reipublicæ præclarum, fuisse tam multos, ipsis gloriosum. At quemadmodum me coarguerit homo acutus, recordamini. Cæsare interfecto, inquit, statim cruentum altè extollens M. Brutus pugionem, Ciceronem nominatim exclamavit, atque ei recuperatam libertatem est gratulatus. Cur mihi potissimùm? [g] quòd sciebam? Vide ne illa caùsa fuerit appellandi mei, quòd cùm rem gessisset consimilem rebus eis, quas ipse gesseram, me potissimùm

[g] *an quia noveram?*

56. *Cassius, in eâ familiâ natus.*] Cassius habuit in suâ familiâ Cassium illum, qui filium interemit, quòd in suspicionem regni affectandi venisset, cujus bona Cereri consecravit. Vide Halicarn. lib. 8.

58. *His clarissimis viris.*] Duos Brutos intelligit, qui cum eo Cæsarem interfecerunt in senatu.

59. *In Ciliciâ.*] Cùm post Pharsalicam pugnam fugientem Pompeium Cæsar sequeretur, ad Hellespontum pervenit, ubi ei Cassius obviàm factus, ei septuaginta triremes dedit, cùm anteà de interficiendo eo Cassius cogitaret.

Ib. *Cydni.*] Cydnus fluvius est in Ciliciâ, Tarsum urbem præterfluens; cujus aqua frigidissima est.

61. *Cn. Domitium.*] Cn. Domitius adolescens in eâ conjuratione fuit; ejus pater Pompeium secutus, in acie Pharsalicâ occubuit.

Ib. *Non avunculi mors.*] Domitius ille junior avunculum habuit Catonem Uticensem, cujus sororem pater Domitius uxorem duxerat; alteram M. Bibulus.

63. *An C. Trebonio.*] Trebonius stabat à partibus Cæsaris, eique amicissimus erat.

67. *L. Tullius Cimber.*] Seneca in epistolis ad Lucilium ait, hunc Cimbrum vinolentum et ebriosum fuisse: huicque tamen de Cæsaris dictatoris cæde tam creditam rem esse, quàm Cassio, qui totâ viâ aquam bibit.

70. *Duos Servilios.*] P. Servilius pater consul anno urbis 673, expugnatis Isaurorum oppidis triumphavit, et Isaurici nomen retulit: ejus filius bis consul fuit.

79. *Consimilem.*] Cicero liberaverat patriam ab incendio, et à Catilinæ conjuratione; et Brutus à Cæsaris dominatu.

testatus est, se æmulum mearum laudum exstitisse. Tu autem, omnium stultissime, non intelligis, si id, quod me arguis, voluisse interfici Cæsarem, crimen sit; etiam lætatum esse morte Cæsaris crimen esse? quid enim interest inter suasorem facti, et probatorem? aut quid refert utrùm voluerim fieri, an gaudeam factum? ecquis est igitur, te excepto, et iis qui illum regnare gaudebant, qui illud aut fieri noluerit, aut factum improbârit? omnes enim in culpâ; etenim omnes boni, quantum in ipsis fuit, Cæsarem occiderunt: aliis consilium, aliis animus, aliis occasio defuit; voluntas nemini. Sed stuporem hominis, vel dicam pecudis, attendite; sic enim dixit: "*M. Brutus, quem ego honoris causâ nomino, cruentum pugionem tenens, Ciceronem exclamavit: ex quo intelligi debet, eum conscium fuisse.*" Ergo ego sceleratus appellor à te, quem tu suspicatum aliquid suspicaris: ille, qui [h] stillantem præ se pugionem tulit, is à te honoris causâ nominatur!

VI. Esto: sit in verbis tuis hic stupor; quantò in rebus sententiisque major! Constitue hoc consul aliquandò: Brutorum, C. Cassii, Cn. Domitii, C. Trebonii, reliquorum, quam velis esse causam. [a] Edormi crapulam, inquam, et exhala: an faces admovendæ sunt, quæ te excitent tantæ causæ indormientem? nunquam-ne intelliges, statuendum tibi esse, utrùm illi, qui istam rem gesserunt, homicidæ sint, an vindices libertatis? Attende enim paulisper, cogitationemque sobrii hominis ad punctum temporis suscipe; etenim ego, qui sum illorum, ut ipse fateor, familiaris, ut à te arguor, [b] socius, nego quidquam esse medium: confiteor eos, nisi liberatores populi Romani, conservatoresque reipublicæ sint, plus quàm sicarios, plus quàm homicidas, plus etiam quàm parricidas esse; siquidem est atrocius patriæ parentem, quàm suum occidere. Tu, homo sapiens et considerate, quid dicis? si parricidæ, cur honoris causâ à te sunt, et in hoc ordine, et apud populum Roma-

[h] *cruentum.* [a] *concoque.* [b] *conscius.*

89. *Stuporem hominis.*] Tam stupidus Antonius est, ut laudet Brutum auctorem mortis Cæsaris, et Ciceronem probatorem vituperet.

2. *Consul.*] Quoniam consul erat Antonius, ad eum pertinebat de republicâ primum vel sententiam dicere, vel rogare alios ut dicerent.

3. *Quam velis esse causam.*] Petit ab Antonio, ut statuat bona-ne sit causa eorum qui interfecerunt Cæsarem, an mala.

4. *Faces.*] Olim Romani facibus utebantur metaphoricè, ut nos fustibus: perindè igitur est, ac diceret, *Tu diu nimiùm dormis, indiges baculo vel fuste ut exciteris.*

10. *Esse medium.*] Nihil medium est parricidam inter et patriæ liberatorem.

12. *Sicarios.*] Sicarii dicuntur qui sicam gestant.

13. *Atrocius patriæ parentem.*] Atrocius est parentem patriæ, quàm proprium parentem interficere: quia se lædit tantùm et patrem, qui eum; at omnes cives, qui patriæ parentem necat.

num, semper appellati? cur M. Brutus, te referente, legibus est solutus, si ab urbe plùs quàm decem dies abfuisset? cur ludi Apollinares incredibili M. Bruti honore celebrati? cur provinciæ Cassio et Bruto datæ? cur quæstores additi? cur legatorum numerus auctus? Atque hæc acta per te: non igitur homicidæ: sequitur ut liberatores tuo judicio sint; quandoquidem tertium nihil potest esse. Quid est? num conturbo te? non enim fortassè satìs, quæ distinctiùs dicuntur, intelligis; sed tamen hæc est summa conclusionis meæ: quoniam scelere à te liberati sunt, ab eodem te amplissimis præmiis dignissimi judicati sunt. Itaque jam [c] retexo orationem meam, scribam ad illos, ut siqui fortè, quod à te mihi objectum est, quærent, sit-ne verum; ne cui negent: etenim vereor, ne aut celatum me illis ipsis non honestum; aut invitatum refugisse mihi sit turpissimum. Quæ enim res unquam (proh sancte Jupiter!) non modò in hâc urbe, sed in omnibus terris est gesta major? quæ gloriosior? quæ commendatior hominum memoriæ sempiternæ? in hujus me consilii societatem, tamquam in equum Trojanum, cum principibus includis? non recuso. Ago etiam gratias, quoquo animo facis; tanta enim res est, ut invidiam istam, quam tu in me vis concitare, cum laude non comparem. Quid enim beatius illis, quos tu expulsos à te prædicas et relegatos? qui locus est aut tam desertus, aut tam inhumanus, qui illos, quò accesserint, non affari atque appetere videatur? qui homines tam agrestes, qui se, cùm eos adspexerint, non maximum cepisse vitæ fructum putent? quæ verò tam immemor posteritas,

[c] *muto.*

16. *Te referente.*] Dicebatur is referre, qui primus sententiam rogabat.

Ib. *Legibus est solutus.*] Cùm legibus cautum esset, ne prætor abesset plùs quàm decem dies ab urbe; Antonius de Bruto retulit in senatu, ut liceret abesse, cùm rei frumentariæ præfectus esset; ideòque legum necessitate liberatus est.

17. *Ludi Apollinares.*] Illi ludi in honorem Apollinis celebrabantur, cùm pestilentia Romæ grassabatur: illos laureatus populus spectabat.

18. *Cur provinciæ Cassio et Bruto.*] Macedonia decreta jam Bruto fuerat, et Syria Cassio: sed cùm Antonius Macedoniam, et Syriam Dolabella sibi assumpsissent, Creta Cassio, Bithynia Bruto data est.

19. *Quæstores additi.*] Sequebantur quæstores in provinciam proconsules, ad pecunias administrandas.

19. *Legatorum numerus.*] Legati erant proconsulum vicarii, vulgòque decem assignabantur, quibus legiones et auxilia obtemperabant.

26. *Scribam ad illos.*] Hactenùs negavit Cicero, se in eâ fuisse conspiratione contra Cæsarem; nunc ironicè ait, in eâ se fuisse, et scripturum ad Brutum et Cassium, ut rem totam aperiant.

33. *In equum Trojanum.*] In equo ligneo inclusos fuisse Græcorum principes, scriptum est in fabulis, indèque erupisse ad Trojam evertendam. Vide Virgil. lib. 2. Æneïd. Hinc natum est illud proverbium. Plinius, lib. 7. credit, equum Trojanum fuisse machinam muralem, quæ nunc aries appellatur; cujus Epeus fabricator fuit.

quæ tam ingratæ literæ reperientur, quæ eorum gloriam non immortalitatis memoriâ prosequantur? Tu verò adscribe me talem in numerum. Sed unam rem vereor, ne non probes: si enim fuissem, non solùm regem, sed regnum etiam de republicâ sustulissem: et si meus [d] stilus ille fuisset (ut dicitur), mihi crede, non solùm unum actum, sed totam fabulam confecissem. Quamquam si interfici Cæsarem voluisse crimen est, vide, quæso, Antoni, quid tibi futurum sit; quem et Narbone hoc consilium cum C. Trebonio cepisse notissimum est, et ob ejus consilii societatem, cum interficeretur Cæsar, tum te à Trebonio vidimus sevocari. Ego autem (vide quàm tecum agam non inimicè) quod benè cogitâsti aliquandò, laudo; quòd non indicâsti, gratias ago; quòd non fecisti, ignosco; virum res illa quærebat. Quòd si te in judicium quis adducat, usurpetque illud Cassianum, *Cui bono fuerit*, vide, quæso, ne [e] hæreas; quamquam illud quidem fuit, ut tu dicebas, *omnibus bono*, qui servire nolebant; tibi tamen præcipuè, qui non modò non servis, sed etiam regnas; qui maximo te ære alieno ad ædem Opis liberâsti; qui per easdem

[d] *pugio.* [e] *vincaris.*

44. *Non solùm regem, sed regnum etiam.*] Ait Cicero, si in illâ fuisset conspiratione, se non solùm Cæsarem, sed Antonium etiam interfecturum fuisse: et id videtur innuere Epist. 1. ad Cass. et Epist. 8, 10, et 16. ad Att. lib. 14.

45. *Non solùm unum actum, sed totam fabulam.*] Respicit ad tragœdias, quæ vulgò quinque actibus perficiuntur; quarè ait, si illius tragœdiæ scriptor fuisset, non eam imperfectam se relicturum fuisse, sed eam ad ultimum usque actum completurum; completa autem fuisset fabula interfecto Antonio.

48. *Narbone.*] Narbo, qui Martius dictus est, Galliæ civitas antiquissima, à quâ nomen provinciæ.

Ib. *Hoc consilium.*] Cùm inter se conjurati de interficiendo Cæsare deliberarent, inter illos actum est, an Antonium ad rem perficiendam invitarent: at contradixit Trebonius, causatus se Antonii mentem exploratam habere, quem jam ad id excitârat, cùm Cæsar ex Hispaniâ reverteretur; at Antonium recusâsse, nec tamen indicâsse Cæsari, sed fideliter tacuisse; quarè iterùm ab eis deliberatum est, an cum Cæsare Antonium occiderent: sed id prohibuit Brutus; censuit enim rem, quæ pro legibus et libertate susciperetur, carere omni invidiâ debere.

50. *Sevocari.*] Sevocant qui consilia privata et secreta communicant. Cùm actum esset à conjuratis de interficiendo Cæsare, Trebonio datum est negotium, ut, eo ingresso in senatum, Antonium extrà moraretur, sevocaretque: verebantur enim in Antonio potestatem consularem.

53. *Virum res illa quærebat.*] Ad id facinus audendum, opus erat viro forti et probo, qualis non est Antonius, qui unicè sibi studet, neglectâ republicâ.

54. *Cui bono fuerit.*] De illo Cassiano dictum est in Orat. pro Milone, parag. viii. lin. 4.

58. *Ad ædem Opis.*] De eâ æde seu templo in superiori oratione dictum est, ubi fuit ærarium populi Romani, quod prædatus est Antonius.

Ib. *Per easdem tabulas.*] Aut intelligit tabulas Cæsaris, in quibus ejus acta continebantur, vel tabulas eorumdem creditorum; nam solutâ pecuniâ veteri debitâ, priores tabulas cum iisdem creditoribus Antonius renovavit, rursus mutuatus ab eisdem pecunias, quas dissiparet.

tabulas innumerabilem pecuniam dissipavisti; ad quem è domo Cæsaris tam multa delata sunt; cujus domus quæstuosissima est falsorum commentariorum et chirographorum officina, agrorum, oppidorum, immunitatum, vectigalium, flagitiosissimæ nundinæ. Etenim quæ res egestati et æri alieno tuo, præter mortem Cæsaris, subvenire potuisset? Nescio quid conturbatus esse mihi videris: numquid subtimes, ne ad te hoc [f] crimen pertinere videatur? libero te metu; nemo credet unquam: non est tuum de republicâ benè mereri: habet istius pulcherrimi facti clarissimos viros respublica auctores: ego te tantùm gaudere dico, fecisse non arguo. Respondi maximis criminibus: nunc etiam reliquis respondendum est.

VII. Castra mihi Pompeii atque omne illud tempus objecisti; quo quidem tempore, si, ut dixi, meum consilium auctoritasque valuisset, tu hodie egeres, nos liberi essemus; respublica non tot duces et exercitus amisisset. Fateor enim, me, cùm ea, quæ acciderunt, providerem futura, tantâ in mœstitiâ fuisse, quantâ cæteri optimi cives, si idem providissent, fuissent. Dolebam, dolebam, P. C. rempublicam vestris quondam meisque consiliis conservatam, brevi tempore esse perituram. Neque verò eram tam indoctus ignarusque rerum, ut frangerer animo propter vitæ cupiditatem, quæ me manens conficeret angoribus, dimissa molestiis omnibus liberaret; illos ego præstantissimos viros, lumina reipublicæ, vivere volebam, tot consulares, tot prætorios, tot honestissimos senatores, omnem præctereà florem nobilitatis ac juventutis, tum optimorum civium exercitus: qui si viverent, quamvis iniquâ conditione pacis, (mihi enim pax omnis cum civibus bello civili utilior videbatur) rempublicam hodie teneremus. Quæ sententia si valuisset, ac non ii maximè mihi, quorum ego vitæ con-

[f] *accusatio.*

59. *Ad quem è domo Cæsaris.*] Mortuo Cæsare, omnes ejus amici ad Antonium confugerunt, ad quem et Calpurnia, Cæsaris uxor, relictam ab eo pecuniam detulit.

61. *Falsorum commentariorum.*] Antonius adulteravit Cæsaris commentarios, quos ad arbitrium suum protulit.

68. *Clarissimos viros.*] Brutum, Cassium, et alios conjurationis in Cæsarem auctores.

Ib. *Tantùm gaudere.*] Erat cur gauderet Antonius de morte Cæsaris, quia maximos ex eâ fructus et utilitates perceperat; hinc exhausit ærarium, adulteratis commentariis, dedit provincias quibus voluit, &c.

1. *Castra Pompeii.*] Objecit Ciceroni Antonius, quòd, Pompeium secutus, omnia in castris perturbâsset: quod refutat.

3. *Nos liberi essemus.*] Cùm in castra Pompeii venisset Cicero, ibique omnia perturbatè agerentur, suasit pacem, quâ compositâ, pristina reipublicæ libertas restitueretur.

Ib. *Tot duces.*] In illo civili bello præstantissimi viri perierunt; Pompeius scilicet, Cato, Petreius, et Afranius.

11. *Præstantissimos viros.*] De illis loquitur, qui in acie Pharsalicâ perierunt.

15. *Iniquâ conditione pacis.*] Optandum fuisset potiùs ad Cæsarem rem redîsse, quam tot viros egregios periise.

17. *Ac non ii maximè.*] Pompeius et Ci-

sulebam, spe victoriæ elati obstitissent; ut alia omittam, tu certè nunquam in hoc ordine, vel potiùs nunquam in hâc urbe, mansisses. At verò Cn. Pompeii voluntatem à me abalienabat oratio mea; an ille quemquam plùs dilexit? cum ullo aut sermones aut consilia [a] contulit sæpiùs? quod quidem erat magnum, de [b] summâ Reip. dissentientes, in eâdem consuetudine amicitiæ permanere: sed et ego quid ille, et contrà ille quid ego et sentirem et spectarem, videbat: ego incolumitati civium primùm, ut posteà dignitati possemus; ille præsenti dignitati potiùs consulebat: quòd autem habebat uterque, quod sequeretur, idcircò tolerabilior erat nostra dissensio. Quid verò ille singularis vir ac pænè divinus de me senserit, sciunt, qui eum de Pharsalicâ fugâ Paphum persecuti sunt. Nunquam ab eo mentio de me, nisi honorifica, nisi plena amicissimi desiderii, cùm me vidisse plus fateretur, se speravisse meliora: et ejus viri nomine me insectari audes, cujus me amicum, te sectorem esse fateare? Sed omittatur bellum illud, in quo tu nimiùm felix fuisti. Ne jocis quidem respondebo, quibus me in castris usum esse dixisti: erant illa quidem castra plena curæ; verumtamen homines, quamvis in [c] turbidis rebus sint, tamen, si modò homines sunt, interdum animis relaxantur. Quòd autem idem mœstitiam meam reprehendit, idem jocum; magno argumento est, me in utroque fuisse moderatum.

[a] *communicavit.* [b] *pace.* [c] *tristibus.*

cero censebant bellum illud esse producendum; at obsistebant senatores et equites ferè universi, à quibus vel invitus Pompeius ad pugnam impulsus est: certissimam enim sibi victoriam promittebant.

20. *At verò Cn Pompeii.*] Objecerat Antonius Ciceroni, Pompeium in castris ab eo alieno fuisse animo, quòd ne jocis quidem in exercitu abstinuisset; at Cicero Antonii calumniam diluit.

24. *Sed et ego quid ille.*] Pompeius nullam pacem volebat cum Cæsare: eam verò Cicero suadebat. Pompeius suam dignitatem spectabat, quam armis tueri volebat, vel cum periculo Reipub. Cicero incolumitatem et dignitatem, sine periculo.

29. *Paphum.*] Post Pharsalicam pugnam, Pompeius Paphum fugit, oppidum Cypri, quod Agapenor condidit.

33. *Te sectorem.*] Sector est æstimator ac redemptor bonorum damnati atque proscripti, qui spem sectans lucri sui, id est, secutus spem æstimationis suæ, bona omnia auctione vendit, et semel infert pecuniam vel ærario, vel sociis. Ita Pedianus. Cicero autem acerbè Antonium sectorem Pompeii appellat, quia sub hastâ ea redemerat, cùm nemo alius sat impudens repertus sit, qui ad illud facinus accederet.

34. *Ne jocis quidem.*] Hilari quidem fuit animo Ciceró, sed mordaci; itaque cùm ei Pompeius objiceret: *Serò venis, Cicero: Non serò*, inquit ille, *nihil enim video paratum.* Ita cùm ei dixisset Pompeius in suâ manu esse victoriam, respondit, *Si tibi negotium esset cum mulieribus.* Et cùm post Pharsalicam pugnam Nonnius quidam retulisset, adhuc aquilas septem, quæ sunt Romanorum signa, superesse, et ob id bono essent animo: *Rectè*, inquit *admones, si adversùs graculos pugnaremus.*

Hæreditates mihi negâsti venire. Utinam hoc tuum verum [d] crimen esset! plures amici mei et necessarii viverent: sed quî istuc tibi venit in mentem? Ego enim amplius H. S. ducenties acceptum hæreditatibus retuli. Quamquàm in hoc genere fateor feliciorem esse te: me nemo, nisi amicus, fecit hæredem, ut cum illo commodo, si quod erat, animi quidam dolor jungeretur; te is, quem tu vidisti nunquam, L. Rubrius Cassinas fecit hæredem: et quidem vide, quàm te amârit is, qui, albus aterve fueris ignorans, fratris filium præteriit; Q. Furii, honestissimi equitis Romani, suique amicissimi, quem palàm hæredem semper factitârat, ne nomen quidem perscripsit; te, quem nunquam viderat, aut certè nunquam salutaverat, fecit hæredem. Velim mihi dicas, nisi molestum est, L. Turselius quâ facie fuerit, quâ staturâ, quo municipio, quâ tribu. Nihil scio, inquies, nisi quæ prædia habuerit. Igitur fratrem exhæredans te faciebat hæredem. In multas prætereà pecunias alienissimorum hominum, ejectis veris hæredibus, tamquam hæres esset, invasit. Quamquàm hoc maximè admiratus sum, mentionem te hæreditatum ausum esse facere, cùm ipse hæreditatem patris non adîsses. Hæc ut colligeres, homo amentissime, tot dies in alienâ villâ declamâsti? quamquàm tu quidem (ut tui familiarissimi dictitant) vini exhalandi, non ingenii acu-

[d] *maledictum*, sive *criminatio*.

40. *Hæreditates mihi negâsti venire.*] Aliud maledictum sibi objectum ab Antonio de hæreditatibus refellit; turpe enim fuit apud Romanos nullam habere hæreditatem in testamentis amicorum.

Ib. *Utinam.*] Optat Cicero, ut nulla sibi hæreditas obvenisset, si ejus viverent amici.

42. *H. S.*] Id est, sestertia. (De sestertiis dictum est Orat. in Cæcilium parag. v. l. 20.) H. S. autem *ducenties*, est ducenties centena millia nummûm, sive ducenties centena sestertia.

Ib. *Acceptum hæreditatibus.*] Id est, ex hæreditatibus accepi. Expensum ferre, et acceptum referre, usitata locutio est apud Latinos. Expensa ferimus, quæ damus aliis; accepta referimus, quæ ab aliis accipimus. Hinc antiqui codicem accepti et expensi vocant, in quo accepta et expensa perscribuntur.

43. *Quamquàm in hoc genere.*] Ostendit Cicero, amicitiam suam sibi hæreditates comparâsse; Antonium autem in aliorum hæreditates involâsse.

46. *Rubrius Cassinas.*] Cassinum Campaniæ oppidum est, ubi Latina via cum Appiâ jungitur.

47. *Albus aterve.*] Proverbialis locutio de homine qui negligitur.

48. *Fratris filium præteriit.*] Id est, eum hæredem non instituit, cum ab eo nominari debuisset.

50. *Quem nunquam viderat.*] Cùm non sit probabile ab eo Antonium fuisse nominatum hæredem, quem nunquam viderat, probabilius certè est defuncti hominis bona invasisse.

53. *Nisi quæ prædia habuerit.*] Illius Turselii se quoque falsò hæredem scripsit Antonius, quem non tam novit, quàm quæ prædia illius sibi vindicavit.

57. *Hæreditatem patris non adîsses.*] Non adiit Antonius patris hæreditatem, quia nullam ei reliquit; nam bona dilapidaverat.

59. *In alienâ villâ.*] Ridet Antonium, qui, ut hæc maledicta in Ciceronem conjiceret, se per septemdecim dies in Tiburtino Scipionis recepit, ut ad illam se declamationem exerceret.

60. *Vini exhalandi.*] In contemptum ad

endi causâ declamitas. Et verò adhibes joci causâ magistrum, suffragio tuo et compotorum tuorum rhetorem; cui concessisti ut in te, quæ vellet, diceret: [e]salsum omninò hominem! sed materia facilis, [f]in te et in tuos dicta dicere. Vide autem, quid intersit inter te et avum tuum: ille sensim dicebat, quod causæ prodesset; tu [g]cursim dicis aliena. At quanta merces rhetori data est? Audite, audite, P. C. et cognoscite reipublicæ vulnera; duo millia jugerum campi Leontini Sex. Clodio rhetori assignâsti; et quidem immunia, ut pro tantâ mercede nihil sapere disceres: num etiam hoc, homo audacissime, ex Cæsaris commentariis? Sed dicam alio loco et de Leontino agro, et de Campano; quos iste agros, ereptos reipublicæ, turpissimis possessoribus inquinavit. Jam enim, quoniam criminibus ejus satìs respondi, de ipso emendatore et correctore nostro quædam dicenda sunt; nec enim omnia effundam, ut, si sæpiùs decertandum sit, ut erit, semper novus veniam; quam facultatem mihi multitudo istius vitiorum peccatorumque largitur.

[e] *facetum.* [f] *jocari et mordere te et tuos.* [g] *temerè,*

ducit Antonium, dicendo eum non se tam declamationis, quàm crapulæ causâ recepisse.

61. *Magistrum.*] Assumpsit sibi magistrum declamandi Sextum Clodium.

62. *Rhetorem.*] Rhetor vocabulum quidem Græcum est, et idem quod sophista, qui dat præcepta rhetorica; eo verò tamquam Latino Romani usi sunt. Orator verò diversus est à rhetore, quòd orator nomen honoris fuit, utpote qui palàm diceret; rhetor verò qui privatim suos exerceret.

65. *Et avum.*] Avus Antonii fuit celeberrimus ille orator M. Antonius, de quo in Lib. de Orat.

68. *Duo millia jugerum.*] Jugerum mensura agrestis fuit, quæ in longitudinem pedum 240, in latitudinem 120, extenditur. Vulgò dicimus arvipendium.

Ib. *Campi Leontini.*] Leontium urbs est Siciliæ Septemtrionalis, agris feracissima.

69. *Immunia.*] Illa jugera nullum vectigal pendere voluit Antonius, contra leges Siculorum, quorum agri decumam pendebant.

70. *Ex Cæsaris commentariis.*] Carpit Antonium, qui dicet haud dubiè ex commentariis relictis à Cæsare huic Clodio hæc assignata fuisse jugera.

71. *De Campano.*] Campanus ager publicus erat, quem Antonius largitus est.

CONFIRMATIO.

Continet, quid egerit in pueritiâ, quid in magistratibus: ac 1. *quid in tribunatu;* 2. *quid in equitum magisterio;* 3. *quid in privatâ vitâ;* 4. *quid in consulatu.*

PRIMA PARS.

Quid egerit Antonius in pueritiâ.

VIII. Vis-ne igitur te inspiciamus à puero? sic opinor; à princi-

pio ordiamur. Tenes-ne memoriâ prætextatum te decoxisse? Patris, inquies, ista culpa est; concedo: at enim est pietatis plena defensio. Illud tamen audaciæ tuæ, quòd sedisti in quatuordecim ordinibus, cùm esset lege Rosciâ decoctoribus certus locus constitutus, quamvis quis fortunæ vitio, non suo, decoxisset. Sumpsisti virilem, quam statim muliebrem togam reddidisti; primò vulgare scortum: certa flagitii merces, nec ea parva: sed citò Curio intervenit, qui te à meretricio quæstu abduxit; et, tamquam stolam dedisset, in matrimonio stabili et certo locavit. Nemo unquam puer, emptus libidinis causâ, tam fuit in domini potestate, quàm tu in Curionis: quoties te pater ejus domo suâ ejecit! quoties custodes posuit, ne limen intrares! cùm tamen tu, nocte sociâ, hortante libidine, cogente mercede, per tegulas demitterere; quæ flagitia domus illa diutiùs ferre non potuit. Scis-ne me de rebus mihi notissimis dicere? recordare tempus illud, cum pater Curio mœrens jacebat in lecto: filius, se ad pedes meos prosternens, lacrymans, te mihi commendabat; orabat ut te [a] contra suum patrem, si sestertiûm sexagies peteret, defenderem: tantum enim se pro te [b] intercessisse [dicebat.] Ipse autem amore ardens confirmabat, quòd desiderium tui discidii ferre non posset, se in exsilium esse iturum. Quo ego tempore tanta mala florentissimæ familiæ sedavi, vel potiùs sustuli; patri persuasi, ut æs alienum filii dissolveret; redimeret adolescentem, summâ spe et animi et ingenii præditum, rei familiaris facultatibus; eumque à tuâ non modò familiaritate, sed etiam congressione, patrio jure et potestate prohiberet. Hæc tu cùm per me acta meminisses, nisi illis, quos videmus, [c] gladiis confideres, maledictis me provocare ausus

[a] *apud.* [b] *spopondisse.* [c] *armatis.*

2. *Prætextatum.*] Per prætextam ætas designabatur. Nam veste prætextâ utebantur pueri ab anno septimo ad decimum sextûm. Prætexta autem dicta est, quòd limbo purpureo cicumduceretur, si alterius esset coloris; eâdem veste utebantur Romani nobiles.

Ib. *Decoxisse.*] Decoquere dicuntur, qui diminuto patrimonio fluxâ fide creditores fallunt, et circumscribunt.

Ib. *Patris.*] Pater Antonii fuit ille M. Antonius Creticus, qui bona omnia abligurivit.

3. *Pietatis plena defensio.*] Ironia.

5. *Lege Rosciâ.*] Tulit M. Roscius Otho tribunus plebis, L. Metello et Q. Marcio Coss. anno urbis conditæ 682. ut in theatro equitibus Rom. qui reverà censum equestrem haberent, quatuordecim gradus spectandi gratiâ assignarentur; exceptis iis qui suo aut fortunæ vitio decoxissent.

7. *Muliebrem togam.*] *Togam* gestabant meretrices, ut à matronis dignoscerentur. Matronarum autem *stola* fuit ad pedes usque dimissa. Mordet hîc Antonium quasi impudicum, et libidinibus infamem hominem.

Ib. *Vulgare scortum.*] Subauditur *fuit*; nam primam adolescentiam omnibus pro certâ mercede prostituit Antonius.

9. *A meretricio quæstu.*] Curio noluit Antonium prostitutum omnium esse libidini, quarè eum sibi proprium voluit esse, ac si, detractâ togâ, stolam dedisset.

19. *Sestertiûm sexagies.*] Id est, sexagies centena, quæ efficiunt apud nos sexaginta librarum [Gallicarum] millia.

20. *Ipse.*] Curio filius.

esses? Sed jam stupra et flagitia omittam; sunt quædam quæ honestè non possum dicere; tu autem eò liberior, quòd ea in te admisisti, quæ à verecundo inimico audire non posses. Sed reliquum vitæ cursum videte; quem quidem celeriter perstringam; ad hæc enim quæ in civili bello, in maximis Reipubl. miseriis fecit, et ad ea quæ quotidie facit, festinat animus: quæ peto, ut, quamquam multò notiora vobis, quàm mihi sunt, tamen, ut facitis, attentè audiatis; debet enim talibus in rebus excitare animos non cognitio solùm rerum, sed etiam recordatio; tametsi [d] incidamus oportet media, ne nimìs serò ad extrema veniamus. Intimus erat in tribunatu Clodio, qui sua erga me beneficia commemorat; ejus omnium incendiorum fax; cujus etiam domi quiddam jam tum molitus est: quid dicam, ipse optimè intelligit. Inde [e] itur Alexandriam contra senatûs auctoritatem, contra religionem; sed habebat ducem Gabinium, [f] quîcum quidvis rectissimè facere posset. Qui tum inde reditus, aut qualis? priùs in ultimam Galliam ex Ægypto, quàm domum: quæ autem erat domus? suam enim quisque domum tum obtinebat, neque erat usquam tua: domum dico? quid erat in terris, [g] ubi in tuo pedem poneres, præter unum Misenum, quod cum sociis, tamquam Sisaponem, tenebas? Venisti è Galliâ ad quæsturam petendam. Au-

[d] *prætereamus.* [e] *ivit.* [f] *quocum.* [g] *cujus non arriperes possessionem.*

38. *Intimus erat in tribunatu Clodio.*] Antonius se addixit Clodio tribuno plebis: sed cùm videret multos ei esse inimicos, ab eo discessit, et in Græciam navigavit.

39. *Qui sua erga me beneficia commemorat.*] Antonius sua in Ciceronem beneficia prædicare non debuit, si quidem Clodio infensissimo ejus inimico se adjunxit.

40. *Ejus omnium incendiorum fax.*] Antonius fax fuit incendiorum, quæ Clodius excitavit. Per translationem intelligit turbas et seditiones, ad quas Clodium Antonius impulit.

Ib. *Cujus etiam domi.*] Antonius Fulviæ Clodii uxoris pudicitiam tentavit, quam, mortuo Clodio, duxit.

42. *Alexandriam.*] Commemorat ea, quæ facta sunt pro Ptolemæo Ægypti rege, qui ab Alexandrinis ejectus Romam venit, ubi à Pompeio exceptus est, à quo reduci in regnum vehementissimè cupiebat; sed res demandata fuit Gabinio, quam suadente Antonio contra senatûs auctoritatem suscepit.

Ib. *Contra religionem.*] Antonius id persuasit Gabinio contra religionem, quia Sibyllinis oraculis scriptum erat, ne rex Ægyptius cum exercitu reduceretur; immò ea de re factum fuit senatûs-consultum, quo decretum est, ut nihil contra religionem oraculorum fieret.

44. *Qui tum inde reditus.*] Rediens Antonius ex Ægypto, quò se cum Gabinio contulerat, nullum amicorum Romæ vidit, sed statim se contulit ad Cæsarem in Galliam Transalpinam.

45. *Quæ erat domus?*] Nullam habebat sibi propriam Antonius, quia jam antè juvenis decoxerat, expulsus paternâ domo.

47. *Usquam tua.*] Indicat furtum Antonii, qui, mortuo Pompeio, domum ejus possedit.

48. *Præter unum Misenum.*] Prædium unum in Campaniâ ad Misenum promontorium, prope Cumas, habuit Antonius, sed commune cum aliis parasitis vel creditoribus suis, qui partem ejus occupabant.

Ib. *Sisaponem.*] Sisapo civitas est in Hispaniâ, quam ait Plinius, lib. 31. cap. 7, miniario metallo abundare; quæ cùm esset vectigalis populi Romani, à publicanis te-

de dicere, te priùs ad parentem tuum venisse, quàm ad me; acceperam enim jam antè Cæsaris literas, ut mihi satisfieri paterer à te: itaque ne loqui quidem sum te passus de [h] gratiâ; posteà [i] cultus sum à te, tu à me observatus in petitione quæsturæ; quo quidem tempore P. Clodium, approbante populo Romano, in foro es conatus occidere: cùmque eam rem tuâ sponte conarere, non impulsu meo; tamen ita prædicabas, te non existimare, nisi illum interfecisses, unquam mihi pro tuis in me injuriis satìs esse facturum: in quo demiror, cur Milonem impulsu meo rem illam egisse dicas, cùm te ultrò mihi idem illud deferentem nunquam sum adhortatus: quamquam, si in eo perseverâsses, ad tuam gloriam rem illam referri malebam, quàm ad meam gratiam. Quæstor es factus; deindè continuò sine senatûs-consulto, sine sorte, sine lege, ad Cæsarem cucurristi; id enim unum in terris egestatis, æris alieni, nequitiæ, perditis vitæ rationibus, perfugium esse ducebas. Ibi te cùm et illius largitionibus, et tuis rapinis explevisses, (si hoc est explere, quod statim effundas) advolas egens ad tribunatum, ut in eo magistratu, si posses, vitrici tui similis esses.

[h] *reconciliatione.* [i] *tu me honorâsti.*

nebatur: inde apparet, quarè Misenum quasi Sissponem habuerit Antonius, quia non solus prædium illud possidebat.

51. *Mihi satisfieri paterer.*] Cùm Antonius offendisset Ciceronem, quia cum Clodio ejus inimico junxerat societatem, per literas Cæsar petiit à Cicerone, ut hanc Antonio veniam concederet. Timebat videlicet Antonius, ne sibi quæsturam petenti adversaretur Cicero.

53. *A me observatus.*] Observabantur adolescentes à proceribus, qui, in petitione magistratuum, honoris et commendationis causâ deducebantur.

61. *Quæstor es factus.*] Quæstores, inquit Varro, à *quærendo* dicti sunt: quia conquirebant pecunias publicas, et eas asservabant. Ante omnes alios ferè magistratus creati sunt.

62. *Sine senatûs-consulto.*] Objicit Antonio quòd ad Cæsarem sine ullo senatûs-consulto profectus sit: quia nemo quæstor in provinciam proficiscebatur, nisi eam ex senatûs-consulto et lege sortiretur.

64. *Perfugium esse ducebas.*] Scribit Suetonius reorum, obæratorum, et prodigæ juventutis subsidium unicum, ac promptissimum, Cæsarem fuisse.

67. *Vitrici tui.*] Curionem indicat, qui circa id tempus tribunus plebis fuit.

Quid egerit in tribunatu Antonius.

IX. Accipite nunc, quæso, non ea, quæ ipse in se atque in domesticum dedecus impurè atque intemperanter, sed quæ in nos fortunasque nostras, id est, in universam rempublicam impiè ac nefariè fecerit; ab hujus enim scelere omnium malorum principium natum reperietis. Nam, cùm, L. Lentulo,

C. Marcello consulibus, Kalendis Januar. labantem et propè cadentem rempublicam fulcire cuperetis, ipsique C. Cæsari, si sanâ mente esset, consulere velletis; tum iste venditum atque [a] mancipatum tribunatum consiliis vestris opposuit; cervicesque suas ei subjecit [b] securi, quâ multi minoribus in peccatis [c] occiderunt. In te autem, M. Antoni, id decrevit senatus, et quidem incolumis, nondum tot luminibus exstinctis, quod in hostem togatum decerni est solitum more majorum; et tu apud patres conscriptos contra me dicere ausus es, cùm ab hoc ordine ego conservator essem, tu hostis, reipublicæ judicatus? [d] Commemoratio illius tui sceleris intermissa est, non memoria deleta: dum genus hominum, dum populi Romani nomen exstabit, (quod quidem erit, si per te licuerit, sempiternum) tua illa pestifera intercessio nominabitur. Quid cupidè à senatu, quid temerè fiebat, cùm tu unus adolescens universum ordinem decernere de salute reipublicæ prohibuisti? neque id semel, sed sæpiùs? neque tu tecum de senatûs auctoritate [e] agi passus es? quid autem agebatur, nisi ne deleri et everti rempublicam funditùs velles? cùm te neque principes civitatis rogando, neque ma-

[a] *addictum.* [b] *pœnæ.* [c] *condemnati sunt.* [d] *mentio.* [e] *deliberari.*

6. *Labantem.*] Ruinam metuebat respublica propter summam Cæsaris potentiam.

9. *Consiliis vestris.*] Deliberabatur à senatu de revocando Cæsare, et de Repub. Pompeio demandandâ, ne eam armis sibi Cæsar subjiceret. Sed senatûs-consulto intercessit Antonius tribunus, corruptus à Cæsare, quarè uterque à senatu hostis judicatus est.

12. *Tot luminibus exstinctis.*] Intelligit cives illos præstantissimos, Catonem, Marcellum, Lentulum, Domitium, qui in bello civili perierunt.

Ib. *Hostem togatum.*] Per hostem togatum intelligit domesticum et perduellem, qui cùm talis judicatus esset à senatu, more majorum senatu et urbe ei interdicebatur. Cùm autem senatus ita decrevisset in Antonium, Curionem, et Cassium tribunos plebis, qui patrocinium absentis Cæsaris acerrimè suscipiebant; ad eum servili in veste, rhedâ meritoriâ, miserando habitu profugerunt; quâ re perculsus Cæsar belli civilis occasionem nactus est.

14. *Ab hoc ordine.*] Senatorio videlicet, ad quem pertinebat de bonis et malis civibus decernere.

18. *Si per te licuerit.*] Objicit Antonio quòd imperii nomen sempiternum futurum sit, nisi suis sceleribus ei exitium afferat.

Ib. *Pestifera intercessio.*] Cùm Marcellus consul legiones Pompeio decerneret, tribunus Antonius intercessit, rogationem ferens, ut præsentes copiæ militares in Syriam mitterentur adversùs Parthos. Deindè cùm epistolas Cæsaris legi senatus vetaret, eas ipse tribuniciâ potestate fultus recitavit, quâ ex lectione multos sibi conciliavit. Quarè cum hanc rogationem promulgâsset, placeret-ne Cæsarem et Pompeium ab armis discedere, et exercitum dimittere, eam omnes probaverunt; hortabanturque Antonium ut eam legem ferret. At consules vetuêre.

19. *Quid cupidè.*] Objecit Antonio Cicero, quòd pro Cæsare contra senatum egisset. At jam ostendit nihil à senatu temerè factum esse.

20. *Cùm tu unus adolescens.*] Antonium fuisse tyrannum probat, quia solus et adolescens annos natus tantùm triginta, prohibuit senatum agere de Reipub. libertate, cùm huic ordini cedere debuisset.

jores natu monendo, neque frequens senatus agendo, de venditâ atque addictâ sententiâ movere potuit? Tum illud, multis rebus antè tentatis, necessariò tibi vulnus inflictum, quod paucis ante te, quorum incolumis fuit nemo; tum contra te [f] dedit arma hic ordo consulibus, reliquisque imperiis et [g] potestatibus, quæ non effugisses, nisi te ad arma Cæsaris contulisses. Tu, tu, inquam, M. Antoni, [h] princeps C. Cæsari, omnia perturbare cupienti, causam belli contra patriam inferendi dedisti. Quid enim aliud ille dicebat? quam causam dementissimi sui consilii et facti afferebat, nisi quòd intercessio neglecta, jus tribunicium sublatum, [i] circumscriptus à senatu esset Antonius? Omitto quàm hæc falsa, quàm levia; præsertim cùm omninò nulla causa justa cuiquam esse possit contra patriam arma capiendi. Sed nihil de Cæsare: tibi certè confitendum est, causam perniciosissimi belli [k] in personâ tuâ constitisse. O miserum te, si intelligis, miseriorem, si non intelligis, hoc literis mandari, hoc memoriæ prodi, hujus rei ne posteritatem quidem omnium sæculorum unquam immemorem fore; consules ex Italiâ expulsos, cumque his Cn. Pompeium, qui imperii populi Romani decus ac lumen fuit; omnes consulares, qui per valetudinem [l] exsequi cladem illam fugamque potuissent, prætores, prætorios, tribunos plebis, magnam partem senatûs, omnem sobolem juventutis, unoque verbo rempublicam expulsam, atque exterminatam suis sedibus! Ut igitur in seminibus est causa arborum et stirpium; sic hujus luctuosissimi belli semen tu fuisti. Doletis tres exercitus populi Romani interfectos? interfecit Antonius: desideratis clarissimos cives? eòs quo-

[f] *imperavit arma.* [g] *magistratibus.* [h] *primus.* [i] *illusus.* [k] *in te fuisse.* [l] *fugere.*

25. *De venditâ atque addictâ.*] Sententiam suam Antonius Cæsari vendidit, quasi ad eam emendam largius pretium obtulisset.

26. *Illud vulnus inflictum.*] Ait esse tunc condemnatum Antonium. Nam hostis judicatus est, eique aquâ et igne interdictum est, et omnibus potestas facta est eum interficiendi.

27. *Quod paucis ante te.*] Pauci ante Antonium simile judicium experti sunt, nisi Fimbria, Saturninus, et Gracchi, qui omnes interfecti sunt.

29. *Reliquisque imperiis.*] Per imperia duces intelligit, qui à populo Romano in diversis orbis provinciis constituti erant, quos imperatores post relatas victorias appellabant.

34. *Intercessio neglecta.*] Sacrosancta habebatur tribunicia potestas et intercessio.

39. *O miserum te!*] Per exclamationem incipit, à conglobatis, omnes calamitates recensere, quæ ex hoc bello civili, cujus causa exstitit Antonius, secutæ sunt.

42. *Consules.*] Marcellus et Lentulus consules, veniente cum exercitu ad urbem Cæsare, profugerunt, et Pompeium secuti sunt, qui jam Capuam ad exercitum profectus erat.

46. *Omnem sobolem juventutis.*] Omnem juniorum multitudinem intelligit, in quibus spes est prolis suscipiendæ, et Reipub. propagandæ.

49. *Tres exercitus populi Romani.*] In Pharsaliâ Pompeii et senatûs exercitus deletus est; in Hispaniâ Petreii et Afranii; in Africâ Scipionis et Jubæ regis.

50. *Clarissimos cives.*] Eos intellige, qui in illis exercitibus perierunt.

que eripuit vobis Antonius: auctoritas hujus ordinis afflicta est? afflixit Antonius: omnia denique, quæ posteà vidimus (quid autem mali non vidimus?) si rectè ratiocinabimur, uni accepta referemus Antonio: ut Helena Trojanis, sic iste huic reipublicæ causa belli, causa pestis atque exitii fuit. Reliquæ partes tribunatûs principio similes: omnia perfecit, quæ senatus salvâ republicâ, ne fieri possent, [m] perfecerat; cujus tamen scelus in scelere cognoscite. Restituebat multos calamitosos; in his patrui nulla mentio: si severus, cur non in omnes? si misericors, cur non in suos? Sed omitto cæteros: Licinium Denticulam de aleâ condemnatum, collusorem suum, restituit; quasi verò ludere cum condemnato non liceret: sed ut, quod ille in aleâ perdiderat, beneficio legis dissolveret. Quam attulisti rationem populo Romano, cur eum restitui oporteret? absentem credo in reos relatum; rem indictâ causâ judicatam; nullum fuisse de aleâ lege judicium; vi oppressum et armis; postremò, quod de patruo tuo dicebatur, pecuniâ judicium esse corruptum: nihil horum. At vir bonus et republicâ dignus. Nihil id quidem ad rem: ego tamen, quoniam condemnatum esse pro nihilo est, si ita esset, ignoscerem; hominem omnium nequissimum, qui non dubitaret vel in foro aleâ ludere, lege, quæ est de aleâ, condemnatum, qui in [n] integrum restituit, is non apertissimè studium suum ipse profitetur? In eodem verò tribunatu, cùm Cæsar in Hispaniam proficiscens huic

[m] *vetuerat ne fierent.* [n] *pristinum statum.*

54. *Helena Trojanis.*] Helena Tyndari filia rapta à Theseo est; et à suis fratribus recepta Menelao nupsit; verùm iterùm rapta à Paride filio Priami, belli Trojani occasionem dedit: ita Antonius, pulsus è curiâ et profectus ad Cæsarem, totius belli civilis auctor fuit, seu potiùs Cæsari suam explendi dominatûs cupiditatem dedit.

57. *Scelus in scelere.*] Vocat tribunatum Antonii scelus, quia venditus fuerat, et partus scelere.

58. *Patrui nulla mentio.*] C. Antonius collega Ciceronis in consulatu, repetundarum condemnatus, in exsilium abierat: hunc autem non restituit, sed Denticulam.

61. *Collusorem suum.*] Cum Denticulâ Antonius aleâ solitus fuit ludere.

Ib. *Quasi verò.*] Festivè ridet Antonium, qui hominem nequam et sceleratum ab exsilio revocavit, ut cum eo luderet.

62. *Beneficio legis dissolveret.*] Misericors fuit in Denticulam Antonius; nam idcircò legem de illius restitutione tulit, ut quod in aleâ perdidisset, iterùm restitutus lucraretur.

64. *Absentem credo.*] Fingit causas ironicè, cur absentem Denticulam restituerit. 1. Itaque causa fuit ejus absentia, neque enim quis absens damnabatur. 2. Causa non audita. 3. Lex nulla lata fuit ad eum accusandum et damnandum; neque enim sine lege quis accusari et damnari poterat.

71. *Lege, quæ est de aleâ.*] L. Cornelius Sylla legem tulit, ne quis in pecuniam luderet, sponsionemve in ludo, nisi qui corporis exercendi causâ susceptus esset, faceret: veluti hastâ, pilove jaciendo, currendo, saliendo, luctando, pugnando. Marcian. l. 3. D. de aleâ.

73. *Cùm Cæsar in Hispaniam.*] Cæsar profecturus in Hispaniam, antequàm Pompeium seqúeretur ultra mare, Lepido prætori urbem, Antonio tribuno plebis Italiam et cætera præsidia commisit, ubi multa li-

[o] conculcandam Italiam tradidisset, quæ fuit ejus peragratio itinerum? lustratio municipiorum? Scio me in rebus celebratissimis sermone omnium versari; eaque, quæ dico dicturusque sum, notiora omnibus esse, qui in Italiâ tum fuêre, quàm mihi, qui non fui: notabo tamen singulas res: etsi nullo modo poterit oratio mea satisfacere vestræ scientiæ. Etenim quod unquam in terris tantum flagitium exstitisse auditum est? tantam turpitudinem? tantum dedecus? Vehebatur in essedo tribunus plebis: lictores laureati antecedebant: inter quos, apertâ lecticâ, mima portabatur; quam ex oppidis municipales, homines honesti, obviàm necessariò prodeuntes, non noto illo et mimico nomine, sed Volumniam consalutabant. Sequebatur rheda cum lenonibus: comites nequissimi: rejecta mater amicam impuri filii, tamquam nurum, sequebatur. O miseræ mulieris fecunditatem calamitosam! [p] Horum flagitiorum iste vestigiis omnia municipia, præfecturas, colonias, totam denique Italiam, impressit. Reliquorum factorum ejus, P. C. difficilis est sanè reprehensio, et [q] lubrica; versatus in bello est; saturavit se sanguine dissimillimorum sui civium; fuit felix, si potest ulla esse in

[o] *vexandum.* [p] *iste infixit in Italiâ memoriæ hominum sua flagitia.* [q] *anceps.*

bidinosè et contumeliosè patravit. Cæsar tamen ex Hispaniâ victor rediens, Antonii errata neglexit: gnarusque illum virum fortem esse, et manu promptum, ejus operâ deindè in bello usus est.

77. *Qui non fui.*] Post Cæsaris profectionem in Hispaniam, Cicero aliquo tempore in Italiâ substitit, sed non diù.

81. *Essedo.*] Essedum vehiculi genus est, quod apud Belgas Gallos primò inventum est.

Ib. *Lictores laureati.*] Cæsar dedit lictores laureatos suis legatis in Italiâ, quos habere Antonius non poterat, quia tribunus plebis tantùm erat, tribuno autem non concedebantur.

82. *Mima portabatur.*] Cytheris meretrix Antonii, mulier histrionica, quam Volumniam appellavit, quia Volumnii civis Romani liberta fuerat.

83. *Municipales.*] Municipales hic accipiuntur pro rusticanis, qui rure habitant.

84. *Necessariò prodeuntes.*] Prodeunt vulgò honoris causâ homines liberè et volentes; at hi necessariò et inviti, coacti ab Antonio.

85. *Rheda.*] Rheda vehiculi genus, quo Galli utebantur.

Ib. *Cum lenonibus.*] Lenones venditores sunt, et quasi mancipes meretricum.

86. *Rejecta mater.*] Rejecta Julia mater Antonii, nobilissima femina, sequebatur Cytheridem illam mimam, quasi nurum.

87. *Fecunditatem.*] Misera fuit hæc Julia, quòd peperit filium Antonium, tam nequam et impudicum hominem.

88. *Omnia municipia.*] Municipium id hominum genus est, qui cùm Romam venissent, neque Romani cives essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum unà cum Romanis civibus, excepto ferendo suffragio, aut capiendo magistratu.

89. *Præfecturas.*] Præfecturæ dicebantur, in quibus jus dicebatur, et nundinæ agebantur: et erant quædam earum Resp. neque tamen suos magistratus habebant; sed in eas præfecti Romani mittebantur quotannis, qui jus dicerent.

92. *Dissimillimorum.*] Intelligit viros probos, qualis non fuit Antonius.

scelere felicitas. Sed quoniam veteranis cautum esse volumus, quamquam dissimilis est militum causa, et tua; illi secuti sunt, tu quæsiisti ducem; tamen, ne apud illos me in invidiam voces, nihil de belli genere dicam. Victor è Thessaliâ Brundusium cum legionibus revertisti: ibi me non occidisti; magnum beneficium! potuisse enim fateor; quamquam nemo erat eorum, qui tum tecum fuerunt, qui mihi non censeret parci oportere; tanta enim est caritas patriæ, ut vestris etiam legionibus [r] sanctus essem, quòd eam à me servatam esse meminissent. Sed [s] fac id te dedisse mihi, quod non ademisti; meque à te habere vitam, quia à te non sit erepta; licuit-ne mihi per tuas contumelias hoc beneficium sic tueri, ut tuebar, præsertim cùm te hæc auditurum videres? Venisti Brundusium in sinum quidem et in complexum tuæ mimulæ. Quid est? num mentior? quàm miserum est id negare non posse, quod sit turpissimum confiteri! Si te municipiorum non pudebat, ne veterani quidem exercitûs? quis enim miles fuit, qui Brundusii illam non viderit? quis, qui nescierit venisse eam tibi tot dierum viam gratulatum? quis, qui non indoluerit, tam serò se, quàm nequam hominem secutus esset, cognoscere? Italiæ rursus percursatio, eâdem comite mimâ: in oppida militum crudelis et misera deductio: in urbe auri, argenti, maximèque vini, fœda direptio.

[r] *inviolabilis.* [s] *ponamus.*

93. *Veteranis cautum esse volumus.*] Veterani dicuntur milites, qui stipendia militaria confecerunt. De quibus non vult hic agere Cicero, ne priventur militiæ commodis, quæ jam adepti sunt à Cæsare.

94. *Dissimilis militum causa.*] Veterani secuti sunt Cæsarem, qui eis datus fuerat dux jam anteà à senatu: Antonius verò suo sibi arbitrio ducem quæsivit Cæsarem.

96. *Victor è Thessaliâ.*] In Thessaliâ prœlium Pharsalicum commissum est, in quo dextrum cornu ducens Domitium interfecit.

Ib. *Brundusium.*] Brundusium Italiæ portus est, quò Cæsar post Pharsalicum prœlium misit Antonium, ut tutaretur Italiam, dum ipse Pompeium insequeretur.

Ib. *Cum legionibus.*] Legio à Romulo trium millium peditum, et trecentorum equitum numero instituta fuit: posteà mille pedites additi sunt: pulsis regibus peditum quatuor millium fuit: posteà ex senatûs judicio modò quinque, modò sex millium peditum fuit. Peditibus sex tribuni præerant, centuriones sexaginta: equitibus triginta decuriones, quorum alii turmas singulas regebant, præfectus alam integram.

97. *Ibi me non occidisti.*] Cùm videret Cicero nihil profecisse Pompeium, sed quotidie illius partes imminui, post Pharsalicam pugnam, cui valetudinis causâ non potuit interesse, rediit in Italiam, et venit Brundusium, ubi potuit ab Antonio facilè interfici.

110. *Tot dierum viam.*] Quatuordecim dierum itinere Româ Brundusium distabat.

113. *In urbe.*] Romæ Antonius avaritiæ se dedit et vino.

Quid egerit Antonius in magisterio equitum.

X. Accessit, ut, Cæsare ignaro, cùm esset ille Alexandriæ, beneficio amicorum ejus magister equitum constitueretur: tum existimavit se suo jure cum Hippiâ vivere, et equos vectigales Sergio mimo tradere; tum sibi non hanc, quam nunc malè tuetur, sed M. Pisonis domum, ubi habitaret, legerat. Quid ego istius decreta, quid rapinas, quid hæreditatum possessiones datas, quid ereptas proferam? cogebat egestas: quò se verteret, non habebat: nondum ei tanta à L. Rubrio, non à L. Turselio hæreditas venerat: nondum in Cn. Pompeii locum, multorumque aliorum, qui aberant, repentinus hæres successerat: erat ei vivendum latronum ritu, ut tantum haberet, quantum rapere potuisset. Sed hæc, quæ robustioris improbitatis sunt, omittamus: loquamur potiùs de nequissimo genere levitatis. Tu, istis faucibus, istis lateribus, istâ gladiatoriâ totius corporis firmitate, tantum vini in Hippiæ nuptiis exhauseras, ut tibi necesse esset in populi Rom. conspectu vomere postridie. O rem non modò visu fœdam, sed etiam auditu! Si inter cœnam, in ipsis tuis [a] immanibus illis poculis, hoc tibi accidisset, quis non turpe duceret? in cœtu verò populi Romani negotium publicum gerens, magister equitum, cui ructare turpe esset, is, vomens, frustis esculentis, vinum redolentibus, gremium suum et totum tribunal implevit. Sed hoc ipse fatetur esse in suis sordibus: veniamus ad splendida. Cæsar Alexandriâ se recepit, felix, ut sibi quidem videbatur; meâ autem sententiâ, qui reipublicæ sit infelix, felix esse non po-

[a] *ingentibus.*

1. *Cæsare ignaro.*] Cùm Pharsalicam victoriam Cæsar retulisset, ad annum dictator creatus est, et Antonius magister equitum; non tamen ignaro Cæsare, ut ait Cicero, sed ipso eum seligente, ut Plutarchus indicat in Antonio.

2. *Magister equitum.*] Nunquam creabatur dictator, quin ei magister equitum adderetur, qui summum in milites omnes jus habebat.

3. *Hippiâ.*] Matrona fuit Romana, sed suis libidinibus infamis.

Ib. *Equos vectigales.*] Equi vectigales erant, qui tributi nomine mittebantur.

4. *Non hanc.*] Intelligit domum Pompeii, quam invaserat, et quam filius ejus sibi repetebat.

10. *Repentinus hæres.*] Repentinus hæres dicitur, qui fraude verum hæredem circumscripsit, et vi et fraude ad hæreditatem sibi non debitam pervenit.

13. *Tu istis faucibus.*] Ratiocinatio egregia: habere magnas fauces et ampla latera, ventrem magnum qui multum possit capere, et tum ita inebriari, ut quis evomat, hominis est intemperantis.

14. *In Hippiæ nuptiis.*] Hippia reliquit primum suum maritum senatorem, et Sergio mimo nupsit: tantum autem in eis nuptiis vini exhausit Antonius, ut firmis suis lateribus, et gladiatoriâ corporis firmitate, coquere non potuerit.

20. *Esculentis.*] Esculentum dicitur quod esui aptum est.

test: hastâ positâ [b] pro æde Jovis Statoris, bona Cn. Pompeii (miserum me! consumptis enim lacrymis, tamen infixus animo hæret dolor) bona, inquam, Cn. Pompeii Magni, voci acerbissimæ subjecta præconis: unâ in illâ re servitutis oblita civitas ingemuit: servientibusque animis, cùm omnia metu tenerentur, gemitus tamen populi Romani liber fuit: exspectantibus omnibus, quisnam esset tam impius, tam demens, tam diis hominibusque hostis, qui ad illud scelus sectionis auderet accedere, inventus est nemo, præter Antonium: præsertim cùm tot essent circum hastam illam, qui alia omnia auderent; unus inventus est, qui id auderet, quod omnium fugisset et reformidâsset audacia. Tantus igitur te stupor oppressit, vel, ut veriùs dicam, tantus furor, ut, primùm cùm sector sis [c] isto loco natus, deinde cùm Pompeii sector, non te exsecrandum populo Romano, non detestabilem, non omnes tibi deos, non omnes homines, et esse inimicos, et futuros scias? At quàm insolenter statim helluo invasit in ejus viri fortunas, cujus virtute terribilior erat populus Romanus exteris gentibus, justitiâ carior! In ejus igitur viri copias cùm se subitò [d] ingurgitavisset, exsultabat gaudio, persona [e] de mimo, modò egens, repentè dives; sed, ut est apud poëtam nescio quem, *Malè parta malè dilabuntur:* incredibile ac simile portenti est, quonam modo illa tam multa, quàm paucis, non dico mensibus, sed diebus effuderit: maximus vini numerus fuerit, permagnum optimi pondus argenti, pretiosa vestis multa, et lauta supellex, et magnifica multis locis, non illa quidem luxuriosi hominis, sed tamen abundantis: horum paucis diebus nihil erat. Quæ Charybdis tam vorax? Cha-

[b] *ante ædem.* [c] *istâ familiâ.* [d] *immisisset.* [e] *histrionica.*

25. *Hastâ positâ.*] Postquam totum bellum Alexandrinum confectum est à Cæsare, bona Pompeii proscripsit Antonius, quæ hastæ subjecta fuisse dicuntur, quia in eo loco, ubi vendebantur, hasta figebatur.

Ib. *Jovis Statoris.*] Jupiter à *stando* Stator dictus est; cùm enim bello Sabino Romulus suos fugientes videret, Jovi ædem vovit, si starent. Vide Liv. lib. 1.

32. *Illud scelus sectionis.*] Id est, auctionis. Sectores autem dicti sunt, qui proscriptorum bona posita sub hastâ redimunt.

33. *Hastam illam.*] Intelligit hastam positam à Cæsare, sub quâ Pompeianorum bona vendebantur.

34. *Alia omnia auderent.*] Id est, qui auderent emere omnium aliorum bona, exceptis solius Pompeii bonis.

Ib. *Unus inventus est.*] Solus Antonius inventus est, qui eâ valuit audaciâ, ut Pompeii bona emeret.

40. *Helluo.*] Helluonem veteres dixêre, qui bona sua immoderatè consumit, et gulæ indulget.

43. *Modò egens, repentè dives.*] Histriones modò divitum modò egentium personas sustinent. Talis autem fuit Antonius.

44. *Malè parta.*] Res, quæ voluptatibus et malis artibus comparatæ sunt, per easdem voluptates et malas artes effunduntur. Videtur autem illa Nævii poëtæ sententia.

47. *Pondus argenti.*] Argentum usurpat pro vasis argenteis.

50. *Quæ Charybdis.*] Hyperbole egregia. Charybdis autem vorago quædam fuit, seu potiùs mare verticibus suis infame, naves submergens: at poëtæ monstrum fe-

rybdin dico? quæ si fuit, fuit animal unum. Oceanus, mediusfidius, vix videtur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam citò absorbere potuisse. Nihil erat clausum, nihil obsignatum, nihil scriptum; apothecæ totæ nequissimis hominibus [f]condonabantur: alia mimi rapiebant, alia mimæ: domus erat aleatoribus referta, plena ebriorum; totos dies potabatur, atque id locis pluribus: [g]suggerebantur etiam sæpè (non enim semper iste felix) damna aleatoria: conchyliatis Cn. Pompeii peristromatis servorum in cellis lectos stratos videres. Quamobrem desinite mirari, hæc tam celeriter esse consumpta; non modò unius patrimonium, quamvis amplum, ut illud fuit, sed urbes et regna celeriter [h]tanta nequitia devorare potuisset. At idem ædes etiam et hortos. O audaciam immanem! tu etiam ingredi illam domum ausus es? tu illud sanctissimum limen intrare? tu illarum ædium diis penatibus os importunissimum ostendere? Quam domum aliquamdiu nemo adspicere poterat, nemo sine lacrymis præterire, hac te in domo tamdiu diversari non pudet? in quâ, quamvis nihil sapias, tamen nihil tibi potest esse jucundum. An tu illa in vestibulo rostra, spolia cùm adspexisti, domum tuam te introire putas? fieri non potest: quamvis enim sine mente, sine sensu sis, ut es, tamen et te, et tua, et tuos, nôsti; nec verò te unquam neque vigilantem, neque in somnis, credo [i]mente posse consistere. Necesse est, quamvis sis, ut es, violentus et fu-

[f] *donabantur.* [g] *subjiciebantur.* [h] *tanta prodigalitas.* [i] *tranquillum esse.*

isse quoddam immane fabulati sunt. Vide Virgil. Æneïd. 3.

51. *Mediusfidius.*] Vide Orat. pro Mil. paragr. xvi. not. ad lin. 9.

54. *Apothecæ.*] Apothecæ loca sunt, in quibus vinum, oleum, et alia id genus reponuntur.

58. *Damna aleatoria.*] Antonius sæpè magnam pecuniæ jacturam aleæ ludis faciebat.

Ib. *Conchyliatis.*] Ait Cicero conchyliatis peristromatis Cn. Pompeii lectos in servorum cellis stratos fuisse. Conchylia autem sunt conchæ marinæ genera quædam, quorum ex sanguine purpura tingebatur. Vide Plin. lib. 9.

59. *Peristromatis.*] Peristromata aulæa sunt, et stragula vestimenta sunt.

63. *Ædes et hortos.*] Antonius nempè ingredi ausus est, et emere positos sub hastâ.

64. *Sanctissimum limen.*] Sanctum limen appellat, quia limina fingebant antiqui suum habere deum Limentinum, cui sacra erant.

65. *Diis penatibus.*] Dii penates domestici fuerunt, ut ait Cic. (lib. 2. de Naturâ Deorum) ita dicti quòd penès nos nati sint, vel quòd non longè absint ab hac vitâ, sive quòd penitùs insideant.

Ib. *Os importunissimum.*] Os pro vultu vel singulari quâdam audaciâ et temeritate ponitur.

69. *Vestibulo.*] Vestibulum sæpè sumitur pro loco ante ædes vacuo, per quem à viâ aditus accessusque ad ædes est; aliquandò pro atrio etiam usurpatur.

Ib. *Rostra.*] Rostra earum navium, quas bello piratico ceperat, erant affixa in vestibulo domûs; quæ tam religiosè hic asservabantur, ut nec emptori eas tollere liceret. Plin. lib. 35. cap. 2.

71. *Te, et tua, et tuos.*] Id est, nôsti vitam tuam, res tuas, et tuos necessarios: in quibus omnibus infamis est Antonius.

rens, cum tibi objecta sit [k]species singularis viri, perterritum te de somno excitari, furere etiam sæpè vigilantem. Me quidem miseret parietum ipsorum, atque tectorum: quid enim unquam domus illa viderat, nisi pudicum, nisi ex optimo more et sanctissimâ disciplinâ? fuit enim ille vir, P. C. sicut scitis, cùm foris clarus, tum domi admirandus; neque rebus externis magis laudandus, quàm institutis domesticis: hujus in ædibus pro cubiculis stabula, pro tricliniis popinæ sunt: etsi jam negat: nolite, nolite quærere; [l]frugi factus est; mimam illam suam [m]suas res sibi habere jussit, ex duodecim tabulis; claves ademit, foràsque exegit: quàm porrò spectatus civis, quàm probatus, cujus ex omni vitâ nihil est honestius, quàm quòd cum mimâ fecit divortium!

[k] *imago Pompeii.* [l] *moderatus.* [m] *expulit.*

80. *Stabula.*] Stabulum modò pro diversorio, modò pro lupanari sumitur.

81. *Tricliniis.*] Triclinia loca sunt, in quibus habentur convivia, inde dicta, quòd in iis triplex esset lectus ad accumbendum mensis.

Ib. *Popinæ sunt.*] Popinæ loca sunt, in quibus cibi concinnantur et venduntur; et diversorium est libidinis et gulæ.

Ib. *Etsi jam negat.*] Antonius negat hæc omnia; quarè non est de istis quærendum ampliùs.

82. *Suas res sibi habere jussit.*] Indicat Cicero, inter Antonium et mimam Cytheridem factum esse divortium; nam hæc divortiorum formula fuit: *Res tuas tibi habeto.* Item, *Res tuas tibi agito.*

83. *Ex duodecim tabulis.*] Ex lege duodecim tabularum ad faciendum divortium causa erat exponenda, eaque justa.

Ib. *Claves ademit.*] Cùm primùm mariti domum mulieres ingrediebantur, iis à marito claves dabantur, quibus indicabatur eas domûs habere potestatem.

Quid egerit Antonius in privatâ vitâ.

XI. At quàm crebrò usurpat, *Et consul et Antonius!* hoc est dicere, et consul, et impudicissimus; et consul, et homo nequissimus: quid enim est aliud Antonius? nam si dignitas significaretur in nomine, dixisset aliquandò, credo, avus tuus, *Et consul et Antonius;* nunquam dixit: dixisset etiam collega meus, patruus tuus: nisi tu solus es Antonius. Sed omitto ea peccata, quæ non sunt

1. *At quàm crebrò usurpat, Et consul et Antonius!*] A notatione nominis in invidiam trahit Antonium, quoniam ipse nomen suum et dignitatem in legibus et edictis usurpabat; non enim *consul Antonius*, sed *consul et Antonius*, ad majorem sibi auctoritatem conciliandam, apponebat.

3. *Si dignitas.*] Si aliqua fuisset dignitas in Antonii nomine, avus ejus M. Antonius orator, qui consul fuit, dixisset se et consulem et Antonium.

5. *Patruus.*] C. Antonius, qui cum Cicerone consul fuit.

6. *Nisi tu solus es.*] Id est, nisi dicas solum te nominari *Antonium.*

earum partium propria, quibus tu rempublicam vexavisti; ad ipsas tuas partes redeo, id est, ad civile bellum, quod natum, conflatum, susceptum operâ tuâ est: cui bello, cùm propter timiditatem tuam, tum propter libidines, defuisti. [a] Gustâras civilem sanguinem, vel potiùs [b] exsorbueras: fueras in acie Pharsalicâ antesignanus: L. Domitium, nobilissimum et clarissimum virum, occideras: multos, qui è prœlio effugerunt, quos Cæsar, ut nonnullos, fortassè servâsset, crudelissimè persecutus trucidâras: quibus rebus tantis, talibus gestis, quid fuit causæ, cur in Africam Cæsarem non sequerere, cùm præsertim belli pars tanta restaret? Itaque quem locum apud ipsum Cæsarem, post ejus ex Africâ reditum, obtinuisti? quo [c] numero fuisti? cujus tu imperatoris quæstor fueras, dictatoris magister equitum, belli princeps, crudelitatis auctor, prædæ socius, testamento, ut ipse dicebas, filius, appellatus es de pecuniâ, quam pro domo, pro hortis, pro [d] sectione debebas: primò respondisti planè [e] ferociter; et (ne omnia videar contra te) propemodùm æqua et justa dicebas. A me C. Cæsar pecuniam? cur potiùs, quàm ego ab illo? an ille sine me vicit? at ne potuit quidem: ego [f] ad illum belli civilis causam attuli; ego leges perniciosas rogavi; ego arma contra consules imperatoresque populi Romani, contra senatum populumque Romanum, contra deos patrios, arasque et focos, contra patriam tuli: num sibi soli vicit? quorum facinus est commune, cur non sit eorum præda communis?

[a] *effuderas.* [b] *exhauseras.* [c] *gradu.* [d] *emptione.* [e] *arroganter.* [f] *auctor ei fui belli civilis.*

7. *Earum partium.*] Per illas partes, Cæsarianas intelligit, quas secutus est Antonius.

9. *Cui bello.*] Confecto bello Alexandrino, quod à Cæsare post victoriam Pharsalicam susceptum est, novum contra Scipionem, et Catonem in Africâ suscepit, quò non est secutus Cæsarem Antonius.

12. *Antesignanus.*] Dicitur antesignanus, qui ante signa pugnat. Vult autem significare, in solâ pugnâ Pharsalicâ fuisse Antonium, ubi sinistrum cornu duxit.

Ib. *L. Domitium.*] L. Domitius Ænobarbus, genere et rebus gestis vir clarissimus, jussus fuerat à senatu Cæsari in Gallias succedere ante bellum civile.

20. *Testamento.*] Jactabat Antonius se à Cæsare adoptatum.

21. *Appellatus es.*] Appellare debitorem, pro eo quod crebriùs dicitur interpellare, id est, ab eo id quod debet reposcere. Itaque Antonius interpellatus est à Cæsare, ut pecuniam sibi debitam redderet pro Pompeii bonis.

24. *Cæsar pecuniam?*] Nempè Cæsar potest à me pecuniam petere?

28. *Contra deos patrios.*] Aut deos Penates intellige, aut deos quos habebat domesticos patria.

29. *Focos.*] Focos vocat res necessarias omnes, sine quibus vivere non possunt homines: vel etiam focus ubi æternus ille ignis à Vestâ fovebatur.

Ib. *Quorum facinus commune.*] Non solus bellum intulit patriæ Cæsar, sed Antonius, et reliqui qui cum illo erant: quarè devictæ illius spolia ad eos omnes pertinere debent.

Jus postulabas: sed quid ad rem? plus ille poterat. Itaque [g] excussis tuis vocibus, et ad te! et ad prædes tuos milites misit: cùm repentè à te præclarâ illâ tabulâ prolatâ, qui risus hominum? tantam esse tabulam, tam varias, tam multas possessiones, ex quibus præter partem Miseni, nihil erat, quod is, qui auctionaretur, posset suum dicere. Auctionis verò miserabilis adspectus: vestis Pompeii non multa, eaque maculosa; ejusdem quædam argentea vasa [h] collisa, sordidata mancipia; ut doleremus, quidquam esse ex illis reliquiis, quod videre possemus. Hanc tamen auctionem hæredes L. Rubrii decreto Cæsaris prohibuerunt. [i] Hærebat nebulo: quò se verteret, non habebat. Quin his ipsis temporibus domi Cæsaris percussor, ab isto missus, deprehensus dicebatur esse cum sicâ: de quo Cæsar in senatu, apertè in te invehens, questus est. Proficiscitur in Hispaniam Cæsar, paucis tibi ad solvendum, propter inopiam tuam, prorogatis diebus; ne tum quidem sequeris: tam bonus gladiator rudem tam citò accepisti? hunc igitur quisquam, qui in suis partibus, id est, in [k] suis fortunis, tam timidus fuerit, pertimescat? Profectus est tandem aliquandò in Hispaniam: sed tutò, ut ait, pervenire non potuit: quonam modo igitur Dolabella pervenit? aut non suscipienda fuit ista causa, Antoni; aut, cùm suscepisses, defendenda usque ad extremum. Ter depugnavit Cæsar cum civibus; in Thessaliâ, Africâ, Hispaniâ: omnibus affuit his pugnis Dolabella; in Hispaniensi etiam vulnus accepit: si de meo judicio quæris, nollem; sed tamen consilium à

[g] *examinatis.* [h] *attrita.* [i] *dubitabat.* [k] *quorum erat* justa *possessio.*

31. *Jus postulabas.*] Ironia, quasi æqua et sibi debita postularet Antonius.

32. *Et ad prædes.*] Prædes in re nummariâ appellantur, qui vades in re capitali sponsores dicuntur.

33. *Præclarâ tabulâ.*] Tabulam intelligit bonorum Pompeii, quam obtulit Antonius, ut pretium sectionis dissolveret.

35. *Præter partem Miseni.*] De hac re superiùs.

40. *Hæredes L. Rubrii.*] Illi hæredes, decreto Cæsaris interposito, auctionem prohibuerunt, quia Antonius bona eorum acceperat.

41. *Nebulo.*] Ex Pompeio Festo: *Nebulo est qui non pluris est quàm nebula; aut qui non facilè prospici potest, qualis sit, nequam, et nugator.*

Ib. *Ipsis temporibus.*] Quibus nempè hæc auctio fiebat.

42. *Ab isto missus.*] Ab Antonio.

44. *Proficiscitur in Hispaniam.*] Confecto bello Africano, profectus est Cæsar in Hispaniam, ubi filius Pompeii ingentem confecerat exercitum, ut patris mortem ulcisceretur.

46. *Tam bonus gladiator.*] Vocat Antonium gladiatorem, quia civium sanguinem in bello civili effuderat.

Ib. *Rudem tam citò accepisti.*] Rudis feminino genere virga est, quâ donati gladiatores emeriti erant; neque deinceps cogi ad prœlium poterant.

51. *Ista causa.*] Cæsaris videlicet.

52. *Ter depugnavit Cæsar.*] Primò pugnavit in Thessaliâ cùm Pompeio ad Pharsalum; in Africâ, cum Scipione et Jubâ ad Thapsum; in Hispaniâ cum liberis Pompeii ad Mundam.

54. *In Hispaniensi etiam.*] Ad Mundam fluvium vulneratus est Dolabella; et desperatis ferè rebus, de morte sibi violentâ afferendâ Cæsar cogitavit.

primo reprehendendum, laudanda constantia. Tu verò quis es? Cn. Pompeii liberi primùm patriam repetebant; esto: fuerit partium hæc causa communis: repetebant deos patrios, aras, focos, larem suum familiarem, in quæ tu invaseras: hæc eùm repeterent armis ii, quorum erant legibus, (etsi in rebus iniquissimis quid potest esse æqui?) tamen erat æquissimum contra Cn. Pompeii liberos Cn. Pompeii pugnare sectorem.

XII. An, tu Narbone mensas hospitum cùm vómeres, Dolabella pro te in Hispaniâ dimicaret? Qui verò Narbone reditus? et tamen quærebat, cur ego ex ipso cursu tam subitò revertissem. Exposui nuper, P. C. causam reditûs mei; volui, si possem, etiam ante Kalendas Januarias prodesse reipublicæ: nam quòd quærebas quomodò redîssem; primùm luce, non tenebris; deinde cum calceis et togâ, nullis nec gallicis, nec lacernâ. At etiam adspicis me, et quidem, ut videris, iratus: [a] næ tu jam mecum in gratiam redeas, si scias, quàm me pudeat nequitiæ tuæ, cujus te ipsum non pudet. Ex omnibus omnium flagitiis nullum turpius vidi, nullum audivi; qui magister equitum fuisse tibi viderere, in proximum annum consulatum peteres, vel potiùs [b] rogares, per municipia, coloniasque Galliæ, à quâ nos tum, cùm

[a] *certè.* [b] *flagitares.*

57. *Fuerit hæc.*] Patria communis erat Pompeianis et Cæsarianis.

58. *Focos.*] Ad focos sacra fiebant Diis Laribus, quos præcipuè religione familiæ venerabantur, iisque aras consecrabant.

61. *Tamen erat æquissimum.*] Non iniquum esse videbatur, si pugnaret Antonius pro rebus non reddendis, quas sibi proprias vindicaverat, utpotè quas à Cæsare redemerat in auctione.

1. *Narbone.*] Narbo, qui olim Martius dictus est, Galliæ Brachatæ olim nobilissimum emporium, et colonia Romanorum.

2. *Pro te dimicaret.*] Cùm dimicaret Dolabella, ne patrimonium suum direptum ab Antonio perderet, Antonius ipse Narbone crapulæ se dabat.

Ib. *Qui verò Narbone reditus?*] Arguerat reditum Ciceronis Romam Antonius; at ostendit, longè turpissimum ex Galliâ Antonii fuisse: rediit enim Cicero, ut patriæ consuleret in electione consulum; at Antonius rediit, quia audivit Cæsarem interfectum esse; et domum noctu venit veste servili indutus.

7. *Nec gallicis.*] Gallicæ fuerunt soleæ, et calceamenta effeminatorum hominum, quibus uti viros indecorum erat.

Ib. *Lacernâ.*] Lacerna idem est ac pænula, et vestimenti genus brevius, quo milites utebantur; indecorum autem fuit senatorem cum lacernâ et gallicis ad comitia consulatum petiturum venire.

11. *Magister equitum viderere.*] Non sibi videri debet reverà fuisse verus magister equitum Antonius, quia hanc dignitatem oppressâ republicâ obtinuit.

13. *Coloniasque Galliæ.*] Cùm audiit Antonius redire à Galliâ Cæsarem in urbem, ad eum venit ille, ut favore municipiorum, et coloniarum quæ erant in Galliâ, illius in consulatu collega fieret; nam municipia et coloniæ jus habebant civitatis, et dandi suffragii in comitiis consularibus; ad quæ cum gallicis et lacernâ venit rogaturus, ut pro se apud Cæsarem intercederent. Id autem vehementer arguit Cicero, quasi alienum à more consuetudineque Romanorum, qui non rogare, sed petere consulatum solebant à viris probis: peti quidem poterat, sed non erat precibus efflagitandus.

consulatus petebatur, non rogabatur, petere consulatum solebamus, cum gallicis et lacernâ cucurristi. At videte levitatem hominis. Cùm horâ diei decimâ ferè ad Saxa Rubra venisset, delituit in quâdam cauponulâ, atque ibi se occultans, perpotavit ad vesperum: inde cisio celeriter ad urbem advectus, domum venit capite involuto. Janitor, Quis tu? A Marco tabellarius. Confestim ad eam, cujus causâ venerat, deducitur, eique epistolam tradit; quam cùm illa legeret flens (erat enim amatoriè scripta: [c] caput autem literarum, sibi cum illâ mimâ posthac nihil futurum; omnem se amorem abjecisse [d] illinc, atque in hanc transfudisse) cùm mulier fleret uberiùs, homo misericors ferre non potuit: caput [e] aperuit; in collum invasit. O hominem nequam! (quid enim aliud dicam? magìs propriè nihil possum dicere) ergo, ut te catamitum, nec-opinatò cùm ostendisses, præter spem mulier adspiceret, idcircò urbem terrore nocturno, Italiam multorum dierum metu perturbâsti? et domi quidem causam amoris habuisti, forìs etiam turpiorem, ne L. Plancus prædes tuos venderet: productus autem in concionem à tribuno plebis, cùm respondisses, te rei tuæ causâ venisse, populum [f] in te dicacem etiam reddidisti.

[c] *initium.* [d] *ab eâ.* [e] *detexit.* [f] *conviciantem tibi.*

16. *Diei decimâ ferè.*] Romani veteres diem in horas duodecim, et noctem in totidem dividebant: quarè horas inæquales, et æstate quidem diurnas longiores, breviores nocturnas; hieme contrà, nocturnas longiores, breviores diurnas habuerunt; cùm autem sol medium cursûs spatium confecerat, sextam horam numerabant; per decimam autem quarta nostra serotina intelligenda est.

Ib. *Ad Saxa Rubra.*] Saxa Rubra locus est in viâ Cassiâ inter urbem et Veios. Vide Livium, lib. 2. Ibi ceciderunt Fabii trecenti.

18. *Inde cisio.*] Cisium genus rhedæ celerrimum est, [*vehiculi biroti genus*, Nonio Marc.]

19. *A Marco.*] Id est, à Marco Antonio tabellarius est.

Ib. *Ad eam*] Fulviam indicat.

22. *Illâ mimâ.*] Cytheride, quam Volumniam nominaverat.

25. *O hominem nequam!*] Nemo vir turpior effeminato; et nequam dicitur quasi nequidquam.

26. *Catamitum.*] Catamitus dicitur puer meritorius, ut ait Servius ad Ecl. 8. qualis fuit Ganymedes.

28. *Terrore nocturno.*] Cùm fama fuit in urbem Antonium advenisse, crediderunt omnes mortuum fuisse Cæsarem.

29. *L. Plancus.*] Is est Plancus, Munatii Planci frater, Ciceroni amicissimus, ad quem plures sunt ejus epistolæ. Cùm autem tum Reipub. tum Cæsari multas pecunias deberet Antonius, quibus impar erat solvendis, Plancus ille tribunus plebis sponsores Antonii se venditurum minatus est, à quo cùm urgeretur Antonius, dixit in concione se rediisse ut rem suam ageret; cui dicenti non credidit populus, persuasus ob mortem Cæsaris rediisse.

Quid egerit Antonius in consulatu.

XIII. Sed nimìs multa de nugis: ad majora veniamus. Cæsari ex Hispaniâ redeunti obviàm longissimè processisti: celeriter

[a]isti et redîsti, ut cognosceret te, si minùs fortem, attamen [b]strenuum: factus es ei rursus nescio quomodò familiaris; [c]habebat hoc omninò Cæsar; quem planè perditum ære alieno egentemque, si eumdem nequam hominem audacemque cognoverat, hunc in familiaritatem libentissimè recipiebat. His igitur rebus præclarè commendatus, jussus es renuntiari consul, et quidem cum ipso: nihil queror de Dolabellâ, qui tum est impulsus, inductus, elusus. Quâ in re quanta fuerit utriusque vestrûm perfidia in Dolabellam, quis ignorat? ille induxit, ut peteret: promissum et receptum intervertit, ad seque transtulit: tu ejus perfidiæ voluntatem tuam [d]adscripsisti. Veniunt Kalendæ Januariæ: cogimur in senatum: invectus est copiosiùs multò in istum et paratiùs Dolabella, quàm nunc ego. Hic autem iratus quæ dixit, dii boni! cùm primùm Cæsar ostendisset, se, priùs quàm proficisceretur, Dolabellam consulem esse jussurum; quem negant regem, qui et faceret semper ejusmodi aliquid, et diceret: sed cùm Cæsar ita dixisset, tum hic bonus augur eo se sacerdotio præditum esse dixit, ut comitia auspiciis vel impedire vel vitiare posset; idque se facturum esse asseveravit. In quo primùm incredibilem stupiditatem hominis cognoscite. Quid enim? istuc,

[a] *ivisti.* [b] *promptum.* [c] *erat eâ indole.* [d] *addidisti.*

9. *Cum ipso.*] Cæsar quartùm consul factus est, sibique collegam assumpsit Antonium, ut posteà Dolabellam sibi substitueret, quia abdicare se consulatu volebat Cæsar.

Ib. *Nihil queror de Dolabellâ.*] Cùm Antonius videret sibi dari collegam in consulatu Dolabellam inimicissimum, in eum vehementissimè invectus est, et re infectâ senatus dimissus est. Cùmque in eâdem semper esset Cæsar voluntate, auguria Antonius objecit.

Ib. *Impulsus.*] Dolabella ad petendum consulatum à Cæsare impulsus fuerat; à quo posteà deceptus est. Nam assumpsit collegam Antonium.

11. *Ille.*] Cæsar.

12. *Intervertit.*] Intervertere propriè est rem alicui promissam ad se transferre, et efficere malitiosè, ne justo possessori restituatur.

13. *Kalend. Jan.*] His Kalendis inibant magistratum consules, et senatum boni ominis causâ convocabant.

14. *In istum.*] In Antonium invectus est Dolabella, cùm non auderet in Cæsarem, à quo deceptus fuerat.

15. *Hic autem iratus.*] Antonius.

16. *Priùs quàm proficisceretur.*] Cæsar cogitabat de bello Parthis inferendo, et de substituendo sibi Dolabellâ consule.

17. *Esse jussurum.*] Invidiosè hac voce *jussurum* utitur, quasi summum sibi Reip. dominatum Cæsar assumpsisset. Nam pertinebat tantùm ad consules interrogare, et ad populum jubere.

Ib. *Quem negant regem.*] Dicebant illi Cæsarem non regem esse, cùm reverà rex esset, cùm omnia ad arbitrium ageret in republicâ.

19. *Bonus augur.*] Ironia.

Ib. *Sacerdotio.*] Auguratum intelligit, qui sacer habebatur.

20. *Comitia auspiciis.*] Sicut intercedere tribuni poterant, ita augures obnuntiare, ne cum populo ageretur.

Ib. *Vitiare.*] Postquàm habita erant comitia, poterant ostendere augures in electione consulum vitium aliquod vel defectum fuisse, v. g. quòd de cœlo servatum non sit, quòd tonuerit, pluerit, etc.

22. *Istuc.*] Ostendit stultitiam Antonii, quia ignorabat quid sit augurium.

quod te sacerdotii jure facere posse dixisti, si augur non esses, et consul esses, minùs facere potuisses? vide ne etiam faciliùs: nos enim nuntiationem solùm habemus; consules et reliqui magistratus etiam spectionem. Esto hoc imperitè, nec enim ab homine nunquam sobrio postulanda prudentia: sed videte impudentiam: multis antè mensibus in senatu dixit, se Dolabellæ comitia aut prohibiturum auspiciis, aut id facturum esse, quod fecit: quisquam-ne [e] divinare potest, quid vitii in auspiciis futurum sit, nisi de cœlo servare constituit? quod neque licet comitiis per leges; et, si quis servavit, non [f] habitis comitiis, sed priùs quàm habeantur, debet nuntiare: verùm implicata inscitia impudentiâ est, si nec scit quod augurem, nec facit quod pudentem decet. Atque ex illo die recordamini ejus usque ad idus Martias consulatum: quis unquam apparitor tam humilis, tam abjectus? nihil ipse poterat: omnia rogabat; caput in aversam lecticam inferens, beneficia, quæ venderet, à collegâ petebat. Ecce Dolabellæ comitiorum dies; sortitio prærogativæ; quiescit: renuntiatur; tacet: prima classis vocatur; renuntiatur: de-

[e] *prævidere.* [f] *completis.*

24. *Minùs facere potuisses.*] Id est, multò plùs impedire consul comitia potuisses.

Ib. *Vide ne etiam faciliùs.*] Id est, multò faciliùs potuisses facere.

25. *Nos.*] De se loquitur, quia inter augures adscriptus fuerat.

Ib. *Nuntiationem.*] Poterant tantùm augures obnuntiare quòd tonuerit, quòd pluerit, etc. At verò senatus et consules nspicere et judicare an impedire possit quod obnuntiatum est. [*Spectio in auguralibus ponitur pro adspectione*, inquit Festus; quod quidam nescientes pro *spectionem* hîc reponunt *inspectionem*.]

26. *Esto.*] Concedit se Antonium imprudentiæ arguisse, quam jam in eo singularem esse confirmat. Nam multis antè mensibus Dolabellæ minatus erat, aut prohibiturum auspiciis comitia, aut per se prohibiturum.

31. *De cœlo servare.*] Id est, auspicia cœlum observando captare.

Ib. *Per leges.*] Lex Ælia et Fusia vetabat de cœlo servare, dum agebatur cum populo, quia id antè fieri conveniebat.

33. *Implicata inscitia.*] Implicatam inscitiam Antonii ait, quia admixtam habet impudentiam: inscitia illius singularis est, quia rationem auguriorum ignorat; impudentia verò, quia minatur se impediturum quod sine causâ prohibere non potest, et de futuris se divinaturum dixit.

35. *Ad idus Martias.*] Hoc tempore Cæsar interfectus est.

36. *Quis unquam apparitor.*] Apparitor dicitur, qui jussa principum vel magistratuum exsequitur.

37. *Omnia rogabat.*] Antonius omnia rogabat Cæsarem.

Ib. *In aversam lecticam.*] Lecticam, quâ Cæsar vehebatur, comitabatur Antonius.

38. *Quæ venderet.*] Gratis accipiebat Antonius à Cæsare beneficia, quæ posteà aliis vendebat.

Ib. *Ecce Dolabellæ comitiorum dies.*] Cùm Cæsar ad Parthos profecturus esset, proximè voluit consulatum abdicare, et dare Dolabellæ; quarè ad comitia populus convocatus est.

39. *Sortitio prærogativæ.*] Supple *fit.* Duo fuerunt genera tribuum, quæ suffragium ferebant: alteræ prærogativæ dicebantur, alteræ jure convocatæ. Prærogativæ quæ primæ ferunt suffragium, aliæ quæ jure convocatæ sunt, secundo loco, quæ ex magnâ parte prærogativarum suffragium sequebantur in creandis magistratibus.

Ib. *Quiescit.*] Nihil agit Antonius.

40. *Renuntiatur.*] Consul fit Dolabella: et nihil agit Antonius.

Ib. *Prima classis.*] Prima classis vocatur per præconem ad ferendum suffragium; observa autem quasque tribus in quinque classes, classes verò in centurias, fuisse distributas.

Ib. *Renuntiatur.*] Id est, primæ classis suffragio Dolabella consul renuntiatur.

inde, ut assolet, suffragatum secunda classis vocatur; quæ omnia citiùs sunt facta, quàm dixi. [g] Confecto negotio, bonus augur (Lælium diceres) "*Alio die*," inquit. O impudentiam singularem! quid videras? quid senseras? quid audieras? nec enim te de cœlo servâsse dixisti, neque hodie dicis: id igitur obvenit vitium, quod tu jam Kalendis Januar. futurum esse prævideras, et tantò antè prædixeras. Ergò, hercule, magnâ, ut spero, tuâ potiùs, quàm reipublicæ calamitate, ementitus es auspicia: obstrinxisti populum Romanum religione: augur auguri, consul consuli obnuntiavisti. Nolo plura, ne acta Dolabellæ videar [h] convellere; quæ necesse est aliquandò ad nostrum collegium deferantur. Sed arrogantiam hominis insolentiamque cognoscite: quamdiu tu voles, vitiosus consul Dolabella; rursus cùm voles, salvis auspiciis creatus: si nihil est, cùm augur iis verbis nuntiat, quibus tu nuntiâsti; confitere te, cùm, "*Alio die*," dixeris, sobrium non fuisse: sin est aliqua vis in istis verbis, ea quæ sit, augur à collegâ requiro.

XIV. Sed ne fortè, ex multis rebus gestis M. Antonii, rem unam

[g] *lato suffragio.* [h] *rescindere.*

41. *Suffragatum.*] Ad ferendum de more suffragia secunda classis vocatur.

42. *Bonus augur.*] Antonium ironicè comparat cum Lælio augure sapientissimo; cujus summa fuit nominis auctoritas in Repub. De hoc Cic. in Claris Orat. loquitur.

43. *Alio die.*] Cùm vidit Antonius Dolabellam consulem electum, tunc eligendum alio die dixit esse, quasi vitiosè creatus esset.

44. *Quid videras.*] Jam impudentiam Antonii vituperat, qui cùm nec aves vidisset, nec sensisset pluvias, aut terræ motum, nec audivisset tonitru, ausus est tamen comitia illa consularia tamquam vitiosa reprehendere.

45. *Obvenit vitium.*] Cùm Cæsar sibi collegam Antonium assumpsisset, statuissetque statim consulatum abdicare, renuntiari consulem Dolabellam voluit; at Antonius objecit auguria, utpotè offensus Dolabellæ, quem non posse consulem fieri, sine magnâ reipublicæ calamitate, dixit, neglectâ præsertim auguriorum religione. Ait autem Cicero quòd prævisum ab Antonio vitium evenerit, sed quòd prædicta calamitas in eum potiùs, quàm in Remp. recidet.

48. *Ementitus es auspicia.*] Finxit auspicia Antonius, cùm reverà nulla essent, quibus à consulatu Dolabella prohiberetur.

Ib. *Obstrinxisti populum Rom.*] Deorum metu et irà populum Romanum perculit Antonius, cùm dixit ab eo contra auspiciorum religionem Dolabellam renuntiatum esse consulem.

49. *Augur auguri.*] Antonius augur erat et consul; et Cæsar augur etiam et consul. Consules autem inter se et vitiare, et retinere auspicia poterant. Alii autem magistratus inferiores obnuntiare consulibus non poterant.

51. *Ad nostrum collegium.*] Augurum collegium intelligit; ad quos videlicet pertinebat statuere de vitiis auspiciorum.

53. *Vitiosus consul.* Vitiosus consul dicitur, in cujus creatione vitium aliquod obvenit, cùm aliquid animadversum est, ut cùm pluit, vel fulgur visum est, vel aliquid ejusmodi evenit. Salva autem auspicia dicuntur, in quibus nihil tale accidit.

54. *Si nihil est.*] Si nihil ab augure servatum est.

56. *Sin est aliqua.*] Si quid est servatum quod nuntiandum esset.

57. *Augur.*] Ego, qui sum augur.

[a]pulcherrimam transiliat oratio, ad Lupercalia veniamus. Non dissimulat, P. C. apparet esse commotum; sudat, pallet: quidlibet, modò ne [b]nauseet, faciat, quod in porticu Minuciâ fecit. Quæ potest esse turpitudinis tantæ defensio? cupio audire; ut videam ubi rhetoris tanta merces, ubi campus Leontinus appareat. Sedebat in Rostris collega tuus, amictus togâ purpureâ, in sellâ aureâ, coronatus: adscendis: accedis ad sellam; (ita eras Lupercus, ut te consulem esse meminisse deberes) diadema ostendis: gemitus toto foro; unde diadema? non enim abjectum sustuleras, sed attuleras domo meditatum et cogitatum scelus. Tu diadema imponebas cum [c]plangore populi; ille cum plausu rejiciebat. Tu ergo unus, scelerate, inventus es, qui, cùm auctor regni esses, eum, quem collegam habebas, dominum habere velles, et idem [d]tentares, quid populus Romanus ferre et pati posset. At etiam misericordiam captabas: supplex te ad pedes abjiciebas; quid petens? ut servires? tibi uni peteres, qui ita à puero vixeras, ut omnia paterere, ut facilè servires: à nobis populoque Romano mandatum id certè non habe-

[a] *turpissimam.* [b] *evomat.* [c] *gemitu.* [d] *experireris.*

2. *Lupercalia.*] Lupercalia sacra quædam fuerunt, quæ mense Februario à Lupercis, id est, sacerdotibus Panos, in ejus honorem celebrabantur. Nam, ut ait Servius in lib. 8. Æneïd. dum illa peragerentur quondam, pecora Romanorum subitò à latronibus rapta sunt. Illi prejectis vestibus latrones persecuti sunt, quibus oppressis, ac receptis pecoribus, propter rem benè gestam à nudis, consuetudo invaluit, ut nudi Lupercalia celebrarent. Eorum primus institutor Romulus à Valerio Max. dicitur; vultque in memoriam Romuli et Remi nutritorum à lupâ celebrari.

4. *Porticu Minuciâ.*] Porticus illa Minucia in nonâ urbis regione fuit, quæ Minucia vel à portâ dicta est, vel ab arâ juxta illam, quæ Minucio sacra fuit, quem deum Romani colebant.

6. *Ubi rhetoris.*] Sextum Clodium intelligit rhetorem suum, de quo suprà.

7. *In Rostris collega tuus.*] Rostra erant in foro Romano, ubi habebantur conciones ad populum.

Ib. *Collega tuus.*] Julius Cæsar in Rostris sedebat; ad eos verò tantùm pertinuit sedere, qui judicabant.

Ib. *Togâ purpureâ.*] Toga purpurea regum erat et triumphantium.

8. *In sellâ aureâ, coronatus.*] Sellâ aureâ reges utebantur, quam etiam Cæsari senatus decrevit, cum potestate perpetuò lauream coronam, et auream in ludis gestandi.

Ib. *Adscendis.*] Adscendit ad Rostra Antonius.

Ib. *Accedis ad sellam.*] In quâ sedebat Cæsar.

9. *Ita eras Lupercus.*] Lupercus ab arcendis lupis dicitur: consul verò a consulendo, quia patriæ consulere debet. Lupercorum autem proprium erat insolescere, consulis autem gravitatem præ se ferre, à quâ maximè alienus est Antonius.

Ib. *Diadema.*] Diadema regum est insigne, et fascia quædam, quæ eorum capiti circumligatur. Corona etiam regum est, sed cum hoc discrimine, quòd etiam privatis civibus ob rem benè gestam, et triumphantibus concederetur.

10. *Gemitus toto foro.*] Id est, gemitus in foro à toto populo factus est.

11. *Meditatum et cogitatum scelus.*] Non ex improviso ostendit illud diadema, quasi statim repertum, sed per summum scelus meditatus domi fuerat Cæsari imponere, quo summum ejus in totum populum dominatum ostenderet.

17. *Tibi uni peteres.*] Tolerabile fuisset, si petiisset, ut uni sibi servire liceret.

bas. O præclaram illam eloquentiam tuam, cùm es nudus concionatus! quid hoc turpius? quid fœdius? quid suppliciis omnibus dignius? num exspectas, dum te stimulis fodiam? hæc te, si ullam partem habes sensûs, lacerat, hæc cruentat oratio. Vereor ne imminuam summorum virorum gloriam: dicam tamen dolore commotus: quid indignius, quàm vivere eum, qui imposuerit diadema; cùm omnes fateantur jure interfectum esse, qui abjecerit? At etiam adscribi jussit in fastis, ad Lupercalia, "*C. Cæsari, dictatori perpetuo, M. Antonium consulem populi jussu regnum detulisse, Cæsarem uti noluisse.*" Jam jam minimè miror, te otium perturbare; non modò urbem odisse, sed etiam lucem; cum perditissimis latronibus non solùm de die, sed etiam in diem vivere. Ubi enim tu in pace consistes? qui locus tibi in legibus et in judiciis esse potest, quæ tu, quantum in te fuit, dominatu regio sustulisti? Ideòne L. Tarquinius exactus; Sp. Cassius, Sp. Melius, M. Manlius necati, ut, multis pòst sæculis, à M. Antonio (quod fas non est) rex Romæ constitueretur? Sed ad auspicia redeamus. De quibus rebus Idibus Martiis fuit in senatu Cæsar acturus, quæro tum tu quid egisses. Audiebam quidem te paratum venisse, quòd me de ementitis auspiciis, quibus ta-

20. *Nudus concionatus.*] Luperci nudi incedebant in Lupercalibus; et cùm Lupercus esset Antonius, meritò dicit nudum concionatum esse.

26. *Interfectum esse.*] Cæsar interfectus fuit à Bruto et Cassio cæterisque conjuratoribus, quia regium sibi dominatum vindicare videbatur, cujus tamen respuit insignia. At Antonius longè dignior morte fuit, qui ei illud voluit imponere.

27. *In fastis, ad Lupercalia.*] Fasti libri sunt, quibus anni totius descriptio continetur, et in quos acta consulum referebantur.

Ib. *Ad Lupercalia.*] Designat tempora quibus hoc diadema ab Antonio Cæsari oblatum est. Sic in Epist. Cic. ad Brut. *Decrevi ut in fastis ad eum diem Bruti nomen adscriberetur.*

28. *Dictatori perpetuo.*] Invidiosè dicit inscripsisse, *dictatori perpetuo*, quia dictator in discordiis civium tantùm ad sex menses creabatur.

Ib. *Populi jussu regnum detulisse.*] Turpiter mentitur Antonius populum imperium regni Cæsari detulisse.

31. *De die.*] De die vivunt qui palàm, sine pudore, interdiu voluptatibus indulgent, tempestiva quæ vocantur convivia celebrantes. *In diem* vivere dicuntur, qui diei tantùm præsentis rationem habent, et de crastino non cogitant: quod latrones et impudentissimi quique faciunt.

34. *L. Tarquinius.*] Is septimus et ultimus fuit regum Romanorum, qui à L. Bruto ejectus est.

Ib. *Sp. Cassius.*] Cùm ille Cassius pro frumento Siculo pecuniam acceptam populo dedisset, necatus est. Vide Liv. lib. 2.

35. *Sp. Melius.*] Sp. Melius, eques Romanus, cùm suâ impensâ populo frumentum largitus esset, atque ob id factum in regni affectandi suspicionem venisset, ab Ahalâ Servilio equitum magistro jussu Cincinnati dictatoris occisus est. Vide Liv. lib. 4.

Ib. *M. Manlius.*] M. Manlius Capitolium contra Gallos defendit; cùm verò multos ære alieno oppressos liberaret, affectandi regni crimine damnatus de rupe Tarpeiâ dejectus est: et senatûs-consultum factum, ne quis de gente Manliâ Marci cognomen assumeret.

37. *Cæsar acturus.*] Acturus erat Cæsar de auspiciis ab Antonio nuntiatis contra Dolabellam, quem Cæsar profecturus brevì ad Parthos, substituere sibi consulem volebat.

39. *Ementitis.*] Ementiri quis auspicia dicitur, qui falsò obnuntiat, et se de cœlo servâsse asserit, cùm tamen non servârit.

men parere necesse erat, putares esse dicturum. Sustulit illum diem [e] fortuna populi Romani: num etiam tuum de auspiciis judicium interitus Cæsaris sustulit? Sed incidi in id tempus, quod iis rebus, in quas ingressa erat oratio, prævertendum est.

XV. Quæ tua fuga! quæ formido præclaro illo die! quæ propter conscientiam scelerum desperatio vitæ! cùm ex illâ fugâ, beneficio eorum, qui te, si sanus esses, salvum esse voluerunt, clam te domum recepisti. O mea frustrà semper verissima auguria rerum futurarum! dicebam illis in Capitolio liberatoribus nostris, (cùm me ad te ire vellent, ut ad defendendam rempublicam te adhortarer) quoad metueres, omnia te promissurum; simul ac timere desiisses, similem te futurum tui. Itaque cùm cæteri consulares irent, redirent, in sententiâ mansi: neque te illo die, neque postero vidi; neque ullam societatem optimis civibus cum importunissimo hoste fœdere ullo confirmari posse credidi. Post diem tertium veni in ædem Telluris, et quidem invitus, cùm omnes aditus armati obsiderent: qui tibi ille dies, Antoni, fuit? quamquàm mihi subitò inimicus exstitisti, tamen me tui miseret, quòd tibi invideris. Qui tu vir, dii immortales! et quantus fuisses, si illius diei [a] mentem servare potuisses? pacem haberemus, quæ erat facta per obsidem puerum nobilem [M. Antonii filium] M. Bambalionis nepotem: quamquàm te bonum timor faciebat, non diuturni magister officii; improbum fecit ea, quæ, dum timor abest, à te non discedit, audacia; esti tum, cùm optimum te putabant, me quidem dissentiente, funeri [b] tyranni, si illud funus

[e] *felicitas.* [a] *consilium.* [b] *Cæsaris.*

42. *Interitus Cæsaris.*] Illo tempore Cæsar interfectus est.

Ib. *Incidi in id tempus.*] Ait jam se nolentem, et præter consilium suum. in ea tempora incidisse, quæ mortem Cæsaris subsecuta sunt.

1. *Quæ tua fuga!*] Non priùs audivit mortem Cæsaris Antonius, quàm, abjectis consularibus insignibus, fugâ suæ saluti consuluerit.

2. *Beneficio eorum.*] Brutus, Cassius, aliique qui Cæsarem occiderunt: sed Brutus præsertim, cùm de Antonio quoque interficiendo ab iis deliberaretur, vetuit ne ille occideretur, ut Plutarchus refert.

4. *Frustrà semper verissima.*] Vera quidem erant auguria Ciceronis, quia ante et post civile bellum prænuntiavit quæ erant eventura, et reverà evenerunt; sed quibus nec Cæsar, nec Pompeius, nec Brutus credere voluerunt. Suaserat enim Cæsari et Pompeio, ut res inter se componerent, et Bruto, ut Antonio diffideret; sed nemo eorum eum dicentem audivit.

5. *Liberatoribus nostris.*] Liberatores appellat Brutum, Cassium, aliosque conjuratos, qui, interfecto Cæsare, in Capitolium se receperunt.

11. *Post diem tertium.*] Nempè à morte Cæsaris.

12. *Ædem Telluris.*] De eâ dictum est, Philip. I. Parag. I. not. ad l. 7.

13. *Obsiderent.*] M. Lepidus post cædem Cæsaris per noctem forum militibus replevit.

17. *M. Antonii filium.*] M. Antonius filium obsidem in Capitolium ad Brutum miserat, de quo Philip. I. Parag. I. not. ad l. 13.

18. *Bambalionis.*] De isto Bambalione dictum est, Philip. II. Parag. II. not. ad l. 4.

Ib. *Non diuturni magister officii.*] Timor homines in officio continet, sed non diu.

fuit, sceleratissimè præfuisti: tua illa pulchra laudatio, tua miseratio, tua cohortatio: tu, tu, inquam, illas faces incendisti, et eas, quibus semiustulatus ille est, et eas quibus incensa L. Bellieni domus deflagravit; tu illos impetus perditorum hominum, et ex maximâ parte servorum, quos nos vi manuque repulimus, in nostras domos immisisti. Idem tamen, quasi fuligine abstersâ, reliquis diebus in Capitolio præclara senatûs-consulta fecisti, ne qua post Idus Martias immunitatis tabula, neve cujus beneficii figeretur. Meministi ipse de exsulibus: scis de immunitate quid dixeris; optimum verò, quòd dictaturæ nomen in perpetuum de republicâ sustulisti; quo quidem facto tantum te cepisse odium regni videbatur, ut ejus omnem, propter proximum dictatorem, tolleres metum; [c] constituta respublica videbatur aliis, mihi verò nullo modo, qui omnia, te gubernante, naufragia metuebam. Num me igitur fefellit? aut num diutiùs sui potuit esse dissimilis? inspectantibus vobis, toto Capitolio tabulæ figebantur: neque solùm singulis [d] venibant immunitates, sed etiam populis universis: civitas non jam sigillatim, sed provinciis totis dabatur. Itaque si hæc manent, quæ stante republicâ manere non possunt, provincias universas, P. C. perdidistis: neque vectigalia solùm, sed etiam imperium populi Romani hujus domesticis [e] nundinis diminutum est. Ubi est septies millies sestertiûm, quod in tabulis, quæ sunt ad Opis, patebat? funestæ illius

[c] *pacata.* [d] *vendebantur.* [e] *pactionibus.*

22. *Pulchra laudatio.*] Ironia. Antonius orationem habuit ad populum de Cæsaris laudibus, in quâ concitavit populum contra illius interfectores.

Ib. *Tua miseratio.*] Populum non solùm verbis, sed etiam ostensâ Cæsaris imagine, quam ex cerâ confecerat, et tunicâ sanguine conspersâ, manibus acceptâ et explicatâ, ad miserationem provocavit. Appianus et Plutarchus.

23. *Tua cohortatio.*] Eâdem oratione populum ad vindicandam Cæsaris mortem impulit.

Ib. *Illas faces incendisti.*] Commota plebs Antonii oratione, facibus ex rogo Cæsaris acceptis, domum Bellieni senatoris combussit, et ad aliorum percussorum ædes cucurrit, ad eas pariter incendendas; sed à Dolabellâ alio consule vix repulsa est.

27. *Fuligine.*] Dum haberet Antonius suam orationem, à rogi fumo, in quo comburebatur Cæsaris cadaver, fuliginosus factus est.

29. *Immunitatis tabula.*] Multæ immunitates et vacationes à bello militibus datæ fuerunt à Cæsare, quas ultrò conferre Antonius volebat: sed, suadente Servio Sulpicio, senatûs-consultum factum est, quo vetabatur, ne qua ejusmodi deinceps immunitas valeret.

Ib. *Figeretur.*] Leges, decreta, et alia ejusmodi beneficia, quæ concedebantur, tabulis æreis incisa, in Capitolio et in aliis locis publicis figebantur, ut omnibus innotescerent.

31. *Dictaturæ nomen.*] Tulit, ne quis ullam ob causam de dictatore creando referret, neve dictaturam oblatam acciperet; qui secùs faxit, eum ut necare jus fasque esset.

39. *Civitas.*] Romana civitas singulis et privatis hominibus dabatur.

43. *Septies millies sestertiûm.*] Id est, septemdecim milliones et quingenta millia aureorum nostratium Gallicorum.

44. *Quod in tabulis.*] Loquitur de tabulis, in quibus summæ pecuniarum continebantur.

Ib. *Ad Opis.*] Supple *ædem* Opis, ubi erat ærarium.

Ib. *Funestæ illius quidem pecuniæ.*] Pe-

quidem pecuniæ; sed tamen (si iis, quorum erant, non redderentur) quæ nos à tributis possent vindicare. Tu autem H. S. quadringenties, quod Idibus Martiis debuisti, quonam modo ante Kalendas Apriles debere desiisti? [Quid ego de commentariis infinitis, quid de innumerabilibus chirographis loquar?] Sunt ea quidem innumerabilia, quæ à diversis emebantur, [f]non insciente te: sed unum egregium de rege Deiotaro, populo Romano amicissimo, decretum in Capitolio fixum; quo proposito, nemo erat, qui in ipso dolore risum posset continere. Quis enim cuiquam inimicior, quàm Deiotaro Cæsar? æquè atque huic ordini, ut equestri, ut Massiliensibus, ut omnibus, quibus rempublicam populi Romani caram esse sentiebat. Igitur à quo vivo, nec præsens, nec absens rex Deiotarus quidquam æqui boni impetravit, apud mortuum factus est [g]gratus. Compellârat hospitem præsens, computârat, pecuniam imperârat, in ejus tetrarchiam unum ex Græcis comitibus suis collocârat: Armeniam abstulerat, à senatu da-

[f] *te conscio.* [g] *gratiosus.*

eunias ait esse funestas, quia ex proscriptione bonorum collectæ erant, qui Pompeio adhæserant.

46. *Quæ nos à tributis.*] Illæ pecuniæ, quamquam injustè collectæ sint, poterant tamen privatos cives ab illis pecuniis eximere, quas solvere coguntur Reip.

Ib. *H. S. quadringenties.*] Id est, millionem unum auri Gallici.

48. *Debere desiisti.*] Quærit quomodò æs dissolverit Antonius tam subitò. Ironicè loquitur, quia reverà non ille dissolverat, sed jure quodam tyrannico sibi vindicaverat.

Ib. *De commentariis infinitis.*] De his dictum est Phil. i. parag. i. l. 19.

51. *De rege Deiotaro.*] Deiotarus rex Gallogræciæ, amicus populi Romani, et rex Armeniæ minoris à senatu appellatus, cum Pompeio fuit in acie Pharsalicâ; at victo Pompeio à Cæsare, in regnum suum se recepit; satisfecit Cæsari, ad quem equites et pecuniam ab eodem Cæsare imperatam misit; quem etiam ad bellum contra Pharnacem proficiscentem in castello suo Luceio recepit. Is à suis accusatus, quasi Cæsarem apud se divertentem occidere voluisset, à Cicerone defensus est: sed tamen alterâ Gallogræciæ parte à Cæsare multatus est, et ablata data ei à senatu Armenia: at interfecto Cæsare, quidquid ablatum fuit, ei redditum est. Verùm Antonius legatis regis et hospitibus dissuadentibus pollicitus est, si certam pecuniæ summam ei conferret Deiotarus, edictum se prolaturum, quo erepta à Cæsare restituerentur, quasi illud in commentariis Cæsaris invenisset.

54. *Huic ordini.*] Senatorio.

55. *Massiliensibus.*] Amicissimi fuerunt semper populo Romano Massilienses; quos tamen per legatos D. Brutum et A. Trebonium expugnavit: immò eorum urbs Massilia in triumpho ejus deportata est, ut refert lib. 2. de Officiis. Infensus autem illis fuit, quòd Pompeio senatuique faverint.

56. *Nec præsens.*] Bis vidit Deiotarum Cæsar: cùm nempè in Asiam contra Pharnacem profectus est, et cùm ex Asiâ rediit.

Ib. *Nec absens.*] Bis defensus est Deiotarus apud Cæsarem; Nicææ à M. Bruto, Romæ à Cicerone.

58. *Compellârat.*] Deiotarum Cæsar compellârat de pecuniâ sibi dandâ.

Ib. *Computârat.*] Id est, rationes contulerat, quibus summam fecerat ejus pecuniæ, quam ex toto Deiotari regno colligere poterat, ut eam populis suis imperaret.

59. *Tetrarchiam.*] Tetrarchia dicitur quarta regni pars.

tam: hæc vivus eripuit, reddidit mortuus: at quibus verbis? modò æquum sibi videri, modò non iniquum: [h] mira verborum complexio! at [i] ille nunquam (semper enim absenti affui Deiotaro) quidquam sibi, quod nos pro illo postularemus, æquum dixit videri.

XVI. Syngrapha HS. centies per legatos, viros bonos, sed timidos et imperitos, sine nostrâ, sine reliquorum hospitum regis sententiâ, facta in gynæceo; quo in loco plurimæ res [a] venierunt et veneunt; quâ ex syngraphâ quid sis acturus, meditere censeo. Rex enim ipse suâ sponte, nullis commentariis Cæsaris, simul atque audivit ejus interitum, [b] suo Marte res suas recuperavit. Sciebat homo sapiens, jus semper hoc fuisse, ut quæ tyranni eripuissent, ea, tyrannis interfectis, ii, quibus erepta essent, recuperarent. Nemo igitur jureconsultus, ne iste quidem, qui tibi uni est jureconsultus, per quem hæc agis, ex istâ syngraphâ deberi dicit pro iis rebus, quæ erant ante syngrapham recuperatæ: non enim à te emit; sed priùs, quàm tu suum sibi venderes, ipse possedit. Ille vir fuit: nos quidem contemnendi, qui auctorem odimus, acta defendimus. Quid ergo de commentariis infinitis, quid de innumerabilibus chirographis loquar? quorum etiam imitatores sunt, qui ea, tamquam gladiatorum libellos, palàm venditent. Itaque tanti acervi nummorum apud istum construuntur, ut jam [c] appendantur, non numerentur, pecuniæ. At quàm cæca avaritia est! nuper fixa tabula est, quâ civitates locupletissimæ Cretensium vectigalibus liberantur: statuiturque, ne, post M. Brutum proconsulem, sit Creta provincia. Tu mentis es compos? tu non constringendus? an Cæsaris decreto

[h] *confusa dispositio.* [i] *Cæsar.* [a] *venditæ sunt et venduntur.* [b] *per se.* [c] *ponderentur.*

1. *Syngrapha.*] Syngrapha est formula obligationis, quâ nos aliquid ab alio accepisse fatemur, et reddere promittimus.

Ib. *HS. centies.*] Ducenta quinquaginta millia scutatorum Gallicorum.

3. *Gynæceo.*] Gynæceum locus est destinatus solis mulieribus.

9. *Ne iste quidem.*] Intelligit Sextum Clodium rhetorem et consultorem Antonii; quem ab exsilio revocavit.

13. *Ille vir.*] Deiotarus, qui fortiter egit recuperando sua bona, quæ Cæsar abstulerat.

14. *Auctorem.*] Cæsarem, qui auctor fuit.

Ib. *Commentariis infinitis.*] De istis commentariis dictum est superiore oratione, qui infiniti à Cicerone dicuntur, quia nihil in eis certum.

16. *Imitatores.*] Hîc imitatores eos dicit qui aliorum manus imitari poterant.

Ib. *Gladiatorum libellos.*] Respicit ad morem gladiatorum: nam qui pugnam editurus erat, solebat proponere libellos, in quibus dies futuri muneris designarentur, in quibus item nomina et paria gladiatorum exponerentur. Vide Lipsium Satur. l. 2. c. 18.

21. *Post M. Brutum.*] Post mortem Cæsaris Creta provincia Bruto decreta est, quam per decretum liberavit ab onere provinciæ, cùm abierit è vivis Brutus; neque enim ausus id antè fuerat, ne Brutum læderet: ait autem, fixam fuisse tabulam, quia in tabulâ decreta et leges describebantur.

22. *Non constringendus.*] Insaniæ accusat Antonium.

Creta, post M. Bruti decessum, potuit liberari, cùm Creta nihil ad Brutum, Cæsare vivo, pertineret? At hujus venditione decreti, ne nihil actum putetis, provinciam Cretam perdidistis. Omninò nemo ullius rei fuit emptor, cui defuerit hic venditor. Et de exsulibus legem, quam fixisti, Cæsar tulit? nullius insector calamitatem: tantùm queror, primùm eorum reditus inquinatos, quorum causam dissimilem Cæsar judicaverit: deindè nescio cur reliquis idem non tribuas; neque enim plus quàm tres aut quatuor reliqui sunt. Qui simili in calamitate sunt, cur tuâ misericordiâ simili non fruuntur? cur eos habes in loco patrui? de quo ferre, cùm de reliquis ferres, noluisti; quem etiam ad censuram petendam impulisti, eamque petitionem comparâsti, quæ et risus hominum et querelas moveret. Cur autem ea comitia non habuisti? an quia tribunus plebis sinistrum fulmen nuntiabat? cùm tua quid interest, nulla auspicia sint; cùm tuorum, tum sis religiosus? Quid? eumdem in septemviratu non-ne destituisti? intervenit enim: quid metuisti? credo, ne salvo capite negare non posses: omnibus eum contumeliis one-

23. *Creta nihil ad Brutum.*] Cæsar in annum sequentem Cassio Syriam, et Bruto Macedoniam decreverat, ut refert Appianus lib. 3. de Bell. Civil.

26. *Hic venditor.*] M. Antonius.

27. *De exsulibus.*] Commentus est Antonius legem latam fuisse à Cæsare de exsulibus revocandis, quam ad columnas appendi voluit.

28. *Reditus inquinatos.*] Id est, reditus ignominiâ notatos, quòd seriùs aliqui aliis restituerentur. Legunt quidam *reditus æquatos*, quia quosdam restituit Antonius, quorum causæ dissimiles erant: nam dissimilium dissimilis ratio esse debet; qui graviùs peccârunt, graviùs puniri par est. Eos autem æquavit Antonius, quia non ex Cæsaris mente, sed ex suâ libidine restituit.

32. *In loco patrui.*] C. Antonius olim in consulatu collega Ciceronis, patruus M. Antonii, accusatus à Cœlio de repetundis, ob Macedoniam ab eo expilatam; defensus à Cicerone, exsilio damnatus fuerat. Sed licèt Antonius multos ab exsilio revocatos in pristinam dignitatem restitueret, de patruo suo nullam unquam mentionem fecit.

34. *Ad censuram petendam impulisti.*] Cùm Antonius posteà fuisset restitutus, eum ad censuram petendam excitavit, subornavitque homines levissimos et abjectissimos, qui illius essent competitores; quod et risus hominum movit, et querelas, quòd homines ejusmodi fierent censuræ candidati, et quòd vir nobilissimus sic ab Antonio luderetur.

36. *Comitia non habuisti.*] Censores à consulibus comitiis centuriatis creabantur.

Ib. *An quia tribunus plebis sinistrum.*] Ironicè ridet, quòd fuerit prohibitus à comitiis habendis obnuntiatione alicujus tribuni, qui fulmen aliquod sinistrum viderat, quod vitiosum erat comitiis: nam tonante Jove et fulgurante, comitia haberi nefas.

38. *Religiosus.*] Ironia. Augur autem erat Antonius, ideòque religiosus, undè suos auspiciis subesse non existimabat, et se ac suos extra omnia auspicia positos esse sibi persuadebat.

Ib. *Eumdem in septemviratu.*] Cùm C. Antonius septemviratum peteret, ab Antonio relictus est. Septemviri autem illi Epulones dicti sunt, quòd epulas indicendi Jovi cæterisque diis potestatem haberent.

39. *Intervenit enim.*] Id est, adfuit C. Antonius; quarè absentiam causari non potuit Antonius.

Ib. *Ne salvo capite.*] Sic interpretor cum Manutio: *Id est, salvâ et integrâ famâ C. Antonii, quem idcircò adesse voluit Antonius, ut majori dedecore afficeretur, cùm negare septemviratum ei integrâ famâ non posset.*

râsti, quem patris loco, si ulla in te pietas esset, colere debebas; filiam ejus, sororem tuam, [d] ejecisti, [e] aliâ conditione quæsitâ, et antè perspectâ: non est satis; [f] probri insimulâsti pudicissimam feminam: quid est, quod addi possit? contentus eo non fuisti; frequentissimo senatu Kalendis Jan. sedente patruo, hanc tibi esse cum Dolabellâ odii causam ausus es dicere, quòd ab eo sorori et uxori tuæ stuprum oblatum esse comperisses. Quis interpretari potest, impudentior-ne, qui in senatu; an improbior, qui in Dolabellam; an impurior, qui patre audiente; an crudelior, qui in illam miseram tam spurcè, tam impiè dixeris? Sed ad chirographa redeamus: [g] quæ fuit tua cognitio? acta enim Cæsaris pacis causâ confirmata sunt à senatu; quæ quidem Cæsar egisset, non ea, quæ Cæsarem egisse dixisset Antonius. Undè ista erumpunt? quo auctore proferuntur? si sunt falsa, cur probantur? si vera, cur [h] veneunt? At sic placuerat, ut ex Kalendis Juniis de Cæsaris actis cum consilio cognosceretis. Quod fuit consilium? quem unquam advocâsti? quas Kalendas Junias exspectâsti? an eas, ad quas te, peragratis veteranorum coloniis, stipatum armis retulisti? O præclaram illam [i] percursationem tuam mense Aprili àtque Maio, tum, cùm etiam Capuam deducere coloniam conatus es! Quemadmodum illinc abieris, vel potiùs pænè non abieris, scimus; [k] cui tu urbi minitaris: utinam conere, ut aliquandò illud *pænè* tollatur. At quàm nobilis est tua illa peregrinatio! quid prandiorum apparatus, quid furiosam vinolentiam tuam proferam? tua ista detrimenta sunt, illa nostra. Agrum Campanum, qui cùm de vectigalibus eximebatur, ut militibus daretur, tamen infligi magnum reipublicæ [l] vulnus putabamus: hunc tu compransoribus tuis et collusoribus dividebas; mimos dico et mimas, P. C. in agro Campano collocatos. Quid jam querar de agro Leontino? quandoquidem hæ quondam arationes, Campana et Leontina, in populi Romani patrimonio

[d] *repudiâsti.* [e] *aliâ uxore.* [f] *stupri.* [g] *cur ea tu solus cognovisti?* [h] *venduntur?* [i] *peragrationem.* [k] *quali.* [l] *damnum.*

42. *Sororem tuam.*] Erat filia C. Antonii, qui patruus erat hujus Antonii; patrueles enim fratres vel sorores sunt, ait Caius, qui, quæve ex duobus fratribus progenerantur.

51. *Ad chirographa redeamus.*] Chirographum est privata cautio manu alicujus vel scripta, vel subscripta. Loquitur de chirographis hic, quæ falso Cæsaris nomine protulit.

55. *At sic placuerat.*] Occupatio quæ fit ab ipso Cicerone.

60. *Capuam coloniam.*] Ridet Antonium, qui cùm Capuam coloniam deducere vellet ex veteranis militibus, à Capuanis non solùm prohibitus, sed pænè interfectus est.

63. *Pænè tollatur.*] Pænè occisus est Capuæ Antonius: optat ut illud *pænè* tollatur, et interficiatur Antonius.

66. *Agrum Campanum.*] Campanus ager publicus et vectigalis erat; quem tamen Antonius dividere militibus veteranis voluit, ut sibi addictos haberet.

70. *Agro Leontino.*] Ager Leontinus est in Siciliâ, quem Sexto Clodio suo dicendi magistro dedit.

71. *In pop. Rom. patrimonio.*] Quamdiù illi agri in populi Romani patrimonio fuerunt.

grandi fœnore, et fructuosæ ferebantur. Medico tria millia jugerum, quasi te sanum fecisset; rhetori duo, quasi disertum facere potuisset.

XVII. Sed ad iter Italiamque redeamus. Deduxisti coloniam Casilinum, quò Cæsar antè deduxerat. Consuluisti me per literas de Capuâ tu quidem, (sed idem de Casilino respondissem) posses-ne, ubi colonia esset, eò coloniam novam jure deducere: negavi in eam coloniam, quæ esset auspicatò deducta, dum esset [a] incolumis, coloniam novam jure deduci: colonos novos [b] adscribi posse rescripsi: tu autem, [c] insolentiâ elatus, omni auspiciorum jure turbato, Casilinum coloniam deduxisti, quò erat paucis annis antè deducta, ut vexillum tolleres, et aratrum circumduceres; cujus quidem vomere portam Capuæ pænè perstrinxisti, ut florentis coloniæ territorium minueretur. Ab hac perturbatione [d] religionum [e] advolas in M. Varronis, sanctissimi atque integerrimi viri, fundum Cassinatem: quo jure? quo ore? eodem, inquies, quo in hæredum L. Rubrii, quo in hæredum L. Turselii prædia, quo in reliquas innumerabiles possessiones. Et si ab hastâ, valeat hasta, valeant tabulæ, modò Cæsaris, non tuæ; quibus debuisti, non quibus tu te liberavisti. Varronis quidem Cassinatem fundum quis [f] veniisse dicit? quis hastam istius ven-

[a] *integra.* [b] *adjungi.* [c] *superbiâ.* [d] *auguriorum.* [e] *invadis.* [f] *venditum esse.*

72. *Grandi fœnore, et fructuosæ.*] Id est, feracissimi illi agri multos populo Romano fructus referebant. In aliis codicibus legitur *glandiferæ:* at vox ista quercuum est, quæ steriles sunt: nisi fortè velit Cicero glandibus hos agros ad sues pascendos abundare. [Sed de Arationibus hic agitur. Manutius *grandiferæ* legit.]

73. *Quasi disertum facere potuisset.*] Rhetor ille Clodius operam in edocendo Antonio declamationem perdiderat: cui tamen duo millia jugerum pro mercede rependit; at quàm longè plura, si doctiorem reddidisset?

2. *Casilinum.*] Casilinum oppidum est Campaniæ ad flumen Vulturnum, quò jam Cæsar, confectis bellis civilibus, coloniam deduxerat.

5. *Auspicatò deducta.*] Nihil Romani suscipiebant, quin priùs auspicia captarent.

9. *Ut vexillum tolleres.*] Quod fieri solet in coloniâ deducendâ. *Manut.* Quia ferè milites confectis stipendiis, mercedis gratiâ, in colonos assumebantur, illi sub vexillo in colonias deducebantur; quò cùm pervenissent, vexillum figebatur.

Ib. *Aratrum circumduceres.*] Agri qui novæ coloniæ concedebantur, aratro designabantur.

10. *Portam Capuæ.*] Spatium terræ Casilinensibus agris adjunctum tam amplum fuit, ut pænè ad portam urbis Capuæ pertineret.

12. *In M. Varronis.*] Marcus ille Varro, longè omnium togatorum sui temporis doctissimus, Pompeium secutus fuerat. Eo mortuo, invasit in ejus fundum Antonius, causatus eum à Cæsare accepisse pecuniam.

15. *Et si ab hastâ.*] Concedit Antonio Cicero legitimè illum agrum emisse, quia à Cæsare hastæ subjectus est.

16. *Non tuæ.*] Id est, falsæ, quia multas falsas tabulas, quasi à Cæsare scriptas, proferebat.

Ib. *Quibus debuisti.*] Proferebantur fœneratorum tabulæ, quibus patebat ingentem pecuniæ summam, de quâ superiùs, Idibus Martiis debuisse.

17. *Non quibus tu te liberavisti.*] Falsis nominibus tabulas Antonius proferebat, quibus se ære alieno liberabat.

ditionis vidit? quis vocem præconis audivit? misisse te dicis Alexandriam, qui emeret à Cæsare: ipsum enim exspectare magnum fuit: quis verò audivit unquam (nullius autem salus curæ pluribus fuit) de fortunis Varronis rem ullam esse detractam? Quòd si etiam scripsit ad te Cæsar, ut redderes; quid satis potest dici de tantâ impudentiâ? Remove gladios illos parumper, quos videmus: jam intelliges, aliam causam esse hastæ Cæsaris, aliam confidentiæ et temeritatis tuæ: non enim te dominus modò illis sedibus, sed quivis amicus, vicinus, hospes, procurator arcebit. At quàm multos dies in eâ villâ turpissimè es perbacchatus! ab horâ tertiâ bibebatur, ludebatur, vomebatur. O tecta ipsa misera, *quàm dispari domino* *..... quamquam quomodò iste dominus? sed tamen quàm à dispari tenebantur! studiorum enim suorum M. Varro voluit esse illud, non libidinum diversorium: quæ in illâ villâ anteà dicebantur? quæ cogitabantur? quæ literis mandabantur? jura populi Romani, monimenta majorum, omnis sapientiæ ratio omnisque doctrinæ. At verò, te inquilino (non enim domino), personabant omnia vocibus ebriorum: natabant pavimenta vino: madebant parietes: ingenui pueri cum meritoriis, scorta inter matres-familiâs versabantur. Cassino salutatum veniebant, Aquino, Interamnâ: admissus est nemo;

19. *Misisse te dicis Alexandriam.*] Dicebat Antonius, subjecta hastæ fuisse, seu auctione vendita, Alexandriæ à Cæsare Varronis bona, ad quæ emenda miserat.

20. *Magnum fuit.*] Ironia; tantâ enim avaritiæ cupiditate ducebatur Antonius, ut non potuerit exspectare dum Cæsar Romam rediisset.

23. *Ut redderes.*] Cæsar scripsit ad Antonium, ut Varroni suum fundum redderet Cassinatem.

24. *Remove gladios.*] Ostendit ipsum vi et armis obtinere istum fundum Varronis, et sejungit Cæsaris causam ab Antonii audaciâ.

26. *Non dominus modò.*] Si destituatur armis Antonius, non modò Varro illius fundi dominus eum non recipiet, sed nemo erit qui non Antonium dejiciat ex illis possessionibus, quas injustè sibi vindicavit.

28. *Es perbacchatus.*] Id est, omni te libidinis insaniæ turpissimè permisisti.

29. *Ab horâ tertiâ.*] Sunt qui putant Ciceronem loqui de tertiâ noctis horâ, et de illis antelucanis cœnis, quas frequentissimè reprehendebat in Catilinâ. [Sed multò turpius erat ab horâ tertiâ diei perbacchari, cùm hora nona sobriis initium esset cœnæ.]

32. *Diversorium.*] Diversorium dicit, quia in villis tantùm ad tempus, animi relaxandi causâ, habitatur.

35. *Inquilino.*] Inquilinus dicitur qui solus in ædibus conductis habitat, non autem cum domino, vel eo qui habitandi jus habet.

38. *Meritoriis.*] Pueri meritorii dicuntur, qui suo corpore quæstum faciunt.

Ib. *Scorta.*] Scortum mulier infamis est.

Ib. *Matres-familiâs.*] Mater-familiâs pro muliere pudicâ et honestâ, sive vidua sit, sive nupta, sumitur.

Ib. *Cassino.*] Cassinum Campaniæ oppidum est.

39. *Aquino.*] Aquinum oppidum est in Latio.

Ib. *Interamnâ.*] Interamna Campaniæ oppidum est, non longè ab Aquino, quod sic dictum est, quia inter duos amnes in unum confluentes, Melphim et Lirim, interjacet. Strabo.

[* *Sic vetus poëta, ap. Cic. Off.* i. 39:
.... *O domus*
Antiqua! heu! quàm domino dominare dispari! A.D. 1817.]

jure id quidem; in homine enim turpissimo [g] obsolebant dignitatis insignia. Cùm indè Romam proficiscens ad Aquinum accederet, obviàm ei processit (ut est frequens municipium) magna sanè multitudo; at iste opertâ lecticâ latus est per oppidum, ut mortuus. Stultè Aquinates; sed tamen in viâ habitabant: quid Anagnini? qui, cùm essent [h] devii, [obviàm ei] descenderunt, ut istum, tamquam si esset consul, salutarent. Incredibile dictu est; tamen inter omnes constabat, neminem esse resalutatum; præsertim cùm duos secum Anagninos haberet, Mustellam et Laconem; quorum alter gladiorum est princeps, alter poculorum. Quid ego illas istius minas contumeliasque commemorem, quibus invectus est in Sidicinos? vexavit Puteolanos, quòd C. Cassium, quòd Brutos patronos adoptâssent; magno quidem judicio, studio, benevolentiâ, caritate; non ut te, ut Basilum, vi et armis, et alios vestri similes, quos clientes nemo habere velit, non modò esse illorum cliens. Intereà, dum tu abes, qui dies ille collegæ tui fuit, cùm illud, quod tu venerari solebas, bustum in foro evertit! quâ re tibi nuntiatâ, ut constabat inter eos, qui unà fuerunt, concidisti. Quid evenerit posteà, nescio: metum credo valuisse, et arma. Collegam quidem de cœlo detraxisti; effecistique non tu quidem etiam nunc, ut sit similis tui, sed certè ut dissimilis esset sui.

XVIII. Qui verò reditus inde Romam? quæ perturbatio totius

[g] *obscurabantur.* [h] extra *viam.*

44. *Stultè Aquinates.*] Aquinates venerunt quidem obviàm, quia habitabant circa viam Latinam, per quam iter faciebat: sed stultè egerunt; neque enim dignus erat qui tanto in honore haberetur Antonius.

45. *Anagnini.*] Anagnia oppidum est Campaniæ.

48. *Mustellam et Laconem.*] De his loquitur lib. ad Att. 16.

51. *Sidicinos.*] Sidicinum, sive Teanum, colonia et urbs Campaniæ fuit, Cassinum versùs.

Ib. *Puteolanos.*] Puteoli maritimum oppidum est in Campaniâ. Festus: *Puteolos dictos putant ab aquæ calidæ putore: quidam à multitudine puteorum earumdem aquarum gratiâ factorum.*

52. *Brutos.*] Invaluerat hæc consuetudo apud illos veteres, ut singulæ nationes Romæ patronos haberent, in quorum essent clientelâ.

53. *Basilum.*] Basilus ille primò Pompeium, deindè Antonium secutus est.

56. *Collegæ.*] Dolabellam dicit, qui bustum Cæsaris evertit; de quo dictum Philip. 1. parag. i.

58. *Concidisti.*] Id est, metu exanimatus es.

Ib. *Metum credo, et arma.*] Hic Cicero Dolabellam arguit, quòd reipublicæ partes deseruerit, non metu armorum Antonii, ut dicebat: sed quia ab eo pecuniâ corruptus est, ut eum sibi semper addictum haberet.

59. *De cœlo detraxisti.*] De cœlo detrahere, sive disturbare, idem est, ac aliquem de maximâ gloriâ dejicere, seu laudibus spoliare: nam quos laudamus, dicimur eos ad cœlum laudibus efferre.

Ib. *Effecisti.*] Cùm non tam esset improbus Dolabella quàm Antonius, effecit, non ut sibi Antonio esset similis Dolabella; id est, tam sceleratus quàm Antonius; sed saltem non tam probus quàm anteà fuisset.

urbis? Memineramus Cinnam nimìs potentem: Syllam posteà dominantem, Cæsarem regnantem videramus: erant fortassè gladii, sed ii absconditi, nec ita multi; ista verò quæ et quanta barbaria est? agmine quadrato cum gladiis sequuntur milites: [a] scutorum lecticas portari videmus. Atque his quidem jam inveteratis, P. C. consuetudine obduruimus; Kalendis Juniis, cùm in senatum, ut erat constitutum, venire vellemus, metu perterriti repentè diffugimus: at iste, qui senatu non egeret, neque desideravit quemquam, et potiùs discessu nostro lætatus est, statim illa mirabilia facinora effecit: qui chirographa Cæsaris defendisset lucri sui causâ, is leges Cæsaris, easque præclaras, ut rempublicam concutere posset, evertit; numerum annorum provinciis prorogavit; idemque, cùm actorum Cæsaris defensor esse deberet, et in publicis et in privatis rebus acta Cæsaris rescidit. In publicis actis, nihil est lege gravius; in privatis, firmissimum est testamentum. Leges alias sine promulgatione sustulit: alias, ut tolleret promulgatas, promulgavit. Testamentum irritum fecit; quod etiam [b] infimis civibus semper [c] obtentum est. [d] Signa, [e] tabulas, quas populo Cæsar unâ cum hortis legavit, eas hic partim in hortos Pompeii deportavit, partim in villam Scipionis.

[a] plenas *scutis*. [b] *abjectis*. [c] *ratum fuit*. [d] *statuas*. [e] *imagines*.

2. *Cinnam.*] Cinna civis fuit Romanus, qui crudelitate suâ Rempub. vastavit, et adversarios vocatis ad pileum servis vicit.

Ib. *Syllam.*] Sylla dictaturam invasit, in eâque summâ crudelitate, superatis partibus Marianis, contra cives usus est.

3. *Gladii absconditi.*] Cinna, Sylla, et Cæsar dominatum sibi quidem usurpabant, sed non apertè ut Antonius.

5. *Agmine quadrato.*] Sequebantur Antonium milites semper parati quasi ad prœlium.

7. *Obduruimus.*] Obdurescere dicuntur qui callum obducunt.

Ib. *Kal. Jun.*] Kalendis Juniis rediit in urbem Antonius, quo tempore propter illius metum nemo senator in senatum venire ausus est.

9. *At iste.*] Antonius videlicet, qui tyrannus erat, non indiguit ope senatûs; cùm vellet Remp. ad arbitrium suum regere.

10. *Mirabilia facinora.*] Per illa mirabilia facinora intelligit ea quæ præter omnium admirationem fiunt. Ironia: nam posteà exponit, quæ sceleratè et ambitiosè ab Antonio facta sunt.

11. *Chirographa.*] Cæsaris chirographa valere quidem voluit Antonius, quia iis ad avaritiam suam et libidinem abutebatur, sed non alias Cæsaris leges; quia Rempub. stabiliebant, quam evertere funditùs volebat.

13. *Numerum annorum.*] Tulerat Cæsar ne provinciæ prætoriæ plusquàm annum, ne plusquàm biennium consulares obtinerentur. At eorum imperium ad plures annos prorogavit Antonius.

16. *Firmissimum est testamentum.*] Ex Ulpiano, *testamentum est mentis nostræ contestatio in id sollenniter facta, ut post mortem nostram valeat.* Quarè firmissimum omnium, quæ fiunt à privatis, haberi debet.

17. *Sine promulgatione.*] Lex promulgari tum dicebatur, cùm populo proponebatur vel ferenda, vel abroganda. Ferre enim, vel abrogare legem, sine jussu populi non licuit.

Ib. *Alias ut tolleret, &c.*] Veras leges, quas tulerat Cæsar, sustulit; et falsas promulgavit, et exposuit populo.

21. *In hortos Pompeii.*] Domum et hortos Pompeii Antonius emerat.

Ib. *Villam Scipionis.*] Hæc villa erat in Tiburtino, quam ab hastâ emit Antonius.

Et tu in Cæsaris memoriâ diligens? Tu illum amas mortuum? Quem is [f] majorem honorem consecutus erat, quàm ut haberet pulvinar, simulacrum, fastigium, flaminem? est ergo flamen, ut Jovi, ut Marti, ut Quirino, sic Divo Julio Marcus Antonius! Quid igitur [g] cessas? cur non [h] inaugurare? sume diem: vide, qui te inauguret: collegæ sumus: nemo negabit. O detestabilem hominem, sive quòd tyranni sacerdos es, sive quòd mortui! Quæro deinceps, num, hodiernùs dies qui sit, ignores? nescis, herì quartum in Circo diem ludorum Romanorum fuisse? te autem ipsum ad populum tulisse, ut quintus prætereà dies Cæsari tribueretur? Cur non sumus prætextati? cur honorem Cæsari tuâ lege datum deseri patimur? an, supplicationes addendo, diem contaminari passus es, pulvinaria noluisti? aut undique religionem tolle, aut usquequaque conserva. Quæres, placeat-ne mihi pulvinar esse, fastigium, flaminem? mihi verò nihil istorum placet. Sed tu, qui acta Cæsaris defendis, quid potes dicere, cur alia defendas, alia non cures? nisi fortè vis fateri te omnia quæstu tuo, non illius dignitate, [i] metiri. Quid ad hæc tandem? exspecto eloquentiam tuam:

[f] *poterat consequi majorem honorem.* [g] *differs?* [h] *consecraris.* [i] *æstimare.*

22. *Cæsaris memoriâ diligens.*] Id est, tu qui tam diligens es in honorandâ memoriâ Cæsaris.

24. *Pulvinar, simulacrum.*] Pulvinar lectulus erat stratus in templis, in quo numinis alicujus simulacrum reponebatur.

Ib. *Fastigium.*] Fastigium moles quædam erat instar pyramidis in altum exstructa, quam variis picturis ornatam in consecrationibus deorum erigebant: [is igitur Cæsari honos datus, ut tamquam in æde sacrâ, sic in ejus domo fastigium esset.]

Ib. *Est ergo flamen.*] Flamen seu sacerdos divis assignabatur, ut Jovi, qui Dialis; Marti, qui Martialis; Romulo, qui Quirinalis dicebatur. Undè porrò flamen dictus sit, jam exposuimus in Orat. pro Mil. parag. vi. l. 32.

25. *Divo Julio.*] Divos appellabant eos homines, qui virtute cæteris superiores inter deos referebantur.

27. *Collegæ sumus.*] Cicero et Antonius augures erant.

28. *Sive quòd mortui!*] Contendit non esse referendùm in deos Cæsarem, tum quia tyrannus, tum quia occisus fuit. Homines autem ejusmodi planè indigni erant honoribus.

29. *Quæro deinceps.*] M. Antonius tulerat ad populum, et populus comprobaverat, ut quinto ludorum die sacra Cæsari fierent: quod neglexit Antonius, et quod in eo jam carpit Cicero.

30. *Ludorum Rom.*] Illi ludi primùm à Tarquinio Prisco instituti, hique Romani seu Circenses dicti sunt, quòd in Circo Maximo exhiberentur, in quibus pugiles et equites decertabant.

32. *Cur non sumus prætextati?*] Ex illo loco edocemur, cum prætextâ ludis affuisse Romanos, quibus jus vestis illius erat: de hac dictum est sæpè.

33. *Supplicationes.*] Antonius tulerat ut supplicationes mortuo Cæsari quasi deo deferrentur.

34. *Pulvinaria noluisti?*] Noluit Antonius ut pulvinaria Cæsaris statuæ collocarentur, ne qua fortè injuria inferretur. At indè eum arguit Cicero, quia vel omnes ei honores divini exhibendi sunt, vel nullus.

36. *Pulvinar esse.*] Quatuor hæc honorum genera ei, qui in deos referebatur, conferebant: simulacrum sive statuam; pulvinar, in quo reponeretur ad populorum venerationem; fastigium; sacerdotem.

40. *Exspecto eloquentiam.*] Ridet Antonium, cujus nulla erat eloquentia, et dicendi usus, quem ironicè confert cum avo suo disertissimo oratore, quem passim laudat Cicero in Libris de Oratore.

disertissimum cognovi avum tuum; at te etiam apertiorem in dicendo: ille nunquam nudus est concionatus; tuum hominis simplicis pectus vidimus. Respondebis-ne ad hæc? aut omninò [k] hiscere audebis? ecquid reperies ex tam longâ oratione meâ, cui te respondere posse confidas? Sed præterita omittamus. Hunc unum diem, hunc unum, inquam, hodiernum diem, hoc [l] punctum temporis, quo loquor, defende, si potes: cur armatorum coronâ senatus septus est? cur me tui satellites cum gladiis audiunt? cur [m] valvæ Concordiæ non patent? cur homines omnium gentium maximè barbaros, Ityræos, cum sagittis deducis in forum? Præsidii sui causâ se facere dicit.

[k] *aperire os.* [l] *momentum.* [m] *fores.*

41. *Disertissimum.*] Dicebat hic Antonius orator multos se disertos oratores, eloquentem neminem, vidisse.

Ib. *At te etiam apertiorem.*] Apertus et simplex idem significant. Amphibologicè autem Antonium ridet, dum apertum et simplicem vocat; nam et ad corpus, et ad orationem hæc verba referri possunt. Nam cùm esset Lupercus, nudus concionatus erat.

47. *Armatorum coronâ.*] Quandò Antonius primæ Ciceronis orationi respondit, omnia loca armatis militibus complevit.

49. *Concordiæ.*] Id est, templi Concordiæ.

50. *Ityræos.*] De his suprà, parag. iv. l. 24.

PERORATIO.

In quâ conatur Antonium ad meliorem frugem revocare: et ab ipsâ scelerum suorum magnitudine, quæ diuturna esse non potest; et ab exemplo Cæsaris eum confirmat, qui occisus est, cùm longè Antonium superaret: deniquè ostendit quantùm mortem contemnat, modò moriens populum Romanum liberum relinquat.

XIX. Nonne igitur millies perire est melius, quàm in suâ civitate sine armatorum præsidio non posse vivere? Sed nullum est istuc, mihi crede, præsidium; caritate et benevolentiâ civium septum oportet esse, non armis. Eripiet, extorquebit tibi ista populus Romanus, utinam salvis nobis! sed quoquo modo nobiscum egeris, dum istis consiliis uteris, non potes esse, mihi crede, diuturnus; etenim ista tua minimè avara conjux, quam ego sine

5. *Salvis nobis.*] Exprobrat tacitè Antonio consilium de Cicerone interficiendo.

7. *Minimè avara conjux.*] Fulvia conjux Antonii, jam Clodio, et Curioni nupserat; duos illos posteriores ad seditiones excitandas impulèrat. Quorum uterque, Clodius videlicet à Milone interfectus est, Curio à Jubâ rege Mauritaniæ cum suis copiis deletus est. Sperat quoque orator, et brevì Antonium interficiendum esse conjugis facinore.

contumeliâ describo, nimiùm debet diù populo Romano tertiam [a] pensionem. Habet populus Romanus ad quos gubernacula reipublicæ deferat; qui ubicumque terrarum sunt, ibi est omne reipublicæ præsidium, vel potiùs ipsa respublica, quæ se adhuc tantummodò ulta est, nondum recuperavit. Habet quidem certè respublica adolescentes nobilissimos, paratos defensores; quò volent, illi cedant, otio consulentes; tamen à republicâ revocabuntur. Et nomen pacis dulce est, et ipsa res salutaris; sed inter pacem et servitutem plurimum interest: pax est tranquilla libertas; servitus malorum omnium postremum, non modò bello, sed morte etiam repellendum. Quòd si seipsos illi nostri liberatores è conspectu nostro abstulerunt; at exemplum facti reliquerunt; illi, quod nemo fecerat, fecerunt. Tarquinium Brutus bello est persecutus, qui tamen rex fuit, cùm esse Romæ regem licebat. Spurii Cassius, Melius, M. Manlius, propter suspicionem regni appetendi sunt necati: hi primi cum gladiis, non in regnum appetentem, sed in regnantem, impetum fecerunt; quod cùm ipsum factum per se præclarum atque divinum est, tum expositum ad imitandum; præsertim cùm illi eam gloriam consecuti sint, quæ vix cœlo capi posse videatur. Etsi enim satis in ipsâ conscientiâ pulcherrimi facti fructûs erat, tamen mortali immortalitatem non arbitror contemnendam. Recordare igitur illum, M. Antoni, diem, quo dictaturam sustulisti: pone ante oculos lætitiam senatûs populique Romani: confer cum hac nummatione tuâ tuorumque; tum intelliges, quantum inter laudem et lucrum intersit; sed nimirùm, ut quidam morbo aliquo et sensûs stupore suavitatem cibi non sentiunt; sic libidinosi, avari, facinorosi veræ laudis gustum non habent. Sed si te laus allicere ad rectè faciendum non potest, ne metus quidem à fœdissimis factis potest avocare? Judicia non metuis: si propter innocentiam, laudo; si propter vim, non

[a] *solutionem.*

9. *Ad quos.*] Brutum et Cassium designat, qui Rempub. contra tyrannos defendent, quam jam à Cæsaris invasione vindicârunt.

14. *Illi cedant.*] Etiamsi Brutus et Cassius profecti fuissent in provincias post Cæsaris cædem, voluerunt illi cedere ad tempus, ut Reipub. otio consulerent. At illi facilè revocabuntur, ut eamdem Rempub. contra Antonii potentiam tueantur.

20. *Tarquinium Brutus.*] Junius Brutus Tarquinium exegit Româ: de hoc dictum Phil. II. parag. v. not. ad l. 52. Vide Livium, lib. 1.

22. *Cassius, Melius, Manlius.*] De his suprà, ibid. l. 56.

24. *In regnantem.*] Cæsarem.

32. *Nummatione.*] Nummatio est magna vis pecuniæ. [Sed alii rescribendum censent *Nundinatione.*]

intelligis, ei, qui isto modo judicia non timeat, quid timendum sit? Quòd si non metuis viros fortes, egregiosque cives, quòd à corpore tuo prohibentur armis; tui te, mihi crede, diutiùs non ferent. Quæ est autem vita, dies et noctes timere à suis? nisi verò majoribus habes beneficiis obligatos, quàm ille quosdam habuit ex iis, à quibus est interfectus. An tu es ullâ re cum eo comparandus? fuit in illo ingenium, ratio, memoria, literæ, cura, cogitatio, diligentia: res bello gesserat, quamvis reipublicæ calamitosas, attamen magnas: multos annos regnare meditatus, magno labore, magnis periculis, quod cogitârat, effecerat: muneribus, [b] monimentis, congiariis, epulis, multitudinem imperitam delenierat: suos præmiis, adversarios [c] clementiæ specie, devinxerat. Quid multa? attulerat jam liberæ civitati, partim metu, partim patientiâ, consuetudinem serviendi. Cum illo ego te dominandi cupiditate conferre possum: cæteris verò rebus nullo modo es comparandus. Sed ex plurimis malis, quæ ab illo reipublicæ sunt [d] inusta, hoc tamen boni est, quòd didicit jam populus Romanus, quantum cuique crederet, quibus se committeret, à quibus caveret. Hæc igitur non cogitas? nec intelligis, satis esse viris fortibus didicisse, quàm sit re pulchrum, beneficio gratum, famâ gloriosum, tyrannum occidere? an, cùm illum homines non tulerint, te ferent? certatim posthac, mihi crede, ad hoc opus curretur, nec occasionis tarditas exspectabitur. Respice, quæso, aliquandò rempublicam, M. Antoni: quibus ortus sis, non quibuscum vivas, considera: mecum, ut voles; cum republicâ redi in gratiam. Sed de te tu ipse videris: ego de me ipso profitebor: defendi rempublicam adolescens, non deseram senex: contempsi Catilinæ gladios; non pertimescam tuos: quinetiam corpus libenter obtulerim, si [e] repræsentari morte meâ libertas civitatis potest; ut aliquandò dolor populi Romani pariat quod jamdiù parturit. Etenim si, abhinc annos propè viginti, hoc ipso

[b] *ædificiis.* [c] *clementiâ fictâ.* [d] *illata.* [e] *restitui.*

41. *Tui te.*] Ait, quòd, quemadmodùm ab hominibus amicis et familiaribus occisus est Cæsar, ita à suis sit Antonius occidendus.

44. *Quosdam habuit.*] Cæsar pluribus beneficiis multos ex suis interfectoribus affecerat, præcipuè Decimum Brutum, quem in secundis hæredibus nominaverat. Marcus verò Brutus filius ejus creditus fuerat.

50. *Congiariis.*] Congiarium munus significat, quod ab imperatore dabatur.

63. *Quibus ortus sis.*] Habuit in familiâ M. Antonius illum M. Antonium oratorem celeberrimum, qui consulatum gessit anno urbis 654, et Caium Antonium, qui cum Cicerone consul fuit.

69. *Pariat quod jamdiu parturit.*] Parere dicitur quæ fetum in lucem edit; parturire verò, quæ parere desiderat.

in templo negavi, posse mortem immaturam esse consulari, quanto veriùs nunc negabo seni? Mihi verò, P. C. jam etiam optanda mors est, perfuncto rebus iis, quas adeptus sum, quasque gessi: duo modò hæc opto; unum, ut moriens populum Romanum liberum relinquam; hoc mihi majus à diis immortalibus dari nihil potest: alterum, ut ita cuique eveniat, ut de republicâ quisque mereatur.

76. *Ut de Repub. quisque mereatur.*] Optat ut benè iis, qui benè de republicâ, at malè iis, qui malè de republicâ, meriti sunt, eveniat.

IN M. ANTONIUM

PHILIPPICA IX.

ARGUMENTUM.

LEGE cautum erat apud Romanos, ut qui in munere obeundo legati interfecti essent, eis statua erigeretur; quarè cùm in suâ legatione ad Antonium Servius Sulpicius interiisset, actum est in senatu de statuâ ei decernendâ: in eâ fuerunt opinione Pansa consul et Cicero. P. Servilius eum quidem sepulcro, non statuâ, honestandum censuit, utpotè qui non ferro, sed tantùm ex valetudine, obiisset. Contendit Cicero et sepulcro et statuâ ornandum esse, hac maximè fretus ratione; quòd, etsi non ex casu obierit, tamen ei legatio mortem attulerit, quia gravi affectus valetudine profectus ad Antonium est.

GENUS CAUSÆ.

In genere deliberativo est: agitur enim de statuâ legato erigendâ, qui in legatione diem obiit.

STYLUS.

Stylus quidem mediocris est: versatur enim in legis et exemplorum interpretatione, et narrationibus; quandoque tamen sublimior, maximè cùm Sulpicium laudat.

PARTES.

Hæc oratio Exordio constat, Narratione, Divisione, Confirmatione, et Peroratione.

EVENTUS.

Erecta est in Rostris Servio Sulpicio statua; ut refert Pomponius lib. Digest. 1. tit. de Orig. Juris.

EXORDIUM.

I. VELLEM, dii immortales fecissent, P. C., ut vivo potiùs Servio Sulpicio gratias ageremus, quàm mortuo honores quæreremus. Nec verò dubito, quin, si ille vir [a] legationem renuntiare potuisset, reditus ejus et nobis gratus fuerit, et reipublicæ salutaris futurus; non quò L. Philippo et L. Pisoni aut studium aut cura defuerit in tanto officio tantoque munere; sed, cùm Servius Sulpicius ætate illos anteiret, sapientiâ omnes, subitò ereptus è causâ totam legationem orbam et [b] debilitatam reliquit.

INTERPRETATIO.

[a] *legatione peractâ domum redire.* [b] *imperfectam.*

NOTÆ.

7. *Sapientiâ omnes.*] Ait Sulpicium superare omnes alios sapientiâ propter singularem ejus juris tum humani tum divini scientiam, quâ excellebat: dicitur autem centum et octoginta libros reliquisse.

NARRATIO.

In quâ exponit nulli legato justiorem honorem decerni potuisse.

II. Quòd si cuiquam justus honos habitus est in morte legato, in nullo justior, quàm in Ser. Sulpicio, reperietur. Cæteri, qui in legatione mortem obierunt, ad incertum vitæ periculum, sine ullo mortis metu, profecti sunt: Ser. Sulpicius cum aliquâ perveniendi ad M. Antonium spe profectus est, nullâ revertendi; qui cùm ita [a] affectus esset, ut, si ad gravem valetudinem labor vitæ accessisset, [b] sibi ipse diffideret, non recusavit, quò minùs vel [c] extremo spiritu, si quam opem reipublicæ ferre posset, [d] experiretur. Itaque non illum vis hiemis, non nives, non longitudo itineris, non asperitas viarum, non morbus ingravescens retardavit: cùmque jam ad congressum colloquiumque ejus pervenisset, ad quem erat missus; in ipsâ curâ et medi-

[a] *ægrotaret.* [b] *desperaret* de *vitâ suâ.* [c] *agens animam.* [d] *tentaret.*

5. *Nullâ revertendi.*] Cùm malè affectus valetudine profectus fuisset legatus ad Antonium, non ei redeundi spes fuit.

10. *Longitudo itineris.*] Mutina Româ distat itinere septem dierum.

tatione obeundi sui muneris excessit è vitâ. Ut igitur alia, sic hoc, C. Pansa, præclarè, quòd nos ad ornandum Ser. Sulpicium cohortatus es, et ipse multa copiosè de illius laude dixisti; quibus à te dictis, nihil præter sententiam dicerem, nisi P. Servilio respondendum putarem, qui hunc honorem statuæ nemini tribuendum censuit, nisi ei qui ferro esset in legatione interfectus. Ego autem, P. C. sic interpretor sensisse majores nostros, ut causam mortis censuerint, non genus esse quærendum.

13. *Ut igitur alia.*] Id est, ut multa solitus est Pansa dicere generosè, tum generosissimè dixit, cùm exhortatus est senatum, ut ornaret Sulpicium, quem tot laudibus extulit.

DIVISIO ET CONFIRMATIO.

In quâ probat Servio Sulpicio in legatione suâ mortuo statuam esse decernendam, quia in legatione obiit.

Digreditur etiam ad laudes Sulpicii celebrandas, ab animi bonis, à juris scientiâ præsertim.

III. Etenim cui legatio ipsa morti fuisset, ejus monimentum exstare voluerunt; ut in bellis periculosis obirent homines legationis munus audaciùs. Non igitur exempla majorum quærenda, sed consilium est eorum, à quo ipsa exempla nata sunt, explicandum. Lar Tolumnius, rex Veientium, quatuor legatos populi Romani Fidenis interemit; quorum statuæ in Rostris steterunt usque ad nostram memoriam: justus honos; iis enim majores nostri, qui ob rempublicam mortem obierant, pro brevi vitâ diuturnam memoriam reddiderunt. Cn. Octavii, clari viri et magni,

5. *Lar Tolumnius.*] Lar sive Lars Tolumnius augur fuit, qui pro Turno bellavit in Æneam. Vide Virg. lib. 12. *Expediuntque manus, primusque Tolumnius augur.* [Sed ille alter ab hoc Larte.]

Ib. *Rex Veientium.*] Veii urbs fuit ejus gentis primaria, quæ Larthenianum anteà dicta est, deindè à Romanis Veii nuncupata.

6. *Fidenis.*] Fidenæ urbs fuit in Latio olim ampla, et Romanorum colonia, cujus anno urbis conditæ 327. populi ad Lartem Tolumnium defecêre. Cùm autem ad eos à Romanis quatuor legati missi essent, ut ab eis defectionis causam sciscitarentur, Tolumnii imperio interfecti sunt.

9. *Cn. Octavii.*] Octaviorum familia olim inter patricias à Servio Tullio quidem adjecta est, sed post aliquot annos ad plebem transivit. Primus C. Octavius Rufus quæstorius Cn. et Caium procreavit, à quibus duplex Octaviorum familia defluxit diversâ conditione, siquidem Cneius et qui ab eo posteri exstitêre, summis honoribus affecti sunt: at Caius, et qui ab eo prodierunt, in equestri ordine remanserunt usque ad Augusti patrem, qui, functus præturâ, Macedoniam provinciam obtinuit; altera autem à Cneio familia tota periit, nam tantùm ad perpetuam memoriam sola illius Cneii statua superstes fuit. Cùm enim ille ad Sidetem Demetrii filium, Antiochi magni nepotem, missus esset, ac eum virgulâ circumscripsisset, neque eum exiturum è circulo nisi responso dato jurâsset; regis imperio interfectus est, eique à senatu in Rostris, id est, in foro, statua posita est.

qui primus in eam familiam, quæ posteà viris fortissimis floruit, attulit consulatum, statuam videmus in Rostris: nemo tum novitati invidebat, nemo virtutem non honorabat. At ea fuit legatio Octavii, in quâ periculi suspicio non subesset. Nam, cùm esset missus à senatu ad animos regum perspiciendos liberorumque populorum, maximèque ut nepotem Antiochi regis, ejus qui cum majoribus nostris bellum gesserat, classes habere, elephantos alere prohiberet, Laodiceæ in gymnasio à quodam Leptine est interfectus. Reddita est ei tum à majoribus statua pro vitâ, quæ multos per annos progeniem ejus honestaret, nunc ad tantæ familiæ memoriam sola restaret. Atqui et huic, et Tullo Cluvio, et Lucio Roscio, et Sp. Antio, et C. Fulcinio, qui à Veientium rege cæsi sunt, non sanguis, qui est profusus in morte, sed ipsa mors ob rempublicam obita, honori fuit. Itaque, P. C. si Ser. Sulpicio casus mortem attulisset, dolerem quidem tanto reipublicæ vulnere; mortem verò ejus non monimentis, sed luctu publico esse honorandam putarem. Nunc autem quis dubitat, quin ei vitam abstulerit ipsa legatio? secum enim ille mortem extulit; quam, si nobiscum remansisset, suâ curâ, optimi filii, fidelissimæque conjugis diligentiâ, vitare potuisset. At ille, cùm videret, si vestræ auctoritati non paruisset, dissimilem se futurum sui; sin paruisset, munus sibi illud pro republicâ susceptum vitæ finem fore; maluit in maximo reipublicæ discrimine emori, quàm minùs, quàm potuisset, videri reipublicæ profuisse. Multis illi in urbibus, quâ iter faciebat, reficiendi se et curandi potestas fuit: aderat hospitum invitatio liberalis pro dignitate summi viri, et eorum hortatio, qui unà erant missi, ad requiescendum, et vitæ consulendum. At ille properans, festinans, mandata vestra conficere cupiens, in hac constantiâ, morbo adversante, perseveravit. Cujus cùm adventu maximè perturbatus esset Antonius, quòd ea, quæ sibi jussu vestro denuntiarentur, auctoritate erant et sententiâ Ser. Sulpicii constituta; declaravit quàm odisset senatum, cùm auctorem senatûs exstinctum [a] lætè atque insolenter tulit. Non igitur magìs Octavium Leptines,

[a] *gavisus est insolenter.*

17. *Laodiceæ.*] Laodicea altera est in majori Phrygiâ, et illius maxima: altera in Mediâ; in eâ occisus videtur; nam Media Syriæ provinciæ fuit, ubi Antiochus dominabatur.

Ib. *Gymnasio.*] Gymnasium locus est ubi vario ludorum genere juventus exercetur.

Ib. *Quodam Leptine.*] Vir is fuit incognitus, qui vel odio Romani nominis vel imperio regis legatum interfecit.

20. *Et huic.*] Sulpicio videlicet.

30. *Dissimilem sui.*] Cùm semper diligentissimè imperiis senatûs Sulpicius paruisset, paruit modò vel vitæ periculo, cùm legationem ad Antonium, affectâ jam valetudine, sibi demandatam suscepit.

36. *Ad requiescendum.*] Hortabantur Sulpicium, ut valetudinis causâ quietem aliquam acciperet.

nec Veientium rex eos, quos modò nominavi, quàm Ser. Sulpicium occidit Antonius. Is enim profectò mortem attulit, qui causa mortis fuit. Quocircà ad posteritatis etiam memoriam pertinere arbitror, exstare, quod fuerit de hoc bello judicium senatûs: erit enim statua ipsa testis, bellum tam grave fuisse, ut legati interitus honoris memoriam consecutus sit. Quòd si excusationem Ser. Sulpicii, P. C. legationis obeundæ recordari volueritis, nulla dubitatio relinquetur, quin honore mortui, quam vivo injuriam fecimus, sarciamus. Vos enim, P. C. (grave dictu est, sed dicendum tamen) vos, inquam, Ser. Sulpicium vitâ privâstis. Quem cùm videretis re magìs morbum, quàm oratione excusantem, non vos quidem crudeles fuistis, (quid enim minùs in hunc ordinem competit?) sed, cùm speraretis nihil esse, quod non illius auctoritate et sapientiâ effici posset, vehementiùs excusationi obstitistis; atque eum, qui semper vestrum consensum gravissimum judicavisset, [b] de sententiâ dejecistis. Ut verò Pansæ consulis accessit cohortatio gravior, quàm aures Ser. Sulpicii ferre didicissent, tum verò denique filium, meque [c] seduxit, atque ita locutus est, ut auctoritatem vestram vitæ suæ se diceret anteferre: cujus nos virtutem admirati, non ausi sumus adversari voluntati: movebatur singulari pietate filius: non multùm ejus perturbationi meus dolor concedebat: sed uterque nostrûm cedere cogebatur magnitudini animi, orationisque gravitati: cùm quidem ille, maximâ laude et gratulatione omnium vestrûm, pollicitus est, se, quod velletis, esse facturum, neque ejus sententiæ periculum vitaturum, cujus ipse auctor fuisset: quem exsequi mandata vestra properantem manè postridie prosecuti sumus; qui quidem discedens mecum ita locutus est, ut ejus oratio omen [d] fati videretur. Reddite igitur, P. C. ei vitam, cui ademistis; vita enim mortuorum in memoriâ vivorum est posita: perficite ut is, quem vos inscii ad mortem misistis, immortalitatem habeat à vobis: cui statuam in Rostris decreto vestro statueritis, nulla ejus legationem posteritatis obscurabit oblivio. Nam reliqua Ser. Sulpicii vita multis erit præclarisque monimentis ad omnem memoriam commendata; semper illius gravitatem, constantiam, fidem, præstantem in republicâ tuendâ curam atque prudentiam, omnium mortalium fama celebrabit. Nec verò silebitur admirabilis quædam et incredibilis, ac pænè divina ejus in legibus interpretandis, æquitate explicandâ, scientia. Omnes ex omni ætate, qui in hac civitate intelligentiam juris habuerunt, si unum in locum conferantur, cum Ser. Sulpicio non sunt comparandi. Neque enim ille magìs juris consultus, quàm justitiæ fuit;

[b] *coëgistis mutare sententiam.* [c] *sevocavit.* [d] *mortis.*

83. *Magìs juris consultus, quàm justitiæ.*] Jus legibus continetur, justitia verò æquitate, quæ constans et perpetua voluntas est cuique jus suum tribuendi.

ita ea, quæ proficiscebantur à legibus, et à jure civili, semper [e]ad facilitatem æquitatemque referebat; neque instituere litium actiones malebat, quàm controversias tollere. Ergò hoc statuæ monimento non eget; habet alia majora: hæc enim statua mortis honestæ testis erit; illa, memoria vitæ gloriosæ; ut hoc magis monimentum grati senatûs, quàm clari viri, futurum sit. Multùm etiam valuisse ad patris honorem pietas filii videbitur, qui quamquam afflictus luctu non adest, tamen sic [f]animati esse debetis, ut si ille adesset: est autem ita [g]affectus, ut nemo unquam unici filii mortem magìs doluerit, quàm ille mœret patris. Et quidem etiam ad famam Ser. Sulpicii filii arbitror pertinere, ut videatur honorem debitum patri præstitisse; quamquam nullum monimentum clarius Ser. Sulpicius relinquere potuit, quàm effigiem morum suorum, virtutis, constantiæ, pietatis, ingenii, filium: cujus luctus aut hoc honore vestro, aut nullo solatio, levari potest. Mihi autem, recordanti Ser. Sulpicii multos in familiaritate nostrâ sermones, gratior illi videtur, si quis est sensus in morte, ænea statua futura, et ea pedestris, quàm inaurata equestris; qualis est L. Syllæ prima statua: mirificè enim Ser. Sulpicius majorum continentiam diligebat; hujus sæculi insolentiam vituperabat. Ut igitur si ipsum consulam, quid velit, sic pedestrem ex ære statuam, tamquam ex ejus auctoritate et voluntate, decerno; quæ quidem magnum civium dolorem et desiderium honore monimenti minuet et leniet. Atque hanc meam sententiam, P. C. P. Servilii sententiâ comprobari necesse est, qui sepulcrum publicè decernendum Ser. Sulpicio censuit, statuam non censuit. Nam si mors legati sine cæde atque ferro nullum honorem desiderat, cur decernit honorem sepulturæ, qui maximus haberi potest mortuo? Sin id tribuit Ser. Sulpicio, quod non est datum Cn. Octavio; cur, quod illi datum est, huic dandum esse non censet? Majores quidem nostri statuas multis decreverunt, sepulcra paucis: sed statuæ intereunt tempestate, vi, vetustate: sepulcrorum autem sanctitas in ipso solo est, quod nullâ vi moveri neque deleri potest; atque, ut cætera exstinguuntur, sic sepulcra sanctiora fiunt, vetustate.

[e] *judicabat ex æquo jure.* [f] *affecti.* [g] *tristis.*

85. *Actiones.*] Actio est jus suum persequendi judicio: lis autem est jurgium de re quâpiam inter aliquos apud judicem institutum.

96. *Quàm effigiem morum.*] Filius imago et effigies patris esse debet, ejus virtutes referendo.

101. *L. Syllæ prima statua.*] Tres Syllæ dictatori erectæ sunt statuæ, eæque in Rostris positæ. Prima, referente Plinio lib. 34. ænea fuit, et pedestris; aliæ equestres.

115. *Sanctitas in ipso solo est.*] Probat, gloriosius esse sepulcrum, quàm statuam decerni: quia, pereunte statuâ, desinit locus ubi posita statua erat; at verò pereunte sepulcro locus remanet religione sanctus; et in profanum usum assumi non potest; quia cùm mortuus aliquis in locum aliquem illatus est, religiosus semper est.

Augeatur igitur isto etiam honore is vir, cui nullus honor tribui non debitus potest: grati simus in ejus morte decorandâ, cui nullum jam aliam [h] gratiam referre possumus: notetur etiam M. Antonii, nefarium bellum gerentis, scelerata audacia; his enim honoribus habitis Ser. Sulpicio, repudiatæ rejectæque legationis ab Antonio manebit testificatio sempiterna.

[h] *grati animi testimonium.*

PERORATIO.

Peroratio complectitur honores, quibus in sepulcro et statuâ Servius Sulpicius ex mandato consulum ornari debet.

IV. Quas ob res ita censeo: Cum Ser. Sulpicius, Q. F. Lemoniâ, Rufus, difficillimo reipublicæ tempore, gravi periculosoque morbo affectus, auctoritatem senatûs salutemque populi Romani vitæ suæ præposuerit, contraque vim gravitatemque morbi contenderit, ut in castra Antonii, quò senatus eum miserat, perveniret; isque cùm jam prope castra venisset, vi morbi oppressus vitam amiserit in maximo reipublicæ munere; ejusque mors consentanea vitæ fuerit sanctissimè honestissimèque actæ, in quâ sæpè magno usui reipublicæ Ser. Sulpicius et privatus et in magistratibus fuerit: cùm talis vir ob rempublicam in legatione morbo obierit: Senatui placere, Ser. Sulpicio statuam pedestrem æneam in Rostris ex hujus ordinis sententiâ statui, circumque eam statuam locum gladiatoribus ludisque liberos posterosque ejus quoquoversus pedes quinque habere, quòd is ob rempublicam mortem obierit, eamque causam in basi inscribi: utique C. Pansa, A. Hirtius consules, alter, ambove, si iis videbitur, quæstoribus urbanis imperent, ut eam basim, statuamque faciendam et in Rostris statuendam locent; quantique locaverint, tantam pecuniam redemptori attribuendam solvendamque curent: cùmque anteà senatus auctoritatem suam in virorum fortium funeribus ornamentisque ostenderit; placere, eum quàm amplissimè [a] supremo die suo efferri: et cùm Ser. Sulpicius, Q. F. Lemoniâ, Rufus, ita de republicâ meritus sit,

[a] *die funeris sui.*

1. *Cùm Ser. Sulpicius.*] Servius ille Sulpicius filius fuit Q. Sulpicii Rufi, ex Lemoniâ tribu, quæ Lemonia à pago Lemonio appellata est, juxta portam Capenam, viâ Latinâ.

13. *Locum gladiatoribus.*] Vult ut locus posteris Sulpicii detur in foro, unde spectent ludos qui à gladiatoribus exhibentur.

Ib. *Ludisque.*] Hæc vox videtur abundare, nam ludi scenici non in foro, sed in theatro dabantur.

15. *In basi.*] Basis est quod statuam, aut rem quamvis solo altiùs sustinet.

18. *Redemptori.*] Redemptor dicitur, qui certo pretio opus aliquod faciendum suo periculo conduxit. *Ulp.* Lib. 39. D. de Rei vind.

ut his ornamentis decorari debeat; senatum censere, atque è republicâ existimare, ædiles curules edictum, quod de funeribus habeant, Ser. Sulpicii, Q. F. Lemoniâ, Rufi, funeri [b] mittere: utique locum sepulcro in campo Esquilino C. Pansa consul, seu quo in loco videbitur, pedes triginta quoquoversus assignet, quo Ser. Sulpicius inferatur; quod sepulcrum, ipsius, liberorum, posterorumque ejus sit, uti quod optimo jure sepulcrum publicè datum est.

[b] *proponere.*

24. *Edictum, quod de funeribus habeant.*] Cicero decernit ut consules jubeant ædilibus, ut id curent ad Sulpicii memoriam exhiberi, quod in edictis et mandatis publicis de funeribus publicis ornandis præscriptum est à republicâ. Ad ædiles autem pertinuit ludos funebres exhibere.

26. *Campo Esquilino.*] Campus Esquilinus is erat, qui in urbe colli Esquilino subjectus erat: quâdam lege XII tabularum cautum fuerat, ut nemo in urbe sepeliretur: tamen in eâ viris claris, et benè de republicâ meritis, sepultura concedebatur.

27. *Assignet.*] Id est, describat et tamquam proprium ipsis ad sepulturam concedat. Hoc enim verbum monimentis ac limitibus maximè convenit: hinc in marmoribus antiq. *Locus assignatus monimento:* hinc Ep. 19. ad Att. l. 3. *Mihique ex agro tuo tantum assignes, quantum meo corpore occupari potest.* Alii legunt, *designet*, quod minùs convenit. Designatores enim dicuntur, qui ipsi conducuntur ut funera curent, et ut defuncti cum honore efferantur. Unde Horat. lib. I. epist. 7. *Designatorem decorat lictoribus atris.* Atri porrò dicuntur, propter atras vestes, quibus in funeribus utebantur.

28. *Quod sepulcrum.*] Sepulcra alia familiaria dicebantur, quæ quis sibi familiæque suæ constituit; alia hæreditaria, quæ quis sibi hæredibusque suis constituit, vel quæ pater-familiâs jure hæreditario acquisivit.

NOTÆ quædam in tres Orationes, *Divinationem* nempè, *Pisonianam*, et *Milonianam*, ex *Asconio, Manutio, N. Abrahamo*, etc. decerptæ.

ARGUMENTUM in Orationem quæ *Divinatio* dicitur, ex Asconio.

CN. POMPEIO primùm et M. Crasso Coss. C. Verres perfunctus quæsturâ, legatione, et præturâ urbanâ, vivo patre C. Verre, et prætextato filio, ac filiâ nuptâ, uxorem habens, cùm successisset in Siciliâ C. Sacerdoti prætori, eamque, non sibi succedente Arrio, per triennium tenuisset, atque in eâ fuisset libidinosè, avarè, crudeliterque versatus, succedente tandem in eâdem provinciâ L. Metello, repetundarum reus ab Siculis postulatus est; qui omnes, præter Syracusanos et Mamertinos, M. Tullium, illo tempore florentem defensionibus amicorum, ad accusandum descendere compulerunt, jampridem illis necessitudine copulatum, quòd quæstor in Siciliâ fuisset prætore Sext. Peduceo, et quòd, cùm decederet, in illâ oratione, quam Lilybæi habuit, multa iis benignè promisisset. Accessit his non ignobilis futura de Verre victoria, quia à Metellis, Scipionibus, et multis aliis nobilibus viris, et præcipuè ab Hortensio ipso defenderetur, facilè et principe in senatu propter nobilitatem, et in foro ob eloquentiam rege causarum, et eodem consule designato cum Q. Metello fratre Metellorum, alterius prætoris Siculi, alterius prætoris urbani.

His ita constitutis, exstitit Q. Cæcilius Niger, homo Siculus, et quæstor Verris, et ejusdem, ut ipse dicebat, inimicus, qui se potiùs accusatorem contenderet constitui oportere, has afferens causas:

Unam, quòd ab eo læsus, et ob hoc jure sit illi inimicus, quarè prævaricator esse non possit.

Alteram, quòd, cùm quæstor ei tum fuerit, etiam ipse in quæsturâ crimina noverit Verris.

Tertiam, quòd Siculus pro Siculis agat.

Hujuscemodi propositionibus Cicero, designatus ædilis, his sex capitibus respondet: Accusatorem eum esse oportere, qui invitus

cogitur religione officii; rogatus ab omnibus Siculis: Qui pro Repub. agat: Quem volunt, qui accusant: Quem metuit, qui accusatur: Qui idoneus est facundiâ et innocentiâ: Qui hoc facit imitatione majorum.

Divisio principalis una de seipso, altera de contentione sui et Cæcilii.

Divinatio dicitur hæc oratio, quià non de facto quæritur et conjecturâ, sed de futuro, quæ est Divinatio, uter debeat accusare. Alii ideò putant Divinationem dici, quòd injurati judices in hac causâ sedeant, ut, quod velint, præsentire de utroque possint: alii, quòd res agatur sine testibus, et sine tabulis; et, his remotis, argumenta sola sequantur judices, et quasi divinent. Agitur autem causa senatoriis judiciis, in invidiâ apud populum constitutis corruptione multorum, vexatis provinciis omnibus, ac sociis populi Romani fessis toto orbe terrarum, libidine et iniquitate Romanorum magistratuum, accusatoribus prævaricatione infamibus, flagitante plebe judicia equestris ordinis, quæ ferè ante annos X victor Sylla sustulerat; cognoscente de pecuniis repetundis M. Glabrione prætore, et amplissimis quibusque senatorii ordinis judicantibus, summâ exspectatione cunctorum.

Genus causæ honestum. Status, qualitas negotialis comparativa de constituendo accusatore, qui potissimùm de duobus, aut qui solus accuset: dicit enim Cæcilius, aut à se accusandum esse Verrem, aut à se quoquè.

NOTÆ.

Page 2. *Eorum qui adsunt.*] Coronam populi dicit, circum subsellia stantem. *Ascon.*

Ib. *Unâ et id quod facio prob.*] Principalis divisio hujus causæ bipartita est, utrùm rectè Cicero accuset, et utrùm Cæcilio sit anteponendus. *Ascon.*

3. *Sese jam ne deos.*] Mirè imitatus est verba Siculorum, dolore oxymora et inania: quasi deos non habeant, qui simulacra perdiderunt. *Ascon.*

Ib. *Rogare et orare.*] Rogare ut homines, orare ut deos; jam enim *deos* quibus id facerent, non habebant. *Ascon.*

5. *Exitii solatium.*] Quod solatium? ut condemnentur ii quorum scelere afflicti perditique sunt. *Manut.*

Ib. *Difficultatibus.*] Propter plebem rusticam, quæ partim agros, partim jus civitatis amisit; partim omninò proscripta est victore Syllâ, quòd plebs Romana de Marianis partibus fuerat. Difficultatem enim paupertatem significat. *Ascon.*

Ib. *Tribunicia potestas efflagitata est.*] Primus Sicinius tribunus plebis, nec multò pòst Quintius, et postremò Palicanus perfecerant ut tribuniciam potestatem populo redderent Coss. Cn. Pompeius Magnus et M. Licinius Crassus. *Ascon.*

Ib. *Ordo quoque alius ad res.*] C. Gracchus legem tulerat, ut equites Romani judicarent: judicaverunt per annos XL sine infamiâ. Pòst, victor Sylla leges tulerat, ut senatorius ordo judicaret: et judicavit per decem annos turpiter. Nunc Aurelius Cotta legem fert, ut senatores et equites Romani ac tribuni ærarii simul judicent: hoc est quod Tullius dicit offensione senatorii ordinis fieri; et benè addit *quoque*, ut simul judicaturos alios esse monstraret. *Ascon.*

6. *Cognitorem juris sui.*] Qui defendit alterum in judicio, aut patronus dicitur, si orator est; aut advocatus, si aut jus suggerit, aut præsentiam suam commodat amico; aut procurator, si negotium absentis suscipit: aut cognitor, si præsentis causam novit, et sic tuetur ut suam: ergo cognitorem dixit modò, familiarissimum defensorem. *Ascon.*

8. *Quàm neminem.*] Ac, per hunc neminem, Cæcilium significat. *Ascon.*

9. *Accedere aut adspirare.*] *Accedere* est proximum fieri: *Adspirare*, in eam partem, quâ quid quæsitum est, vultum et oculos ac spiritum oris advertere. *Ascon.*

10. *Aliquis metus adjunctus sit ad gratiam.*] Id agit corruptor, ut gratiosus judex non solùm velit servare corruptori suo fidem, verùm etiam aliquid habeat, cur vel invitus cogatur ad custodiendam pactionem promissæ à se gratiæ. Quid autem est quod metum adjungat ad gratiam? scilicèt, aut custos, aut signum, aut aliquid ejusmodi. *Ascon.*

Ib. *Certos.*] Aut ob hoc, quòd sententiam suam, cur quisque damnaret, aut cur quisque absolveret, priùs dixisset: aut ideo *certos* quasi sequestres hujus rei inter judices se habere dicat Hortensius, quibus, antequàm tabulas in unum omnes conjiciant atque confundant, furtim ostendant, quam quisque sententiam constituendo accusatori conscripserit. *Ascon.*

Ib. *Non enim singulos ferre sententiam, etc.*] In divinationibus, et in aliis causis majoribus, universi judices in cistam tabulas simul conjiciebant suas; easque insculptas literas habentes; A, Absolutionis; C, Condemnationis: cùm de alicujus capite agebatur, N. L, Ampliationis; his enim literis significabant, non liquere. Vult ergo corruptionis tantam sollicitudinem circa judices esse Tullius, ut hac religione injectâ pro se judicent. Singuli autem sententiam de tabulâ pronuntiabant in levioribus causis, et ob id ipsum neque notâ neque custode opus fuit, cur corruptor judicum adjungeret metum ad gratiam judicantis. *Constituere* autem, tabulas in cistâ ponere significat, magis quàm decernere. *Ascon.*

11. *Ceratam unicuique tabellam dari, etc.*] Terentius Varro frater C. Varronis consobrini M. Tullii, reus ex Asiâ, apud L. Furium prætorem primò de pecuniis repetundis, deindè apud P. Lentulum Suram est accusatus: absolutusque est à Q. Hortensio, qui corruptis judicibus hunc metum adjunxit ad gratiam, ut discoloribus ceris insignitas judices tabellas acciperent, ut timeret unusquisque eorum, ne fidem pactionis non servâsse videretur, si non in tabulâ, quam unicuique datam meminisset Hortensius, ex notâ ceræ scilicet discoloris, absolutum Varronem reperiret. *Ascon.*

Ib. *Non illâ infami ac nefariâ.*] Mirè ex ipsius Hortensii personâ hoc dicitur, quæ sæpè virtus maxima Ciceronis in hujusmodi allocutionibus invenitur. *Ascon.*

Ib. *Elusit.*] Vide pag. 16. in verbo *elusurus.*

Ib. *Si à quadruplatoribus.*] Quadruplatores delatores erant criminum publicorum: in quâ re quartam partem de proscriptorum bonis, quos detulerant, assequebantur. Alii dicunt, quadruplatores esse eorum reorum accusatores, qui convicti quadrupli damnari soleant, ut aleæ, aut pecuniæ gravioribus usuris fœneratæ, quàm pro consuetudine; aut ejusmodi aliorum criminum. *Ascon.*

Ib. *Omnis improbitas.*] Et corrupti judices, et corruptores eorum et sequestres, et interpretes et emissarii, et omne quod vitii est. *Ascon.*

12. *Ex Siciliâ literas.*] Id est, instrumenta quæ in Verrem conscripta tibi darentur, si ejus accusator constitutus, in Siciliâ ejus crimina inquireres. *Sylvius.*

Ib. *Deportare.*] *Asportare* aliquid ut intereat; *deportare* ut mutet locum. *Ascon.*

Ib. *Illius prætura et tua quæstura.*] Id est, crimina quæ Verres prætor et quæ tu quæstor in Siciliâ admisissetis, iisdem literis conscripta essent. *Sylvius.*

Ib. *Asportare.*] Ut perirent; id est, lacerare aut urere. *Sylvius.*

Ib. *Lectissimum adolescentem.*] Vera laudatio. Vult enim illum non ut inimicum fratris contra germanitatis officium esse cum Verre, sed ideò quòd Cæcilius quoque Verri carior sit. *Ascon.*

Lectissimum atque ornatissimum adolescentem.] Veram esse laudationem Pedianus ait, quòd à fratre non dissentiat, quem sciat amicum esse Verri. Sed ea-ne causa esse debuit, cur lectissimus atque ornatissimus adolescens diceretur? quæ communis et ampla quædam laus est, non ad germanitatis officium, ut existimâsse videtur Asconius, propriè pertinet. Ego argumentum quidem agnosco de prævaricatione Cæcilii, quòd ejus frater cum Verre sit; sed ironiam abesse non arbitror, cùm eum egregiè laudet, qui cum homine perditissimo Verre, contra quem Sicilia tota testimonium dicat, familiarissimè et amicissimè vivat. *P. Manutius.*

13. *Frumentum sibi in cellam.*] Annonas prætoris dicit; quæ in frumenti certo numero præbebantur ab Siculis: in quibus Verres et pecuniam pro frumento exegit, et eo pretio, ut pro duobus sestertiis duodenos in modios singulos exegerit, sexies plus quàm emebatur. *Ascon.*

Ib. *Emptum est ex S. C. frumentum ab Siculis.*] Sicilia dabat decumanum frumentum, quod ab aratoribus exigebatur, sine

pretio. Dabat emptum, pro quo ex S. C. pecunia solvebatur. Dabat æstimatum, quod decretum prætor in cellam, hoc est, in usus cellæ, æstimare solebat, accipiens; cùm interdum pro frumento pecuniam sumeret. *Ascon.*

13. *Pecuniam publicam tu tractabas.*] Hæc erat prima senatoris administratio, quæstorem fieri, et in provinciâ curam gerere pecuniæ publicæ in usus diversos erogandæ. *Ascon.*

Ib. *Ne qua deductio fieret.*] Modò deductio dispendium significat; aliàs deductio imminutio est etiam justa. *Ascon.*

Deductio.] Diminutio, quæ facta est à Verre diversis nominibus, pro spectatione, pro collybo, pro nescio quo cerario, pro scribâ, ut lib. 3. in Verrem. *Manut.*

Ib. *Mancipes à civitatibus.*] Mancipes sunt publicanorum principes Romani homines. Qui, quæstûs suì causâ, si decumas redimunt, Decumani appellantur: si portum aut pascua publica, Portitores aut Pecuarii: quorum ratio scriptura dicitur. Hi omnes exigenda à sociis suo periculo exigunt, et reipublicæ repræsentant, providentes etiam in illâ redemptione commodis suis. Licet autem, si moderatè fiat, æstimare in cellam prætori frumentum. Mancipi pro frumento ab aratoribus pecuniam accipere non licet. *Ascon.*

14. *Quemadmodum defensurus esset.*] Commune crimen erat inter mancipes et Verrem: illi pro frumento pecuniam exigebant; quod non licebat: hic, furtorum prædarumque particeps, permittebat iis, ut quanti vellent, decumanum frumentum æstimarent, id est, quantam vellent ab aratoribus pecuniam exigerent. *Manutius.*

Ib. *Judicium postulas.*] Asconius legit, *indicium*, et rectiùs. Certa sunt, in quibus impunitas indici datur, ut in causâ proditionis, majestatis, et siquid hujusmodi est. Certæ etiam personæ sunt, quæ indices fieri possunt: itaque neque repetundarum causa per indices agi solet; neque senatoria persona potest indicium profiteri salvis legibus. Index est autem qui facinoris, cujus ipse est conscius, latebras indicat impunitate propositâ. Est autem sensus: Judex potes esse, si tibi hoc licet: Accusator, de quâ re agimus, esse non potes. Satìs contumeliosè, tam quam levem hominem, exagitavit Cæcilium. *Ascon.*

15. *Athenis, non Lilybæi; Romæ, non in Siciliâ.*] Dicit, illum Græcas literas simul et Latinas in Siciliâ didicisse; in eâ insulâ, quæ neutrâ linguâ benè utatur; ita enim Plautus in Persâ:

Dabuntur dotis inde sexcenti tibi logi,
Atque Attici omnes. Nullum Siculum acceperis. Ascon.

Ib. *Athenis, non, &c.*] Locum hunc Asconius interpretatur: tantùm igitur in ejus sententiam Plauti verba ex Menæchmis subscribam: *Atque adeò hoc argumentum Græcissat: tamen non Atticissat, verùm Sicilicissat. Hotoman.*

Ib. *Quo die, citato reo.*] Nam apud veteres, ut alio quodam loco scribit Asconius, et judices et rei, et accusatores et defensores à præcone prætoris citabantur. Plutarchus in Apophthegm. scribit, Ciceronem tanto in metu cujusdam agendæ causæ tempus exspectâsse, ut servum nomine Erotem libertate donârit, quòd causam, quam acturus erat, in posterum diem dilatam nuntiâsset. *Hotoman.*

16. *Omnes hominis petitiones.*] Potest esse metaphora à gladiatoribus sumpta, ut intelligas petitiones, insultus, subitos ictus et invasiones; ut enim gladiatores, sic etiam oratores se invicem petunt. *Tozita.*

17. *Subire invidiam.*] *Invidiæ* legit Asconius, et addit exemplum; *magno ponderi subire;* quod proprium est: translatum autem *invidiæ subire. Manut.*

Ib. *In hâc prolusione.*] Prolusio est id quod vulgò appellant præludium; ut qui seriò lusuri sunt, præmeditatione quâdam antè se exercent, ut lusione concalescant. Servius exponens illud Virgilii lib. 12. Æneïd. de tauro ad pugnam se præparante:

—Sparsâ ad pugnam proludit arenâ.

Ad pugnam proludit (inquit), id est, præmeditatur. Cicero: si mecum in hac prolusione nihil fueris, id est, præmeditatione certaminis. *Sylvius.*

Ib. *Cum subscriptoribus.*] Subscriptores dicuntur causidici qui adjuvare accusatorem solent: quos oportet submissiùs agere quàm dicat ille quem sequuntur. *Ascon.*

Subscriptores.] Minores auctores causarum, qui acta observabant et notabant, et ex ipsis monebant accusatorem. *Tozita.*

Ib. *In clamando quidem.*] Hujusmodi homines, in libris de Oratore, non declamatores, sed clamatores idem Tullius vocat. *Ascon.*

18. *Quartum quem sit habiturus.*] Subscriptorem scilicèt à Cæcilio: is enim primus est, L. Apuleius secundus, Allienus tertius; quartum non nominat. *Tozita.*

Ib. *Ex illo grege oratorum.*] Non recessit à translatione scenicorum, qui sunt tragici et comici, dicendo quartum acto-

rem et gregem. Obturbatores quosdam sordidosque causidicos significat, qui adhibebantur ad moram faciendam, dum meliores advocati recrearentur, et se denuò compararent ad dicendum. *Ascon.*

Oratorum.] Alii legunt *Moratorum*, Asconii verbis in eam opinionem adducti, quod equidem non improbo; necessaria tamen mutatio non videtur. *Manut.*

19. *Nunquam tales viros commissuros.*] Malè facturos, pravè et iniquâ ratione. Nam committi fraus dicitur atque peccatum: sum enim et fidelis et diligens; et ideò nec custode indigeo, et speculatorem esse inter mea secreta non patior. *Ascon.*

Ib. *Speculatorem.*] Speculator est hostium, custos nostrorum. *Toxita.*

20. *Judicium dat statim, si pareret.*] Dat recuperatores in hæc verba: *Si pareret, eam se et omnia Veneris esse dixisse. Dare judicium*, veteres dicebant pro *judices dare*, certâ quâdam verborum formulâ, à quâ discedere non liceret. Exemplum formulæ à Cæcilio datæ hoc est: *Si pareret, eam se et omnia sua Veneris esse dixisse:* legendum autem, *si pareret*, non *si pateret;* cùm tamen sensus idem sit: sed multis in locis ubi *paret* fuit, repositum est *apparet*, ignoratione veterum formularum, in quibus *paret* fuisse pro *comparet*, *apparet*, auctor est Festus. *P. Manut.*

25. *Quod in offensione deperdat.*] Quod amittat si offenderit, hoc est, si parùm feliciter accusârit, seu parùm prosperè hæc accusatio ei processerit. *Lambin.*

Ib. *Ut turpissimè flagitiosissimèque discedat.*] Quamvis in accusando Verre turpissimè, id est, nullâ diligentiâ, et flagitiosissimè, id est, nullâ fide, se gesserit. *Manut.*

Ib. *Requiret.*] Amissum sentiet, hoc est enim, nihil requiret: non sentiet sibi deesse aliquid ex iis rebus, quas nunquam habuit. *Ascon.*

ORATIONIS

IN

P I S O N E M

ARGUMENTUM

P. MANUTII.

NEMINI, qui paulò sit humanior, et in hoc elegantioris doctrinæ studio vel minimùm versatus, ignotæ sunt Ciceronis inimicitiæ cum L. Pisone et A. Gabinio, ortæ ex eo, quòd illi consules, P. Clodio tribuno plebis rogationem in Ciceronem iniquissimam ferente, non modò non obstiterant pro consulari officio et potestate, verùm etiam nefarios ejus conatus et exitiosa Reip. consilia vehementer juverant. Abfuit Cicero, Clodiâ lege pulsus, per sexdecim menses: restitutus præcipuè Lentuli consulis operâ, memor injuriæ Pisonis et Gabinii, cùm aliis locis acerbè eos accusavit, tum verò, referentibus Marcellino et Philippo Coss. de provinciis consularibus lege Semproniâ decernendis, summo studio egit in senatu (habitâ, quæ exstat, oratione de Provinciis), ut Piso è Macedoniâ, Gabinius è Syriâ revocarentur: in quam sententiam senatûs-consultum factum est. Piso prior, ut ex provinciâ quæ propiùs aberat, rediit; et, ut hæc oratio declarat, questus est graviter in senatu de sententiâ Cice-

venis: ad eam querelam, nactus occasionem ulciscendi doloris sui, iracundè et acerbè hac oratione Cicero respondit, Pompeio et Crasso II. Coss. quod Pedianus contra Fenestellam et sentit et probat.

NOTÆ.

Pag. 247. *Syrum nescio quem.*] Nota singulorum verborum energiam. *Syrum* ait, quòd Syri essent ad servitutem nati. Subjungit majoris contemptûs causâ *nescio quem;* eum Syrum appellat *de grege* et turbâ, unum de multis, vile mancipium, neque de quâlibet turbâ servorum, sed de *grege novitiorum,* qui ne ministeriis quidem servilibus et officiis instructi sunt. *Abrahamus.*

249. *Non iste Piso.*] Non is qui es, sed is quem decebat esse, cui Pisoni nomen esset. *Manut.*

250. *Melioribus auctoribus.*] Quàm quos Rullus tribunus plebis lege suâ decemviros creabat: utitur autem hac distinctione, *si dividi non oportuit, si oportuit,* ne Cæsarem offendat, qui consul partem agri Campani, latâ lege, diviserat. *Manut.*

Ib. *Ego in C. Rabirio perduellionis reo, xl annis ante me, &c.*] Possit aliquis credere lapsum memoriâ Ciceronem, qui dicat xl annis ante se consulem factum esse S. C. adversùs L. Apuleium Saturninum tribunum plebis; cùm xxxvi anni à C. Mario et L. Valerio Flacco consulibus numerentur: sed hîc non subtilis computatio annorum facta est, verùm summatim tempus comprehensum est; ac perindè accipiendum est ac si dixerit, *prope xl annis:* hæc enim consuetudo est ipsius Ciceronis: itaque idem in eâ quoque, quam habuit in Catilinam in senatu, cùm octavus decimus dies esset posteaquàm factum est S. C. ut viderent consules ne quid Resp. detrimenti caperet, dixit, *Vigesimum jam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis. Ascon.*

251. *Ego cùm in concione abiens.*] Mirum fortassè quis existimet quid sit cur Cicero post Q. Catuli, L. Gellii, totius senatûs auctoritatem, sui etiam fecerit mentionem, quasi verò magni retulerit quid de seipso sentiret. Duæ fuerunt rationes: altera, ut res à se gestas propriæ conscientiæ juramenti religione devinctæ testimonio, altera ut easdem universis populi suffragiis comprobaret. Ego, inquit, cùm in Rostris, populo ad concionem vocato, deponens consulatum, dicere à Q. Metello Nepote tribuno plebis prohiberer, cùmque idem Metellus tantummodò permitteret, ut secundùm morem majorum jurarem me nihil fecisse contra leges; non servavi consuetam jurandi formulam, sed ita mihi rerum à me gestarum conscius eram, ut sine ullâ dubitatione juraverim, meâ unius operâ rempublicam fuisse à conjuratione et interitu liberatam. *Abrahamus.*

252. *Sext. Clodium.*] Omnium ferè P. Clodii scelerum conscium, ministrum, adjutorem; itaque Clodianus canis infrà vocatur. *Manut.*

Ib. *Ergo his fundamentis positis consulatûs tui, &c.*] L. Pisone et A. Gabinio Coss. P. Clodius tribunus plebis quatuor leges Reip. perniciosas tulit: Annonariam, de quâ Cicero hoc loco mentionem non facit, (fuit enim summè popularis, ut frumentum populo, quod anteà semis æris ac trientibus in singulos modios dabatur, gratìs daretur:) Alteram, nequis per eos dies, quibus cum populo agi liceret, de cœlo servaret; propter quam rogationem ait legem Fusiam et Æliam, propugnacula et muros tranquillitatis atque otii, eversam esse: obnuntiatio enim, quâ perniciosis legibus resistebatur, quam Ælia lex confirmaverat, erat sublata. Tertiam de collegiis restituendis, novisque instituendis, quæ ait ex servitiorum fæce constituta. Quartam ne quem censores in senatu legendo præterirent, neve quâ ignominiâ afficerent, nisi qui apud eos accusatus et utriusque censoris sententiâ damnatus esset. Hac ergo ejus lege censuram, quæ magistra pudoris et modestiæ est, sublatam ait. *Ascon.*

253. *Non nemo improbus.*] Vatinium intelligit Abrahamus, allato etiam loco ex oratione Vatinianâ: *Lex Ælia et Fusia, quæ leges sæpenumerò tribunicios furores debilitârunt et represserunt, quas contra, præter te, nemo unquam est facere conatus, &c.*

254. *Bustum legum omnium.*] In quo leges omnes conflagraverunt. *Manut.*

Ib. *Egere, foris esse Gabinium.*] Manu-

tius legendum putat, *ægrè consistere posse Gabinium*, et congruit cum verbo *stare*, ut dicat: Nunc quidem vix consistit Gabinius: sed, nisi provinciam habeat, sine dubio corruet, sese scil. alieno opprimens. Hæc ille.—Ego interpretor non esse in suis nummis, sed in ære alieno, quòd qui sunt in ære alieno non possunt facilè domi suæ conveniri, ut et illum lib. 4. ad Atticum Epist. 16. locum intelligo, *Candidati consulares omnes rei ambitûs: accedit etiam Gabinius, quem P. Sylla, non dubitans quin foris esset, postularet.* Abrahamus.

259. *Barbato Epicuro.*] Deliciis et voluptatibus deditos Epicureos barba longior, severitatis index, non decere videbatur. Piso tamen et Epicureus erat, ut infrà ostenditur, et barbam alebat, ut, gravitatem ac mores ab Epicureorum institutis discrepantes præ se ferens, civitatem falleret. *Manut.*

260. *Arbitria non mei solùm, sed patriæ.*] Præmia mei funeris, provinciam scilicèt Macedoniam; quam, prodito Cicerone, accepit, lege Clodiâ, tamquam præmium. Pro Sextio: *Illo ipso die, dico; immò horâ atque etiam puncto temporis eodem, mihi reique publicæ pernicies, Gabinio et Pisoni provincia rogata est. Arbitria*, i. e. præmia dixit in eâ quoque post Red. in Senatu, et pro Domo. *Manut.*

Id. *Fortunæ rotam.*] Hoc, ut juveniliter, sine decore et gravitate dictum, reprehendi solere, Tacitus ait in Dialogo de Orat. *Manut.*

264. *Sed fasti ulli.*] Adeò consulis nomine sunt indigni, ut ne fasti quidem sive annorum inscriptiones ferre possint annum horum consulum nominibus inscribi. Multa exemplaria habent *facti*, sed malè. *Abrah.*

269. *Paule noster.*] Confido vos intelligere, L. Paulum nunc significari, qui fuit pater naturalis Africani posterioris, quique de Macedoniâ, atque ultimo ejus de rege triumphavit. Macedoniam autem Piso, in quem hæc oratio est, obtinuit; propter quod Paulum eum appellat; irridens eum, quòd ibi se non prosperè gessit. *Ascon.*

271. *M. Marcellus qui ter, &c.*] Hic Marcellus, cùm statuas sibi ac patri, itemque avo, poneret in monimentis avi sui ad Honoris et Virtutis ædem, subscripsit, *III. Marcelli novies Coss.* fuerat autem avus quinquies, pater semel, ipse ter; itaque neque mentitus est, et apud imperitiores patris sui splendorem auxit. *Ascon.*

274. *Interpositâ religione.*] Quam religionem incutiebat Sibyllinum oraculum, vetans ne rex Ægyptius, si unquam à Romanis auxilium petiisset, reduceretur. *Abrah.*

Sibi ipse præcidit.] Effecit ipse suis sceleribus ne redire possit. *Manut.*

276. *Addicebas tribuno pleb.*] Pendebas pretium tuo consulatui, et cum P. Clodio tribuno plebis eâ conditione mancipabas, *Ut si tibi provinciam, si exercitum, si pecuniam ereptam ex Reipub. visceribus dedisset*, omnium ejus scelerum socium *te adjutoremque præberes*; suprà. *Abrahamus.*

279. *Vertes te ad alteram scholam.*] Ab istâ Epicuri theologiâ ad alteram ejus doctrinæ partem te convertes, quâ parte de finibus bonorum et malorum disputat, et moralia complectitur. *Abrah.*

280. *Triumphalibus ferculis.*] Ligneis instrumentis, quibus et captorum oppidorum simulacra, et reliqua triumphi pompa ferebatur. *Manut.*

Ib. *Ratio quidem herclè apparet, &c.*] Senarius Plauti in Trinumm. cujus imitatione dixit Terentius in Phorm. *Non ratio nobis, sed argentum deerat. Manut.*

Ib. *O paterni generis oblite, materni vix memor.*] Non solùm à nobilissimâ Calpurniorum gente et paterno genere degeneras, verùm ne maternæ quidem Calventiorum genti planè respondes. *Abrah.*

Ib. *Parva aut nulla.*] *Parva* ad Cottam, *nulla* ad Crassum refertur. Nam Cotta, si vixisset, triumphaturus erat, auctore Pediano. *Manut.*

281. *Neque verò contempsisti, &c.*] Non à petitione triumphi destitisti, quòd eum triumphum contemneres, sed quia metuebas, ne, si triumphum petiisses, senatus te cum indignatione et conviciis exploderet. *Abrah.*

Ib. *Os verberari.*] Sic Q. Cicero ad Tironem: *Verberavi te cogitationis tacito duntaxat convicio*; et congruunt simul, *Os verberari noluisti.* Fore sciebas, ut cùm à senatu triumphum peteres, magnum tibi convicium fieret. *Manut.*

285. *Quære ex familiari tuo.*] Philodemo, qui, cùm floreat poëticis studiis, poterit certiùs de poësi judicare, et germanum versûs mei sensum exponere. *Abrah.*

287. *Cùm certi homines non studium ejus.*] Fictis sermonibus. Pro Domo: *Hanc nostram conjunctionem, hanc conspirationem in Repub. benè gerendâ, hanc jucundissimam vitæ atque officiorum omnium societatem, certi homines fictis sermonibus et falsis criminibus diremerunt: cùm iidem illum, ut me metueret, me caveret, monerent; iidem, apud me mihi illum esse uni inimicissimum dicerent. Manut.*

290. *Hospitis tui Platoris.*] De Harusp. Respons. *Quis Platorem ex Orestide, quæ pars Macedoniæ libera est, hominem in illis locis clarum ac nobilem, legatum Thessalonicam ad nostrum (ut ipse appellavit) imperatorem venisse nescit? quem ille, propter pecuniam quam ab eo extorquere non poterat, in vincula conjecit; et medicum intromisit suum, qui legato, socio, amico, libero fœdissimè et crudelissimè venas incideret. Id.*

Ib. *Ut venas hominis incideret.*] Ad exhauriendum omnem sanguinem à venis, et, lentâ morte necandum hominem. *Abrah.*

291. *Quasi vasarii nomine.*] Quasi promissum à vade P. Clodio, si meam illi salutem prodidisses. Vas est qui vadimonium pro altero promittit: inde Vasarium puto communiter ad omnia quæ promitterentur, esse deductum. Nec tamen ignoro, aliter ab aliis hunc locum accipi. *Manut.*

292. *Pellium nomine.*] Prætextu pellium ad loricas, clypeos, papiliones faciendos; quâ ratione tantum lucratus est, quantum pater fuerat antè lucratus. *Abrah.*

294. *Præposterus imperator.*] Amisit enim oppida, legiones perdidit, et imperator appellatur. *Manut.*

295. *Suavissimi hominis.*] Ironia. Nam acerbissimus provinciæ fuerat. *Manut.*

298. *Videre te volui, et vidi.*] Et vim habet et elegantiam verbi repetitio. *Manut.*

Ib. *Evenerit.*] Ut aliquis te accuset. *Idem.*

Ib. *Tuâ indignitate.*] Cùm te sine ulli dignitate, eum scilicèt qui nunc es, videba. *Manut.*

Q. ASCONIUS PEDIANUS *in Orat.* CICERONIS *pro* A. MILONE.

HANC dixit Cn. Pompeio III. consule, a. d. VI. Idus April. quod judicium cùm ageretur, exercitum in foro et omnibus in templis, quæ circum forum sunt, collocatum à Cn. Pompeio fuisse, non tantùm ex oratione, et annalibus, sed etiam ex libro apparet, qui, Ciceronis nomine, inscribitur, De optimo Genere Oratorum.

ARGUMENTUM.

ANNIUS MILO, et P. Plautius Hypsæus, et Q. Metellus Scipio, consulatum petierunt, non solùm largitione palàm profusâ, sed etiam factionibus armatorum succincti.

Miloni et Clodio summæ erant inimicitiæ, quòd et Milo Ciceronis erat amicissimus, in reducendoque eo enixè operam Reipub. dederat, et P. Clodius restituto Ciceroni erat infensissimus, ideòque summè studebat Hypsæo et Scipioni contra Milonem. Ac sæpè inter se Milo et Clodius cum suis factionibus Romæ depugnaverant, et erat uterque audaciâ par; sed Milo pro melioribus partibus stabat.

Prætereà in eumdem annum consulatum Milo, Clodius præturam petebat; quam debilem futuram, consule Milone, intelligebat.

Deindè cùm diù tracta essent comitia consularia, perficique, ob eas ipsas perditas candidatorum contentiones, non possent, et ob id mense Januario nulli dum neque consules, neque prætores essent, traheretur que dies eodem quo anteà modo, dum Milo quamprimùm comitia confici vellet, conficeretque cùm bonorum studiis, qui obsistebant Clodio, tum etiam populi, propter effusas largitiones, impensas quoque ludorum scenicorum ac gladiatorii muneris maximas, in quas tria patrimonia effudisse eum Cicero significat; competitores verò ejus trahere vellent, ideòque Pompeius gener Scipionis, et T. Munatius tribunus plebis, referri ad senatum de patriciis convocandis, qui interregem proderent, non essent passi, cùm interregem prodere moris esset: A. d. xiii. Kal. Feb. (Acta enim magis sequenda, et ipsam orationem, quæ Actis congruit, puto, quàm Fenestellam, qui a. d. xiv. Kal. Feb. tradit) Milo Lanuvium, ex quo erat municipio, et ibi tum dictator, profectus est ad flaminem prodendum posterâ die: occurrit ei circa horam nonam Clodius paulò ultra Bovillas, rediens ab Aricià, prope eum locum in quo Bonæ Deæ sacellum est: erat autem allocutus decuriones Aricinorum: vehebatur Clodius equo; servi xxx ferè expediti, ut illo tempore mos erat iter facientibus, gladiis cincti sequebantur; erant cum Clodio præterea tres comites ejus, ex quibus eques Romanus unus C. Cassinius Schola, duo de plebe novi homines, P. Pomponius, C. Clodius. Milo rhedâ vehebatur, cum uxore Faustâ filiâ L. Syllæ dictatoris, et M. Fusio familiari suo: sequebatur eos magnum servorum agmen; inter quos gladiatores quoque erant, ex quibus duo noti, Eudamus et Birria: hi in ultimo agmine tardiùs euntes, cum servis P. Clodii rixam commiserunt; ad quem tumultum cùm respexisset Clodius minitabundus, humerum ejus Birria romphæâ trajecit: inde cùm orta esset pugna, plures Miloniani accurrerunt. Clodius vulneratus in tabernam proximam Bovillano delatus est. Milo, ut cognovit vulneratum Clodium, cùm sibi periculosius illud etiam vivo eo futurum intelligeret, occiso autem magnum solatium esset habiturus, etiam si subeunda esset pœna, exturbari tabernam jussit. Fuit antesignanus servorum ejus M. Fustenus; atque ita Clodius latens extractus est, multisque vulneribus confectus. Cadaver ejus, in viâ relictum, (quia servi Clodii aut occisi erant, aut graviter saucii latebant) Sext. Tedius senator, qui fortè ex rure in urbem revertebatur, sustulit, et lecticâ suâ Romam ferri jussit: ipse rursus eodem, unde venerat, gressum recepit. Perlatum est corpus Clodii ante primam noctis horam; infimæque plebis et servorum maxima multitudo magno luctu corpus in atrio domûs positum circumstetit: augebat enim facti invidiam uxor Clodii Fulvia, quæ cum effusâ lamentatione vulnera ejus ostendebat. Major posterâ die luce primâ multitudo ejusdem generis confluxit, complures que noti homines elisi sunt, inter quos C. Vibienus senator. [Erat domus Clodii, ante paucos menses empta de M. Scauro, in Palatio.]

Eodem Munatius Plancus frater L. Planci oratoris, et Q. Pompeius Rufus Syllæ dictatoris ex filiâ nepos, tribuni plebis, accurrerunt: eisque hortantibus, vulgus imperitum corpus nudum calceatum, sicut in lecto erat positum, ut vulnera videri possent, in forum detulit, et in Rostris posuit. Ibi pro concione Plancus et Pompeius, qui competitoribus Milonis studebant, invidiam Miloni fecerunt: populus, duce Sext. Clodio scribâ, corpus P. Clodii in curiam intulit, cremavitque subselliis, et tribunalibus, et mensis, et codicibus librariorum: quo igne et ipsa quoque curia flagravit, et item Porcia basilica, quæ ei erat juncta, ambusta est; domum quoque M. Lepidi interregis (is enim magistratus curulis erat creatus), et absentis Milonis, eadem illa Clodiana multitudo oppugnavit: deindè sagittis repulsa est; tum fasces ex lecto Libitinæ raptos attulit ad domum Scipionis et Hypsæi, deindè ad hortos Cn. Pompeii, clamitans eum modò consulem, modò dictatorem.

Incendium curiæ majorem aliquanto indignationem civitatis moverat, quàm interfectio Clodii.

Itaque Milo, quem opinio fuerat ivisse in voluntarium exsilium, invidiâ adversariorum recreatus, nocte eâ redierat Romam, quâ incensa erat curia; petebatque nihilo deteriùs consulatum, apertè quoque tributim in singulos millia assium dederat.

Concionem etiam ei post aliquot dies dedit M. Cœlius tribunus plebis et Manilius Canianus ejus collega; ipsiusque causam etiam ad populum probabant: dicebant utrique, Miloni à Clodio factas esse insidias.

Fiebant intereà alii ex aliis interreges, qui comitia consularia, propter eorum candidatorum tumultus et easdem manus armatas, habere non poterant: itaque primò factum erat S. C. ut interrex et tribuni plebis, et Cn. Pompeius, qui pro consule ad urbem erat, viderent ne quid detrimenti Resp. caperet; delectus autem Pompeius totâ Italiâ haberet: qui cùm summâ celeritate præsidium comparâsset, postulaverunt apud eum familiam Milonis, item Faustæ uxoris ejus, exhibendam, duo adolescentuli, qui Appii Claudii ambo appellabantur, qui erant C. Claudii filii, qui frater fuerat Clodii, et ob id illi patrui sui mortem, velut auctore fratre, persequebantur: easdem Faustæ et Milonis familias postulaverunt duo Valerii, Nepos et Leo, et L. Herennius Balbus. P. Clodii quoque familiam, et comitum ejus postulavit eodem tempore Cælius: familiam Hypsæi, et Q. Metelli, Manilius Canianus ejus collega.

Affuerunt Miloni Q. Hortensius, M. Cicero, M. Marcellus, M. Calidius, M. Cato, Faustus Sylla; verba pauca Q. Hortensius dixit; quæ sunt, liberos esse eos, qui pro servis postularentur: nam post recentem cædem manumiserat eos Milo sub hoc titulo, quòd caput suum ulti essent.

Hæc agebantur mense intercalari: post diem trigesimum ferè, quàm erat Clodius occisus, Q. Metellus Scipio in senatu contra M.

Cæpionem conquestus est, ac de cæde P. Clodii falsum esse dixit quòd Milo sic se defenderet, et Clodium Aricinos decuriones alloquendi gratiâ abiisse, profectum cum sex ac xx servis: Milonem subitò post horam quartam, senatu misso, cum servis ampliùs ccc armatis obviàm ei contendisse, et supra Bovillas inopinantem in itinere aggressum: ibi P. Clodium, tribus vulneribus acceptis, Bovillas perlatum: tabernam, in quam profugerat, expugnatam à Milone: semianimem Clodium extractum, in viâ Appiâ occisum esse, annulumque ejus ei morienti extractum: deindè Milonem, cùm sciret in Albano parvulum filium Clodii venisse ad villam, et cùm puer antè subtractus esset, de servo Alicore quæstionem ita habuisse, ut eum articulatim consecaret: villicum et duos prætereà servos jugulâsse: ex servis Clodii, qui dominum defenderint, undecim esse interfectos: Miloni duos solos saucios factos esse: ob quæ Milonem postero die xii servos, qui ei maximè operam navâssent, manumisisse, populoque tributim singula millia æris ad defendendos de se rumores dedisse.

Milo misisse ad Cn. Pompeium dicebatur, quòd Hypsæo summè studebat, quòd fuerat ejus quæstor, desistere se petitione consulatûs, si ita ei videretur: Pompeium respondisse, nemini se neque petendi neque desistendi auctorem esse, neque populi Romani potestatem, aut consilium, aut sententiam interpellaturum; deindè per C. Lucilium, qui propter M. Ciceronis familiaritatem amicus erat Miloni, egisse quoque dicebatur, ne se, de hac re consulendo, invidiâ oneraret.

Inter hæc cùm crebresceret rumor, Cn. Pompeium creari dictatorem, neque opportunè aliter mala civitatis sedari posse; visum est optimatibus, tutius esse, eum consulem sine collegâ creare: et cùm tractata ea res esset in senatu, facto in M. Bibuli sententiam S. C. Pompeius, ab interrege Ser. Sulpicio v. Kal. Mart. mense intercalario, consul creatus est, statimque consulatum iniit.

Deindè post diem tertium de legibus novis ferendis retulit: duas ex S. C. promulgavit. Alteram de vi, quâ nominatim cædem in Appiâ viâ factam, et incendium curiæ, et domum M. Lepidi interregis oppugnatam comprehendit. Alteram de ambitu; pœnam graviorem, et formam judiciorum breviorem. Utraque enim lex priùs testes dari per triduum, deindè uno die atque eodem et ab accusatore et ab reo perorari jubebat, ita ut duæ horæ accusatori, tres reo darentur.

His legibus obsistere M. Cælius tribunus plebis, studiosissimus Milonis, conatus est, quòd et privilegium diceret in Milonem ferri, et judicia præcipitari: et cùm pertinaciùs legem Cælius vituperaret, eò processit iræ Pompeius, ut diceret, si coactus esset, armis se Remp. defensurum: timebat autem Pompeius Milonem, seu timere se simulabat: plerùmque non domi suæ, sed in hortis manebat, idque ipsum in superioribus, circa quos etiam magna manus

militum excubabat: Senatum quoque semel in porticu suâ habuerat Pompeius, quòd diceret timere se adventum Milonis.

Dein proximo senatu P. Cornificius ferrum Milonem intra tunicam habere ad femur alligatum dixerat; postulaverat, ut femur nudaret; et ille sine morâ tunicam levaverat: tùm M. Cicero exclamaverat, omnia illi similia crimina esse, quæ in Milonem dicerentur alia.

Deindè Munatius Plancus tribunus plebis produxerat in concionem M. Æmilium Philemonem, notum hominem, libertum M. Lepidi: is se dicebat, pariterque secum quatuor liberos homines iter facientes, supervenisse, cùm Clodius occideretur, et, ob id cùm proclamâssent, abreptos et perductos in villam Milonis, ibique per duos menses præclusos fuisse: eaque res, seu vera, seu falsa, magnam invidiam Miloni contraxerat; idemque Munatius et Pompeius tribuni plebis in Rostra produxerant triumvirum capitalem, eumque interrogaverant, an Galatam Milonis servum cædes facientem deprehendisset: ille dormientem in tabernâ pro fugitivo deprehensum, et ad se perductum esse responderat: denuntiaverant tamen triumviro, ne servum remitteret: sed posterâ die Cælius tribunus plebis, et Manilius Canianus collega ejus, ereptum è domo triumviri servum Miloni reddiderunt.

Etsi nullam de his criminibus mentionem fecit Cicero; tamen, quia ita compereram, putavi exponenda.

Inter primos et Q. Pompeius, et C. Sallustius et T. Munatius Plancus, tribuni plebis, inimicissimas conciones de Milone habebant, invidiosas etiam de Cicerone, quòd Milonem tanto studio defenderet; eratque maxima pars multitudinis infensa non solùm Miloni, sed ipsi etiam, propter invisum patrocinium, Ciceroni.

Posteà Pompeius et Sallustius in suspicione fuerunt in gratiam rediisse cum Milone ac Cicerone. Plancus autem infestissimè perstitit, atque in Ciceronem quoque multitudinem instigavit: Pompeio autem suspectum faciebat Milonem, ad perniciem ejus comparari vim vociferatus: Pompeiusque ob ea sæpiùs querebatur, fieri sibi quoque insidias, et id palàm: ac majore manu se armabat; dicturum quoque diem Ciceroni Plancus ostendebat; posteà autem Q. Pompeius idem minitatus erat; tanta tamen constantia ac fides fuit Ciceronis, ut non populi à se alienatione, non Cn. Pompeii suspicionibus, non periculi futuri metu, si sibi dies ad populum diceretur, non armis, quæ palàm in Milonem sumpta erant, deterreri potuerit à defensione ejus, cùm posset omne periculum suum et offensionem inimicæ multitudinis declinare, redimere etiam Cn. Pompeii animum, si paulùm ex studio defensionis remisisset.

Perlatâ deindè lege Pompeii, in quâ id quoque scriptum erat, ut quæsitor suffragio populi ex iis, qui consules fuerant, crearetur, statim comitia habuit, creatusque erat L. Domitius Ænobarbus quæsitor: aliorum quoque judicum, qui de eâ re judicarent, Pompeius tales proposuit, ut nunquam neque clariores viros, neque sanctiores propositos esse constaret.

Post quod statim novâ lege Milo postulatus à duobus Appiis Clodiis adolescentibus, iisdem à quibus anteà familia ejus fuerat postulata, itemque de ambitu ab iisdem Appiis; et præterea de vi à Q. Petulcio et L. Cornificio; de sodalitiis à P. Fulvio Nerato: postulatus autem erat de sodalitiis et de ambitu, eâ spe, quòd primum judicium de vi futurum apparebat, quo eum damnatum iri confidebant, nec posteà responsurum.

Divinatio de ambitu accusatorum facta est, quæsitore A. Torquato: atque ambo quæsitores, Torquatus et Domitius, pridie Nonas Apr. reum adesse jusserunt; quo die Milo ad Domitii tribunal venit, et ad Torquati amicos misit: ibi, postulante pro eo M. Marcello, obtinuit, ne priùs causam de ambitu diceret, quàm de vi judicium esset perfectum.

Apud Domitium autem quæsitorem major Appius postulavit à Milone servos exhiberi numero quatuor et quinquaginta: et cùm ille negaret, eos qui nominabantur, in suâ potestate esse, Domitius ex sententiâ judicum pronuntiavit, ut ex servorum eorum numero accusator quot vellet ederet.

Citati deinde testes, secundùm legem, quæ, *ut suprà diximus,* jubebat, ut priùs quàm causa ageretur, testes per triduum audirentur, dicta eorum judices consignarent, quarto die adesse omnes in diem posterum juberentur, ac coram accusatore ac reo pilæ, in quibus nomina judicum inscripta essent, æquarentur: dein rursus postero die sortitio judicum fieret unius et lxxx: qui numerus cùm sorte obtigisset, ipsi protinùs sessum irent; tum ad dicendum accusator duas horas, reus tres haberet, reusque eodem die illo judicaretur: priùs autem quàm sententiæ ferrentur, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus rejiceret, ita ut numerus judicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta et unus.

Primo die datus erat in Milonem testis Cassinius Schola, qui se cum P. Clodio fuisse, cùm is occisus est, dixit; atrocitatemque rei factæ, quàm maximè potuit, auxit; quem cùm interrogare M. Marcellus cœpisset, tanto tumultu Clodianæ multitudinis circumstantis exterritus est, ut, vim ultimam timens, in tribunal à Domitio reciperetur; quam ob causam M. Marcellus et ipse Milo à Domitio præsidium imploraverunt. Sedebat eo tempore Cn. Pompeius ad ærarium, perturbatusque erat eodem illo clamore: itaque Domitio promisit, se postero die cum præsidio descensurum; idque fecit: quarè territi Clodiani, silentio verba testium per biduum audiri passi sunt: interrogârunt eos M. Cicero, M. Marcellus, et Milo ipse: multi ex iis, qui Bovillis habitabant, testimonium dixerunt de iis quæ ibi facta erant, cauponem occisum, tabernam expugnatam, corpus Clodii in publicum extractum esse. Virgines quoque Vestales dixerunt, mulierem ignotam venisse ad se, quæ Milonis mandato votum solveret, quòd Clodius occisus es-

set: ultimæ testimonium dixerunt Sempronia Tuditani filia, socrus P. Clodii, et uxor Fulvia, et fletu suo magnoperè eos, qui adstabant, commoverunt. Dimisso circa horam decimam judicio, T. Munatius pro concione populum adhortatus est, ut postero die frequens adesset, et elabi Milonem non pateretur, judiciumque et dolorem suum ostenderet.

Euntibus ad tabellam ferendam postero die judicibus, qui fuit judicii primus * *a. d.* iii. *Idus Apr. clausæ fuerunt totâ urbe tabernæ: præsidia in foro et circa omnes fori aditus Pompeius disposuit: ipse pro ærario, ut pridie, consedit, septus delectâ manu militum: sortitio deinde judicum, ut prima die, facta est; pòst, tantum silentium toto foro fuit, quantum esse in aliquo foro posset.*

Tum intra horam secundam accusatores cœperunt dicere, Appius major et M. Antonius et P. Valerius Nepos: usi sunt ex lege horis duabus.

Respondit his unus M. Cicero; et cùm quibusdam placuisset, ita defendi crimen, interfici Clodium pro republicâ fuisse, (quam formam M. Brutus secutus est in eâ oratione, quam pro Milone composuit et edidit, quamvis non egisset) Ciceroni id non placuit, quòd non, qui bono publico damnari, idem etiam occidi indemnatus posset: itaque cùm insidias Milonem Clodio fecisse posuissent accusatores, quia falsum id erat, (nam forte illa rixa commissa fuerat) Cicero apprehendit, et contrà Clodium Miloni fecisse insidias disputavit; eòque tota oratio ejus spectavit: sed ita constitit, ut diximus, neutrius consilio pugnatum esse eo die, verùm forte occurrisse; ex eâ rixâ servorum ad cædem perventum: notum tamen erat, utrumque mortem alteri sæpe minatum esse: et sicut suspectum Milonem major, quàm Clodii, familia faciebat, ita expeditior et paratior ad pugnam Clodianorum quàm Milonis fuerat.

Cicero cùm inciperet dicere, exceptus est acclamatione Clodianorum, qui se continere ne metu quidem circumstantium militum potuerunt: itaque non eâ, quâ solitus erat, constantiâ dixit.

Manet autem illa quoque excepta ejus oratio: scripsit verè hanc, quam legimus, ita perfectè, ut jure prima haberi possit.

* Aut hic legendum, *a. d.* vi. *Idus*, aut in capite Argumenti *a. d.* iii. *Idus*, ut constet numerus.

NOTÆ.

Pag. 301. *Si opposita Miloni.*] Dissimulat orator, ne Pompeium offendat: nam reverà, etsi multò magis à Clodianis, nonnihil tamen et à Milone Pompeius timebat. *Manut.*

309. *Divisa sententia est postulante, etc.*] Quid sit *dividere sententiam* explicat Asconius Pedianus, ex quo et Plinii Junioris lib. 9. Epistola nondum edita: verùm ita obscurè (quòd nec Ascon. integer eo loco, et Plinii Epistola multis in locis corrupta sit) ut assequi nequeas veram ejus rei declarationem: verùm quantum licuit in studiosorum gratiam hæc collegimus. Pompeius, v. Cal. Mart. solus consul ab interrege Servio Sulpicio renuntiatus, post diem tertium de novis legibus ferendis retulit; quas binas ex S.C. promulgavit; unam de vi, alteram de ambitu. His latis, Pompeius comitia habuit: populi suffragiis L. Domi-

tius Ænobarbus de vi factus est inquisitor; A. Torquatus de ambitu. Pridie Kal. Mart. in senatu dixit Hortensius (pro decreto, ut arbitror) de veteribus ut extra ordinem legibus quæreretur. Huic sententiæ intercessit furiosus ille Trib. Pleb. Munatius Plancus, emptus à Clodianis: quod innuit Cic. inquiens, *Reliqua Senat. auctoritas emptâ intercessione sublata est.* Quare novâ lege de vi ab Appiis adolescentibus Milo postulatus est apud L. Domitium: hac lege novâ de vi quæstionem habuit; quæ cùm esset multiplex, nempè de cæde factâ in Appiâ viâ, de incendio curiæ, de domo Lepidi interregis oppugnatâ; eam dividi postulavit Q. Fusius senator, id est, ut de rebus singulis actiones haberentur singulæ: et hoc est quod ait Cicero, *Divisa sententia est postulante nescio quo.* Itaque Milo jussus pridie Non. Aprilis ad comitii tribunal venit; à quo per triduum ex lege Pompeii testibus auditis, tertio Idus April. judicum sortitio acceptis tabellis facta est. Cum ad horam secundam accusatores cœperunt dicere, Appius Major, M. Antonius, et P. Valerius Nepos; qui in agendâ cæde Clodii duabus ex lege Pompeii horis usi sunt: his unus respondit M. Tull. Cicero. &c. *Cruquius.*

312. *Sed stulti sumus, qui.*] Correctio oratoris, recapitulatio, ironia, quarum concentu, ut alias figuras omittam, mirè oratio temperatur. *Abrah.*

Ib. *Dederas enim, quàm contemneres populares.*] Constantiam L. Domitii, quam in præturâ præstitit, significat. Nam eo tempore, cùm Cn. Manlius tribunus Pl. subnixus libertinorum et servorum manu, perditissimam legem ferret, ut libertinis in omnibus tribubus suffragium esset, idque per tumultum ageret, et Clivum Capitolinum obsideret, discusserat perruperatque cœtum Domitius, ita ut multi Manlianorum interficerentur; quo facto et plebem infimam offenderat, et senatûs magnam gratiam inierat. *Ascon.*

313. *Non religione aliquâ.*] Non ideò permotus est ad relinquendam eo anno præturæ petitionem, quia viderat non semel inauspicatis avibus, et aliis sinistris auspiciis, comitia prohiberi. *Abrah.*

322. *Quando illius posteà sica, &c.*] Manifestum est pertinere ad id tempus, quo, post rogationem à Publio Clodio in eum promulgatam, urbe cessit.

Quare dicat, *insidiata Pompeio est*, forsitan quæratis: Pisone et Gabinio Coss. pulso Cicerone in exsilium, cùm III. Idus Sextiles Pompeius in senatum venit, dicitur servo P. Clodii sicam excidisse, eâque ad Gabinium consulem delatâ, dictum est, servo imperatum à P. Clodio, ut Pompeius occideretur. Pompeius statim domum rediit, et eò domi tenùs obsessus est etiam à liberto Clodii Damione, ut ex actis ejus temporis cognovi; in quibus xv. Cal. Sept. L. Novius tribunus Pleb. collega Clodii, cùm Damio adversùm Flavium prætorem appellaret tribunos, et tribuni de appellatione cognoscerent, ita sententiam dixit: *Et hoc apparitore P. Clodii vulneratus sum; et hominibus armatis præsidiis dispositis à republicâ remotus sum: Cneius Pompeius obsessus est; cùm appeller, non utar ejus exemplo quem vitupero; et judicium tollam et reliqua de intercessione.* Ascon.

322. *Nece Papirii cruentavit.*] Pompeius, post triumphum Mithridaticum, Tigranis filium in catenis deposuerat apud Flavium senatorem; qui posteà cùm esset prætor eodem anno, quo tribunus Pl. Clodius, petit ab eo Clodius super cœnam, ut Tigranem adduci juberet, ut eum videret; adductum collocavit in convivium: dein Flavio non reddidit. Tigranem dimisit, et habuit extra catenas, nec repetenti Pompeio reddidit; posteà in navem deposuit; et cùm profugeret ille, tempestate delatus est Antium; illicò ut deduceretur ad se, Clodius Sext. Clodium misit qui eum reduceret. Flavius quoque, re cognitâ, ad diripiendum Tigranem profectus est: ad quartum lapidem ab Urbe pugna facta est; in quâ multi ex utrâque parte ceciderunt, plures tamen ex Flavii, inter quos et M. Papirius eques Romanus publicanus, familiaris Pompeio. Flavius sine comite Romam vix perfugit. *Ascon.*

Ib. *Potuitne L. Cæcilii justissimi fort. &c.*] L. Cæcilius Rufus, de quo dicitur, prætor fuit P. Lentulo Spinthere, Q. Metello Nepote Coss. quo anno Cicero restitutus est. Is cùm faceret ludos Apollinares, ita infima concitata multitudo annonæ caritate tumultuata est, ut omnes, qui in theatro spectandi causâ consederant, pellerentur: de oppugnatâ domo nusquam adhuc legi. Pompeius tamen, cùm defenderet Milonem apud populum, de vi accusante Clodio, obstitit; et legimus apud Tironem libertum Ciceronis in libro quarto de vitâ ejus, oppressum à Clodio L. Cæcilium prætorem. *Ascon. Pedianus.*

330. *Quibusnam de servis.*] Hinc infirmatur fides quæstionis, quòd et essent servi Clodii, et è domo accusatoris producerentur, et ipse accusator haberet quæstionem. *Abrah.*

331. *Quis eos postulavit? Appius.*] Non P. Clodii frater, sed Caii fratris ejus filius, Milonis accusator. *Idem.*

Ib. *Clodius insidias fecit Miloni.*] Et hoc contra quæstionis morem, quam qui habebat, nullum debebat suggerere nominatim: deinde fas non erat minis aut promissis ad hoc potiùs quàm illud dicendum eos qui torquebantur impellere. *Abrahamus.*

Ib. *Quid hâc quæstione dici potest integrius?*] Ironia. *Idem.*

335. *Non jam hoc Clodianum crimen timemus.*] Diximus in Argumento orationis hujus, Cn. Pompeium simulâsse se timere, seu planè timuisse Milonem; et ideo ne domi quidem suæ, sed in hortis superioribus ante judicium mansisse, ita ut villam quoque præsidio militum circumdaret. Q. Pompeius, tribunus plebis, qui fuerat familiarissimus omnium P. Clodio, et sectam suam sequi se palam profitebatur, dixerat in concione paucis pòst diebus quàm Clodius erat occisus: *Milo dedit quem in curiâ cremaretis: dabo quem in Capitolio sepeliatis.* In eâdem concione idem dixerat (habuit enim eam ad vii. Kal. Febr. cùm Milo pridie, id est viii. Kal. Febr. venire ad Pompeium in hortos ejus voluisset) *Pompeium ei per hominem propinquum misisse ne ad se veniret.* Priùs etiam quàm Pompeius tertiùm consul crearetur, tres tribuni, Q. Pompeius Rufus, C. Sallustius Crispus, T. Munatius Plancus, cùm quotidianis concionibus suis magnam invidiam Miloni propter Clodium excitarent, produxerant ad populum Cn. Pompeium, et ab eo quæsierant, num ad eum delatum esset illud quoque indicium, suæ vitæ insidiari Milonem. Responderat Pompeius, Licinium quemdam de plebe, sacrificulum, qui solitus esset familias purgare, ad se detulisse, servos quosdam Milonis, itemque liberos, comparatos esse ad cædem suam: nomina quoque servorum edidisse: ad Milonem misisse, ut eos in potestate suâ haberet: à Milone responsum esse, ex iis servis quos nominâsset, partim neminem se unquam habuisse, partim manumisisse. Dein, cùm Licinium apud se haberet, Lucium quemdam de plebe ad corrumpendum indicem venisse: quâ re cognitâ, in vincula eum publica à se conjectum: decreverat enim senatus, ut cum interrege et tribunis plebis Pompeius daret operam, nequid Resp. detrimenti caperet. Ob has suspiciones Pompeius in superioribus hortis se continuerat; deinde ex S.C. delectu per Italiam habito, cùm rediisset, venientem ad se Milonem, unum omnium, non admiserat: item cùm senatus in porticu Pompeii haberetur, ut Pompeius posset interesse, unum tum excuti priùs quàm in senatum intraret, jusserat. Hæ sunt suspiciones, quas dicit se Cicero pertimescere. *Ascon.*

Ib. *Eâ voce, ut me audire.*] Tam clarâ et elatâ, ut me è Rostris dicentem exaudire possis sedens, ex ipso vestibulo ærarii, ut notat Asconius in Argumento. *Abrahamus.*

Ib. *Conquisitores tui.*] Vulgò commissarii, qui alterius nomine milites conquirunt conscribendos. *Abrah.*

341. *Vir verè.*] Verè fortis et generosus. *Abrah.*

347. *Sed etiam tribus suis patrimoniis.*] Milo ex familiâ fuit Papiâ, deinde adoptatus fuit à C. Annio avo suo materno; tertium patrimonium videtur significare matris; aliud enim quod fuerit, non invenio.

Peractâ utrimque causâ, singuli quinos accusator et reus senatores, totidem equites et tribunos ærarios rejecerunt, ita ut unus et quinquaginta sententias tulerint. Senatores condemnaverunt XII. absolverunt VI. equites condemnaverunt XIII. absolverunt IV. tribuni ærarii condemnaverunt XIII. absolverunt III. [*Hæc Pedianus: dubium tamen esse non potest, quin error in notas numerorum irrepserit; si enim unus et quinquaginta fuerint, oportet è singulis ordinibus septem et decem fuisse; quare fortassè sic legendum fuerit,* Senatores condemnaverunt XI. absolverunt VI. etc. tribuni ærarii condemnaverunt XIII. absolverunt IV. *Sed quis possit hæc divinare?* Abrahamus. *Pergit Asconius.*] Videbatur non ignorâsse judices, inscio Milone vulneratum esse Clodium; sed compererant, postquàm vulneratus esset, jussu Milonis occisum.

Fuerunt qui crederent, M. Catonis sententiâ eum esse absolutum: nam et benè cum republicâ actum esse morte P. Clodii non dissimulaverat, et studebat in petitione consulatûs Miloni, et reo affuerat. Nominaverat quoque eum Cicero præsentem, et testatus erat, audiisse eum à M. Favonio ante diem tertium quàm cædes facta erat, Clodium dixisse periturum esse eo triduo Milonem. Sed Milonis quoque notam audaciam vindicare P. R. utile visum est: unde sciri nunquam potuit, utram sententiam tulisset. Damnatum autem operâ maximâ Appii Claudii, pronuntiatum est.

Milo postero die factus reus ambitûs apud Manlium Torquatum absens damnatus est: illâ quoque lege accusator fuit ejus Appius Claudius; et cùm ei præmium lege

daretur, negavit ei. Subscripserunt et in ambitûs judicio P. Valerius Leo, et Cn. Domitius Cn. F. Post paucos dies quoque Milo apud Favonium quæstorem de sodalitiis damnatus est, accusante P. Fulvio Nerato, cui lege præmium datum est. Deinde apud L. Fabium quæstorem iterum absens damnatus est de vi. Accusavit L. Cornificius, et Q. Patulcius.

Milo in exsilium Massiliam intra paucissimos dies profectus est: bona ejus propter alieni æris magnitudinem semunciâ venierunt.

Post Milonem, eâdem lege Pompeiâ, primus est accusatus M. Saufeius M. F. qui dux fuerat in expugnandâ tabernâ Bovillis, et Clodio occidendo. Accusaverunt eum L. Cassius, L. Fulcinius, C. F., C. Valerius. Defenderunt M. Cicero, M. Cælius; obtinueruntque, ut unâ sententiâ absolveretur. Condemnaverunt senatores X. absolverunt VIII. Condemnaverunt equites Romani IX. absolverunt VIII. sed ex tribunis ærariis decem absolverunt, VI. condemnaverunt: manifestumque odium Clodii saluti Saufeio fuit, cùm ejus vel pejor causa quàm Milonis fuisset, qui apertè dux fuerat expugnandæ tabernæ repertus.

Deinde post paucos dies apud Considium quæstorem, lege Plautiâ de vi, subscriptione eâdem, accusatus est, quòd loca occupâsset, et cum telo fuisset antesignanus operarum Milonis. Accusaverunt C. Fidius, Cn. Aponius, Cn. F., M. Seius Sex. F.; defenderunt M. Cicero, M. Terentius Varro Gibba: absolutus est sententiis pleniùs quàm priùs; graves habuit XIX. absolutorias II. et XXX. Sed è contrario hoc, ac priore judicio, accidit. Equites enim ac senatores eum absolverunt, tribuni ærarii damnaverunt.

Sex. autem Clodius, quo auctore corpus Clodii in curiam illatum fuit, accusantibus C. Cesennio Philone, M. Aufidio, L. Aponio, magno consensu damnatus est, sententiis VI. et XL. Absolutorias V. omnino habuit, duas senatorum, tres equitum.

Multi prætereà, et præsentes, et cùm citati non respondissent, damnati sunt, ex quibus maxima pars fuit Clodianorum. *Ascon.*

VARIÆ LECTIONES.

IN Q. CÆCILIUM, *Divinatio.*

Parag. I. Lin. 4. *Descendere.*] C. Stephanus (aut quisquis ille fuerit qui varias lectiones ad finem illius editionis positas collegerit) hæc habet: *Dubium non est,* (inquit) *aut Ciceronem multis amanuensibus usum fuisse, aut sæpiùs transcripta sua exemplaria emendâsse, aut perperam ab indoctis descripta, deinceps emendata fuisse:* id scilicet vult, vel ab ipso Ciceronis ævo variantes lectiones in ejus scriptis exstitisse. Et hoc verum esse vel hoc ipso loco liquet; ubi *Asconius* hæc notat: [*Hoc toto capite solœcismi species continetur, nisi addas ET aut IDEM, ut sit* ET subitò nunc mutatâ voluntate ad accusandum descenderim: *quare multi non* descenderim *legunt, sed* descendere.] Hinc patet Asconium legisse *descenderim*, alios *descendere;* et certè in diversum abeunt Codd. qui nunc exstant.

II. 40. *Eam partem;* lege *ad eam partem,* excidit enim *ad* operarum incuriâ.

III. 3. *Quod sequi;* al. *quid sequi.*

V. 18. *Senatus pop.* al. *Senati pop.*

23. Pro *imprudens,* lege *impudens.*

31. *Taceant.* Ita C. Steph. et aliæ Edd. Grævius autem è MSS. reponit *tacerent.*

38. Pro *interponi* lege *interponis.*

42. *Nam, te act.* Grævius reponit *Num, te act.*

VI. 10. *Hortensius.* Vocem *Hortensius,* quæ in MSS. nonnullis abest, ex margine intrusam censet Grævius.

IX. 16. *Verè se def.* Dele *se,* quod operæ intruserunt.

29. *Judicium.* Ita Ed. C. Steph. etc. Sed *Ascon.* et alii *indicium* rectè.

X. 10. *Quid facere;* lege *et quid facere.*

17. *Patrârit.* F. Fabricius, Grævius, etc. *peccârit.*

X. 45. *Illius diei.* Sic Asconius et Editi multi, Manutios secuti. Sed MSS. multi, ut et Priscianus, *illius temporis* habent.

XI. 13. *Orationis subire invidiam.* In Ascon. edito, *Orationis subire invidiæ,* sed in Asconio Grævii MS. *Orationi subire* sine voce *invidiæ;* et sic apud Nonium Marcellum: *Poterisne ejus orationem* [al. *orationi*] *subire?*

15. *Præstringat.* Lamb. *Præstinguat.*

XIII. 6. *Oratorum.* Sic plerique editi, ut et magna pars MSSorum. Sed alii habent *Moratorum,* quod eruditis magis placet.

XIV. 25. *Tibi se.* Dele *se,* errore typog. intrusum.

XVI. 6. *Quamobrem eum cui quæstor fueris.* Sic apud *Asconium* legitur, approbante *Hotomanno.* Alii autem habent *quamobrem qui quæstor ejus fueris.*

XVII. 21. *M. Silano.* Sic rectè restituit *Hotomannus* ex ipso Cicerone in iv. Verrin. cùm Codd. omnes perperam habeant *Decimo Silano.*

PRO LEGE MANILIA.

Par. I. Lin. 7. *Contingere.* Sic olim editi omnes. Grævius autem è Cod. Erfurt. reponit *attingere*, quod Ciceroni familiarius.

10. *Mandandum.* Sic vulgati ferè omnes: sed F. Fabricius, Grævius, et alii *Mandandis* è MSS. reponunt.

22. *Atque in primis;* lege *Atque illud in primis.*

II. 13. *Succurrerit.* Sic Manut. et libri tam MSS. quàm impressi: sed alii habent *successerit*, quod recepit Grævius.

III. 11. *Et à vobis et ab imperatoribus reip. consulendum.* Sic multi MSS. et editi ante Lambinum omnes: ipse autem, probante F. Fabricio, sic è quibusdam Codd. reposuit: *à vobis, et ipsorum, et reipub. causâ consulendum.*

IV. 13. *Reportârint;* rectiùs *reportarent.*

28. *Distracti.* Cod. Fabricii et alii *districti.*

40. *Naviculatoribus.* Sic Edd. et Pall. omnes Grut. sed vetus Fabricii Codex *Naviculariis.*

VI. 6. *Si ad belli——retinere.* Sic optimè ex Cod. Werd. restituit Gulielmus, approbante Grævio, quia nemo novit quid sit *belli utilitatem sustinere:* sic enim in vulgatis erat, *Si et belli utilitatem—sustinere.*

23. *fructui sunt.* Sic Cod. Fabric. et Erfurt. Sed vulg. *fructuosi sunt*, quod etsi ferendum sit, tamen non æquè placet.

VII. 20. *Id quidem certè.* Sic rectè Cod. F. Fabric. ut et Francii et Erfurt. Vulgati malè, *Id quod certè.* Hotomannus ex conjecturâ delevit *quod.*

VIII. 7. *Sapienti.* Sic ex opt. MSS. Græv. alii *Sapientissimo.*

9. *instructas fuisse, urbemque.* Sic optimi MSS. et antiquitùs editi: sed alii vulgati habent *instructas fuisse deletas, urb.* ineptè. Nam hîc Mithridatis copias amplificat, ut Lucullum laudet.

53. *processio.* Sic Codd. antiquiores, al. *processus.*

75. *quantum illud bellum factum;* ita melioris notæ MSS. et edd. vett. *quantum factum* exponit Lamb. *quàm magnum factum, quantoperè auctum, etc.* quod qui non intelligebant, pro *factum* substituerunt *futurum.*

IX. 21. Pro *exercuit* lege *exercuerit.*

X. 46. *potestate.* Testatur quidam apud A. Gellium. I. 7. *potestatem* scripsisse Ciceronem; et certè eodem modo loquitur suprà pag. 23. *quas in amicitiam P. R. ditionemque essent.*

121. *devocavit.* Sic Cod. Fabric. et alii: h. e. quasi *de viâ vocavit:* vulgati multi habent *revocavit.*

XI. 26. *nisi ipsum id temporis.* Sic ed. Steph. ut et aliæ multæ: Lamb. autem *ad id ipsum temporis:* sed Græv. è Colon. et Erfurt. sic restituit, *nisi ad ipsum discrimen ejus temporis.*

40. *Eumque Pomp.* Græv. è MSS. reposuit *Eum, quem Pomp.*

XIII. 27. *transmarinam.* Sic Lamb. et Græv. è MSS. Vulgati *maritimam*, quod huic loco minùs convenit.

XIII. 51. *ascendere.* Grævius è MS. Col. reponit *escendere*, quæ vox, à librariis minùs intellecta, sæpe suo loco mota est.

73. *quem per vos ipse;* Sic Grævius è MSS. alii *per se ipse*, ineptè.

XIV. 3. *Si quid de eo factum esset.* Sic editi plerique; al. *si quid eo factum esset:* utrovis modo locuti sunt veteres. Sic noster, *quid illo fiet?* Ep. 1. l. 6. ad Att. *Quid me fiet?* Terent.

34. *Sed etiam studio omni visendam p.* Hunc locum Grævius è MS. uno et altero sic auxit, *sed omnium etiam studio visendam et concelebrandam p.*

67. *interiorum nationum.* Sic Grævius ex optimis MSS. et primis editis. *Interiores* autem dicuntur quæ longiùs à finibus nostris sunt remotæ, et interiorem regionis partem habitant. Sic *intra* et *interiores* usurpat P. Mela, l. 1. c. 4. et 8.

87. Post vocem *liberis* Gruterus è MSS. hæc addidit, *qui ab ornamentis fanorum atque oppidorum.*

93. *populus Romanus.* Cùm in antiquis ferè P. R. exaratum sit, Hotoman. et Lamb. legunt *populum R.* alii *prætores*, et sic vocem *videbat* de *orâ maritimâ* dici putant; alii aliter rem expediunt. Sed vulgatam lectionem tuetur Gronovius l. 4. cap. 4. de Pec. Vett.

94. *neque nos.* Sic Grævius è MS. al. *neque eos.*

XV. 6. *quantam nunc——videmus.* Sic Grævius ex Cod. Hittorp. et Erfurt. al. *quantam non—vidimus.* Sed hoc totum membrum fortè rectiùs abesse posse putat idem Grævius.

PRO C. RABIRIO.

Par. II. Lin. 15. *Expromenda.* Ita Manut. Ed. C. Steph. &c. Grut. *exprimenda.*

30. *Convenerint.* Sic omnes ed. Grævius è Francii lib. *concurrerint.*

V. 4. *Prætores, præter Glauciam.* Vocem *prætores* (quæ è libris etiam scriptis exciderat propter sequentem *præter*) rectè restituit Adr. Turnebus; quem et alii sequuntur eruditi.

I. IN L. CATILINAM.

Par. I. Lin. 5. *Consensus bonorum.* Sic legitur apud Quintil. l. 9. cap. 3. Sed MSS. multi habent *concursus.*

35. *patre natus, avis, maj.* Grut. et Græv. *patre, avo, maj.* quod et inter varias lectiones à C. Steph. repositum.

36. *Prætorem mors, ac Reip. pœna.* Sic locum hunc è MSS. suis repræsentat Grævius; alii aliter. *Prætorem* alii malè omittunt, et *mors à Reip. p.* legunt: Sed vide Grævium.

39. *tamquam gladium in v.* Sic hunc locum citat Asconius in Pisonianâ, et sic vulgati plerique. Sed *gladium* ab optimis MSS. abesse testantur Muret. Lamb. Grut. Græv.

III. 20. *vacuam fecisses.* Græv. et alii è MSS. *vacuefecisses*, quod etiam inter Var. Lect. C. Steph. Sic enim infrà *subsellia vacuefacta sunt.*

28. *tibi hæc lux.* Sic Grævius è Codd. alii, *tibi hujus vitæ hæc lux*, quod è glossâ natum videtur.

33. *fortunam Reipub.* al. *fortunam P. R.* id est, *populi Rom.* quod Ursino, Mureto, et Grævio placet.

69. *Nullum jam tot annos.* al. *Nullum aliquot jam annis.*

IV. 32. *cedas.* Sic Græv. è MSS. opt. editi perperam *concedas.*

65. *occisorum.* Manut. et Græv. *otiosorum*, [h. e. in pace et otio viventium.] Et suprà, pro *ad insidiandum*, Grut. et Græv. *insidiantem* reponunt.

V. 14. *Romanorum.* Grævius rescribit *reorum*, è Codd. quibusdam.



II. IN L. CATILINAM.

Par. I. Lin. 8. *Non jam*, al. *non enim jam.* Sed *enim* delent Muret. Manut. etc.

18. *Prostratusque est, Qu.* Sic è MS. Ursinus. al. *prostratus, Qu.*

II. 5. *Interemptum.* Muret. et Græv. è vett. *Interfectum.*

III. 40. *Ab istis suis sociis.* Muret. Græv. et alii delent *suis sociis*, tamquam glossema.

42. *Consumeret.* Sic lib. vett. et Ed. C. Steph. pro quo alii habent *consumerentur.*

IV. 54. *Unum genus.* Sic MSS. ed. C. Steph. et alii. Sed in aliis, *Primum genus.*

59. *dubites aliquid de poss. det. ac fid. acq.* Muret. et alii, *dubites de poss. detr. acquirere ad fidem.*

68. *quod aut ded.* Græv. *qui aut ded.*

V. 1. *jam confectum.* Sic multi editi, MSS. alii, *jam effætum*, sed tamen alii *ætate jam affectum;* quod et Grævius admisit. Idem paulò pòst, pro *conviviis, apparatibus*, habet *conviviis apparatis*, ut et R. St.

55. *Cumulis*, al. *Tumulis.*

58. *Suppeditamus;* al. *Superamus;* al. *Suppeditamur.*

60. *Si, inquam.* Vox *inquam* abest à vett. libris Mureti.

VI. 36. Pro *quam* lege *quod.*

37. *ut nequis bonus.* Lib. Vet. Mureti, *ut neque bonus quisquam.* Francii lib. quem et Grævius sequitur, *ut neque quisquam bonorum.*

III. IN L. CATILINAM.

Par. I. Lin. 21. *Et exspectati.* Sic et MSS. et impressi melioris notæ; alii perperam, *ex actis.*

II. 7. *exierit.* Sic libri vett. Mureti et aliorum; al. *egressus est*, et paulò pòst, pro *restitissent*, quod et MSS. et ed. vett. habent, alii legunt *remansissent.*

31. *bipartiti.* Grævius è Cod. vet. legit *bipartito*, qui dubitat an usquam *bipartior* passivè legatur. *Bipartito* etiam in ed. R. Steph.

34. *in Reipub. præsidio.* Muret. Lamb. et Græv. reponunt *in republicâ, præsidio c. gl. miseram*, i. e. ut præsidio essent, sc. prætoribus, &c.

80. *Saturnalibus.* Malè hìc in notis, *decimum quartum diem Februarii* ponitur pro *decimum nonum Decembris:* hoc est, xiv. Kal. Januar. ut è Macrobio constat.

87. *præcepissent.* Muret. et Græv. legendum censent *recepissent*, i. e. polliciti essent se velle facere.

88. *aliquid tamen.* Sic omnes lib. vett. Mureti; in editis nonnullis deest *tamen;* qui, pro *apud ipsum erant*, habent *apud illud itidem erant.*

III. 30. *Sed indicare se ipsi.* Ita Muret. et Græv. è MSS. Vulgati habent: *Sed ipsi à se vid.* omisso verbo *indicare.*

36. *prudentiâ;* al *providentiâ.*

48. *Colonis quos;* al. *Coloniis quas.*

62. *interest.* Sic è Codd. emendat Græv. vulg. *intersit.*

65. *Confess.* lege *et confess.*

IV. 25. *in Repub.* Sic è Codd. Muretus; quod et óptimè respondet ei quod suprà dicitur, *in privatâ domo:* al. *in Rempub.*

38. *ut terræ motus, cæteraque quæ.* Sic plerique editi; sed Muret. et Grævius è Codd. vett. *ut terræ motus relinquam, ut omittam cætere, quæ.*

47. *lactantem;* lege *lactentem.*

62. *statuerunt;* MSS. potiores *locaverunt*, h. e. operariis faciendum dederunt.

69. *et ea à perditis civibus.* Vett. lib. Muret. et Græv. *et ea per cives.*

V. 5. *Erepti enim estis;* in vulgatis deest *estis*, quod è Codd. opt. restituit Grævius.

V. 53. *quòd mihi vivendum sit cum illis.* Græv. è lib. suis *quòd mihi cum his vivendum est: vivendum est* etiam habet ed. R. Steph.

81. *priori nocte.* Sic MSS. multi, ut et Vict. sed alii addunt, *fecistis.*

IV. IN L. CATILINAM.

Par. I. Lin. 36. *Bonorumque,* lege *horumque.*

39. *quem mihi videtur amplecti Resp.* Ita rectè Muret. et Græv. Sed editi multi, *qui mihi videtur amplecti Remp.*

48. *unâ Reipub. peste per.* Sic omnes ante Lambinum editi, ut et MSS. Lambin. autem, *unâ cum Repub. per.* quod Grævius meritò repudiat.

III. 15. *itaque municipiis.* Vox *itaque* in plerisque MSS. non habetur. Sed vocem *sontes,* vel aliam ejusmodi deesse suspicatur Grævius, qui habet *quæ municipiis disp.* &c.

23. *hoc auctore et cognitore.* Sic quidem omnes MSS. Lamb. Grut. et Græv. Sed edd. *hoc monitore et auctore.*

53. *de pernicie Reipub.* Grut. et Græv. pro *Reipub.* è MSS. reponunt *populi Rom.* ut et infrà pro *in pernicie Reipub.* quod in multis est libris, iidem habent *in pernicie populi Rom.* ut et ed. Rob. Steph.

IV. 2. *Supplicium de servis quàm acerb.* Sic quidem libri plerique et edd. et MSS. Apud Lactantium autem hic locus sic habetur, *Supplicium de servo nunquam acerrimum,* Lib. de irâ Dei, cap. 17. Unde Lambinus sic refinxit, *Supplicium de servo non quàm acerbissimum,* contra omnes libros, qui negationem omittunt, et *servis* retinent; mos enim Romanis fuit familiam omnem (i. e. omnes servos) ad supplicium agere ob unius parricidium; ut apud Tacitum videre licet, Ann. Lib. 14. cap. 42.

4. *qui non dolore ac cruciatu nocentis suum dolorem cruciatumque lenierit;* ita multi editi, ut et Grævii etiam. Sed alii, inter quos C. Steph. *qui non dolorem suum et cruciatum dolore nocentis et cruciatu lenierit.* At MS. Francii, ut et ed. Vict. R. Steph. *qui non dolorem cruciatu lenierit:* omissis cæteris: quod fortassè rectius.

19. *fuit factum;* in libb. nonnullis deest *fuit.*

24. *arcessivit—concitavit—evocavit.* Multi Codd. habent *arcessit—concitat—vocat.* Sic etiam Var. Lect. C. Steph.

32. *fuisse videamini.* Sic vulgati plerique. Sed Muretus è MSS. *fuisse videamur;* quod fortassè clausulæ aptius.

38. *Et communes;* lege *et ad communes.*

58. *frequentâsset.* Sic plures MSS. et edd. optimi: alii habent *frequentes advocâsset;* quod interpretis esse videtur: *frequentare* enim, pro *congregare* vel *cogere,* alibi usurpat Cicero. Mox pro *video ab exspect.* nonnulli libri habent *video, amore debitæ pecuniæ, ab expect.*

64. *qui suâ virtute fortunam civitatis cons.* ita libri vett. ut et editi ante Muretum et Lambinum, quod et Grævio placet: alii reponunt, *suâ virtute ac fortunâ, civitatis jus* [vel *hujus civitatis jus*] *consec.*

12. *qui non obstare cupiat:* ita edd. vett. sed Lamb. et Græv. è MSS. *qui nôn hæc stare cup.*

V. 21. *possit vobis hod.* Grut. et Græv. *possit à civibus, hod.*

34. *Semper benè gestæ—conservatæ Reip.* Græv. delet *Semper;* et *benè gestâ—conservatâ Repub.* legendum censet, ut in præcedenti oratione habetur, Parag. III. l. 62. Sed in Orat. contra Pisonem, de eâdem re loquens, *benè gestæ—et conservatæ* habet, ut nescias utrum sit magis Ciceronianum.

50. *recepti ben.* al. *recepti in amicitiam ben.* quod glossema videtur.

PRO L. MURÆNA.

Murœna semper scribendum censet Manutius, cùm à pisce nomen sit, qui Græcè Μύραινα dicitur; sed lapides Capitolini habent *Murena;* et sic scripsisse vett. Rom. ideò verisimile fit, quia apud Plutarchum vocatur Μουρήνας. Sed non tanti res est, ut in lite dirimendâ immoremur.

Par. I. Lin. 1. *precatus*, edd. vett. et nonnulli MSS. habent *deprecatus*.

II. 1. post vocem *severitatis* Hotomannus ex conjecturâ interponit, *Cato;* sed MSS. non consentiunt, et subintelligi rectè potest.

IV. 33. *Tempestivi convivii.* Sic legendum censent Lamb. Grut. et Grævius. Tempestiva autem convivia, tempestivæ epulæ, &c. vocantur, quæ ante horam consuetam (i. e. nonam) instituuntur, et in longum protrahuntur. Qui vim *tempestivi* nesciebant, reposuerunt *intempestivi*, quod viri docti jam dudum reprobârunt.

VI. 50. *promulgata;* ita Vict. et Græv. è MSS. al. *pervulgata*.

65. *Nullo usu;* al. *Nullo usui*.

Ib. *Superstitibus præsentibus.* Manutius et Hotomannus *præsentibus* delendum censent. tamquam meram interpretationem vocis antiquæ *superstitibus*.

VII. 57. *pellitur è medio;* ita legitur apud Gellium, l. 20. c. 10. et sic etiam MSS. Lamb. alii habent, *tollitur è medio*.

VIII. 27. *pugnâ excitatum;* sic ed. C. Steph. et aliæ: sed MSS. nonnulli *pugnâ excitaret;* al. *pugnâ excitârit*.

70. *arbitraretur;* sic omnes MSS. ut παθητικῶς dictum sit, quemadmodum *fateatur* in Orat. 2. contra Rullum, c. 21. Lambinus *arbitraremur* malle videtur.

IX. 13. *opibus.* Sic Hotoman. et Lamb. legendum statuunt: sed edd. alii et MSS. pro *opibus* habent *opera*.

X. 16. *persalutatio;* sic optimi MSS. vulg. *salutatio*.

24. *testatam rem abjic.* Sunt qui malunt *testantem abjic.* Sed per *testatam rem* nihil aliud vult, nisi eam causam quæ testibus contra alios comparandis tota fuerat occupata.

40. *Cùm te de curr.* Sic et MSS. et edd. vett. sed recentiores omittunt.

74. *vestræ satietati.* Sic et Hotomannus et Lambinus legunt, et sic se legere malle dicit Grævius, nisi obstarent MSS. et edd. qui habent *vestræ sapientiæ*.

107. *indicavit atque induit.* Sic primùm ex conjecturâ Hotomannus, quod posteà Lamb. et alii è MSS. confirmârunt. Alii editi habent *indicavit atque innuit.* Sed *induere* sæpe hoc modo usurpat Cicero. Sic lib. 2. in Verr. cap. 42. *Videte, in quæ se laqueos induerit.* Et mox, *Videte, ut, dum expedire se vult, induat.* Sic etiam, 5. in Verr. 64. *Suâ confessione induatur ac juguletur necesse est.*

XI. 31. *exitio vix cuiquam.* Vocem *exitio* primus restituit Lambinus, sine quâ sensus erat mutilus: nisi fortè ex conjecturâ Camerarii legendum *ipse vix cuiquam*, &c.

XII. 11. *quanta in ipso imperio.* In editis quibusdam sic habetur, *quanta in homine quoquam, in ipso imperio.* Sed istam accessionem meritò repudiat Lamb. Manut. et melioris notæ edd.

XII. 51. *aut seposuisses, aut mit.* Sic omnes libri scripti et editi optimi; at Lamb. ex Hotomanni conjecturâ legit, *aut si potuisses, mit.* sed sine causâ; nam *seposuisses* idem est ac si dixisset, *ex observatione et memoriâ hominum removisses*.

61.—*ne sis: etiam, in dissolvendâ severitate; sed tamen.* Sic libri ferè omnes: sed Lambinus, Hotomanni conjecturam secutus, nimis licenter sic legendum censet—*ne sis, sed tamen in dissolvendâ severitate laus*.

63. *Verò.* Sic MSS. Al. *Enimverò.* Sed *Verò* sic sæpe usurpatur apud probatos auctores.

71. *communiorem.* Sic quidem optimi MSS. quos et Grævius sequitur. Editi multi *comiorem;* ut suprà, *C. Lælio comior.* Utrumvis satis convenit; sed *communis* sæpè mutatum est in *comis* ab iis qui hanc vim vocis ignorabant. *Communis* enim est *facilis, commodus, popularis*, et *æquitatis patiens.* Vide Cic. ep. 9. lib. 4. ad Fam.

XVII. 27. *duos consules.* MSS. nonnulli *duo consules;* sic etiam in Pison. VIII. 6. *duo duces;* et ita sæpè dixerunt veteres.

40. *designati [tribuni].* Vocem *tribuni* uncis inclusimus, quæ et glossam sapit, et à quibusdam MSS. abest; et eam omiserunt Victorius et Grævius.

XVIII. 5. *ego fidem vestram, vel def.* al. *fide in vos def.* At Manutius *fide defens.* Non enim fidem judicum hic orat, sed fide adductus—orat, *ut hominis miseri,* &c.

PRO ARCHIA POETA.

Par. I. Lin. 37. Pro *adsciscendus fuit,* lege *adsciscendum fuisse.*

II. 16. Pro *celebritate,* lege *celebritate famæ.*

32. *in Siciliam;* ita plerique MSS. et edd. vett. sed vulg. *Ciliciam.*

III. 3. *Gracche;* sic libri vulgati; sed Græv. è Cod. Erfurt. *Grati;* al *Gratis.* Sunt qui *Gratium* hunc fuisse poëtam censent. Sed an *Gracchus* fuerit, an *Gratius,* qui Archiam reum fecerit, cùm aliunde non constet, difficile dictu est.

Ib. Pro *cum* MSS. habent *tum.*

16. *An domicilium*—Sic Lamb. sed alii *At domicilium*—Ironicè.

IV. 11. *ut ab nullius unquam me tempore, aut commodum;* ita Grævius è MSS. quod etiam C. Steph. inter Varias Lectiones reposuit; *tempus* autem *periculum* vel afflictam alicujus fortunam notat alibi apud Ciceronem. Sed editi multi habent, *ut ab illis nullo unquam me tempore,* &c.

20. *crescit oratio;* ita plurimi MSS. ut et edd. sed alii habent, *censetur oratio,* quod et Gruterus admisit, et Grævius.

49. *Modestissimos.* Græv. *Moderatissimos.*

55. *animi remissionem;* ita plerique edd. etiam melioris notæ. Sed MSS. multi habent *animi adversionem,* quod et Victorius tuetur in Var. Lect. ut *animadversio* ad studia referatur. Muretus autem maluit *animi aversionem.*

58. *alunt;* al. *agunt.*

V. 5. *inflari;* ita omnes MSS. et Gruteri et Grævii. Vulg. *afflari.*

42. *triumphi; quia quorum*—Ita olim legebat Pantagathus; et sic etiam in quibusdam MSS. legi docet Grævius; quod et multò melius quàm vulgatum *triumphi: quarè quorum*—Nam ideò *nostra (i. e.* Populi R.) *sunt tropæa, N. M. N. triumphi, quia, quorum ing. h. f. ab iis pop. R. famâ cel.*

VI. 68. *abfutura sunt—pertinebunt;* ita MSS. nonnulli, etiam boni, ut et editt. plurimæ: quæ verba sic ad res gestas referuntur. Sed alii habent *abfutura est—pertinebit;* ut ad *memoriam* referantur: quam lectionem Lambinus acriter pro more suo tuetur; Grævius autem modestiùs amplecti videtur; prior tamen lectio non temerè rejicienda.

VII. 2. *amicorum videtis,* &c. Ita MSS. optimi: sed editi multi, *amicorum studiis videtis,* &c. quod rectè repudiat Grævius.

PRO M. CŒLIO.

Par. 1. Lin. 13. *Oppugnari autem op.* al. ed. *oppugnari autem hunc op.* sed *hunc* in multis MSS. deest; et rectiùs abest.

II. 57. Has voces *(atque dignitati)* quæ in multis libris desunt, ex Agrætio restituit Lambinus, quas Grut. etiam in MSS. Pall. invenit, quæ optimè huic loco conveniunt; est enim *dignitas* pulchritudo virilis.

65. *nihil dicam hoc loco.* Gruterus omittit *dicam*, quod in uno et altero MS. deest.

III. 25. *illa initia ætatis.* Codd. aliqui pro *initia* habent *imperia*, quod et Gruterus amplectitur.

IV. 26. *Sin autem est rivulus;* ita Græv. è MSS. sed editi alii pro *est* habent *ut*.

V. 8. *qui negavit;* ita Pall. MSS. Grut. et olim cusi; sed posteriores edd.. *qui non negavit;* sed particula negans rectiùs abesse videtur, de Ascitio enim loquitur, qui et negavit et absolutus est.

12. *Non modò susp.* Sic habent MSS. Lamb. Græv. editi autem multi, *non modò non susp.* Sed aliis in locis sæpè alterum *Non* omittit Cicero, cùm sequitur *sed ne*, quasi diceret *non dico suspicione, sed ne infamiâ.* Vide P. Manutii Comment. in Ep. 9. lib. I. ad Fam.

VI. 2. *versatur;* ita editi enim optimi, sed vett. aliqui lib. Grut. et Græv. *urgetur;* sed tum delenda erit præpositio *in* ante *quibus*, quam tamen omnes libri retinent. Prætereà, cùm *ista una atque eadem persona* non de Cœlio, sed de ipso Clodio intelligi debeat, ut ex sequentibus liquet, ipsa vox *versatur* magis quadrare videtur: infrà etiam de eâdem re dicit par. IX. l. 3. *duo sunt enim crimina unâ in muliere*—

66. *quæ moliris.* Grut. è Pall. MSS. *quæ in sororem tuam meliùs.* Et sic inter Var. Lect. C. Steph. habetur; quæ tamen verba quorsum spectent haud facilè dixeris.

69. *Baias, actas, convivia;* hanc lectionem è MSS. reposuit Gruterus, quæ et ad rem amplificandam aptior quàm vulgata *Baiis acta convivia.* Sunt autem actæ litora maris amœniora, ubi genio indulgere solebant, quod et ἀκτάζειν Græcis dicitur. Vide lib. 5. in Verrem, cap. 31.

VII. 2. *ex hisque tuis.* Sic edd. ferè omnes: at MSS. multi, *ex his igitur tuis.*

10. *pepulerunt.* Lambinus reposuit *perculerunt*, Græv. *pepulerunt.*

Ib. Lamb. è MSS. *fuisti nonnunquam*, quod et in ed. R. Steph. habetur; sed C. Steph. ad Varias Lectiones relegavit.

34. *Cælii causâ:* ita edd. plerique: sed Grævius è MSS. et edd. antiquis reposuit *filii causâ.* Utrumvis ferri potest.

116. *Sed inerat—ratio est bonis;* ita Græv. et Grut. è Codd. Pall. quod magis convenit quàm vulgatum *oratio;* suprà enim dixit *genus orationis*, cui non rectè dicitur *oratio* inesse.

VIII. 10. *Omittendæ;* alii MSS. *Obtrudendæ*, quod et inter Varias Lectiones Car. Steph.

11. *Sermo etiam pænè omnium fam.* Grut. *Sermo est pænè fam.* omissâ voce *omnium.*

IX. 20. [*Facinoris tantum.*] Has voces auctoritate MSS. abjecit Grut.

51. *tentatum negl.* Vulg. *tentatum esse negl.* Sed Grævius rectè delevit *esse.*

68. *minimè dubia, tamen in.* Var. Lect. C. Steph. *minimè dubitanda in;* et sic Grævius edidit, omissâ voce *tamen.*

X. 40. *Pòst, quàm in curiâ, in Rostris, in Rep.* Grævius è MS. Erfurt. *pòst quàm in curiâ, quàm in Rostris, quàm in Rep.* quomodo etiam in Var. Lect. C. Steph. habetur. Vide Orat. in Cæcil. par. XV. l. 40.

56. *nequam vocem eliciat?* Ita editi omnes; sed *ejiciat*, quod in nonnullis MSS. habetur, Ursino, Mureto, et Gifanio, (in Collect. Lucret.) admodum placet.

107. *Si non retraxisset.* Græv. è 2 Codd. *quam si tradidisset.*

XI. 23. *Conspectus.* Vet. lib. *Unius confessus.*

31. *invenimus—videatur*; ita Grut. è Pall. et Erfurt. &c. Sed in vulgatis *invenie-mus -dicatur*.

41. [*Et pervulgata*] has voces delent Lamb. et Gruter.

XII. 10. *O stultitiam!* *Stultitiamne*. Gruter. *O stultitiamne*.

67. *efferbuisse!* al. *effervisse*; ut et infrà *deferverint*, et par. vii. 97. *defervissent*.

61. *jam ista dies*; ed. C. Steph. omittit vocem *ista*, et ad variantes Lectiones relegat.

IN L. PISONEM.

Par. I. Lin. 6. *Hic in errorem hom. imp.* Sic quidem omnes ferè libri impressi. Sed Faernus, acerrimi vir judicii, et in libris vett. scrutandis diligentissimus, hunc locum sic refinxit, *hic in fraudem hom. imp.——fefellit, induxit*, quem secutus est Lambinus.

III. 10. *Tu, cùm in Kalendas Jun.* ità Erfurt. et alii MSS. ut et editi optimi, pro quo Ad. Turnebus (Adversar. xxi. 15.) *Tùm cùm in* iii. *Kal. Jan.* quod meritò improbat Hotomannus; nam iii. Kal. Jan. nondum consulatum inierat Piso, sed erat tantùm designatus, nec potestatem habebat; at consulatûs ejus *initium fuit ludi compitalitii*, ut suprà dixit Cicero; hoc etiam postulat ipsa ratio, quò fortiùs in Pisonem invehatur, qui id jam consul passus est fieri, *quod ne fieret, privatus Metellus auctoritate obtinuit.* Gruterus tamen Turnebum sequitur; ut et Ed. Grævii, qui, quam ipse lectionem minùs probat, sæpè tamen è Gruterianâ editione non movet.

Ib. *incidisset*. Ita Manut. et Lamb. et Hotoman. ex Asconio; quia unus tantùm eorum ludorum dies esset, ut ex Varrone constat.

16. *Lex Ælia et Fusia*. Faernus habet *Fufia*. Sed cùm hæc lex à L. Furio (sive Fusio) Philo lata videatur, et alia sit ab eâ lege Fufiâ quam posteà tulit Q. Fufius Calenus, à vulgatâ *Fusia* non recedimus. Vide *Manut.* de Legib.

30. *Notionemque censoriam*; ita MSS. Lamb. et C. Steph. Manut. et alii. Sed ed. Vict. et multi MSS. habent *rationemque censoriam*, quod retinet Grævius, etsi *notionem* magis probet.

78. *delatio*, ita ed. Vict. Steph. et F. Ursinus è Cod. Ant. Al. *relatio*.

87. *interire*, al. *interimere*.

IV. 13. *ferro ac furori*. Sic reponunt è MSS. Grut. et Græv. editi autem alii non habent *ac furori*.

44. *in hoc animali*; ita MSS. et edd. olim omnes. Sed Turnebus ex Isidoro reponit *Maiali*, i. e. sue castrato, quod et retinet Grut. et ed. Græv. in contextu: Hotomanno autem admodum displicet.

50. *barbato Epicureo*; ita ed. C. Steph. cum multis aliis. Sed Faernus *barbaro Epicureo*. Manutius autem *barbato* retinet. Lambinus *Epicuro*; ita enim infrà dicitur *confer nunc, Epicure noster*. Pro *Laternario* (sive *Lanternario* quod alii MSS. habent) Turnebus [Advers. xxi. 15.] *Lautumiario* reponendum censet, quod doctis viris vix admittendum videtur.

V. 19. *omni officio* [*tuendo, max.*] &c. verba hæc, quæ uncis inclusimus, in omnibus olim editis desunt; ea primus è MSS. reposuit Gruterus, quem et Grævius sequitur.

97. *idemque in Italiâ*. Sic libri omnes: sed locum esse corruptum omnes clamant, quem alii aliis modis sanare conantur. Manutius sic, *is neque in Italiâ*: nempè *is* (sc. Cicero) *neque in Ital.* tutò se posse consistere statuit. F. Ursini amicus quidam *idemque* in *is se* mutat. Sed quid si pro *idemque* reponas *idem se*, i. e. idem se in Italiâ tutò statuit esse non posse?

107. *dicerent, consules*. Græv. è Codd. Pith. *dicerent, hos consules*.

VI. 28. *tibi proficiscenti*. Faerni lib. 1. margine aliâ manu adscriptum habuit *in provinciam*; quod et ipse in contextum admitti voluit, sed reclamantibus cæteris libris; et certè interpretamentum videtur.

43. *Unius salutem*. Faern. vet. lib. *unius hominis salutem*, ubi etiam vox *civium* deest; quæ tamen est in opt. Grævii.

49. *principum civitatis;* ita vet. Cod. Faerni et Grævii; *civitatis* autem in multis edd. deest.

50. *gratissimè;* ita ed. Vict. et MS. Faern. ut et Erfurt. et alii Græv. quod et ipse probat. Al. *gravissimè;* quod et in contextu Græviano manet; et ed. C. Steph.

65. *Splendorem;* sic Faern. sed al. *splendidiorem.*

66. *diribitores;* ita Lamb. et multi edd. et C. Steph. Sed R. Steph. Vict. et MSS. Grut. et Græv. *distributores.*

VII. 20. *quam tantæ barbarorum gentes attingunt;* ita Faerni Cod. Ant. Editi plerique etiam Vict. et C. Steph. *quæ tantis barbarorum gentibus attingitur:* iidem etiam pro *Macedonicis* habent *Macedonibus.*

23. *qui non triumph.* Faern. *quin triumph.*

33. *an amicos;* sic omnes editi; sed *τὸ an* delendum censet Grævius. Lamb. legit *et amicos.*

48. *nihil illo ex.* Ita Faern. deletâ voculâ *in*, quam plerique Codd. habent; et paulò pòst, pro *auderet*, Faernus habet *audeat?*

69. *afficior ex famæ.* In MSS. Faern. et Græv. ut et ed. Manut. i. e. ex laceratione *famæ.* Sed edd. multi *ex infamiâ.*

83. *ut tu naufragio exp.* Quæ sequuntur poëtæ verba paulò aliter habentur lib. 1. Tusc. cap. 45. ubi vide Cl. Bentleii emendationes, qui ad trochaïcos tetrametros acatalectos redigit hoc modo:

Ipse summis saxis fixus asperis, evisceratus,
Latere pendens, saxa spargens tabo, sanie, et sanguine atro.

Posterior hic versus apud *Nonium* habetur in v. *spargere*, sed omissâ voce *saniei;* hæc autem verba, *ut tu naufragio expulsus uspiam*, non esse ipsius poëtæ verba, sed Ciceronis, putat idem vir doctissimus. Sed utcumque hæc se habeant, aliquantulùm fortassè verba poëtæ ad mentem suam deflectit orator (mutando *pendens* in *penderes)* ut exsecratio complexione absolvatur, quæ aliàs suspenso sensu procedet, utpote quæ pars tantùm sit Thyesteæ exsecrationis.

VIII. 4. *gloriâ et laude.* Faern. *in gloriâ et laude*, al. *gloriæ laude.*

6. *Ecce duos duces;* ita omnes edd. sed Faern. *Esse duos;* MSS. autem Pall. pro *duos* habent *duo* more antiquo.

12. *absens imp.* Manutius et Grævius legendum censent *ab senatu imp.* Ib. pro *est appell.* quod Faernus reposuit, alii habent *sit appell.*

48. *Quid aliud est furere, non cog.* Editi multi *nisi non cog.* quod et Manutius probat; sed illud *nisi* in opt. MSS. deest, et potest abesse salvo sensu.

50. *Cruentare corpus suum.* Faernus et Lamb. addunt, *leve est;* quod Manutius imperiti hominis glossema esse statuit; hoc nempè vult, an *cruentare corpus suum*, furere est?

53. *præsidium tu Reipub.* Ita Faern. pro quo alii editi habent *præsidium tu populi Romani.*

59. *ad hunc Tusculani mont.* Ita vet. lib. Faerni; al. *Tusculanum.* Manutius autem è quibusdam libris *ad hunc Tusculanum in monte montem.*

60. *cum jam egeret;* hæc tria verba, quæ in cæteris desunt, primus è Cod. vet. reposuit Faernus, qui etiam pro *immensa et intol.* habet *intermissa intol.* ex mox l. 67. *præbuit* pro *tribuit.*

IX. 5. *viderem.* Faern. *viderit*, ut referatur ad adventum.

15. *progredi visa est;* ita Faern. è Cod. vet. et sic vitatur hemistichium in clausulâ, quod alii Codd. habent, in quibus legitur, *procedere visa est.*

21. pro *patres conscripti*, quod et vet. lib. Faerni, et alii MSS. ut et ed. Steph. habent, in nonnullis est *prætores;* quod et in Ascon. edito habetur.

42. *cùm non longè;* ita Grut. et Græv. è MSS. ubi multi editi omittunt illud *non.*

X. 8. *Velare.* Faern. *celare*, quod et arripuit Lambinus; sed Grævii MSS. omnes habent *velare*, quod et ipse meritò retinet.

11. *Sic levis est animi;* ita quidem omnes lib. et MSS. et edd. sed cùm hæc vox *levis* huic loco minùs conveniat, Faernus legendum censet *lævi*, Manut. *vilis*, Pantagathus, teste Ursino, *jejuni.* Lambinus autem illud *levis*, ut otiosum prorsus, delendum censet, et fortassè rectè. Nam ut hoc hemistichium, *sic levis est animi; lucem* à Cicerone sit, haud credam.

21. *Non eversæ per te, sed perditæ;* ita omn. MSS. Græv. et plerique edd. Faernus autem, deletâ particulâ negante,

legit *eversa per te et perdita;* cui accedunt Manut. et Lamb. sed pro *perdita* Turnebo placet *prodita.*

25. *redderetur;* ita lib. omnes, quod et Grævio placet; Faerno autem *traderetur.*

71. *ferculis;* ita lib. ant. Faerni; pro quo alii habent *vehiculis,* quod fortassè interpretamentum est.

XI. 4. *infimo;* ita MSS. et Lamb. et Græv. sed vulgati *infirmissimo.*

8. *præstantissimus;* Græv. è MSS. Pith. et Franc. addit *et ornatissimus.*

30. *protervius;* ita Faern. pro quo vulgati habent *posterius;* quod et ipsum Turnebo non displicet. Adversar. l. xx. c. 9.

64. *Epicurum disertum dicere; est tamen: dicit, ut opinor.* Ita quidem edidit et distinxit Grævius è Cod. Faern. et quibusdam Manutianis, sic se explicans, *est tamen,* inquit Cicero, *ita;* dicit Epicurus, ut opinor, voluptatem esse summum bonum. Plerique olim editi sic habent. *Epicurum disertum decernere; et tamen dictum opinor.* Manutius voluit, *et tandem dictum opinor.* Quid si sic legatur? *et etiam dicit, ut opinor.* Sed utcumque se res habeat, verba sunt concedentis ita dixisse reverà Epicurum, *se nullum bonum intell. &c.*

84. *Detrahi nihil volo:* ita Faern. ubi vulgati habent *detrahi nolo.*

XII. 7. *Scripsisti enim CEDANT;* vulg. *Scripsisti enim versus CEDANT.* Sed vocem *versus* meritò delevit Faernus, auctoritate Cod. Vat. ut et Manut. et Græv.

11. *Ut quod Marcus.* Malè vulg. *UT, non quod Marcus.* Negativum hic rectè sustulerunt Faernus, Grævius, &c. suprà enim dixit, *nusquam opinor.*—

25. *Concedat laurea laudi;* acriter hic inter se contendunt viri docti, utrùm *laudi* an *linguæ* legendum sit. *Laudi* habent et plurimi et optimi MSS. et edd. Manut. ut et R. et C. Steph. hoc in loco: (quamvis l. 1. Offic. tam R. quàm C. Steph. habent *linguæ*) et certè si sequentia Ciceronis verba *minimæ laudi lauream concessisse* spectes, *laudi* præferas oportet. Plutarchi autem verba, τῇ γλώσσῃ τὴν θριαμβικὴν ὑπείκειν δάφνην, *linguæ* magis favent. Quid si diversis temporibus diverso modo protulerit hunc versum ipse Cicero? Qui plura de hac re vult, adeat Grævium, qui tam hoc loco quàm illo in l. 1. Offic. *laudi* retinendum censet.

42. *Complecteris.* Erfurt. et Pith. *complecti vis.*

68. *Sumpturum;* al. *Suscepturum.*

XIII. 7. *Cujus ego beneficiis quidem.* Sic omnes libri et MSS. et edd. ante Lambinum, qui sic edidit, *cujus ego ne benef.* quod et Grævius libentiùs amplecteretur, si MSS. annuerent, quia sensus id ipsum postulare videtur. Sed eâ mutatione non opus est; hoc enim velle videtur Cicero, se non postulâsse ut Cæsari nimis carus esset, quia tum beneficiis ejus victus à sententiâ suâ recedere, eamque Cæsari tradere coactus esset. F. Ursinus rem aliter expedit, pro *quidem* reponendo *pridem.*

XIV. 48. *Pleræque;* lege *peræquè.*

69.——*legatorum tuorum optimus.* Ita omnes MSS. Faern. Grut. et Græv. sed editi plerique sic, *legatorum tuorum turpissimus? optimus*——

XV. 24. *Arsinoën, Stratum.* Sic Turneb. è MSS. al. *Arsinoën Thracum.*

XVI. 11. *Conjicietur;* ita libri omnes: sed Faernus ex conjecturâ, *connitetur.*

13. *invitus invitabis.* Hotoman. et Lamb. malunt *invitum invitabis.*

53. *de te FECISSE VIDERI pronun.*— Ita rectè hunc locum è MSS. emendavit Faernus, ubi priùs editi habent *de te sententiam tulisse videris, tum judicium pronunc.*

62. *ponderari, neque*—Sic etiam rectè hunc locum constituerunt Manut. Lamb. &c. ubi vulgati habent, *ponderari dicere audes? neque, &c.*

PRO T. ANNIO MILONE.

Par. I. Lin. 3. *CUM T. Annius [Milo]* Cognomen *Milo* abest apud Quintil. l. xi. cap. 3. et in Var. Lect. Steph. et, ut credo, rectiùs abest.

7. *requirunt.* Sic F. Fabricius et alii MSS. et sic etiam legitur apud Quintil. xi. 3. pro quo vulgati multi habent *minimè vident,* quod interpretamentum esse videtur,

ut *amittunt* quod est inter Var. Lect. C. Steph. Nam *requirere* est quasi *amissum sentire, desiderare.*

25. *intuentes, unde aliqua—videtis.* Sic hunc locum constituunt F. Fabric. et Græv. è MSS. Sed vulgati habent *intuentes ex hoc ipso loco cernitis, unde*— omissâ voce *videtis* in fine.

46. *Suppliciorum;* ita MSS. et Var. lect. C. Steph. Vulg. *exitiorum.*

III. 4. *omni errore;* ita edd. plerique; sed MSS. Grut. *omni terrore.*

22. *Non solùm divinâ;* ita Lamb. et C. Steph. sed alii reponunt *humanâ;* apud Quint. l. v. 11. legitur etiam *humanâ;* quod minùs placet; nam humanis sententiis liberatus non esset, nisi accessisset divina, i. e. ipsius Minervæ.

37. *Est enim hæc;* ita edd. et ita citat Quintil. ut et ipse Cicero in libro qui *Orator* inscribitur: sed Grut. *est igitur hæc.*

46. *Quæ non modò hom.* Lamb. et alii illud *modò* delendum censent contra MSS. Vide Græv.

IV. 2. *in quâ P.* Sic rectè Grut. è MSS. In olim edd. deest præpositio *in;* quæ tamen infrà habetur Par. V. lin. 2. et videtur necessaria. Nam non de ipsâ cæde Clodii senatus judicavit, sed tantùm de cæde factâ, in quâ inter cæteros etiam Clodius occisus erat.

V. 5. *at paret.* Sic Fabric. MS. estque *paret* verbum juris proprium. Edd. *patet.*

34. *P. Clodius M. Pap.* In plurimis edd. deest *P. Clodius,* quod è MSS. reposuit Grut.

77. *Conjunxit cum multis;* ita omnes edd. Gruterus autem reponit *cum bonis.*

90. *isque præpos.* Ita Fabric. Lamb. et Græv. al. *et isti præp.*

VI. 15. *Coloniam novam, delectum perd.* Ita vulgati ferè omnes, et hanc lectionem tuetur Hotomannus. F. autem Fabricius, *Collinam novam delectu perd.* quod et Lambinus acerrimè defendit. Vide not. Grævii.

46. *pænulatus, magno et impedito et mul. ac delic.* Ita F. Fabric. è Cod. vetustis, quod et Grævio admodùm placet. Edd. alii, *pænulatus, vulgi magno impedimento ac mul.*

59. *Et reverà put.* Sic. Fabric. et Græv. è MS. pro quo edd. habent *et ita esse put.* quod ex interpretatione natum videtur.

VII. 17. *Multis anteà in causis jam quas.* Grævius è MSS. Erfurt. *Multis in causis sæpè quas.*

VIII. 22. *Sustulisse.* Grævius ex Erfurt. *Extulisse.*

Ib. *Videlicet;* ita Fabric. Lamb. et Græv. pro eo quod in aliis est, *inde.*

32. *quam rem etsi necessariò fec.* Ita vulgati; F. Fabric. et Græv. è MSS. *quam et si nefariè fec.* quod ad rem aptius.

IX. 8. *Et mihi videlicet in causâ, aut mali aut meâ, &c.* Sic locum restituit Fabric. et Græv. è MSS. ubi perperam olim, *Et mihi judices in causâ, aut vestrâ mali, aut meâ nec præclarissimâ.*

15. *Mulcatus;* al. perperam *Multatus* vel *Mulctatus.*

X. 26. *familiarissimus;* ita Gruterus et Grævius è MSS. Vulg. *familiaris meus.*

34. *quippe qui ei obvius fuit.* Ita Vict. R. et C. Steph. sed MSS. et olim edd. Græv. *quippe si ille obvius ei fuit,* quod inter Var. Lect. reposuit C. Steph.

43. *Igitur, ne Clod.* Illud, *Igitur,* quod in vulgatis deerat, è MSS. reposuerunt Fabricius et Grævius.

53. *Quid afferebat festinatio?* Ita Vict. et C. Steph. et alii; sed multi MSS. *quid afferebat festinationis?* ut scil. subaudiatur *causa Romam proficiscendi.* Græv. *quid afferebat causa festinationis?* sed vocem *causa* in plurimis MSS. deesse fatetur: al. *quid afferebat festinationem?* sed quid si totum hoc membrum è margine in textum irrepserit? potest certè abesse sine sensûs detrimento.

58. *Subsistendum;* al. *subsidendum.* Sic infrà, *in eo loco subsedit.*

XI. 23. *Noctem prope urbem exspectandam;* in Fabric. è MSS. al. *Nocte prope urbem exspectandum.*

30. *Valentium; edito atque excelso*——In vulgatis olim sic, *Valentium adversari. Atqui excelso.* In Macrobio, hunc locum citante, deest *adversari;* quod et Manutius etiam delet. Codd. aliqui, *Valentium. Edito adversarii atque excelso;* quod et Grævius admisit. Sed vox ista *adversari* vel *adversarii,* quæ incertam sedem jam habet, fortè olim ad marginem adscripta à sciolo quodam (qui sequentia verba adversariorum esse objectionem putavit) in contextum demum transiit; in multis etiam deest *edito.*

XII. 30. *et dominis morte*, ita Grut. è Cod. Colon. ubi olim editi, *et domini morte*.

32. *Heus! ubi Ruscio? ubi Casca*. Sic omnes olim editi: mira autem in MSS. varietas: unde F. Fabricius et Grævius, *Heus tu Ruscio!* (al *Fusio*) *verbi causâ, cave sis mentiaris; Clod. &c.* Sed istud *verbi causâ* vix Ciceronis esse videtur; retinemus igitur *ubi Casca*, ut maneant duorum servorum nomina; nam *subitò arrepti in quæstionem* mox dicuntur, quod de uno tantùm non dicitur.

XV. 23. *memoriam publicam recensionis*. Ita F. Fabric. et Grut. è MSS. sed al. edd. ut et Lamb. *publicæ recensionis*.

33. *Splendido;* ita MS. Fabric. al. *splendidissimo*. F. Fabric. et Grævius omittunt *viro;* quod tamen sic sæpè appositum usurpat Cicero. Ib. *T. Pacuvio*, al. *M. Paconio*.

35. *atque arma:* ita MSS. ut et edd. R. et C. Steph. sed Lamb. pro *arma* primus posuit *arenam*.

38. *Scantia*, al. *Sanctia: Aponio*, al. *Apronio*.

XVI. 6. *ferre? imperium si*——sic totum hunc locum constituit Grævius, quem vide.

19. *per me unum, ut jus:* al. *per me unum effectum est ut jus;* quæ duo verba in om. MSS. deesse testatur Lambinus, et certè interpolata videntur.

52. *eâ virtute ac fortunâ*. Ita et MSS. et opt. edd. sed al. ed. *eâ virtute ac sapientiâ*.

57. *Nolitis*. Ita ed. ut et Quintil. sed Græv. *Nolletis*.

59. *Interfector qui esset, in confitendo ab hisne pœnam;*——ita Græv. è Cod. Francii; et ad eumdem ferè modum F. Fabric. è lib. vet. *interfector si esset in confitendo ab iisne p.* et sic bis apud Priscianum citatur, ubi de præpositione *in* appositâ τῷ *confitendo* agit: Manutius autem et alii vulg. habent, *interfector non esset, etiam confitendo ab iis imperaturus ne pœnam, &c.* quod è glossemate natum videtur.

69. *fuisset;* deest *fuisset* in Pall. et potest abesse.

96. *nullam vim esse ducit*. Ita Fabricii MSS. ut et Lamb. et Grut. pro quo edd. multi, *nullam vim cœlestem existimat:* inter Var. Lect. C. Steph. sic, *nullam putant vim æternam;* ut facilè credas utrasque has lectiones nihil aliud esse nisi interpretationes τοῦ *vim esse ducit*. Grævius autem pro *vim* habet *majestatem;* quod et ipse valdè probat. Sed *vim* potiùs retinemus, quia paulò pòst sequitur *est, est profectò illa vis; et ea vis; ea est.*

123. *Latiaris sancte Jup.* Ita Lamb. et Græv. è MSS. edit. alii *Latialis*. Utroque modo proferunt veteres; sed Græci ferè omn. Λατιάριον Δία vocant. Gruterus perperam *Latiari* legit, ut cum monte conjungat, qui non *Latiaris* sed *Albanus* erat. In MS. Werd. teste Grutero habetur *Latiaret;* unde fortè conjicere licet, olim scriptum fuisse *Latiari, et Sancte*, vocandi casu, à nominativo *Latiarius;* nam *Latiario Jove* est apud Plin. lib. 34. cap. 7.

XVII. 40. *Vexatum;* ita MS. Fabric. al. ed. perperam *necatum*.

63. *Cum falcibus ad, Cast.* al. *fascibus*. Græv. *facibus*.

XVIII. 45. *Cursum;* ita MSS. sed vulgati plerique *Casum*.

66. *Centesima lux*——*et opinor altera: quâ fines*. Sic Gruter. et Græv. è melioribus MSS. sed editi ut et Manut. habent *centesima*——*P. Clodii; et, ut opinor, ultra quam fin.* Sex vix credibile est tam frigidè et dubitanter locutum esse Ciceronem de famâ Milonis. Multò potiùs *opinari* se dixisse de die cædis Clodii; *lux est, opinor, centesima et altera;* i. e. ut vulgò loquimur, *centesima secunda* (nam id valet *altera* apud Ciceronem et alios probatos scriptores). Et certè si Clodius interfectus fuit xii. Kal. Febr. ut ex hâc oratione constat, et hæc oratio habita vi. Id. April. ut monet Asconius, qui et hoc anno intercalatum fuisse docet (mensis autem intercalatus dierum erat xxii juxta Censorium) necesse est ut dies CII interfluxerint inter cædem Clodii et dictæ orationis diem.

74. *Illa tamen ad Cons.* Cod. Lamb. *illa saltem ad*.

90. *Dimicatio capitis*. Grut. ex Erfurt. *diminutio capitis*.

120. *Distrahor*. MSS. Fabric. *distrahar*.

138. *et fortissimum;* hoc è MSS. addidit Grævius.

PRO M. MARCELLO.

Par. I. Lin. 12. *Augebar, cùm viderem.* Faernus has voces, *cùm viderem,* delet; nec necessariæ sunt.

25. *anteactæ vitæ;* al. *anteactæ ætatis.*

II. 8. *lustratæ sunt;* sic legendum censent Victorius, Lamb. Manut. ut et Grævius è MSS. Alii libri habent *illustratæ,* quod si admittatur, exponendum per *patefactæ,* ut 1. Catil. II. 22. et VI. 10.

12. *Cum militibus;* al. *cum multis;* Var. Lect. C. Steph. et Græv.

53. *memoria effodit;* ita uterque Steph. ut et Victor. Sed Faernus, *memoriam effudit;* Grævius, *memoria obfudit.*

III. 5. [*Nulla unquam*] *all.* Ita vulg. et hanc lectionem tuetur Rob. Titius; sed alii *nonnulla aliquando.* Sed Gruterus et Grævius has voces *nulla unquam* prorsus delent, quas ideò uncis inclusimus.

12. *perinde;* vulg. *non perinde,* malè; nam *vereor ut perinde* idem est ac *vereor ne non perinde.*

28. *crudelitate bellum;* vulg. *crudelitate civile bellum;* sed illud *civile* tamquam glossema rectè delevit Grævius consentientibus MSS.

IV. 7. *tam demens?* In quibusdam edd. hæc sequuntur, *qui scilicet tibi insidiaretur;* sed ex annotatione adscriptâ nata videntur, nec in Codd. melioribus inveniuntur.

36. *curanda;* ita ed. Car. Steph. sed R. Steph. *sananda;* quod et Grævius retinuit.

39. *Satis te diu vel naturæ vixisse vel gl.* Faern. et Græv. *Satis diu vel naturæ vixi vel gl.* ut sint ipsissima Cæsaris verba.

59. *in suos vel;* vulg. *in suos cives vel.* Sed *cives* delent Faern. et Græv. quod et abest in. Var. Lect. C. Steph. et rectè abest propter sequentia *vel in patriam,* quæ ipsa cives complectitur.

62. *tu in primis cum summâ tranq.* Sic Faernus et Grævius è MSS. Edd. autem *tu in primis compositâ, summâ, tranq.* Vox autem *compositâ* in plerisque MSS. deest, ut et in Var. Lect. C. Steph.

78. *Monimenta, munera.* Lamb. et Græv. *monimenta innumera.*

113. *qui in causâ;* al. *quam qui in causâ.* Sed in melioris notæ Cod. deest illud *quam,* quod qui recipiunt, in explicandâ sententiâ miserè se torquent.

PRO Q. LIGARIO.

Par. III. Lin. 21. *Putavit reddere—redderet;* ita vulgati; sed multi MSS. sic, *putaret dare—dedisset;* quod et Grævius admisit.

48. *Externi isti mores usque ad s.* Hic multum inter se discrepant MSS. alii enim, *externi isti sunt mores, usque ad:* alii, *externi isti sunt mores, usque ad s. incitari solent odio.* Gruterus autem, *incitari solet odium.*

68. *an, ne ignoscatur? hoc v. m. ac. multòque est gravius.* Inter V. Lect. C. Steph. *an ne ignoscat? multò acerbius hoc est multòque durius.* Grævius etiam è MSS. suis reponit *ignoscat? et durius,* et paulò pòst, *precibus, lacrymis, strati ad pedes.*

IV. 3. *cave credas.* Hæc duo verba in multis MSS. non habentur.

4. *obsecrantium misereat.* Apud Priscianum, *precantium misereatur.*

15. *saluti civis calamitosi consultum esse.* ita vulgati; sed MSS. Lamb. et Græv. *saluti civi calamitoso esse,* omissâ voce *consultum.*

28. *Novi facinoris;* al. *Novi sceleris,* quod et Grævius admisit.

V. 11. *statuerat (se) excusare.* Grævius delet *se,* consentientibus MSS. ut potiùs *morbum* subaudiatur. Vide Philip. ix. p. III. l. 53.

22. *Si crimen est prohibere illum vol.* Ita vulgati etiam boni; sed MSS. *Si crimen est ullum vol.* sine voce *prohibere.*

50. *gloriari.* Græv. è Colon. et duobus Lambini MSS. non malè reponit *gloriamini.*

VI. 6. *gratiosiores;* sic habetur inter Var. Lect. C. St. Græv. &c. et hoc est quod infrà dicitur *plùs valere;* vulg. *gratiores,* nonnulli Codd. pro *preces* habent voltus

PHILIPPICA I.

Par. I. Lin. 17. *Summâ cum dignitate et constantiâ.* Faernus auctoritate Cod. ant. legit *summâ constantiâ,* omissis vocibus mediis.

36. *Senatus videbatur;* hanc vocem *videbatur* Grævius è Cod. pervetusto reposuit, quæ in vulgatis deerat.

II. 43. *hujus tamen diei;* ita Faernus è Cod. Vat. in Vulg. deest *tamen.*

Ib. *vocem hanc;* sic Grævius è Cod. suo; in vulg. deest *hanc.*

III. 5. *tamen acerbè cogerer?* Ita ed. C. Steph. Græv. &c. sed al. *tam acerbè solus cogerer?* ut in ed. Steph.

19. *tanta ista pœna.* Vocem *tanta* primùm è Cod. vet. exhibuit Faernus, quæ in vulgatis deest.

V. 20. *Quid est igitur aliud adhortari;* ita Ferrar. C. Lang. et ed. C. Steph. sed alii vulgati habent, *Quid est igitur aliud, quàm adhort.* Sed Faernus delet *igitur* et *quàm.*

33. *uno verùm optimo auct.* Ita Faernus et Muretus è Cod. Vat. sed vulg. *uno viro optimo auctore.*

54. *quod est amicorum, antè dicere ea quæ vitari possunt.* Hæc omnia pro glossemate habet Ferrarius.

VI. 1. *Irasci vos;* ita Ferrar. et Faern. è Cod. ant. al. *Irasci te;* et pro *oportebit,* Faern. Muret. Lamb. et Græv. *oportebat.*

13. [*quam semper in Repub. habui.*] Hæc verba desunt in lib. ant. Faerni, et delenda censet Grævius: uncis igitur inclusimus; glossam enim redolent.

44. *Hanc tu, P. Dolabella;* sic Faernus, Muretus, Manutius, ed. C. Steph. et Græv. sed R. Steph. et recentiores, *Hanc tu potuisti, Dolabella.*

51. *oblitus auspicia teipso augure nuntiante* Sic ed. C. Steph. ut et Græv. Cod. alii autem, *oblitus auspiciorum, auguria teipso augure nuntiante.* Alii aliter.

70. *quamquam solent domestici depravare;* sic quidem Muret. Manut. Lamb. ed. C. Steph. et plerique antiqui, ut et editio minor R. Steph. Sed recentiores (ut et ed. major R. Steph.) sic habent, *quamquam nihil est tam sanctum, quod non soleant domestici depravare.*

93. *nec clarus quisquam esse potest.* Sic edd. Victor. Manut. R. et C. Steph. et Græv. ut et ipsius Faerni, qui tamen in Cod. Vat. sic mendosè scriptum invenit, *nec clarus, nec unctus quisquam esse omninò potestate.* Unde Muretus sic legendum conjecit, *nec clarus, nec tutus quisquam esse omninò potest.* Turnebus sic, *nec auctus quisquam esse omninò potestate.* Sed, his omissis, pro *clarus* lubenter reponerem *carus,* si MSS. adstipularentur.

67. *populi concursus;* ita Ferrar. et ed. C. Steph. sed ed. R. Steph. ut et Faern. Muret. Manut. Græv. &c. *populi versus;* quibus sc. extemporè fusis animum suum testari solet populus.

98. *quid duobus tribunis.* Ita Ferrarius quoniam in Cod. Vat. *quid* ii *trib.* sed edd. alii, *quid iis trib.*

100. *Apollinaribus ludis;* itaque Ferrarius legendum statuit; plerique autem libri *Apollinarium ludorum;* olim sc. scriptum erat ambiguè, *Apollin. lud.*

VII. 2. *Constantiæ.* Sic Faern. è Vat. et Græv. è Colon. pro quo vulgati habent *Conscientiæ.*

PHILIPPICA II.

Par. I. Lin. 11. *Commendationem tibi ad cives impios fore;* ita Ferrar. Muret. Faern. Manut. Græv. C. Steph. sed Grut. et alii, *ad cives impios tibi gloriæ fore.*

II. 6. *virtutis spe;* ita Vat. et alii MSS. optimi; sed editi multi, *virtutis specie.*

74. *sapere doceat;* sic Faern. è Vat. quem sequuntur Muret. Lamb. et Græv. quia adhuc sub eo magistro declamabat Antonius. Vulgati habent, *sapere docuit.*

III. 17. *tibi fatum, sicuti C. Curioni;* ita Cod. Vat. quem sequuntur Faern. Muret. Lamb. Græv. sed vulgati, *te fatum,* sicuti *C. Curionem.*

54. *suam rem,* ita Cod. Vat. sed vulg. *domum suam.*

IV. 27. *reipublicæ pernic.* Ita Ferrarius è MSS. ut et Grut. sed olim cusi pro *Reipub.* habent *contra Rempub.*

V. 29. *ne pateretur ferri*; sic Faern. Vict. Muret. sed vulg. nonnulli *ne pat. fieri.*

32. Pro *populi Rom.* alii habent *Reipub.*

33. *provideram*; al. *prævideram*; *sed provideram* magis è more Ciceroniano. Sic infrà, *providerem* et *providissent.*

45. *in istâ societate gl.* Sic Faern. è Cod. Vat. ut et Muret. Manut. Lamb. sed alii MSS. habent, in *istius gloriosissimi facti conscientiâ*, quod retinuit Gruterus: et sic etiam manet in ed. Grævii, qui tamen ipse alteram lectionem magis probat: hoc etiam alibi fieri videmus, ut improbata ipsi lectio in contextu maneat juxta editionem Gruterianam, scribarum credo incuriâ.

48. *in eâ societate vid. cùm socii non f.* Hunc locum sic expressimus cum Faerno, Mureto, et Grævio, ubi alii habent *viderentur socii, cùm socii non fuissent.*

VI. 7. *homicidæ*; sic Faern. Manut. &c. sed Vict. et alii edd. *homicidii rei*, quod tamen glossam olet.

VII. 23. *de summâ Rep. dissentientes*; ita rectè restituit Faernus è Cod. Vat. quem et Muretus sequitur. Vulg. *de re dissidentes.*

28. *singularis vir.* Sic optimè Faern. è Cod. Vat. Vulgati malè, *consularis vir.*

VIII. 6. *Sumpsisti virilem, quam statim muliebrem togam reddidisti.* Sic optimè Faern. et Muret. è Cod. Vat. quibus consentiunt Manut. et Lamb. quæ lectio satis ex sequentibus confirmatur. Sed editi plerique, *Sumpsisti virilem togam, quam statim muliebrem stolam redd.* Stola autem non convenit *vulgari scorto.*

20. *intercessisse dicebat*; ita Vulg. sed Ferrarius ex auctoritate trium Codd. delet *dicebat*, quem Grut. et alii sequuntur.

42. *inde itur Alex.* Ita C. Steph. et Lang. sed R. Steph. *itum.* Faern. et alii, *iter*; al. *iter in Alex. direxit*, quod etsi à sciolo intrusum, tamen *iter* in Vet. fuisse monstrare videtur.

43. *Contra religionem*; ita Ferrarius, sed al. *Contra religiones.* Faernus autem, *Contra Remp. et religiones.*

50. *ad parentem tuam.* Plures tam MSS. quàm edd. habent *ad patrem tuum*, quod doctis tamen minimè ferendum videtur, quia nec patrem, nec etiam vitricum jam tum habuit Antonius. Cùm itaque *parentem tuum* sit in Vatic. et aliis: hinc plerique, Buchananum secuti, *parentem tuam* reponendum censent, ut de Juliâ matre intelligatur.

53. *cultus sum*; ita Ferrar. et ed. C. Ste. sed al. *custoditus sum.*

66. *Advolas.* Faern. è Vat. *advolâsti.*

IX. 23. *deleri et everti*; ita Faern. Vulgati autem *delere et evertere.*

42. *expulsos*; Grut. *excussos.*

56. *principio similes.* Faern. et Muret. ex Vat. *principiis similes.*

85. *rheda cum lenonibus.* Sic plerique MSS. etiam optimi; sed P. Victorius (quem nonnulli alii sequuntur) ex uno aut altero Cod. *leonibus* reponendum censet; quia leones ad currum junxisse Antonium (è Plinii lib. viii. c. 16) constat. Qui plura de hac re videre cupit, interpretes adeat, tam hoc loco quàm Ep. 13. lib. x. ad Atticum.

X. 23. *Alexandria se rec.* Ita rectè Ferrarius, et ed. C. Steph. sed MSS. *fere* omnes et impressi *Alexandriam se rec.* contra mentem auctoris.

47. *vini numerus*: Modus est loquendi optimis scriptoribus usitatus, quem qui nesciebant pro *vini* reposuerunt *auri*, contra omnes libros.

51. *Fuit animal unum*; aliqui MSS. habent *fuit animal vivum*: Et sic apud Quintil. l. viii. cap. ult.

62. *At idem ædes*; ita Faern. è Cod. Vat. sed alii, *At ejusdem ædes*: Pompeii scilicet.

69. *in vestibulo rostra, spolia*; ita Muret. sed vulgati habent *vestibula, rostra, spolia.* Liber autem Vat. *in vestibulo rostran spolia*: Unde Grævius legendum censet, *rostra an spolia*; ne desit conjunctio inter duas voces.

83. *claves ademit, forasque exegit*; ita hic locus habetur apud Nonium Marcellum in voce *exigere.* Alii sic habent, *causam addidit, exegit.*

XI. 4. *avus tuus, et consul et Antonius*; ita C. Steph. et alii edd. sed Muretus è Vat. ut et R. Steph. *avus tuus se, et consulem et Antonium.*

9. *cui bello.* Sic è Cod. Vat. hunc locum emendat Faernus, et emendationis suæ rationem reddit, quam apud Grævium videre potes. Alii habent, *cur ei bello.*

33. *qui risus hominum?* Sic è Vat. Faernus, Manut. Lamb. deletis vocibus *de te erat*, quæ in vulgatis habentur.

56. *Tu verò quis es?* ita ed. R. Steph. sed MS. Vat. ed Faern. Muret. Manut. *quid es?* alii *quid censes?* ut C. Steph.

61. *tamen erat æquissimum, &c.* Sic et Faern. et omnes ferè: sed Muret. è Cod. Vat. *tamen quem erat æquissimum, c. Cn. P. lib. pugnare? quem? te sectorem:* et ita etiam edidit Grævius.

XII. 1. *Mensas hospitum convom.* Ita Faern. è Vat. Sed alii editi habent, *in mensas hospitum cum vomeres.*

16. *levitatem hominis.* Sic legitur in Cod. Vat. ut et apud A. Gellium l. 7. cap. 11. aliis deest vox *hominis.*

19. *capite involuto;* sic libri plerique; et eodem modo in Pisonem III. 63. Sed Faern. *capite obvoluto;* apud Gellium autem *ore involuto,* quod fortè rectius.

23. *illinc;* apud Gell. *illim;* quod et Lambinus reposuit.

XIII. 33. *inscitia;* Faernus et Muretus *inscientia.*

41. *Suffragatum secunda classis vocatur;* ita Faernus, Grævius, et alii; sed editi multi perperam, *suffragio: tum secunda c. v.*

XIV. 14. *quem collegam habebas;* editi vulgò habent, *quem collegam regni habebas.* Sed illud *regni* auctoritate Cod. Vat. rectè delet Faernus, ut et Muretus et alii.

XV. 17. *Antonii filium.* Hæc verba non habentur in Cod. Vat. nec à Ciceronis manu esse, sed ab aliis explicandi gratiâ addita censet Grævius.

19. *diuturni;* al. *diuturnus.*

30. *neve cujus ben.* Ita Faernus, Muretus, Manutius: sed editi vulgò habent *neve cujusquam ben.*

45. *quod in tabulis, quæ sunt ad Opis, patebat;* ita edd. R. et C. Steph. ut et Faern. et Muret. è Cod. Vat. ubi alii habent *petebatur:* sed Manut. et Lamb. *quod est in tabulis, quæ sunt ad Opis.* Miror autem nihil dixisse Grævium de verbis sequentibus, sc. *funestæ illius quidem pecuniæ, sed tamen, si iis quorum erant, non redderentur, quæ nos à tributis possent vindicare;* quæ quidem lectio Abramii est, qui sic eam exponit, ut *pecuniæ funestæ* sint pluralis numeri, et per *illius* intelligatur *Cæsaris.* Sed Stephanorum editiones, ut et optimæ pleræque aliæ sic habent—*sed tamen, si iis quorum erat, non redderetur, quæ nos à tributis posset vindicare;* et hoc modo *funestæ illius pecuniæ* patrio casu singularis numeri proferuntur, ut ita à superioribus pendeant. Sunt autem quædam minoris pretii editiones, quæ hæc verba malè sibi convenientia repræsentant, sc. *quorum ERAT non REDDERENTUR, quæ nos à tributis POSSET vindicare;* quæ tamen prava lectio tam in editione Gronovii quàm Grævii, scribarum, credo, incuriâ retinetur.

48. [*Quid ego de comment.*—] Quæ uncis inclusimus rectiùs hic abesse possunt, cùm infrà habeantur pag. sequente.

57. *gratus;* sic Faernus, Muretus, et libri etiam MSS. sed Manut. et Lamb. *gratiosus;* ut olim ex conjecturâ legendum censuit Ubaldinus.

XVI. 2. *Sine nostrâ;* multi MSS. habent *sine sui,* quod Ferrarius ex conjecturâ mutavit in *sine Sexti,* quod recentiores editiones receperunt. Sed Muretus et Grævius è Cod. Vat. rectè reponunt *sine nostrâ,* quia Deiotarus non minùs Ciceronum quàm Pompeiorum hospes fuit.

63. *At quàm nobilis est tua.* Sic libri plerique editi. Sed Ferrarius è MSS. hoc membrum superiori annectit hoc modo, *tollatur, atque nobilitata sit tua, &c.* ut et ed. C. Steph.

XVII. 9. *Vexillum tolleres;* sic è Cod. Vat. Faern. Muret. Manut. et Lamb. alii autem *vexillum videres,* quod minùs huic loco convenit.

45. [*obviàm ei*] *desc.* Hæc duo verba, *obviàm ei,* delent Faern. Muret. Lamb. Græv. et rectiùs absunt.

46. *incredibile dictu est; tamen inter omnes;* ita ed. C. Steph. et aliorum, ex conjecturâ Ferrarii. Nam mirè hic turbant MSS. sed alii ed. *incredibile dictu, sed tum nimìs inter omnes.*

49. *gladiorum.* Ita Ferrar. è Cod. Coloniano, Faern. Muret. et sic habetur in Var. Lect. C. Steph. eâ figurâ quâ *poculorum.* Sed editi alii *gladiatorum.*

XVIII. 5. *Sequuntur milites: scutorum lecticas portari videmus.* Sic hunc locum constituunt Ferrarius, Faern. et Græv. ut et ed. Car. Steph. Sed alii habent, *sequuntur scutati milites: sicas portari videmus.* Ita ed. R. Steph. sed Muretus, *scutati milites: scutorum lecticas p.*

XIX. 8. *populo Romano.* MSS. Ferrar. *Reipub.*

22. *Spurii, Cassius, Melius.* Ita è Vat. Faern. Muret. Lamb. et Manut. Sed vulgati, *Sp. Cassius, Sp. Melius.*

35. *gustatum;* ita Cod. Vat. et qui illum sequuntur; sed vulgati *gustum.*

43. *Nisi verò majoribus—interfectus. An tu es ullâ*—Ita Victor. ed. R. Steph. et alii. Sed Ferrarius è Cod. Colon. *nisi verò aut majoribus—interfectus; aut tu es ullâ*: quam lectionem admisit C. Steph. et etiam alii; sed prior lectio vehementior videtur, et magìs placet; neque satìs appositè dici videtur *nisi tu es ullâ re*, sine interrogatione: dixisset potiùs, *aliquo modo*.

PHILIPPICA IX.

Par. II. Lin. 15. *Ad ornandum*. Libri antiqui Ferrar. et Faern. habent *ad honorandum*.

III. 5. *Lar Tolumnius:* Ita rectè Faern. Muret. Manut. *&c.* ut et Priscianus; alii edd. habent *Lartes*.

7. *ad nostram mem.* al. *ad meam mem.*

30. *Sin paruisset, munus;* sic Faern. R. Steph. et alii, *si paruisset, munus;* sed alii, omissis vocibus *si paruisset,* habent *sed munus,* quod non placet.

31. *finem fore;* ita Faern. sed alii *finem allaturum.*

37. *Mandata vestra;* ita Faern. sed alii *Mandata nostra;* ut et paulò pòst, *jussu nostro.*

53. *re magìs morbum;* ita optimè Faern. è Vat. Cod. ut et Manut. Sic enim Latinè dici solet, *excusare morbum, valetudinem,* &c. *i. e.* Morbum, valetudinem, *&c.* causam afferre quò minùs hoc vel illud fiat; editi autem multi habent *se magìs morbo quàm,* &c.

102. *Mirificè;* ita Ferrar. Faern. et Muret. et qui illos sequuntur; et hoc rectius esse putamus; sed alii habent *magnificè.*

IV. 13. *quoquoversus;* ita Faernus reponendum censet; nam in Vat. *quoqueversus;* in aliis *quaqueversus;* quod alii mutant in *quaquaversus;* et ita etiam paulò infrà.

25. *funeri mittere;* ita vulgati ferè omnes; sed Faern. et Manut. *funeri remittere;* quod sic explicant, ut in Sulpicii funus erogari plus liceat quàm edicto permittatur.

29. *ejus sit—datum est;* Faern. è Cod. Vat. *ejus esset—datum esset.*

M. TULLII CICERONIS

CATO MAJOR,

SIVE

DE SENECTUTE;

ET

LÆLIUS,

SIVE

DE AMICITIÂ.

M. TULLII CICERONIS

CATO MAJOR.

AD. T. POMPONIUM ATTICUM PRÆFATIO.

I. *O Tite, si quid ego adjuero, curamve levâsso,*
Quæ nunc te coquit et versat in pectore fixa,
Ecquid erit pretii?

Licet enim versibus iisdem mihi affari te, Attice, quibus affatur Flamininum

Ille vir haud magnâ cum re, sed plenu' fidei;

quamquam certò scio, non, ut Flamininum,

Sollicitari te, Tite, sic noctesque diesque;

novi enim moderationem animi tui et æquitatem; teque non cognomen solùm Athenis deportâsse, sed humanitatem et prudentiam intelligo: et tamen te suspicor iisdem rebus, quibus meipsum interdum, graviùs commoveri; quarum consolatio et major est, et in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi visum est de senectute aliquid ad te conscribere; hoc enim onere, quod mihi commune tecum est, aut jam urgentis aut certè adventantis senectutis, et te et meipsum levari volo; etsi te quidem id modicè ac sapienter, sicut omnia, et ferre et laturum esse certè scio. Sed mihi, cùm de senectute aliquid vellem scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque nostrûm communiter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modò omnes absterserit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam et jucundam senectutem. Nunquam igitur satìs laudari dignè poterit philosophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestiâ possit degere. Sed de cæteris et diximus multa, et sæpè dicemus; hunc librum de senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus, non Tithono, ut Aristo Chius, (parum enim esset auctoritatis in fabulâ) sed M. Catoni seni, quò majorem auctoritatem haberet oratio: apud quem, Lælium et Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facilè senectutem ferat, iisque eum respondentem; qui si eruditiùs videbitur disputare, quàm consuevit ipse in suis libris, attribuito Græcis literis, quarum constat eum perstudiosum fuisse in se-

vate, considering the rude character of the early Romans as the proper standard, opposed the introduction of Greek literature; but afterwards he changed his opinion as appears in the above passage.

nectute. Sed quid opus est plura? jam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

II. *Scip.* Sæpenumerò mirari soleo cum hoc C. Lælio, tum cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque sapientiam, tum vel maximè, quòd nunquam senectutem tibi gravem esse senserim; quæ plerisque senibus sic odiosa est, ut onus se Ætnâ gravius dicant sustinere. *Cato.* Rem haud sanè difficilem, Scipio et Læli, admirari videmini; quibus enim nihil opis est in ipsis ad benè beatèque vivendum, iis omnis gravis est ætas; qui autem ómnia bona à seipsis petunt, iis nihil potest malum videri, quod naturæ necessitas afferat; quo in genere in primis est senectus: quam ut adipiscantur omnes optant; eamdem accusant adeptam: tanta inest inconstantia stultitiæ atque perversitas. Obrepere aiunt eam citiùs quàm putâssent. Primùm quis coëgit eos falsum putare? quî enim citiùs adolescentiæ senectus, quàm pueritiæ adolescentia obrepit? deinde quî minùs gravis esset iis senectus, si octingentesimum annum agerent, quàm octogesimùm? præterita enim ætas, quamvis longa, cùm effluxisset, nullâ consolatione permulcere posset stultam senectutem. Quocircà si sapientiam meam admirari soletis, (quæ utinam digna esset opinione vestrâ, nostroque cognomine) in hoc sumus sapientes, quòd naturam optimam ducem, tamquam deum, sequimur, eique paremus: à quâ non verisimile est, cùm cæteræ partes ætatis benè descriptæ sint, extremum actum, tamquam ab inerti poëtâ esse neglectum: sed tamen necesse fuit esse aliquid extremum, et, tamquam in arborum baccis, terræque frugibus, maturitate tempestivâ, quasi vietum et caducum: quod ferendum est molliter sapienti; quid enim est aliud gigantum more bellare cum diis, nisi naturæ repugnare? *Læl.* Atqui, Cato, gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si, quoniam speramus, volumus quidem certè, senes fieri, antè multò à te didicerimus, quibus facillimè rationibus ingravescentem ætatem ferre possimus. *Cato.* Faciam verò, Læli; præsertim si utrique vestrûm, ut dicis, gratum futurum est. *Scip.* Volumus sanè, nisi molestum est, Cato, tamquam aliquam viam longam confeceris, quam nobis quoque ingrediendum sit, istuc, quò pervenisti, videre quale sit.

III. *Cato.* Faciam, ut potero, Læli; sæpè enim interfui querelis meorum æqualium, (pares autem cum paribus, veteri proverbio, facillimè congregantur) quæ C. Salinator, quæ Sp. Albinus, homines consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant; tum quòd voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent; tum quòd spernerentur ab iis, à quibus essent coli soliti: qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum; nam si id culpâ senectutis accideret, eadem mihi usu evenirent, reliquisque omnibus majoribus natu; quorum ego multorum cogno-

vi senectutem sine querelâ; qui se et libidinum vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur: sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate; moderati enim, et nec difficiles nec inhumani senes tolerabilem agunt senectutem. Importunitas autem et inhumanitas omni ætate molesta est. *Læl.* Est, ut dicis, Cato; sed fortassè dixerit quispiam, tibi, propter opes et copias et dignitatem tuam, tolerabiliorem senectutem videri; id autem non posse multis contingere. *Cato.* Est istuc quidem, Læli, aliquid; sed nequâquam in isto sunt omnia: ut Themistocles fertur Seriphio cuidam in jurgio respondisse, cùm ille dixisset, non eum suâ, sed patriæ gloriâ splendorem assecutum: Nec, herculè, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis; nec tu, si Atheniensis esses, clarus unquam fuisses: quod eodem modo de senectute potest dici: neque enim in summâ inopiâ levis esse senectus potest, ne sapienti quidem; nec insipienti etiam in summâ copiâ non gravis. Aptissima omninò sunt, Scipio et Læli, arma senectutis, artes exercitationesque virtutum; quæ in omni ætate cultæ, cùm multùm diuque vixeris, mirificos efferunt fructus, non solùm quia nunquam deserunt, ne in extremo quidem tempore ætatis, (quamquam id maximum est) verùm etiam quia conscientia benè actæ vitæ, multorumque benefactorum recordatio, jucundissima est.

IV. Ego Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senem, ut æqualem; erat enim in illo viro comitate condita gravitas: nec senectus mores mutaverat; quamquam eum colere cœpi non admodùm grandem natu, sed tamen jam ætate provectum; anno enim pòst consul primùm fuerat, quàm ego natus sum: cumque eo quartùm consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam, quintoque anno pòst ad Tarentum quæstor: deinde ædilis, quadriennio pòst factus sum prætor; quem magistratum gessi consulibus Tuditano et Cethego, cùm quidem ille, admodùm senex, suasor legis Cinciæ de donis et muneribus fuit. Hic et bellum gerebat ut adolescens, cùm planè grandis esset; et Annibalem juveniliter exsultantem patientiâ suâ molliebat; de quo præclarè familiaris noster Ennius:

Unus qui nobis cunctando restituit rem.
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo magisque magisque viri nunc gloria claret.

Tarentum verò quâ vigilantiâ, quo consilio recepit! cùm quidem, me audiente, Salinatori, (qui, amisso oppido, fugerat in arcem) glorianti, atque ita dicenti: Meâ operâ, Q. Fabi, Tarentum recepisti; Certè, inquit ridens; nam, nisi tu amisisses, nunquam recepissem. Nec verò in armis præstantior, quàm in togâ: qui consul iterùm, Sp. Carvilio collegâ quiescente, C. Flaminio tribuno plebis, quoad potuit, restitit, agrum Picentem et Gallicum viritim contra senatûs auctoritatem dividenti: augurque cùm esset,

dicere ausus est, *optimis auspiciis ea geri, quæ pro Reip. salute gererentur: quæ contra Remp. ferrentur, contra auspicia ferri.* Multa in eo præclara cognovi: sed nihil est admirabilius, quàm quomodò ille mortem M. filii tulit, clari viri, et consularis. Est in manibus* laudatio; quam cùm legimus, quem philosophum non contemnimus? Nec verò ille in luce modò, atque in oculis civium magnus; sed intus domique præstantior: qui sermo! quæ præcepta! quanta notitia antiquitatis! quæ scientia juris augurii! multæ etiam, ut in homine Romano, literæ: omnia memoriâ tenebat, non domestica solùm, sed etiam externa bella; cujus sermone ita tum cupidè fruebar, quasi jam divinarem id, quod evenit, illo exstincto, fore, unde discerem, neminem.

V. Quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? quia profectò videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres navalesque pugnas, ut bella à se gesta, ut triumphos recordentur: est etiam quietè, et purè, et eleganter actæ ætatis placida ac lenis senectus; qualem accepimus Platonis, qui uno et octogesimo anno scribens mortuus est; qualem Isocratis, qui eum librum, qui Panathenaïcus inscribitur, quarto et nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium posteà; cujus magister Leontinus Gorgias centum et septem complevit annos; neque unquam in suo studio atque opere cessavit: qui, cùm ex eo quæreretur, cur tamdiu vellet esse in vitâ? Nihil habeo, inquit, quod incusem senectutem. Præclarum responsum, et docto homine dignum; sua enim vitia insipientes, et suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cujus modò mentionem feci, Ennius,

Sicut fortis equus, spatio qui sæpè supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectu' quiescit.

Equi fortis et victoris senectuti comparat suam; quem quidem probè meminisse potestis. Anno enim undevicesimo post ejus mortem, hi consules, T. Flamininus, et M' Acilius facti sunt: ille autem Cæpione et Philippo iterùm consule mortuus est; cùm ego quidem, V et LX annos natus, legem Voconiam voce magnâ et bonis lateribus suasissem. Annos LXX natus, (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo, quæ maxima putantur onera, paupertatem et senectutem, ut eis pænè delectari videretur. Etenim, cùm contemplor animo, reperio quatuor causas, cur senectus misera videatur: unam, quòd avocet à rebus gerendis; alteram, quòd corpus faciat infirmius; tertiam, quòd privet omnibus ferè voluptatibus; quartam, quòd haud procul absit à morte. Earum, si placet, causarum quanta quàmque sit justa unaquæque, videamus.

VI. A rebus gerendis senectus abstrahit! Quibus? an iis, quæ in juventute geruntur, et viribus? Nullæne igitur res sunt seniles, quæ, vel infirmis corporibus, animo tamen administrentur?

* Laudatio was an oration made in praise of the deceased. Plutarch relates that Maximus pronounced an eulogy, he made & afterwards published it. Funeral orations over the great were common amongst the Greeks & Romans. The custom obtained even amongst the Hebrews, as for Saul, Jonathan.

Nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus, pater tuus, Scipio, socer optimi viri, filii mei? cæteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cùm Remp. consilio et auctoritate defendebant, nihil agebant? Ad App. Claudii senectutem accedebat etiam, ut cæcus esset: tamen is, cùm sententia senatûs inclinaret ad pacem, et fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius:

Quò vobis mentes, rectæ quæ stare solebant
Antehac, dementes sese flexêre viâ * ?

* al. *viaï.*

cæteraque gravissimè; notum enim vobis carmen est: et tamen ipsius Appii exstat oratio: atque hanc ille egit septem et decem annos post alterum consulatum, cùm inter duos consulatus anni decem interfuissent, censorque ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanè fuisse; et tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerendâ versari senectutem negant; similesque sunt iis qui gubernatorem in navigando agere nihil dicant, cùm alii malos scandant, alii per foros cursent, alii sentinam exhauriant; ille autem, clavum tenens, quietus sedeat in puppi. Non facit ea quæ juvenes; at verò multò majora et meliora facit. Non viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; sed consilio, auctoritate, sententiâ; quibus non modò non orbari, sed etiam augeri senectus solet; nisi fortè ego vobis, qui et miles, et tribunus, et legatus, et consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cùm bella non gero. At senatui, quæ sunt gerenda, præscribo, et quomodò *Carthagini, malè jam diu cogitanti, bellum multò antè denuntio; de quâ vereri non antè desinam, quàm illam excisam esse cognovero: quam palmam utinam dii immortales tibi, Scipio, reservent, ut avi reliquias persequare; cujus à morte hic tertius et tricesimus est annus; sed memoriam illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me censorem mortuus est, novem annis post meum consulatum, cùm consul iterùm, me consule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ pœniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminùs hastis, aut comminùs gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententiâ; quæ nisi essent in senibus, non summum consilium majores nostri appellâssent *senatum*. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam nominantur, *senes*. Quòd si legere aut audire voletis externa, maximas Resp. ab adolescentibus labefactas, à senibus sustentatas et restitutas reperietis.

Cedo, quî vestram Remp. tantam amisistis tam citò?

sic enim percontantur, ut est in Nævii ludo; respondentur et alia, et hæc in primis,

Proveniebant oratores novi stulti adolescentuli.

Temeritas est videlicet florentis ætatis; prudentia senescentis.

* It is said that Cato was in the habit of concluding his sentences to the senate by the words "Delenda est Carthago".

VII. At memoria minuitur: credo, nisi eam exerceas, aut si sis naturâ tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat: num igitur censetis eum, cùm ætate processisset, qui Aristides esset, Lysimachum salutare solitum? Equidem non modò eos novi, qui sunt; sed eorum patres etiam, et avos: nec, sepulcra legens, vereor, (quod aiunt) ne memoriam perdam; his enim ipsis legendis redeo in memoriam mortuorum: nec verò quemquam senum audivi oblitum, quo loco thesaurum obruisset: omnia, quæ curant, meminerunt; vadimonia constituta; qui sibi, quibus ipsi debeant. Quid jurisconsulti? quid pontifices? quid augures? quid philosophi senes? quàm multa meminerunt! manent ingenia senibus, modò permaneat studium, et industria; nec ea solùm in claris et honoratis viris, sed in vitâ etiam privatâ et quietâ. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit; quod propter studium cùm rem familiarem negligere videretur, à filiis in judicium vocatus est; ut, quemadmodùm nostro more malè rem gerentibus patribus bonis interdici solet; sic illum, quasi desipientem, à re familiari removerent judices. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, et proximè scripserat, Œdipum Coloneum, recitâsse judicibus, quæsîsseque num illud carmen desipientis videretur: quo recitato, sententiis judicum est liberatus. Num igitur hunc, num Homerum, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num, quos antè dixi, Isocratem, Gorgiam, num philosophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num posteà Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenem Stoïcum, coëgit in suis studiis obmutescere senectus? an non in omnibus iis studiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age, ut ista divina studia omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos Romanos, vicinos et familiares meos, quibus absentibus, nunquam ferè ulla in agro majora opera fiunt, non serendis, non percipiendis, non condendis fructibus: quamquam in illis minùs hoc mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere: sed iidem elaborant in eis, quæ sciunt nihil omninò ad se pertinere.

Serit arbores, quæ alteri sæculo prosint,

ut ait Statius noster in Synephebis. Nec verò dubitet agricola, quamvis senex, quærenti, cui serat, respondere, Diis immortalibus, qui me non accipere modò hæc à majoribus voluerunt, sed etiam posteris prodere.

VIII. Meliùs Cæcilius de sene alteri sæculo prospiciente, quàm illud idem:

Ædepol, senectus, si nihil quidquam aliud vitii
Apportes tecum, cum advenis; unum id sat est,
Quòd diu vivendo, multa, quæ non volt, videt.

Et multa fortassè, quæ vult; atque in ea quidem, quæ non vult, sæpè etiam adolescentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitiosiùs:

Tum equidem in senectâ hoc deputo miserrimum,
Sentire eâ ætate esse se odiosum alteri.

Jucundum potiùs, quàm odiosum; ut enim adolescentibus bonâ indole præditis sapientes senes delectantur, leviorque fit eorum senectus, qui à juventute coluntur et diliguntur; sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur; nec minùs intelligo me vobis, quàm vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus non modò languida atque iners non sit, verùm etiam sit operosa, et semper agens aliquid et moliens; tale scilicet, quale cujusque studium in superiore vitâ fuit. Quid, quòd etiam addiscunt aliquid? ut Solonem versibus gloriantem videmus, qui se quotidie aliquid addiscentem senem fieri dicit *; ut ego feci, qui Græcas literas senex didici; quas quidem sic avidè arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens, ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis: quod cùm fecisse Socratem in fidibus audirem, vellem equidem et illud (discebant enim fidibus antiqui); sed in literis certè elaboravi.

IX. Nec nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim erat locus alter de vitiis senectutis) non plùs, quàm adolescens tauri aut elephanti desiderabam: (quod est, eo decet uti; et quidquid agas, agere pro viribus.) Quæ enim vox potest esse contemptior, quàm Milonis Crotoniatæ? qui, cùm jam senex esset, athletasque se in curriculo exercentes videret, adspexisse lacertos suos dicitur, illacrymansque dixisse, At hi quidem jam mortui sunt. Non verò tam isti, quàm tu ipse, nugator; neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus et lacertis tuis. Nihil Sext. Ælius tale, nihil multis annis antè T. Coruncanius; nihil modò P. Crassus; à quibus jura civibus præscribebantur; quorum usque ad extremum spiritum est provecta prudentia. Orator metuo ne languescat senectute; est enim munus ejus non ingenii solùm, sed laterum etiam et virium. Omninò canorum illud in voce splendescit etiam nescio quo pacto in senectute: quod equidem adhuc non amisi, et videtis annos: sed tamen est decorus sermo senis quietus et remissus; facitque persæpè ipsa sibi audientiam diserti senis compta et mitis oratio: quod si ipse exsequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere et Lælio. Quid enim est jucundius senectute stipatâ studiis juventutis? An ne eas quidem vires senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? quo quidem opere quid potest esse præclarius? Mihi verò Cn. et P. Scipiones, et avi tui duo, L. Æmilius et P. Africanus, comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur: nec ulli bonarum artium magistri non

[* Γηρασκω δ'αιει πολλα διδασκομενος. A. D. 1817.]

beati putandi, quamvis consenuerint vires, atque defecerint: etsi ista ipsa defectio virium adolescentiæ vitiis efficitur sæpiùs, quàm senectutis; libidinosa etenim et intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cùm admodùm senex esset, negat se unquam sensisse senectutem suam imbecilliorem factam, quàm adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer (qui cùm quadriennio post alterum consulatum Pontifex Maximus factus esset, viginti et duos annos ei sacerdotio præfuit) ita bonis esse viribus extremo tempore ætatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere; quamquam est id quidem senile, ætatique nostræ conceditur.

X. Videtis-ne, ut apud Homerum sæpissimè Nestor de virtutibus suis prædicet? jam enim tertiam ætatem hominum vivebat: nec erat ei verendum, ne, vera de se prædicans, nimis videretur aut insolens aut loquax: etenim, ut ait Homerus, ex ejus linguâ melle dulcior fluebat oratio; quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus: et tamen dux ille Græciæ nusquam optat, ut Ajacis similes habeat decem, at ut Nestoris: quod si acciderit, non dubitat quin brevi Troja sit peritura. Sed redeo ad me: quartum annum ago et octogesimum; equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis esse viribus, quibus aut miles bello Punico, aut quæstor eodem bello, aut consul in Hispaniâ fuerim, aut quadriennio pòst, cùm tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, M. Acilio Glabrione consule: sed tamen, ut vos videtis, non planè me enervavit nec afflixit senectus: non curia vires meas desiderat, non Rostra, non amici, non clientes, non hospites; nec enim unquam sum assensus veteri illi laudatoque proverbio, quod monet, maturè fieri senem, si diu velis esse senex. Ego verò me minùs diu senem esse mallem, quàm esse senem antè quàm essem. Itaque nemo adhuc convenire me voluit, cui fuerim occupatus. At minus habeo virium, quàm vestrûm utervis. Nec vos quidem T. Pontii centurionis vires habetis; num idcircò est ille præstantior? moderatio modò virium adsit, et tantùm, quantùm potest quisque, nitatur; næ ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cùm humeris sustineret bovem vivum: utrùm igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? denique isto bono utare, dum adsit; cùm absit, ne requiras: nisi fortè adolescentes pueritiam, paulùm ætate progressi adolescentiam debeant requirere. Cursus est certus ætatis, et una via naturæ, eaque simplex; suaque cuique parti ætatis tempestivitas est data: ut et infirmitas puerorum, et ferocitas juvenum, et gravitas jam constantis ætatis, et senectutis maturitas naturale quiddam habeat, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, hospes

tuus avitus Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus: cùm ingressus iter pedibus sit, in equum omninò non adscendere; cùm equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exsequi omnia regis officia et munera. Potest igitur exercitatio et temperantia etiam senectuti conservare aliquid pristini roboris.

XI. Non sunt in senectute vires: ne postulantur quidem vires à senectute; ergò et legibus et institutis vacat ætas nostra muneribus iis, quæ non possunt sine viribus sustineri; itaque non modò quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem, cogimur. At ita multi sunt imbecilli senes, ut nullum officii, aut omninò vitæ, munus exsequi possint. At id quidem non proprium senectutis est vitium, sed commune valetudinis. Quàm fuit imbecillus P. Africani filius is, qui te adoptavit! quàm tenui, aut nullâ potiùs valetudine! quòd ni ita fuisset, alterum ille exstitisset lumen civitatis; ad paternam enim magnitudinem animi doctrina uberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquandò, cùm ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum, Læli, et Scipio, senectuti est; ejusque vitia diligentiâ compensanda sunt. Pugnandum, tamquam contra morbum, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis; utendum exercitationibus modicis: tantum cibi et potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori soli subveniendum est, sed menti atque animo multò magìs. Nam hæc quoque, nisi tamquam lumini oleum instilles, exstinguuntur senectute; et corpora quidem defatigatione et exercitatione ingravescunt; animi autem exercitando levantur; nam quos ait Cæcilius *comicos stultos senes*, hos significat credulos, obliviosos, dissolutos; quæ vitia non sunt senectutis, sed inertis, ignavæ, somniculosæ senectutis: ut petulantia, ut libido, magìs est adolescentium, quàm senum; nec tamen omnium adolescentium, sed non proborum; sic ista senilis stultitia, quæ deliratio appellari solet, senum levium est, non omnium. Quatuor robustos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat, et senex et cæcus: intentum enim animum, tamquam arcum, habebat, nec languescens succumbebat senectuti: tenebat non modò auctoritatem, sed etiam imperium, in suos; metuebant servi, verebantur liberi, carum omnes habebant: vigebat in illâ domo patrius mos, et disciplina. Ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si nemini emancipata est, si usque ad extremum spiritum vindicet jus suum: ut enim adolescentem, in quo senile aliquid; sic senem, in quo est adolescentis aliquid, probo; quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi Originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monimenta colligo: causarum illustrium, quas-

cumque defendi, nunc quàm maximè conficio orationes: jus Augurum, Pontificum, Civile tracto: multùm etiam Græcis literis utor; Pythagoreorumque more, exercendæ memoriæ gratiâ, quid quoque die dixerim, audierim, egerim, commemoro vesperi. Hæ sunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis: in his desudans atque elaborans, corporis vires non magnoperè desidero: adsum amicis: venio in senatum frequens, ultròque affero res multùm et diu cogitatas; easque tueor animi, non corporis, viribus; quæ si exsequi nequirem, tamen me lectulus oblectâret meus ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem: sed, ut possim, facit acta vita; semper enim in his studiis laboribusque viventi non intelligitur, quandò obrepat senectus. Ita sensim sine sensu ætas senescit: nec subitò frangitur, sed diuturnitate exstinguitur.

XII. Sequitur tertia vituperatio senectutis, quòd eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis, siquidem id aufert nobis, quod est in adolescentiâ vitiosissimum! Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis et præclari viri; quæ mihi tradita est, cùm essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo. Nullam capitaliorem pestem, quàm corporis voluptatem, hominibus dicebat à naturâ datam; cujus voluptatis avidæ libidines temerè et effrenatè ad potiundum incitarentur: hinc patriæ proditiones, hinc rerumpublicarum eversiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: stupra verò, et adulteria, et omne tale flagitium, nullis illecebris excitari aliis, nisi voluptatis: cùmque homini sive natura, sive quis deus, nihil mente præstabilius dedisset; huic divino muneri ac dono nihil esse tam inimicum, quàm voluptatem: nec enim, libidine dominante, temperantiæ locum esse, neque omninò in voluptatis regno virtutem posse consistere: quod quò magis intelligi posset, fingere animo jubebat, tantâ incitatum aliquem voluptate corporis, quanta percipi posset maxima; nemini censebat fore dubium, quin tamdiu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset; quocirca nihil esse tam detestabile, tamque pestiferum, quàm voluptatem; si quidem ea, cùm major esset atque longior, omne animi lumen exstingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre ejus, à quo, Caudino prœlio Sp. Postumius, T. Veturius, consules, superati sunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus, hospes noster, qui in amicitiâ populi Rom. permanserat, se à majoribus natu accepisse dicebat, cùm quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis; quem Tarentum venisse, L. Camillo, Appio Claudio consulibus, reperio. Quorsum hæc? ut intelligatis, si voluptatem adspernari ratione et sapientiâ non possemus, magnam haben-

dam senectuti gratiam, quæ efficeret, ut id non liberet, quod non oporteret: impedit enim consilium voluptas; rationi inimica est, ac mentis, ut dicam, præstringit oculos; nec habet ullum cum virtute commercium. Invitus quidem feci, ut fortissimi viri T. Flaminini fratrem L Flamininum è senatu ejicerem septem annos pòst quàm consul fuisset: sed notandam putavi libidinem. Ille enim, cùm esset consul in Galliâ, exoratus in convivio à scorto est, ut securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent, damnati rei capitalis: hic, Tìto fratre suo censore, qui proximus ante me fuerat, elapsus est: mihi verò et Flacco neutiquam probari potuit tam flagitiosa et tam perdita libido, quæ cum probro privato conjungeret imperii dedecus.

XIII. Sæpe audivi à majoribus natu, qui se porrò pueros à senibus audîsse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quòd, cùm apud regem Pyrrhum legatus esset, audîsset à Thessalo Cyneâ, esse quemdam Athenis, qui se sapientem profiteretur; eumque dicere, omnia, quæ faceremus, ad voluptatem esse referenda: quod ex eo audientes, M. Curium et T. Coruncanium optare solitos, ut id Samnitibus, ipsique Pyrrho persuaderetur; quò faciliùs vinci possent, cùm se voluptatibus dedissent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum consulem se pro Rep. quarto consulatu devoverat. Nôrat eumdem Fabricius, nôrat Coruncanius; qui cùm ex suâ vitâ, tum ex ejus, quem dico, P. Decii facto, judicabant esse profectò aliquid naturâ pulchrum atque præclarum, quod suâ sponte peteretur; quodque, spretâ et contemptâ voluptate, optimus quisque sequeretur. Quorsum igitur tum multa de voluptate? quia non modò vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quòd ea voluptates nullas magnoperè desiderat. Caret epulis, exstructisque mensis, et frequentibus poculis? caret ergo etiam vinolentiâ, et cruditate, et insomniis. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis non facilè obsistimus, (divinè enim Plato escam malorum voluptatem appellat, quòd eâ videlicet homines capiantur, ut hamo pisces); quamquam immoderatis epulis careat senectus, modicis tamen conviviis delectari potest. C. Duillium, M. filium, qui Pœnos classe primus devicerat, redeuntem à cœnâ senem sæpè videbam puer: delectabatur crebro funali, et tibicine, quæ sibi nullo exemplo privatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipsum jam revertar. Primùm habui semper sodales: sodalitates autem me quæstore constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ Matris acceptis: epulabar igitur cum sodalibus omninò modicè; sed erat quidam fervor ætatis; quâ progrediente, omnia fient indies mitiora: neque enim ipsorum conviviorum delectationem voluptatibus corporis magis, quàm cœtu amicorum, et sermonibus, metiebar: benè enim majores nostri accubitionem epularem amicorum, quia vitæ conjunctio-

nem haberet, *convivium* nominârunt, meliùs quàm Græci; qui hoc idem tum *compotationem*, tum *concænationem* vocant: ut, quod in eo genere minimum est, id maximè probare videantur.

XIV. Ego verò propter sermonis delectationem tempestivis quoque conviviis delector, nec cum æqualibus solùm, qui pauci admodum restant, sed cum vestrâ etiam ætate, atque vobiscum: habeoque senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis aviditatem auxit, potionis et cibi sustulit. Quòd si quem etiam ista delectant, ne omninò bellum indixisse videar voluptati, cujus est fortassè quidam naturalis modus, non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis carere sensu senectutem. Me verò et magisteria delectant à majoribus instituta; et is sermo, qui more majorum à summo adhibetur in poculis; et pocula (sicut in "*Symposio*" Xenophontis) minuta atque rorantia, et refrigeratio æstate, et vicissim aut sol aut ignis hibernus; quæ quidem in Sabinis etiam persequi soleo, conviviumque vicinorum quotidie compleo, quod ad multam noctem, quàm maximè possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo: sed ne desideratio quidem; nihil autem molestum, quod non desideres. Benè Sophocles, cùm ex eo quidam jam affecto ætate quæreret, uteretur-ne rebus venereis: Dii meliora, inquit; libenter verò istinc, tamquam à domino agresti ac furioso, profugi: cupidis enim rerum talium odiosum et molestum est fortassè carere; satiatis verò et expletis jucundius est carere, quàm frui: quamquam non caret is, qui non desiderat. Ego hoc non desiderare dico esse jucundius. Quòd si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur libentiùs; primùm parvulis fruitur rebus, ut diximus; deinde iis, quibus senectus, si non abundè potitur, non omninò caret: ut Turpione Ambivio magìs delectatur, qui in primâ caveâ spectat; delectatur tamen etiam qui in ultimâ: sic adolescentia, voluptates propè intuens, magìs fortassè lætatur: sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans tantum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum, tamquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumque (ut dicitur) vivere? Si verò habet aliquod tamquam pabulum studii atque doctrinæ, nihil est otiosâ senectute jucundius. Mori videbamus in studio dimetiendi pænè cœli atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio. Quoties illum lux noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cùm mane cœpisset! quàm delectabat eum defectiones solis et lunæ multò antè nobis prædicere! Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis! quàm gaudebat Bello suo Punico Nævius! quàm Truculento Plautus! quàm Pseudolo! Vidi etiam senem Livium; qui cùm sex annos antè, quàm ego natus sum, fabulam docuis-

set, Centhone Tuditanoque consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi et pontificii et civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus Pontifex Maximus factus est? Atqui eos omnes, quos commemoravi, his studiis flagrantes senes vidimus. M. verò Cethegum, quem rectè "*Suadæ medullam*" dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus, etiam senem? Quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem studia doctrinæ; quæ quidem prudentibus et benè institutis pariter cum ætate crescunt: ut honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodam, ut antè dixi, senescere se multa indies addiscentem: quâ voluptate animi nulla certè potest esse major.

XV. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector; quæ nec ullâ impediuntur senectute, et mihi ad sapientis vitam proximè videntur accedere: habent enim rationem cum terrâ, quæ nunquam recusat imperium, nec unquam sine usurâ reddit, quod accepit; sed aliàs minore, plerumque majore cum fœnore: quamquam me quidem non fructus modò, sed etiam ipsius terræ vis ac natura delectat; quæ, cùm gremio mollito ac subacto semen sparsum excepit, primùm id occæcatum cohibet (ex quo *occatio*, quæ hoc efficit, nominata est): deinde tepefactum vapore et compressu suo diffindit, et elicit herbescentem ex eo viriditatem; quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmoque erecta geniculato, vaginis jam quasi pubescens includitur, è quibus cùm emerserit, fundit frugem spici, ordine structam; et contra avium minorum morsus munitur vallo aristarum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa commemorem? satiari delectatione non possum, ut meæ senectutis requietem oblectamentaque pernoscatis. Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur è terrâ; quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarum frugum ac stirpium minutissimis seminibus tantos truncos ramosque procreat: malleoli, plantæ, sarmenta, viviradices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis cum admiratione delectent? Vitis quidem, quæ naturâ caduca est, et, nisi fulta sit, ad terram fertur; eadem, ut se erigat, claviculis suis, quasi manibus, quidquid est nacta, complectitur: quam, serpentem multiplici lapsu et erratico, ferro amputans coërcet ars agricolarum, ne silvescat sarmentis, et in omnes partes nimia fundatur. Itaque, ineunte vere, in iis, quæ relicta sunt, exsistit tamquam ad articulos sarmentorum ea, quæ gemma dicitur: à quo oriens uva sese ostendit; quæ, et succo terræ et calore solis augescens, primò est peracerba gustatu, deinde maturata dulcescit: vestitaque pampinis, nec modico tepore caret, et nimios solis defendit ardores; quâ quid potest esse cùm fructu lætius, tum adspectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me so-

lùm, ut antè dixi, sed etiam cultura, et ipsa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum jugatio, religatio et propagatio vitium; sarmentorumque ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immissio. Quid ego irrigationes? quid fossiones agri, repastinationesque proferam, quibus fit multò terra fecundior? Quid de utilitate loquar stercorandi? dixi in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi; de quâ doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit, cùm de culturâ agri scriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, antè sæculis fuit, Laërtem lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, et eum stercorantem facit. Nec verò segetibus solùm, pratis, et vineis, et arbustis res rusticæ lætæ sunt, sed etiam hortis et pomariis; tum pecudum pastu, apium examinibus, florum omnium varietate. Nec consitiones modò delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil invenit agricultura sollertius.

XVI. Possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum; sed ea ipsa, quæ dixi, fuisse sentio longiora. Ignoscetis autem; nam et studio rerum rusticarum provectus sum, et senectus est naturâ loquacior; ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare. Ergò in hac vitâ M. Curius, cùm de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphâsset, consumpsit extremum tempus ætatis; cujus quidem villam ego contemplans, (abest enim non longè à me) admirari satìs non possum vel hominis ipsius continentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cùm attulissent, repudiati ab eo sunt; non enim aurum habere præclarum sibi videri dixit; sed iis, qui haberent aurum, imperare. Poterat-ne tantus animus non jucundam efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, ne à meipso recedam. In agris erant tum senatores et iidem senes; siquidem aranti L. Quintio Cincinnato nuntiatum est, eum Dictatorem esse factum: cujus dictatoris jussu magister equitum C. Servilius Ahala Sp. Melium, regnum appetentem, occupatum interemit; à villâ in senatum arcessebantur et Curius et cæteri senes; ex quo, qui eos arcessebant, viatores nominati sunt: num igitur horum senectus miserabilis fuit, qui se agri cultione oblectabant? Meâ quidem sententiâ, haud scio an ulla beatior esse possit: neque solùm officio, quòd hominum generi universo cultura agrorum est salutaris; sed et delectatione, quam dixi, et saturitate copiâque omnium rerum, quæ ad victum hominum, ad cultum etiam deorum pertinent: ut, quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni assiduique domini referta cella vinaria, olearia, etiam penaria est, villaque tota locuples est; abundat porco, hædo, agno, gallinâ, lacte, caseò, melle. Jam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant. Conditiora facit hæc supervacanei operis aucupium atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum

ordinibus, aut vinearum olivetorumque specie dicam? Brevi præcidam. Agro benè culto nil potest esse nec usu uberius, nec specie ornatius: ad quem fruendum non modò non retardat, verùm etiam invitat atque allectat senectus. Ubi enim potest illa ætas aut calescere vel apricatione meliùs, vel igni; aut vicissim umbris aquisve refrigerari salubriùs? Sibi igitur habeant arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam, sibi pilam, sibi natationes et cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant et tesseras: id ipsum utrum lubebit; quoniam sine his beata esse senectus potest.

XVII. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt; quos legite, quæso, studiosè, ut facitis: quàm copiosè ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuendâ re familiari, qui "*Œconomicus*" inscribitur? Atque ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quàm studium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem, regem Persarum, præstantem ingenio atque imperii gloriâ, cùm Lysander Lacedæmonius vir summæ virtutis, venisset ad eum Sardis, eique dona à sociis attulisset; et cæteris in rebus communem erga Lysandrum atque humanum fuisse, et ei quemdam conseptum agrum, diligenter consitum ostendisse: cùm autem admiraretur Lysander et proceritates arborum, et directos in quincuncem ordines, et humum subactam atque puram, et suavitatem odorum, qui afflarentur è floribus; tum dixisse, mirari se non modò diligentiam, sed etiam sollertiam ejus, à quo essent illa dimensa atque descripta: et ei Cyrum respondisse: Atqui ego omnia ista sum dimensus; mei sunt ordines, mea descriptio: multæ etiam istarum arborum meâ manu sunt satæ. Tum Lysandrum, intuentem ejus purpuram, et nitorem corporis, ornatumque Persicum multo auro multisque gemmis, dixisse: Rectè verò te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta est. Hac igitur fortunâ frui licet senibus: nec ætas impedit, quò minùs et cæterarum rerum, et imprimis agri colendi, studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. Marcum quidem Valerium Corvum accepimus ad centesimum annum perduxisse, cùm esset actâ jam ætate in agris, eosque coleret; cujus inter primum et sextum consulatum sex et quadraginta anni interfuerunt: itaque quantum spatium ætatis majores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus honorum fuit; atque ejus extrema ætas hoc beatior, quàm media, quòd auctoritatis plus habebat, laboris verò minus. Apex autem senectutis est auctoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello! quanta in Atilio Calatino! in quem illud elogium unicum: *plurimæ consentiunt gentes, populi primarium fuisse virum;* notum est carmen incisum in sepulcro. Jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium esset fama consentiens. Quem virum P. Crassum, nuper Pontificem Maximum, quem

posteà M. Lepidum eodem sacerdotio præditum vidimus! Quid de Paulo, aut Africano loquar? aut, ut jam antè, de Maximo? quorum non in sententiâ solùm, sed etiam in nutu residebat auctoritas. Habet senectus, honorata præsertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris sit, quàm omnes adolescentiæ voluptates.

XVIII. Sed in omni oratione mementote, eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit: ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi: *Miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet:* non cani, non rugæ, repentè auctoritatem arripere possunt; sed honestè acta superior ætas fructus capit auctoritatis extremos. Hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur levia atque communia, salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci, consuli: quæ et apud nos, et in aliis civitatibus, ut quæque optimè morata, ita diligentissimè observantur. Lysandrum Lacedæmonium, cujus modò mentionem feci, dicere aiunt solitum, Lacedæmone esse honestissimum domicilium senectutis: nusquam enim tantum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum est, cùm Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu venisset, in magno consessu locum ei à suis civibus nusquam datum: cùm autem ad Lacedæmonios accessisset, qui, cùm legati essent, certo in loco consederant, consurrexisse omnes, et senem illum sessum recepisse: quibus cùm à cuncto consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex iis quemdam, Athenienses scire quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio præclara; sed hoc, de quo agimus, imprimis, quòd ut quisque ætate antecedit, ita sententiæ principatum tenet; neque solùm honore antecedentibus, sed iis etiam, qui cum imperio sunt, majores natu augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis præmiis comparandæ? quibus qui splendidè usi sunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregisse, nec, tamquam inexercitati histriones, in extremo actu corruisse. At sunt morosi, et anxii, et iracundi, et difficiles senes, si quærimus, etiam avari: sed hæc morum vitia sunt, non senectutis. Ac morositas tamen, et ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem justæ, sed quæ probari posse videatur: contemni se putant, despici, illudi: prætereà in fragili corpore odiosa omnis offensio est: quæ tamen omnia dulciora sunt et moribus bonis et artibus: idque tum in vitâ, tum in scenâ intelligi potest ex iis fratribus, qui in "*Adelphis*" sunt: quanta in altero duritas, in altero comitas! Sic se res habet: ut enim non omne vinum, sic non omnis ætas, vetustate coacescit: severitatem in senectute probo, sed eam, sicut alia, modicam: acerbitatem nullo modo: avaritia verò senilis quid sibi velit, non intelligo: potest enim quidquam esse absurdius, quàm, quò minùs viæ restat, eò plus viatici quærere?

XIX. Quarta restat causa, quæ maximè angere atque sollicitam habere nostram ætatem videtur, appropinquatio mortis, quæ certè à senectute non potest longè abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longâ ætate non viderit! quæ aut planè negligenda est, si omninò exstinguit animum; aut etiam optanda, si aliquò eum deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui tertium certè nihil inveniri potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? quamquam quis est tam stultus, quamvis sit adolescens, cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? quin etiam ætas illa multò plures, quàm nostra, mortis casus habet: faciliùs in morbos incidunt adolescentes; graviùs ægrotant; tristiùs curantur: itaque pauci veniunt ad senectutem; quod ni ita accideret, meliùs et prudentiùs viveretur: mens enim, et ratio, et consilium in senibus est; qui si nulli fuissent, nullæ omninò civitates essent. Sed redeo ad mortem impendentem: quod illud est crimen senectutis, cùm illud videatis cum adolescentiâ esse commune? Sensi ego, cùm in optimo filio meo, tum in exspectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens, diu se victurum; quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat: quid enim stultius, quàm incerta pro certis habere, falsa pro veris? Senex ne quod speret quidem habet: at est, eò meliore conditione quàm adolescens, cùm id, quod ille sperat, hic jam consecutus est. Ille vult diu vivere: hic diu vixit. Quamquam, o dii boni! quid est in hominis vitâ diu? da enim supremum tempus: exspectemus Tartessiorum regis ætatem: fuit enim, ut scriptum video, Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum et viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quidquam videtur, in quo est aliquid extremum: cùm enim id advenit, tunc illud, quod præteriit, effluxit: tantum remanet, quod virtute et rectè factis consecutus sis: horæ quidem cedunt, et dies, et menses, et anni; nec præteritum tempus unquam revertitur; nec, quid sequatur, sciri potest: quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet esse contentus: neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fabula, modò, in quocumque fuerit actu, probetur; neque sapienti usque ad "*Plaudite*" vivendum: breve enim tempus ætatis satìs est longum ad benè honestèque vivendum; sin processeris longiùs, non magìs dolendum est, quàm agricolæ dolent, præteritâ verni temporis suavitate, æstatem auctumnumque venisse: ver enim, tamquam adolescentia, significat ostenditque fructus futuros; reliqua tempora demetendis fructibus et percipiendis accommodata sunt: fructus autem senectutis est (ut sæpè dixi) antè partorum bonorum memoria et copia. Omnia verò, quæ secundùm naturam fiunt, sunt habenda in bonis: quid est autem tam secundùm

naturam, quàm senibus emori? quod idem contingit adolescentibus, adversante et repugnante naturâ. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut cùm aquæ multitudine vis flammæ opprimitur; senes autem, sicut suâ sponte, nullâ adhibitâ vi, consumptus ignis exstinguitur: et quasi poma ex arboribus, cruda si sint, vi avelluntur; si matura et cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas; quæ mihi quidem tam jucunda est, ut, quò propiùs ad mortem accedam, quasi terram videre videar, aliquandoque in portum ex longâ navigatione esse venturus.

XX. Omnium ætatum certus est terminus: senectutis autem nullus certus est terminus: rectèque in eâ vivitur, quoad munus officii exsequi et tueri possis, et tamen mortem contemnere; ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quam adolescentia, et fortior. Hoc illud est, quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est; cum illi quærenti, Quâ tandem spe fretus, sibi tam audaciter obsisteret? respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, cùm, integrâ mente cæterisque sensibus, opus ipsa suum eadem, quæ coagmentavit, natura dissolvit. Ut navem, ut ædificium idem destruit facillimè, qui construxit; sic hominem eadem optimè, quæ conglutinavit, natura dissolvit: jam omnis conglutinatio recens ægrè, inveterata facilè divellitur: ita fit, ut illud breve vitæ reliquum nec avidè appetendum senibus, nec sine causâ deserendum sit: vetatque Pythagoras injussu imperatoris, id est, Dei, de præsidio et statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum et lamentis vacare: vult, credo, se esse carum suis. Sed haud scio an melius Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit.

Non censet lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur. Jam sensus morienti aliquis esse potest, isque ad exiguum tempus, præsertim seni: post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentiâ debet esse, mortem ut negligamus: sine quâ meditatione, tranquillo esse animo nemo potest: moriendum enim certè est; et id incertum, an eo ipso die; mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quî poterit animo consistere? de quâ non ita longâ disputatione opus esse videtur, cùm recorder, non solùm Brutum, qui in liberandâ patriâ est interfectus; non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt; non M. Atilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conservaret; non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt; non avum tuum L. Paulum, qui morte luit collegæ in Cannensi ignominiâ temeritatem; non M. Marcellum, cujus interitum ne crudelissimus

quidem hostis honore sepulturæ carere passus est; sed legiones nostras (quod scripsi in "Originibus") in eum sæpè locum profectas alacri animo et erecto, undè se nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, et ii quidem non solùm indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omninò, ut mihi quidem videtur, studiorum omnium satietas vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa studia; num igitur ea desiderant adolescentes? sunt et ineuntis adolescentiæ; num ea constans jam requirit ætas, quæ media dicitur? sunt etiam hujus ætatis; ne ea quidem quæruntur à senectute: sunt extrema quædam studia senectutis: ergò, ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis: quod cùm evenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert.

XXI. Equidem non video, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam vobis dicere; quod eò meliùs mihi cernere videor, quò ab eâ propiùs absum. Ego vestros patres, P. Scipio, tuque, C. Læli, viros clarissimos, mihique amicissimos, vivere arbitror, et eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda. Nam, dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis et gravi opere perfungimur; est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus et quasi demersus in terram, locum divinæ naturæ æternitatique contrarium. Sed credo Deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quique, cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum vitæ modo atque constantiâ: nec me solùm ratio ac disputatio impulit, ut ita crederem; sed nobilitas etiam summorum philosophorum et auctoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreosque, incolas pænè nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, nunquam dubitâsse, quin ex universâ mente divinâ delibatos animos haberemus: demonstrabantur mihi містереà quæ Socrates supremo vitæ die de immortalitate animorum disseruisset, is qui esset omnium sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cùm tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorumque prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem; cùmque semper agitetur animus, nec principium motûs habeat, quia se ipse moveat, ne finem quidem habiturum esse motûs, quia nunquam se ipse sit relicturus; et, cùm simplex animi natura esset, neque haberet in se quidquam admixtum dispar sui atque dissimile, non posse eum dividi; quod si non possit, non posse interire: magnoque esse argumento, homines scire pleraque antè quàm nati sint, quòd jam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primùm accipere videantur, sed reminisci, et recordari.

XXII. Hæc Plato noster. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major hæc dicit: "Nolite arbitrari, o mihi carissimi filii! me, cùm à vobis discessero, nusquam, aut nullum fore; nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis: sed eum esse in hoc corpore, ex iis rebus quas gerebam, intelligebatis: eumdem igitur esse creditote, etiam si nullum videbitis. Nec verò clarorum virorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quò diutiùs memoriam sui tuerentur. Mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, vivere; cùm exiissent ex iis, emori: nec verò tum animum esse insipientem, cùm ex insipienti corpore evasisset; sed cùm, omni admixtione corporis liberatus, purus et integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atque etiam, cùm hominis natura morte dissolvitur, cæterarum rerum perspicuum est quò quæque discedant: abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt; animus autem solus, nec cùm adest, nec cùm discedit, apparet. Jam verò videtis, nihil esse morti tam simile, quàm somnum. Atque dormientium animi maximè declarant divinitatem suam: multa enim, cùm remissi et liberi sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cùm se planè corporis vinculis relaxaverint. Quarè, si hæc ita sunt, sic me colitote ut deum; sin unâ est interiturus animus cum corpore, vos tamen, deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur et regunt, memoriam nostri piè inviolatèque servabitis."

XXIII. Cyrus quidem hæc moriens. Nos, si placet, nostra videamus. Nemo unquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos avos, Paulum et Africanum, aut Africani patrem aut patruum, aut multos præstantes viros, quos enumerare non est necesse, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent, nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere. An censes, ut de me ipso aliquid more senum glorier, me tantos labores diurnos nocturnosque domi militiæque suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? Nonne melius multò fuisset otiosam ætatem et quietam sine ullo labore et contentione traducere? Sed nescio quomodo animus, erigens se, posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, cùm excessisset è vitâ, tum denique victurus esset: quod quidem ni ita se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cujusque animus maximè ad immortalitatis gloriam niteretur. Quid, quòd sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat et longiùs, videre se ad meliora proficisci; ille autem, cui obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros, quos colui et dilexi, videndi; neque verò eos solos convenire aveo, quos ipse cognovi; sed illos etiam, de quibus au-

divi, et legi, et ipse conscripsi. Quò quidem me proficiscentem haud sanè quis facilè retraxerit; neque, tamquam Peliam, recoxerit: et si quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascam, et in cunis vagiam, valdè recusem: nec verò velim, quasi decurso spatio, ad carceres à calce revocari: quid enim habet vita commodi? quid non potiùs laboris? sed habeat sanè; habet certè tamen aut satietatem, aut modum; non lubet enim mihi deplorare vitam, quod multi et ii docti sæpè fecerunt: neque me vixisse pœnitet, quoniam ita vixi, ut non frustrà me natum existimem: et ex vitâ ità discedo tamquam ex hospitio, non tamquam ex domo; commorandi enim natura diversorium nobis, non habitandi dedit O præclarum diem, cùm ad illud divinum animorum concilium cœtumque proficiscar: cùmque ex hac turbâ et colluvione discedam! proficiscar enim, non ad eos solùm viros, de quibus antè dixi; sed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior; cujus à me corpus crematum est; quod contrà decuit ab illo meum: animus verò, non me deserens, sed respectans, in ea profectò loca discessit, quò mihi ipsi cernebat esse veniendum: quem ego meum casum fortiter ferre visus sum; non quòd æquo animo ferrem; sed me ipse consolabar, existimans non longinquum inter nos digressum et discessum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solùm non molesta, sed etiam jucunda: quòd si in hoc erro, quòd animos hominum immortales esse credam, lubenter erro; nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo: sin mortuus (ut quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam, non vereor, ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant: quòd si non sumus immortales futuri, tamen exstingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi, modum. Senectus autem peractio ætatis est tamquam fabulæ; cujus defatigationem fugere debemus, præsertim adjunctâ satietate. Hæc habui de senectute quæ dicerem: ad quam utinam perveniatis, ut ea, quæ ex me audîstis, re experti probare possitis.

M. TULLII CICERONIS

LÆLIUS,

SIVE

DE AMICITIÂ DIALOGUS.

AD T. POMPONIUM ATTICUM PRÆFATIO.

I. QUINTUS MUCIUS augur multa narrare de C. Lælio, socero suo, memoriter et jucundè solebat, nec dubitare illum in omni sermone appellare sapientem. Ego autem à patre ita eram deductus ad Scævolam, sumptâ virili togâ, ut, quoad possem et liceret, à senis latere nunquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter et commodè dicta, memoriæ mandabam; fierique studebam ejus prudentiâ doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævolam contuli, quem unum nostræ civitatis et ingenio et justitiâ præstantissimum audeo dicere. Sed de hoc aliàs: nunc redeo ad augurem. Cùm sæpè multa, tum memini, domi hemicyclio sedentem, ut solebat, cùm et ego essem unà, et pauci admodùm familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum ferè omnibus erat in ore: meministi enim, Attice, et eò magìs, quòd P. Sulpicio utebare multùm, cùm is tribunus plebis capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat consul, dissideret, quocum conjunctissimè et amantissimè vixerat, quanta hominum esset vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola, cùm in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælii de Amicitiâ, habitum ab illo secum, et cum altero genero C. Fannio, Marci filio, paucis diebus post mortem Africani. Ejus disputationis sententias memoriæ mandavi, quas hoc libro exposui meo arbitratu; quasi enim ipsos induxi loquentes, ne *inquam*, et *inquit*, sæpiùs interponerentur; atque ut tamquam à præsentibus

coràm haberi sermo videretur. Cùm enim sæpè mecum ageres, ut de amicitiâ scriberem aliquid, digna mihi res cùm omnium cognitione, tum nostrâ familiaritate, visa est. Itaque feci non invitus, ut prodessem multis tuo rogatu. Sed, ut in Catone Majore, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona, quæ de illâ ætate loqueretur, quàm ejus, qui et diutissimè senex fuisset, et in ipsâ senectute præ cæteris floruisset; sic cùm accepissemus à patribus maximè memorabilem C. Lælii et P. Scipionis familiaritatem fuisse, idonea mihi Lælii persona visa est, quæ de amicitiâ ea ipsa dissereret, quæ disputata ab eo meminisset Scævola. Genus autem hoc sermonum, positum in hominum veterum auctoritate, et eorum illustrium, plus, nescio quo pacto, videtur habere gravitatis. Itaque ipse mea legens, sic afficior interdum, ut Catonem, non me, loqui existimem. Sed ut tum ad senem senex de senectute, sic hoc libro ad amicum amicissimus de amicitiâ scripsi. Tum est Cato locutus, quo erat nemo ferè senior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius, et sapiens, (sic enim est habitus) et amicitiæ gloriâ excellens, de amicitiâ loquitur. Tu velim animum à me parumper avertas, Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius et Q. Mucius ad socerum veniunt post mortem Africani: ab his sermo oritur; respondet Lælius; cujus tota disputatio est de amicitiâ, quam legens tu ipse cognosces.

II. *Fannius.* Sunt ista, Læli, nec enim melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior; sed existimare debes, omnium oculos in te esse conjectos: unum te sapientem et appellant et existimant. Tribuebatur hoc modò M. Catoni; scimus L. Atilium apud patres nostros appellatum esse sapientem; sed uterque alio quodam modo: Atilius, quia prudens esse in jure civili putabatur; Cato, quia multarum rerum usum habebat: multa ejus et in senatu et in foro vel provisa prudenter, vel acta constanter, vel responsa acutè ferebantur; propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis; te autem alio quodam modo, non solùm naturâ et moribus, verùm etiam studio et doctrinâ esse sapientem; nec sic ut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem, qualem in totâ Græciâ neminem: nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtiliùs quærunt, in numero sapientium non habent. Athenis unum accepimus, et eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum judicatum: hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas; humanosque casus virtute inferiores putes; itaque ex me quærunt, credo item ex te, Scævola, quonam pacto mortem Africani feras, eòque magìs, quòd his proximis Nonis, cùm in hortos D. Bruti auguris, commentandi causâ, ut assolet, venissemus, tu non affuisti, qui diligentissimè semper illum diem, et illud

munus solitus esses obire. *Scævola.* Quærunt quidem, C. Læli, multi, ut est à Fannio dictum: sed ego id respondeo, quod animadverti, te dolorem, quem acceperis cùm summi viri, tum amicissimi morte, ferre moderatè; nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ; quòd autem his Nonis in nostro collegio non affuisses, invaletudinem causæ, non mœstitiam fuisse. *Læl.* Rectè tu quidem, Scævola, et verè; nec enim ab isto officio, quod semper usurpavi cùm valerem, abduci incommodo meo debui: nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco nec postulo, facis amicè: sed, ut mihi videris, non rectè judicas de Catone; aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodò enim, ut alia omittam, mortem filii tulit? memineram Paulum, videram Gallum: sed hi in pueris; Cato in perfecto et spectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo (ut ais) sapientissimum judicavit: hujus enim facta, illius dicta, laudantur. De me autem (ut jam cum utroque loquar) sic habetote.

III. Ego, si Scipionis desiderio me moveri negem, quàm id rectè faciam, viderint sapientes; sed certè mentiar; moveor enim, tali amico orbatus, qualis, ut arbitror, nemo unquam erit; et, ut confirmare possum, nemo certè fuit: sed non egeo medicinâ; me ipse consolor, et maximè illo solatio, quòd eo errore careo, quo amicorum decessu plerique angi solent; nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit: suis autem incommodis graviter angi, non amicum, sed seipsum amantis est. Cum illo verò quis neget actum esse præclarè? nisi enim, quod ille minimè putabat, immortalitatem optare vellet, quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? qui summam spem civium, quam de eo jam puero habuerant, continuò adolescens incredibili virtute superavit: qui consulatum petivit nunquam, factus est consul bis; primùm ante tempus; iterùm sibi suo tempore, Reipub. pænè serò; qui, duabus urbibus eversis, inimicissimis huic imperio, non modò præsentia, verùm etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? justitiâ in omnes? nota sunt vobis: quàm autem civitati carus fuerit, mœrore funeris indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio juvare potuisset? senectus enim, quamvis non sit gravis, (ut memini Catonem, anno antè quàm mortuus est, mecum, et cum Scipione disserere) tamen aufert eam viriditatem, in quâ etiamnum erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortunâ vel gloriâ, ut nihil posset accedere; moriendi autem sensum celeritas abstulit; quo de genere mortis difficile dictu est: quid

homines suspicentur, videtis. Hoc tamen verè licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vitâ celeberrimos lætissimosque viderit, illum diem clarissimum fuisse, quo, senatu dimisso, domum reductus ad vesperum est à patribus conscriptis, à P. R. sociis et Latinis, pridie quàm excessit è vitâ; ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur Deos potiùs, quàm ad inferos pervenisse: neque enim assentior iis, qui hæc nuper disserere cœperunt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri.

IV. Plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt, (quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur) vel eorum, qui in hac terrâ fuerunt, magnamque Græciam (quæ nunc quidem deleta est, tum florebat) institutis et præceptis suis erudierunt; vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus, qui non tum hoc, tum illud, ut in plerisque, sed idem dicebat semper, animos hominum esse divinos, iisque, cùm è corpore excessissent, reditum in cœlum patere, optimoque et justissimo cuique expeditissimum; quod item Scipioni videbatur, qui quidem, quasi præsagiret, perpaucis ante mortem diebus, (cùm et Philus et Manilius adessent, et alii plures, tuque etiam, Scævola, mecum venisses) triduum disseruit de republicâ: cujus disputationis fuit extremum ferè de immortalitate animorum: quæ se in quiete per visum ex Africano audîsse dicebat. Id si ita est, ut optimi cujusque animus in morte facillimè evolet, tamquam è custodiâ vinculisque corporis, cui censemus cursum ad Deos faciliorem fuisse, quàm Scipioni? quocirca mœrere hoc ejus eventu, vereor, ne invidi magìs, quàm amici sit. Sin autem illa veriora, ut idem interitus sit animorum et corporum, nec ullus sensus maneat; ut nihil boni est in morte, sic certè nihil mali; sensu enim amisso, fit idem, quasi natus non esset omninò; quem tamen esse natum et nos gaudemus, et hæc civitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem, ut suprà dixi, actum optimè est: mecum incommodiùs, quem fuerat æquius, ut priùs introieram, sic priùs exire de vitâ: sed tamen recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, ut beatè vixisse videar, quia cum Scipione vixerim; quocum mihi conjuncta cura de re publicâ et de privatâ fuit, quocum et domus et militia communis; et id, in quo est omnis vis amicitiæ, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. Itaque non tam ista me sapientiæ, quam modò Fannius commemoravit, fama delectat, falsa præsertim, quàm quòd amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternam fore; idque mihi eò magìs est cordi, quòd ex omnibus sæculis vix tria aut quatuor nominantur paria amicorum: quo in genere sperare videor Scipionis et Lælii amicitiam notam posteritati fore. *Fann.* Istud quidem, Læli, ita necesse est: sed, quoniam amicitiæ mentionem fecisti, et sumus otiosi, pergratum mihi fe-

ceris, spero item Scævolæ, si, quemadmodum soles de cæteris rebus, cùm ex te quæruntur, sic de amicitiâ disputâris, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. *Scæv.* Mihi verò pergratum erit: atque, id ipsum cùm tecum agere conarer, Fannius antevertit; quamobrem utrique nostrûm gratum admodùm feceris.

V. *Læl.* Ego verò non gravarer, si mihi ipse confiderem; nam et præclara res est, et sumus, ut dixit Fannius, otiosi; sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? doctorum est ista consuetudo, eaque Græcorum, ut iis ponatur de quo disputent quamvis subitò. Magnum opus est, egetque exercitatione non parvâ. Quamobrem, quæ disputari de amicitiâ possunt, ab eis censeo petatis, qui ista profitentur; ego vos hortari tantùm possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis; nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel secundas vel adversas. Sed hoc primùm sentio, nisi in bonis, amicitiam esse non posse: neque id ad vivum reseco, ut illi, qui hæc subtiliùs disserunt, fortassè verè, sed ad communem utilitatem parùm; negant enim quemquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sanè: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus; nos autem ea, quæ sunt in usu vitâque communi, non ea, quæ finguntur aut optantur, spectare debemus: nunquàm ego dicam, C. Fabricium, M' Curium, T. Coruncanium, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quarè sibi habeant sapientiæ nomen, et invidiosum et obscurum; concedantque, ut hi boni viri fuerint. Ne id quidem facient: negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. Agamus igitur pingui Minervâ, ut aiunt. Qui ita se gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æqualitas, liberalitas; nec sit in illis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia; sintque magnâ constantiâ, ut ii fuerunt, modò quos nominavi; hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; quia sequuntur, quantùm homines possunt, naturam, optimam benè vivendi ducem; sic enim mihi perspicere videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam; major autem, ut quisque proximè accederet: itaque cives potiores, quàm peregrini; et propinqui, quàm alieni; cum his enim amicitiam natura ipsa peperit; sed ea non satis habet firmitatis; namque hoc præstat amicitia propinquitati, quòd ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitiâ non potest; sublatâ enim benevolentiâ, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maximè potest, quòd ex infinitâ societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est et adducta in angustum, ut omnis caritas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur.

VI. Est autem amicitia nihil aliud nisi omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentiâ et caritate summa consensio: quâ quidem haud scio, an, exceptâ sapientiâ, quidquam melius homini sit à diis immortalibus datum; divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates: belluarum hoc quidem extremum est; illa autem superiora caduca et incerta, posita non tam in nostris consiliis, quàm in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclarè illi quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiam et gignit et continet; nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest. Jam virtutem ex consuetudine vitæ sermonisque nostri interpretemur; nec eam, ut quidam docti, verborum magnificentiâ metiamur: virosque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, Gallos, Scipiones, Philos; his communis vita contenta est; eos autem omittamus, qui omninò nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio, cui potest esse *vita vitalis*, ut ait Ennius, qui non in amici mutuâ benevolentiâ conquiescat? Quid dulcius, quàm habere, quîcum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æquè, ac tu ipse, gauderet? Adversas verò ferre difficile esset sine eo, qui illas graviùs etiam, quàm tu, ferret; denique cæteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt singulæ rebus ferè singulis: divitiæ, ut utare; opes, ut colare; honores, ut laudere; voluptates, ut gaudeas; valetudo, ut dolore careas, et muneribus fungare corporis. Amicitia res plurimas continet: quoquò te verteris, præstò est; nullo loco excluditur; nunquam intempestiva, nunquam molesta est. Itaque non aquâ, non igni, ut aiunt, pluribus locis utimur, quàm amicitiâ; neque ego nunc de vulgari, aut de mediocri, (quæ tamen ipsa et delectat et prodest) sed de verâ et perfectâ loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit; nam et secundas res splendidiores facit amicitia, et adversas, partiens communicansque, leviores.

VII. Cùmque plurimas et maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quòd bonam spem prælucet in posterum; nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum etiam amicum qui intuetur, tamquam exemplar aliquod intuetur sui; quocirca et absentes adsunt, et egentes abundant, et imbecilles valent; et, quod difficilius dictu est, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum; ex quo illorum beata mors videtur; horum vita laudabilis. Quòd si exemeris ex naturâ rerum benevolentiæ junctionem, nec domus ulla nec urbs stare poterit: ne agri quidem cultus permanebit. Id si minùs intelligitur, quanta vis amicitiæ concordiæque sit, ex dissensionibus atque discordiis percipi po-

test. Quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma civitas est, quæ non odiis atque dissidiis funditùs possit everti? ex quo quantum boni sit in amicitiâ judicari potest. Agrigentinum quidem, doctum quemdam virum, carminibus Græcis vaticinatum ferunt, quæ in rerum naturâ totoque mundo constarent, quæque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam; atque hoc quidem omnes mortales et intelligunt, et re probant. Itaque, siquandò aliquod officium exstitit amici in periculis aut adeundis aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? qui clamores totâ caveâ nuper in hospitis et amici mei, M. Pacuvii, novâ fabulâ, cum, ignorante rege, uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret? stantes plaudebant in re fictâ: quid arbitramur in verâ fuisse facturos? Facilè indicabat ipsa natura vim suam; cùm homines, quod facere ipsi non possent, id rectè fieri in altero judicarent. Hactenus mihi videor, de amicitiâ quid sentirem, potuisse dicere: siqua præterea sunt, (credo autem esse multa) ab iis, si videbitur, qui ista disputant, quæritote. *Fann.* Nos autem à te potiùs; quamquam etiam ab istis sæpè quæsivi, et audivi, non invitus equidem: sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. *Scæv.* Tum magìs id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cùm est de republicâ disputatum, affuisses: qualis tum patronus justitiæ fuit contra accuratam orationem Phili! *Fann.* Facile id quidem fuit, justitiam justissimo viro defendere. *Scæv.* Quid amicitiam? nonne facile ei, qui ob eam summâ fide, constantiâ, justitiâque servatam, maximam gloriam ceperit?

VIII. *Læl.* Vim hoc quidem èst afferre; quid enim refert, quâ me rogatione* cogatis? cogitis certè; studiis enim generorum, præsertim in re bonâ, cùm difficile est, tum ne æquum quidem obsistere. Sæpissimè igitur mihi de amicitiâ cogitanti maximè illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem atque inopiam desiderata sit amicitia; ut dandis recipiendisque meritis, quod quisque minùs per se ipse posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet: an esset hoc quidem proprium amicitiæ; sed antiquior et pulchrior, et magìs à naturâ ipsâ profecta alia causa; amor enim (ex quo amicitia nominata) princeps est ad benevolentiam conjungendam; nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæpè, qui simulatione amicitiæ coluntur, et observantur causâ temporis. In amicitiâ autem nihil fictum, nihil simulatum; et, quidquid in eâ est, id est verum et voluntarium. Quapropter à naturâ mihi videtur potiùs, quàm ab indigentiâ orta amicitia, et applicatione magìs animi cum quodam sensu amandi, quàm cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest; quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus,

[* *f. ratione.* A.D. 1817.]

et ab eis ita amantur, ut facilè earum sensus appareat; quod in homine multò est evidentius; primùm ex eâ caritate, quæ est inter natos et parentes; quæ dirimi nisi detestabili scelere non potest: deinde, cùm similis sensus exstitit amoris, si aliquem nacti sumus, cujus cum moribus et naturâ congruamus, quòd in eo quasi lumen aliquod probitatis et virtutis perspicere videamur; nihil est enim amabilius virtute, nihil, quod magìs alliciat ad diligendum; quippe cùm propter virtutem et probitatem eos etiam, quos nunquam vidimus, quodam modo diligamus. Quis est, qui C. Fabricii, M' Curii non cum caritate aliquâ et benevolentiâ memoriam usurpet, quos nunquam viderit? quis autem est, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italiâ decertatum, Pyrrho et Hannibale: ab altero, propter probitatem ejus, non nimìs alienos animos habemus; alterum propter crudelitatem semper hæc civitas oderit.

IX. Quòd si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis quos nunquam vidimus, vel, quod majus est, in hoste etiam diligamus, quid mirum si animi hominum moveantur, cùm eorum, quibuscum usu conjuncti esse possunt, virtutem et bonitatem perspicere videantur? Quamquam confirmatur amor et beneficio accepto, et studio perspecto, et consuetudine adjunctâ: quibus rebus ad illum primum motum animi et amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit benevolentiæ magnitudo: quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit, per quem quisque assequatur quod desideret, humilem sanè relinquunt, et minimè generosum, ut ita dicam, ortum amicitiæ, quam ex inopiâ atque indigentiâ natam volunt: quod si ita esset; ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus; quod longè secus est: ut enim quisque sibi plurimùm confidit, et ut quisque maximè virtute et sapientiâ sic munitus est, ut nullo egeat, suaque omnia in se ipso posita judicet, ita in amicitiis expetendis colendisque maximè excellit. Quid enim Africanus indigens mei? Minimè herclè: ac ne ego quidem illius: sed ego admiratione quâdam virtutis ejus, ille vicissim opinione fortassè nonnullâ, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed quamquam utilitates multæ et magnæ consecutæ sunt, non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ. Ut enim benefici liberalesque sumus, non ut exigamus gratiam, (neque enim beneficium fœneramur) sed naturâ propensi ad liberalitatem sumus; sic amicitiam non spe mercedis adducti, sed quòd omnis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longè dissentiunt; nec mirum; nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, tamque contemptam; quamob-

rem hos quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus, naturâ gigni sensum diligendi, et benevolentiæ caritatem, factâ significatione probitatis; quam qui appetiverunt, applicant sese et propiùs admovent, ut et usu ejus, quem diligere cœperunt, fruantur, et moribus; sintque pares in amore et æquales, propensioresque ad benè merendum, quàm ad reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio; sic et utilitates ex amicitiâ maximæ capientur; et erit ejus ortus à naturâ, quàm ab imbecillitate, et gravior et verior; nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret; sed quia natura mutari non potest, idcircò veræ amicitiæ sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiæ videtis, nisi quid ad hæc fortè vultis. *Fann.* Tu verò perge, Læli; pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. *Scæv.* Rectè tu quidem; quamobrem audiamus.

X. *Læl.* Audite ergo, optimi viri, ea quæ sæpissimè inter me et Scipionem de amicitiâ disserebantur; quamquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quàm amicitiam usque ad extremum vitæ permanere: nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere sæpè; vel ut de Rep. non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpè dicebat, aliàs adversis rebus, aliàs ætate ingravescente; atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis, quòd summi puerorum amores sæpè unâ cum prætextâ ponerentur; sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione vel uxoriæ conditionis, vel commodi alicujus, quòd idem adipisci uterque non posset; quòd si qui longiùs in amicitiâ provecti essent, tamen sæpè labefactari, si in honoris contentionem incidissent; pestem enim majorem esse nullam in amicitiis, quàm in plerisque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibusque honoris certamen et gloriæ; ex quo inimicitias maximas sæpè inter amicissimos exstitisse: magna etiam dissidia, et plerumque justa nasci, cùm aliquid ab amicis, quod rectum non esset, postularetur; ut aut libidinis ministri, aut adjutores essent ad injuriam; quod qui recusarent, quamvis honestè id facerent, jus tamen amicitiæ deserere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent; illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsâ profiteri, omnia se amici causâ esse facturos; eorum querelâ inveteratas non modò familiaritates exstingui solere, sed etiam odia gigni sempiterna. Hæc ita multa quasi fata impendere amicitiis, ut omnia subterfugere non modò sapientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi videri.

XI. Quamobrem id primùm videamus, si placet, quâtenus amor in amicitiâ progredi debeat; num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuêre? num Viscellinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium debuerunt juvare? Tib. quidem Gracchum, Remp. vexantem, à Qu.

Tuberone, æqualibusque amicis derelictum videbamus. At C. Blosius Cumanus, hospes familiæ vestræ, Scævola, cùm ad me, qui aderam Lænati et Rupilio consulibus in consilio, deprecatum venisset, hanc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quòd tanti Tib. Gracchum fecisset, ut, quidquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego, Etiamne, si te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluisset id quidem. Sed si voluisset? Paruissem. Videtis quàm nefaria vox; et herclè ita fecit, vel plus etiam quàm dixit; non enim paruit ille Tib. Gracchi temeritati, sed præfuit; nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaque hac amentiâ, quæstione novâ perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas Reip. graves justasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causâ peccaveris; nam cùm conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Quòd si rectum statuerimus, vel concedere amicis quidquid velint, vel impetrare ab iis quidquid velimus, perfectâ quidem sapientiâ simus, si nihil habeat res vitii: sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis: ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, et eorum quidem maximè, qui ad sapientiam proximè accedunt. Videmus Papum Æmilium C. Luscino familiarem fuisse (sic à patribus accepimus) bis unâ consules, et collegas in censurâ: tum et cum iis, et inter se conjunctissimos fuisse, M' Curium et T. Coruncanium, memoriæ proditum est: igitur ne suspicari quidem possumus, quemquam horum ab amico quidpiam contendisse, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra Remp. esset; nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere, "Si contendisset, scio impetraturum non fuisse?" cùm illi sanctissimi viri fuerint; æquè autem nefas sit, tale aliquid et facere rogatum, et rogare. At verò Tib. Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, et minimus tum quidem Caius frater, nunc idem acerrimus.

XII. Hæc igitur lex in amicitiâ sanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati; turpis enim excusatio est, et minimè accipienda, cùm in cæteris peccatis, tum si quis contra Remp. se amici causâ fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni et Scævola, locati sumus, ut nos longè prospicere oporteat futuros casus reipublicæ: deflexit enim jam aliquantulùm de spatio curriculoque consuetudo majorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Num quid simile pop. R. audierat, aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici et propinqui, quid in P. Nasicam Scipionem effecerint, sine lacrymis non queo dicere; nam Carbonem quoquo modo potuimus, propter recentem pœnam Tib. Gracchi, sustinuimus. De C. Gracchi autem tribunatu, quid exspectem, non

libet augurari; serpit deinde res, quæ procliviùs ad perniciem, cùm semel cœpit, labitur. Videtis in tabellâ jam antè quanta sit facta labes, primò Gabiniâ lege, biennio autem pòst, Cassiâ. Videre jam videor populum à senatu disjunctum, multitudinisque arbitrio res maximas agi; plures enim dicent, quemadmodum hæc fiant, quàm quemadmodum his resistatur. Quorsùm hæc? quia sine sociis nemo quidquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut, si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment ita se alligatos, ut ab amicis magnâ aliquâ re in Remp. peccantibus non discedant: improbis autem pœna statuenda est; nec verò minor iis, qui secuti erunt alterum, quàm iis, qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græciâ Themistocle? quis potentior? qui, cùm imperator bello Persico servitute Græciam liberâsset, propterque invidiam in exsilium pulsus esset, ingratæ patriæ injuriam non tulit, quam ferre debuit; fecit idem quod xx annis antè apud nos fecerat Coriolanus: his adjutor contra patriam inventus est nemo; itaque mortem sibi uterque conscivit; quarè talis improborum consensio non modò excusatione amicitiæ tegenda non est, sed potiùs omni supplicio vindicanda; ut ne quis sibi concessum putet amicum, vel bellum patriæ inferentem, sequi; quod quidem, ut res cœpit ire, haud scio an aliquando futurum sit: mihi autem non minori curæ est, qualis Respub. post mortem meam futura sit, quàm qualis hodie sit.

XIII. Hæc igitur prima lex amicitiæ sanciatur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causâ honesta faciamus: nec exspectemus quidem, dum rogemur: studium semper adsit, cunctatio absit: consilium verò dare gaudeamus liberè: plurimum in amicitiâ amicorum benè suadentium valeat auctoritas: eaque et adhibeatur ad monendum non modò apertè, sed etiam acriter, si res postulabit; et adhibitæ pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes habitos in Græciâ, placuisse opinor mirabilia quædam; sed nihil est quod illi non persequantur suis argutiis: partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit unum sollicitum esse pro pluribus: satis supèrque esse sibi suarum cuique rerum: alienis nimìs implicari molestum esse: commodissimum esse, quàm laxissimas habenas habere amicitiæ; quas vel adducas cùm velis, vel remittas: caput enim esse ad beatè vivendum securitatem; quâ frui non possit animus, si tamquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt multò etiam inhumaniùs, (quem locum breviter perstrinxi paulò antè) præsidii adjumentique causâ, non benevolentiæ neque caritatis, amicitias esse expetendas: itaque, ut quisque minimum firmitatis habeat, minimumque virium, ita amicitias appetere maximè: ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quàm viri; et inopes, quàm opulenti: et calamitosi, quàm ii qui putentur

beati. O præclaram sapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vitâ tollunt; quâ à diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius; quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed reapse multis locis repudianda; neque enim est consentaneum, ullam honestam rem actionemve, ne sollicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere; quòd si curam fugimus, virtus fugienda est; quæ, necesse est, cum aliquâ curâ res sibi contrarias adspernetur atque oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus injustis justos maximè dolere, imbecillibus fortes, flagitiòsis modestos. Ergo hoc proprium est animi benè constituti, et lætari bonis rebus, et dolere contrariis. Quamobrem, si cadit in sapientem animi dolor, (qui profectò cadit, nisi ex ejus animo exstirpatam humanitatem arbitremur) quæ causa est, cur amicitiam funditùs tollamus è vitâ, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest, motu animi sublato, non dico inter hominem et pecudem; sed inter hominem et saxum, aut truncum, aut quidvis generis ejusdem? neque enim sunt isti audiendi, qui virtutem duram, et quasi ferream esse volunt, quæ quidem est, cùm multis in rebus, tum in amicitiâ, tenera atque tractabilis; ut et bonis amici quasi diffundantur, et incommodis contrahantur. Quamobrem angor iste, qui pro amico sæpè capiundus est, non tantum valet, ut tollat è vitâ amicitiam; non plus, quàm ut virtutes, quia nonnullas curas et molestias afferunt, repudientur.

XIV. Cùm autem contrahat amicitiam, ut suprà dixi, si qua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet et adjungat; id cùm contingit, amor exoriatur necesse est: quid enim tam absurdum, quàm delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloriâ, ut ædificio, ut vestitu, cultuque corporis; animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel, ut ita dicam, redamare possit, non admodùm delectari? nihil est enim remuneratione benevolentiæ, nihil vicissitudine studiorum officiorumque jucundius. Quòd si etiam illud addimus, quod rectè addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tam illiciat et tam attrahat, quàm ad amicitiam similitudo; concedetur profectò, verum esse, ut bonos boni diligant, adsciscantque sibi, quasi propinquitate conjunctos atque naturâ; nihil est enim appetentius similium sui, nihil rapacius, quàm natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni et Scævola, constat, ut opinor, bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse; qui est amicitiæ fons à naturâ constitutus: sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet; non est enim inhumana virtus, neque immunis, neque superba; quæ etiam populos universos tueri, eisque optimè consulere soleat; quod non faceret profectò, si à caritate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causâ fingunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiæ tollere; non enim tam

utilitas parta per amicum, quàm amici amor ipse delectat: tumque illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum studio est profectum: tantùmque abest, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ii, qui, opibus et copiis, maximèque virtute præditi, in quâ plurimum est præsidii, minimè alterius indigeant, liberalissimi sint et beneficentissimi. Atque haud scio, an ne opus sit quidem, nihil unquam omninò deesse amicis. Ubi enim studia nostra viguissent, si nunquam consilio, nunquam operâ nostrâ, nec domi nec militiæ, Scipio eguisset? Non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consecuta est.

XV. Non ergo erunt homines deliciis diffluentes audiendi, si quandò de amicitiâ, quam nec usu nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est, proh deûm fidem atque hominum! qui velit, ut neque diligat quemquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantiâ vivere? hæc enim est tyrannorum vita; in quâ nimirum nulla fides, nulla caritas, nulla stabilis benevolentiæ potest esse fiducia: omnia semper suspecta atque sollicita: nullus locus amicitiæ: quis enim aut eum diligat, quem metuit; aut eum, à quo se metui putat? Coluntur tamen simulatione duntaxat ad tempus; quòd si fortè, ut fit plerumque, ceciderint, tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum: quod Tarquinium dixisse ferunt, tum exsulantem, se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quos infidos, cùm jam neutris gratiam referre posset; quamquam miror, illâ superbiâ et importunitate, si quemquam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores veros amicos parare non potuêre; sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles; non enim solùm ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerumque efficit cæcos, quos complexa est. Itaque efferuntur illi ferè fastidio et contumaciâ: neque quidquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. Atque hoc quidem videre licet, eos, qui anteà commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, spernique ab iis veteres amicitias, indulgeri novis. Quid autem stultius, quàm, cùm plurimum copiis, facultatibus, opibus possint, cætera parare, quæ parantur pecuniâ, equos, famulos, vestem egregiam, vasa pretiosa; amicos non parare, optimam et pulcherrimam vitæ, ut ita dicam, supellectilem? etenim cætera cùm parant, cui parent, nesciunt, nec cujus causâ laborent; ejus enim est istorum quidque, qui vincit viribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis et certa possessio: ut, etiam si illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen vita inculta, et deserta ab amicis, non possit esse jucunda. Sed hæc hactenus.

XVI. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitiâ fines, et quasi termini diligendi: de quibus tres video sententias ferri; quarum nullam probo: unam, ut eodem modo erga amicum af-

fecti simus, quo erga nosmetipsos; alteram, ut nostra in amicos benevolentia illorum erga nos benevolentiæ pariter æqualiterque respondeat; tertiam, ut, quanti quisque seipsum facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior: nec enim illa prima vera est, ut, quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus: quàm multa enim, quæ nostrâ causâ nunquam faceremus, facimus causâ amicorum? precari ab indigno, supplicare; tum acerbiùs in aliquem invehi, insectarique vehementiùs; quæ in nostris rebus non satìs honestè, in amicorum fiunt honestissimè: multæque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahique patiuntur, ut iis amici potiùs, quàm ipsi fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus; hoc quidem est nimìs exiguè et exiliter ad calculos vocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum et datorum. Ditior mihi et affluentior videtur esse vera amicitia; nec observare restrictè, ne plus reddat, quàm acceperit; neque enim verendum est, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitiam congeratur. Tertius verò ille finis deterrimus, ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis; sæpè enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior; non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est; sed potiùs eniti et efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducatque spem cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ constituendus est, si priùs, quid maximè reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitiæ potuisse reperiri, quàm ejus qui dixisset ita amare oportere, ut si aliquandò esset osurus; nec verò se adduci posse, ut hoc (quemadmodum putaretur) à Biante esse dictum crederet, qui sapiens habitus esset unus è septem; sed impuri cujusdam, aut ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis, esse sententiam. Quonam enim modo quisquam amicus esse poterit, cui se putabit inimicum esse posse? quinetiam necesse erit cupere et optare, ut quàm sæpissimè peccet amicus, quò plures det sibi tamquam ansas ad reprehendendum: rursùm autem rectè factis commodisque amicorum necesse erit angi, dolere, invidere: quarè hoc quidem præceptum, cujuscumque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potiùs præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis, ut ne quandò amare inciperemus eum, quem aliquandò odisse possemus; quinetiam si minùs felices in deligendo fuissemus, ferendum id Scipio potiùs, quàm inimicitiarum tempus cogitandum, putabat.

XVII. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cùm emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consilio-

rum, voluntatum, sine ullâ exceptione, communitas; ut etiam si quâ fortunâ acciderit, ut minùs justæ amicorum voluntates adjuvandæ sint, in quibus eorum aut caput agatur, aut fama, declinandum sit de viâ, modò ne summa turpitudo sequatur; est enim quâtenus amicitiæ dari venia possit; nec verò negligenda est fama; nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam civium; quam blanditiis et assentando colligere turpe est: virtus, quam sequitur caritas, minimè repudianda est. Sed sæpè (etenim redeo ad Scipionem, cujus omnis sermo erat de amicitiâ) querebatur, quòd omnibus in rebus homines diligentiores essent; ut capras, et oves quot quisque haberet, dicere posset; amicos quot haberet, non posset dicere: et in illis quidem parandis adhibere curam, in amicis eligendis negligentes esse; nec habere quasi signa quædam et notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, et stabiles, et constantes eligendi; cujus generis est magna penuria; et judicare difficile est sanè, nisi expertum; experiendum autem est in ipsâ amicitiâ; ita præcurrit amicitia judicium, tollitque experiendi potestatem. Est igitur prudentis sustinere, ut currum, sic impetum benevolentiæ: quò utamur, quasi equis tentatis, sic amicitiis, aliquâ parte periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpè in parvâ pecuniâ perspiciuntur, quàm sint leves: quidam, quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magnâ; sin verò erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ sordidum existiment: ubi eos inveniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitiæ non anteponent? ut, cùm ex alterâ parte proposita hæc sint, ex alterâ jus amicitiæ, non multò illa malint? imbecilla enim natura est ad contemnendam potentiam; quam etiam si neglectâ amicitiâ consecuti sunt, obscuratum iri se arbitrantur, quia non sine magnâ causâ sit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitiæ difficillimè reperiuntur in iis, qui in honoribus reque publicâ versantur. Ubi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? hæc ut omittam, quàm graves, quàm difficiles plerisque videntur calamitatum societates? ad quas non est facile inventu qui descendat. Quamquam Ennius rectè,

Amicus certus in re incertâ cernitur:

tamen hæc duo levitatis et infirmitatis plerosque convincunt; aut si in bonis rebus contemnunt, aut in malis deserunt.

XVIII. Qui igitur utrâque in re gravem, constantem, stabilem se in amicitiâ præstiterit, hunc ex maximè raro hominum genere judicare debemus, et pænè divino. Firmamentum autem stabilitatis constantiæque est ejus, quam in amicitiâ quærimus, fides. Nihil enim est stabile, quod infidum est. Simplicem prætereà, et communem, et consentientem, et qui rebus iis-

dem moveatur, eligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem; neque enim fidum potest esse multiplex ingenium et tortuosum: neque verò, qui non iisdem rebus movetur, naturâque consentit, aut fidus aut stabilis potest esse. Addendum eòdem est, ut ne criminibus aut inferendis delectetur, aut credat oblatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, constantiam. Ita fit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam, nisi inter bonos, esse non posse. Est enim boni viri, quem eumdem sapientem licet dicere, hæc duo tenere in amicitiâ: primùm, ne quid fictum sit, neve simulatum; apertè enim vel odisse magìs ingenui est, quàm fronte occultare sententiam: deindè, non solùm ab aliquo allatas criminationes repellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suavitas quædam oportet sermonum atque morum, haudquâquam mediocre condimentum amicitiæ. Tristitia autem, et in omni re severitas, habet illa quidem gravitatem; sed amicitia remissior esse debet, et liberior, et dulcior, et ad omnem comitatem facilitatemque proclivior.

XIX. Exsistit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis: num quandò amici novi, digni amicitiâ, veteribus sint anteponendi, ut equis vetulis teneros anteponere solemus. Indigna homine dubitatio; non enim esse debent amicitiarum, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrima quæque (ut ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suavissima: verumque illud est, quod dicitur, multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiæ munus expletum sit; novitates autem, si spem afferunt, ut tamquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ; vetustas tamen loco suo conservanda est; maxima est enim vis vetustatis et consuetudinis. Quin ipso equo, cujus modò mentionem feci, si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentiùs utatur, quàm intractato et novo. Nec verò in hoc, quod est animal, sed in iis etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo valet: cùm locis ipsis delectemur, montuosis etiam et silvestribus, in quibus diutiùs commorati sumus. Sed maximum est in amicitiâ, superiorem parem esse inferiori; sæpè enim excellentiæ quædam sunt, qualis erat Scipionis in nostro, ut ita dicam, grege. Nunquam se ille Philo, nunquam Rupilio, nunquam Mummio anteposuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Q. verò Maximum fratrem, egregium virum, omninò sibi nequâquam parem, quòd is anteibat ætate, tamquam superiorem, colebat; suosque omnes per se esse ampliores volebat. Quod faciendum imitandumque est omnibus; ut si quam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis, communicentque cum proximis: ut si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo vel fortunâ, eorum augeant opes, eisque honori sint et dignitati: ut, in fabulis, qui aliquamdiu propter ignorationem stirpis et generis

in famulatu fuerint, cùm cogniti sunt, et aut deorum aut regum filii inventi, retinent tamen caritatem in pastores, quos patres multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multò profectò magis in veris patribus certisque faciendum: fructus enim ingenii et virtutis, omnisque præstantiæ, tum maximus capitur, cùm in proximum quemque confertur.

XX. Ut igitur ii, qui sunt in amicitiæ conjunctionisque necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent; sic inferiores non dolere, se à suis aut ingenio, aut fortunâ, aut dignitate superari: quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant: eòque magis, si habere se putant, quod officiosè, et amicè, aut cum labore aliquo suo factum queant dicere. Odiosum sanè genus hominum officia exprobrantium, quæ meminisse debet is in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit. Quamobrem ut ii, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitiâ; sic quodam modo inferiores extollere; sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cùm ipsi se contemni putant; quod non ferè contingit, nisi iis, qui etiam contemnendos se arbitrantur: qui hac opinione non modò verbis, sed etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum, primùm, quantum ipse efficere possis; deindè etiam, quantum ille, quem diligas atque adjuves, sustinere: non enim tu possis, quantumvis licèt excellas, omnes tuos ad honores amplissimos producere; ut Scipio P. Rutilium potuit consulem efficere, fratrem ejus Lucium non potuit. Quòd si etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere. Omninò amicitiæ, corroboratis jam confirmatisque et ingeniis et ætatibus, judicandæ sunt: nec, si qui ineunte ætate venandi aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt; isto enim modo nutrices et pædagogi jure vetustatis plurimum benevolentiæ postulabunt; qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo [colendi]: aliter amicitiæ stabiles permanere non possunt; dispares enim mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quòd tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum studiorumque distantia. Rectè etiam præcipi potest in amicitiis, ne intemperata quædam benevolentia (quod persæpè fit) impediat magnas utilitates amicorum: nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impedientem, audire voluisset: et sæpè incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis; quas qui impedire vult, quòd desiderium non facilè ferat, is et infirmus est, mollisque naturâ, et ob eam ipsam causam in amicitiâ parùm justus. Atque in omni re considerandum est, et quid postules ab amico, et quid patiare à te impetrari.

XXI. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitiis dimittendis nonnunquam necessaria: jam enim à sapientium familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpè vitia amicorum cùm in ipsos amicos, tum in alienos; quorum tamen ad amicos redundet infamia: tales igitur amicitiæ sunt remissione usûs eluendæ, et (ut Catonem dicere audivi) dissuendæ magìs, quàm discindendæ; nisi quædam admodùm intolerabilis injuria exarserit, ut neque rectum neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio disjunctioque facienda sit: sin autem aut morum aut studiorum commutatio quædam (ut fieri solet) facta erit, aut in Reip. partibus dissensio intercesserit, (loquor enim jam, ut paulò antè dixi, non de sapientium, sed de communibus amicitiis) cavendum erit, ne non solùm amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam susceptæ videantur; nihil enim est turpius, quàm cum eo bellum gerere, quîcum familiariter vixeris. Ab amicitiâ Q. Pompeii meo nomine se removerat, ut scitis, Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in Repub. alienatus est à collegâ nostro Metello; utrumque egit graviter, auctoritate et offensione animi non acerbâ. Quamobrem primùm danda opera est, nequa amicorum discidia fiant: sin tale aliquid evenerit, ut exstinctæ potiùs amicitiæ, quàm oppressæ esse videantur. Cavendum verò, ne etiam in graves inimicitias convertant se amicitiæ; ex quibus jurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur; quæ tamen, si tolerabilia erunt, ferenda sunt; et hic honos veteri amicitiæ tribuendus, ut is in culpâ sit, qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omninò omnium horum vitiorum atque incommodorum una cautio est, atque una provisio, ut ne nimìs citò diligere incipiant, neve non dignos. Digni autem sunt amicitiâ, quibus in ipsis inest causa, cur diligantur: rarum genus: et quidem omnia præclara rara; nec quidquam difficilius, quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum; sed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum nôrunt, nisi quod fructuosum sit; et amicos, tamquam pecudes, eos potissimùm diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos: ita pulcherrimâ illâ et maximè naturali carent amicitiâ, per se et propter se expetendâ: nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis amicitiæ qualis et quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipse mercedem exigat caritatis suæ, sed quòd per se sibi quisque carus est: quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur; est enim is quidem tamquam alter idem. Quòd si hoc apparet in bestiis, volucribus, nantibus, agrestibus, cicuribus, feris, primùm ut se ipsæ diligant, (id enim pariter cum omni animante nascitur) deindè, ut requirant atque appetant, ad quas se applicent, ejusdem generis animantes (idque faciunt cum desiderio, et quâdam similitudine amoris humani); quanto id magìs in homine sit na-

turâ, qui et se ipse diligit, et alterum anquirit, cujus animum ita cum suo misceat, ut efficiat pænè unum ex duobus!

XXII. Sed plerique perversè, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt; quæque ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par est autem, primùm ipsum esse virum bonum, tum alterum similem sui quærere. Equidem in talibus ea, quam jamdudum tractamus, stabilitas amicitiæ confirmari potest; cùm homines benevolentiâ conjuncti primùm cupiditatibus iis, quibus cæteri serviunt, imperabunt; deindè æquitate justitiâque gaudebunt, omniaque alter pro altero suscipiet; neque quidquam unquam, nisi honestum et rectum, alter ab altero postulabit; neque solùm colent inter se ac diligent, sed etiam verebuntur: nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex eâ tollit verecundiam. Itaque in iis perniciosus est error, qui existimant libidinum peccatorumque omnium patere in amicitiâ licentiam. Virtutum amicitia adjutrix à naturâ data est, non vitiorum comes; ut, quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quæ summa sunt, pervenire, conjuncta et consociata cum alterâ perveniret: quæ si quos inter societas aut est aut fuit aut futura est, eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus beatissimusque comitatus. Hæc est, inquam, societas, in quâ omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas; ut et, cùm hæc adsint, beata vita sit, et sine his esse non possit. Quod cùm optimum maximumque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est; sine quâ neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus; eâ verò neglectâ, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errâsse sentiunt, cùm eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quocircà, (dicendum est enim sæpiùs) cùm judicaveris, diligere oportet; non, cùm dilexeris, judicare; sed cùm multis in rebus negligentiâ plectimur, tum maximè in amicis et deligendis et colendis; præposteris enim utimur consiliis, et acta agimus, quod vetamur vetere proverbio. Nam implicati ultrò et citrò vel usu diuturno, vel etiam officiis, repentè in medio cursu amicitias, exortâ aliquâ offensione, dirumpimus.

XXIII. Quò etiam magìs vituperanda est rei maximè necessariæ tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de cujus utilitate omnes uno ore consentiunt; quamquam à multis ipsa virtus contemnitur, et venditatio quædam atque ostentatio esse dicitur: multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultusque delectat: honores verò, quorum cupiditate quidam inflammantur, quàm multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil esse levius existiment; itemque cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent; de amicitiâ omnes, ad unum, idem sentiunt: et ii, qui ad rempublicam

se contulerunt; et ii, qui rerum cognitione doctrinâque delectantur; et ii, qui suum negotium gerunt otiosi; postremò ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitiâ vitam esse nullam sentiunt, si modò velint aliquâ ex parte liberaliter vivere: serpit enim nescio quomodò per omnium vitas amicitia; nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quinetiam si quis eâ asperitate est et immanitate naturæ, congressus ut hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus; tamen is pati non possit, ut non anquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitatis suæ. Atque hoc maximè judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentiâ tolleret, et in solitudine uspiam collocaret, atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam et copiam, hominis omninò adspiciendi potestatem eriperet; quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum ergò illud est, quod (à Tarentino Archytâ, ut opinor, dici solitum) nostros senes commemorare audivi, ab aliis senibus auditum: Si quis in cœlum adscendisset, naturamque mundi et pulchritudinem siderum perspexisset, insuavem illam admirationem ei fore, quæ jucundissima fuisset, si aliquem cui narraret habuisset. Sic natura solitarium nihil amat, semperque ad aliquod tamquam adminiculum annititur: quod in amicissimo quoque dulcissimum est.

XXIV. Sed cùm tot signis eadem natura declaret, quid velit, anquirat, desideret; obsurdescimus tamen nescio quomodò; nec ea, quæ ab eâ monemur, audimus: est enim varius et multiplex usus amicitiæ; multæque causæ suspicionum offensionumque dantur; quas tum evitare, tum elevare, tum ferre, sapientis est: una illa sublevanda offensio est, ut et veritas in amicitiâ, et fides retineatur; nam et monendi amici sæpè sunt, et objurgandi; et hæc accipienda amicè, cùm benevolè fiunt. Sed, nescio quomodò, verum est, quod in "Andriâ" familiaris meus dicit:

Obsequium amicos, veritas odium parit.

Molesta veritas, si quidem ex eâ nascitur odium, quod est venenum amicitiæ; sed obsequium multò molestius, quod, peccatis indulgens, præcipitem amicum ferri sinit; maxima autem culpa in eo est, qui et veritatem adspernatur, et in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio et diligentia est: primùm, ut monitio acerbitate, deindè ut objurgatio contumeliâ careat: in obsequio autem (quoniam Terentiano verbo lubenter utimur) comitas adsit; assentatio, vitiorum adjutrix, procul amoveatur; quæ non modò amico, sed ne libero quidem digna est: aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures veritati clausæ sunt, ut ab amico verum au-

dire nequeat, hujus salus desperanda est; scitum est enim illud Catonis, ut multa: Meliùs de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos qui dulces videantur; illos verum sæpè dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est, quòd ii, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiunt; eam capiunt, quâ debent vacare: peccâsse enim se non anguntur; objurgari molestè ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, correctione gaudere.

XXV. Ut igitur et monere et moneri proprium est veræ amicitiæ; et alterum liberè facere, non asperè; alterum patienter accipere, non repugnanter; sic habendum est, nullam in amicitiis pestem esse majorem, quàm adulationem, blanditiam, assentationem; quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum atque fallacium, ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cùm autem omnium rerum simulatio est vitiosa, (tollit enim judicium veri, idque adulterat) tum amicitiæ repugnat maximè: delet enim veritatem, sine quâ nomen amicitiæ valere non potest. Nam cùm amicitiæ vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus; quî id fieri poterit, si ne in uno quidem quoque unus animus erit, idemque semper; sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quàm animus ejus, qui ad alterius non modò sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur?

Negat quis? nego: ait? aio: postremò imperavi egomet mihi,
Omnia assentari:

ut ait idem Terentius; sed ille sub Gnathonis personâ; quod amici genus adhibere, omninò levitatis est. Multi autem Gnathonum similes, cùm sint loco, fortunâ, famâ superiores; horum est assentatio molesta, cùm ad vanitatem accessit auctoritas; secerni autem blandus amicus à verò, et internosci tam potest, adhibitâ diligentiâ, quàm omnia fucata et simulata à sinceris atque veris. Concio, quæ ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid intersit inter popularem, id est, assentatorem et levem civem, et inter constantem, severum, et gravem. Quibus blanditiis C. Papirius nuper influebat in aures concionis, cùm ferret legem de tribunis plebis reficiendis! Dissuasimus nos: sed nihil de me: de Scipione dicam libentiùs. Quanta illa, dii immortales! fuit gravitas, quanta in oratione majestas! ut facilè ducem populi Romani, non comitem, diceres: sed affuistis, et est in manibus oratio; itaque lex popularis suffragiis populi repudiata est. Atque, ut ad me redeam: meministis, Q. Maximo, fratre Scipionis, et L. Mancino consulibus, quàm popularis lex de sacerdotiis C. Licinii Crassi videbatur; cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primùm instituit in forum versùs agere cum populo; tamen illius vendibilem

orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facilè vincebat; atque id actum est prætore me, quinquennio antè, quàm consul sum factus; itaque re magìs, quàm summâ auctoritate, causa illa defensa est.

XXVI. Quòd si in scenâ, id est, in concione, in quâ rebus fictis et adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modò id patefactum et illustratum est; quid in amicitiâ fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in quâ, nisi (ut dicitur) apertum pectus videas, tuumque ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas; ne amare quidem, aut amari; cùm id quàm verè fiat, ignores: quamquam ista assentatio, quamvis perniciosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque eâ delectatur: ita fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maximè, qui ipse sibi assentetur, et se maximè ipse delectet. Omninò est amans sui virtus; optimè enim se ipsa novit, quàmque amabilis sit intelligit: ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione; virtute enim ipsâ non tam multi præditi esse, quàm videri, volunt. Hos delectat assentatio: his fictus ad ipsorum voluntatem sermo cùm adhibetur, orationem illam vanam testimonium esse laudum suarum putant: nulla est igitur hæc amicitia, cùm alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdiis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent Milites Gloriosi.

Magnas verò agere gratias Thaïs mihi?

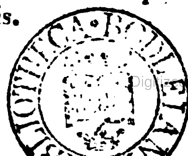
Satis erat respondere, Magnas: *Ingentes*, inquit: semper auget assentator id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem, quamquam blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allectant et invitant; tamen etiam graviores constantioresque admonendi sunt, ut animadvertant, ne callidâ assentatione capiantur; apertè enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodùm est excors; callidus ille et occultus ne se insinuet, studiosè cavendum est; nec enim facillimè agnoscitur, quippe qui etiam adversando sæpè assentetur; et, litigare se simulans, blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus vidisse videatur: quid autem turpius quàm illudi? Quod ne accidat, magìs cavendum est, ut in "Epiclero:"

Hodie me, ante omnes comicos stultos senes,
Versâris, atque luseris lautissimè:

hæc enim, etiam in fabulis, stultissima persona est improvidorum et credulorum senum.

XXVII. Sed, nescio quo pacto, ab amicitiis perfectorum hominum, id est, sapientium, (de hac dico sapientiâ, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leves amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad illa prima redeamus, eaque ipsa concludamus aliquandò. Virtus, virtus, inquam, C. Fanni, et tu, Q. Muci, et conciliat amicitias, et conservat; in eâ est enim convenientia rerum,

in eâ stabilitas, in eâ constantia: quæ, cùm se extulit, et ostendit lumen suum, et idem adspexit agnovitque in alio, ad id se admovet, vicissimque accipit illud, quód in altero est: ex quo exardescit sive amor, sive amicitia; utrumque enim dictum est ab amando; amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nullâ indigentiâ, nullâ utilitate quæsitâ; quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitiâ, etiam si tu eam minùs secutus sis. Hac nos adolescentes benevolentiâ senes illos L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, T. Gracchum Scipionis nostri socerum, dileximus; hæc etiam magìs elucet inter æquales, ut inter me et Scipionem, L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummium; vicissim autem senes in adolescentium caritate acquiescimus; ut in vestrâ, ut in Q. Tuberonis; equidem etiam admodùm adolescentis, P. Rutilii, A. Virginii familiaritate delector. Quoniamque ita ratio comparata est vitæ naturæque nostræ, ut alia ætas oriatur; maximè quidem optandum est, ut cum æqualibus possis, quibuscum tamquam è carceribus emissus sis, cum iisdem ad calcem (ut dicitur) pervenire. Sed, quoniam res humanæ fragiles caducæque sunt, semper aliqui anquirendi sunt, quos diligamus, et à quibus diligamur; caritate enim benevolentiâque sublatâ, omnis est è vitâ sublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quamquam est subitò ereptus, vivit tamen, semperque vivet: virtutem enim amavi illius viri, quæ exstincta non est; nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui, sed etiam posteris erit clara et insignis: nemo unquam animo aut spe majora suscipiet, qui sibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitiâ Scipionis possim comparare. In hac mihi de Repub. consensus, in hac rerum privatarum consilium, in eâdem requies plena oblectationis fuit. Nunquam illum ne minimâ quidem re offendi, quod quidem senserim; nihil audivi ex eo ipse, quod nollem; una domus erat, idem victus, isque communis: neque solùm militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesque communes. Nam quid ego de studiis dicam, cognoscendi semper aliquid atque discendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne otiosum tempus contrivimus. Quarum rerum recordatio et memoria si unâ cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi atque amantissimi viri ferre nullo modo possem; sed nec illa exstincta sunt; aluntur-que potiùs et augentur cogitatione et memoriâ meâ: et si illis planè orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutiùs enim jam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem brevia tolerabilia esse debent, etiam si magna sint. Hæc habui de amicitiâ quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem locetis, (sine quâ amicitia esse non potest) ut, eâ exceptâ, nihil amicitiâ præstabilius putetis.



INDEX

Rerum et Verborum quæ in Notis explicantur.

F

Q.

R.

T.

FINIS.



Excudit S. Hamilton, Weybridge, Surrey.